УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Зоран Пејашиновић

БАЊАЛУЧКА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

(1918–1941)

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2022.

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

Zoran Pejašinović

BANJA LUKA SOCIETIES AND CLUBS

(1918–1941)

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2022

Ментор: проф. др Горан Латиновић, Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет,

Наслов докторске дисертације: Бањалучка друштва и клубови (1918–1941).

Резиме:

Докторска дисертација *Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)* бави се (ре)оснивањем и дјеловањем бањалучких друштава и клубова између два свјетска рата. Ријеч је о периоду који је јасно временски омеђен – започиње уједињењем, односно, уласком Бање Луке у заједничку југословенску краљевину, а завршава почетком Априлског рата 1941, односно, распадом те државе. Рад укратко доноси евентуалну предисторију, потом оснивање, односно, реоснивање и дјеловање око 80 клубова и друштава, која су имала доминантно културни, хуманитарни и просвјетитељски карактер, а егзистирала су у Бањој Луци током датог периода. Та удружења су по дјелатности, односно, по доминантном обиљежју, груписана у девет цјелина, а десету чине она која се не могу сврстати ни у једну претходну групу или су напросто, специфична.

У раду се, кроз историјат друштава и клубова, осликава етнички, конфесионални, културни, језички, политички живот и укупни, друштвени колорит, својеврсно богатство града. Истовремено, веома пластично се оцртава и материјално, па и духовно сиромаштво оновремене државе, као и обичних грађана, посебно оних са маргина друштва. Са једне стране, дакле, налазимо гламур, концерте, балове и тефериче, моду и безбрижни живот, а са друге социјалну биједу, неукост и непросвијећеност, предрасуде и вјерски конзервативизам, голу и босоногу дјечицу усред зиме, па чак и најдословнију глад. Поврх свега тога, живот бањалучких друштава и клубова вјерно одражава сложене међунационалне, односно, међуконфесионалне односе, шира друштвена и политичка гибања, унутрашње проблеме југословенске заједнице, као и ровиту политичку климу у Европи. У том смислу, у раду се може ишчитати читава лепеза политичких концепција, од веома активних љевичара, преко ставова многобројних удружења етничких мањина, грађанских и интернационалних удружења, све до тзв. „националних" и, на концу, десничарских друштава и клубова. Коначно, рад – што је посебно важно – на једном мјесту приказује истакнуте појединце, који су по правилу активни у више друштава и клубова, те

међусобне односе ових организација, њихове дугорочне заслуге, домете, па и праве задужбине које и данас красе Бању Луку.

Кључне ријечи: Бања Лука, Врбаска област, Врбаска бановина, Југославија, друштва, клубови, култура.

Научна област: Историја савременог доба

Научно поље: Историја

Класификациона ознака (CERIF): H250

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: CC BY-NC-ND

Mentor: Goran Latinović, PhD, Professor, University of Banja Luka, Faculty of Philosophy,
Doctoral dissertation title: Banja Luka societies and clubs from 1918 to 1941

Summary:

Ph.D. dissertation *Banja Luka societies and clubs from 1918 to 1941* studies (re)establishment and operation of Banja Luka societies and clubs between the two world wars. This is a period that is clearly limited in time – it begins with unification, that is, with the entry of Banja Luka into the Kingdom of Yugoslavia, and ends at the beginning of The April War in 1941, that is, with the disintegration of that state. The paper summarizes the prehistory, then the establishment, as well as re-establishment and operation of about 80 clubs and societies, which had a predominantly cultural, humanitarian and educational character, and existed in Banja Luka during the given period. These associations are by activity, that is, according to their dominant feature, grouped into nine units, and the tenth one consists of those that cannot be classified in any of the previous groups or they are simply specific.

Through the history of societies and clubs, this dissertation depicts ethnic, confessional, cultural, linguistic, political life and overall, local color, a kind of wealth of the city. At the same time, the paper very plastically outlines the material and even spiritual poverty of the state at that time, as well as of the ordinary citizens, especially those living on the margins of society. Therefore, we find glamor, concerts, balls, pastime, fashion and carefree life on the one side, and social misery, ignorance, illiteracy, prejudice and religious conservatism, naked and barefoot children in the middle of winter, and even hunger on the other side.

On top of all this, the life of Banja Luka societies and clubs faithfully reflects the complex interethnic, that is, interfaith relations, wider social and political movements, the internal problems of the Yugoslav community, as well as unstable political climate in Europe. In that sense, in this paper one can read a whole range of political concepts, from very active leftists, through the views of numerous associations of ethnic minorities, civic and international associations, all the way to the so-called "national" and, finally, right-wing societies and clubs. Finally, the paper – which is especially important – shows prominent individuals, who are usually active in several societies and clubs, and the mutual relations of these organizations, their long-term merits, achievements, and even real endowments that still adorn Banja Luka.

Keywords: Banja Luka, Vrbas region, Vrbas banovina, Yugoslavia, societies, clubs, culture,

Scientific area: History of contemporary era

Scientific field: History

Classification code (CERIF): H250

Creative Commons licence type: CC BY-NC-ND

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР 1

УВОД 8

1. СРПСКА ДРУШТВА

1.1. Српска читаоница 17

1.2. СПД „Јединство” 32

1.3. СПКД „Просвјета” 47

1.4. Коло српских сестара 70

1.5. Друштво Светог Саве 85

1.6. Српско православно погребно друштво 87

2. ХРВАТСКА ДРУШТВА

2.1. ХКД „Напредак” 88

2.2. Хрватско пјевачко друштво „Нада” 105

2.3. „Хрватска жена” 115

2.4. Хрватски сокол 116

2.5. Хрватски орловски савез и крижари 119

2.6. Хрватска социјална заједница „Препород” 123

2.7. Католичко погребно друштво 123

3. МУСЛИМАНСКА ДРУШТВА

3.1. „Гајрет” 126

3.2. „Народна узданица” 151

3.3. Муслиманска читаоница 161

3.4. Муслиманско културно-просвјетно и потпорно друштво „Братство” 167

3.5. Муслиманско друштво „Спас”, од 1922. Пјевачко друштво „Слога” 176

3.6. Муслиманско друштво „Будућност” 185

3.7. Занатско друштво „Фидалет” 194

3.8. Југословенско друштво „Прогрес” 200

3.9. Муслиманско покопно друштво „Магфирет” 201

4. ОСТАЛА КУЛТУРНА ДРУШТВА

4.1. Народни универзитет 206

4.2. Друштво „Змијање” 212

4.3 Одбор за подизање споменика краљу Петру I Карађорђевићу 261

4.4. Друштво „Крајишник” 267

4.5. Железничко певачко друштво „Врбас” 271

5. ОСТАЛА ХУМАНА ДРУШТВА

5.1. Црвени крст 272

5.2. „Трезвеност” – „Побратимство” 304

5.3. Унија за заштиту дјеце 316

5.4. Лига за борбу против туберкулозе 319

5.5. Одбор за од одбрану грађанства од напада убојним отровима из ваздуха 323

6. ЉЕВИЧАРСКА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

6.1. РКСД „Пелагић” 327

6.2. Клуб академичара 342

6.3. „Пријатељ природе” 364

6.4. Женски покрет 368

6.5. Лига за мир и слободу 376

7. „НАЦИОНАЛНА” УДРУЖЕЊА

7.1. Соколско друштво 378

7.2. Јадранска стража 435

7.3. Народна одбрана 442

7.4. Савез ратних добровољаца 458

7.5. Удружење резервних официра и ратника и Женска секција ФИДАК-а 469

7.6. Удружење ратних инвалида 474

7.7. Удружење националних академичара 482

7.8. Удружење четника 499

7.9. „Народна свест” 502

8. МЕЂУНАРОДНА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

8.1. Ротари клуб Бања Лука 504

8.2. Француско-југословенски клуб 514

8.3. Британско-југословенски клуб 522

8.4. Југословенско-чехословачка лига 522

9. ДРУШТВА ЕТНИЧКИХ МАЊИНА

9.1. Јеврејска друштва 527

9.2. Чешка и чехословачка друштва 535

9.3. Руска друштва 537

9.4. Украјинска друштва 544

9.5. Словеначка друштва 547

10. ПРЕОСТАЛА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

10.1. Добровољно ватрогасно друштво 550

10.2. Друштво планинара 561

10.3. Планинарско друштво „Романија” 564

10.4. Скаути 569

10.5. Феријални савез 588

10.6. Филателистички клуб 592

10.7. Радио клуб 594

10.8. Удружење Личана и Бановаца 596

10.9. Свесловенско друштво 597

10.10. Клуб „Балкан” 597

10.11. „Јединство села” 598

10.12. Клуб Видовићевог просвјетно-етичког покрета у Бањој Луци 600

10.13. Друштво за путове 602

ЗАКЉУЧАК 604

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 609

СКРАЋЕНИЦЕ

- АРСБЛ – Архив Републике Српске, Бања Лука
    - КБУВБ – Фонд Краљевска банска управа Врбаске бановине
    - ВЖВО – Фонд Велики жупан Врбаске области
    - ООБЛ – Окружна област Бања Лука
    - ООВО – Фонд Обласни одбор Врбаске области Бања Лука
    - УП – Фонд Управа полиције
    - ДЦК – Фонд Бановински одбор Друштва Црвеног крста
    - МОЈС – Фонд Мјесни одбор Јадранске страже
    - ЗМГ – Збирка мемоарске грађе
    - ДИЛ – Збирка досијеи истакнутих личности
- АЈ – Архив Југославије, Београд
    - Фонд 14 – Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије
    - Фонд 38 – Централни пресбиро Председништва министарског савета Краљевине Југославије
    - Фонд 66 – Министарство просвете Краљевине Југославије
    - Фонд 71 – Министарство физичког васпитања Краљевине Југославије
    - Фонд 99 – Rotary International– 77 District
- АБиХ – Архив Босне и Херцеговине, Сарајево
    - ПКД – Српско просвјетно и културно друштво
    - ХКД – Хрватско просвјетно и културно друштво „Напредак”
- АМРС – Архив Музеја Републике Српске, Бања Лука
- ISA – Државини Архив Израела (Israel State Archives), Јерусалим
    - НОЈ – Збирка Hitahdut Olej ex Jugoslavija у Државном архиву Израел
- ВН – *Службени лист Врбаске бановине* и *Врбаске новине*
- ГУАР – Гласник Удружења архивских радника Републике Српске

ПРЕДГОВОР

Осим неколико кратких и свечарских осврта у оквиру радова ширег захвата, прошлост Бање Луке, самог града, њених установа, политичких, културних и других друштава, па и укупног живота, није била предмет интересовања историчара из већих југословенских центара, како у доба југословенске краљевине, тако и првих деценија социјалистичке државе. Све до краја 70-их година двадесетог вијека о Бањој Луци, осим неколико туристичких публикација, немамо ни једну научну синтезу, па чак ни историографску студију о било којој теми или периоду из прошлости града. Прва, мала публикација монографског каракера која је, бар по наслову, обећавала да ће бар дијелом надомјеститти ту празнину јесте *Бања Лука у прошлости*, Вука Јеловца из 1960. Међутим, ријеч је о постхумно објављеној збирци Јеловчевих новинарских текстова, врло спорног квалитета и поузданости, без икаквих научних претензија. Корак даље отишао је Драгиша Спремо са монографијом *Бања Лука: историја, култура, привреда, туризам*, из 1966. године, али и ова публикација такође претенциозног наслова, на укупно 200 страница није ни могла донијети ништа више од површног прегледа прошлости града.

Прва озбиљна, научна студија о Бањој Луци из пера образованог историографа, и то врсног, јесте монографија др Душана Лукача, *Бања Лука и околица у рату и револуцији 1941–1945,* публикована 1968. године. Ипак, како и сам наслов казује, ова студија суштински третира само неколико година бурне бањалучке историје, уистину, врло трагичних и важних, а нашу тему тек дотиче, посебно у драгоцјеном, обимном уводном разматрању. Осим тога, ваља имати у виду вријеме у коме је студија настала, односно, њену идеолошку потку.

Када су у питању монографске публикације, наредне три деценије биће у знаку дилетаната, по правилу новинара, који ће на свој начин попуњавати вакуум. Посљедица тога јесте десетак великих публикација о Бањој Луци, о разорном земљотресу и послије њега, те неколико пригодних монографија школских и других установа, које у научном смислу имају скромну вриједност, мада понекад за истраживача могу бити добро полазиште. Коначно, пред сам грађански рат, тачније 1990. године излази прва монографија о Бањој Луци, која је имала амбицију да на једном мјесту прикаже цјеловиту историју града. Њу

потписују верификовани научници, познаваоци појединих епоха, међутим, да ли због ограниченог обима или због различитих приступа аутора и слабости редакције, ова публикација је остала у раскораку између вриједне фактографије, каткад и сувишне, и многобројних црно-бијелих и колор илустрација, понекад и двостраних, те је некако застала на пола пута између научне студије и фотомонографије.

На плану краће форме, на пољу научних зборника, часописа и, уопште, историографских радова, стање је било слично. Речено потврђује и највећи научни скуп у социјалистичкој Бањој Луци, 1976. године, са кога је публикован обиман зборник под насловом *Бања Лука у новијој историји (1878–1945)*. Зборник садржи 46 реферата, врло шароликог круга аутора, од водећих пера онодобне науке, који су у овај град дошли из југословенских научних центара, до Бањалучана, свједока и судионика новије историје и стварања „бескласног друштва". Без обзира на обим и захват Зборника, наше теме се, ипак, непосредно тичу свега три или четири рада. Десет година након тог скупа, организован је и онај о Бањалучком велеиздајничком процесу, а пошто је ријеч о догађањима из претходне епохе, ни Зборник са 26 радова није релевантан за нас.

Све у свему, бањалучка историографија, све до оснивања Института за историју 1979. године, де факто није ни постојала. Тек са формирањем те установе почиње организовано бављење прошлошћу града. Од наредне године Институт почиње издавати и „Историјски зборник", са великим амбицијама, али ће тај годишњак излазити само до 1989. а у свих десет бројева налазимо само један рад који се непосредно тиче наше теме. Разлоге томе ваља тражити у идеологизованом времену, па и науци, када је претходна, грађанска епоха била својеврсни табу, осим у случају глорификације акција Партије и њених ветерана. Објашњење таквог стања можемо, донекле, наћи и у непопуларности „малих тема" и културне историје уопште, као и у недостатку квалификованих кадрова. Томе је, свакако, узрок и чињеница да Бања Лука у то доба нема Филозофски факултет, па ни студије историје, те Крајишници занат историчара уче по страни, гдје понајбољи остају на катедрама или разним установама, а завичајном прошлошћу се баве спорадично, најчешће поводом годишњица или неког на Комитету одобреног пројекта.

Све вријеме социјалистичке Југославије, Бања Лука, осим споменутог годишњака, нема ни часописа за друштвене науке, па ријетки истраживачи прошлости објављују радове у

Путевима, часопису за књижевност и културу, који је од је 1960. до 1999. изашао у 45 бројева, али је донио свега неколико краћих радова, иоле битних за нашу тему. Слично је стање у вези са *Зборником крајишких музеја*, чијих седам бројева садржи свега три рада важна за нашу тему. Уистину, у међувремену се објављују документа, али по правилу о радничком покрету и (про)комунистичким организацијама и актерима. Таква, филтрирана грађа, намијењена глорификаторима социјализма, разумљиво, давала је пожељну, наручену слику минулих времена, а о нашем периоду посебно.

Историји Бање Луке, нарочито периоду између два свјетска рата, ни у великим југословенским научним центрима нико није придавао нарочиту пажњу. Стање у вези са бањалучком историографијом, па и историографијом о Бањој Луци, битно се промијенило тек након грађанског рата 1992–1995. Наиме, обновљен је рад Института за историју, а са новооснованог Филозофског факултета почели су излазити први квалификовани историчари. Истовремено, Архив Републике Српске развио је издавачку дјелатност, па је посљедњих четврт вијека свјетло дана угледало неколико десетина монографија и научних радова, који, уистину, немају једнаку вриједност, али су бар дијелом попунили пропусте из раније епохе. У томе ваља, прије свега, истаћи опус Ђорђа Микића, који је потписао десетак мањих и већих студија, те неколико десетина радова и стручних чланака о историји Бање Луке, њених организација, институција, друштава и појединаца. Осим Микића, прошлошћу града између два свјетска рата бавили су се, свако из свог угла, и Бојан Стојнић, Радмила Колунџија, Данка Дамјановић, Зоран Мачкић, Верица Стошић и још неколицина истраживача. Побројанима, на концу, ваља додати и аутора ових редака, Зорана Пејашиновића. Међутим, ако говоримо о друштвима и клубовима између два свјетска рата, споменути аутори, ако су и писали о нашој теми, бавили су се искључиво прошлошћу српских друштава или друштвима и клубовима мањих етничких заједница, данашњих националних мањина. Дакле о хрватским и муслиманским друштвима и клубовима, као и о десетинама других, готово да није било ни ријечи. Овај дисбаланс је донекле поправила монографија публицисте Александера Равлића објављена у Ријеци 1999. године, али њу оптерећује национална острашћеност, а недостају јој систематичност и научна метода. Када је ријеч о историографији о бањалучким муслиманским друштвима, послије кратког, прегледног рада Перка Војиновића из давне 1974. године и штурих осврта у синтезама Ђорђа Микића, о њима није било озбиљнијих радова. Овај велики вакуум су само у

назнакама надомјестиле студије сарајевских историчара о великим муслиманским друштвима са сједиштем у том граду.

Све у свему, када је ријеч о бањалучким друштвима и клубовима између два свјетска рата, историографија се њима бавила веома неуједначено: нека друштва и клубови су сасвим солидно научно обрађена, нека половично и нестручно, о некима имамо тек узгредне помене, а о некима дословно ни ријечи. Ако се томе додају идеолошке, па и националистичке наслаге, јасно је да је ова тема искала нови, свеобухватан и уравнотежен приступ, научну обраду и презентацију.

*

* *

У раду смо се базирали на друштва и клубове који у свом програму имају искључиво или доминантно културне, хуманитарне и просвјетитељске циљеве и карактер. Политичка, синдикална, еснафска, војничка, школска, спортска и унутарцрквена друштва и клубове нисмо обухватали овим радом, мада их, свакако, није могуће у потпуности заобићи. Уосталом, друштва и клубови којима смо се позабавили неминовно имају и политичку, професионалну, а нека и спортску или ђачку димензију, секцију или страну, међутим, њихов основни, суштински дјелокруг рада, ипак, није политика, економија, спорт или учионица. Свјесни смо да су се у свему томе неке границе могле и другачије повући, али би нас исписивање поглавља о, рецимо, учитељским, односно, професорским, занатлијским или доминантно спортским друштвима и клубовима одвело у сасвим другу димензију, што би неминовно отворило нова питања, а нашем ионако обимном раду би, поврх свега тога, дало још бар толико нових страница.

Коначно, наш циљ био је да прикажемо прије свега јавни, видљиви, друштвени и културни живот града у реченом периоду, те да тако сагледамо како је град пулсирао кроз двије међуратне деценије. У свему томе није било увијек лако раздвојити битно од мање битног, није једноставно побјећи од факата и детаља, који у „великој” историографији често спадају

у тривијалности. Међутим, знамо да иначе, а посебно у исписивању локалне историје, управо такве ситнице, обични људи и свакодневни догађаји чине слику потпунијом, колоритнијом, па и истинитијом. Због тога смо, свјесни ризика таквог приступа, у основном тексту, или још чешће у фуснотама, остављали мноштво детаља, додатака, екскурса, па и разних занимљивости.

*

* *

Архивска грађа о овој теми углавном није сачувана. Рат је наиме, већину друштава и клубова затекао у живом раду, па су и њихове просторије страдале, а са њима и документа. Непосредна архивска грађа о дјелатности ових клубова је, дакле, великим дијелом нестала или уништена. Са друге стране, организована архивска дјелатност у Бањој Луци почиње тек 1953. године, оснивањем Архива града Бање Луке, који ће три године касније прерасти у Сресски архив, а наредне деценије у Архив Босанске крајине, директну претечу данашњег Архива Републике Српске. Истовремено, ова установа ће у трагању за одговарајућим смјештајем неколико пута мијењати адресу, да би се након земљотреса 1969. коначно скрасила у данашњој згради. Засигурно и у томе треба тражити одговор на питање зашто у Бањој Луци немамо волуминознију и квалитетнију грађу о нашој теми. Ипак, сачуване су неке мање цјелине или крупнији фрагменти у фондовима и збиркама данашњег Архива Републике Српске. У том смислу, најзначајнији су Фонд Великог жупана Врбаске области, Фонд Окружне области и Фонд Краљевске банске управе Врбаске бановине и још неколико мањих фондова, а од велике помоћи била нам је Збирка мемоарске грађе и Збирка Досијеи истакнутих личности.

У Архиву Југославије чувају се спорадична документа у Фонду Министарства физичког васпитања Краљевине Југославије, Фонду Централног пресбироа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије, Фонду Ротари интернешнела – Дистрикт 77,

Фонду Министарство просвете Краљевине Југославије, у Збирци Светислава Тисе Милосављевића, те у још неколико за нам мање значајних архивских цјелина.

У Архиву Босне и Херцеговине чувају се архивске збирке настале дјеловањем неколико друштава која су имала сједиште у Сарајеву, а подружнице у Бањој Луци. У Музеју Републике Српске сачуван је дио несређене архивске грађе о Друштву „Змијање", а у Државном архиву Израела похрањена је грађа настала дјеловањем тамошњег Удружења Јевреја са простора Југославије (Hitahdut Olej Jugoslavija – HOJ). Дакле, када је ријеч о необјављеној грађи, истраживања смо обавили у Архиву Републике Српске у Бањој Луци, Архиву Југославије у Београду, те Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, а мањи дио архивске грађе пронашли смо у Музеју Републике Српске у Бањој Луци и Државном архиву Израела у Јерусалиму.

За овај рад, свакако, велику вриједност имају и објављени извори, као што су годишњи и други извјештаји о раду, разна друштвена правила, публиковани записници, споменице, календари, закони, па и зборници сјећања. Ови извори дају нам чврсту правну и фактографску арматуру за даљу градњу нашег рада, мада смо свјесни да и њих, нарочито публикована сјећања, ваља користити са великим опрезом и ако је могуће комбиновати са друговрсним изворима.

Када је ријеч о научној и стручној, па и укупној литератури о нашој теми, она је, као што смо рекли, веома неуједначена по фокусу и своме квалитету. Без обзира на то, трудили смо се да не пропустимо ни једну иоле релевантну монографију, студију, рад, па чак и најмањи осврт, што се набрало у преко двије стотине наслова разних научних, стручних или публицистичких радова.

Горе споменуте недостатке и мањкавости ваљало је, колико је то могуће, надомјестити радовима, чланцима, вијестима и свакојаким информацијама из оновремених периодичних публикација и дневне штампе. Ваља имати у виду да су нека друштва и клубови и у Бањој Луци, а још чешће у њиховим централама у већим југословенским градовима, имала сопствену издавачку дјелатност, па и своје календаре, часописе и новине, у којима смо налазили вриједне осврте, вијести и разне факте о животу и раду бањалучких друштава и клубова, њихових одбора или пододбора.

Посебан значај за нашу тему имају оновремене новине, прије свих, *Службени лист Врбаске бановине*, који је прерастао у *Врбаске новине*. Излазећи у просјеку 2–3 пута седмично, овај бањалучки лист је за 11–12 година донио хиљаде вриједних и мање вриједних чланака, које су понекад јединствено свједочанство, траг или смјерница о дјеловању неког друштва, клуба или појединца. Осим свих бројева тих новина, истражујући ову тему прегледали смо и сваки сачувани број, још око четрдесет листова из међуратног периода, од страначких гласила, преко специјализованих новина, све до сатиричних листова. Овоме ваља додати велике дневне новине, прије свих *Политику*, *Правду* и *Време*, које су имале дописнике из Бање Луке, па су понекад једино свједочанство о неком скупу, посјети или људској судбини.

*

* *

Ова докторска дисертација израђена је под менторством проф. др Горана Латиновића са Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. И овом приликом изражавам му искрену захвалност за несебичну подршку и разумијевање.

Искрену захвалност дугујем и запосленима у свим споменутим архивским установама, као и Народној библиотеци Србије у Београду, Библиотеци Матице српске у Новом Саду и Народној и универзитетској библиотеци Републике Српске у Бањој Луци.

УВОД

С јесени 1918. године Велики рат се ближио крају. У Бањој Луци су превирања. Ево шта о томе 2. новембра 1918. године у свом дневнику пише 22-годишњи Иван Мерц: „Југославија је слободна. Прије четири дана овдашње се је војништво (далматинска коњица) ослободило. Провалили су у складиште робе и хране и опљачкаше све. Болницу су такођер силно оштетили. Подземна раја, бабе из разних сталежа, талијански заробљеници показаше свој хероизам. Пуцњава се је орила по цијели дан. Пуна два дана била је отпремана војска, а Народно вијеће преузело је владу. Већином су Срби који неуморном енергијом дјелују и показују да су заиста заслужили слободу. Њихове патње и сузе што их претрпјеше и пролише ових посљедњих година по тамницама оснажиле су их. Хрвати врло мало раде, а свака акција има српски карактер.”[1]

На Аранђеловдан, 21. новембра 1918. српски ратници ушли су у Бању Луку. Народно вијеће припремило им је свечан дочек. „Грађанство је у великом броју и у свечаном, празничком расположењу дочекало своје ослободиоце. Војници су засути цвијећем. Пјесма је одјекивала градом, а говорници су бираним ријечима славили ослободиоце. На жељезничкој станици ослободилачке чете је поздравио прота Душан Кецмановић и представници Народног вијећа Бања Лука.”[2] Чланови обједињених пјевачких друштава, српског „Јединства” и хрватске „Наде”, заједно су пјевали химне „Боже правде” и „Лијепа наша домовино“. У име бањалучких муслимана ослободиоце је поздравио Махмут бег Џинић.[3]

Првог децембра проглашена је Краљевина СХС, чиме се Бања Лука нашла у битно другачијим условима и државно-правном оквиру. Након три и по вијека османлијске и четири деценије хабзбуршке власти, успостављена је нова, југословенска држава. Њено стварање Бањалучани су дочекали раздрагани. Био је то почетак идиле. Бар је тако

[1] Ivan Mertz, *Sabrana djela*, Svezak IV, Zagreb, 2014, str. 333.
[2] Ibro Ibrišagić, *Pregled razvoja radničkog pokreta u Banjaluci od 1919. do 1929*, „Zbornik krajiških muzeja VI”, Banja Luka, 1974, str. 101–102.
[3] Боривоје Милошевић, *Национални покрети и политичке прилике у Бањој Луци и околини у вријеме стварања југословенске државе*, Зборник Матице српске за историју, Нови Сад, 2017, стр. 75–79.

изгледало, бар је такав званични дискурс владао. Међутим, нису сви тако мислили ни осјећали. Исти Иван Мерц, већ крајем новембра 1918. пише занимљиво запажање: „Заиста је менталитет Срба сасвим другачији од хрватскога – католичкога. У њих влада силно одушевљење, толико весеље и срећа као да су на небесима. Узурпирали су народну вољу и прогласили Петра краљем, иако су муслимани и католици против тога. Западају у оне исте грешке у које западе Аустрија: своју моћ граде на сили."[4]

Локална власт је у Бањој Луци непосредно по уједињењу функционисала по аустроугарским законима, па је и Општинско вијеће 1919. бирано по тим регулама. Другостепену власт су представљали Градски срез и Сеоски срез[5], све до 1928. када су обједињени у Срез бањалучки. Среска скупштина се састајала у прољеће и на јесен. На основу Видовданског устава из 1921. успостављене су 33 области (жупаније). Једна од њих била је Бањалучка. Великог жупана постављао је краљ.[6]

Бања Лука је по првом уставу југословенске краљевине, дакле, постала средиште Округа, односно, Жупе. По попису из 1921. године, град је имао свега 18.001 становника: 7.201 муслимана, 5.324 православца, 4.718 римокатолика, 484 Јевреја, 140 гркокатолика, 134 евангелика и три „ван конфесије или непознато". По матерњем језику „Срба или Хрвата" било је 16.027, Словенаца 276, Чехословака 376, „Русина, Рутена и Малоруса" 107, Пољака 181, Руса 70, Мађара 82, Нијемаца 519, Аранаута 40, Турака 49, Румуна и Цинцара 11, Талијана 63, Француза 6 и осталих 194.[7] Иако сувопарна, ова статистика пластично свједочи о етничком, конфесионалном, језичком, па и укупном културном шаренилу онодобне Бање Луке.

Социјална и образовна структура становништва била је веома неповољна, али и неједнака. На почетку међуратног периода Бања Лука је имала огроман број неписмених. Прецизне податке за сам град немамо, али знамо да је деценију након уједињења Врбаска бановина

[4] I. Metz, *Sabrana djela*, Sveska IV, str. 340.

[5] Срез Бања Лука обухватао је општине: Бања Лука, Бронзани Мајдан, Рекавице, Сарачицу, Крупу на Врбасу, Кадину воду, Пискавицу, Буџак, Челинац, Слатина, Клашнице, Драгочај и Маглајане. Среске поглаваре постављао је министар унутрашњих послова. *Статистика. Краљевска банска управа Врбаске бановине*, Бања Лука, бги, б.н; *Banja Luka (monografija)*, Banja Luka, 1990, str. 77.

[6] *Banja Luka* (monografija), str. 77–78.

[7] *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921*, Краљевина Југославија. Општа државна статистика, Сарајево, 1932, стр. 130.

имала свега једну школу на преко 3.000 становника или једног основца на скоро 30 становника и да је била на неславном посљедњем мјесту у Краљевини Југославији.[8] Стање у самом граду било је, засигурно, нешто боље, али је, у доба оснивања бановина, дакле, у средини периода којим се бавимо, Бања Лука имала свега једну гимназију и једну учитељску школу, четири стручне и пет или шест основних школа; по томе је била далеко иза развијених градова у сјевернијим крајевима државе. Ако додамо да Бања Лука све до стварања Врбаске бановине није имала позориште, музеј, дневне новине или часопис, као ни модеран хотел, парк, уређену пијацу, уличну расвјету, асфалтиране улице, па ни тврди мост преко Врбаса, онда је јасно да је укупни живот у граду био веома неразвијен и устајао.[9]

Слика Бање Луке, поготово образовна, ипак, ни издалека није монолитна. Напротив, ријеч је, рекли бисмо, о правој пирамиди: најмногобројнији, исламски живаљ био је непросвијећен и конзервативан, а муслиманке, дакле, половина те популације, биле су скоро потпуно обесправљене, чак и физички изоловане, затворене иза пенџера и капија, покривене и готово стопроцентно без икаквог формалног образовања; хришћански свијет био је у нешто бољем стању, али је просјечан православац или католик, ипак, био једва елементарно писмен – он је запуштен, инертан, традиционално несклон уређеном систему, сумњичав према промјенама и под снажним утицајем цркве и традиције, која му, нарочито римокатолицима, артикулише укупан, па и политички живот, надзоре и мишљење; при врху пирамиде биле су мале етничке заједнице, као што су Јевреји, који су, нарочито Ашкенази, еманциповани, европеизовани и образовани; на самом врху била је злосрећна заједница „бијелих" Руса, у којој је огроман удио и формално и неформално веома образованих, па и висококвалификованих, а неписмени се дословно броје на прсте двије руке.[10]

---

[8] О броју неписмених у Врбаској бановини при њеном оснивању постоје различите, углавном паушалне оцјене, а оне се крећу између 80 и 90%, што је вјероватно, јер је по попису из 1931. године у цијелој Босни и Херцеговини било 72,9% неписмених. Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo, 1984, str. 162; *Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак, 1929-1931*, Загреб, 1931, стр. 401.

[9] Зоран Пејашиновић, *Бан Милосављевић. Прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Бања Лука, 2004, стр. 60–94.

[10] Илустрације ради, на списку од 16 матураната бањалучке Реалне гимназије из 1918. године, само су тројица муслимани, а чак пет Јевреји. Занимљиво је да ће у Другом свјетском рату управо спомињани врх „пирамиде", руска и јеврејска бањалучка заједница, бити фактички уништене. *100 година бањалучке гимназије 1895–1995*, Бања Лука 1996, 318–319.

Када је ријеч о традицији организовања у друштва и клубове, она је, свакако, постојала из ранијег периода. Штавише, бањалучки Срби су давне 1868. године, дакле, још за турског вакта, основали Српску читаоницу. По успостављању аустроугарске власти, нарочито крајем 19. и првих година 20. вијека, дошло је до оснивања многих друштава, првенствено оних са национално-конфесионалним предзнаком. Уосталом, тада у Бањој Луци настају Добровољно ватрогасно друштво (1880) Муслиманска читаоница (1890), СПД „Јединство" (1893), ХПД „Нада" (1898), Добротворна задруга Српкиња, будуће Коло српских сестара (1900), СПКД „Просвјета" (1902), КПД „Гајрет" (1903), ХПКД „Напредак" (1904), Хрватски соко (1906?), Српско соколско друштво (1906?), „Фидалет" (1908), „Кадимах" (1911) итд. Споменута друштва појавила су се у највећем броју на таласу борбе за вјерску и просвјетну аутономију, односно, као потврда сазријевања и уобличавања босанскохерцеговачких етничко-конфесионалних заједница и, свакако, као одговор на аустроугарску окупаторску политику у Босни и Херцеговини. Током Првог свјетског рата српска друштва су забрањена, а и остала су, крајем рата и смјеном система, престала да раде.

У новоствореној Краљевини СХС дјелатност ранијих друштава по правилу је обнављана. Нека од њих су васкрсла већ концем 1918. или наредне године, а на оживљавање неких ће се почекати. Првих година, у доба провизоријума, друштва су функционисала по предратним законима и подзаконским нормама. Одлуком Министарског савета из септембра 1920. године, ранији *Закон о друштвима Краљевине Србије* из 1910. проширен је на територију цијеле Краљевине СХС. Држава је коначно уређена Видовданским уставом, који у Члану 14, даје право „удруживања, збора и договора", а грађанима могућност да се удружују „са циљевима који нису по закону кажњиви".[11] Од почетка 1929. године, уз тај закон примјењиван је и Закон о заштити јавне безбедности и поретка.[12] Нови *Закон о удружењима, зборовима и договорима* донијет је тек 18. септембара 1931. године. Као и раније, по том закону, свако друштво морало је од опште управне власти другог степена (Обласна управа, односно, Банска управа), а преко опште управне власти првог степена, тражити одобрење друштвених правила, која су се подносила у пет примјерака, потписана

[11] *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, (Видовдански устав), Београд, 1921.

[12] Примјера ради, велики жупан Врбаске области је, позивајући се управо на та два закона, одбио одобрити правила друштва „Сељачки културни покрет" које је хтио основати др Бранко Чубриловић. АРСБЛ, ВЖВО, 23, Велики жупан – поглавару среза, 24. април 1929.

од најмање три лица. У Закону се јасно каже да општа управна власт другог степена има право забранити оснивање друштва уколико је оно „по свом имену, задатку или уређењу противно државном или друштвеном поретку или јавном моралу” и ако је „удружење за физичко васпитање постављено на верску, племенску или регионалну основу”. Власт има право и забранити рад постојећег друштва, уколико оно својим дјеловањем прекорачи „статутарни круг рада” или дође у ситуацију да га не би могло више вршити или ако поступи против закона. Законом су, свакако, прописани начин оснивања, устројство, права и обавезе чланова, намјена средстава и имовине, заступање, „друштвени знакови, печат, одећа и слично”.[13]

На челу друштва се по правилу налазио управни одбор, чији је предсједник био и предсједник друштва. Управни одбор чинили су и замјеник предсједника или потпредсједник, тајник (секретар), благајник и још неколико чланова, с тим да су већа друштва понекад имала два потпредсједника, два секретара и два тајника (први и други). У неким друштвима, нпр. у „Просвјети”, састав управе се на редовним скупштинама занављао тако што је половина чланова одбора искључивана коцком, да би се одмах попуњавала избором нових чланова, неријетко истих које је коцка искључила. Бирао се, свакако, и надзорни одбор, чије је постојање и рад, такође, регулисано правилима. Скупштине друштава чинили су сви чланови, уз чест услов да су платили дотадашње обавезе, тј. чланарину. Управе друштава биле су у обавези да одржавање скупштина пријаве властима најкасније 48 сати прије одржавања, те да, уз пријаву, доставе и дневни ред. Члан 8. Закона предвиђао је да власт може на скупштине изаслати „свога представника”, који је дужан да „спречава незаконит или неправилан рад или неред, а према потреби и да распусти скупштину”. Друштва су понекад бирала и почасне предсједнике, што је чињено из поштовања према заслужним ветеранима, а некада су то биле политичке или маркетиншке одлуке са циљем анимирања носилаца власти или вјерских ауторитета.[14]

У одборима на вишим нивоима (бановински или средишњи, односно, главни одбор), на скупштине су долазили бирани делегати, по правилу сразмјерно броју чланова. У пракси,

[13] *Закон о удружењима, зборовима и договорима од 18. септембара 1931 год*, „Време”, 20. септембар 1931, 1.

[14] Одбор за подизање споменика краљу Петру I Ослободиоцу је за почасне предсједнике изабрао митрополита Василија, бискупа Гарића и муфтију Мухамеда Шефкета еф. Курта, а касније и бана Милосављевића. *Закон о удружењима, зборовима и договорима од 18. септембара 1931. год,* стр. 1.

њихов долазак често је био скопчан са саобраћајним неприликама, нарочито зими, а томе ваља додати и проблем путних трошкова. Скупштине су се састајале на редовне годишње сесије, углавном почетком године, разумљиво, прије друштвених скупштина вишег нивоа. По потреби сазиване су и ванредне скупштине.[15]

Друштва су доносила правилнике или правила која су одобравале надлежне власти (Велики жупан или Банска управа). Овим актима дефинисани су име, циљеви, чланство, органи и правила функционисања друштва. Правила су, такође, појашњавала прикупљање и трошење средстава, те статус и називе приложника, нпр: утемељ(ив)ач, добротвор, велики добротвор, легатор. Понекад, како у случају Српске читаонице, правилима је дефинисана и судбина имовине Друштва у случају његовог гашења. Власти су одобравале правила, а било је и враћања истих на корекције и допуне, као, на примјер, у случају Удружење студената.

Стварањем бановина и прокламовањем новог имена државе и југословенске нације, краљ Александар је забранио оснивање нових и рад дотадашњих друштава на вјерској или „племенској" основи. Међутим, у пракси то није лако спровести одједном и у потпуности. Римокатоличка црква је, тако, умјесто сокола оснивала „клерикалне организације физичке културе", као што су крижари, а Хрвати су се временом, под утицајем свештенства, све више дистанцирали од Југословенског соколског савеза и напуштали „етатизоване организације физичке културе".[16] Осим тога, и да није било политичког отпора, ваљало је нове законе и устројство државе спровести у дјело. То је тражило времена, па ће се, тако, организација Црвеног крста тек 1933. саобразити новој административној подјели државе, као и међународним конвенцијама које је у међувремену потписала Краљевина Југославија.[17] Још спорији су били у „Просвјети" – њени обласни одбори укинути су тек измјенама Правила из 1936. године.[18]

---

[15] У почетку међуратног периода било је случајева да се на главне скупштине позивају сви чланови друштва, што је неминовно значило мајоризацију чланства из провинције. Такав је случај био са „Напретком" у Сарајеву, па је управо један члан тог друштва из Бање Луке тражио да се бирају делегати на одређен број чланова, што је ускоро и заживјело. АБиХ, ХКДН, кутија 1/1923.

[16] Nikola Žutić, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, Beograd 1991, стр. 83, 313.

[17] *Правила Друштва црвеног крста Краљевине Југославије и Закон о Друштву црвеног крста Краљевине Југославије*, Београд 1933.

[18] Божидар Маџар, *Просвјета. Српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука – Српско Сарајево 2001, стр. 205.

*

* *

Бања Лука је у периоду који нас првенствено занима живјела два готово једнака „полувремена”: једно до а друго након успостављања Врбаске бановине. Први период почиње, дакле, стварањем Краљевине СХС. Ваља имати у виду да укупне, па и политичке прилике, након уједињења нису биле ни мало ружичасте. О њима веома илустративно свједочи извјештај градског котарског начелника Ђорђа Крстића из маја 1920. Судећи по том документу, национална свијест била је најразвијенија код Срба, потом код Хрвата, док су муслимани били сасвим анационални. Многи Хрвати и након уједињења, пише Костић, „нису хтјели да чују за наш национални центар”, за Београд, а било је и оних који су захтијевали да се слика краља Петра уклони са јавних мјеста. У отпору новим политичким приликама предњачила је римокатоличка црква. Да је тако, потврђује чињеница да је неколико година након уједињења Бањалучка бискупија, у вези са школовањем дјеце, заузела став да се не одобравају „такозване народне пучке школе (јер су у њима учитељи и ђаци разних вјера)”. Штавише, додаје се да „родитељи си не смију ни од кога дати одузети право да за своју дјецу бирају школе и учитеље. Ваља оснивати католичке вјерске школе и у њих требају католици слати своју дјецу. Ако у становитим мјестима нема тих вјерских школа, дјеца се могу слати и у такозване народне основане школе, али родитељи морају будно пазити да у њима дјеца не би упила у отров безбоштва. Надаље, католици Бањалучке бискупије не могу слати своју дјецу у конвикте гдје су дјеца разних вјера него само у оне које воде свећеници или редовнице.”[19]

Политички ставови Хрвата су се временом мијењали, али се у приближавању са Србима, ипак, није далеко одмакло. У том смислу Срби, углавном задовољни новим државним оквиром, били су много попустљивији од Хрвата, а муслимани су се држали одвојено. „Муслимани живе једним посебним животом и како сада изгледа, не само да неће заједнице са својим суграђанима, него директно раде против те заједнице“, пише споменути Крстић. Истовремено, вјерски односи међу конфесијама били су коректни а ријетки су били

[19] I. Mertz, *Sabrana djela*, Svezak II, str. 254.

случајеви конфликата или нових подјела. У свему томе, посебан проблем био је конзервативизам код муслимана, који им није дозвољавао компромисне одговоре на изазове савременог живота, иза чега су стајале вјерске старјешине. Вјерска искључивост код муслимана у почетку је ишла толико далеко су бранили да се по махалама насељавају хришћани или да у њима отварају своје радње."[20]

Међу Бањалучанима било је и оних који су сматрали да је са уједињењем почела хегемонија Срба. Као доказ овакве тврдње истицано је да су по попису из 1910. године православци чинили мање од 25% становника града и да, због тога, нема основа да, рецимо, ћирилица на јавним мјестима буде постављана на првом мјесту, јер је, ето, омјер оних који пишу латиницу или арапско писмо наспрам ћириличара 3:1. Колико год оваква „математика" била тачна или не, она је илустратор неповјерења и укупног стања духа у оновременој Бањој Луци.[21]

Да ствари не иду добро дало се наслутити и на основу једног говора Милана Јанковића казаног 1923. године. „Лепи видици оне идеалистички расположене омладине муте се и губе из вида пред запрекама и смицалицама њихових отаца, који за чаршијским и политичким тезгама кују тешке речи и дела и тиме разбијају темеље националног јединства. Злих ковача, да их Бог убије, који раскивају и оно мало темеља, што се годинама скуцавало!" Године су пролазиле, а онда је Атентат у скупштини још више продубио јаз између бањалучких Срба и Хрвата и унио додатне, подмукле дамаре и нове тензије. Скоро завођење монарходиктатуре ће само наизглед, краткорочно умањити јаз. Краљева одлука да успостави ново територијално устројство државе само је привид федерализма, којим ниједно суштинско питање није ријешено. Ипак, стварање Врбаске бановине и долазак енергичног Светислава Тисе Милосављевића означиће почетак „златног доба" Бање Луке, које ће, мада све бљеђег сјаја, потрајати и за Милосављевићевих насљедника. Град је тада убрзано мијењао лице и израстао у лијепо средиште економског, културног и свеколиког живота. Међутим, неријешени односи у држави, понајприје између српских и хрватских политичких елита, неминовно су се одражавали на живот у Бањој Луци. Услиједило је убиство краља Александра, још један снажан ударац у ионако слабе државне темеље. Пола

[20] Б. Милошевић, *Национални покрети и политичке прилике...*, стр. 89.
[21] Aleksander Aco Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke. Godine ispunjene Nadom. Povodom 100. obljetnice HPD „Nada" Banjaluka 1898–1988,* Rijeka, 1999, str. 101.

деценије касније, као што је познато, све више се говорило о прекомпозицији државе и споразуму између два њена најбројнија „племена”.

Један од најактивнијих бањалучких јавних радника у то доба био је некадашњи члан Народног вијећа, просрпски настројени Мартин Зрелец. Он се у вези са тзв. „народним споразумом”, односно најавама рјешавања тзв. „хрватског питања”, огласио брошуром неколико мјесеци прије Споразума Цветковић-Мачек. У њој Зрелец вели да је дужност свих оних који „високо цијене мисао Југословенске државе и пуног народног јединства” да се заложе да се споразум „што правилније изврши” и да „рјешавањем хрватскога питања не створимо српско питање и нове препреке и трзавице у народу”. Основ проблема је, додаје, у економији, у „експлоататорској политици крупног капитала и једне групе егоиста”, а не у југословенској идеји. Због тога, сматра Зрелец, „један нови споразум у 1939. не може ићи преко споразума из 1918.” Зрелец одбија све помисли на укидање Врбаске бановине, као могуће жртве споразума Срба и Хрвата. Сви Крајишници без обзира на вјеру и племе имаду као један човек устати у одбрану својих ужих интереса и тражити да се не дира организам Врбаске бановине”. Зрелец се осврће и на брошуру Стеве Мољевића *Улога и значај Врбаске бановине*, дијелећи његове ставове и забринутост за судбину Крајине. Све у свему, Зрелец инсистира на југословенским државно-правним и економским оквирима за свако будуће рјешење.[22]

Ипак, након атентата у скупштини и завођења монарходиктатуре, Споразум Цветковић–Мачек биће нови, трећи велики политички земљотрес који ће задесити Бању Луку у међуратном периоду. Овај пут посебно су се узнемирили босанскохерцеговачки, па и бањалучки муслимани, који се, збуњени новим политичким околностима, сада све више дистанцирају од раније пројугословенске политике и траже нове политичке ослонце, неки и у приближавању разним хрватским политичким круговима. Истовремено, над Краљевину Југославију надвијао се црни облак Другог свјетског рата...

У свему томе, у животу града током двадесет и двије године, од стварања заједничке југословенске краљевине крајем 1918, до њеног распада с прољећа 1941, своје мјесто и улогу тражиће и имаће бањалучка друштва и клубови...

[22] Marin Zrelec, *Narodni sporazum i Naša stvarnost*, Banja Luka, 1939, str. 1–24.

1. СРПСКА ДРУШТВА

1.1. Српска читаоница[23]

Одмах након Сарајевског атентата, већ у јулу 1914, рад Српске читаонице у Бањој Луци је забрањен, а њена имовина је заплијењена. Ионако скромна књижница је у току рата добрим дијелом уништена; по неким подацима, сачувано је око 900 књига. Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца дошла су боља времена, па је, свега два мјесеца након уједињења, рад Читаонице практично обновљен. Наиме, већ концем јануара 1919. објављен је јавни позив предсједништва Друштва за скупштину Српске читаонице, која ће се одржати 2. фебруара „у просторијама досадашњим њеним". На дневном реду било је конституисање

[23] Српска читаоница основана је још за турског доба, 1868. године, заслугом Васе Пелагића. Формирана је, понајприје, за потребе двије године раније утемељене Богословије, њених ђака и наставника. Настала је под окриљем православне црквене општине, али је била самостално друштво, са својим управним одбором, Правилима и финансијама. У Правилима из 1905. стоји: „Сврха друштва је да диже и развија друштвеност и образованост међу својим члановима, и то међусобним дружењем, приређивањем јавних предавања, сијела, бесједа и сличних забава и састанака, исто тако читањем ваљаних књига, новина и часописа". У њој су се могле наћи и новине из јужнословенских, али и аустроугарских центара, а временом Читаоница је добила и књижницу са скромним бројем српских књига и превода. Осим што је ширила просвјету и образованост, Читаоница је повремено приређивала и забаве са игранкама. Управа је 1912. одобрила да се њеним услугама користе и ђаци Велике реалке, чиме је број чланова нагло порастао. Читаоница је дјеловала захваљујући подршци оснивача, утемељ(ив)ача и, највише, обичних чланова. Међу њима били су бањалучки трговци, занатлије, учитељи и професори гимназије. Добротвори су били виђени Срби и понеки Јевреј, а као утемељивачи запамћени су први епископ Бањалучко-бихаћке митрополије Евгеније Летица и парох из Бистрице Јован Новаковић. Читаоница је првобитно била смјештена у истој кући као и Богословија, у Господској улици, која је управо тада добијала обрисе. Наредних деценија ће неколико пута мијењати адресу. Наиме, када је крајем 19. вијека грађен Хотел Балкан, срушена је стара Радуловићева кућа, у којој је тада била смјештена Српска читаоница, што је био повод да се покрене широка акција како би се за потребе свих српских друштава без крова, па и Читаонице, саградио заједнички дом. Српска црквеношколска општина је 1907. формирала посебан Одбор, са циљем да се уједине снаге Српске црквеношколске општине, Српске читаонице и „Јединства", те да се сакупе средства за градњу објекта у који би била смјештена сва српска друштва. Црквеношколска општина је 1908. и купила земљиште у Господској улици, али се са градњом почекало. У међувремену, Читаоница се, након краћег боравка у српској основној школи (данас Православни вртић), скрасила у тзв. Занатлијском дому између Царског друма и хотела Балкан. У великој сали на спрату Занатлијског дома налазило се Српско соколско друштво, до њега „Јединство", а са отворене терасе која је ишла дуж цијеле зграде улазило се у салу и у просторије Читаонице. У том задњу Читаоница ће остати све до рушења тог блока зграда при изградњи палате Банске управе 1930. Узгред, *Наш живот* писао је да је бањалучка Српска читаоница „најстарија ваљда у Босни", а Кочићева *Отаџбина* да је „најстарија у земљи", али ваља рећи да је читаоница у Брчком основана чак осам година раније. *Отаџбина*, 15. јун 1907, стр. 1–2; *Наш живот*, 15. августа 1906, стр. 37–38; Ljubinka Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1945*, Sarajevo, 1986, str. 82; *Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке – 150 година = From The Serbian Reading room to The National und University Library of The Republic of Srpska – 150 years*, Бања Лука, 2018, стр. 55–56; Ђорђе Микић, *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941. (слова, сводови и читаоничари)*, Бања Лука, 1999, стр. 35–36; Златко Пувачић, *Стара Бања Лука*, Београд, 2001, стр. 49–59, 151–152, 155–158.

нове управе, те разматрање могућности фузионисања Читаонице са бањалучком „Просвјетом”. То би се учинило тако што би се формирао заједнички одбор та два друштва, а благајне би се водиле одвојено, с тим да би се књижница Српске читаонице уступила „Просвјети”. За исти дан Српска читаоница је у хотелу Балкан уприличила „покладно сијело са бираним програмом”. Тако је обновљен рад Српске читаонице. Међутим, како примјећује Ђорђе Микић, у новоствореној држави постојало је појачано интересовање за политички, а мање за друштвени и културни рад, па су друштва падала у кризе. И Српска читаоница је, дакле, наставила рад, али у једном документу из новембра 1920, читамо: „једно због слабог интересовања чланова, друго због неприлика с локалом једно вријеме, а треће због индоленције самог одбора, обустављен је већ неколико мјесеци сваки рад у читаоници”. Занемарен је и рад књижнице која се налазила у просторији Читаонице у старој Српској основној школи, гдје су књиге „затворене у орманима”.[24]

Да је стање у Читаоници било лоше потврђује и допис бањалучког пододбора „Просвјете” Главном одбору у Сарајеву из 1920. У њему се напомиње да је ова читаоница једна од најстаријих у Босни и Херцеговини, те да има књижницу која „репрезентира велику вриједност”, јер се у њој налазе српске и хрватске књиге, као што су: *Летопис Матице српске* „још од почетка излажења у Будиму год. 1825.”, те издања Матице српске, Матице хрватске, *Босанска вила*, *Зора*, *Дело*, комплетна годишта *Српског књижевног гласника*, комплетна едиција Српске књижевне задруге и друга дјела белетристике и науке.[25]

У Читаоници је завладала толика малодушност, да се чак размишљало и о њеном распуштању. Сходно Правилима из 1905, иметак Читаонице, а то значи и „једна кућа на веома добром мјесту у Господској”, у том случају, уступила би се Српској црквеној општини на десет година, а ако се у том року не оживи рад Читаонице, сва имовина прелази у трајно власништво цркве.[26] Размишљало се и о измени Правила, по којима би се Читаоница у случају гашења претворила у „Српску библиотеку у Бањој Луци”. Та библиотека имала би једног плаћеног библиотекара и мањи управни и надзорни одбор, а

[24] АЈ/66– 2278/2151; АБиХ, ПКД, кут. 117; *Држава*, 26. јануар 1919, стр. 6; *Јединствена држава*, 1. март 1919, стр. 2; *Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке...*, стр. 56–57.
[25] АБиХ, ПКД, кут. 117, Пододбор „Просвјете” у Бањој Луци – Главном одбору, 12. новембар 1920; З. Пувачић, *Стара Бања Лука*.., стр.., 153
[26] АБиХ, ПКД, кут.117, Пододбор „Просвјете” у Бањој Луци – Главном одбору, 12. новембар 1920.

њен циљ био би да даје „здраву, поучну и забавну лектиру, а била би при руци и нашему ученоме свијету”. Због тога су из Српске читаонице предлагали „Просвјети” да, „као наше највеће просвјетно и културно друштво преузме иницијативу у овој ствари”, па да се идеја о отварању српске библиотеке у Бањој Луци и оствари. Са великим жаром, из Читаонице су молили Главни одбор „Просвјете” да се обрати српским друштвима у Бањој Луци и да тако покрене оснивање библиотеке. Из Сарајева је стигао одговор да је потребно да се све српске организације потруде, да „предузму кораке” и Српску читаоницу „спасу од пропасти” или, ако већ мора да се ликвидира, онда треба одмах да се оснује „Српска Народна Библиотека у Бањој Луци”. Та библиотека може и треба да буде у свему насљедник Српске читаонице. Због тога би најбоље било, поручују из Сарајева, да се састану представници српских друштава у Бањој Луци. У Главном одбору „Просвјете” начинили су „Писмо упућено српским културним установама у Бањој Луци”, у коме се подвлаче заслуге Српске читаонице за просвијећеност „српског племена” у Бањој Луци и околини. „То је факат који се не може порећи и мора се на сваком мјесту признати”, додавали су. „Просвјета” је чак предлагала да се професор Илија Михић из Гимназије, који је прије рата био библиотекар, ангажује као књижничар.[27]

Читаоница је, ипак, поново затворена 1923. Овај пут на, показаће се, више од пет година. Њену имовину привремено је преузела Црквена општина. Дуго се за ово друштво није ни чуло, па се *Отаџбина* почетком марта 1925, пита: „Шта је са српском читаоницом и књижницом у Бањој Луци?... Као да нико нема куражи да ову установу обнови”, иако Читаоница, додаје се, има „свој лијеп иметак баш у средини града”. Зар нема никога ко би се ове дужности примио, пита се *Отаџбина*. Мјесец дана касније, исти лист опет проговара о Читаоници, која никако да ваљано обнови свој рад и за то криви анемичну „националну интелигенцију”. Додаје се да је одбор Читаонице у њеним просторијама у Занатлијском дому сазивао неколико састанака са циљем обнове рада, али је одзив био веома лош. Одбор је тада реферисао да на рачуну има око 8.000 динара, а у власништву кућу у Улици краља Алфонса, која мјесечно доноси 500 динара кирије. Одлучено је да се нова скупштина сазове 20. априла, а *Отаџбина* је апеловала на грађанство да дође на ту скупштину „без разлике

[27] АБиХ, ПКД, кут.117, Писмо Пододбора „Просвјете” у Бањој Луци, 1. фебруар 1920.

стања и положаја”, јер је срамота да читаоницу имају сва среска мјеста у Области, па чак и нека села, али не и Бања Лука.[28]

Биће да је писање *Отаџбине* колико-толико уродило плодом, па је исти лист маја 1925. најављивао ванредну скупштину Српске читаонице, коју су сазвали предсједник Друштва, др Димитрије Марковић и секретар, Ристо Џепина. На дневном реду била је одлука о „поновном успостављању читаонице” а, у случају да се та одлука усвоји, планиран је и избор новог Управног одбора.[29] Међутим, рад Читаонице је обновљен тек 1928. Тада је заслугом професора Миланковића и Златка Пувачића сређена архива Читаонице и сачињен каталог књига које су напокон извађене из замандаљених ормана. Ускоро ће се тим књигама служити грађани и ђаци свих средњих школа, пошто је, да напоменемо, то тада била једина читаоница у граду.[30][31]

У таквом стању Читаоница је дочекала 1929. годину и стварање бановина. Доласком првог бана, Светислава Тисе Милосављевића, почиње златно доба у свим сферама живота, па и у култури. Била је то прилика да и Српска читаоница чврсто стане на ноге, а и да се напокон отвори савремена библиотека. Предвођена предсједником Душаном Кецмановићем и секретаром Милошем Ђурчићем, Читаоница је маја 1930. сачинила нова Правила, која су јануара наредне године потврђена од Министарства просвијете. У њима суштинских новина није било, осим што је олакшан приступ основцима и средњошколцима услугама Читаонице. И даље је важила одредба да, у случају престанка рада, имовина Читаонице прелази у власништво православне црквене општине.[32]

У новонасталој ситуацији поново је актуелизована иницијатива за оснивање јавне, народне библиотеке, јер је она „посредник који мало тражи а много пружа” а, како су писале *Врбаске новине*, „књига је скупа па је неприступачна”. Београдска *Правда* је у љето 1932. јављала

[28] AJ/66–2278/2151; *Отаџбина*, 7. март и 18. април 1925, стр. 3 и 5.
[29] *Отаџбина*, 11. април 1925, стр. 3.
[30] Највише је било књига с краја 19. и почетка 20. вијека, а међу њима дјела српских писаца и преводи свјетских класика. Била су ту и комплетна издања СКЗ, „Мала библиотека” из Мостара, те многе књиге СКА, Матице српске, као и издања Матице хрватске. Читаоци су могли наћи и годишта *Босанске виле*, мостарске *Зоре*, *Летопис Матице српске*, *Мисли*, *Дело*, *Венац* и друге листове. Највише наслова било је с краја 19. и почетком 20. вијека. AJ/66–2278/2151.
[31] З. Пувачић, *Стара Бања* Лука.., стр. 152; Ђ. Микић, *Српска читаоница..*, стр. 53–54.
[32] Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 83–84; Ђ. Микић, *Српска читаоница..*, стр. 55.

како „већ одавно Бања Лука осећа потребу једне веће библиотеке”, па је основан нарочити одбор за прикупљање прилога за обнову Читаонице.[33]

Забиљежено је да је у школској 1930/1931. Читаоница имала око 1800 потраживања, те да је служила грађанима, „без разлике вјере и племенског имена”: од 158 чланова око 2/3 били су православци, 31 римокатолик, 9 муслимана и 16 Јевреја.[34] У исто вријеме, Књижница је имала око 2.100 књига, а највише су их читали ђаци Гимназије и Учитељске школе. Међутим, скроман књижни фонд, није могао задовољити нарасле потребе, па се управа обратила сенатору Васи Глушцу и читаоцима *Политике* да помогну прилозима у књигама које су се у Београду могле оставити код повјереника Читаонице Саве Ј. Сурутке. Познато је и да једно вријеме хонорарни књижничар Читаонице био каснији знаменити писац Гојко Бановић, ученик Учитељске школе. Годину касније, јануара 1933, организована је годишња скупштина Српске читаонице. Предсједавао је Миодраг Љубибратић, замјеник предсједника. За првог човјека управе изабран је пензионисани прота Петар Рађеновић. Чула су се и негодовања због забране ђацима да „бораве у просторима Читаонице”. Буџет за наредну годину износио је 43.000 динара.[35]

На сљедећој редовној скупштини, јануара 1934, појавио се „приличан број чланова” – у полицијском извјештају читамо да је ријеч о око 40 грађана. Из извјештаја проте Рађеновића и његових сарадника могло се чути да је Читаоници приступило 60 нових чланова, да је књижни фонд порастао за око 500 наслова, те да је благајна пословала позитивно. Прота Рађеновић је поново изабран за предсједника, а одлучено је да се потраже боље просторије за Читаоницу, те да се код грађанства интензивира акција на прикупљању књига и часописа, као и прилога.[36]

---

[33] Додаје се и да „прилоге у Београду прима г. Сава Сурутка, трговац”. Ђорђе Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, Бања Лука, 2004, стр. 213, *Правда*, 1. јул 1932, стр. 8.

[34] AJ/66–2278/2151–011, Молба Читаонице за помоћ у књигама.

[35] У управу су још изабрани: Бранко Ђорђевић (секретар), Стево Челик (благајник), Милан Јанковић, Бранко Иванишевић, Узеир Бисер, др Милан Ђуричић, Винка Спорели и Стојан Ковачевић (чланови). АСАНУ, док. бр. 11112–II–67; *Политика*, 7. јул 1932; *Учитељска школа у Бањој Луци...*, стр. 110–111; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 213; *ВН*, 28. јануар 1933, стр. 12.

[36] За остале чланове управе изабрани су: Милорад Љубибратић, замјеник предсједника, Драгомир Ђурђевић, секретар, Стево Челик, благајник, Константин Леовац, књижничар, те Милан Ћурчић, Узеир Бисер, Стојан Ковачевић и Никола Калембер; замјеници чланова су: Светозар Недимовић, Владо Милошевић и Алекса Дрецун. У Надзорни одбор изабрани су: Стево Мољевић, Душан Томић и Ђорђо Ђурица. Управа полиције – Краљевској банској управи, 23. јануар 1934, АРСБЛ, ООВО, 18/1934, *ВН*, 12. јануар 1933, стр. 4, 17. и 27.

Предузимљиви бан Милосављевић отпочео је, у међувремену, велике грађевинске послове. За потребе Банске управе порушено је неколико објеката, а међу њима и Занатлијски дом у коме су била смјештена српска друштва. Тако је Читаоница поново остала без крова. Привремено рјешење нађено је под сводом Српске основне школе, неколико стотина метара сјеверније. У тој школи скрасили су се и СПД „Јединство" и Српски соко, па је школа добила име Српски дом. Читаоница је на тој адреси остала наредних неколико година, до изградње Дома краља Петра I Ослободиоца.[37]

Убрзо се поново почело говорити о потреби да се у Бањој Луци, која је постала културни центар велике регије, оснује јавна библиотека. Тако Петар Гаковић у *Врбаским новинама* маја 1934. пише како је Бања Лука за вријеме Пелагића и Кочића била културни центар, те да би то требала поново бити, а за то је неопходна „добро уређена библиотека". Он заговара идеју да се обједини тадашњих десетак малих књижница бањалучких друштава, чиме би се добила народна библиотека са најмање десет хиљада књига, у којој би се запослило једно стручно лице. За рад такве библиотеке требала би, по Гаковићу, финансијска подршка Бановине, Општине, као и „Просвјете", „Напретка", „Гајрета", „Змијања", Народне одбране, Јадранске страже, Црвеног крста и Соколске жупе. Како каже Љубинка Башовић, идеја је била „у много чему савремена", јер је та библиотека замишљена као централна установа, која ће стајати „у вези са свим градским и сеоским књижницама у бановини".[38]

Половином октобра 1934. усељен је Дом краља Петра I Ослободиоца, у коме ће се, под истим кровом са Позориштем, Музејом и Друштвом „Змијање", обрести и Српска читаоница. У то доба још једном је актуелизована идеја о стварању народне библиотеке, што не би, како се наглашавало, потирало рад Читаонице. Напротив, управо прота Кецмановић, секретар Димитријевић и благајник Радомир Раде Личина сада су се са додатним еланом залагали за стварање „независне, савремене читаонице".[39] Међутим, стварно стање било је доста суморно. *Врбаске новине* су маја 1935. на насловној страни донијеле чланак под насловом „Наше читаонице" у коме се непотписани аутор осврће на

јануар 1934, стр. 5 и 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 213; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 82–84, Милан Јанковић, *Ближе селу*, „Развитак", Бања Лука, 1. март 1935, стр. 89–92.

[37] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 207.

[38] Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 85; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 216; *ВН*, 11. мај 1934, стр. 2.

[39] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 217.

промјене које је донио избор Бање Луке за центар Врбаске бановине. У граду се сконцентрисало много чиновника и пословних људи, уређене су саобраћајнице, Бања Лука је постала привредни и финансијски центар, она је „изменила своје вањско лице, прерасла је оквире велике босанске паланке". Међутим, култура не прати велики архитектонски преображај града. „Данас имадемо позориште, научна предавања, модерне каване, тон-кино и друго", али и даље „имаде ствари и појава које носе паланачка обиљежја и спутавају наш културни напредак". Постоји низ проблема које у друштвеном и културном животу ваља рјешавати. Тако, додаје се, „у Бањој Луци не постоји ни једна читаоница која би могла да пружи све оно што се од једне савремене читаонице тражи". Уистину, у граду постоје и српска и хрватска и муслиманска читаоница, оне „почивају на племенској основи" и, што је још горе, „носе типична обележја паланачких каваница где за исхабаним столовима у малој просторији можемо наћи смешно мали избор и то искључиво из наше дневне штампе". У том смислу, „стојимо на истој висини на којој се налази Котор Варош са своје две читаонице а далеко иза читаонице у Грачаници". Кривицу за овакво стање аутор чланка налази у управама читаоница, које пате од „уске малограђанске и ситнополитикантске оријентације". Наиме, у одборима тих „племенских" читаоница сједе „старији интелектуалци који су навикли да своју културно-просветну работу остављају на завештан и данас депласиран начин". Модерна читаоница, каже се, мора да нуди све, од „целокупне наше дневне штампе (београдске, загребачке и словеначке), до недељних листова и месечних часописа свих могућих праваца и тенденција. Исто тако је важно да буду заступљени главни страни дневници и часописи", додаје се. Таква читаоница би код грађана „развила смисао за читање" и створила потребу за „свестраним и сталним обавештавањем". А зашто такве читаонице у Бањој Луци још увијек нема, јасно је ако се „темељно познају наше 'културне' прилике", закључује аутор и додаје да би нешто могли да учине „млађи људи, које не притиште та мукотрпна традиција ситно-чаршијских навика и амбиција".[40] Само 20-ак дана касније, исте новине, опет на насловној страни, доносе веома оштру и отворену критику културног живота у Бањој Луци. Поново су на удару „културни радници" који обављају свој посао „шаблонски" и не разумију да савремена култура треба „адекватне путеве, нове методе и нове форме". У свему томе, наставља се, Бања Лука нема савремену читаоницу. На крају се додаје да су из КАБ-а најавили покретање „једне модерне, независне читаонице

[40] *ВН*, 11. мај 1935, стр. 1.

у којој би читаоци из свих слојева, уз мали члански улог, могли да дођу до бројне домаће и стране штампе". У својој намјери, КАБ се обраћа за помоћ грађанима.[41] У међувремену, фебруара 1935. одржана је редовна скупштина Српске читаонице, која је тада бројала већ око три и по хиљаде књига. Истовремено, порастао је и број чланова на 420, од чега су око 220 били ђаци. Скупштина је усвојила буџет од 35.000 динара. Изабрана је и нова управа, поново са Петром Рађеновићем на челу.[42] Да је Читаоница била активна читамо и у драгоцјеном документу, „Списку националних и културних друштава" у Бањој Луци, који је почетком 1935. сачинио дописник Пресбироа и једно вријеме уредник *Врбаских новина* Матко Кумарић. У њему се каже да Српска читаоница има за циљ „просвећивање, подизање културе, помагање сиротиње", те да су на њеном челу свештеник Петар Рађеновић, а уз њега су и обућар Стево Челик, инжењер Драго Ђурђевић и професор Милорад Љубибратић.[43]

Оштре критике које су донијеле *Врбаске новине* засигурно нису могле проћи незапажено. Примједбе да је Бања Лука по питању читаоница на нивоу Котор Вароша, а далеко иза Грачанице засигурно су забољеле чланове управе Српске читаонице. Зато није чудо што је за почетак јуна 1935. најављена посебна конференција на којој ће се расправљати о даљем раду овога друштва.[44] Све то је, засигурно, допринијело убрзаном зрењу идеје о народној библиотеци, па је образован „један специјалан одбор" за њено оснивање. Казано је да ће библиотека бити смјештена у Дому краља Петра I Ослободиоца, гдје су „просторије већ резервисане". Те просторије пружале су за оно доба велики комфор: биле су свијетле а зими су се загријавале, па ће сиромашни ђаци ту „наћи мјесто гдје би у миру и топлу могли читати и одазвати се својим студијама". Одбор је успио да испослује новчану подршку од Банске управе, Градске општине и Епархијског савјета. Тражена је и помоћ у књигама, на шта су се одазвали Министарство просвјете и „Просвјета" из Сарајева; потоње друштво је послало

[41] О овоме више у поглављу о КАБ-у. *ВН*, 2. јун 1935, стр. 1.
[42] За секретара је изабран Драгомир Ђурђевић, за књижничара Константин Леовац, за благајника Стево Челик, а за остале чланове Управног одбора Владо Милошевић, Драго Митраковић, Леко Димитријевић, Златко Пувачић, Милорад Љубибратић и Стојан Ковачевић. *ВН*, 12. фебруар 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 216, 342–344.
[43] АЈ/38–72–196; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 214.
[44] *ВН*, 11. и 15. мај 1935, стр. 1 и 3.

скоро 1.500 књига, које ће чинити његову сталну књижницу унутар Библиотеке.[45] Поврх тога, апеловало се и на грађане да дарују по неку књигу.[46]

Ускоро су новине објавиле да су Српска читаоница и Одбор за подизање споменика краљу Петру I Ослободиоцу постигле договор да се „оснива јавна библиотека са читаоницом". Тако се на челу ове велике акције нашла Читаоница, најстарија установа те врсте у граду, која је тада имала и највише књига (око 3,5 хиљада), њене услуге је користило највише ђака, а и све већи број чланова давао јој је посебан ауторитет. Стара идеја да се „фузијом постојећих књижница и помоћу разних установа, ова библиотека оснује" и да она буде „централна библиотека која ће стајати у вези са свим градским и сеоским књижницама у бановини" и даље је била актуелна. Таква библиотека ће, како је планирано, сарађивати са Музејом Врбаске бановине, те са Народним позориштем и другим установама културе и просвјете.[47] Договорено је да у нову библиотеку Српска читаоница уноси властите књиге и часописе, а Одбор за подизање споменика краљу Петру, са своје стране, све књиге које је добио од „Просвјете", Министарства просвјете, Градске општине и појединих грађана, те новац који је прикупљен у ту сврху. Захваљујући томе, Библиотека ће моћи одмах по оснивању набавити и нову количину неопходних књига. Поврх свега, „зајамчена је и даља потпора" „Просвјете", Министарства просвјете, Банске управе и Градске општине. Најављена је и ванредна скупштина Читаонице, када би се одобрио споразум о оснивању библиотеке.[48]

Тако је и било. Ванредна скупштина одржана је почетком јула 1935, а *Врбаске новине* су на Ивањдан јављале да је питање оснивања библиотеке коначно скинуто са дневног реда, јер ће она ускоро бити званично установљена. Библиотека ће за почетак имати преко 5.000 „добрих разних дела писаца светског гласа, домаће и стране литературе". Њоме ће управљати одбор сачињен од представника Српске читаонице и Одбора за подизање дома краљу Петру, а биће смјештена у „четири велике дворане" на првом спрату Дома краља Петра I Ослободиоца. Једна од тих просторија биће одређена „за читање књига у самој књижници", а у друге двије уселиће се Српска читаоница, која ће „и даље задржати

[45] АБиХ, ПКД, кут.117.
[46] AJ/66–2278–2151; *ВН*, 3. април и 29. новембар 1935, стр. 3. и 2.
[47] *ВН*, 23. април 1936, стр. 2; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 59.
[48] *ВН*, 21. јун 1935, стр. 3.

читаоницу за своје чланове". Најављено је да ће Читаоница бити боље снабдјевена новинама и часописима. Чланови Читаонице су ослобођени плаћања чланарине у Библиотеци, а пред осталим грађанима био је упис у чланство. Током јула планирано је пресељење Српске читаонице а потом и отварање Библиотеке.[49]

На сједници Одбора за оснивање Народне библиотеке одржаној 25. новембра 1935. и званично је одлучено да се оснује Народна библиотека краља Петра I Ослободиоца. Министарство просвете прихватило је да јој додијели једног наставника да обавља послове библиотекара,[50] а Банска управа и Општина обавезале су се на сталну годишњу субвенцију. Бањалучка „Просвјета", Гимназија, неки привредници и грађани даровали су Библиотеци неколико хиљада књига. Све када се сабере, књижни фонд је премашио 6.000 наслова, са тенденцијом даљег раста. Истовремено, Одбор читаонице јавно је позивао своје чланове да врате позајмљене књиге због „поновног пописа и темељне реконструкције књижнице. Очекивани су и поклони од осталих организација и појединаца, чиме би број књига требао порасти на осам хиљада. Сарајевска „Просвјета" обећала је своја издања. У набављању књига за Библиотеку посебно се заузео предсједник Српске читаонице прота Душан Кецмановић, који је почетком 1936. године замијенио на том мјесту проту Рађеновића.[51]

Формално отварање Библиотеке сачекаће, ипак, прољеће 1936. Половином априла све је, напокон, било спремно. Новине су увелико најављивале тај догађај. Одбор за оснивање Библиотеке упутио је Бањалучанима „специјалне позиве" и замолио их да „у што већем броју присуствују овом догађају". Како је дан раније писао Матко Кумарић, „отварање ове библиотеке значајан је културни догађај, а сутрашњи дан исто такав датум, који ће у општем

[49] Пред само отварање Библиотеке, др Јован Зубовић ће се на конференцији Културног друштва „Змијање" веома критички осврнути на број књига у будућој установи. То је „врло мало за овај центар бановине. Шабац је среско мјесто па има 12000 свезака", резигнирано је тврдио Зубовић. Поређења ради, бањалучка гимназија у то доба имала је безмало 4.000 књига. АБиХ, ПКД, кут.117; *ВН*, 7. јул 1935, стр. 3 и 25. април 1936, стр. 2; Mato Džaja, *Banjalučka realka*, Banja Luka, Banja Luka, 1980, str. 43; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 59.

[50] Биће то учитељ Јован Грубор, који је тако постао први професионални библиотекар у Бањој Луци, мада је примљен „само на половину дана". *ВН*, 23. април 1936, стр. 2; Ђ. Микић, *Српска читаоница..*, стр. 76.

[51] У Управни одбор су изабрани: учитељ Никола Калембер, инжењер Драгомир Ђурђевић, професор Константин Леовац, професор Владо Милошевић, инжињер Узеир Бисер, Алекса Димитријевић, Златко Пувачић, те занатлије Стево Челик и Душан Појатар. у Надзорни одбор изабрани су: прота Рађеновић, др Стево Мољевић и др Коста Кондић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 216–217, 328.

друштвеном стремљењу дуго представљати једну од најљепших страница општег културно-просветног стремљења Бање Луке”.[52]

И дошла је дуго ишчекивана недјеља, 26. априла 1936. До 11 сати у зграду Дома краља Петра пристигли су: митрополит Василије, командант Врбаске дивизије, генерал Милан Плесничар и његов помоћник, генерал Светолик Ђукић, изасланик бана Душан Рашковић, вршилац дужности предсједника бањалучке општине др Славко Пиштељић, те многи други представници власти, просвјетних, културних, хуманитарних, витешких и других друштава. Први је говорио др Димитрије Закић. Он се сјетио Пелагића и почетака Српске читаонице, која скоро седам деценија успјешно дјелује на културном пољу, „чувајући националне и културне вредности”. Из ње је, ево, изникла и Народна библиотека. Заслуге за оснивање Библиотеке, дакле, припадају многима, а понајприје Српској читаоници.[53]

Оснивањем Библиотеке друштво Српска читаоница, дакле, није престало да постоји, већ је и даље „за свој рачун и из својих средстава” набављало књиге и водило их као своје власништво. Средином јула 1935. и Српска читаоница је уселила под кров Дома краља Петра. Добила је просторије које „одговарају потпуно намењеној сврси”. Читаоница је са Библиотеком имала заједничку управу, библиотекара и каталог, корисници су се равноправно служили књижним фондовима, али је имала „потпуно одијељен инвентар и иметак”. Једна од четири њене одаје у Дому била је предвиђена за читање књига из заједничког фонда, а друга за читање књига из фонда Читаонице. У међувремену, укупан књижни фонд је порастао на око 8,5 хиљада, од чега је власништво Читаонице било око 3,5 хиљаде. Осим тога, Читаоница је одржавала рад 10–15 покретних сеоских библиотека. Број чланова Читаонице био је око 250. Секретар Друштва је био инжењер Ђурић, професор, а књижничар професор Константин Леовац.[54]

Пола године након усељења, управо у новим просторијама одржана је скупштина Српске читаонице. Предсједавао је Петар Рађеновић, а секретарски извјештај поднио је Драгомир

[52] *ВН*, 29. новембар 1935, стр. 2 и 28. април 1936, стр. 3; 23. и 26. април 1936, стр. 2. и 3.

[53] Када је ријеч о појединцима, највише заслуга за оснивање Библиотеке имају: адвокат др Димитрије Закић, предсједник Одбора за подизање дома краљу Петру I Карађорђевићу, истовремено и предсједник Одбора за оснивање Библиотеке, те прото Душан Кецмановић, Хуснија Ђумрукчић, Миленко Копривица, Стево Миладиновић, Богдан Чулић, Душан Балабан, Константин Леовац, Ана Келер и Вук Јеловац.

[54] Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo*..., str. 86–87; *ВН*, 9. фебруар 1935, стр. 3 и 28. април 1936, стр. 3.

Ђурђевић. Читаоница је тада бројала 185 чланова, који су, како смо рекли, имали право бесплатног коришћења Библиотеке. Читаоница је тада располагала са 3.630 књига, а услуге овог Друштва претходне године користило је 118 ђака и свега 108 грађана; они су укупно читали око 2.800 књига. Из Српске читаонице апеловали су на кориснике да врате позајмљене књиге, а од почетка 1936. обустављено је њихово издавање, јер је Библиотека преузимала тај посао. За предсједника Друштва је, након краће паузе, поново изабран прота Кецмановић.[55]

Читаоница се сада више окренула селима бањалучког среза, јер ће „само онај ко је познавао заосталост нашег села моћи правилно да оцијени рад Српске читаонице у овом правцу", објашњавали су свој нови курс у том друштву. Зато је Читаоница за села бањалучког среза 1936. припремила десет покретних књижница, са по 150 књига, а предсједник Друштва прота Кецмановић држао је предавања управо о просвјећивању села.[56]

Фебруара 1937. у Дому краља Петра I Ослободиоца одржана је нова скупштина Друштва Српска читаоница. Прота Кецмановић се посебно осврнуо на рад Библиотеке, као и на оснивање сеоских књижница. Из извјештаја секретара Драгомира Ђурђевића сазнајемо да је Читаоница постала богатија за новог добротвора (бан Кујунџић), те да сада броји 233 члана. Фонд књига у библиотеци и даље је био скроман – око 6.600, а њих су у 70% случајева позајмљивали ђаци. Из благајничког извјештаја Стеве Челика видјело се позитивно пословање, као и да су дугови скоро отплаћени, осим 6.000 динара „Јединству". Први човјек Надзорног одбора Стево Мољевић потврдио је да је пословање Читаонице „потпуно исправно". На крају је усвојен буџет за наредну годину од 32.300 динара. Изабрана је и нова управа, на чијем челу се задржао прота Кецмановић.[57]

Српска читаоница потрудила се, како јој и доликује, да почетком новембра 1937. обиљежи 150 година рођења Вука Стефановића Караџића. О знаменитом реформатору српског писма

[55] У управу су изабрани још и: Никола Калембер, Драг. Ђурђевић, Константин Леовац, Владо Милошевић, Узеир Бисер, Александар Димитријевић, Златко Пувачић, Стево Челик, Душан Пајетар, а у Надзорни одбор: др Стево Мољевић, свештеник Петар Рађеновић и др Коста Кондић. *ВН*, 15. јануар, 9. и 13. фебруар 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 57.

[56] *Политика*, 24. април 1936 стр. 24; *Отаџбина*, 21. новембар 1936, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 208, 220–221, 224.

[57] У Управни одбор су изабрани и: Лазар Вишекруна, Никола Калембер, Владо Милошевић, Стево Челик, Душан Прегар, др Милош Ћурчић, проф. Љубомир Тривић; у Надзорни одбор изабрани су прота Петар Рађеновић и Бранко Иванчевић. *ВН*, 24. фебруар 1934, стр. 2.

и језика говорио је Божидар Томић, професор из Београда, а у програму су учествовали и глумци бањалучког позоришта, те хор „Јединство”. Цијене улазница биле су као за редовне позоришне представе, а половина прихода намијењена је сеоским књижницама у бањалучком срезу.[58]

Средином фебруара 1938. у Дому краља Петра I Ослободиоца одржана је још једна скупштина Српске читаонице. Из записника[59] сазнајемо да Читаоница броји око 230 чланова, да има књижницу са неколико хиљада књига, а на селима је „поделито 10, а ових дана ће се делити још 5 комплетних сеоских књижница”, са око 3.800 „дела”. Десет књижница, које су већ биле у функцији, показале су сврху, јер је читаност била задовољавајућа. Читаоница је уз помоћ „Змијања” држала 11 политичких листова, те 32 књижевна, културна и стручна часописа. Услуге Читаонице користила су 123 грађана и око 400 ђака, понајвише гимназијалаца. Од претходне скупштине, Читаоници је приложено скоро 3.000 примјерака књига, а међу дародавцима истицали су се бањалучки Хигијенски завод (474 књиге), београдска Студентска омладина (336) и Српска академија наука (261). На скупштини су се могли чути и приговори за српски културни сепаратизам, тј. несарадњу са сличним установама других народа. На ово је предсједник Читаонице прота Кецмановић одговорио да се „покушавало још 1930 и 1931 године да се ради с Хрватском и Муслиманском читаоницом у Бањој Луци на скупној књижници”, али да је предсједник Хрватске читаонице покојни, Чондрић, одговорио „да они књига немају”, а предсједник Муслиманске читаонице, професор Ћејван, „да је њихова књижница већином распоклањана”.[60]

У вријеме када се спремала да обиљежи седам деценија од оснивања, 1938 године, Читаоница је најавила подизање свог дома у центру града, у Краља Алфонса улици. Тамо је Читаоница већ 30-ак година имала кућу, сада трошну и склону паду.[61] План је био да се на

[58] *ВН*, 7. новембар 1937, стр. 2; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 68; *Правда*, 8. новембар 1937, стр. 14; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 222.

[59] То је једини сачувани записник са скупштина Српске читаонице, а сачуван је јер су га прото Кецмановић и секретар Љубомир Јанковић послали у Београд, у Министарство просвјете, уз молбу за помоћ у књигама, те се тако обрео у Архиву Југославије. Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 87; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 65.

[60] АБиХ, ПКД, кут.117; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 76.

[61] Зграду је још 1905. од породице Драпић купила Црквено-школска општина за потребе будућег Српског дома и преписала на Српску читаоницу. У згради је касније дуго држао радњу књижар и штампар Звонко Јовић. Ђ. Микић, *Српска читаоница..*, стр. 50–51.

том мјесту подигне двоспратна зграда, да у приземљу буде „Батина” продавница гуме и обуће, која ће платити најамнину унапријед за десет година, а то је скоро пола милиона динара. О овој идеји говорили су др Димитрије Закић, Урош Стефановић, Стево Челик и Михајло Ђерић. Иако је било неких мањих резерви према овом плану, скупштина Читаонице је ријешила да се, у сарадњи са фабриком „Бата”, у Улици краља Алфонса XIII број 25 гради Српски дом. На крају је једногласно прихваћен приједлог др Закића да управни и надзорни одбор остану у истом саставу као и претходне године.[62]

У касно прољеће 1938. Читаоница је расписала јавни позив за радове, који су почели 1. јула. Предвиђено је да се изграде три спрата, равни кров и посебан пасаж према улици краља Александра и даље ка Жељезничкој станици. План је био да се, по отплати дуга, на први спрат уселе два најстарија српска друштва, Читаоница и „Јединство”, којима би приход од Дома омогућио несметан рад на културном подизању града и читавог краја. Одбор Читаонице је преко *Врбаских новина* апеловао на грађане да подрже градњу, обзнањујући и категорије помагача, од улагача, преко утемељивача, добротвора све до великих добротвора (прилог преко 5.000 динара). Помоћ је стигла и са врха државе. Наиме, почетком маја 1939. предсједник владе Драгиша Цветковић примио је у Београду у посјету предсједника Читаонице Душана Кецмановића. Прота се могао вратити у Бању Луку веома задовољан, јер је од Цветковића добио 25.000 динара за довршење Српског дома, а предсједник владе је „посредовао да се брише дуг од 50.000 дин. који је Српска читаоница имала”. Осим тога, министар социјалне политике одобрио је 40.000 динара за исту сврху. Била је то укупно гледано веома лијепа сума, али прота се није заустављао. Напротив, наставио је акцију у Београду, а у томе је имао велику подршку старог познаника, министра без портфеља Бранка Миљуша.[63]

Крајем маја 1939. новоизграђени Српски дом је под свој кров примио продавницу обуће „Бата”. Чувена фабрика је за ту прилику организовала „изложбу” својих производа, а више од обуће, гумених подова и тепиха, пажњу публике привлачио је „најновији, специјални

[62] За потпредсједника је, дакле, поново изабран Никола Калембер, за секретара Љубо Јанковић, за благајника Стево Челик, а у Управни одбор су изабрани: Владо Милошевић, др Милош Чурчић, Љубо Тривић, Урош Стефановић и Лазар Вишекруна. У Надзорни одбор су изабрани прота Петар Рађеновић (предсједник), Михајло Ђерић и Бранко Иванчевић. *ВН*, 20. фебруар 1938, стр. 2; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 65–72; З. Пувачић, *Стара Бања* Лука.., стр.., 154.

[63] *ВН*, 4. мај 1939, стр. 1.

тип гасмаски”.[64] За недјељу, 4. јуна 1939, заказано је освећење Дома. За изградњу дома највећа заслуга припада проти Кецмановићу, а новине нису заборављале ни Бранка Миљуша, преко кога је Драгиша Цветковић послао „обилат прилог” од још 100.000 динара.[65] Поменути објекат је, дакле, саграђен, али до рата Српска читаоница је у њега преселила само своју библиотеку и смјестила је у двије просторије на првом спрату. За њу су набављени и савремени кино пројектор са филмовима за просвјећивање народа. Међутим, Читаоница је и даље остала у Дому краља Петра I Ослободиоца.[66]

Почетком јуна 1940. најављена је скупштина Српске читаонице, која није сазивана претходне двије године. На дневном реду биле су уобичајене тачке. Прота Кецмановић се осврнуо на изградњу Српског дома, похваливши се да је тај објекат, који је коштао нешто преко 1,5 милиона динара, „подигнут и на врло свечан начин отворен, поред тога што су многи мислили да се неће остварити ова замисао”. Услиједили су извјештаји секретара Љубомира Јанковића, благајника Стеве Челика, књижничара Јована Грубора и члана Надзорног одбора Иванчевића. Из свега се могло закључити да је протекли двогодишњи период доба „највећег успеха у раду од свога оснивања” – подигнут је Дом и основана Библиотека која сада броји скоро 7.400 књига, од чега је око 2/3 власништво Читаонице. Поврх свега тога, Читаоница се могла похвалити да има 31 сеоску књижницу. Због ових резултата, за почасне чланове изабрани су прота Кецмановић и Стево Челик. Пред крај скупштине усвојен је приједлог Милана Стамболије да се у Дому уступе просторије за СПД „Јединство”, које је некада давно помогло Српској читаоници да купи кућу што се налазила

[64] *ВН*, 28. мај 1939, стр. 2.

[65] Новине су најављивале како ће се под кров тог здања смјестити Српска читаоница, која са својих 20 сеоских књижница има 10.000 књига, док је њихов број за вријеме Првог свјетског рата био мањи од хиљаду. Вриједни новинар тврди да је прелиставао регистре Читаонице и да је установио да се до Великог рата много мање читало – само 300 књига годишње, а претходне, 1938. године, преко 11 хиљада. *ВН*, 4. јун и 23. јул 1939, стр. 1.

[66] Изградња овог дома је за неке тумаче прошлости била много више од грађевинског подухвата. Тако Петар Гаковић у њој налази својеврсно враћање на 1914. годину и борбу Срба за своја права „приватном иницијативом”. Тој иницијативи вратили су се они Срби, попут проте Душана Кецмановића, који су „највише завирили у хрватске карте”, писао је Гаковић. П. Н. Гаковић, *Босна вилајет*, Бања Лука, 1939, стр. 39–40; Ђ. Микић, *Српска читаоница...*, стр. 85–86; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 207, 225, 346; Радмила Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште, Српско православно гробље „Свети Пантелија” Бањалука*, Бања Лука 2020, стр. 55–56; *ВН*, 22. април 1938, стр. 1.

на мјесту Српског дома. Коначно, изабрано је и ново руководство са протом Кецмановићем на челу.[67]

Фебруара 1941. Српска читаоница пренијела је своју библиотеку из Дома краља Петра I Карађорђевића у двије властите просторије у новоизграђеном Српском дому. Тада је пресељена само библиотека, док је читаоница остављена за неко скоро вријеме. Богата библиотека, која се поносила својим књигама домаће књижевности, смјештена је у двије просторије на првом спрату, а за читаоницу су резервисане четири просторије. Чекало се само да закупац тих просторија исели. За средњошколце је уређен засебан одјел „са свим примјерцима из домаће књижевности", а планирано је и посебно одјељење за сеоске библиотеке чији је број порастао на око 50. Поврх тога, Читаоница је, како смо рекли, набавила кино апарат „са потребним филмовима за репродукцију у просвјетне сврхе". Ти филмови су поучни за ђаке, али и село и сељаке.[68] Ускоро је, међутим, избио нови свјетски рат који ће грубо прекинути златно доба Српске читаонице, која никада више неће бити обновљена. О њој данас свједочи здање у Господској улици и понеки печат на књигама Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске.

1.2. СПД „Јединство"[69]

Од самог оснивања 1893. године, СПД „Јединство" било је на гласу као изразито национално друштво и „састајалиште српске омладине", те није чудо што су аустроугарске

[67] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 11–12; Радмила Колунџија, *Многаја љета. Српско пјевачко друштво „Јединство" Бања Лука (1893–1941) и (1992–2002)*, Бања Лука 2002, стр. 178; *ВН*, 23. новембар 1935, стр. 2, потом 9, 12. и 19. мај 1936, стр. 1, те 6, 9. 16. јун 1940, стр. 1 и 2; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 88.

[68] *ВН*, 9. фебруар 1941, стр. 2; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 89–90.

[69] СПД „Јединство" основано је на Ваведење, 4. децембра 1893; у ствари, оно је израсло из црквеног хора формираног пет година раније. Први предсједник Друштва био је прота Вид Ковачевић, а први диригент учитељ Младен Бошњаковић. Мјесто хоровође је убрзо преузео Ксенофон Зита, поријеклом Грк, учитељ, „одличан баритон и познавалац хорског пјевања". Друштво је наступало на литургијама и великим црквеним прославама, а једна од њих било је устоличење првог бањалучко-бихаћког митрополита Евгенија Летице 1900. Наредних година „Јединство" често пјева и на забавама „Просвјете", Добротворне задруге Српкиња, Српске читаонице итд. Највећи догађај за „Јединство" у тој епохи било је освећење заставе друштва о Петровдану 1905. То тродневно саборовање се претворило у велики вјерски и национални скуп у порти цркве Сошествија Светог Духа, гдје се мноштво свијета и неколико пјевачких друштава са око 300 извођача из разних српских крајева. Међу гостима били су и Стеван Мокрањац, Станислав Бинички, Мита

власти држале на оку, а за вријеме Балканских ратова и забрањивале. Избијањем Првог свјетског рата, на удару власти нашли су се православна црква, ћирилица и сва српска друштва, а са њима и „Јединство", које је забрањено већ љета 1914. У току рата Друштво, дакле, није радило, али је забиљежено да су поједини његови чланови одиграли часне улоге у тим тешким временима.[70]

„Јединство" је оживљено одмах по окончању рата, када су почели и радови на обнови Цркве Сошествија Светог Духа и српске школе. Управо у зановљеној богомољи одмах су почеле и пробе „Јединства", јер су преживјели пјевачи „једва чекали да се поново окупе и наставе са радом", а долазили су и нови чланови, па су сви вриједно вјежбали. Диригент је од 1919. до 1924. био адвокат др Владислав Костић, ученик знаменитог Исидора Бајића и „изврсни соло пјевач". Помагали су му Душан Умићевић, ђакон Душан Мачкић и млади Владо Милошевић. Како је управо Милошевић касније казивао, Костић је за тих неколико година „подигао хор овог друштва извођачки на значајан ниво и обогатио репертоар". Посебно успјешан био је концерт из 1923. у знаку Мокрањца. Наиме, „Јединство" је тада у сали жељезничке рестаурације одржало цјелодневни концерт. На програму су била углавном Мокрањчева дјела, а дириговали су др Костић и Душан Умичевић. Занимљиво је да је на том мјесту, половином децембра исте године, уприличена прослава рођендана краља Александра I Карађорђевића, али – како су писале једне бањалучке новине – „Српско пјев. друштво 'Јединство' није учествовало у овој прослави, што је за сваку осуду".[71]

Топаловић, те Алекса Шантић, аутор химне „Јединства", која је тада и изведена први пут. „Јединство" је у почетку, као и Читаоница, било смјештено у Господској улици, у кући у власништву Црквено-школске општине. Р. Колунџија, *Многаја љета..*, стр. 63–67, 94; Ђорђе Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство" у Бањој Луци 1893–1941. (1992–)*, Бања Лука, 1992; Радмила Колунџија, *Године с пјесмом. ЈУ Музичка школа „Владо Милошевић" Бања Лука (1934–2014)*, Бања Лука 2014, стр. 19; З. Пувачић, *Стара Бања* Лука.., стр.., 159–161.

[70] Забиљежено је да су Бањалучани за вријеме чувеног „Велеиздајничког процеса" 1915–1916, оптуженима до тамнице доносили храну и обилазили их. У томе се, како биљежи Радмила Колунџија, истакла четрнаестогодишња Љубица Сандаљ која је, заједно са другарицама, одлазила до Црне куће и хранила заточене родољубе. Неком згодом Љубица је затвореницима дотурила свој дјевојачки споменар у који су они уписали неколико лијепих реченица и тридесетак потписа. Тако је ова чланица „Јединства" и у доба забране тог друштва била од ползе роду и народу. Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 97–99.

[71] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 142–143; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 51–52, 350, 353, Радмила Колунџија – Р. Радујковић, *Саборни храм Христа Спаситеља. Православни храмови у Бањој Луци, друго допуњено издање*, Бања Лука, 2010, стр. 127; Драган Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци од аустро-угарске окупације до Другог свјетског рата (1878–1941)*, „Путеви", Бања Лука, септембар-октобар 1983. 32; *Отаџбина*, 24. децембар 1923, стр. 2; Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство"*, стр. 85.

Ако је вјеровати *Отаџбини*, СПД „Јединство” је од почетка 1925. ипак захватио нерад. „Још да није по кога спровода у Бањој Луци ми у опште не би знали да то друштво постоји”, писале су поменуте новине. У то доба било је уобичајено да на вјежбе хора од 50 позваних дође свега 12. *Отаџбина* посебно критикује чланове мушког хора који „воле да зуре у чокан и карту по загушљивим механама бањалучким, него да се наслађују нашом лијепом народном пјесмом”. Та омладина је „слабе нацијоналне свијести”, закључује аутор чланка.[72] О дјелатности Друштва до 1931. сачувано је мало грађе. Зна се да су хоровође били правник Василије Костић и Душан Умичевић а, потом, и Већеслав Нигл, чешки музичар, капелник 33. пјешадијског пука, који је у Бању Луку доселио 1922. Нигл је 1925. пензионисан, па се посветио диригентском позиву у „Јединству”, мада је тих година био хоровођа и у горњошехерском „Братству”, те у ХПД „Нада”. Након њега, хором су руководили учитељ Перо Милошевић и Максимилијан Микшик, такође, капелан чешког поријекла. Он је у Бању Луку дошао 1920, а раније је, по неким изворима, био концерт-мајстор московског Бољшој театра. Једно вријеме хоровођа је био и Марко Чанковић, чиновник у Банској управи.[73]

Хор је током прве деценије постојања југословенске државе одржао свега два цјеловечерња концерта. Други је био 1928. а одржан је у хотелу Босна. На одушевљење Бањалучана, извођена су дјела Јована Христића, уз диригентску палицу Максимилијана Микшика, који се на кратко, 1928. и 1929, вратио на мјесто хоровође у „Јединству”.[74]

Забиљежено је и да је, у духу нове политике интегралног југословенства, „Јединство” је, заједно са хоровима „Наде” и „Слоге”, септембра 1930. у Бањој Луци учествовало на великој свечаности поводом дочека заставе 33. пјешадијског пука. Како су писале ондашње новине, „улице према железничкој станици врвеле су од народа, ђака, грађана, чиновника и сељака, а поред импровизоване трибине стајао је шпалир униформисаних сокола, ватрогасне чете с музиком, док су чланови хуманитарних и културних друштава били

[72] *Отаџбина*, 7. март 1925, стр. 3.

[73] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 32; Радмила Колунџија, *Ноте сјећања. Цртице из музичког живота Бање Луке*, Бања Лука, 2013, стр. 12–15; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 353; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 179; Vladimir Blaha, *Česi. Od Zakarpatja preko Češke do Banjaluke*, Banja Luka, 2012, str. 161–162.

[74] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 142–143; Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 29; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 186.

сврстани у редове с обе стране". Почасна чета са војном музиком устројила се десно од трибине, а лијево су се нашли чланови „Јединства", „Слоге" и „Наде".[75]

Почетком 1931. за „Јединство" долазе бољи дани. На чело хора долази тридесетогодишњи Владо Милошевић, професор у Учитељској школи, чији су родитељи Саво и Јованка, те тетка Стака, били склони музици и чланови Друштва, па је и од најраније младости био везан за „Јединство". Милошевић ће, све до новог свјетског сукоба, читаву деценију кормиларити хором „Јединства". Као школовани музичар, имаће велике заслуге за развој укупног музичког живота и културе, па и музичке критике у граду, а посебно као неко ко је обогатио квалитет и репертоар хора. У програму хора сада су, осим домаћих стваралаца, и дјела словенских композитора. Чим је дошао на чело хора, Милошевић је почео са увјежбавањем Мокрањчевог *Тебје одјејушчагосја*.[76]

Предсједник друштва у то доба био је стари политичар, некадашњи заточеник у Араду и Добоју и члан бањалучког Народног вијећа, а у југословенској краљевини веома активни јавни радник, прота Душан Кецмановић.[77] Међутим, он је, као опозиционар и вођа једне групе прибићевићеваца, важио за опонента краљевом режиму, па и бану Милосављевићу. Због тога је био под сталном присмотром Министарства унутрашњих послова, које је надзирало и његову преписку са Светозаром Прибићевићем у емиграцији. Управо на Кецмановићев захтјев, крајем 1931. године хор је извео „Словенску ругалицу" Јосипа Славенског, те неколико пјесама из јужне Србије. Забиљежено је да је концерт поновљен а у корист сељака са Змијања којима је понестало сточне хране „услед јаке зиме", а уприличена су и гостовања у Прњавору и Градишци.[78]

СПД „Јединство" наступало је и 6. новембра 1932. приликом откривања споменика Петру Кочићу, а новине су биљежиле да је почетком наредног мјесеца приредило „вокални концерт" у хотелу Босна.[79] Друштво је по правилу учествовало у прослави Богојављења.

---

[75] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 157; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 179; *ВН,* 11. септембар 1932, стр. 3–4.
[76] Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 31; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 179.
[77] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања инг. М. Кецмановића, стр. 2; Јован С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине. Биографије,* Књ. III, Нови Сад, 2009, стр. 283; Р. Колунџија – Р. Радујковић, *Саборни храм Христа Спаситеља..*, стр. 147.
[78] Р. Кулунџија, *Многаја љета..*, стр. 154; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 180.
[79] *ВН*, 9. новембар 1932, стр. 3; *ВН*, 1. децембар 1932, стр. 2.

Тако је било и 1933. када се укључило у велику литију, коју је од цркве Свете Тројице предводио одред 33. пјешадијског пука са војном музиком, а потом су ишли основци и средњошколци, те чета ватрогасаца са својом музиком и на крају СПД „Јединство".[80] Истог мјесеца „Јединство" је учествовало у Светосавској забави у Хотелу Босна коју је организовала „Просвјета". Већ том приликом могло се чути како крајем године „Јединство" планира „на најсвечанији начин" обиљежити четрдесету годишњицу постојања.[81]

Марта 1933. СПД „Јединство" је одржало још једну редовну годишњу скупштину. Прота Кецмановић је и даље био „на леду" код бана Милосављевића, који претходних година није показивао претјерано разумијевање за активности „Јединства". Тако је било годину и по раније када је „Јединство" организовало концерт у корист гладних Змијањаца, а Кецмановић од стране Банске управе чак проглашен за „политичког рачунџију". Ипак, потписивање чувених „Загребачких пунктација" новембра 1932. од стране проте Кецмановића било је „прст у око" Двору, па и Милосављевићу, који свакако није био срећан што је овај политички противник на челу „Јединства" и што због њега мора да трпи краљеве жаоке. Свјестан озбиљности ситуације, Кецмановић ће на скупштини својевољно напустити вођење „Јединства" да, како је говорио, то друштво „због њега не би имало проблема". Колико је проблем ескалирао потврђује чињеница да је, под притиском власти, Кецмановићу једно вријеме чак био забрањен улазак у цркву![82] За новог предсједника „Јединства" изабран је Марко Ливњаковић[83], бањалучки велетрговац шљивовицом, винима, ликерима и дугим пићима. У радном дијелу скупштине расправљало се о обиљежавању 40-годишњице Друштва. Новој управи дате су одријешене руке да сачини програм и организује прославу у сарадњи са црквеном општином.[84]

---

[80] За њима су ношени црквени барјаци, чираци са свијећама, а потом и „небо" под којим је ишао митрополит Василије са свештенством. Иза њих је ишао бан Милосављевић са генералом Недељковићем и помоћником бана, те начелници Банске управе и, на концу, грађанство. *Правда*, 28. јануар 1933, стр. 14;

[81] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 238.

[82] Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство"*.., стр. 86–88; Р. Кулунџија, *Многаја љета..*, стр. 154; П. Војиновић, *Врбаска бановина...*, стр. 104; С. Т. Милосављевић, *Сусрети...*, стр. 56; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 97.

[83] Занимљиво је да је Марко Ливњаковић дједа познате примадоне Радмиле Смиљанић; он је отац њене мајке Татјане. Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 212–213, 215.

[84] Надежда Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан, Златно доба грађанске Бањалуке 1929–1941*, Бања Лука, 2014, стр. 258; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 211; *ВН*, 22. март 1933, стр. 9.

Још с почетка године новине су најављивале да се у децембру 1933. спрема прослава четири деценије „Јединства”. Одлучено је да се та лијепа годишњица обиљежи „на најсвечанији начин а уз учешће многих наших певачких друштава”.[85] *Врбаске новине* су објавиле чланак „Певачко друштво 'Јединство' и наша црквена музика”, у коме се након кратког историјата српског црквеног појања, представља композитор Марко Тајчевић, старином из јужне Србије, у то доба професор у Загребу, чија је литургија „писана строго 4-гласно без удвајања деоница, хомофоно, лако, хармониски кристално чисто, без пренатрпаности, сачувавши тиме потпуно црквени карактер”. Додаје се и да је „Јединство” у напону „свога развијања” и да броји преко четрдесет чланова, те „ради марљиво и предано”. Све то била је, у ствари, најава концерта у православној цркви за Духове, а индиректно и Тајчевићевог гостовања у Бањој Луци крајем године, на прослави споменуте годишњице. Почетком новембра „Јединство” је више пута најављивало свој свечани концерт обећавајући „најбоље ствари домаћих аутора”.[86]

Дошао је и 3. децембар 1933. Програм је био веома богат, а специјални гост био је управо Марко Тајчевић, који је дириговао при извођењу својих композиција. Забиљежено је да је Тајчевић био веома задовољан хором „Јединство”, па је неколико дана касније у Загребу изјавио: „Чим сам подигао руку и дао знак за почетак пјевања, одмах сам видио да имам врло добар хор пред собом”. Била је то прилика да потпредсједник Друштва Милан Стамболија члановима хора са 10 и 20 година стажа у „Јединству” додијели посебне дипломе.[87] Концерту је присуствовала црквена, политичка и војна врхушка, те представници друштва и многобројни грађани, а након концерта „развила се анимирана забава у елитним просторијама до рано јутро”. Била је то, како су писале *Врбаске новине*, „часна четрдесетогодишњица!”[88]

---

[85] Слављеничка атмосфера је подгријавана подсјећањем на освештавање заставе Друштва из 1905. године, а новине су доносиле много детаља и пикантерија са те чувене националне манифестације. *ВН*, 1. фебруар 1933, стр. 10.

[86] Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство”*, стр. 93; *ВН*, 2. јун 1933, стр. 2 и 4. новембар 1933, стр. 4; Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 83–95.

[87] Дипломе су добили: Ксенофон Зита, Јово Рађевић, Милан Домузић, Мила Јоветић, Стеван Челик, Здравка Јунгић, Драгојла Шункић, Мара Кордић и Душан Умичевић. *ВН*, 6. децембар 1933, стр. 3.

[88] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 33; Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 174–175; *ВН*, 1. и 6. децембар 1933, стр. 4. и 3; Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство”*, стр. 93–95.

Наредних дана *Врбаске новине* величале су „Јединство”, наглашавајући како се „четрдесет година под његовим именом, а двадесет осам под његовом заставом гаји код српске омладине љубав за пјесму, а помоћу ње утврђује мисао за Слободу”. Ипак, било је и замјерки због „неизграђених женских гласова”, те „грубих и муклих” басова, што је нагнало Владу Милошевића примједбе одлучно побија, тврдећи да је „интерпретација и сувише добра за једног пиланског радника, који је оно што уме постигао само својим племенитим гласом и здравим инстинктом за музику”, да је публика „тражила опетовање” итд.[89]

Само десетак дана након прославе четрдесете годишњице, „Јединство” се упутило ка Приједору. Тамо је дјеловало српско пјевачко друштво „Вила”, осам година старије од „Јединства”. То друштво је низало успјехе по Крајини, па чак и у Београду, док је „Јединство”, претходних година „било на путу да се распадне”. Међутим, коло среће се окренуло, па је „Вила” запала у озбиљну кризу и чак обуставила рад, а, са друге стране, „Јединство” је било у успону, што је потврдило и на том гостовању. Квалитет је тамошња изграђена публика знала препознати и наградити аплаузима. „Одлична су била прва два тенора, док су басови нешто слаби, нарочито баритон”. Са друге стране, „истакао се мушки октет”, а Мокрањчеву Пету руковет „морало је друштво поновити”. Коначно, „хоровођа Милошевић заслужује сваку похвалу”, писале су новине.[90]

На самом крају 1933. Владо Милошевић је у *Врбаским новинама* објавио чланак „Хорско пјевање” у коме је у маниру одличног педагога и познаваоца историје музике у кратким цртама, врло једноставним језиком, скицирао прошлост хорског пјевања до тога доба и бањалучког хора којим руководи, а који „у последње три године показује знатан напредак” и „настоји да се афирмира као музичко тело озбиљних уметничких претензија”. У ту сврху, додаје, Друштво је основало своју хорску школу, а курс ће трајати најмање три мјесеца. На њему ће се учити „елементарна теорија, солфеђо са диктатом, те техничка страна певања”. Похађање овог курса је „облигатно” за све чланове „Јединства”, а након курса сваки пјевач ће добити „писмени документ о положеном испиту” и „истом онда постаје редован члан хора”. Ову Милошевићеву школу могла су, „уз известан хонорар”, похађати и грађани који нису чланови „Јединства”. Милошевић се надао да ће тиме „допринети ма и мали обол

[89] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 176–177; *ВН*, 8. децембар 1933, стр. 3.
[90] Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство”*, стр. 101; *ВН*, 14. децембар 1933, стр. стр. 2.

културном подизању наше Бановине као и вољеног центра Бање Луке". Био је то повод *Врбаским новинама* да пишу како „Јединство" оснива своју „музичку школу", у којој ће се учити „хорско певање и елементарна теорија". Ускоро су усвојена и одобрена Правила Музичке школе СПД „Јединства", по којима ће установа радити наредних година. Владо Милошевић је био први директор и наставник солфеђа.[91]

Почетком 1934. Ливњаковића ће на мјесту предсједника замијенити Милан Стамболија, а њега наредне године прото Јово Давидовић. На светосавској прослави коју је организовала „Просвјета", јануара те године наступили су мјешовити и мушки хор „Јединства", који су извели Мокрањчеву „Пету руковет" и Тајчевићеве „Комитске песме". Грађани су могли уживати у „ванредно лепо развијеним и рафинираним гласовима, у свим преливима и савршеном складу", што је потврдило „изврсне диригентске диспозиције и способности проф. г. Владе Милошевића". Ускоро је на чело друштва дошао судија Душан Умићевић. Он се још од гимназијских дана у Тузли, преко студија права у Прагу, годинама успјешно бавио музиком, посебно као хоровођа, те у тамбурашким оркестрима, а писао је и теоретске радове у којима се фокусирао на музички фолклор. Од обнављања „Јединства" 1919, он је био, уз Костића, хоровођа Друштва, а наредних деценија и један од најзначајнијих прегалаца бањалучког музичког живота. Ваља напоменути да је управо на иницијативу Душана Умићевића, на ванредној скупштини „Јединства", 1. јуна 1934, донесена одлука о оснивању музичке школе у Бањој Луци.[92]

Недуго по повратку у Бању Луку СПД „Јединство" одржало је редовну годишњу скупштину, „која је била добро посјећена". Предсједник Душан Умићевић, изнио је рад и успјехе у претходној години, посебно истичући да је Друштво „успјело да отвори своју Музичку школу, која је почела са радом у мјесецу септембру". Број чланова је у порасту – 156 „извршујућих и потпомажућих чланова". И стање благајне било је добро: 9.000 динара у готовини и око 30.000 у имовини. Предвођен професором Милошевићем, хор је

[91] Биће то заметак познате бањалучке музичке школе, која данас носи име управо по Влади Милошевићу. *ВН*, 24. и 27. децембар 1933, стр. 11. и 4. и 25. август 1935, стр. 2; Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 31–40; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 207–208; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 182.

[92] Душан Умићевић је рођак Гордане Куић, а послужио јој је као инспирација за лик у роману кога је назвала Марко Кораћ. Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 33; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 180; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 354–355; 21; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 179; *ВН*, 30. јануар 1934, стр. 4.

учествовао на „комеморативном вечеру при отварању бановинског позоришта”, као и на „ходочашћу” на гроб краља Александра на Опленцу. Осим тога, „Јединство” је наступало на свим благодејањима у православној цркви. Друштво је, дакле, било агилно, па су и резултати били задовољавајући. На крају, изабрано је ново руководство – на чело Друштва дошао је Јово Давидовић, прота и црквено-судски тужилац. За секретара је изабран учитељ Божо Антонијевић, а за благајника гђица Здравка Јунгић.[93]

За Светог Саву 1935. било је посебно свечано. Наиме, тог јануара у цијелој земљи, па и у Бањој Луци обиљежавано је 700 година од смрти тог српског просвјетитеља. У манифестацији је, свакако, учествовало и „Јединство”.[94] Било је мишљења да „јубиларна” светосавска 1935. година „намеће сваком пјевачком друштву обавезу и дужност да се једним ма и скромним духовним концертом сјети св. Саве”. То је понукало и „Јединство” да 2. марта 1935. у Позоришту приреди посебан „светосавски духовни концерт” у част првог српског архиепископа.[95]

Половином јула 1935. у Бањој Луци се обрео Душан Милановић из Шапца, гост Драгутина Митраковића, предсједника бањалучке Народне одбране, пријатеља његовог оца Боже, предратног повјереника те организације за Босну и Херцеговину. Млађи Милановић је дошао да позове СПД „Јединство” у Шабац, на велику свечаност тамошњег пјевачког друштва, које 8. септембра навршава 70 година „свога патриотског и културног рада”. Пријатељство ова два друштва датира, како смо рекли, још од 1905, када су Шапчани, предвођени Божом Милановићем, били гости на освештавању заставе „Јединства.[96] Тако се десило да је „Јединство” након тридесет година узвраћало посјету Шапчанима. Домаћини нису заборавили како су прије три деценије путовали Савом, па фијакерима до Бање Луке, гдје их је народ величанствено дочекао. Са друге стране, Бањалучани су били свјесни

[93] Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство”*, стр. 105; *ВН*, 23. јануар 1935, стр. 2.

[94] „Јединство” је у православној цркви одговарало на „јектање” митрополита Василија, коме је асистирало више свештеника. Након посланице митрополита Василија, „Јединство” је отпјевало Химну Светом Сави, а потом је формирана литија. Пред „небом” под којим је ишао митрополит, ишло је „Јединство” са својом заставом, а за њим бан Кујунџић, командант Врбаске дивизије генерал Недељковић, те официри, бански начелници и велики број грађана. *ВН*, 29. јануар 1935, стр. 1.

[95] На програму је било дванаест нумера, од чега је двије изводио мушки хор, а преостале мјешовити. Хоровима је управљао професор Милошевић. Цијене улазница биле су позоришне. *ВН*, 25. фебруар и 1. март 1935, стр. 2.

[96] Осим што је позвао „Јединство”, гост из Шапца обишао је и још нека културна друштва и „изразио жељу да и она узму учешћа на свечаностима” у Шапцу. За ту прославу државне жељезнице су давале 50% попуста на карте. *ВН*, 20. јул 1935, стр. 1.

почасти која им је указана позивом од друштва које баштини традицију још из доба Кнежевине Србије, и то још из града многих музичких великана. „Јединство” је у концертном дијелу наступило са двије пјесме, а на свечаној академији пјевало је заједно са осталим друштвима „Поздрав Краљу”.[97]

Под утицајем професора Милошевића, „Јединство” је настојало да подигне ниво пјевања „до извјесног артизма”. Друштво је на концертима „износило репрезентативна дјела наших и млађих и старијих композитора”, али је концертом који је припремало наумило да прекорачи праг јер је „присегло у богати резервоар пучких проповједи братских словенских народа”. Избор није био лак, али су посао „Јединству” олакшали гђа Клиндић, Артур Бурда и Јосип Јиранек, који су му на располагање створили своју архиву, па је „Јединство” направило избор, водећи при томе рачуна да су пјесме „типичне за поједини крај и обрађене од добрих и реномираних мајстора”. Пјесме се пјевају на оригиналном језику, а већином су за мјешовити хор, четири су за мушки, а једна за тенор уз пратњу хора. Због свега овога, концерт 9. новембра 1935. у кино дворани хотела Палас најављиван је као нова етапа у развоју овог друштва.[98]

Како су писале онодобне новине, концерт посвећен „свесловенској фолклористичкој музици... заслужује сваку пажњу”. О самом концерту писао је музички критичар и оперски пјевач Милош Зец. Он је напоменуо да је догађају присуствовала и нарочита делегација из Шапца предвођена хоровођом Пејчевићем, која је је „Јединству” предала „Почасну повељу члана Шабачког певачког друштва”. Сам програм био је „обилан и интересантан”, али „Јединство”, по мишљењу Зеца, још увијек није располагало „довољном музичком ерудицијом да уђе потпуно у суштину овакових модерних композиција, с обзиром на певачки материјал, којим друштво данас располаже”. Хор, додаје Зец, „у целини није гласовно фузионисан, нити уравнотежен”, па хоровођа има потешкоћа при извођењу „динамичних финеса”. Овај недостатак се више примјећује код мушког хора, док се код мјешовитог ови недостаци „мање запажају услед разнобојности гласова”. Од свих тачака

[97] У Шапцу је „Јединство” доживјело велике почасти. Потпредсједник Друштва одржао је говор, помен Божи Милановићу, вођи Народне одбране, чији су гроб обишли, а подсјетио је и на страдање родољуба у бањалучком велеиздајничком процесу. Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 187; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 34; *ВН*, 18. и 22. октобар 1935, стр. 1, 3.

[98] За концерт су послане и позивнице, мада је сваки заљубљених хорског пјевања у Бањој Луци могао да рачуна на слободан улаз. *ВН*, 7. новембар 1935, стр. 2.

најбоље је успјела Мокрањчева „Поздрав краљу”, која је „врло ефектна”, додаје Зец. Ипак, атракција вечери била је Ђорђевићева пјесма „Не жали моме” у извођењу Суље Плићанића, која је „наишла на толико одобравање публике, да је морала бити поновљена”. Зец жали што Татјана Ливњаковић није имала „већу партију”, па би и њен „баршунасти и продоран сопран још више дошао до изражаја”. Све у свему, „Јединство” показује велику амбицију да се издигне у ред јачих певачких хорова, а то ће му „марљивим студирањем безуветно и успети”. Зато „Јединство” заслужује подстрек а оно ће таквим својим радом створити „круг музикалне публике”, која ће „својом дужношћу сматрати да судјелује у овим културним манифестацијама”, закључује Зец.[99]

Ускоро је Зецу у *Врбаским новинама* реплицирао сам Милошевић. Напомињући да бављење музичком умјетношћу подразумијева „интензиван систематски и истрајан рад” и само тако се ствара и музички образује публика, „без које се не може замислити правилан развој музичке умјетности”. Међутим, „жалосна је чињеница да у нашим пјевачким друштвима па и 'Јединству' има врло мало интелектуалаца”. Милошевић приговара „школованим људима” што мисле „да је идеологија пјевачких друштава престала 1918. или држе да је то работа коју на својим леђима треба да носе занатлије и нижи чиновници”. У сваком случају, „без концентрације пјевачких снага” ово друштво не може постати, како рече Зец, „средишња културно-друштвена установа”. Када је ријеч о музичким дометима „Јединства”, Милошевић истиче да је против „славопојки”, али да му је ипак драго – алудирајући на Зеца – да има „стручних људи који прате и оцјењују наш музички живот”. Хоровођа „Јединства” није могао а да не реплицира и на остале замјерке. Прије свега, сматрао је да Зечева сугестија да се хору даје „дискретна интонација” није реална, јер тако раде „првокласна пјевачка друштва пошто савладају и усаврше друге важније елементе хорског пјевања”, па би због тога, у случају „Јединства”, то значило „блефирати публику”, а то није „у складу умјетничког поштења и морала”. Осим тога, тешко је постићи да за свих 18 пјесама интонација буде дискретна – то се може само великом вјежбом, а „Јединство” годишње, поред свјетовног, спрема и духовни концерт, те „треба да стигне и у цркву и на спровод, и

[99] Послије овог концерта, „Јединство” би „требало да постане средишња културно-друштвена установа у Бањој Луци” и да својим наступима омогући грађанству бар неколико пута годишње да „судјелује и уживају музичком стварању, које оплемењује појединца и подиже средину”, писале су новине. *ВН*, 12. новембар 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 184.

на литију и на друге приредбе и свечаности”. На крају, Милошевић подвлачи неслагање са примједбом за начин интонирања, као и да хор није гласовно уравнотежен и закључује да је критика Зеца „једнострана и непотпуна”. Без обзира биле замјерке основане или не, упоран и зналачки Милошевићев рад давао је резултате, па је и он сам крајем 1935. са радошћу примјећивао да се „све више шири круг љубитеља музике, а нарочито хорске пјесме”.[100]

Већ наредног мјесеца новине доносе повелик чланак у коме се извјесни „Веристас” отворено пита „Са каквим се невољама бори 'Јединство'?”. То је, додаје, питање које треба разријешити, па да „Јединство” даје више него што даје. Друштво, неспорно, остварује позитивне резултате, али се не може рећи да је то заслуга неколицине, већ свих пјевача и пјевачица. За њих је то веома захтјевно: они вјежбају неколико пута недјељно по два сата, а „без икакве удобности и са паузом од неколико минута у стојећем ставу врше своју чланску дужност”. Ту жртву неки чланови дају десет, петнаест па и двадесет година. Уз то „Јединство” је у „сталној недаћи” због друштвених просторија. Наиме, Друштво је тада плаћало закуп приватних просторија. Због тих издатака доведена је у питање „најкориснија тековина Јединства” – Музичка школа, а могао би доћи и рад самог Друштва. Аутор подсјећа да је „Јединство” могло имати своје просторије још 1905, али је тада „спонтано притекло у помоћ својој сестри Српској читаоници да купи зграду у Алфонсовој улици”. Тридесет година касније, „Веритас” подсјећа на „сестринску моралну обавезу” и предлаже да „Јединство” сазове „конференцију компетентних” на којој би се разматрало како ријешити то питање.[101]

“Јединство”, а са њим и Музичка школа, преселили су за почетак школске 1935–1936. у кућу Вукосава Груберовића, да би Школа ускоро прешла у кућу Саве Милошевића, а Друштво у Рудовића кућу. Наредне године, због многобројних обавеза у „Јединству”, Гимназији, Учитељској школи, а од 1937. и у Позоришту, Владо Милошевић руковођење

[100] *ВН*, 16. октобар и 21. новембар 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 182.
[101] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 178; *ВН*, 23. новембар 1935, стр. 2.

Музичком школом препушта Драгану Шајновићу. Међутим, Шајновић ће ускоро бити „прекомандован” у Гимназију у Ђевђелији, па ће рад Школе замријети.[102]

За недјељу, 19. јануара 1936. најављивана је редовна годишња скупштина Друштва. у Дому краља Петра I Карађорђевића а, осим уобичајених тачака, најављен је и „извјештај управника Музичке школе”. Скупштини је присуствовао „приличан број људи” а отворио ју је прото Јово Давидовић. Хор је протекле године одржао седам концерата, од чега пет на страни, а поврх тога хор је још шест пута учествовао на приредбама разних хуманитарних и национално-просвјетних друштава. Друштво је тада имало око 150 чланова, сам хор 36 пјевача, а Музичка школа 24 ученика. У хору су се посебно поносили учешћем на прослави у Шапцу и на 11. конгресу пјевачких друштава Југославије, на коме је хор однио „највеће признање од стране комплетног уметничког форума”, који је констатовао да је „Јединство” из Бање Луке „далеко изнад осталих провинцијских певачких друштва”. На скупштини је изабрана и нова управа Друштва, са др Стевом Мољевићем на челу.[103]

За Благовијести, 7. априла 1936, СПД „Јединство” најављивало је „духовни концерт” у Народном позоришту. Новине су јављале да су улазнице „редовите позоришне”, а да „хором равна г. Вл. Милошевић, проф.” На програму су били руски и домаћи композитори црквене музике, а планирани репертоар је био разноврстан и по стиловима и по епохама. Занимљиво је да ће то бити прво извођење Тајчевићевог „Псалма 96”, дјела које је, како су нашироко писале *Врбаске новине*, „недавно написано, и није се до сада нигдје изводило”. Тајчевић је овим дјелом „ударио новим правцем у стварању наше црквене музике, правцем који се не ослања ни на Мокрањца ни на Русе”, писао је Владо Милошевић у опширној најави овог концерта. У свему томе, „Јединство” је, како је додавао Милошевић, било „значајно репродуктивно тијело” и „значајна и јака спона између стваралаца и публике... увијек спремно да својим радом да подстрека оним који стварају”. Концерт је „пружио прилику нашој средини да упозна пар дјела знатне вриједности на пољу вокалне црквене

[102] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 50–52; Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство”*, стр. 91, 97. Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 46–47, 604–607.

[103] За потпредсједника је изабран Милан Стамболија, за секретара Рајко Малић, за благајника Мара Кордић, за књижничара Никола Црногорац, а за остале чланове одбора: Мирко Новковић, Душан Симић, Антон Марот, Татјана Ливњаковић и Ђоко Јовановић. Прота Јован Давидовић изабран је за предсједника Надзорног одбора, а за чланове овог тијела: Ђоко Кољевић, Криста Попадић и Младен Ђурчија. *ВН*, 17. и 23. јануар 1936, стр. 3.

умјетности”. Милошевић је био задовољан. „Цјелина друштва је упадљива, а то је најтежи и најглавнији задатак вокалног зборског пјевања”, говорио је. Успјех овог концерта био је заједнички али највеће заслуге иду „у корист диригента, који је и овог пута показао да је мајстор у свом занату”.[104]

Крајем фебруара 1937. СПД „Јединство” је одржало још једну скупштину на старој адреси. Из извјештаја функционера се могло видјети да је Друштво „имало великог успеха у свим акцијама”. Оно је судјеловало у свим општенационалним приредбама и прославама. Осим тога, било је домаћин сарајевској „Слози” и Друштву „Николајевић” из Мркоњић Града. Нешто раније, Јована Давидовића је, како смо рекли, на челу друштва замијенио познати адвокат др Стеван Мољевић, али је већ фебруара 1937. на чело Друштва дошао његов колега др Петар Костић. Из тог времена забиљежено је путовање у Тузлу на прославу 50 година тамошњег пјевачког друштва „Његуш”, гдје је публика исказала „неописиво одушевљење”, за шта посебне заслуге имају пјевачи, нарочито сопрани и тенори, а прије свих, „вредни диригент г. Милошевић”. Ускоро је Друштво путовало и у Сарајево гдје је „Слога” обиљежавала исти јубилеј. На челу експедиције био је предсједник Друштва адвокат Костић.[105]

Почетком јуна 1937. „Јединство” је у Народном позоришту најављивало још један „концерат”. На програму су били Мокрањац, Бајић, Костић, Јоксимовић, Ђорђевић, Бинички, Милојевић и Живковић. Солисти ће бити Татијана Ливњаковић и Суљо Плићанић. За клавирску пратњу задужен је Јиранек, а диригент је, свакако, Владо Милошевић. Десетак мјесеци касније „Јединство” је одржало веома квалитетан концерт, о коме је хвалоспјеве исказао Драган Шајновић. Да је хор достигао високе домете потврђује и чињеница да је управо „Јединство” добило највеће признање на Једанаестом конгресу пјевачких друштава Краљевине Југославије. Осим споменутих гостовања, најзначајнији догађаји били су годишњи концерти Друштва у Позоришту, у коме је Владо Милошевић био ангажован од 1937. до 1939. године.[106]

---

[104] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 182; *ВН*, 4, 5, 10. април 1936, стр. 2, 3.

[105] М. Стамболија, *О критици концерта С. П. Д. Јединства*, „Развитак”, 1. јануар 1941, стр. 25–26; *ВН,* 25. фебруар и 12. јун 1938, стр. 2, 1.

[106] Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 48–49; Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство”*, стр. 96; *ВН*, 30. мај, 2. и 4. јун 1937, стр. 1.

За други дан православног Божића 1939. „Јединство” је у хотелу Босна спремило велики годишњи концерт. Најављене су најбоље композиције духовне и свјетовне музике и посебан гост – солиста, „бијели” Рус, Свјатослав Хихин, уз клавирску пратњу Људевита Брозовића.[107]

Почетком марта 1940. године „Јединство” је имало главну годишњу скупштину у бифеу Народног позоришта. На дневном реду били су уобичајени извјештаји, али и „доношење нових Правила и Правилника за турнеје. Новине су писале да расте интересовање за рад овога друштва, које „ступа у четрдесетосму годину свога плодног и успјешног, националног и културног рада”. Пошто се приближавало пола вијека Друштва, било је мишљења да то заслужује озбиљне, дуготрајне припреме и избор нове, агилне управе која ће на вријеме отпочети са припремама јубилеја. Због свега тога, сасвим разумљиво је било и велико интересовање за скупштину тог друштва. Исто вече припремљено је „сијело са певањем” у просторијама хотела Босна. Пошто је предсједник био одсутан, скупштином је предсједавао потпредсједник Друштва Александар Димитријевић. Извјештај је поднио секретар Милан Стамболија. Хор је бројао 36 чланова. Друштво и даље није имало своје просторије, па су чланови апеловали да се што прије нађе одговарајуће рјешење. На крају су усвојена нова Правила Друштва, а изабрано је и руководство са директором Учитељске школе Ђоком Поповићем на челу.[108]

За суботу 23. новембра 1940. „Јединство” је најавило покладну забаву са концертом. Био је то један од посљедњих наступа хора „Јединства” до избијања Другог свјетског рата на нашим просторима. Узгред, тај наступ изазвао је занимљиву полемику у *Развитку*. Наиме, на не баш лијепу критику у новинама одговорио је Милан Стамболија, који ни сам није био задовољан концертом, али ни „Јединством”. Хор је, правдао се, „огледало средине у којој живи и дјелује.” Оно је тада, по признању Стамболије, било далеко иза сарајевске „Слоге” и мостарских „Гусала”, мада је само 3–4 године раније био раме уз раме са њима. „Хор не

[107] Зоран С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку. Руска емиграција у Бањалуци*, Бања Лука 2018, стр. 216: *ВН*, 7. јануар 1939, стр. 4.

[108] Новине су писале да управа Друштва очекује од „својих чланова, тако и од осталог грађанства посету јер друштво својим радом то заслужује”. *ВН*, 28. фебруар, 1. и 6. март 1940, стр. 1, 3.

може бити првокласног састава, ако нема вјерну и благонаклону публику и објективну штампу", а ако није тако, то друштво ће „утрнути".[109]

Пред сам рат, на иницијативу из „Јединства", обновљена је идеја коју је својевремено заступао бан Милосављевић, а она је стварање српске пјевачке жупе за Врбаску бановину. Половином фебруара у Дому краља Петра сазвана је скупштина на коју је дошао и представник Пјевачког савеза Краљевине Југославије. На поновно оснивање ове жупе одазвало се седам крајишких друштава, међу којима из Бање Луке „Јединство" и „Слога".[110] Међутим, управо јединства и слоге је недостајало југословенским народима, а то ће се ускоро показати...

1.3. СПКД „Просвјета"[111]

Као што је познато, „Просвјета" је забрањена 1914. Штавише, њени прваци судски су прогоњени, а Друштво је од аустроугарских власти третирано као дио антидржавне,

---

[109] М. Стамболија, *О критици концерта С. П. Д. Јединства*, „Развитак", 1. јануар 1941, стр. 25–26; *ВН,* 10. новембар 1940, стр. 4.

[110] Р. Колунџија, *Многаја љета..,* 189–190; Ђ. Микић, *Српско пјевачко друштво „Јединство"*, стр. 111.

[111] Послије формирања у Сарајеву, на љето 1902, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета" убрзо је основало своје пододборе у многим мјестима Босне и Херцеговине. У Бањој Луци се то десило свега двије седмице након Сарајева – 1. септембра 1902. Када је Бања Лука у питању, кључну улогу у томе имала је седам година раније основана Гимназија. Управо њени професори, Владислав Скарић, Ђорђе Ђокић и катихета Дамјан Грбић покренули су оснивање бањалучког пододбора. За предсједника је изабран Илија Љубибратић, за тајника Дамјан Грбић, а за благајника Александар Маслеша; за првог ревизора изабран је Душан Пиштељић, а за другог др Јован Ивковић. Уписано је 30 утемељивача и 107 помагача. Већ при оснивању, Пододбор је бројао преко сто чланова. До Првог свјетског рата „Просвјета" је стипендирала неколицину Крајишника, међу којима једно вријеме и Петра Кочића. Бањалучки пододбор је организовао низ забава, приредби и других акција. Пред Балканске ратове, на челу Пододбора се у два годишња мандата, 1910–1912. нашао др Васо Глушац. У то доба пала је и велика прослава десетогодишњице Друштва, 1912. у Сарајеву, која је због све веће снаге и популарности „Просвјете" у српском народу, имала снажног одјека, али и наишла на озбиљно подозрење власти. У то доба бањалучки пододбор сугерише Главном одбору у Сарајеву да се што више подржавају студенти филозофских, односно, хуманистичких наука и факултета, јер ће они помоћи „јачем културном и националном напретку". Пред рат, Пододбор је основао и своју књижницу са око 380 књига. У међувремену, Пододбор је ширио своју активност и на унутрашњост Крајине. Управо у то доба „Просвјета" је наумила да оснује фонд за помоћ свом некадашњем стипендисти, каснијем секретару, знаменитом Петру Кочићу, који је оболио и требао је свакојаку бригу. Ипак, бањалучки пододбор „Просвјете" кубурио је са бројем активних чланова. О томе ће одмах послије рата писати један Бањалучанин, који свједочи да се знало десити да на први позив за засједање скупштине овог друштва не дође довољан број чланова, да би се на други позив одазвала управа и свега 2–3 члана. *Источник,* 15. октобар 1902, стр. 475; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 17.

велеиздајничке организације. „Просвјета” је, штавише, била прва „која је осетила сву пакост и мржњу туђинског режима. Њезин је рад обустављен, иметак конфискован, а чиновници отерани у тамнице”, каже Војислав Богићевић. Са задатком да и даље „помаже напредак Српскога Народа на просвјетном и културном пољу”, „Просвјета” је обновљена одмах послије уједињења, течније 20. фебруара 1919. Сада је дјелокруг Друштва проширен на помоћ „ђацима држављанима Краљевства, који уче у средњим, занатлијским и високим школама”, али и на организовање течајева за неписмене, вечерњих школа, ширење просвјете, хигијене и здравствене културе у народу, те оснивање гимнастичарских и антиалкохоличарских друштава и земљорадничких школа. Врло брзо је обновљен рад већине предратних одбора. Друштво је консолидовано а финансије уређене. Правила ће бити измијењена 1921, када је међу задацима Друштва наведено и: „...оснивати и помагати оснивање приватних школа и курсева за шегрте, земљораднике, соколе, побратиме, домаћице и томе слично”; организовати јавна предавања; основати и помагати оснивање народних универзитета”. Тежиште рада „Просвјете” пребачено је, дакле, на „културно-просвјетни рад у народу”.[112]

По свој прилици октобра 1919. обновљен је и рад бањалучког одбора, а на његовом челу нашао се градски подначелник Љубо Вујић, који ће на том мјесту остати наредних шест година. У односу на предратно доба, пододбор је радио у битно другачијим политичким условима, односно, државним оквирима, али са старим проблемима и, ипак, истом мисијом – просвјетни и културни напредак народа. То је, прије свега, значило описмењавање огромног броја неписмених, што је Босанској Крајини био „највећи мираз остао иза покојне бивше управе”. Школа је било врло мало, а ако се има у виду да и оне у рату готово да и нису радиле, онда је слика још тежа. Неписмених је, наиме, у неким „џеповима” Крајине било и до 90 процената![113]

Већ 1919. бањалучки пододбор, уз подршку Добротворне задруге Српкиња, отвара ђачки дом, што ће омогућити „многим бистрим и вредним сеоским и варошким младићима да се

[112] *Правила Просвјете – Српског просвјетног и културног друштва*, Сарајево 1919, стр. 3; Б. Маџар, *Просвјета..*, стр. 196–203; Војислав Богићевић, *Споменица Просветиног ђачког дома у Тузли 1919–1929*, Тузла 1930, стр. 4; *ВН*, 16. јул 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 17.

[113] *Јединствена држава*, 19. октобар 1919, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 230–231.

школују у разним средњим школама у нашем граду". У ту установу је смјештено 10 ђака из Гимназије и Трговачке школе. У почетку је Домом управљала Задруга, али је након двије године управу преузела „Просвјета". Иначе, „Просвјетини" ђачки домови били су јединствено организовани и радили су по заједничком статуту. Домом су управљала три члана мјесног одбора, те префект и економ дома. Молбе са смјештај рјешавао је Главни одбор на приједлог мјесног. Предност су имали сиромашни ђаци, али су примана и дјеца богатијих родитеља, уз пуну цијену издржавања. Иако је „Просвјета" била српско друштво, у домове су примана и дјеца других националности. Бањалучки „Просвјетин" дом радиће до 1941.[114]

Октобра 1919. на Главном одбору „Просвјете" донијет је закључак да то друштво, сада у новим околностима, треба да, уз судјеловање осталих српских друштава, активније поради на прославама Светог Саве у школама, што би се постигло, прије свега, његовањем традиционалне светосавске бесједе.[115]

Наредну годину бањалучка „Просвјета" је, у духу својих примарних циљева, организовала неколико аналфабетских курсева у Бањој Луци, Бихаћу и Травнику. Забиљежено је и да је Љубо Вујић од Главног одбора у Сарајеву крајем децембра 1922. тражио да се покретна књижница упућена у Кола, по коју дуже вријеме нико није долазио, препусти бањалучкој „Просвјети". То друштво, додаје, управо планира основати једну књижницу, „јер се за то опажа велика потреба", а акцију помажу српска општина, Читаоница и остала друштва.[116]

На Скупштини 6. јуна 1923. изабран је нови Управни одбор Друштва на чијем челу се поново нашао Љубо Вујић, а уз њега још десетак бањалучких угледника. Пододбор је тада бројао око 450 чланова[117], а Вујић је усмјеравао рад на проширење Конвикта, чији је број корисника стално помало растао, те на отварање школе домаћица у Котор Варошу,

[114] *ВН*, 1. децембар 1932, стр. 2, 23. септембар 1933, стр. 2 и 16. јул 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 231, 233, 258; Б. Маџар, *Просвјета..*, стр. 223, 226; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 17.
[115] *Јединствена држава*, 19. октобар 1919, стр. 2.
[116] АБиХ, ПКД, кут.117; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 231, 233, 258.
[117] Међу њима је био 21 добротвор, 111 утемељивача и 310 помагача. Годишњи приходи и расходи били су око 23,5 хиљаде динара. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 232.

организовање „народних популарних предавања са пројекцијама слика”, светосавских забава, даље ширење „Просвјете” по Крајини, те оснивање библиотеке у Бањој Луци. [118]

Да су у бањалучкој „Просвјети” размишљали о дугорочним интересима Крајине потврђују захтјеви из 1923. упућени управи у Сарајеву. У њима се тражи да се појача надлежност обласних одбора и да се, у складу са тим, удио прихода који се издваја за потребе области повећа на једну трећину, да одбор може да одобри до 500 динара за потребе Друштва, да се у Бањој Луци оснује мушка препарандија итд. Те, 1923. године, „Просвета” је организовала и својеврсну „турнеју” популарног руског свештеника и проповједника Григорија Спиридоновича Петрова по Босни и Херцеговини, овај пут од Дервенте до Бихаћа. Два предавања овог бившег члана Думе, што је побјегао из Русије, те тумарао по неколико земаља западне Европе, да би се 1920. скрасио у Краљевини СХС, одржана су почетком октобра у бањалучкој жељезничкој рестаурацији. Како пише *Отаџбина*, било је ријечи о „Тражењу великих људи” и „Васпитању народних маса”. Јајачки прота Милан Илић у познатим мемоарима каже да је управо он иницирао да „Просвјета” ангажује тог негдашњег васпитача на двору Романових, који се спремао да напусти земљу Јужних Словена.[119]

Да ли због гостовања Петрова или не, ускоро је Савета Авдаловић, „удова покојног Јефте” уписала себе и своју унуку у добротворе „Просвјете” и тако „'подигла себи и својој унуци споменик трајнији од сваког камена”, јер ће се њихова имена спомињати на свим прославама „Просвјете”, а послије смрти даваће им се парастоси „док год траје Просвјете”.[120] Исти „споменик” подигао је познати бањалучки трговац и „велики заштитник сиротиње” Саво Милановић, уписавши свога покојног сина Нику у „Просвјетине”

[118] На скупштини је за потпредсједника изабран Драгутин Кокановић, за секретара Славко Калуђерчић, за благајника Давид Павлишин, за књижничара Илија Михић, а за остале чланове Управног одбора: др Димитрије Закић, Михајло Вукмировић, Вуко Граховац и Јово Наумовић; за замјенике чланова изабрани су Раде Лучић, Саво Самарџија и Фрањо Виолић. Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 19.

[119] Злосрећни Григорије Петров се ускоро озбиљно разболио, те је управо заслугом „Просвјете” отишао у Париз на операцију рака желуца, али му није било спаса. Умро је у француској престоници јуна 1925. Тако је и „Просвјета” остала без овог „симпатичног руског беседника”, који је језиком јеванђеља, са много мудрости и оптимизма, а на врло пријемчив и простом народу разумљив начин говорио о животу. Milan Ilić, *Opraštanje sa životom jajačkog paroha*, Knjiga I, Jajce 2005, str. 286–289; *Отаџбина*, 29. септембра и 6. октобра 1923, стр. 3; *Време*, 20. јуна 1925, стр. 1.

[120] *Отаџбина*, 13 октобра 1923, стр. 3.

добротворе[121], а свештеник Гајић из Слабиње је у исту категорију уписао покојног брата Ђурђа.[122] Немали прилог прикупио је и свештеник Јово Лазичић из Лусића: он је бањалучком пододбору за конвикт предао 719 килограма зоби, 118 килограма пшенице и 50 динара у готову. Мјесец-два касније пет вијђених Бањалучана уписали су се у „утемељаче", чиме су показали, како је писала *Отаџбина*, „да и у данашње материјалистичко вријеме ипак има људи код којих је вазда будна савјест". Често су крсне славе биле повод домаћинима да приложе за рад „Просвјете", а неријетко са напоменом да је прилог „за ђачки дом".[123] Крајем 1923. бањалучка „Просвјета" тражила је од Главног одбора у Сарајеву да пошаље „извјестан број књига у сврху стварања конвиктске књижнице. Из Сарајева су истог мјесеца то и учинили.[124]

Половином јуна 1924. одржана је и редовна годишња скупштина бањалучке „Просвјете". Посјета је била слаба. Сесију је отворио предсједник Љубо Вујић, а секретар Друштва, познати гимназијски професор и доказани националац, Илија Михић, прочитао је извјештај. Благајник, Давид Павлишин, поднио је финансијски извјештај, из кога се видјело да је приход удуплан у односу на претходну годину и да сада износи преко 43.000 динара. Том приликом освјежен је Управни одбор Друштва[125], а једногласно је усвојен приједлог да се главној скупштини Друштва, поред извјештаја о раду, упути и приједлог за оснивање препарандије у Бањој Луци, за шта је било много заинтересованих појединаца, који су за ту сврху већ давали прилоге. Потреба за учитељском школом је за „Просвјету" била толико оправдана, да се скупштина сложила да препарандију ваља отворити, макар се укинула

[121] Нико Милановић умро је млад, у 33. години, а по „породичној причи", то се десило након што је једне вечери за опкладу попио литар рума, па се ујутро није пробудио. Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 247; *Отаџбина*, 3. мај 1924, стр. 3; *Политика*, 16. фебруар 1941, стр. 21.

[122] *Отаџбина*, 23. фебруара 1924, стр. 2.

[123] *Отаџбина* је током 1924. и 1925. донијела неколико десетина цртица о таквим обичајима.

[124] АБиХ, ПКД, кут.117, Бањалучки пододбор – Главном одбору, децембар 1923.

[125] За потпредсједника је изабран Драго Кокановић, за секретара Раде Лучић, за благајника Давид Павлишин, а за одборнике: учитељ Милан Косановић, адвокат др Димитрије Закић, професор Перо Поповић, бријач Јово Наумовић, натпорезник Михајло Вукмировић, професор Илија Михић, трговац Вуко Граховац, инжењер Милан Јанковић; за замјенике чланова Управног одбора изабани су: професор Славко Бијелић, школски надзорник Манојло Пушкар и судски чиновник Ристо Џепина. У Надзорни одбор ушли су: професор Франо Виолић, директор банке Саво Самарџић и банкарски чиновник Драго Николић. *Отаџбина*, 28. децембар 1924, стр. 3.

Виша дјевојачка школа. Из Сарајева су стигле похвале за дотадашњи и подстицаји за даљи рад.[126]

Јануара 1925. „Просвјета" је стала на чело свих бањалучких српских друштава у организацији светосавске бесједе „са бираним програмом". Манифестација је одржана у хотелу Балкан, а у њој су учествовали Коло српских сестара, ученици из Гимназије и војна музика. Приход је намијењен за издржавање сиромашних питомаца „Просвјетиног" дома. Приредба је поприлично успјела, а посебно су се истакле госпође из Кола српских сестара. Ипак, Друштво се и даље борило са „великим материјалним неприликама", мада су се „утемељачи" јављали у све већем броју.[127]

Дугогодишњи директор бањалучке Учитељске школе Димитрије Бајалица, истицао је да је најхрабрија у критици власти и београдске политике била српска чаршија, која је носила у себи „најборбеније традиције" и као таква сматрала да има право на то. Управо та чаршија, окупљена око „Просвјете", уз активно учешће „неколико муслимана и Хрвата", још 1923. је, како смо већ рекли, покренула иницијативу за отварање Препарандије у Бањој Луци. Од представника културно-просвјетних друштава организован је Одбор за оснивање Учитељске школе. Ускоро је једна делегација ишла предсједнику владе Николи Пашићу са захтјевом да се у што краћем року изнађе рјешење. Школа је отворена почетком 1925. али је „у општој редукцији средњих школа", већ крајем те школске године и укинута.[128] Услиједило је обнављање Одбора за оснивање Учитељске школе и поновни притисак „свих вођа политичких странака" и културно-просвјетних организација. Коначно, донијета је нова одлука да се отвори Учитељска школа, која је почела са радом 6. септембра 1925. У ствари, у Бању Луку је пресељена Препарандија из Дервенте, па ће већ наредне јесени бањалучка Учитељска школа имати сва четири разреда[129], а на прољеће 1927. из ње су изашли и први

[126] *Отаџбина*, 21. и 28. јун 1924, стр. 3.
[127] *Отаџбина*, 23. и 31. јануар 1925, стр. 3; *Глас Крајине*, 24. јануар 1925, стр. 3.
[128] Министар просвјете одлучио је да се први разред Учитељске школе из Дервенте премјести у Бању Луку. Тако је Учитељска школа почела да ради 8. марта 1925. у згради Више дјевојачке школе, гдје је неколико просторија одвојено за те потребе. За привременог директора именован је Иван Ковачевић. У првој генерацији имала је 44 ученика, од чега 11 мушких. Међутим, министар просвјете је почетком 1925. најавио да се препарандија затвара. То је изазвало револт и забуну у Бањој Луци. Било како било, „питање опстанка учитељске школе у Бањој Луци стално је на дневном реду", писале су новине већ на љето те године. *Отаџбина*, 21. фебруар и 14. март, 11. јули и 4. септембар 1925, стр. 1 и 2.
[129] Од наредног септембра школовање у Учитељским школама продужено је на пет година.

учитељи. Заслуге за то, дакле, имају „Просвјета” и друге „бањолучке културнопросветне организације”.[130]

Једне бањалучке новине биљеже 1925. како „Просвјета” показује „из дана у дан све већу активност” и у задње двије године постиже лијепе резултате, за шта, тврде, највеће заслуге има предсједник Друштва Љубо Вујић. То су препознали и други, па је Вујић добио признање од Главног одбора у Сарајеву. Његови сарадници у бањалучком одбору су одлучили да му се захвале уз помоћ штампе. У исто вријеме, један од утемељивача се у *Гласу Крајине* обрушио на *Отаџбину*, јер је тај лист доносећи имена утемељивача, наводно намјерно, изоставио име Хамдије Афгана. У то вријеме „Просвјета” је поново у Жељезничкој рестаурацији организовала предавања Григорија Петрова, овај пут о „Хенрику Форду, краљу аутомобила” и „О организацији рада”.[131]

Крајем јуна 1925. Главни одбор „Просвјете” одао је признање бањалучком обласном одбору, али то није значило да је усвојен захтјев за издавање 50.000 динара за адаптацију ђачког дома, који је био у веома „хрђавом стању”. Напротив, Главни одбор се правдао „тешким материјалним приликама” и потребама „на другим странама”. Неколико дана касније, одржана је редовна скупштина бањалучке „Просвјете”. Одзив је био веома слаб, па је заказана ванредна за почетак јула, а на дневном реду био је избор новог руководства и „евентуалије”. У међувремену, за Видовдан, „Просвјета” је организовала продају посебних значака са ликовима легатора и добротвора који су свој иметак завјештали овом друштву.[132]

Обласни одбор је и даље јачао, па је 1926. имао преко 600 чланова, а од тога 38 добротвора, који су, дакле, приложили минимално 1.000 динара.[133] Иначе, осим од чланарине, Друштво се финансирало и од добровољних прилога, прилога за крсне славе, зборове и сватове, а приходе су доносиле и светосавске забаве, лозови, пјатови (тањири), видовданске значке, продаја књига и диплома, те камате. У првих шест година и број ђака у дому је растао, од

---

[130] АРСБЛ, ЗМГ, Димитрије Бајалица, „Шестојануарска диктатура и Учитељска школа у Б. Луци”, стр. 2; *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, Бања Лука, 1930, стр. 3–5.

[131] *Глас Крајине*, 6. фебруар 1925, стр. 3; *Отаџбина*, 21. фебруар 1925, стр. 2.

[132] Та новина лијепо је прихваћена у Бањој Луци и грађани су „покуповали све значке”. *Отаџбина*, 27. јуна и 4. јула 1925, стр. 3.

[133] Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 19.

првобитних 10 до 39. Тиме су и годишњи трошкови конвикта порасли на око сто хиљада динара.[134]

Љубу Вујића је 1925. наслиједио учитељ Милан Косановић, али је на скупштини наредне године прихваћен приједлог старог Вукосава Груберовића да се Вујић поново изабере за предсједника Обласног одбора „Просвјете" у Бањој Луци.[135] И сљедеће, 1927. године, Вујић је предводио Обласни одбор „Просвјете". Пред њим је била прослава 25 година Друштва, која ја уприличена на Светога Саву 1928. Осим тога, Вујић се позабавио упућивањем дјеце на занате, преносом покретне имовине удовице Стане Живковић и „Српске трговачке омладине" на „Просвјету", обезбјеђивањем поклона Ђачком дому, које су, иначе, даривале имућније породице, те државном дотацијом, коју је преко народног посланика др Тоде Јеремића наумио да испослује за изградњу Ђачког дома. Број чланова Друштва у Области је порастао на скоро 750, али је прикупљено тек нешто више од 3.000 динара. То је дало за право Вељку Вујасиновићу да критикује рад „Просвјете" и тврди да се „слабо радило и да је мало новца прикупљено". Ипак, Вујић је поново изабран за предсједника, али је Управни одбор освјежен новим члановима.[136]

У жељи да некако покрене подизање дома, Вујић је предложио да се од централе тражи одобрење да се сав приход бањалучког одбора употреби за те потребе. Осим тога, предложено је да се и локалним одборима и повјереницима одобри да приходе упуте у Бању Луку за подизање Дома. Коначно, тражено је од Главног одбора да апелује на свештенство, учитеље и пријатеље „Просвјете" да подрже градњу дома у Бањој Луци. Посао није ишао нимало лако, али су Вујић и Обласни одбор били упорни, толико да се наредних година њихов рад све више идентификовао са градњом дома. Тако је Одбор управо за тим циљем 1928. сачинио и посебан Правилник са 16 чланова, којим је регулисано прикупљање и

[134] Око двије трећине покриване су од уплата станара, а остатак је домиривао Главни одбор „Просвјете". Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 233.

[135] Остали чланови Управног одбора били су: Тривун Гајић, Григор Стјепорски, Славко Бијелић, Перо Милошевић, Вуко Граховац, Бранко Плавишић, Стојан Бијелић, Давид Павлишин, Миливоје Кецмановић, Раде Лучић и Војислав Поповић. У Надзорни одбор изабрани су: Саво Керкез, Саво Самарџић и Гавро Васковић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 233.

[136] Чланови су били: Вељко Вујасиновић, Стево Крагуљац, Мирко Мацура, Владо Милошевић, др Михајло Вујчић, Тихомир Дивјак, прото Душан Кецмановић, Давид Павлишин, Михаило Ђурић, Перо Милошевић и Танасије Вујчић. За замјенике чланова Управног одбора изабрани су: Јован Наумовић. Глигор Слепчевић и Алекса Димитријевић. Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 23–24; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 235.

трошење средстава, а будући приложници су, рекло би се веома амбициозно, разврстани на: легаторе (преко 20.000 динара), велике добротворе (5–20 хиљада), добротворе (1–5 хиљада) и утемељиваче (300–1.000 динара).[137]

Са друге стране, потребе сиромашних родитеља за смјештајем њихове дјеце у ђачком дому су расле, али је цијена од 400 до 600 динара за већину њих била превелика. Због тога су се многи уздали у помоћ „Просвјете" и сличних друштава. Опет, у Одбору су тешко налазили рачуницу за дом, па су неки чланови управе предлагали да се удруже снаге са Црквеном општином и да заједно руководе интернатом. Осим тога, дом би се могао смјестити у кући, легату покојног бањалучког трговца хаџи Ристе Трифковића. Стање се нагло закомпликовало када је Општина отказала давање просторија „Просвјети" за ђачки дом. Тим поводом, септембра 1928, Вујић и секретар Перо Милошевић обратили су се старјешини Врбаске области са молбом да се и жупан постара како би акција прикупљања добровољних прилога за изградњу Ђачког дома била што успјешнија. Узгред, Одбор је те године засједао чак 20 пута, рјешавајући углавном многобројне молбе за пријем у дом.[138]

Половином марта 1929. комесар обласне самоуправе Врбаске области др Тодор Лазаревић донио је одлуку да удовољи захтјевима неколицине друштава за финансијску помоћ. Међу њима је и Обласни одбор „Просвјете", односно, њен конвикт. Како су то нова Правила и предвиђала, скупштина „Просвјете" за 1929. годину одржана је у мају. На том скупу Љубу Вујића је замијенио Васо Глушац, који се неколико мјесеци раније вратио из Тузле и стао на чело Гимназије. Био је то Глушчев повратак на чело бањалучке „Просвјете" након 17 година.[139] Управни одбор је освјежен новим члановима, по правилу вијеним грађанима.[140]

---

[137] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 235, 239.

[138] Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 179; 343–344; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 24–26; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 235, 238.

[139] Зоран Пејашиновић, *Васо Глушац. Од Сане до Сената*, Бања Лука, 2018, стр. 46, 89; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 27–28; *Службени лист Врбаске области*, 15. март 1929, стр. 10.

[140] То су: Давид Павлишин, Тихомир Дивјак, Ристо Џепина, Петар Рађеновић, Миленко Копривица, Душан Угреновић, судија Бранко Вуковић и др Захарије Давидовић. За њихове замјенике изабрани су: др Димитрије Закић, учитељи Милан Бешлић и Душан Вранешевић, те свештеник Мирко Мацура. За ревизоре су именовани: банкарски чиновник Милан Пухало, агроном Милан Јанковић и трговац Марко Ливњаковић. *Правила Просвјете – Српског просвјетног и културног друштва*, Сарајево 1929, стр. 21; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 236.

Глушац је сада затражио финансијску помоћ од сарајевског Главног одбора са планом да се тим новцем измири дуг легата споменутог хаџи Ристе Трифковића према Црквеној општини. Услиједила је подршка Главног одбора, који се сада и сам дао на прикупљање средстава за изградњу Ђачког дома у Бањој Луци.[141]

Крајем маја 1930. Глушац је у сазвао скупштину Обласног одбора „Просвјете". На тој сесији, одржаној у цртаоници Гимназије, одата је почаст члановима умрлим између два засједања.[142] Секретар Друштва Петар Рађеновић извијестио је о сједницама Одбора у претходном периоду, Давид Павлишин реферисао је о стању благајне, а Љубомир Тривић о Ђачком дому. О раду Надзорног одбора извијестио је Милан Пухало. Изабран је и нови Управни одбор, са Глушцем на челу.[143] На истој скупштини, књиговођа Тривун Добријевић тражио је да се хитно отвори женски интернат, јер је чак ургентнији од мушког, те да се тражи подршка Главног одбора у Сарајеву и Кола српских сестара. Димитрије Закић је предложио да се обједине бањалучки и бихаћки Обласни одбор и тако створи бановински, али је Тоде Лазаревић овај приједлог прогласио „сепаратисањем" у односу на Главни одбор у Сарајеву. Како је „Просвјета" дјеловала на простру Босне и Херцеговине, та иницијатива је у случају Врбаске бановине била практична и прихватљива, јер би се само објединили одбори у Бањој Луци и Бихаћу. Међутим, није јасно како је Закић мислио ту идеју спровести у случају Дринске, Зетске и Приморске бановине, у којима су се нашли неки дијелови Босне и Херцеговине. Закић је, ипак, инсистирао на својој иницијативи, али је подвлачио јединство „Просвјете", у чему га је Обласни одбор и подржао. На крају, питање реорганизације „Просвјете" је одложено за неко друго вријеме, „из бојазни од пренагљености". Тако су у новоформираној Врбаској бановини остала да функционишу два „Просвјетина" обласна одбора – у Бихаћу и Бањој Луци. Међутим, они су, како је сматрао

[141] Главни одбор је сакупио око 135.000 динара, од чега је око 121.000 прослијеђена у Бању Луку.Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 236.

[142] То су: Тодор Николић, Арнолф Фишер, Немања Вранешевић (утемељивачи), те Никола Маџар, Милош Томић и Јово Бузаџија (помагачи). Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 236.

[143] Осим Глушца, чланови су били: прото Душан Кецмановић, адвокат Димитрије Закић, грађевински инжењер Стево Крагуљац, судија Бранко Вуковић, чиновник Давид Павлишин, прота Петар Рађеновић, професор Вељко Вујасиновић, шумарски инжењер Тихомир Дивјак, професор Миленко Копривица, љекар Захарије Давидовић и чиновник Ристо Џепина. За њихове замјенике изабрани су: учитељ Душан Вранешевић, вјероучитељ Мирко Мацура и књиговођа Тривун Добријевић. У Ревизорски одбор изабрани су: банкарски чиновник Милан Пухало, агроном Милан Јанковић и трговац Марко Ливњаковић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 237.

прота Петар Рађеновић, били обласни само по имену, а де факто су били на нивоу мјесних одбора.[144]

Почетком 1930. Главни одбор „Просвјете” из Сарајева послао је допис у коме подсјећа на обавезе Обласног одбора у ширењу дјелатности Друштва и задатак да „удовољи свим културно-просветним потребама своје области”. Из Сарајева су се посебно занимали за стање на терену, те за нове, конкретне идеје у смислу оживљавања рада Друштва, нарочито у срединама гдје је тај рад замро или га до тада није било.[145]

Тих година „Просвјета” је у Бањој Луци издржавала двије домаћичке школе, дијелила букваре за неписмене и давала надокнаде учитељима за одржавање аналфабетских курсева. У исто то доба, од укупно пет студената „Просвјетиних” стипендиста један је био из Врбаске бановине, а од једанаест „Просвјетиних” ђачких домова, три (Бања Лука, Бихаћ и Босанска Градишка) су била у Врбаској бановини; од 400 и нешто питомаца, око 150 их је било са територије Врбаске бановине.[146] Истовремено, тачније 1930, „Просвјета” је широм земље отварала књижнице, а највише их је било управо у Врбаској (83), потом у Дринској (77) и Зетској (37) бановини.[147]

Нова организација државе и успостављање бановина се ипак ни од стране „Просвјете” није могло довијека пренебрегавати. Друштво се нашло пред изазовима децентрализације и демократизације, а осим другачије територијалне организације, у новим Правилима усвојеним 1932. речено је да се и прикупљена средстава дијеле на сљедећи начин: мјесни, односно, сресни одбори располажу са 20%, обласни са 50%, а Главни одбор „Просвјете” са преосталих 20% средстава.[148] Ствари су се у Бањој Луци мијењале и на персоналном нивоу. Наиме, почетком 1932. Глушац је изабран за сенатора, па је то био и његов опроштај од руковођења „Просвјетом”. На годишњој скупштини одржаној у Гимназији 29. маја 1932. „дата је разрешница” досадашњој управи а изабрана је нова: дужност предсједника „остала

[144] Обласни одбори су укинути тек измјенама Правилника 1936. *Књижевна Крајина*, Бања Лука, фебруар 1931, стр. 18–19; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 27–30; Б. Мађар, *Просвјета..*, стр. 217–218.
[145] АБиХ, ПКД, кут.11/1930, Допис Главног одбора Пододбору у Бањој Луци.
[146] *ВН*, 18. август 1932, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 237.
[147] Власт је 1929. забранила приватним установама одржавање аналфабетских течајева. *Нова штампа*, 18. јул 1930, стр. 2; *ВН*, 18. август 1932, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 237–243.
[148] Посљедњим измјенама Правила 1936. коначно су укинути обласни одбори. Б. Мађар, *Просвјета..*, стр. 205.

је у Гимназији” – повјерена је Миленку Копривици, 45-годишњем гимназијском професору, једном од активнијих јавних радника у доба југословенске краљевине. Он ће на том мјесту, уз краћи прекид, остати све до новог свјетског рата. Од Глушца се у име Друштва опростио прота Петар Рађеновић.[149]

Као и претходне године, бањалучки одбор „Просвјете” организовао је 1933. Светосавску забаву, на којој су наступили прваци бановинског позоришта, хор „Јединство” предвођен Владом Милошевићем и гимназијски хор којим је дириговао професор Миховил Ципруш. Сљедећа Светосавска забава, јануара 1934, уз присуство владике Василија, генерала Душана Михајловића, помоћника бана Петровића, градоначелника Ћинића и других званица, била је на истом мјесту, са сличним програмом, уз томболу како малу новину, а приход од ње је ишао – за рад Ђачког дома. Госте су забављале двије музике: у дворани војни, а у кафани џез оркестар. Традиција светосавских свечарења у организацији „Просвјете” настављена је и наредних година, по правилу уз музику и игранку.[150]

На скупштини „Просвјете” крајем јула 1934. установљено је да Друштво има 35 нових чланова, па је сада бројало 960 чланова: 43 добротвора, преко 200 утемељивача и преко 700 помагача. На ђачки дом је утрошено нешто преко 90 хиљада динара, а на исхрану у дому скоро 35 хиљада. Грађани су приложили око 17 хиљада динара за „адаптацију и уређење зграде”. Фонд за изградњу ђачког дома износио је 64 хиљаде динара. Професор Миленко Копривица је потврђен за предсједника.[151]

---

[149] За чланове Управног одбора изабрани су: Бранислав Вранешевић, Давид Павлишин, Св. Недимовић, Љубомир Јанковић, др Петар Трумић, др Миливој Панковић, Душан Томић, Војислав Томић, Никола Козомара, Ђорђе Марковић и др Захарије Давидовић. За замјенске чланове изабрани су: Драгомир Ђорђевић, Милан Косановић, др Бранко Вуковић, Милан Цвјетан, Исаија Митровић и Мирко Новаковић. У Надзорни одбор изабрани су Милан Пухало, Милорад Љубибратић и Јован Наумовић. АРСБЛ, ДИЛ, Миленко Копривица; *ВН*, 2. јун 1932, стр. 4; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 29–31; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 230–231; З. Пејашиновић, *Васо Глушац*, стр. 46, 89, 113.

[150] *ВН*, 28. јануара 1932, стр. 3; *ВН*, 21. и 28. јануар 1933, стр. 10. и 9, 26. и 30. јануар 1934, стр. 4; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 33, 35, Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 238–240.

[151] У Управни одбор изабрани су Милан Цвјетан, Љубомир Јанковић, Давид Павлишин, др Захарије Давидовић, Драгутин Митраковић, Душан Радовановић, Саво Бузаџић, Јован Наумовић и Марко Ливњаковић. *Правда*, 27. јули 1934, стр. 6; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 240; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 34; *Правда*, 27. јул 1934, стр. 6.

У бањалучком одбору је, у међувремену, тињало незадовољство односом Главног одбора у Сарајеву према градњи ђачког дома у Бањој Луци, па је Скупштина задужила управу да делегатима који буду ишли на главну скупштину у Сарајево дају јасне инструкције и да их обавежу да по повратку реферишу шта су учинили.[152]

Након много проблема и одуговлачења, напокон је ријешено и питање легата хаџи Ристе Трифковића, чија је кућа на спрат по његовој вољи дата „Просвјети" за ђачки дом.[153] Међутим, до уласка у посјед почекало се све до пролећа 1934. Трифковићева задужбина је током 1934. адаптирана и напокон приведена намјени – постала је „Просвјетин" Ђачки дом. Ова установа ће те јесени примити 26 ученика, што ће Друштво коштати нешто преко 90.000 динара. Наредне двије године било је 36 питомаца, што је свакако значило и веће трошкове, али је и број великих и малих дародаваца[154] знатно порастао, о чему су ревносно и детаљно писале *Врбаске новине*. „Просвјетин" дом био је, иначе, резервисан за ученике средњих или стручних школа чији родитељи не станују у Бањој Луци. Пуна цијена била је сада 450 динара мјесечно, а њу су плаћали ученици имућнијих родитеља, са најмање добрим успјехом и врлодобрим владањем. Снижену „таксу" имали су ђаци чији су родитељи слабијег имовинског стања, а ђаци имају најмање врлодобар успјех и одлично владање. На бесплатан смјештај могли су конкурисати ученици чији су родитељи „врло сиромашног стања" а који имају одличан успјех и одлично владање. Питомци су у „Просвјетином" дому добијали „стан, храну, огрев, осветљење, прање рубља, подучавање, лечење у Дому, купање, библиотеку итд." Осим тога, ђацима и, још више, родитељима обећавана је одлична храна, узоран ред и строг надзор. У међувремену, „на рукама својих ученица, сада старих жена", након 46 година учитељовања, умрла је позната бањалучка учитељица Анка Дракулић. И она је тестаментом завјештала своју тек изграђену кућу у Бањој Луци у корист „Просвјете", Црвеног крста и других бањалучких друштава, а како су писале онодобне

[152] На истој скупштини могло се чути да покушаји заједничког рада са „Гајретом" нису успјели, „што је од велике штете". *ВН*, 2. јун 1932, стр. 4.

[153] Преосталу заоставштину Трифковић је оставио бањалучкој Црквеној општини, која је наредних година из тих средстава финансирала боравак неколицине ђака у Дому. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 238.

[154] Међу њима био је и београдски индустријалац Илија Ранкић, који је у Бањој Луци запамћен по православној цркви на Петрићевцу, коју је подигао за душу својој рано преминулој супрузи Вукосави, рођеној Стричевић. Он је „Просвјети" даровао 1.000 динара. *ВН*, 24. септембар 1936, стр.3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 242.

новине, оставила је и нешто готовине.[155] Понукани засигурно и тим примјером, десетине суграђана дали су тих мјесеци прилоге у постељини и новцу, а у даровима су се посебно истицали бањалучки Јевреји.[156]

Јула 1935. у управи „Просвјете" одлучено је да се у дом наредне школске године прими 36 ђака, те да нема више бесплатних мјеста као ни оних са попустом, што значи да сваки питомац плаћа јединствену цијену од 300 динара мјесечно. Сиромашни ђаци ће моћи да се обрате Главном одбору „Просвјете" или на неку другу адресу за стипендију. Из „Просвјете" су слали јасну поруку ђацима и родитељима: „Без те стипендије или припомоћи неће бити примљени у дом". Истовремено, за рад свих ђачких домова се посебно заузимао градски вијећник, познати бањалучки јавни радник и адвокат др Стеван Мољевић, који је предлагао да се „Просвјетином", „Гајретовом" и „Напретковом" конвикту да субвенција од по 5.000 динара.[157]

Осим бављења конвиктом, у „Просвјети" се радило на културном подизању крајишког свијета. Настављени су аналфабетски и други течајеви, осниване су сеоске и градске књижнице и читаонице. „Просвјета" је по Бановини имала око 30 пододбора и повјереништава. У таквој клими најављена је за крај јула 1935. шеснаеста редовна скупштина, уз апел члановима да дођу, јер се сесија заказана за 21. јул није могла одржати због веома малог броја пристиглих чланова. Скупштина је одржана шест дана касније у гостиони Михајла Поповића. У поздравном слову предсједник Друштва, Миленко Копривица подсјетио је на „Блаженопочившег Витешког Краља". Потом је одржао „подужи говор" о раду „Просвјете" од оснивања до тада, а онда се осврнуо на рад ђачког дома, који је претходне године примио 38 ђака, углавном сеоске дјеце. Судећи по *Врбаским новинама*, Копривица није крио задовољство радом Друштва, „какав се до сада није показао". Те године напокон је отплаћен и дуг од 30 хиљада динара, настао још давно, али је Друштво и са тим издатком позитивно пословало и то са „активом" од око 10.000 динара. Изабрана је

[155] *ВН*, 15. децембар 1933, те стр. 4 и 18. јануар 1934, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 131, 238.
[156] Међу тридесетак дародаваца једна трећина били су Јевреји, који тада у Бањој Луци чине тек мање од 2% становника. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 238–239.
[157] *ВН*, 3. јул 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. стр. 34.

и нова управа, са Миленком Копривицом на челу. Он је ускоро путовао у Сарајево на сједницу Главног одбора. Друштво је тога љета примило у Конвикт 34 питомца.[158]

За јануар 1936. „Просвјета" је у хотелу Палас приредила „Светосавску беседу са бираним програмом и игранком", а међу извођачима били су: војна музика, мјешовити хор „Јединства", те неколико ученика и ђачки хор Гимназије. Улазнице су се нудиле по цијени од 5 до 20 динара. Прославу су посјетили митрополит Василије, бан Кујунџић са баницом и помоћником, неколико високих официра, градоначелник, народни посланик Лазаревић, љекар Бранко Чубриловић (који је и сам некада био стипендиста „Просвјете"), директори Музеја, Гимназије и Учитељске школе и други званичници. Музичке тачке припремио је Надан Шепић, професор у Гимназији. Посебне комплименте добило је „певање гђице Наде Ковачевић, коју је на клавиру одлично пратила супруга вет. инспектора гђа Кондић". Забава је била веома успјешна, а програм је трајао до поноћи, а након кога се „развила" игранка.[159]

"Просвјета" је 12. јуна 1936. у Дому краља Петра I Ослободиоца организовала годишњу скупштину. Њу је отворио дугогодишњи предсједник Миленко Копривица, тада директор Женске гимназије. Он је нескромно истакао како води „једино друштво које успјешно дјелује у нашем граду". Секретар Друштва, инжењер Милан Јанковић, није био присутан, па је његов извјештај поднио Никола Шеган. Друштво је радило у двије секције: управа дома и финансијска. Потоња је била „нарочито активна", те су чланови Друштва „повећали друштвену имовину". Благајник Давид Павлишин је подсјетио да је, на основу закључака са прошлогодишње скупштине, основан фонд ђачког дома, „који се у пракси показао веома успешан". Тај фонд је повећан за око 20 хиљада динара, те је сада износио око 90.000. Истовремено, Друштво је располагало са око 9.000 динара у готовини, а потраживало је још толико. Извјештај о раду дома поднио је управник Шеган. Из њега се могло чути да је на почетку школске године у конвикту боравило 40 ђака, а на крају године девет мање. Цијена је била 300 динара мјесечно, с тим да је девет сиромашних ђака добијало стипендију

[158] У управу су изабрани и: прота Петар Рађеновић (први замјеник предсједника), Милан Цвјетан (други замјеник предсједника), Љубомир Јанковић (секретар), Давид Павлишин (благајник), те др Захарије Давидовић, Мирко Новаковић, Саво Бузаџић, Драгутин Митраковић, Душан Радовановић, Јован Наумовић, Рајко Димитријевић, а у Надзорни одбор: др Бранко Вуковић, Милан Пухало и Милорад Љубибратић. *ВН*, 16, 25. и 28. јули и 18. август 1935, стр. 2 и 3; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 34.

[159] *ВН*, 26. јануар 1936, стр. 2; Бојан Стојнић – Верица Стошић, *Бањалучки љекари у Краљевини Југославији*, Бања Лука, 2017, стр. 196.

„Просвјете”, а седам их је, ипак, имало бесплатан смјештај. И домска библиотека је богаћена, па је сада бројала преко 500 књига. Ђачку мензу, коју је користила већина питомаца, одржавао је Хигијенски завод. Због оваквих резултата, потврђена је ранија управа са Миленком Копривицом на челу.[160]

И за школску 1936/1937. годину „Просвјета” је дијелила стипендије „сиромашним, вредним и честитим ученицима-цама”, а пријаве су се предавале до 10. јула у Мјесном одбору. За исту школску годину бањалучка „Просвјета” планирала је у свој ђачки дом примити 36 средњошколаца. Мјесечна цијена поново је била 300 динара за стипендисте и сиромашне а 450 динара за имућније. Нису разматране молбе ученика који понављају разред или су упућени на поправни испит, као ни оних којима је владање мање од врлодоброг. То је била наизглед груба политика, али је са друге стране „Просвјета” добрим ученицима давала стипендије, довољне за плаћање дома. Новине су крајем августа јављале да је „Просвјета” одлучила додијелити стипендије петорици средњошколаца у износу од 11.500 динара. Од укупног броја било је шест сопствених питомаца, пет питомаца бањалучке православне црквене општине из фонда Хаџи Ристе Трифковића, те један питомац Земљорадничке задруге из Добрљина, а остала 24 ће плаћати из својих средстава, дакле, по 300 или 450 динара мјесечно.[161]

Код једног дијела народа временом се усталио обичај да се умјесто вијенца почившем или поводом крсне славе дарује „Просвјета”, односно, њен ђачки дом. Тај обичај није изостао ни за Петровдан 1936, када су се неки домаћини сјетили овог старог, националног друштва што је и у новој држави својим радом заузело „једно од виднијих места у општим културно-просветним настојањима нашега народа”. Када су се сабрали прилози од 5 до до 300 динара, „Просвјетин” ђачки дом је тог јула дариван са близу три хиљаде динара. У овом духу био је и повелик чланак на насловној страни *Врбаских новина* крајем септембра исте године, у коме се непотписани аутор осврће на обичај слављења крсних слава. Аутор, наиме, подсјећа на апел „Просвјете” од прије 2–3 године, домаћинима да се за вријеме крсне славе „сете

[160] У Управни одбор изабрани су и: Милан Цвјетан, Јово Наумовић, Саво Бузаџић, Мирко Новковић, Давид Павлишин и др Славко Пиштељић; за њихове замјенике изабрани су: Душан Дардић, Драгутин Митраковић и Душан Радовановић; у Надзорни одбор изабрани су: др Бранко Вуковић, Милан Пухало и Петар Рађеновић. *ВН*, 12. јун 1936, стр. 1.

[161] Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 39; *ВН*, 4, 5. и 7. јул и 27. август 1936, стр. 2, 2, 4.

културно – просветних потреба народних". Тај апел „наишао је на известан одазив", чиме у „Просвјети" ипак нису до краја били задовољни, па сада подсјећају да долази сезона свечарења, те апелују на грађане да се сјете приложити за „Просвјету" и да тако граде обичај који би временом требали прихватити сви „којима то прилике иоле дозвољавају". Тако би се знатно помогао рад ове „еминентне националне и културно – просветне установе", писале су новине. Са друге стране, упоран и досљедан рад „Просвјете" давао је резултате. Конвикт је већ годинама показивао озбиљност у свим пословима.[162]

И јануара 1937. „Просвјета" је организовала Светосавску беседу, овај пут у свим просторијама Соколског дома. Учествовао је хор „Јединства", мјешовити хор ученика Учитељске школе, музика 33. пјешадијског пука, те неколицина гимназијалаца.[163] Почев од те године на редовним скупштинама „Просвјете" присуствовао је и генерални секретар Друштва из Сарајева, др Ђорђе Пејановић. Тако је било и крајем маја 1937, када су поред њега у „предавачкој дворани" Дома краља Петра I Карађорђевића сједили и представници „Змијања", Српске читаонице и Друштва Свети Сава. Бањалучка „Просвјета" је тада имала око 560 чланова, а приходи и расходи били су око 23.000 динара, док је приход Ђачког дома био око 140.000 а расход осам хиљада динара мање. Са друге стране, до тада је у Фонд за изградњу нове зграде Ђачког дома прикупљено тек око 170.000 динара.[164] Скупштину је отворио предсједник Друштва Миленко Копривица. Говорећи о раду овог „најстаријег и најзаслужнијег националног друштва код нас", он је истакао да је претходне године „учињено много више него ранијих", а посебно је нагласио одлучност да се подигне дом за сто ђака, јер садашњи објекат, који је у власништву Српско-православне црквене општине, не може да удовољи сврси. Сакупљено је нешто новца, али су потребе биле далеко веће, иако је „Просвјета" рачунала да ће земљиште за дом добити од Епархијског савјета. Секретарски извјештај поднио је Мирко Новаковић, а благајнички Давид Павлишин. У име Надзорног одбора говорио је прота Рађеновић. Реферисао је и управник ђачког дома, Никола Шеган. У конвикту је тада било 35 ученика, од чега 29 „Просвјетиних". Скупштини

[162] У добар рад конвикта се могао увјерити и бан Кујунџић, који је новембра 1936. посјетио ђачки дом и био „врло задовољан затеченим стањем". *ВН*, 19, 22. јул, 25. септембар и 10. новембар 1936, стр. 2.
[163] Улазнице су и даље биле од 5 до 20 динара а приход је ишао сиромашној дјеци. *ВН*, 27. јануар 1937, стр. 3.
[164] Прилоге су дали један легатор, 45 добротвора и 208 утемељивача. *ВН*, 30. мај 1937, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 243; Ђ. Микић, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета..*, стр. 41.

се обратио и гост из Сарајева, Ђорђе Пејановић, који се осврнуо на историјат овог друштва, али и најавио да ће се „Просвјета” и убудуће бавити ширењем писмености, аналфабетским курсевима, школама за домаћице и књижницама. Након његовог говора извршено је попуњавање Одбора, јер су Копривица, Павлишин и др Славко Пиштељић „коцком испали”, али их је скупштина поново изабрала. Надзорни одбор је остао у истом саставу. Др Димитрије Закић је предложио да се скупштина Главног одбора убудуће не одржава само у Сарајеву. Осим тога, затражено је од Главног одбора да помогне бањалучку Библиотеку јер је она једина у овом граду, а у Сарајеву, осим „Просјветине”, дјелује још неколико.[165]

И 1938. „Просвјета” је приређивала своју Светосавску бесједу. Специјални гост ове године био је наставник соло пјевања из Загреба, Милан Рајзер. Осим његовог наступа, на програму је било још девет тачака, а носилац музичког програма био је хор „Јединства”. Овим догађајем „Просвјета” је дала посебан печат обиљежавању Светог Саве те године. Она је, како су писале новине, „светлим примером указала на националну дужност и неопходну културну и практичну потребу” да се свим прославама, па биле оне и „племенске”, треба дати „државни карактер, државни оквир”. „Просвјета” је, наиме, академији додала југословенску ноту, а слику Светог Саве је уоквирила државном тробојком, чиме је, како су писале *Врбаске новине*, указала на пут „у коначној нивелацији свих разлика и опрека, пут ка потпуном духовном и националном јединству”.[166]

Дана 21. маја 1938. бањалучки одбор „Просвјете” одржао је још једну редовну годишњу скупштину. Њоме је руководио предсједник Друштва професор Копривица, који није био задовољан одзивом чланова и општом учмалошћу јавности. Међу малобројним присутним поново је био Ђорђе Пејановић. Он је пренио извјештај о раду „Просвјете”, те плановима Главног одбора. У међувремену, због све израженијих спољних притисака и унутрашњих трвења, Краљевина Југославија западала је у све дубљу кризу. То се и те како осјећало и у раду „Просвјете” уопште, па и у Бањој Луци. У таквој клими на истој скупштини четворица чланова Управног одбора су понудила оставке, правдајући се потребом да их замијене млађи. Међутим, томе се успротивио прота Кецмановић, па су оставке одбијене. Изабран је

[165] *Правда*, 4. јун 1937, стр. 11; *ВН*, 30. мај и 4. јун 1937, стр. 1 и 2.
[166] Све то је толико одушевило уредника да је дао да се насред насловне стране испише читава ода тој „досјетки”. *ВН*, 26. јануар 1938, стр. 3.

и нови, нешто бројнији Управни одбор Друштва.[167] На истој скупштини, Михајло Ђерић је предложио да се поново зађе у село, да се рад „Просвјете” оживи у сиромашним срединама. Овакво размишљање наишло је на разумијевање и подршку.[168]

Бања Лука је 23. октобра 1938. била домаћин „Просвјетине” конференције. Како пише Божидар Мажар, на њој су преовладавала економска питања „што иначе није био чест случај” у раду овог друштва. Посебно је наглашаван проблем заостајања крајишког села.[169]

На Скупштини 1938. професора Миленка Копривицу је на мјесту предсједника бањалучког одбора „Просвјете” наслиједио Милан Цвјетан.[170] Ђачки дом је тада имао 35–40 штићеника, међу којима је било и одличних ученика, а било је и оних који су, како су Правила Дома предвиђала, искључивани због слабог успјеха. Међу питомцима била су и шесторица ученика за које је трошкове смјештаја плаћала „Просвјета”, а од укупног броја, велика већина били су гимназијалци, те неколико ученика Трговачке академије и других струковних школа. Новембра те године умро је и Илија Љубибратић, који је 36 година раније био први предсједник овог друштва у Бањој Луци. Међутим, и поред таквог осипања „Просвјете”, те године она је добила 185 нових чланова.[171]

Као и ранијих година, и за Светог Саву 1939. „Просвјета” је приличила традиционалну бесједу, овај пут у хотелу Босна. Предвиђен је разноврстан програм, у коме су учествовали Рус Свјатослав Хихин, тадашњи члан „Јединства”, који је „дисциплиновано и са много динамике” отпјевао неколико нумера, те ђаци Учитељске школе и хор Гимназије, под руководством професора Надима Шепића. Након програма предвиђена је игранка. Карте су се могле набавити у књижари браће Јакшић, у Улици краља Алфонса. Дан послије Светог Саве, *Врбаске новине* су поново на насловној страни величале „Просвјету”, која је, како је казано, „једна од оних здравих, конструктивних народних установа која, са много успеха,

[167] У тај одбор изабрани су: Сево Миладиновић, др Димитрије Закић, др Захарије Давидовић, Милан Перенчевић, Милан Радовановић и Ненад Радовановић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 244.

[168] Копривица је предложио да се двојици одличних ученика са села да бесплатан смјештај у Ђачком дому, да се смањи цијена за једно дијете чији је отац био добровољац у рату и да се убудуће даје првенство сиромашним ђацима, дјеци добровољаца и сељака. *ВН*, 27. мај 1938, стр. 1; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 244.

[169] Б. Мацар, *Просвјета..*, стр. 220.

[170] У Управни одбор изабрани су: М. Новковић, Ј. Наумовић, благајник, Давид Павлишин, др Пиштељић и управник дома Никола Шеган.

[171] *ВН*, 25. новембар 1938, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 227, 245.

већ неколико деценија врши своју културну, социјалну и патриотску улогу". Похвале су упућене и обојици диригената, Милошевићу и Шепићу, јер су „унели у изведбу свих тачака максимум енергије и музичког надахнућа".[172]

Године 1939. бањалучки одбор „Просвјете" бројао је 630 чланова, а приходи и расходи били су око 30.000 динара. На челу одбора поново се нашао Миленко Копривица, а Милан Цвјетан је изабран за потпредсједника.[173] Те године организована је у Бањој Луци и тзв. „шира конференција" на коју су пристигли и „Просвјетини" прваци из Сарајева, Васо Ристић, Ђорђе Пејановић и Мирко Марковић, а дошло је и осам представника одбора из Бановине, те „већи број истакнутих и одабраних радника и пријатеља Друштва". На скупу се говорило о многим темама, од придобијања чланства и сарадње са другим друштвима, преко стања у привреди, до прилика на селу и потреба његовог просвјећивања. Формирана је и посебна Секција за градњу ђачког дома у Бањој Луци, са директором Гимназије Стевом Миладиновићем на челу, за шта је до тада било прикупљено око 200.000 динара. Копривица је предложио се ђачки дом прошири тако што би се спојио са будућим шегртским домом, за који је црква дала бесплатно земљиште. Са друге стране, Душан Боберић, директор филијале Хипотекарне банке, залагао се за то да се одмах почне са градњом. Подржавао га је љекар, др Захарије Давидовић. Потоњи је говорио да би при грађењу дома требало „узети у обзир да ће се број ђака и шегрта из године у годину повећавати и према томе требало би правити нацрте и дом градити тако да би се зграда могла касније дизати на још један, евентуално два спрата". И Јован Наумовић, као и његов имењак Перенчевић, подржали су и пожуривали ову акцију, додајући да треба почети са градњом, чак и ако нема довољно новца за завршетак радова. Било би добро да се дом стави под кров, сматрао је судија Перенчевић. Скупштина је прихватила оваква размишљања и овластила Одбор за градњу дома да почне са радовима.[174]

Бањалучки одбор „Просвјете" заказао је за 11. јун 1939. скупштину у Дому краља Петра I Карађорђевића. На дневном реду била су редовна питања у вези са радом претходне године

[172] Осим високих званица, приредби су присуствовали и представници разних војних и витешких установа и организација, те муслиманских и јеврејских друштва. *ВН*, 25. и 29. јануара 1939, стр. 1.

[173] Остали чланови управе били су: Марко Ливњаковић, Давид Павлишин, Милан Радовановић и Ђуро Залад. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 245;

[174] Вјетар у леђа заговорницима градње дао је Васо Поповић из Нове Тополе, који је тестаментом завјештао 5.000 динара управо за ту намјену. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 246.

и плановима за наредну. Предсједавао је Миленко Копривица, Мирко Новковић поднио је секретарски извјештај, а Давид Павлишин благајнички. Из тих аката сазнајемо да Друштво има око 530 чланова. И овај пут управник конвикта Шеган извијестио је о раду те установе. Кроз дом је прошло 42 ученика који су у просјеку имали врлодобар успјех у учењу. Поново је отворено питање подизања новог ђачког дома, а Одбору за његову изградњу дат задатак да што прије почне са радовима, да би се зграда до краја године била под кровом. Осим тога, поновљен је став да се од Главног одбора у Сарајеву тражи да се његове сједнице не држе само у том граду, већ и у Бањој Луци, па и другим већим мјестима Босне и Херцеговине. На самом крају скупштине, Копривица је једногласно поново изабран за предсједника. „Одбор за грађење 'Просветиног' ђачког и шегртског дома", са директором Гимназије Стевом Миладиновићем на челу, одмах се дао на акцију те упутио апел установама и појединцима да материјално помогну акцију. И за Светог Саву 1940. бањалучка „Просвјета" је организовала традиционалну вечерњу бесједу, сада у Банском двору. И овај пут, предвиђен је веома разноврстан програм од осам музичких нумера. Као и раније, спремала се и игранка. Улазнице су и даље биле од 5 динара, стајање на балкону, до 20 динара у првом реду, а могле су се купити у књижари браће Јакшић. Прослави су присуствовали помоћник бана Петар Цветковић са супругом, командант области генерал Гаврило Маринковић са супругом, градоначелник Цинић, потом ослободилац Бање Луке из 1918, сада командант војног округа, пуковник Бајаловић, те многе друге војне и цивилне званице.[175]

Почетком јуна 1940. у Дому краља Петра I Ослободиоца одржана је, показаће се, посљедња годишња скупштина бањалучке „Просвјете". Њу је отворио предсједник Копривица, а највише се говорило о издржавању конвикта. Друштво је тада бројало 484 члана, а у њему се већ дуже вријеме спремала изградња новог објекта у који би био смјештен конвикт за ученике средњих школа и „научнике", како су се тада звали ђаци занатских школа. За тај

[175] Програм су извели оркестар војне музике, хорови Учитељске школе и Гимназије, те ђаци. Посебна новина била је Шубертова „Серенада", коју су извели Драган Јовановић на саксофону и Надан Шепић на клавиру. На крају програма, Мјешовити хор Трговачке академије је уз пратњу војног оркестра извео „О море дубоко" и „Коло и поскочице" из опере „Морана". *ВН*, 11. и 15. јун 1939, 26. и 31. јануара 1940, стр. 1, 2 и 3.

посао прикупљено је око 400 хиљада динара.[176] На крају је потврђена стара управа Друштва.[177]

Раније је, како смо рекли, тражено од Главног одбора да се наредна сједница Скупштине Друштва „Просвјета" одржи ван Сарајева. Тако је и било, па је 23. јуна 1940, први пут од оснивања Друштва, конгрес „Просвјете", тридесет четврти по реду, одржан далеко од Миљацке, на Врбасу. Дан раније одржане су предконференција и сједница Главног одбора. У недјељу ујутро делегати, предвођени предсједником Главног одбора, др Војиславом Бесаровићем, посјетили су православно гробље да би положили вијенац и одали пошту родољубима из Бањалучког велеиздајничког процеса. Учесници конгреса посјетили су и гроб недавно преминулог др Димитрија Закића, о коме је Копривица одржао пригодно слово. На крају се делегација упутила ка Градском парку гдје је положен вијенац и на споменик Петру Кочићу. Говор је за ту прилику спремио потпредсједник „Просвјете", Васо Ристић. Радни дио конгреса почео је обраћањем предсједника бањалучке „Просвјете" професора Копривице. Он није крио задовољство што се, ето, по први пут скупштина „Просвјете", која је – како то сазнајемо из извјештаја Ђорђа Пејановића, тада имала око 250 мјесних организација са око 18.000 чланова – држи у Бањој Луци. Копривица је то видио и као прилику да се у Врбаској бановини покрене изградња што више основних школа. Донијета је и посебна резолуција која ће бити предата предсједнику владе Драгиши Цветковићу и министру просвјете Божи Максимовићу. У њој „Просвјета" изражава незадовољство досадашњим радом заједничке државе на развоју школства. То питање је и након двадесет година од уједињења било болно у неким срединама а посебно на селу, гдје је и даље огроман проценат неписмених.[178]

И на љето 1940. расписан је позив за пријем 36 ученика у „Просвјетин" ђачки дом. Примани су и ученици средњих или стручних школа.[179]

---

[176] Занимљиво је да је, правећи инвентар цјелокупне „Просвјетине" имовине на дан 6. април 1941, Ђорђе Пејановић нашао да је Фонд за градњу Просвјетног ђачког дома у Бањој Луци тада имао 170.042 динара. Б. Мађар, *Просвјета..*, стр. 271.

[177] У Управни одбор укључен и директор Грађанске школе Димша Загорац. *ВН*, 13. јун 1940, стр. 1.

[178] *Развитак*, 1. јул 1940, стр. 243–244; *ВН*, 16, 23. и 27. јун 1940, стр. 1. и 3; Миодраг М. Вулин, *Отаџбина I,* Сарајево, 1991, 288–289.

[179] Услов је било примјерно или врлодобро владање и „позитиван успех у науци". *ВН*, 21. јул 1940, стр. 2.

За Светог Саву 1941. „Просвјета” је још једном приређивала традиционалну бесједу, овај пут у Банском двору, а освјежење је био наступ госпођице Дивне Радић, чланице београдске опере, уз клавирску сарадњу професора Надана Шапића. Улазнице су биле од 10 динара (стајање на балкону) до 25 динара (у првим редовима партера). Ова забава сврстана је „међу најуспјелије овогодишње приредбе у нашем граду”. Бесједи су присуствовали владика Платон, замјеник бана Гојко Ружић, генерал Драгослав Милосављевић и Војислав Костић, те представници градских власти и многих установа и друштава. Химну Светом Сави отпјевало је „Јединство”, а Дивна Радић је „својом пјесмом одушевила госте”. На крају је приређена игранка са томболом и бифеом „у властитој режији”. Била је то посљедња манифестација бањалучке „Просвјете”.[180]

Априла 1941. рат је прекинуо и „Просвјетин” рад. Као и 37 година раније, када је аустроугарска власт обуставила рад тог друштва, и власти Независне државе Хрватске забраниле су рад „Просвјете”.[181]

[180] Занимљиво, прва акција обновљене „Просвјете”, биће припрема Светосавске забаве 1946. АБиХ, ПКД, кут. 33/1946. *ВН*, 26 и 30. јануар и 2. фебруар 1941, стр. 1 и 2.

[181] Недуго након ослобођења 1945, живот овог друштва „почео је да се обнавља, са струји и да оживљује из тешког окупационог сна”. Заслуге за то има прије свих Милан Јанковић, који је покренуо иницијативу за обнову „Просвјете”. Већ почетком јула те године сазвана је скупштина Друштва. Оно је и у новој држави требало да „ослободи народ од незнања и некултуре, али и да окупи Србе”, који ће „најбоље разумјети идеју братства и јединства”. Говорећи о резултатима из југословенске краљевине, Јанковић каже: „И бањалучка 'Просвјета' има својих свијетлих традиција. Свакако да је имала и грешака. Кроз бањалучку 'Просвјету' прошао је низ чланства, међу којима велики број честитих и несебичних радника на пољу просвјећивања и поправљања нашег живљења на селу и граду. Многи, веома многи од њих су покојници и покојнице. Пред нашим духовним очима ми и данас с пијететом жежемо кандила”, читамо у бањалучком *Гласу* из децембра 1945. У сваком случају, Друштво је званично обновљено на годишњој скупштини 16. децембра 1945. За предсједника је изабран „друг Милан Јанковић”, за потпредсједника „другарица Марија Зељковић, професор”. У управи срећемо многа од раније позната имена. Међутим, почетком 1946. у Главни одбор „Просвјете” је јављено да је 10. фебруара одржана „скупштина чланова свих српских друштава у Бањој Луци” и то на иницијативу мјесног одбора „Просвјете”. На тој скупштини ријешено је да се не обнављају стара српска друштва, него „да се изнађе начин заједничког рада у једном друштву”, а то друштво било би управо „Просвјета”. Тако је створена нова „Просвјета”, којој су ранија српска културна и просвјетна друштва постала секције, али ће и такво бити потпуно угашено 1949. године. АБиХ, ПКД, кут. 33/1946; Б. Мађар, *Просвјета..*, стр. 217; Marina Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret” u razvoju školstva, nauke i kulture u Bosni i Hercegovini od 1903. do 1949,* Mostar, 2008, str. 51–53; *ВН*, 16. јул 1933, стр. 5.

1.4. Коло српских сестара[182]

Добровољна задруга Српкиња је, као и сва друга српске друштва, забрањена избијањем Првог свјетског рата. Активности на обнови овог друштва покренуте су одмах послије ослобођења. Већ првих дана 1919. сазвана је скупштина са циљем да се изабере нови одбор, али је, на разочарање иницијатора, интересовање било премало, па је нова скупштина сазвана за 26. јануар. „Да је била – буди међу нама речено – каква забава или игранка до зоре, ни једна не би фалила!", писала је по свој прилици нека од гњевних чланица Задруге у бањалучком листу *Држава*. Слабом интересовању су по свој прилици доприносиле неке бањалучке новине, у којима се могло прочитати да се предратна предсједница Добротворне задруге, Јованка Милошевић, за рата бавила сумњивим пословима, па је названа „Јованка – Шверц", а сада је из сличних разлога зову „Извозница". Аутор чланка се отворено нада да споменута госпођа „неће још дуго бити предсједница задруге".[183]

Задруга је, ипак, обновљена, па 1919. доноси и нова Правила, која Друштву дају шири основ за рад. Тако је и било, па исте године Добротворна задруга Српкиња, како смо већ писали, удружује снаге са бањалучким Пододбором „Просвјете" и отвара ђачки дом. Након двије године, Задруга је управу над овим домом препустила тек формираном „Просвјетином"

[182] Ово друштво основано је 1900. под именом „Добротворна задруга Српкиња". Задатак ове задруге, за чијег је патрона изгласана чувена мис Ирби, од почетка је био развој духа српства, образованости, културе и хуманости, посебно бригом за старице и удовице, па и удаваче, а нарочито школовањем „женског подмлатка". Прва предсједница Друштва била је по свој прилици Ружа Јанковић, супруга трговца Миле Јанковића. Прву деценију постојања „Добротворна задруга Српкиња" успјешно је радила, а посебно се активирала избијањем Балканских ратова, када су за српску војску израђиване кошуље, завоји и чарапе. У то доба, на челу Задруге била је Јованка Милошевић, супруга познатог бањалучког трговца Саве Милошевића. Ова енергична, отресита и помало контроверзна жена била је два корака испред свога времена. Добрим дијелом њеном заслугом, чланице Задруге имале су велике планове, па су наумиле отворити и интернат, али је избијање Великог рата то пореметило. Штавише, Задруга је забрањена а њена имовина заплијењена. Ипак, и у току рата чланице Задруге су крадомице помагале заточенике у Бањалучком велеиздајничком процесу, а 1917. организовале су одлазак чак 2.000 дјеце у Војводину да се прехране. Већ крајем Првог свјетског рата, чланице Задруге излазе из „илегале" и дочекују српску војску у Бањој Луци а око два вагона одјеће и других потрепштина сакупљају и шаљу у Србију. *Наш живот*, Сарајево, 1905, стр. 74–75; *Наш живот*, Бања Лука, 15. августа 1906, стр. 53; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 258; *Отаџбина*, 15. јун 1907, стр. 2; *ВН*, 1. децембар 1932, 3. јун и 23. септембар 1933, стр. 2; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 202–203; Драга Гајић, *Живот и стваралаштво жена Бањалуке*, Бања Лука, 2013, стр. 4; Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 129–130.

[183] Иза ових оптужби стајао је, како се показало, гимназијски професор Иван Михић, па се сукоб претворио у лични обрачун отресите гђе и правдољубивог професора. Цијели случај ће, штавише, прерасти у велики скандал, који ће дуго одјекивати бањалучким алејама. *Јединствена држава*, 14. јануар и 26. јун 1919, стр. 2, 3 и 4.

Обласном одбору. Забиљежено је и да је почетком октобра 1920. Добротворна задруга Српкиња организовала Дјечју забаву у хотелу Босна. Њу су извела дјеца из основних школа, уз припомоћ неколико гимназијалаца нижих разреда. У раду са дјецом се истакла Савета Бован. Сала је била „дупком пуна најотменије публике (уз један изузетак)".[184]

С обзиром на нове прилике у новој држави, као и да је у Београду обновљен рад сродног Кола српских сестара, те да је Коло сада ријешило да формира одборе у свим српским крајевима, одлучено је да се тој интенцији иде у сусрет. Због тога је на Скупштини фебруара 1921. Добротворна задруга Српкиња промијенила име у Коло српских сестара и интегрисала се у ту велику, моћну организацију. По угледу на Београђанке, бањалучке Српкиње су Малу Госпојину изабрале за крсну славу Друштва. Тако је и званично формиран Обор Кола српских сестара у Бањој Луци, који ће као такав наставити рад све до Другог свјетског рата.[185]

Поштујући одлуку Главног одбора да се поводом „материца" шију и плету дарови за сироту дјецу, чланице Кола српских сестара у Бањој Луци прихватиле су се посла. Тако се 1925. јавило око 50 госпођа да сваког четвртка долазе у просторије Кола у Српском дому и ту праве дарове за слабо обучене сиротане. Истовремено, ријешено је да се у доба поста сваке недјеље пред црквом или у Српском дому одржи по једно „корисно предавање за жене са села". Како су писале ондашње новине, „Жена на селу живи биједно. Она замире у нераду и нечистоћи. Својом неспретношћу и незнањем она упропашћује свој пород. Од десеторо рођене дјеце остаје у животу једва трећина". Зато им треба помоћи.[186]

Првог дана јуна 1925. Подмладак Црвеног крста је обиљежавао свој дан па је од Градског вијећа тражио и добио симболичних 200 динара као подршку тој манифестацији. Истовремено, за подршку својим активностима, нарочито издржавању дома, тражило је

[184] Чист приход од 900 круна намијењен је за потребе Ђачке трпезе. *ВН*, 1. децембар 1932, стр. 2. и 23. септембар 1933, стр. 2. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 231, 233, 258; *Јединствена држава*, 9. октобар 1920, стр. 2.

[185] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 258–259; *ВН*, 15. септембар 1932, стр. 4; *ВН*, 23. септембар 1933, стр. 2.

[186] „Ако нашим госпођама успије да овим својим радом пруже својој сестри на селу макар и најмању помоћ, оне су заиста извршиле велико и племенито дјело", писале су новине. *Отаџбина*, 14. март 1925, стр. 3.

бањалучко Коло српских сестара 1925. године помоћ и од Великог жупана Врбаске области, подсјећајући га да „спрема за живот децу палих бораца и других националних радника”.[187]

Наредних година Коло је радило на ширењу својих активности на унутрашњост Крајине и формирању одбора у већим мјестима. Забиљежено је да је бањалучко Коло српских сестара помогло новонастали одбор у Мркоњић Граду слањем шиваће машине, а онај у Санском Мосту разним неопходним материјалом. О овим успјесима било је говора и при подношењу извјештаја на скупштини Главног одбора Кола српских сестара у Београду, а једне престоничке новине су писале како је „Нарочито примећен извештај пододбора из Бања Луке, који је развио необично велику активност у селима”, као и да та акција „може послужити за пример осталим организацијама”. Тих година је и прва Бањалучанка постала питомац престоничког Кола српских сестара, који је у Београду отворио свој интернат за сиромашне дјевојке из унутрашњости. Потврда доброг рада и сарадње са управом у Београду била је и посјета предсједнице Главног одбора Мирке Грујић.[188]

Коло српских сестара је у једним бањалучким новинама на љето 1925. објавило информацију да отвара свој вртић, те „умољава грађанство да своју дјецу упише у забавиште, како би исто могло наставити са радом”. Тако је и било. Забавиште је отворено неколико мјесеци касније, а за васпитачицу узета је Ана Вуцелић, учитељица родом из Сремских Карловаца.[189]

Ускоро, ипак, долази до застоја у раду Кола српских сестара, али ће стварање Врбаске бановине унијети нову енергију у цијели град, па и ово друштво. Тако је првих дана 1930. Коло, „по традиционалном обичају”, приредило свечаност Материца. Том приликом одјевено је и обувено педесет четворо сиромашне дјеце.[190]

---

[187] АРСБЛ, ВЖВО, 26, Записник и закључак сједнице Градског вијећа, јуни 1925; Коло српских сестара – Великом жупану, без датума, 1925.

[188] Мирка Грујић је 1926. је обишла одборе у Јајцу, Приједору, Санском Мосту и, свакако, Бањој Луци. *Правда*, 17. мај 1927, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 259.

[189] Шест година касније ово забавиште ће бити претворено у државно, али је учитељица Вуцелић остала и била „цртач костима, и швеља, модисткиња, уметница у прављењу вештачког цвећа, везиља народних ношња, балетмајстор, учитељ певања, режисер, шаптач па чак и облачиља и мајстор за шминку својим малим глумицама”. Она је била својеврсни синоним за забавиште и веома цијењена код Бањалучана, посебно оних чију је дјецу васпитала. *Отаџбина*, 29. август 1925, стр. 1; *ВН*, 6. април 1938, стр. 5.

[190] „У лепо уређеним просторијама забавишта којим руководи вредна наставница г-ђа Ана Вуцелић”, сакупили су се најмлађи Бањалучани са својим родитељима. Након поздрава домаћина и забавног програма, дјеца су

С јесени 1930. потпредсједница Кола српских сестара била је Софија Глушац, супруга тадашњег директора Гимназије и вршиоца дужности начелника Просвјетног одељења Краљевске банске управе Врбаске бановине, др Васе Глушца. Гђа Глушац представљала је Коло на отварању Позоришта.[191] Почетком наредне године Коло је приредило забаву у Официрском дому; програм су извела дјеца из забавишта а са њима су радиле и двије ученице Учитељске школе.[192]

Наредних година Коло се укључило и у прославу Српске нове године у хотелу Босна. Тако је било и јануара 1933, када су у програму учествовале Љубица Ј. Јовановић и Нада Бркић из Народног позоришта Врбаске бановине. И идућег јануара Коло је организовало дочек Српске нове године, такође, у хотелу Босна, гдје је био приређен „обилан програм", те поново томбола и „шаљива пошта", а свирао је „џаз оркестар". Слично је било и наредних година, а прославе су се дешавале у једном од два најпознатија бањалучка хотела.[193]

Забиљежено је да је Коло српских сестара, почетком фебруара 1933. у Народном позоришту Врбаске бановине организовало „свечани свеславенски костимирани плес". Показаће се да је то био први у низу балова, по којима ће Друштво наредних година бити чувено и далеко ван Бање Луке. Покровитељ прве такве забаве била је гђа Деса, супруга бана Милосављевића.[194] Новине су данима најављивале да ће то бити „најелегантнија приредба ове сезоне". Истовремено, одбор Кола српских сестара постарао се да обезбиједи „лепе народне костиме" који су се могли изнајмити, а да се о свему водило рачуна потврђује напомена из новина у којој стоји да су „за муслиманске жене резервисана места на галерији".[195]

Костими су наручивани са разних страна, а заступљени су били скоро сви јужнословенски крајеви. У разним ношњама се на забави појавио и цијели Одбор Кола српских сестара. Гости су у Позориште стизали аутомобилима или фијакерима. Бал је отворила Стака

„везала" предсједницу Кола, гђу Ружицу Јанковић, која се „откупила" воћем и разним слаткишима. *Правда,* 3. јануар 1930, стр. 12.

[191] АРС, КБУВБ, 2–1–3, Списак званица на отварању Позоришта октобра 1930; З. Пејашиновић, *Васо Глушац..*, стр. 51–52.

[192] Тада је први пут уведена „Томбола цвијећа", која је „лијепо успјела". *Нова штампа*, 9. јун 1931, стр. 3.

[193] *ВН*, 11. јануара 1933, стр. 4 и 10. јануар 1934, стр. 4; 3. и 4. јануар 1936, стр. 3; 4. јануар 1939, стр. 2.

[194] Баница Милосављевић ће за ту прилику носити „богато извезену ношњу са Змијања", а тако одјевена била је мотив сликару Шпири Боцарићу за познати портрет. Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 506.

[195] *ВН*, 1, 9. и 12. фебруар 1933, стр. 7, 7. и 11.

Димитријевић са чланицама управе Друштва. Учесници бала су, међу десетинама разноврсних костима, изабрали и три најљепша: побиједила је гђица Мара Вујић са својим партнером Симом Милановићем, који су били обучени у „веома лепу народну ношњу из околине Загреба”; другу награду добила је гђица Гордана Лабус, „која је имала необично леп костим из северне Хрватске”; трећу награду добила је госпођа Драгица Челик, „са оригиналном и потпуно комплетном народном ношњом из Скендер Вакуфа”.[196]

Почетком маја 1933. Коло српских сестара одржало је у Српском дому редовну годишњу скупштину. Скупом је руководила предсједница Стака Димитријевић, која ће обиљежити рад овог друштва још неколико година.[197] Као секретар, Вукосава Вуковић поднијела је извјештај о претходној години, који је био „интензиван и плодоносан”, првенствено на културно-просвјетном пољу и кроз помоћ сиромашним. И благајна је завршила годину са „великим успехом”, о чему је реферисала Сајка Цвјетан. Након куртоазних захвала и кратке дискусије, Стака Димитријевић је извијестила да је прошле године покренуто питање подизања сопственог дома у Бањој Луци, те да је одлучено да се Одбору дају одријешене руке да то питање ријеши како је најбоље и најповољније. У сваком случају, пословање Друштва, односно, солидни приходи од чланарине и прилога, уливали су сада појачан оптимизам, па је сазрела и идеја о сопственом дому. То ће бити реализовано куповином виле Божић у Улици фра Грге Мартића. Иначе, ту складну спратницу претходних неколико година користио је први бан Врбаске бановине, Светислав Милосављевић, али је он крајем 1932. преселио у новоизграђени Бански двор, па је вила тражила нове станаре. Била је то прилика коју је ваљало искористити, па је Коло купило ту лијепу кућу, чије одаје ће и те како добро доћи за рад Друштва, прије свега за Дјевојачки интернат.[198]

Након неколико мјесеци радова на реконструкцији куће, најављено је освештавање и свечано усељење за Духове, 4. јуна 1933. Био је то један од најсвечанијих тренутака у раду Друштва. Новине су најављивале догађај и позивале чланство на свечаност. На церемонију

[196] Осим костима, на гостима су се истицали „скупоцени накити састављени од: брилијаната, бисера, великих струка дуката и осталог”. Учесници бала су, како су неколико дана касније писале новине, били веома расположени, а и власник позоришног бифеа, господин Томић, „био је доста ведар, по чему се је наслућивало да пазар није подбацио”, писале су новине. *ВН*, 16. фебруар 1933, стр. 14.

[197] Стака Димитријевић је пјевала и играла у позоришним комадима, а била је и члан СПД „Јединство”. Она је рођена сестра професора Миленка Леке Копривице. Р. Колунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 227.

[198] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 161–163; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 259; *ВН*, 1. децембар 1932, стр. 2, те 3. и 7. мај 1933, стр. 1, 4.

је из Београда допутовала и предсједница Кола Мирка Грујић. Уз њу су се тог дана нашле и почасна предсједница Ружица Јанковић и предсједница бањалучког одбора Стака Димитријевић. Пјевало је „Јединство”, а обред је служио прота Душан Мачкић.[199]

Посебан празник била је Мала Госпојина, крсна слава Кола српских сестара. Коло је 1933. ту славу први пут прославило у свом дому, у вили Божић, што је весељу дало посебну драж. На славу су дошли: митрополит Василије, изасланик бана Ђурђевић и делегати других друштава. Наредног мјесеца Коло је у православној цркви уприличило помен својим умрлим члановима, а о томе су обавјештавани рођаци и пријатељи покојника. Половином новембра 1933. Коло је организовало чајанку у хотелу Палас. Наредног мјесеца Коло је прославило Материце. Том приликом, како су најављивале *Врбаске новине*, сиромашним ђацима ће се по старом обичају „дрешити” председница Кола Стака Димитријевић.[200]

Од фебруара 1934. Коло српских сестара се дало на организацију новог свесловенског бала, овај пут у хотелу Палас. Припреме су почеле још крајем претходне године, а почетком фебруара новине су из броја у број најављивале тај догађај и извјештавале о пристизању костима из разних крајева Краљевине. На приредби 14. фебруара у хотелу Палас приказиване су народне ношње са Змијања и других дјелова Крајине, али и из Далмације, сјеверне Хрватске, Србије, Црне Горе, Херцеговине и Старе Србије. Приредби су присуствовали бан Милосављевић, митрополит Василије, генерал Недељковић, управник Музеја и етнограф Шпиро Боцарић и неколицина начелника из Банске управе. Иако су изостале ношње из Чехословачке, Русије, Пољске или Бугарске, како су то чланице Кола прижељкивале, *Врбаске новине* пишу да је бал био велика демонстрација „свесловенске свести”, народног веза и ношње „чији је творац жена”. Призор је био несвакидашњи: „Стотине костима из стотине словенских кутова. Слика која се ретко виђа”. Вече је отворио збор „Јединства” пјесмом „Ој девојко”, а „певачице својом појавом, начином интерпретације ове песме која се пева у колу изазивају буру аплауза... У дворани је

[199] Након званичне церемоније, прешло се „у цветњак где је гостима приређена богата закуска”. *Правда,* 31. мај 1933, стр. 8; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 259; *ВН*, 7, 26. и 28. мај 1933, стр. 1, 6. и 8.

[200] Споменута чајанка била је „једна највеселија и најуспелија приредба” те сезоне у Бањој Луци. Грађани „свих сталежа и вероисповести својом посетом увеличали су овогодишњу прву забавну приредбу ове хумане просветне установе”. Чланови цез састава су „са пуно рутине” свирали „најновије плесне шлагере”, а два је отпјевао Божидар Враницки из бановинског Народног позоришта. *ВН*, 23. септембар, 26. октобар, 14. и 25. новембар и 20. децембар 1933, стр. 2, 3. и 4.

атмосфера која изазива раздраганост и то ону раздраганост која одговара култу наших јуначких предака", писале су новине. Мода таквих балова ширила се земљом, па је ускоро чак 40 чланица Кола српских сестара из Бање Луке путовало у Београд на „костиминирани бал београдског Кола" који је одржан у Официрском дому.[201]

На самом крају 1934. Коло српских сестара још једном је прославило Материце. Тог дана су у Дом овог друштва долазиле сиромашне мајке, а чланице Кола су у једној посебној просторији облачиле њихову дјецу. Како су писале једне новине, „неко је добио топли капутић, неко хаљиницу, неко вунени пуловер, кошуљу, хлаче или ципеле". Тако је одјевено око сто основаца и 30-ак средњошколаца. Гардеробу су саме чланице Кола шиле на „мобама" а материјал су куповале новцем од добровољних прилога имућнијих грађана.[202]

Априла 1935. Коло српских сестара одржало је своју редовну годишњу скупштину која је, судећи по новинама, била веома добро посјећена. Потпредсједница Кола, професорица Доброслава Михајловић држала је помен „Блаженопочившем Витешком Краљу", а предсједница Стака Димитријевић водила је скупштину. Из извјештаја секретара Друштва Злате Ђерић сазнајемо да је претходне године управа одржала 31 сједницу, да је Коло кумовало застави бањалучких скаута, да је о Материцама обучено око 120 сиромашне дјеце, да је једног сиромашног ђака Коло узело као питомца да га школује о свом трошку, да сваког мјесеца Коло дијели десет помоћи изнемоглим старцима, те да је за Божић 25 сиромашних старица добило помоћ у потрепштинама и новцу. Поврх хуманитарног рада, Коло се бринуло и за традицију, па је купило седам „најљепших народних костима из наше земље". Коначно, Коло је отпочело припреме за отварање женског интерната у свом дому у Бањој Луци. Благајнички извјештај поднијела је Сојка Цвијетан а из њега сазнајемо да су „прва финансијска средства" за отварање овога интерната већ осигурана, па Коло планира да га већ с јесени стави у функцију. И поред изузетних расхода услијед куповине Дома у центру града, Коло је у вриједносним папирима и готовини имало око 55.000 динара, чиме

[201] О балу у хотелу Палас детаљно су извјештавале новине, па читамо да су коло повели бан Милосављевић и предсједница Друштва Стака Димитријевић, а да су костими били толико разноврсни и лијепи да је било немогуће рећи који се љепотом издвајао. „Они су сви нераздвојна целина коју нису могли ни векови, ни границе ни вере да раздвоје. То је апотеоза словенства". Ипак, изабран је најљепши костим, а награђена је гђица Дана Кочевић из Фоче. *Глас Врбаске бановине*, 8. децембар 1929, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 262; *ВН*, 24, 28, и 31. јануар и 14, 17. и 18. фебруар 1934, стр. 1, 2, 4.

[202] Поврх свега, за те сиромашне ђаке приређена је и „богата закуска", а дјеца из забавишта, предвођена учитељицом Аном Вуцелић, припремила су неколико пјесмица и рецитација. *ВН*, 2. јануар 1935, стр. 2.

су „вредне и пожртвоване бањалучке госпође” имале разлога да се поносе. Уписано је и доста нових чланова, а као добротвор и баница Пепа Кујунџић. Изабрана је и нова управа са Стаком Димитријевићем на челу, али је она наумила да се повуче. Ипак, послије живе дискусије и наваљивања чланица, она је пристала да се изнова прими предсједничке дужности.[203]

Почетком маја 1935. Коло српских сестара је преко новина најављивало да ће за 15-ак дана организовати костимирану забаву за дјецу, те је позивало заинтересоване родитеље да се до тада припреме за њу. Занимљиво је да су *Врбаске новине* преко цијелог заглавља донијеле најаву ове забаве, али је она ипак два пута одгађана. Ипак, 2. јуна у хотелу Палас изведене је, како се говорило, ревија дјеце у народним костимима и декоративним хаљиницама. Ријеч је о малишанима из забавишта које је „агилна госпођа Вуцелић спремала и за ову приредбу нарочито обукла”. Била је то „минијатура али угодна минијатура”. Програм је био праћен „разним трубљењем и свирањем на малим дечјим инструментима и трубама које су мајке узеле својој деци на самој приредби”.[204]

Тридесет госпођа, чланица Кола отпутовало је 10. маја 1935. у Београд да присуствује главној годишњој скупштини, а након ње да обиђе гроб краља Александра на Опленцу. При повратку, Бањалучанке су имале пријем код младог краља Петра II Карађорђевића, коме су предале лијеп поклон. У питању је „сребрна, на свили постављена, опрема за коња” и то још из XVI вијека, власништво једне бањалучке породице.[205]

Слава Кола српских сестара Мала Госпојина 1935. „услед народне жалости” обиљежена је скромно, без примања гостију. На челу са предсједницом Стаком Димиријевић, скоро цијели Одбор овог друштва присуствовао је јутарњој литургији у Саборној цркви, гдје је читана слава и послужено жито. Чланице управе су личним прилогом од хиљаду динара

[203] У Одбор су изабране и: Добросава Михајловић, Злата Ђерић, Сајка Цвјетан, В. Мечкић, Радинка Зарић, Евдокија Газнданов, Видосава Ускоковић, Госпава Балабан, Александра Божић, Радојка Стјепановић, Ангелина Самариџија, Невенка Попадић, Јела Копривица, Даша Баслаћ, Наја Симић, Лепосава Узелац, Савка Марковић, Ивка Томић, Кова Финдрик, Стака Шубић, Милева Угреновић, С. Мирковић, Лепосава Мутић и Ангелина Милојевић. Надзорни одбор је остао непромијењен. *ВН*, 17. април 1935, стр. 3; Д. Гајић, *Живот и стваралаштво жена Бањалуке*, стр. 11.

[204] Посјета је подбацила, а да ли је томе разлог недолазак банице Пепе Кујунџић или нешто друго, тешко је рећи. *ВН*, 2, 3. и 4, 18. и 22. мај 1935, стр. 3.

[205] Занимљиво, поклон је неколико дан био изложен у радњи Браће Дивјак у Господској улици. *ВН*, 12. мај 1935, стр. 3.

обиљежиле славу тим добрим дјелом. Славски ручак приређен је за ужи круг чланица управе, а послије њега „разлегла се и понека севдалинка”. Сваке године за Свету Петку чланице Кола српских сестара сјећале су се својих умрлих чланица, добротвора и утемељивача.[206]

Уочи Митровдана 1935. Коло српских сестара најавило је да ће и долазеће зиме о Материцама даровати сиромашну дјецу. Због тога, чланице Кола увелико шију и плету, а у просторијама Дома организоване су и мобе на којима су се плеле чарапе и пуловери, шиле хаљинице, одијела и кошуље и то два дана седмично да би се обукло што више сиромашчића. Вриједне жене из Кола сакупљале су поклоне, а њихово даровање најављено је за сам дан Материца, 29. децембра у Дому краља Петра I Ослободиоца. Коло је већ раније управама свих пет средњих школа послало помоћ од 300 до 600 динара по школи да се и најсиромашнијим средњошколцима набаве најпотребније ствари. У акцију Кола укључила се и баница Кујунџић, која је обукла двадесеторо сиромашне дјеце, а Коло још 70. Како су писале новине, „деца су била усхићена топлином којом их је госпођа Баница дочекала и поздравила. Коло је прославу, како је и најављено, одржало у Дому Краља Петра. И овај пут су се нашла дјеца из обданишта, која су извела цијели програм забаве.[207]

Како смо рекли, Свесловенски балови су од 1933. године посебан изазов за Коло српских сестара, јер је то била прилика да се остваре велики приходи, али и да даме покажу своје костиме, о чему се – како то бива – послије дуго причало. Тако је након великих припрема, којима је руководила потпредсједница Кола Добросава Михаиловић, умјесто болесне Стаке Димитријевић, 15. фебруара 1936. у хотелу Палас одржан трећи[208], до тада најраскошнији костимирани Свесловенски бал. Догађај под покровитељством банице Пепе Кујунџић, дуго је најављиван у новинама. У њима читамо оде народној ношњи, која је „лепша и згоднија него што су данашње тоалете од скупоценог материјала”. Зато ваља подржати „вредне и агилне” чланице Кола, које не дају „да се заборави на нашу народну ношњу... и сваке године освежују њен национални и етнографски значај и лепоту”. Због свега тога, жеља је да се на

[206] Помен се тридесетих година по правилу одржавао у Саборној цркви. *ВН*, 24. септембар, 26. и 27. октобар 1935, стр. 2 и 3.

[207] Дјеца су и овај пут „везивала” предсједницу Кола Стаку Димитријевић, која их је за „дрешење” даривала бомбонима, смоквама и другим слаткишима. На име „откупнине” подијељено је преко три стотине кесица слаткиша. *ВН*, 8. новембар, 29. и 31. децембар 1935, стр. 3.

[208] Године 1935. бал није одржан због смрти краља Александра.

балу види што више ношњи, па и оне „из најзабитијих места, почев од Змијања па до црногорских сеоцета”. Зато су бањалучке даме поручивале костиме на разним странама, чак из Котора и Скопља. На то све, ношње су биле изложене у соби Кола српских сестара у Дому краља Петра, па су их грађани могли видјети и данима прије бала. Из Кола су поручивали како се надају да ће „свака госпођа, која већ нема своје властите народне ношње, моћи за себе да изабере оно што јој се допада”.[209] Каква је била организација овог бала свједочи и чињеница да је за ту прилику из Загреба позван знаменити филмски мајстор Фрањо Ледић да снима свечаност.[210]

На балу је поново уприличена „етнографско-фолклористичка ревија”, са циљем да се од заборава сачува народно благо, а у њему и неке ношње које су већ тада престале да се виђају у народу. На ревији су презентоване чак 142 ношње из разних крајева југословенске краљевине, од змијањских и других крајишких, муслиманских, преко хрватско-славонских, шумадијских, старосрбијанских до македонских костима. Како су биљежиле оновремене новине, на ову приредбу је дошло много гостију из Приједора, Кључа, Бихаћа и других крајева Врбаске бановине, који су „у правилним групама” продефиловале испред банице Кујунџић, покровитељице бала, па „кроз све три дворане пуног Паласа”. Бал су отворили младићи и дјевојке из соколске жупе, обучени у „врбаске народне ношње”. Они су мајсторски извели симфонију „Жетва”. Наступила је и група Српског пјевачког друштва „Јединство”, са три кола из Врховне и неколико пјесама из истог краја. Оркестар 33. пјешадијског пука извео је „Краљевско коло”, које је повела баница Пепа Кујунџић. Она је носила „заиста врло леп и богато извезен босански властелински костим, који је био предмет опште пажње”. Све то снимао је Фрањо Ледић. Био је то велики успјех Кола српских сестара и празник какав до тада није виђен у Бањој Луци. О томе свједоче и *Врбаске новине*, чији извјештач није крио одушевљење тврдећи да „таквом хармонијом тонова, оригиналношћу и правилношћу цртежа симболичких значења повезаних са историјом, не располаже ни једна друга нација”, као што то има „словенска”.[211]

---

[209] Р. Колунџија, *Многаја љета..*, 164; *ВН*, 25. и 26. јануар, стр. 2 и 4, те 5, 12. и 14. фебруар 1936, стр. 2. и 3.

[210] Фрањо Ледић допутовао је у Бању Луку поводом пројекција филмова у биоскопу хотела Палас о младом краљу Петру II Карађорђевићу и о југословенским градовима. *ВН*, 14. фебруар 1936, стр. 3. Goran Barać, *Amaterski film u Banjaluci*, Banja Luka, 2021, str. 63.

[211] Балу су присуствовали и бан Богољуб Кујунџић, владика Василије, генерали Душан Михајловић и Милан Плесничар, те пуковник Милан Крагујевић, предсједник Окружног суда са супругом, начелник

Дан након бала, *Врбаске новине* су на скоро цијелој страници низале хвалоспјеве, описујући ношње „чије шаре, и по симболичној концепцији и по профињеној хармоничности, чине богати уметнички прилог нашој етнографској култури". На балу је била „заступљена сва српско-хрватска Југославија" а, „благодарећи спонтаном и великом одзиву наших муслиманки", присутни су могли видјети и „нашу Босну поносну". Поврх тога, присутно је било и мноштво „муслиманки у заровима за које је Управа резервисала галерију".[212]

Пред Васкрс 1936. Коло је обрадовало двадесет троје школараца, те утрошило још хиљаду динара за најпотребније ствари. Коло се тада посебно бринуло о малој, седмомјесечној Мили Милошевић, која је оперативним путем дошла на свијет. Њена мајка је умрла при порођају, а отац је, наводно, изјавио да би било најбоље да и дијете умре. У помоћ су прискочиле чланице Кола, па је мала Мила за празнике имала чему да се радује.[213]

Почетком маја 1936. организована је годишња скупштина на којој је Стака Димитријевић због болести поднијела оставку. Акламацијом ју је наслиједила Добросава Михајловић. Скупштина је донијела одлуку да се врати у чланство Кока Мирковић, „одредивши две чланице да је лично о томе обавесте".[214] Извјештај о раду поднијела је секретар Одбора Злата Ђерић. Међу активнијим чланицама била је Марина Поповић, директорица Грађанске школе.[215]

Коло је 1936. отворило и Интернат за средњошколке на чијем челу се нашла Радинка Зарић. У дом је смјештена 21 ученица, од којих су шест имале обезбијеђену и храну. Без обзира на појачане трошкове, Коло је тих година пословало позитивно. Томе су доприносили многи

Пољопривредног одјељења у Банској управи Лазар Марковић са супругом, начелник у Банској управи Сава Надбатић, проте Душан Мачкић и Петар Рађеновић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 263–264.

[212] Забава је трајала дуго у ноћ када је „млађарија обузета веселим штимунгом", а старији „којима године или положај не дозвољавају да се поведу за млађима, настојали су да недостатак надокнаде у текућем конзуму и мезетлуку". *ВН*, 18. фебруар 1936, стр. 2.

[213] Дјевојчицу је усвојила Зорка Стоисављевић, праља у војној болници. *ВН*, 10. април 1936, стр. 2.

[214] Занимљиво је да је хаџи Кока Мирковић одбила ову „задовољштину" и то јавно, преко Врбаских новина. Она је, наиме, у закупљеним простору у споменутим новинама навела како је нова управа Кола српских сестара „осуђујући своједобни опште познати скандалозни поступак једне раније управе Кола" одлучила да је замоли да се врати у Друштво. Међутим, гђа Мирковић „одбија начин сатисфакције, јер он ни издалека не представља задовољштину", а каква би требала бит та задовољштина „Хаџи Кока Т. уд. Мирковић" не наводи. Уистину, каже да се она „треба дати на одговарајући начин и одговарајућим путем", а који је то пут и форма извињења „то је ствар управе", закључује увријеђена бањалучка удовица. *ВН*, 14. мај 1936, стр. 2.

[215] За потпредсједницу је изабрана Александра Божић, за секретара Злата Ђерић а за благајника Сајка Цвјетан. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 260; *ВН*, 1. и 8. мај 1936, стр. 3.

грађани који су својим прилозима, од скромних и симболичних, до великих, помогли да Друштво послује позитивно.[216] За Малу госпојину те године Коло српских сестара прославило је своју славу, а и овај пут позивани су сви чланови да увеличају свечаност. Слава је уприличена у просторијама Народне одбране.[217]

И 1937. Коло је организовало Свесловенски бал, овај пут у суботу 20. фебруара. Новине су и овај пут догађај данима најављивале, а интересовање за „народну ношњу, етнографско богатство, његову сложеност и карактеристични фолклористички колорит којим је шапутала свеукупна традиција наше расе", било је још веће. На дефилеу који је пролазио кроз дворане хотела Палас испред бана Кујунџића и предсједнице Кола српских сестара Добросаве Михаиловић, могло се овај пут видјети најмање двије стотине ношњи из свих крајева Југославије, али и из „свих осталих словенских земаља"?! Све у свему, био је то „незапамћен реви националног фолклора" и весеље неколико стотина одушевљених парова. „Тако до поноћи; а од поноћи још жешће, живље, одушевљеније...".[218]

За 18. април 1937. Коло српских сестара сазвало је још једну годишњу скупштину у Дому краља Петра I Ослободиоца. Позвани су сви чланови и пријатељи. Предсједница Добросава Михаиловић отворила је сесију. Из извјештаја је видљиво да је Коло у претходној години било „врло активно у сваком правцу".[219]

Уочи Велике Госпојине 1937, у 59-ој години, након дуже болести умрла је Јованка Милошевић, жена која је својом енергијом и еланом деценијама била моторна снага Кола српских сестара. Да се подсјетимо да је она је тридесетак година раније била један од првака Добровољне задруге Српкиња у Бањој Луци, из које ће настати поратно Коло српских

[216] Трговац Симо Малић је, рецимо, даровао Колу 1.000 динара у име своје супруге која је постала добротворка Друштва а исто је септембра 1936. учинио и Илија Ранкић, у име своје покојне супруге Вукосаве.: Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 260; *ВН*, 5. септембар 1936, стр. 3.

[217] Колач је сјекао прота Мачкић, а присутна је била и баница Кујунџић. *ВН*, 17. и 22. септембар 1936, стр. 2.

[218] Како су у хвалоспјеву уредника писале *Врбаске новине* преко скоро цијеле странице, „није било краја који није био заступљен са неколико ношњи", а највише их је, разумљиво, било из Босанске Крајине – „све оригиналне, без икаквих додатака". Посебну пажњу изазвале су соколице обучене у словенске ношње и, наравно, баница Кујунџић, са „богато извезеном ношњом бихаћког краја". Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 266; *ВН*, 7. фебруар 1937, стр. 3.

[219] Марина Поповић, предсједница Надзорног одбора, предложила је да се убудуће од средстава Кола набављају ношње из Крајине, што је одобрено и оцијењено као посебан „смисао за ужу фолклористичку пропаганду". *ВН*, 16. и 21. април 1937, стр. 2.

сестара. У доба југословенске краљевине била је дугогодишњи предсједник Друштва и њен спиритус мовенс.[220]

И почетком 1938. Коло српских сестара се дало на припремање петог Свесловенског бала, који је најављен за 19. фебруар. Покровитељ је овај пут била Надежда Нада Лазаревић, супруга новоименованог бана Тодора Тоде Лазаревића. Колом је и даље руководила Добросава Михаиловић. Када су у питању ношње, те године нагласак је био на костиму, а сама баница се појавила у славонској ношњи из околине Ђакова. И овај пут није изостао дефиле у „идеалном реду" свих дама поред „Банове ложе". Била је то још једна демонстрација државног јединства и „националне и културно-привредне снаге" у организацији Кола српских сестара.[221]

Средином маја 1938. Коло српских сестара одржало је у свом дому годишњу скупштину. Осим госпође Цветковић, супруге помоћника бана, скупио се приличан број чланица. Након предсједнице Кола, професорице Добросаве Михаиловић, говориле су секретар Злата Ђерић и благајница Сајка Цвјетан. Извјештај је поднијела и благајница женског интерната, отвореног претходне јесени. Интернат је пословао веома добро, па је остварио приход од 11.000 динара. Одбору је истекао мандат, али је речено „да овако добро започет посао треба да наставе оне које су га и започеле", па је прихваћено да стари одбор са Добросавом Михаиловић настави са радом.[222]

Децембра 1938. договорено је да се заједно са питомицама интерната прославе Материце. Заказана је игранка за ученице два завршна разреда Гимназије и матуранткиње Учитељске школе. Међутим, план је пропао због продуженог зимског ферија. То није спријечило Коло да најсиромашнијим ученицама свих школа и ове године подијели поклоне.[223]

---

[220] Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 203–205; *Знамените жене у историји града*, Бања Лука 2014, стр. 79–80

[221] Плес су отворили баница Лазаревић и професор Михаиловић, супруг предсједнице Кола. *ВН*, 5. јануар и 23. фебруар 1938, стр. 3 и 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 266; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 529.

[222] Посебно је похваљена васпитачица интерната Раденка Зорић, која као бесплатан економ брине о дјеци „као да су њена рођена". *ВН*, 20. мај 1938, стр. 2.

[223] Дјечаци су добили по пуловер, хлаче, чарапе и ципеле а дјевојчице пуловер, сукњицу, чарапе и ципеле. Пуловере су, иначе, исплеле чланице Кола. Осим тога, око 1.500 динара је раздијељено је школама да оне својим сиромашним ђацима купе неопходне одјевне ствари. *ВН*, 1. јануар 1939, стр. 2.

Како су, овај пут мјесецима раније, најављивале *Врбаске новине*, Коло српских сестара је и почетком 1939. спремало Свесловенски бал. Посебно су се „извјештавале” даме, које желе да им Коло припреми костиме, да се обрате благовремено управи Кола. Овај бал етаблирао се као традиција: „Лепшу, целисходнију и националнију манифестацију од овакве, од ревије народних ношња, Коло није могло да нађе и усвоји”, писале су новине. У њој је Коло „нашло оличење својих националних и културно-просветних тежња”. Ове године је, ако је вјеровати новинама, чак премашен прошлогодишњи рекордан број костимираних дама и господе. Осим лијепих, „питорескних ношњи из појединих српских крајева”, на балу су се могле видјети и ношње из хрватских, црногорских, македонских, словеначких регија и свих других југословенских крајева. Бања Лука је тих мјесеци била без бана, али се на балу нашао помоћник Петар Цветковић са супругом, те генерал Костић, предсједник општине Асим Ћинић и многе друге званице. Посебна тачка била је „Чешка беседа”, коју је одлично увјежбао Јосип Жлува а одиграна је „са много грандиозности”, те је публици дочарала минула стољећа „када није било толико голотиње, али је зато било више љупкости, више суптилности, више грације у манирима и у изражавању свих емоција”. Овај бал био је посебан по начину избора најљепше хаљине. Наиме, гласачи су прије свега требали купити „гласовнице”, а жири је само бројао гласове на тим листићима.[224]

Посљедњег дана априла 1939. Коло српских сестара одржало је у свом дому годишњу скупштину. Пред присутним су била редовна питања. Овај пут више пажње је посвећено интернату који је отворен прије скоро двије године, а сада је добио свој Правилник. Овај конвикт је удомио 21 питомца; два су имала бесплатан боравак а за остале је плаћана умањена или пуна цијена. Иначе, трошкови интерната за прошлу годину били су око 75 хиљада динара. На крају је потврђена управа Кола са Добросавом Михаиловић на челу.[225]

Новине су јављале како је Коло српских сестара и 1939. „због општих прилика” крсну славу, Малу Госпојину прославило скромно, само обредом у цркви, а умјесто трпезе, чланице одбора су сакупиле неколико стотина динара и помогле „једну младу болесну Српкињу”. Два мјесеца касније, Коло је за Материце обрадовало 67 сиромашних ученика и ученица

[224] Награду – „масивну кристалну бомбонијеру” добила је супруга Вите Ластрића за славонску народну ношњу из Ђакова. *ВН*, 4. и 22. јануар, 22. фебруар 1939, стр. 2.
[225] Њено презиме често се грешком наводи као Михајловић. *ВН*, 4. мај 1939, стр. 2.

дарујући дјевојчицама по „пуловер, хаљиницу или сукњицу, чарапе и ципеле” а дјечацима „пуловер, хлачице, чарапе и ципеле”.[226]

Још један Свесловенски бал приредило је Коло српских сестара 18. фебруара 1940. Овај пут покровитељ је била супруга замјеника бана Наташа Цветковић, а бал се збио у Банском двору. Присутне су биле све највише званице, а нова лица били су почасни грађанин Бање Луке пуковник Бајаловић, те директори Хипотекарне банке Душан Боберић и Народне банке Војислав Правица. „Даме су претежно биле у живописним народним ношњама из свих крајева наше земље, па и изван њених граница”. Занимљиво, и ове године покровитељка је имала славонску ношњу, а међу око 150 костима могли су се видјети и призренски, шумадијски, босански муслимански, барањски дјевојачки, наравно, змијањски, али и цариградски дворски, руски племићки и малоруски. Програм је био шаролик, а највеће заслуге за то имали су ученици Учитељске школе, те Јосип Жлува који је увјежбао „цели забавни програм” и, свакако, сами гости, међу којима је било врло много разноврсних плесача. Новина овог бала била је што је у посебној соби у Банском двору „фото Универзал Ђери” фотографисао костимиране даме и то „нарочитим колор филмовима, који дају верне слике у природним бојама”. Иако је наизглед све било по старом, у поређењу са претходним годинама, примјетно је спласнула еуфорија.[227]

У недељу 14. априла 1940. Коло српских сестара организовало је још једну годишњу скупштину којом је руководила предсједница Добрила Михаиловић. Послије „друштвених формалности”, поднесени су извјештаји из којих се види да је Коло претходне године имало око 68.000 динара прихода, те да је на интернат утрошено скоро 674.000 динара. Као и ранијих година, Коло је и тог септембра славило Малу Госпојину, своју крсну славу.[228]

---

[226] Поврх тога, ђацима основне школе у Горњем Шехеру даровано је десет пари опанака и исто толико кошуља. Средњим школама достављен је новац, тачније 1800 динара, за потребе сиромашних ђака. *ВН,* 17. септембар, 24. октобар, 31. децембар 1939, стр. 1, 2 и 3.

[227] Прву и другу награду за најљепше костиме добиле су Ксенија Цвјетан и Невенка Јокановић, а обје су носиле косовске ношње. Прва је као награду добила „леп сервис за чај” а друга фигуру балерине. Да бал није имао ранију популарност свједочи и чињеница што су *Врбаске новине* чланак о овом некада тако важном догађају сада донијеле у много краћем формату и то на четвртој страни. *ВН*, 20. фебруар 1940, стр. 4.

[228] Прослава је најављена у дому Кола у Улици фра Грге, а преко новина су и овај пут позивани сви пријатељи и чланови да присуствују слави. Вјерски обред обавио је свештеник архијерејски замјеник Сава Рађеновић са предсједницом Кола Добросавом Михаиловић. *ВН*, 18. април, 22. и 29. септембар 1940, стр. 1, 2.

Без обзира на спласнуло одушевљење, Коло је за Сретење 1941. најављивало још једну свесловенску забаву. Госпођице које су жељеле код Кола набавити народну ношњу требале су се јавити у управу Друштва у Улици фра Грге Мартића. Занимљиво је да *Врбаске новине*, које су претходних година доносиле опширне текстове и читаве оде овој манифестацији, чак и на насловним страницама, овај пут – ни слова! Тек осам дана касније те новине донијеле су мали чланак у коме, у ствари, Коло српских сестара захваљује члановима и пријатељима јер је „приредба одлично успјела" у, како се каже, „моралном и рекордно материјалном погледу"!?[229]

1.5. Друштво Светог Саве[230]

Бањалучки Пододбор Друштва Свети Сава основао је 1920. Ристо Џепина. Он ће на челу Друштва остати пуне двије деценије, све до новог свјетског рата. О раду Друштва нема много сачуваних трагова. Како смо већ писали, овај пододбор је на себе преузео организацију прославе Дана Француске који је иницирао Одбор за подизање Споменика захвалности Француској у Београду. У организацији ове веома успјеле манифестације у Бањој Луци те 1925. посебно се, дакле, истакло управо Друштво Светог Саве, са Ристом Џепином на челу.[231]

Иако у оновременој штампи и другим изворима о раду Друштва Свети Сава у Бањој Луци половином тридесетих година нема много трагова, управа бањалучке полиције није пропустила да ово друштво стави на списак свега 15-ак активних националних и културних друштава у граду. У том документу читамо два имена уз ово друштво: судски чиновник Ристо Џепина, предсједник, и трговац Милан Цвјетан.[232]

---

[229] Шта је узрок таквом заокрету у извјештавању *Врбаских новина* тешко је одгонетнути. *ВН*, 26. јануар и 2. и 23. фебруар 1941, стр. 1, 2 и 3.

[230] Друштво Светог Саве основано је још за владавине краља Милана Обреновића, 1886. у Београду. Ово друштво је имало „заветну мисао" која је гласила: „Брат је мио било које вере био". У почетку је своје дјеловање усмерило на Стару Србију и, уопште, јужне српске крајеве, а касније дјелатност шири и на западне српске просторе. *ВН*, 1. март 1940, стр. 2.

[231] *ВН* 22. мај 1938, стр. 2 и 1. март 1940, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 285.

[232] АЈ/38–72–196, „Списак националних и културних друштава" у Бањој Луци.

За суботу, 12. фебруара 1938. Пододбор Друштва Светог Саве најавио је скупштину у Соколском дому. На дневном реду били су извјештаји о раду, избор новог руководства, а најављено је да ће чланови добити и по примјерак часописа „Братство”, које то друштво издаје већ тридесет девет година.[233] Истог мјесеца наредне године одржана је нова редовна скупштина бањалучког Друштва Светог Саве. Скуп је заказан у просторијама кафане „Јединство”, власника Душана Бошковића. Најављено је да ће предсједник поднијети извјештај о раду, као и да ће бити изабрана два надзорника који ће прегледати све рачуне. И 1940. Пододбор Друштва Светог Саве имао је скупштину у фебруару, опет у кафани Душана Бошковића. На дневном реду били су „поздрав председника, извештај секретара, благајника и ревизора и избор управе”. Потоња скупштина је била слабо посјећена, иако је ово друштво тада имало девет добротвора и 106 „утемељача”. Ипак, могло се чути да је бањалучки Пододбор Друштва Светог Саве „једини у држави који се већ 20 година са успехом одржава и напредује”?! Ако је тако, заслуге за то припадају прије свих Ристи Џепини, који се налазио на челу тог пододбора од оснивања.[234]

У доба када је рат већ захватио велики дио Европе, Друштво Свети Сава, „далеко од утицаја данашњих политичких страсти и племенских задјевица, наставља свој благотворни рад са истом жељом и толеранцијом.” Оно је, како су писале новине, једино друштво, „које тихо и мирно благотворно, и ако скромним средствима, врши своју културно просветну мисао”?! Да ли због реченог или је у питању нешто више, али и након двије деценије рада „грађанство још увек не показује довољно пажње овом културно-просветном друштву које оно заслужује за ширење просвете и његовање националних осећања и народних врлина”. Скупштина је, како смо рекли, ипак одржана. На почетку прочитан је телеграмски поздрав предсједника Друштва из Београда, Јована Хаџи Веселиновића. Потом је одана почаст тројици преминулих чланова, а то су: Ђорђе Кнежевић, Перса Павлишин и Стево Маслеша. Секретарски извјештај поднио је Давид Павлишин, а благајнички Драго Митраковић. На

[233] *ВН*, 6. фебруар 1938, стр. 4.
[234] Тако је размишљала и скупштина овог друштва, па је на приједлог Вукана Груберовића, Џепини „одала посебно признање”. *ВН*, 22. фебруар 1939, 18. фебруар 1940, стр. 3.

крају је изабрана нова управа, наравно, са Ристом Џепином на челу, а уз њега су били: Давид Павлишин, Милан Пухало, прото Мирко Мацура, Драго Митраковић и Саво Загорац.[235]

1.6. Српско православно погребно друштво

Бањалучко Српско православно погребно друштво основано је 10. јула 1929. године. На његовом челу нашао се Војислав Ј. Сурутка.[236] У Правилима се као циљ Друштва наводи „сахрањивање својих редовних чланова и чланова њихове породице", као и „сношење свих трошкова погреба", старање о сахрани сиротиње, „која из разлога неимаштине није могла бити чланом", одржавање гробова оних својих чланова који немају родбине у Бањој Луци, обављање годишњег опијела за све умрле чланове и помена на гробљу и у цркви, давање материјалне помоћи редовним сиромашним члановима у случају дуге болести у породици, ако то буду дозвољавала средстава Друштва итд.[237]

Друштво је Правилима чак прецизно дефинисало своје дужности код сахране, од оглашавања смрти звоном, преко купања покојника, дежурање у дому покојника, набавка мртвачког сандука, покрова и крста, превоз покојника до гробља, полагање у гроб и закопавање, те плаћање свештеника, свијећа и гробног мјеста. Постојале су и „моралне обавезе" чланова. Једна од њих била је да редовни чланови Друштва присуствују сахрани умрлог члана.[238]

Рад овог друштва није могуће детаљно реконструисати. Неколико година по оснивању, имену Друштва по правилу се додаје „Свети Пантелија". О његовом дјеловању сачувани су само фрагменти, најчешће информације о годишњим скупштинама. Познато је да је скупштина тога друштва одржана почетком априла 1931. Забиљежено је да је са ове сесије предсједник Друштва Војислав Ј. Сурутка слао поздраве бану Милосављевићу.[239] Сазнајемо

[235] Крајем марта 1940. *Врбаске новине* донијеле су чланак у коме објављују да је изашао нови број чувеног часописа *Братство*, те доносе цјеловити садржај тог броја, у коме се уочава и рад Васе Глушца „Стари писци и путници о вери Јужних Словена". *ВН*, 1. и 31. март 1940, стр. 2.
[236] АРСБЛ, ВЖВО, 27, Погребно друштво – поглавару Среза, 19. јул 1929.
[237] АРСБЛ, ВЖВО, 27, Правила Српског православног погребног друштва у Бањој Луци.
[238] Права су се стицала након шест мјесеци редовног чланства, а за лица преко 60 година након годину дана чланства. АРСБЛ, ВЖВО, 27, Правила Српског православног погребног друштва у Бањој Луци.
[239] *ВН*, 9. априла 1931, стр. 6.

и да је почетком априла 1933. Друштво заказало нову редовну скупштину. На дневном реду били су извјештаји и избор новог руководства. У исто доба, три године касније, Друштво је најављивало годишњу скупштину, у Дома Краља Петра I Ослободиоца. Новине су поручивале заинтересованим Бањалучанима, да – ако неко од чланова „помутњом не би добио позив" – сам новински чланак треба да сматра као позив на речену скупштину. И наредне, 1937. на истом мјесту Погребно друштво „Свети Пантелија" сазвало је годишњу скупштину, овај пут 25. априла. Била је то девета редовна годишња скупштина овог друштва. Осим уобичајених тачака дневног реда, предвиђене су измјене правила, попуна Управног одбора и избор цијелог Надзорног одбора. Из управе Друштва су свим члановима упутили посебне позиве са извјештајем о приходу и расходу за прошлу годину. Наредне, 1940, Друштво је за 12. март, опет у Дому каља Петра I Ослободиоца, заказало годишњу скупштину.[240]

Нови свјетски рат који ће ускоро избити, донијеће толико смрти, да ће превазићи могућности свих погребних друштава свијета...

*

* *

Како смо видјели, бањалучки Срби основали су шест искључиво својих, српских друштава. Разумљиво, та друштва, свако на свој начин, бавила су се интересима свога народа у задатим политичким оквирима. У том смислу Срби, па и њихова друштва осјећали су се углавном слободно и комотно, све до 1939. године и Споразума Цветковић-Мачек, којим је почело тријежњење и највећих оптимиста. О томе на посебан начин свједочи један од најактивнијих српских па и, укупно, бањалучких јавних радника, оснивач и предсједник неколико друштава и клубова, адвокат др Стеван Мољевић. Он је 1939. објавио познату брошуру под насловом *Улога и значај Врбаске бановине*. У њој износи два сценарија рјешења судбине те области, па и Срба у њој. По једном, постоји идеја да се хрватско питање ријеши тако што би се подијелила Врбаска бановина и то тако што би се повукла граница управо по Врбасу. Друга политичка замисао је, каже, „далеко опаснија" од прве, а

[240] На дневном реду била су уобичајена питања. *ВН*, 7. април 1933, стр. 9; 4. април 1936, стр.3, 20. и 25. април 1937, стр. 3, те 22. и 24. март 1940, 2.

предвиђа „враћање” Босне и Херцеговине у раније, „историјске границе” и аутономију такве цјелине, у чему би профитирали муслимани у савезу са Хрватима.[241] Мољевић овим говором, односно, брошуром, у ствари, јавно отвара српско питање у контексту могућих прекомпозиција тада још увијек унитарне Краљевине Југославије. На истом трагу биће и Српски културни клуб професора Слободана Јовановића, чији је потпредсједник Стеван Мољевић. Управо гесло тог клуба „Срби на окуп” било је потврда да су у праву они тумачи политике и српске прошлости који сматрају да је 1. децембра 1918. године пропуштена историјска шанса и да је постављање истих захтјева двије деценије касније, у сасвим другачијим, много неповољнијим унутрашњим и спољнополитичким условима, само доказ кратковидости српске политичке елите. Уосталом, ту ће грешку почетком Другог свјетског рата, у још тежим околностима, признати и сам Мољевић.[242] Но, то је, ипак, тема за неку другу прилику, мада је од великог значаја за судбину Срба, па и њихових друштава и клубова...

[241] Ст. Мољевић, *Улога и значај Врбаске бановине*, Бања Лука, 1939, стр. 17–18.
[242] Стеван Мољевић, *Изабрани текстови*, Бања Лука, 2020, стр. 46.

2. ХРВАТСКА ДРУШТВА

2. 1. ХКД „Напредак”[243]

У југословенској краљевини дошло је до спајања два хрватска потпорна друштва у Хрватско културно друштво „Напредак”, које се највише бавило „опће културним радом”, а прије свега давањем стипендија ђацима стручних школа, гимназија и осталих средњих школа, те издржавањем конвикта, као и „намјештањем ђака у занате и трговину”. Друштво је имало сједиште у Сарајеву, а дјеловало је у цијелој Босни и Херцеговини, да би временом проширило своју дјелатност и на Хрватску. Као и остала друштва, издржавало се од чланарине; ко уплати одједном 500 динара постајао је доживотни члан. Друштво се финансирало и од забава, милодара и убирања кирија за властите зграде; повремено се помагало и продајом разних артикала (цигарет-папир, шибице, креме за ципеле итд), које су поједине творнице стављале у промет са знаком „Напретка”, а Друштво је од тога добијало „становити постотак”. Крајем јуна 1922. Друштво је још једном промијенило име – од тада се дефинитивно звало Хрватско културно друштво „Напредак”. Судећи по програму и новим Правилима, првенствени циљ Друштва био је „културно јачање хрватског народа”. О величини и снази овог друштва говори податак да ће 1927. имати око 120 подружница са око 15.000 чланова.[244]

Рад бањалучког „Напретка” обновљен је најкасније крајем априла 1919, када је то друштво организовало прославу Дана Зринских и Франкопана, што ће постати редовна активност овог друштва свих наредних година. Два мјесеца касније, Друштво је средишњем одбору у Сарајеву препоручило седам ђака за помоћ. На том допису „Подружнице хрватског друштва 'Напредак' за потпомагање научника и ђака Хрвата у Бањој Луци”, као предсједник је потписан гимназијски катихета др Павао Пајић, а као тајник Никола Билогривић. У допису се каже да то друштво треба да помаже „у првом реду босанске Хрвате, јер нас Хрвати из

[243] Хрватско просвјетно-културно друштво „Напредак” основано је 1904, а исте године формирана је и његова подружница у Бањој Луци. Како му се види из пуног имена, имало је истовјетну мисију као „Просвјета” код Срба или „Гајрет” код муслимана. Друштво је до Првог свјетског рата више пута мијењало име и Правила, али је суштински остало на истом задатку. Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo*.., str. 163.

[244] АБиХ, ХКДН, кутија 3/1930. и кутија 132/1938; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo*.., str. 163.

пријека листом остављају, а поготово они који су из других словенских народности". Додаје се и да се у бањалучкој подружници слажу да треба више подржавати младиће него дјевојке, јер се оне „иза удаје губе за рад у народу, а често пута прећу и у противникове породице"!? У овом допису иде се и даље, па се сугерише средишњем одбору да – ако се већ морају подржати дјевојке – оне упућују на медицину, јер ће „макар и удата остати у раду за народ, и то самосталном раду".[245]

Већ 8. новембра 1919. „Напредак" је у хотелу Босна одржао забаву на коме је учествовао и хор ХПД „Нада", што ће означити почетак сталне сарадње и безрезервне подршке ова два хрватска друштва. Услиједиле су чајанке и разни наступи током зиме, а ускоро је сазвана и годишња скупштина. На њој је за предсједника друштва изабран монсињор Павао Пајић. На наредној скупштини за предсједника ће бити изабран гимназијски професор Никола Задро, а потом Виктор Прохаска. Друштво је споменуте године имало и преко 20 наступа. И приходи су били солидни па је купљен „гласовир", а број чланова је порастао на око 400.[246]

Средишњи одбор „Напретка" покренуо је изградњу Конвикта у Сарајеву. Међутим, ваљало је сакупити око 400.000 круна, па је одлучено да се, за почетак, штампа 100 хиљада маркица, које су разаслате по подружницама. Тако је у Бању Луку упућено хиљаду маркица, уз савјете да се оне лијепе на улазним вратима стана или радње, а „тијеком школске године да свако дијете на неку своју књигу прилијепи опет по једну". Лијепљење тих маркица на видљивим мјестима имало би посебну „моралну вриједност", јер би тако били „видљиви знакови наше воље, да преведемо у дјело оно, што сматрамо важним за осигурање боље будућности хрватског дијела нашег народа", стоји у допису из Сарајева.[247]

Већ октобра 1920. бањалучка подружница „Напретка" основала је повјереништво за села Ивањска и Мишин Хан код Бање Луке, са жупником Анђелом Башићем на челу.[248] У исто вријеме, „Напредак је био веома присутан и у гимназији, гдје је на том пољу посебно

[245] АБиХ, ХКДН, кутија 1/1920, Допис бањалучког Пододбора, јун 1919; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 214.
[246] За потпредсједника је изабран адвокат др Марко Ребац, за тајника Никола Билогривић, а за благајника Перо Балвановић. За остале чланове одбора изабрани су: проф. Мативић, Љуба Метикош, Иво Мутабџија и Вилма Бабић, те Анто Јовић и Мирко Црнековић. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 108–113.
[247] АБиХ, ХКДН, кутија 2/1920.
[248] АБиХ, ХКДН, кутија 2/1920, Допис Пододбора из Бање Луке, 16. октобар 1920.

активан професор Марко Палић. Он је школске 1920/1921. отпочео организацију „чланова доприносника”. На списковима „ђака доприносника” налазимо и до 150 ученика, који су плаћали чланарине. Професор Палић се децембра 1922. чак жалио на средишњу управу у Сарајеву да не одговара на његове молбе и не прати његов рад. Занимљиво је да је на списку из те године и 15 ђака српско-православне вјере који су се, како каже Палић, „без ичијег наговора и позива пријавили за чланове”; додајемо да се на списковима уочава и по неколико муслимана и Јевреја. Због тога не чуди да је бањалучки „Напредак” за школску 1922/1923. годину прикупио и у Сарајево послао око 7,5 хиљада динара.[249]

Крајем маја 1923. бањалучки „Напредак” одржао је главну годишњу скупштину у просторијама Хрватског пјевачког друштва „Нада”. На дневном реду било је полагање извјештаја о раду за претходну годину. Дошла су само 43 члана па је, сходно Правилима, скупштина почела са радом након сат времена. Није био присутан ни предсједник Друштва, који је „због обитељских разлога” ненадано морао отпутовати у Осијек, па је засједањем руководио потпредсједник др Пецикорић. Извјештај о раду поднио је тајник Друштва Анто Ђелић. Изабрана је и нова управа за 1923–1924. годину, са професором Мирком Палићем на челу. [250] Увојен је приједлог дотадашњег предсједника Друштва Паве Пајића да се у Бањој Луци оснује средњошколски конвикт. Он би био смјештен у кући у близини Гимназије коју је, како се каже, још 1917. купио бискуп Гарић. Чекало се само када ће „тадашњи кириција из куће иселити”, па да је преузме „Напредак”. У ту кућу, како је речено, „за први почетак” би се могло смјестити 20–30 ученика. Наум проф. Пајића био је да се та кућа прошири, те је због тога средишњој управи у Сарајеву предложио да се сав приход свих подружница који се оствари за сљедећи Дан Зринских и Франкопана (30. април) усмјери на доградњу овог конвикта у Бањој Луци. Уосталом, то је управо чињено за Мостар, додавао је Пајић. Тиме би и углед „Напретка” у Бањој Луци „силно порастао како међу грађанством тако и међу околним сељаштвом”. На крају је Скупштина усвојила приједлог Филипа Филиповића да се високошколцима који прећу са једног на други факултет не ускраћује редовна потпора. Филиповић је нагласио да је његов приједлог „у интересу

[249] АБиХ, ХКДН, кутија 2/1922 и кутија 1/1923.

[250] За потпредсједника је изабран адвокат др Анте Пецикорић, за тајника управитељ баждарског уреда Анто Гјелић, благајник Перо Балвановић, ревизори надпорезник Јуре Симеон, чиновник Филип Филиповић, а у Одбор су изабрани и: судски надсавјетник Ђуро Шајатовић, постолар Стипе Чондрић а за њихове замјенике: порезни официјал Андрија Клуања, колар Мартин Геиб и ковач Драго Каглић. АБиХ, ХКДН, кут. 1/1923.

Хрватског народа у Босни и узгоја његове младежи", те је молио да се усвоји, а као примјер и аргумент за оправданост таквог размишљања, навео је случај Виктора Гутића. Ђуро Шајатовић је предложио да се промијени начин рада главне скупштине Друштва, на коју су до тада могли доћи и гласати сви чланови „Напретка", тако што би се сада бирали делегати појединих подружница и то један на 50–60 чланова. Анто Ђелић је предложио да се што прије штампа мали, џепни „Напретков" календар, те начини цигарет-папир и шибице са „Напретковим" знаком, јер је „за истима велика потражња", а од тога би Друштво имало велики приход.[251]

Приједлог да се у Бањој Луци оснује конвикт није добио подршку Средишњег одбора у Сарајеву уз образложење да се не зна колико споменута зграда изискује средстава за „сређивање и пренамјену", а – поврх тога – објекат није још био укњижен као власништво Друштва. Међутим, када се ријеше те формалне препреке, Средишњи одбор ће, како су поручивали, помоћи оснивање конвикта. [252]

Почетком јуна 1926. у просторијама новог Хрватског дома одржана је годишња скупштина „Напретка". На дневном реду био је извјештај о раду за претходну годину и „полагање рачуна". Тајник и благајник Друштва Анто Ђекић поднио је извјештај о раду. Изабрано је и ново руководство, на чијем челу се сада нашао судски настојник Жига Пинтер. Занимљиво је да није било сугестија за Средишњи одбор, за који су изабрана два делегата, што указује да је, у међувремену, усвојен Шајатовићев приједлог о делегатском представљању.[253]

С прољећа 1927. године бањалучки „Напредак" тражио је и добио дозволу Великог жупана да покрене „сабирну акцију" у циљу прикупљања помоћи сиромашној дјеци у Херцеговини.[254] Ипак, као и „Просвјета", и „Напредак" се прије свега посветио борби за подршку сиромашним ђацима. У том циљу ваљало им је обезбиједити конвикт, па се и

[251] По Шајатовићевом приједлогу делегати би између себе бирали централну управу. Тиме би „Напредак" имао иста правила као било које друго друштво у земљи, а предупријединле би се ситуације када из саобраћајних или других разлога не могу у већем броју доћи чланови из провинције, па би сарајевски чланови могли „мајоризирати праву вољу народну". АБиХ, ХКДН, кутија 1/1923.

[252] АБиХ, ХКДН, кутија 1/1923, Одговор Средишњег одбора.

[253] За потпредсједника је изабран судски предстојник Ђуро Шајатовић, за тајника чиновник Анто Ђерић, за благајника Перо Балвановић, за ревизоре надпорезник Јуро Симкон и пећар Драгутин Винтерхалтер; за чланове Одбора изабрани су: школски надзорник Стјепан Шимунац, чиновник Петар Цополчић, професор Франо Јовић, а за њихове замјенике школски надзорник Јерко Галинцо и чиновник Лука Матијевић. АБиХ, ХКДН, кутија 1/1923.

[254] АРСБЛ, ВЖВО, 26, „Напредак" – Великом жупану, 4. јул 1927.

„Напредак” дао на рјешавање тог проблема. Са тим циљем је на годишњој скупштини 5. јуна 1927. донијета одлука да се у Бањој Луци ипак гради „средњо-школски 'Напретков' конвикт” и то у сарадњи са Бискупијом. Предложено је да Средишња управа приход од обиљежавања 25 година Друштва има „у првом реду употребити за набавку конвиктске зграде”, а ако би се и прије тог рока указала добра прилика, Скупштина овлашћује Средишњу управу да то договори са бискупом. Почетком септембра 1927. Главна скупштина „Напретка” у Сарајеву усвојила је два закључка. По првом, „има се основати 'Напретков' конвикт у Бањој Луци уз припомоћ бискупа Фра. Јозе Гарића”, уз могућност да једна страна исплати другу, уколико ова то буде тражила. Други закључак предвиђао је да се „имаде приход прославе 25 годишњице у првом реду употријебити за набаву зграде за конвикт у Бањој Луци”. Ако се и прије тога укаже прилика, сугерише се Средишњој управи зајам до 200.000 динара, као и да се „уреди правни отношај са бискупијом гледе своте, која ће се од ње у ту сврху примити”.[255]

Као веома практично рјешење појавила се 1927. кућа покојног Хаџи Махмудбега Џинића, у којој је тада у најму била смјештена Стручна школа. Судећи по катастарском изводу, налазила се у Доцу, недалеко од Гимназије. Како је писао Пајић, кућа је босанска, грађена 1870, доњи спрат зидан, а горњи ригловани. Међутим, кућу је продавало четворо насљедника. Браћа Џинић су кућу нудили „Напретку” у закуп, за потребе конвикта, а нису искључивали ни могућност продаје куће, башче и окућнице од око четири дунума.[256]

Средишња управа је приједлог да се купи споменута Џинића кућа „у цијелости усвојила” и опуномоћила судског настојника и предсједника бањалучке подружнице „Напретка”, Жигу Пинтера, да упише некретнине као власништво ХКД „Напредак”. Ипак, додаје се да прије саме купње бањалучка подружница треба да са бискупом договори да он да 200.000 динара и тиме постане половични власник конвикта, али уз дозволу да се некретнине укњиже као власништво „Напретка”. Из Бискупије су прихватили све, уз услов да Бискупија може потражити назад свој улог „само у случају да се у конвикту не би одгајало дјецу у католичком и хрватском духу”. Додаје се и да ће „Напредак” моћи у сваком тренутку постати пуни власник некретнине када исплати Бискупији њених 200.000 динара.[257]

[255] АБиХ, ХКДН, кутија 82/1934, Одговор Средишњег одбора – Пододбору у Бањој Луци.
[256] АБиХ, ХКДН, кутија 58/1930 и кутија 77/1933.
[257] АБиХ, ХКДН, кутија 82/1934. Допис Средишње управе у Сарајеву.

Бискупија је тада у име „Напретка” од насљедника купила већински дио имања, очекујући да ће тако лако преузети власништво над цијелом кућом. Међутим, избио је спор са бањалучким инжењером и познатим јавним радником Суљагом Салихагићем, чији је малодобни син био насљедник 5/18 имања. Све се претворило у вишегодишњи судски спор у коме је бањалучки „Напредак” наизмјенично ангажовао адвокате др Анту Политеа и др Франу Никића, а касније и искусног политичара и адвоката Николу Мандића.[258] По уговору са старјешином бањалучке бискупије, требало је да кућа након парнице пређе у власништво „Напретка”, али није било тако. Спор са Суљагом Салихагићем је новембра 1930. стигао до врховног суда у Сарајеву, да би на крају парница била „довршена на штету Римо-католичке бискупије”.[259] Дакле, Бискупија је изгубила спор, а случај је донио само нагомилане судске трошкове од преко 26.000 динара, који ће на крају бити фактурисани „Напретку”. Бискуп Гарић је почетком 1932. тражио од Средишње управе „Напретка” да преузме те трошкове, а писао је како се „Бискупија није напустила накане, да што прије купи друго прикладно земљиште за конвикт”, у шта ће утрошити и раније спомињану своту. [260]

Бањалучки „Напредак” је, у међувремену обављао своју дјелатност. На челу Друштва 1928. био је Жига Пинтер, а на мјесту потпредсједника адвокат др Анте Политео, који је био и члан Средишње управе у Сарајеву. Међутим, све вријеме над радом овог друштва надвијала се политичка тегоба, јер је генерална политика Друштва остала најблаже речено резервисана према новој држави и југословенској политици. У таквој клими комесар обласне самоуправе Врбаске области др Тодор Лазаревић је половином марта 1929. одбио захтјев бањалучког „Напретка” за помоћ, уз оправдање да то друштво, за разлику од „Просвјете”, нема свој конвикт у Бањој Луци, односно, у Врбаској области. У ствари, испоставило се да је „Напретку” остављена могућност да изабере да ли ће прихватити

[258] Салихагић – иначе „познати муслимански радикал”, како су га у „Напретку” називали – није хтио да прода свој дио, што су у Напретку објашњавали његовим политичким инатом према овом друштву. Салихагић се упорно позивао на шефилук, тј. право на пречу куповину. Ово право „првокупа”, како је то казивао бискуп Гарић, у „Напретку” су оспоравали, али без успјеха. АБиХ, ХКДН, кутија 1/1928 и кутија 82/1934.

[259] Занимљиво је да ће у ту кућу на љето 1936. уселити конвикт „Народне узданице”, у чијој је управи било неколико чланова породице Џинић. Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice” u društvenom životu Bošnjaka (1923.–1945)*, Sarajevo, 2002, str. 109; *BH*, 18. јул 1936, стр. 2.

[260] Документ је из 1932. али се налази у: АБиХ, ХКДН, кутија 82/1934.

подршку за рад средишњег или бањалучког одбора. Ипак, споменуто рјешење изазвало је доста полемике, па и јавну реакцију др Лазаревића у *Службеним новинама*.[261]

Успостављање Врбаске бановине неизбјежно се одразило и на рад хрватских друштава, па и „Напретка". Уз неке изузетке, став бањалучких Хрвата, римокатолика према банској власти, па и самом Милосављевићу, од почетка је био хладан и оптерећен политичким трењима и дубоким противрјечностима југословенске краљевине. Главни тон тим односима са хрватске стране давао је Јозо Гарић, неспорни противник режима, који ће, узгред речено, цијели међуратни период сједити на столици бањалучког бискупа. Све то се и те како рефлектовало на рад хрватских друштава у Бановини, а изузетак није био ни „Напредак", на чијем челу се и 1930. налазио Жига Пинтер.[262]

У име Друштва „Напредак", др Анте Политео обавјештавао је крајем априла 1930. „свијетлог бана" Светислава Милосављевића да ће се „свечана пјевна миса" поводом дана погибије Зринског и Франкопана одржати 30. априла, а да ће се академија одржати у недјељу, 4. маја, у Хрватском дому, те да ће наступити и Хрватско пјевачко друштво „Нада" са неколико „патријотских пјесама". Из Друштва моле бана да омогући чиновницима Банске управе да „по вољи" могу присуствовати споменутој „служби Божјој у Римо-Католичкој катедрали".[263] Иако је овај позив сам по себи могао посвједочити о добром односу бањалучких католика и власти, стање је било битно другачије. Крајем године избио је инцидент у вези са пјевањем хрватске химне „Лијепа наша домовино", прво у Жупској цркви за Божић, а свега неколико дана касније, и при дочеку нове 1931.[264] О томе је вођена истрага, а управник полиције Викерт је за главног кривца именовао др Филипа Чондрића, новоименованог предсједника ХПД „Нада", као и „Напретка". Свима је било јасно да сам избор овог адвоката и политичког првака, који је неколико пута суђен за „антирежимске инциденте", није случајан и да је својеврсна порука властима. Чондрић је, наиме, управо 1930. на кратко био интерниран у Лебане, а од почетка бановања показивао је и лични

[261] *Службени лист Врбаске области*, Бања Лука, 15. март 1929, стр. 10; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 134.

[262] Потпредсједник је био Анте Политео, секретари др Јерко Филиповић и Јероним Галинео а благајник Перо Балвановић. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 219.

[263] АРСБЛ, КБУВБ, 20/1–40

[264] У Хрватском дому је при дочеку Нове године тачно у поноћ „устављена електрична струја из централе, па кад је наступио потпуни мрак, који је трајао готово пет минута, пјевана је хрватска химна „Лијепа наша домовино". Милосављевић је био увјерен да иза ове провокације стоје браћа Виктор и Блаж Гутић.

анимозитет према Светиславу Милосављевићу. Чондрићево именовање за предсједника бањалучког „Напретка” било је, дакле, много више од обичног кадровског рјешења у тамо неком културном друштву. Да је тако, потврђује став шефа бањалучке полиције, који је предлагао Милосављевићу да се, уз „Наду”, распусти и „Напредак”, а да се Хрватски дом затвори. Наређујући распуштање „Наде” јануара 1931, бан је поштедио „Напредак”, али су оба друштва ускоро била активна, као и сам Чондрић. По свој прилици ова забрана је ускоро стављена ад акта, а о њој у осталим изворима нема ни спомена.[265]

Спор између старјешине Врбаске бановине и Напретка, међутим, није ријешен. Мјесец-два након претходног сукоба, на банов однос према бањалучким Хрватима стигле су примједбе из управе „Напретка” у Сарајеву. Те замјерке нашле су пут и до Београда, па је бану стигло наређење из Министарства унутрашњих послова да извијести о томе зашто поменутом друштву наводно није додијелио тражену помоћ. У одговору, први човјек Просвјетног одјељења, Васо Глушац, обавјештава Министарство да Банска управа помаже само она друштва „која имају своје управе на територији ове бановине”, а да је то једини разлог аргументовано је списком шест бановинских хрватских или католичких друштава која су добила помоћ.[266]

У бањалучком „Напретку” је, у међувремену, и даље разматрано питање отварања сопственог конвикта. Идеја о заједничкој градњи ђачког дома са „Змијањем” и другим друштвима, коју је заговарао Васо Глушац, од стране „Напретка” никада и није узимана озбиљно. Штавише, након откривања споменика Петру Кочићу, та идеја је напуштена и од самог „Змијања”. Некако у то вријеме отворила се могућност куповине велике куће, која се налазила одмах уз Жупну цркву. Тим послом, у Загреб је, на преговоре са њеним власником, велетрговцем угљем Ернестом Гринвалдом, путовао др Павао Пајић. Гринвалд је тражио 430.000 динара, а Пајић се вратио у Бању Луку по нове инструкције. Због тога је бањалучка подружница тражила мишљење и подршку у Сарајеву. Међутим, Средишња управа није

[265] AJ/14–63–196, док. бр. 678–684, Досијеи друштава у Врбаској бановини; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 105; Д. Шајновић, *Музички живот..*, стр. 18; *ВН*, 22.2. 1934; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 266.

[266] З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић*, стр. 105–106.

имала финансијских могућности за то, али је најављивала да ће, „чим се прилике побољшају", помоћи „да се већ једном оствари побједа потреба Хрвата у Крајини".[267]

"Напредак" је, у међувремену, обављао своју основну дјелатност, а то је помагање ученика друштвеним стипендијама. Судећи по документима, септембра 1930. четворо средњошколаца је добило стипендију – троје по хиљаду а једно хиљаду и по динара. Тај износ уплаћивао се у десет мјесечних „оброка".[268]

И 1931, крајем априла, „Напредак" је обиљежио Дан Зринских и Франкопана, за шта је од Средишње управе у Сарајеву поручио 500 „откупних значки" по 10 и 5 динара. Осим тога, „Напредак" је редовно организовао и „Ћирило-методске прославе". Тако је 10. јула 1932. године Друштво славило Дан словенских апостола у Хрватском дому, а у башти тог здања је приређена „вртна забава". Ускоро је „Напредак" организовао и задушнице „липањским жртвама", односно, страдалим посланицима ХСС скупштинском атентату, као и прославе годишњица Аугуста Шеное и Ивана пл. Зајца, те своје годишње забаве.[269]

Почетком јула 1932. године „Напредак" је одржао још једну годишњу скупштину. Сесију је водио стари-нови предсједник Друштва Филип Чондрић, а Никола Задро је добио задатак да на главној скупштини у Мостару поради како би се наредне године напокон отворио Конвикт у Бањој Луци, јер је то „жива потреба Хрвата Врбаске бановине".[270] То питање ће наредне двије године доминирати у раду Друштва. Без обзира на те неуспјехе, Филип Чондрић је и наредних година редовно биран на чело Друштва, што се показало добро у смислу коначног рјешења питања конвикта. Чондрић, наиме, од 1934, заједно са управом друштва,[271] уноси нови талас свјежине у раду Друштва, али и стару нетрпељивост према власти. Већ почетком те године „Напредак" је уприличио свечани концерт у Хрватском дому, са најавом да приход иде у сврху отварања конвикта. У програму су учествовали Злата Шпехар, професор Глазбеног завода у Загребу, те др Хинко Кале, професор Људевит

[267] АБиХ, ХКДН, кутије 58/1930, 77/1933, 82/1934.
[268] АБиХ, ХКДН, кутија 5/1930.
[269] АБиХ, ХКДН, кутија 82/1934; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 216–220.
[270] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 220.
[271] Те године потпредсједник Друштва био је Божидар Јовић, секретар је био Шпиро Габрић, благајник Тадија Домаћиновић, а у Одбору су још били: Фрањо Латковић, Драго Ћосић, Ивица Влашић и Иво Јуришковић; замјеници чланова били су: Филип Пашалић, Фрањо Одић, Простер Саламић и Перо Балвановић. У Надзорном одбору били су Садета Комарица и Звонимир Јовић, а њихова замјена били су Јуре Семеуни и Јозо Бабић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 255.

Брозовић и Хрватско пјевачко друштво „Нада”. Скупу су присуствовали изасланик бана Душан Поповић, дивизијски генерал Петар Недељковић, градоначелник Ćинић, представници „Просвјете” и „Гајрета”, управник полиције, те народни посланик др Тодор Лазаревић.[272]

Коначно је нађено рјешење за конвикт. Била је то некадашња вила „Даница”, на Друму Краља Петра, преко пута Творнице дувана. Вилу је „Напредак” добио на коришћење од бискупског ординаријата уз годишњу закупнину. Вила је преуређена, а крајем љета 1934. отпочеле су припреме за свечано отварање тог ђачког дома. Чондрић је већ почетком августа слао позивнице са програмом „посвете овдашњег конвикта”, која је заказана наредног мјесеца. Урађени су и плакати, са којих читамо да је „свечано отворење и благослов 'Напретковог' ђачког конвикта у Бањој Луци по Преузвишеном госп. бискупу Фра Јози Гарићу уз судјеловање Хрв. Пјев. друштва 'Наде”' заказано за 9. септембар 1934. у 11. сати.[273] Као својеврсни увод у овај догађај, „Напредак” је дан раније у врту Хрватског дома приредио „Бербу грожђа”, на коју се чланови као и остало грађанство „уљудно позивају.” На програму који је почињао у осам сати навече, били су наступ ХПД „Нада”, „натјецање на куглани са 3 награде”, те томбола и плес.[274]

Конвикт је, тако, усељен 9. септембра 1934, а могао је да прими до 30-ак питомаца. Убрзо су се, ипак, појавили проблеми у вези са плаћањем закупнине. Бискуп Гарић се, наиме, већ наредне године отворено жалио на нередовно измиривање обавеза од стране „Напретка” и најављивао да ће „морати продати кућу, у којој је конвикт”, те додао да би Бискупски ординаријат „најволио кад би 'Напредак' купио споменуту кућу”, коју он, ето, најприје нуди том друштву. Прагматични бискуп је додао да се кућа налази „тако рећи усред града”, те да би је, са повећањем броја ђака, Конвикт „за неколико година могао отплатити”. Међутим, из „Напретка” су одговорили да због тешке финансијске ситуације ово друштво „не може ни помислити на купњу понуђене куће”.[275]

---

[272] Посјета је, како су писале новине, била одлична, а на молбу потпредсједнице „Напретка” гђе Метикош, коло је повео помоћник бана, др Петровић. *ВН*, 13. фебруар 1934, стр. 4; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 65–66.

[273] АБиХ, ХКДН, кутија 81/5/1934, Плакат „Свечано отворење”,

[274] АБиХ, ХКДН, кутија 81/5/1934, Плакат „Берба грожђа”; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 222–223; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 38–39.

[275] АБиХ, ХКДН, кутија 83/1935, Одговор Средишње управе.

О раду „Напретка” читамо и у допису Управе полиције Матку Кумарићу почетком 1935. у коме се каже да је циљ овог друштва, „просвећивање, потпомагање и културно подизање сиромашних ђака”. Додаје се да су на његовом челу адвокат Филип Чондрић, трговац Божидар Јовић, банкарски чиновник Тадија Домаћиновић и чиновник бановинске управе Шпиро Добрић.[276] Крајем априла те године, „Напредак” је поново приређивао академију „у спомен смрти хрватских великана Зринског и Франкопана”. Програм у Хрватском дому ће извести „Нада” са својим пјевачким и тамбурашким збором.[277] Инцидентни у том дому у вези са пјевањем хрватске химне нису се могли заборавити. Штавише, односи предсједника „Напретка” др Филипа Чондрића са властима бивали су само гори. То је било очигледно на бакљади која је уприличена септембра 1935, за 12. рођендан младог краља, на којој се нису појавили ни чланови Хрватског пјевачког друштва „Нада”, ни „Напретка”. Због тога је полиција у два наврата саслушавала Чондрића, који је и даље био на челу оба друштва.[278] У свему томе било је и ината. Тако је „Напредак”, заједно са „Надом”, у Хрватском дому, 8. децембара 1935, организовао прославу стогодишњице хрватске химне „Лијепа наша домовино”. Тога дана сељаци из околних хрватских села дошли су у Бању Луку и окупили се у Бојића Хану, одакле су организовано наставили ка Катедрали, гдје су их сачекали грађани са пјевачким хором, а одатле су сви заједно кренули ка Хрватском дому, гдје се одвијала приредба. По програму, пригодно предавање одржао је фра Филип Пашалић, потпредсједник ХПД „Нада”, а потом је мјешовити хор тог друштва отпјевао Зајчеву „Бог и Хрвати” и Новакову „Хрватској”. Поврх тога, питомице школе драгоцјене крви Исусове Назарет изводе балет „Лијепа наша домовино”.[279] Била је то велика побједа хрватских друштава супротстављених банској власти и званичној политици „троплемене браће”, која је наметана из званичног Београда.

Забиљежено је да је „Напредак” организовао и чајанке у просторијама Хрватског дома, а оглашавао је и продају „Напретковог сапуна”. Ријеч је о сапуну за лице, „са примјесом лимуновог сока, врло угодног мириса”, од чије продаје приход иде у корист Друштва.

[276] AJ/38–72–196, Управа полиције Бања Лука – Централном пресбироу.
[277] *ВН*, 28. април 1935, стр. 3.
[278] АРСБЛ, УП, Записник о саслушању др Филипа Чондрића, 6. децембар 1935. и Записник о саслушању Нико Бандић, 12. децембар 1935.
[279] Занимљиво је да је упоредо са овом манифестацијом била и прослава освећења заставе Удружења ратних инвалида. О том догађају *Врбаске новине* извијестиле на пуне прве двије странице и дијелу треће, а о прослави дана хрватске химне донијеле су један осредњи чланак. *ВН*, 5. и 11. децембар 1935, стр. 3 и 2.

„Хрватске госпође и госпођице купујте овај сапун”, поручује се у једном огласу. Осим тога, лист *Освит* доносио је натписе „Помажите 'Напредак”'.[280]

Осим редовног рада, Друштво је организовало и подмладак – Хрватску омладину „Напретка”. Забиљежено је да је овај подмладак половином новембра 1935. у Хрватском дому организовао своју прву чајанку, на којој је госте забављало Хрватско пјевачко друштво „Нада”. Омладинска организација „Напредак” била је ипак доста неактивна. У њој су се „испреплетале тенденције утјецаја крижарског и са друге стране лијевог ХСС-овачког”. Звонко Комарица ће касније тврдити да је такво стање у подмлатку „Напретка” потрајало неколико година, те да ће он, као активни скојевац, од „друга Рудија” добити задатак да се укључи у рад омладине „Напретка” и да тамо шири „прогресивне идеје”, нарочито код оних омладинаца који нису огрезли у крижарској или некој сличној организацији. На том задатку, осим Комарице, радили су, наводно, Милан Радман, Жељко Барић, Бранко Барић, Бранко Ластрић, Звонко Драгомановић, Јозо Немец, Звонко Ловрић, Паула Павлић, Нада Мажар, Нада Чариски и други бањалучки љевичари. Узгред, омладина „Напретка” имала је своју библиотеку, литерарну и драмску секцију, организовала је забаве и излете, чамцима или пјешке, најчешће „у правцу Траписта”, а имала је и „хорске рецитације”, које је пред рат вјежбао Ивица Мажар. [281]

Почетком фебруара 1936. Хрватско културно друштво „Напредак” организовало је у Хрватском дому велики годишњи концерт са забавом. Наступао је хор „Наде”, госпођица Ела Гранић и Драган Шајновић, а звијезда дана била је гошћа из Загреба, тамошња оперска пјевачица Божица Лабош. Након концерта, како је то био обичај, уприличена је забава.[282] Неколико мјесеци касније, у Бањој Луци је, уз помоћ „Напреткове” задруге у Сарајеву, основана задружна штедионица, „задруга са ограниченим јемством”. Смјештена је у доскорашњој Брамеровој апотеци у Улици краља Алфонса XIII. Циљ ове штедионице био је да „у месту и околини, прикупља и организира народни капитал” и „на темељу узајамности и самопомоћи” помаже своје задругаре, те да их финансира „уз повољан

[280] *Osvit*, 17. новембар 1935, стр. 5; *ВН*, 14. новембар 1935, стр. 2.
[281] АРСБЛ, ЗМГ, Звонко Комарица, стр. 1; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 250.
[282] Велику част Друштву и добар политички гест учинио је својим доласком бан Кујунџић. *ВН*, 4. и 5 фебруар 1936, стр. 2.

каматњак”. Те године „Напредак” је организовао и аналфабетске курсеве за сељаке из околине Бање Луке, које ће практиковати и наредних година.[283]

Стање у „Напретку” неколико година пред Други свјетски рат, ипак, је по много чему слично као и у већини бањалучких друштава, а карактеришу га неактивно чланство, нередовно извршавање обавеза итд. То потврђује и чињеница да подружница није могла са сигурношћу да од 145, именом и презименом евидентираних чланова[284], сачини Исказ чланова, да би се на основу тога одредило ко добија гласило друштва које се и само звало „Напредак”.[285]

Новембра 1937. у Загребу је, након дуже болести, у 47-ој години умро бањалучки адвокат, политичар, бивши предсједник бањалучког „Напретка” и члан Средишње управе, др Филип Чондрић. Предсједник Средишњег одбора Анте Алауповић је подружници и породици упутио изразе саучешћа уз жељу да је покојнику „лака хрватска земља коју је толико љубио и за њену се слободу до задњега дана борио”. Након комеморације у Хрватском дому, сахрана је обављена на бањалучком католичком гробљу Свети Марко.[286] Испраћају Чондрића присуствовале су хиљаде пријатеља, присталица и поштовалаца. На челу погребне поворке ишло је ХПД „Нада”. Био је то, неспорно, велики губитак за бањалучко Друштво „Напредак”, програме и политику коју је он заступао, као и за „Наду”, те хрватску заједницу уопште.[287]

Почетком фебруара 1938. „Напредак”, сада предвођен Ником Љубичићем, одржао је велику годишњу забаву. Наступило је ХПД „Нада”, те гђица Мира Башић, ученица загребачког конзерваторијума, која је, уз клавирску пратњу Јосипа Каплана, „са лакоћом пјевала највише тонове”. Друштво је ускоро, као и сваке године, крајем априла или почетком маја, обиљежавао Дан Зринских и Франкопана. И 1938. имали су тај наум, па су затражили дозволу за – случајно или не – 1. мај. Међутим, Управа полиције је забранила академију, јер

[283] *ВН*, 21. јун 1936, стр. 2; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 240–241, 260..
[284] Занимљиво, међу њима су и прота Душан Кецмановић, Арон Салом, Наим Ћејван. АБиХ, ХКДН, кутија 98/1937, Списак чланова Друштва.
[285] АБиХ, ХКДН, кутија 98/1937, Списак чланова.
[286] Идуће године подигнут је надгробни споменик Филипу Чондрићу, а том приликом одржана је и велика манифестација.
[287] АБиХ, ХКДН, кутија 99/1937, Смртовница Филипа Чондрића; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 267–280.

је, наводно, била обавијештена „да ће комунисти и љевичарски расположени радници учествовати у академији и претворити је у демонстрације, па тако изиграти забрану прославе 1. маја".[288] Наредног мјесеца у Бању Луку је, као гост бискупа Гарића, дошао надбискуп Алојзије Степинац, који је у гостима славио и свој имендан. Прославу је предводило руководство „Наде".[289]

Шест учених чланова Друштва – др Петар Петрић, Ђуро Крешић, Фердо Стилиновић, Фрањо Латковић, Иво Мраовић и Вјекослав Влахо – одржали су 1938. вишедневни курс за 22 сељака, на коме је тема била учење и мисија „Напретка". Предавања су била у Хрватском дому. У слободно вријеме, течајци су посјетили хрватске установе и домове. Међутим, Милан Вукмановић сматра да је то био параван, те да су се „под фирмом" Хрватског културног друштва „Напредак", у ствари, одржавала „идеолошко политичка предавања и течајеви". Као доказ, Вукомановић наводи то што су међу предавачима били они који ће „неколико година касније доћи на кључне позиције у НДХ". Јавна је тајна, додаје Вукомановић, да су се тако окупљали „проусташки елементи, али власт против њих није ништа предузимала". Исте јесени „Напредак" је организовао и Просвјетну конференцију којој је присуствовало преко 100 учесника, већином сељака из околине.[290]

Поводом годишњица смрти Матије Гупца и Анте Радића, омладина ХКД „Напредак" организовала је фебруара 1938. у Хрватском дому „свечану јавну академију". У програму су били хор „Нада" и „Напреткови" питомци, као и предавање И. Радмана на тему „Анте Радић како културни и социјални реформатор међу Хрватима".[291] Те, 1938, крајем маја, одржана је и Скупштина Друштва, на којој је изабрана нова управа на челу са Петром Петрићем, који ће на том мјесту остати и наредне године. Забиљежено је да је ова управа априла 1939. организовала поново свечаност у част Зринских-Франкопана.[292] Мјесец-два

---

[288] *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini 1919–1941. Regesta*, Banja Luka, 1964, 206; Milan Vukmanović, *Aktivnost komunista radničke klase Banje Luke u vrijeme održavanja Četvrte pokrajinske konferencije KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, U: „Četvrta i peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938–1941. Zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine", Sarajevo, 1980, str. 258.

[289] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 263, 286.

[290] M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 363; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 259–261.

[291] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 260; *BH*, 31. јануар и 23. фебруар 1940, стр. 2. и 4.

[292] За потпредсједника Фрањо Латковић, секретара Август Папић а благајника Петар Балвановић, а одборници ће бити: Ђуро и Никица Јуришић, Марко Мештровић и Чедо Башкораз; њихови замјеници: Јурица Антуновић и Фабијан Новокмет; Надзорни одбор чиниће Стјепан Кобасица и Фердо Стинић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 256.

касније „Напредак” се укључио у обиљежавање 25-годишњинце „бискуповања преузвишеног господина Јозе Гарића”. Прославу су приредила „сва хрватска и католичка друштва те католички заводи у знак признања Његовог културног и националног рада”. Програм је првог дана предвиђао бакљаду, па су се учесници скупљали код Хрватског дома, а онда се формирала поворка која је одлазила до бискуповог дома. Тамо је предвиђен поздрав бискупу и наступ ХПД „Нада”. Сутрадан, 15. јуна, на програму је била свечана понтификална света миса, а предвече и Свечана академија у Хрватском дому, коју су изводили женски збор из Завода „Марије Помоћнице”, мушки збор Св. Цецилије, питомице самостана „Назарет”, ђаци из школе сестара Милосрдница, те крижари.[293]

За 3. фебруар 1940. „Напредак” је организовао своју забаву. У програму учествује хор „Наде”, а главни извођачи су били глумац Иван Горски и пјевачица гђица Краљева, те као клавирска пратња, професор Људевит Брозовић. Крајем априла „Напредак” је поново правио задушнице поводом годишњице смрти Петра Зринског и Фрање Крсте Франкопана, а свечана „зринско-франкопанска академија” најављена је за 5. мај у Хрватском дому. Три мјесеца касније, „Напредак” је одржао скупштину, а како су писале новине, из поднесених извјештаја се видјело да је рад био успјешан. За предсједника је изабран др Петар Петрић, судија Окружног суда.[294]

У круговима „Напреткове” омладине пред Други свјетски рат ојачао је утицај „кабоваца” и уопште љевичара. То је довело до подвојености у омладинским редовима између „напредних ђака” и крижара. Љевичари су оштро критиковали ХСС, па су почетком 1940. по хрватским селима око Бање Луке, гдје је требало да се „раскринкава руководство ХСС-а”, илегално дијелили летак добављен из Загреба. Ускоро су „Напреткови” омладинци штампали и сопствени летак који су разбацивали по граду и селима Залужани, Мотике, Шарговац. То ће бити повод управи Друштва да крајем љета 1940. запечати просторије друштва, а под изговором да тиме жели предуприједити полицију, јер је боље да се она не мијеша у рад Друштва.[295] Осим тога, „Напредак” је имао активне подмлатке у неким бањалучким школама. И у њима су временом ојачали скојевци и љевичарски настројени

[293] АБиХ, ХКДН, кутија 102/1938; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 196.
[294] Занимљиво је да је са скупа постат поздравни телеграм др Влатку Мачеку, „потпредседнику краљевске владе”. *ВН*, 2. фебруар, 18. и 28. април и 5. мај и 6. јун 1940, стр. 1 и 2.
[295] АРСБЛ, ЗМГ, Звонко Комарица, стр. 3–4; M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 366.

младићи. Тако је у „Напредсковом” подмлатку у Државној занатској школи главну ријеч водио Милан Радман. Због тога је, како тврди Аугустин Густи Никић, „највјероватније по налогу самог Мачека”, одлучено да се та организација распусти.[296]

У суботу, 1. фебруара 1941. „Напредак” је приредио велику годишњу забаву у свим просторијама Хрватског дома. Забава је почела химном Друштва. Приход је намијењен у корист ђака и „научника”. Најављено је да ће у програму учествовати ХПД „Нада” са зборовођом Јосипом Капланом, те питомци „Напретковог” конвикта а, као посебан гост, члан загребачке опере Маријан Мајцен, који је „једрим тенором” изазвао публику на многе аплаузе. Била је то посљедња манифестација бањалучког „Напретка” до избијања рата и стварања НДХ.[297] За разлику од „Просвјете” и „Гајрета” и многих других друштава, „Напредак” ће наставити да ради и за вријеме Другог свјетског рата. Већ 20-ак дана по успостави НДХ, ово друштво ће поново организовати Дан Зринских и Франкопана...[298]

2.2. Хрватско пјевачко друштво „Нада”[299]

У новој, јужнословенској држави, Хрватско пјевачко друштво „Нада” брзо се реактивирало. Већ другог дана фебруара 1919. године у хотелу Босна, који је, иначе, држао ранији

[296] АРСБЛ, ЗМГ, Аугустин Густи Никић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци”, I дио, стр. 6.

[297] *ВН*, 30 јануар 1941, стр. 2; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 289.

[298] Друштво „Напредак” обновљено је одмах након завршетка Другог свјетског рата. На његовом челу нашао се гимназијски професор Мато Џаја. На прољеће 1946. Друштво је основало Женску секцију а потом и спровело акцију обнављања Хрватског дома у који је уселило. На главној годишњој скупштини почетком маја 1946. присутан је био и друг Анто Бабић, члан средишње управе из Сарајева. Како рече Бабић, раније Друштво је „окупљало уски, градски круг људи који су водили политику против циљева широких народних маса”, а сада треба рад „Напретка” поставити на широке „основе Народноослободилачке борбе”. *Хрватска риеч*, 29. априла 1944, стр. 4; *Глас*, 26. август 1945, стр. 3.

[299] Ово бањалучко друштво изникло је 1898. из неколико година старијег Црквеног пјевачког друштва. На челу му је био Антон Мерцл, тадашњи власник хотела „Босна” и „Мерцл”. Одмах по оснивању стекло је велику популарност, организујући масовне излете, приредбе, забаве. Освајало је награде у Сарајеву, Загребу и другим срединама. Имало је мјешовити и мушки хор, тамбурашки оркестар, а изводило је и позоришне комаде и рецитације. Како тврди Ђорђе Микић, ово друштво је у доба аустроугарске управе одиграло „значајну улогу у буђењу грађанске музичке културе”. Друштво је имало зграду подигнуту 1905., која је била у власништву Јовића, али је уступљена на коришћење „Нади”. Улаз у зграду био је дозвољен само члановима „Наде” или у њиховом друштву. Занимљиво је да су слике чланова Друштва биле истакнуте по зидовима, а у случају да некога искључе из Друштва, преко њихове скике су лијепљени бијели кругови, чиме је управа Друштва хтјела дати до знања „да су оне неподесне личности које се за свагда бришу из чланства”. Ваља, такође, додати да ни једна прослава римокатоличке цркве, разумљиво, није могла протећи

предсједник „Наде” Антон Марцл, одржана је оснивачка скупштина. Није се губило вријеме: већ на том састанку одлучено је да се овласти управа Друштва да поради на градњи друштвеног дома. Тим поводом, упућен је проглас грађанима који се моле да та иницијатива „не остане глас вапијућег у пустињи”, те да ће „Нада”, како се каже, „и најмањи дарак” примити искрено и са захвалношћу. Речено је да ће имена дароватеља преко 1.000 круна бити уклесана на мраморној плочи на улазу у будући Хрватски дом, који ће се због тога понекад називати и „Надин” дом. Осим реченог, одлучено је да се због заслуга за рад Друштва, Јуро Куртовић и Милан Зупанчић именују за почасне чланове. За предсједника је изабран Виктор Прохаска.[300]

Већ марта 1919. године „Нада” у хотелу Босна организује „крабуљу забаву”, односно, маскенбал. Услиједила је ускршња забава, а на љето 1919. „код Шипса”, заједно са Хрватским соколом, организована је „велика вртна забава са игранком”, коју је, по неким изворима, посјетило преко хиљаду грађана![301] И почетком фебруара 1920. године одржан је велики „Надин” концерт у дворани Колодворске рестаурације. Забиљежено је да је тада први пут у Бањој Луци изведено „Хрватско салонско коло” а, занимљиво, новине су оглашавале да они који желе плесати то коло имају „бесплатан приступ” забави. Занимљиво је да је недуго након ове забаве, „Надин” зборовођа и соло пјевач Матеј Јанкач премјештен са службом у Бихаћ због „шаљивог покладног сијела”. Инцидент се претворио у озбиљна политичка трвења, која су показала да се у новој држави не осјећају сви угодно ни комотно.[302] Популарност „Наде” и даље је расла, па је 1922. године већ имала око 570 чланова. Тада је на чело Друштва, умјесто Анте Јовића, изабран адвокат Филип Чондрић, а ускоро ће поново на то мјесто засјести Јовић.[303] Крајем 1923. мјешовити хор „Наде” је учествовао у прослави рођендана краља Александра I Карађорђевића у ресторану на

без учешћа овог друштва, које је, дакле, и настало под њеним окриљем. АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, Сјећање на неке бањалучке комунисте старије генерације, стр. 5; Александер Ацо Равлић, *Друштвена кроника Хрвата Бањалуке. Године испуњене Надом. Поводом 100. обљетнице ХПД „Нада” Бањалука 1898–1988*, Ријека, 1999, стр. 17–19; Владимир Блаха, *Чеси. Од Закарпатја преко Чешке до Бањалуке*, Бања Лука, 2016, стр. 177, 189–190; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 198.

[300] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 109, 148–151.

[301] *Јединствена држава*, 31. јули 1920, стр. 2; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 106.

[302] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 110, 115.

[303] За потпредсједника је изабран Иван Виличић, за тајнике Мирко Црнековић и Звонимир Будимир, за благајнике Винко Малвић и Јосип Сертић. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 113, 125.

бањалучкој Жељезничкој станици, те у прослави 40-годишњице пјевачког друштва „Слога” у Сиску.[304]

Како смо рекли, одмах по уједињењу, Друштво „Нада” одлучило је да подигне свој дом, али за то је требао „велики капитал”. Након неколико година дошла су боља времена, па је половином маја 1924. Друштво положило темељ Хрватском дому. Тиме ће град, како је казивано, добити „једну лијепу грађевину у коју ће бити смјештене све хрватске културне установе”. Предвиђено је да Дом има „модерно уређену дворану са кино казалиштем, позорницу, соколану, рестаурацију, више просторија за поједина друштва и лијепо уређен врт за љетне забаве”. Како пише *Отаџбина*, ово је за посебну похвалу, јер „свој дом подиже једно сиромашно пјевачко друштво”, а, са друге стране, „општина, банке и држава купују старе дашчаре”.[305] Ускоро је „Нада” тражила од Градског вијећа „опрост наплате општинских дања на грађевни материјал”, који ће се набављати „у сврху градње друштвеног Дома, јер ће исти служити граду на украс”. Градско вијеће је једногласно усвојило „Надин” приједлог.[306] Двије године касније, „Нада” ће од Градског вијећа поново тражити „опрост”, овај пут за плаћање прикључне таксе „електричне и каналске”. И овај пут услиједила је једногласна позитивна одлука.[307]

Крајем септембра 1924. у Бању Луку је долазио Стјепан Радић, поводом политичког збора на Петрићевцу, на коме ће се окупити неколико хиљада грађана. Лидера ХСС је на Жељезничкој станици дочекало неколико стотина људи, а тим поводом у Бању Луку дошли су и тамбураши из Сиска, које је угостио хор „Наде”. Политичке размирице прерасле су у инциденте у којима је било разбијених прозора и хапшења. Неколико десетина грађана је ухапшено или кажњено глобом.[308]

Велику финансијску подршку градњи дома дали су „Напредак” из Загреба, неколико банака повољним кредитима, те траписти и многи појединци. Градња је добро напредовала. У првој фази изграђена је велика дворана са балконом и дубоком позорницом. Дом је јуна

[304] АРСБЛ, ВЖВО, 22, „Нада” – Среском начелству, 24. мај 1923; *Отаџбина*, 24. децембар 1923, стр. 2.
[305] *Отаџбина*, 24. мај 1924, стр. 3; Верица М. Стошић, *Извјештај среског начелника Ђорђа Крстића о стању у Бањалуци након Првог свјетског рата*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 408; A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str. 150.
[306] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Записник и закључак сједнице градског вијећа, 26. јун 1924.
[307] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Записник и закључак сједнице градског вијећа, 14. јула 1926.
[308] АРСБЛ, ВЖВО, 23, Поглавар градског среза – Великом жупану, 30. септембра 1924.

1926. године и усељен, али без велике помпе. Све до отварања, Позоришта то ће бити највећа дворана у Бањој Луци.[309]

На љето 1926. ХПД „Нада” је одлучило расписати лутрију са циљем да „приправи новчана средства да узмогне отплатити дуг од око 288.000 динара настао градњом Хрватског дома, који су јој друга хрватска друштва „великодушно” препустила. Са том наканом, предсједник Друштва Анто Јовић млађи тражио је од управе „Напретка” детаљне „упуте, савјете и помагала”, полазећи од тога да то друштво има у томе искуства. Ускоро је из Сарајева стигао допис са јасним одговорима и напоменом да су они својевремено продали нешто више од 10.000 лутрија. Ускоро је формиран један заједнички одбор хрватских друштава у Бањој Луци који је требао бринути о отплати споменутог дуга.[310]

Наредне године Друштво је запало у „кризу у погледу пјевачког збора”, јер је остало без редовног зборовође Паве Штефанаца. Кратко вријеме прискочио је у помоћ др Владислав Костић, а онда је ангажован ранији зборовођа Максимилијан Микшик. Предсједник Друштва, Анте Јовић је сада могао бити задовољан.[311]

Фебруара 1927. „Нада” је имала редовну скупштину, први пут у Хрватском дому. О стању у Друштву понајбоље свједочи чињеница да је на скупштину дошло чак 119 од укупно око 160 чланова. Анте Јовић је поновио да је брига око новог Дома пала управо на то друштво, те да Друштво и даље притишћу дугови створени при градњи тог здања. Из извјештаја се могло чути да је „Нада” претходне године учествовала у прослави 700 година фрањевачког реда, те имендана бискупа Гарића, Филипа Чондрића и Анте Јовића. Потоњи је поново изабран за предсједника Друштва.[312] Он ће остати на том мјесту и на наредној годишњој скупштини, фебруара 1928, с тим да је сада Чондрић поново биран за потпредсједника. Главна тема те скупштине била је припрема прославе 30-годишњице Друштва, планиране у

[309] A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..,* str. 156.
[310] АБиХ, ХКДН, кутија 2/1926, Допис Средишње управе – Пододбору „Напретка”; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 156–161.
[311] Потпредсједник Друштва је био Филип Чондрић, а тајник Мато Пињух. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 127.
[312] За потпредсједника је сада изабран инжењер Иван Виличић, а за првог секретара Филип Чондрић. A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..,* str. 127–130.

августу, али ће све бити одгођено због атентата у Скупштини на , када су убијени посланици Хрватске сељачке странке, а чекало се шта ће бити са тешко рањеним Павлом Радићем.[313]

На чело Друштва 1928. године долази др Филип Чондрић, познати бањалучки адвокат и првак Хрватске сељачке странке. У то доба услиједило је такмичења хорова, септембра 1928. у Сремској Митровици. Хор „Наде", предвођен Чанковићем, вратио се у Бању Луку са двије прве награде. Тридесетогодишњица хора била је повод Савезу певачких друштава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца да „Наду" и два њена ветерана – Иву Блаженковића и Мирка Јовића – одликује златном медаљом, а Ивицу Матуновића сребрном.[314]

Обиљежавање 30-годишњице „Наде" ипак је одржано 9. јула 1929. године. Ова „закашњела прослава" није била „онаква каква је требала бити". У плану је био „велики пјевачки слет", на коме би наступили пјевачи „из земаља хрватских". Међутим, како казују новине, дошло је само пјевачко друштво „Домољуб" из Копривнице, те гости из Загреба, али не и велика пјевачка друштва из тог града, па ни из Босне. Бискуп Гарић служио је у Катедрали свечану мису. Потом је велика поворка отишла до Хрватског дома, гдје је обављена пјевачка смотра. Нашло се ту и СПД „Јединство" а његов предсједник, прота Кецмановић, одржао је говор на коме су му „сви аплаудирали". Прослава је завршена „пучком свечаношћу" у врту Хрватског дома.[315]

Краљ Александар је, у међувремену, увео личну диктатуру, па је великим дијелом замро и рад хрватских странака и „племенских" организација у Бањој Луци. „Нада" је као пјевачко друштво избјегло забрану, па је могло извести споменуту прославу годишњице. Штавише, забрана је створила својеврсни вакуум у културној понуди, који донекле попуњава управо ХПД „Нада", а под његовим окриљем почињу окупљања бањалучких Хрвата жељних политичког активизма или бар дружења и „поузданих" информација. У Друштву се чита и раздаје штампа, преводе и дијеле политички текстови, преносе извјештаји из Загреба. На челу „Наде" тада је др Филип Чондрић, а хоровођа је Марко Чанковић.[316]

---

[313] A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..*, str. 130, 131.
[314] АБиХ, ХКДН, кутија 1/1928; A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..*, str. 135–136
[315] За ту прилику Бања Лука је била „сва искићена хрватским заставама", у чему је учествовала и градска општина. A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..*, str. 172–177.
[316] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 199.

Како је писао загребачки *Јутарњи лист*, Хрватско пјевачко друштво „Нада” је већ сутрадан по доласку Светислава Милосављевића у Бању Луку, 9. новембра 1929, „изаслало посебну депутацију” и позвало бана на концерт наредног дана. Бан је прихватио позив и обећао да ће присуствовати концерту, што је фактички био његов „први излазак у друштво” у Бањој Луци.[317] Ако се по јутру дан познаје, била је то најава лијепе сарадње и разумијевања „Наде” и првог старјешине Врбаске бановине. Међутим, почетна хармонија се брзо претворила у неповјерење а потом и у отворен сукоб. Наиме, већ неколико година бањалучки католици су се жалили на праксу да се при државним свечаностима пјева само прва строфа државне химне, тј. само „Боже правде”, док се до друге, преузете из хрватске химне „Лијепа наша домовино”, и не стиже. На то је прорадио инат, па је у Жупној цркви за Божић 1930. пјевана „Хрватска химна”, о чему је шеф полиције водио истрагу. На то је дошао инцидент приликом дочека Нове 1931, када је у истом објекту тачно у поноћ „устављена електрична струја”, па кад је наступио потпуни мрак, који је трајао готово пет минута, пјевана је „Лијепа наша домовино”. Истражујући овај изгред, Милосављевић налази да су његови виновници били браћа Виктор и Блаж Гутић, који сада вјешто избјегавају „субјективну кривњу, како не би допали заслужене казне”. У подробном извјештају управника бањалучке полиције, Рихарда Викерта, за главног кривца, како смо раније рекли, проглашава се предсједник „Наде” и Хрватског културног друштва „Напредак”, др Филип Чондрић, који је, подсјећа Викерт, ражалован чина резервног официра и више пута суђен за разне антирежимске инциденте. У једном од тих изгреда Чондрић је „флашама гађао и разбио слику Господина Бана Врбаске Бановине” и „газио исту ногама на саблазан присутних гостију”. Пошто га поменута друштва упорно држе на мјесту предсједника, без обзира на његов политички ангажман, управник полиције сматра да се она тиме декларишу као политичка и долазе у сукоб са „постојећим законским прописима”. Викерт сугерише Милосављевићу да се што прије „Нада” и „Напредак” растуре а Хрватски дом затвори. Бан се, ипак, одлучио за блажу санкцију: другог дана 1931. наредио је распуштање „Наде”, због тога „што отворено ради противу државног и народног јединства” а о томе је обавијестио и предсједника владе Живковића. Рјешење је било са уобичајеним правом жалбе министру унутрашњих послова. Није јасно шта се даље дешавало, али је индикативно да је „Нада” наредних година ипак

[317] *Јутарњи лист*, 9. новембар 1929, стр. 5. Исјечак из новина пронашли смо у Збирци С. Т. Милосављевића у Архиву Југославије; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 101.

активна, као и Чондрић, до своје смрти крајем 1937.[318] Штавише, банов помоћник др Петровић, као и највиши представници војних и полицијских власти, присуствоваће неким скорим концертима тог друштва.[319]

У међувремену, 8. септембра 1930. године великом свечаношћу обзнањен је почетак друге фазе изградње Хрватског дома.[320] Наредног мјесеца бањалучки католици су славили шездесету „обљетницу" бискупа Јозе Гарића, а прославу је, поред „Напретка", водила „Нада". Пред Хрватским домом формирана је бакљада, а ту су се нашле и „ракете, ватромет и прангије". У име свих католика, код бискуповог дома говорио је др Филип Чондрић, предсједник оба споменута друштва. Са балкона бискупије обратио се и слављеник. „Нада" је отпјевала пјесму „Љубимо те наша дико".[321]

Почетком тридесетих важило је мишљење да је „Нада" далеко најбоље пјевачко друштво у Бањој Луци, које хор „Јединства" још није достигао, а „Слога", као мушки хор није могао ни да се пореди са та два. Хор „Наде" је имао запажене наступе код куће, најчешће у Хрватском дому, културном жаришту града. У том здању „Нада" је годинама заредом почетком децембра организовала „Николињско сијело", а забиљежена су и учешћа овог друштва у „крабуљем плесу", карневалима и другим прославама, годишњицама и комеморацијама, те гостовање на отварању Хрватског дома у Босанској Градишци...[322]

Нада је кајем маја 1931. у Хрватском дому организовала редовну годишњу скупштину. Тридесет другу по реду. Предсједавао је Чондрић, који је поново изабран на чело Друштва, сада са завидних 295 чланова.[323] Управо у Хрватском дому „Нада" је за своје чланове организовала дочек Нове 1933. године. „Штимунг" је био веома добар, нарочито послије наступа мјешовитог збора.[324] Те године Друштво се укључило у прославу двије деценије

---

[318] АБиХ, ХКДН, кутија 99/1937, Смртовница Филипа Чондрића.

[319] Занимљиво је да о овој забрани нема ни ријечи у личним списима Светислава Милосављевића, али ни у литератури о бањолучком политичком и музичком животу између два свјетска рата. AJ/14–63–196, док. бр. 678–684; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 101; *ВН*, 22.2. 1934, стр. 2 и 1. децембар 1937, стр. 3.

[320] Коначна доградња дома је завршена тек 1942. A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..*, str. 166.

[321] A. Ravlić, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke..*, str. 191–193.

[322] Забиљежен је и случај да је хор „Наде" 1930. године позван и прихватио да у Прњавору учествује у сахрани једне православне добротворке. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 208.

[323] За потпредсједника је изабран фра Филип Пашалић а за тајника Стјепан Комарица. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 211–212, 224–226.

[324] *ВН*, 4. јануар 1933, стр. 5; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 206.

бискуповања Јозе Гарића. Опет је поворка од Хрватског дома ишла ка Бискупији, а на њеном челу био је хор пјевача из „Наде". И овај пут „јубиларца" је поздравио Филип Чондрић. Сутрадан је у катедрали пјевало ХПД „Нада", а свечаност је завршена у Хрватском дому. Пет година касније, „Нада" се поново укључила у јубилеј бискупа Гарића, овај пут четврт вијека столовања. Чондрића, који је у међувремену умро, на свечаној бини поред слављеника замијенио је новоизабрани предсједник „Наде", Нико Љубичић. Занимљиво је да се у ову прославу укључила и војна музика 33. пјешадијског пука, што је, вјерујемо, релаксирало годинама затегнуте односе између римокатоличке цркве и власти у Бањој Луци.[325]

Дана 11. фебруара 1934. „Нада" је учествовала на академији у част 12 година понтификата Пија XI. Тим поводом је, након светих миса, у Хрватском дому приређена академија. Окупило се око 400 грађана, углавном католика, на челу са бискупом Гарићем. Дом је био свечано уређен папским сликама и заставицама, као и заставом крижара. Свечаност је почела наступом хора „Наде", који је отпјевао папску химну, а завршена слањем „свечаног брзојава" Светом Оцу у Ватикан.[326]

Од 1935. у „Нади" се афирмисао и нови хоровођа, професор музике Драган Шајновић, који је завршио љубљански конзерваторијум. Његовим доласком почиње полет „Наде" и нова фаза рада која је најављена, како је касније свједочио сам Шајновић, забавом „Велика берба грожђа". Наиме, половином септембра „Нада" је приредила „у своме дому и башти велику вртну забаву са бербом грожђа". Друштво је за ту прилику спремило неколико нових пјесама које је хор увјежбао преко љета. Најављено је и више забавних тачака уз „познати студентски џаз-оркестар" под вођством Рихарда Кучере.[327]

Занимљиво је да на бакљади која је приређена септембра 1935. поводом рођендана младог краља, нису учествовали Хрватско пјевачко друштво „Нада" и „Напредак". Полиција је октобра и децембра те године саслушавала др Филипа Чондрића, који је, како смо рекли,

[325] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 196.
[326] АРСБЛ, УП, Управа полиције – Краљевској банској управи, 12. фебруар 1934; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 200.
[327] Полет је, ипак, кратко трајао. Шајновић је након двије године премјештен у Ђевђелију, што ће бити велики ударац и за „Наду" и за Музичку школу у којој је радио. *Бањалучка позорница*, 1. октобар 1936, стр. 16; Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 42–43; *ВН*, 14. септембар 1935, стр. 3.

био предсједник оба друштва и запримио оба позива за бакљаду.[328] Три мјесеца касније „Нада” је најављивала уобичајено „Николијско сијело” са плесом. Музички програм извешће „Нада„ са својим мјешовитим хором а послије тога ће се ученицима приредбе подијелити дарови. На крају је планирана забава на којој ће свирати тамбурашки збор Друштва. Како је и најављено, програм сијела, одржаног 4. децембра 1935, извела је „Нада” под руководством Драге Шајновића, а „Свети Никола” је након тога подијелио дјеци дарове и јавно прочитао жеље појединачних чланова „Наде”.[329]

“Нада” је почетком децембра 1935, у сарадњи са „Напретком” учествовала у прослави стогодишњице хрватске химне „Лијепа наша домовино”. Свечаност је уприличена у Хрватском дому, а на програму је било и пригодно предавање које је одржао потпредсједник „Наде” фра Филип Пашалић, подсјетивши на хрватску химну и њеног аутора Антона Михановића. Мјешовити хор „Наде” извео је Зајчеву композицију „Бог и Хрвати” и Новакову „Хрватској”. На крају свечаности, пригодан говор одржао је и предсједник „Наде” адвокат др Филип Чондрић.[330]

Децембра 1935, како читамо у *Зори*, „Нада” запала у дубоку кризу. Ово друштво је, каже се, најстарије а прије 7–8 година било је и најугледније, „не само у Бањој Луци, него је спадало међу најугледнија хрватска друштва у Босни”. Оно је, додаје се, од хиљаду чланова спало на свега 150. Друштво је у дуговима, а на њихову отплату се „и не мисли”, а сви „честити елементи” окренули су том друштву леђа. Аутор чланка се, како каже, у духу гесла „bona fide” залаже за „одбацивање и бојкотирање” оних чланова који кваре Друштво позивајући се на Христа који је рекао: „Ако те око твоје саблажњава, ископај га”. Инспирисани аутор чланка се не позива само на Јеванђеље по Матеју, него и на старогрчку митологију па вапи за метлама којима ће се – као што је Херкул чистио Аугијеве штале – очистити „Нада” и остала хрватска друштва па ће се у њих вратити и они „стари чланови, добротвори и пријатељи”. То траже млада покољења, закључује „Стари грађанин”. Овај лист је очигледно

[328] АРСБЛ, УП, Записник о саслушању др Филипа Чондрића, 6. децембар 1935. и Записник о саслушању Нике Бандића, 12. децембар 1935.

[329] Услиједила је најављена игранка на којој је свирао тамбурашки збор и забава која се „у добром расположењу продужила до зоре”. *ВН*, 5. и 7. децембар 1935, стр. 3 и 2.

[330] Новине су најављивале како ће тога дана из околних хрватских села у град доћи сељаци, који ће се окупити на улазу у Бању Луку, те Друмом краља Петра наставити ка Катедрали, гдје ће их сачекати хор, па ће онда заједно ка Хрватском дому, на приредбу. Тако је и било. *ВН*, 5. и 11. децембар 1035, стр. 3 и 2.

имао жељу да оживи рад споменутог хрватског пјевачког друштва, па је у наредном броју донио повелики оглас „Уписујте се у Хрв. пјев. друштво 'Наду"'.[331]

Почетком јула 1937. ХПД „Нада" приредило је у Хрватском дому опроштајно вече чиновнику Шумске дирекције Иви Балвановићу, кога је чекала нова дужност у Чачку. Балвановић је кратко боравио у Бањој Луци али је „врло активно сарађивао са свим културно-просветним друштвима". На поласку, са њим се у име „Наде" и осталих хрватских друштава опростио народни посланик Филип Чондрић.[332]

"Нада" је на фестивалу Хрватског пјевачког савеза у Загребу на прољеће 1937, међу 52 друштва, освојила другу награду и то за композицију *Из старе Босне* Јарослава Плецитија. Забиљежено је да је приредба преношена радиом, те ју је преносило и 20 америчких станица. Занимљиво је да је, по неким тврдњама, овај успјех „Наде" у Загребу засметао „српској чаршији", а жртва је био хоровођа Друштва Јарослав Плецити, који је, након седам година напустио Друштво, јер је премјештен ван Бање Луке. На његово мјесто доћи ће Јосип Каплан.[333] Биће да то није било рјешење, јер рад „Наде" наредну годину-двије замире. Оно је од реоснивања у држави Јужних Словена, за хоровође имало углавном волонтере. То су били: Драгутин Бајор, банкарски чиновник, Виктор Прохаска, директор банке, Већеслав Нигл, војни капелник, Павао Штефанац, чиновник, и Марко Чанковић. Ствари се мијењају како су на чело хора долазили Драгослав Шајновић, Јарослав Плецити (диригент у Позоришту), и, сада, Јосип Каплан, професор музике. Поменута тројица образованих хоровођа значајно су допринијела квалитетнијем извођењу и репертоару, са дјелима савремених композитора, чиме се „Нада" прочула и ван граница Врбаске бановине. Међутим, сада као да није било некога ко ће поново то друштво повести ка старим висинама.[334]

Пред Други свјетски рат и ХПД „Нада" долазило је повремено под јачи утицај крижара. Један оновремени Бањалучанин оставио је сјећање како су из овог друштва избачени Фрањо Ченгић и Јуре Куртовић јер су били „прогресивни", а њихове ликове на колективним

[331] *Зора*, 25. децембар 1935, стр. 5. и 1. јануар 1936, стр. 3.
[332] *Правда*, 3. јул 1937, стр. 13.
[333] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 242–244; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 37; Владимир Блаха, *Чеси. Од Закарпатја преко Чешке до Бањалуке*, Бања Лука 2016, стр. 162.
[334] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 38; Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 28.

сликама „Наде” у друштвеним просторијама су „тинтом замрљали”. Такве „интервенције” радили су „млади Шајатовић, иначе правник, Фрањо Јовић и Феликс Нећелски”.[335]

Почетком маја 1940. *Врбаске новине* донијеле су кратку вијест како је одржана скупштина „најпопуларнијег хрватског певачког друштва у Бос. Крајини”, те како је послије поднесених извјештаја, за предсједника „Наде” изабран адвокат и политичар др Никола Нико Љубичић. За 25. март 1941. ХПД „Нада” најављивало је „традиционални крабуљни плес са забавним програмом”. Власници три најљепше маске добиће дарове.[336] Била је то последња активност овог друштва до избијања свјетског рата.

2.3. „Хрватска жена”

Занимљиво је да је оснивање бањалучког Женског покрета каснило тачно деценију иза оснивања таквог одбора у Босанском Броду, а оснивање Друштва „Хрватска жена” такође деценију иза Дервенте. Наиме, бањалучко друштво „Хрватска жена” основано је тек маја 1938. године, а дервентско још с прољећа 1928. Било како било, иницијативу да се и у Бањој Луци оснује ово друштво покренула је гђа Фрањка Стилиновић, а чији је циљ „одгајање младежи, културно подизање и социјално старање за женску омладину”. Дана 18. јуна те године у Хрватском дому је уприличена свечаност „устоличења Хрватске жене”. Најављено је да ће за ту прилику у Бању Луку из Загреба доћи књижевница Марија Јурић Загорка, која ће одржати предавање под насловом „Хрватица као јавна радница”.[337]

Друштво „Хрватска жена” је у почетку било веома активно, те је развило „плодну дјелатност приређујући забаве у Хрватском дому, организирајући предавања, али и акције пружања помоћи најугроженијим обитељима”. Ово „популарно женско друштво” је крајем јануара 1939. године отворило сезону забава. Приредба је одржана у Хрватском дому а и „последње место било је распродато.” На забави је запажен велики број народних костима, па је то била „права смотра народних ношњи из свих крајева”. Забиљежено је и да је

[335] АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата”. стр. 8.
[336] *ВН*, 3. мај 1940, стр. 1. и 23. фебруар 1941, стр. 3.
[337] АРСБЛ, ВЖВО, 32, Захтјев за одобрење Правила и Правила Друштва „Хрватска жена” у Дервенти, *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 250; ВН, 19. јун 1938, стр. 2.

Друштво октобра и новембра 1939. године имало два предавања: прво је одржала Мара Маточец, а друго је било о улози жене у културном и социјалном животу. Крајем исте године Друштво је у акцији поводом Светог Николе „одјенуло 116 најсиромашније дјеце".[338]

Знамо да је „Хрватска жена" 6. јануара 1940. у Хрватском дому држала своју годишњу забаву „са ревијом народних ношњи" и избором најљепше од њих. Забава је, у ствари, била „велики плес у народној ношњи", а наступио је и оперски пјевач из Загреба Драгутин Шоштарко. Награду за најљепшу ношњу добила је гђица Мица Кнез за костим из околине Петриње. Биће то најуспјелија забава „Хрватске жене" за неколико година постојања. Три мјесеца касније, „Хрватска жена" приредила је, такође у Хрватском дому, чајанку са предавањем Ј. Вученића.[339] Одмах на почетку 1941. године, поново у Хрватском дому, „Хрватска жена" је уприличила „велики плес са народним ношњама". Приредба је, судећи по новинама, добро успјела а била је и веома посјећена. Ујутро, тог 4. јануара, обављен је „мимоход народних костима, који је пружио нарочито лијепу слику". Отпјевана је и химна „Хрватске жене" а потом је отворена приредба и то „колом предсједника ХСС г. др Влатка Мачека".[340]

О евентуалним активностима Друштва „Хрватска жена" у мјесецима пред сам Други свјетски рат, нисмо пронашли трагова.

2.4. Хрватски сокол[341]

И Хрватски сокол је обновљен одмах по ослобођењу и уједињењу „јужнословенске браће". Забиљежено је да је већ 1. марта 1919. у „Колодворској рестаурацији" Хрватски сокол

[338] *Правда*, 30. јануар 1939, стр. 11; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 252–255.
[339] ВН, 6–8. јануар и 18. април 1940, стр. 5 и 2; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 256.
[340] „Хрватска жена" наставиће са радом у НДХ. На њеном челу биће Терица Ластрић. *ВН*, 12. јануар 1941, стр. 2; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 293.
[341] Бањалучки Хрватски сокол основан је највјероватније 1906. године, са Ивом Блажековићем на челу. Забиљежено је да је учествовао на слету у Прагу 1912. године. Како смо већ казали, односи српских и хрватских сокола су пред Први свјетски рат били веома добри – забиљежено је да су на чувеном видовданском слету 1914. у свечаној поворци учествовали заједно српски и хрватски соколи. Тада је, како рече један хроничар, Бања Лука први пут видјела „своју дјецу уједињену на својим улицама како пјевају

приредио „Плесни вјенчић”, а приход је намијењен за потребе Друштва, а *Јединствена држава* је додавала да се и „добровољни прилози примају са захвалношћу”.[342]

Нова држава и југословенска идеологија доносили су, ипак, и нови политички однос према соколству. На заједничкој сједници старјешина српског и хрватског сокола у Сарајеву, договорено је да се та два друштва интегришу у једну организацију. Међутим, на ванредној скупштини овог друштва, 19. маја 1919. године у „друштвеним просторијама” у Колодворској рестаурацији, „одбијена је фузија са српским соколом”. Тако је Хрватски сокол у Бањој Луци и Босанској Крајини наставио да самостално функционише још годинама. Ипак, ова организација ће бити на неки начин изопштена или, најблаже речено, игнорисана.[343]

Јула 1919. Хрватски сокол је организовао велики излет у село Ивањска, гдје је уприличено дружење „у башти г. Јовановића”. Средином наредног мјесеца услиједио је нови излет у приградско село Буџак, код самостана „Назарет”, гдје су, „на пространој зеленој ливади” соколски подмладак, соколи и соколице, „уз пратњу грамофона складно извађали вјежбе”, што је наишло на „свеопће одобравање”. Жупник Божо Иваниш је том згодом присутним тежацима „оцртао зорно важност школе”, али и „сврху соколску”. Услиједила је забава, након које су се соколи „корпоративно, пјевајући наше народне пјесме, повратили кући”.[344]

Мјесец-два касније, соколи су заједно са ХПД „Нада” путовали на излет у Костајницу, гдје су Бањалучани имали „запажен наступ на концерту тамошњег Хрватског сокола”. Само неколико дана касније, 7. септембра 1919, организована је и велика „вртна забава” у познатој бањалучкој кафани код Шипса, „са вјежбама свих четирију одјела”. Наредне, 1920. године, случајно или не, уочи Видовдана, 27. јуна, Хрватски соко је организовао излет и јавну вјежбу у селу Шарговац.[345] Забиљежено је да је средином двадесетих година

'Хеј Словени' и ступају уз звуке корачнице под истом соколском заставом”. Милан Јанковић, *Соколство*, стр. 1; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 86.

[342] *Јединствена држава*, 1. март 1919, стр. 3.

[343] Хрватски сокол сматран је од управе „званичних” соколских друштава Краљевине Југославије „сепаратистичком организацијом”. У прилог тој тези иде и то што Хрватски соколи нису признавани ни ван југословенске краљевине, па нису позивани на велике соколске догађаје у Прагу, Паризу итд. Тако су Хрватски соколи „остали изоловани од свег осталог словенског света”. *Време*, 2. јул 1926, стр. 2; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 142.

[344] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 107.

[345] Предвиђена је и миса на отвореном, али је најављено да ће се излет у случају лошег времена одгодити. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 109.

старјешина бањалучког Хрватског сокола био рачунарски савјетник Фрањо Берковић, који је, у исто вријеме, био и предсједник Планинарског друштва.[346]

Популарност овог друштва је, по свој прилици расла. Има мишљења да је двадесетих година Хрватски сокол био најбројније хрватско друштво у Бањој Луци. Забиљежено је да је Хрватски сокол 1923. године купио неку стару циглану на Лаушу и тако обезбиједио грађу за сопствени дом који је планирао правити у центру града, на мјесту будућег Хрватског дома. Судећи по тим документима, управо је тих око 25.000 цигала, у договору са „Надом", било искоришћено за изградњу Дома.[347]

По једном извјештају поглавара Градског среза из јуна 1926, Хрватски сокол бројао је 40 чланова. По другим изворима, бањалучки Хрватски соко је те године имао чак 300 чланова, само трећину мање од „званичног" Соколског друштва Бања Лука.[348] Могуће је да је ријеч, о броју сокола у бањалучком друштву и жупи. Наиме, управо те године – насупрот државној политици – обновљена је Жупа Тврткова Хрватског сокола у Босни и Херцеговини, чији ће члан наредне три године бити и бањалучки Хрватски сокол. На љето 1929, неколико мјесеци послије завођења диктатуре краља Александра, у Сарајеву је одржан слет Хрватске соколске жупе „Твртко". На ову манифестацију допутовали су соколи из Хрватске, Босне и Херцеговине, Срема, те из Бање Луке. Биће то посљедњи наступ бањалучких Хрватских сокола. Наиме, у складу са законом од 22. децембра године, оно ће бити „ликвидирано", односно, као „племенско", распуштено. Имовину овог друштва преузело је ХПД „Нада". [349] Тиме је „утихнуо" рад Хрватских сокола у Бањој Луци. У „званичном" друштву или жупи Сокола Краљевине Југославије, бањалучки Хрвати, осим малобројних изузетака, неће наћи супституцију за Хрватски сокол. Биће то простор за неке друге организације...

[346] АРСБЛ, ВЖВО, 23, 1–30; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 138.
[347] АРСБЛ, ВЖВО, 23, Поглавару Градског среза у Бањој Луци.
[348] АРСБЛ, ВЖВО, 33, Списак удружења на подручју Великог жупана Врбаске области, 18. новембар 1926; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 138–141.
[349] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str*. 139–140, 150–155, 180.

2.5. Хрватски орловски савез и крижари[350]

Хрватски орловски савез званично је настао 16. децембра 1923. године у Загребу спајањем са Хрватским католичким омладинским савезом, а са задаћом „да уништава гријех", првенствено код омладине. Орловски савез био је „политички неовисна католичка одгојна организација за младеж, а надахњивала се начелима папинске Католичке акције". Кад је ријеч о учењу ове организације, заговорници Орловског савеза сматрали су да тјеловјежба „не смије бити самој себи циљ, нити усмјерена према промицању култа тијела, него треба бити усмјерена вишим циљевима који су садржани у кршћанском учењу", што је, како су истицали, суштинска предност овог покрета у односу на соколство, с којим је слично „само по вањштини".[351]

У настанку овог друштва, велику улогу имао је тадашњи млади загребачки гимназијски професор Иван Мерц, родом из Бање Луке. Овај млади католички теолог је, разумљиво, био и један од активнијих чланова орловског савеза у Бањој Луци. Дјеловање овог друштва у Бањој Луци је доста магловито. Занимљиво је да је јуна 1924. године Бањалучка бискупија објавила „синодалну одредбу" којом подржава Хрватски орловски савез и каже: „нека сви душебрижници настоје да се омладина упише у побожна удружења и организације и нека свим маром оснивају та удружења којима се штити и чува омладина... У првом реду препоручујемо удружење Хрватски орловски савез", јер, додаје се, „у таквим се омладинским удружењима не налази само угодности и забава, већ је права задаћа да се у духу усијеку вјерске истине и да се срце оплемени кршћанским крепостима и учврсти побожност честим примањем сакрамента". О каквом надзору је ријеч можда понајбоље

[350] Већ наредне године заведена је монарходиктатура а, међу многим друштвима, забрањен је и Орловски савез. На темељима тог савеза основана је 1930. Крижарска организација (крижари), коју ће ускоро надбискуп Степинац уврстити у Католичку акцију. Од самог оснивања ово друштво је у успону. Крајем септембра 1935. Крижарска акција је, тако, организовала у Загребу „крижарско зборовање" са преко 10.000 учесника. Крижари су имали своје гласило под именом „Недјеља", а излазило је у Загребу. Један од активнијих бањалучких крижара био је и Фердо Крмпотић, чиновник и фудбалер, каснији окорјели усташа, који ће бити саучесник у ликвидацији владике Платона и проте Суботића. I. Mertz, *Sabrana djela*, Svezak II, str. 180; *Osvit*, 3. новембар 1935, стр. 6; *Бањалучки илегалац. Сјећања Жарка Ластрића*, приредили Владан Вуклиш и Маријана Тодоровић Билић, Бања Лука 2020, стр. 183.

[351] Иначе, грб Хрватске орловске организације био је орао над штитом са бијелим крстом (крижем) и са три слова: Ж.Е.А. што је скраћеница гесла од „Жртва – Еухаристија – Апостолат". Занимљиво је да је то гесло осмислио управо Иван Мерц. I. Mertz, *Sabrana djela*, Svezak IV, str. 444–446, 458, 483, svezak V, стр. 212, 280–285, i svezak VI, 216.

илуструје тадашњи став римокатоличке цркве у Бањој Луци да је „Орлички покрет” дужан водити „крижарску војну против нечедне моде и нећудоредних плесова”.[352]

Послије завођења диктатуре краља Александра и забране многих „племенских” друштава и организација, па и Орловског савеза, његово мјесто заузимају крижари.[353] Они у Бањој Луци нису, по свој прилици, били многобројни, али се њихово присуство осјећало у животу града. Друштво су у Бањој Луци основали браћа Божидар, Звонко и Драган Божић, Виктор и Блаж Гутић, те Феликс Нађелски.[354] Посебно мјесто од почетка дјеловања овог клерикалног удружења има Феликс Нађелски. Он је упамћен као одличан гимназијалац и начитан младић, а временом и политички контроверзни интелектуалац и екстремни антимарксиста. Нађелски је почетком 1933, као 21-годишњи студент права у Загребу, и формално постао члан крижара. Забиљежено је да је он већ тада на „ђачко-студентском крижарском течају” у трапистичком самостану одржао предавање под насловом „На хисторијском тлу Босне”. Четири године касније, постао је предсједник „Крижарског окружја за Бању Луку”.[355]

Када је, како смо причали, децембра 1936. КАБ у Хрватском дому организовао предавање Владимира Дедијера о његовим ставовима и искуствима из Шпаније, бањалучки крижари предвођени управо Нађелским изазвали су инцидент. Тада је „услед кратког споја” нестало

---

[352] I. Mertz, *Sabrana djela*, Svezak II, str. 111–112, 117, 353, 396. i svezak VI, str. 119.

[353] Пет главних организацијских дужности крижара: крижар мора свагда и свугдје наступати крижарски, одајући увијек хрватског и католичког младића; мора редовито долазити на састанке, уредно плаћати чланарину и судјеловати активно у свем раду организације; мора читати, плаћати и ширити своје организацијско гласило и сва друга организацијска издања; мора савјесно и точно извршити сва наређења друштвеног и виших одбора: мора ширити и у народу популаризирати начела крижарске организације добрим примјером, ријечју и дјелом. Пет главних вјерских дужности крижара: крижар мора у првом реду вршити све оне дужности, коју му налаже Бог и света Црква; мора се исповиједити и причестити најмање једном мјесечно и то заједнички с осталим члановима; Мора дневно измолити своју јутарњу и вечерњу молитву, мора дневно читати духовно штиво, те сваку вечер испитати своју савјест; мора се устрајно молити за св. Цркву, Св. Оца, бискупе, свећенике, за Католичку Акцију и за своју крижарску организацију; мора по могућности бар једном у двије године обавити затворене духовне вјежбе, ако му је то икако могуће, и друге потицати да то исто чине. Пет главних дужности крижара према народу: крижар мора љубити свој народ, његов језик и завичај: мора се за пучке потребе и тежње вазда занимати; мора народу, гдје може, збиљски помагати, наображавати га и ширити смисао за вјерске, просвјетне и господарске организације у народу напосе ширењем добре штампе; мора пук упозоравати на његове мане и према својим силама искорјењивати их; господарски и културно слабије Крижар мора према својим силама бранити против јачих и неправедних. Преузето из: Felix Niedzielski, *Socijalni nauk, društvo i država. Eseji, članci i studije,* Zagreb, 2012, str. 22.

[354] АРСБЛ, ЗМГ, ”Подаци о историји НОБ-а о граду Бања Луци за период 1940–1941. године”, стр. 3.

[355] Нађелски ће у доба НДХ постати замјеник усташког стожерника Виктора Гутића, што ће многима бити једна од потврда „повезаности Католичке акције, односно, Великог крижарског братства и као његове организације, са усташким покретом”. АРСБЛ, ДИЛ, Крижарска исказница Ф. Нађелског; F. Neidzielski, *Socijalni nauk..*, str. 16; *Тко је тко у НДХ*, Загреб 1997, стр. 294; Dušan Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji 1941–1945*, Banja Luka, 1968, str. 57.

струје, па је дошло до панике. Било је и каменица бачених из мрака, као и повријеђених. Нећелски и његови крижари узбуркали су духове, али је трибина ипак одржана. Коловођа крижара је, ипак, могао бити задовољан.[356]

Своја виђења политике и друштва уопште, млади Нећелски изнио је 1937. у дјелу *Нови друштвени поредак*, у коме каже како треба „оштро осудити све интелектуалце који пристају уз марксизам и паклену религију бољшевичког сатанизма". Додаје да постоје три типа марксистичких интелектуалаца: „једни су – а тих је најмање – сањари који вјерују у остварење неког у машти створеног, неостваривог друштвеног поретка; други су љевичари по моди, који се осјећају веома савременима када науче неколико марксистичких фраза; а трећи су они који, искоришћујући идеализам једних и фразеоманију других и рачунајући са кратковидошћу масе, хоће да сједну на грбачу народу". Посљедњима „пред очима лебди уносно и моћно комесарско мјесто неког будућег поретка", ипак је помало пророчки писао овај искључиви теоретичар, а касније и по злу упамћени практичар.[357]

Бањалучки крижари дјеловали су, као и другдје, у окриљу римокатоличке цркве. На њиховом челу био је Иван Протулипац, а окупљали су се у Хрватском дому. Бискуп Гарић их је редовно и недвосмислено подржавао. То се видјело и половином септембра 1935, када је у Бањој Луци, седам дана након Загреба, под покровитељством управо бискупа Гарића организована прослава Католичке омладине. На њој су судјеловали крижари из града и сусједних села, а из Ивањске су дошли младићи „у народној ношњи са фесом на глави". По програму, јутарња служба за све учеснике била је у Жупној цркви, а потом је у катедрали служио бискуп, који је благосиљао и све католичке омладинце. Након мисе, поворка је, окићена црвеним и плавим заставама са бијелим крижевима, кренула улицама Бање Луке, ка Хрватском дому, гдје је организована академија. Око подне је у препуном дому почела свечаност. О крижарству је говорио вођа те организације, Иван Протулипац.[358]

---

[356] АРСБЛ, ЗМГ, „Сјећање Томаша Перовића", стр. 7; F. Neidzielski, *Socijalni nauk..*, str. 19–20; *ВН,* 15. децембар 1936, стр. 3; *Отаџбина*, 26. децембар 1936, стр. 4.

[357] За политичку опредијељеност Феликса Нећелског знала је, свакако, и полиција, па га је често пратила. Тако је остао забиљежен његов долазак на бањалучку жељезничку станицу при испраћају протјеране грофице Викторије Нине Дел Местри, фебруара 1934. АРСБЛ, УП, Извјештај полицијског агента Сергија Грбића, 9. фебруар 1934; Felix Niedzielski, *Novi društveni poredak, Banja Luka,* 1937, str. 10–11.

[358] Исто вече, такође у Хрватском дому, домаћи омладинци су приредили забаву са позоришним комадом „Цвијет Сицилије", а након тога услиједило је весеље „ уз обилан бифе". *Osvit*, 3. новембар 1935, стр. 6; *ВН,* 5. октобар 1935, стр. 3.

О стању духова, па и самим крижарима у Бањој Луци, половином тридесетих година веома пластично свједоче јавне трибине. На једној од таквих, с јесени 1935. у Хрватском дому, говорио је управо Нећелски, који је још од гимназијских дана био у идеолошком сукобу са неким вршњацима. Знајући да од њега могу очекивати жестоке осуде и нападе на комунистичке идеје и идоле, прије свега на Маркса, бањалучки скојевци Ледо Карабеговић, Нико Јуринчић, Касим Хаџић и још неколицина њих, дошли су да демонстрирају против тог предавања и, ако ништа друго, изазову инцидент. Тако је и било.[359]

Једна од акција крижара у Бањој Луци била је прослава четрнаесте годишњице „крунисања Св. Оца Папе Пиа XI", 17. фебруара 1936. Очекивано је да ће посјета бити „обилна, као што буде сваке године приликом ове прославе". Под покровитељством бискупа Јозе Гарића, крижари су тај дан прославили на „врло свечан начин" и то са двије приредбе у Хрватском дому. Програм је почињао пријеподневном академијом, на којој је професор Иван Оршанић говорио о папинству.[360] По неким изворима, „Напредак" је половином 30-их година био доста отворен и за лијево настројену омладину, што је Чондрићу приговарао и Виктор Гутић. Предсједник „Напретка" је у циљу избјегавања конфронтације са властима и у страху од затварања Хрватског дома, знао крижарима на неко вријеме ускратити гостопримство у том здању, па би им, кад полицијски надзор ослаби, дозвољавао да се врате у дом.[361]

Када је јуна 1938. свечано обиљежавана 25-годишњинце бискуповања Јозе Гарића у прославу су се, свакако, укључили и крижари. Они су на свечаној академији, 15. јуна у Хрватском дому, припремили неколико нумера: крижарице су извеле ритмичке вјежбе, а крижари рецитацију „Кристу Краљу" и позоришни комад „Експлозија у катедрали".[362]

---

[359] Када је Нећелски након десетак минута увода, споменуо Марксово име услиједила су добацивања и повици „слава му", те пароле против клерофашизма. Епилог је био, ако је вјеровати каснијим сјећањима неких бањалучких комуниста, да је половина публике напустила дворану. АРСБЛ, Досијеи истакнутих личности, Крижарска исказница Феликса Нећелског; АРСБЛ, ЗМГ, Драгољуб Радовановић, стр. 1; F. Neidzielski, *Socijalni nauk..*, str. 20.

[360] Навече је уприличена забава са позоришним комадом „Оџачар", а на крају „игранка, конфети, коријандоли и друге забавне интересантности". *ВН*, 16. фебруар 1936, стр. 3; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 200.

[361] *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 288–289.

[362] АБиХ, ХКДН, кутија 102/1938; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 196.

Пред рат Нађелски је, након дужег науковања завршио студије и докторирао права. Почео је да ради као приправник код адвоката Марка Репца, а у тајности је положио и усташку заклетву. Године 1940. постао је и предсједник „Великог крижарског братства”. У исто вријеме предводио је бањалучке крижаре. Занимљиво је да је задњи јавни наступ крижара у Бањој Луци био свега неколико дана пред рат, а ријеч је о помену Матији Гупцу 26. марта. На челу бањалучких крижара тада је био Михајло Ћота, а потпредсједник је био Фердо Крмпотић.[363]

2.6. Хрватска социјална заједница „Препород”

Иако је у крижарима неспорно имао важну, лидерску улогу, Феликс Нађелски пред рат покреће још једно удружење. Он, наиме, 6. јуна 1939. године оснива Хрватску социјалну заједницу „Препород”, чији је и предсједник постао. За потпредсједника је изабран Сеид Мехдић, за тајника Ивица Гилминг а за благајника Крешо Мутабџија. Друштво је имало и женски „одјел” чија је предсједница била Ана Крмпотић, тајница Лудмила Холашек а благајница Јарослава Шебор. И ово друштво је задњи наступ имало крајем марата 1941. на помену Матији Гупцу, када је том хрватском јунаку из 16. вијека приређена „величанствена академија”.[364]

2.7. Католичко погребно друштво

Оснивачки састанак Католичког погребног друштва одржан је у Хрватском дому 10. априла 1927. године. Сакупило се 14 бањалучких католика који су одлучили да оснују то корисно друштво. Сазивач састанка био је Мато Пињух. За „предсједатеља” састанка изабран је

[363] Крмпотић ће одмах по проглашењу НДХ постати сарадник стожерника Виктора Гутића и један од убица владике Платона, маја 1941. F. Neidzielski, *Socijalni nauk..*, str. 24–26; *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 289.

[364] За чланове одбора изабани су: Владо Додиговић, Сафет Силајџић, Јурица Липовац, Абдулатиф Ибришагић, а за рефизоре Фердо Крмпотић и Мирко Скочибушић. *A. Ravlić, Društvena kronika Hrvata Banjaluke.., str.* 288.

„директор помоћних одреда у миру” Драгутин Росман. Он је водио засједање на коме су продискутована и усвојена Правила. Формиран је привремени одбор са Росманом на челу, а ово тијело имало је задатак да изради правила и преда их на одобравање, те сазове конститутивну скупштину.[365]

“Конституирајућа сједница” Католичког погребног друштва одржана је 22. маја 1927. године у Хрватском дому. Присутно је било 38 бањалучких католика. Скупштину је сазвао предсједник привременог одбора Драгутин Росман. Скупштином је предсједавао Мато Пињух који је образложио значај овог друштва и замолио за „агилан рад, да получи што већи успјех”. Скупштина је овјерила чланство присутних и изабрала руководство Католичког погребног друштва. За предсједника је изабран Драгутин Росман, за потпредсједника гимназијски професор Фрањо Харизин, за тајника Крешимир Будимир а за благајника Фрањо Клвања.[366] Тако су бањалучки католици формирали своје погребно друштво.

О његовом раду нема континуираних трагова. Забиљежено је да је, поводом смрти и сахране свога мужа Пере Билића, јануара 1933. године, његова удовица Ката приложила Католичком погребном друштву 1000 динара „поред свих трошкова око погреба покојника”.[367] Крајем истог мјесеца у Хрватском дому, Друштво је имало своју редовну скупштину. Извјештаји су једногласно прихваћени а старој управи дата је „разрешница”. На чело нове управе дошао је Антон Шипс.[368]

Католичко погребно друштво заказало је за недјељу, 26. јануара 1936. године редовну годишњу скупштину у просторијама „Наде”. На њој ће управа поднијети извјештаје о раду, те ће се изабрати ново руководство Друштва и „дати директиве за будући рад”.[369] Био је то посљедњи траг дјеловања овог друштва који смо пронашли.

---

[365] АРСБЛ, ВЖВО, 27, Записник о одржаном састанку, 10. април 1927.

[366] У Управни одбор изабрани су још: Антон Аман, Илија Гајић, Марко Јурић, Мато Пињух, а за њихове замјенике Мирко Јовић, Феликс Канте и Јосип Смок. У Надзорни одбор изабрани су: Маријан Пашалић, Миле Сертић и Антон Шипс. АРСБЛ, ВЖВО, 27, Записник са конституирајуће скупштине, 22. маја 1927.

[367] *ВН*, 7. јануар 1933, стр. 4.

[368] Осми Шипса, у управу су изабрани: Мирко Бакулић, Иван Ваупотић, Иван Ивекић, Марко Стошић, Канте Феликс, Јоспи Тушиски, Миле Сретић, Антон Аман, Адолф Плак, Анто Зораја и Матија Харазин. *ВН,* 1. фебруар 1933, стр. 10.

[369] ВН, 22. јануар 1936, стр. 4.

*

* *

Бањалучка хрватска и католичка друштва егзистирала су у веома специфичним околностима, па су постала истовремено и продукт и жртва укупних политичких односа у држави. Судећи по оновременој штампи, па и досадашњој историографији, она су половином тридесетих година запала и озбиљну кризу и летаргију. Да је тако, могло се закључити и на основу листа „Зора” који су покренули управо бањалучки Хрвати децембра 1935. У њему читамо занимљив осврт на прилике у бањалучким друштвима са хрватским предзнаком. Ко погледа на рад тих друштава „дође му да се смркне”, пише резигнирани „Стари грађанин”. Та друштва су, додаје, „огледало моралне свијести и вриједности”, а свако друштво вриједи „толико, колико вриједе они људи који њима управљају... Морална криза је најстрашнија друштвена криза, јер она повлачи за собом и друге кризе, а те доводе до пропасти”, каже стари грађанин.[370] Хрватска друштва јесу, неспорно, била у кризи, али новоизграђени Хрватски дом доказ је упорности те заједнице у националним настојањима, као и јасној привржености римокатоличкој цркви и бањалучком бискупу лично. Уистину, и у хрватским друштвима пред рат су ојачали комунисти, али и десничарске снаге, које персонификују крижари. Нови свјетски рат и клеро-фашистичка Независна Држава Хрватска показаће сву озбиљност фрустрација које су се нагомилале у заједничкој југословенској држави. Ни Бања Лука у томе неће бити изузетак. Напротив!

[370] *Зора*, 25. децембар 1935, стр. 5.

3. МУСЛИМАНСКА ДРУШТВА

3.1. „Гајрет”[371]

Избијањем Великог рата и муслиманско друштво „Гајрет” је распуштено, а многи његови прваци, као пројугословенски настројени муслимани, нашли су се на удару репресија. Двојица од њих оставила су и кости у логору Арад. Међутим, дошла је нова, управо југословенска држава, а са њом и прилика да се друштво обнови и да, штавише, рашири крила. Зато је већ два мјесеца по ослобођењу, тачније фебруара 1919. обновљен рад „Гајрета”.[372] Тада су усвојена и нова правила по којима је Друштво проширило дјелатност на цијелу Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Око „Гајрета” се сада без суздржавања окупљао дио муслиманске интелигенције, посебно млађе, која се политички везала за српске грађанске кругове и „опредјељивала за српску националну идеју”. Ваља додати да се ово друштво од оснивања Југословенске муслиманске организације 1919. нашло под притиском те странке, која је имала амбицију да га стави под контролу. То се претворило у вишегодишњу борбу завађених група за превагу у „Гајрету”, која ће се окончати 1923. побједом „режимских” снага. Зато ће ово друштво све до пред крај међуратног периода остати лојално југословенској, унитаристичкој оријентацији. То је значило чврсто везивање

[371] Културно-просвјетно друштво „Гајрет” основано је у Сарајеву, 20. фебруара 1903. Настало је заслугом првих босанскохерцеговачких студената муслимана, који су учили на универзитетима у Бечу, Будимпешти, Прагу и Загребу. Међу њима истицали су се Осман Нури Хаџић, Едхем Мулабдић, а посебно Сафвет бег Башагић. Потоњи је дјеловао и у окриљу листа *Бехар*, који је „брижљиво пратио и биљежио „Гајретове” активности”. Исте, 1903., Друштво је основано и у Бањој Луци, гдје је број чланова врло брзо прешао двије стотине. Наредних година „Гајрет” је у том граду дјеловао у сарадњи са Муслиманском читаоницом и вакуфовим Конвиктом за гимназијалце. Најјачу подршку су му у почетку дале богате породице Џинић и Хусеџиновић. Бањалучки „Гајрет” је, иначе, дјеловао дајући стипендије, потпоре и зајмове, али је у Бањој Луци, занимљиво, првих 10-ак година давало само стипендије. У политичком смислу, Друштво се није уклапало у аустроугарску националну политику, мада се и она мијењала. Са друге стране, оно се носило са окошталом, конзервативном муслиманском традицијом. Доласком чувеног пјесника Османа Ђикића у Друштво, оно од 1909. добија замах, али, истовремено, и власт почиње да све више зазире од отворене просрпске и пројугословенске оријентације „Гајрета”. Ibrahim Kemura, *Uloga „Gajreta“ u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)*, Sarajevo, 1986; Ibrahim Kemura, *Bibliografija radova objavljenih u kalendaru „Gajret” i „Narodna uzdanica”*, (Separat iz Glasnika VIS-a 1969–1971), Sarajevo, 1971. str. 1–2; *Споменица двадесетпетогодишњице Гајрета 1903–1928*, Сарајево 1928, стр. 69–70; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 169.

[372] „Гајрет” значи племенитост, ревност. Друштво је до гашења 1941. више пута мијењало име. Након првог, „Муслиманско потпорно друштво 'Гајрет'", биће „'Гајрет' друштво за културно и економско подизање муслимана”, затим у „Српско муслиманско културно просвјетно друштво 'Гајрет'" а на крају ће се звати „Кутурно просвјетно друштво 'Гајрет'". I. Kemura, *Bibliografija radova..*, str. 1–2.

„уз режим и апарат власти”, а по правилу и доминацију присталица Радикалне странке у Друштву. Са друге стране, то је подразумијевало благонаклоност власти, немале бенефите и поприлично сигурну егзистенцију.[373]

У новој држави, у новим условима, „Гајрет” је, као и друга слична друштва, проширио дјелатност, па је, осим давања стипендија,[374], радио на оснивању интерната, описмењавању, на курсевима за шегрте, домаћице и земљораднике, оснивању сталних и покретних књижница и народних универзитета. Касније ће „Гајрет” имати своју банку, ћилимарску радионицу, школе „за муслиманске женскиње” у Сарајеву и Требињу, богату издавачку дјелатност, а радиће и на пропагирању задругарства. У складу са својом политиком, Друштво је 1923. стављено под покровитељство династије Карађорђевић, а тек рођени насљедник престола именован је за протектора. То је значило још јаче везивање за званичну политику, али и издашнију подршку државних власти. Зато не чуди што је већ исте године у Београду основан велики „Гајретов” конвикт под именом „Осман Ђикић”, који ће осам година касније уселити у сопствену новоизграђену зграду у центру Београда.[375]

Када је ријеч о Бањој Луци, дјелатност „Гајрета” у том граду обновљена је, такође, 1919. Рад Друштва првобитно се сводио на подршку раду Конвикта са педесетак ученика, који је до те године био у власништву вакуфа.[376] Овај ђачки дом налазио се на десној обали Врбаса, на Халиловцу. У једној новинској репортажи, чији је аутор „Х.Х” – вјероватно Хамдија Халиловић – читамо како је интернат имао пространо двориште са чардаком, те благоваоницу, три спаваонице и двије учионице. У једној је била библиотека са преко хиљаду књига. У том конвикту дјеловало је и литерарно друштво које је носило име оснивача и идеолога Друштва, знаменитог писца Османа Ђикића.[377]

---

[373] Ibrahim Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice” u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945)*, Sarajevo, 2002, str. 17–19; *Споменица двадесетпетогодишњице Гајрета...*, стр. 83–88.

[374] Од 1920. до 1928. „Гајрет” је додијелио 458 стипендија и 299 потпора а 1271 ђак прошао је кроз његове конвикте. *Споменица двадесетпетогодишњице Гајрета...*, стр. 3–18.

[375] M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 56–57; *ВН*, 16. јул 1933, стр. 5, 67, 75.

[376] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 247; M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 75.

[377] На челу конвикта годинама био је Едхем Бекић. По његовом свједочењу, више од двије трећине од 40-ак питомаца били су без оца или без мајке. *ВН*, 25. јун 1933, стр. 6.

Бањалучки професор Дервиш Тафро агитовао је за „Гајрет”, тврдећи: „пут којим треба да пођемо ка спасу и бољој будућности показаће нам 'Гајрет'. Добро вели један пријатељ муслимана, да је 'Гајрет' једина свјетла тачка у мрачној стварности Бос.-херцеговачких муслимана. Похрлимо дакле тој свијетлој тачки и ухватимо се сви у братско коло које су повели 'Гајретови' трудбеници!”[378]

Из управе бањалучког „Гајретовог” конвикта извјештавали су сарајевски Главни одбор „Просвјете” да су с јесени 1922. удомили око 50 муслиманске дјеце. Ти ђаци имају на располагању и „доста лијепу књижницу”, која броји око 1200 књига, али „оскудијева дјелима српске књижевности”. То је, додаје се, без сумње од велике штете по „нацијонални одгој питомаца”, па префект Алија Хромић тражи од „Просвјете” да пошаље „извјесну количину горе поменутих књига”, да би се одгој питомаца „бар донекле управио оним путем, који ће најбоље да послужи идеји нашег народног и државног јединства”. Из „Просвјете” су одговорили да шаљу своју „Књижницу број 24”, а најавили су и још једну. Међутим, већ наредне године у документу Главног одбора „Просвјете” читамо да је у Бањој Луци затворен „Гајретов” конвикт, у коме „Просвјета” има своју књижницу, па Сарајлије моле свој бањалучки одбор да се о томе распитају. Наиме, рад „Гајретовог” одбора у Бањој Луци био је на кратко прекинут, па је чак распуштен „Гајретов” конвикт а његова књижница пренијета у Тузлу.[379]

Јануара 1926. одржана је скупштина „Гајрета” у просторијама хотела Балкан. Присуствовало је око 50 чланова, мада, како је примијећено, „оних људи који по свом политичком уверењу припадају Југословенској муслиманској организацији није скоро ни било”, а присутно је било и седам Срба и један Јеврејин. Говорили су Ејуб Мујезиновић, вјероучитељ Мухамед еф. Алихоџић и Суљага Салихагић. Први је позвао присутне да пораде на оживљавању Друштва и прочитао телеграм из Главног одбора који подржава ту акцију. Изабрана је нова управа са Ејубом Мујезиновићем на челу.[380]

---

[378] Дервиш Тафро, *Ко су босанскохерцеговачки муслимани*, У: Гајретова предавања – Гајретова библиотека 2, Сарајево бги, стр. 27.

[379] АБиХ, ПКД, кут.15 и кут. 117; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 338.

[380] За тајника је изабран Асим Скопљак, за благајника Халидбег Џинић, за ревизоре Суљага Салихагић и Љубо Вујић, а за остале чланове Хуснија Ђумрукчић, Мухамед еф. Алихоџић и Хасимбег Имамовић. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Поглавар градског среза – Великом жупану, 18. јануар 1926.

Активност замрлог пододбора разбудио је 1926. тадашњим Бањалучанима добро знани хирург др Ејуб Мујезиновић, веома присутан у „економском и културном просвећивању народа”. Он ће до своје изненадне смрти, осам година касније, бити у управи Друштва и један од његових најоданијих чланова.[381] За управника „Гајретовог” интерната дошао је млади Мидхад Бегић, касније знаменити научник. Његовим доласком, како је свједочио Сафет Фејзић, у конвикту је „наступио сасвим нови живот”. Под Бегићевим утицајем исхрана се побољшала, а „настало је једно слободније живљење у интернату, клима се измијенила, што је резултирало бољим учењем питомаца”. Млади управник имао је и велики утицај на васпитање питомаца, што је, по казивању Фејзића, засметало Главном одбору „Гајрета”, па су га смијенили. За новог управника именован је Јусуф Гранов „исто тако напредан човјек”, а након њега на то мјесто постављани су „људи склони режиму”.[382]

Од 1929. на челу бањалучког мјесног одбора нашао се грађевински инжењер Суљага Салихагић.[383] Почетком августа те године бањалучки „Гајрет” је, након великих припрема, приредио свој дан. Бањалучани су по свој прилици мало уранили, јер ће управо те године бити уведена пракса да се „Гајретов” дан слави 6. септембра, на дан рођења покровитеља Друштва, престолонасљедника Петра II Карађорђевића. Било како било, тог 8. августа по граду су продаване значке и цвијеће у корист Друштва. Њих су грађанима нудиле муслиманке, што је представљало „новост за Бању Луку, јер је то био први пут да је муслиманска жена узела видног учешћа у градском друштвеном животу”. Тиме се, свакако, истицала тежња бањалучких муслиманки за „потпуном еманципацијом”. Истог поподнева поред Врбаса је уприличен „слетни теферич” који је привукао масе свијета, а међу њима и великог жупана др Зеца, те генерала Лазаревића. Присутне је поздравио предсједник Друштва Суљага Салихагић. На програму је била трка чамаца, а потом и концерт Муслиманског пјевачког друштва „Слога” уз сарадњу оркестра Врбаске дивизијске области. Забава је потрајала дубоко у ноћ, а освијетљен је и Врбас, којим су пловили чамци

[381] *ВН*, 11. и 18. март 1934, стр. 4; Б Стојнић – В. Стошић, *Бањалучки љекари..*, стр. 117.
[382] АРСБЛ, ЗМГ, Сафет Фејзић, без наслова, стр. 1.
[383] Чланови одбора ће бити: Кемал Омерспахић, Бећир Галијашевић, Наим Ћејван, Петар Благојевић, Смаил Бахтијаревић и Смаил Рамић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 251, 346.

пуни младих људи. Они су пјевали севдалинке под лампионима, што је свему давало посебну драж.[384]

„Гајрет” је, у међувремену, 1928. године, прославио четврт вијека постојања. Од тада почиње још интензивнији рад и све недвосмисленија национална оријентација Друштва. У том смислу, на годишњој скупштини „Гајрета”, 7. јула 1929. у Сарајеву, Друштво је преименовао у „Српско муслиманско културно-просвјетно друштво Гајрет”. Усвојена су и нова Правила, у којима је озваничено ново име, те потврђено да се његова дјелатност „протеже на Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца”. Истовремено, пододбори су преименовани у мјесне одборе. Задатак друштва и даље је био да „придиже наш народ културно, просвјетно и економски а нарочито муслимански дио народа и да тај дио национално освјештава”. Шта се под потоњим мислило, свима је било јасно из новог имена Друштва.[385] Ваља додати да је „Гајрет”, у духу нове југословенске политике, отпочео интензивну сарадњу са соколским покретом, који је сада обједињен у Соко Краљевине Југославије. Ова два друштва повезивао је и заједнички протектор, млади краљ Петар II Карађорђевић. Главни одбор „Гајрета” је апеловао на чланство да се уписује у соколе, а касније је чак донесен закључак да се сви чланови „Гајрета” „имају безусловно уписати за чланове сокола”.[386]

Главна дјелатност бањалучког „Гајрета” остала је издржавање конвикта, за шта је Друштво прикупљало преко сто хиљада динара годишње. Управо у просторијама Конвикта, „Гајрет” је на дванаесту годишњицу уједињења, 1. децембра 1930, организовао приредбу.[387] Неколико мјесеци касније, организована је скупштина „Гајрета”. На њу је дошло и око 80 чланица Друштва, јер је најављено формирање Женског одбора. Тако је и било, а у одбор су изабране „најугледније госпође и госпођице и опробане пријатељице Гајрета”, са

[384] *Време*, 8. август 1929, стр. 8.

[385] Илустративно је да је предсједник владе и министар унутрашњих дела Антон Корошец одобрио „заинтересованим чиновницима” одсуство „ради присуствовања прослави 25-годишњице културног друштва Гајрета”. АРСБЛ, ВЖВО, 22. Телеграм А. Корошец – Велики жупан. *Правила српског муслиманског културног и просвјетног друштва Гајрет*, Сарајево 1929; M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 60–68.

[386] *Правила српског муслиманског културног....* стр. 3; I. Kemura, *Uloga „Gajreta“..*, str. 207.

[387] Питомци конвикта извели су дијалог „Браћа”, свирао је тамбурашки оркестар, а програм је завршен свечаном пјесмом „Хеј, Словени”. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 248–249.

Фатимом Ђумрукчић на челу.[388] Ускоро је формиран и женски хор са око 30 чланица, са којима је интензивно радио професор Миховил Ципруш.[389] Циљ је био да се „разбије конзервативизам" зарад што брже еманципације муслиманских жена. Хор је већ марта 1931, заједно са ансамблима „Слоге" и „Братства", наступио на „Гајретовој" забави која је уприличена у Хрватском дому. Како је у *Књижевној Крајини* писао Едхем Бекић, управник „Гајретовог" конвикта, забава је била „обилно посећена нарочито од муслиманског света из свих друштвених слојева".[390]

Почетком јуна 1931. „Гајрет" је у Мектебу код Ферхадије организовао редовну годишњу скупштину. Предсједник Друштва, Суљага Салихагић похвалио је женски пјевачки збор који је много допринио популаризацији Друштва код муслиманки, па је основан и Женски одбор „Гајрета". Приходи Друштва били су око 45.000 динара. Изабрана је и нова управа Друштва, на чијем челу се поново нашао Салихагић.[391]

Активности „Гајрета" наилазиле су на разумијевање грађана, па је бањалучки одбор, након опсежне кампање[392] уписа у Друштво, 1931. бројао преко 400 чланова. *Књижевна Крајина* је писала како је „Гајретова" идеја продрла „и у најзабаченије месташце" Кочићеве Крајине, а у Бањој Луци рад овог друштва је нарочито запажен од како је отворен интернат.[393] Новембра те године у Сарајеву је одржана заједничка скупштина „Гајерета" и „Просвјете", што је проглашено „великим догађајем у историји оба наша културна друштва". У мјестима гдје постоје одбори тих друштава, па тако и у Бањој Луци, од њих је тражено да одмах почну

[388] У Женски одбор „Гајрета" изабране су: Фатима Ђумрукчић, Дуда Бекић, Емина Мухурдаревић, Назифа Ковачевић, Олга Касаловић, Тифа Кајтаз, Сенија Диздаревић, Ифакета Салихагић, Хаснија Ћинић, Ифета Куленовић и др. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 249.

[389] I. Kemura, *Uloga „Gajreta"..*, str. 358–359.

[390] Забиљежено је да су овој манифестацији присуствовали и бан Милосављевић, са помоћником Јованом Зецом, те директором Гимназије и првим човјеком Просвјетног одјељења, др Васом Глушцем, као и још неким члановима Банске управе. *Књижевна Крајина*, мај 1931, стр. 220; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 249.

[391] У Управни одбор изабрани су: Фехим Курбеговић, Едхем Бекић, Рифат Ћинић, Махмут Диздаревић, Сафет Карапетровић, Салих Јусуфовић, Хасиб Имамовић. У Надзорни одбор изабрани су Омер Кајтаз, Узеир Бисер и Наим Ћејван. *Нова штампа*, 9. јун 1931, стр. 3.

[392] У тој кампањи посебно су активни били: Фехим Курбеговић, Хасиб Имамовић, Рифат Ћинић, Едхем Бекић, Махмуд Диздаревић, Сафет Капетановић, Салиф Јусуфовић, Наим Ћејван, Омер Кајтаз и Узеир Бисер. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 249.

[393] *Књижевна Крајина*, мај 1931, стр. 220; *ВН*, 5. децембар 1931, стр. 2; *ВН*, 2. децембар 1933, стр. 2.

са заједничким радом, а апострофирају се течајеви за неписмене, популарна предавања, издавање листова и књига за народ, оснивање књижница и школа за сеоске домаћице.[394]

Наредне, 1932. године, за предсједника бањалучког мјесног одбора изабран је Кемал Хаџиомерспахић.[395] Почетком марта те године „Гајрет" је организовао годишњу забаву, на којој је остварен веома лијеп приход од преко 20 хиљада динара. Неколико мјесеци касније, „Гајрет" је одржао сједницу на којој је одлучено да се и те године обиљежи „Гајретов" дан и то 6. септембра, али да се традиционални теферич одржи два дана раније јер је поменутог дана уторак, тј. пазарни дан у Бањој Луци. Потврђено је учешће хора „Јединство". Речено је да чланови управе Друштва тога дана треба да присуствују богослужењима у свим богомољама, те да ће чланице женског одбора тог дана продавати „Гајретове" значке.[396]

„Гајрет" је, иначе, редовно прослављао 1. децембар, дан уједињења, односно, стварања југословенске краљевине, рођендан краља Александра 16. децембра, као и рођење Пророково.[397] Управо 4. новембра 1932, Женски одбор „Гајрета" одржао је мевлуд, односно, прославу дана Пророковог рођења. Свечаност у конвикту отворила је предсједница Одбора гђа Фатима Ђумрукчић, која није крила радост због занимања муслиманки „за Гајрет и његову идеологију".[398]

Под предсједавањем Кемала Хаџиомерспахића, „Гајрет" је 20. децембра 1932. одржао проширену сједницу на којој су присуствовали чланови мушког и женског одбора, те још 20-ак вићенијих грађана, „муслимана-пријатеља друштва".[399] На дневном реду су била питања у вези са радом Друштва, те „пропаганде друштвене идеологије у граду и околним

[394] АБиХ, ПКД, кут.15, Покретне књижнице.

[395] Остали чланови били су: Рифат Ћинић, Едхем Бекрић, Мусатафа Крајишник, Мујага Казаз, Мухамед Диздаревић и Едхем Бахтијаревић. У Надзорни одбор изабрани су: Узеир Бисер, Сахих Рамић и Омер Кајтаз. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 250.

[396] *ВН*, 25. август 1932, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 250.

[397] *Књижевна Крајина*, мај 1931, стр. 220; *ВН*, 5. децембар 1931, стр. 2; *ВН*, 2. децембар 1933, стр. 2.

[398] Новине су биљежиле како су просторије конвикта биле „препуне г-ђица и г-ђа", којима су, након учења мевлуда, дијељене врећице шећера, бомбоне, те шербе. На приредби је за „Гајрет" сакупљено око хиљаду динара. *ВН*, 11. новембар 1932, стр. 6.

[399] О угледу тадашњег „Гајрета" у Бањој Луци свједоче имена чланова управе, као што су: Суљага Салихагић, др Ејуб Мујезиновић, Кемал Хаџиомерспахић, Бећир Галијашевић, Наим Ћејван, Асим Скопљак, Адил Букић, Мустафа Мујезиновић, Узеир Бисер и Шериф Шарић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 249; *Правила српског муслиманског културног и просвјетног друштва Гајрет*, Сарајево 1929.

селима”. Сљедећа сједница најављена је прије Рамазана, у доба када Друштво „развија своју пуну активност, држећи разна предавања, села и томболу”.[400]

И живот у „Гајретовом”' конвикту био је динамичан. То потврђује и чињеница да су његови питомци 1932. позајмили око 2.000 књига, као и да су четири пута те године уживали на излетима у околини града. Како смо већ рекли, у Конвикту је дјеловало и литерарно друштво „Осман Ђикић”. На вечерима које је оно организовало, могла су се чути предавања и дискусије о веома различитим темама, од пророка Мухамеда, Гетеа, Иве Војиновића и Бранка Радичевића, преко излагања о исламу, човјеку, животу, народним пјесмама, до оних о васпитању, породици и алкохолизму.[401]

Те 1932. „Гајрет” је у Бањој Луци веома успјешно радио, па је одржао чак 16 сједница Мјесног одбора, четири заједничка састанка са Женским одбором, једну конференцију, те двије приредбе и забаве. Те године „Гајрет” је у Бањој Луци имао око 200 чланова: 160 редовних, 33 утемељивача и осам добротвора, а остварио је приход од преко 42.000 динара. Већ почетком наредне године, бањалучки одбор „Гајрета” одржао је скупштину у просторијама „Будућности”, а под руководством Хаџиомерспахића. На тој скупштини појавио се и професор Миленко Копривица, тадашњи предсједник бањалучке „Просвјете”, који је у духу споменутог споразума главних одбора у Сарајеву, изнио приједлог о сарадњи. Одлуком скупштине, на челу „Гајрета” поново се нашао Суљага Салихагић, који ће бити потврђен на том мјесту и половином 1933.[402]

У четвртак 12. јануара 1933. „на врло свечан начин” у просторијама Конвикта прослављен је рођендан Пророков. По обичају, гости су чашћени шећером и шербетом. Мевлуд је „учен” на „нашем језику”, што је, како су писале новине, „на присутне оставило врло леп утисак”.[403] Три мјесеца касније, „Гајрет” је у свим просторијама Народног позоришта

---

[400] *ВН*, 28. децембар 1932, стр. 5.

[401] Рад овог литерарног кружока годинама су подржавали професори Кемал Османспахић и Наил Ћејван. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 248, 250.

[402] У Управни одбор изабрани су: др Тоде Лазаревић, Омер Кајтаз, Едхем Бекић, Асим Алихоџић, Хуснија Ђумрукчић и Фехим Курбеговић, а за замјенике чланова: Турчинхоџић, Кемал Хаџиомерспахић, Милан Јанковић, Османчевић и Мухамед Казаз. У Надзорни одбор ушли су: Рамић, Ливњаковић и Ђулбеговић. Наредне, 1933. у Управни одбор изабрани су: Узеир Бисер, Омер Кајтаз, Кемал Хаџиомерспахић, Едхем Бекић, Заим Османчевић и Ахмет Беглербеговић; у Надзорни одбор изабрани су Марко Ливњаковић, Фахрудин Демировић и Хаџи-Хафиз Ковачевић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 250–251.

[403] *ВН*, 18. јануар 1933, стр. 8.

уприличио велику забаву, за коју су се седмицама спремали. Формиран је посебан „забавни одбор” у који су ушле најугледније личности. Тај одбор је начинио раскошан програм у коме је носилац била „Слога”, предвођена Јиранеком, а велико занимање било је и за „слику из обичаја муслимана када удавача пређе у младожењин дом”. Како је и планирано, програм је отпочео доласком бана Милосављевића са баницом. Осим „Слоге”, публику је разгалио Мухамед Ћејван, који се „доказао као веома добар певач”. Најављену „слику” извеле су пријатељице „Гајрета” у живописним муслиманским костимима. На крају су наступили „Гајретови” питомци са госпођицом Шефиком Хазнадар. Услиједила је забава са томболом, а весеље је потрајало дубоко у ноћ.[404]

„Гајрет” је 1933. славио три деценије постојања. Иза себе је имао успоне и падове, забране, прогоне и логоре истакнутих чланова, али и импресиван број стипендиста. Кроз његове интернате прошло је преко 3.000 ђака. Осим тога, „Гајрет” је до тада „успио оспособити за приватну и јавну службу” 28 адвоката, 67 љекара, 41 инжењера, 85 професора, 235 судија, 428 учитеља, 1558 разних чиновника. Поводом јубилеја, Главни одбор „Гајрета” издао је проглас који су пренијеле и *Врбаске новине*. Када је ријеч о Бањој Луци, у том граду је „Гајрет”, како су писале једне новине, „ухватио чврста корјена”, мада се примјећивало и да „неке особе и групе”, како се каже, „поткопавају велико „Гајретово” дјело”.[405]

Дана 25. јуна 1933. одржана је редовна годишња скупштина „Гајрет” у просторијама „Будућности”. Скупштина је планирана за јутарње часове, али је у исто вријеме отпочео са радом Конгрес Народне одбране, па је одложена за поподне. Извјештаје су поднијели предсједник Суљага Салихагић и секретар Кајтаз, те благајник Бекић. Приходи су били око 42.000 динара. Изабрано је и ново руководство на чијем челу је остао Салихагић. На крају скупштине објављена је вијест да је предсједник Средишњег одбора Народне одбране Илија Трифуновић одлучио да ће Народна одбрана школовати једног муслимана, свршеног гимназијалца на универзитету који он изабере. Скупштина „Гајрета” наградила је

[404] Како су писале новине, „забавни одбор” уложио је много труда да та забава најављена за 8. април премаши све раније. За њу је владало велико интересовање „нарочито међу муслиманским свијетом”. *ВН*, 5. и 12. април 1933, стр. 3. и 7.

[405] У споменутом прогласу се осуђује „нехат у изграђивању савременог духа” и апелује на југословенске муслимане да прихвате „нови дух времена” и „нове методе основане на науци и искуству”. У свему томе, каже се у прогласу, муслимани треба да се окупе око „Гајрета”, који је у стању „препородити наш елеменат и његову културу” и „извести нас из овога хала”. *ВН*, 26. март и 16. јул 1933, стр. 8. и 5.

Трифуновића звањем „утемељача са друштвеном почасном дипломом”. Изабрано је ново руководство, на чијем челу је остао Суљага Салихагић.[406]

Крајем августа 1933. мушки и женски одбор „Гајрета” сазвали су у просторијама „Будућности” конференцију „Гајретових” радника и пријатеља Друштва. Састанку су присуствовали чланови оба одбора, те представници свих локалних муслиманских организација. Циљ конференције био је дефинисање програма обиљежавања „Гајретовог„ дана. Предсједавао је Суљага Салихагић. С обзиром да је 6. септембра био и десети рођендан престолонасљедника и покровитеља Друштва, одлучено је да манифестација буде у духу тог јубилеја. Истовремено, била је то прилика да се обиљежи и 30 година од оснивања „Гајрета”. Ујутро је била свечана дова у Ферхат-пашиној џамији, којој су присуствовали бан Милосављевић, ђенерал Недељковић „и други одличници”, као и мушки и женски одбор Друштва, те ђаци муслимани из свих бањалучких основних и средњих школа. Након молитве по програму је слиједио свечани говор предсједника Друштва, Суљаге Суљагића, са балкона сусједне Кираетхане. Он је подсјетио да је у доба оснивања „Гајрета” била ријеткост да муслиманско дијете иде у било какву школу, а у цијелој Босни и Херцеговини била су свега 3–4 факултетски образована муслимана. Тридесет година касније, средње школе похађало је око 1.000 муслимана од чега је пола издржавао управо „Гајрет”. Преко 200 муслимана је на студијама, а више од њих 150 издржава београдски „Гајрет”. Осим тога, тврдио је Суљагић, „Гајрет” је заслугом Османа Ђикића имао здрав национални правац.[407]

Септембра 1933. ово друштво је и званично, на прослави Дана „Гајрета” у Сарајеву, подржало идеологију интегралног југословенства и издало проглас у коме заговара улазак у „заједничко коло”. На манифестацији је говорио и предсједник бањалучког одбора Суљага Салихагић, који је хвалио дјелатност „Гајрета”, јер је „окупљао омладину под српским и преко њега југословенским барјаком”. И наредног прољећа Салихагић је на конференцији

[406] За потпредсједника је изабран инжењер Омер Кајтаз, за секретара инжењер Узеир Бисер, за благајника Едхем Бекић, а за одборнике: Ахмет Беглербеговић, Кемал Хаџиомерспахић и Заим Османчевић; у Надзорни одбор изабрани су: Фахрудин бег Демировић, Марко Ливњаковић и Шаћир Хафиз Ковачевић. *ВН*, 21. јун, 27. јули и 2. август 1933, стр. 6, 4. и 5.

[407] У међувремену, чланице „Гајрета” продавале су пригодне значке, а послије подне „гајретовци” су, уз романсе, севдалинке, „шаљиве куплете”, те војну и музику Ватрогасног друштва, уживали у забави у башти „Абације”. *ВН*, 31. август, 6. и 8. септембар 1933, стр. 3. и 6.

Друштва величао југословенску идеју, која је, по њему, „нашла дубок коријен и међу Крајишницима”.[408]

Женски одбор „Гајрета” је, у међувремену, наставио са радом. На скупштини јуна 1932. за предсједницу је поново изабрана Фатима Ђумрукчић.[409] Овај женски огранак имао је око 90 чланова и три утемељивача. Забиљежено је да је те године учествовао и на Свесловенској забави Кола српских сестара, те да је организовао два предавања у просторијама „Будућности”. Осим тога, крајем 1933. овај одбор „Гајрета” приредио је „низ седељки у облику чајанки”, на којима су одржавана предавања „морално-узгојне и етичке садржине”, а чланицама се пружала прилика „да се упознају са разним културним и хигијенским потребама”. Прво предавање одржала је др Братислава Клајнхапл на тему „О његовању одојчета и дјетета”, а друго Мухамед еф. Алихоџић „О вјери вјерским дужностима”.[410]

Ђумрукчићеву ће на мјесту предсједнице Женског одбора наслиједити Ифкета Салихагић, супруга предсједника бањалучког „Гајрета”. Новембра 1933. Женски одбор одржао је сједницу на којој је расправљано о учешћу бањалучких муслиманки на предавањима „о убојитим отровима и заштити становништва од напада из ваздуха”. Организацију тих предавања привремено је водио Хигијенски завод. Одбор је одлучио да прихвати изазов и да се стави на располагање организаторима. Штавише, одлучено је да се Хигијенском заводу пошаље списак свих чланица Одбора.[411]

Новембра 1933. „Гајрет” је организовао прославу „Лејлен-Мираџа са учењем Мевлуда”. Послије јације намаза у џамији, Мустафа хафиз Нуркић одржао је предавање о значењу Лејлен-Мираџа. Након овог обреда, учесници прославе прешли су у просторије Друштва гдје је настављена „седељка”. Наредног мјесеца у кафани браће Сарач организована је „Гајретова рамазанска томбола”, која је трајала неколико дана. Како су писале новине, „до у касну ноћ узвикују се бројеви” а „мало их је који од тога играња имају користи”. Али има „Гајрет”. Ускоро је покренута иста томбола и у хотелу Босна, а с обзиром да ће се играти

[408] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 251.
[409] У одбор су ушле још и: Дуда Бекић, Бахида Татаревић, Арифа Табаковић и Шида Хусеџиновић. У Надзорни одбор изабране су: Сенија Диздаревић, Емина Мухурдаревић и Тевхида Бекташевић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 250.
[410] Чајанке су неријетко посјећивале и супруге високих официра и других угледника, те представнице школа, Кола српских сестара и других организација. *ВН*, 1, 6, 10. и 12. децембар 1933, стр. 4.
[411] *ВН*, 11. новембар 1933, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 250.

„само док глазба не свира”, томбола ће бити продужена све до три сата ујутро. Слично је било и у хотелу Палас, гдје су „рекордне” гужве на „Гајретовој” томболи по правилу биле „после завршених кино-представа”.[412]

И јануара 1934. „Гајрет” је у свом конвикту „преко Врбаса” славио мевлуд. Тамо је прославу рођења Пророковог приредио Женски одбор, а занимање за свечаност било је толико да су „просторије биле већ око 6 сати дупке пуне”. Том приликом обављена је и хамтма, односно, помен првом „Гајретовом” легатору Дервиш бегу Миралему. Предавање је одржао вјерски васпитач у конвикту, професор Мухамед Алихоџић. И овај пут, након „учења”, дијељени су пакетићи шећера и шербе. Истог мјесеца новине су писале о примјеру „лепе пажње”, односно, о томе како је, поводом краја рамазанског поста, предсједник „Гајрета” Суљага Салихагић у свом дому приредио ифтар, тј. вечеру за 40 питомаца, управника Конвикта и неколико чланова Одбора.[413]

Вјероватно под утицајем успјеха школе коју је покренула „Будућност”, и у „Гајрету” су почетком 1934. покренули питање „о једној давнашњој потреби муслиманског женскиња – отварању домаћичког течаја који би се по потреби претворио у сталну школу”. Друштво се са тим циљем обратило Банској управи. Тамо је наишло на позитиван одговор, што је значило да ће Банска управа за почетак обезбиједити једну или двије учитељице и сносити трошкове њиховог рада. Ускоро је „Гајретов” женски одбор организовао упис на течај, на који се јавило око 30 муслиманки од 18 до 25 година. Са друге стране, градска општина је обезбиједила и просторију за рад овог течаја. Тако је у згради Ибрахимбеговића на десној страни Врбаса, 11. јуна 1934. почео петомјесечни „Гајретов” домаћички течај на коме ће учитељице Ангелина Савичић и Ана Грујичић поучавати у „кућанству” 30 муслиманки, чланица „Гајрета”. Овим је „Гајрет” показао да је „изашао из оквира обичног ђачког потпорног друштва”.[414]

За 10. март 1934. најављивана је велика „Гајретова забава”, коју су заједнички у хотелу Палас приредили мушки и женски одбор. Веома озбиљне припреме отпочеле су много

[412] Ваља казати да је у „Гајрету” томбола доживљавала као забава, а не коцка. *ВН*, 15. новембар, 21, 22. и 27. децембар 1933, стр. 4.
[413] Све су прилике да је примјер Суљаге Салхагића имао одјека, па тако читамо да је ускоро и један трговац нахранио питомце у интернату. *ВН*, 10, 14, 16 и 21. јануара 1934, стр. 4.
[414] Настава за све полазнице била је бесплатна. *ВН*, 11. фебруар и 14. јун 1934, стр. 4 и 3.

раније, а формирано је чак једанаест секција са задатком да пораде на програму прославе. Најављивана је посебна гошћа, Бахрија Нури Хаџић, примадона београдске опере и кћерка чувеног књижевника Османа Нури Хаџића.[415] Најављено је и Југословенско пјевачко друштво „Слога" са браћом Карабеговић. Ускоро је примадона, ипак, отказала гостовање, а најављено је да ће умјесто ње наступити један „Гајретов" питомац музичке школе у Загребу. Посебно питање било је организација томболе, те награде за добитнике, за шта су задужени Женски одбор и управитељица Женске стручне школе Љубица Миладиновић.[416] Најављиван је и „обилан бифе". За забаву је било велико интересовање, па је одлучено да се идућег дана одржи и „Гајретова" конференција на нивоу Врбаске бановине, први пут од установљавања те административне области. На дневном реду били су извјештаји свих одбора, а посебно интересовање изазивао је рад Женског одбора Друштва. Очекивао се долазак великог броја представника, те предсједника Друштва из Сарајева Авде Хасанбеговића. Колико је било занимање за „Гајретове" активности, потврђује и чињеница да је у позоришту отказана редовна представа, а у биоскопу пројекција филма. Ипак, и забава је на крају отказана због изненадне смрти директора Бановинске болнице др Ејуба Мујезиновића, угледног грађанина и бившег предсједника Друштва. Наредних дана уприличена је комеморација и џеназа др Мујезиновића, којој је присуствовало око 5.000 његових суграђана, поштовалаца, пријатеља и родбине.[417]

Најављена скупштина је пролонгирана за седам дана, на 17. март, а очекивао се и долазак неколико угледних гостију из Сарајева. Том приликом у хотелу Палас се окупио „рекордан број публике", а потоњој забави је присуствовао и бан Милосављевић са супругом, начелницима, те генерали Недељковић и Михајловић са супругама, градоначелник и многи други угледници. Наступио је и тенор Захид Налић, „Гајретов" питомац Музичке академије у Загребу. Осим њега, овације публике измамили су и браћа Хакија, Мујо и Ирфан Карабеговић, којима се у квартету придружио Фаик Хаџибеговић. Програм је обогатило и Југословенско пјевачко друштво „Слога". Весеље је отворено народним колом, које је

[415] Бахрија је почетком вијека као дјевојчица са родитељима неколико година живјела у Бањој Луци. АРСБЛ, ЗМГ, Сандаљ Никола, Сјећање на стару Бању Луку, стр. 5–7.
[416] *ВН*, 16. фебруар и 1. март 1934, стр. 4.
[417] Ејуб Мујезиновић рођен је Љубишком 1882. У Бањој Луци живио је од 1911, гдје се „одродио се с познатом бањалучком породицом Џиниħ". *Споменица двадесетпетогодишњице Гајрета 1903–1928*, Сарајево 1928, стр. 56–58; *ВН*, 8, 9, 10. и 11. март 1934, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 251; *ВН*, 11, 13. и 18. март 1934, стр. 4.

повела баница Десанка Милосављевић са предсједником „Гајрета” Салихагићем. Како су писале новине, била је то једна од најуспјелијих забава те сезоне.[418]

Мјесни одбор „Гајрета” одржао је скупштину 10. јуна 1934. у просторијама „Будућности”. Присуствовало је око 30 чланова. Суљага Салихагић, предсједник Друштва, прочитао је поздрав бану Ђорђевићу, а предсједник Надзорног одбора, Марко Ливњаковић предложио је да се упути поздравни телеграм престолонасљеднику Петру, покровитељу „Гајрета”, што је скупштина, свакако, усвојила. Именовано је и ново руководство са малим измјенама у односу на раније. Усаглашено је да се управа прошири новим члановима, а да се о томе консултује Главни одбор у Сарајеву приликом одржавања конференције. Договорено је и да се чланови одбора заузму, па да се на зиму сиромашним средњошколцима, муслиманима обезбиједи „помоћ у оделу, макар и старом”.[419]

Првих дана јануара 1935. Женски одбор „Гајрета” приредио је прославу Мевлуд Шерифа у конвикту. За ту прилику украшене су двије веће просторије, а прослави је присуствовало „мноштво муслиманских жена”, посебно женске омладине. Манифестација је била „један од најуспјелијих скупова овог друштва”. Предвођен Суљагом Салихагићем, „Гајрет” је половином марта 1935. у просторијама кина Палас приредио своје велико бајрамско вече. На свечаност су дошли представници цивилних и војних власти, али, занимљиво, није било никога из бањалучког муфтијства, иако су се одазвали представници осталих вјерских заједница.[420]

Када би се судило по допису Управе полиције представнику Централног прес бироа у Бањој Луци Матку Кумарићу, почетком 1935. рад мјесног одбора друштва „Гајрет” био је у озбиљној кризи, јер се наводи да „све функције врши” Јусуф Гранов и да „других функционера нема”. Ако се има у виду да су за друга бањалучка друштва у истом документу службеници полиције навели по три до четири функционера, онда овакав закључак постаје још увјерљивији. Међутим, Гранов је био управник „Гајретовог” конвикта, па је по свој

[418] Наступили су и Крунослав Жуна, Јосип Јиранек, глумци Народног позоришта, те Мухамед Ћејван, а посљедња тачка била је „Коло” Бранка Радичевића које су извели питомци „Гајретовог” конвикта. *ВН,* 17. и 20. март 1934, стр. 4.

[419] АРСБЛ, УП, Документ без наслова од 13. јуна 1934.

[420] Како су новине најављивале, у програму учествује ЈПД „Слога” и неколико глумаца из Позоришта, гђа Фазлибеговић, господин Плићанић и Ћејван, те питомци „Гајретовог конвикта”. *ВН*, 3. јануар, 13. и 17. март 1935, стр. 2 и 3.

прилици, ипак, ријеч о немару или о грешци у комуникацији, те се овај извјештај мора узети са великом резервом.[421] „Гајрет" је, у ствари, низао успјехе, што у јавности није могло проћи незапажено. Друштво у посљедње четири године чак оснива и домаћичке течајеве по махалама а у свему томе помаже и држава и бановина и општина.[422] Као потврда овог чланка био је други по реду петомјесечни „Гајретов" домаћички течај који се управо одржавао. Уистину, он је по бројности дјевојака – било их је 15 – двоструко слабији од прошлогодишњег. Течајем су полазнице оспособљене за „савремене домаћице". Заслуге за рад овог курса имале су докторке Драгиња Панковић и Даринка Човић из Хигијенског завода, управитељица течаја Ангелина Савић и учитељице Јеленка Ђурђевић, Невенка Вујасиновић и Бахрија Бахтијаревић.[423]

Наредног мјесеца, јуна 1935, у просторијама „Будућности" одржана је годишња скупштина Женског одбора „Гајрета". Предсједавала је Фатима Ђумрукчић, која се сјетила покојног краља „као највећег пријатеља муслимана". Одбор је тада имао око 90 чланова. Потврђено је старо руководство, али је одбор проширен новим чланицама.[424] Неколико дана касније, баш у доба вашара, одржана је и скупштина мушког одбора „Гајрета". Скупштину је отворио Суљага Салихагић, а присутни су минутом ћутања одали почаст „сени Великог Краља". Предсједник Друштва је прочитао поздравне телеграме, а потом су „друштвени функционери" поднијели извјештаје о раду. Салихагић се изјаснио да због осталих обавеза није у могућности да настави водити Друштво, што је уважено. За новог предсједника изабран је Дервиш Тафро, такође, просрпски и југословенски настројен муслиман.[425] Неколико дана касније, нови одбор одржао је прву сједницу на којој је конституисана управа. Новоизабрани предсједник имао је посебно задовољство обавијестити чланове

[421] AJ/38–72–196. Управа полиције – Матку Кумарићу.

[422] У једном чланку под насловом „Муслиманка на путу ка бољој будућности" *Врбаске новине* кажу како је то друштво „много задужило данашњу муслиманку", јер су његовим залагањем многе дјевојке добиле ухљебљење. *ВН*, 26. мај 1935. стр. 2.

[423] У испитној комисији били су Данило Узелац и др Драгиња Панковић, а полазнице је обишла и баница, која се посебно интересовала за радове изложене у двије собе. ВН, 31. мај 1935, стр. 1.

[424] У Одбору биле су: Фатима Ђумрукчић, учитељица Хајрија Хасанбашић (секретар), Арифа Табаковић (благајник), Ифакат Салихагић, те гђе Тафро, Дедић, Зумрета Шехић, Бахрија Бахтијаревић и Луфтија Бахтијаревић, Чамка Филиповић. *ВН*, 14. јуна 1935, стр. 2.

[425] По неким изворима, Дервиш Тафро се увијек изјашњавао као Србин, чак и када је успостављена НДХ. Штавише, тражио је да као Србин буде ухапшен и депортован у Србију, гдје је и провео рат. *Сто година бањалучке гимназије 1895–1995*, Бања Лука 1996, стр. 115.

Друштва да је намјесник принц Павле дозволио да млади краљ Петар и даље буде покровитељ „Гајрета”.[426]

Почетком септембра 1935. спремала се велика манифестација оданости југословенском монарху. У прослави су учествовали скоро сви: војска, све вјерске заједнице, сви нивои власти, као и сва „национална и патриотска друштва”. У све то се, свакако, укључило и Српско-муслиманско културно просвјетно друштво „Гајрет”. Предсједник овог друштва и начелник Просвјетног одјељења Банске управе, Дервиш Тарфо, послије завршене дове, одржао је у дворишту Ферхат-пашине џамије говор. Он је подсјетио да су „гајретовци” окупљени под заставом на којој пише „Служба народу, за добро краља и отаџбине”. Муслимани, који су доскора били „стуб једног великог царства” посљедњих су се деценија, додаје, нашли на путу „потпуног пауперизовања”, али се то није догодило захваљујући многим културним и националним радницима, „у првом реду Гајрету и његовим борцима”, додаје Тарфо. За тридесет и двије године мучне борбе овог друштва, борбе против предрасуда и неразумијевања много је учињено, па сада на том путу дјелују „цијеле легије школованих људи који су прошли кроз Гајретове интернате, заједно са многобројним привредним подмлатком, који је Гајрет оспособио”. Те успјехе цијенио је и краљ Александар, па је „Гајрет”, подсјећа Тарфо, „одликовао” високим повјерењем тако што је то друштво „ставио га под заштиту Свога Првјенца Сина”. У овом надахнутом говору, предсједник „Гајрета” се сјетио и како је „злочиначка рука прекратила драгоцјени живот Великом Краљу”, што је окупљена маса испратила „скидајући шешире, муслимани дизањем руке у знак поздрава” и поклицима „Слава Краљу Ујединитељу”.[427] Исто вече, у Шипсовој башти приређен је „велики Гајретов годишњи теферич”. Улазница је била „добровољни прилог”, а припремљен је интересантан програм и „обилат бифе”. Учествовали су Љубица Дуда Јовановић и Душан Цветковић „са неколико заиста успелих продукција”, а Владо

[426] У управу Друштва изабрани су и: начелник Просвјетног одјељења Банске управе Дервиш Тарфо (предсједник), професор Наим Ћејван (први потпредсједник), наставник Грађанске школе Хасиб Имамовић (други потпредсједник), учитељ Кемал Хаџиомерспахић (тајник), Мујага Казаз, Али ефендија Капиџић, Мухамед Јусуфспахић, Јусуф Гранов, Идриз Хафиз Каденић и Зајим Османчевић; у Надзорни одбор изабрани су Шаћир Хафиз Ковачевић, Хаџи Јусуфспахић, Осман Смајлагић и Изет Смајлагић. ВН, 20. јун 1935, стр. 2.

[427] Његову мисију „формирања једне исте националне душе са истим националним осјећањем и једним истим националним тежњама и идеалима” завршиће, вјерује Тарфо, његов насљедник, млади краљ Петар. *ВН*, 8. и 10. септембар 1935, стр. 2.

Зељковић отпјевао је свој „локални рапорт” који је публика наградила „френетичним аплаузом”.[428]

Мимо неписаног правила да „Гајрет” прави само једну забаву годишње, Женски одбор „Гајрета” је два мјесеца након претходне организовао још једну. Наиме, 3. новембара у просторијама Државне женске занатске школе, раније Руждије, овај одбор уприличио је своју прву чајанку за ту годину. У програму су учествовали чланови и пријатељи Друштва, а најављивана је и томбола „са богатим згодицима”. И у обиљежавање 17 година од уједињења, 1. децембра 1935, укључио се свакако и „Гајрет”. Прослава „уједињења у једну моћну и недељиву Југославију” уприличена је у конвикту и то врло свечано, са програмом „напуњеним разним бираним тачкама”.[429]

За четвртак 12. децембар 1935. „Гајрет” је најавио да ће се у просторијама његовог конвикта одржати још једна, и то двострука, прослава: мевлуд и „учење хатме” или дове великим „Гајретовим” легаторима, Дервишбегу Миралему и др Сафветбегу Башагићу, односно, књижевнику Мирзи Сафету. Ово „учење” обавиће се навече, иза теравије намаза. Наиме, већ годинама „Гајретове” организације у цијелој земљи у дане прославе Мевлуда „чине дову”, тј. помен Дервишбегу, а посљедњих година и Мирзи Сафету, који су ударили моралне и материјалне темеље Друштва и својим животима били „оличење онога најбољега што има муслиманско друштво”. Како је најављено, тако је и било. У овим свечаностима учествовао је „рекордан број муслимана”, тако да је сала конвикта била дупке пуна. Свечаност је отворило шест хафиза „учењем Мевлуда”. Овај религиозни спјев о рођењу муслимана хафизи су „обавили” на „нашем језику” и на врло свечан начин. За то вријеме посјетиоцима су дијељени пакетићи шећера „помијешани са бомбонама”.[430]

Пошто су „Гајретове” забаве важиле као „најуспелије популарне приредбе” у Бањој Луци, у том друштву су имали гесло: „Једна забава у години, али та мора да буде на највећој

[428] По обичају, прослава је „зачињена” севдалинкама за које су били задужени Мухамед Ћејван и Сулејман Плићанић, уз хармонику Теуфика Тетарића, да би на крају дошла игранка уз ватрогасни оркестар. *ВН,* 10. септембар 1935, стр. 2.

[429] Питомци су приредили сјело са плесом, а предавање о том историјском датуму одржао је ћак Трговачке академије Мехмед Јакић. Послије још неколико тачака настало је весеље и игранка, која је потрајала до пола ноћи, а присутне је забављао „ђаз оркестар учитељских приправника”. *ВН*, 26. октобар 3. децембар 1935, стр. 3.

[430] У другом дијелу програма, питомци конвикта су са вјерским васпитачем Алихоџићем „проучили дову” двојице споменутих легатора „Гајрета”. *ВН*, 11. децембар 1935, стр. 2.

умјетничкој висини". Зато су „Гајретове" прославе важиле за „редовно најпосећеније приредбе, са највише младалачке веселости и живости". Осим тога, забаве овог друштва познате су и по „најбољим томболским добитцима, а нарочито скупоценим згодицима из ручних женских радова и богатој народној орнаментици". Такав рејтинг ваљало је одржати, па је „Гајрет" још крајем октобра почињао са припремама јануарске забаве. Предсједник „Гајрета" Тафро сазвао је ширу конференцију и обавијестио присутне да је управа Друштва одлучила да наредна приредба јануара 1935. чак „одскочи од ранијих". Због тога је одлучено да се формира један „специјални одбор" са задатком да припрема забаву, а унутар њега су одмах образоване секције за програм и рекламу, те секција за бифе и томболу. Ускоро је одлучено да на забави учествује војна музика 33. пјешадијског пука, ЈПД „Слога", чланови Народног позоришта, познати пјевачи браћа Карабеговићи, тенор „Јединства" Плићанић а „у изгледу" је било и гостовање првакиње Београдске опере, Бахрије Нури Хаџић.[431] Послије дужих припрема, поменутог датума, у хотелу Палас збила се једна од „најљепших и најуспјелијих Гајретових забава". Како су писале новине, закупац хотела Милкан Гојић обезбиједио је прославу „добрим јелом и одличним вином, тако да ће и последњи бањалучки гурман бити задовољан". На забави је учествовао војни оркестар 33. пјешадијског пука, предвођен Јосипом Јиранеком, те виолиниста Драгослав Драган Шајновић, који је уз клавирску пратњу извео „Српске игре", потом Хакија Карабеговић – он је, такође уз Јиранекову пратњу, извео „Шубертову серенаду". Наступио је и хор „Слоге" са „Бачким напјевима", а чланови Народног позоришта Фазлибеговић и Јовановић су са својим супругама извели шаљиву једночинку „Из љубави у смрт". На крају, запјевао је Суљо Плићанић уз пратњу хотелског оркестра. Била је то забава о којој се дуго причало у Бањој Луци.[432]

Седмог јуна 1936. Мјесни одбор „Гајрета" је у просторијама Друштва „Будућност" одржао још једну редовну годишњу скупштину. Тих дана женски одбор Друштва приредио је у башти „Абација" свој први теферич те године „са бираним програмом и плесом". Поред неколико севдалинки које ће отпјевати „муслиманске девојке уз пратњу на хармоници",

[431] Из „Гајрета" су још једном апеловали на сва бањалучка друштва да 4. јануара не заказују своје манифестације. *ВН*, 30. октобар 18. децембар 1935, стр. 2 и 3.

[432] Припремљена је и богата томбола, а награде су данима прије забаве биле постављене у излогу једне радње у хотелу. *ВН*, 6. октобар 1935, стр. 3, те 3. и 7–9. јануар 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 252.

најављиван је и „шаљиви комад” под називом „Бифе”, те томбола, а за плес је подијум „нарочито уређен”.[433]

Као и сваког љета годинама уназад, августа 1936. мјесни одбор „Гајрета” најављивао је прославу рођендана свог „протектора”, младог краља Петра II Карађорђевића, што је иначе и „Гајретов дан”. Планиран је велики теферич у Шипсовој башти, уочи тога дана, којим је ово друштво фактички правило увод у велику сутрашњу манифестацију.[434]

Крајем новембра 1936. женски одбор друштва „Гајрет” је, као и иначе у доба Рамазана, одржао Мевлуд у просторијама конвикта. Мевлуд су „учили” Захировић и Каденић, а сви присутни су по обичају почашћени „шећером и слатким”. „Гајрет” се првог дана наредног мјесеца још једном укључио у прославу дана уједињења.[435]

Почетком сваке године „Гајрет” је традиционално организовао забаве. Судећи по новинама, јануара 1937. се спремала „једна од најуспелијих”, јер је њен програм био „толико обилат и интересантан, да ће својим посетиоцима пружити много разоноде”. На програму су били Мокрањац, Новак, те Росини; најављиван је и „потпури капелника г. Јилинека” под насловом „Што се пева по Бањој Луци”. Ту композицију је изводило друштво „Слога” уз пратњу војне музике. Популарни Мујо Карабеговић пјевао је Мокрањчеве севдалинке. Поврх тога, на програму је била и „актовка” Ахмета Мурадбеговића, а у извођењу овог комада судјеловало је седморо „Гајретових” даровитих „глумаца”. Обећана је и „заиста богата томбола” и „пробран” бифе. По свој прилици, тако је и било. Забави у хотелу Палас присуствовали су и бан Кујунџић, генерал Алимпић и много другог свијета. Главни дио програма је изведен у кино сали Паласа.[436]

---

[433] Посјета теферичу је била „обилна, нарочито код муслиманског света”, писале су новине. *ВН*, 23. и 24. мај, те и 6. и 9. јун 1936, стр. 2, 3. и 2.

[434] Шипсова кафана била је, нарочито љети, омиљено мјесто за састанке прославе разних бањалучких друштава. ВН, 14. август и 8. септембар 1936. стр. 2.

[435] Тога дан су питомци његовог конвикта приредили свечану академију са сијелом, на којој је „узело учешће много муслиманске омладине”. Услиједила је игранка уз ђачки оркестар. *ВН*, 28. новембар и 1. децембар 1936, стр. 2.

[436] Послије програма услиједила је игранка, а суд је био да је ова забава била чак много боља него прошлогодишња, те да, како су писале новине, „Гајрет”, са Дервишом Тафром на челу, добија „све шири круг нових симпатизера и присталица”. *ВН*, 1. и 5. јануар 1937, стр. 3.

Редовна годишња скупштина бањалучког „Гајрета” заказана је за почетак јуна 1937, овај пут у просторијама Муслиманске читаонице поред Ферхадије.[437]

„Гајретова” забава јануара 1938. је поново „надасве успела”. Програм је изведен не само „по дужности”, већ и са извјесном дозом „умјетничког замаха”. За инструменталномузички програм био је задужен војни оркестар којим је дириговао капелник Јосип Херман. Вокалномузички програм извели су хорови и пјевачи севдалинки. Наступили су мјешовити хор „Слоге”, којим је руководио Марко Чанковић, хор „Братства”, којим је дириговао Авдо Чарџић, те двојица солиста, Мујо Карабеговић и Суљо Плићанић. Осим тога, изведена је и једночинка Светозара Ћоровића под називом „Он”. Приредба је имала и плесни програм.[438]

И „Гајретов” конвикт је, у међувремену, био активан у културно-забавном животу града. Школске 1936/1937. у њему су боравила 24 ученика, од којих је 18 примало „Гајретову” стипендију, а преосталих шест имало је бесплатан боравак. Конвикту су наредне године у госте дошли питомци „Гајретвовог” студентског дома у Београду који је носио име као литерарна секција у Бањој Луци – Осман Ђикић.[439] Гости из пријестонице су одржали два јавна предавања о животним и просвјетним приликама муслимана у Босни и Херцеговини. Сутрадан навече у Соколском дому уприличен је концерт на коме су присуствовал многобројне званице и бањалучки муслимани. Услиједила је игранка, која је „у добром расположењу, уз остале забавне атракције, потрајала до зоре”. Трећи дан ујутро, гости су возом отпутовали ка Љубији, гдје је у плану био сличан програм.[440]

Судећи по „Гајретовим” забавама, живот и стање духова у Бањој Луци били су све бољи и обећавали су свијетлу будућност. Међутим, то је био само привид. Како су писале новине 1938, велики проблем код младих босанских, па и бањалучких муслимана било је рано и масовно одустајање од школовања. По неким подацима „ни 5% муслиманске деце која упишу у први разред средње школе не заврше школу”. Због тога је сарајевски „Гајрет”

[437] На дневном реду били су извјештаји, усвајање новог буџета, те попуна Управног и Надзорног одбора. *ВН*, 6. јун 1937, стр. 1.

[438] Приредби су присуствовали бан Лазаревић са госпођом, те генерал Костић и многи други званичници. *ВН*, 19. јануар 1938, стр. 1–2.

[439] Абдурахман Тупара, О животним приликама муслимана у Босни и Херцеговини и Хусрев Рецић, О просвјетним приликама муслимана. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 253.

[440] За дочек ове групе од 70 студената из Београда домаћини су формирали посебан одбор које је имао задатак да се гости сачекају на жељезничкој станици, те смјесте у конвикте бањалучких друштава. У плану је било да гости разгледају град, те Горњи Шехер и Траписте. *ВН*, 20, 24. и 28. април 1938, стр. 1. и 2.

покренуо акцију којом је у просторијама свога дома увео „корепетиторије” средњошколцима који имају проблем са учењем. Ангажовано је 20 професора да помажу ђацима. По узору на Сарајлије, бањалучки „Гајрет” увео је „бесплатне инструкције из математике и језика за све слабе ђаке муслимане, који похађају средње школе” и то у просторијама свог конвикта, те медресе и мектеба. Пошто је Бања Лука имала мали број професора муслимана, за помоћ су се јавили и други муслимани интелектуалци, „који се осјећају способним за инструисање”.[441]

С јесени 1938. „Гајрет” је отпочео припрему за традиционално обиљежавање Рамазана. У том циљу, ово друштво је крајем октобра сазвало конференцију сродних муслиманских друштава, на којој су учествовали представници „Братства”, „Будућности”, Муслиманске читаонице, „Ел-Хидаје”, „Фидалета” и „Народне узданице”. Замољени су муслимани интелектуалци да подрже ову акцију и припреме предавања о различитим актуелним темама. Првобитно је договорено да се одржи шеснаест „поучних предавања”: осам у граду, у просторијама „Фидалета”, а преосталих осам у Горњем Шехеру, у просторијама „Братства” и „Будућности”. Ускоро је састављен прецизан програм, а број предавања је чак удвостручен.[442] Женски одбор „Гајрета” најављивао је за недјељу 3. новембра 1938. прославу Мевлуда.[443]

За 14. јануар 1939. „Гајрет” је имао своју велику годишњу забаву у хотелу Палас. Чланови друштва су још два мјесеца раније почели да прикупљају награде за томболу и тако обезбиједили чак шест стотина „врло лепих згодитака”. Упоредо се радило на спремању забавног програма. Осим гостију из неколико градова Босанске Крајине, забави су присуствовали и „пријатељи друштва из Београда и Сарајева”. Предсједник Дервиш Тафро дочекао је на улазу у хотел многе високе званице, од замјеника бана, до градоначелника. Програм је отворен „Светосавском песмом”, коју је извео хор „Гајретових” питомаца. Под управом Чанковића хор „Слоге” је и овај пут пружио публици „ретко уживање и доказао да

[441] „Гајрет” је јавно молио родитеље „чија су дјеца слаба у науци да исту шаљу на часове инструкције”. *ВН,* 22. април 1938, стр. 2.

[442] Теме су биле веома шаролике: од алкохолизма и проституције, преко исламског братства, задругарства, социјалног старања, просвјећивања, пољопривреде, женског питања, лијечења биљем и хемијским препаратима, до хигијенских прописа у исламу, живота у Јапану, рада у банкарству, па све до борбе Арапа и Јевреја у Палестини и још неколико историјских тема. *ВН*, 26. и 28. октобар 1938, стр. 3. и 5.

[443] Одбор је преко *Врбаских новина* молио чланове па и оне грађане „који нису зачлањени” да у што већем броју дођу на ову приредбу. *ВН*, 30. октобар 1938, стр. 2.

располаже одличним материјалом". Програм су извели ЈПД „Слога", хор „Гајретових" питомаца, те „севдалински ас" Мујо Карабеговић, као и „више госпођа и госпођица", а посебно је најављивана „реномирана интерпретаторка наших севдалинки" гђица Садија Капетановић, геометар из Босанског Новог. Овом забавом „Гајрет" је забиљежио „нови успех у свом дугогодишњем културно-просветном раду".[444]

Јуна 1939. „Гајрет" је одржао редовну скупштину. Након извјештаја, изабрана је нова управа на чијем челу је остао Дервиш Тафро. Новоизабрана управа закључила је да од Главног одбора треба тражити да се оснује централна библиотека у Сарајеву, а из ње би се помоћу „Гајретових" подручних библиотека „растурало популарно штиво". Осим тога, усвојен је апел Главном одбору да помогне школовање што више муслиманских младића у учитељским школама, јер садашњи број учитеља муслимана није био довољан, поготово с обзиром на „знатан број неписменог муслиманског света, особито у селима." Коначно, на овој скупштини се поново чула идеја да се за сва муслиманска друштва у Бањој Луци изгради заједнички дом.[445]

У прослави шеснаестог рођендана краља Петра I Карађорђевића укључио се, свакако, и бањалучки „Гајрет", али је укупна атмосфера већ била оптерећена стварањем Хрватске бановине, све дубљим разликама у виђењу Босне и Херцеговине у даљој прекомпозицији Краљевине Југославије. У сваком случају, 6. септембра 1939. поподне одржана је свечана академија у „Гајретовом" интернату, коју је присуству свих питомаца и многих „гајретоваца", отворио управник интерната Сулејман Бадић. Послије још неколико тачака, програм је завршен државном химном.[446]

Првих дана фебруара 1940. спремана је још једна „Гајретова" забава и то у свим просторијама Паласа. Новине су писале да ће војна музика први пут извести „Народну свиту бр. 2", а хор „Слоге" ће отпјевати „Јесен стиже". Као посебан гост најављен је професор у приједорској Гимназији Мидхат Шамић, касније знаменити научник. Послије севдалинки и

[444] Поврх реченог, чланови дилетантске секције извели су Ђикићев позоришни комад „Златија", а „Краљевим колом" отворена је игранка, која је уз двије музике потрајала до пет ујутро. *ВН*, 13. јануар 1939, стр. 4.

[445] За потпредсједника је изабран Наим Ћејван и инжењер Омер Кајтаз; за секретара Сулејман Бадић, за благајника Исмет Хаџимујагић, а за чланове управе: Хасиб Имамовић, Едхем Бекић, Ирфан Хорозовић, Екрем Хаџиомерспахић, Енес Маглајлић и Ахмет Лончаревић. У Надзорни одбор изабрани су: Хилмија Субашић, Сулејман Сариџић и Идриз Мусић. *ВН*, 15. јун 1939, стр. 2.

[446] Говорио је и Абид Ковачевић, ђак 4. разреда Трговачке академије. *ВН*, 10. септембар 1939, стр. 2.

„Риголета”, на програму био је „комад из бањалучке прошлости” сарајевског писца Расима Филиповића „Од како је Бања Лука постала”. Ово дјело инспирисано је „љубављу младе удовице Џафер бегове кадуне Џулбејазе и Енеса бекрије бањалучког”. Музику је компоновао Јарослав Плецити,[447] а свирао је војни оркестар.[448] Послије оваквих најава и самог програма не изненађује веома велика, чак рекордна посјета, а осим скоро свих највиших бановинских, градских и војних званица, те представника многих друштава, међу гостима истицао се сенатор Нурија Поздерац.[449]

За суботу 8. јуна 1940. најављен је велики „Гајретов” теферич у башти код Шипса. Иако је писано да Друштво и за ову забаву „чини велике припреме и спрема посетиоцима угодна изненађења”, теферич је одложен за седам дана.[450]

Половином јуна 1940. одржана је редовна годишња скупштина Друштва. Из извјештаја се видјело да је оно претходне године постигло приход од преко 50 хиљада динара, а поврх тога за закуп интерната у Сарајеву сакупљено је преко 7,5 хиљада. Са друге стране, Главни одбор из Сарајева подржао је бањалучке ђаке са скоро 30 хиљада динара. За предсједника Друштва потврђен је Дервиш Тафро. С обзиром да је и даље у Бановини био примјетан недостатак учитеља, одлучено је да се убудуће више стипендија даје ђацима Учитељске школе.[451] Истовремено је одржана и скупштина Женског одбора. Одборнице су поднијеле извјештаје о раду. И овај одбор је годину завршио са успјехом. За предсједницу је поново изабрана „агилна друштвена радница” Фатима Ђумрукчић.[452]

---

[447] Плецити је са Расимом Филиповићем сачинио уговор у вези са компоновањем музике за тај драмски текст. По свједочењу Владе Милошевића, Плецити никада није примио ни уговорени хонорар. V. Blaha, *Česi..*, str. 163–164.

[448] Занимљиво је да ће овај комад ускоро бити постављен у Народном позоришту, а због великог интересовања публике биће и репризиран. *ВН*, 18. и 28. фебруара 1940, стр. 2.

[449] Мидхад Шамић је обрадовао публику свирањем на виолини уз клавирску пратњу Надана Шапића. Послије програма, као и иначе, услиједила је игранка. *ВН*, 2. и 18. фебруар 1940, стр. 3.

[450] Како су писале новине, чланови Друштва извели су програм „на опште задовољство посетилаца”. *ВН*, 2. и 9. јун 1940, стр. 2.

[451] За потпредсједнике су изабрани професор Наим Ћејван и инж. Омер Кајтаз; за секретара је изабран Сулејман Бадић, а за благајника Мусатафа Ибрахимпашић. За чланове одбора изабрани су: Едхем Бекић, Енес Маглајлић, Мухамед Сабљаковић, Кемал Хаџиомерспахић, Наил Кобашлија, А. Сарачевић, Атиф Ситница, Дервиш Мулаомеровић, Тахир Мисирлић, Мустафа Зухрић, Сафет Беговић и Ибрахим Џинић. Надзорни одбор чинили су: Хилмија Субашић, Екрем Хаџиомерспахић и Идриз Мусић. *ВН*, 23. јун 1940, стр. 1.

[452] И крајем 1940. „Гајрет” је славио Мевлуд. Овој прослави присуствовао је велики број грађана а Мевлуд су „учили” питомци Гејрета. *ВН*, 23. јун и 13. октобар 1940, стр. 2.

Укупна политичка атмосфера се, ипак, знатно промијенила, што се преносило и на бањалучки „Гајрет”. Томе је засигурно допринио и заокрет у политици Главног одбора послије успостављања Хрватске бановине. Наиме, из муслиманских кругова у Сарајеву се све отвореније захтијевала аутономија Босне и Херцеговине, а то се, свакако, рефлектовало и на рад бањалучког одбора. Тензије су се пренијеле и на рад Банског вијећа. На њему су се могле чути озбиљне оптужбе на рачун директора Учитељске школе Ђоке Поповића, који је, са једне стране, тјерао муслиманске ђаке да једу храну припремљену на свињској масти, а са друге је, чак и у писаној форми, одбио дати дозволу „ђацима певачима” да учествују у „Гајретовој” забави, јер се то друштво „огрешило о своју идеологију”, пошто се Главни одбор изјаснио за аутономију Босне и Херцеговине. Да проблем буде већи, исти Ђока Поповић је, наводно, протеклог јануара „уступио ђаке” да учествују у светосавској забави не водећи рачуна о томе што међу њима има и муслимана и да је муслиманским ђацима Државни савјет одобрио да, ако не желе, не морају учествовати у светосавским прославама. Услиједили су протести код министра просвјете, али је Поповић – „награђен добијањем више групе”. Спор се пренио на Банско вијеће, а за директора Учитељске школе се могло чути да није достојан положаја, те „да би био добар само командир над жандармима”, а падале су и тешке ријечи – да је „обичан злочинац”.[453]

На Курбан Бајрам, јануара 1941, бањалучки „Гајрет” појачао је акцију за ширење задругарства међу муслиманима. Наиме, још раније „Гајрет” је у Сарајеву одржао ширу конференцију на којој је одлучено да се „приступи што јачој организацији задругарства у свим крајевима наше домовине”. У том духу, бањалучки „Гајрет” је у просторијама „Фидалета” одржао „конференцију са дискусијом”. Скупом пред препуном двораном руководио је предсједник Друштва Дервиш Тафро. Професор Гимназије Кемал Хаџиомерспахић и управник „Гајретовог” конвикта Сулејман Бадић, обојица „дугогодишњи задружни идеолози”, реферисали су о стању задругарства. Услиједила је тросатна дискусија, а потом је одлучено да се што прије формира „Акциони међудруштвени одбор” са задатком да припреми оснивање задруга у Бањој Луци и Бановини.[454]

---

[453] *Записник седница десетог заседања Банског већа Врбаске бановине одржаних 19, 20 и 21 фебруара 1940 године у Већници Банског двора*, б.г.и, стр. 152, 168–170.

[454] Већ наредног мјесеца очекивало се формирање првих задруга, што су многи муслимани, нарочито занатлије, који су једва животарили, наводно, жељно очекивали. *ВН*, 12. јануар 1941, стр. 4.

Почетком марта 1941. оба мјесна одбора „Гајрета” – мушки и женски – приредили су забаву у хотелу Палас. Посјета је била, као и иначе на забавама овог друштва, веома велика. Програм је започела војна музика композицијом „Београд ноћу”. Потом је Нада Сафет Ковачевић уз пратњу „салонског оркестра Војне музике” отпјевала „Ћирибирбин”. Мушки хор „Слоге”, под вођством Пере Сафета, извео је другу руковет „Под јоргованом”. Услиједио је концерт за двије виолине уз клавирску пратњу професора Шепића, а потом је Мухамед Ћејван отпјевао неколико севдалинки. Пред крај су пријатељице „Гајрета” са питомцима Друштва извеле Радичевићево „Коло”.[455]

Неупућени би могли закључити да се рад бањалучког „Гајрета” сводио на забаве и теферичe, што засигурно јесте била важна дјелатност овог друштва, а ваља је посматрати и у контексту менталитета, навика и склоности бањалучких муслимана. Ипак, бањалучки „Гајрет” је из године у годину постизао добре, па и запажене резултате, што потврђује чињеница да је од 1928. до 1938. прикупио безмало 400 хиљада динара, као и да је, у од 1929. до 1941. конвикт бањалучког удомљавао од 32 до 55 ђака годишње, односно, укупно око 430 питомаца.[456]

Пред сам почетак рата на југословенским просторима, јануара 1941, одржана је скупштина „Гајрета” у просторијама „Фидалета”, показаће се, посљедња. И на њој је предсједавао Дервиш Тафро. У духу одлука у Сарајеву неколико дана раније, управник „Гајретовог” Конвикта Сулејман Бадић и Кемал Хаџиомерспахић предложили су да се међу муслиманским друштвима формира посебан одбор коме би задатак био да се оснује задруга за Врбаску бановину. Приједлог је прихваћен, али... [457]

Нова власт НДХ „Гајрету” није опростила његову просрпску и пројугословенску настројеност, па је већ 25. априла 1941. забранила рад тог друштва, а сву његову имовину

[455] На самом крају програма, питомци конвикта су уз помоћ неколико глумаца Народног позоришта, извели одломке представе „Смрт Мухамеда Хаџијамаковића” Боривоја Јефтића. Услиједила је томбола а посебна награда био је јастук, украшен ручним везом и бисерима, „поклон мале Весне”, кћерке офтамолога доктора Шефкије Сефића. Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 291, 304; *ВН*, 9. март 1941, стр. 3.

[456] M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 126.

[457] Занимљиво је да је о овој акцији бањалучког „Гајрета” повелик чланак донијела и *Политика*. M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 67–68; *Политика*, 15. јануар 1941, стр. 9; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 253.

предала је „Народној узданици”, чија ранија политика није била у супротности са идеологијом НДХ. Напротив.[458]

3.2. „Народна узданица”

За разлику од претходних друштава, која су имала богату традицију и прије стварања југословенске краљевине, „Народна узданица”, основана је у Сарајеву 1923, а регистрована наредне године. Уз доста потешкоћа, забрана и ометања од стране власти, Друштво је основано и заживјело као реакција на отворено и стратешко приближавање „Гајрета” званичној политици и властима у Београду. Проблем је произилазио из својеврсне збуњености муслиманског живља у смислу националног опредјељивања, а тињао је годинама. Још у току рада на оснивању Друштва, од неких првака Југословенске муслиманске организације покренута је права хајка против „Гајрета”, уз тврдње да је то „шовинистичко друштво” које окупља „присташе и скутоноше Радикалне странке”, чиме је то друштво губило кредибилитет и разлог постојања. Са друге стране, из „Гајрета” су стизале оптужнице да ће „Узданица” дјеловати у „хрватском духу”. До коначног раздора међу муслиманима и става да се ствара ново, прохрватско друштво довело је оснивање београдског „Гајрета” „Осман Ђикић” 1923. уз директну политичку и материјалну подршку власти. Управо те године у врху ЈМО је и пала одлука је да се оснује ново културно-просвјетно друштво чији је „првенствени задатак да парира Гајрету”, а прихваћено је да се зове „Народна узданица”.[459] Један од потписника оснивачког акта био је и лидер ЈМО др Мехмед Спахо, па није чудо што ће „Узданица”, по неким тумачима прошлости, бити доживљавана као „трансмисија ЈМО” и дијелити судбину ове партије. У сваком случају,

[458] M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 67–68; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 253.

[459] Било је прво муслиманско друштво које ће имати домаћи а не арапски назив. Име је мотивисано стиховима Сафвет бега Башагића „Устај омладино мила, узданицо рода свог”. I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”..*, 20–27.

„Узданица” је латентно била прохрватско удружење босанскохерцеговачких муслимана, што ће вријеме потпуно оголити.[460]

Због свега реченог, „Народна узданица” је споро стајала на ноге. Друштву је требало неколико година да почне дијелити прве стипендије. Касније ће, ипак, ојачати па ће имати снаге и капацитета да отвара и конвикте, као и да развије и солидну издавачку дјелатност, у чему почасно мјесто има календар Друштва. И рад на ширењу ван Сарајева ишао је тешко. Ипак, недуго након формирања Друштва, утемељен је и Мјесни одбор „Народне узданице” у Бањој Луци. Као и друга друштва тог типа, и ово се оријентисало на просвјету, хуманитарни рад, културу и забаву.[461]

Јануара 1924. године сазвана је ванредна скупштина бањалучке „Народне узданице”. Повјереник овог друштва Шаћир Хафиз Ковачевић водио је скупштину, а изасланик Друштва, др Махмуд Бехман говорио је о задацима те организације. Изабрана је и управа мјесног одбора „Народне узданице” са Халидбегом Џинићем на челу.[462]

Послије завођења Шестојануарске диктатуре „Узданица” се нашла на удару власти, поготово што је вођство ЈМО, у доба забране партијског рада, покушало прикривено да дјелује управо преко „Узданице”. Многи мјесни одбори су распуштани, а чланови су присиљавани да напусте Друштво и пређу у режиму одани „Гајрет”.[463]

Тешко је говорити да ли је и колико бањалучка „Народна узданица” радила прве деценије по оснивању, јер о томе нема спомена у доступним изворима. Тек 1933. налазимо да се, поред Муслиманске читаонице, „Братства” и „Фидалета”, и „Народна узданица” прикључила спровођењу велике акције облачења сиромашне муслиманске дјеце. Поменута четири друштва обукла су око 350 малишана. У овој акцији 40 дјеце је добило топлу одјећу захваљујући „Народној узданици”.[464]

---

[460] I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 21–23; M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”*..., str. 60–61; Ibrahim Kemura, *Politički motivi osnivanja Kulturno-prosvjetnog društva Narodna uzdanica*, „Prilozi”, br. 19, Sarajevo, 1982, str. 305.

[461] I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 34, 108–109.

[462] У управу су изабрани: потпредсједник Атиф Каденић, тајник Ибрахим Маглајлић, благајник Шаћир Ковачевић, одборник Мухамед Ћејван и повјереник за Горњи Шехер Асим Скопљак. АРСБЛ, ВЖВО, 23, Препис записника изванредне скупштине.

[463] I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 34, 108–109.

[464] *ВН*, 4. фебруар 1933, стр. 11.

На челу са грађевинским предузимачем, инжењером Хилмијом Бешлагићем,[465] бањалучка „Народна узданица” је почетком фебруара 1933. у Хрватском дому организовала велику годишњу забаву „са бираним програмом и игранком”. Осим предсједника Друштва, присутнима се, занимљиво, обратио и Филип Чондрић, предсједник два хрватска друштва, али и познати противник тадашњих власти. Гостовали су хор и солисти Хрватског пјевачког друштва „Нада”, као и хор Југословенског пјевачког друштва „Слога”, којим је, умјесто болесног Јиранека, дириговао Владо Милошевић. Наступила је и „умјетничка група” коју је основала сама „Народна узданица”, а Асим Хусеџиновић је рецитовао химну Друштва. Како су писале бањалучке новине, одбор се побринуо „за добру глазбу, бифе и томболу”.[466] Те 1933. бањалучка „Узданица” имала је 112 чланова а, поређења ради, у Рогатици је пододбор имао 174, у Турбету 196, у Мостару 230, у Загребу 520, а Сарајеву 521 члана.[467]

Након споменуте годишње забаве у фебруару 1933, активност „Народне узданице” поново је замрла. Тек половином августа 1935, „после дуже паузе”, приредило је ово друштво у башти код Шипса своју „летњу концертну забаву са разноврсним програмом и игранком”. Управа Друштва, „уз подршку неколико муслиманских госпођа и госпођица”, већ дуже вријеме је спремала ту приредбу. Обезбијеђена је и богата томбола, а бифе је био „снабдјевен бираним посластицама”. На то све, башта поменуте кафане била је „лепо декорисана и украшена тробојкама”. Програм је извело ЈПД „Слога” под вођством хоровође Чанка. Соло је пјевао Карабеговић, а учествовала је и ватрогасна музика са неколико шлагера. Чланови дилетантске секције „Народне узданице” извели су комад „Севдах”. Након програма, у башти, у којој су сва мјеста била „запосједнута”, настала је игранка, те „и друге забавне атракције” а до касно у ноћ чуле су се севдалинке. Посебан севдах код публике изазивала је, како су писале *Врбаске новине*, пјесма „Врћај коња”[468], коју је, иначе, пред Паласом тада пјевала најпопуларнија кафанска пјевачица тадашње Југославије, чувена Софка Николић.[469]

---

[465] Хилмија Бешлагић био је прохрватски оријентисан. Касније ће бити замјеник усташког стожерника и министар промета и јавних радова у влади Анте Павелића. *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997, стр. 36.

[466] *ВН*, 28. јануар 1933, стр. 12; *Правда*, 11. фебруар 1933, стр. 11.

[467] I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 118.

[468] Ријеч је о врањанској севдалинци из „Море, врћај коња, Абдул Ћерим аго”.

[469] Софка Николић била је тих година славна, чак и далеко ван граница Краљевине Југославије. Звали су је „Краљицом Скадарлије”. Није познато како се обрела у Бањој Луци, али је у средишту Врбаске бановине била веома добро примљена. „Када чују Софку како изводи севдалинке, капитулирају и најокорјелији

На челу Друштва и 1935. био је Бешлагић, а поново је изабран на скупштини Друштва крајем јуна те године. Била је то прва скупштина Друштва послије Марсељског атентата, па су прве ријечи председника Бешлагића „упућене сени Витешког Краља Александра Ујединитеља". На то је чланство, судећи по новинама, „устајањем, једном минутом ћутања и трократним повицима Слава му! одало пошту успомени на Великог Краља". Штавише, Скупштина је повицима поздравила и „Њ. В. Краља Петра II, Краљевски дом и Краљевину Југославију". Из извјештаја тајника Сулејмана Хаџидедића могло се чути да бањалучка „Народна узданица" има око 150 чланова и да се број повећава. Благајнички извјештај поднио је Халид-бег Џинић, а из њега сазнајемо да је бањалучки пододбор, након свих издатака, Главном одбору и Сарајеву дозначио око 8.000 динара „као вишак својих прихода". Како су то правила и пракса у сличним друштвима налагала, руководство је добило формално разрјешење, а након тога бирало се ново. Међутим, скупштинари су „изричито тражили" да и даље остане исти састав управе, само да се „изврши измена дужности". Било како било, инжењер Хилмија Бешлагић остао је на челу Друштва.[470]

На четврти дан Курбан-бајрама, 7. марта 1936, „Народна узданица" је у свим просторијама хотела Палас приредила годишњу забаву, што су новине најављивале још крајем јануара, па је за њу владало велико интересовање. Поврх тога, по граду су лијепљени велики плакати са програмом забаве. Учествовала је војна музика, пјевачи Фаик Хаџибеговић, Ахмет Мурадбеговић, ЈПД „Слога" под управом Јосипа Јиранека, те госпођице Дилха, Ифета, Шанза и Ханумица Џинић, као и Савета Бешлагић, Пемба Салихбеговић и Хрусто Салихбеговић. У завршном дијелу забаве била је томбола, за коју су награде данима биле изложене у излогу Трговине покућства Николе Гргића у згради хотела Палас. Нису изостали ни конфети, коријандоли „и друге забавне атракције". Ваља напоменути да, усљед исламских надзора, и на овој забави балкон је био резервисан за даме. Кино дворана, рестаурација и кавана хотела биле су дупке пуне. Дошли су и делегати Главног одбора из

бањалучки пуританци и џангризала. Њена интерпретација је просто била неодољива. Њу су у трансу слушали и месари из сусједне радње, и фијакеристи, шегрти, богати трговци, али и љекари, адвокати и професори". *Правда*, 8. септембар 1933, стр. 13; 18. август 1935, стр. 3; *ВН*, 9. фебруар 1933, стр. 7 и 14. август 1935, стр. 3.

[470] У Управни одбор изабрани су: Хилмија Бешлагић, Халид-бег Џинић, Сулејман Хаџидедић, Рифат-бег Џинић и Смајо Бајрић; у Надзорни одбор изабрани су: Хамдија Афган, др Асим бег Џинић, Салих Гушић. *ВН*, 3. јул1935, стр. 2; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 68–69.

Сарајева, те неколико пријатеља из Бијељине, Загреба, те цијеле Крајине. Неки од гостију дошли су у народним ношњама а „остале даме биле су у елегантним тоалетама”.[471]

“Народна узданица” одржала је почетком јула 1936. скупштину у просторијама Муслиманске читаонице. У присуству „приличног броја чланова” скуп је водио предсједник Друштва Хилмија Бешлагић. Он је био задовољан радом, а посебно се осврнуо на отварање ђачког конвикта, на чему је Друштво радило од прошле године. Овај посао је био у завршној фази и оптимисти су очекивали да дом прве ђаке прими већ наредне школске године, дакле за 2–3 мјесеца. Извјештаје су поднијели секретар Сулејман Хаџидедић, благајник Халибег Џинић, те члан Надзорног одбора др Асимбег Џинић. Друштво је претходне године подијелило преко 6.000 динара стипендија, а око три пута више послано је Главном одбору „Народне узданице” у Сарајеву. Изабрана је и нова управа пододбора, и овај пут са инжењером Хилмијом Бешлагићем на челу. Осим тога, Бешлагић и Халидбег Џинић изабрани су као делегати за скупштину Друштва у Сарајеву, која је најављена за 10-ак дана. На крају, с обзиром да је Друштво у чланству имало „већи број млађег муслиманског женског света”, покренуто је оснивање женског одбора бањалучке „Узданице”.[472]

Како је примијећено на скупштини Главног одбора „Народне узданице” 12. јула 1936. у Сарајеву, ово Друштво је јачало у цијелој земљи. На том скупу озваничено је да ће се ускоро, након сарајевског, тузланског и мостарског, отворити и бањалучки интернат „Народне узданице” за средњошколце. Он ће бити смјештен „у згради Халидбега Џинића, која се налази у Хаџи Махмутбега Џинића улици иза Гимназије”, а примаће 40–50 ђака. Овим је „одато признање” одбору у Бањој Луци и дат подстрек за будуће активности.[473]

---

[471] Осим хора „Слоге”, госте је посебно одушевило пјевање Дилхе Џинић и „дилетантска глума” Савете Бешлагић. Након програма „развила се игранка која је, уз две глазбе, потрајала све до зоре”, а „бифе је такођер био обилан и прави домаћи, те је и са те стране било задовољено”. Све у свему, постигнут је „велики морални и материјални успех, што може да служи на част управи Народне узданице”, писале су новине. *ВН*, 16. јануар и 11. март 1936, стр. 3.

[472] За првог потпредсједника је изабран Махмут Диздаревић, за другог Хамид Софтић; за првог секретара Сулејман Хаџидедић, а за другог Хусеин Хаџић; за првог благајника Халидбег Џинић, а за другог Хусеин Гушић; за чланове Одбора изабрани су: др Али Кјамилбег Џинић, Адем Машановић, Асим Ћејван и Ибрахим Мухурдаревић. У Надзорни одбор изабрани су: Хамзага Хусеџиновић, др Асим Џинић и Сејдага Ћејван. *ВН*, 4. јул 1936, стр. 3.

[473] I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 109; *ВН*, 18. јул 1936, стр. 2.

Круна рада бањалучке „Узданице”, неспорно је било отварање сопственог ђачког конвикта 13. септембра 1936. Биће то трећи од укупно четири средњошколска интерната које је „Народна узданица” отворила у доба југословенске краљевине. Прије самог отварања одржана је и свечана сједница управе, којој су присуствовали и предсједник Друштва из Сарајева Едхем Мулабдић и знаменити Хамдија Крешевљаковић, члан Главног одбора. Сједница је, како је то била пракса, почела читањем поздравних телеграма краљу и клицањем династији. Догађај је праћен великим слављем у чему је учествовао и 33. пјешадијски пук, те Пјевачко друштво „Нада”. Конвикт се налазио у кући коју је Хамид-бег Џинић поклонио „Узданици”.[474] Иначе, била је то највећа задужбина у цијелој ”Народној узданици”. Ова повелика спратна кућа налазила се у насељу Долац, а наредних година примала је од најмање 31 до највише 51 питомаца. У Конвикту је у почетку био ангажован матурант Учитељске школе Ибрахим Бенлић, а потом учитељ Ибрахим Кујунџић. Дужност вјерског васпитача обављао је Хамди еф. Софтић, а потом Абдулах еф. Дервишевић.[475]

Као и друга друштва сличног профила, и „Народана узданица” је приређивала забаве, а једна од њих била је у Хрватском дому 1936. Занимљиво је да је *Освит*, бањалучки „независни тједник” који је био у рукама Хрвата, поред „Напретка” знао на својим страницама објавити и „Помажите муслиманско културно друштво 'Народну узданицу”'. Не знамо да ли је министар без портфеља Шефкија Бехмен читао споменуте новине, али је приликом проласка кроз Бању Луку септембра 1936. даровао „Узданицу” са 1.000 динара.[476]

Судећи по новинама, бањалучка „Народна узданица” крајем 30-их година била је једна од најактивнијих „филијала” овога друштва. Томе иде у прилог што је Друштво за 1937. годину издало и свој календар, који „обилује лепим публицистичким и књижевним материјалом”.[477]

---

[474] Ријеч је о кући у вези са којом су се бискуп Гарић и „Напредак” неколико година спорили са Суљагом Салихагићем. АБиХ, ХКДН, кут. 58/1930, кут. 77/1933 и кутија 82/1934.

[475] *ВН*, 15. септембар 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 194.

[476] I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 140; *Osvit*, 10. новембар 1935, стр. 2; *ВН*, 18. септембар 1936, стр. 2; Бојан Стојнић, *Штампа и штампарије у Бањалуци (до 1941)*, Бања Лука 2006, стр. 172–175.

[477] У „Календару” су дати чланци из историје босанскохерцеговачких муслимана, осврт поводом двјестогодишњице Бањалучког боја, као и фотографија конвикта „Узданице” у Бањој Луци, који је, како смо рекли, отворен неколико мјесеци раније. *ВН*, 29. новембар 1936, стр. 3.

Међу 15-ак „националних и просветних друштава на подручју града” која наводи Управа полиције почетком 1935. је и Муслиманско културно друштво „Народна узданица”. Ово „културно и хумано друштво”, како се наводи у документу, „потпомаже сиромашне ђаке муслимане” а у томе се, судећи по полицији највише истичу: инжењер Хилмија Бешлагић, трговац Божидар Јовић, банкарски чиновник Сулејман Хаџиефендић и посједник Халидбег Џинић.[478]

За крај јуна 1935. у просторијама рестаурације Антона Шипса најављивана је годишња скупштина „Народне узданице”. Осим редовних тачака, заказана је расправа у вези са „појачањем акције на проширењу организације у Бањој Луци”. Пред „већим бројем чланова”, скупштину је отворио Хилмија Бешлагић, који се на почетку обратио „сени Витешког Краља Александра Ујединитеља”.[479] Из извјештаја о раду, који је поднио секретар Сулејман Хаџидедић, видјело се да Друштво има око 150 чланова и да њихов број расте. Бањалучки Пододбор је претходне године дозначио Главном одбору 8.000 динара. Предсједник Надзорног одбора Асим Џинић извијестио је да је рад Управног одбора „у сваком погледу био примерен”. Изабрана је нова управа са Хилмијом Бешлагићем на челу.[480] Два мјесеца касније, „Народна узданица” најављивала је свој теферич у Шипсовој башти. На програму су били гђица Дилха Џинић, Југословенско пјевачко друштво „Слога” и ватрогасна глазба.[481]

Од 1935. и стварања ЈРЗ у коју је ушла и ЈМО, покровитељ „Народне узданице”, долазе бољи дани за ово друштво. Оно више није на удару власти. Напротив, велики легатори Друштва постају Милан Стојадиновић, Антон Корошец, Банска управа Дринске бановине, неколико државних институција и политичких организација, као и великих предузећа. Са друге стране, и годинама прије избијања Другог свјетског рата постало је бјелодано да је „Народна узданица” склона десним, па и усташким политичким ставовима. Будући бањалучки стожерник Виктор Гутић је по изласку из затвора 1937. управо у загребачкој

[478] AJ/38–72–196.

[479] Хилмија Бешлагић биће касније замјеник усташког стожерника и министар промета и јавних радова у влади Анте Павелића. *Tko je tko u NDH*, Загреб 1997, стр. 36.

[480] У Управном одбору су и: Халидбег Џинић, Сулејман Хаџидедић, Рифат Џинић и Смајо Бајрић. У Надзорни одбор изабрани су: Хамдија Афган, др Асим Џинић и Салих Гушић. *ВН*, 30. јун и 3. јул 1935, стр. 3 и 2.

[481] Посјетиоци ће, како је најављивано, моћи уживати и у севдалинкама које ће изводити неколико познатих извођача. *ВН*, 8. и 11. август 1935, стр. 3.

централи „Народне узданице” положио заклетву да ће се борити за независну хрватску државу и договорио да по њеном стварању преузме власт у Врбаској бановини.[482]

Половином новембра 1936. „Народна узданица” одржала је у просторијама Муслиманске читаонице „ширу конференцију чланова и пријатеља месног одбора”. Предсједник Бешлагић објаснио је да је конференција сазвана на молбу Главног одбора „ради проширења одбора у сврху прикупљања прилога за изградњу Узданичког дома у Сарајеву” који би требао имати капацитет 100 ученика. Договорено је да се подржи та акција и са тим циљем да се прошири Одбор. На самој конференцији скупљено је скоро 27.000 динара, што је било за посебан респект.[483]

Мјесни одбор Муслиманског културног друштва „Народна узданица” приредио је 3. децембра 1936, иза теравије намаза, свој први мевлуд који ће „учити најпознатији бањалучки хафизи”. По обичају, „за жене су резервисане посебне просторије”. Неколико дана касније приређено је „рамазанско сијело”.[484]

За 6. фебруар 1937. „Народна узданица” је приредила забаву са игранком у недавно реновираној дворани Хрватског дома. Најављивана је богата томбола, а „закуска такође није заборављена”. Од музичког програма посебно је апострофирана „Јесења романса” аутора Јосипа Јиранека, коју ће пјевати Мустафа и Ирфан Карабеговић. Осим њих, наступиће и Хрватско пјевачко друштво „Нада”, као и Југословенско пјевачко друштво „Слога”, уз диригентску палицу Плецитија; свираће „војна глазба 33 пука”. Пјеваће и „популарни Сулејман Пличанић”. И овај пут спремљене су и „томбола, кориандоли и конфети”, а приход је ишао за потребе конвикта овог друштва. Новине су писале како „Узданица” „није тамо неко забавно друштво, већ једна значајна културна установа са високим културним и просветним циљевима”, па јој као таквој треба дати подршку и у оваквим акцијама. На

[482] Илустративно је да је до 1935. бањалучка „Народна узданица” имала свега 7 стипендиста, од укупно 186. I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 122, 130.

[483] У Одбор „Узданице” ушли су и: Хамдија Афган, Асим Алихоџић, Дервиш Косовић, Мухамед Дедић, Мухамед Алихоџић, Хасиб Муратбеговић, Хуснија Ђумрукчић, Рагиб Тетарић, Хусеин Бахтијаревић и Асим Мемић. *ВН*, 14. новембар 1936. стр. 2.

[484] На њему је о значају Друштва говорио вршилац дужности управника конвикта Ибрахим Бенлић, а услиједиле су игранка и томбола. *ВН*, 26, 28. и 29. новембар и 10. децембар 1936, стр. 3.

крају, забава је, по свему судећи, потпуно успјела, „и морално и материјално”. Била је то једна од најуспјелијих приредби тога друштва посљедњих година.[485]

И наредне године у фебруару, „Народна узданица” је, такође, у просторијама Хрватског дома приредила велику бајрамску забаву. У програму су учествовали ХПД „Нада”, ЈПД „Слога” те Дилха Џинић и Мухамед Ћејван из позоришта.[486] Четири мјесеца касније, за суботу 9. јула, „Узданица” је спремила и љетни теферич у башти Шипсове кафане. У програму су били хор „Слоге” и војна музика.[487]

За први дан фебруара 1939. ”Народна узданица” је још једном имала своју годишњу забаву у Паласу. Новине су писале како „проширени одбор чини велике припреме, па се очекивало да ће та забава премашити све раније”. Наступиће, додавали су, „Слога” и „Нада”, Мухамед Ћејван и други глумци Народног позоришта, те чланови дилетантске секције. „Узданица” је имала и обећање примадоне београдске опере Бахрије Нури Хаџић да ће наступити на тој свечаности. Она тиме жели показати да није заборавила Бању Луку, „где је одрасла и провела прве дане своје младости”. Међутим, у најавама неколико дана пред концерт изостављено је име споменуте примадоне, али се појавила гђица Дилха Џинић. Све у свему, „Народна узданица” могла је бити и те како задовољна.[488]

Још 1. децембра 1939, 50-ак дана унапријед, новине су најављивале да ће се на други дан Бајрама, 20. јануара одржати нова забава „Народне узданице” у хотелу Палас. Управа друштва изабрала је и овај пут посебан одбор са задатком да организује прославу. На челу тог био је Халидбег Џинић, а уз њега и Махмуд Диздаревић и др Сеид Буљина. Како је најављивано, тако је и било. Бајрамска забава приређена је у свим просторијама хотела Палас, уз „озбиљан и интересантан програм”, са неколико тачака које до сада нису виђене у Бањој Луци. Једна од њих је и „свечана увертира”, под називом „1918”, коју ће први пут извести војни оркестар. Након тога на програму је „Оријентална свита”. У забави ће учествовати хор „Слога”, те хор „Нада”. Осим тога, најављена је и „балетска игра Цигански

[485] Осим представника власти, гости су били и изасланици других друштава, а међу њима и предсједници „Просвјете” професор Миленко Копривица и „Гајрета” Дервиш Тафро. Примијећено је и „јако много муслиманскога света”. *БН*, 2, 6. и 10. фебруар 1937, стр. 3.

[486] И овај пут „развила се игранка” на којој је свирао оркестар 33. пјешадијског пука. Весеље је потрајало до јутра. *ВН*, 18. фебруар 1938, стр. 2.

[487] Приредба је била веома добро посјећена, па је теферич добро успио, на задовољство свих а посебно „приређивачког одбора”. *ВН*, 3. и 15. јул 1938, стр. 2 и 8.

[488] Посјета је, ипак, била добра. Забавни програм изведен је у кино дворани. За томболу је осигурано чак 500 награда. *ВН*, 15, 27. и 29. јануар 1939, стр. 1, 3. и 1.

плес” коју ће извести гђе Зубејада Ђумрукчић и Мемнуна Бешлагић, а на „гласовиру” ће их пратити Људевит Брозовић. На програму су биле и двије тачке из „Кавалерије Рустикана”, те комад из савременог муслиманског живота „На сијелу”.[489]

Крајем јуна 1940. новине су писале како је „Народна узданица” одржала скупштину и како је рад у претходној години „оживљен”. Свака приредба овог друштва била је добро посјећена, а највећа брига Друштва и даље је била посвећена конвикту. Изабрана је нова управа на челу са досадашњим предсједником инжењером Хилмијом Бешлагићем. На крају је договорено да се, уз сагласност са власником зграде Конвикта, прошири и преуреди ово здање, јер су просторије „сада малене”. А нарочито се осјећала потреба „дворане за учионицу”.[490]

Почетком августа 1940. „Народна узданица” је приредила у башти кафане код Шипса свој велики љетни теферич. Забавни програм је изведен „на опште задовољство посјетилаца”. Пет мјесеци касније, ”Народна узданица” је уприличила и још једну прославу Бајрама. Припреме су и овај пут почеле знатно раније, па је крајем децембра најављено да ће Друштву на трећи дан Бајрама, 10. јануара 1941, у госте доћи „умјетничка група” „Итихад” из Мостара, која ће у Банском двору извести „историјско драмски спев” у шест слика под насловом „Абдулах паша”. Осим тога, Мостарке ће извести оригиналне оријенталне плесове. Труд је био крунисан успјехом. Посјета у великој дворани Банског двора је била „изнад сваког очекивања”. Није било ни једног слободног мјеста. На забави су се могли видјети и најугледнији грађани и „ситни еснаф”, што је „доказ да ово друштво ужива подједнаке симпатије свих грађана”, закључивали су новинари. Забава је почела пјесмом Суље Плићанића, а затим је наступио мушки хор „Слоге”. У другом дијелу програма наступили су гости из Мостара, тачније, „дилетантска секција” Друштва „Итихад”.[491]

---

[489] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 53–54; *БН*, 1. и 15. децембар 1939, стр. 3. и 2, те 10. јануар 1940, стр. 2.

[490] За потпредсједнике су изабрани Халидбег Џинић и др Сеид Буљина. За секретаре су изабрани Фикрет Бахтијаревић и Исхак Маглајлић, а за благајнике Ђерим Бахтијаревић и Алија Табаковић. У Управни одбор бирани су др Асим Џинић, Махмут Диздаревић, Расим Суљић, Сулејман Хаџидедић, др Али Кјамилбег Џинић, Сафет Дороцић, Илијас Омербеговић и Адем Машиновић. *ВН*, 27. јун 1940, стр. 3.

[491] Услиједила је игранка са томболом и забава све до шест сати ујутро када су гости испраћени са Жељезничке станице. *ВН*, 25. децембар 1940, стр. 2 и 4, те 19. јануар 1941, стр. 2.

Колико је познато, била је то посљедња предратна приредба бањалучке „Народне узданице”.[492]

3.3. Муслиманска читаоница[493]

Муслиманска читаоница или Кираетхана, како су је звали за аустроугарског вакта, обновљена је у доба Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. На њеном челу био је Наим Ћејван, млади гимназијски професор хемије и природописа. Забиљежено је да се ово друштво 1926. борило са проблемима „финансијске нарави”. Јануара те године одржана је скупштина Читаонице, којом је руководио предсједник Друштва Идриз Каденић. Пошто није дошао довољан број чланова, почетак је, како су то предвиђала Правила, одгођен за сат времена. Из извјештаја тајника сазнајемо да је стање у Друштву претходних година било лоше. Дугови су порасли на преко пет хиљада динара, добрим дијелом и због адвокатских трошкова у спору са „Напретком” у вези са просторијама Друштва. Поврх тога, ваљало је из чланства брисати 70 грађана који нису платили чланарину. За предсједника је изабран Наим Ћејван, а за одборнике судија Махмуда Диздаревића, Нециба Боберића, Ибрахима Караселимовића, Арифа Абдуллаковића, Мухамеда Јусуфагића и Идриза Каденића. Стари предсједник Идриз Каденић изабран је за почасног члана. Договорено је да Читаоница набавља сљедеће новине: *Политика*, *Јутарњи лист*, *Копривe*, *Нови Гласник* и *Вечерња пошта*.[494] Библиотека која се налазила у оквиру Кираетхане је 1932. расформирана а њене књиге су дате друштву „Гајрет”, за потребе њиховог конвикта. Крајем те године Муслиманска читаоница одржала је годишњу скупштину. Друштво у претходних дванаест мјесеци, а по свој прилици и знатно дуже, „није учинило скоро никакав прогрес и напредак”,

[492] У доба НДХ, 27. јула 1941. Друштво је преименовано у „Хрватско муслиманско друштво Народна узданица” и као такво преузело је имовину „Гајрета” које је ликвидирано већ априла те године. I. Kemura, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice”*.., str. 193.

[493] Кираетхана, односно, Муслиманска читаоница основана је у Бањој Луци 1890, када је добила и своја Правила. За ову најстарију муслиманску установу у граду, бањалучки вакуф је изградио посебну зграду у маварском стилу у близини џамије Ферхадије. Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo*..., str. 3.

[494] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Записник редовне главне скупштине, 24. јануар 1926.

јер је Ћејван био „на другој страни много заузет”, па је стара управа добила стварну „разрешницу”. На челу нове управе нашао се Мухамед Јусуфагић.[495]

Нова управа оживјела је рад Друштва, па се оно већ почетком фебруара 1933. активно прикључило „Фидалету”, „Братству” и „Народној узданици” у великој рамазанској акцији облачења сиромашне муслиманске дјеце. Поменута друштва обукла су око 350 малишана, од којих су многа била без родитеља. Од тог броја Муслиманска читаоница је заслужна за чак половину успјеха. Тачније, захваљујући том друштву 173 дјетета добила су „лепо, топло и ново одело”. Био је то повратак Читаонице међу најуспјешнија бањалучка муслиманска друштва.[496]

Дана 26. децембра 1933. Муслиманска читаоница одржала је годишњу скупштину у својим просторијама поред Ферхат-пашине џамије. Присутно је било 30-ак чланова а сесијом је руководио предсједник Друштва Мухамед Јусуфовић. Судећи по извјештају тајника и благајника, Читаоница је и даље била у дуговима, али је и ту постигнут успјех, па су дуговања сведена на двије хиљаде динара. Разлог таквом стању било је и слабо плаћање чланарине. Ипак, једногласно је разријешен стари одбор са Јусуфовића на челу, те именован нови. За предсједника је сада изабран Муниб Хусеџиновић.[497] Хамдија Афган је предложио а скупштина усвојила и новој управи дала у задатак да и те године за Бајрам организује прикупљање помоћи муслиманској сиротињи. Мустафа Мујкић говорио је о идеји да се Читаоница и „Фидалет” фузионишу, држећи да би тако оба друштва боље стојала финансијски. Ипак, присутни су одбили ту идеју, сматрајући „да је циљ „Фидалета сасвим другачији него читаонице”, али нису били искључиви, ако би „Фидалет” на својој главној скупштини званично изнио и предложио Читаоници такву идеју. Професор Кемал Хаџиомерспахић говорио је „о стању читаонице са просветне стране”. Критиковао је прилике, сматрајући да Читаоница служи само да се у њој „игра хазард', док је просвјетитељска улога „потпуно изостала”. Предложио је и да се Муслиманском пјевачком друштву „Слога” дозволи да два пута седмично у Читаоници одржава вјежбе, чиме би се

[495] АРСБЛ, Досијеи истакнутих личности, Досије Наима Ћејвана; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 210; *ВН*, 14. децембар 1932, стр. 4. и 9. фебруар 1936, стр. 3.
[496] *ВН*, 18. јануар и 4. фебруар 1933, стр. 8 и 4.
[497] У Управни одбор су именовани још и Ахмед Беглербеговић, Идриз Мусић, Суљо Хаџимешиновић, Махмуд Ибришагић и Асим Крајишник. За ревизоре су изабрани Хамдија Афган и Шаћир Дедић.

том друштву помогло, а и Читаоница би имала корист. Приједлог је усвојен. Прихваћен је и приједлог за отпис чланарине.[498]

Крајем децембра 1933. у Бању Луку је из Женеве, преко Београда, допутовао несвакидашњи гост, Емир Шекиб Арслан, Друз из Либана, политички активиста, аутор познатог дјела „Зашто су муслимани заостали, а остали напредовали". Арслан-бај је обишао „муслиманска хумана друштва", а са балкона Муслиманске читаонице одржао је „захвални говор", за који полицијски агент Јандрић вели како се претпоставља да је говорио о муслиманској заједници и „позвао их да буду верни својој отаџбини".[499]

Поводом најсветије ноћи код муслимана – Лејлеј кадера, Муслиманска читаоница је јануара 1934. организовала пригодно предавање, а просторије Друштва биле су „премалене да приме посетиоце". Предавао је проф. Мухамед ефендија Алихоџић, један од најобразованијих бањалучких муслимана свог времена[500], који је током говора неколико пута био „бурно акламован".[501]

Муслиманска читаоница се наредних година, по свој прилици, бавила мање основном, културно-просвјетном мисијом, а више хуманитарним радом, односно, помагањем сиромашних ђака и њихових родитеља. Забиљежено је да је 1934, заједно са друштвима „Фидалет" и „Братство" обезбиједила одјећу за чак 370 дјеце. Предсједник Читаонице Муниб Хусеџиновић могао је бити посебно задовољан, јер је његово друштво поново обукло највише дјеце – њих око 220.[502]

---

[498] За чланове Управног одбора су изабрани: Ахмет Беглербеговић, Идриз Мусић, Суљо Хаџимешировић, Мухамед Ибришагић и Асим Крајишник. За чланове Надзорног одбора су изабрани Хамдија Афган и Шаћир Дедић. АРСБЛ, УП, Извјештај Краљевској банској управи о Скупштини Муслиманске читаонице, 30. децембар 1933, стр. 1–2; *ВН*, 29. децембар 1933, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 210–211.

[499] Арслан-бај био је гост и код „врховног поглавице муслимана Југославије", реис-ул-улеме Маглајлића, иначе, Бањалучанина. Примио га је и бан Милосављевић. АРСБЛ, УП, Извјештај Управи полиције, Тод. Ј. Јандрић; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 63, *Политика*, 28. децембар 1933, 4; *Време*, 28. децембар 1933, стр. 6.

[500] Мухамед Алихоџић је завршио Велику медресу и двије године факултета у Цариграду. Говорио је турски, а служио се арапским језиком. Био је наставник вјеронауке у Гимназији и Учитељској школи. АРСБЛ, Досијеи истакнутих личности, Мухамед Алихоџић; *Непотпуна женска државна реална гимназија у Бањој Луци. Годишњи извјештај за школску 1935–1936*, Бања Лука 1936, стр. 4–5.

[501] Послије предавања уприличена је дискусија о питањима која „засецају у духовни и друштвени живот муслимана". *ВН*, 14. јануар 1934, стр. 4.

[502] *ВН*, 18. јануар 1934, стр. 4.

Крајем новембра 1935. Муслиманска читаоница организовала је предавање „Ислам и просвјета” Хаџи Али ефендије Агановића, професора из Сарајева и члана Главног одбора „Народне узданице”. Гост је, са становишта вјере, истакао потребу културног уздизања муслимана. Штавише, истицао је да је образовање „основна задаћа Ислама” и чак повишеним гласом говорио да је то „божја заповијед коју мора сватко да извршава”.[503]

Крајем те године, за Бајрам, Читаоница је поново организовала прикупљање обуће и одјеће за сиромашну дјецу. Овај пут обучено је укупно око 540 дјеце, а сама Читаоница је усрећила 380 ђака мектеба и основних школа. За ту сврху сакупљено је преко 8.000 динара, а на то је Читаоница намирила још 12.000 из сопствених средстава. „Деца су добила зимска одела, нека обућу, док је некима требало да се да и једно и друго, јер су били и голи и боси”. Подјела помоћи је била уочи и на први дан Бајрама, а „весељу сиромашне деце није било краја”, писале су новине. Муслиманска читаоница је за ову акцију имала посебан одбор у који су ушли угледни грађани, а у акцији су се посебно истакли предсједник Читаонице Муниб Хусеџиновић, секретар Мухамед Јусуфагић и благајник Идриз Мусић.[504]

Фебруара 1936. одржана је редовна скупштина Муслиманске читаонице. Једногласно је опет изабрано ново руководство. Досадашњег предсједника Муниба Хусеџиновића замијенио је Асим бег Џинић, а Одбор је појачан са Рифат бегом Џинићем.[505] И сљедеће, 1936. године, настављена је стара хумана акција, а у прикупљању одјеће су се посебно активирали новинар у Београду, Рифат Џинић и професор у пензији, Нурија Ђумрукчић. „Сабирна акција” је отпочела с јесени, а за њу су били задужени сви из управе: др Асим Џинић, Ибрахим Маглајлић, Махмуд Диздаревић, Махмуд Ибришагић, Идриз Мусић, др Али Кајмил, бег Џинић, професор Наим Ћејван и Мухамед Јусуфагић. Накупљено је одјеће и обуће за преко 300 сиромашне муслиманске дјеце. Почетком новембра одржана је

[503] Агановић је осудио „конзервативизам и фанатизам” као два „негативна елемента” штетна по исламски свијет. *ВН*, 28. новембар 1935, стр. 3.

[504] „Било је пријатно и болно посматрати како они голи и боси малишани одлазе јурњавом кући носећи на рукама дарове добрих и племенитих људи”, читамо у ондашњим новинама. *ВН*, 24. децембар 1935, стр. 3, те 1. и 11. јануар 1936, стр. 2 и 1; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 211.

[505] Новине су објавиле информацију да је приједлог за ново руководство потекао од предсједника бањалучке градске општине и члана Друштва, Хамдије Афгана и још неколико нетачности, па је све то код неких чланова изазвало злу крв. Објављена је исправка, а на све то је реплицирао новоизабрани члан Надзорног одбора Афган тврдећи да је неко наумио „трн у здраву ногу забадати”, те да су двојица новоизабраних прошле године искључени из Друштва због неплаћања чланарине, али да је и он гласао за њих јер Читаоници требају млади људи. *ВН*, 22. и 23. фебруар 1936, стр. 3.

сједница управе Читаонице, под вођством Асима Џинића, на којој је закључено да се настави са акцијом и за долазећег Бајрама. Укупно је обувено и одјевено 335 дјеце, а одијела им је дијелио предсједник Читаонице Асим Џинић са одборницима.[506]

Засигурно су и споменуте акције доприносиле популарности Муслиманске читаонице, па је број њених чланова 1936. прешао три стотине.[507] Заслуге за то имао је, свакако, и предсједник Друштва, Асим Џинић. Међутим, чланови Читаонице ће остати одани навици много чешће од других друштава да мијењају руководство, па ће Асима Џинића 1938. наслиједити Рифат Џинић, док ће професор Ђумрукчић постати потпредсједник, а Етхем Бектић секретар Друштва.[508] Муслиманска читаоница је, у међувремену, и крајем 1937. спремала своју традиционалну акцију сакупљања одјеће и обуће за сирочад, а поводом бајрамских празника. Одлучено је да се овај пут наступа заједно а да акцију бањалучких муслиманских организација поново предводи Читаоница, те да њоме руководе Рифат Џинић и професор Ђумрукчић. Тако је и било, па су се поменути прваци на истеку године могли похвалити да су обукли и обули 220 дјеце.[509]

Половином маја 1938. Муслиманска читаоница одржала је главну годишњу скупштину у својим просторијама. Основна дјелатност Читаонице била је некако по страни, али је њен рад био је „интензиван", посебно на хуманитарном плану. Ова скупштина била је додатно важна јер се очекивало скоро рушење вакуфске зграде, гдје је просторије имала и Читаоница. Било је приједлога да се Читаоница угаси, али је одлучено да она и даље постоји „макар и у заједници са ма којим муслиманским друштвом". На крају је, како смо већ рекли, разријешено старо руководство, а изабрано ново са Рифатом Џинићем на челу.[510]

---

[506] Десетак дана касније, уочи самог исламског празника, новине су писале како је „овај хумани подухват Читаонице наишао на симпатије грађана без разлике на вероисповест". *ВН*, 6. новембар и 15. децембар 1936, стр. 2 и 3.

[507] *ВН*, 9. фебруар 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 211.

[508] У Управни одбор су изабрани: трговци Ибрахим Маглајлић, Идриз Мусић и Махмуд Диздаревић, банкарски савјетник Фахрудин Делегрић, Махмуд Ибрашагић и Рифат-бег Џинић. У Надзорни одбор изабрани су Хамдија Афган и грађевински предузимач Хилмија Бешлагић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 211–212.

[509] *ВН*, 10. и 15. новембар 1937, стр. 2.

[510] За потпредсједника је изабран професор у пензији Нурија Ђумрукчић, за секретара наставник Грађанске школе Етхем Бектић, за благајника бановински чиновник Махмуд Ибрашагић. За одборнике изабрани су: судија Махмуд Диздаревић, потпредсједник општине и трговац Ибрахим Маглајлић и обућар Идриз Мусић. *ВН*, 20. мај 1938, стр. 4.

Муслиманска читаоница укључила се и крајем 1938. у рамазанску акцију муслиманских друштава за одијевање и обување сиромашних ђака.[511]

Најава рушења зграде старе Кираетхане поред Ферхадије и даље је притискало управу Друштва и искала рјешење. Због тога је октобра 1939. Читаоница сазвала конференцију представника свих бањалучких муслиманских друштава. На дневном реду била је идеја подизања заједничког „муслиманског дома" под чији кров би се смјестила најважнија бањалучка муслиманска друштва. Вјерујемо да је мотив више био у чињеници што су бањалучки Хрвати подигли свој дом а и Српски дом је био пред усељењем. С обзиром да су муслимани били најбројнија заједница у граду, сасвим је могуће да је било и оних који су тај „обрнут редослијед" у подизању домова сматрали својеврсном срамотом. У сваком случају, предсједник Читаонице Рифат Џинић истакао је да потреба постоји одавно, али се изградњи Дома није приступило због „помањкања новчаних средстава". Једногласно је закључено да се крене у изградњу. Изабран је Акциони одбор са представницима свих заинтересованих друштава. За предсједника Одбора изабран је Хилмија Бешлагић, а уз њега још десетак вијђених бањалучких муслимана. Акциони одбор је одмах одучио да се сачине Правила Одбора која ће се послати надлежним на одобрење. Након тога се креће у прикупљање средстава, а рачунало се на помоћ државе, Бановине и Општине, те учешће заинтересованих друштава. Наредног мјесеца у Муслиманској читаоници одржана је нова конференција муслиманских друштава. Предсједавао је градитељ инжењер Хилмија Бешлагић, а тема је опет била подизање заједничког дома. У међувремену, сачињен је и усвојен приједлог Правилника о раду Акционог одбора; остало је само да га потпишу сва друштва те да се шаље управи Вакуфа на одобрење.[512]

Крајем октобра 1940. одржана је још једна конференција са истим циљем. Предсједавао је предсједник Акционог одбора Хилмија Бешлагић. Одбор је до тада завршио све припреме, а управа Вакуфа у Сарајеву је одобрила Правилник о градњи Дома. Закључено је да се градњи приступи што прије, те да се појача рад на прикупљању средстава. Привремени

[511] Ове године Читаоница је на Бајрам одјенула и обула преко 250 најсиромашнијих муслимана. *ВН*, 27. новембар 1938, стр. 6.

[512] Планирано је да Дом има велику дворану за приредбе, сале за конференције, читаоницу, библиотеку, те просторије за сва муслиманска културно-просвјетна друштва која су се укључила у акцију, а то су: „Фидалет", „Братство", „Будућност", „Слога", „Магфирет", „БСК", „Ел-Хидаје", „Гајрет" и „Народна Узданица". *ВН*, 27. октобар и 10. новембар 1939, стр. 3 и 1.

одбор је постао стални, са Бешлагићем на челу. На самој конференцији је прикупљено око 50.000 динара, али то је било симболично, с обзиром да је процијењено да ће објекат коштати око два милиона. Одлучено је да се Дом подигне као двоспратна зграда на мјесту тадашње трошне медресе близу Ферхат-пашине џамије. Истовремено, конференција муслиманских културно-просвјетних друштава позабавила се и питањем сузбијања неписмености.[513]

Децембра 1940. горе бањалучка муслиманска друштва издала су заједнички проглас у коме се, поводом нове бајрамске акције, каже: „Ову акцију диктирала је велика потреба... Апелирамо у првом реду на сву браћу Муслимане из Бање Луке да ову акцију свесрдно и пожртвовано прихвате и помогну колико тко може... Молимо и осталу браћу Муслимане изван Бање Луке, а нарочито из Босне и Херцеговине да нас помогну прилозима... Коначно, молимо и наше суграђане других вјера да нас помогну... и да тако дјелом докажу истинитост оне народне 'Брат је мио ма које вјере био".[514] Три мјесеца касније рат је закуцао на врата Краљевине Југославије... Бањалучки муслимани тако нису подигли заједнички дом, а ни осталим конфесијама њихова здања нису много помогла...

3.4. Муслиманско културно-просвјетно и потпорно друштво „Братство"

"Братство", као муслиманско културно-просвјетно и потпорно друштво са читаоницом и библиотеком, основано је 1919. у Горњем Шехеру а на иницијативу Мехе Буздалека. Друштво је формирано са великим амбицијама, међу којима је и изградња сопственог дома. Било је посебно активно сваке године за оба Бајрама, када „приреди по неку забаву", а оне су често одржаване у горњошехерској основној школи.[515]

[513] Основан је посебан одбор који ће са бавити тим послом, на чијем челу су била два гимназијска професора: Наим Ћејван и Кемал Хаџиомерспахић. *ВН*, 1. новембар и 15. децембар 1940, стр. 4. и 7.

[514] Јануара наредне године новине су писале како је акција Читаонице успјела и како је, за новац који је скупљен, Друштво обукло стотину сиромашних муслиманских основаца. То је изазвало велику радост дјеце, али и њихових родитеља. *ВН*, 15. децембар 1940, стр. 7 и 12. јануар 1941, стр. 4.

[515] *ВН*, 9. фебруар и 10. март 1936, стр. 3; Perko Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva u Banjoj Luci (1918–1941),* „Zbornik krajiških muzeja VI", Banja Luka, 1974, str. 198–199.

Буздалека је ускоро замијенио имамо Издиз хафиз Скопљак, који је за 21. март 1925. сазвао редовну скупштину Друштва и, сходно закону, о томе обавјештавао среску власт. На скупштини је изабрано ново руководство. За предсједника Друштва поново је изабран Идриз Скопљак, за потпредсједника Али хафиз Хасанић, за тајника Атиф Сикимић, за благајника Ејуб Сејдић, за књижничара Ибрахим Латковац.[516]

Одлука да се гради Дом била је дефинитивна. Због тога је Друштво тражило „припомоћ" и од градског среза.[517] Амбиције друштва су се полако остваривале. Почела је и градња Дома, а 1929. тај објекат је и усељен. У њему су се скрасили Друштво, његова читаоница и обновљена библиотека, која је била „снабдевена потребним бројем новина и часописа".[518]

Слично другим друштвима тога профила, и „Братство" се бавило музиком и приређивањем забава, али и театром и спортом. Наиме, у Друштву су, осим хорске и тамбурашке секције, дјеловале и дилетантска, те бициклистичка, фудбалска а, потом, и шаховска. Чак два пута седмично у свом дому, „Братство" је организовало предавања из пољопривреде. Посебно активна била је дилетантска секција, која је изводила позоришне комаде са пјевањем.[519] Нешто мање активан био је хор, који је првобитно веома добро радио и имао квалитетне солисте, али је запао у кризу због смањеног интересовања нових чланова, па је неколико година имао и прекид у раду. Познато је да је хор у народним ношњама наступао на „Гајретовој" забави у Хрватском дому марта 1931.[520]

---

[516] У Управни одбор изабрани су: трговци Алија Хаканић, Ејуб Сендић, Ибрахим Латковац и Асим Мемић, ципелар Дервиш Ђанић, општински пријавник Атиф Сикимић и подворник Друштва „Фидалет" Салих Сарић; за замјенике су изабрани пекар Мехмед Црипљанин, радник Идриз Мусић, ципелар Хусеини Ђиндић и трговац Мустафа Медић. За ревизоре изабрани су муалим Хамид еф. Софтић, посједник Аго Шеранић. АРСБЛ, ВЖВО, 26, „Братство" – поглавару градског среза, 15. март 1925.

[517] АРСБЛ, ВЖВО, 26, Молба за припомоћ, 3. фебруар 1928.

[518] Посебне заслуге за подизање Дома има предсједник Друштва Дервиш Газић, који је годинама радио на прикупљању средстава за градњу и опремање тог објекта. *ВН*, 9. фебруар и 10. март 1936, стр. 3; P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 198.

[519] Забиљежено је да је дилетантска секција „Братства" од 1926. до рата извела: драмски спјев „Абдулах-паша" дра Сафет-бега Башагића, касније Ђоровићевог „Злумћара", Предићевог „Лицемера", „Противнике" Ахмета Мурадбеговића, „Игру среће" Хамида Диздара и Сафета Бурин, те „Невјесту у пицама" дра Сулејмана Алечкловића Суле. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 195, 211.

[520] Том приликом извео је Милојевићеве „Југословене" и „Збор сељанчица" Станислава Биничког. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 249.

„Братство” се почетком 1933. прикључило Муслиманској читаоници, „Фидалету” и „Народној узданици” у спровођењу рамазанске акције облачења сиромашне муслиманске дјеце. Та четири друштва прибавила су одјећу за око 350 малишана, од којих су многи сирочићи. У овој акцији „горњошехерско друштво” се нарочито истакло јер је обукло „рекордан број дјеце” – 100 сиротана је добило топлу одјећу захваљујући „Братству”.[521]

Половином августа 1933. „Братство” је одржало редовну годишњу скупштину. Из извјештаја је констатовано да је Друштво „имало врло доброг успеха”. Оно је, поред дијељења новчане помоћи, „обукло велики број деце сиромашних родитеља”. Изабрано је и ново руководство, коме је дат задатак да расправи иницијативу за оснивање фудбалског клуба. Наредног мјесеца „Братство” је организовало бициклистичку трку дугу 20 километара, од Новоселије до Карановца и назад, а потом и теферич у башти „Вакуфа”.[522]

Муслиманско потпорно друштво „Братство” је новембра 1933. организовало прославу мевлуда а два мјесеца касније у горњошехерској Царевој џамији и прославу Лејлетул кадра[523], тј. најсветије ноћи. Идриз хафиз Скопљак је том приликом „поучио” умрлим члановима Друштва „тевхид и хатму”. Два мјесеца касније „Братство” је организовало и бајрамску забаву. Тада су се у Горњем шехеру окупили гости из неколико градова Босанске Крајине, те представници Општине, „Гајрета” и „Ел-Хидаје”.[524]

И за Бајрам 1935. Друштво је било активно: организовало је хуманитарну акцију а, како су писале новине, посебно су се обрадовали посјети банице Ђорђевић, која је „својим даровима утрла сузу овдашњој сиротињи”. Њена добротворна активност и племенита геста „ганули су и потресли свако срце које осјећа за сиротињу”, писале су *Врбаске новине*.[525]

Муслиманско добротворно друштво „Братство” у Горњем Шехеру одржало је фебруара 1935. у свом дому редовну годишњу скупштину. Скуп је почео троминутном ћутњом краљу

---

[521] *ВН*, 4. фебруар 1933, стр. 11.

[522] *Banja Luka* (monografija), str. 92; *ВН*, 19. август и 9. септембар 1933, стр. 4.

[523] Лејлетул кадр – ноћ почетка објаве *Курана*, једна од десет ноћи Рамазана. Муслимански празник, који се назива разним именима: Ноћ моћи, Ноћ снаге, Ноћ судбине...

[524] Осим севдалинки и других пјесама, уприличена је представа а организована је и томбола. Приходи са забава ишли су за сиромашне ученике. *ВН*, 5. новембар 1933, стр. 4 и 14. јануар 1934, стр. 4.

[525] Због реченог не чуди што су из џемата огласом објављеним на насловној страни истог листа позивани бањалучки муслимани да јануара 1935. из Бање Луке испрате бана Ђорђевића који је „спасао доста сирочади, у чему му је свесрдно помагала и његова госпођа”. *ВН*, 10. и 16. јануар 1935, стр. 2.

Александру. Друштво је у току претходне године обукло преко 140 сиромашних ђака, а у Дому тог одржана су „поучна предавања из свих грана науке". Уприличено је и неколико јавних приредби које су биле добро посјећене. На скупштини је изабрана и нова управа, којој је дат задатак да преуреди библиотеку. Најављена је и прослава 15-годишњице Друштва током текуће године.[526]

За 7. јули те године „Братство" је најавило нову бициклистичку трку „са теферичом". Стаза је овај пут била од Новоселије до Рекавица и назад. За учешће се пријавио велики број бициклиста из неколико мјеста Крајине. Послије трке на програму су била разна пливачка такмичења. Истовремено, у башти поред Врбаса била је организована игранка, за шта је задужен тамбурашки оркестар „Братства". Очигледно је да се манифестација допала управи Друштва, па је оно два мјесеца касније организовало нови „бициклистички тркачки састанак и уједно други теферич". За теферич је владало велико интересовање, али за трку није – пријавила су се само четворица бициклиста. Након њихове вожње, одржане су и „пливачке утакмице", а на крају и „утрке са чамцима и ластама".[527]

На иницијативу „Братства", Банска управа је у Горњем Шехеру јуна 1935. покренула Домаћичку школу у коју се уписало 26 дјевојчица. Течај је трајао пет и по мјесеци а дјевојчице су се обучавале разним знањима и вјештинама, као што су: друштвено васпитање, хигијена, пољопривреда, домаћинство, домаће газдинство, цртање, кројење разног рубља и хаљина, познавање робе, кување, ручни рад, конзервирање воћа и поврћа, историја и земљопис, а, пошто је било и неписмених полазница, учио се и рачун, читање и писање. За рад су биле задужене наставнице Аполонија Мајсторовић, Невенка Вујасиновић и Бахрија Бахтијаревић, а цјелодневно учење дало је резултате: ученице су показале лијепо знање, а понајбоље у домаћинству и кувању. Као производ ове школе били су и ручни радови и конзервирано воће изложено у двије сусједне учионице, те разне „цртарије", миљеи, јастучићи и други предмети.[528]

---

[526] У нову управу изабрани су: Атиф Сикирић, Мустафа Медић, Але Селман, Хусеин Алагић, Ибрахим Латковац, Ејуб Сејдић, Ејуб Мунџић, Нециб Османчевић, Аго Шаранић, Хамдија и Хусеин Јахић, Сулејман Семиз, Ибрахим Османчевић и Асим Мемић. *ВН*, 13. фебруар 1935, стр. 3.

[527] У забавном програму је било свега по мало: пецања рибе, шаљиве поште, „америчанског затвора" и томболе. Уз све то, музицирао је тамбурашки збор „Братства". *ВН*, 4. јул и 10. септембар 1935, стр. 3 и 2.

[528] На испит су изашле 24 дјевојчице а комисију су чинили школски надзорник Данило Узелац, учитељ Никола Калембер и, у име „Братства", Мустафа Медић, члан управе. *ВН*, 1. децембар 1935, стр. 2.

“Братство” се прикључило хуманитарној акцији Муслиманске читаонице и „Фидалета” у прикупљању одјеће и обуће сиромашној дјеци. За Бајрам 1936. ово друштво је одјенуло око стотину сиромашне дјеце, а заједно са споменута два друштва, око 500 дјечице, која „да није ове помоћи не би могли у својим поцепаним хаљинама похађати школу”, а и Бајрам би им – писале су новине, помало патетично – „пропао тужно, без икакве радости када не би имали никаква оделца као њихови другови, синови из боље стојећих породица.”[529]

Полазећи од тога да се већина чланова „Братства” бавила пољопривредом, Друштво је фебруара 1936. организовало „низ предавања из свих пољопривредних грана”. Уводно излагање одржао је сресски пољопривредни референт Миливој Кецмановић, а потом Милан Јанковић, инжињер Станишић и проф. из пољопривредне школе Душан Кандић. Слушаоци су могли понешто научити о обрађивању земље, гајењу стоке и „рационалнијем искоришћавању добијених продуката”, а планирана је и практична примјена наученог орезивањем и калемљењем воћа.[530]

Муслиманско потпорно друштво „Братство” је почетком 1936. имало 253 члана, што је било сасвим довољно да се обнови пјевачки збор, односно хор. Наиме, ово друштво је још двадесетих година имало веома активан хор, али је „интересовање постепено опадало” па је престао да ради. Сада се посебно ангажовао чиновник Банске управе Борис Јаковљевић, који је имао искуства у раду са хором Убошког дома. Убрзо се набрало 40 чланова, а већ на љето те године хор је имао премијеру у Котор Вароши. Веома богат програм сачињен је од композиција домаћих и страних аутора, те народних пјесама, севдалинки и скечева. Већ петнаестак дана касније, наступао је и у Бањој Луци, а наредне године су организовани концерти на којима су прикупљали средства за довршетак дворишне зграде поред Дома, која је грађена за потребе читаонице и библиотеке. Активан рад је давао резултате, а ова пјевачка дружина добила је крила када је с прољећа 1938. руковођење хором преузео Хасан Јахић.[531]

---

[529] *ВН*, 1. јануар 1936, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 210–211.

[530] Нешто раније у просторијама „Братства” гостовао је „апсолвент средње пољопривредне школе” Сулејман Тономановић, а говорио је на тему: „Припрема земљишта за сађење воћака с нарочитим обзиром на добре стране јесење садње у овоме крају”. *ВН*, 21. септембар 1935, стр. 2. и 27. фебруар 1936, стр. 2.

[531] Њега ће пред сам рат наслиједити Нецип Османчевић. *ВН*, 9. фебруар, 10. март, 19. јун и 10. јул 1936, стр. 3. и 2; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 68–69.

Половином јуна 1936. „Братство” је приредило још један теферич, као и нову бициклистичку трку од Новоселије до Карановца и назад. По устаљеном ритму, наредног мјесеца хор „Братства” уприличио је још један „летњи теферич”, односно, „вртну забаву” у башти овога друштва, поред основне школе у Горњем Шехеру. Била је то својеврсна генерална проба пред наступ овог хора два дана касније, овај пут у Бањој Луци. Башта је била „окићена цвећем и зеленилом, а украшена државним тробојкама или илуминирана са разнобојним сијалицама”. Судећи по новинама, посебне симпатије изазвао је управо хор чије је „певаче и хоровођу публика наградила честим и заслуженим аплаузом”. Приход са ове забаве намијењен је „у корисне сврхе”.[532]

У башти муслиманског друштва „Братство” половином септембра 1936. бановинско позориште извело је представу „Зулумћар”, односно, „комад из народног живота са певањем”, по дјелу Светозара Ћоровића. Представа је успјела „преко сваког очекивања”, јер ју је гледало преко пет стотина гледалаца, укључујући и предсједника градске општине Хамдију Афгана.[533]

“Братство” је, у међувремену, у основној школи у Горњем Шехеру приредило „уобичајену бајрамску забаву”. Приход је намијењен у корист фонда за надоградњу дома овог друштва који је подигнут прије неколико година, а сада га је ваљало проширити. За то се, како смо већ рекли, одавно осјећала потреба. Друштво је претходних година порасло и ојачало, па се очекивало да ће доградња ићи релативно лако. У том циљу, крајем фебруара 1937, у истој школи „Братство” је приредило „веома успелу забаву”, а посјета је „надмашила све досадашње приредбе овог друштва”. Чланови „дилетантске секције” извели су комичну једночинку „Министар”. Услиједило је неколико севдалинки, а потом још једна представа - „Противници” Ахмета Мурадбеговића. И на крају, наравно, игранка. На љето те године почела је надоградња дома, али је брзо понестало средстава. Зато је Друштво за 1. август најавило „љетни теферич” са разноврсним програмом.[534]

---

[532] На прославу су са супругама дошли предсједник општине Хамдија Афган и народни посланик Тоде Лазаревић. *ВН*, 20. јун, те 17, 19. и 22. јул 1936, стр. 2. и 3.

[533] Главне улоге играли су Мухамед Ћејван и Мила Јашекова. *Бањалучка позорница*, 1. октобар 1936, стр. 12, 17–18.

[534] Друштво се побринуло и за „добар гурмански бифе у властитој режији”. *ВН*, 23. и 24. фебруар, те 28. јули 1937, стр. 2.

Дана 6. јуна 1937. „Братство” је организовало своју прву прољетну забаву те године и то у „друштвеној башти пред Народном основном школом” у Горњем Шехеру. Тада се Друштво могло похвалити да има свој властити дом, тамбурашки збор, дилетантску секцију, културно-просвјетну и економску секцију, као и друге „корисне секције”. Због тога ужива велику подршку, нарочито у том дијелу града.[535]

Муслиманско добротворно друштво „Братство” је половином фебруара 1938. приредило још једну велику бајрамску забаву у својим просторијама. И овај пут се посебан одбор бринуо да умјетнички програм, али и сви остали садржаји буду на задовољство грађана. Спремљена је и томбола, а награде су много ручних радова „које су друштву даривале вредне муслиманске девојке из Горњег Шехера и Новоселије”. На крају, објављивано је и да ће се бирати најљепша дјевојка забаве, која ће добити посебан дар. Просторије Друштва, „са укусом декорисане”, биле су премале да приме све заинтересоване грађане, не само из Шехера, већ и из „центрума града”, а било је и гостију из Мркоњић Града, Јајца, Котор Вароша, Градишке... Међу њима били су и представници „Гајрета”, „Ел-Хидаје”, „Народне узданице”. Програм је био веома разноврстан: од дјечјих рецитација, преко севдалинки, до наступа хора и извођења дилетантске позоришне представе.[536]

“Братство” је за 8. мај 1938. најавило своју редовну годишњу скупштину. На дневном реду била су уобичајена питања, а интересовање је било велико јер је „рад овог друштва у посљедњу годину дана знатно ојачан”. Скупштину је отворио нови предсједник Друштва Омер Салајџић, директор основне школе у Шехеру. Извјештаје су поднијели секретар Нециб Османчевић, благајник Асим Мемић и књижничар Фадил Скопљак. Из њих се видјело да је „Братство” претходне године добро радило, а да се нарочито поносило тиме што је уз подршку банске и градске управе проширило објекат свог друштвеног дома. Изабрана је и нова управа са Хасаном Јахићем на челу .[537] Старији чланови понајвише су се занимали за Читаоницу, а млађи за пјевачки и тамбурашки збор, те бициклистичку и

[535] *ВН*, 23. мај 1937, стр. 3.
[536] За љепотицу приредбе изабрана је Фадила Шеранић. *ВН*, 4. и 13. фебруар 1938, стр. 3 и 6.
[537] За потпредсједника је изабран Ахмет Беглербеговић, за секретара Алија Селман, а благајника Мустафа Чукур. У Управни одбор су изабрани: Мустафа Османчевић, Мустафа Чукуз, Атиф Сикирић, Смаил Османчевић, а за њихове замјенике изабрани су: Рифат Чукур, Хусеин Цоцо, Сабахудин Скоруп и Ибрахим Латковац. У Надзорни одбор изабрани су: Омер Силајџић и Давид Шашкин. *ВН*, 13. и 20. мај 1938, стр. 3.

дилетантску секцију, те фудбалску и шаховску. Посебно су били активни бициклисти, па је Друштво приређивало по неколико трка годишње.[538]

Почетком јула 1938. „Братство” је одржало љетну велику забаву у великој друштвеној башти поред жељезног моста на Врбасу, у Горњем Шехеру. И те године формиран је посебан „приређивачки одбор”, који је спремио програм „са много угодних изненађења”. Свакако, младима се нудила игранка на којој ће свирати „појачан тамбурашки збор овог друштва”. Забави су присуствовали високи бановински, војни и градски представници, те многи пријатељи Друштва. Приредбу је отворио студент Бехрудин Гушић, који се сјетио минулих година у раду „Братства” и препорода становништва Горњег Шехера. Услиједиле су севдалинке, „Хасанагиница”, те поново севдалинке и на крају комад „Невеста у пиџами”. Није изостала ни игранка, а „Братство” је овом приредбом „забележило још један леп успех у своме граду”. [539]

Новине су октобра 1938. писале како је „Муслиманско добротворно друштво 'Братство' у Горњем Шехеру, од свог оснутка па све до данас безброј пута доказало, да много мисли и ради за своје чланство и уопште за становништво овог бањалучког предграђа у сваком погледу”. Осим културно-просвјетног рада, Друштво помаже сиромашну дјецу, по правилу око Бајрама. Грађанство такав рад цијени, па су приредбе „Братства” увијек добро посјећене а тако је било и 18. октобра те године када је „Братство” у друштвеном дому приредило забаву.[540] Наредног мјесеца „Братство” је у својим просторијама прославило „Лејлеи-Кадер”. За ту прилику цијела зграда овог добротворно-културног друштва била је „лепо илуминирана разнобојним сијалицама и украшена ћилимима и верским заставама”.[541]

„Братство” се и крајем 1938. прикључило акцији осталих муслиманских друштава у одијевању и обувању сиромашних основаца. Те године обрадовало је 150 сиромашних дјечака и дјевојчица, већином ученика основне школе у Горњем Шехеру. Друштво се

---

[538] Организовало је многа предавања из разних области науке и културе, а међу грађанима је цијењена хуманитарна акција у којој сваке године обује и обуче неколико стотина сиромашне школске дјеце. *ВН,* 4. и 13. мај 1938, стр. 2 и 3.

[539] Гушић ће ускоро постати професор Пољопривредне школе. *ВН*, 29. јун, 3. и 6. јул 1938, стр. 3 и 2.

[540] Програм су извела дјеца тамошње основне школе под вођством учитеља Силајџића, а дружење је по обичају настављено уз музику и игру. *ВН*, 19. октобар 1938, стр. 3.

[541] Пред почетак свечаности, Мустафа хафиз Газић „учио је Куран”, а потом је Идриз хафиз еф. Скопљак говорио о значају празника. На крају је муфтија у пензији Мустафа еф. Нуркић поучио свечану дову”. *ВН,* 20. новембар 1938, стр. 3.

поново показало као одговорно, па не чуди што је бајрамска забава била посјећенија него икада, а у госте су дошла и два аутобуса муслимана из Котор Вароша. Већ за крај јануара, за други дан Курбан Бајрама 1939. „Братство” је најављивало своју велику годишњу забаву. И овај пут спремљени су богата томбола, укусан бифе и „друге забавне интересантности”. Осим тога, за посјетиоце из града, био је обезбијеђен превоз аутобусом. Дворана Друштва била је дупке пуна. Након наступа дилетантске секције и неколико музичких тачака, понајвише севдалинки, услиједила је забава. Нису изостале „конфете, коријандоли и шаљива пошта”.[542]

Почетком јуна 1939. „Братство” је одржало прву приредбу те године. Било је то у башти Друштва на обали Врбаса. И ова забава је била веома посјећена од горњошехерских муслимана, али и многих гостију из града. Неколико глумаца Народног позоришта извело је комад „У туђем кревету”, а програм је „одушевио посетиоце”. Игранка је трајала до зоре.[543] Два мјесеца касније, услиједила је још једна забава. Овај пут сав програм извели су чланови Друштва „у режији” Мухарема Мунџића. Посјетиоци су „нарочито дугим аплаузом” наградили „интерпретаторе севдалинки”. Послије програма, уз звуке „џаз оркестра” настављена је игранка.[544]

На други дан Бајрама, 21. јануара 1940. „Братство” је у Горњем Шехеру организовало своју велику забаву са „одабраним програмом”. Одбор за организацију се побринуо за „музику и домаћи бифе”. Забава је, као и претходних година, прошла у добром расположењу. Програм су извели чланови Дилетантске секције те даровити пјевачи и други чланови Друштва. У то вријеме „Братство” је извршило реорганизацију свог хора, у који је одмах уписано 60 чланова а за хоровођу је именован Борис Јаковљев, иначе чиновник Банске управе. Крајем септембара 1940. одржана је скупштина Друштва. Том скупу присуствовао је „рекордан

[542] Изабрана је и љепотица вечери – била је то гђица Фатима Ђулман. P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 198–199; *ВН*, 27. новембар 1938, стр. 6, те 25. и 29. јануар и 3. фебруар 1939, стр. 1, 3 и 4.

[543] За потпредсједнике су изабрани Наим Ћејван и инжењер Омер Кајтаз; за секретара Сулејман Бадић, за благајника Исмет Хаџимујагић, а за чланове управе: Хасиб Имамовић, Едхем Бекић, Ирфан Хорозовић, Екрем Хаџиомерспахић, Енес Маглајлић и Ахмет Лончаревић. У Надзорни одбор изабрани су: Хилмија Субашић, Сулејман Сариџић и Идриз Мусић. *ВН*, 15. јун 1939, стр. 2.

[544] За љепотицу забаве изабрана је Мухиба Џанић, која је као награду добила добила „сервис за слатко”. *ВН*, 17. август и 19. новембар 1939, стр. 2.

број чланова”. Након усвојених извјештаја, изабрана је нова управа са младим наставником Бехруином Гушићем на челу.[545]

За рамазанског поста крајем 1940, „Братство” је организовало своју хуманитарну акцију. Друштво је сваке године од оснивања успијевало да у зиму обуче и обује повелик број дјеце.[546] И јануара 1941. ваљало је припремити бајрамску прославу. На програму су опет биле севдалинке, те „један забаван комад из босанског живота”, неколико „соло и скупних шаљивих продукција”, па томбола са „много вриједних згодитака”. Забава је била „шарено вече босанске севдалинке, севдаха и народних игара”.[547]

Неколико мјесеци касније све се промијенило. Иако се ово „Братство”, како рече један историчар „није много политички експонирало”, политика се позабавила њиме...[548]

3.5. Муслиманско друштво „Спас”, од 1922. Пјевачко друштво „Слога”

Просвјетно и потпорно друштво бањалучких муслимана под именом „Спас” основано је 1919, а на његовом челу се нашао познати трговац Адем Афган. Друштво је имало „задаћу да окупи омладину у свој дом, да над њом бдије, да ју страсти не би превладале и истисле јој полет и смисао за опће добро, милосрђе, правду и истину; уз то да ју пригодице поучи разним предавањима, да ју забави шалом, безазленом пјесмом и глазбом. Укратко, да утјече узгојно”. Ово друштво основано је, како стоји у једном документу, да помогне муслиманске „немоћне старце и нејачад, а најпрва му је брига и најискренија накана, да помогне наше женскиње”.[549]

У одбору друштва су, поред осталих, били имућни Бањалучани Мустајбег Капетановић и Алибег Џинић. Међутим, Друштво им је већ на љето 1919. изразило своје неповјерење, а

---

[545] *ВН*, 19. и 24. јануара, 11. фебруар и 29. септембар 1939, стр. 2. и 3.
[546] Овај пут „Братство” је усрећило 70 дјеце без родитеља или слабог имовног стања. *ВН*, 1. новембар 1940, стр. 4.
[547] Прослави су присуствовали и многи гости из центра града, те представници осталих муслиманских организација. P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 198–199; *ВН*, 25. децембар 1940, стр. 6 и 5. јануар 1941, стр. 4.
[548] P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 199.
[549] *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса”...*, стр. 3.

разлог је било „њихово застарјело беговско мишљење, које је скривило да се друштво не развија и напредује у духу данашњег времена”. На челу Друштва остао је Адем Афган, а као тајници службеник Мухамед Ђумишић и студент Мухамед Муфтић.[550] Ускоро се у просторијама тог друштва сакупила омладина заинтересована за пјевање и формирала хор којим је руководио учитељ Ђуро Теноди. Формиране су, такође, и тамбурашка и драмска секција. На челу оркестра нашао се трговац Хашим Силахић.[551] Забиљежено је да је 1919. Друштво „Спас”, поводом Курбан Бајрама, организовало дводневну манифестацију. Први дан је у хотелу Босна изведен „хисторијски позоришни комад Змај од Босне”, а за ту представу је сачињена „нарочита позорница и дивно опремљена гардероба”. Другог дана програм се преселио у просторије Друштва. Интересовање за овај догађај било је велико, па се апеловало на грађане да на вријеме купе своје карте.[552]

Бању Луку је на љето 1919. посјетио реис-ул-улема Џемалудин Чаушевић, реформатор и заговорник модернизације муслиманског живота. Тим поводом „Спас” је чак издао посебно публиковану Представку[553], фактички брошуру на 24 странице, коју је сачинио Шаћир Дедић, а у име Друштва су је потписали предсједник Адем Афган и тајници Мухамед Ђумишић и Мухамед Муфитић. У њој се „Спас” дичи да је „истријебио бројно просјачење успоставивши врсте пензије (потпора) за старе и немоћне, а млађарију поприлично одвратио од биртија и ружних мјеста”. Ове успјехе Друштво је постигло, како кажу, „потпором добрих грађана”.[554]

У циљу еманципације младих муслиманки, „Спас” је најављивао „радионице за кројење, шивење, прање и пеглање рубља, плетење чарапа, ткање и бојење шамија, ткање ћилима и

---

[550] У управи Друштва били су још: поручник Ахмет Ђумишић, службеник Ибрахим Ђафчић, учитељ Шаћир Дедић, Сулејман Филиповић и студент Мустафа Карахасановић. *Јединствена држава*, Бања Лука, 4. септембар 1919, стр. 2; *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса” пресвијетлом господину Х. Џем. еф. Чаушевићу реис-ул-улеми пригодом посјета Бањој Луци 1919*, Бања Лука, 1919, стр. 24; Mahmud Traljić, *Izdavačka djelatnosti muslimanskih društava u Bosni i Hercegovini do 1945*, „Znakovi vremena”, br. 45/46, Sarajevo, 2009, str. 35.

[551] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 40; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 189.

[552] *Јединствена држава*, 4. септембар 1919, стр. 2.

[553] *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса” пресвијетлом господину Х. Џем. еф. Чаушевићу реис-ул-улеми прогодом посјета Бањој Луци 1919*, Бања Лука, 1919.

[554] Adnan Jahić, *Odnos bosanskohercegovačke uleme prema nacionalnom pitanju monarhističkoj Jugoslaviji*, „Historijska traganja”, br.11, Sarajevo, 2013, str. 155–157; M. Traljić, *Izdavačka djelatnosti muslimanskih društava..*, str. 35; *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса”...*, стр. 3–4.

слично, да их тако очува од моралног бродолома". У Друштву су били свјесни да за овакве радионице ваља обезбиједити средства, па су слали један „изабрани одбор богатијим и вићенијим муслиманима, да даду свој зећат у ту сврху". Међутим, одзив је био веома слаб, па је требало тражити „друго врело". Зато је Друштво организовало „добротворна сијела и забаве за оба спола, *али растављено*", наглашавали су у брошури.[555]

У свом раду, „Спас" је, како се хвалио, посебну пажњу поклањао „нашим замрлим и зачмалим селима". Да би се колико-толико поправило стање, Друштво је предлагало оснивање „господарско-привредне задруге", а по потреби и читаонице. У ту свхру би ваљало правити домове, а то иште помоћ државе, па су у Друштву одлучили искористити посјету реис-ул-улеме Чаушевића, па су га просто затрпали молбама, иницијативама и приједлозима. Тако су апеловали на реиса да предложи Вакуфском саборском одбору да отвори „течајеве привредних задруга у оружјима и то за муслимане или иначе за интелигентније чланове из села". У свему томе, као и у раду са грађанством које би требало да организује „трговачка обртна предузећа и удруге", чланови управе „Спаса" очекивали јасну и директну подршку Чаушевића.[556]

Друштво је посебну бригу показивало према муслиманкама, које су доживјеле „несрећу у браку". Наиме, како су се жалили реису, међу муслиманима било је и оних који не поштују жене, ни шеријат, него и ислам „извргавају руглу". Због тога су тражили од реиса да се при муфтијском уреду формира „дисциплинирани брачни суд" за све бракоразводне парнице. Тиме би се спријечио „хир или ћеиф" појединаца, „простака" који се понашају као да су „једини и искључиви закон!" Могле су се чути и примједбе да су више дјевојачке и занатске школе далеко у варошима, па је за многе муслиманке које су под строгим надзором родитеља, немогуће да их похађају, те су тражили да се такве школе отварају и на периферијама. „Муслимани, дајте и мушку и женску дјецу на науке и занате", поручивали су из овог друштва. Молили су реиса Чаушевића чак и да поради на томе да се Куран што прије преведе, као и да се уреде вјерске школе. Због свега реченог, у „Спасу" су сматрали

[555] *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса"*..., стр. 4.

[556] Поврх реченог, представници „Спаса" тражили су од реиса да се заузме код владе да изда наредбу по којој би сви „спремни и образовани чиновници, сваки у својој струци" више пута годишње одржали предавања о здрављу, узгоју, праву, економији итд, јер је и тај рад важан као и канцеларијски. Доктори би су свакој махали, а да се не говори о градовима, држали „знанствене поуке о гријесима младости и сполним болестима". *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса"*..., стр. 4–5.

да је нужно формирати муслиманско просвјетно вијеће, у којем би били „мужеви од сваке струке знања из цијеле наше земље”.[557]

На љето 1920. Друштво „Спас” је приредило забаву са продајном изложбом ручних радова муслиманских дјевојчица који су сачињени у школи током претходне школске године. Те ученице биле су углавном из сиромашнијих кућа и још аналфабете, те су уз ручни рад училе читати и писати. Забава је била подијељена: послије подне за женски свијет, а навече за мушкарце. На програму је био и шаљиви комад, те декламација. Присутне је поздравио предсједник Друштва Адем Афган, који је подвукао значај овог друштва, посебно у васпитању женског подмлатка.[558]

На скупштини Муслиманског друштва „Спас” 8. децембра 1922, донесена је необична одлука: Друштво је преименовано у Југословенско муслиманско пјевачко друштво „Слога”. То је и озваничено усвајањем Правила новоименованог друштва од стране покрајинских власти у Сарајеву наредне године. За предсједника „Слоге” изабран је чувени бањалучки трговац Хамзага Хусеџиновић, који се уписао у добротворе, а хоровођа је постао судија Душан Умићевић. У то вријеме, било је то једино мушко пјевачко друштво на простору будуће Бановине.[559]

Крајем априла 1923. године, Муслиманско просвјетно и потпорно друштво „Спас” одржало је ванредну скупштину, пошто се изабрано руководство на редовној скупштини неколико дана раније, „није примило друштвене управе”. Сједницом је руководио ранији предсједник Друштва Адем Афган, који је, поред осталог, информисао окупљене о раду Друштва, па је тако обавијестио скупштинаре да је у току претходне године „изучила једна женска у Сарајеву за ткање ћилима”, али ткаоница у Бањој Луци није основана јер је Покрајинска

[557] *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса”*..., стр. 8–23.

[558] Како су писале ондашње новине, ову изложбу нису посјетили богати бањалучки бегови ни њихове беговице, а, са друге стране, сматрало се да је управо оваквим радом то друштво „ударило правим путом у вршењу своје задаће, јер образовати женски свијет, значи поставити женски одгој на добар и сигуран темељ”. *Јединствена држава*, Бања Лука, 31. јули 1920, стр. 2.

[559] У управу Друштва изабрани су и: Хасиб бег Имамовић, Атиф Хусеџиновић, Ибрахим Маглајлић, Хафиз Идриз еф. Каденић, Хакија Карабеговић, Адил Букић; у Надзорни одбор изабрани су: Мухамед Х. Увјес, др Али Ћамил-бег Џинић. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Преписи Записника са скупштине од 8. децембра 1924; Р. Колунџија, *Године с пјесмом*..., стр. 13; M. Traljić, *Izdavačka djelatnosti muslimanskih društava*.., str. 35; VN, 14. januar 1936, str. 2.

управа, која је „обећала подијелити станове бадава”, али то није урадила. Старом одбору „подјељује се апсолуторијˮ а изабрано је руководство са Афганом на челу.[560]

Забиљежено је да је хор „Слогеˮ, уз још нека бањалучка друштва, учествовао у прослави рођендана краља Александра I Карађорђевића, половином децембра 1923. у ресторану на Жељезничкој станици, а половином новембра наредне године је, у хотелу Босна, имао концерт са игранком на коме је учествовало и гимназијско литерарно друштво „Младостˮ. Приход са концерта намијењен је сиромашним гимназијалцима муслиманима, а вече је остало у сјени инцидента који је изазвао Виктор Гутић.[561]

Половином 20-их година предсједник „Слогеˮ и даље је био Асим Џинић, а у управи су сједили Етхем Леда Карабеговић, Хакија Карабеговић, Кемал Хаџиомерспахић и други. Како се касније сјећао Теофик Маглајлић, негдје 1925. или 1926. у хотелу Балкан одржано је такмичење хорова пјевачких друштава „Слогаˮ, „Јединствоˮ, „Надаˮ и јеврејског друштва „Езраˮ. Побиједио је мушки пјевачки збор „Слогеˮ, који је наступио са Мокрањчевим руковетима а под диригентском палицом Душана Умићевића.[562]

Са мањим прекидом током 1928, Друштво „Слогаˮ активно је радило све до 1941. Хор је изводио композиције сва три југословенска „племенаˮ, а пјевали су са хуманитарним циљем, те за потребе многих друштава и установа у граду. Током предратне деценије хоровође „Слогеˮ били су Јосип Јиранек, професор Људевит Брозовић, Марко Чанковић, Јарослав Плецити, те Перо Сафрет, а хор је наступао у Приједору, Бихаћу, и другим крајишким мјестима, те у Травнику, Сарајеву, Зеници, Прњавору...[563]

---

[560] У управу су изабрани и: Шаћир еф. Дедић, Есад Омерспахић, Асим Мемић, Адемага Кадић, Суљо Хутлић, Мујо Рајић, Але еф. Биберић, Махмуд Дујсо, Мухамед еф. Маглајлић, Дервиш Зукић, Суљага Ћејван, Суљо Плићанић, Наско Салтагић. АРСБЛ, ВЖВО, 20, Записник изванредне главне скупштине,

[561] То вече у граду се десио велики инцидент који је изазвао Виктор Гутић, тадашњи студент права. Судећи по извјештају среског поглавара, на Жељезничкој станици дошло је до сукоба „ханаоваца” (Хрватска национална омладина) и „срнаоваца” (Српска национална омладина). Након јурњаве и туче по граду, Гутић се појавио на забави „Слоге”, гдје је вријеђао позицију и позвао окупљене на физички обрачун са властима и њеним симпатизерима, узвикујући пароле „Живио Радић”,”Живила Република”. Град је наредних дана био под јаким тензијама и појачаном полицијском паском. Гутић је ухапшен и кажњен затвором од 20 дана. АРСБЛ, ВЖВО, 23, Поглавар сеоског сраза – Поглавару градског среза бањалучког; 17. септембар 1924. и поглавар градског среза – Великом жупану, 17. децембра 1924; *Отаџбина*, 24. децембар 1923, стр. 2, те 15. новембар 1924, стр. 3 и 7. март 1925, стр. 3.

[562] АРСБЛ, ЗМГ, Теофик Маглајлић, стр. 1–2.

[563] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 41.

Након „дуљег периода нерада” хор „Слоге” се зановио и под вођством Јосипа Јиранека „прегао на озбиљан рад”. Јиранек, прашки ђак и одличан музичар је, наиме, 1929. дошао у Бању Луку и преузео војни оркестар 33. пјешадијског пука. Истовремено, ангажован је и у „Слози”, гдје је након три мјесеца рада, са већином нових пјевача, постигао запажен успјех. Било је то крајем новембра када је ова „пјевачка дружина” наступила у граду, а као солисти су се истакли браћа Карабеговићи и Суљо Плићанић. Заслуге за ово, дакле, припадају Јиранеку, који се „као хоровођа показао исто толико спретан као оркестрални диригент”.[564] Забиљежено је да је „Слога”, предвођена Јиринеком, наступала и на „Гајретовој” прослави 21. марта 1931.[565]

Одбор за подизање споменика краљу Петру је 14. јуна 1931. организовао Дан војводе Петра Мркоњића. Навече је приличена свечана академија у позоришту, на којој је наступало и Југословенско пјевачко друштво „Слога”. Позорница је била украшена сликом војводе Петра Мркоњића у четничкој одори, коју је урадио Шпиро Боцарић. Војна музика извела је увертиру Јенковог „Косова”, а професор Учитељске школе Радивоје Пејић одржао је предавање о краљу Петру. „Апсолвент Учитељске школе” Халид Адемовић рецитовао је Шантићеву пјесму, а програм је завршен управо наступом хора „Слоге”, који је извео Новакову пјесму „Браћи”.[566]

Годишњи концерт Југословенског пјевачког друштва „Слога” почетком децембра 1931. у Хрватском дому био је веома посјећен. Још једном се потврдило да је ангажовање Јосипа Јиранека било пун погодак. Наиме, он се изнова доказао као композитор, а његова „Јесенска романца”, коју су уз пратњу оркестра отпјевали Мустафа Мујо и Ирфан Карабеговић, оставила је „најбољу импресију”. Јиранек се потврдио и као врсан диригент кога красе „велика марљивост и преданост послу, израђивање појединих музичких дела до прецизности, ванредно и потпуно потребна живост и покретност у управљању хором”.

---

[564] Осим тога, Јиранек је те вечери свирао и на виолончелу. *Глас Врбаске бановине*, 8. децембар 1929, стр. 3; V. Blaha, *Česi..*, str. 162; *Narodno pozorište Bosanske Krajine 1930–1960*, Banja Luka, 1960, str. 14.

[565] Том приликом, браћа Карабеговићи наступили су као солисти: Мустафа је отпјевао арију из опере *Марта* Фридриха Флотова, док је Хамдија извео пјесме *Садим вишњу насред Атмејдана* и *Икиндија – ја задријемах*. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 249.

[566] Код улаза у позориште супруга управника града, госпођа Викерт, заједно са госпођом Петровић, продавала је срећке, од чега су прикупиле преко 1.000 динара за акцију Одбора. У публици су се нашли подбан др Зец, градоначелник Хусеџиновић, подначелник Џинић, те цијели Одбор за подизање споменика. *Време*, 18. јун 1931, стр. 10; *ВН*, 28. мај 1931, стр. 2 и 18. јун 1931, стр. 3.

Истакла су се и браћа Хамдија, Мустафа и Ирфан Карабеговић, даровити младићи за које С.М. у *Књижевној Крајини* жали што се нису родили у културно богатијој средини, „која би им дала могућности, да развију своје способности до праве мере”. Похвале је добио и Фаик Хаџибеговић, који је отпјевао аријуграфа из „Риголета”.[567]

“Слога” је 8. јануара 1933. у Хрватском дому приредила концерт са игранком. Хором је и даље руководио Јиранек, а изведене су већим дијелом композиције домаћих аутора. Као солисти истакли су се Мустафа Карабеговић, Абид Ковачевић и Фаик Хаџибеговић. Концерту су присуствовали народни посланик Тоде Лазаревић, градоначелник Џинић, предсједник суда Хуснија Ђумрукчић, али је, како су писале једне новине, посјета ипак била слаба, а нарочито је примјећен „мали број дама”. „Слога” је поново наступила два мјесеца касније, када је Обласни одбор удружења ратних инвалида организовао забаву, под покровитељством бана Милосављевића, а уз судјеловање војне музике 33. пјешадијског пука. Ова забава „са концертним делом” одржана је у хотелу Босна а „програмни део је са успехом изведен”. [568]

Врбаске новине забиљежиле су да Југословенско пјевачко друштво „Слога” почетком јула 1933. приређује у кафани „Абација” код Афгана своју „летњу концертну забаву”, на којој нарочито мјесто заузимају севдалинке. Такве пјесме са „ријетком љубављу” његује управо то друштво, које „десетинама година гаји и шири нарочито међу муслиманима музичку културу”. Због тога су се у Друштву надали да ће то и на том концерту оправдати „свој високи положај кога заузима међу пјевачким зборовима наше Крајине”.[569]

Под вођством вриједног и агилног Асима Џинића, који „упорно отклања све тешкоће”, „Слога” је за 16. фебруар 1935. спремила свој годишњи концерт у хотелу Палас. Програм је отварао наступ сопственог хора, који је бројао 25–30 чланова и годинама радио под вођством Јосипа Јиранека. Услиједили су наступи Мустафе и Ирфана Карабеговића и Фаика

[567] Запамћено је да је „Слога” имала десетину одличних пјевача севдалинки, међу којима су се истицали браћа Хамдија , Мустафа и Ирфан Карабеговић, те Мухамед Ћејван, Мухамед Гушић и други. Ћејван и Мустафа Карабеговић важили су тада за познате севдалије широм Краљевине Југославије. Чак су имали и турнеје по свим већим градовима, осим у Дравској бановини. *Књижевна Крајина*, јануар 1932, стр. 79–80; *ВН*, 5. април 1933, стр. 9; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 42.

[568] *Правда*, 14. јануар и 9. март 1933, стр. 8 и 10; *ВН*, 11. јануара 1933, стр. 4.

[569] Три мјесеца касније најављиван је концерт у хотелу Палас. Био је то годишњи концерт овог Друштва, а поред дјела домаћих и страних композитора предвиђен је и плес. *ВН*, 1 и 2. јул и 27. октобар 1933, стр. 6, 5 и 4.

Хаџибеговића. На крају је хор извео још неколико нумера, од Готовчеве „На Вардару”, до Мокрањчеве „Из моје домовине”. Прослава је била „пред пуном кућом”, што је тумачено као знак да „публика посвећује пажњу и прати рад овога мјесног пјевачког друштва и тиме му пружа моралну и материјалну подршку, коју оно у пуној мјери заслужује”. Ипак, концерт у смислу квалитета није до краја успио. Показало се да хор „није дорастао да износи ствари наших модерних композитора”, што се показало код извођења Готовчеве пјесме. Закључак је да хору боље леже „ствари са широком мелодиском линијом”, писале су једне новине.[570]

ЈПД „Слога” је још крајем новембра 1935. почело припреме за велики концерт који је најављен за почетак фебруара наредне године, а у знак подршке сва муслиманска друштва отказала су приредбе или забаве тих дана. Хоровођа Јиранек бринуо је бригу како да 30-ак омладинаца које окупља хор достојно репрезентатује Друштво, чија је популарност позната „далеко ван граница наше бановине”. Али ти младићи имају „ријетку љубав, како према пјесми тако и према музици уопште”.[571]

Југословенско пјевачко друштво „Слога” планирало је да током 1936. одржи више концерата по већим мјестима Врбаске бановине. „Хор располаже са добрим гласовима и зато сваке године стално напредује”, па су неке новине тврдиле да се „без претеривања може рећи да је 'Слога' сада најактивнији и по материјалу најбољи певачки збор у Босанској Крајини”. Заслуге за то има први човјек Друштва, адвокат др Асим Џинић, један од најактивнијих Бањалучана тога времена, а уз њега, свакако, и хоровођа Јосип Јиранек, капелник војне музике 33. пјешадијског пука.[572]

Децембра 1936. ЈПД „Слога” приредило је у Паласу још један годишњи концерт. На програму су биле композиције Сметане, Адамича, Готовца, Мокрањца. Збором је сада дириговао Плецити, за кога је Владо Милошевић говорио да је „предодређен да буде

[570] И солисти су били половични: Карабеговићи су „добро отпјевали своје партије”, а Хаџибегић „није баш имао сретан дан”. *ВН*, 16. и 19. фебруар 1935, стр. 2.
[571] На репертоару су били познати словенски али и остали композитори. *ВН*, 27. новембар 1935, стр. 3.
[572] Први концерт „Слога” је одржала 11. јануара 1936. у Бихићу, а тамошња сала била је, кажу, мала да прими све заинтересоване грађане. *ВН*, 14. јануар 1936, стр. 2; Верица М. Стошић, – Небојша Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, Бања Лука, 2019, стр. 21–22, 33–34.

диригент” и додавао да човјек, када га гледа, „чини му се да то изводи с најмање пажње, напора и концентрације”.[573]

Крајем јануара 1937. одржана је скупштина ЈПД „Слога”. Предсједник Друштва др Асим Џинић и остали функционери поднијели су извјештаје. Изабрано је и ново руководство, поново са др Џинићем на челу.[574]

Након неколико година од првих најава, „Слога” је крајем 1937. године основала и мјешовити хор, који ће први пут наступити на забави у Соколском дому 2. јануара наредне године. Највеће заслуге за то има Марко Чанковић, који је и дириговао тим хором. Како су ускоро писале новине, концерт је био „пример како треба радити и доказ да се резултати морају постићи”. Ова „импозантна хорска заједница у којој је музикална свест прилично развијена” и у којој је постигнуто „техничко савршенство”, предвођена Чанковићем, показала је да се од хора више не тражи „да се учаури у драгу нам прошлост”, него „нове дрхтаје и тежње нових генерација”, те да је овај хор управо постао „пропагатор савремених музичких тежњи”.[575]

На православни Божић 1939. „Слога” је у Соколском дому организовала још један годишњи концерт са композицијама најбољих домаћих аутора, које је овај мјешовити хор вјежбао током протекле године, а међу њима су и неке које до тада у Бањој Луци није пјевало ни једно друштво. Најављивана је и забава, те богата томбола и „бифе домаћи”. Међутим, посјета је „јако подбацила”.[576]

Како су послије Другог свјетског рата свједочили неки бањалучки комунистички прваци, с јесени 1939. једна група млађих љевичарских активиста добила је налог да се укључи у рад Муслиманског културно-просвјетног друштва „Слога”. Са тим задатком наводно су из „Пелагића” у „Слогу” прешли Медо Мериновић, Адем Ћалма и Азиз Муфтић. Потоњи је

[573] Улазнице су коштале од пет до двадесет динара, а „посебна места резервисана су за муслиманке”, а продавале су се код урара Неџиба Биберића. В. Блаха, *Чеси..*, стр. 165; *ВН*, 17. децембар 1936, стр. 3; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 333.

[574] *Правда*, 29. јануар 1937, стр. 10; *ВН*, 27. јануар 1937, стр. 2.

[575] Иако „песничка дикција није увек била добра”, овај концерт је примљен са одушевљењем, писале су новине. *ВН*, 1. и 12. јануар 1938, стр. 1 и 3.

[576] Неки су правдање за слабу посјету налазили у „преобилности забава” тих дана у граду, али засигурно је и преклапање са православним Божићем учинио своје. *ВН*, 4. и 11. јануар 1939, стр. 2 и 3.

имао обавезу да о свом раду у „Слоги” извјештава Етхема Леду Карабеговића, који је у то доба био и повјереник Партије у „Пелагићу”.[577]

Југословенско пјевачко друштво „Слога” одржало је крајем септембра 1940. годишњу скупштину. Из извјештаја функционера Друштва видјело се да је рад у претходној години био „потпуно задовољавајући”. Изабрана је и нова управа Друштва са професором Гимназије Кемалом Хаџиомерспахићем на челу.[578]

Пред Други свјетски рат, сједиште Друштва „Слога” било је у згради преко пута Среског начелства. Хором је већ годинама руководио Јиренек, а као пјевачи су чак деценијама касније памћени: Мујо, Хакија, Берка и Ајша Карабеговић, Суљо Плићанић, Расема Катана, Ферида Катана, Мустага Хрустић и други. Посебно је добро радио мјешовити хор. Читаву деценију (1929–1939) на челу Друштва био је адвокат др Асим Џинић, а преостале двије године до рата друштвом су руководили Хасиб Муратовић и, на крају, професор Кемал Хаџиомерспахић.[579]

3.6. Муслиманско друштво „Будућност”

Двадесети вијек и новине које је он доносио посебно су тангирале муслиманску жену. „Вековима живећи једноличним животом, везана деспотским карикама, она се уживила толико у тај живот, да до новог времена није ни осетила његову тегобу... Данас је та муслиманка остављена сама себи. Културно подићи њих неколико стотина хиљада за неколико година није могуће.” Зато су никла друштва која уз културно подизање муслиманки, раде и на њиховој економској еманципацији. Такво друштво у Бањој Луци било је „Будућност”.[580]

---

[577] АРСБЛ, ЗМГ, Азиз Муфтић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци пред избијање Другог свјетског рата и на брата – Хусу Муфтића”, стр. 17.
[578] *ВН*, 29. септембар 1940, стр. 1.
[579] АРСБЛ, ЗМГ, Азиз Муфтић, „Сјећања...”, стр. 17; *Учитељска школа у Бањој Луци 1925–1972*, Бања Лука, 1991, стр. 28, 55; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 190.
[580] *ВН*, 5. октобар 1933, стр. 3.

Ово друштво основало је „неколико муслимана интелектуалаца” јануара 1928. у Горњем Шехеру, а дјеловаће само на простору града. Било је прво, а показаће се де факто и једино друштво за културно подизање муслиманског женског свијета у овом граду. За оснивање Друштва посебно се заузела либерална муслиманска интелигенција и омладина. Међу оснивачима истакли су се судски надсавјетник Хуснија Ђумрукчић, судије Хасиб Мурадбеговић, Мустафа Мујезиновић и Махмуд Диздаревић, посједник и обласни посланик Мухамед Табаковић, учитељ Шаћир Дедић и пензионер Ибрахим Џафчић. Они су одлучили да, уз подршку својих супруга, оснују „једну врсту радионице у којој би се женски подмладак поучавао изради разних рукотворина”, које би онда продавали. Ова група бањалучких муслимана показала је одлучност и агилност, па су Правила Друштва већ крајем јануара предата властима на одобрење.[581]

Друштво је настало и као израз својеврсне солидарности са реис-ул-улемом Чаушевићем, који је те године дао историјску изјаву у којој је казао да „муслимани могу да носе шешире, а муслиманке да иду откривена лица, без да повређују верске прописе”.[582] Ту изјаву подржале су многе муслиманке а потом и њихови мужеви и браћа, па су као знак подршке тој идеји и основали Друштво симболичног имена – „Будућност”. За сједиште је изабрана Бања Лука јер је, како је то тумачио Хамдија Хамид Халиловић, тај град још увијек конзервативан а у њему су и „најјаче грешке прошлости”.[583]

Конзервативни елементи међу муслиманима су у овој акцији видјели „покушај однарођивања муслиманског женског подмлатка”. Међутим, све те шпекулације прекинуте су „енергичном изјавом” реиса Чаушевића. То је „преломило” јавност, па је крајем фебруара „стално постављен камен темељац 'Будућности'”. Циљ Друштва било је, дакле, економско, просвјетно, културно и здравствено просвјећивање крајишких муслимана, нарочито дјевојчица и дјевојака. У том смислу, тридесетак чланица „Будућности” од девет до

[581] В. М. Стошић – Н. Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, стр. 34, 103; *ВН*, 1. март 1935, стр. 2.
[582] *ВН*, 5. октобар 1933, стр. 3.
[583] Бањалучки учитељ Шаћир Дедић Лутвица објавио је 1928. брошуру о међусобној вјерској борби муслимана у Босни у којој подржава реиса реформатора Чаушевића и осуђује конзервативне бањалучке муслиманске кругове који су „навикли и кроз цијели живот упућивани на покривање жена”. Дедић наводи како су га ранијих година у Бањој Луци један „махалски хоџа савјетоваше свога џематлију, да не да дијете у школу, јер ако би умро као ђак било би пренесено из муслиманског гробља у ђаурско”. Шаћир Дедић Лутвица, *Међусобна вјерска борба муслимана у Босни*, Бања Лука 1928, стр. 11; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 192.

дванаест година укључиле су се у радионицу коју је основала Женска секција ФИДАК-а. Ова организација је за „Будућност" набавила тзв. ткачки стан, који је могао исткати дневно до 15 метара платна ширине метар и по, што је равно постигнућу десет вриједних ткаља. Забиљежено је да су ћилими са народним мотивима и друге рукотворине из ове радионице пажљиво креирани и израђивани као спој традиције, модерног доба и потреба тадашњих жена, те да су продаване и ван граница земље. У радионици су прављени ћилими „по најстрожој народној фолклористици Врбаске бановине, избегавајући индустријализацију стила и мотива", писао је Матко Кумарић.[584] Та радионица је примила 20 редовних ученица, узраста до 14 година, а у школу је уписано и 12 ванредних ученица, доби изнад 18 година. Редовне ученице подучаване су и у теоретским и у практичним знањима, док су ванредне одмах почеле да израђују предмете за тржиште. Ученице су училе и основе естетике, што је довело до тога да је већ након неколико мјесеци Друштво успјело да пласира своје производе „на многим пијацама већих места наше државе, а крајем 1929. и почетком наредне године стижу и поруџбе из иностранства. Тако су ученице почеле и зарађивати, што је имало и „психолошко дејство међу ширим слојевима муслимана", те су и скептици почели увиђати корисност оваквог рада. Чак су и дојучерашњи противници Друштва почели слати своју женску дјецу у ову школу поред Ферхадије. То је довело чак до толиког интересовања да су двије учитељице једва стизале да обављају своју дужност.[585]

Позивајући се на циљеве Друштва, предсједник инжењер Узеир Бисер и тајник Хасим-бег Имамовић обратили су се Банској управи у име 34 полазнице течаја женског ручног рада. Молили су новчану потпору која би се искористила за набавку одјеће и обуће сиромашним полазницама и материјала потребног за ручни рад.[586] Са друге стране, све похвале и успјеси ове радионице нису били залуд. О њима се чуло и у Банској управи, па се за њен рад заинтересовао и сам бан Милосављевић. Он је одмах по доласку у Бању Луку, почетком новембра 1929, „изјавио жаљење" због „слабог материјалног стања" тамошњих муслимана, обећавши да ће „свом снагом порадити на побољшању њиховог положаја".[587] Зато не чуди што је Банска управа прихватила да се Друштву додијели учитељица, која се нарочито

[584] Матко Кумарић, *Монографија Врбаске бановине*, Бања Лука 1932, б.н.
[585] *ВН*, 1. март 1935, стр. 2.
[586] АРСБЛ, КБУВБ, 20/1–40, Молба за новчану потпору.
[587] *Јутарњи лист*, 9. новембар 1929, стр. 5.

бринуло неписменим дјевојчицама на течајевима, а углавном их је било око трећине. Тако је у ствари, с јесени 1933. Банска управа одобрила Друштву за просвјетно, економско и социјално подизање муслимана „Будућност” да отвори четворогодишњу женску занатску школу у Бањој Луци. Тиме је дотадашњој интерној школи Друштва, која је постојала од почетка и у којој се, уз кројење, шивење и вез, учила и елементарна писменост, сада признато право јавности, те је почела са радом као полубановинска школа. Банска управа је, за почетак, школи додијелила једну стручну учитељицу.[588] Био је то велики успјех овог друштва. На љето 1933. објављен је позив за упис до 50 ученица у коме је казано да ће оне током четири године бити „подучаване поред шивања и кројења још и у свим врстама народног везива, те ткању на модерном ткалачком стану”. Неписмене ученице ће морати у току године научити читати и писати. Речено је и да ученице, које временом науче правити рукотворине за тржиште, могу очекивати да ће за то бити „наплаћене”. Већ те јесени уписао се велики број дјевојчица, углавном муслиманки. Из Друштва су саопштавали да ће и даље организовати своје аналфабетске течајеве.[589]

Друштво „Будућност” је, у међувремену, заједно са Музејом Врбаске бановине учествовало на изложби Загребачког збора 1932. године. Тим поводом, управник Етнографског музеја у Загребу упутио је писмо бањалучком колеги Боцарићу у коме, поред осталог, изражава своје велико задовољство радом бањалучких друштава, па и „Будућности”, поготово ако се има у виду да су недавно основана. О томе је, каже, разговарао нашироко за гђом Зором Богдановић, потпредсједницом „Будућности”, са којом је у „писменој вези”. По свој прилици ставови управника загребачког музеја били су основ и за писање загребачких „Новости”, које за женску секцију друштва „ФИДАК” каже да има све шансе да се „довине до најбољих резултата”, а за досадашња постигнућа највеће заслуге имају „генералица Лазаревић, гђа Зора Богдановић, те сликар г. Боцарић, управник новоустројеног музеја у Бањој Луци”. Још једну салву хвалоспјева бањалучким ћилимарима поменуте загребачке новине донијеле су само два дана касније, а надовезао се и *Службени лист Врбаске бановине*, које закључује: „Пут којим је 'Будућност' кренула у техничком и естетском

[588] М. Кумарић, *Монографија Врбаске бановине*, б.н; *ВН*, 26. март 1933, стр. 4.
[589] *ВН*, 27. августа и 5. октобар 1933. и 1. март 1935, стр. 3 и 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 192.

погледу, сваке је хвале вриједна и буде ли она наставила у том смјеру, постићи ће ванредне резултате, поготово када је ово плод рада тек од највише годину дана”.[590]

Друштво „Будућност” наставило је, ипак, да ради и на вишемјесечним обукама. Тако је јануара 1933. завршило још један течај. Вишемјесечну обуку за 27 полазница доби од 13 до 20 година водио је Екрем Бегић, учитељ и управник „Гајретовог” конвикта. Испитима 22. јануара присуствовао је и делегат Министарства просвјете, уз чију сагласност је течај и изведен. Све полазнице су положиле испит, а укупна оцјена била је „врло добар, ако не и одличан”, писале су новине.[591]

Наредног мјесеца Друштво „Будућност” је под руководством Хусније Ђумрукчића одржало редовну скупштину. Након шест година рада, у Друштву нису крили задовољство. Кроз „женску практичну школу” до тада је прошло око 400 ученица, које су се оспособиле у ручном раду, а многе и описмениле. Ђумрукчић се захвалио Вакуфу, од кога су још раније бесплатно добили просторије за Друштво, а сада и земљиште за градњу павиљона. Осим рада поменуте школе, Друштво је у току претходне године спровело много акција и предавања: обукло је 40 сиромашне дјеце, учествовало на бањалучком вашару, загребачком сајму, држало аналфабетски течај, славило итд. На то све, благајна је остала у позитивном салду. Изабрано је ново руководство, са судијом Хасибом Мурадбеговићем на челу. Нова управа одмах је почела размишљати о модернизацији школе и прављењу посебног памучног платна, које се звало без.[592]

Седма редовна годишња скупштина „Будућности” одржана је марта 1934. Скупштина је одржана у школи тог друштва, поред Ферхадије. Присуствовао је веома мали број чланова. Предсједник Мурадбеговић најавио је оснивање одбора Друштва по Бановини и додао да

[590] *ВН*, 1. и 15. септембар 1932, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 312.

[591] Показало се да су ученице савладале не само читање и писање, него и све четири основне рачунске операције, те су стекле одређено знање из географије, историје и „науке о здрављу”. *ВН*, 28. јануар 1933, стр. 12.

[592] За потпредсједника је изабрана Зора Богдановић, за секретара Зумрета Џинић, за благајника Лепосава Мурадбеговић, а у Одбор су изабрани и: Љубица Којић, Узеир Бисер, Кемар Хаџиомерспахић, Едхем Бекић, Наталија Обрадовић, гђа Замчник, Фатима Ђумрукчић и Арифа Табаковић. У Надзорни одбор изабрани су: Хусније Ђумрукчић, Захарије Давидовић и Ахмед Беглербеговић. *ВН*, 22. март и 23. фебруар 1933, стр. 10. и 13.

су из Бихаћа добили молбу да то учине. Изабрана је нова управа, којој је дат задатак поради на оснивању одбора у свим већим мјестима Бановине.[593]

У јуну 1934. организована је велика изложба рукотворина из школе Друштва „Будућности". Ова изложба постигла је успјех, а како су писале новине, на њој су „запажени предмети који се тешко могу запазити и на изложбама старијих установа".[594]

Почетком 1935. навршило се седам година од оснивања „Будућности". За то вријеме неколико стотина муслиманских дјевојака је уз помоћ овога друштва добило „сигурнију егзистенцију". Многе од њих се поносе „установом која им је омогућила оријентисање у животу". Захваљујући једним дијелом и „Будућности", „махала се опоравља иако не брзо, нарочито она махала коју сачињава муслиманка". Таквим радом ово друштво ће „задужити цело једно поколење које се већ до сада формирало". Ипак, честе промјене наставница „оштетиле су стручну наставу у првом полугодишту". Након неколико мјесеци и то питање је ријешено. Наиме, 52 редовне и 25 ванредних ученица ће, поред тадашње учитељице Ожеговић, која је водила управу и продавницу Друштва у киоску,[595] наредних мјесеци добити још двије учитељице.[596]

Планови „Будућности" били су да се оснује још један одјељак за ванредне ученице и то за израду ћилима, а „направе" ће се добити од „Фидака". У таквим очекивањима, почетком априла 1935. баница Пепа Кујунџић посјетила је Женску занатску полубановинску школу при Друштву „Будућност", и даље једину муслиманску школску установу ове врсте у Крајини. Управница Тевхида Блекић упознала је баницу са радом школе, а гошћа је поручила неколико радова.[597]

---

[593] У њу су ушле: Ифкета Салихагић, Фатима Ђумрукчић, Љубица Којић, Наталија Обрадовић, Сидонија Хигл, Ружица Паштровић, Лепосава Мурадбеговић, Атифа Кајатаз, Шида Хусеџиновић, те Хуснија Ђумрукчић, Шаћир Ковачевић, др Захарије Давидовић, Хасиб Мурадбеговић, Ахмед Белибеглербеговић, Кемал Хаџиомерспахић и Махмут Ибришагић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 192.

[594] *ВН*, 1. март 1935, стр. 2.

[595] Друштво „Будућност" имало је своју продавницу (киоск) преко пута хотела Палас. У њој су биле изложене рукотворине израђене у школи. Продавницу је послије учитељице Ожеговић водила „нарочито за то одређена стручна учитељица гђица Хајрија Хасанбашић". Међутим, марта 1936. „Будућност" је ликвидирала ову продавницу женских рукотворина. *ВН*, 15. мај 1935, стр. 3 и 21. март 1936, стр. 2.

[596] За општу наставу је још раније био ангажован Божо Митровић. *ВН*, 1. март 1935, стр. 2.

[597] *ВН*, 1. март и 5. април 1935, стр. 2 и 3.

“Муслиманка на путу ка бољој будућности” писале су новине маја 1935. и истицале да томе посебне заслуге има Друштво „Будућност”, чији рад би „могао послужити многим местима за образац”. Била је то добра најава за изложбу ручних радова Женске полубановинске школе при Друштву „Будућност”. Управница школе Тевхида Блекић је и овај пут имала част да поздрави баницу Кујунџић, гђу Плесничар, супругу команданта Врбаске области, те госпођу Николић, супругу начелника Техничког одјељења Банске управе. Изложбу, која ће бити постављена три дана, отворио је Бранко Ђурђевић, шеф Одјека за трговину и индустрију у Банској управи. На зидовима школске сале могли су се видјети стотине ручних радова а све те рукотворине, како су писале новине, представљају „странице минуле патријархалности једног краја, једног кутка лепе наше домовине”. Изложба је потврдила да школа „Будућности” стално напредује и да није далеко вријеме када ће она постати „главни репрезент кућне радиности бар у нашој Шехер Бањој Луци”.[598]

Дана 23. децембра 1935. „Будућност” је одржала своју осму годишњу скупштину. Поздравну ријеч имао је судски подсавјетник Хуснија Ђумрукчић. Он је подсјетио присутне и на историјат Друштва. Извјештаје су поднијели функционери појединих секција а из њих се могло констатовати да је „друштво у прошлој радној години имало великог успеха у раду”. Изабрана је и нова управа, на чијем челу је остао Ђумрукчић, а за потпредсједника је изгласан знаменити љекар, политичар и публициста, др Бранко Чубриловић.[599]

Крајем априла 1936. у Горњем Шехеру је основан Пододбор Друштва „Будућност” за тај дио града.[600] Скупштини је присуствовао предсједник Друштва Хуснија Ђумрукчић, а за предсједника Пододбора изабран је бравар и вишегодишњи љевичар Идриз Масло, који ће се само неколико мјесеци касније наћи међу 35 бањалучких младића које је ухапсила

[598] Цијела изложба остављала је на гледаоце „утисак префињене женске умешности и културе душе и духа” и била је пријатно изненађење, иако ова школа током цијеле године продаје своје рукотворине у продавници „визави хотела Палас”. Мотиви на радовима потичу из околине Котор Вароша, са Купреса, Змијања, из Загреба, Сиска и других мјеста. *ВН*, 26. мај, 27. и 30. јул 1935, стр. 2.

[599] *ВН*, 25. децембар 1935, стр. 3.

[600] Занимљиво је да су Горњи Шехер и Друштво „Будућност”, како је свједочио Драго Радовановић, једно вријеме били „резервни положај” бањалучких лијевичара разбијених послије хапшења 1936. У Радничком дому и „Пелагићу” привремено су били побиједили тзв. „комораши”, а када су они ослабили, дјелатност лијевичара у Радничком дому је обновљена, па је и та улога „Будућности” завршена. АРСБЛ, ЗМГ, „Сјећање Бранка Суручића и осталих”, стр. 12–13; АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећање на неке бањалучке комунисте старије генерације”, стр. 33–34; M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 373.

полиција због тајног комунистичког дјеловања.[601] Већ наредног мјесеца „Будућност” је приредила свој први „теферич”, а том приликом одржана је и бициклистичка трка Бања Лука – Карановац у дужини 32 километра. Први је „стартирао” Фрањо Космина, други Мехо Варјача, а трећи Боро Илић. Прву и другу награду додијелило је само Друштво а трећу бан Кујунџић, који је баш тада случајно пролазио „са својом поштованом госпођом”. Након тога услиједило је „право народно весеље”, уз севдалинке које су отпјевале три Бањалучанке.[602]

Крајем јуна 1936. организована је још једна изложба радова ученица које похађају школу Друштва „Будућност”. Ова школа је већ годинама окупљала многе муслиманске дјевојчице, „које израђују веома лепе ручне радове”. Изложба је била уприличена у школским просторијама, у дворишту Ферхат-пашине џамије, а на њено отварање дошли су бан Кујунџић и баница Пепа, те представници Кола српских сестара, као и „приличан број госпођа и господе”. Изложбу је отворио предсједник Друштва Хусеин Ђумрукчић. Седмицу-двије касније, Женска занатска школа „Будућности” организовала је своју годишњу изложбу.[603]

Друштво за просвјетно, економско и социјално подизање муслимана „Будућност” најављивало је за почетак децембра 1938. „у кину и кавани хотела Палас” своју годишњу забаву. У „врло обилном” програму судјеловали су Пјевачко друштво „Слога”, дилетантска секција „Будућности” која је извела „живу слику” под називом „Хаџи Мурат. Учествовала је и глумица Љубица Дада Јовановић из Позоришта, те пјевачи севдалинки. Како сазнајемо, „неке тачке поновљене су на захтев посетилаца”.[604]

Половином фебруара 1940. одржана је скупштина „Будућности”, на којој се чуло да су у протеклој години „подухвати друштва крунисани успесима”. Друштво је имало велики број чланова, али је констатовано да „обзиром на рад и успехе” треба да се повећа број чланова,

---

[601] Ухапшенима је суђено по Закону о заштити јавне безбједности и поретка у држави. Занимљиво је да је управо Масло добио највећу казну, 18 мјесеци строгог затвора, коју ће служити у Сремској Митровици. Можда и због тога што су у његовој кући организовани тајни састанци бањалучких комуниста. АРСБЛ, Управа полиције у Бањој Луци – Команди Бањалучког војног округа, 22. септембар 1937; АРСБЛ, ЗМГ, Вељко Ђорђевић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци”, стр. 12; M. Vukmanović, *Partijska i skojevske organizacije Banje Luke.*, str. 452–460; *ВН*, 29. април 1936, стр. 3, D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 19–20.

[602] Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 71; *ВН*, 27. мај 1936, стр. 3.

[603] У дворишту школе уз Ферхат-пашину џамију изложени су производи те школске радионице, а најављивано је веома много „кераног и везеног ручног рада. *ВН*, 21. јун и 1. јул 1936, стр. 3.

[604] Услиједила ја забава, томбола и весеље до касно у ноћ. *ВН*, 4. и 7. децембар 1938, стр. 3. и 4.

што је стављено у задатак новој управи.[605] Њој је дата и обавеза да спроведе „сабирну акцију" за помоћ сиромашним и да окупи што више радница које које израђују ручне радове, да би се од тога остварио што већи приход за споменуту акцију. *Врбаске новине* су писале како „већ више година" у Бањој Луци постоји и дјелује ово „друштво за економско и културно подизање Муслимана у Босанској Крајини", те да оно има своје „Пододборе у Бихаћу, Приједору, Санском Мосту, Козарцу и још неким мјестима Врбаске бановине". Посебан успјех Друштва било је оснивање школе, коју је преузела Банска управа и дала јој назив „Полубановинска женска занатска школа 'Будућност"'. У њој са 80-ак ученица раде четири наставнице. Оне израђују народне везове „који се продају у многим местима наше земље, а нарочито у Далмацији", а током године се „отпреми по која пошиљка и изван граница Југославије."[606] Пошто је потражња за тим везовима велика, Друштво је упослило и „леп број везиља – сиромашних жена и девојака, које раде код куће". Новине су писале како Друштво добро ради, одржава „предавања и популарне приредбе са уметничким програмом", а и пододбори су активни „и успешно раде у својим местима и срединама". Иначе, на скупштини је изабрана нова управа са гђом Фатимом Ђумрукчић, супругом судског надсавјетника Хуснија Ђумрукчића, на челу.[607]

Посљедња скупштина Друштва организована је фебруара 1941. На њу су дошли и делегати из унутрашњости Бановине. Скупштином је руководила предсједница Друштва Фатима Ђумрукчић. Друштво је претходне године добило помоћ банске и градске управе те Завода за унапређење занатства из Београда. Из школе, коју је основало ово друштво, а која је, како смо рекли већ годинама била полубановинска, изашло је већ неколико генерација „врло

[605] У нову управу изабрани су Алмас Сарајлић, Енес Гушић, Енвер Сарајлић, Рифат Ћукур, Муниб Демировић, Але Османчевић, Осман Нумановић, Фикрет Силајџић, Дервиш Газић и Карло Голдбахер. *ВН*, 17. јануар 1940, стр. 4.

[606] Занимљиво је да је интересовање за крајишке ручне радове у годинама пред Други свјетски рат порасло код шире домаће па и иностране јавности. У то доба и Шпиро Боцарић спрема за штампу своју злосрећну студију *Орнаментика Врбаске бановине*, а и странци који долазе у Бању Луку и у Музеј, показују све више занимања за змијањски вез и друге крајишке рукотворине. А нешто раније, љета 1937. је забиљежено како једна Американка, гђица Ервина Блин, „већ неколико дана посећује бановински музеј и ту проучава наше народне везове". *Време*, 15. августа 1937, стр. 4; *Правда*, 17. август 1937, стр. 6.

[607] За прву потпредсједницу изабрана је Сенија Диздаревић, а за другог потпредсједника судија Хасиб Муратбеговић. За тајнице су изабране Хајрија Хасанбеговић и Наталија Тољевић; а за благајнице Емина Смајилагић и Мунира Муратбеговић; за економа је изабрана Емира Шеранић; у Одбор су изабране: Арифа Табаковић, Вахида Маглајлић, Ђемила Сачић, Шахза Буљина, Асим Алиходжић, Сенија Лелић, Мухиба Маглајлић и Атифа Кајтаз. У Надзорни одбор изабрани су: Хуснија Ђумрукчић, Махмуд Диздаревић и др Сеид Буљина. *ВН*, 15. март 1940, стр. 2.

спремних дјевојчица". Фебруара 1941. у њој је било 70-ак ученица. На крају је поново за предсједницу „Будућности" изабрана Фатима Ђумрукчић.[608]

Друштво „Будућност" радило је до априла 1941. године. Усташке власти покушале су да очувају Друштво и да га ставе под своју контролу, али се чланство расуло, па је Друштво само од себе престало да ради.[609]

3.7. Занатско друштво „Фидалет"[610]

У доба стварања Краљевине СХС, Друштво „Фидалет" је навршавало деценију од оснивања. Оно је у граду било познато по хору који је од самог установљења, све до смрти водио Чех Фрањо Мађејовски. Просторије Друштва биле су у тзв. Малој чаршији, преко пута куће Милкана Гојића, а како свједочи Ферид Хасанбашић, „Фидалет" је двадесетих година имао „у друштвеном раду у Бањој Луци значајно мјесто".[611]

Од обнављања непосредно након Првог свјетског рата, Друштвом су управљали старији конзервативнији чланови, махом чланови Југословенске муслиманске организације Мехмеда Спаха. Међутим, од 1925. долази до промјена. У Друштво улазе млађи, агилнији чланови, занатски радници, често љевичари. Међу њима ће се истаћи Ћерим Ћејван, Асим Алихоџић, Идрис Мусић, Авдо Ћараџић, Едхем Леда Карабеговић, Абдуселам Гвожђар, Абдуселам Блекић звани Шандор, Мустафа Ћараџић и Хајро Моралић. Судећи по каснијим сјећањима Ћерима Ћејвана, управо због јачања ове струје, управа „Фидалета" одлучила је да пресели сједиште Друштва на нову локацију и да ту отвори кафану коју ће у закупити њихов човјек и тако држати на оку новопридошле, младе чланове. Међутим, потоњи су се побунили против пресељења и испословали ванредну скупштину Друштва, на којој је, ипак, побједу однијела стара гарда, ојачана подршком Хусеџиновића, Бешлагића и других, а све

[608] *ВН*, 27. фебруар 1941, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 193.
[609] P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 198.
[610] Ово муслиманско друштво у Бањој Луци, основано је још 1908. Друштво „Фидалет" бавило се понајвише музиком, али и ширењем укупне културе и помагањем муслиманског подмлатка. Одмах по оснивању основало је хор са којим је јачало своју активност. Р. Колунџија, *Године с пјесмом..*, стр. 19; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 188.
[611] АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 3; Р. Колунџија, *Године с пјесмом..*, стр. 19.

то „под паролом да друштво очисте од комуниста”. Епилог је био да је управа Друштва искључила све чланове за које се сумњало да су комунисти или њихови симпатизери. Искључени чланови основаће ново друштво под именом „Прогрес”.[612]

Забиљежено је да је „Фидалет” јуна 1925. организовао трку бицикла а траса је била Бојића хан – Ђулића хан – Лакташи и назад. За три првопласирана обезбијеђене су пристојне новчане награде.[613] Идуће године „Фидалет” је имао 236 чланова, већином омладине. Своју библиотеку је још раније предао „Гајретовом” конвикту, а за себе је задржао Читаоницу „са свим новинама и часописима”.[614]

Завођење Шестојануарске диктатуре значило је нову фазу у укупном животу града, па и у раду „Фидалета”. Полиција је фактички растурила „дисидентско” друштво „Прогрес”, а његови чланови су се великим дијелом вратили у „Фидалет”, касније тврдећи да је то враћање било по инструкцији Партије. Уистину, љевичари јесу након годину-двије поново ојачали у „Фидалету”.[615]

Забиљежено је да је 1932. на челу „Фидалета” био Салко Јусуфовић, за кога је Друштво добро пословало и оснажило и чланством и активностима. Децембра исте године „Фидалет” је у својим просторијама одржао годишњу скупштину. Предсједавао је Јусуфовић, а управа је поднијела исцрпан извјештај из кога се „могло констатоват да друштво напредује како у моралном тако и у материјалном погледу”. Старој управи дата је „разрешница” а акламацијом је изабрана нова.[616]

Почетком фебруара 1933. „Фидалет” се, како смо већ споменули, удружио са Муслиманском читаоницом, „Братством” и „Народном узданицом”, те су заједнички спроводили велику акцију облачења сиромашне муслиманске дјеце поводом Рамазана. Побројана друштва обукла су око 350 дјеце, међу којима су многа без родитеља. „Фидалет”

---

[612] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања Ћерима Ћејвана, Хусеина Јашаревића и Ибрахима Сарића, стр. 1; АРСБЛ, ЗМГ, Хајро Блекић, „Блекић Абдуселман – Шандор”, стр. 3.

[613] Прва награда била је 1250 динара, што је тада било двоструко више од радничке плате. *Отаџбина*, 15. јуна 1925, стр. 3

[614] Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 281.

[615] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања Ћерима Ћејвана, Хусеина Јашаревића и Ибрахима Сарача, стр. 1–2; P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 199.

[616] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 188, 211; *ВН*, 14. децембар 1932, стр. 4.

је од тог броја обукао 37 дјеце.[617] И наредне зиме „Фидалет”, „Братство” и Муслиманска читаоница спровели су исту акцију, у којој су обукли 370 муслиманске дјеце. „Фидалет” је у ту сврху организовано томболу, а новине су апеловале на грађане да се укључе у ову акцију коју организује „Фидалетов” одбор „на чијем челу се налази симпатични Авдо Мешиновић”.[618]

Друштво „Фидалет” одржало је 21. маја 1933. ванредну годишњу скупштину у својим просторијама. Скупштином је руководио предсједник Салко Јусуфовић. Занимљиво је да су скупштинари одбили све тачке дневног реда, осим избора новог руководства. То је и учињено „једногласном акламацијом”, а за новог предсједника изабран је Авдо Хаџи Мешиновић. Он је обећао да ће „настојати да удружење подигне на достојну и завидну висину”.[619]

Како су писале оновремене новине, Друштво „Фидалет” је половином фебруара 1935. имало најбурнију годишњу скупштину у своје скоро три деценије постојања. Наиме, за ову скупштину је данима владало велико интересовање а тензије су повећане одлуком управе Друштва да чланови који нису платили чланарину немају право гласа. То је довело до тога да је дан-два пред скупштину „убрана рекордна сума чланарине”, али и до расправа на самом засједању. Сесију је отворио предсједник Мешиновић позивом да се минутом ћутања ода почаст краљу Александру. Ипак, тензију је подигао извјештај секретара Мујкића у коме је он „оштро критиковао рад раније управе”. Зато је излагање праћено упадицама и галамом, па Мујкић „тешком муком успијева да прочита извјештај”. Извјештај је поднио и благајник Муниб Хусеџиновић, који је, такође, кривицу за слаб успјех у раду Друштва бацио на управу. Врхунац „буре и живости” био је када је на дневни ред дошао приједлог да се мијењају Правила Друштва. Око тога питања избила је неартикулисана расправа, коју је на крају морао прекинути изасланик Управе полиције.[620]

---

[617] *ВН*, 18. јануар и 4. фебруар 1933, стр. 8. и 11.

[618] Авду Мешиновића су звали Тица. *ВН*, 10. и 18. јануар 1934, стр. 4; Mehmed Selman, *Banja Luka. Uspomena i stvarnost sa Mejdana*, Banja Luka, 2006, str. 12, 44–45.

[619] За замјеника је изабран Едхем Тескерџић, за секретара Мустафа Мујикић, за благајника Муниб Хусеџиновић а за архивара Асим Чејван. *ВН*, 28. мај 1933. стр. 8.

[620] Новине су објашњавале да се „према Закону о радњама удружење не може више задржати назив занатлијскога друштва”, те је то био разлог да се мијењају Правила. *ВН*, 19. март 1934, стр. 3.

Половином јула 1935. „Фидалет” је организовао нову годишњу скупштину, којом је руководио предсједник Авдо Хаџи Мешиновић. Изабрана је управа Друштва.[621] Два мјесеца касније Муслиманско друштво „Фидалет”, „које већ дуги низ година успешно делује и спроводи своје циљеве међу муслиманским светом” имало је „леп успех” на кога би се „требала угледати и остала слична муслиманска друштва”. Наиме, „од стране одборника друштва „Фидалет” примећено је да у Бањој Луци има много сиромашне деце која нису обрезана”. То је руководило управу да одлучи да се на трошак Друштва обави тај обред и обичај. То је и учињено на „опште задовољство” и „симпатије муслимана”. Наиме, у мектебу код Ферхат-пашине џамије организовано је заједничко обрезивање шездесетак дјечака. Обрезивачи, стари Хаџи Атиф Кучуковић и Омер Купузовић „били су на одређеном месту са својим алаткама”, а помоћници у обрезивању били су чланови управе „Фидалета”.[622] Како је које дијете обрезивано, предсједник Друштва Мустафа Мујкић га је даровао паром рубља. Сиромашни родитељи су се веома радовали акцији и лијепим даровима „Фидалета”. Послије дезинфекције и одмора, одборници „Фидалета” су чак дјецу превозили кући „нарочито одређеним фијакерима”.[623]

Истога дана, 9. септембра 1935, послије подне „Фидалет” је у својим просторијама приредио „учење Мевлуди Шерифа”. Велика дворана мектеба била је богато декорисана, а један дио просторије био је одређен за вјерске достојанственике који уче Мевлуд. Мујкић се у пригодном говору посебно захвалио онима који су прилозима помогли да „Фидалет” изврши своју пријеподневну „верску дужност и свечаност”.[624]

Крајем септембра 1935. одржана је скупштина „Фидалета” а на дневном реду биле су измјене Правила Друштва. Оне су усвојене једногласно, а Друштво је добило ново званично име „Фидалет”, друштво за промицање рада, за намештање и трговачко занатске и уопште обртничке омладине”. С тим циљем Друштво упошљава шегрте и надзире своје питомце у

[621] У управу су изабрани: Хусеин Гушић, Мустафа Мујкић, Едхем Тескерџић, Мустафа Хазнадар, Рефик Мешиновић, Ибрахим Мухурдаревић, Махмуд Мисирлић, Химзо Каденић, Ахмет Ситница и Ћерим Ћејван. *ВН*, 18. јул 1935, стр. 2.

[622] Бања Лука је кубурила и са бројем обрезивача, па је хирург, др Душан Мушкатировић из Бановинске болнице крајем године одржао двомјесечни курс за обрезиваче муслиманске и јеврејске дјеце, који је завршило 10 кандидата из Бање Луке и околине. *ВН*, 30. децембар 1936, стр. 3.

[623] Занимљиво је да ће сличну акцију ускоро спровести и друштво Мерхамет у Босанској Градишци. *ВН*, 11. и 18. септембар 1935, стр. 3. и 2.

[624] На приредби је запажен „велики број омладинаца и војника”, док су имућнији подбацили посјетом. *ВН*, 11. септембар 1935, стр. 3.

радњама, „води рачуна о њиховом моралном владању и стручном напретку. „Фидалет” се посебно поносио тиме што води бригу о дјеци сиромашних родитеља. Такву дјецу „Фидалет” препоручује и „намјешта” код мајстора и све вријеме учења заната води рачуна о њима. Друштво је омладину упућивало на „морални рад, узорно поштење, разумну штедњу, сталешку сношљивост”, те да изражавају поштовање према „добротворима, своме народу Краљу и Отаџбини”. Из ранијих правила избрисане су одредбе које су предвиђале да се „Фидалет” стара о сиромашним члановима и даје им подршку у набавци лијекова а за случај смрти укопнину, јер је то „теретило друштво”. Дом Друштва се већ годинама налазио у Улици краљице Марије. За млађе је обезбијеђен билијар, а основане су дилетантска и тамбурашка секција „и друге забавне секције”.[625]

Током 1935. или почетком 1936. друштво „Фидалет” је купило кућу од Муслиманске занатлијске задруге у ликвидацији, али је са њом наслиједило и неплаћене дугове, те је молило градску управу да му се рачунају дугови само од дана преузимања некретнине.[626]

„Фидалет” је 1936. окупљао 236 чланова, прије свега занатлије и омладину из занатлијских и трговачких породица. Повремено је организовало и предавања, прије свега за чланове, али и све заинтересоване грађане. Друштво је, узгред речено, имало сопствену библиотеку и читаоницу у својим просторијама у Улици Краљице Марије, које је утемељио још оснивач Друштва. Читаоница је новине и часописе добијала из Сарајева. Та библиотека ће касније своје књиге посудити „Гајрету”. На челу Друштва почетком 1936. налазио се чиновник Прве хрватске подружнице Мустафа Мујкић.[627]

Дана 23. јуна 1936. у просторијама „Фидалета” одржана је 28. редовна годишња скупштина. Предсједник Друштва Мујкић извијестио је да је оно купило још једну кућу, те да му те „две лепе зграде” доносе приходе. Изабрана је и нова управа Друштва за Мунибом

[625] Током године одржавала су се многа предавања и разне вјерске свечаности приликом рамазанског поста и Бајарама. *ВН*, 26. септембар 1935, стр. 3.

[626] Друштво је ускоро ту кућу нудило у закуп за 150–200 динара мјесечно. *ВН*, 21. март 1936, стр. 2.

[627] За замјенике предсједника изабрани су Нурија Ђумрукчић, Мато Дивић; за секретара Лабег Отокар, за благајника Ђуро Затезало, а за чланове Управног одбора Ђоко Перовић, Стево Новаковић, Марко Перић, Мато Скоруп, Мухарем Абазагић, Абдија Хасић, Иван Колар, Петар Танкосић, Јандрија Личина, Станислав Мазал; за замјенике чланова Станислав Шеха, Стјепан Врбан, Ћирил Иштванек, Јово Гњатовић, Михаил Рогат; у Надзорни одбор изабрани су: Јосиф Радуловић (предсједник), Ђуро Ђурица, Драгутин Офак, Драгутин Межег, Христифор Мут, а за њихове замјенике Авдо Соколовић, Миле Љуботиња и Рихард Кучера. *ВН*, 21. мај 1936, стр. 2; *ВН*, 9. фебруар 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 211.

Хусеџиновићем на челу. Она је добила и обавезу да припреми прославу тридесетогодишњице овог друштва у Бањој Луци.[628]

„Фидалет” је октобра 1936. најављивао редовна предавања. Кренуло се веома интензивно и успјешно. Већ 17. октобра 1936. одржано је прво у просторијама у Ферхат-пашиној улици. Улазница је била добровољни прилог. Упоредо са тим, новине су најављивале да ће сваке недјеље у просторијама „Фидалета” свирати „одличан салонски џаз оркестар”, а улазнице су биле „добровољни прилог”.[629]

„Фидалет” је био један од домаћина великог догађаја с почетка маја 1939. Наиме, тада се поводом прославе Мевлуда у Бањој Луци обрело 40-ак студената Исламске високе теолошке школе из Сарајева. На многим муслиманским кућама биле су истакнуте вјерске заставе а прозори су били „илуминирани свећама и разнобојним електричним светлом”. И мунаре бањалучких џамија биле су украшене, а посебно лијепо минарет и двориште Ферхат-пашине џамије. У оквиру прославе, одржано је и предавање у „Фидалету”. Предавач је био гост Хазим Шабановић а говорио је на тему „Организација научног и културног рада међу муслиманима Босне и Херцеговине”.[630]

По сјећањима неких бањалучких комуниста, и у „Фидалету” се око 1937. поново „осјетио много јачи и организованији утицај Партије”. У Друштво су ушли Мустафа Бахтијаревић, Мухамед Казаз, Ћерим Ћејван, Фахрудин Џин, Столе Ковачевић, Теуфик Маглајлић, Мустафа Ћарџић, Муниб Маглајлић, Абдуселам Гвожђар, Хусеин Тутек Јашаревић, Едхем Леда Карабеговић.[631] Тако је Фиделет пред Други свјетски рат имао јаку комунистичку

[628] За потпредсједника је изабран Салих Јусуфовић, за секретара Рефик Мешиновић, за благајника Идриз Мусић, за књижничара Ибрахим Мухурдаревић, а за чланове Одбора: Ћерим Ћејван, Самија Каденић, Дервиш Дедић, Атиф Каденић, Асим Ћејван и Едхем Тескерџић. *ВН*, 24. јун 1936, стр. 3.

[629] На споменутим предавањима говорио је љекар др Велимир Човић а на тему „Утецај туберкулозе на здравствено стање народа”, а за наредну суботу најављивано је предавање гђе Човић, с тим да ће докторка у публици имати само муслиманке. Милан Јанковић је говорио о „ваљаном живљењу”, а војни имам Али еф. Капиџић на тему „Хигијена ислама”. Услиједило је још једно предавање гђе Човић, а тема је овај пут била „О васпитању школске деце и хигијена жена”. Потом је било излагање др Вјекослава Калеа, шефа Одјељења за социјалну политику и народно здравље у Банској управи, те предавање професора Михајла Миће Ђерића под насловом „Карактер и однос босанских муслимана и Османлија”, а потом је говорио и Душан Кецмановић на тему „Култура духа и тела омладине”. Бојан Стојнић, *Љекарска комора Врбаске бановине 1929–1941*, Бања Лука 2012, стр. 75–76; *ВН*, 11, 15, 17. и 20, 27. октобар 1936, стр. 6, 3. и 2, 4, 6, 27. и 28. новембар 1936, стр. 3. и 2.

[630] Како су извјештавале новине, дворана „Фидалета” била је пуна, па су се неки посјетиоци морали задовољити стајањем, неки чак и ван сале. *ВН*, 4. мај 1939, стр. 3.

[631] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања Ћерима Ћејвана, Хусеина Јашаревића и Ибрахима Сарача, стр. 1–2.

ћелију. Веза са Партијом је био Осман Карабеговић, а касније Мухамед Казаз и Ивица Мажар. Њима су се, наводно, супротстављали „реакционари” који су пошто-пото хтјели комунистичке симпатизере да избаце из Друштва.[632] У сваком случају, у „Фидалету” су пред Други свјетски рата ојачали омладинци. Поновни сукоб старијих чланова, блиских ЈМО и младих, већином лијево оријентисаних, био је неизбјежан. Обрачун је припреман за годишњу скупштину Друштва децембра 1940. „Фидалет” се поларизовао. На једној страни била је листа коју су предводили Атиф Каденић, Мусиб Хусеџиновић и Хусеин Гушић, а на другој изразити љевичари, сви сем једног, који им је био параван. На скупштини је љевичарска листа добила већину и преузела управу Друштва. Међутим, интервенисала је полиција и поништила изборе. Управи Друштва је наређено да сазове ванредну Скупштину. Без обзира на притисак полиције и агитацију старог руководства, млади, лијево настројени чланови поновили су побједу. Ова управа остаће на челу „Фидалета” до Априлског рата.[633]

3.8. Југословенско друштво „Прогрес”

Како смо рекли, ово друштво настало је послије сукоба унутар „Фидалета” 1927, када је дошло до раскола између старијих, конзервативнијих, по правилу чланова ЈМО, који су годинама руководили тим друштвом, и млађих, углавном блиских бањалучким комунистима. Сукоб је завршен искључењем свих млађих чланова за које се мислило да су комунисти или њихови симпатизери. Управо они ће оснивати ново друштво под именом „Прогрес”. Иако се очекивало, оснивање овог друштва није наишло на проблеме у полицији, добрим дијелом и због тога што им је подршку дао богати трговац, утицајни политичар и бивши градоначелник Хамдија Афган.[634] То је „одговарало његовим политичким комбинацијама” у поновној борби против конкурента за мјесто предсједника

[632] АРСБЛ, ЗМГ, Ибро Сарач, „Биљешке о историјату наше партије”, стр. 2.
[633] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања Ћерима Ћејвана, Хусеина Јашаревића и Ибрахима Сараћа, стр. 1–2.
[634] Хамдија Афган ожењио је сестру Мехмеда Спаха, предсједника ЈМО. В. М. Стошић – Н. Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, стр. 20–21; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 179.

општине, односно градоначелника. Било како било, тако је основано ово „дисидентско” друштво, коме су, осим избачених чланова, пришли још неки чланови „Фидалета”.[635]

Један од оснивача Друштва, посебно његовог хора, хоровођа и руководилац тамбурашког оркестра био је Авдо Чарџић, истакнути комуниста, који је чак присуствовао конгресу КПЈ у Дрездену. Чарџић је – како свједочи Ферид Хасанбашић – био веома музикалан, а свирао је неколико инструмената.[636]

Чланови ”Прогреса” били су у граду а и у полицији препознати као латентни комунисти, што је свакако било веома близу истине. То је довело „Прогрес” на удар полиције, нарочито послије завођења Шестојануарске диктатуре. У таквим условима, Друштво је престало да ради, а – ако је судити по каснијим сјећањима његових оснивача – чланови су добили упутство да се постепено врате у „Фидалет”, те да тамо „освајају позиције у управи”.[637]

3.9. Муслиманско покопно друштво „Магфирет”

Муслиманско погребно друштво „Магфирет” основано је 1930, али ни ово једино погребно друштво код бањалучких муслимана није имало успјеха у свом раду. Оно је настало као прека потреба и помоћ нарочито слабије стојећим муслиманском свијету, који често мора „да тражи позајмицу на све стране, само да би уз уобичајене верске обреде сахранило члана своје породице”. Ово друштво основано је „да муслиманима који су сиромашни, при смртним случајевима притекне у помоћ”, а годинама је остало једино те врсте код бањалучких муслимана. Крајем марта 1933. Муслиманско покопно удружење „Магфирет” најавило је у просторијама „Фидалета” редовну годишњу скупштину са уобичајеним дневним редом. Како пишу *Врбаске новине*, друштво „Магфирет” одржало је најављену годишњу скупштину, којој је присуствовао „приличан број чланова”. Скупштину је отворио

[635] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања Ћерима Ћејвана, Хусеина Јашаревића и Ибрахима Сараћа, стр. 1–2; P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 199.
[636] АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 9, 18; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 21.
[637] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања Ћерима Ћејвана, Хусеина Јашаревића и Ибрахима Сараћа, стр. 1–2; P. Vojinović, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva..*, str. 199.

предсједник Друштва Хафиз Мустафа Нуркић. Из извјештаја о раду „могло се констатовати да је у минулој години у своме раду имало успеха, јер је у многим случајевима помогло муслиманску сиротињу”. Изабрана је и нова управа Друштва са Нуркићем на челу.[638]

Од самог почетка „Магфирет” је радио са муком. Посебан проблем било је сакупљање редовних давања, па је Друштво у прве четири године отписало око 10.000 динара „неубране чланарине”, а од 1934. до 1936. још скоро четири хиљаде. Зато не чуди што је убрзо застало са дјеловањем. Ипак, почетком 1936. „Магфирет” је најавио обнављање свог рада. Дана 11. фебруара те године у просторијама вакуфског Мектеба организована је скупштина на којој је присуствовало око 40 чланова, мада је у Друштво, како сазнајемо, био „уписан много већи број муслимана”. Изабрана је нова управа са мудеризом Хафиз Идризом Скопјаком на челу. Њој су „дате корисне сугестије, којим ће се она у својем будућем раду користити.[639]

Друштво је ипак и даље таворило. „Ради слабог интересовања чланства а још ради неких других сметњи”, Друштво је постојало само формално. Због тога се чекало на редовну годишњу скупштину почетком априла 1938. да се нешто учини. Скупштина Муслиманског покопног друштва „Магфирет” је овај пут заказана у просторијама Ферхат-пашина мектеба.[640] То је имало ефекта па се на скупштини појавило „мноштво муслимана”. Извјештаје су поднијели предсједник хафиз еф. Скопљак, секретар Капетановић и благајник Сикирић. Услиједила је жива дискусија. Неколико муслимана је предложило да се Друштво реорганизује. Прихваћен је приједлог да се измијене Правила Друштва и да се смањи чланарина, чиме би се придобили и сиромашнији. Договорено је да се именују повјереници по градским квартовима са задатком да шире информације и идеју Друштва. Поврх тога, исти повјереници ће се старати о упису нових чланова, те представљати „Магфирет” приликом покопа чланова. Ово је одмах дало резултата јер се већ на скупштини учланило око 70 муслимана. На крају је изабрана управа Друштва, на чијем челу је остао ефендија

[638] За секретара је изабран Ш. Шатрић, а за благајника А. Сикирић. *ВН*, 5. април 1933, стр. 3.
[639] У Управу су изабрани: професор Нурија Ђумрукчић, Р. Алихоџић, С. Сарач, Х. Капетановић, К. Дујсо, Ш. Хаџић, А. Сикирић, С. Ђонлагић и Р. Тетарић. *ВН*, 16. март и 13. фебруар 1936, стр. 11 и 3.
[640] Позвани су сви муслимани из Бање Луке, без обзира да ли су чланови Друштва или не. *ВН*, 18. март 1938, стр. 2.

Скопљак.[641] Биће да је тај елан био кратког даха, јер о активностима овог друштва до свјетског рата немамо нових трагова.

*

* *

Бањалучка муслиманска друштва су се пред Други свјетски рат нашла пред новим изазовима. О томе вјерно свједоче *Врбаске новине* од 19. децембра 1939, које на насловној страници доносе чланак „Бањалучки муслимани траже аутономију Босне и Херцеговине". Из чланка сазнајемо да је, три дана раније, у просторијама Муслиманске читаонице одржана „шира конференција" представника свих бањалучких муслиманских друштава а „поводом питања аутономије Босне и Херцеговине". Конференцију је отворио предсједник Читаонице Рифат Џинић, који је за „предсједника конференције" предложио Хамзагу Хусеџиновића. Овај је ријеч дао инжењеру Сулејману Суљаги Салихагићу, ранијем предсједнику „Гајрета" и једном од најактивнијих јавних радника међу бањалучким муслиманима.[642] Салихагић је истакао да се проблем државе „састоји" у вјерама. „Ми смо подељени по верама и нисмо јединствен народ па ни јединствена држава јер се дошло до убеђења да смо сложена држава". Муслимани, додаје, немају ништа против тога што је Споразумом Цветковић-Мачек створена Бановина Хрватска, али да они „жале што су постали жртва тога споразума". Муслиманима се, како каже, „пребацује верско обележје и недостатак национализма" а ми смо „у својој прошлости и садашњости доказали да смо национални". Он је величао својевремени приједлог устава Стојана Протића при конституисању југословенске државе, који је предвиђао осам покрајина, од којих би једна била Босна. Додајући да су муслиманске вође у међувремену много гријешиле, Салихагић закључује да муслимани иду „у сусрет преуређењу наше државе" вјерујући да ће бити довољно „'увиђавности да је и Босни и Херцеговини потребна посебна управна јединица". Након

[641] У управу су изабрани и: др Буљина, М. Хусеџиновић, Рифат Џинић, проф. Ђумрукчић, Гарчевић, Капетановић и Сикирић. *ВН*, 6. април 1938, стр. 5.
[642] АРСБЛ, ВЖВО, Досијеи познатих личности, 165, 1–199.

њега говорио је Хилмија Бешлагић који је „нагласио” да је ЈМО од оснивања у свом програму имала аутономију Босне и Херцеговине, те да она није тражена „ни изината ни из каквих себичних намера, већ једино да се заштите интереси Босне и Херцеговине и получи равноправност... Зато ми сви Муслимани, без обзира на политичко или национално опредељење, тражимо аутономију Босне и Херцеговине”. Говорио је и Рифат Цинић, који је закључио: „За нас муслимане питање граница је решено, али није решено питање нашег живота у Босни и Херцеговини”. На крају је Сеад Буљина прочитао резолуцију у име Муслиманске читаонице, „Народне узданице”, „Гајрета”, удружења исламских свештеника „Ел Хидаје”, „Фидалета”, „Будућности”, „Братства”, „Слоге”, „Магфирета”, БСК-а, и Вакуфско-меарифског повјеренства. У њој се, поред осталог каже: „Ми Муслимани града Бање Луке без разлике на партијску припадност и националну оријентацију сматрамо за своју грађанску дужност да преко свих својих друштава и установа тражимо да, приликом даљег преуређења наше државе буде успостављена и Босна и Херцеговина као посебна равноправна јединица, а у своме историјском опсегу”. На концу се додаје: „Муслимани града Бање Луке прелазе са жаљењем преко инсинуација, које нам се подмећу алудирајући на Дрину као на границу па истичу да су границе наше државе одређене и да нису ни на Дрини ни на Сави.” Илустрације ради, на истој насловној страници *Врбаских новина*, одмах поред овог текста је чланак под насловом „Српска друштва у Босанској Градишци против аутономије Босне”.[643] У сваком случају, након стварања Бановине Хрватске, муслиманска друштва, чак и дотадашња пројугословенска, сада су се све више дистанцирала од званичне политике и стајала уз идеју аутономије босанскохерцеговачких муслимана, па и Босне и Херцеговине уопште.[644]

Један од најактивнијих муслиманских јавних посленика Суљага Салихагић, пред сам рат, септембра 1940, објавио је брошуру под насловом „Ми бос. херц. муслимани у крилу југословенске заједнице”, са поднасловом „Кратак политички преглед на нашу прошлост од најстаријих времена до данас”. Ријеч је, како сазнајемо, о нешто проширеном предавању

[643] Занимљиво је да је одмах испод наведеног чланка у новинама дата табела која приказује проценте писмених, односно, неписмених по бановинама. Из ње се види да је у држави писмених једва преко пола, а да је на посљедњем мјесту управо Врбаска бановина са чак 72,6 неписмених. Поређења ради, у Дравској бановини је било свега 5,54% неписмених, а имала је и четири пута више учитеља од Врбаске бановине. *ВН*, 19. новембар 1939, стр. 1; *Годишњи извештај Југословенског учитељског удружења за школску 1935–36 годину. Поднет XVI главној скупштини Ј.у.у. 3, 4 и 5 августа 1936 г. у Новом Саду*, Београд, 1936, стр. 127.

[644] M. Zahirović, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret”...*, str. 60–61.

које је одржао у Котор Варошу 5. маја 1940. Исто предавање Салихагић је планирао у Бањој Луци „али је дошла полицијска забрана". То га је нагнало да своје мисли публикује у виду те брошуре, са нешто преко 60 страница. У њој Салихагић износи тезу да су се муслимани из Босне и Херцеговине „изјаснили готово 100% за аутономију", а изражава и задовољство што међу „ужим земљацима", босанскохерцеговачким Србима и Хватима има и оних који су за „четврту јединицу" у оквиру југословенске државе. Аутор казује да је аутономија за босанскохерцеговачке муслимане „историјска консеквентност и политичка нужност". Посебно незадовољство Салихагић износи учешћем муслимана у раду администрације на свим нивоима илуструјући то табеларним приказом из кога се види да муслимани, наводно, чине само 1,2% администрације, од среског до државног нивоа. Незадовољан је и Споразумом Цветковић-Мачек, у коме је Босна постала „само кусур". Настојања муслимана се крећу „у оквиру Југословенства и Југославије... Ми немамо нити можемо имати никаквих високих политичких претензија", већ муслимани желе само да их „моћнија браћа", Срби и Хрвати, „не угуше у своме загрљају".[645]

Била је то слика општег стања духова, које се преливало и на рад свих бањалучких муслиманских друштава. Ни чести теферичи поред Врбаса, ни лијепе севдалинке нису могле прикрити тешки облак који се надвијао над чаршију.

[645] Салихагић се у брошури позабавио и историјом, богомилима, босанчицом, „босанским језиком" и након свега закључио да је „земља која је имала своју посебну државност, своју посебну вјеру и своје посебно писмо", имала и своје посебно национално име *босанско* и свој посебни назив за језик *босански*. Када говори о стварању Југославије 1918, Салихагић каже: „Признати треба, да код већине муслимана и већине католика није било великог одушевљења за ову нову државну заједницу, али није било ни противљења". Аутор се посебно жалио на праксу да се слави крсна слава, као искључиво хришћански, православни обичај, у државним институцијама и војсци, а тај „култ крсних слава" прешао је и на политичке странке које се не означавају ни српским ни православним а увеле су крсне славе. Сличне примједбе аутор има и на празновање и слављење Светог Саве у свим школама. Аутор закључује да је велика грешка учињена Видовданским уставом 1921. Тај устав већ је „мртав, покопан". „Сложан народ захтјева и сложену државу". На крају, Салихагић износи да државу треба преуредити „више на кантоналној базни него на племенској, јер је тешко повући племенске границе међу нама". Суђага Салихагић, *Ми бос. херц. муслимани у крилу југословенске заједнице. Кратак политички преглед на нашу прошлост од најстаријих времена до данас*, Бања Лука 1940.

4. ОСТАЛА КУЛТУРНА ДРУШТВА

4.1. Народни универзитет

Друштва за народно просвјећивање или народни универзитети, као установе за рад са одраслим, настали су још првих година 20. вијека, али су експанзију доживјели у југословенској краљевини и то под надзором просвјетних власти, које су им одобравале програме. По правилу, Народни универзитети били су „екстензе средњих и основних школа", а било је и случајева када настају као секције или одбори разних просвјетно-културних друштава, књижница и читаоница. Народни универзитети настају „под утицајем познатих старијих искустава из других земаља западне Европе", а баве се организовањем јавних предавања и популарисањем знања „у циљу унапређења образовања, културе, свакодневног живота". Они су, како стоји у Правилима, за циљ имали „просвећивање одраслих у селу и граду", а под тим се подразумијевало „опште, држављанско и хигијенско, популарисање науке и уметности, обавештавање о културним покретима код нас и на страни". Међутим, у пракси, нарочито у већим градовима, народни универзитети нису били усмјерени на образовање широких маса, већ „мањини образованијег свијета", која је заинтересована за „допуњавање знања из неке области науке, књижевности, уметности".[646] Оснивачи, организатори и предавачи народних универзитета били су из редова оновремене интелигенције, од универзитетских професора, до љекара, свештеника, гимназијских професора до, најчешће, учитеља. У случају Врбаске бановине, јасно је да се не мисли на универзитетске професоре.[647]

Бањалучка *Отаџбина* забиљежила је да је 11. октобра 1923. у кафани хотела Балкан одржан састанак „ради оснивања народног универзитета у Бањој Луци". Додаје се и да је „изабрат одбор од пет чланова који има учинити све предспреме, за једну ширу конференцију која

[646] *Правила Народног универзитета – Друштва за народно просвећивање у Сарајеву*, Сарајево, 1926, стр. 1; Жељко Бралић, *Народни универзитети у Војводини између два светска рата (1918–1941)*, „Историјски часопис", књ LXV, Београд 2016, стр. 425; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 145.
[647] Ж. Бралић, *Народни универзитети..*, стр. 428.

ће донијети коначну одлуку по овој ствари."[648] Ускоро је исти лист јављао да је „Народни универзитет у Бањој Луци отпочео свој рад 16. XII. т.г." те да је прво предавање одржао директор Гимназије Ђуро Дамашка, а говорио је „о важности просвјећивања народа код нас и код других народа". Присутне, међу којима су били и велики жупан Бањалучке области Пауновић и командант дивизије ђенерал Милан Јовановић, поздравио је прота Кецмановић,[649] који је најавио серију предавања током зиме, као и госте из Београда. Ускоро је, у организацији Народног универзитета, и др Бранко Чубриловић у Колодворској рестаурацији одржао предавање „Сифилис и насљедство". Предавач је изнио историју, узроке, појаву, развој и посљедице ове опаке болести, а предавање је „попраћено са бијоскопским сликама". Забиљежено је и да је почетком фебруара 1924. Народни универзитет организовао предавање на коме је агроном Драгомир Ђурђевић говорио „О потреби стручног образовања нашег тежака". Цијена улазница била је симболичних један динар а за ђаке бесплатно, а улазница је „метнута да се подмире најпотребнији трошкови".[650] Ако се има у виду да онодобне Бањалучане није било лако привољети да дођу на бесплатна јавна предавања, онда вјерујемо да је наплаћивање улазница, макар и симболично, само одбијало ионако недовољно заинтересовану публику. Било како било, активност Народног универзитета је након свега 2–3 мјесеца потпуно замрла, те о њему годинама нема спомена у онодобној штампи и другим историјским изворима.

Оснивање Врбаске бановине раздрмало је успаване духове у Бањој Луци. Први старјешина Бановине, Светислав Тиса Милосављевић, отпочео је енергичну, фронталну борбу против неписмености и укупне заосталости. Чињеница да је са једном школом на преко 3.000 становника или једним основцем на скоро 30 становника, те 80 до 90 процената неписмених, Врбаска бановина била је на неславном посљедњем мјесту у земљи.[651] Милосављевић је

[648] Међу оснивачима се истицао чувени љекар и политичар др Тодор Јеремић. *Отаџбина*, 13. октобра 1923, стр. 3; Бојан Стојнић, *Завод за физикалну медицину и рехабилитацију „Др Мирослав Зотовић" Бањалука. Сто година прве ортопедије у Бањалуци (1915–2015)*, Бања Лука 2015, стр. 24.

[649] У чланку се експлицитно не наводи да је Кецмановић предсједник Друштва, али има основа за такву претпоставку. Ипак, за ту претпоставку нисмо нашли касније потврде. Са друге стране, сериозна Љубинка Башовић наводи да је Народни универзитет у Бањој Луци основан тек 1930. Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 196–197.

[650] *Отаџбина*, 24. децембар 1923, стр. 2, 5. јануар, 9. фебруар 1924, стр. 2.

[651] О броју неписмених у Врбаској бановини при њеном оснивању постоје различите, мање-више паушалне оцјене, а оне се крећу између 80 и 90%, што је вјероватно, јер је по попису из 1931. у цијелој Босни и Херцеговини било 72,9% неписмених. З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 81; M. Papić, *Školstvo..*, str. 162;

увиђао да је Мркоњића Крајина „трајно и по неком систему запуштана не само од вековних народних душмана, већ и од својих сопствених синова”, па је држао да се биједа која се тако дуго таложила не може искоријенити преко ноћи, већ „постепено, полако и смишљено, по утврђеном плану а уз државну потпору и помоћ, без које се иначе ништа не би могло учинити”. У тој мисији, старјешина Врбаске бановине видио је и улогу Народних универзитета, који треба да буду „установе сталне и трајне, које ће науку и знање кроз дуги низ година ширити не само међу грађанима, већ постепено и по нашим запуштеним селима”.[652] Милосављевићу је мотив више за покретање Народних универзитета био недостатак школских објеката, али и учитељског кадра, због чега је септембра 1930. чак 70.000 дјечака и дјевојчица остало неуписано. Да би колико-толико ублажила овакво стање, банска управа је, како у мемоарима пише сам Милосављевић, поред осталог, покретала и народне универзитете.[653]

Одлучни бан је 12. јануара 1930. сазвао конференцију са циљем оснивања, односно, обнављања Народних универзитета. Тако су се у његовом кабинету нашли: адвокат Анте Политео, бискупов тајник фра Крунослав Бркић, државни тужилац Анте Беринчевић, професор из Гимназије Мато Дивић, предсједник среског суда Хуснија Ђумрукчић, љекар др Ејуб Мујезиновић, адвокат др Тодор Лазаревић, прото Душан Кецмановић, љекар др Тодо Јеремић, директор Учитељске школе Вељко Вујасиновић, директорица Грађанске школе Марина В. Поповић, учитељ Исаије Митровић, професор Десанка Станојевић, вршилац дужности начелника Просвјетног одјељења и директор Гимназије др Васо Глушац, управник Хигијенског завода др Гавро Вујичић и начелник Техничког одјељења Стеван Бесарић. Бан је изразио жаљење што у цијелој бановини нема ни једног народног универзитета, те је, како каже, „у одсуству приватне иницијативе”, он одлучио да „сам и лично то питање покрене иако је ван његове службене компетенције”. Милосављевић је замолио присутне да их назове „Акционим одбором” који ће порадити да Бања Лука али и остали градови у Бановини добију Народне универзитете.[654]

Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије за 1938. годину, XI редовни састанак, Београд, 1938, стр. 134; *Алманах Краљевине Југославије...*, стр. 401.

[652] З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 81; *ВН*, 2. април 1933, стр. 6.

[653] Светислав Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем 1929–1934*, Бања Лука, 1996, стр. 79.

[654] *ВН*, 18. јануар 1930, стр. 1; *Banja Luka* (monografija), str. 90.

Обећање дато бану ваљало је испоштовати, па је већ седам дана касније, 19. јануара 1930. у Реалној гимназији свечано основан Народни универзитет. Отварању, коме је присуствовало мноштво грађана „обојега пола и свију вероисповести", присуствовао је и сам Милосављевић, који је напоменуо како још од прије Великог рата Народни универзитети дјелују у Београду и Загребу, те да је вријеме да се и Бања Лука и други већи градови Врбаске бановине укључе у тај користан посао образовања и просвјећивања одраслих. Очекивања старјешине Врбаске бановине била су да таква свеучилишта пруже и младима и одраслима „који застају пред питањем како да утроше своје слободно вријеме", што више душевне хране. Бан је подсјетио на огромне проблеме са непросвјећености на селу, гдје број аналфабета се креће од 80 до чак 100%! Осим тога, „примитиван и нехигијенски живот узрок су разних болештина, које заједно са претераном употребом алкохола савршено уништавају наш сеоски живот... нарочито у неким деловима бановине". Држави је у борби против горепоменутих проблема и порока потребна и подршка приватне иницијативе, па зато бан поздравља и подржава оснивање Народног универзитета. Милосављевић се нада да ће уз то Народни универзитет бити и „носилац идеје истинске љубави и братства међу племенима". На челу Народног универзитета био је Централни акциони одбор.[655]

Ваљало је оживјети рад Народних универзитета и у унутрашњости, па је Банска управа с прољећа 1930. тражила од среских начелника јасне извјештаје о тим друштвима. Судећи по сачуваним документима, рад тих друштава, ако су и постојала, сводио се на највише два-три предавања, а било је и срезова у којима није било никаквих активности. Ургенције власти су изгледа дале резултате, па те и наредне године у среским мјестима и већим општинама оживљено је или изнова основано још 24 Народна универзитета. Милосављевић је био задовољан њиховим радом, бар у почетку. Они, како каже, „редовним недељним предавањима успешно врше своју задаћу". Неки од њих су организовали и курсеве страних језика, а по селима су заслугом ових друштава осниване многобројне библиотеке и читаонице.[656]

[655] Директор Гимназије Васо Глушац је одржао предавање у коме је подвукао енормно високу неписменост на подручју Бановине. *ВН*, 25. јануар 1930, стр. 1; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 81–81.

[656] АРСБЛ, КБУВБ, 30, 1–84, Захтјев Банске управе и извјештаји среских одбора и испостава; С. Т. Милосављевић, *Сусрети...*, стр. 127, 254–255.

Тамо гдје је имао најбоље услове за рад, у Бањој Луци, Народни универзитет није давао очекиване резултате. Забиљежено је да је тек крајем 1930. организовао прво књижевно вече. На њему су учествовали Исаије Митровић, Божидар Весић, Ј. Пауновић и Боривоје Недић.[657] Штавише, рад Народног универзитета у Бањој Луци, убрзо је замро. Томе је, засигурно, допринио и избор Васе Глушца за сенатора и његов одлазак у Београд, почетком 1932. Због тога не чуди што су априла 1933. једне новине огорчено писале да би Управни и Надзорни одбор требали да затворе врата Народном универзитету и то „са таковом силином, да се од тог траска задрма цела Бања Лука". Умјесто тога, управа Народног универзитета реаговала је „крадомице и нечујно као да ништа није ни било".[658]

Ускоро је изабрана нова управа у коју улазе интелектуалци и млађи чланови. Они су као алтернативу неефикасном Народном универзитету предлагали да се формира савез свих просвјетних и културних друштава у граду. Дакле, Народни универзитет није имао разлога за задовољство својим радом, па је проблем покушао ријешити удруживањем са Српском читаоницом, Соколима, Муслиманском читаоницом, „Просвјетом" и „Гајретом" и договором да заједнички, два пута мјесечно организују предавања из просвјете и културе. Прво је Јово Зубовић почетком марта 1933. одржао предавање у Гимназији о културном развитку, а у априлу је професор Матија Мато Дивић у Соколском дому говорио о Ивану Фрањи Јукићу. Новине су клицале: „Обновимо Народни универзитет и оживимо рад у њима". Ипак, ускоро је дошло до још једног застоја у раду Народног универзитета.[659]

Врбаске новине биљеже да је почеком октобра 1933. Народни универзитет, послије дужег времена, организовао предавање у Француско-југословенском клубу. Предавач је био судијски приправник Миле Вуковић, а говорио је на тему „Зашто се људи кажњавају". Предавање је било добро посјећено. Из овог опширног излагања *Врбаске новине* су ускоро пренијеле важније изводе.[660]

---

[657] *Нова штампа*, Бања Лука, 3.2. 1931. стр. 1; С. Т. Милосављевић, *Сусрети*..., стр. 127; М. Кумарић, *Монографија Врбаске бановине*, б.н; *ВН*, 18. новембар 1932.

[658] АРСБЛ, КБУВБ, 30–1–3, Допис предсједника Друштва Народни универзитет др Васе Глушца Краљевској банској управи од 11. октобар 1930; *ВН*, 2. април 1933, стр. 6.

[659] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 146; *Књижевна Крајина*, јануар 1931, стр. 40; *ВН*, 9. март и 2. април 1933, стр. 6.

[660] *ВН*, 8. децембар 1933, стр. 4.

Свјестан стања, Милосављевић је децембра 1933. говорио о потреби да се „обнови Народни универзитет” у Бањој Луци, те је са тим циљем одобрио да ово друштво за своја предавања користи Бански двор и салу Народног позоришта. Штавише, упорни бан наложио је да се формира „нарочит бановински одбор” задужен за рад Народног универзитета. На челу овог тијела нашао се помоћник бана, а уз њега и начелници техничког, просвјетног, пољопривредног, санитетско-социјалног одјељења те директор Хигијенског завода.[661] То је, опет, дало резултат, што се добро види из статистике коју је 1934. урадило Министарство просвете за све бановине. Из ње видимо да је Приморска бановина имала два, Дравска четири, Савска и Моравска по пет, Зетска седам а Врбаска чак 27 народних универзитета![662] Међутим, априла те године, Светислав Милосављевић поново је преузео Министарство саобраћаја, па је напустио Врбаску бановину. Тиме је ово друштво изгубило покретачку снагу, те је поново запало у нерад и пуко егзистирање на папиру.

Почетком маја 1936. *Врбаске новине* доносе опширан чланак под насловом „Оснивања Народног универзитета у Бањој Луци” у коме извјесни „Д” оштро критикује нерад овог друштва у унутрашњости бановине. „Док у сјеверним дијеловима Србије и најмање село има свој народни универзитет, нажалост цијела Босанска крајина није успјела да створи бар један. Има свакојаких друштава. Више непотребних, него потребних. Народних универзитета нема. Да ли је то знак индоленције или је, пак, страх наших друштвених радника од замора истинског и корисног рада?”, пита се аутор овог чланка, али га, ипак, не напушта нада па закључује: „Окупљање око народног универзитета свих добронамерних људи који желе културно и економско подизање Крајине, дало би добре резултате”. Ови вапаји, ипак, нису дали резултате. Рад бањалучког Народног универзитета потпуно је замро. Или је, у ствари, обрнуто? Наиме, тих година Клуб академичара је у великој мјери преузео на себе послове народног универзитета. Штавише, КАБ је управо у то вријеме постао члан Савеза народних универзитета Краљевине Југославије, па су бањалучки студенти из тог

[661] С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 254–255.
[662] Ж. Бралић, *Народни универзитети..*, стр. 429.

друштва почели да организују многобројна дешавања у Бањој Луци под управо фирмом Народни универзитет.[663]

4.2. Друштво „Змијање”

Петар Кочић умро је августа 1916. у Београду под „укопацијом”. Сахрањен је на брзину, изван гробља, уз присуство неколико сапатника из душевне болнице и опијело свештеника Гавре Милошевића. О његовој смрти шира јавност сазнала је тек по окончању рата.[664] Бања Лука се, тако, није опростила од свог најзнаменитијег писца и народног трибуна, па се почело размишљати о преносу његових костију у завичај и подизању споменика. По неким изворима још 1924. је у Бањој Луци формиран одбор за подизање споменика Петру Кочићу, на чијем челу се нашао Спасоје Бабић, стари национални првак и саборац Петра Мркоњића. Међутим, прошло је још пет година док та идеја није почела сазријевати. Наиме, 1929, по новинама, у Југословенској женској заједници и неким другим организацијама почело се учесталије и озбиљније говорити о потреби да се српски народ свом Кочи одужи једним трајним, честитим биљегом. Исте јесени окупила се група Кочићевих другова, сабораца и поштовалаца и предузела акцију. Тако је 14. октобра 1929. у Бањој Луци основано Друштво „Змијање” за подизање споменика Петру Кочићу. Име је добило по Кочићевом завичају, који је био главна тема његовог писања и умовања. Друштво је за циљ имало „1. да пренесе тело покојног Петра Кочића из Београда у Бању Луку; 2. да му подигне споменик у Бањој Луци и 3. да оснује фонд Петра Кочића”.[665]

---

[663] АРСБЛ, ЗМГ, Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића; снимање обавио Ибро Ибришагић, стр. 1; *ВН*, 3. мај 1936, стр. 3; *Студент*, 6. јул 1937, стр. 10.

[664] Васо Глушац, *Петар Кочић. Живот и рад*, приредио Зоран Пејашиновић, Бања Лука, 2017, стр. 323.

[665][665] Д. Дрча, *Друштво „Змијање”*, „Књижевна Крајина”, јануар 1931, стр. 40; *Правила Друштва „Змијање” за подизање споменика Петру Кочићу у Бањој Луци*, Бања Лука, 1929, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 287.

Непосредни покретач ове иницијативе и предсједник Друштва био је Кочићев саборац, биограф и кум, тадашњи директор Гимназије др Васо Глушац[666]; за потпредсједника је изабран Фехим Курбеговић, а секретари су постали Вукашин Вук Јеловац и Данило Дрча.[667]

У циљу даље популаризације кампање, Главни одбор Друштва објавио је 14. октобра 1929. плакат под насловом „Одужимо се Петру Кочићу", у коме се подсјећа како је „пјесник босанских јелика и оморика... сахрањен изван београдског гробља као изгнаник и заробљеник", а „на нашу велику срамоту тамо и данас почива". Аутор текста се пита: „А зар је то заслужио најбољи син Босанске Крајине?" и додаје – „Одужимо се Петру Кочићу, макар то и касно било!"[668]

Чланови Друштва подијељени су у четири категорије: а) добротвори (са прилогом од најмање 5.000 динара), б) утемељивачи (1.000 динара)[669], в) помагачи (250 динара)[670], и г) прилагачи (50 динара). Иначе, највећи приложници биће: Обласна скупштина Бања Лука (20.000 динара), краљ Александар, Банска управа Врбаске бановине, Женска заједница Београд, Министарство спољних послова и „Шипад" (по 10.000), Министарски савет (влада) Краљевине Југославије, Градска општина Бања Лука, Српска централна банка Сарајево и трговац Јово Сурутка (по 5.000) итд. Захваљујући њима и стотинама знаних и незнаних приложника, пред крај акције „Змијање" је на рачуну у Српској централној банци у Бањој Луци имало око 670.000 динара. Иако је та сума далеко од планиране, Данило Дрча се у *Врбаским новинама* хвалио како је „Змијање" прикупило далеко више него слична друштва за подизање споменика војводи Степи, Вуку Караџићу, Змај Јови, Ђури Јакишићу

[666] Глушац се са Кочићем знао из гимназијских дана у Сарајеву, а њихово пријатељство успостављено је за студија у Бечу, а настављено у Бањој Луци кроз сарадњу на покретању и издавању *Развитка*. Коначно, Глушац је крстио Кочићевог сина Слободана (1910–1913). З. Пејашиновић, *Васо Глушац..*, стр. 201.

[667] За благајнике су изабрани Звонимир Јовић и Миле М. Иванић а, поред њих, чланови Главног одбора постали су и др Бранко Чубриловић, Давид Павлишин, др Димитрије Закић, Исаије Митровић, Ристо Томић, Лазар Мутић, Душан Балабан, Душан Кецмановић, Драго Лазаревић, Хуснија Ђумрукчић и Стево Крагуљац. Наредних година у првим редовима „Змијања" били су и: Живко Њежић, Миленко Копривица, Тодор Лазаревић, Јово Зубовић, Јово Сурутка, Мирко Мацура, Милутин Ескић, Ђорђе Врањешевић, Јован Наумовић, Мика Дивјак, Мухамед Алихоџић, Никола Калембер, Драгутин Митраковић, Којо Марчетић. Зоран Пејашиновић, *Петрашин од бронзе*, Бања Лука, 2003, стр. 287; *ВН*, 4. август 1932, стр. 4–5; *Биографски лексикон. Народно представништво: Сенат – Народна скупштина*, Београд, 1935, стр. 20–21.

[668] АМРС, Плакат „Одужимо се Петру Кочићу!", нерегистрована грађа.

[669] У Бањој Луци статус утемељивача стекао је 51 грађанин (22 трговца, 17 чиновника, 6 љекара, 3 адвоката, 2 посједника и дрогериста) и два друштва. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 289.

[670] „Змијање" је у Бањој Луци бројало скоро сто чланова са овим статусом (56 чиновника, 25 трговаца, 5 гостионичара, по тројица свештеника и занатлија, итд.). Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 289.

или Бранку Радичевићу, од којих је прво друштво сакупило око 400 хиљада динара, о остала тек око 100.000 или чак много мање.[671]

У свим мјестима у којима је Друштво имало више од 50 чланова оснивани су пододбори, а у онима са мањим бројем постављани су повјереници. Тако су настали пододбори у Београду, Сарајеву, Бихаћу, Приједору, Скопљу, Брчком, Дервенти, Босанској Крупи, Добоју, Бијељини, Босанском Петровцу, Поточанима, Цазину, Маглају, Горњој Саници, Босанској Градишци, Санском Мосту, Босанској Дубици, Великој Рујишки, те у Милвокију, САД.[672] Међу њима нарочито се истакао сарајевски пододбор, на чијем челу су били Кочићеви пријатељи и сљедбеници, адвокат Живко Њежић и Јово Зубовић. Овај пододбор је бројао и преко 800 чланова и прикупио чак 100.000 динара. Веома активан је био и пододбор у Београду, кога је предводио знаменити Владимир Ћоровић, а прикупио је око 50.000 динара прилога. Овај пододбор био је од посебног значаја јер ће, како је планирано, на њему бити велики дио обавеза и одговорности око ексхумације и преноса костију Петра Кочића у завичај.[673] Зато није чудо што се на челу тог пододбора нашао човјек изузетног научног, националног и политичког ауторитета, какав је био др Ћоровић.[674]

Да је акција од самог почетка наишла на добар одзив потврђују стотине писама и телеграма подршке. Осим тога, у редовима приложника и чланова „Змијања" нашли су се шефови држава и влада из четири државе: чехословачки предсједник Томаш Масарик, премијер Франтишек Удржал, те министар вањских послова Едуард Бенеш, пољски предсједник Игнаци Мошћицки и маршал Пилсудски, француски премијер Едуард Ерио и југословенски краљ Александар, са предсједником владе Петром Живковићем. Уз њих били су и скоро сви министри, те банови Милосављевић (Врбаска бановина), Лазић (Вардарска), Тартаља и Јаблановић (Приморска), потом Љуба Давидовић, Адам Прибићевић, Јосип Смодлака, Јован М. Јовановић, Тугомир Алауповић, градоначелник Загреба Стјепан Сркуљ, Хамза

[671] *ВН*, 19. јул 1933, стр. 3; Д. Дрча, *Друштво...*, стр. 40; Данило Дрча, *Споменик Кочићев у Бањој Луци*, У: „Двадесетогодишњи помен Петру Кочићу" (прештампано из „Развитка" бр. 11/1936), Бања Лука, 1936, стр. 36; *ВН*, 4. август 1932, стр. 4–5.

[672] *Правила друштва Змијање...*, стр. 7–9; *Глас Врбаске бановине*, 22. децембар 1929, стр. 1; *Нова штампа*, 17. јул 1930, стр. 3.

[673] Београдско *Време* је почетком новембра 1931. писало да је „Змијање" донијело закључак да се кости крајишког трибуна маја сљедеће године пренесу у Бању Луку „где ће се обавити свечана сахрана на најлепшем месту у граду". *Време*, 2. новембар 1931, стр. 8.

[674] *ВН*, 21. мај 1933, стр. 8; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 289.

Хумо, Перо Слијепчевић, Вељко Петровић, Владимир Назор, Бранислав Нушић, Анте Тресић-Павичић, Милан Ракић, Шпиро Боцарић, Јован Бијелић и још читав низ политичара, научника, умјетника и других угледника.[675]

И Михаило Пупин се одазвао и преко „Привредника", уплатио 2.000 динара. По неким изворима, „Змијање" је тражило и подршку и од „појединих општина у Француској, па су оданде већ нешто примили", а обратило се и чувеној америчкој компанији „Форд", међутим, та молба није наишла на разумијевање у аутомобилском концерну. Ипак, велику помоћ Друштво је добило од групе Кочићевих пријатеља и поштовалаца са оне стране Атлантика. Наиме, у Милвокију је Бањалучанин Вид Пантић[676] у „Змијање" учланио око 150 исељеника и сакупио око 20.000 динара. Ваља споменути и херцеговачке соколе, који су у Требињу прикупили преко 2.000 динара за „подизање споменика и пренос костију Петра Кочића". [677] Како налази Данка Дамјановић, „Змијање" се обратило за помоћ и Николи Тесли, од кога је примило писмо у коме знаменити српски научник и проналазач тражи да му се доставе Правила Друштва те сугерише да се у будућем Дому које „Змијање" планира подизати, осим сиромашних ђака из Босанске Крајине, нађе мјеста и за његове Личане.[678]

Марљиви секретар „Змијања" Данило Дрча написао је и „послао у народ" чак 60.000 писама, а водио је и скоро сву преписку и записнике. Како свједочи сам Глушац, срећа је била да је при оснивању Друштва за секретара Главног одбора изабран баш Дрча, јер се он показао „изузетно агилан у пропаганди за друштво", па је, рецимо, „за три године рада написао и разаслао по Југославији и иностранству око педесет хиљада писама"! Други секретар, Вук Јеловац, дописник *Политике* из Бање Луке, био је задужен за агитацију путем штампе [679].

---

[675] Д. Дрча, *Друштво...*, стр. 40; Д. Дрча, *Споменик...*, стр. 39–40; *ВН*, 4. август 1932, стр. 4–5. и 8. септембар 1932, стр. 4; *Нова штампа*, 19. јул 1930, стр. 3.

[676] Вид је старији брат Божидара и Ђорђа Пантића, који су као српски добровољци изгинули на Солунском фронту. Он је 1928. одселио у Америку, у Милвоки. Осим што је подржао подизање споменика Петру Кочићу, неколико деценија касније знатно је помогао подизање Храма Свете Тојојице у Борику. Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 89–90.

[677] АБиХ, ХКДН, кутија 58/1930; AMPC, Писмо *Henri Ford, Dearborn, Mich. – Zmijanje Commitee*, 8. април 1930; Писмо *Vid Pantich – Drustvo „Zmijanje" za podizanje Spomenika Petru Kocichu u Banja-Luci*, Milwaukee, 16. јул 1930; Писмо *„Змијање" – Professor Michael I. Pupin, Norfolk, Connecticut, U. S. A.*, Бања Лука, 7. јун 1930; Писмо *Српско привредно друштво Привредник – Госп. Др. Васо Глушац*, Београд, 5. јул 1930; нерегистрована грађа; Д. Дрча, *Друштво...*, стр. 40; *ВН*, 22. новембар 1932, стр. 7 и 21. мај 1933, стр. 8; *Соколски гласник*, бр. 13/1930, стр. 8.

[678] Данка Дамјановић, *Споменик Петру Кочићу у Бањалуци*, ГУАР, год. VIII, бр. 8, Бања Лука, 2016, стр. 198.

[679] В. Глушац, *Петар Кочић. Живот и рад*, стр. 116.

Благајничке књиге водио је Миле Иванић. Прилози су прикупљани и путем забава, сијела, концерата, као и продајом 2.000 књига *Лазавац пред судом* и 500 споменица Петру Кочићу. Посебно интензивна активност била је по школама, које су укупно сакупиле преко 30.000 динара: понајвише, разумљиво, у Врбаској бановини, али било је и прилога из школа у Призрену, Скопљу, Сарајеву, од којих су неке набрале и преко 2.000 динара.[680] Како је забиљежио *Службени лист Врбаске бановине*, учитељ Станоје Бојовић сакупио је у Зетској и Вардарској бановини чак 5.000 динара.[681]

Знатан приход „Змијање" је планирало остварити продајом Кочићевих 200 хиљада фотографија са потписом, које ће се штампати као разгледнице. Највећи дио ових разгледница разаслано је свим банским управама са молбом да се оне распродају по школама. „Змијање" је преко Глушца упутило молбу Министарству просвјете да наложи банским управама да по школама „распродаду 127.000 комада Кочићевих слика у корист друштва". Међутим, Министарство просвјете то није одобрило. Како ће неколико година касније писати тадашњи предсједник Друштва др Јово Зубовић, „Змијање" је „уз доста муке успјело да поврати те разгледнице" од неких банских управа, али један број се трајно загубио.[682]

Фебруара 1931. у бановинском позоришту одржана је и прва главна годишња скупштина „Змијања". Њој су, поред високих званица, присуствовале и Кочићева удова Милка и кћи Душица. Том приликом Глушац је поновио намјеру Друштва да се у Бању Луку пренесу пишчеве кости „да буду као аманет нашој омладини и најидеалнији пример, како се за народ ради и залаже".[683] Скупштини се обратила и гимназијалка Душица Кочић. Она – како рече, очеву „милошту" није запамтила, али је свјесна тога да у њој „тече Кочићева крв и да се наставља живот са његовим идејама", па поручује: „Заветујем се светом успоменом милога ми оца да ћу као поносна Српкиња и Југословенка цео свој живот и рад посветити идеалима на којима је он радио". Како су писале ондашње бањалучке новине, „говор г-ђице Кочић био је пропраћен урнебесним аплаузом. Пљесак се проламао двораном". Иначе, Друштво је

[680] *Нова штампа*, 17. јул 1930, стр. 3; Д. Дрча, *Споменик...*, стр. 40; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 290; *ВН*, 21. и 24. мај 1933, стр. 8. и 5.
[681] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 290; *ВН*, 21. мај 1933, стр. 8.
[682] Ј. З, *Слике Петра Кочића*, „Развитак", 1. јануар 1937, стр. 32; *ВН*, 2. март и 16. април 1933, стр. 14. и 7.
[683] *Нова штампа*, 17.2. 1931, стр. 1.

тада имало око 2.400 чланова и 12 пододбора, са многим повјереницима и живом дјелатношћу у Југославији и многим европским земљама, а у своје чланство придобило је, како смо рекли, и неколико страних државника. Друштво је одржало око 180 забава, „у народ је растурено 28.000 Кочићевих слика у величини дописнице", а продано је 1.300 примјерака *Лазавца*, тако да је на дан скупштине Друштво располагало са завидних пола милиона динара. Зато није чудно што је на скупштини потврђен мандат старог руководства Друштва, са Васом Глушцем на челу.[684]

Како је Вук Јеловац писао у *Политици*, предсједник „Змијања" изјавио је да ће се „замолити наши вајари који би овај споменик израдили уз минималну своту". На ово су се „Змијању" јавила неколицина југословенских умјетника нудећи „врло повољне увјете". У међувремену, Главни одбор је почетком 1932. донио одлуку да Глушац оде у Загреб и замоли Ивана Мештровића да он уради Кочићев споменик. Међутим, Мештровић, „и поред најбоље воље", није прихватио понуду, јер је, како је рекао, био заузет „великим радом око припреме за своју изложбу" наредне године у Прагу и Паризу. Ипак, славни умјетник је предсједнику „Змијања" дао „стручно мишљење какав и колики треба да буде споменик", те сугерисао му „још неке детаље" који ће послужити приликом израде споменика.[685]

По повратку Глушца из Загреба, Главни одбор донио је одлуку да се формира Умјетничко-техничка секција Друштва. У њу су изабрани сликари Шпиро Боцарић и Влахо Печенец, професор у Гимназији, архитекта Бранко Јовановић и инжењер Александар Вулић, те из „Змијања": предсједник Васо Глушац, потпредсједник Димитрије Закић, секретари Дрча и Јеловац, те благајници Миле Иванић и Звонимир Звонко Јовић.[686]

„Змијање" се, дакле, одлучило за конкурс, који је априла 1932. објављен у београдским и загребачким листовима. Рок за предају скица био је 1. јуни, најављене су три награде за најбоље радове, а речено је и да ће неколико скица бити откупљено. Договорено је да споменик представља цијелу фигуру и то Кочића у ставу говорника, односно, народног

[684] *Глас Врбаске бановине*, 22. децембар 1929, стр. 1; *Нова штампа*, 17.2. 1931, стр. 2.
[685] Д. Дамјановић, *Споменик Петру Кочићу..*, стр. 198–202.
[686] Занимљиво је да ће Звонимир Јовић постати нациста, добровољац на Источном фронту, потом сарадник Јерусалимског муфтије ел Хусеинија у, по злу чувеној, Ханџар дивизији, да би на крају био ухваћен као усташа. Од нових власти је суђен и 1947. стријељан на гробљу у Борику. З. Пувачић, *Стара Бања Лука*, стр. 74–76; З. Пејашиновић, *Петрашин од бронзе*, стр. 8; *Време*, 24. фебруар 1932, стр. 8.

трибуна. Споменик ће бити висок око три метра и изливен од бронзе, са постаментом од камена, а биће постављен у новоизграђеном Парку бана Милосављевића. Одређени су и износи награда: осам, пет и три хиљаде динара, те по двије хиљаде за откупљене радове.[687]

На адресу Друштва стигло је дванаест радова под шифрама, а имена аутора крила су се у запечаћеним ковертама. На заједничкој сједници Главног одбора и Умјетничко-техничке комисије, одржаној 10. јуна у згради Гимназије, одлучено је да прву награду и 8.000 динара добије рад под називом *Трибун*; друга награда није додијељена, а трећу и 3.000 динара добила је скица под шифром „7/11"; одлучено је и да се за 2.000 динара откупи рад вајара Фране Динчића из Београда насловљен са „Јаблан", а за остале радове речено је да се „по суду жириа... не могу наградити".[688]

Након отварања коверата установљено је да је „Трибун" коауторски рад Антуна Аугустинчића и Ивана Вање Радауша из Загреба, као и да је трећенаграђени рад дјело Марка Брежанина из Београда. Комисија је потом препоручила Главном одбору да ступи у преговоре са Аугустинчићем и Радаушем по понуђеној цијени од 130.000 динара, с тим да се изврше „извесне коректуре".[689] Дана 13. јуна 1932. закључен је уговор између Главног одбора „Змијања" и умјетникâ. Договорена је и цијена: сав рад, материјал, превоз и постављање споменика коштаће 130.000 динара. Аугустинчић и Радауш су се обавезали да ће споменик „ставити на расположење Одбору" најкасније до 1. новембра, а у случају да не буде тако плаћаће пенале од 500 динара за сваки дан кашњења.[690]

Половином маја 1932. београдски пододбор је на Коларчевом универзитету, уприличио „Књижевно уметничко вече Петра Кочића" на којем је говорио Васо Глушац.[691] Вајари су,

---

[687] *ВН*, 4. август 1932, стр. 4–5.

[688] Перко Војиновић, *Врбаска бановина у политичком систему Краљевине Југославије*, Бања Лука, 1997, стр. 190; *ВН*, 30. јун 1932, стр. 5.

[689] Ваља додати да је средином јуна у просторијама Гимназије направљена изложба свих доспјелих радова, па су се тако и грађани могли увјерити у ваљаност рада Комисије. *ВН*, 4. август 1932, стр. 4–5.

[690] Утаначено је и да се исплата обави у три рате: прва од 50.000 динара приликом потписа уговора, друга, у истом износу, „када фигура Петра Кочића буде одливена у Загребу" и трећа, од преосталих 30.000 динара, када споменик „буде монтиран на камену и исправно примљен у Бањој Луци". *ВН*, 4. август 1932, стр. 5.

[691] У надахнутој бесједи о бунтовном Змијањцу Глушац је казао: „Његов гроб у срцу Крајине, на домаку његова Змијања, биће национална ћаба наше крајишке омладине, а његов ђачки дом уточиште свих даровитих сиротана који теже за нечим вишем... Таквих брђана – соколова, пуне су наше крајишке планине, само их треба наћи и извући из тих планина, па их васпитати, оплеменити и упутити правим путем. За њих ми хоћемо у срцу Босанске Крајине да подигнемо Дом Петра Кочића и да их ту васпитавамо и оплемењујемо у правоме народноме духу, да по том неке од њих опет вратимо у она брда, да гоне таму незнања и шире просвету, а друге даровитије да шаљемо на даље и више школовање... Ето са таковим циљевима основали

у међувремену „неуморно радили на делу”, па су позвали чланове Умјетничко-техничке секције да дођу у Загреб и погледају рад главе. Договорено је и да, након што буде израђено неколико студија главе, један посебан одбор – у саставу Васо Глушац, Данило Димовић, Јозо Кљаковић, Шпиро Боцарић, Димитрије Закић, Бранко Чубриловић, Бранко Јовановић и Вук Јеловац – одабере највјернију студију, након чега ће се приступити коначном излијевању споменика.[692]

Вријеме је неумитно текло. Ваљало је, како је најављено, порадити и на преносу Кочићевих костију. Не слутећи да ће то представљати највећи, а показаће се и непремостив проблем, „Змијање” је некако олако, па и неозбиљно, пришло том питању. Сам Глушац је казивао како Кочић „мирно чека да му његово 'Змијање' подигне дом у Бањој Луци и пренесе и сахрани кости у подножју јеликових и оморикових гора, куда је негда јахао на плаховитом вранцу млад као капља, а кршан као бор”.[693] Пао је приједлог да се Кочићеве кости пренесу на Петрићевац, гдје је заснивано ново православно гробље. Ипак, конкретног договора није било.[694] Идеја о гробљу на Петрићевцу је од самог почетка била проблематична, а након много полемике, трвења па и кварења ионако климавих међунационалних односа у Бањој Луци, од ње ће се одустати.[695] Због тога је на сједници 3. октобра 1932. одлучено да се покоп, ипак, обави на старом српском гробљу „Светог Пантелије”, а Главни одбор је „у

смо ово Друштво „Змијање”, које има за задаћу да препороди Босанску Крајину и Кочићевим ослобођеним кметовима – сељацима да донесе и душевну слободу.” *Књижевно уметничко вече Петра Кочића,* летак Пододбора Друштва „Змијање” у Београду, документ у посједу потомака Васе Глушца; *Говор г. др-а Васе Глушца, начелника просветног одељења...*, З. Пејашиновић, *Васо Глушац,* 94–95.

[692] Пошто Васо Глушац, из здравствених разлога није могао путовати, одлучено је да, као „најпознатији умјетник из Кочићеве плејаде”, у Загреб иде Шпиро Боцарић, који је то схватао као озбиљну обавезу па и терет, плашећи се да се „неком нешто не допадне на споменику”, па би „у очима нашег свијета остао прљав” да га, како пише Аугустинчићу, „не би сав Врбас могао опрати”. Боцарић се понудио да у Загреб путује о свом трошку и да тамо са умјетницима „кроз осам дана студира главу Петра Кочића”, уз напомену да ће му у томе помоћи и угледни сарајевски адвокат и Кочићев друг Данило Димовић. *ВН*, 18. август 1932, стр. 7. и 8. септембар 1932, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 291; Д. Дамјановић, *Споменик Петру Кочићу..*, стр. 204–205.

[693] Др В[асо]. Г[лушац], *Годишњица смрти Петра Кочића*, „Нова штампа”, 28. август 1930, стр. 2.

[694] Да је тако свједочи и биљешка са састанка Главног одбора одржаног 29.8.1932. у хотелу „Босна“, на којем је свештеник Мачкић информисао Одбор како је купљено земљиште за ново српско-православно гробље на Петрићевцу и предложио да се тамо сахране Кочићеве кости. Главни одбор је подржао приједлог, „под тим уветом ако је неспорно да ће се у току најкасније две године на поменутом земљишту уредити ново гробље”, уз ограду да ће дефинитивна одлука, ипак, бити донијета на сљедећој сједници. У исто вријеме одлучено је да се откривање споменика и пренос костију обави „у један дан”, те да се о тим припремама обавијести пододбор у Београду, коме се налаже да након одређивања датума „одмах предузме све пред радње које су потребне да се изврше у Београду ради преноса костију пок. Кочића у Бању Луку”. З. Пејашиновић, *Васо Глушац..*, стр. 92–113; *ВН*, 8. септембар 1932, стр. 4.

[695] *ВН*, 20, 21. и 22. септембар и 7. децембар 1935, стр. 2, те 1. и 11. јануар 1936, стр. 2 и 3.

хладу једног кестена”, обезбиједио скромну гробницу. На истом састанку поднијет је извјештај у коме се вели да је скулптура у Загребу готова а одлучено је и да 6. новембар буде датум откривања споменика крајишком трибуну и сахране његових костију. Прецизирано је и да ће се ексхумација обавити 5. новембра а увече, истог дана, кости ће се отпремити за Бању Луку, гдје ће бити допремљене 6. новембра ујутро. Такође, речено је да се за овај задатак задужује пододбор у Београду „уз помоћ Вука Јеловца, главног секретара друштва 'Змијање' из Бање Луке”. На истој сједници оформљен је и посебан одбор који ће израдити детаљан програм свечаности, „на коју се рачуна да ће доћи преко 20.000 душа”.[696]

У Бањој Луци и цијелој бановини су, у међувремену, из дана у дан расле тензије, које су, неизбјежно, добијале и политичку ноту. Уље на ватру додавала је и локална штампа. У другу половину десетог мјесеца ушло се са вјером да ће кости покојног Кочића ипак бити пренијете у завичај. О том је писао и *Соколски гласник*, а то потврђује и апел „Змијања” од 18. октобра.[697] Да је неизвјесност око преноса и мјеста покопа костију „легендарног сањалице и бунџије” трајала све до пред само откривање споменика потврђују и састанци београдског одбора одржани 9. и 13. октобра. Наиме, на тим сједницама, под предсједавањем Владимира Ћоровића, прихваћен је приједлог школског надзорника Божидара Радуловића да се кости Петра Кочића сахране у порти бањалучке православне цркве. Штавише, Радуловић је том приликом први пут споменуо да је то, наводно, и покојникова жеља.[698] Десетак дана касније, Главни одбор одржао је сједницу у Бањој Луци на којој је вијећано о „жељи породице Кочић”, али пошто црквене власти нису дозволиле

[696] Одлучено је и да се позове и краљ Александар, као и да се од министра саобраћаја затражи да за учеснике свечаности одобри путне повластице „у четврт цене”. П. Војиновић, *Врбаска бановина...*, стр. 192; *ВН,* 8. октобар 1932, стр. 3.

[697] У апелу се каже да ће Кочићев гроб „на подножју Змијањских гора” бити „завјетно мјесто крајишке омладине” и обавјештава се јавност да је, као подршка акцији, рјешењем министра саобраћаја одобрен попуст на свим државним жељезницама од 75% у периоду од 3. до 9. новембра. *Соколски гласник*, бр. 42/1932, стр. 3; *ВН*, 14. октобра 1932, стр. 5.

[698] Чак је прецизирано да би се посмртни остаци требали са гробља пренијети прво у београдску Вознесенску цркву, па из ње, на лафету, свечано испратити до Жељезничке станице. Одлучено је и да се 3. новембра на Универзитету у Београду одржи академија у спомен Петру Кочићу, а прихваћен је и приједлог Милорада Драгића из Српских сокола да се у Народном позоришту одигра *Јазавац пред судом*. „Пошто се породица пок. Петра Кочића сложила са предлогом г. Радуловића, усвојено је једногласно да се замоли бањалучки митрополит за дозволу да се посмртни остаци Петра Кочића сахране у цркви било у црквеној порти бањалучке цркве”. *ВН*, 14. октобар 1932, стр. 5.

сахрану у порти бањалучког православног храма, Одбор је замолио пишчеву удову да 25. октобра дође у кабинет професора Ђоровића на Београдском универзитету.[699]

Тада је Кочићева удовица одлучила да покрене сопствену акцију, па је допутовала у Бању Луку, код митрополита Василија. Пошто су и њена настојања остала јалова, дана 27. октобра Милка Кочић је, пред седморицом чланова Главног одбора „Змијања", напокон дала писану сагласност за пренос посмртних остатака свога мужа на бањалучко православно гробље. Тада је свима лакнуло, али, ускоро ће се показати – прерано. Наиме, већ у возу, на путу за Београд, дошло је до поновног сусрета Милке Кочић и Васе Глушца, који је пошао у престоницу да утаначи посљедње детаље. Она, пак, 30. октобра пише пододбору представку у којој изјављује да „не дозвољава пренос костију из Београда у Бањалуку".[700] Наредних дана „Змијање" се ипак руководило ранијим удовичиним писменим одобрењем, па је – са задатком да у Бању Луку допреме кости гордог Змијањца – у Београд послало три члана Главног одбора: предсједника Васу Глушца, угледног бањалучког трговца и Кочићевог пријатеља Ристу Томића и секретара Друштва, новинара Вука Јеловца. Они су се још истог дана, 31. октобра, састали са др Владимиром Ђоровићем.[701] Понајбољи приказ посљедњег чина драме која се дешавала због преноса костију Петра Кочића јесте писање београдских новина, посебно *Правде*, неколико дана пред откривање споменика.[702] И неколико дана касније исти лист изнова пише да је

[699] Том приликом Милки Кочић је уручено писмо Главног одбора са роком до сутрадан за пристанак на пренос костију њеног мужа у Бању Луку. П. Војиновић, *Врбаска бановина...*, стр. 193.

[700] „Слушај куме," – рекла је Милка Васи Глушцу – „немој ти ништа спремати. Ја ћу прије дозволити главу с рамена (показује руком преко врата) него да се изврши пренос Петрових костију из Београда". Гђа Кочић је промјену става правдала упозорењем митрополита Василија, који јој је наводно рекао „да ће пасти крв у Бањалуци". На Глушчево тражење да објасни зашто је онда давала писани пристанак, Кочићева удова није одговарала, али, чим је стигла у Београд, упутила је депешу Главном одбору у Бању Луку са најновијим ставом. Милка је сада била непоколебљива, али и противрјечна, јер је, супротно поменутим правдањима, ипак пристајала на покоп у Бањој Луци – али само у црквеном дворишту. Тако је приједлог школског надзорника Радуловића поново актуелизован и претворио се – како је то предсједник београдског пододбора доживљавао – у „ултиматум г-ђе Милке". З. Пејашиновић, *Васо Глушац..*, стр. 102.

[701] Ђоровић је казао гостима из Бање Луке како га је, по повратку из Крајине, телефоном позвала Милка Кочић и потврдила да неће дозволити пренос Петрових костију, јер ће „Крајина постати крвава хаљина". На истом састанку Глушац је прочитао писмо митрополита Василија, написано „умјереним тоном", у коме овај оповргава тврдње Милке Кочић. В. Јеловац, *Бања Лука у прошлости*, Бања Лука, 1960, стр. 79; П. Војиновић, *Врбаска бановина...*, стр. 193–194.

[702] Тако 26. октобра 1932. овај лист најављује пренос земних остатака крајишког трибуна, а три дана касније доноси повелики текст о дјелу, јунацима и култу Петра Кочићу из пера Гојка Бановића. Већ 1. новембра поменути дневник доноси „Исправку", коју потписује Васо Глушац, а у којој се каже да је „неко неовлашћен" тим новинама „дао белешку да се пренос костију пок. Петра Кочића одлаже на извесно време"

„Змијање"„привело крају акцију око откривања споменика Петру Кочићу и преноса његових костију". Објелодањен је и Проглас „Змијања", који потписују Вук Јеловац и Васо Глушац, у којем се прецизира да ће се „ексхумација и испраћај костију" обавити 4. новембра послије помена у Вазнесенској цркви у 10 сати „а затим ће се кости испратити на жељезничку станицу". Међутим, на истој страници *Правде* слиједи деманти у виду подужег текста са поднасловом: „Пренос посмртних остатака Петра Кочића неће се извршити".[703] „Мој муж је", говорила је Милка, „и за живота био скроман", па би „људи који су хтели на неки видан начин да му се одуже, требали да имају у виду ове особине. А споменик? То никада није желео. То представља само један мртви камен, од кога нико нема користи, а најмање сиромашан народ који је неизмерно волео свога трибуна. Ето, и то је један од разлога што нећу дозволити пренос костију". А, споменик, „када је већ подигнут може остати али то не мора бити надгробни споменик... већ то може бити јавни споменик", додаје Милка Кочић, овај пут у београдском *Времену*.[704]

На инсистирање крајишке делегације – која је успјела да прибави и одобрење Управе града Београда о ексхумацији и преносу костију – дошло је до још једног састанка са гђом Кочић

и то, додаје, „у сагласности Главног одбора Друштва". На то Глушац изјављује „да је ова белешка потпуно неистинита". *Правда*, 30. октобар и 1. новембар 1932, стр. 10.

[703] У објашњењу читаоцима, редакција *Правде* каже да је била збуњена контрадикторним информацијама, па је одлучила да пошаље новинара на гробље. Он је од управе гробља дознао да имају „наређење од Суда, као и од Физиканта Управе града" да не дозволе ексхумацију, те да је „тако породица тражила". Новинар је, ипак, отишао до парцеле 71 и тамо угледао како се поред гроба Петра Кочића „шетка један општински стражар", који је управо предавао дужност уз гласну опомену долазећем колеги: „Чувај добро! Овако како ти сада остављам гроб, имаш сутра да ми га предаш. Нарочито буди опрезан ноћас!" Новинар додаје да је од првог стражара чуо како се прича да гђа Кочић тражи да се прије свега „збрине породица", али да он то „не зна сигурно". Убрзо се поред Кочићевог гроба појавила његова удовица, која се повјерила новинару: „И ја сам Бањалучанка. И ја волим Босну, као што ју је волио и мој покојни супруг и као што њега воли цела Крајина. Тешко је и мени. Али чисто породичне ствари захтевају да његово тело остане овде". И додала: „Нека сви знају да гроб, без моје дозволе не може нико раскопавати... Ја сам власница гроба, ја могу да одлучујем хоће ли тело мога супруга лежати у Београду или Бањој Луци". Гђа Кочић се, наводно, чудила зашто се сада поново отвара то питање када је прије неколико дана дала саопштење да се од ексхумације одустаје. То саопштење, додаје, дала је „споразумно са г. др Васом Глушцем". Предсједник „Змијања" је, наставља Милка, „чак саставио тих неколико редака. Имам и концепт написан његовом руком. Ако буде потребно, ја ћу га изнети на јавност." У објашњењу своје најновије одлуке, Милка Кочић појашњава да се руководила и тиме што је Бања Лука „сиромашно и непросвећено место, као што је и цео тај крај", па је лично од руководства тражила да се подигне „неки други кориснији и трајнији споменик"; чак је предлагала градњу „просветног дома, или неке хумане установе". *Правда*, 3. новембар 1932, стр. 3; *Време*, 3. новембар 1932, стр. 3.

[704] Узгред, Кочићева удовица је већ сутрадан у истом листу реаговала на увреде и оградила се од изјава „чувара гробља и потписника написа". Одмах испод овог чланка је и саопштење Главног одбора „Змијања", у којем се апелује на јавност да се „у интересу прославе која ће се свакако одржати 6. новембра у Бањој Луци, изволи суздржати од свих саопштења о овој ствари". *Правда*, 4. новембар 1932, стр. 4; *Време*, 3. и 4. новембар 1932, стр. 3 и 8.

у њеном стану, али су преговори, овај пут дефинитивно, остали без успјеха: Кочићева удова је поновила да пренос костију неће одобрити, јер јој то, како је рекла, „интереси породице не дозвољавају". Епилог преговора потврђује и извјештај са посљедње сједнице београдског пододбора крајем новембра, на којој је присуствовала и Милка Кочић. Она је, наиме, том приликом истакла да је „на заједничкој конференцији свих београдских друштава било решено да се тело Кочићево укопа пред бањалучком црквом", а, „како то црквене власти нису дозволиле, породица је одлучила да гроб у Београду не дира".[705] У сваком случају, делегација „Змијања" вратила се у Бању Луку необављена посла.

Питање зашто „црквене власти" нису дозволиле покоп Кочићевих костију „пред бањалучком црквом" све до данас је помало загонетно. Познато је да је Кочић почесто критиковао православну цркву и њене пастире да нису довољно оштри и активни у борби за народну ствар. Са друге стране, ваља свакако истаћи и да је митрополит Василије, прилогом од 1.000 динара, директно подржао акцију подизања Кочићевог споменика.[706]

Оновремена јавност и штампа су за главног кривца за одустајање од преноса Кочићевих костију прогласили Милку Кочић, па је она ускоро, како тврди Вук Јеловац, искључена из свих београдских друштава у којима је имала учешће. Појавиле су се чак и „чаршијске приче" да је тражила „већу суму новца" за одштету, а има и оних који су иза свега видјели међупартијски обрачун, јер – „опозициона земљорадничка странка могла је пренос посмртних остатака искористити у политичке сврхе".[707]

---

[705] И Данило Дрча, секретар „Змијања", писао је да је „госпођа Милка Кочић поставила захтјев, да кости њеног мужа буду сахрањене покрај бањалучке цркве." А пошто – наставља Дрча – „црквене власти нијесу то дозволиле, а и Главни одбор „Змијања", био је мишљења да тај захтјев није оправдан" онда је „пренос костију пок. Кочића изостао". *ВН*, 22. новембар и 21. децембар 1932, стр. 7 и 5.

[706] По неким тумачењима, Кочић се, онако нагао, крут и ћошкаст какав је знао бити, замјерио митрополитима Евгенију Летици и Василију Поповићу. Напрасити Змијањац и њих је, наводно, оптуживао за пасивност у борби против тадашње аустроугарске власти, па им је знао упутити и покоју тежу ријеч, што му – ако је ова прича истинита – митрополит Василије није опростио. АМРС, нерегистрована грађа, Српско-православни Митрополит Бањалучки – Главном одбору Друштва „Змијање", Бања Лука, 31. децембар 1929.

[707] Драму потврђује и оновремени благајник сарајевског пододбора, Марко Марковић: он скоро 30 година касније пише како је у Београд, да присуствује ископавању костију Петра Кочића, требао ићи и Живко Њежић, али је свега неколико дана прије шестог новембра добио поруку „да не долази!". Марковић, даље, свједочи да су многи гости и поштоваоци Петра Кочића за све то сазнали „на сам дан свечаности". В. Јеловац, *Бања Лука...*, стр. 80; П. Војиновић, *Врбаска бановина...*, стр. 193; Марко Марковић, *Забиљешке и сјећања – Први споменик Петру Кочићу*, „Ослобођење", 28. фебруар 1960, стр. 8.

И локација споменика је бар у почетку била спорна. Наиме, још крајем 1929. „Змијање” је од градског поглаварства тражило да му „одмах означи земљишну парцелу, коју намерава дати за градњу споменика Петра Кочића”, али је одговор био да „Бања Лука још увек нема регулационог плана па би једним пренаглим решењем могла општина касније да трпи при регулацији града велику штету”. Ипак је нађено рјешење: договорено је да се споменик постави у тек изграђени парк, сачињен у француском стилу, омеђен чврстом оградом од камена и лаганих металних решетака, са фонтаном и овећим Музичким павиљоном у средишњем дијелу. У међувремену, у парку је саграђен Музички павиљон, постављене су клупе, уређене травнате површине, прошаране ниским, његованим растињем, тако да ће високи споменик Петру Кочићу бити прави оријентир и свјетионик за оновремене Бањалучане.[708]

Без обзира на све што је пратило акцију – а можда баш због тога – нестрпљење је почетком новембра 1932. обузело цијелу Крајину. Многи Бањалучани су једва чекали да „угледају величанствену скулптуру”, да „зашуме пропланци змијањских планина, од Мањаче и Лисине, па онамо на исток до Осмаче и Чемернице”.[709] И бањалучка полиција се спремала за велики догађај 6. новембра. Управник је тога дана очекивао „навалу људи из Бановине”, те је, разумљиво, тражио да се појача „служба јавне безбедности”.[710]

Неколико дана пред откривање споменика, у Бањој Луци су се додатно усталасали партијски духови, а у чему су важну улугу имали разни доушници и интриганти. Један полицијски агент писмено је обавијестио управника полиције како је 4. новембра увече у бифеу Стеве Вуксана затекао бивше народне посланике Чеду Кокановића, Косту Мајкића и др Виктора Гутића како сједе за истим столом, те како је Кокановић исказивао

[708] АМРС, нерегистрована грађа, Градско поглаварство Бања Лука Одбору Друштва „Змијање”, 10. јануар 1930; Данка Дамјановић, *Сликано пером*, Бања Лука, 2000, стр. 120.

[709] Да се – како је штампа најављивала – поклони сјенама свог Петрашина, тог дана у Бању Луку доћи ће „и кнез Миле са Рупара, који га је проводио кроз магловите ноћи до Гомијонице”, стићи ће и „удовица са Кадине Воде, која га је дочековала у своме гостољубивом дому и код које је он свраћао уморан идући кроз Кољанску планину, гдје га је први пут срела младост његова у сподоби свјеже и пристале планинске дјевојке”. „Приспјеће и чобани са Змијања”;...”оставиће они своје колибе на струњиштима и ливадама и заогрнути сурим кожусима” доћи у Бању Луку. „Са безводног и неплодног Раткова сићи ће тежаци, које је он бранио од зулума ага и бегова и који су уз гусле пјевали његову јунаштву” „А ви змијањски тежаци” – писао је Бранко Загорац – „које спријечи напоран рад и немогосте приспјети на свечаност, када потјерате овце у прољеће са својих висова у водоплавне љевчанске низине, застаните и побожно се прекрстите пред биљегом, кога је захвалан народ подигао својој слаткој души”. *ВН*, 5. новембар 1932, стр. 5.

[710] АРСБЛ, УП, Управа полиције – Команданту жандармеријског пука, 2. новембар 1932.

незадовољство у вези са откривањем споменика и говорио како „нешто треба предузети". Осим тога, додаје агент, у граду се говоркало да је Кокановић ишао у Карановац да се састане са неким сељацима, „што би такођер требало испитати".[711] За све то је изгледа сазнао и др Васо Глушац, па је пријавио полицији како је „са поуздане стране" обавијештен да се бивши народни посланици Кокановић и Мајкић спремају да откривање споменика Петру Кочићу „искористе у неке своје политичке циљеве и да приреде демонстрације против приређивача и чланова друштва Змијање", а то би учинили тако што би „силом хтјели да говоре а нису позвани". Због тога је Глушац молио полицију да се скуп додатно обезбиједи.[712] Због свега реченог, управник бањалучке полиције је дан пред откривање споменика хитно тражио од Среског начелства да истражи одлазак споменутих политичара у Карановац и њихове састанке са тамошњим домаћинима, те да се утврди ли је тамошњи свијет наговаран на демонстрације.[713]

Скулптура је у међувремену допремљена у Бању Луку и 4. новембра монтирана на постоље, те је, прекривена бијелим платном, чекала свечано откривање. Током преосталих дан-два вршене су посљедње организационе и техничке припреме. Власти су посебним прогласом позвале грађане да оките своје домове, а сам град је био украшен југословенским тробојкама. Први ходочасници – око 200 од најављених 2.000 скаута и сокола – почели су пристизати још у петак. „Сви хотели, школе и друге расположиве просторије биле су препуне гостију са стране". Ускоро је дошао и „мањи број сељака из Горње и Доње Врховине, носећи венце од пољског цвећа", као и „мања група сељака из Лијевча Поља". Пристигла је и родбина Петра Кочића – сестра Милица, „сељанка која је удата за Симеуна Милосављевића, земљорадника из села Кмећана", брат од стрица Душан, као и Лујо, јунак Кочићеве приповијетке „Јаблан"; дошао је и „извесан број сељака из села Стричића". Колоне поклоника сливале су се из правца Жељезничке станице. Саобраћај се обављао споредним улицама.[714]

[711] АРСБЛ, УП, Управа полиције – Чедо Кокановић и другови, тајни састанак, пријава, 5. новембар 1932.
[712] АРСБЛ, УП, Одбор друштва за подизање споменика Петру Кочићу „Змијање" – Управи полиције, 5. новембар 1932.
[713] АРСБЛ, УП, Управа полиције – Среском начелству, 5. новембар 1932.
[714] Савез скаута Краљевине Југославије је управо на дан откривања споменика Петру Кочићу заказао своју главну скупштину у Бањој Луци. *ВН*, 28. октобар 1932, стр. 5; *Политика*, 7. новембар 1932, стр. 5; *Време*, 7. новембар 1932, стр. 6.

Тренутак који је Босанска Крајина „са несаломљивом вољом чекала пуних 16 година” дошао је 6. новембра 1932. То је дан када је у Бањој Луци откривен споменик „највећем сину Босанске Крајине, народном трибуну, револуционару, књижевнику”. Програм је почео у 10 сати опијелом у препуној Саборној цркви. Богослужио је митрополит бањалучки Василије, уз саслуженије 32 свештеника, пјевачког друштва „Јединство” и „Руског хора”. Служби су, поред осталих званица, присуствовали командант Врбаске дивизије и лични изасланик краља Александра, генерал Недељковић, и бан Милосављевић. Послије пригодног говора митрополита Василија, поворка је са трга Цара Душана, булеваром краља Александра, кренула према парку, гдје је већ свирао војни оркестар. Пошто је парк тада био ограђен, кроз пет улаза пуштене су званице: Кочићева родбина, представници војних и цивилних власти, чланови Главног одбора „Змијања” аутори споменика, пријатељи и сарадници Кочића, те делегати преко 120 националних, културних, просвјетних и витешких друштава и установа из Београда, Скопља, Куманова, Суботице, Новог Сада, Загреба, Сплита, Осијека, Љубљане итд. Како свједочи Марко Марковић, остали свијет се „у густим редовима” тискао око парка.[715]

Окупљенима се прво обратио предсједник „Змијања”. Као убијеђени Југословен и тадашњи сенатор, Глушац није могао а да говору не да и „троплемену” ноту. Он се, наиме, опоменуо на „једно велико и свијетло име које по своме раду много потсјећа на Петра Кочића. То је наш Бањалучанин, фратар Иван Фрањо Јукић, који је за народ страдао и трагично завршио, слично као и Петар Кочић. Ови свијетли примјери показују да смо ми браћа, да смо крв једне крви, да свој народ волимо једнаком љубављу.” Није заборавио ни грађане мухамеданске вјере: „Ту идеју ослобођења носили су у својој души не само хришћани него и муслимани који су, бранећи ову крваву Крајину од Аустријанаца, макар и под османлијском заставом, мање или више свесно бранили огњишта својих дедова”.[716]

[715] *Време*, 7. новембар 1932, стр. 6; *Политика*, 7. новембар 1932, стр. 5; *ВН*, 9. новембар 1932, стр. 2–3.

[716] Глушац је одржао подужи говор из кога издвајамо: „Овај споменик Петру Кочићу који смо овдје подигли и који ћемо за који минут открити подигли смо не само Петру Кочићу него читавој једној генерацији којој је он био застава. Овим спомеником Петру Кочићу закључен је један период у историји ових крајева. Ова Крајина од увијек је била нека нарочита цјелина нашег народа која је у свима периодима наше историје, почевши о средњег вијека па све до најновијег доба, играла своју посебну улогу. Та њена улога у којој су били протагонисти њени најбољи синови увијек је била часна, поштена и несебична и испољавала се у борби за ослобођење. *ВН*, 9. новембар 1932, стр. 3–5.

Пред окупљеним народом указао се Петар Кочић „огрнут тогом, у малко истуреном ставу, с десном руком карактеристично испруженом у говорничкој срџби, и лијевом у којој држи отворену књигу”, а на постољу, уз име и године рођења и смрти, на бронзаној плочи били су и чувени стихови: „Ко искрено и страсно љуби Истину, Слободу и Отаџбину, слободан је и неустрашив као Бог, а презрен и гладан као пас”.[717] Споменик је укупно висок 6,15 метара, од чега је постамент висок око 360 центиметара, а сама фигура са танким бронзаним постољем 255 центиметара.[718] Како су писали онодобни листови, модерну скулптуру, „прву те врсте у Босни и Херцеговини” красе „лијепо моделована глава, на којој се очитује карактер П. Кочића”, и руке „пуне живота” – десна му је испружена напријед а у лијевој држи књигу, „симбол литературе, помоћу које се борио против туђинске управе”.[719]

Предсједник „Змијања” Васо Глушац је споменик предао бањалучкој градској општини „на чување”, а у име Општине, споменик је, уз кратку бесједу, примио потпредсједник Остоја Петровић. Услиједила су полагања вијенаца и говори бана Милосављевића, Богдана Видовића (у име Народне скупштине и Сената), Олге Пелеш Крнинц (Друштво кнегиње Љубице и Коло српских сестара из Загреба), Вука Јеловца (Удружење новинара), а ватрену бесједу имао је Душан Богдановић, студент права из Бијељине. Посљедњи говор одржао је предсједник Одбора у Сарајеву, стари соколски и национални првак др Живко Њежић, износећи, „са сузама у очима”, живот и рад свог друга и саборца из босанског парламента.[720]

---

[717] Занимљиво је да се – како помало заједљиво свједочи Марко Марковић – „сама судбина подсмјехнула мртвом језичком чистунцу”, јер је у бронзаном епиграфу ријеч „Отаџбину” била грешком написана као „Отаджбину”. И сама плоча са епитафом има своју бурну судбину. Неко ју је дуго покушавао скинути, па је то и успио крајем новембра 1935, али је плоча завршила код Вука Јеловца, који ју је предао Јови Димитријевићу. Десетак дана касније, плоча је враћена је на споменик, али овај пут на „на ступ споменика”. Том приликом је поправљена једна мања грешка која се код изливања плоче поткрала. Све су прилике да је та бронзана плоча нестала када су усташе рушиле споменик, па да је послије Другог свјетског рата, када је обновљен споменик, познати Кочићев епитаф изнова урађен мермеру. З. Пејашиновић, *Петрашин од бронзе*, стр. 35–36; *ВН*, 29. новембар и 11. децембар 1935, стр. 3 и 2.

[718] Темељ чине двије степенасто постављене камене плоче: доња ширине 280 cm и висине 12 cm, а горња ширине 220 и висине 29 cm. На тој основи сазидан је – из три подједнака блока – стуб висок 320 а широк по 80 cm. Наведени елементи чине постоље укупно високо 360 cm, на које је постављена бронзана плоча дебљине 7 центиметара и Кочићева фигура висока 248 cm. Мјерења су извршили стручњаци Урбанистичког завода из Бање Луке на дан 6. фебруара 2003.

[719] За прављење калупа и изливање фигуре заслужни су Фрањо Бубањ и Фрањо Антолић из Загреба, а грађевинске радове жуто-сивим шупљикавим, врло отпорним бизовачким каменом из Загребачке горе извео је мајстор Јурић из Подсуседа код Загреба. *ВН*, 4. август 1932, стр. 4–5; Д. Дрча, *Друштво...*, стр. 41; *ВН*, 24. мај 1933, стр. 5.

[720] Да ли је ријеч о пропусту организатора или одјеку спора са Милком Кочић, тешко је са сигурношћу рећи, али пада у очи да на свечаности није било највиших државних представника, па ни гостију из Матице српске, Српске књижевне задруге, Српског књижевног гласника, а нису дошли ни изасланици многих

У сваком случају, откривање Кочићевог споменика био је вјероватно најмасовнији догађај у животу Бање Луке између два свјетска рата. „Рачуна се да је било присутно преко десет хиљада душа”; по другима, „преко 20.000 људи”. Осим у броју, извјештачи се разликују и у виђењу структуре гостију. Са једне стране, *Политика* пише како се већ 5. новембра у Бањој Луци „примјећује велики број сељака из свих делова Босанске Крајине”, а Марко Марковић, осим што тврди да је свечаност почела „пред око пет хиљада људи”, тврди како му је „одмах пао у очи мали број људи са села”. „Један брко” – наставља Марковић – „Илијом су га звали, из Стричића, као да се правдао због нечије кривице, мучљиво ми је објашњавао како се с пола пута вратило неких триста душа кад се чуло да Кочићеве (он каже Петрашинове) кости неће бити пренесене у Бањалуку.”[721]

Други дио свечаности тог 6. новембра 1932. обављен је поподне. У згради Народног позоришта одржана је академија на којој је о Петру Кочићу говорио Живко Њежић, а потом је „г. Јован Јеремић, артистички управник нар. позоришта прочитао Кочићеву *Молитву*”. На крају су домаћи глумци одиграли „Јазавца пред судом”. У хотелу Босна, за свечаном вечером, бесједу је опет држао Живко Њежић.[722]

У сваком случајну, један циљ „Змијања” је остварен. Међутим, како смо рекли, Друштво је себи још од оснивања дало задатак да изгради Дом Петра Кочића. Из „Змијања” су маја 1930. упутили проглас који су потписали предсједник Глушац, секретар Дрча и још 15 чланова Друштва. У прогласу се износе заслуге змијањског књижевника и трибуна, те апелује на учитеље и учитељице свих бановина да подупру акцију у циљу сабирања средстава за подизање тог дома у коме ће се „одгајати и учити најсиромашнији и најбистрији сељачки синови”.[723] Међутим, полет у вези са подизањем дома је некако брзо спласнуо. Уистину, та идеја се и даље провлачи кроз документацију „Змијања”, али некако стидљиво, као да ни оснивачи Друштва нису у њу вјеровали. Било како било, наум је био да

других удружења и установа. М. Марковић, *Забиљешке и сјећања...*, стр. 8; *Политика*, 7. новембра 1932, стр. 5; *Време*, 7. новембра 1932, стр. 6.

[721] П. Војиновић, *Врбаска бановина...*, стр. 193–194; *Политика*, 7. новембра 1932, стр. 5.

[722] Њежић је сликовито и надахнуто казивао о Кочићевим младалачким размишљањима (“Биће да је Бог Србин кад нас је овакво отпорне создао, сочинио и хиротисао.”), његовим љутњама због недостатка српског језика у гимназијској настави и однарођивања грађанства, о израстању „Петрића” у „Петрашина”, који покретањем *Отаџбине* „баца први камен” у бањалучку, крајишку и, уопште, босанску „устајалу бару”. *ВН*, 9. новембар и 21. децембар 1932, стр. 4 и 5; *Политика*, 7. новембар 1932, стр. 5.

[723] *Време*, 15. мај 1930, стр. 8.

у том дому, у том „расадишту”, станују „даровита, а сиромашна деца Босанске Крајине... На тај начин, држимо да ћемо се најбоље одужити сени Петра Кочића”, казивао је Васо Глушац и додавао: „Као што су некада Турци купили најлепшу и најбистрију децу нашега народа, па их одводили у Цариград и тамо их одгајали као љуте јаничаре да на мачу држе велико турско царство, – тако намерава и Друштво 'Змијање' да у свој Ђачки Дом „Петра Кочића” скупља најлепшу и најдаровитију децу из Босанске Крајине, па да их у томе Дому васпитава као просветне и националне јаничаре, који ће бити пионири свакога напретка и национални чувари наше велике, слободне и јединствене Краљевине Југославије. Када се и ово последње испуни, онда ће истом бити потпуно задовољна и велика душа Петра Кочића, о којој верују његови земљаци да непрестано живи међу њима и брижно лебди изнад њихових тиморастих гора.”[724]

Да је идеја о подизању дома у почетку била чак основни циљ „Змијања” потврђују документи с краја 1930. Наиме, управо у циљу подизања дома, „Змијање” је, преко Главног одбора „Просвјете”, иницирало састанак са најзначајнијим „племенским” друштвима за васпитање и подизање омладине у Сарајеву. Због тога су половином новембра 1930, Глушац и потпредсједник Друштва Фехим Курбеговић, путовали у Сарајево, гдје су се у просторијама „Просвјете” састали са представницима тог друштва, те „Гајрета” и „Напретка”. Учесницима те конференције придружили су се и представници Вакуфско-меарифског вијећа у Сарајеву, те Живко Њежић, предсједник одбора „Змијања” у Сарајеву. Глушчева идеја је, дакле, била да се заједничким средствима тих друштава изгради Дом Петра Кочића. Глушац је саговорницима предочио да је да „Змијање” прикупило око 500.000 динара готова новца, а уписане чланарине има још толико. Уз то, најављивао је појачану акцију, посебно међу исељеницима у Америци, што би догодине, наводно, могло значити и два милиона динара на рачуну „Змијања”. На све то, недвосмислено је говорио „Змијање” споменик Петру Кочићу „мисли да подигне у виду Ђачког Дома, где би се узело 200 питомаца разних средњих школа и 100 питомаца, који ће се васпитати и учити за учитеље”. Ти учитељи би сутра подизали село „за које је покојни Кочић највише осећао и

[724] У дому ће боравити „дјеца свију вјера и свију племена”, писале су једне бањалучке новине, које су чак најавиле своју сталну рубрику у којој ће „износити имена чланова и прилагача за Кочићев дом”. И Васо Глушац је изнова објашњавао мисију тог дома, у коме би се „оплемењивали” „брђани – соколови” па би се неки од њих „вратимо у она брда, да гоне таму незнања и шире просвету.” *Нова штампа*, 17. јул 1930, стр. 3. и 9. јун 1931, стр. 1.

највише радио". У тај дом би се примала дјеца „без обзира на веру, племе и покрајину да би се та деца у заједници у Дому Петра Кочића васпитала у духу југословенства".[725]

Курбеговић је изнио процјену да би Дом Петра Кочића, „комплетно са намјештајем и са свим потребним – зградом и економијом за овако велики дом... стајао 3 до 4 милиона динара". Поновио је да се „Змијање" нада да ће за годину дана прикупити до 2.000.000 динара, те да „веће дотације очекује од Просвјете, тако и од Гајрета и Напретка". Тиме би престала потреба појединачних домова у Бањој Луци са којима ова друштва кубуре. Како је додао, било је изгледа да се дом подигне на „једном од Вакуфских земљишта", па је сматрао за потребно да се позове и Суљага Салихагић, предсједник Вакуфа, који се и одазвао позиву.[726]

Мићо Љубибратић, предсједник Главног одбора „Просвјете", одмах је подржао иницијативу „Змијања", јер је „Просвјета", како каже, „прешла у своме раду све верске, племенске и покрајинске границе". Он и остали делегати тог друштва обећали су да ће се залагати за то на Главном одбору. И представници „Гајрета" „одушевљено поздрављају подизање овог заједничког дома", мада се тајник друштва оградио да нема овлашћења за коначну одлуку. Међутим, делегати „Напретка" Анте Алауповић и Мијо Пољак, казали су „да не могу ни принципијелно дати никакву изјаву", јер за то немају пуномоћ, додајући да ће о свему реферисати Средишњем одбору а, ако затреба, и на годишњој скупштини. Али, претходно би требали имати „конкретан, детаљан приједлог о подизању Дома, начину управе и укупној администрацији". Почетну еуфорију умањио је и Суљага Салихагић, изјавивши да Вакуф не може „једноставно поклонити, отуђити никакво земљиште већ по своме устројству", али може га намијенити или продати те ће он „настојати да Вакуф не прави никакве неприлике, те да овако симпатичној акцији изађе у сусрет у границама могућности". Како сазнајемо из једног документа, „Змијање" је од наведених друштава очекивало знатну финансијску помоћ, „можда и по један милијун", а и касније та друштва требала би „давати становиту своту за одржавање конвикта".[727]

[725] АБиХ, ХКДН, кутија 58/1930, Записник са састанка Васе Глушца и представника сарајевских друштава.
[726] По неким тврдњама, Курбеговић је изјавио да ће „Змијање" извести свој план „макар и не пристали сви на сарадњу". АБиХ, ХКДН, кутија 58/1930.
[727] АБиХ, ХКДН, кутија 58/1930, Записник са састанка Васе Глушца и представника сарајевских друштава.

Све у свему, Глушчев оптимизам био је, показаће се, неоснован, па се од градње дома некако у ходу одустајало. Наиме, није било јасне и синхронизоване подршке поменутих друштава, а и прилив новца у „Змијање” није ни издалека био како је речено, што је тјерало на одустајање од тог големог подухвата.[728] Да је идеја о градњи дома, ипак, била жива, потврђује Годишња скупштина Друштва фебруара 1931, на којој је било говора о њој, али само узгред. На ту идеју ће, непосредно пред откривање споменика, још једном подсјетити Милан Карановић, који вели да је дошао у посјед Цвијићевих писама Петру Кочићу и биљежница славног Змијањца које „чува за 'Кочића собу' када се потпуно оствари замисао и задатак друштва 'Змијање': подизање 'Кочићева дома' у Бањој Луци”. Ипак, идеја о ђачком дому сграђеном у част Петра Кочића временом је потпуно ишчилила.[729]

Друштво „Змијање” је послије откривања споменика наставило да егзистира. Када су покривени сви трошкови, Друштво је на рачуну имало око 420.000 динара. У међувремену, све актуелније било је питање подизања Дома Краља Петра I Карађорђевића, за шта се залагао Одбор који је предводио др Димитрије Закић, потпредсједник „Змијања”. Због тога није чудо што се почело размишљати о заједничкој акцији са Одбором. То потврђује и Данило Дрча, који још на љето 1932. пише како има наговјештаја да се „Змијање” и споменути одбор, који је у међувремену добио замах, стопе у једно друштво и да се око њих „концентришу све хумане, социјалне и културно-националне установе”. Превагнула су рационална размишљања, па је на сједници Главног одбора „Змијања” 11. децембра 1932, на предлог Васе Глушца, одлучено да се три четвртине преосталог новца употреби као учешће у градњи Дома Краља Петра, а преостала четвртина да остане „Змијању” које ће се трансформисати у „стално културно друштво Врбаске бановине”. Димитрије Закић је подржао идеју и казао да се „нада да ће читав његов одбор предлог г. Глушца примити”.[730]

На потоњој скупштини „Змијања” изабран је и посебан одбор за заступање Друштва у пројекту градње Дома Краља Петра у саставу: Миленко Копривица (директор Гимназије), Вук Јеловац (новинар) и Душан Балабан (чиновник коморе), а са задатком да ступи у везу

[728] АМРС, нерегистрована грађа, Друштво „Змијање”, Молба за новчану потпору, 14. новембар 1930.
[729] *ВН*, 5. новембар 1932, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 290; *Политика*, 16. фебруар 1931, стр. 12.
[730] В. Глушац, *Петар Кочић. Поводом акције за подизање Дома „Петра Кочића”*, „Правда”, 14. јун 1931, стр. 5; Д. Дрча, *Друштво...*, стр. 40; Д. Дрча, *Споменик Кочићев у Бањој Луци*, стр. 38; *ВН*, 4. и 25. август и 21. децембар 1932, стр. 4, 5.

са управама Кола српских сестара, Српске читаонице и Учитељског удружења. Намјера је да се од прољећа 1933. заједничким снагама гради „величанствен дом Петра Мркоњића”, у коме би сва поменута друштва имала своје просторије.[731]

Васо Глушац је, у међувремену, изабран за сенатора, па је са породицом преселио у Београд. Његове послове у „Змијању” преузео је Хуснија Ђумрукчић. Управо је он фебруара 1933. предсједавао сједницом управе „Змијања”, на којој је одлучено да се преостали новац Друштва положи у четири „новчана завода”. Професор Миленко Копривица реферисао је о спремности Кола српских сестара на сарадњу, односно, градњу заједничког дома. По ријечима Копривице, Градска општина би додијелила земљиште, Одбор за градњу Дома краља Петра уложио би 850 хиљада динара, а „Змијање” и Коло српских сестара по 300 хиљада. Остало је да се разговара и са Српском читаоницом, о учешћу овог друштва у градњи заједничког дома. Ријешено је да се коначна одлука донесе на скорој Скупштини „Змијања”, на којој би и Васо Глушац требао да се опрости од Друштва, које ће се трансформисати у стално културно друштво.[732]

Изабран је и одбор за израду нацрта измјене правила Друштва, али су на површину избила разна неслагања, посебно око износа са којим би Друштво учествовало у градњи Дома краља Петра I. Данило Дрча је због тога у *Врбаским новинама* половином маја писао веома разумне и помирљиве чланке, увјеравајући читаоце да ће се несугласице превазићи на конференцији која ће се одржати „чим дође из Београда г. др Васо Глушац”. Са друге стране, Душан Балабан је средином јуна критиковао управо Дрчу за непоштовање Главног одбора и самовољно уписивање чланова у ново друштво.[733] У сваком случају, Друштво „Змијање” за подизање споменика Петру Кочићу је за 30. април 1933. сазвало ванредну скупштину. Иако су позив и дневни ред објавиле *Врбаске новине*, одзив је био слаб,[734] па је скупштина помјерена за 21. мај. У хотелу Босна се овај пут сакупио солидан број чланова Друштва. Одлучено је и да се преостали новац распореди на сљедећи начин: за подизање

[731] *ВН*, 21. децембар 1932, стр. 4; *ВН*, 16. април 1933, стр. 7.
[732] З. и Ч, *Културно друштво „Змијање”*, „Развитак”, 1. јануар 1935, стр. 52–53; *ВН*, 2. март 1933, стр. 14; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 294; З. Пејашиновић, *Васо Глушац..*, стр. 112–113.
[733] Мјесец дана касније, новине су објавиле да су одобрена Правила новог културног друштва и да управо Дрча уписује нове чланове. *ВН*, 19. мај, 22. јун и 23. јул 1933, стр. 3 и 4.
[734] Разлог слабог одзива је, можда, и у томе што су новине подвукле да право гласа неће имати они чланови који закључно са 27. априлом не измире чланарину. *ВН*, 23. априла 1933, стр. 8.

дома Краља Петра I Ослободиоца 300.000 динара, а Културном друштву „Змијање", као засебан Фонд Петра Кочића, 120.000 динара.[735] Тиме су, по мишљењу скупштине, остварени други и трећи задатак Друштва, а од преноса Кочићевих костију у Бању Луку се одустало „због сметњи које се нијесу дале уклонити". Тако је првобитно друштво за подизање споменика Петру Кочићу након три и по године и 52 сједнице Одбора, двије редовне и једне ванредне скупштине, прерасло у истоимено културно друштво коме је „поље рада у првом реду Врбаска бановина", а задатак „да се народ културно развија и подиже".[736]

Ново „Змијање" радило је по новим Правилима[737] усвојеним од стране Банске управе почетком јула 1933. У њима се каже да ће Друштво „одабирати честите, способне и вриједне чланове омладине" првенствено, изнад 15 година и помагати им материјално и морално, прије свега да изаберу позив. „Змијање" ће, даље, радити самостално или у сарадњи са сродним друштвима. Судећи по Правилима, и амбиције новог „Змијања" биле су велике, јер је предвиђена и категорија „Велики добротвор" са прилогом преко 50.000 динара.[738]

Друштво је, дакле, одобрено од банских власти, а потом је одржана и оснивачка скупштина новог „Змијања" 6. децембра 1933. у хотелу Палас. На њој се „у једној брзој и лепој импровизацији" обратио Васо Глушац који је резимирао рад ранијег друштва током четири године постојања. Био је задовољан споменником који је постао украс и симбол цијелог града. Међутим, од преноса Кочићевих костију и изградње ђачког дома се одустало, а о разлозима Глушац је извијестио скупштину. Новом друштву пожелио је да постане „оно, око чега ће се свијати и око кога ће се налазити сви напредни елементи из Бос. Крајине, који желе добра овом крају и народу овог краја".[739]

За новог предсједника „Змијања" изабран је Јово Зубовић, а велика подршка били су му Стеван Мољевић, др Димитрије Закић и прота Петар Рађеновић.[740] Зубовић је и раније био

---

[735] Новац је уплаћен у Српску централну банку. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 294–295; З. и Ч, *Културно друштво „Змијање"*, стр. 52–53; *ВН*, 7. април, 3. мај и 6. август 1933, стр. 7, 4. и 1.

[736] Д. Дрча, *Друштво...*, стр. 40; *Правила Културног друштва „Змијања"..*, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 295; *ВН*, 14. мај и 19. јул 1933, стр. 9. и 3.

[737] Изводе из Правила Културног друштва „Змијање" донијеле су *ВН*, 24. септембра 1933.

[738] *ВН*, 23. јул 1933, стр. 3.

[739] *ВН*, 19. јул и 9. децембар 1933, стр. 3. и 2.

[740] Остали чланови Управног одбора били су: Звонимир Јовић, Лазар Мутић, Милан Јанковић, Хасиб Имамовић, Рајко Димитријевић, судија Миле Вуковић, Мирко Мацура, Душан Томић, Бранко Загорац,

активан на културном пољу и држао је да „основа културног рада лежи у раду приватних културних друштава, те да не треба да се чека да држава или интелигенција која се образовала на страним или домаћим високим школама почне да дјелује на сузбијању народног заостајања”. Штавише, сматрао је Зубовић, управо разна друштва треба да наведу интелигенцију да се и она активира и „заједно са широким организацијама просвјећује народ”.[741]

Иако то наизглед није било тако, након трансформације у културно друштво, „Змијање” се нашло у озбиљној кризи, која ће потрајати цијелу годину. Нови циљеви Друштва били су „културно и економско уздизање народа првенствено Врбаске бановине” и то „оснивањем народних установа, књижница, читаоница и помагањем омладине”, чиме би ово друштво, како је писао Гојко Бановић, постало „стожер културног живота Босанске Крајине”.[742] Правила су предвиђала да дјелује на простору цијеле Краљевине Југославије, као и у другим земљама гдје су живјели наши људи. Најављивано је да ће оснивачи новог „Змијања” „прокрстарити целу Врбаску бановину са циљем да у свим срезовима оснују пододборе”. Истовремено, новине су преносиле како су неки стари сарадници „Змијања” из унутрашњости изјашњавају да су спремни наставити рад и за ново друштво.[743]

Почетком 1934. Милан Јанковић је у *Врбаским новинама* апеловао на све суграђане који имају шта да кажу да се својим предавањима укључе у рад културних друштава. Био је незадовољан учешћем образованих и стручних грађана, а посебно је наглашавао чињеницу да међу предавачима до тада није била ни једна жена! И др Зубовић је, у складу са циљевима Друштва и личним надзорима, заговарао сарадњу са сличним друштвима и, посебно, са омладином. У том духу, заједно са секцијом Друштва агронома, отпочело се са предавањима и курсевима, те отварањем књижница и читаоница. Међутим, резултати, бар

Драгомир Ђурђевић и Љубомир Љуба Јанковић. У Надзорни одбор изабрани су: Хуснија Ђумрукчић, Димитрије Закић, Бранко Чубриловић и Стево Мољевић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 296; *ВН*, 9. децембар 1933, стр. 2.

741 Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941,* Део 1: Друштво и држава, Београд 1996, стр. 427; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 296–297.

742 *ВН*, 6. август 1933, стр. 1.

743 Од мјесних одбора Културом друштва „Змијање” посебно ће се истаћи онај у Приједору, који је јануара 1936. отворио Читаоницу „у лепим просторијама у главној улици”. Како биљежи *Приједорски недељни гласник*, „Змијање” наредног мјесеца у тамошњем хотелу Балкан одржало и забаву, а сви су били „угодно изненађени великом посјетом грађана”. Заслуге за то имао је и „жилави Змијањац” професор Козомора. Уприличен је и избор за „мис” забаве, коју су „ваљда због устручавања” назвали „Змијањка”, а она је на дар добила зубун и пас. *Приједорски недјељни гласник*, 15. фебруар 1936, стр. 3; *ВН*, 22. јануар 1936, стр. 2.

у почетку, нису били очекивани. Напротив, изгледало је да народ није превише заинтересован за културу, а „Змијање” се нашло на удару критика да је превише регионално, да је национално „безбојно”. Са друге стране, приходи Друштва, убирани углавном од чланарине, били су скромни. Било је и оних коју су сматрали да је ново „Змијање”, поред „Просвјете”, „Гајрета” и „Напретка”, сувишно.[744]

Редовну годишњу скупштину „Змијање” је одржало 10. јуна 1934. Присуствовало је око 30 чланова. Скупштину је отворио предсједник Јово Зубовић, а у дискусији су учествовали др Мољевић, прота Рађеновић, др Закић и други. Изабрана је и нова-стара управа са Зубовићем на челу. С јесени те године „Змијање” се уселило у Дом краља Петра I Ослободиоца. На првом спрату, до главне улице имало је своје просторије. У њима су имали конференцијски сто, подоста столица и орман са документацијом.[745] Нова управа „Змијања” окренула се сарадњи са Соколским друштвом, али је и даље била спремна на заједнички рад са свим другим друштвима и појединцима који раде на сличним програмским циљевима. Тако је успостављена сарадња са загребачким друштвом „Привредник”, уз помоћ кога је седморо дјеце дато на занате. У свему томе, важна новина је покретање, односно, обнављање часописа *Развитак* јануара 1935, што је значило „настављање традиције из Кочићевог времена”, а за то највеће заслуге имају Бранко Чубриловић и Јован Зубовић.[746] *Развитак* је био не само својеврсно гласило „Змијања” и „спона међу културним радницима”, него је омогућавало Друштву да „дође до што опсежнијег и тачнијег познавања прилика и потреба народних.” Зато „Змијање” и одржава и издржава *Развитак*, „жртвујући приличан дио

[744] Јово Зубовић на то је одговарао: „Свако добронамјеран може да ступи у *Змијање*. Културно смо јако заостали и ко год ма шта учини у смислу културног подизања овог свијета – добро је дошао *Змијању*.” Прваци „Змијања” тврдили су да ће вријеме показати ко је у праву и да у том друштву има довољно „свесних и вредних људи, способних да учине да Змијање крене напред”, те да из „ситног рада” може проистећи „крупно дело културног препорода овог краја, у добу у коме је завладала друштвена учмалост, разулареност и распадност.” *ВН*, 21. јануар 1934, стр. 4; З. и Ч, *Културно друштво „Змијање”*, стр. 53; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 297, 298.

[745] Како свједочи Милан Јанковић, најчешћи дискутанти на сједницама „Змијања” били су Јово Зубовић, Стево Мољевић, директор Учитељске Поповић, Душан Кандић, Драгомир Ђурђевић, Мато Дивић, Димитрије Закић, шумар Петар Јовић (дуго је био секретар Друштва), Михајло Ђерић и др. Често је знао доћи и др Бранко Чубриловић, као и адвокат Душан Умићевић. Мољевић и Зубовић су се знали оштро конфронтирати. Било је тежњи да се у Друштво увуку лични истомишљеници. Милан Јанковић је биран за предсједника као компромисна личност. АРС БЛ, 0018, Управа полиције – Краљевској банској управи и Команди Врбаске дивизијске области, 14. јун 1934; Милан Јанковић, Сјећање на прошлост Бање Луке, АРСБЛ, ЗМГ, стр. 31.

[746] Славица П. Гостимировић, *Библиографија часописа „Развитак” са књижевноисторијском студијом*, докторска дисертација, Београд 2016, стр. 42–45; Б. Стојнић, *Штампа и штампарије у Бањалуци..*, стр. 153–158.

својих средстава.” Због тога ваља пружити подршку тој „културној труби овога краја”, која „чезне за сарадницима и помоћницима” у просвјећивању неуких Крајишника. Од почетка 1936. „Змијање”, како пише на крају јануарског броја *Развитка*, и званично „преузима власништво и издавање” тог часописа.[747]

Управо у *Развитку* Зубовић је нашироко зборио о културном раду на селу и заговарао политику „самопомоћи”, јер је селу „свака друга помоћ далека и несигурна”. А када је ријеч о „Змијању”, сматрао је да организација овог културног друштва треба да се успостави по општинама (већа села и варошице), гдје ће се повјереник и његов замјеник ангажовати да се оснује књижница и читаоница, а прве књиге ће послати Главни одбор „Змијања”. Ако у том мјесту већ постоји књижница, план је да се удруже снаге са њом. Књигом ће просвијећени људи учити друге „живе здравије и трезвеније, да боље обрађују земљу и узгајају стоку, да калеме воће и замећу пчеле, да прерађују сами своје производе, да штеде и удружују се у задруге сваке врсте”, писао је Зубовић. Упоредо са тим, треба порадити на редовном школовању младих. На крају, треба сав тај рад „ујединити у народном дому”.[748]

Почетком априла 1935. бањалучка друштва „Змијање”, Соко и Српска читаоница приредили су у кину Палас два предавања о Шведској. Наиме, у Бању Луку је допутовао доцент Никола Најдхарт, секретар шведско-југословенског друштва у Загребу, који је припремио предавања са пројекцијама и филмовима и то у два термина. Тема и бесплатан улаз били су својеврсна позивница средњошколској омладини и грађанству да дођу у великом броју и да се упознају са том далеком и развијеном земљом.[749]

Првог дана јуна 1935. Милан Јанковић је на насловној и другој страни *Врбаских новина* објавио својеврсно „отворено писмо” у коме говори управо о „Змијању”. Удруживање, сарадња и потпомагање главни су правци у раду овог друштва, а оно „има амбицију да међу сеоском, школском и занатском омладином одабере само најспособније, најчеститије и највредније и да их морално и материјално потпомаже у животној борби”. Двије године

[747] *Развитак*, 1. јануар 1936, стр. 36, 1. октобар 1939, стр. 316; П. Р, *Писмо претплатницима*, „Развитак”, 1. фебруар 1939, стр. 71–72; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 297–298;

[748] Друштво „Змијање”, кликће Зубовић, нека буде „матица тога дома која народ подиже властитом снагом”. Јован Зубовић, *Друштва и установе о културном раду на селу*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1935, стр. 167–168; Змијањац, *Просвјећивање села књигом*, „Развитак”, Бања Лука, 1. март 1937, стр. 103–104, С. П. Гостимировић, *Библиографија часописа „Развитак”..*, стр. 46.

[749] *ВН*, 6. април 1935, стр. 2.

након што је приложило 300 хиљада динара за градњу Дома краља Петра, „Змијање” се искристалисало као водеће „културно друштво овога краја”. У посљедње вријеме „Змијање” организује предавања и течајеве на селу, те оснива сеоске читаонице и књижнице. Почетком те године покренут је „културни лист” који бесплатно добија знатан број чланова. Поврх тога, Друштво је са Српском читаоницом радило „у правцу одржавања шире читаонице и књижнице”, те је договорено да се услугама Српске читаонице користе и чланови „Змијања”. Овај чланак о стању бањалучких читаоница и културе уопште објављен је у тренутку када је најављивана шира конференција о даљем раду „Змијања”, што свакако није случајно. Очекивало се, наиме, да ће се на том скупу „вентилирати сва питања која тиште ово културно друштво”, као и све могућности које би му могле дати „јачег замаха и полета”. За дан након конференције, 2. јуна 1935, најављена је и редовна годишња скупштина, са уобичајеним дневним редом.[750]

Нема података да је планирана конференција и одржана, а годишња скупштина „Змијања” јесте. На њој се предсједник Зубовића посебно позабавио сарадњом са Одбором за подизање Дома краљу Петру, а потом је услиједио извјештај секретара Петра Јовића[751] из кога се видио напредак у раду: број чланова се осјетно повећао, нарочито у Бањој Луци. Из извјештаја благајника Димитријевића сазнајемо да је имовина Друштва била безмало 160.000 динара, скоро 16,5 хиљада динара више него лани, а приходи су били искључиво од чланарине. Како је реферисао Милан Јанковић, рад на терену текао је у сарадњи са секцијом Друштва агронома, основане су двије читаонице, у селима Маглајани и Чардачани, а помагани су и средњошколци и студенти. Димитрије Закић поднио је извјештај Надзорног одбора. Усвојен је приједлог да се сарађује понајприје са соколским друштвима, а онда и са свим осталим „који су вољни радити на истакнутом задатку друштва”. Пошто се Јован Зубовић „из оправданих разлога” није хтио прихватити новог мандата, за предсједника „Змијања” изабран је свеприсутни Милан Јанковић.[752]

---

[750] *ВН*, 11. и 15. мај, 1. и 15. јун 1935, стр. 1, 2 и 3.

[751] Петар Јовић је познати српски добровољац. У Бањој Луци живио је од 1932. до 1941. Поживио је преко сто година. Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 80.

[752] У Одбор су изабрани: Јован Зубовић, Стево Миладиновић, Риза Хаџиомерспахић, Мића Ђерић, Божо Благојевић и Петар Рађеновић; у Надзорни одбор изабрани су: др Тоде Лазаревић, др Бранко Чубриловић и Ђоко Поповић. Мих. Ђерић, *Рад „Змијања” у прошлој години*, „Развитак”, 10. јул 1935, стр. 298; *ВН*, 5. јун 1935, стр. 3.

Мада живот и активности друштава преко љета, по правилу, замиру, у случају „Змијања” то није било тако, бар када је у питању 1935. година. Наиме, пошто се неколико мјесеци раније скрасило у Дому краља Петра I Ослободиоца, ово друштво је „са још јачом енергијом наставило свој културни рад. У властитој просторији и споменутом дому „налази се сав потребан намештај”, па се ту одржавају редовни састанци ужег одбора а сваког првог понедељка у мјесецу и пленарна сједница. У оближњој соби била је и редакција *Развитка*, који се и читао највише међу члановима Друштва. Настављена је веома добра сарадња са Српском читаоницом: чланови „Змијања” имали су могућност да у Читаоници бесплатно користе новине и часописе а, поврх тога, редакција *Развитка* је дозволила да се и листови које она добија могу читати у Читаоници.[753]

Да су бар у руководству „Змијања” били синхронизовани, потврђује опширан и веома отворен чланак Милана Јанковића о култури села и на селу у Врбаској бановини, објављен у *Развитку* почетком 1936. Јанковић, уистину, не спомиње „Змијање”, али на непуних шест страна, управо у духу онога што је то друштво радило, веома критички говори о животу тежака који је „слика биједе и некултуре”, јер хода „бос и подеран, иако производи кожу и вуну”. На учмалом селу је мало љепоте, осим голе природе, али и до ње треба „газити блато и посртати по камењу”, каже Јанковић.[754]

За недјељу 8. децембра 1935. „Змијање” је најављивало предавање гимназијског професора Славка Вимполшека под насловом „Разговори о школи”.[755] Истог мјесеца „Змијање” је у ресторану Јове Димитријевића одржало сједницу. Посебан гост био је оснивач и први

[753] „Змијање” је поручивало да простора за сарадњу са другим, чак врло различитим друштвима има, „јер аналфабетизам, алкохолизам, пауперизам, нехигијенски живот” и тако даље, то су заједничке невоље свих. *ВН,* 12. октобар 1935, стр. 1.

[754] Крајишки сељак, тврд и неосјетљив, скрхан борбом за кору хљеба, „не види и не чује љепоте свога села”. Због свега тога, предстоји велик рад. Међутим, „опасно би било да се без избора уносе у наша села културне тековине запада”, пророчки ће казати Јанковић 1936. Село је, додаје, „нешколовани родитељ школованог сина – града”, али тај „школовани син” није довољно заинтересован да одваја вријеме за рад на култури села. Тешко је, каже Јанковић „склонити варошку интелигенцију да с културном мисијом посјећује села”. Зато треба да се придобију „школовани људи који живе на селу и бистрији сељаци”, јер они могу градити јаку народну културу и то „одоздо, најприроднијим и најздравијим путем”. На крају се предсједник „Змијања” пита: „Зар је могућа икаква демократија без обзирног мудро и трајно извођеног култивисања села”? Милан Јанковић, *Култура села*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јануар 1936, стр, 1–6.

[755] Предавање је уприличено у Дому краља Петра I Карађорђевића, а приступ су имали само одрасли. Овај догађај је био веома посјећен и потврдио је да је тема и те како актуелна, а Вимполшек се потврдио као добар зналац прошлости и садашњости крајишког школства. *ВН*, 7. и 14. децембар 1935, стр. 2 и 3.

предсједник Друштва, сенатор др Васо Глушац, који је у Бању Луку дошао поводом освећења заставе Удружења ратних инвалида.[756]

Фебруара 1936. Културно друштво „Змијање" организовало је „читав циклус културних предавања" који је започео са др Костом Кондићем који је у Хигијенском заводу говорио о свом путовању кроз Бугарску, а излагање је обогаћено „опширним пројекцијама". Наредног мјесеца „Змијање" је у сарадњи са Соколом и Српском читаоницом организовало 22. предавање у том циклусу.[757]

Иако му је акценат постао рад у селу, Друштво „Змијање" није заборавило ни град. Тако је 19. априла 1936. одржало конференцију за своје чланове и „уски круг интелектуалаца" а управо са циљем разматрања „организованог културног рада у граду". Уводничар је био Јово Зубовић, који се пожалио да је интересовање грађана превише усмјерено на политику.[758] Предсједник „Змијања" хвали рад сокола а у посљедње вријеме све активнији су „академичари". Сва друштва би се у културном раду могла сложити, али само теоретски, јетко закључује Зубовић. У пракси је све другачије. Само „Змијање" је покушало нешто учинити тзв. „јавним говорницама", али су Бању Луку „преплавили леци о разним предавањима разних друштава".[759]

Од одбора, предсједник „Змијања" био је задовољан оним у Приједору. Ипак, у цијелој бановини су и даље владали неукост и непросвјећеност. Укупни резултати су скромни. „Хоћемо ли се тиме задовољити", пита се Зубовић. Шта ваља чинити да се ојача даљи културни рад? Све у свему, др Зубовић није задовољан културним стањем и радом у Бањој Луци. „Културни рад је одраз опћег стања: ниског степена социјалне свијести, слабе дисциплине, незнања. Без вјежбе на ситним стварима не може се радити на крупним

---

[756] На сједници је било говора о бронзаној плочи са споменика Петру Кочићи. Њу је, наиме, неки вандал одвалио и бацио, а након 10-ак дана је нађена. Одлучено је да се затражи од градских власти да освијетле простор око споменика, да би се спријечило понављање сличних испада. *ВН*, 11. децембар 1935, стр. 2.

[757] То предавање је носило наслов „Реформа исхране", а предавач је био Андрија Попов, „брат Рус", који је раније већ држао једно предавање, али је оно било слабо посјећено. *ВН*, 29. фебруар и 1. март 1936, стр. 3.

[758] Срби су подијељени „и вјерски и племенски", али се „цјепкају сталешки и партијски". По Зубовићу, управо Срби су и главни носиоци југословенске политике, а најважнија српска друштва у тадашњој Бањој Луци била су: „Просвјета", Коло српских сестара и Српска читаоница. Муслимани су, по Зубовићу, још компактнији а код њих је најактивнија „Народна узданица", а још компактнији су Хрвати, мада по мишљењу проте Кецмановића нема „нарочите компактности ни код муслимана ни код Хрвата". Ј. З, *Сарадња културних друштва*, „Развитак", 1. март 1935, стр. 125–127; *ВН*, 18. и 25. април 1936, стр. 3 и 2.

[759] *Записник седница десетог заседања Банског већа..*, стр. 30.

акцијама”. Стањем није био задовољан ни прота Кецмановић. Он је говорио да треба да се дигне глас и протестује. „Док дијете не заплаче, ни мајка не зна фали ли му ишта”, говорио је. Прота је, како каже, основао преко 50 књижница по селима, „али услед слабог мара и сарадње тешко се одржавају”. Душан Умићевић је, пак, сматрао да Бања Лука „пати од пометености, па нико не зна ко с ким ради, како и зашто”, а посебно зло је „што су многи политички људи чисти егоисти”. Јово Наумовић се пожалио како су „многи интелигенти (доктори, правници, шефови) себични када се ради о чланарини”. Огорчен је био и Лазар Вишекруна, који закључује да код интелигенције „влада нека депресија”. Михајло Ђерић је, опет, као излаз из кризе предлагао реорганизацију Друштва и стварање савеза културних друштава, а Умичевић је отворио питање да ли би се тај савез формирао на „племенској” или југословенској основи, на шта је Зубовић подсјетио да „Змијање” окупља сва „племена”.[760]

Почетком маја 1936. „Змијање” је организовало још једну конференцију, овај пут под називом „Стручно пољопривредно образовање”. Уводничар је био Милан Јанковић, који је нагласио како је „лакше постати мајстор у свим другим пословима него у пољопривреди”, па је нужно да се сељак у свом занату образује и то систематски и устрајно. У бурној дискусији учествовали су др Зубовић, др Штрекељ, др Мољевић, Мато Дивић, Душан Кандић, Коста Димитријевић и други. Закључено је да треба радити са расположивим средствима на свеколиком образовању и просвјећивању села и сељака. Могла се чути и заједљива критика како „стручне силе седе по канцеларијама”, али и да би управо „Змијање” могло да шаље наше младиће са села ради праксе на једну годину у културније крајеве, на примјер Словенију. Тако се не би одвајали од сеоског живота а много би научили. Предсједник „Змијања” је на крају замолио учеснике да „своје мисли и предлоге обраде у облику чланка”, па да се објаве у наредном броју *Развитка*, а све са циљем бриге за „запуштену и заосталу Врбаску бановину”.[761]

---

[760] Зубовић је, касније, преко *Развитка*, истицао да се треба држати послова који су заједнички и Србима и Хрватима и муслиманима, али да „још није вријеме за уједињавање у културном раду” и да ту идеју треба прво испробати у граду, па да се види како ће бити примљена. У међувремену, тврдио је, треба по свим мјестима оснивати читаонице и књижнице и што више омладине слати на школе, те помагати домаће радиности, нарочито на задружној основи. *ВН*, 18. и 25. априла 1936, стр. 3; Ј. З, *Сарадња културних друштва*, стр. 125; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 126.

[761] Јанковић је наводио позитивне стране разних течајева и земаља те за примјер узео Италију, гдје се „много постизава покретним пољопривредним катедрама”. Он је изнио схватања професора Штајна, по којима би

Милан Јанковић се истог мјесеца још једном осврнуо на рад и улогу Културног друштва „Змијање” на просвјећивању села. Полазећи од тога да је за Крајину најпрече оно чега има најмање, „а то је још увијек култура и просвјета”, закључује да је за напредак нашег села најважнија пољопривредна култура, а са њом писменост и хигијена. „Постати просвјећен треба да је неодољива жеља сваког душевно здравог човјека”, сматра Јановић. Управо те смјернице, додаје, у свом раду има „Змијање”. Друштво то чини преко своје секције за рад на селу, која је почела да издаје и штампане поуке за народ. Прва таква поука бавила се узгојем телади, а сљедећа је носила наслов „Силажа и Силоси”, чији је циљ био да крајишки сељак добро „промозга” и направи бар једну малу сило-јаму. Само шест дана касније Јанковић се на насловној страни *Врбаских новина* изнова осврће на стање крајишког села и улогу Културног друштва „Змијање” у његовом животу, чиме најављује скупштину „Змијања”, на којој ће бити говора управо о раду на селу.[762]

Почетком јуна 1936. „Змијање” је у Дому краља Петра I Ослободиоца организовало своју редовну годишњу скупштину. На њој су се појавили и делегати Друштва из Приједора и села Чардачани. На дневном реду била је и „ликвидација фонда Петра Кочића на улогу код Српске централне привредне банке у Сарајеву”. Јанковић је у свом „врло лепом говору” истакао како „Змијање” представља „један делић приватне иницијативе” а онда је сликовито додао: „Имамо градилиште (то је наш крај), имамо и нешто мајстора, али немамо средстава да набавимо сву потребну грађу”. Наш културни рад, додаје Јанковић „није везан ни за чија политичка кола... У култивизацији Босанске Крајине и целе Врбаске бановине постоји рпа питања која чекају одговоре, и маса проблема који траже решење”. Друштво је

Врбаска бановина требала имати 143 пољопривредне школе; илустрације ради, Норвешка је тада имала око 170, Белгија преко 550, а Јапан чак 14 хиљада таквих школа. Југославија их није имала ни 50! *ВН*, 30. април 9. и 12. мај 1936, стр. 3, 1. и 2.

[762] Потенцирајући да на селу живи чак 85 процената становништва, Јанковић инсистира на „ситним пословима”, мада је већина за „бучне параде, зборове, прослављања”. Али „народ живи од ситних послова”, сматра неуморни инжењер. У том послу важну улогу имају и културна друштва „само би требало да се изврши једно јаче организовање свих тих друштава, организација, институција, фондова, задужбина и појединаца који су на својим барјацима већ исписали: организована помоћ и служба селу”. Сад је час да се „затрпа дубоки јаз који су ископали спахије и кметодери, зеленаши и зли господари у прошлости”. Због тога „Културно друштво Змијање (и једини часопис овога краја „Развитак”) радећи за село, настоје да израде и подесан програм рада на селу”. Крајишки сељак, иако сиромашан, има и културне потребе. „Ни сељак не живи само од круха, иако је пура све тунеле провртила и отворила приступ рудама”, каже Јанковић. Са друге стране, и држава мора да мијења свој однос према селу и сељацима. Њени чиновници треба да покажу да нису само „представници пореза, кулука, плијена, глобе и сличног и да се не појављују на селу само кад нешто траже”. *ВН*, 23. и 29. мај 1936, стр. 2.

протекле године одржало серију предавања из пољопривреде, задругарства, шумарства. У сарадњи са Звонком Јовићем, засађене су саднице воћака у Подградцима „које су добро успеле". Рад „Змијања" у граду састојао се од предавања из разних области науке. Професор Михајло Ђерић реферисао је о часопису „Развитак", чије је штампање Друштво преузело од јануара 1936. Рајко Димитријевић, благајник Друштва, извијестио је о финансијском пословању а Ђоко Поповић је поднио извјештај Надзорног одбора. На крају је изабрано ново-старо руководство са Миланом Јаковићем као предсједником и директором Гимназије Стевом Миладиновићем, као потпредсједником Друштва.[763]

Када је ријеч о плановима, „Змијање" је најављивало даље интензивирање рада на селу, сарадњу са Српском читаоницом и „Привредником" на збрињавању и помагању школске омладине, те отварање нових повјереништава и књижница. Зубовић је, опет, примјећивао успјехе Клуба академичара на придобијању омладине, али је држао да је младеж ипак неспремна за предавања тог клуба, па је заговарао да се у Српској читаоници покрене „општа јавна трибина". У томе и само „Змијање" треба да се више окреће омладини, нарочито оној са села, гдје је примјетан „сувишак народа", који, како каже Зубовић, мора „некуд да одлијева". У том тону била је и шира сједница „Змијања" октобра 1936, након које је управа Друштва одлучила да се „скрати раздаљина која је била између Змијања и омладине, па макар се Друштво некако примакло омладини". Тим питањем у Друштву посебно су се бавили Ђоко Поповић, директор Учитељске школе и предсједник Друштва, др Зубовић. Међутим, већ крајем године *Развитак* је писао да се у сарадњи са омладином није далеко одмакло.[764]

На новој годишњој скупштини „Змијања" јуна 1936. могло се чути да оно у Бањој Луци има око 250 чланова, а завидан број присталица окупио је одбор у Подградцима – преко 100.

---

[763] За секретара је изабран солунски добровољац Петар Јовић, за другог секретара учитељ Богољуб Попадић, за благајника Рајко Димитријевић, за помоћника благајника Васо Радаковић, а за чланове одбора: Јово Наумовић, др Јово Зубовић, Мухамед Алихоџић, Душан Поповић, а за замјенике одборника: професори Марко Михајловић, Бранко Иванчевић и Свето Зељковић; у Ревизорски одбор изабрани су: директор Гимназије у пензији Мато Дивић, Михајло Вукмировић, Звонко Јовић, а за њихове замјенике Фердо Гржета и Ђуро Плећаш; у Суд части изабрани су: прото Душан Кецмановић, предсједник Босна-боа Максо Ђурковић и инжењер Узеир Бисер. *ВН*, 23. мај, 10. и 14. јун 1936, стр. 2. и 3; С. П. Гостимировић, *Библиографија часописа „Развитак"*.., стр. 49; *ВН*, 14. јун 1936, стр. 2.

[764] М. Ј, *Збрињавајмо дјецу*, „Развитак", август-септембар 1938, стр. 286–287; Змијањац, *Сарадња са омладином у Змијању*, „Развитак", 1. децембар 1936, стр. 419–420; *ВН*, 14. јун 1936, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 300.

Својеврсни феномен био је Приједор, са близу 300 чланова.[765] Са друге стране, у Бањој Луци било је много осипања и флуктуације чланства. Чуло се да је од прошле скупштине одржано девет конференција, да се приходи и даље остварују углавном од чланарина, те да се *Развитак* све боље прихвата. И даље је било неријешено питање наслијеђеног Фонда Петра Кочића, чијих 140.000 динара „се гуше у касама Српске централне привредне банке".[766]

Генерацијске разлике у „Змијању" примјећивале су се и код уређивања „Развитка". Овај часопис је, иначе, био усклађен са политиком „Змијања", а чланови Друштва помагали су и у његовој дистрибуцији. Међутим, управа Друштва није до краја била задовољна ни концепцијом ни продајом часописа. Стизале су и критике да се часопис затворио и да у њему ради шачица људи, да се слабо чита, да има превише фолклора, да је рубрика о политици сувишна итд. Због тога је 7. јуна 1936. у Српској читаоници сазвана посебна конференција „Змијања" посвећена искључиво *Развитку*. Конференцију је отворио Петар Рађеновић, апострофирајући да успјех сваког листа зависи од три фактора: сарадње, уређивања и растурања. Бранислав Лазанчић је заговарао „живљу редакцију" која би *Развитак* претворила у „духовно огледало времена и прилика средине", те да се модернизује програм који је, са доста простора за социјалне теме, још прије скоро тридесет година сачинио Кочић. То је значило да часопис мора третирати актуелне изазове, како локалне, тако и глобалне. Било како било, наредних година *Развитак* се некако још примјетније нашао између високе културе и практичних савјета крајишком сељаку.[767]

Иако је најпозваније да о томе брине, Културно друштво „Змијање" као да је заборавило да се крајем августа 1936. навршава 20 година од смрти Петра Кочића. Да је тако, потврђује чињеница да је неколико пријатеља и сарадника Петра Кочића тек почетком тог мјесеца покренуло акцију обиљежавања споменуте годишњице. Договорено је да се 9. августа,

[765] Тамошњи подобар приређују састанке и веома посјећене забаве, има своју књижницу и читаоницу, помаже омладини, али се ни тамо нису могли похвалити успјехом на селу. Ј. З, *Приједор предњачи*, „Развитак", Бања Лука, 1. мај 1937, стр. 171–172; *ВН*, 23. јун. стр. 3; Ур., *Рад Змијања у Приједору*, „Развитак", Бања Лука, 1. октобар 1938, стр. 3

[766] *Развитак*, Бања Лука, 1. јул 1936, стр. 243–244; *ВН*, 19. јун 1936, стр. 2.

[767] Лазичић је сматрао да се предност треба дати историји Крајине а на уштрб „тенденциозне белетристике", те да *Развитак* треба да буде и „сакупљач грађе", да биљежи дешавања важна за крајишки свијет и да доноси приказе књига које би тиме и препоручивао за читање. Са друге стране, Ђуро Залад сматрао је да *Развитак* треба да остане мјесечник и да „настави браздом Петра Кочића" А. Панов, *Да „Развитак" буде бољи*, „Развитак", 1. јул 1939, стр. 233–238; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 306.

дакле мање од двадесет дана прије годишњице, сазове „шира конференција” на којој ће се „изабрати стални одбор ове прославе и уједно редиговати проглас на народ”.[768] Конференција је организована најављеног дана, а на њој су, по свој прилици, главну ријеч преузели чланови КАБ-а, мада је био присутан и Јован Зубовић. Скуп је изазвао жестоку реакцију тзв. „националних академичара”, који су тврдили да се Кочић тако злоупотребљава и својата од стране „дефетиста”, те да се то мора осујетити. Зубовић је, по неким изворима, „упозорио извесну господу” на ову могућност, али је конференција „премашила оквир”.[769] План одбора био је да се, прије завршне манифестације у граду, уприличи неколико приредби у Клашницама и још неким селима у околини Бање Луке. Међутим, нису сви били задовољни саставом и радом тог одбора, а у све су се укључиле и *Врбаске новине* пишући да је одбор „монополисао Кочићеву прославу”, те је „услед реагрирања националног грађанства”, морао да се повуче и да манифестацију, ипак, препусти Главном одбору „Змијања”. Међутим, проблем тиме није ријешен, јер су неки „прононсирани марксисти” и даље остали актери приредбе. Све то се претворило у отворен сукоб у Клашницама, гдје је требала да буде „главна проба” за догађања наредних дана у змијањским селима и, коначно, у Бањој Луци. Наиме, у Клашницама је дошло до инцидента, јер су „кабовци” извели хорску рецитацију „Кметови” и, укупно гледано, тежили да цијелој приредби „даду марксистичко обележје”. Духови су се усталасали, а страсти је настојао да смири предсједник „Змијања” професор Јанковић, који је критичке тонове „кабоваца” правдао карактером самог Кочића и његових дјела, али то – писале су *Врбаске новине* – „није могло да умири присутне сељаке”, који нису били изненађени ставовима и наступом „кабоваца”, али јесу „Змијањем”, које је све то дозволило. Овај инцидент дао је повода „предсједнику тамошње општине да оштро реагује и изјави да он не дозвољава у својој општини ширење комунистичке пропаганде”, а посљедице су биле забрана најављених приредби у Колима и Клисини и озбиљне пацке Јови Зубовићу. Програм је тако сведен на манифестацију у Бањој Луци, на Велику Госпојину.[770]

---

[768] *ВН*, 7. август 1936, стр. 3.
[769] *ВН*, 11. август 1936, стр. 2.
[770] *ВН*, 7, 11, 26. и 28. август и 1. септембар 1936, стр. 2, 3, 2, 1–2, 2; Б. Иванчевић, *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. март 1938, стр. 99; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 301; Nusret Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara Banje Luke (КАВ-а),* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 529–530.

Управо на споменути хришћански празник *Врбаске новине* се – у име „националног грађанства Бање Луке и Бос. Крајине” – на насловној страни сјећају Кочића и „клањају његовој трибунској личности”, али се обрушавају на Проглас „Змијања”, у коме се, поред осталог, каже да је Крајина „у народној држави скоро исто тако заостала и занемарена колико и раније”! Новине су огорчене оваквим ставовима, те против овог „комунистичког упљувка” призивају у помоћ статистику којом демантују „тенденциозни садржај наведеног пасуса”.[771] Обиљежавање двадесетогодишњице Кочићеве смрти ипак је изведено према програму. Одржан је помен у цркви, а потом и код пишчевог споменика у Парку бана Милосављевића. Ту су говорили предсједник „Змијања” професор Јанковић и свештеник Мирко Мацура. Програм је настављен у позоришту, гдје су бесједили др Живко Њежић, др Стево Мољевић, др Јово Зубовић и, у име КАБ-а, студент права Војин Корда.[772]

У то вријеме дошло је до сукоба Милана Јанковића и Стеве Мољевића, а у позадини су биле разлике у политичким ставовима између ова два бањалучка јавна радника. Ако је вјеровати каснијим изјавама Јанковића, Мољевић је правио смицалице како би га одвојио од омладине у КАБ-у или ојачао утицај своје опције у „Змијању”. Нарушени међуљудски односи ескалирали су септембра 1936. када су оставке поднијели трговац Рајко Димитријевић, Јово Наумовић и директор Гимназије Стево Миладиновић.[773]

Јован Зубовић је, ипак, имао разлога за задовољство радом „Змијања”, нарочито у Приједору, Бањој Луци, Подградцима, Чардачанима, Маглајанима и још неким мјестима,

[771] У Бановини је, наводи се, отворено око нових 200 школа, 100 књижница и читаоница, наспрам 70 колико их је било раније, одржано преко 250 аналфабетских течајева, покренуто осам домаћичких школа, отворене су пуне гимназије у Приједору и Бихаћу, а спрема се таква школа у Јајцу. Било би тога много више, додаје се, да „тешка економска криза није захватила и нашу земљу”. Када је ријеч о саобраћају, Врбаску бановину красе „узорне цесте, државне и бановинске”, којима се „ретко која област може подичити”, а круна саобраћајног прогреса је „предрадња цесте Бања Лука – Градишка”. Када је ријеч о социјалној политици, ту је стање и даље веома тешко. Крајишки сељак је често веома заостао и запуштен, па се, рецимо, „често види како из истог лонца пију воду и стока и људи”, а у безводним крајевима Бановине хигијенски услови су изузетно тешки. Због тога су покренути многи асанациони радови, те је изграђено 118 бунара и 34 цистерне, неколико домова здравља и мноштво других објеката. Посебно мјесто у овој апологији има Бања Лука, која је „завидном брзином... постала модерна варош”. Milan Vukmanović, *Neki sadržaji političke aktivnosti komunističke omladine Bosanske krajine 1934–1936. godine,* „Zbornik krajiških muzeja VII”, Banja Luka, 1982, str. 194; *ВН*, 28. август 1936, стр. 1–2.

[772] Њежић и Мољевић су се посебно позабавили ауторством чувеног чланка из Кочићеве Отаџбине „Барут мирише”, доказујући да нема сумње да је то написао уредник новина Драгослав Јанковић. *ВН*, 1. септембар 1936, стр. 2; Б. Иванчевић, *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. март 1938, стр. 99. и 1. август 1936, стр. 292.

[773] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке”, стр. 32; *ВН*, 2. септембар 1936, стр. 3.

али није крио разочарење чињеницом да Друштво није имало никаквог одзива у Босанском Новом, Јајцу, Градишци, као и Загребу и Београду. Наши људи, говорио је разочарано Зубовић, „као да су одњеговани да посве заборављају ову нашу сиротињу чим се отселе у велике градове". Предсједник Друштва прихвата могућност да је било и унутрашњих грешака и пропуста, да није добро бирано вођство и сарадници, али му, ипак, није понестајало оптимизма и воље за даљи рад.[774]

Почетком 1936. у „Змијању" су поново кренули у акцију оснивања одбора по Бановини.[775] Како су са горчином признавали у „Змијању" пољопривредна знања су се веома споро ширила Врбаском бановином. Све што је до тада писано у *Развитку* и рађено у „Змијању" веома мало је прихваћено на конзервативном и запуштеном крајишком селу. Зато ваља, писао је Зубовић, отварати што више нижих пољопривредних школа по свим срезовима бановине. Упоредо, треба радити и са одраслим; било је чак мишљења да стручно образовање за одрасле тежаке треба бити обавезно.[776]

Било као било, крајем 1936. актуелизована је реорганизација „Змијања". Питање је отворено на јавној конференцији почетком децембра. Било је разних идеја, од тога да се Друштво трансформише у савез културних друштава и да ради као народни универзитет, преко става да „Змијање" треба постати савезно културно друштво, тако да пододбори и мјесне организације постану потпуно самостални у раду и располагању новцем, до препорука да се смањи чланарина и тако Друштво учини доступнијим народу. Након вијећања, усвојена

---

[774] Ј. З, *Окупљање људи*, „Развитак", 1. октобар 1936, стр. 331–332.

[775] Концепт је било сљедећи: Друштво је за почетак тражило једног повјереника и једног његовог замјеника за сваку општину. Они би требали да окупе више честитих људи и покрену редовно састајање, „макар по једном у месецу". Чим се та група устабилила, ваљало би основати читаоницу и књижницу. Главни одбор је слао прве књиге, а повјереници су се требали постарати да се што више читају, јер ће им те књиге помоћи да боље обрађују земљу, узгајају стоку, калеме воће или оснивају задруге. Све то требало би у перспективи бити база за народне домове, а „Змијање" би било „матица тога дома". То је била теорија. На терену је, ипак, било много другачије. *ВН*, 26. фебруар 1936, стр. 2.

[776] На исту тему, чак под идентичним насловом, у *Развитку* су писали Петар Рађеновић и Милан Јанковић, који је, како кажу у часопису, први покренуо ово питање. Прота Рађеновић налази да је крајишки сељак веома самоувјерен у свом незнању и у вјери да нема „другачијег и успјешнијег начина рада", а сву науку доживљава као намјеру неких да се хране „крувом без мотике". У „Змијању" су за стање на селу кривили и немарне учитеље и свештенике, јер се рад на селу нема с ким организовати. Они „чекају на велики план", али се „чекањем, штуњом и нерадом неће ништа постићи". Треба нешто урадити са снагама које имамо, поручује П.Ј. у *Развитку*. „Змијање" има свој план, а он је да се крене на посао, и да се ради у сваком крају оно што је најпрече. „Свака уређена сеоска економија, сваки озидани извор или чатрња, свака окречена или поправљена зграда, свако ново ђубриште или силос, свака орезана воћка, свако изабано живинче, па и свака добра књига и комада сапуна који се убаци у село", добро су дошли. То су препоруке пријатељима „Змијања". П. Ј., *Како да помогнемо селу*, „Развитак", Бања Лука, 1. април 1937, стр. 139–140.

су три закључка која су требала помоћи да „Змијање” напокон нађе своје мјесто и да артикулише своју мисију. Закључено је сљедеће: 1) „Змијање” остаје културно друштво које „помаже свако удруживање народа за унапређивање и духовне и материјалне културе”. Друштво треба да помаже омладини, шири стручно образовање, оснива књижнице и читаонице и „чини све оно што је у коме крају најпрече”; 2) Свим мјесним организацијама треба дати максималну аутономију, а то је значило и да могу самостално трошити и до 90% својих прихода. Повјереници „Змијања” могу бити друштва и појединци из све три вјере, нарочито свештеници и учитељи који раде на културном уздизању народа. У том смислу, „Змијање” је чинило велики корак ка прерастању у савез културних друштава; 3) Договорено је да се чланарина за ђаке и тежаке смањи са три на свега један динар, што је ваљало измијенити и у *Правилима* Друштва, а да им се *Развитак* и сва друга издања нуде у пола цијене.[777]

Почеком 1937. из „Змијања” су најављивали интензивирање јавних трибина, односно, предавања. Друштво је од претходне четири године организовало преко 40 пригодних предавања, која су држана једанпут мјесечно, изузев љети. Теме су биле веома различите, од узгоја воћа, преко историјских тема и предавања разних експерата, до психоанализе и живота пчела, а предавачи су били из самог Друштва, те многи професори, судије и други стручњаци из Бање Луке, а понекад и гости из других бановина. Сходно томе, „Змијање” се активирало у организацији јавних трибина, са циљем да се уједине снаге на даљем просвјећивању запуштеног народа. Истовремено, *Развитак* је редовно извјештавао о тим предавањима, а понеко је преносио у цијелости. Жеља Друштва била је да путем јавних трибина по цијелој Крајини „Змијање” преузме улогу народних универзитета. У томе је ваљало окупити и остала културна друштва и кренути од Бање Луке, а потом кампању ширити на унутрашњост бановине. Зато се Друштво трудило да обезбиједи што боље теме, предаваче и бројнију публику.[778]

---

[777] Главни одбор „Змијања” објавио је ове закључке у *Развитку* и *Врбаским новинама*, а поврх тога упућен је и позив свим установама, друштвима и пријатељима да шаљу мишљења и примједбе. Ј. З, *Приједлози о реорганизацији*, „Развитак”, 1. јануар 1937, стр. 31–32; Ј.З, *Позив читаоницама и књижницма*, „Развитак”, 1. фебруар 1938, стр. 64; *Отаџбина*, 5. и 26. децембар 1936, стр. 4, 5; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 300–301.

[778] Јово Зубовић је већ јануара 1937. одржао предавање „Привредна богатства Врбаске бановине”. Два мјесеца касније организовано је предавање Иве Хенгстера, публицисте и судије у пензији из Загреба. Он је у Дому краља Петра I Ослободиоца имао излагање под насловом „Економија живота”, посебно говорећи о храни,

Крајем априла 1937. у Дому краља Петра I Ослободиоца одржана је нова редовна годишња скупштина „Змијања”. Предсједавао је Милан Јанковић. Друштво је тада имало три одбора и 15 повјереништава. На скупштини се могло сазнати да сва „мудровања” и широка акција на омасовљењу чланства нису дала резултате, па је тако у Бањој Луци број чланова претходне године порастао за свега осам, са 254 на 262. Стари проблем са новцем у Српској централној банци и даље је чекао рјешење. На тој скупштини измијењена су Правила Друштва, како је договорено на конференцији у децембру, а промјене су се односиле прије свега на расподјелу прихода, олакшице у плаћању чланарине и при куповини *Развитка*.[779] До краја године, Друштво ће, ипак, у Бањој Луци направити неки напредак. Број чланова порашће за преко 60. И Зубовић ће се ускоро вратити у Бању Луку, што је осоколило симпатизере Друштва, па ће му прићи још скоро 90 чланова, с тим да је, у међувремену иступило преко 40.[780] У то доба у *Развитку* је објављено и *Писмо пријатеља* које је потписано иницијалима „Ј.З.” (Јован Зубовић) у коме се члановима „Змијања” опет сугерише да не треба да чекају да „култура дође одозго, већ да се мора радити одоздо”, а у томе се рачунало и на „пријатеље и земљаке по другим крајевима”. Међутим, Друштво и даље „оскудијева и сарадницима”. Поједини чланови управе „Змијања” су вјеровали да такво стање није због апатије или што се такав рад не „хонорише”, па су упорно апеловали на пријатеље и сараднике да га потпомогну. Како рече Зубовић, „сви су дужни да помогну”, мада у том ставу и није имао много искрених истомишљеника.[781]

Наредне године у „Змијању” су ријешили да покрену савјетовалишта за неуке сељаке, па су одлучили да, за почетак сваког уторка, када је пазарни дан, од 11 до 13 сати отворе своју

препоручујући воће и поврће. Змијањац, *Јавна говорница Змијања*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јануара 1937, стр. 66–68; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 302; Змијањац, *Змијање*, „Развитак”, 1. јануар 1939, стр. 33–36; *ВН*, 6. јануар и 11. март 1937, стр. 2 и 3.

[779] Само мјесец касније, маја 1937. одржана је ванредна скупштина Друштва, а разлог је био у томе што је Јово Зубовић, „познати јавни радник и један од најмлађих предратних Кочићеваца”, премјештен у Скопље. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 301; Ч, *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. јун 1937, стр. 202–204; „Развитак”, 1. септембар 1937, стр. 283–284; *ВН*, 16. април 1937, стр. 3.

[780] У Главни одбор изабрани су и: Ђоко Кољевић, Петар Јовић, Душан Иванишевић, Душан Поповић, Едхем Бекић, Михаило Ђерић, Марко Ливњаковић, Свето Зељковић, Божо Благојевић, Милан Богојевић и Андреј Попов. У Надзорни одбор изабрани су: Мато Дивић, проте Мирко Мацура и Љубомир Јанковић. *ВН*, 18. август 1932, стр. 7; *Отаџбина*, 21. новембар 1936, стр. 1.

[781] За почетак јуна 1937. Културно друштво „Змијање” организовало је у својим просторијама у Дому краља Петара I Карађорђевићу конференцију о пољопривредним коморама. Конференцију ће „држати” Драгомир Ђорђевић. Змијањац, *Змијање и село*, „Развитак”, 1. новембар 1939, стр. 348; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 303; Ј. З, *Проучавајте народну културу*, „Развитак”, 1. новембар 1938, стр. 355–356; *ВН*, 6. јун 1937, стр. 2.

канцеларију у Улици Краља Петра за тежаке. „Има разних питања, потреба и незгода: судских, пореских, грунтовних, шумских, пољопривредних, здравствених, просвјетних... о којима се треба посавјетовати”. У канцеларији ће сваког уторка дежурати по један члан Одбора, који ће давати савјете или упућивати сељаке на праву адресу.[782] О томе је на Скупштини Друштва фебруара 1938. извјештавао др Зубовић. Тада је „Змијање” у свом саставу имало 18 организација: 16 у Врбаској бановини, те пододборе у Сарајеву и Милановцу код Михољца. Од тога, како су признавали у самом Главном одбору, четири организације су биле јаке, шест „се добро држи и напредује”, четири су слабе, а три су замрле. Као и лани, „барјак” и даље носи Приједор са 340 чланова, а за њим је Бања Лука, која сада броји десет мање. Основане су још четири читаонице: у Црвљивици и Каменици код Дрвара, у Великој Руишци и у Милановцу код Михољца, у тамошњој школи „Петар Кочић”.[783] Питање „замрзнутог” новца Српској централној банци и даље се није мицало са мртве тачке. Проблем ће бити ријешен тек наредне године, када ће тај новац бити дат за кућу Јове Сурутке у Пашићевој улици, која је тако постала власништво Друштва.[784]

Зубовић је, бар на скупштини фебруара 1938, могао бити задовољан и подршком политичара из Бановине. Наиме, на тој сесији појавили су се и политички ветерани Коста Мајкић, Бранко Чубриловић и Душан Кецмановић. Прва двојица су чак изабрана у Главни одбор „Змијања”. Том приликом, адвокат Мољевић, такође члан Главног одбора, прочитао је Резолуцију којом је упозоравано на неписменост, велику заосталост и мањак школа у Врбаској бановини, те тражено је издвајање додатних средстава за просвјету.[785] Међутим, избор споменутих политичких првака у Главни одбор није прошао без реакција, мада то није утицало на искључиво културни рад друштва. И сам предсједник Друштва је поздравио

[782] „Кад ствар успије у Бањој Луци онда ће се брзо пресадити код свих одбора и повјереништава 'Змијања'", писао је оптимистично Милан Јанковић. Пола године касније исти аутор писаће о разбијању предрасуда и првим успјесима „савјетовалишта”. М. Ј., *Змијање савјетује*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1938, стр. 133; М. Ј, *Веза Змијања са селом*, „Развитак”, Бања Лука, 1. октобар 1938, стр. 319.

[783] Д. Ђ, *Повјереништво „Змијања” у Славонији*, „Развитак”, 1. јануар 1938, стр. 31–32; *ВН*, 30. јануара 1938, стр. 3; Б. Иванчевић, *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. март 1938, стр. 98–100; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 198.

[784] Стака Тодоровић, *Змијање. Годишња скупштина*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1939, стр. 141; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 301; Ч, *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. јун 1937, стр. 202–204; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 288.

[785] Осим њих, изабрани су и: Драгослав Љубибратић, Петар Јовић, Стеван Мољевић, Михаило Ђерић, Драго Божић и Милан Јанковић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 303.

улазак добронамјерних политичара у Друштво, али не и политике у „Змијање”.[786] Штавише, да би нагласило свој културни карактер, Друштво је увело Дан народне културе, са планом да се тога дана на разне начине прикаже и објасни култура народа Врбаске бановине у свим својим манифестацијама. Циљ „Змијања” у томе је био двојак: да грађани Бање Луке боље упознају народни дух, од кога су се многи почели отуђивати, и да се сељаци увјере да је народна култура вриједна, да је морају чувати и да се не требају стидјети својих обичаја, ношњи и схватања и олако подлијегати „градским сурогатима”.[787]

Први такав Дан народне културе уприличен је 1938, нимало случајно на Митровдан, 8. новембра. Наиме, тога дана био је традиционални марвени вашар у Бањој Луци, када се у град сливало много сељака из околине. Манифестацију је „Змијање” организовало „у сарадњи са свим установама и друштвима која се баве народном културом”. Са тим циљем, Друштво је још крајем септембра сазвало конференцију на којој је усвојен програм манифестације. Подршка је стигла и од жељезница које су учесницима дале карте у пола цијене. Програм је почео обиласком Музеја Врбаске бановине, гдје су се посјетиоци упознали са „разним предметима народног стваралаштва”. Наставак се одвијао у Соколском дому гдје је уприличено предавање Стеве Мољевића о значају гусала у народном животу, а слиједило је такмичење 15 гуслара из разних крајева Бановине, те сплет народних игара.[788] Овај програм изазвао је велико интересовање, па је дворана била дупке пуна. Прву награду, „лепо израђене гусле”, добио је тежак Павле Радак из Шипова, а почасну награду добио је професор Никола Козомора из бањалучке гимназије. Манифестација се завршавала у Позоришту. Прво је приказан филм о љепотама Врбаске бановине, који је снимио Карл Дери, власник Фото универзала из Бање Луке.[789] Слиједило је предавање Милана Јанковића о народној култури, а потом гуслари, побједници са такмичења у Соколском дому, те Коло српских сестара са пјесмом и игром. Глумци, домаћини приредили су једну „слику” из

[786] J. З, *Политичари и Змијање*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јул 1938, стр. 227–228.

[787] План је био да се штампа и специјална прилог уз *Развитак* у коме би се на популаран начин помагало сељаку. М. Р, *Дан народне културе*, „Развитак”, 1. децембар 1938, 394–396; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 304–305.

[788] Још с прољећа *Развитак* је у име „Змијања” најављивао „збор гуслара Босанске Крајине”, који ће се дести о Митрову-дне. Чак је сугерисано да се одрже предтакмичења у селима и среским мјестима, па да се најбољи упуте у Бању Луку на Митровдан. М. J, *Јаворове гусле на Крајини*, „Развитак”, Бања Лука, 1. мај 1938, стр. 163–164.

[789] Овај филм званичног назива „Градови и предјели Врбаске бановине”, по правилу се приписује Шпири Боцарићу, а заборавља се Карл Дери. Потоњи је, као што се у тим новинама каже, био сниматељ, а Боцарић организатор и сарадник на снимању. G. Barać, *Amaterski film u Banjaluci,* str. 63–64.

сеоског живота, а све је било зачињено наступом хора Учитељске школе којим је руководио Владо Милошевић; хор је извео неколико народних пјесама из околине Бање Луке.[790] План је био да се ова манифестација сваке године усавршава и шири. Тако је и било, па је и наредне, 1939, одржан Дан народне културе, опет на Митровдан и опет у сарадњи са бановинским позориштем и музејом.[791]

У духу усвојене политике, одржало је „Змијање" марта 1938. у Соколском дому и своје сијело. Био је то први пут да се Друштво на овакав начин обраћа грађанству. Показало се да је то добар пут да се афирмише рад Друштва. Било је и бесједа, пјесме и игре а програм је завршен извођењем Кочићевог „Јазавца". Овим сијелом „Змијање" је наумило да „у обичне градске забаве унесе један посебан тон који би нас јаче везао са широком душом народном".[792] У међувремену, почетком маја, одржана је сједница проширене управе „Змијања" која се бавила питањем рада на селу преко љета. Зубовић је предложио да и читаоница и секретаријат раде цијело љето, а да се уторком и даље савјетују сељаци, али и да се обилазе и поучавају. Међутим, ширег интересовања за рад у „Змијању" није било. „Превише смо европски расположени, али нисмо народски васпитани", писао је *Развитак*. Заузет је став да треба интензивније сарађивати са соколима. У њихово име скупу се обратио старјешина Жупе др Јован Перенчевић, који је напоменуо да је и соколска мисија рад на селу и да прихвата сарадњу са „Змијањем".[793]

Неколико година пред рат, „Змијање" је актуелизовало оснивање сопственог интерната. То питање је, послије одустајања од дома посвећеног Петру Кочићу, било стављено ад акта. Међутим, крајем 1937. се почело говорити о сличној идеји, али са скромнијим плановима.

---

[790] М. Р, *Дан народне културе*, стр. 394–396; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 304–305; *ВН*, 30. септембар, те 4, 6. и 11. новембар 1938, стр. 1. и 3.

[791] Програм је био сличан: гости су обишли музеј у коме је отворена изложба народне ношње из околине Јајца и Мркоњић Града, наступали су и гуслари, а вечерњи програм почео је Зубовићевим предавањем „О духу народном". Ученице из Домаћичке школе у Буџаку сеоском пјесмом и игром обогатиле су програм. М. Р, *Дан народне културе*, стр. 381–382; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 304, 307.

[792] Овим је, послије љетне паузе „Змијање" најављивало мјесечна предавања. Пола године касније, „Змијање" је организовало предавање др Зубовића под насловом „О становништву Врбаске бановине", на коме је било говора о поријеклу, особинама, кретању и култури становништва. П. Р., *Сијело Змијања*, „Развитак", Бања Лука, 1. април 1938, стр. 130–132; М. Ј, *Везе Змијања са селом*, „Развитак", 1. октобар 1938, стр. 319; *ВН*, 5. октобар 1938, стр. 3.

[793] Перенчевић је подржао и идеју да бањалучки соколи добију редовну рубрику у *Развитку*, а да „Змијање", са своје стране, афирмише приступање соколским четама. Б. Л, *Рад на селу*, „Развитак", 1. јун 1938, стр. 195.

Тада је *Развитак* писао да „Змијање” намјерава да отвори свој интернат и то за најсиромашније. Најављивало се да ће принцип овог дома бити „једноставност и строгост”. Иако је у Бањој Луци дјеловало осам ђачких домова[794], односно, интерната, они су могли да приме тек сваког десетог средњошколца, којих је у Бањој Луци тада било укупно око двије хиљаде. Потребе су, дакле, биле знатно веће, а мотив више био је у томе што је „улица узимала све већи утицај на средњошколску омладину”.[795]

Након што је током 1938. властитим средствима или уз помоћ сарадника подигло 20 воћњака на селу, Културно друштво „Змијање” је за недјељу 4. децембра те године најављивало предавање професора Милана Јанковића у Дому краља Петра I Ослободиоца, а на тему „Значај воћа и поврћа у исхрани и акција „Змијања” за подизање воћњака и повртњака на селу”. Циљ предавања био је да „Змијање” извуче поуку: „како, где, када и с каквим средствима да подиже воћњаке и повртњаке”. Ни првог дана наредне године „Змијање” није мировало. Управо 1. јануара и то у 10 сати ујутро, Друштво је уприличило веома занимљиво предавање „Стари и нови духовни покрети”, о дрвеним мистеријама, пророчанствима, основама „нове животне мудрости”, те о теозофском покрету у свијету и код нас.[796] Ипак, остало је нејасно каква је веза ових теозофа и њиховог учења са „Змијањем”, које је окренуто традиционалним, хришћанским вриједностима.

Фебруара 1939. „Змијање” је у Соколском дому организовало сијело на Покладе. Најављиване су и „покладне софре”, за које је, наводно, владало велико интересовање, те да у питању није уобичајена забава, каквих зими има на претек, већ „манифестација за очување лепих обичаја”. У управи „Змијања” били су веома задовољни овом приредбом, мада не и посјетом тежака.[797] Наредног мјесеца одржана је нова годишња скупштина „Змијања”, на којој се чуло да се много радило, али „врло мали број људи јављао се

---

[794] Два су основала муслиманска друштва, по једно „Просвјета”, Коло српских сестара, „Напредак” и Учитељска школа, а три интерната била под покровитељством католичких часних сестара. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 303.

[795] Почетком фебруара 1938. делегација „Змијања” на челу са Зубовићем примљена је код бана Лазаревића. „Змијање” је „рефлектирало” на подршку бана, надајући се да ће он „као домаћи син” подржати акције Друштва. М. Ђ, *Отварање интерната друштва „Змијање”*, „Развитак”, Бања Лука, 1. децембар 1937, стр. 372; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 305; *ВН*, 6. и 23. фебруар 1938, стр. 1 и 3.

[796] Предавачи су били Милица Градишник, Ивка Роковић и Алија Пилтавер из Загреба. *ВН*, 4. децембар 1938. и 1. јануар 1939, стр. 2.

[797] Наступили су професор Гимназије Никола Козомара, познат и као врсан гуслар, те хор ученика Учитељске школе под руководством Владе Милошевића. Ученици исте школе извели су Кочићеву „Суданију”. Поуњац, *Покладно сијело у Бањој Луци*, „Развитак”, 1. марта 1939, стр. 108; *ВН*, 19. фебруар 1939, стр. 4.

драговољно на сарадњу". Друштво је организовало низ предавања, конференција и састанака. Посебна пажња посвећена је прикупљању чланства, па је само у Бањој Луци уписано преко 160 нових чланова. Новина коју је Друштво увело је и споменуто савјетовање за сељаке. Међутим, сељаци нису навикли на бесплатне услуге, али су ипак понекад долазили у просторије „Змијања" и тражили помоћ. Вриједно помена је и то што је Друштво успјело да новац који је преостао од првобитног „Змијања" ишчупа из банке и за њега купи кућу Јове Сурутке, за коју су задужена два члана одбора. Доста је радила и секција за село на челу са агилним професором Јанковићем, који је и уредник *Развитка*. У 10-ак села „Змијање" је имало повјеренике, а у седам своје књижнице. Поврх тога, „Змијање" је покренуло акцију да се по селима заснују узорни воћњаци и повртњаци. За почетак је засађено 20 воћњака, уз помоћ Пољопривредне школе и расадника у Дервенти. Ипак, на скупштини је дошло до својеврсне препирке старијих и млађих, који су хтјели да се „дубље заоре". У исто вријеме, *Развитак* је апеловао на становнике Врбаске бановине да дјецу шаљу на школе у Бању Луку, гдје би се ускоро требао отворити интернат „Змијања". Изабрано је и ново-старо руководство Друштва са др Јованом Зубовићем на челу.[798]

Почетком априла 1939. „Змијање" је у Дому краља Петра I Карађорђевића уприличило „конференцију са дискусијом" на тему „Одмјена генерација", а конферансијери су представник старе генерације др Јован Зубовић и студент права Петар Миљевић.[799] Поврх тога, „Змијање" је, у духу девизе да је „незнање прва тешкоћа коју ваља прескочити", од априлског броја те године у *Развитку* покренуло рубрику „Поуке тежаку", у којој су се на неколико страница могли читати веома корисни савјети воћарима, ратарима или сточарима. Осим тих „кратких, разговијетних и практичних упутства", најављивани су и посебни леци „који ће се разашиљати у народ".[800]

---

[798] У управу Друштва ушли су и: Душан Боберић, Петар П. Јовић, Ристан Малешевић, Јово Била, Љубомир Јанковић, Д. Ковачевић, М. Мацура, Драгомир Ђурђевић, Војислав Радовић, П. Радовић, Б. Косановић, а као замјеници чланова: П. Зарић, М. Чичковић, Б. Џепина и Михаило Вуковић. У Надзорни одбор изабрани су: Драгутин Митраковић, Душан Кандић и Гојко Поповић а за њихове замјенике: С. Зељковић и др Вареника. Стака Тодоровић, *Змијање. Годишња скупштина*, „Развитак", Бања Лука, 1. април 1939, стр. 140–142; *ВН*, 26. и 7. март фебруар 1939. стр. 4 и 1; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 139, 308;

[799] *ВН*, 29. и 31. март 1939, стр. 1. и 3.

[800] Леци су дистрибуиран преко повјереника, соколских првака, задруга, читаоница, учитеља и попова „који су хоћни да их читају тежацима и дијеле писменим тежацима да их читају". Али, „није довољно да се те поуке читају, већ по њима треба и радити". Зато „Змијање" апелује на „свештенике, учитеље, биљежнике, сеоске трговце и писменије тежаке, као и агрономе, ветеринаре и шумаре" да сарађују у тој рубрици, али и

Велики проблем је био што неуки, конзервативни сељаци су у науковању гледали прибјежиште за оне који хоће „хљеба без мотике”, да се дјеца у школи „кваре, јер се уче сједити, читати и 'господовати', па им онда тежачки послови не миришу”. Због света тога, рад школа се у многим случајевима свео на учење читања и писања”. Има и изузетака, гдје учитељи својим примјером уносе новине и покрећу цијело село.[801] Септембра 1939. одржана је конференција „Змијања” о ситњењу сељачког посједа и пролетаризацији села, што је постало „крупно државно питање” које је, по некима, водило „болесном развијању” села. У дискусији су учествовали др Перенчевић, Боберић, Ђурђевић, др Кандић, др Зељковић и сви су били сагласни да је ситњење посједа „једна нездрава појава којој за сада не виде лијека”.[802]

Како је обећало, Културно друштво „Змијање” је и 1939. приредило Дан народне културе. И овај пут за Митровдан, у сарадњи са позориштем и музејом. Још неколико дана раније, друштвени аквизитери су по граду продавали пригодне значке, чији је приход ишао за прославу Дана. Програм је био скоро истовјетан лањском: у музеју су, уз стручно вођење, приказивани примјери народне културе, услиједио је састанак са двадесетак гуслара, од којих су одабрана четворица за вечерњи програм, а навече је пред многобројном публиком приређена завршна свечаност. На њој је Јово Зубовић говорио о народном духу, а услиједили су гуслари, пјесме сеоских дјевојака, а на крају су глумци Позоришта одиграли драму „Смрт мајке Југовића”. Пројектован је и филм „Јајце-Мркоњић Град” у коме су приказане природне љепоте, културни споменици, старине, те ношње и живот тежака.[803] Забиљежено је да је „Змијање” 17. децембра 1939. у дому Краља Петра I Карађорђевића организовало предавање професора Београдског универзитета др Васе Чубриловића. Тема је била веома занимљива: „Српство и југословенство”, а њу је изабрано сам предавач, како је рекао на почетку излагања. Публику је, засигурно, посебно занимао Чубриловићев став у

на терену, да поучавају тежаке на њиви, у башти, дворишту, домаћинству. *Развитак*, Бања Лука, 1. мај 1939, стр. 142–144; Драг. Ђурђевић, *Апел сеоској интелигенцији на Крајини*, „Развитак”, 1. март 1940, стр. 100–101.

[801] Такве учитеље, сматра првак „Змијања” Драгољуб Ђурђевић, „треба награђивати посебним наградама”. П. М, *Скупштина бановинске секције Учитељског друштва*, „Развитак”, 20. август 1939, стр. 287; Драгомир Ђурђевић, *Рад учитеља на популарисању пољопривредне науке на нашем селу*, „Развитак”, 20. август 1939, стр. 263–266.

[802] М. Х, *Ситњење сељачког посједа*, „Развитак”, 1. новембар 1939, стр. 350–351.

[803] По свој прилици, ријеч је о фрагменту споменутог филму „Градови и предјели Врбаске бановине”. *ВН,* 5. новембар 1939, стр. 3.

вези са актуелним питањима прекомпозиције државе. „Федеративно преуређење земље може да задовољи и једне и друге”, а када је у питању Босанска Крајина, знаменити професор је рекао: „Бос. Крајина може да буде мост између Срба и Хрвата, а може да буде и камен спотицања. Све зависи од увиђавности једних и других”.[804]

Половином јануара 1940. „Змијање” је организовало своју скупштину, такође, у Дому краља Петара I Ослободиоца. Сесијом је руководио предсједник Друштва др Јово Зубовић, који је апеловао на подршку овој „заједничкој установи свих Крајишника”. Секретар Друштва Ђуро Залад поднио је исцрпан извјештај о раду у претходној години. Из њега сазнајемо да је Друштво тада имало 26 пододбора и повјереништава са око 1500 чланова, од чега је трећина била у Бањој Луци. У 20 села Друштво је имало књижнице и читаонице са преко 2.000 књига. По извјештајима са терена, у претходној години је захваљујући тим књижницама у селима читано око 3.000 књига. Осим тога, одржан је велики број предавања и течајева. Посебан успјех и подршку Друштво је имало у селу Чардачани, гдје су подигнуте и три сушнице за шљиве, па је, као својеврсну круну рада, „Змијање” у том селу планирало подићи и расадник воћа. Истовремено, штампане су поуке за сељаке у 2.000 примјерака и растуране по селима. Друштво је и даље издавало *Развитак*, о чему је извјештај поднио Михајло Ђерић. Извјештај благајника Попадића био је активан, а имовина Друштва је прешла 200.000 динара. И предсједник Надзорног одбора инжењер Кандић поднио је позитиван извјештај у коме се каже да се тај одбор састао два пута и да је установљено да је рад „Змијања” био „у сваком погледу добар”. Радило се на оснивању повјереништва у Београду и Загребу. Изабрана је и нова управа Друштва, а на њеном челу се поново нашао Јово Зубовић.[805]

---

[804] Судећи по новинама, Чубриловић је начинио историјски час од досељавања Словена на Балкан па до уједињења, а онда се посветио „двадесетогодишњем сукобу између Срба и Хрвата”. „Срби су централисти а Хвати аутономисти”, а то је посљедица историјског развоја и једни и других. *ВН*, 15, 17. и 19. децембар 1939, стр. 1. и 2.

[805] У управу су тада изабрани и: Михаило Вуковић, Гојко Поповић, Симо Свјетлица, Босиљка Косановић, Љубо Неарловић, Душан Боберић, Драгомир Ђурђевић, Јово Била, Божо Благојевић, Војислав Радовић, Михаило Ђерић, Милорад Костић, Милан Поповић, Вукашин Бојевић, Деса Ковачевић, Невена Јокановић, Обрад Пашагић и Ристан Малешевић. Замјеници чланова били су: Саво Миладиновић, Славко Пиштељић, Хусеин Кључо и Рајко Петковић. У Надзорни одбор су изабрани Светозар Зељковић, Богољуб Попадић и Саво Бузаџић а за њихове замјенике Новак Вареника и Владо Вуковић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 308; *ВН*, 31. децембар 1939, стр. 3, 12. и 17. јануар 1940, стр. 1 и 2.

Ранијих година искристалисао се обичај да се два мјесеца послије годишње скупштине приређује конференција. Тако је било и 1940. године, па је 9. марта у Дому краља Петра I Карађорђевића одржан скуп под називом „Бања Лука као центар техничког и занатског школства". Конферансијер је био професор Средње техничке школе Бојо Радовић. *Врбаске новине* су се тим поводом питале: „Зашто скоро сва места стручњака и квалификованих радника који су завидно плаћени код нас заузимају скоро само странци?" Одговор је у томе, сматрају у новинама, што су стручне, техничке и занатске школе биле ријеткост. За ово су криви и родитељи који дјеци пошто-пото желе обезбиједити „живот у чистом, новом и црном капуту". То је понукало „Змијање" да организује овакву конференцију. За дискусију се јавила неколицина присутних, а на концу и инжењер Франтишек Фрањо Дивишек директор Средње техничке школе, пионир стручног школства у Бањој Луци.[806]

Два мјесеца касније, „Змијање" је у Соколском дому одржало покладно сијело, које је било „одлично посјећено" а више од половине посјетилаца било је „одјевено у националним сељачком ношњама". На програму су биле народне пјесме, рецитације, „извођења свирки на свиралама" и традиционалне игре. А септембра те године у Бањој Луци је боравио чувени историчар, професор Алекса Ивић. Он је у Дому краља Пета I Ослободиоца одржао два предавања.[807]

На Митровдан 1940. „Змијање" је трећу годину заредом приредило Дан народне културе. Прије подне је организовано разгледање музеја и знаменитости града, а главни дио програма био је увече у позоришту. Предсједник „Змијања" Јово Зубовић се извинио у име професора Милана Будимира који је требао бити предавач те вечери – он није дошао, али је послао предавање под насловом „Словенски препород" које је прочитао Драгомир Ђурђевић. Услиједили су гуслари са „Змијања", ученице из Буџака са пјесмама са села, а потом и момци из села Вилуси са момачким пјесмама са „Змијања"; на крају су се могле

[806] *Извештај Државне средње техничке школе, Државне мушке занатске школе и Државне мајсторско-деловодске школе у Бањој Луци за школску 1939–1940 годину*, Бања Лука, 1940, стр. 2–10, 17; V. Blaha, *Česi..*, str. 194; *ВН*, 14. фебруар 1940, стр. 3.

[807] Прво Ивићево предавање било је о Карађорђу и Аустрији, а друго о изворима за српску историју Ристан Малешевић, *Конференција о техничким и занатским школама*, „Развитак", 1. март 1940, стр. 102–103; *ВН*, 9. и 23. фебруар, 8. и 13. март и 15. септембар 1940, стр. 1, 2 и 4.

чути и севдалинке из старих времена. Ипак, показало се да „Змијању” недостаје инвентивности, јер се програм из године у годину понављао скоро у потпуности.[808]

Посљедњу зиму-двије пред слом Краљевине Југославије, „Змијање” је остало досљедно борби за просвјећивање запуштеног народа. Крајем 1939. је обновило сарадњу са читаоницама, сматрајући да ова мјеста окупљања не смију устукнути пред кафанама. Читаонице су се одржале по мањим мјестима, гдје су и даље служиле не само као читалишта, већ и као „зборне тачке” образованијих грађана и културних радника. Зато су у „Змијању” држали да те читаонице и даље могу бити пунктови за свеколико културно-просвјетно дјеловање тог, али и свих других друштава којима је мисија народни бољитак.[809] Ипак, избијање рата у Европи, неминовно се одражавало и на живот у Врбаској бановини, па и на рад „Змијања” Оно је временом, како рече Јово Зубовић, преузело посао „друштва за прву помоћ”. Наиме, поред редовних активности на просвјећивању народа, Културно друштво „Змијање” је сада све више радило на прикупљању школарине, књига, обуће и одјеће.[810]

Иако је и ранијих година било говора о томе, „Змијање” је пред Други свјетски рат још једном актуелизовало питање задругарства. Оно је истицало да је то „самопомоћ малога човјека нарочито у тежачком сталежу”, које је у многим европским земљама па и неким крајевима Краљевине Југославије „постигло велике успјехе”. *Развитак* је кроз перо Миахила Ђерића још неколико година раније писао о „Потреби удруживања”. Због тога је и Културно друштво „Змијање” ставило себи задатак да „проучи питање задругарства у Врбаској бановини”.[811]

Милан Јанковић налази да на простору бановине постоји чак 250 задруга, али само „на папиру”. Након више расправа, донијет је закључак да се одржи посебна конференција о тој теми, што је и учињено 9. маја 1940. у просторијама „Змијања”. Инжињер Драгомир

---

[808] Посјетиоци су, судећи по новинама, били веома задовољни па су „дуго акламирали интерпретаторе и по неколико пута их изазивали на пјевање”. *ВН*, 10. новембар 1940, стр. 2.
[809] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 307.
[810] Ј. З, *Друштво за прву помоћ*, „Развитак”, 1. фебруар 1941, стр. 60–61.
[811] Ђерић је заговарао отварање задруга и то „сирарске, ткачке, воћарске... већ према приликама и потреби”. Њих треба оснивати по селима, али и по варошима, гдје има више писмених људи, јер је „грађанин цивилизован и окретан, док је сељак примитиван и непокретљив”. М. Ђерић, *Потреба удруживања*, „Развитак”, 1. јун 1935, стр. 141–144; *ВН*, 30. јануар 1935, стр. 1.

Ђурђевић је поднио у име Главног одбора реферат о стању задругарства у Врбаској бановини и закључио да је оно „квантитативно и квалитативно врло слабо”, јер „влада опћа непросвјећеност, неукост и сиромаштво”. Мало је заинтересованих за такав рад, а и држава је задругарству више одмагала него помагала. Ипак, преовладала је жеља да се „одмах почне са ширењем и снажењем задругарства”. У том духу донијета је одлука да се оснује Обласна кредитна задруга „Змијање” са сједиштем у Бањој Луци. Њен задатак је да „удружи све пријатеље задругарства и задружног покрета” у једну јачу задругу. Временом би се основале и самосталне задруге по унутрашњости бановине, а оне би се учланиле у Обласну задругу „Змијања”.[812]

Рад је дао резултате, па је почетком јуна 1940. у просторијама „Змијања” одржана оснивачка скупштина Обласне кредитне задруге „Змијање”. За предсједника Задруге изабран је виши шумски савјетник у Дирекцији шума др Јово Зубовић. Усвојена су и правила, по којима је циљ задруге да „набавља за своје чланове новчана средства са што повољнијим условима; да развија и шири свијест о штедњи” итд. Предвиђено је да се од прихода 60% улаже у резервни а 40% у културни фонд. [813]

Дана 9. фебруара 1941. „Змијање” је у Дому краља Петра I Ослободиоца одржало своју редовну годишњу скупштину, показаће се посљедњу. Предсједавао је др Јово Зубовић, који је одао почаст члановима преминулим у току претходне године, а посебне поздраве упутио је министру пољопривреде Бранку Чубриловићу, који „није заборавио своју Крајину и друштва у којима је активно радио”. Из извјештаја секретара Ристана Малешевића сазнајемо да „Змијање” тада има око 40 организација у земљи, уистину, скоро све у Врбаској бановини. Има и 28 читаоница и књижница са око 4.000 књига по селима и око двије хиљаде учлањених читалаца. Они су претходне године читали око 7000 свезака. Основана је и Кредитна задруга „Змијање” која дјелује на простору Врбаске бановине. Инжењер Била поднио је благајнички извјештај. Из њега се могло видјети да је Друштво током претходних

[812] И Драгослав Љубибратић је у *Развитку* веома позвано указивао на значај задруга и потреби удруживања, од породица, преко црква до држава, те веома сериозно приказао стање многим земљама, од Њемачке, преко совјетске Русије, до Француске, Енглеске и Америке. Милан Јанковић, *Ближе селу*, „Развитак”, Бања Лука, 1. март 1935, стр. 91; Драгослав Љубибратић, *Задруге и удруживања*, „Развитак”, 1. јун 1935, стр. 212–220; Ристан Малешевић, *Расправа о задругарству*, „Развитак”, 1. јул 1940, стр. 243–245.

[813] У Управни одбор изабрани су др Јово Зубовић, др Новак Вареника, прото Мирко Мацура, агроном Петар Радошевић и судија Александар Јокановић. Ристан Малешевић, *Расправа о задругарству*, „Развитак”, 1. јул 1940, стр. 243–245.

12 мјесеци „на културне циљеве” утрошило завидних 100 хиљада динара, а располагало је имовином три пута веће вриједности. Извјештај секције за град поднио је инжењер Благојевић, а секције за село Драгомир Ђурђевић. Из два потоња извјештаја видјело се да је „Змијање” током претходне године организовало многобројна предавања, конференције и приредбе. Друштво се поносило што је од надлежних похваљен рад на савјетовању пољопривредника. „Змијање” је, наиме, за те потребе штампало посебне брошуре, „Поуке тежаку” које су бесплатно даване сељацима. Осим тога, већ годинама Друштво издаје часопис *Развитак*. О томе је реферисао професор Михајло Ђерић, који се похвалио да је часопис „продро у широке народне слојеве и да је врло добро примљен”. Могло се чути да је основано још 10 нових организација. Сиромашни ђаци добили су претходне године скоро девет хиљада динара. Када је у питању план за наредну годину, Зубовић је најавио да ће Друштво наставити са досадашњом политиком, што је значило и сарадњу са осталим друштвима. Усвојен је и буџет од 94 хиљаде динара. Јово Зубовић је још једном потврђен за предсједника, а изабрани су и нови чланови одбора.[814]

Уочи Поклада, 1. марта 1941, „Змијање” је приређивало своју уобичајену „народну приредбу”. На програму сијела биле су пјесме, игре, гуслари, те „позоришна слика” инспирисана Кочићем „Симеун ђак код котла”. Посјета је била задовољавајућа, а у публици је „примијећено много дама и господе у народним сељачким ношњама са „Змијања” и из Врховине уопште”. Драган Јовановић је извео „популарну тачку” под називом „На стражи”, а затим је млади гуслар, сељаче из Грахова, „са успјехом отпјевало неколико народних јуначких пјесама и било награђено одушевљеним аплаузом”. Приредбу је оплеменио наступ женског хора Учитељске школе под вођством Владе Милошевића.[815]

[814] За потпредсједнике су изабрани Душан Боберић и Драгомир Ђурђевић. У Управни одбор изабрани су: професор Божидар Благојевић, Војислав Радовић, Босиљка Косановић, Љубомир Неарловић, Милан Поповић, Јово Била, Гојко Поповић, Ристан Малешевић, Михаило Вуковић, Симо Свјетлица, Обрад Пашагић, Михаило Ђерић, Милорад Костић, Вукашин Бојевић, Десанка Ковачевић, Невена Јокановић. Замјеници чланова били су: Саво Миладиновић, Славко Пиштељић, Хусеин Кључо и Рајко Петковић. У Надзорни одбор су изабрани Светозар Зељковић, Богољуб Попадић и Саво Бузаџић а за њихове замјенике Новак Вареника и Владо Вуковић. *ВН*, 13. фебруар 1941, стр. 2; *Главна годишња скупштина*, „Развитак”, 1. март 1941, стр. 87–88.

[815] Посебност овој забави давала је најава да ће је преносити „Радиостаница у својој вечерњој емисији”. *ВН*, 19. јануар и 6. март 1941, стр. 1 и 2; Ристан Малешевић, *Главна годишња скупштина*, „Развитак”, 1. март 1941, стр. 87–89.

Само двадесетак дана прије њемачког бомбардовања Краљевине Југославије, „Змијање” је у властитим просторијама одржало ванредну скупштину своје задруге. Зубовић је „објаснио присутним задругарима, да је задруга прошле године касно почела са радом, па је одлучено да се прва пословна година продужи до краја ове године”. То би био разлог да се у 1941. години не сазива редовна скупштина. Предсједник „Змијања” подсјетио је да је задруга основана „са циљем, да, под што повољнијим условима, набавља кредите и пољопривредне справе задругарима из уже и шире околине Врбаске бановине” а који су организовани у „једну општу Обласну задругу”. Потпредсједник Задруге др Новак Вареника је у извјештају о раду истакао да је њено оснивање поздрављено од многих установа, јавних радника и „тежачког народа”, те да је Обласна кредитна задруга „Змијање” примљена у Главни савез српских земљорадничких задруга. Речено је и да је Управни одбор сваке сриједе имао сједнице, на којима је одлучивано о давању позајмица, примању нових чланова и другом. Како је реферисао Вареника, Управни одбор је могао бити задовољан бројем нових чланова и уопште радом Задруге. На челу Надзорног одбора био је инжењер Васкрсије Вуковић, који је реферисао да је дотадашњи рад био уредан. Укупан рад Задруге је за сам почетак њеног дјеловања, дакле, био задовољавајући. За предсједника Задруге поново је изабран Јово Зубовић.[816]

Као и многа друга културна друштва, и „Змијање” је након мартовског пуча и преузимања власти од стране младог краља Петра II одржало „свечану сједницу”. Она је уприличена заједно са управом Дома краља Петра I Карађорђевића. Јово Зубовић одржао је „ватрен говор” подвлачећи да је „земља очекивала овај радосни датум и промјену која одговара народном расположењу”. Позвао је све чланове Друштва да „стоје спремни ако их Отаџбина позове”. Била је то „лабудова пјесма” Културног друштва „Змијање”.[817]

Избијањем Другог свјетског рата прекинут је и рад Културног друштва „Змијање”. За непуних осам година рада, ово друштво, успјело је да се ријеши „баланса” Глушчевог „Змијања”, које је подигло споменик Петру Кочићу, и да се профилише као веома активно и амбициозно културно друштво. За разлику од „старог” Друштва, које је развило мрежу и кампању широм онодобне државе, па и у далекој Америци, Зубовићево „Змијање” се

[816] Ристан Малешевић, *Змијање. Ванредна скупштина задруге*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1941, стр. 114–115; *ВН*, 20. март 1941, стр. 1.
[817] *ВН*, 30. март 1941, стр. 2.

неминовно фокусирало на Врбаску бановину, односно, Босанску Крајину, иако је с времена на вријеме показивало амбицију да јаче дјелује и у даљим крајевима онодобне државе. Културно друштво „Змијање" је потенцирало, као је то Зубовић заговарао, „ситни рад" и то „одоздо", пропагирајући културни и општи прогрес, али „чувајући народну душу и народни карактер", тежећи да у својој мисији стигне до посљедњег засеока у Бановини. Осјетнији резултати његовог дјеловања могли су се очекивати за неколико година, али је нови рат затро скоро све његове резултате.

4.3. Одбор за подизање споменика краљу Петру I Карађорђевићу[818]

Одмах по ослобођењу и уједињењу у неким бањалучким круговима почело се размишљати, уистину „у неодређеном облику", о томе како да крајишки народ „дадне и видан знак своје радости и захвалности својем Ослободитељу", Краљу Петру I Карађорђевићу. Слично је било и у осталим срединама, па су по многим мјестима Босне и Херцеговине подизани споменици, спомен-плоче, разни домови, школе, паркови, чесме или мостови са именом краља ослободиоца. Таква идеја почела је сазријевати и у Бањој Луци, па је 12. јуна 1925, на иницијативу потпуковника Милисава Пенезића, у градској вијећници одржан састанак свих просвјетних и културних организација у Бањој Луци са циљем да се формира одбор који би спроводио ту замисао. Тако је основан Одбор за подизање споменика краљу Петру I Ослободиоцу, који ће наредних десетак година, уз одређене осцилације, интензивно радити и имати веома видно мјесто у културном животу Бање Луке, а по својој организацији, начину рада па и резултатима може се сврстати међу најзначајнија бањалучка друштва свога времена.[819]

На приједлог пуковника Пенезића, за предсједника Одбора изабран је стари национални радник Спасоје Бабић, ратни друг Петра Мркоњића. За потпредсједнике су изабрани Вукосав Груберовић, Хасим-бег Имамовић и Анто Јовић млађи. На Бабићев приједлог, а

[818] Иако је, дакле, ријеч о Одбору, он суштински има карактеристике друштва. Далибор Новаковић, *Правилник Одбора за подизање споменика краљу Петру I Великом Ослободиоцу у Бањалуци*, ГУАР, год. X, бр. 10, Бања Лука, 2018, стр. 367–368.
[819] Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 210; *ВН*, 14. мај 1933, стр. 1.

како је то предвиђао и Правилник,[820] за почасне предсједнике Одбора изабрани су митрополит Василије, бискуп Гарић и муфтија Мухамед Шефкет ефендија Курт. Одбор је имао 19 чланова а састајали су се најмање мјесечно. Прву сједницу Бабић је заказао за неколико дана по оснивању у Занатлијском дому, а на њој су изабрани секретари, професори Павао Пајић и Драгутин Кокановић и благајник, Саво Самарџија, директор банке.[821]

Почетком наредне године предсједник Одбора Спасоје Бабић и секретар Данило Узелац молили су власти Врбаске области (жупаније) да поведу рачуна да будући споменик буде „видан и достојан израз захвалности и признања цјелокупне Босанске Крајине, чији је центар Бања Лука". Наредних година сакупљани су прилози, а први улог дали су бањалучки учитељи. Одбор је релативно активно дјеловао до краја 1927. када је застао са радом „због економских и других препрека", а засигурно је томе допринијела и смрт предсједника Спасоја Бабића. На рачуну је тада било око 125.000 динара.[822]

Тек 1929. рад Одбора је обновљен, а на његовом челу се нашао агилни адвокат др Димитрије Закић. На првој сједници новог одбора дефинитивно је одлучено да се не подиже споменик. Превагнуло је прагматичније рјешење: градиће се Дом краља Петра I Ослободиоца у који би се смјестила сиромашна крајишка дјеца или, евентуално, учитељска школа. Одбор је проширен, а усвојен је и Правилник, који је дефинисао статус чланова, добротвора, оснивача, помагача и прилагача. Осим тога, Одбор је октобра 1930. за свог почасног предсједника изабрао бана Милосављевића.[823]

Кренуло се у велику акцију прикупљања средстава за градњу Дома. Начињене су и маркице са ликом краља Петра I Карађорђевића, а јуна 1930. организована је академија, са предавањем о животу почившег српског краља. Чланице женских друштава у Бањој Луци одлучиле су основати и женску секцију, а формирана је грађевинска секција. Градске власти

---

[820] Занимљиво је да је Правилник писан наизмјенично, један члан ћирилично а наредни латинично. Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 367–368.

[821] У Одбор су изабрани: Коста Димитријевић, Хасан-бег Ћинић, Михајло Ољача, Хамзага Хусеџиновић, др Павао Пајић, потпуковник Милисав Пенезић, Никола Нико Мајкић, Васо Давидовић, Иво Јовић, Паво Гргић, Драгутин Кокановић, Саво Самарџија и Саламон Исак Пољокан, а касније и др Ејуб Мујезиновић и Никола Кољевић. *Отаџбина*, 15. јуна 1925, стр. 3; Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 367; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 214; Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 210.

[822] *Књижевна Крајина*, фебруар 1931, стр. 75; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 214.

[823] Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 210–211; *Нова штампа*, 19. октобар 1930, стр. 2.

одлучиле су да Одбору дарују земљиште вриједности око 200.000 динара. Скупштина Одбора, одржана 14. децембра 1930, била је веома успјешна. Укупно се набрало око 380.000 динара.[824]

Одбор за подизање споменика приредио је 17. јануара 1931. веома успјешну забаву, чији је чист приход био преко 10.000 динара. Осим тога, Одбор је одлучио да се 14. јуна 1931. у цијелој Врбаској бановини одржи и Дан војводе Петра Мркоњића. Тога дана би се држале академије а у градовима и продавао „цветак у корист акције за подизање споменика", по школама би се по један динар продавало 45.000 маркица са ликом Петра Мркоњића. Навече истог дана би се одржале забаве. Бан је одобрио и подржао акцију. Прослава је одржана, а у њој је предњачила Бања Лука. До подне је продавано цвијеће по улицама и трговима, а потом је у Народном позоришту одржана академија. Забиљежено је да је позорница била украшена сликом Петра Мркоњића у четничкој одори коју је урадио Шпиро Боцарић. Успјех ове манифестација „и материјални и морални био је ванредан", јер је манифестација одржана и у „најзабаченијем кутку наше Бановине". Прикупљено је преко 100.000 динара. На концу, Одбор је бројао 11 великих добротвора, пет добротвора, 43 оснивача, 80 помагача, и преко 400 прилагача и то не рачунајући чланове у среским мјестима. Међутим, за градњу Дома ваљало је сакупити позамашних 1,5 до 2 милиона динара, а Одбор је 1931. године тек пребацио пола милиона.[825]

Одбор је на рачуну, дакле, имао завидну суму, али то је било тек четвртина или максимално трећина потребног новца за градњу планираног објекта. Са друге стране, Друштво „Змијање", у међувремену, подигло је споменик Петру Кочићу, али је морало да ревидира амбициозне планове. Са треће стране, и сам бан Милосављевић, велики неимар и заљубљеник у позориште, од почетка је смјештај бановинског позоришта у адаптираној згради соколане сматрао привременим. Он је имао жељу да изгради намјенску зграду, али

[824] „Шипад" је дао 100.000 динара, по 50.000 динара уплатили су Банска управа и Градска општина Бања Лука, а исти износ обећала је и Српска православна црквена општина; по 10.000 динара уписали су Српски кредитни завод, Српска централна банка, Општина у Грачаници и Општина у Санском Мосту; по три хиљаде бискуп Гарић, владика Василије и Димитрије Закић, „Исак Пољокан и синови", Хамдија Афган, Општина у Дрвару и Босанско а.д. за искоришћавање дрва; од хиљаду до двије хиљаде уписало је педесетак институција и грађана. *Књижевна Крајина*, фебруар 1931, стр. 75–76; Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр.., 211.

[825] *ВН*, 19. и 28. мај 1931, стр. 2 и 5; 18. јун 1931, стр. 3; *Рад одбора за подизање споменика Краљу Петру I Великом Ослободиоцу, у Бањој Луци*, „Књижевна Крајина", фебруар 1931, стр. 75; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 214–215; *Нова штампа*, 19. октобра 1930, стр. 2.

се, након великог замаха прве двије године бановања, већ крајем 1932. почео осјећати недостатак новца. То га је нагнало да и сам тражи могућности увезивања са приватном иницијативом. У таквој клими крајем 1932. јавила се идеја да се удруже снаге Одбора за подизање споменика краљу Петру и „Змијања". По том плану, „Змијање" би већи дио преосталог новца приложило за градњу Дома краљу Петру у коме би Друштво добило просторије. Штавише, прваци Змијања заговарали су да се том пројекту на сличан начин прикључи и Коло српских сестара и Српска читаоница. Са своје стране, бан Милосављевић би се са градским властима побринуо да се обезбиједи грађевинско земљиште у центру града.[826]

За саму градњу Дома био је задужен посебан, Ужи одбор или Извршни одбор од 11 чланова. Чинили су га представници Одбора за подизање споменика краљу Петру I Ослободиоцу, Друштва „Змијање" и Банске управе, а на челу је био др Димитрије Закић.[827]

Дана 23. априла 1933. одржана је редовна годишња скупштина Одбора. Закић је реферисао о раду у протеклој години. Секретар Стамболија поднио је опширан извјештај. Управо њих двојица су предочили скупштини план по коме би дом требао имати позоришну салу, музеј, салу за предавања, малу салу за сједнице, а под кровом здања би се скрасила Српска читаоница и остала културно-хумана друштва, као и двије спомен собе – краља Петра и Петра Кочића. Процјењивало се да ће зграда коштати око 2,5 милиона динара. На концу скупштине, формално је разријешена стара управа, а у новоизабраној су се нашли исти прваци, са др Димитријем Закићем на челу.[828]

Одбор за подизање Дома краља Петра је коначно направио калкулацију по којој би то друштво у изградњу Дома уложило 905 хиљада динара, земљиште купљено од Рудовића, које се налазило у близини Војне команде, које је уступио трговац Милан Јанковић, као и дио грађевинског материјала. Међутим, бан Милосављевић је одустао од раније намјере да се од породице Рудовић купи стара, трошна кућа и пратеће земљиште. Са друге стране,

[826] *ВН*, 7. април 1933, стр. 7; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 294.
[827] Овај одбор се често назива и „Грађевински одбор". Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 216, 295; Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 212; *ВН*, 11. мај 1935, стр. 2.
[828] Дискусија се повела око локације будућег Дома. Једни су били за земљиште које је већ добијено од града, а други да се подигне поред парка. Договорено је да се по том питању управи дају одријешене руке, али да се брзо реагује јер је и градња договорена већ у мају те године. *ВН*, 26. април 1933, стр. 6; Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 211.

„претекло” је 930.000 динара од градње чиновничких станова, Банске управе и Банског двора, те је бан одлучио да се тај новац преусмјери у заједнички пројекат Дома краља Петра. План је сада био да се у Дом смјесте и двије бановинске установе – Позориште и Музеј – који неће плаћати закупнину, у чему је био директан интерес банских власти. Осим тога, Банска управа је обезбиједила и грађевински материјал у вриједности око 250.000 динара. Када се овоме додало 300.000 хиљада динара од „Змијања”, било је то довољно да се објекат изгради.[829] У свему томе, градска општина даровала је земљиште за подизање Дома вриједно око 200.000 динара. Ријеч је о земљишту преко пута тзв. Царске куће, „између три булевара”.[830] Остало је да овај договор потврде скупштине друштава. Скупштина Одбора за подизање Дома краља Петра I Карађорђевића је ускоро верификовала договор. Остало је да и „Змијање” учини исто.[831]

Израда пројекта за Дом „повјерена је архитектима Техничког одјељења Краљевске банске управе Врбаске бановине, тачније његовом архитекти Бранку Јовановићу, који ће бити и надзорни инжењер приликом градње. Грађено је о пројекту архитекте Јосифа Голднера, који је однекуд дошао у Бању Луку и почетком 1933. израдио „скицу пројекта Дома краља Петра I”.[832] Крајем јула објављена је лицитација за грађевинске послове. Земљани радови су почели половином августа те године а њима је руководио предузимач Александар Вулић из Бање Луке.[833]

---

[829] *ВН*, 12. мај и 15. децембар 1933, стр. 1. и 2, те 11. мај 1935, стр. 2; С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 82, 258–259; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 295.

[830] Овај мали простор називан је „Парк Зрински” а на њему је био киоск Ђире Чепркаловића. Уз парк био је дио земљишта које је Одбору за подизање споменика краљу Петру поклонио Милан Јанковић. На овом земљишту налазила се барака и гаража коју је користио Милан Милић. Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 363–364; *ВН*, 14. мај 1933, стр. 1; З. Пувачић, *Стара Бања Лука*, стр. 47–48.

[831] Како је у *Врбаским новинама* писао Вук Јеловац у чланку под насловом „Гори образ Босанској Крајини”, било је и оних који су заговарали да Банска управа остане при куповини Рудовића куће и да се тамо гради позориште. Иза тога су, како наводи Јеловац, били лични интереси појединаца жељних добре провизије. Два дана након Јеловца, Ненад Борић објавио је у истим новинама врло лијеп, помирљиви коментар. То, ипак, није смирило страсти, па су Тодор Лазаревић, Стево Мољевић и Јован Зубовић ангажовали адвоката Стеву Мољевића и тужили Јеловца за клевету, а Зубовић је поднио тужбу и против уредника *Врбаских новина*, Божидара Весића, која је касније повучена. Спор је стигао до Врховног суда у Сарајеву, који ће децембра 1933. поништити пресуду Окружног суда и ослободити Јеловца сваке кривње. *ВН*, 12. и 14. мај 1933, стр. 1, те 11. јануар 1934, стр. 2.

[832] Голднер је умро јуна 1935. у Бањој Луци. Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 363; *ВН*, 7. децембар 1935, стр. 3.

[833] На подизању и опремању објекта ангажовано је неколико предузећа из Загреба, Љубљане, Београда, Камника, Старе Градишке и Бање Луке Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 365; Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 213–214.

Почетком октобра 1934. Дом је био завршен. Бања Лука, која се од оснивања Бановине „преобразила у савршен и привлачан културни центар”, добила је још један „диван украс”. Зграда је подигнута „у модерном стилу”, а улаз су украшавала два рељефа Драгутина Инкиострија који приказују живот у Крајини у мирно и ратно вријеме, са рамовима у мотивима из народне орнаментике.[834] Међутим, Марсејски атентат пореметио је планове о свечаном отварању Дома, па ће први догађај у њему, у ствари, бити комеморација краљу Александру 11. новембра 1934. Одбор је, наиме, одлучио да због „општенародне жалости не буде, за сада, никаквог свечаног ни формалног отварања”, него да будући станари „уђу у одређене им просторије и почну са својим редовним радом”. У ово здање ће се тако смјестити бановинско позориште, музеј, а у 14 мањих и већих соба Друштво „Змијање”, Српска читаоница. Осим тога, Дом је имао и „дворницу” са око 130 сједишта за „разне годишње скупштине конференције разних друштава а и за јавна предавања”. Поврх тога, на крову су се налазиле терасе на којима се током љета могу приређивати разне друштвене приредбе. Тиме је Одбор остварио свој циљ да подигне споменик краљу Петру а „захвална Крајина поред вјерности народним идеалима одужила му се и на овај начин”.[835]

Почетком 1935. завршаване су декорација и многи унутрашњи радови. Наредне, 1936. у Дому ће се скрасити и новооснована Народна библиотека Врбаске бановине. Ускоро ће у улазном холу бити постављено и попрсје краља Петра I Карађорђевића, а фасаду ће красити велики натписи, на ћирилици и на латиници, „Дом краља Петра I Ослободиоца”. Иако је Дом увелико био усељен, било је неких ситнијих пропуста, па је након отклањања тих недостатака, коначан технички пријем објекта колаудациона комисија извршила 2. априла 1935. Тако је Дом краља Петра I Ослободиоца и формално стављен у употребу. Др Димитрије Закић могао је бити задовољан, а Одбор за подизање споменика краљу Петру I Карађорђевићу испунио је своју мисију и, како рече бан Милосављевић одужио се „сенима

[834] На једном рељефу су гусле, преслица и фрула, а на другом гусле, ханџар, двије кубуре и буздован. Ови „амблеми” казивали су да Дом служи „културним и витешким циљевима Мркоњићеве Крајине”, јер ће у њему, осим народног позоришта и музеја, бити смјештена и културна, хумана и витешка друштва.

[835] Прва представа у новом позоришту, Нушићев *Наход*, биће одиграна 14. новембра. *ВН*, 13. новембар 1934, стр. 3; Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 366; *Време*, 8. децембар 1934, стр. 14.

блаженопочившег краља Петра Великог". Са опремом и намјештајем, Дом је коштао око три милиона динара, а сви послови давани су домаћим извођачима [836]

4.4. Друштво „Крајишник"[837]

Друштво „Крајишник" за подизање дома и споменика Гаврилу Принципу у Босанском Грахову основано је 1934. у Сарајеву, гдје је било и сједиште Главног одбора. Носећи тај „регионални и историјски назив" и славећи видовданског атентатора, Друштво је проширило дјелатност, те основало пододборе у Београду, Босанском Грахову, Дрвару, Суботици, Краљеву, Зеници, те, разумљиво, у Бањој Луци. Оснивач и предсједник бањалучког пододбора овог друштва био је чиновник Ристо Џепина, старином Граховљак. На његову иницијативу 3. марта 1935. сазвана је и оснивачка скупштина у башти кафане код Шипса. Скупштину је отворио управо Џепина „лепим говором" у коме је изнио потребу подизања просвјетног дома у Грахову. Позвао је своје земљаке и друге Крајишнике да потпомогну ту акцију. Приједлог је прихваћен, те је тако основан Пододбор Друштва „Крајишник" у Бањој Луци, а Џепина је изабран за његовог предсједника.[838]

Наредног мјесеца *Врбаске новине* донијеле су велики апел грађанима да се уписују у „Крајишник", уз напомену да удружење већ ради „са великом марљивошћу". Лист доноси и имена 16 уписаних чланова у бањалучки пододбор.[839] Друштво „Крајишник" је ускоро развило „интензивну акцију на многим странама". Посебно агилан био је предсједник Ристо Џепина, који је радио на омасовљењу Друштва, па не чуди што су *Врбаске новине*

---

[836] Д. Новаковић, *Правилник Одбора..*, стр. 364–365; Д. Дамјановић, *Дом краља Петра..*, стр. 214–215; С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 259; *Врбаке новине*, 11. мај и 12. новембар 1935, стр. 2.

[837] Друштво је предводио прото Никола Скарић. Занимљиво је да су Правила Друштва у закључним одредбама предвиђала да се „у случају да се друштво растури ма из којих разлога" прије него што оствари своју сврху, цјелокупна имовина Друштва предаје се Културном друштву „Змијање", као засебан „фонд Гаврила Принципа". *Правила. „Крајишник". Друштво за подизање дома и споменика Гаврилу Принципу у Бос. Грахову*, Сарајево, 1934, стр. 1; Данка Дамјановић, *Спомен-дом Гаврила Принципа у Грахову*, ГУАР, год. VI, бр. 6, Бања Лука, 2014, стр. 342.

[838] За потпредсједника је изабран Ђорђе Ђурица, за секретара Милан Скакић, за благајника Миле Пуцар, а за чланове Управе: Јово Кошчица, Миле Вуковић, Миле Кесић, Вид Мирчић и Винко Шарић. У Надзорни одбор изабрани су Тодор Кесић, Иво Дујић и Момчило Билбија. *ВН*, 27. фебруар и 6. март 1935, стр. 2.

[839] То су др Тодор Лазаревић, Милан Поповић Мићин, Максо Ђурковић, Давид Павлишин, Ристо Томић, Јово Димитријевић, Милорад Љубибратић, Теодор Вајс и др. *ВН*, 21. април 1935, стр. 2.

половином јуна 1935. донијеле списак неколико десетина нових чланова, међу којима читамо и имена др Бранка Чубриловића, професора Михајла Ђерића, др Мавра Селеша, професора Владе Милошевића, Мирка Паскола, Рудолфа Цисаржа и других. Два мјесеца касније, новине су донијеле имена још неколико десетина нових чланова Пододбора, међу којима су: бан Кујунџић, др Ђорђе Букинац, трговци Коста Димитријевић, Салом Сарафић и Ђорђо Стричевић, јувелир Марко Салом, директор Гимназије Стево Миладиновић, стоматолог др Хинко Кале и други.[840]

Друштво је у свом раду имало „високи национални циљ" и „лепе патриотске намисли славећи личност која је „оличење високе крајишке менталности, крајишког темперамента и високог патриотизма, чојства и јунаштва". У добротворе Друштва већ су се уписали Краљевска банска управа и „Бата" са по 5.000 динара; бан Кујунџић приложио је три а народни посланик Лазаревић хиљаду динара. Још двадесетак грађана и установа уписало се у „утемељиваче" Друштва, десетине грађана дали су прилоге 250, 150 или 125 динара. Лијеп прилог Друштву дали су и Срби из САД окупљени око друштва „Савез Србобрана".[841]

Дана 11. априла 1937. Пододбор је у Соколском дому одржао другу редовну скупштину. На дневном реду била су уобичајена питања, избор новог руководства, те приједлози за главну скупштину Друштва. Предсједавао је Ристо Цепина. Он је подсјетио да је циљ Друштва двојак: „морално-национални", с којим се одужује Принциповој сјени, и културно-просвјетни, јер ће Дом носити Принципово име и бити „уточиште најважнијих установа у запуштеном али родољубивом његовом горштачком месту". Скупштина је одала почаст преминулим члановима, знаменитом проти Милутину Ескићу, др Димитрију Марковићу и Војиславу Додигу. Секретар Друштва, учитељ Милан Скакић, подсјетио је да се у Бањој Луци Друштву прикључило у почетку 50-ак чланова, углавном Принципових Граховљана. То је било довољно за оснивање Пододбора, те се затим кренуло у ширу акцију, тако да је број чланова порастао на преко 300, а Друштво располаже са око 90 хиљада динара уписане чланарине. Међутим, није све било тако идилично. Неки Бањалучани високог положаја су одбили да се упишу у „Крајишник" те су, штавише, о Друштву „говорили са омаловажавањем". Таквих је, ипак, било мало. Са друге стране, Друштво је имало снажну

[840] *ВН*, 16. јун и 28. август 1935, стр. 2. и 3.
[841] Д. Дамјановић, *Спомен-дом Гаврила Принципа..*, стр. 2 и 3.

подршку бана Кујунџића, а веома захвално је било и *Врбаским новинама*, које су „најисправније доносиле корисне чланке у сврху пропаганде за друштво". На крају, скупштина је изабрала ново руководство, поново са Ристом Џепином на челу; за почасног предсједника Пододбора скупштина је изабрала Саву Надбантића, тадашњег начелника Управног одјељења Банске управе, „старог пријатеља Принципових Граховљана и помагача овог друштва". У међувремену, Главни одбор у Сарајеву најавио је да би зидање Дома могло почети већ током те године, што би требало да се озваничи на главној скупштини Друштва почетком маја.[842]

Друштво по свој прилици ипак није било задовољно радом, па је крајем маја 1937. у новинама објавило апел којим их „позивље да се придруже овој патриотској акцији". Марта наредне године бањалучки пододбор „Крајине" најавио је да ће своју дјелатност проширити и ван Врбаске бановине, „углавном на она места где се налази који Крајишник". На тај начин, хвалили су се из Пододбора, у акцији „учествује цела Југославија, јер нема важнијег центра у земљи у коме се неће наћи макар један Крајишник а тај један Крајишник довољан је да у дотичним срединама изазове интересовање за овако узвишену патриотску намисао". Иза ове кампање стајао је агилни Ристо Џепина који је управо тих дана упутио свим грађанима Бановине а и ван ње „нарочити распис у коме је апеловао на стари крајишки патриотизам". Новине су марта 1939. јављале да се очекује да ће се са зидањем тог „националног дома" почети истог прољећа. Међутим, сакупљена средства нису била довољна за покрију све трошкове, што је тјерало Друштво да прошири акцију. Судећи по првим натписима, одзив грађана био је веома добар. Ускоро су се јавила три нова утемељивача и десетак прилагача, а јавили су се и помагачи из Савске бановине.[843]

Београдски пододбор „Крајишника" организовао је 2. априла 1939. Свечану академију у част Гаврила Принципа у тамошњем Соколском дому. На програму је био и говор Рудолфа Цистлера на тему „Како сам бранио Принципа и другове", а Пододбор је преко *Врбаских*

[842] У Управни одбор изабрани су и: Ђуро Ђурица, Милош Скакић, Давид Арежина, Јован Кошчица, Андрија Личина, Миле Кесић, Отокар Лабеј, Вид Грубор, а за заменике: Душана Радовановића и Јову Наумовића. У Надзорни одбор изабрани су др Бранко Чубриловић, Милорад Павловић и Лазар Адамовић. *ВН*, 15. април 1937, стр. 2, *Правда*, 19. јун 1937, стр. 7.

[843] Мјесец-два касније, Друштво је подржало још неколико десетина грађана Бање Луке и Врбаске бановине прилозима од 125 до 500 динара. *ВН*, 30. мај 1937, стр. 3, те 12. март, 1. и 4. јун 1939, стр. 1 и 2.

новина апеловао „на све родољубе и патриоте, да неизоставно присуствују овој академији”.[844]

Идејно рјешење Дома у Босанском Грахову који ће носити име Гаврила Принципа начинио је сарајевски архитекта и негдашњи младобосанац Душан Смиљанић. Темељи за ово здање освештани су на Перображење, 19. августа 1939. Жеља Друштва била је да се пожури са радовима да би се до зиме објекат ставио под кров.[845] Крајем 1939. *Врбаске новине* донијеле су повелик чланак о „Крајишнику” под насловом „Принципов спомен – дом под кровом”. Наиме, након четири године рада, Друштво „Крајишник” сакупило је око 600 хиљада динара, те је било спремно да акцију приведе крају. Повелика зграда Дома је сазидана и закровљена. Потврђено је да ће Дом бити намијењен свим културно-просвјетним установама и витешким друштвима, али и једној школи. Наиме, ни двије деценије након уједињења, Грахово није имало ни једну средњу школу. Међутим, ваљало је наставити са уређењем и опремањем Дома, за шта је требало још око 800.000 динара, а Друштво је своје залихе потпуно исцрпило, те је поново апеловало на „родољубиве грађане”, који се још нису укључили у акцију. „Крајишници, узидајте сви по који камен у Принципов дом!”, апоеловали су из Друштва и обећавали да ће се имена дародаваца чувати у „нарочито одређено Принциповој соби” у будућем Дому.[846]

Половином априла 1940. у Соколском дому одржана је скупштина Друштва. И овај пут руководио је Ристо Џепина, који је подсјетио присутне на тешке прилике у Принциповом завичају. Друштво је до тада на простору цијеле државе сакупило око 600 хиљада динара, а од тога је бањалучки пододбор, како најјачи у Југославији, набрао око 128 хиљада. Укупним новцем је претходне године под кров стављен Спомен дом у Грахову. Сада је процјењивано да за опремање треба још толико новца. Зато је ваљало наставити акцију. Изабрана је и нова управа, са Џепином на челу.[847]

---

[844] *ВН*, 1. април 1939, стр. 1.
[845] Д. Дамјановић, *Спомен-дом Гаврила Принципа..*, стр. 342–343.
[846] У међувремену, *Врбаске новине* објављивале су и то на насловној страни спискове даваоца прилога. Тако 7. априла 1940. читамо имена неколико десетина приложника који су за ту акцију дали од 50 до 1000 динара. *ВН*, 13. децембар 1939, стр. 3.
[847] У Управни одбор изабрани су: др Славко Пиштељић, Драгутин Ђорђевић, Загорка Хоужвин Цигановић, Ристо Илић, Ђорђе Ђурица, Видоје Бјелица, Стево Новаковић и Лазо Шево. У Надзорни одбор изабрани су: др Бранко Чубриловић, Милорад Пувачић и Лазар Адамовић. *ВН*, 21. април 1940, стр. 2.

У овој фази рада посебно се ангажовао београдски Пододбор којим је руководио др Божидар Марковић, професор Универзитета. Вајар Ђорђе Јовановић је израдио попрсје Гаврила Принципа, које ће стајати испред дома у Грахову, а предложио је да се оно фотографише, те умножи и продаје. Било како било, до краја 1940. Дом је дјелимично уређен и усељен. Довршена су „два стана за становање и велика сала на коју су стављени провизорни прозори, тако да ће моћи да служи за јавне приредбе и соколске вежбе."[848] Међутим, ускоро је избио нови свјетски рат, који је по некима само наставак оног првог, „Гавриловог". Радови на завршетку Дома ће стати као и дјеловање Друштва „Крајишник", па и његовог бањалучког пододбора.

4.5. Железничко певачко друштво „Врбас"

Ово пјевачко друштво из Предграђа основано је вјероватно у октобру 1935. Хоровођа је био Марко Чанковић. Забиљежено је да је 1. децембра 1935, заједно са „Јединством" и музиком 33. пјешадијског пука, у Соколском дому учествовало у „забави са бираним програмом и игранком", а поводом 17 година од уједињења. Током наредне године имало је још неколико наступа на приредбама.[849]

ДРУШТВО је „за кратко време постигло завидан успех", па се осоколило. На Ускрс 12. априла 1936. у кантини парне пилане у Трапистима, приредило је свој први концерт. Извело је више композиција домаћих и страних аутора. Организована је и „богата томбола, шаљиви затвор, шаљива пошта" и, свакако, „обилан бифе". Поврх свега, за публику из града обезбијеђени су и „удобни аутобуси" који ће полазити испред два бањалучка хотела – Босна и Палас. Забиљежено је да је Женско пјевачко друштво „Врбас" за 9. јул 1936. у бањи Слатини приређивало „концерат са игранком".[850]

---

[848] Д. Дамјановић, *Спомен-дом Гаврила Принципа..*, стр. 344; *Време*, 13. мај 1940, стр. 9.
[849] *ВН*, 1. децембар 1935, 8. април 1936, стр. 3; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 86.
[850] Концерт је најављен „Код Принца", а улазнице су коштале пет динара. *ВН*, 10. април и 7. август 1936, стр. 5. и 2.

5. ОСТАЛА ХУМАНА ДРУШТВА

5.1. Црвени крст[851]

Након уједињења, отворено је и питање дјеловања Црвеног крста на простору новостворене државе. Питање је ријешено тако што је дјелокруг рада Српског друштва Црвеног крста, основаног и међународно признатог још 1876, проширен на територију цијеле Краљевине СХС. Држава је подијељена према потребама Црвеног крста, а на скупштини априла 1926. подјела је ревидирана, па је створено 14 области; Бања Лука ће потпасти под ингеренцију сарајевске области Црвеног крста.[852]

Питање организације Црвеног крста ријешено је одлуком владе од 29. јула 1921. године, када је ријешено да се Црвени крст Краљевине Србије трансформише у Црвени крст Краљевине СХС. Тиме је настављен правни континуитет још из 1876. године а дефинисано је и питање употребе знака Црвеног крста. Уз подршку Министарског савета Краљевине СХС, Црвени крст је 1923. године донио нова Правила која су значила реорганизацију овог друштва. По њима се формира Главни одбор Црвеног крста Краљевине СХС са сједиштем у Београду, а реорганизују се постојећи одбори и оснивају нови у цијелој земљи гдје нису постојали. У нашем случају то је значило иницијативу за оснивање одбора у Бањој Луци. У истом акту читамо да је годишња чланарина 30 динара, а за „помагаче" (дјеца, сиромашни, инвалиди) 6 динара. „Стални чланови" су они који годишње издвоје најмање 500 динара, „утемељачи" они који одједном дају 2.000, „добротвори" 10.000 а „велики добротвори"

[851] Почеци дјеловања Црвеног крста у Бањој Луци могу се, свакако, тражити у раду Добровољне задруге Српкиња, коју је на самом почетку 20. вијека утемељила Јованка Милошевић. Ово друштво ће, уистину, послије уједињења прерасти у Коло српских сестара, али ће имати неспорну заслугу и у развијању ширих хуманитарних идеја и акција. То се потврдило у годинама послије анексије, када се код крајишких Срба пробудило родољубље и жеља да се помогне војсци краља Петра која је ослобађала Косово и Стару Србију. Тада је Петар Кочић, као члан босанског Сабора, изабран на чело Одбора за прикупљање прилога за Црвени крст на територији Босне и Херцеговине. Одбор је за само три мјесеца прикупио преко милион златних круна у новцу и исто толико у санитетском материјалу. Управо у то вријеме, у Бањој Луци је дјеловала Јованка Милошевић, која је за српску војску прикупила преко два вагона обуће и одјеће. *Бања Лука. Знамените жене у историји града*, Бања Лука 2014, стр. 75–80; Ђ. Микић, Бања Лука. *Култура грађанског друштва*, стр. 277.

[852] По Правилима из 1933. Друштво је било под „највишом заштитом" краља и краљице, а подмладак Црвеног крста под заштитом насљедника престола; *Правила Друштва црвеног крста Краљевине Југославије и Закон о Друштву црвеног крста Краљевине Југославије*, 1933, стр. 5, 63.

50.000 динара. Ваља додати да је од свих чланарина у Главни одбор просљеђивано чак двије трећине износа![853]

Потакнут новом организацијом и импулсима из Београда, Црвени крст у Бањој Луци основан је већ почетком 1924, а убрзо је постао једно од најмасовнијих друштава. Већ тог прољећа млади из Црвеног крста организовали су прославу ове хумане институције уз судјеловање свих школа и културних друштава. У богатом програму било је предавање у Вишој дјевојачкој школи о значају Црвеног крста, те поворка градом са војном музиком, све до излетишта у Борику. Тим поводом на подручју Врбаске области прикупљено је скоро 19 хиљада динара, од чега у самој Бањој Луци нешто преко двије. Занимљиво је да у сеоским подручјима није прикупљен ни динар.[854]

Крајем маја 1925. године, из Главног одбора су Великом жупану у Бањој Луци слали допис у коме траже да се подржи прослава Дана Црвеног крста 8. јуна, уз сугестију да та прослава буде и нови импулс за оснивање одбора Црвеног крста тамо гдје нису формирани.[855] Ипак, ускоро је Великом жупану стигао извјештај да у Бањој Луци „није скупљено ништа", осим Подмлатка који је на једној забави прикупио око 2.200 динара.[856]

Рад бањалучког одбора Црвеног крста био је поприлично интензиван: организовани су многобројни курсеви за добровољне болничарке, самарићански течајеви, приредбе и друге манифестације. Посебно су били активни предсједник Мјесног одбора Марко Ливњаковић и Симо Којић. Ливњаковић је 1928. добио „највише признање и одликовање", а наредне године Мјесни одбор је одликован Дипломом – захвалницом Главног одбора Црвеног крста из Београда. О порасту угледа Црвеног крста у Бањој Луци говори и податак да се број чланова удвостручио „што је био знак да су шири народни слојеви почели да цијене хумани рад Црвеног крста". Тренд је настављен и наредних година, па је број чланова увелико премашио хиљаду.[857]

---

[853] АРСБЛ, ВЖВО, 26, Министарство унутрашњих дела Краљевине СХС – Одељењу за БиХ, 7. септембар 1923.
[854] АРСБЛ, ВЖВО, 26, Министарство унутрашњих дела – Великом жупану, 13. јул 1925; *Отаџбина*, 30. мај 1925, стр. 3.
[855] Дописи су упућени и свим среским начелницима са молбом да се прослиједе у „свако село". АРСБЛ, ВЖВО, 26, Друштво Црвеног крста – Великом жупану, 26. мај 1925.
[856] АРСБЛ, ВЖВО, 26, Поглавар Градског среза – Великом жупану, 6. јул 1925.
[857] *ВН* 13. фебруара 1934, стр. 3.

Основан је и одбор Подмлатка Црвеног крста,[858] чији је рад био успјешан од самог почетка. На његовом челу био је професор Драгутин Бајо, који је већ 1926. одликован Сребрном медаљом. Подмладак је 1929. организовао Матерински дан, а у програму су учествовала дјеца из забавишта Кола српских сестара, те гимназијалци и хор Учитељске школе.[859]

Мјесни одбор је до краја 1929. извео први и започео још један „Самарјанаски течај". На други, који је почео децембра те године, уписало се 45 полазника, а један број кандидата је одбијен до прољећа наредне године због превеликог интересовања.[860]

Бањалучки одбор прославио је 15. јуна 1930. Љетни дан Црвеног крста, који је установљен осам година раније, на дан када се краљ Александар вјенчао са румунском принцезом Маријом. Сада је у Бању Луку, на позив Марка Ливњаковића, допутовао Тугомир Алауповић, први потпредсједник Главног одбора Црвеног крста Краљевине Југославије. Одан југословенској идеји, Алауповић је величао династију и државу, поручујући да је „Косовка девојка – прва сестра Црвеног крста", те да је „држава преча од свега, а заветна мисао свију нас".[861]

Дана 9. октобра 1931. Централни народни одбор Црвеног крста Краљевине Југославије објавио је јавни позив грађанима да „откину од својих уста" и помогну браћу из кршевитих крајева које је погодила суша па им „прети потпуна пропаст" и то „не само голим животима њиховим и деце њихове него и њиховој ситној и крупној стоци.[862] Наиме, зима 1931/1932.

---

[858] Подмладак Црвеног крста је основан 1921, а идеја се родила у току Великог рата. Циљ Подмлатка био је „да децу у доба младости када су подложнија сугестијама надахне духом пожртвованости, љубави према ближњима, према народима, који чине основу идеала Црвеног крста", да се тако створе генерације „здаве телом и духом, лишене мржње, те способне да сарађују на изградњи хуманијег друштва". Због тога се од Подмлатка Црвеног крста тражило „не само да се у ње развије дух солидарности и пожртвовања, него да се он и на делу покаже". *ВН*, 5. април 1936, стр. 2.

[859] АРСБЛ, Бановински одбор црвеног крста – 2/1–27.

[860] *Споменица Подмлатка Црвеног крста Краљевине Југославије 1921–1931*, Београд 1931, стр. 114; *Глас Врбаске бановине*, 8. децембар 1929, стр. 3.

[861] У надахнутом, поетичном говору, Алауповић је поздравио сиромашну Крајину која је „чувала светињу домаће ватре", а у којој је Петар Мркоњић „запалио прву зубљу и луч слободе на овим нашим западним странама" и додао како само онај „који знаде шта је лед и зима без топла крова и покрова", зна шта је „милост, шта је љубав и милосрђе". А „црвени крст на белом пољу није симбол крви и рата, смрти и убијања него је свети знак љубави и милости, мира и слоге... Не дајте да на вас падне суза сиротињска", поручио је Алауповић. АРСБЛ, КБУВБ, VI–2/1–6; *ВН*, 31. јул 1930, прилог.

[862] Поручује се да помоћ треба бити што бржа, јер „два пута даје ко брзо даје". *ВН*, 9. октобар 1931, стр. 6.

године била је веома хладна и снијежна. У унутрашњости бановине стање је било критично.[863]

Зима и озбиљна криза дигли су и власт на ноге. У међувремену, формирани су посебни одбори за исхрану крајева пострадалих у суши: главни у Бањој Луци а мјесни у средиштима срезова. Глад је запријетила и још неким бановинама, а осим државе и неких организација, у помоћ угроженима је прискочио и Централни одбор Црвеног крста. У таквој ситуацији власти у Београду су одлучиле да руковођење цијелом акцијом преузме Црвени крст, који ће то чинити у сарадњи са Министарством социјалне политике и народног здравља. Тако је бановински одбор Црвеног крста преузео акцију исхране пасивних крајева Врбаске бановине. Почетком фебруара 1932. у Банској управи одржана је пленарна сједница Обласног одбора Црвеног крста за Врбаску бановину, како је названо то новостворено тијело. Наиме, бан Милосављевић је формирао „Главни одбор" за помоћ пострадалим у суши, са Мјесним одборима по бановини. Пошто је Влада Краљевине Југославије посао пренијела на Црвени крст, тај Милосављевићев „Главни одбор" је претворен у Обласни народни одбор Црвеног крста. У складу са тим, и ад хок одбори по унутрашњости постали су Мјесни одбори Црвеног крста, те је тако створено чак 80 таквих организација по Бановини. Извјештај на Одбору Црвеног крста поднио је његов предсједник Симо Којић, иначе, управник филијале Народне банке. Прикупљана је помоћ по бановини а стигла су и 64 вагона из Београда. Осигуран је превоз помоћи у најудаљеније крајеве бановине, те бесплатне телеграфске и телефонске комуникације између мјесних организација и Бање Луке.[864]

Истовремено је извршена територијална организација Црвеног крста Врбаске бановине, те је 31. маја 1932. дефинитивно створен Обласни одбор Црвеног крста за Врбаску бановину,

---

[863] Због суше претходног љета, али и немара, многи сељаци су већ у јануару остали без хране. Осим тога, путеви су били завијани, што је онемогућавало допремање помоћи. То је изазвало озбиљну глад становништва, која се претворила у немире и инциденте. У Приједору се почетком 1932. десио озбиљан инцидент, када је преко хиљаду сељака напало магацин хране, при чему је чак убијен један стражар, а повријеђених је било на обје стране. Да су ови изгреди били и те како озбиљни потврђује и специјална телефонска депеша министра унутрашњих послова, Милана Сршкића, којом се бану Милосављевићу наређује да „због намераване јаче акције противника данашњег стања" изда подручним властима заповијест да „строго и дискретно" контролишу сва окупљања и кретања опозиционих првака, да се гледа да ти прваци „у опште не дођу на места вашара", а ако дођу и укаже се прилика да се мора интервенисати, то треба учинити „на најдискретнији начин". Препис телефонске депеше, АРСБЛ, КБУВБ–II–5, док. бр. 84 од 27.5. 1932; С. Т. Милосављевић, *Сусрети*..., стр. 167, 238.

[864] *ВН*, 18. фебруар 1932, стр. 4 и 24. март 1933, стр. 3; С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем*.., стр. 165.

а постављена му је и управа до редовне скупштине Друштва, марта наредне године.[865] У међувремену, бан Милосављевић је Црвеном крсту додијелио као испомоћ неколико чиновника и канцеларију у Банској управи, те одобрио да се „сви расписи и остала умножавања могу израђивати у главној писарници Банске управе". Слично томе, среским одборима Црвеног крста додијељени су сресни чиновници. Преко овакве мреже угроженом народу достављана је неопходна помоћ, која ће се на крају попети на преко 600 вагона хране.[866]

Зима је, неминовно, прошла. Живот је ишао даље. Дошао је и 8. јун 1932, када је поново слављен „љетни дан Црвног крста". Тим поводом, *Службени лист Врбаске бановине* пренио је преко скоро цијеле странице проглас Главног одбора Црвеног крста, а послије тога и молбу бањалучког Обласног одбора свим државним надлештвима и установама, те свим предузећима и друштвима да позову своје запосленике и чланове да се упишу у Црвени крст и дају прилоге.[867]

Још априла 1931. Подмладак Црвеног крста је отворио своју кухињу. Дјелујући под геслом „Радимо за срећу и напредак наше дјеце", овај одбор је сиромашној дјеци дијелио „бар по један топал оброк дневно". Кухиња се издржавала од прилога у новцу, роби и разних приредби. У почетку је број оброка био двадесет, а убрзо је порастао на сто. Ускоро је у окриљу Подмлатка основан и Одбор мајки, које су радиле у кухињи и дијелиле оброке дјеци. Осим тога, одбор је радио на заштити здравља дјеце па је сваке године болешљиве малишане слао у одмаралишта у Скендер Вакуфу и Каштел Камбеловцу. Почетком новембра 1932. Подмладак је обновио и ђачку кухињу. Од свих школа је тражено да пријаве тачан број ђака који ће користити ту помоћ, а, са друге стране, упућен је апел свим друштвима и предузећима да помогну рад те кухиње. Зато не чуди што крајем те године *Службени лист Врбаске бановине* пише како мјесни одбор подмлатка Црвеног крста,

[865] Из обласних одбора Црвеног крста у Загребу и Сарајеву су изузете сви срезови Бановине, осим Среза Грачаница, која је због географских разлога остао везан за одбор у Сарајеву. *ВН*, 24. март 1933, стр. 2.
[866] *ВН*, 7. април 1932, стр. 1, 5. мај 1932, стр. 9 и 24. март 1933, стр. 3; С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 165–166.
[867] АРСБЛ, КБУВБ, VI–2/1–6; *ВН*, 9. јун 1932, стр. 2.

предвођен „агилном предсједницом” гђицом Марином Поповић, показује „примјеран рад”.[868]

Дана 30. новембра 1932. у Грађанској школи одржана је годишња скупштина Подмлатка Црвеног крста. Секретар гђица Даница Манце поднијела је извјештај о раду из кога се види да је „интензивно радио и постигао морални и материјални успјех”. Највише труда уложено је у прехрану сиромашне школске дјеце и побољшање рада ђачке кухиње. Био је то и разлог да стара управа добије повјерење и нови, једногодишњи мандат. У то вријеме Подмладак је активно радио у тој школи, гдје су сви ђаци били учлањени и сакупљали храну за школску кухињу у којој су се кријепили њихови сиромашни другови из свих школа. Ђаци Грађанске школе били су веома активни у прославама Мајчиног дана и дана Црвеног крста. Ово је и разумљиво, кад се зна да је предсједница Подмлатка била управница Грађанске школе Марина Поповић, кћерка тадашњег бањалучког владике Василија. Активан рад Подмлатка забиљежен је и у Трговачкој академији. [869]

За 11. децембар 1932. најављивана је забава подмлатка Црвеног крста у просторијама Хрватског пјевачког друштва „Нада”, односно, у Хрватском дому. Приход је намијењен за „прехрану сиромашне школске дјеце”. Пододбор је апеловао на грађане да својим доласком подрже ову акцију.[870]

За крај јануара 1933. најављен је нови шестонедјељни, бесплатни самарићански течај, за који је, судећи по неким престоничким новинама владало велико интересовање. Идућег мјесеца приредио је бањалучки Црвени крст забаву у Слатини, на којој су програм изводили учитељи, дилетанти из околних села, а нарочито су се истакли учитељи Митровић и Штековић, те „г-ђица Николић и госпођица Боса, учитељица”.[871] Истог мјесеца Мјесни одбор је одржао скупштину. Засједање је отворио предсједник Симо Којић, који је

[868] Иначе, Подмладак је 50% чланарине остављао за свој рад, а по 25% одлазило је у Обласни и Главни одбор. Осим тога, „сваки разредни обор” у основној школи био је дужан да наручи по примјерак сваког броја часописа „Добро дете”, а у средњој школи „Гласник Подмлатка Црвеног крста”. АРСБЛ, ДЦК– 12/1–49; *ВН,* 25. октобра и 11. новембра 1931, стр. 6.

[869] АРСБЛ, ВЖВО, 26, Подмладак Црвеног крста – Великом жупану, 16. октобар 1926; *Држ. грађанска школа трговачког смера Бања Лука. Извештај за школску годину 1932–1933*, Бања Лука, 1933, стр. 12; *Држ. трговачка академија Бања Лука. Извештај за школску годину 1932–1933*, Бања Лука, 1933, стр. 20; *ВН*, 7. децембар 1932, стр. 4; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 289.

[870] *ВН*, 1. децембар 1932, стр. 2.

[871] *Правда*, 14. јануар 1933, стр. 9; *ВН*, 2. март 1933, стр. 10.

констатовао да је одбор „један од највриједнијих у држави”. То потврђују и одликовања која су његови чланови добили. Којић је посебно хвалио бана Милосављевића, кога су Главни и Мјесни одбор наградили највишим одликовањем. Предсједник одбора био је посебно задовољан самарићанским течајевима, који трају захваљујући несебичности неколико љекара. Извјештај о Подмлатку Црвеног крста поднијела је Даница Манце, а из њега се видјело да је и овај сегмент Црвеног крста радио ваљано. На крају, на приједлог Николе Козомаре, изабрано је ново руководство, на чијем челу је остао Симо Којић.[872]

У недјељу, 5. марта 1933. у Банској управи одржана је свечана сједница свих одбора друштва Црвеног крста у Бањој Луци. Сједницу је отворио предсједник Обласног одбора Симо Којић. Он је подсјетио на рад Мјесног одбора који је за заслуге у пружању помоћи становништву током прошлогодишње зиме и суше, „унапријеђен” у Обласни одбор Црвеног крста за Врбаску бановину. Којић се и овај пут посебно захвалио бану Милосављевићу на „очинском старању и издашној помоћи”.[873]

Бањалучки Црвени крст организовао је још један шестонедјељни „самарјански течај” у Хигијенском заводу а потом, 2. априла 1933, и завршне испите из основа анатомије, физиологије и прве помоћи. Сви полазници, њих 58, положили су испит, који је држан у Хигијенском заводу. Иза тога успјеха стајао је „пожртвован и похвалан рад предавача”, др Пере Стјепановића и др Даринке Човић. Течајци ће ускоро добити „самарјанске дипломе”, а због великог интересовања већ је био започео нови течај.[874]

---

[872] За чланове Одбора изабрани су: Нико Добраш, Ото Бем, Марина Поповић, Алис Ребац, Вида Мачкић, Љуба Метикош, Узеир Бисер, Миодраг Јанковић, Петар Вагнер, Стјепан Ланг, Радомир Пејић, пуковник Михаљевић, Лазар Поповић, др Јаков Леви, др Захарије Давидовић. У Надзорни одбор изабрани су: Марко Ливњаковић (предсједник) и Хафиз Шериф Ковачевић и Мато Дивић. *ВН*, 23. фебруар 1933, стр. 13.

[873] Бану је управо тога дана „нарочита делегација” уручила Орден Црвеног крста, којим га је наградио Главни одбор Црвеног крста у Београду. Исти орден добио је и Симо Којић, Златну медаљу Црвеног крста добила је Марина Поповић, а Сребрну медаљу Љуба Метикоша, удовица покојног Душана, те посједник Петар Вагнер, војни чиновник у пензији Стјепан Ланг и предсједник Управног одбора дрвног предузећа „Босна боа” Максо Ђурковић. *ВН*, 9. март 1933, стр. 2–3.

[874] Водио га је управник Здравственог дома у Босанској Градишци др Мухамед Куленовић. Програм је био другачији: осим пружања прве помоћи, 26 слушалаца имало је предавања и грипу, те о одбрани од напада отровним гасом, дезинфекцији и дезинсекцији итд. *ВН*, 11. јануара 1933, стр. 4, те 2. и 5. април 1933, стр. 4 и 7; Б. Стојнић, *Љекарска комора Врбаске бановине..*, стр. 86.

Да је Црвени крст у Бањој Луци био далеко више од хуманитарног друштва потврђује и чињеница да је марта 1933. у Позоришту организовао веома запажено Умјетничко вече.[875] Два мјесеца касније бањалучки Подмладак Црвеног крста организовао је Дан мајки. Од дјеце из бањалучких основних школа и забавишта, формирана је велика колона која је тог 14. маја продефиловала кроз центар града.[876] Како је речено, приход ће се употребити за исхрану сиромашних ђака.[877]

На љето 1933. бањалучки Обласни одбор Црвеног крста послао је „известан број слабуњаве деце" на опоравак у Дјечје опоравилиште на Озрену, основано пет година раније, а реорганизацијом државне управе припало Врбаској бановини. Наиме, на тамошњем манастирском имању, на висоравни, окружено шумом, формирано је поменуто опоравилиште у које ће Хигијенски завод уз помоћ Обласног одбора Црвеног крста, сваке године, од јуна до септембра, слати дјецу од 7 до 14 година чији су родитељи „сасвим сиромашног стања". У обзир су долазила дјеца државних чиновника, инвалида или удовица и дјеца без родитеља. У првој групи 1933. било је 80 дјеце а о њима је током двомјесечног боравка бринула др Маргита Херцл. Ова 33-годишња докторка била је педијатар у Хигијенском заводу и један од истакнутијих јавних радника у Бањој Луци. О другој, сличној групи која је остала до краја септембра бринула се др Даринка Човић, љекар Школске поликлинике Хигијенског завода у Бањој Луци. Уз редовну и квалитетну храну, добре хигијенске услове, бетонски базен у три павиљона са по 80-ак кревета, дјеца су се брзо опорављала, а нека су, како је писао дописник београдске *Правде* Божидар Божо Митровић, знала добити и по 5–6 килограма.[878] У исто вријеме, Подмладак Црвеног крста је, као и претходних година, организовао и љетовање дјеце из Бановине у Каштел Камбеловцу код Сплита, по цијени од 750 динара. Занимљиво је да је бањалучки Црвени крст успио

[875] Програм је отворио Миле Павловић, „познати књижевник и конферансијер" из Београда, а учествовали су и: Јованка Кондић, бивша првакиња опере у Београду, Миа Чорак и Антун Вујанић из Загреба, Хинко Кале из Бање Луке, те Јосип Јиранек са музиком 33. пјешадијског пука. *ВН*, 9. март 1933, стр. 13.

[876] На челу су ишли малишани из забавишта, обучени у бијело, на малим бициклима или у аутомобилчићима, окићени бијелим цвијећем и заставицама црвеног крста. За њима је дефиловала музика ватрогасног друштва, а за њом ђаци основних школа, који су носили натписе посвећене мајци. Истовремено, „вредне госпође са ученицима продавале су цвеће на важнијим местима у граду". *ВН*, 10. и 17. мај 1933, стр. 2 и 12.

[877] У Бањој Луци и ближим срезовима Подмладак Црвеног крста нахранио је у тој акцији око 500 сиромашне дјеце. *ВН*, 24. март и 10. мај 1933, стр. 2. и 1.

[878] АРСБЛ, ДИЛ, Маргита Херцл; Бојан Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци 1929–1941*, Бања Лука 2017, стр. 24–25, 95, 101–102; *ВН*, 14. јануар и 27. септембар 1933, стр. 1. и 2, те 14. јул 1934, стр. 2; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 77; Д. Гајић, *Живот и стваралаштво жена Бањауке*, стр. 8.

обезбиједити да неколико дјеце доби од 6 до 12 година почетком августа 1933. оде на љетовање у Амерички дом за српску сирочад знамените добротворке гђе Мабел Грујић у Селцу, на Јадрану.[879]

Новембра 1933. у згради Банске управе одржана је сједница Подмлатка Црвеног крста. Предсједавао је др Грбић, начелник Просвјетног одјељења. Након извјештаја о раду у претходној години, изабрана је нова управа. Дотадашњи предсједник др Грбић, због „преоптерећености послова" није могао и даље руководити Друштвом, па је за новог руководиоца изабран директор Хигијенског завода и један од најактивнијих хуманитарних и, уопште, јавних радника у Бањој Луци, лични љекар и, могло би се рећи, пријатељ бана Милосављевића, др Гавро Вујичић.[880] Већ идућег мјесеца, поводом рођендана краља Александра, Подмладак је у Хрватском дому организовао „забаву са игранком и томболом". Приход је намијењен за „прехрану ђака у школској кухињи".[881]

Стварање бановина није одмах промијенило организацију Црвеног крста. На то ће се сачекати све до новог закона 1933, који ће устројство те хуманитарне организације саобразити новој административној подјели државе, као и међународним конвенцијама које је Краљевина Југославија, у међувремену, прихватила. Закон ће, такође, дефинисати статус Подмлатка Црвеног крста. Због тих новина, Симо Којић је за 11. фебруар 1934. сазвао девету редовну скупштину Обласног одбора Црвеног крста. Прочитао је опширан извјештај о раду, из кога се видјело да је Управни одбор у претходној години одржао 19 сједница. Број чланова је скочио са 544 у 1932. години на 1220 у наредној. „Зимски дан" уприличен претходног марта и „љетни дан" донијели су Друштву скоро десет хиљада динара. Подржаван је рад Подмлатка, односно, његове јавне кухиње. Дата је и помоћ пострадалим од поплава у Словенији. Успјешно је завршен и самарјански течај. Коначно, ваљало је спровести и реорганизацију Црвеног крста. Наиме, по новом закону укидају се мјесни

[879] Мабел Грујић је супруга српског дипломате Славка Грујића, иначе велика добротворка и оснивач Кола српских сестара. *ВН*, 24. март, 28. јул и 2. август 1933, стр. 3, 5.

[880] За секретара је изабран наставник грађевинске школе Рудолф Слуњски, а за благајника професор Бранко Врањешевић. Остали чланови управе нису се мијењали: *ВН*, 2. децембар 1933, стр. 3; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци..*, стр. 54–55; Б. Стојнић – В. Стошић, *Бањалучки љекари..*, стр. 40–43; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 172

[881] У програму су учествовали ђаци Гимназије, Учитељске и грађанске школе, те дјеца из основних школа и забавишта. Како су за неколико дана писале новине, све просторије Хрватског дома биле су препуне, а уз омладину је примјећено и много родитеља. *ВН*, 28. новембар, 15, 16. и 19. децембар 1933, стр. 4, 1 и 3.

одбори, а дотадашњи обласни постају бановински. У том смислу, скупштина је укинула Обласни одбор Црвеног крста у Бањој Луци, а све његове дужности и права, као и имовина прешли су на Врбаски бановински одбор, који је почео дјеловати 1. јануара 1934. Најављено је да ће, у складу са споменутим измјенама закона, крајем те школске године, престати засебно дјеловати и обласни и мјесни одбори подмлатка Црвеног крста по школама. И њихову улогу преузеће Врбаски бановински одбор, који ће, дакле, постати једина организација Црвеног крста у Бањој Луци.[882] Тако је завршена једна важна и успјешна фаза у раду бањалучког Црвеног крста. Нова организација донијеће нове изазове.

Какав је статус код власти имао Бановински одбор Црвеног крста можда понајбоље илуструје чињеница да је канцеларију имао у Банском двору. Прва годишња скупштина овог одбора најављивана је за 18. март 1934. у Вијећници Банског двора.[883] Друштво је тада и формално промијенило име у Врбаски бановински одбор Црвеног крста Краљевине Југославије. Скупштини је присуствовао и делегат Главног одбора из Београда Августин Чичић. Он се у говору сјетио Фране Јукића и Васе Пелагића, који су у Бањој Луци „пропагирали милосрђе и помоћ невољницима". Симо Којић је критиковао рад неких одбора, те и овај пут изразио захвалност бану Милосављевићу и *Врбаским новинама*. Услиједио је извјештај Подмлатка Црвеног крста који је поднио његов предсједник, др Гавро Вујичић. Изабрано је и ново-старо руководство са Симом Којићем на челу.[884]

На прољеће 1934. почела је и реорганизација Подмлатка Црвеног крста на државном нивоу. Судећи по допису из Главног одбора Друштва Црвеног крста, ријешено је да се „Главни

[882] Када је ријеч о унутрашњости Бановине, предвиђено је да се по среским мјестима формирају сресни одбори, по сеоским општинама, општински, а по школама, школски одбори Подмлатка Црвеног крста. По Закону и Правилима, средишта бановина нису имала среске и општинске одборе Црвеног крста. *Правила Друштва црвеног крста Краљевине Југославије и Закон о Друштву црвеног крста Краљевине Југославије*, стр. 19–20, 68; *ВН*, 27. и 30. јули 1933, стр. 2. и 1, 2 и 13. фебруар 1934, стр. 4 и 3.

[883] По Правилима, редовне, годишње бановинске скупштине Црвеног крста сазиване су у другој половини фебруара или почетком марта. *Правила Друштва црвеног крста Краљевине Југославије и Закон о Друштву црвеног крста Краљевине Југославије*, стр. 27; *ВН*, 17. март 1934, стр. 4.

[884] За првог потпредсједника изабран је генерал Душан Михајловић, за другог потпредсједника др Гавро Вујичић, а за остале чланове изабрани су: др Душан Мушкатировић, супруга адвоката Репца, Алис Ребац, управитељица Грађанске школе Марина Поповић, др Шефкија Сефић, трговац Исидор Салом Сарафић, професор Мате Дивић, наставник Рудолф Слуњски, директор Штедионице Никола Добраш, професор Десанка Недић, стоматолог др Хинко Кале, повјереник Радничке коморе Душан Балабан и љекар из Бихаћа др Драго Јандрић. У Надзорни одбор изабрани су: директор Финансијске дирекције Звонимир Богдановић (предсједник), адвокат Петар Костић, трговац Звонимир Јовић, бановински просвјетни чиновник Никола Добрић, трговац Ђуро Кон, агроном Узеир Бисер и трговац из Теслића Љубомир Симић. АЈ/38–72–196; *ВН*, 20. март 1934, стр. 2.

одбор Подмлатка" преименује у „Секцију подмлатка Главног одбора Црвеног крста". У том смислу, сви обласни и мјесни одбори су требали закључно са крајем школске године да закључе своје дјеловање, а њихов рад „преузеће надлежне секције Подмлатка при одборима Друштва" од 1. септембра, када ступа на снагу и нови Правилник Подмлатка Црвеног крста.[885]

Тако је у формално другачијим условима наставио радити бањалучки Подмладак Црвеног крста. Он је половином маја 1934, поводом Мајчиног дана, приредио свечану академију у Банском двору. Прославу је отворио предсједник одбора, директор Хигијенског завода др Гавро Вујичић. Након поздравног говора, он је прочитао писмо краљице Марије упућено свим мајкама за тај дан. Након академије, формирана је поворка дјеце и родитеља која је дефиловала улицама града.[886]

Септембра 1934. одржана је још једна Недеља црвеног крста.[887] Првог дана продаване су значке по граду, а у парку је уприличена приредба. На три мјеста у граду постављени су звучници који су преносили програм Радио Београда преко кога је први потпредсједник Друштва Светозар Томић и званично отворио манифестацију у цијелој Југославији. Наредних дана приређене су по двије поучне кино пројекције за ђаке и војнике а навече је за „ширу публику" приказиван филм „Сан летње ноћи". Посљедњег дана Недеље, у позоришту је уприличена оперета „Мала Флорами".[888]

Почетком октобра 1934. у Бању Луку су из Београда допутовали први потпредсједник Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије Светозар Томић и директор Друштва Мирко Маринковић. Тим поводом, 8. октобра у просторијама Друштва у Банском двору одржана је конференција, а сутрадан и преглед административног и финансијског рада Црвеног крста у Бањој Луци. Резултати су били „потпуно задовољавајући". Наредног

[885] У међувремену, „има се извршити и предаја архива и имовине", а у мјестима гдје нема одбора Друштва, школски одбори чуваће и даље своју имовину до образовања одбора". АРСБЛ, КБУББ, VI–2/1–6, Допис из Главног одбора Црвеног крста, август 1934.

[886] АРСБЛ, КБУВБ, II–12/1–174, мај 1934.

[887] По Правилима, Недеља Црвеног крста одржавана је од недјеље до суботе, треће седмице септембра. Те недјеље се на све возне карте, улазнице и поштанске пошиљке наплаћивала посебна такса у корист Црвеног крста. *Правила Друштва црвеног крста Краљевине Југославије и Закон о Друштву црвеног крста Краљевине Југославије*, стр. 47.

[888] Све кад се сабере, приход од Недеље Црвеног крста био је нешто преко 4.200 динара. *Извештај о раду бановинског одбора. Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, стр. 17.

мјесеца, Главни одбор Црвеног крста послао је распис у коме се бановинским одборима сугерише да подрже акцију „Зимска помоћ”, чији је циљ помагање сиротиње и незапослених током хладних мјесеци. У том духу, у Бањој Луци је 28. децембра конституисан бановински одбор за Зимску помоћ, на чије чело је изабран Симо Којић.[889]

Дана 17. марта 1935. у Вијећници Банског двора одржана је редовна годишња скупштина Бановинског одбора Црвеног крста. Присутно је било 35 пуноправних чланова. За предсједника је потврђен Симо Којић, а за потпредсједнике генерал Душан Михајловић и др Гавро Вујичић.[890] Одбор је у току године одржао 17 сједница. Одобрен је буџет за наредну годину у износу од око 230 хиљада динара. Којић је, ипак, након четири године вођења Црвеног крста у Врбаској бановини, октобра 1935. добио премјештај у Београд. Дужност предсједника Бановинског одбора Црвеног крста преузео је дотадашњи први потпредсједник, генерал Душан Михајловић.[891]

Подмладак бановинског одбора Црвеног крста приредио је крајем маја 1935. још једну прославу „Мајчиног и дјечјег дана”. Свечана академија одржана је у Банском двору, а поздравни говор држао је предсједник Подмлатка др Гавро Вујичић. Након академије, ученици забавишта и основних школа приредили су „Дјечји корзо”.[892]

У управи Друштва били су веома задовољни радом Подмлатка. Ова организација формирана је при свакој основној и средњој школи. Поједини одбори такмиче се у вредноћи. Посебно се истицао подмладак у Гимназији, који, уистину, није имао своју

---

[889] *Извештај о раду бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, стр. 12. и 21.

[890] За чланове Управног одбора изабрани су: супруга адвоката Алис Ребац, управница Женске грађанске школе Марина Поповић, гимназијски професор Десанка Недић Стојановић, управник болнице др Душан Мушкатировић, зубар др Хинко Кале, директор банке Никола Добраш, трговац Исидор Салом Сарафић, професор у пензији Мато Дивић, наставник Грађанске школе Рудолф Слуњски, полицијски комесар Душан Симић, повјереник Радничке коморе Душан Балабан, љекар др Драгутин Јандрић, санитетски потпуковник др Александар Ускоковић, начелник у Банској управи др Ђуро Мартиновић, начелник у Банској управи Милан Бегић, референт у Банској управи Божидар Митровић . У Надзорни одбор изабрани су: Звонимир Богдановић (предсједник), адвокат Петар Костић, трговац Ђуро Кон, виши бански савјетник инжењер Узеир Бисер, књижар Звонимир Јовић, учитељ Богдан Чулић и трговац Љубо Симић. На чело Женског одбора изабрана је Марина Поповић. *Извештај о раду бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, Бања Лука, 1936, стр. 10–11; *ВН*, 19. март 1935, стр. 3.

[891] *Извештај о раду бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, Бања Лука, 1936, стр.11–12; *ВН*, 2. и 19. октобар 1935, стр. 3 и 2.

[892] Поворка, предвођена ватрогасном музиком, формирала се испред хотела Палас и кренула булеваром краља Александра ка Банском двору, гдје су их сачекали учесници академије на челу са баном Кујунџићем и баницом Пепом. *ВН*, 28. мај 1935, стр. 2.

кухињу, али је организовао одличан самарјански течај који је трајао 2,5 мјесеца а похађало га је неколико десетина ученица вишег разреда. Тако су, илустрације ради, школске 1933/1934. сви ученици су били учлањени у ову хуманитарну организацију, а у кухињи Црвеног крста се хранило 80 сиромашних ђака. Међу професорима у раду Подмлатка Црвеног крста посебно се истицала Винка Сорели.[893]

Подмладак је и 1935. организовао једномјесечну љетну феријалну колонију у Каштел Камбеловцу код Сплита. У њој ће се наћи 50-ак дјеце из основних и средњих школа. Посебно се водило рачуна о физичком васпитању дјеце, као и да храна буде „снажна, разноврсна и довољна" и то у пет оброка дневно! Претходне године дјеца су се кући враћала „потпуно препорођена и набујала", па су се организатори надали поновном успјеху. Ове године у пратњи дјеце ишле су двије агилне наставнице Учитељске школе, а боравак је био од 18. јула до 18. августа, по цијени од 500 динара. Цијена није била занемарива, али ваља имати у виду да је, од 60-ак ученица основних и средњих стручних школа, само њих 13 плаћало „пуну таксу", док су остале имале или половични попуст или бесплатно љетовање. Истовремено, преко Хигијенског завода на Озрену је љетовало око 160 дјеце у двије групе, и то углавном бесплатно.[894]

У исто вријеме, Подмладак је најавио да ће од 10. до 30. јула бити феријални учитељски течај практичних вјештина, као што су „картонажа, моделовање, декоративно паленье у дрвету", дрворезбарија, декоративно писање, аматерска фотографија, коричење књига, столарство. Курс је спојен са самарјанским на коме се учила прва помоћ, те упутства за хигијену. Поврх свега, полазници су упознали организацију Подмлатка Црвеног крста. Све у свему, био је то први течај те врсте у Врбаској бановини, а очекивало се да полазници стекну веома корисна знања и вјештине које ће им ваљати када се врате у село, а моћи ће бар дио тих знања пренијети и на своју дјецу.[895]

---

[893] *Сто година бањалучке гимназије..*, стр. 91; *ВН*, 30. мај 1935, стр. 2.
[894] *ВН*, 15. јун, 12. и 20. јул и 18. август 1935, стр. 3. и 2.
[895] Течај се организовао у просторијама Учитељске школе, а полазници су имали бесплатан смјештај у њеном конвикту, Коначно, добијали су бесплатно и сав прибор за курс. Право похађања имало је 20 до 35 учитеља и учитељица. Програм овог течаја предвиђао је предавања прије и послије подне, те излете и купање на Врбасу. Предавачи су били учитељ цртања и сликар Александар Бојко, др Перо Стјепановић, професор Рудолф Слуњски, те гђа и гђица Јелачић. Из агрономске струке предавачи су професори Пољопривредне школе. *ВН*, 12. јун и 16. јул 1935, стр. 2.

И септембра 1935. организована је још једна Недеља Црвеног крста. Друштво је тих дана уписивало нове чланове, а приређиване су разне забаве и свечаности. Неколико дана приказиван је „напети” њемачки филм „Сан зимске ноћи” у корист Црвеног крста. У суботу, 21. септембра у бановинском позоришту уприличена је оперета „Мала Флорами” Иве Тијардовића. И приход од ове представе намијењен је Црвеном крсту „за извођење њихових узвишених многобројних задатака”. Улазнице је по граду продавао „одбор угледних дама”, а из Одбора су позивали грађанство да својом „многобројном посјетом” допринесе овој акцији.[896]

Подмладак је активно и досљедно радио. Године 1935. у Бањој Луци је имао скоро 5.800 чланова. Посебно се бавио развијањем „милосрђа према потребним, бедним и невољним”. Иако симболична, наплата чланарине остварена је тек половично, што се правдало веома тешком материјалном ситуацијом многе дјеце. Поврх свега, секција Подмлатка организовала је самарјанске течајеве, те учење практичних вјештина за учитеље и учитељице, прославе Мајчиног и Дјечјег дана.[897] Те јесени секција Подмлатка из Државног дјечјег опоравилишта у Бањој Луци спремила је 24. новембра 1935. у „свим просторијама Хотела Палас” забаву са томболом у корист школске кухиње.[898]

Понукани прошлогодишњим скромним резултатима акције Зимска помоћ, у бањалучком Црвеном крсту су децембра 1935. покренули иницијативу да се у акцију укључе сви народни посланици из Бановине, те бански вијећници, представници општина, љекарске и трговинско-индустријске коморе и хуманитарних друштава. Формиран је Акциони одбор на чијем челу се нашла баница Пепа Кујунџић. Путем *Врбаских новина* и плаката апеловало се на грађане да подрже акцију. Споменуте новине су на Никољдан те године на врху насловне странице донијеле велики, помало недовршени наслов: „Под покровитељством

[896] Ту седмицу плаћале су се посебне таксе од углавном пола динара за купљене возне карте или поштанске пошиљке. Црвени крст имао је тих дана ексклузивно право да организује хуманитарне акције, а друга друштва ће то моћи, евентуално, уз сагласност са Црвеним крстом. *ВН*, 19. и 21. септембар 1935, стр. 3 и 4.

[897] У свему томе, секција је имала и велике административне послове које је водио ревносни Рудолф Слуњски, наставник Грађанске школе у Бањој Луци. *ВН*, 16. и 19 октобар 1935, стр. 2 и 3.

[898] Програм ће изводити дјеца из обданишта предвођена учитељицом Аном Вуцелић, а за крај је планирана игранка. Како су писале новине, ова забава је веома успјела. „Неколико костимираних група у народним ношњама и разним декоративним костимима, складно је употпунило хармоничну целину програма” а програм је био толико занимљив да је заинтересовао и „каванску публику”, а за њих је посебно била занимљива једна дјевојчица у „дугој снашинској сукњи” која се толико уживјела у улогу да је побрала наклоност и пажњу кафанских картароша и шахиста. *ВН*, 26. новембар 1935, стр. 3.

госпође Пепе бана г. Богољуба Кујунџића Бановински одбор Друштва Црвеног крста". Тиме се, у ствари, обзнањује да је формиран бановински одбор за зимску помоћ, са баницом на челу.[899]

С прољећа 1935. Црвени крст је изнова организовао течајеве за добровољне болничарке. На челу овог двомјесечног течаја био је санитетски мајор др Радослав Јовановић. Предавања су држана четири пута седмично по два сата у Хигијенском заводу. Наставу су држали санитетски капетан др Нисим Алкалај и др Франц Клајнхапл, а помагала им је сестра нудиља Персида Ћућум. Крајем године завршена је још једна таква обука за добровољне болничарке које би у току рата или других непогода биле додијељене на рад у Црвеном крсту.[900]

Почетком 1936. Главни одбор Црвеног крста донио је одлуку о додјељивању златних медаља „за добровољни рад на ширењу идеја Црвеног крста као и учињених других заслуга", а међу шест добитника из Врбаске бановине нашла се и Јованка Милошевић. Друга редовна скупштина бановинског одбора је била прилика да се медаље и уруче. Тако је и било, а медаљу Јованки Милошевић предао је привремени предсједник Друштва генерал Душан Михајловић. Он се сјетио њених заслуга у Балканском рату, а она је узвратила „надахнутим патриотским говором" у коме се вратила четврт вијека у прошлост и изнијела занимљив закључак: „Оно што је за данашњу омладину спорт, за ондашњу је био рад на националном ослобођењу". Сребрном медаљом одликовани су госпођа Алис Ребац, трговац Ђуро Кон, директор Штедионице Никола Добраш, учитељица Ана Вуцелић и наставник Грађанске школе Рудолф Слуњски. Том приликом изабрани су и делегати бановинског Црвеног крста за главну, државну скупштину која је најављена за 22. март те године.[901]

---

[899] У одбор су осим банице, ушли и помоћник бана Душан Рашковић, народни посланик Тодор Лазаревић, предсједник градске општине Хасанбег Џинић, бански вијећник Коста Димитријевић и нови предсједник Бановинског одбора Црвеног крста генерал Душан Михајловић, те представници 17 друштава, организација вјерских заједница. *Извештај о раду бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, стр. 17; *ВН*, 19. децембар 1935, стр. 1.

[900] *Извештај о раду бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, стр. 23; Б Стојнић – В. Стошић, *Бањалучки љекари..*, стр. 77–79. *ВН*, 18. октобар и 22. децембар 1935, стр. 3.

[901] То су: Милан Цвјетин, Петар Вагнер, Јованка Милошевић, Хуснија Ђумрукчић, др Тома Толација, Милан Стамболија и пуковници Мирко Вилфан и Георгенгерг. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 278; *ВН*, 3. јануар и 18. фебруар 1936, стр. 3 и 4.

Врбаске новине су од фебруара до љета 1936. нашироко објашњавале читаоцима значај Црвеног крста у мирнодопско вријеме и у будућим ратовима, најављивале добровољни течај и апеловале на грађанство да за „свега два динара месечно" постану чланови Друштва. Наредног мјесеца најављивана је трећа бановинска редовна скупштина[902] друштва Црвеног крста а осим редовних питања на дневном реду је био и избор предсједника, јер је дотадашњи први човјек Друштва Симо Којић још прошлог октобра напустио Бању Луку. Из извјештаја се могло сазнати да је у току године Управни одбор имао 11 а Секција подмлатка 12 сједница. За предсједника бановинског одбора Црвеног крста изабран је ђенерал Душан Михајловић, а за потпредсједнике др Гавро Вујичић и адвокат др Фрањо Никић.[903]

Подмладак је, у међувремену, константно јачао, па је 1935. на нивоу државе имао око 4.800 школских одбора са преко пола милиона чланова. Од 1933, када је основан одбор Подмлатка за Врбаску бановину, његов раст се све више осјећао. Подмладак је већ те јесени почео „озбиљно и систематски" да ради, па је на прољеће 1934. у чак 122 школе у Врбаској бановини дјеловало око 12.000 чланова. Амбиција руководства је била да ни једна школа у Врбаској бановини не буде без Подмлатка Црвеног крста. Раст чланства у Бановини пратио је и буџет, који је са 19.000 динара 1934. скочио на 163.000 двије године касније. Тим новцем помагане су школске кухиње. У њима се 1936. свакодневно хранило већ око двије и по хиљаде сиромашних ђака. Петог дана априла прослављао се празник Подмлатка Црвеног крста. Тога дана сви школски одбори требали су приредити пригодна предавања, концерте,

[902] Бановинску скупштину чинили су: чланови Управног и Надзорног одбора, по један делегат из сваког среза, по један делегат из општинских одбора бањалучког среза, те из мјеста средишта бановине по један делегат на 100 чланова Црвеног крста, као и велики добротвори и добротвори друштва. *ВН*, 12. март 1936, стр. 3.

[903] За чланове Управног одбора изабрани су: Алис Ребац, управница Женске грађанске школе Марина Поповић, професор Кемал Хаџиомерспахић, трговац Милорад Љубибратић, трговац Исидор Салом Сарафић, адвокат др Стево Мољевић, наставник Грађанске школе Рудолф Слуњски, директор банке Никола Добраш, судија Јосиф Вучевић, повјереник Радничке коморе Душан Балабан, полицијски комесар Душан Симић, љекар др Драго Јандрић, санитетски потпуковник др Александар Ускоковић, начелник у Банској управи др Ђуро Мартиновић, шеф Одсјека за средњу наставу у Банској управи Марко Михајловић. У Надзорни одбор изабрани су: потпуковник Мирко Вилфан (предсједник), књижар Звонимир Јовић (секретар), виши бански савјетник Узеир Бисер, трговац Ђуро Кон, учитељ Богдан Чулић и трговац Љубо Симић. На чело Женског одбора изабрана је Марина Поповић. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, Бања Лука, 1937, стр. 8, 28, 40; *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, Бања Лука, 1937, стр. 8, 30–31; *ВН*, 16. и 29. фебруар, 12, те 22. март и 20 јун. 1936, стр. 2, 3.

академије. Предсједник Секције и даље је био др Гавро Вујичић, а административни шеф Рудолф Слуњски, кога је крајем априла наслиједио учитељ Богољуб Попадић.[904]

Поред Подмлатка, половином тридесетих година заживио је и Женски одбор Црвеног крста. Овај одбор је почетком маја 1936. подржао прославу Дјечјих дана коју је организовала „Југословенска унија за заштиту и васпитање деце" и најавио „конкурс за најбоље однеговано дете у узрасту од пола године до три године". Награде су обећали баница Пепа Кујунџић и Црвени крст. Новине су позивале мајке које желе да им дјеца учествују у овом својеврсном такмичењу да донесу бебе на преглед у дјечји диспанзер. Прву награду је, како смо рекли, обећала баница а двије друге Коло српских сестара и Подмладак Црвеног крста; још неколико награда обезбиједили су „Фидак", Женски одбор „Гајерта", „Женски покрет" и градска општина, а завршна свечаност најављена је за 10. мај. Програм је почињао формирањем дјечје поворке која је од Државног дјечјег забавишта кретала ка Банском двору, гдје је у сали Црвеног крста одржан избор. Осим тога, најављено је и предавање професора универзитета у Београду знаменитог др Александра Костића под насловом „Борба за боље нараштаје". Он је, заједно са делегатима бањалучких женских друштава, поднио „реферат о раду Уније за заштиту деце за Врбаску бановину", чиме је, у ствари, најављено оснивање тог друштва.[905]

Почетком маја 1936. завршен је још један двомјесечни течај за добровољне болничарке. Течај је спроведен у Хигијенском заводу а почео је предавањем директора др Гавре Вујичића. Водили су га добровољно и бесплатно др Братислава Вељовић Клајнхапл и санитетски мајор др Радослав Јовановић. Међу 40 полазница било је много угледних Бањалучанки,[906] али и оних из скромних породица. „Поред жене страног конзула,[907] седела је домаћица са бројном породицом, поред даме из највиших друштвених кругова,

[904] У управи Подмлатка нашли су се и: директор гимназије Стево Миладиновић, директор Учитељске школе Ђоко Поповић, др Ђорђе Букинац, љекар Хигијенског завода др Драгиња Панковић, сресски школски надзорник Данило Узелац, предсједник Удружења учитеља Милан Стамболија, професор Марко Михајловић. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 19, 25, 27; *ВН,* 5. април 1936, стр. 2; *Непотпуна женска државна реална гимназија у Бањој Луци. Годишњи извјештај за школску 1935–1936*, Бања Лука 1936, стр. 11.

[905] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 15; *ВН,* 1, 3, 8, 9. и 12. мај 1936, стр. 1, 2 и 3.

[906] Међу њима биле су директорица Грађанске школе Марина Поповић, супруга Артура Бурде, Хелана, Франка Мољевић, Муци Пасколо, Десанка Недић, Драгица Слуњски, Гиза и Елза Фридман... *ВН*, 6. мај 1936, стр. 3.

[907] Мисли се на Хелену, супруга Артура Бурде.

испитивање је пратила скромна пензионерка”. Поврх тога, било је и случајева да течај похађају мајка и одрасла кћер. У сваком случају, 32 полазнице су положиле завршни испит.[908] Наредног мјесеца бановински одбор Црвеног крста је најављивао слање својих повјереника међу грађане, те апеловао на Бањалучане да се прикључе овом хуманом друштву уз 'чланског улог” од два динара мјесечно.[909]

Подмладак бањалучког Црвеног крста организовао је и 1936. одлазак дјеце на феријалну колонију у Каштел Камбеловцу по цијени од 400 до 600 динара. Ипак, било је проблема са бројем заинтересованих, па је продужаван рок за пријаву све до 10. јула. Акција је ипак успјела, па је крајем јула, 28 ученица са бањалучке жељезничке станице кренуло пут „сињег мора” а „дуго махање марамица поздрављало је из воза док композиција није замакла у даљину”, јављао је надахнути новинар дописник.[910]

Двадесетог септембра 1936. Црвени крст је обиљежавао шест деценија постојања и добровољног рада. Диљем Краљевине Југославије, па и у Бањој Луци, организоване су прославе. Најављивана је и Седмица Црвеног крста која ће бити у знаку ове велике годишњице. У средишту Врбаске бановине за тај дан планирано је предавање у свим школама о значају Црвеног крста, потом свечана поворка ђака свих школа у пратњи ватрогасне музике, а на крају академија у Банском двору. На њој ће наступити „Јединство”, а планирано је и предавање Исаије Митровића. На академији ће се нарочито истаћи ђаци из Ивањске, предвођени учитељицом Стојанком Обрадовић, који су у традиционалним ношњама извели игру „Бој на Косову”. Истовремено, „добровољни пожарни оркестар” наставиће да музицира у Градском парку. Исто вече у Позоришту планирана је пригодна представа, комедија „Шума”. Судећи по опширном осврту позоришног критичара Мартина Роботића, представа и није успјела до краја, а и публика је била малобројна. Ипак, за

[908] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 15; *ВН*, 6. мај 1936, стр. 3; *Бања Лука. Знамените жене у историји града*, Бања Лука 2014, стр. 147

[909] Поврх тога, *Врбаске новине* доносиле су урамљене огласе „Уписујте се у Друштво Црвеног крста”. *ВН,* 17. и 18. јун 1936, стр. 3. и 2.

[910] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 20; *ВН*, 11. јун, 4, 7. и 28. јул 1936, стр. 3. и 2.

неколико дана ових свечаности у Бањој Луци, прикупљено је преко 3.000 динара у унутар Бановине још око 11.000.[911]

Почетком децембра 1936. малишани из Државног забавишта под вођством Анке Вуцелић, а под покровитељством банице Пепе Кујунџић организовали су у Банском двору концерт „са одабраним програмом и игранком" у корист школске кухиње Подмлатка Црвеног крста. Била је то трећа или четврта прослава питомаца забавишта, али „најуспелија од свих досадашњих". Програм је био „пропагандистички, поучан и забаван". А било је и „дивних костима и периоде емпира и рококоа".[912]

Само неколико дана касније, Женска секција покренула је акцију да се и наредног јануара, иза Божића, отворе кухиње Подмлатка. У ту сврху покренута је „Зимска помоћ". Из Друштва си упућени дописи установама за подршку, а група чланица је, истовремено, по граду сакупљала „прилоге и дарове и у изношеном оделу и обући".[913] Акција је обновљена и наредне године, када је већ крајем новембра отворена кухиња Подмлатка Црвеног крста за сиромашне ђаке средњих и основних школа.[914]

Бановински одбор Црвеног крста је, у међувремену, најављивао нове самарјанске течајеве у Хигијенском заводу током шест недеља долазеће зиме 1936/1937. У плану обуке из прве помоћи биле су двије групе: у једној наставници из бањалучких основних школа, Гимназије, Учитељске школе и Трговачке академије, а у другој ученице завршних разреда средњих стручних школа.[915]

---

[911] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, Бања Лука, 1937, стр. 15; *ВН*, 17, 19, 22, 23. и 24. септембар 1936, стр. 1, 2. и 3.

[912] У име Подмлатка Црвеног крста баницу је дочекала Марина Поповић, а на приредби су се нашле и супруге генерала Алимпића и Михаиловића. Након програма уприличена је забава и томбола. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 26; *ВН*, 6. и 8. децембар 1936, стр. 3.

[913] Кухиња је отворена у згради привременог Бановинског позоришта, тј. у ранијој Соколани. У тој кухињи ће се током зиме прехрањивати стотину ученика а једном броју ђака биће понуђен ручак за само два динара. Поводом отварања ове кухиње, Подмладак је најављивао акцију „1000 добрих људи", у којој ће Црвени крст послати апел и уплатницу на 10 динара на адресу хиљаду грађана, „замоливши сваког да приложи ову малу своту за кухињу". *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 20–21; *ВН*, 17. децембар 1936, стр. 2.

[914] *ВН*, 30. јануар и 24. новембар 1937, стр. 1 и 2.

[915] *ВН*, 8. децембар 1936, стр. 3; *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, стр. 15.

Првих дана 1937. новине су објавиле да је Главни одбор Црвеног крста поводом прославе 60 година Друштва, са подручја Врбаске бановине одликовао: Орденом Друштва Црвеног крста бана Богољуба Кујунџића, предсједника предузећа „Босна Боа" Максу Ђурковића и предсједника Бановинског одбора Црвеног крста генерала Душана Михајловића; Златном медаљом су одликовани СПД „Јединство", „Будућност", „Берурија", „Гајрет", „Фидак", Коло српских сестара, те директор Хигијенског завода др Гавро Вујичић, начелник просвјетног одјељења у Банској управи Дервиш Тафро, начелник одјељења социјалне политике др Ђуро Мартиновић, баница Пепа Кујунџић и Љуба Метикош.[916]

Занимљиво, марта 1937. Друштво Црвеног крста објавило је како припрема разноврсне предмете за Базар-изложбу у Лондону коју приређује тамошњи Црвени крст а у корист фонда славне болничарке, оснивачице сестринства, Флоренс Најтингел.[917] Крајем истог мјесеца организована је и четврта бановинска скупштина Друштва а на дневном реду била су редовна питања. Скупштину у Банском двору отворио је ђенерал Душан Михајловић. Поднесен је и извјештај, који је ове године и штампан у посебну публикацију. Скупштина није била задовољна радом у унутрашњости Бановине.[918] Изабран је и нови Управни одбор, изгласан је буџет за наредну годину и дато овлашћење управи да може утрошити новац са резервног фонда, тј. око 62.000 динара, за градњу Дјечјег дома на Јадранском мору.[919]

---

[916] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 17–18; *ВН*, 3. јануар и 14. март 1937, стр. 2. и 3.

[917] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, Бања Лука, 1938, стр. 14; *ВН*, 21. март 1937, стр. 3.

[918] Среске и општинске организације су подбациле, а било је и оних које се чак ни једанпут нису јавиле Бановинском одбору. Примијећено је да се неке од тих организација „пробуде" само када њихов крај задеси каква непогода. „Онда се проглашавају општинским или среским одбором Црвеног крста – онда траже помоћ. После добивене и подељене помоћи одбор опет упада у сан." Посебно и полемично се говорило у заслугама учитеља за рад Друштва. Ипак је превагнуо став да учитељи у Црвеном крсту „допринашају много његовим високим циљевима". Посебно када је у питању рад Подмлатка, за шта готово искључиву заслугу имају управо они. *ВН*, 24, 27. март и 1. април 1937, стр. 2 и 3.

[919] Како су Правила налагала, коцком су из Управног одбора брисани Рудолф Слуњски, Никола Добраш, Алис Ребац и Душан Симић, али су акламацијом поновом изабрани. Као представник војске у Управном одбору изабран је санитетски потпуковник др Александар Ускоковић, а у име Банске управе санитетски инспектор др Радмило Иванковић и учитеља Едуард Грамбергер. Поред предсједника Мирка Вилфана и три стара члана, у Надзорни одбор на сличан начин изабрани су Ђуро Кон, Ото Бем и Гојко Гутеша. За делегате за Главну скупштину изабрани су др Гавро Вујичић, др Јелена Алковић и Доброслав Милетић. За предсједницу Женског одбора изабрана је Марина Поповић, а у том одбору било је још 18 жена, међу којима и представнице других хуманитарних бањалучких друштава. *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, Бања Лука, 1938, стр. 7–9; *ВН*, 1. април 1937, стр. 2; *Правда*, 1. април 1937, стр. 9.

Априла 1937. предсједник Бановинског одбора Црвеног крста генерал Душан Михајловић премјештен је у Осијек, па је ту дужност до наредне скупштине преузео први потпредсједник др Гавро Вујичић. Он се у међувремену небројено пута доказао као упорни јавни радник, бавећи се прије свега здравственим и хигијенским приликама, а претходне године је, како смо рекли, и одликован Златном медаљом Црвеног крста Краљевине Југославије, па је његов избор на чело бановинског Црвеног крста био сасвим очекиван и разумљив. У исто вријеме, Рудолф Слуњски преузео је дужност секретара Друштва, а Мирка Вилфана на челу Надзорног одбора замијенио је Гојко Гутеша. Нешто касније Стјепана Ланга на мјесту благајника и економа замијенио је Сократ Радовановић, кога ће крајем године замијенити Јелица Шарчевић.[920]

Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста прослављао је и 9. маја 1937. Дан Подмлатка Црвеног крста и Мајчин дан. За ту прилику најављена је свечана поворка ученика кроз град и академија у Банском двору. Истога дана поподне планиран је завршетак „Конкурса за најбоље однеговане деце", за малишане од пола до двије године.[921] Прослава је почела ујутро продајом цвијећа и значака по улицама. Програм Академије у Банском двору су у потпуности извели ђаци основних и средњих школа, а присуствовао је велики број дјеце и родитеља.[922]

---

[920] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, Бања Лука, 1938, стр. 9–10; *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* Бања Лука, 1939, стр. 11–12; Б. Стојнић, *Љекарска комора Врбаске бановине..*, стр. 51–52.

[921] Родитељи који су жељели да им се дјеца такмиче, требали су их однијети у диспанзер Хигијенског завода „ради прегледа и даљих упутстава". Покровитељ и овог конкурса била је баница Пепа Кујунџић. *ВН*, 27. април и 7. мај 1937, стр. 3.

[922] Након академије, бан и баница су изашли пред Бански двор да сачекају поворку дјеце која је дефиловала од хотела Палас. На челу колоне били су дјеца из Државног забавишта, прво најмлађа, па онда старија, а за њима основци. „Ступајући све по такту ватрогасне музике, која је ишла на челу поворке, мали патуљци су у окићеним колима возили своју краљицу Босиљку" (дјевојчица Теа Петровић). Публика окупљена на тротоарима поздрављала је дјечје аутомобиле „пуне малих болничара и болничарки", дјечицу у народној ношњи, те „шофера" Енвера Салихагића који је „вешто управљао својим аутом". А, „највише усклика публике" изазвала је „жива лутка" (дјевојчица Хибха Гермовић) која је све вријеме стајала у кутији од ружичасте хартије. Пред Банским двором поворка се зауставила и „Краљица Босиљка... потрчала је право у наручје гђе банице поздрављајући је дивним букетом цвијећа". На крају поворке ишла су старија дјеца из Забавишта и основци који су носили табле са натписима којима су „потсећала своје старије на њихове дужности". Била је то парада у духу новог времена, али и неизбјежног државног национализма, јер су, како су писале ондашње новине, „Здрава деца богата кућа" а „Здрава и одгојена деца темељ државе". Жири за избор најбоље однеговане дјеце чинили су: Марина Поповић, др Маргита Херц, др Даринка Човић, др Драгиња Панковић и др Братислава Клајнхапл. *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста*

Када је у питању рад Црвеног крста у бањалучким школама, друштво је имало активне организације у Гимназији, Учитељској школи, Грађанској школи, Занатлијској школи те у 29 основних школа бањалучког среза. У њима је 1937. дјеловало око 3500 чланова. Иначе, та година је, када је ријеч о раду и школама, била „економски најгора".[923] Управо међу тим ђацима били су и неки који ће тог љета путовати на море. Наиме, Подмладак је поново организовао боравак групе својих чланова у Каштел Камбеловцу.[924]

Јануара 1938. поново је спроведена акција Зимска помоћ. Сакупљено је око 15.000 динара у новцу а „у оделу и рубљу" скоро три и по хиљаде. Та помоћ је раздијељена у просторијама Црвеног крста првих дана фебруара. Обрадовано је 237 сиромашних Бањалучана одјећом и новцем од 50 до 150 динара.[925] Два мјесеца касније, завршен је још један тромјесечни самарјански течај, овај пут за гимназијалке. Обуку су похађале ученице 6. и 7. разреда, а водио ју је др Перо Стјепановић, љекар Хигијенског завода. Завршни испит су положиле 33 полазнице. Истовремено је приређен сличан курс за ученице Женске стручне школе, који је водила др Даринка Човић, а завршило га је 37 ученица. Поврх тога, тих дана трајао је нови тромјесечни течај за добровољне болничарке, који је похађало 15 госпођа и госпођица. Оне су на настави, која се одвијала два пута седмично, стекле основна знања из анатомије, физиономије, хигијене, те о бојним отровима, њези болесника и организацији санитетске службе.[926]

Дана 20. марта 1938. у Вијећници Банског двора одржана је пета редовна годишња скупштина Врбаског бановинског одбора Друштва Црвеног крста. Присуствовало је 30 делегата. Предсједавао је др Гавро Вујичић, који је, како смо рекли, замијенио генерала Душана Михајловића, прекомандованог из Бање Луке. Вујичић је изразио поновно незадовољство радом у унутрашњости Бановине. Сматрао је да у пасивној Крајини идеја

Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години, стр. 15; Б Стојнић – В. Стошић, *Бањалучки љекари..*, стр. 87; *ВН*, 12. мај 1937, стр. 3.

[923] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, стр. 17; *Учитељска школа у Бањој Луци...*, стр. 104–105.

[924] Те године путовало је 35 дјеце. Боравак је трајао мјесец дана а коштао је 550 динара. Дјецу су надзирали „искусни и опробани" васпитачи, а љекарски надзор обављали су доктори из тамошњег Хигијенског завода. *ВН*, 2. јуна 1937, стр. 3.

[925] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 23.

[926] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, стр. 15–16; *ВН*, 13. и 6. март 1938, стр. 2; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци..*, стр. 102; M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 367.

Црвеног крста – за разлику од Србије – није историјски укоријењена. Због тога је, сматра, ваљало порадити на њеном пропагирању. Осим тога, велики дио интелигенције „не показује довољно смисла за јавни и социјални рад". Изабрано је и ново руководство. Др Гавро Вујичић је постао стални предсједник, за првог потпредсједника изабран је генерал Војислав Костић, а за другог адвокат др Фрањо Никић.[927]

Током школске 1937/38. Подмладак Црвеног крста је уложио много труда да створи своје организације у свим школама, да организују кухиње са сиромашне ђаке, да школама обезбиједи приручне апотеке, те да при свакој школи организује самарјански течај. У свему томе постигнут је велики помак: у скоро свим школама Врбаске бановине заживјеле су организације Црвеног крста, а и чланство је знатно повећано. Број организованих школа попео са на двије стотине а број чланова на преко 16 хиљада. То је значило преко 100 нових школа и преко преко шест хиљада нових чланова у организацији Црвеног крста. И финансијски гледано, Подмладак је остварио завидне резултате, а на крају године остварио вишак од скоро 38.000 динара, који је утрошен највише за школске кухиње и Фонд Подмлатка.[928]

И Подмладак Црвеног крста је, дакле, вриједно радио. Почетком маја 1938. одржан је састанак његовог бановинског одбора, на коме се чуло да је обезбијеђено 15.000 динара за љетовање сиромашне дјеце, а одучено је да се настави са том лијепом активношћу. За љетовање већ је било пријављено 25 дјевојчица и 14 дјечака. Договорено је да се и те године прослави Мајчин дан, што је и учињено 15. маја.[929] Као и ранијих година, Мајчин дан је

[927] За чланове Управног одбора изабрани су: Алис Ребац, Марина Поповић, Кемал Хаџиомерспахић, Милорад Љубибратић, Винка Сторели, др Стево Мољевић, Халидбег Ћинић, Ото Бем, Јосип Вучевић, Душан Балабан, Никола Добраш, др Перо Стјепановић, др Драго Јандић, др Живота Матијашевић, др Славко Пиштељић и Милан Перенчевић. Надзорни и Женски одбор наставили су радити у истом саставу. Само неколико дана касније умро је Ото Бем, један од најактивнијих чланова управе Црвеног крста. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 10–12.

[928] *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 26.

[929] Поново је бирано најбоље одњеговано дијете, а у жирију, осим Марине Поповић, биле су докторице из Хигијенског завода Братислава Клајнхампл, Маргита Херцл, Даринка Човић, те др Панковић. Додјела диплома обављена је и овај пут у холу Банског двора. Родитељима и свим грађанима обратила се др Маргита Херцл, подсјећајући да се уз мајчин слави и дјечји дан. Занимљиво је да су се првопласиране мајке одрекле новчаних награда од неколико стотина динара у корист других, сиромашних мајки. Услиједила је академија у великој сали Банског двора. Присутнима се обратила предсједница бановинског одбора Подмлатка Црвеног крста Марина Поповић, која је појаснила да такве прославе иначе организује Југословенска унија за заштиту дјеце, али пошто она нема одбор у Бањој Луци, тог посла се прихватио Црвени крст. Гђица Поповић је прочитала и Женевску декларацију о правима дјетета, те на крају апеловала да се и у Бањој Луци оснује огранак споменуте уније. Као и претходне године, услиједио је дочек поворке која се кретала од

била лијепа, грађанска манифестација, али и својеврсно „дјечје Потемкиново село”. Наиме, Врбаска бановина, када је у питању дјечја заштита, била је на посљедњем мјесту, па „на карти која предочава дјечје домове, прихватилишта и друге установе за дјечју заштиту, границе које омеђују Врбаску бановину, нажалост, омеђују једну празну површину”, читамо горку истину у *Врбаским новинама*.[930]

Бановински одбор Црвеног крста организовао је од краја октобра 1938. још један, сада двомјесечни добровољни болничарски течај у Хигијенском заводу. Пријаве су се примале у секретаријату Друштва у Банском двору. Истовремено, новине су позивале „родољубиве жене и девојке из Бање Луке, које знаду да возе (шоферирају) аутомобиле и имају дозволу за вожњу” да се пријаве у Црвени крст, да би у случају рата возиле санитетска возила Друштва Црвеног крста.[931] Неколико мјесеци касније, новине су писале како је „данас, у доба међународних заплета, када је светски мир највише угрожен, потребно да се сви људи, а нарочито омладина упуте да узвишено мисле и осећају”. Зато омладину треба поучити а управо то чини Црвени крст који је у Хигијенском заводу спроводио ко зна који по реду самарјански течај за ученике виших разреда средњих школа. Вођа курса и овај пут био је др Перо Стјепановић, који је код полазника развио „човечанску љубав”. Његова предавања праћена су „пројекцијом филма о указивању прве помоћи у несрећним случајевима” а слушаоци су упознати и са анатомијом и физиологијом човечјег тела”. Недавно је чак 76 полазника овог курса из Гимназије и Државне трговачке академије полагало испите. Испитну комисију чинили су директор Хигијенског завода др Гавро Вујичић, др Перо Стјепановић и шеф социјално-медицинског одјељења Даринка Човић – Милосављевић. Овакав састав комисије засигурно је осликавао веома озбиљан однос институција и споменутих доктора према самарјанском течају.[932]

државног забавишта ка Банском двору. На челу поворке била је овај пут дјевојчица, кћерка апотекара Станишића. „Краљица” је поново била Теа Петровић, а у улози краљевића „мали Салихагић”. Грађани су у поворци могли видјети дјевојчицу Имљанку на окићеним чезама, потом возило са Мики Маусом и Мини, те Канадске петорке, зечиће итд. Ту су била и кола пуна „љупких румених главица, које су се као у недоумици окретале на све стране”, окићена државним тробојкама. Сва дјеца носила су бијеле капице па је изгледало као да су „становници једне заједничке куће, државног дјечјег обданишта”. Основци су носили разне табле. *ВН*, 18. мај 1938, стр. 1. и 3; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 251–253.

[930] АРСБЛ, ДЦК, 11/1–4; *ВН*, 13. и 18. мај 1938, стр. 1. и 3; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 251.

[931] АРСБЛ, ДЦК, 2/1–27; *ВН*, 12. и 30. октобар 1938, стр. 2 и 3.

[932] *ВН*, 12. фебруар 1939, стр. 3.

Занимљиво је да је, управо поводом завршетка још једног течаја Црвеног крста, крајем марта 1939, у *Врбаским новинама* изашао несвакидашњи чланак. У њему читамо како „једно велико зло хита човечанству у загрљај. То зло, како изгледа, смртни људи, и поред свих настојања, не могу зауставити на његовом путу", писао је Ристан Малешевић. Али, људи могу нешто друго, каже. Могу „развити међусобну човјечанску љубав; одбацити предрасуде; поучити да се узвишено мисли и осјећа; могу развити милосрђе и жељу за чињењем добрих дјела, увек а нарочито у злу, које долази да би с времена на време казнило једну націју или цело човечансво". Ова ода милосрђу, била је увод у извјештај о томе како је, поред раније завршеног самарјанског течаја за средњошколце, завршен још један течај за добровољне болничарке Црвеног крста, који је почетком године за 30 полазница покренуо Бановински одбор Црвеног крста. Новопечене добровољне болничарке биле су по положеном испиту „необично веселе". Али, „ко зна да ли оне у овоме часу помишљају да овај рад беше једна игра, према раду за који су се спремале и који их, можда очекује...", завршава ово предсказање даровити Ристан Малешевић.[933]

Некако истовремено са објавом горњег чланка, одржана је шеста по реду скупштина Бановинског одбора Црвеног крста. Скуп у Вијећници Банског двора отворио је предсједник Одбора др Гавро Вујичић. У извјештају, који је поново штампан у засебну књижицу, читамо како је Вујичић истакао да је рад у претходној години био „тежак и скопчан са многим препрекама", али су резултати били задовољавајући. С обзиром да је неким члановима одбора истекао мандат а неки су и умрли, извршена је „надопуна" Управног и Надзорног одбора Друштва.[934]

Наредног мјесеца, априла 1939, Бановински одбор приредио је у Народном позоришту „велики уметнички концерт". Наредно јутро концерт је поновљен за ђаке бањалучких

[933] Теоријски дио курса је и овај пут обављен у Хигијеном заводу а практични у Државној болници. Учило се о анатомији, физиологији, хигијени, сузбијању и лијечењу зараза, повреда и обољења, те посљедицама бојних отрова, те о њези болесника, организацији здравствене службе итд. На испит пред трочлану љекарску комисију изашло је 19 кандидаткиња. На теоретском дијелу испита одговарало се на три питања, а на практичном испиту импровизована је болничка соба са пацијентом на кревету. *ВН*, 29. март 1939, стр. 3.

[934] У Управни одбор изабрани су адвокат др Стево Мољевић, директор банке Војислав Правица, судски мајор Војислав Ђурашковић, професор Десанка Недић и рачун. контролор Херман Ерцеговић. У Надзорни одбор изабрани су чиновник Јово Драгојевић, директор банке Илија Димитрић, виши полицијски савјетник инжењер Узеир Бисер и трговци Милан Поповић и Јован Јово Димитријевић. *ВН*, 17, 19. и 29. март 1939, стр. 1. и 2; *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 31–32.

средњих школа.[935] А кад смо код ђака, ваља додати да је Подмладак Црвеног крста и даље међу средњошколцима веома добро котирао. Примјера ради, у Трговачкој академији школске 1939–1940. сви ђаци били су чланови тог друштва.[936]

Поводом дјечјег и мајчиног дана 14. маја 1939, Подмладак Бановинског одбора Црвеног крста поново је организовао избор најбоље одњегованог дјетета. Иако су у овом својеврсном такмичењу учествовали сви, циљ је био да се награде најбоље одгојена дјеца сиромашних родитеља. За разлику од претходих година, програм се дешавао у Соколском дому. Пропозиције су биле исте као и лани, а и ове године Подмладак је апеловао за материјалну подршку овој манифестацији.[937] Најављено је да ће, поред музике 33. пјешадијског пука, учествовати и хор ученика Државне трговачке академије „Морана", под вођством младог и „веома амбициозног наставника" Пере Сафрета.[938]

Дошао је и Видовдан 1939, када је обиљежавано 550 година Косовске битке. Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста је тим поводом позивао своје чланове и пријатеље да „по могућству узму учешћа у овој великој националној прослави на Косову".[939] Пет и по вијекова од чувене битке, тражиле су неке нове „Косовке дјевојке", а у Европи је увелико мирисало на нови, велики рат. Зато је Бановински одбор Црвеног крста јула те године упутио јавни апел којим „умољава све родољубиве грађане, који не подлежу војној обавези, а нарочито жене и девојке" да се пријаве за разне добровољне службе у рату и друге послове, као што су кување, прање, магацинску службу итд.[940] Већ два мјесеца касније, показало се колико су бојазни од општег рата оправдане. Хитлер је напао Пољску

[935] На њему ће добровољно судјеловати професорица љубљанске музичке академије Мајда Ловше Дуган и Чедомил Дуган, професор Музичке академије у Загребу, концертни пјевач из Загреба Иван Винклер, те Крсто Ивић, пјевач београдског Народног позоришта. Пред сам концерт најављено је да Ивић, ипак, неће наступити, али ће из Загреба доћи „чувени оперски певач" Томислав Мералић. Концерт је био велики умјетнички догађај, што је публика наградила „френетичним аплаузом". *ВН*, 1. и 23. април 1939, стр. 4. и 2.

[936] *Државна трговачка академија Бања Лука. Годишњи извештај за школску 1939–40*, стр. 14.

[937] Занимљиво, сада су манифестацију подржале и часне сестре Драгоцјене крви Исусове, које су у својој школи у Буџаку такође приредиле прославу Дјечјег дана. *ВН*, 6. и 14. мај 1939, стр. 1, 2. и 3.

[938] Чланице комисије, љекари госпођице Маргарета Хецл и др Ракин, те гђа Шишлова и др Вељковић предложили су за награду 29 мајки, од чега 22 за новчане награде а остале за похвалу. *ВН*, 18. мај 1939, стр. 4; *Државна трговачка академија..*, стр. 17; *ВН*, 18. мај 1939, стр. 2.

[939] Учесници прославе на Косову су од државних жељезница добијали максималну путну повластицу, односно, плаћали су само четвртину редовне цијене карте. *ВН*, 25. јун 1939, стр. 1.

[940] Пријаве у одбору су се могле послати писаним путем или лично. *ВН*, 19. јул и 25. август 1939, стр. 1.

и додатно узнемирио духове у цијелој Европи, па и у југословенској краљевини. Могућност да и њу захвати вихор рата постала је све реалнија.[941]

Поводом главне годишње скупштине „највеће народне добротворне установе” у мају 1940, *Врбаске новине* су на насловној страни донијеле повелику биографију и фотографију нове патроне југословенског Црвеног крста. Наиме, половином октобра 1939. намјесник кнез Павле Карађорђевић је – „спречен својим садашњим дужностима” – након пет година руковођења Друштвом црвеног крста Краљевине Југославије, предао ту дужност својој супрузи кнегињи Олги.[942] И почетак 1940. био је под теретом стања у Европи. Из Главног одбора стигао је допис у коме се, с обзиром на веома тешку ситуацију и рат који је захватао Европу, од чланова Црвеног крста тражи да се „одмах приступи неопходним мерама да нас догађаји не би изненадили”, Бановински одбор је позвао грађанство Бање Луке на „широку конференцију ради договора и саветовања”.[943] Узгред, тих дана завршен је још један течај за „добровољне болничарке”. Организован је завршни испит у Хигијенском заводу на који су позвани да присуствују и сви чланови управе Друштва.[944] Тиме је број жена које су у претходне четири године оспособљене за добровољне болничарке порастао на 95. Оне су,

[941] Секција подмлатка у Бановинском одбору друштва Црвеног крста је почетком октобра 1939. послала допис свим школским одборима црвеног крста у коме се апелује на гесло „Ја служим” и подсјећа да „организације Подмлатка црвеног крста треба да припремају и да имају на расположењу средства за помагање у случајевима хитне потребе”. Потребно је, додаје се, „прикупљати храну и осигурати рад школских кухиња, које у случају рата могу указати помоћ многобројној деци евакуисаној из великих градова и размештеној по селима и мањим местима”. Са тим циљем, ваљало је порадити на нечему што се зове „школски кош”. Наиме, сугерисано је да се при школама начине оставе или „сместишта” у школској, црквеној или, чак, приватној згради, која припада „коме од ђачких родитеља”, а на то мјесто би „млађани” требали доносити „производе из школског врта као и све што би на мобама и заједничком раду на жетви и берби прибавили, што би добили од својих родитеља, рођака и пријатеља”. Осим тога, сугерише се „млађанима” да обиђу имућније куће и замоле за прилоге том „кошу”. Чак се препоручује да се суши и конзервише воће и поврће, нарочито шљива, која је те године обилно родила. Додаје се да се таква помоћ може преко зиме давати сиромашним породицама или продавати а новац користити за хумани рад. На крају се додаје да се Секција Подмлатка нада да ће школски одбори Подмлатка црвеног крста „схватити значај оснивања кошева у данашњим приликама”. Немамо релевантних повратних информација о овој акцији, али се не можемо отети утиску да она кипти од инфантилности и непознавања нашег човјека, посебно тадашњег стања на нашем селу. АРСБЛ, ДЦК, II–3/1–3.

[942] Из Врбаске бановине су на споменуту скупштину у Београд путовали др Гавро Вујичић, генерал Војислав Костић, др Мирко Суботић из Бос. Гадишке и Светозар Козомара из Теслића. *ВН*, 21. октобар 1939, стр. 2, те 11. фебруар, 5. и 9. мај 1940, стр. 1.

[943] АРСБЛ, ДЦК, 1/1–15, Позив на конференцију Црвеног крста.

[944] АРСБЛ, ДЦК, 2/1–27, Допис управи Друштва црвеног крста.

према др Стјепановићу, биле „доста јак кадар санитетско помоћног особља за случај рата, али ни издалека довољан”.[945]

Иако је писање владиних листова, па и *Врбаских новина*, све до пропасти Краљевине Југославије било некако оптимистично па и – показаће се – наивно, стање у Европи и мирис рата пробијали су кроз новинске ретке. Тако *Врбаске новине* у више наврата доносе Апел Црвеног крста у коме се моле сви родољубиви грађани који не подлежу војној обавези, а нарочито жене и дјевојке, да се у случају веће елементарне несреће или епидемије „а нарочито у случају рата” пријаве у Бановински одбор Црвеног крста који се налази у Банском двору. Штавише, отворено се каже како постоје „разне добровољне службе у рату”, од административних, преко хигијеничарских до шнајдерских и других занатских послова.[946]

Још једним апелом, Одбор је позвао боље стојеће грађане да се „са већим новчаним прилозима” упишу у добротворе, „утемељаче” и сталне чланове. Овај пут су из Црвеног крста „заиграли” и на карту јавности, па су поручили онима „за које се зна да имају” како „шира јавност са великим интересовањем прати, да ли ће се и како они, који су дужни, одговорити на упућени апел”. Штавише, додали су да чак и „светска штампа попраћа и са великим симпатијама одужује се онима који своју дужност према Отаџбини схваћају у потпуности и, без икаквог одуговлачења, удовољују својим обавезама”. На крају, из Одбора помало пријетећи поручују да ће „пазити да ли ће сви они, који заиста могу и чија је дужност, помоћи ову установу” то и чинити. Да су у Црвеном крсту мислили озбиљно, потврђује и чињеница да су истог дана објавили списак, почев од трговца Владе Бабића који је даровао 5.000 динара, до сталних чланова који су Друштво помогли са по 200 динара. Занимљиво је да се међу 40-ак имена на списку приложника, налази чак 10 бањалучких Јевреја, те неколицина љекара.[947]

Дана 9. јануара 1940. у Банском двору одржана је „пленарна седница” Бановинског одбора на којој је „решавано о важним задацима пред којима се налази ово наше хумано друштво”.

---

[945] Др Стјепановић није био задовољан одзивом незапослених дјевојака, јер су досадашње обуке углавном завршавале удате жене или запослене дјевојке које ионако имају обавеза. *ВН*, 11. фебруар 1940, стр. 3.
[946] *ВН*, 26. јул 1939, стр. 2, 24. август 1939, стр. 1.
[947] Ускоро је из Београда стигло „тридесет девет комада диплома за новоуписане утемељаче и чланове друштва”. *ВН*, 14. и 21. октобар 1939, стр. 3.

Прочитана је посланица књегиње Олге, у којој „узвишена председница друштва” апелује на све одборе и све грађане да се уписују у Друштво Црвеног крста. То је понукало Бановински одбор да појача акцију уписивања нових чланова и прикупљања прилога у новцу те у болничким и санитетским потрепштинама. Одбор је позвао све грађане на скору „широку конференцију ради договора и саветовања”. Крајем истог мјесеца, издат је још један апел „имућнијим и вићенијим грађанима” и свом „родољубивом грађанству” да подрже рад Црвеног крста. Истовремено је најављена „широка конференција” за 15. фебруар. Отварајући тај скуп, Гавро Вујичић је упознао присутне да је конференција сазвана у вези са познатим апелом кнегиње Олге с краја прошле године. Након дискусије, прихваћен је приједлог др Стеве Мољевића да грађанство Бање Луке „набави и преда” Црвеном крсту „једну комплетну у болницу”. Идеја је била да грађани, према својим имовинским приликама, набаве „поједине делове спреме (кревете, постељину и т.д.) за ту болницу”.[948]

Ускоро је акција конкретизована у правцу набавке 50 болничких кревета, мада су у Црвеном крсту били свјесни да је то мало, јер се у савременом рату више не „разликује много фронт од позадине”. Изабрано је 25 чланова који су именовали најугледније међу собом да „изврше прикупљање прилога” већ од наредне седмице. Било како било, акција је ускоро узела маха, па су новине већ крајем мјесеца писале да је сакупљено близу сто хиљада динара. Све су прилике да су апели на савјест имућнијих Бањалучана погодили мету, па су се одазвали најугледнији трговци и то са веома лијепим прилозима.[949]

Седма годишња скупштина Бановинског одбора Друштва Црвеног крста Врбаске бановине одржана је 10. марта 1940. Скупштином је управљао предсједник др Гавро Вујичић. Из његовог извјештаја изнова је избијало незадовољство радом у унутрашњости бановине и то због „неактивности интелигенције... нарочито оне која живи међу народом”. Укупан број чланова у Бановини био је скоро шест и по хиљада, од чега су нешто више од три и по хиљаде чинили државни службеници а око три хиљаде остали грађани. Од манифестација,

[948] Мољевић је том приликом казао како је „једна од најважнијих брига у позадини брига за рањенике” а њу брине Црвени крст. Али Црвени крст „није нешто изван нас, нити нешто што ће доћи само од себе, са стране”. *ВН*, 10. јануар, 11, 18. и 20. фебруар 1940, стр. 1 и 2.

[949] Тако је Исак Пољокан приложио 10.000 динара, Коста Димитријевић 7.500 а по пет хиљада су приложили трговци Владо Бабић, Перо Кондић, Рајко Димитријевић и Исидор Сарафић. Десетине других грађана приложило је по неколико стотина или хиљада динара. Иначе, Црвени крст имао је своје „слагалиште” санитетске спреме у мансарди Банског двора. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 26; *ВН*, 1, 3. и 29. март и 11. априла 1940, стр. 1.

Друштво се поносило прославама Дана Подмлатка, Материнског и Дјечјег дана, као и оспособљавањем болничарки и самарјанским течајевима за средњошколце. Констатовано је да „бањалучко слагалиште" располаже са двјема пољским болницама са 100 кревета а покренута је и акција да грађани прилозима купе још једну, што је наишло на добар пријем.[950] Када је ријеч о Подмлатку, ова организација имала је скоро 650 разреда са око 18.500 чланова, који су сакупили преко 30.000 динара чланарине. Све кад се сабере, имовина бановинског одбора била је нешто преко пола милиона динара. Иза тога је стајао успјешан рад, за шта су многи и одликовани.[951] На крају су изабрани нови чланови у Управни и Надзори одбор.[952]

С обзиром да „ратне страхоте које већ месецима пустоше по најкултурнијим земљама Европе, прете да захвате цео свет, па и нашу милу Отаџбину", Главни одбор Друштва Црвеног крста упутио је почетном 1940. посланицу у којој се од чланова тражи да се одмах приступи „нужним мерама да нас догађаји не би изненадили". Због тога је бановински одбор за 15. фебруар 1940. у Вијећници Банског двора заказао састанак „пуноправних чланова Друштва", а на дневном реду био је избор шест делегата за „бановинску скупштину Друштва црвеног крста Краљевине Југославије".[953] Двадесетак дана касније, предсједник Подмлатка Милан Перенчевић водио је скупштину Подмлатка у друштвеним просторијама. Др Гавро Вујичић извијестио је Подмладак да је Друштво дефинитивно одустало од градње „сталног љетовалишта" у планини и да се не би требало упуштати у тај посао. Разлог је што већ постоји љетовалиште Феријалног савеза у Мијачници а тај дом може примити и „млађане" који би жељели љетовати на планини, као и то што млади више желе љетовање на мору.[954]

---

[950] АРСБЛ, ДЦК, 2/1–27; *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 26.

[951] Генерал Војислав Костић и помоћник бана Петар Цветковић Орденом Црвеног крста; Златном медаљом судија Окружног суда Јосип Вучевић, адвокат др Стево Мољевић, повјереник Радничке коморе Душан Балабан, трговац Ђуро Кон и др Перо Стјепановић из Хигијенског завода; Сребрном медаљом: професор Десанка Недић, професор Винка Сторели, љекар др Даринка Човић, те из бановинског одбора госпођа Мара Бем, Ковиљка Финдрик, Марцела Љубибратић, Ерна Нахмијас, Рајка Стјепановић итд. *ВН*, 8. и 13. март 1940, стр. 1. и 2.

[952] У Управни одбор изабрани су Наталија Цветковић, фра Круно Бркић и Јово Давидовић; у Надзорни одбор су изабрани Алиса Ребац, Милош Пауновић и Исаије Митровић. *ВН*, 3, 8. и 13. март 1940, стр. 1. и 2; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци*.., стр. 102.

[953] *ВН,* 14. фебруар 1940, стр. 4.

[954] АРСБЛ, ДЦК, 11/1–4.

За недјељу 14. априла 1940. најављивана је прослава Дана подмлатка Црвеног крста под паролом „Стварајмо могућност за што брже извођење петогодишњег програма рада”. Споменута петољетка је, иначе, требала да се заокружи наредне године, за пунољетство краља Петра II. Пројекат је, иначе, предвиђао оснивање школских кухиња, купалишта, љетовалишта, бунара, чесми.[955]

Бањалучки Црвени крст је за почетак јуна 1940. најављивао нови течај за добровољне болничарке, те су позивали „све родољубиве грађанке да се одмах у што већем броју пријаве за течај”. Крајем јула обављен је и завршни испит, коме су приступиле 33 кандидаткиње, а водили су га др Гавро Вујичић и генерал Костић, потпредсједник бановинског одбора Друштва Црвеног крста.[956]

Као и сваке године, и трећа седмица у септембру резервисана је за Црвени крст. Тих седам дана посвећују се пропаганди идеје Друштва, упису нових чланова, а те недјеље Црвени крст има ексклузивно право да прикупља прилоге. [957] Тако је било и септембра 1940. Истог мјесеца из београдског Главног одбора послат је у Бановински одбор штампани „Поступак за заштиту и евакуацију деце”. У вези с тим, апелује се да се додатно поради на процедурама у случају напада из ваздуха, те да се упозоре одбори Друштва „ради потребне сарадње са месним одборима за заштиту од напада из ваздуха и одборима Уније за заштиту деце”.[958]

Без обзира на рат који се надвијао и над Краљевину Југославију, зима је остала сезона забава. Тако је Подмладак Црвеног крста, након више од два мјесеца припрема, у сарадњи са наставницима и ученицима свих бањалучких средњих и стручних школа, половином децембра 1940. приредио велику забаву. Учествовали су хорови мушке и женске гимназије, Учитељске школе, те ђаци Женске и Мушке занатске школе, Мушке и Женске грађанске школе, Средње техничке школе, Трговачке академије. Финале програма била је „ритмичко симболичка вјежба” Јосипа Жлуве, која је била у знаку југословенског патриотизма са

[955] На сам Дан Подмлатка по школама су се изводили посебни програми и академије а, као и лани, спроводиле су се акција сакупљања помоћи путем „сабирних табака”. *ВН*, 11. април 1940, стр. 2.
[956] *ВН*, 19. мај и 28. јул 1940, стр. 2 и 1.
[957] Те седмице су се наплаћивале посебне таксе на путне карте, улазнице у позоришта, биоскопе и друге приредбе, те на поштанске пошиљке. *ВН*, 15. септембар 1940, стр. 1.
[958] АРСБЛ, ДЦК, 2/1–27, Летак „Поступак за заштиту и евакуацију деце”.

поруком како је уједињењем створена „вијековима очекивана зграда” а „народ је ослобођен”.[959]

За недјељу 9. марта 1941. најављена је седма редовна годишња скупштина Врбаског бановинског одбора Црвеног крста, показаће се посљедња. Скупштина је одржана у Вијећници Банског двора, а сазвао ју је вршилац дужности предсједника, генерал Костић. На дневном реду били су извјештаји о раду, усвајање буџета за текућу годину, те избор новог руководства.[960] Секција Подмлатка Црвеног крста подржала је идеју да се од 16. до 31. марта 1941. организују „Дани сађења дрвећа и пропаганда пошумљавања” с тим да ће се тог прољећа акција водити под слоганом „Подигнимо гајеве краља Петра II”. Свако друштво, свака школа и свака установа требала је да засади гај који ће носити име младог краља, а ти гајеви требали су да буду поклон краљу за његово пунољетство 6. септембра 1941. Препоручено је да гајеви буду у близини насеља и да буду примјерени и имену монарха, по коме ће се звати.[961]

Бановински одбор Друштва Црвеног крста најавио је за почетак 1941. нова два течаја за добровољне болничарке. План је био само један течај у трајању два и по мјесеца, али је због великог броја пријављених одлучено да се организују два. Полазници ће, како је планирано, добити теоретска знања у Хигијенском заводу, а практична у Државној и Војној болници. Предавачи ће бити љекари из тих установа. Колико су полазнице стварно научиле на тим курсевима ускоро ће имати прилику да покажу: 1. априла 1941. из Банске управе телефонски је позвано првих 10, а потом још 18 добровољних болничарки да се јаве у Хигијенски завод „ради наступа дужности”.[962]

---

[959] У Банском двору су се нашли и министар пољопривреде Бранко Чубриловић, замјеник бана Гојко Ружић, командант Дивизије генерал Драгослав Милосављевић, те многи други, посебно родитељи ђака учесника у програму. *ВН*, 15. децембар 1940, стр. 8.

[960] Скупштину су, како смо раније рекли, чинили чланови бановинског управног и надзорног одбора, по један делегат из сваког среза, по један делегат из општинских одбора бањалучког среза, те по један делегат из Бање Луке на сваких сто чланова Друштва. Скупштини су могли присуствовати и велики добротвори, добротвори и „утемељачи” али без утицаја на кворум. Скупштина је разматрала само оне приједлоге који су упућени писаним путем и то најмање 15 дана раније. *ВН*, 2. март 1941, стр. 4.

[961] АРСБЛ, ДЦК, 12/1–49.

[962] Стварањем НДХ априла 1941. престао је са радом Врбаски бановински одбор Црвеног крста. Његову имовину и послове на територији НДХ преузело је Друштво Црвеног крижа. У прелазном периоду послове некадашњег Главног одбора у Београду преузела је Средишњица Црвеног крижа у Загребу, а рад се одвијао по ранијим правилима. Занимљиво је да је Црвени криж НДХ у Бањој Луци чак и 15. маја користио и печате Црвеног крста Врбаске бановине, са ћириличним и латиничним натписом. Августа те године биће основан

5.2. „Трезвеност” – „Побратимство”[963]

У југословенској краљевини алкохолизам је био једна од најраширенијих социјалних болести. Неки подаци кажу да је по потрошњи алкохола по глави становника Југославија била трећа земља у Европи. У Србији и Босни шљива се узгајала и ракија пекла у готово свакој кући, а алкохол се пио од малих ногу. Ако се томе дода веома лоша исхрана, понекад заснована скоро искључиво на хљебу – Југословени су били велики „хљебождери”, чији је квалитет, узгред, био веома низак–, те неразвијена здравствена култура и лоше навике, па и слаб квалитет алкохолних пића, онда постаје јасно да је алкохолизам био далеко озбиљнији проблем и од онога што статистика говори. Посебан хендикеп бораца против алкохолизма био је тај што су алкохол Југословени, нарочито Срби, везали за вјеру.[964]

Ако се има у виду да је Босанска Крајина, односно, касније Врбаска бановина, по правилу била далеко испод државног просјека по квалитету живота, исхране, становања, здравствене заштите, па и економском, културном и укупном цивилизацијском развоју, јасно је да је алкохолизам на том подручју, па и у самој Бањој Луци, имао размјере елементарне непогоде. Таквог стања је била свјесна неколицина јавних радника те се дала на посао. Још децембра 1918, тик по ослобођењу и стварању Краљевине СХС, Милан

Котарски одбор Хрватског крижа Бања Лука а наредног мјесеца и Жупски одбор Црвеног крижа. АРСБЛ, Бановински одбор Црвеног крста – 2/1–27. *ВН*, 2. фебруар 1941, стр. 1.

[963] Друштво трезвеност „Побратимство” основано је са циљем борбе против алкохолизма, његових узрока и посљедица. Слично соколима, заговарало је здрав живот, гимнастику, али и националне идеале. Судећи по једном чланку у *Соколском гласнику*, заслуге за настанак првог побратимског друштва у Босни и Херцеговини још крајем 19. вијека у Фочи има, како смо већ писали, тадашњи студент медицине Ристо Јеремић. Након Фоче, „Побратимство” је основано у Сарајеву а потом се проширило на Крајину и на многа села, да би пред Велики рат број друштава порастао на око 90. Када је ријеч о Бањој Луци, прво такво друштво основао је у Гимназији 1909. или 1910. од стране професора Васе Глушца. Један од најактивнијих чланова био је Милан Јанковић, који ће касније деценијама бити перјаница овог друштва. АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке”, стр. 2, 11, 21; Милан Јанковић, „*Слобода” и „Југославија”*, Бања Лука 1939, стр. 16; Војислав Бесаровић, *Хисторијат Српског Соколства у Босни и Херцеговини*, У: „Споменица III. покрајинског слета Југосл. соколског савеза. Видовдан 1924”, Сарајево, 1924, стр. 6–12; Реља Аранитовић, *Соколе, не подаји се алкохолу*, „Соколски гласник”, бр. 10/1939, стр. 2; Ђорђе Пејановић, *Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине*, Сарајево, 1930, стр. 2.

[964] Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 59, 71.

Јанковић је апеловао на свештенике: „Спасавајте народ од алкохола. Алкохол је отац многих греха. Чините то и делом и речју и писмом”.[965]

Како се Јанковић касније сјећао, „трезвењачко друштво 'Побратимство' основано је одмах по завршетку првог свјетског рата, вјероватно 1919.” У ствари, бањалучки Српски соко, који је оживио већ јануара те године, основао је „неколико трезвењачких друштава” у средњим школама, најављујући како ће рад „послије Видов-Дана и проширити.[966] Осим по школама и граду, трезвењачки покрет ваљало је проширити и на село, гдје је стање било далеко погубније. Зато су прваци Друштва, како је забиљежено, још 1922. одлазили у Слатину и Пискавицу и у вријеме соколских вјежби пропагирали трезвењаштво.[967]

Јанковић је кратко 1923. године био са службом премјештен у Сарајево, али је враћен већ октобра те године. Одмах је наставио са радом у трезвењачком друштву, као и у скаутима. У „Побратимству” су тада активни били прото Душан Кецмановић, учитељ Никола Илић, учитељ Душан Радовановић, Десанка Вукић, Анђелија Божић, прото Мирко Мацура, Бранко Лазичић, Јарослав Мали и други. Антиалкохоличарска предавања су се најчешће држала у просторијама Радничког кина, а касније у биоскопу Милановића.[968]

Трезвењачка друштва и широм новоосноване југословенске краљевине, у међувремену, обнављају свој рад, те 1923. оснивају Савез са сједиштем у Сарајеву. Због тога је ваљало и бањалучко „Побратимство” реорганизовати, у ствари, реосновати, у складу са новим Правилима. И ту акцију је, свакако, повео Милана Јанковић. Управо он путем *Отаџбине* позива на оснивачку скупштину. „Неорганизован трезвењак лако подлегне искушењима”, поручивао је. Такав трезвењак „уједно и греши што благодет трезвености оставља само за себе”. Због тога борци против алкохолизма треба да се организују, па Јанковић позива све „грађане и грађанке трезвењаке” да дођу на оснивање антиалкохоличарског друштва. „Отаџбина треба трезвених раденика, зато: трезвењаци, на збор!”, кличе Милан Јанковић.[969]

---

[965] М. Јанковић, *Слава Слободе*, стр. 4.
[966] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке”, стр. 11; *Соколски гласник*, бр. 8–10/1919, стр. 437.
[967] У Пискавици је посебно агилан био Марко Перишић, чија је супруга, родом Загорац, из Кола у којима је, такође, развио покрет. АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке”, стр. 12.
[968] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке”, стр. 21.
[969] *Отаџбина*, 16. фебруар 1924, стр. 3.

Оснивачка скупштина била је 28. фебруара 1924, а на њој се окупило свега 27 грађана. Ипак, то је било довољно да се изабере привремени одбор и усвоје Правила „Побратимства". Друштво је почетком марта Поглаварству градског среза упутило пет примјерака Правила „биљегованих по два динара" на одобрење. Као и свако друго друштво, и ово је имало Управни и Надзорни одбор и Скупштину. Након потврде Правила од надлежних власти, 5. јуна 1924. одржана је скупштина на којој је изабрано стално руководство. За предсједника је, очекивано, изабран Милан Јанковић, предратни „трезвењак". Тако је спроведена реорганизација „Побратимства", Друштва које се често назива и „Трезвеност", а понекад и „Коло Савеза трезвењачке младежи".[970]

Правила трезвењачких друштава била су унифицирана, те се у њих само уносило име и адреса новооснованог друштва. У том документу читамо да је циљ Друштва „борба против употребе, производње и промета свих алкохолних пића и чување и подизање народног здравља уопште". Наведени циљ би се постизао: „а) сузбијањем производње, промета и употребе алкохолних пића, б) ширењем општих хигијенских правила, делом, речју и штампом, ц) ширењем и развијањем сваког разумног спорта и телесног вежбања на суву и води, д) васпитањем народног подмлатка у духу потпуног уздржавања од пијења свих алкохолних пића и од употребе других опојних средстава, као и дувана, е) приређивањем предавања, конференција, екскурзија, јавних вежби и других витешких утакмица и свечаности; ф) прикупљањем одраслих у друштва трезвености, а омладине у кола трезвене младежи", г) установљењем здрављака, домова за састанке, књижница, читаоница, вежбаоница итд."[971]

Од чланова Друштва се очекивало да се придржавају Правила, а то је значило и да се, поред плаћања чланарине и испуњавања осталих обавеза према Друштву, одрекну производње, промета и конзумација алкохола, да „свагда и сваком приликом носе друштвени знак".

[970] Савез трезвењачке младежи постојао је у Краљевини Србији још од 1907, заслугом чувеног борца против алкохолизма, Милоша Поповића. У Управни одбор су изабрани и: потпредсједник Милош Скакић (чиновник), тајник Златко Пувачић (судски приправник), благајници Драгољуб Шарић (чиновник) и Иван Сушац (учитељ), замјеници благајника Славко Ластрић (студент права), Петар Тумбас (чиновник) и Владимир Смиљанић; за предсједника Надзорног одбора изабран је др Хуго Холцман (адвокат), Саво Милошевић (трговац) и Никола Илић (угоститељ). АРСБЛ, ВЖВО, 23, Трезвеност – поглавару среза, 29. јун 1924; *Отаџбина*, 28. јун 1924, стр. 3.

[971] АРСБЛ, ВЖВО, АЈ/23, 1–30, Правила трезвењачког друштва.

Основна чланарина била је два динара мјесечно, а скала приложника завршавала се са Великим добротвором, којим се постајало са прилогом најмање пет хиљада динара.[972]

Новоосновано Друштво је, како је пола вијека касније тумачио управо Милан Јанковић, било „Средиште кола трезвене младежи" и као такво је обједињавало и координирало рад секција (кола) по школама. У Средишту били су још и: гимназијски професор Десанка Вукић, наставник Женске стручне школе Анђелија Божић (будућа супруга Милана Јанковића) и још два ученика. Састанци су одржавани по школама, чланицама Кола.[973]

И прије него што су Правила коначно одобрена, бањалучки трезвењаци су на првој страници *Отаџбине* 5. априла 1924. објавили да сутрадан, заједно са скаутима, организују Дан трезвености. Организатори су апеловали на грађанство да их у борби против „највећег зла – алкохола, што боље потпомогне". Многи излози били су украшени трезвењачким сликама и књигама, а у једном се чак могла видјети „лубања и на њој положене боце рума и коњака". Истовремено, код Жељезничке станице скаути су подигли вјешала на која су објесили „највећег кривца – боцу пуну пакленог пића". У сваком случају, бањалучки трезвењаци су били задовољни. „Лед је пробијен. Дух Трезвености је ушао у наш град." Зато, „Уписујмо се у друштво Трезвености 'Побратимство'", поручивали су преко *Отаџбине*.[974]

Такав рад дао је резултате па је „Побратимство" већ до Видовдана имало 120 чланова. Истовремено, Друштво је кренуло у „медијски" обрачун са алкохолизмом, па је у *Отаџбини* објавило серију чланака посвећених борби против алкохола и никотина. У њима извјесни „Југ Трезвени", по свој прилици Милан Јанковић, пише како у бањалучком округу ради 125 школа, а чак 699 кафане! „Ово је 699 лудница, 699 шпиља у којима самире наша народна снага; у којима се троши наша крваво стечена зарада. У ових 699 биртија спремају се

[972] АРСБЛ, ВЖВО, АЈ/23, 1–30, Правила трезвењачког друштва.
[973] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 14.
[974] Цјелодневни програм био је веома богат и разнолик. Почињало се бесједама по богомољама и обраћањима војсци. Слиједиле су академије са предавањима по свим школама, па концерти војне музике у парку. Како је најављено, испред Више дјевојачке школе кренула је и најављивана поворка кроз град. Алкохол је јавно изврнут осуди као „највећи злочинац". У поворци је свирала војна музика, а трезвењацима се прикључио и прото Кецмановић и то са балкона кафане Балкан одакле је одржао „ванредно леп и убедљив говор". Поподне је изведена представа „Посљедња чаша" са забавом и игранком у Скаутском дому. Навече је било концертно вече са игранком у сали Соколског друштва, али је била веома слаба посјета „због кише и немара". *Крин*, јануар и март 1924, стр. 1 и 37; *Отаџбина*, 5. и 12. април 1924, стр. 1 и 3.

кандидати за луднице и хапсане, за блуднице и злочинце". Даље, наводи како је само око прославе Светог Јована, децембра 1921. у округу бањалучком 11 људи смртно страдало након свађе у пијаном стању. Тако су 22 породице остале без својих хранитеља – 11 их је отишло под земљу, а 11 у Зеницу. „Зар ово није страшно, и срамота, и штета", пита се „Југ Трезвени". Аутор, поврх свега, наводи како су у Сплиту, наводно, у свим кафанама извјешене фотографије ноторних пијанаца, те да се таквима не даје пиће и то уз пријетњу глобе. „Јој кад би се наши пијанци морали зато фотографисати, онда бисмо имали у биртијама све дуварове облијепљене!", казује духовити „Југ Трезвени". Износи и податке да у самом граду има око 70 механа, да се у њима годишње деси преко 300 инцидената и то „искључиво у пићу". Истовремено, Бања Лука нема „ни једне модерно саграђене основне школе, ни једне бање, ни једне библиотеке, ни једног парка, ни једног опоравилишта за дјецу"; град је „без модерне болнице и других културних установа". Зар то није срамота за све, а „нарочито за оне које је народ изабрао, да воде управу нашег града", пита се острашћени трезвењак. Ипак, има наде. У Бањој Луци постоје три кола трезвене младежи. У Гимназији, под вођством „брата" Илића, у Вишој дјевојачкој школи, под надзором „сестре" Илачевић, те у Женској стручној школи, под вођством „сестре" Новокмет. Та три кола имају скоро 300 чланова. Основано је и Мјесно средиште Кола трезвене младежи, које ће радити на ширењу трезвености код омладине.[975]

Почетком јуна 1924. организована је и скупштина „Побратимства". Истовремено, Данило Дрча, учитељ у Пискавици држао је предавања школској дјеци о штетности алкохола „за

[975] Аутор, сакривен иза псеудонима, пише о трезвености која је „идеја силна и спасоносна" и објављује рат „Демону алкохолизма". Он образлаже потребу да се по селима обнове „Побратимства", да се трезвењачко учење приближи мајкама, учитељима и професорима, јер они могу много учинити. Штавише, он најављује револуцију у којој се „неће просипати крв, већ алкохол". Пише и о борби против тог порока у Америци, о енормној потрошњи алкохола Варцар Вакуфу и Дервенти. Наводи и примјер како је у околини Б. Градишке било случајева да неке газде крсно име, а један и свадбу, прославе без ракије и вина. Епилог је, каже, био да су сви отишли кућама живи и здрави. У једном чланку се апелује на ширење трезвености код жељезничара, те у соколским друштвима, чије вјежбаонице би требале бити „света мјеста, у која пијанци не би смјели да уђу". Уз све то *Отаџбина* доноси статистику по којој је 1920. у Босни и Херцеговини на ракију, пиво и вино потрошено преко милијарду динара, док је двије године касније у Краљевини Југославији за пушење дувана утрошено преко 900 милиона динара. Један антиалкохоличарски чланак доноси изводе из правилника о сузбијању алкохолизма у Београду, који је ступио на снагу мјесец-два раније. Наредни чланак у овом „рафалу" под насловом „Алкохол и злочинство" износи опширну статистику из затвора и кривичних поступака о недјелима почињеним због алкохола. Овај трезвењачки „рафал" приведен је крају примјерима извјесне Аде Жарк, скитнице и алкохоличарке из Француске, која је имала 843 потомка!? од којих су многи били криминалци па и убице. На крају је и прича о чувеном руском цару Петру Великом који је „својим знањем и енергијом учинио многа добра Русији", али је био алкохоличар па је умро већ у 42. години живота. *Отаџбина*, 5. април 1924, стр. 1–3.

здравље, поштење и иметак нашег тежака". Основана је и засебна књижница са антиалкохоличарском литературом за чланове Друштва. На скупштини је одлучено да се интензивира рад, нарочито у околни Бање Луке, у чему се посебно рачунало на сеоске учитеље и свештенике. Управо у том духу, предсједник Друштва професор Милан Јанковић упустио се у Пискавицу да за вријеме народног збора одржи предавање и оснује „Побратимство", али је власт забранила јавни говор на збору, па је и Јанковићев наум пропао.[976]

Како је и најавило, ово „веома корисно и напредно друштво" је нову 1925. годину отпочело серијом предавања. Међутим, она су била „поприлично слабо посећена". „Омладино, више интересовања за науком, за лијепим и корисним, а мање седница по загушљивим кафанама", поручивале су једне бањалучке новине тих дана. Крајем истог мјесеца, „Трезвеност" је организовала још два предавања. На све то из „Трезвености" су преко новина апеловали на потенцијалне предаваче који пролазе кроз Бању Луку да им се јаве и искористе свој боравак у граду на Врбасу те да тако подрже трезвењачке напоре.[977]

Већ почетком марта „Побратимство" је у сали Едисон кина уприличило предавање др Бранка Чубриловића о животу младића. По младиће најгоре посљедице имају „греси сексуални и пијанство", сматра Чубриловић. Десетак дана касније, Друштво је организовало и прву годишњу прославу, „скромну али лепу". На њој је говорио предсједник Друштва Милан Јанковић. У забавном дијелу се истакао „ђак 4. разреда Гимназије Шајновић", који је „добро узнапредовао у виолини", а у соколским вјежбама „вођа нараштаја Илија Трнинић" и млади „нараштајац" Вилко Винтерхалтер[978] из 5. разреда Гимназије. Међутим, трезвењачко учење није лако пролазило код народа.[979]

---

[976] Јанковићева жал је била, слутимо, још већа када је избила туча пијаних тежака у којој је неколико њих тешко повријеђено. *Отаџбина*, 24. мај и 28. јуни 1924, стр. 3.

[977] Прво од споменута два предавања одржао је професор Пољопривредне школе Драгомир Ђурђевић „О свагдањем хлебу", а друго Стево Мољевић на тему „Алкохол и злочин". Потоњи је био болестан, али га то није омело да „дође из постеље" и одржи то „ванредно лепо" излагање. *Глас Крајине*, 24. јануар 1925, стр. 3; *Отаџбина*, 24. децембар 1923, стр. 2 и 23. јануар 1925, стр. 3.

[978] Вилко Винтелхалтер је у раној младости био истакнути соколаш и врло спретан гимнастичар. АРСБЛ, ЗМГ, Вељко Ђорђевић, Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци, стр. 10; *Отаџбина*, 14. март 1925, стр. 2; D. Bajalica, *Učiteljska škola u Banjoj Luci za vreme šestojanuarske diktature*, str. 389–390.

[979] Један активиста Друштва је половином априла 1925. у *Отаџбини* отворио душу и признао да је „слика потпуно црна" и да је много пасивних грађана, али се и даље нада „да ће се од Савла моћи створити Павле". *Отаџбина*, 7. март и 18. априла 1925, стр. 3 и 5.

Почетком маја 1925. организовани су Дани трезвености. Припреман је богат програм. Као и прошле године, планирана су предавања ђацима, соколима, занатлијама и војницима. Ипак, број чланова овог друштва је слабо растао. Изузетак су школе, у којима је сада дјеловало пет кола трезвене младежи са 440 чланова, а секција трезвености радила је и у оквиру соколске жупе. Крајем истог мјесеца, одржана је скупштина „Трезвености" и то – занимљиво – у кафани „Зора". Милан Јанковић је изабран за предсједника, а именовани су и нови Управни и Надзорни одбор.[980]

За наредних неколико година немамо трагова рада овог друштва. Тек априла 1927. новине су најављивале „трезвењачку прославу" коју организује „коло Трезвене Младежи".[981] Ускоро су створене и бановине. Ако би се погледало уназад, за првих десетак година заједничке, југословенске државе, борба против алкохолизма није дала озбиљније резултате. То је примијетио и први бан Врбаске бановине, Светислав Тиса Милосављевић. Он је иначе био велики заговорник здравог живота и противник „највећег порока ових крајева" – алкохолизма. Није волио кафане, и улазио је у њих, како је говорио, „само кад је морао", понекад након неколико година!"[982]

Одмах по преузимању управе над „повереном му бановином", Милосављевић је, као један од приоритета „по здравље народа бановине" именовао сузбијање алкохолизма.[983] У том циљу, банска власт је, осим пропагандног дјеловања, радила и на томе да обуздавањем некоректне и неморалне конкуренције „створи солидан гостионичарски сталеж". Уз подршку др Васе Глушца у Сенату, Милосављевић ће се, заједно са банским вијећем, касније борити за обнављање укинуте бановинске трошарине на вино, шпирит и ракију. Поновно увођење ове трошарине би, иначе, било двојако корисно: прво, ови намети би, као и раније, обезбјеђивали чак половину укупних бановинских прихода – око 10 милиона

[980] Секретар је био Милан Поповић. *Отаџбина*, 28. март, 25. април, 30. мај и 15. јун 1925, стр. 2, 3 и 5.
[981] Ријеч је, у ствари, о „свечаној поворци" уз коју ће бити одржано и неколико говора „у циљу пропаганде против алкохола". *Време*, 9. април 1927, стр. 8.
[982] З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 31.
[983] С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 44.

динара, што би и те како добро дошло за финансирање јавних радова; друго, то је, како је говорио бан, „одлична мера за заштиту народног здравља”.[984]

У условима нове територијалне организације, Друштво је 1929. обиљежило 20-годишњицу рада и том приликом промијенило име у „Коло савеза трезвене младежи”. Наредне године, средином маја, оно је у Бањој Луци организовало прославу Дана трезвености. Милан Јанковић је том приликом одржао пригодно предавање. Наступио је и Мјешовити хор Учитељске школе, а ученици те школе, те гимназијалци и ђаци из основаних школа казивали су стихове о трезвености.[985]

У то вријеме, Коло трезвене младежи имало је веома активну секцију у Гимназији која је носила име „Крајина” и дјеловала „у духу потпуне апстиненције од алкохолних пића, дувана и свих штетних материја”. За рад секције био је задужен професор Наим Ћејван, а бројала је око 50 чланова.[986] Гимназијска секција Трезвењачке младежи је половином јануара 1933. организовала у Официрском дому веома успјелу годишњу „чајанку са игранком и бирањем лепотице”. Приход је ишао у фонд за љетовање младих трезвењака.[987] Слично је било и у Учитељској школи, у којој је дјеловало Коло савеза трезвене младежи „Зора” које је имало преко 150 чланова, своју малу књижницу са трезвењачким књигама и вриједно радило под директним надзором директора школе Вељка Вујасиновића. Коло трезвене младежи дјеловало је међу будућим занатлијама и инжењерима у Средњој техничкој школи, гдје је пред рат имало 22 члана.[988]

---

[984] АРСБЛ, КБУВБ, Пољопривредно одељење, 3/4, док. бр. 15041 од 18.4. 1930, стр. 28; *Записник трећег редовног годишњег састанка Банског већа...*, стр. 12, 157, 194; *Записник четвртог редовног годишњег састанка Банског већа...*, стр. 147–148; *ВН*, 7.4. 1933; С. Т. Милосављевић, *Сусрети...*, стр. 12.

[985] Ученица Иса Блејић из Учитељске школе рецитовала је *Из српске градине*, а Винко Жегарац је уз Мјешовити хор Учитељске школе извео међимурске пучке попевке. Будуће учитељице извеле су и једну шаљиву Змајеву једночинку. Наступио је и тамбурашки оркестар из Учитељске школе „Скерлић”. Изведене су и четири српске народне пјесме Стевана Мокрањца. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 268–269; *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, Бања Лука, 1930, стр. 10.

[986] *Тридесет пети извештај о раду Државне реалне гимназије у Бањој Луци објављен на крају школске 1929/30 године*, Бања Лука 1930, стр. 21.

[987] Сличну игранку на истом мјесту, гимназијски трезвењаци уприличили су половином фебруара 1934. Најављивано је да ће свирати ђачки „џаз оркестар”, а уз улазницу је коштала „10 динара са чајем”. *ВН*, 21. јануар 1933, стр. 11 и 11. фебруар 1934, стр. 4.

[988] *Извештај Државне средње техничке школе, Државне мушке занатске школе и Државне мајсторско-деловодске школе у Бањој Луци за школску 1939–1940 годину*, Бања Лука, 1940, стр. 15; *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, Бања Лука 1930, стр. 21–22; *Сто година бањалучке гимназије..*, стр. 92, *Учитељска школа у Бањој Луци 1925–1972*, стр. 105.

Подршку су „трезвењаци” имали и у митрополиту Василију Поповићу, који је у *Новом животу*, загребачком „листу за безалкохолну културу” писао „против употребе алкохолних пића”. У том чланку владика „топло препоручује трезвеност као услов срећног живота појединца, друштва и нације” и „удара на неразумно држање многих родитеља који својој деци дају алкохолна пића”. Повремено су *Врбаске новине* преносиле писање поменутог загребачког листа, укључујући се тако и саме у трезвењачке и соколске акције.[989]

С пролећа 1932. „Побратимство” је спровело недјељу трезвености, током које су у свим већим мјестима Бановине држана предавања о штетности алкохола и идеји трезвености. У Бањој Луци, у Хрватском дому, одржана је академија. Судија Михајло Вуковић одржао је предавање „Алкохолизам и друштво”, а у програму је учествовала и војна музика. Крајем те године Бању Луку је посјетио секретар Друштва „Трезвеност” Вук Врховац, љекар из Загреба.[990]

Колико је проблем алкохолизма и даље био велики, илуструје статистика. Наиме, по званичним подацима, Бањалучани су 1932. попили 679.916 литара пића, а сам градишки срез је четири године раније потрошио алкохола у вриједности од око 10 милиона динара! Ваља имати у виду да је засигурно велики дио потрошње алкохола и даље био далеко од очију статистичара. Тога је био свјестан и бански вијећник из Дубице Д. Петровић који се, као стари трезвењак, побунио на увођење трошарине на безалкохолна пића.[991]

Дана 23. фебруара 1933. одржана је шира сједница мјесног одбора „Побратимства”. Расправљано је о реорганизацији Друштва. За новог предсједника Друштва изабран је учитељ Никола Илић. Именован је и одбор који ће управљати Друштвом, а најављена је и скупштина идућег мјесеца.[992] Тако је и било, а као својеврсна најава скупштине, дан раније је за чланове Друштва и омладину приказиван трезвењачки филм „Биртија”, са уводним предавањем Пере Слијепчевића. Мартовском скупштином предсједавао је вршилац дужности предсједника Никола Илић. Из извјештаја „друштвених функционера” закључује

[989] *Књижевна Крајина*, јуни 1931, стр. 264; *ВН*, 25. август 1932, стр. 4.
[990] Он је у Гимназији, Учитељској школи и кафани „Јединство” одржао неколико предавања о штетности алкохола. *ВН*, 26. мај и 14. децембар 1932, стр. 5 и 3.
[991] *Записник трећег редовног годишњег састанка Банског вијећа Врбаске бановине држаног 15 и 16 децембра 1932 године*, Београд, 1933, стр. 164–165, 174; *Новости*, 20.1. 1933. и *Политика*, 20.1. 1933; Љ. С. Косиер, *Врбаска бановина*, стр. 23–28.
[992] За март је најављена редовна скупштина. *ВН*, 23. фебруар 1933, стр. 13.

се да је рад у протеклој години био „плодоносан”. Стара управа је разријешена, а на чело нове је и званично изабран Никола Илић. У руководству се нашло још десетак активних чланова.[993] Договорено је да се што чешће организују антиалкохоличарска предавања, те да се минимално свака три мјесеца у граду одржавају трезвењачке конференције, као и да се у остала градска друштва делегира један предавач који би на њиховим састанцима држао предавања и пројекције трезвењачких филмова.[994]

Колико је трезвењаштво узимало маха свједочи и чланак у *Врбаским новинама* из јануара 1933. у коме се говори о неколицини трезвењака из бановине који су дали завјет да неће окусити алкохол, па нису ни за крсне славе „окусили пића иако је то обичај, особито на нашим селима”. Истовремено, соколски „течајци” су за крну славу добијали бољу храну и „малинов сок који само својом бојом на вино подсјећа, које свјесни соколи не треба да пију”. Ово, ипак, није давало реалне резултате, па је алкохолизам и даље био огроман друштвени проблем.[995]

“Побратимство” је од 30. априла до 7. маја 1933, заједно са соколском жупом, организовало Соколску недељу трезвености. Одржано је 28 трезвењачких предавања, те неколико говора, академија и поворки.[996] Наредне године недеља трезвености завршена је „једном успелом академијом у просторијама Народног позоришта”. На скупу је Милан Јанковић одржао предавање, чланови Друштва су рецитовали а хор Учитељске школе отпјевао је пјесму Османа Ђикића „Хај, нек јекне”.[997]

Ипак, услиједио је двогодишњи застој у раду Друштва. Трезвењачки покрет нашао се у дубокој кризи. Било је „врло мало оних истрајних апстинената, који ће се упустити у борбу са алкохолом”. Остала је само једна мања група присталица овог покрета окупљена око

[993] За потпредсједника је изабран проф. Драгомир Ђурђевић, за секретара судија Миле Вуковић, за благајника учитељ Душан Радовановић а остали чланови управе били су: Дервиш Нукић, Љубо Јанковић, Душан Ђукић и Душан Жунић. *ВН*, 24. и 29. март 1933, стр. 3. и 7.
[994] *ВН*, 29. март 1933, стр. 7.
[995] Чак се и „велики број сокола подаје алкохолу, било умерано, било без мере”, писаће *Соколски гласник* пред сам Други свјетски рат. *ВН*, 4. јануар 1933, стр. 3; *Соколски гласник*, бр. 10/1939, стр. 2.
[996] Манифестација је организована у соколским друштвима, пред жандармеријом, у препарандији, у свим градским основним и неким средњим школама, те у Лакташима, Карановцу, у Фабрици дувана и Шљивну. *ВН*, 16. април, 10. мај 22. јун 1933, стр. 15, 8. и 2.
[997] Ова пјесма сматрана је „химном Срба Муслимана”. *Правда*, 16. мај 1934, стр. 8.

„Кола” које „у последње време не показује знаке неког јачег рада и живота”. Многи у тадашњој Бањој Луци нису ни знали да у граду постоји такво друштво.[998]

У међувремену, двије државне трезвењачке организације, загребачки Савез трезвености и Савез трезвене младежи из Београда, организовали су маја 1935. у цијелој Краљевини прославу Дана трезвености. Циљ манифестације је, свакако, да се „популарише идеја трезвености”, тј. да се за њу заинтересује омладина и сво грађанство.[999] Два мјесеца касније сазван је и конгрес југословенских трезвењака у Загребу. На тај скуп отпутовао је и „велики број Бањолучана, чланова трезвењачког друштва”. Како су преносиле новине, они ће тамо тражити да се наредни конгрес југословенских трезвењака одржи у Бањој Луци.[1000]

Након неколико година застоја, „бањалучки испробани трезвењаци” сазвали су крајем маја 1936. састанак свих трезвењака и оних који желе да помогну ту акцију. Скуп је договорен у Хигијенском заводу, а „приступ” су имали и „непозвани трезвењаци и пријатељи трезвењачког покрета”. На том састанку трезвењачки ветерани су „претресли сва питања” са жељом да реорганизују друштво „Побратимство”, које није дјеловало „већ дуги низ година”. То друштво је раније имало преко двије стотине чланова, а иза њега је остао скромни инвентар и нешто готовине. На овом скупу утврђен је програм ревитализације Друштва. Изабрана је нова управа са среским љекаром др Пером Стјепановићем на челу. Овај врсни епидемиолог био је „један од оснивача трезвењачког покрета и његова душа у Босанској Крајини”, а раније, док је службовао у Прњавору, и тамошњи предсједник трезвењачког друштва. Годинама је у Бањој Луци држао самарићанске течајеве, те предавања о штетности алкохола, те поуке из хигијене, прве помоћи. Договорено је да чланови управе Друштва још у току тог мјесеца по бањалучким школама одрже предавања о штетности алкохола, „са приказивањем поучних филмова”. [1001] Док се не обезбиједе

---

[998] Извјесни Алекса Поповић у великом чланку о проблемима алкохолизма маја 1935. наводи како се у акцији „спасавања народа” од овог порока истичу Хигијенски завод, Соколска жупа и Народна одбрана. „Трезвеност” дословно и не спомиње. *ВН,* 14. мај 1935, стр. 2, 29. мај и 9. јун 1936, стр. 3.

[999] Свим организацијама нуђени су бесплатни плакати и слике. *Врбаке новине*, 12. мај 1935, стр. 2.

[1000] По неким индицијама, тиме би се раздрмали успавани бањалучки „трезвењаци”. *ВН*, 6. јул 1935, стр. 3 и 23. фебруар 1936, стр. 2.

[1001] За потпредсједника је изабран др Петар Трумић, за секретара наставник Симо Миљанић, за благајника учитељ Стево Калембер, а за остале чланове Управе: војни имам Н. Капиџић, инжењер Милан Јанковић и новинар Мухарем Ганибеговић. *ВН*, Бања Лука, 18. септембар 1930, стр. 3; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци*.., стр. 88–89; Никола Зељковић – Никола Лакић, *Осам деценија бањалучког шаха*, Бања Лука, 2006, стр. 51–52; *ВН*, 29. мај и 9. јун 1936, стр. 3; 21; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 251–252.

сталне просторије, заинтересовани грађани су могли да се учлане код благајника Друштва Стеве Калембера у вјежбаоници Учитељске школе, а проблем је ускоро ријешен тако што је обезбијеђена канцеларија у Соколском дому.[1002] Тако је оживјело бањалучко трезвењачко друштво.

Како је и прижељкивано, на новом конгресу Југославенског савеза трезвености из Загреба и Савеза трезвене младежи из Београда, одржаном у Осијеку 1936. одлучено је да наредни конгрес буде у Бањој Луци на љето сљедеће године. Бањалучки трезвењаци нашли су се сада у обавези да организују највећи „трезвењачки" скуп. Друштво је сазвало сједницу на којој је и званично одлучило да се прихвата организације конгреса. Било је то, ипак, и признање за трезвењачки покрет који је од прошле године, након три године застоја, реорганизован и оживљен у граду и многим мјестима Врбаске бановине.[1003] Ипак, о одржавању конгреса југословенских трезвењака у Бањој Луци нема никаквог трага. Одговор ваља тражити у томе што је управо јуна 1937. године у Београду организована скупштина Југославенског савеза трезвености и Савеза трезвене младежи уз истовремену велику прославу 30 година потоње организације.[1004]

Трезвењачки покрет објавио је крајем фебруара 1937. веома занимљив чланак под насловом „Алкохол и школска омладина" у коме аутор кроз низ локалних примјера и јасну статистику доказује о колико штетном пороку је ријеч. Други, веома квалитетан, повелик чланак у *Врбаским новинама* о проблему алкохолизма и о идеји трезвености у основним школама потписао је учитељ Марко Ј. Перишић. Он налази да се трезвењачка идеја до скора ширила само у средњим школама, „док је у основним школама била потпуно запостављена".[1005]

При Учитељској школи је већ годинама дјеловало Коло трезвењачке младежи „Зора". Оно је децембра 1939. организовало концерт, на коме су били присутни и ђаци других школа те многи грађани. Судећи по овом концепту, приредба, „прва након дужег застоја", поново је

[1002] Како су писале новине, „посла су се прихватили стари и опробани трезвени радници", који су раније овај покрет у Босанској Крајини били „дигли на завидну висину". *ВН*, 27. јануар 1937, стр. 2.
[1003] Како су писале новине, „посла су се прихватили стари и опробани трезвени радници", који су раније овај покрет у Босанској Крајини били „дигли на завидну висину". *ВН*, 27. јануар 1937, стр. 2.
[1004] Учесници скупштине и прославе имали су повољан смјештај у Београду и саобраћајне повластице. *Правда*, 30. јун, 3 и 4. јул 1937, стр. 18, 17 и 5.
[1005] „Смишљеним, енергичним и истрајним радом, и поред великих потешкоћа, могу се постићи добри резултати", поручује Перишић. *ВН*, 25. фебруар 1937, стр. 2. и 11. јун 1939, стр. 2.

пробудила бањалучке трезвењаке и најавила боље дане овог покрета. Првих дана 1940. Мустафа Херемић је у *Врбаским новинама* потписао хвалоспјев овом школском трезвењачком друштву, које броји чак 120 „бораца за безалкохолну културу". Најзаслужнији за то је професор Кебељић, који је постао „вођа овог дељања у Бос. Крајини". Ово школско друштво стекло је много присталица и по другим школама у којима је чак оснивало своје „филијале". У исто вријеме, у Гимназији је дјеловала „Крајина", а у Пољопривредној школи „Полет". Забиљежено је и да је половином децембра једна група бањалучких трезвењака из Учитељске школе путовала у Босанску Градишку да би се тамо основала ђачка трезвењачка удружења у Гимназији и Женској занатској школи.[1006]

О раду бањалучких трезвењака непосредно пред Други свјетски рат нема трагова. Да ли је у питању био нови застој у раду Друштва или нешто друго, тешко је са сигурношћу рећи.

5.3. Унија за заштиту дјеце[1007]

Како смо раније рекли, на прослави Мајчиног дана у организацији Подмлатка Црвеног крста маја 1938, предсједница бановинског одбора тог друштва Марина Поповић појаснила је да такве манифестације иначе организује Југословенска унија за заштиту дјеце, али да то друштво још нема огранак у Бањој Луци, те је апеловала да се оснује.[1008] Очигледно, није се стало само на апелу, па је одлучено да се, како то већ иде, поради на оснивању а, потом, сазове оснивачка скупштина. Тако је 17. децембара 1939. у Вијећници Банског двора одржана оснивачка скупштина Лиге друштва за заштиту дјеце, односно, њене бањалучке секције.[1009] Осим замјеника бана Петра Цветковића, генерала Војислава Костића и градоначелника Асима Џинића, те других званица, сједници су присуствовали представници бањалучких „хуманих и осталих друштава а нарочито су била заступљена

[1006] Херемић чланак закључује носталгичним сјећањем на раније Друштво Трезвеност, али и вјером да је овај покрет потекао из Учитељске школе на правом путу да настави мисију негдашњих трезвењака. *ВН,* 15. децембар 1939, стр. 4 и 3. јануара 1940, стр. 3.
[1007] Југословенска унија за заштиту деце основана је 1933. Утемељена је на Женевској декларацији о правима дјетета. Наредних шест година радила је као савез локалних друштава. *ВН*, 15. децембар 1940, стр. 7.
[1008] *ВН*, 13. и 18. мај 1938, стр. 1. и 3.
[1009] Унија је са много закашњења 1939. реорганизована, тако да је свака бановина сада имала своју секцију.

женска друштва”. Скупштину је отворио и водио др Гавро Вујичић, директор Хигијенског завода. Он је појаснио циљеве Уније, посебно похваливши рад краљице Марије, под чијом управом ово друштво за заштиту дјеце и ради. Секретар Љуба Срдић је упознао присутне са Правилима, која су прихваћена и упућена надлежним на усвајање. Изабрана је и управа Секције, са др Вујичићем на челу.[1010]

Било је то вријеме када се све више причало о рату. У неким крајевима Европе се већ са ријечи прешло на дјела. Крајем 1940. једне бањалучке новине доносе читав есеј о Унији за заштиту дјеце и рату. „И у рату и у миру за дијете је најбоље ако се за њ брине родитељ... Али већ у миру има много сирочади и такве дјеце којих су родитељи лишени могућности да их подижу како ваља. А како је тек у рату кад толики оцеви морају да се излажу смрти..”. У случају рата, за заштиту незбринуте дјеце стараће се Министарство социјалне заштите, „при чему ће му помоћним органом бити Југословенска унија за заштиту дјеце”. Унија се, дакле, поставила у улогу „помоћног извршног органа” према властима, а према „приватној каритативној иницијативи” као „руководно тело”. Унија се хвалила да је већ 1940. нашла мјеста у којима ће се у току рата створити „колоније за незбринуту дјецу из угрожених мјеста”. Међутим, сада је ваљало за те колоније набавити инвентар, постељину, суђе... У новинама су подсјећали да редовни члан Уније може постати свака организација а ванредни члан може бити појединац, који може имати статус од помагача (годишњи прилог 100 динара) до великог добротвора (5.000 динара).[1011]

Хитлеров напад на Француску имао је, занимљиво, и свој одјек у раду бањалучке Уније за заштиту дјеце. Наиме, гимназијска професорица Милица Богдановић, потпредсједница Уније, августа 1940. прослиједила је бановинском Црвеном крсту апел централе у Београду, са молбом да се прикупи новчана помоћ за француску дјецу угрожену ратом. Колико би

[1010] За чланове Управног одбора су изабрани: Милан Перенчевић, Марина Поповић, Милица Богдановић, Даринка Тривић, Зора Црнековић, Добросава Михаиловић, Милан Стамболија, Марија Киринчић, Станка Шубић, Зора Старовић, Хасим Имамовић, Божо Благојевић, др Славко Пиштељић, Марко Михајловић, Јован Мештеровић, Милан Ђорђевић, др Даринка Човић, др Маргита Херцл и др Асим Џинић. У Надзорни одбор изабрани су Милан Ђорђевић, Перо Милошевић и Сулејман Бедић. *ВН*, 13. и 19. децембар 1939, стр. 2; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци*.., стр. 83, 102.

[1011] Секција Уније за Врбаску бановину апеловала је на грађане да у вријеме када је рат закуцао на врата многих европских држава и народа, помогну рад овог друштва. *ВН*, 15. децембар 1940, стр. 7.

таква акција могла бити ефикасна, потпуно је јасно, али је оваква иницијатива у том времену и међународном контексту засигурно морала имати и политичку конотацију.[1012]

Годишња скупштина бањалучке секције Југословенске уније за заштиту дјеце, свакако посљедња, одржана је у недјељу, 12. јануара 1941.[1013] Потпредсједница Друштва, госпођица Милица Богдановић је у главним потезима изнијела задатак Уније, „нарочито се осврћући на тадашње вријеме када ни једна држава није била сигурна да неће бити увучена у најстрашнији рат у историји народа". Зато је дужност Уније сада била још захтјевнија – да спаси бар недужну дјецу. У извјештају, секретар Уније Р. Малешевић, подвукао је како је протекле године урађен велик посао: Друштво је основано, а у 12 мјеста унутар Бановине формирани су мјесни одбори. Заслугом Хигијенског завода изграђена су четири склоништа по плану евакуације, за шта је потрошено око 130 хиљада динара добијених од Министарства социјалне политике и Бановине. Током љета је извршена „пробна евакуација дјеце" која је „у главном успјела". Малешевић је казао и да су се добровољног шивања рубља за склоништа примиле Наташа Цветковић и Доброслава Михаиловић, те чланице Кола српских сестара, „Хрватске жене", „Будућности" и Женског покрета. Благајнички извјештај поднио је Милан Стамболија, а извјештај Надзорног одбора Перо Милошевић. Потом је обављен избор предсједника Бановинског одбора – једногласно је изабрана дотадашња потпредсједница, контроверзна професорица Милица Богдановић.[1014] У живој дискусији расправљало се о заштити дјеце у миру и у рату, те о популарисању Уније у унутрашњости Бановине.[1015]

[1012] АРСБЛ, ДЦК, 2/1–27. Допис Милице Богдановић и Апел Главног одбора, 21. август 1940.

[1013] На дневном реду били су извјештаји о раду, избор новог руководства и друга редовна питања. *ВН,* 29. децембар 11940, стр. 2.

[1014] Проф. Милица Богдановић важила је за симпатизера Димитрија Љотића. Хрвоје Магазиновић, секретар бановинског одбра Љотићевог „Збора" у Бањој Луци, у својим сјећањима каже како је Милица Богдановић говорила: „Знате, у савком разреду откријем лако и брзо ко су Љотићеви омладинци. То су најбољи ђаци, најбољег понашања, великог интереса да науче што више. Њихове очи, њихова лица сијају радошћу и свјетлошћу". Х. Магазиновић, *Кроз једно мучно стољеће*, стр. 116.

[1015] Било је мишљења да се то може постићи дарованьем дјечјих књига, а делегат из Босанског Грахова тражио је подршку у „ручним апотекама", те у подизању дјечјег опоравилишта, „љечилишта за грудоболне или слично", додајући да би у случају рата такав објекат „послужио би сасвим корисно као дјечје склониште". *ВН*, 19. јануар 1941, стр. 1.

5.4. Лига за борбу против туберкулозе

Југословенска краљевина имала је велику, чак огромну смртност од туберкулозе – чак 4,5 пута већу него у Данској или Њемачкој. Од те болести оболијевале су све генерација, али понајвише људи у средњој животној доби. Стање у Босанској Крајини, па и Бањој Луци, било је далеко горе него у другим крајевима државе. То потврђује и Бан Милосављевић у својим мемоарима, када каже: „према службеним подацима највећи проценат умрлих од туберкулозе спада баш на ове крајеве". Штавише, у југословенској краљевини постојало је 14 специјализованих лječилишта за туберкулозу: Дравска бановина је имала три, Савска четири, а Моравска, Зетска, Приморска и Врбаска ниједно. У Врбаској бановини је од туберкулозе годишње умирало 1.500–2.000 људи, а на њеној територији радила су само два диспанзера са укупно само 50 кревета у осам болница. Туберкулоза је нападала и школску омладину: забиљежено је да је крајем међуратног периода, за само једну школску годину однијела пет ђачких живота у бањалучкој гимназији.[1016]

Иницијативу да се формира бановинска управа Југословенске лиге за борбу против туберкулозе покренуо је секретар државног Подмлатка Црвеног крста др Божидар Зечевић, приликом боравка у Бањој Луци. На његов приједлог, начелник бановинског одјељења за социјалну политику и народно здравље др Милан Бегић, уприличио је 31. маја 1932. конститутивни састанак Лиге. Осим др Бегића и др Зечевића, присуствовали су директор Хигијенског завода др Гавро Вујичић, сресни санитетски референт др Михаило Којичић, директор Болнице др Ејуб Мујезиновић, начелник Пољопривредног одјељења инжењер Лазар Марковић, адвокат др Стеван Мољевић, шеф социјалног одсјека Стјепан Херман, уредник *Службеног листа Врбаске бановине* Божидар Весић, предсједница Кола српских сестара Стака Димитријевић и љекар из Хигијенског завода др Велимир Човић.[1017] Гост из Београда упознао је присутне са радом и плановима Лиге, након чега је отпочела изненађујуће жучна расправа. Др Гавро Вујичић скренуо је пажњу на огроман број туберкулозних у Врбаској бановини и додао да су узроци тој веома опакој болести били су многобројни. Поврх тога, у Бановини су маха узели и алкохолизам, сифилис, маларија,

[1016] С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 44; *ВН*, 17. фебруар, 5. март, те 19. и 23. мај 1935, стр. 1 и 3. M. Džaja, *Banjalučka realka*, str. 46.
[1017] *ВН*, 2. јун 1932, стр. 6; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци*.., стр. 99.

лепра (губавац)... За разлику од њега, ентузијастични Мољевић држао је да се одмах мора кренути у акцију. Инжењер Марковић је, опет, поучен искуством, био скептичан у материјални успјех Лиге напомињући да се мора имати на уму „менталитет народа у овој бановини". Др Којичић је био незадовољан и богатима, који једва дају који динар у некој акцији, али и сиромашним сељаком који нема „ни стакла на прозорима, него је на њима разапео кожу од мехура!" Поврх тога, болнички капацитети били су веома скромни: бановина је у седам болница имала свега 350–360 кревета, а потребе су биле десет пута веће. На концу је формиран Извршни одбор. За предсједника је изабран Стево Мољевић.[1018]

Акција за коначно оснивање Лиге за борбу против туберкулозе је, након ових првих корака, потпуно замрла и то све до краја 1935. Тада су се спорадично поново почеле јављати идеје да се установи такво хумано друштво. У томе се и овај пут истицао Гавро Вујичић. Ствари су, ипак, и даље ишле поприлично споро. Половином маја 1935. на државном нивоу спровођена је седмодневна антитуберкулозна акција. Новине су писале како у Бањој Луци ова недјеља има „нарочито значење" јер се „управо ради на оснивању прве Лиге против туберкулозе". Задатак ове лиге је да покрене грађанство Бање Луке, а касније оснивањем њених среских и месних одбора да заталаса све слојеве наше Бановине у борби против туберкулозе". Оснивање Лиге, како су писале новине, представља „најважнији задатак" послије кога ће се народ покренути у борбу против ове „опште народне болести".[1019]

Приватна иницијатива је потпуно заказала, али ће захваљујући иницијативи „извесног професионалног круга" и у средишту Врбаске бановине ускоро бити основана Лига за борбу против туберкулозе. У антитуберкулозну кампању која је претходила оснивању Лиге укључила се и Банска управа, па су почетком јуна *Врбаске новине* на врху насловне стране донијеле велики наслов: „Бан г. Б. Кујунџић је вотирао 100.000 дин. за подизање антитуберкулозног диспанзера".[1020]

[1018] За потпредсједнике су изабрани др Вујичић и Стака Димитријевић, а за секретара др Човић. *ВН*, 2. јун 1932, стр. 6–7; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци*.., стр. 55.

[1019] „Порадимо на оснутку Антитуберкулозне лиге" писале су *ВН* 23. маја 1935. на насловној страни. Бања Лука је, наиме, остала једино бановинско средиште које није имало Лигу и фактички није у том правцу скоро ништа предузела. *ВН*, 19. мај и 17. децембар 1935. стр. 1.

[1020] Делегација на челу са директором Хигијенског завода др Гавром Вујичићем, предсједником Љекарске коморе др Ђорђем Букинцем и адвокатом др Стевом Мољевићем посјетила је бана и, након што му је детаљно образложила прилике, испословала да бан наложи да се из бановинског буџета усмјери споменути новац за изградњу антитуберкулозног диспанзера у Бањој Луци. *ВН*, 26. мај и 7. јун 1935, стр. 3 и 1.

Чланови „Акционог одбора”, у коме су најактивнији били др Гавро Вујичић и др Велимир Човић, крајем 1935. су коначно могли рећи да су колико-толико популарисали своју идеју и да је оснивање Лиге питање дана. Тако је и било, па је оснивачка скупштина сазвана за недјељу, 15. децембра 1935. у Хигијенском заводу. Окупио се солидан број грађана, али су подбацили бањалучки трговци и привредници. Њих је отворено критиковао Јово Наумовић истичући да баш они треба да помогну „ову хуману акцију приватне иницијативе”, најавивши да ће се сам уписати за члана утемељивача. На дневном реду били су извјештај Акционог одбора о дотадашњем раду, усвајање Правила и избор управе.[1021]

Др Вујичић је подсјетио како је трочлана делегација посјетила бана и како је овај обећао 100.000 динара за отварање антитуберкулозног диспанзера, па је Лига, како каже, постигла „одличан успех пре него што је и основана”. Та битка „против туберкулозе борба је против најљућег непријатеља”, а у њој Лига је „легија” чији број расте сваког дана. Од оснивања Врбаске бановине много је учињено на свим пољима, али на сузбијању туберкулозе није постигнуто готово ништа, па је тиме и задатак Лиге да „на тој пустој ледини повуче дубљу бразду” и да покрене акцију која је у Врбаској бановини потребнија него игдје. Др Вујичић је упознао присутне и са Правилима Лиге у којима је писало да се ово друштво оснива са циљем да „проучава туберкулозу као природну и социјалну болест”, да прибира податке о узроцима њене распрострањености, да обавјештава народ „усмено, писмено и свим осталим подесним средствима” о природи ове болести, опасностима и начину чувања од ње, потом да туберкулозне болеснике упућује на благовремено и правилно лијечење, да се стара за подизање установа за лијечење, да морално и материјално помаже оскудне туберкулозне болеснике и њихове породице, да сарађује са друштвима која се брину за побољшање здравственог стања народа, те да сваке године приређује Антитуберкулозни дан. На оснивачкој скупштини Лиге изабрана је и управа. За предсједника је изабран др Гавро Вујичић, а за потпредсједнике др Ђорђе Букинац и адвокат Стево Мољевић.[1022]

[1021] Најављено је да ће Друштво дјеловати на подручју града, а по потреби ће се проширити и на цијелу бановину. *ВН*, 12. и 17. децембар 1935, стр. 3 и 1.

[1022] У управу Лиге изабрани су и: Душан Балабан, Ђоко Поповић, др Велимир Човић, др Бранислава Клајнхапел, Стјепан Југовић и Исмаили Хаџиомерспахић. У Надзорни одбор изабрани су: Душан Умићевић, Стево Миладиновић и Милош Пауновић. *ВН*, 17. децембар 1935. стр. 1.

Иако је коначно основана, Лига и Бањој Луци наредних мјесеци, ипак, није била нарочито активна, да би се тек с јесени 1936. „пробудила”. Наиме, 17. октобра те године одржано је прво предавање овог друштва у просторијама Културног друштва „Фидалет” у Ферхат-пашиној улици. Улазница је била добровољни прилог а љекар Хигијенског завода др Велимир Човић говорио је на тему „Утецај туберкулозе на здравствено стање народа”.[1023] Наредног мјесеца бањалучки одбор Лиге за борбу против туберкулозе одржао је сједницу на којој је расправљано о сузбијању те болести у Крајини, а посебно о акцији подизања одјељења за лијечење туберкулозе у Бањој Луци, али је закључено да „за ту сврху још недостају средства како би се продужило са започетим радовима”. Осим тога, усвојен је приједлог да се имућнији грађани могу уписати у добротворе ако приложе „један комплетан кревет за ново болничко одељење за туберкулозне, које треба на пролеће да се отвори”.[1024]

За почетак јуна 1937. заказана је скупштина Лиге у великој дворани Хигијенског завода. Најављено је да ће се на скупштини изнијети „целокупни досадашњи рад”, а бираће се и нови чланови управе. Сљедећа редовна скупштина Лиге била је крајем новембра 1938. такође у просторијама Хигијенског завода.[1025]

Све у свему, резултати рада овог друштва у борби против туберкулозе били су слаби. Фебруара 1941. у Бањој Луци је одржана тродневна конференција управника домова здравља са територије Врбаске бановине и шефова одјељења Хигијенског завода. Међу 12 излагача био је и др Велимир Човић, који је говорио о проблемима у вези са туберкулозом у Бановини. Та административна јединица и даље није имала ни један санаторијум или специјализовану болницу за туберкулозне болеснике. Како се каже у Резолуцији која је донијета на крају Конференције, „туберкулоза је у овој бановини узела великог маха”, па се тражи оспособљавање новоподигнутог лječилишта у Санском Мосту и оснивање Одјељења за туберкулозне у бањалучкој Државној болници.[1026]

[1023] *ВН*, 15, 17. и 20. октобар 1936, стр. 6, 3. и 2.
[1024] Договорено је и да се у неким јавним локалима поставе касице за сакупљање добровољних прилога. *ВН*, 14. и 17. новембар 1936, стр. 4. и 2.
[1025] Новине су позивале чланове Лиге да присуствују скупу. *ВН*, 6. јун 1937, стр. 1 и 20. новембар 1938, стр. 3.
[1026] *Време*, 14. фебруар 1941, стр. 7; Б. Стојнић, *Хигијенски завод у Бањалуци*.., стр. 28–29.

5.5. Одбор за од одбрану грађанства од напада убојним отровима из ваздуха

Како је мир у Европи бивао све непоузданији, тако се више радило на спремању за рат. Нови видови војевања искали су и другачију превентиву и, уопште, спремање становништва за такве прилике. У том смислу, многе земље почеле су се припремати и за рат из ваздуха при чему би се десила и употреба хемијских средстава. Да је таква потреба или својеврсна „мода" стигла и у југословенску државу, потврђују и *Врбаске новине* које 1933. пишу: „познато је да су све државе у последње време организирале одбрану становништва из ваздуха у случају рата". Исте новине ускоро доносе и опширан чланак „Пасивна заштита грађанског становништва у аеро-хемијском рату", у коме се наводе искуства Њемачке, Белгије, Француске. Истовремено, Женски одбор „Гајрета" расправљао је о учешћу муслиманки на предавањима у Хигијенском заводу о отровима и заштити становништва од напада из ваздуха. У „Гајрету" су жене одлучиле да се прихвате посла и да се укључе у организацију предавања.[1027]

Било како било, „иницијативом неколико водећих људи", крајем октобра 1933. одржан је састанак на коме је основан „Мјесни ужи одбор за одбрану грађанства од напада убојним отровима из ваздуха". У Одбор су ушли директор Хигијенског завода др Гавро Вујичић, градоначелник Хасан бег Џинић, полицијски чиновник Душан Симић, хемијски инжењер Богдан Лаковић, љекар из Хигијенског завода др Велимир Човић и предсједник Ватрогасне чете Фрањо Кобал. Ускоро је одржан и први радни састанак на коме је инжењер Лаковић упознао чланове Одбора „о сврси организовања, као и о самим убојним отровима те начину одбране од њих са маском и без ње". Тада је Ужи одбор проширен сљедећим члановима: инжењер Суљага Салихагић, Марко Ливњаковић, Ахмет Беглербеговић, Стака Димитријевић, а за предсједника Мјесног одбора изабран је Суљага Салихагић. Договорено је да се организују предавања по рејонима ватрогасне чете Бања Лука и то тако „да сви слојеви грађанства буду детаљно упознати о начину одбране од убојних отрова", а планирани су и течајеви пружања прве помоћи и детоксикације. Коначно, најављен је и

[1027] Тих мјесеци бањалучке новине у наставцима доносе опширне чланке, преко цијеле странице, о одбрани цивилног становништва од напада из ваздуха, о бојним отровима. *ВН*, 16. март 1933, стр. 11.

„фингирани напад из ваздуха на Бању Луку”, којом приликом ће се употребити „аероплани, артилерија, митраљези, машинске пушке, рефлектори итд.”[1028]

На самом крају 1933. почеле су најаве „фингираног” напада из ваздуха, а до тада је ваљало припремити грађанство. Са тим циљем пред саму нову 1934. годину отпочела је серија предавања. У Хрватском дому предавање су држали споменути хемичар Лаковић и др Човић, обојица из Хигијенског завода, а присутно је било „много наставника-ца средњих, стручних и основних школа”.[1029]

Наводно, „више од хиљаду слушалаца” напунило је велику дворану и галерије Хрватског дома почетком марта 1934. са жељом да чује предавање пуковника др Миливоја Радиловића из Београда „о убојитим отровима, њихову деловању и средствима одбране од њих”. Предавач је изнио историјат војне и цивилне авијације, те основне чињенице о бојним отровима, начину заштите, историјату маске, а све то уз филмске пројекције.[1030]

У раду овог друштва нема континуитета, а са друге стране, припремом становништва за напад из ваздуха бавили су се и други. Тако Соколско друштво септембра 1935. обавјештава грађане да је обласни одбор друштва „Наша крила” у Сарајеву штампао књижицу „Како ће мо се одбранити од непријатељског напада из ваздуха”. Соколска управа препоручивала је ову брошуру соколским друштвима. Истог мјесеца организован је још један фингирани напад на Бању Луку из ваздуха.[1031]

Крајем октобра 1936. одржана је двосатна вјежба у одбрани града од напада из ваздуха. Новине су неколико дана раније донијеле наслов „У уторак ће Бања Лука бити *нападнута из ваздуха*”. Град ће „напасти”, како је писало, „становити број аероплана – бомбардера”, а грађанима су дата детаљна упутства. Једно од њих је било да ће напад најавити сирене из Фабрике дувана, пилане „Босна-боа” и рудника Лауш. Иако је све било добро испланирано,

[1028] Да се бар у почетку радило синхронизовано потврђује чињеница да су наредног новембра новине доносиле опширне чланке, понекад и преко цијеле странице, о одбрани цивилног становништва од напада из ваздуха и бојним отровима. *ВН,* 1. и 11. новембар 1933, стр. 3, 2, 4.

[1029] Истовремено, Банска управа је послала инспектора Анту Берничевића да у унутрашњости покрене рад на оснивању одбора за заштиту од напада из ваздуха. *ВН*, 30. новембар и 24. децембар 1933, стр. 2 и 12.

[1030] Ипак, услиједио је застој у едукацији становништва, па се тако *ВН* овој теми озбиљније враћају тек током љета 1935, када преносе чланак о ваздушним нападима и убојитим отровима из пера Владе Станојевића у чак 12 наставака. *ВН*, 8. март 1934, стр. 4 и од 15. до 30. јул 1935, стр. 4 и 3.

[1031] Индикативно је да у свему томе нема ни ријечи о Мјесном одбору за одбрану грађанства од напада убојним отровима из ваздуха. *ВН*, 4, 14. и 15.септембар 1935, стр. 3.

„напад” је морао бити одложен за неколико сати због магле над Загребом, одакле су аероплани полијетали. Вјежба се ипак збила. Поподне.[1032]

Временом је послове у вези са одбраном из ваздуха преузела Банска управа, која је октобра 1938. фактички изнова формирала Мјесни одбор, а он је радио према упутствима Министарства војске и морнарице. Град је „рајониран” и формиране су „рајонске станице” а између њих су постојале „патроле за изналажење бојних отрова”, те за „откопавање рушевина, оправку телефонских, електричних и каналских инсталација”. У свему томе, у организацији одбране од напада из ваздуха учествовало је „више од 150 лица из грађанства и војске”. Тако организован, споменути одбор је истог мјесеца спровео четири вјежбе – двије дневне и двије ноћне, а потом и још један „изненадни ваздушни напад над Бањом Луком”. Организатори су били задовољни, мада не и понашањем грађанства, од кога се очекивало да ће „озбиљније схватити овај пробни напад” и да ће се „више држати издатих упутстава”.[1033]

На љето 1939. Мјесни одбор за одбрану из ваздуха Бања Лука, на челу са генералом Војиславом Костићем , правдао се Банској управи на неодазивање „чланова појединих секција” и „непримање појединих наређења за израду елабората”. Због тога „није овај одбор у могућности да посвршава одређене послове предвиђене уредбом, упутом и правилником за заштиту од ваздушних напада”. Усљед свега, из Одбора моле Банску управу да им помогну одређеним санкцијама или препорукама.[1034]

И у првој половини 1939. организован је још један „напад из ваздуха”, а новине су писале о опасностима и одбрани од бојних отрова, дајући грађанима корисне информације и савјете. У свему томе, Одбор се поново не спомиње. Крајем септембра те године Мјесни одбор за заштиту становништва од напада из ваздуха упутио је позив свим грађанима да „по

[1032] Полицајци под гас маскама су зауставили сав саобраћај. Убрзо се на небу појавило шест бомбардера који су на град бацали „експлозивне и загушљиве плинске бомбе”. Одмах је почео и „контраавионски” напад са Банске управе, Хипотекарне банке и још неких већих зграда, гдје су били сакривени војници са митраљезима. У башти црквене општине, гдје је раније била црква, фингиран је пожар који су изазвале авионске бомбе, па су га ватрогасци гасили. *ВН*, 25, 27. и 29. октобар 1936, стр. 2.

[1033] Долазак авиона и овај пут најавиле су фабричке сирене и звона са цркава. У вјежби су учествовали: војска, ватрогасци, екипе за спасавање и средњошколци. У цијелом граду је обустављен саобраћај, „а нарочито у главним улицама”. На Бањалучком пољу из авиона је запаљена импровизована кућица, коју су ватрогасци затим гасили. Након напада, учесници су продефиловали улицама. *ВН*, 12. и 19. октобар 1938, стр. 3.

[1034] АРСБЛ, УО, I–12/1–174, Дописи Мјесног одбора и молба, јули-август 1939.

могућству изграде подземна склоништа а уједно дао и детаљне упуте за случај евентуалног напада”.[1035] До избијања рата, Одбор за одбрану од напада из ваздуха најавио је сједницу за 7. фебруар 1940. у Вијећници Банског двора. Предсједаваће предсједник Одбора Петар Цветковић, замјеник бана. Била је то, по свој прилици, једна од посљедњих активности бањалучких „бранилаца” од напада из ваздуха. Уистину, новине су и даље доносиле савјете или читаво „Упутство за одбрану становништва од напада из ваздуха”.[1036] Колико је све то вриједило ускоро ће се показати...

[1035] И сама Банска управа ријешила је да „код чиновничких зграда” изгради подземна склоништа и за то одредила 25.000 динара. *ВН*, 25. август, 30. септембар и 10. децембар 1939, стр. 1, 2, 3.
[1036] *ВН*, 7. и 28. фебруар и 26. мај1940, стр. 3, 1 и 4.

6. ЉЕВИЧАРСКА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

6.1. РКСД „Пелагић”

Радништво у Бањој Луци је релативно млада категорија, јер настаје тек након доласка аустроугарске власти 1878. године и оснивања првих фабрика и привредних погона. Највише радника биће запослено у Фабрици дувана, Руднику угља Лауш, Пилани „Босна боа” и још неколико већих погона. Традиција њиховог организовања може се пратити тек с почетком 20. вијека.[1037] У таквој клими и радничко организовање ће, у односу на друге југословенске центре, знатно каснити.

Када је ријеч о оснивању Радничког културно-спортског друштва „Пелагић”, Бранко Пајић наводи да је за идеју о формирању таквог друштва први пут чуо од синдикалног функционера Душана Балабана,[1038] приликом адаптације нове зграде Радничког дома 1927.[1039] Балабан га је, наводно, питао шта мисли о идеји да се у Бањој Луци оснује „једно чисто радничко друштво у коме би се радници могли окупљати и у коме би се могли бавити културно просвјетним активностима”, чиме би се извукли из превеликог утицаја разних националних друштава.[1040]

[1037] Занимљиво је да је Бања Лука била највећи град у Босни и Херцеговини који је широкотрачном пругом био повезан са Загребом, а наоколо и са престоницом нове државе. М. Џаја, *Бањалучка реалка*, стр. 37.

[1038] Душан Балабан био је столарски радник, синдикални функционер, члан Општинског вијећа, предратни социјалдемократа и раднички првак. Социјалистичка историографија углавном прећуткује или минимизира улогу Душана Балабана у оснивању „Пелагића”, јер ће он постати опонент комунистичким кадровима у Друштву. В. М. Стошић – Н. Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, стр. 23; Ibro Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić” u Banjoj Luci u periodu od 1927 – 1941. godine,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 511.

[1039] Синдикалне организације и радничка друштва (Мато Мандић каже „Радничка комора за Босну и Херцеговину”) у Бањој Луци су и економски ојачала, па су 1927. од адвоката Костића (Мандић каже „од пензионисаног судије Коцмута”) купили повећу зграду Улици Фра Грге Марића. Зграда је адаптирана у Раднички дом који ће бити свечано отворен марта 1928. На једној страни зграде смјештено је Повјереништво радничке коморе, а са друге синдикалне организације и РСД „Пелагић”. Неколико соба је спојено у једну „салицу” са малом позорницом. Седам година касније биће организована акција да се прошири сала Радничког дома. Паво Радан започео је радове са Фрањом Ластрићем и још неколицином радника, али је полиција ускоро забранила те послове, због наводних или стварних недостатака у папирологији. АРСБЛ, ЗМГ, Мато Мандић, „Подаци о оснивању Радничког културно спортског друштва 'Пелагић' Бања Лука”, стр. 1–2; АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећање на неке бањалучке комунисте старије генерације”, стр. 21.

[1040] АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата”, стр. 19–20 и Мато Мандић, „Подаци о оснивању Радничког културно спортског друштва 'Пелагић'” Бања Лука, стр. 1.

Било како било, у оквиру радничких кругова настала је „радничко-просвјетна група” из које ће израсти „Пелагић”. Та „група” пробудила је духове, па је на љето 1927, на позив Душана Балабана, у његовој канцеларији одржан први састанак 20-ак виђенијих радничких првака, међу којима су, осим Балабана, били: Војо Ђорђевић, Јелка Винтерхалтер, Анкица и Цилика Матрак, Гина Марјановић, Авдо Чарџић, Мато Мандић и други. Занимљиво је да ће потоњи касније свједочити да су у Иницијативном одбору били и Павао Радан, Рудолф Хитер, те Мустафа Софтић, као и да је први састанак тог одбора одржан „у гостионици коју је држала Мара Вељковић... на углу Мартићеве улице преко пута ондашње каване 'Зора'”. У сваком случају, формиран је Иницијативни одбор за оснивање радничког културно-спортског друштва, а убрзо је прихваћен и приједлог да оно понесе име Васе Пелагића, при чему се у други план гурала његова богословска а потенцирала социјалистичка страна биографије.[1041]

За првог предсједника РКСД „Пелагић” изабран је Рудолф Хитер, службеник Окружног уреда за осигурање радника, за секретара Мато Мандић, а за благајника Карло Волак, службеник Окружног уреда за осигурање радника.[1042] И на изради Правила Друштва ангажовао се Душан Балабан. Ваљало је набавити правила неког сличног радничког друштва, што је и учињено: Балабан је, по свој прилици, прибавио правила из Загреба и на темељу њих „израдио текст Друштвених правила бањалучког радничког друштва”, након чега је Иницијативни одбор усвојио њихов нацрт и са тиме изашао пред оснивачку скупштину. Иницијативни одбор је, у међувремену, имао неколико састанака, који су углавном држани у канцеларији Душана Балабана.[1043]

Све је ишло по плану, па је 18. марта 1928. у Радничком дому одржана оснивачка скупштина на којој је присуствовало 37 чланова. На дневном реду било је слово о значају и потреби друштва, читање Правила и избор привремене управе. Правила је прочитао Мустафа

[1041] Судећи по свједочењу једног члана Иницијативног одбора, у игри су за име друштва били и „Спартак” и „Динамо”, али је избор пао на „Пелагић”, јер су оснивачи зазирали од власти, а вјеровали су да власт неће моћи оспорити име тог познатог „националног револуционара”, јер по њему и једна улица носи име. АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата”, стр. 16–20; АРСБЛ, ЗМГ, Мато Мандић, „Подаци о оснивању Радничког културно спортског друштва 'Пелагић' Бања Лука”, стр. 1; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, str. 511.

[1042] Како тврди Мато Мандић, за другог предсједника Друштва биће изабран обућарски радник Антон Давид, а потом Лазо Поповић, пилански радник. АРСБЛ, ЗМГ, Мато Мандић, „Подаци о оснивању Радничког културно спортског друштва 'Пелагић' Бања Лука”, стр. 1–2.

[1043] АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата”, стр. 21–22; *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini..*, str. 101.

Софтић, а она су, уз један глас против, и усвојена. У њима се истиче да је задаћа Друштва да међу „умним и физичким радницима у заједници са радничким стручним удружењима радни на гајењу културе и спорта", а тај задатак Друштво ће постизати: приређивањем предавања, забава, игранки, излета, утакмица, организовањем пјевачких и музичких зборова, драмске, гимнастичарске, туристичке, бициклистичке, лоптачке и рвачке секције, те „других сличних грана". Изабрана је и привремена управа са Душаном Балабаном на челу.[1044] У њој није било чланова КПЈ, што ће неки каснији историчари тумачити „као заваравање владајуће класе". Већ крајем марта 1928. одржана је и прва сједница привременог руководства на којој је извршено коначно конституисање управе. За предсједника Друштва изабран је ратни инвалид из Првог свјетског рата, Антон Давид.[1045]

Одмах по оснивању, у „Пелагићу" су почеле да се оцртавају двије струје: једна, блажа, склона руководству Радничке коморе, тзв. „комораши", и друга, радикалнија, блиска комунистима и скојевцима. Већ до прве годишње скупштине одржане 1928, дошло до дубоке подјеле. Балабану се највише супротстављао Војо Ђорђевић, који се залагао за „класну физиономију друштва и рад на тој основи", али је доминирала Балабанова струја.[1046] У сваком случају, управу над Друштвом „Пелагић", преузели „прорежимски оријентисани радници", тзв. „комораши", са Душаном Балабаном на челу; понекад су их зато звали и „балабановци".[1047] Балабан је, како су свједочили љевичари и писали историчари из доба социјализма, предводио те „вјерне слуге владајуће класе" и „увијек

[1044] У Правилима Друштва стоји да је оснивачка скупштина одржана 12. фебурара а на записнику са те скупштине стоји 18. март. У управу су изабрани и: Рудофл Хитер, Муниб Дробић, Милош Јовановић, Антун Давид, Драгица Бојевић, Гина Марјановић, Бранко Пајић (под очуховим презименом Деспотовић), Мустафа Бахтијаревић, Омер Исовић, Мато Мандић, Војко Ђорђевић, Саво Новаковић, Ђорђо Јешић, Хамза Гунич и Госпава Мишановић. АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата", стр. 21–22; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"..*, str. 511–513; *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini..*, str..,101.

[1045] За замјеника је изабран Рудолф Хилер, тајника Мато Маднић, замјеника тајника Муниб Дробић, благајника Ђорђо Јешић, замјеника благајника Гина Марјановић. За остале чланове Одбора изабрани су Мустафа Бахтијаревић, Саво Новаковић и Госпава Мишановић. У Надзорни одбор изабрани су Војо Ђорђевић. Омер Исовић и Бранко Пајић (Деспотовић). Формиран је и Мировни суд у који су ушли Милош Јовановић, Драгица Бојевић и Хамза Гунић. АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећање на неке бањалучке комунисте старије генерације", стр. 22; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"..*, str. 512; Nebojša Radmanović, *Napredna banjalučka društva kao oblik legalnog djelovanja Komunističke partije Jugoslavije u drugoj polovini tridesetih godina*, u: „Četvrta i peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938–1941. Zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine", Sarajevo, 1980, str. 439.

[1046] АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата", стр. 24.

[1047] По некима, Балабан је одржавао „тијесну везу са полицијом". АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Фрање Сарафина, стр. 11.

настојао да отупи оштрицу класне борбе и да синдикални рад доведе у колотечине оних активности које режим одобрава". Судећи по каснијим биљешкама бањалучких комуниста, Душан Балабан је настојао „да из овог радничког друштва елиминира све класне револуционарне идеолошко-политичке садржаје, односно да деполитизира друштво", а то је по мишљењу љевичара, „значило уношење малограђанске идеологије која је била страна класним интересима пролетаријата". Балабан је, тврде комунистички тумачи прошлости, био „под патронатом самог режима".[1048]

Усељењем у нови Раднички дом у Улици Фра Грге Мартића 8. марта 1928, „Пелагић" је почео са активнијим радом, па је ускоро под руководством 35-годишњег урарског радника Авде Чарџића формиран и „пјевачки хор".[1049] Иначе, прву активност Друштво „Пелагић" имало је око 1. маја 1928. када је ишло у Сарајево на слет поводом отварања новог стадиона тамошњег радничког друштва „Хајдук". Занимљиво је да се путовало на неколико запрежних кола, а Друштво је у Турбету код Травника одржало приредбу за тамошње пиланске раднике. Избио је и инцидент, када су, при уласку у Турбе, пјевачи развили црвену заставу, на шта су реаговали жандарми и ухапсили неколико пјевача. У Сарајеву је „Пелагићев" хор отпјевао Марсељезу а увече је учествовао у забави.[1050]

Изгледало је да је „Пелагић" одлично кренуо са својим радом. Основана је и читаоница и библиотека. Међутим, подјеле у руководству скоро су блокирале рад Друштва. Услиједио је „дужи период вегетирања, који је трајао скоро пет година".[1051] На то све, десило се и завођење Шестојануарске диктатуре, а на удару власти у Бањој Луци нашао се и „Пелагић". Наиме, затворен је Раднички дом, заплијењена библиотека и забрањен рад свих секција

[1048] АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 23; АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Асима Дедића, стр. 13; АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата", стр. 22; Д. Бајалица, *Учитељска школа у Бањој Луци з време шестојануарске диктатуре*, стр. 390, I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"..*, str. 512–513; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 439.

[1049] АРСБЛ, ЗМГ, Мато Мандић, „Подаци о оснивању Радничког културно спортског друштва 'Пелагић' Бања Лука", стр. 1; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 43–44.

[1050] I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"..*, str. 512–513; АРСБЛ, ЗМГ, Мато Мандић, „Подаци о оснивању Радничког културно спортског друштва 'Пелагић' Бања Лука", стр. 2; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 19–20.

[1051] АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата", стр. 21–22; Вера Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво „Пелагић" – Бања Лука*, Бања Лука, 2003, стр. 12–13.

Друштва. Како свједочи Шефкет Маглајлић, рад „Пелагића” је потпуно замро, а објекат Радничког дома је „зјапио празан”.[1052]

У сваком случају, наредних година „Пелагић” се не примјећује на бањалучкој сцени. Неки историчари налазе да је ово друштво почело поново радити „након Октроисаног устава”, али о томе нема потврда. Прве активности „Пелагића” биљежимо тек јануара 1933. када је Друштво добило „једну већу суму новца” од Савеза радничких културних и спортских друштава у Сарајеву.[1053] Друштво је успјело повратити и раније заплијењене књиге, па је оживљен и рад библиотеке. Библиотекар Сафет Филиповић трудио се да око 700 књига, колико је Друштво имало, буду на располагању не само до радницима, него и студентима и ђацима. И даље се на челу Коморе налазио Душан Балабан. Он је, како у сјећањима тврди Ферид Хасанбашић, „буржоазији чинио велику услугу”, па је љевичарима бранио улазак у Раднички дом. Предсједник Друштва у то доба био је социјалдемократа Рудолф Хитер, а он се у овом сукобу држао по страни, мада је у ствари био близак „коморашима”.[1054]

Крајем марта 1933. Друштво је одржало годишњу скупштину у Радничком дому. Предсједавао је Душан Балабан. Из извјештаја се могло видјети да је рад Друштва у претходној години „био веома успешан”. Радило се на културном и просвјетном уздизању радника, путем течајева, забава и излета, а организовано је и неколико предавања. Изабрана је и нова управа Друштва, поново са Душаном Балабаном на челу.[1055]

Активност „Пелагића”, ипак, је била слабо видљива све до 1934. Нимало случајно, у исто вријеме дошло је до оснивања КАБ-а и до прожимања чланства са тим клубом и узајамне подршке у активностима. Како свједочи Бранко Пајић, „од тог времена 'Пелагић' је постао заиста радничко културно просвјетно друштво”, али је „требало извршити обрачун са

[1052] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Шефкета Маглајлића, стр. 1; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..,* str. 21–22; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...,* str. 270.

[1053] Споменути новац ће се искористити за набавку музичких инструмената и књига за библиотеку. *ВН,* 11. јануар 1933, стр. 4; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..,* str. 440.

[1054] Једном приликом љевичари предвођени Касимом Хаџићем сазвали су састанак управе на отвореном, код фонтане у Парку. Позван је и Хитер. Тада је дошло до коначног раскола Хитера и љевичара у „Пелагићу”. Казаз, Зрелец, Липовац, Леда и још неколицина љевичара су наредних дана провалили у запечаћене просторије „Пелагића” и ставили Балабана и власт пред свршен чин. АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 2, 26–27.

[1055] У управу су изабрани и Обрен Никић, Вељко Видовић, Ђуро Волак, Јусуф Скоруп, Марица Шарић, Љубица Вуковић и Цвита Хрикаш. АРСБЛ, ЗМГ, Душан Балабан, стр. 1–3; *ВН*, 31. март 1933, стр. 10; *Бањалучки илегалац..,* стр. 47.

'коморашима' и истиснути их из управе, а то није било баш тако једноставно јер су се грчевито борили да задрже и очувају своје позиције". Највећи противник Душану Балабану сада је био Ивица Тукерић, који му је отворено опонирао на састанцима, замјерајући му, без имало личне ноте, да прави компромисе са режимом и да иде линијом која је „идентична са опортунистичком линијом социјалдемократије".[1056]

Фебруара 1934. РСКД „Пелагић" је у просторијама Радничког дома приређивало „годишњи крабуљни плес" са забавним програмом. Најављивано је да власници најуспјелијих маски могу очекивати поклон, те да ће присутне забављати „тамбурашки збор" тог друштва.[1057] Наредног мјесеца одржана је и годишња скупштина Друштва. На дневном реду, осим уобичајених тачака, било је и оснивање пјевачког збора. Балабан је извијестио о раду конгреса радничких културних и спортских друштава који је нешто раније одржан у Београду. Донијета је и званична одлука да се оснују библиотека и пјевачки збор са хоровођом Славком Кесићем на челу, те да се за чланове Друштва два пута недјељно организују предавања у Радничком дому. Од оснивања на чело друштва биран је Душан Балабан, а сада се, ипак, десила промјена: скупштина је на чело Друштва изабрала Обрена Никића, дотадашњег члана управе. Тиме је завршена епоха Душана Балабана, мада је и Никић био близак тзв. „коморашима". Хора се прихватио Јарослав Плецити. Занимљиво је да ће он касније тврдити да је „примио дужност хоровође", али некако „илегално", јер као службеник Банске управе није смио имати ангажман у том радничком друштву. У сваком случају, већ неколико дана након скупштине, новине су писале да је „Пелагићев" пјевачки збор почео са уписом чланова и да ће почети са радом средином априла. Додаје се и да је Радничка комора поклонила 350 књига „Пелагићевој" библиотеци и читаоници у оснивању. Најављивано је и да ће библиотека бити изнова отворена за неколико дана у Радничком дому, као и да ће књиге бити доступне радницима, студентима и осталим грађанима.[1058]

Средином 1934. одржана је и Трећа мјесна конференција КПЈ Бање Луке на којој је одлучено да се додатно поради на повезивању комуниста са радницима и сељацима, те да

[1056] АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата", стр. 2, 23.
[1057] *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini..*, str.., 167; *ВН*, 9. фебруар 1934, стр. 4.
[1058] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања из предратног револуционарног рада Плецити Јосипа из Бања Луке, стр. 1; Р. Колунџија, *Ноте сјећања..*, стр. 16–17; В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво*, стр. 13. *Правда*, 26. мај 1934, стр. 8; *ВН*, 14. и 20. март и 5. април 1934, стр. 4 и 3.

се „од завјереничких метода” пређе на „руковођење и организовање свакодневних борби радничких и сељачких маса”. У том духу, ријешено је да се Друштво „Пелагић”, које је „вегетирало под вођством социјалдемократа... отме из њиховог утицаја” и то тако што ће у Друштво ући што већи број комуниста. Случајно или не, „Пелагић” је исте године организовао турнеје и приредбе у Горњим Подградцима, Клашницама, Дрвару.[1059]

За РСКД „Пелагић”, иначе, 1934. година била је веома успјешна. То најбоље илуструје пораст броја чланова на 246. Друштво је основало и први женски пјевачки збор на простору Врбаске бановине. Овај хор је убрзо постигао и неке успјехе, као што је наступ при отварању радничког дома у Горњим Подградцима. Сада је, поред 60-ак пјевача, Друштво имало и хор са 30-ак женских гласова. Набављен је клавир и још неколико инструмената. Приређено је више забава, један концерт, те „много чајанки и игранки”. И тамбурашки збор и глумачка секција имали су се чиме похвалити – учествовали су на свим радничким приредбама у Бањој Луци. Библиотека је брзо накупила скоро 700 наслова, које је током године посуђивало преко хиљаду и по читалаца.[1060] Поврх тога, Читаоница је била снабдјевена свим дневним листовима и часописима, а агилни руководиоци „Пелагића” набавили су и радио-апарат, те су чланови сваког дана поподне у Читаоници могли слушати радио, читати књиге и часописе.[1061]

Јануара 1935. Друштво је одржало још једну годишњу скупштину у дворани Радничког дома. Скупштини су присуствовали и представници радничких установа, те Клуба академичара. С обзиром на наведене успјехе, у Друштву су могли бити веома задовољни. Штавише, без обзира на све инвестиције, Друштво је на благајни имало и нешто готовог

[1059] Dušanka Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ u Banjoj Luci 1935–1941,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 400.

[1060] Библиотеком је 1938. руководила Стана Пјевац а потом Драго Ланг, Јусуф Селман и Слободан Узелац. Осим те јавне библиотеке, постојали су и „посебни канали” којим су „колале забрањене, односно, илегалне књиге, међу које је улазио и роман „Мати” Максима Горког. Књиге из ове библиотеке ће пред напад на Југославију бити пресељене у приватне куће и тако сачуване у току рата и управо ће оне бити заметак у акцији обнављања Народне библиотеке 1945. АРСБЛ, ЗМГ, Мустафа Комшић, стр. 28; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...,* str. 262, 271

[1061] У управу женског пјевачког збора изабрани су: Јелена Сорокин, Марица Кнежевић, Катица Сарафин, Магда Рак, Марија Мозер, Ева Шмит, Роза Сиглер и Софија Пшидон. АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Фрање Сарафина, стр. 16–17; *Правда*, 18. август 1934, стр. 9; *ВН*, 23. јануар 1936, стр. 2; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 408; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, str. 514–515.

новца. Због тога су се у „Пелагићу” хвалили да су „једно од најагилнијих и најкориснијих радничких друштава на просвјетно-културном пољу не само у Бањој Луци, него и у цијелој Врбаској бановини”. На крају Скупштине, изабрано је и ново руководство са Емилом Зрелецом на челу.[1062]

Одмах након скупштине, Друштво је развило још већу акцију, а за фебруар и март најављивало је „низ предавања из подручја медицине, синдикалне праксе и теорије, социологије, историје социјализма и социјалних борби, економије, географије и диелектричког материјализма и политичке економије”. Предавања су планирана сваке недјеље у 10 сати у Радничком дому.[1063] Ускоро је хор „Пелагића” одржао и први концерт. Јарослав Плецити је за ту прилику прерадио једну словачку мелодију и компоновао пјесму „Бањалучки радници”. Поврх тога, приређена је пјесма „Ми смо брод”. Обје нумере биће тражене на бис, те ће постати веома популарне а касније често извођене, чак и у току Другог свјетског рата.[1064] Ако је вјеровати потоњим написима Ибре Ибришагића, „Пелагић” је приход од приредби, које је почео изводити и по селима, давао штрајкачима, који су управо те 1935. неколико пута прекидали рад, а посебно је запамћена обустава рада кожарских радника крајем године.[1065]

Пелагић је, како смо казали, имао и своју библиотеку, а у управи су имали разлога бити задовољни и њеним радом. О томе свједочи Јусуф Селман, који ће касније обављати дужност библиотекара. Сазнајемо да је у прва три мјесеца 1935. посуђивано 674 књига. Истовремено, настављено је са предавањима. На реду је био Драго Видмарић који ће

[1062] За потпредсједника је изабран Мустафа Бахтијаревић, први благајник Душан Балабан, други благајник Мухарем Мусић, први секретар Јаго Радишић, други секретар Абдуселам Гвожђар, а за остале одборнике: Иван Сиглер, Касим Хаџић, Едхем Карабеговић, Катица Сарафин, Роза Сиглер, Ева Шмит, Илија Липовац и Владимир Зрелец. Надзорни одбор чинили су: Стево Нешић, Стило Јосић и Славица Ленар. *ВН*, 23. јануар 1936, стр. 2.

[1063] Прво је одржао др Васо Бутозан пред препуном двораном а под насловом „О бити живота”. Исти предавач одржао је седам дана касније и предавање „Утицај науке на развој друштвених класа”, а Емил Зрелец је одржао предавање под насловом „Историја класних борби до оснутка синдиката 16–19 века”. *ВН*, 7, 15. и 22. фебруар 1935, стр. 3 и 2.

[1064] Плецити је касније морао напустити Бању Луку због свог рада. АРСБЛ, ЗМГ, Сјећања из предратног револуционарног рада Плецити Јосипа из Бања Луке, стр. 1–2; Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 47–49.

[1065] I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, str. 515.

говорити на тему „Економска повезаност света” а седам дана касније исти предавач ће говорити на тему „Ривалство светских група”.[1066]

Почетком 1936. „Пелагић” је учествовао у двије забаве које су у Радничком дому организоване „у корист својих незапослених другова који већ дуже време штрајкују” а наступиле су дилетантска група и тамбурашки збор Друштва.[1067] Занимљиво је да ову вијест доносе *Врбаске новине*, и додају да се при одређивању цијене улазнице водило рачуна „о финансијској моћи радника и других посетилаца”. У полицијском извјештају читамо поименице списак присутних на јануарској забави, а пада у учи повелик број студената и „пропали ђака”.[1068] Ускоро „Пелагић” наступа на приредби у Хрватском дому. Хором управља дугогодишњи диригент Јарослав Плецити, који је заслужан што је тај пјевачки збор постао „масован и добро увјежбан”. Присутни су могли чути „Раднички поздрав”, „Пјесму бањалучких радника” и друге „револуционарне пјесме”. Дилетантска секција извела је „комад из радничког живота” под насловом „Издајица”.[1069]

Пелагић је наступао и ван Бање Луке. Тако је хор овога друштва априла 1936, преко ускршњих празника, отпутовао у Приједор, гдје је организовано „радничко уметничко вече песме и хорских рецитација”. О томе врло детаљно свједочи Асим Дедић, који је био веома активан у „Пелагићу”. Како каже, „учили смо револуционарне пјесме, припремали смо разне приредбе и прикупљали масе, тако да је „Пелагић” у то доба имао веома велики утицај не само у Бањој Луци. За програм је ваљало имати одобрење власти, које нису дозволиле да се изводи „интернационала”. Бањалучани су, ипак, одлучили да уз остале тачке, „прогурају” и Интернационалу. Сала у Приједору била је препуна. Тамо их је др Младен Стојановић

[1066] Занимљиво је да је један од корисника те библиотеке био Ђуро Пуцар Стари, који се управо тада вратио са робије. Он је књиге преузимао инкогнито, а својим избором литературе утицао на остале читаоце, па и на набавке књига за споменуту библиотеку. АРСБЛ, ЗМГ, Јусуф Селман, стр. 1–3; *ВН*, 30. март 1935, стр. 2.

[1067] У тамбурашкој секцији били су активни: Драго Мажар, Драго Радовановић, Хусеин Османчевић, Касим Снаћка Демировић, Мехмед Алагић, Медо Машановић, Данило Перовић, Мустафа Газић, Данилук, Дервишић и још неки. АРСБЛ, ЗМГ, Мустафа Комшић, стр. 27, Д. Шајновић, *Музички живот у Бањој Луци..*, стр. 58–59.

[1068] АРСБЛ, ЗМГ, Извјештај Управи полиције, 14. јануар 1936; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, str. 516; *ВН*, 8. март 1936, стр. 3.

[1069] По неким изворима, полиција је забранила давање једног комада који је спремила дилетантска секција, па су због тога Касим Хаџић, Ледо Карабеговић и Теуфик Каденић ишли код бана Војуџића да интервенишу да се ипак одобри одржавање ове приредбе. АРСБЛ, ЗМГ, Теуфик Каденић Цинкара, „Нека сјећања на илегални рад прије рата у Бања Луци”, стр. 4; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, str. 516–517.

позвао својој кући на доручак. Услиједило је гостовање у Бихаћу, на Плитвичким језерима, гдје је свако себи на ревер ставио црвену траку. У повратку је била најављена приредба у Босанској Крупи, али је мјесто „било блокирано жандармима". „Пелагић" је ипак извео планирани програм. По повратку у Бању Луку неколико првака Друштва је позвано на одговорност пред бана, гдје су оптужени да су наступали под паролама „живила Русија", те да су носили црвене траке.[1070]

Жива активност и нагли пораст популарности „Пелагића" изазвали су подозрење и додатну пажњу власти. Сумње да се у овом друштву крију чланови и симпатизери комуниста биле су више него основане. Полиција и среско начелство су редовно, сваких петнаест или мјесец дана, Банској управи слали извјештаје о дјеловању антирежимских организација и појединаца. Реакција је стигла брзо: под притиском власти, Радничка комора отказала је „Пелагићу" просторије у Радничком дому, а Извршни одбор бањалучког радничког синдиката био је смијењен. Из сарајевског Обласног одбора Уједињених радничких синдиката стигла је подршка објема одлукама, што ће изазвати протесте радника половином јуна 1936. Скоро у исто вријеме, половином 1936, спроведена је и велика полицијска акција, када је похапшено 35 бањалучких чланова КПЈ. Међу њима били су и активисти „Пелагића". Тај ударац комунистима и распуштање Мјесног комитета КПЈ, искористили су социјалдемократи из Радничке коморе, па су преузели кормило „Пелагића". Такво стање остаће до наредних годину и по, када ће позиције у „Пелагићу" поново освојити комунисти.[1071]

„Пелагићев" хор је, ипак, наставио да ради. Као хоровође су се смјењивали Јарко Плецити, Драган Шаиновић и Јосип Каплан. Пробе су одржаване у Радничком дому, два или три пута седмично, а редовност чланова хора била је врло висока. Ријетки су били случајеви да неко не дође. У хору је посебан ауторитет имао Јосип Мажар Шоша. Забиљежено је како је након једног наступа у Приједору, захтијевао од пјевача да одбију одлазак на закуску са

[1070] Чланови Друштва, Касим Хаџић, Емил Зрелец, Слободан Кокановић, Леда Карабеговић и Ферид Хасанбашић, су се, како тврди Дедић, бранили тврдњом да је то дозвољено и да ту „нема ништа илегално", те да „никакве политичке тенденције нису постојањем већ да је све то био израз младалачких манифестација младића и дјевојака, који су се веселили, играли, пјевали, украшавали се, слободно понашали у природи као и свака друга младост. *ВН*, 10. април 1936, стр. 5; АРС БЛ, ДИЛ, Асим Делић, „Аутобиографија"; АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Асима Дедића, стр. 11–12; АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 22–23; АРСБЛ, ЗМГ, Мустафа Комшић, стр. 31–32.

[1071] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 409–411.

руководством Друштва и да се прикључе народу и игранци, која се управо заметнула. Двојицу чланова хора који га нису послушали јавно је укорио и скинуо им са ревера црвене траке са ознаком Друштва.[1072]

Почетком октобра 1936. одржана је ванредна скупштина Друштва, на којој су се чули захтјеви да се из „Пелагића" искључе чланови који нису радници или намјештеници, што је једногласно и усвојено. Изабрана је и нова управа са чиновником Окружног уреда за осигурање радника Рудолфом Хитером на челу.[1073] Тиме је „Пелагић" и даље био под контролом „комораша", које је, како тврди Сафет Филиповић, полиција користила да преко њих забрани долазак у Дом лијево оријентисаним радницима и интелектуалцима. Међутим, већ с јесени 1937. премоћ у Друштву узимају комунисти. Предсједник „Пелагића" постаје Касим Хаџић, потпредсједник Шефкет Маглајлић, секретари Слободан Кокановић, а уз њих у Друштву су били и Слободан Узелац, Мирко Вишњић, Ћамил Буђо, Јосип Мажар Шоша, Драго Ланг, Едхем Карабеговић, Назим Џабић, Рахмија Каденић, Мухамед Казаз и Мехмедалија Машиновић. Они ће, уз неке мање промјене, преводити „Пелагић" све до коначне забране неколико година касније. У том периоду Друштво ће и развити своју најплоднију активност у Бањој Луци, али и на гостовањима диљем Крајине. Приредбе „Пелагића" постаће догађаји „о којима је брујао читав град", а како су се касније хвалили бањалучки комунисти, кроз дјеловање овог радничког друштва „многи крајишки сељаци су први пут сазнали истину о марксизму и социјалистичком друштвеном уређењу".[1074] „Пелагић" је постао „једна од најважнијих трансмисија Партије", а његове приредбе биле

[1072] Хор је наступао диљем Крајине. Трошкове превоза и исхране подмиривало је Друштво, а чланови су спавали по кућама. Концерти или приредбе су најчешће организоване суботом, због нерадне недјеље, али је запосленим ваљало наћи, а често и платити, одговарајућу замјену за радну суботу. Чланови хора у јесен 1936. били су: Јакоб Шмит, Мухарем Фазлић, Владо Сабљић, Раде Личина, Рифет Пливац, Шефик Муфтић, Ивица и Перо Курељак, Рахмија Каденић, Хусо Муфтић, Драго Мажар, Мујо Кушмић, Хамдија Боцка Курјак, Јосип Мажар, Едхем Леда Карабеговић, Ирфан Карабеговић, Ибро Карабеговић, Иван Ролих, Ћазим Муфтић, Милкан Тошић, Мехмедалија Гаро Селман, Мустафа Чупо, Ивица Мажар, Мехмед Мешиновић, Адем Ћалма, Идриз Шашиваревић, Бранко Благојевић, Мухарем Мусић, Ћамил Буђо, Ибрахим Хамула, Мухарем Шаро Спахић, Ферид Хасанбашић, Мехо Ибрахимбеговић, Радомир Скакић, Мехмед Дримбо Рамић итд. АРСБЛ, ЗМГ, Азиз Муфтић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци пред избијање Другог свјетског рата и на брата – Хусу Муфтића", стр. 3–4.

[1073] За потпредсједника је изабран Дервиш Адиловић, за секретара Јаго Радишић, за благајника Јосип Херман, а за одборнике Иво Вуковић и Милан Веиновић. У Надзорни одбор изабрани су Душан Балабан (предсједник) и Ислам Потуровић. *ВН*, 4. октобар 1936, стр. 3; *Бањалучки илегалац..*, стр. 231.

[1074] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Сафета Филиповића, стр. 4; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"..*, str. 517; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 446; Nebojša Radmanović, *Najplodnije godine djelovanja RSKD „Pelagić" (1937–1941),* „Istorijski zbornik", br. 1, Banja Luka, 1980, str. 129.

су „праве политичке манифестације солидарности и борбености радника и осталих грађана на паролама које је истицала КПЈ”. Било је јасно да је „Пелагић” под директном контролом бањалучких комуниста, а они су турнеје овог друштва по Бановини користили за пропагирање својих политичких идеја, па ће каснији историчари говорити како је „Пелагић” био „борбени револуционарни и антифашистички одред”.[1075]

Јуна 1938. „Пелагић” је ишао на турнеју у Дрвар, Љубију и Приједор. У Дрвару је извео „Марсељезу” и „Раднички поздрав”, што се није допало полицији, па је наступ наредног дана у Љубији био цензурисан, али је програм, како су касније тврдили „пелагићевци” допуњен још снажнијим тачкама”, а слично је било и у Приједору.[1076]

Укупно стање духова у граду, па и фракционаштво унутар бањалучких комуниста, ипак су се одражавали и на прилике у „Пелагићу”. Како свједочи Теуфик Куденић, сукоб се распламсао када је Асим Алихоџић са својим „мишљеницима” покушао „по сваку цијену” да преузме управу Друштва. Алихоџић је критиковао младе љевичаре „због веома ангажованог политичког рада”, чиме „проширују могућност за политичко компромитовање” и рад Друштва. Против је устао Норберт Вебер са већином, па су Алихоџића и његове присталице „наглавачке избацили из Радничког дома”. Са друге стране, промјене у Европи и приближавање новог свјетског рата појачавао је тензије у граду. Година 1939. биће у знаку све отворенијих сукоба између „напредне радничке, ђачке и студентске омладине с фашистичким организацијама љотићеваца и франковаца”. Све то се преносило и на рад „Пелагића„, чије су приредбе „доживљавале све веће посјете”, у чему је и полиција остајала немоћна, тврдио је Ибро Ибришагић.[1077]

[1075] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 416–417.

[1076] АРСБЛ, ЗМГ, Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића; снимање обавио Ибро Ибришагић, стр. 16; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, str. 518.

[1077] АРСБЛ, ЗМГ, Теуфик Куденић Цинкара, „Нека сјећања на илегални рад прије рата у Бања Луци”, стр. 4; M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 74; I. I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”..*, стр. 518.

Почетком септембра 1939. „Пелагић” је, са малим закашњењем славио десет година „опстанка и рада”. Првог дана прославе уприличен је свечани концерт у Хрватском дому, а славље је настављено сутрадан у Луксор биоскопу.[1078]

У суботу 11. маја 1940. „Пелагић” је приређивао свој годишњи концерт у Хрватском дому. Најављивани су „певачки хор” и „уметничка група овог друштва”. Програм је био „обилан и врло леп”, па је за њега владало „велико интересовање”.[1079]

Почетком августа 1940. одржана је скупштина РКСД „Пелагић”, на којој су усвојени извјештаји и „констатован лијеп успјех у раду”. За предсједника Друштва је поново изабран Касим Хаџић. Управо у то вријеме „Пелагић” је организовао још једну турнеју по Врбаској бановини. Наиме, хор и драмска секција овог друштва имали су наступе у Приједору, Љубији, Теслићу, Јајцу, Бихаћу. У Босанској Крупи полиција је забранила наступ Друштва, али је управа „Пелагића” захваљујући „сналажљивост и упорности” предсједника Касима Хаџића „прибјегла заваравању”, обећавши да ће извести програм „без икаквих класних садржаја”, да би на самом почетку приредбе био дат налог диригенту да изведе све тачке. Циљ турнеје био је да се створи „ужа сарадња између свих радничких организација на територији Врбаске бановине”, а бањалучки комунисти су касније писали да је то била „форма партијског рада”, јер је Мирко Вишњић тада био секретар Мјесног комитета КПЈ, а и скоро комплетно руководство „Пелагића” у КПЈ.[1080]

Октобра 1940. договорен је наступ „Пелагића” у Дрвару. Томе су претходиле озбиљне припреме, што потврђује и чињеница да су петнаестак дана прије гостовања у Дрвар путовала два члана Друштва, Едхем Леда Камберовић и Слободан Кокановић. Међутим, воз у коме су налазили „пелагићевци” заустављен је код Приједора, а неки чланови Друштва су ухапшени.[1081] За овај инцидент се сазнало у Дрвару, те је „пелагићевцима” на

[1078] Говорили су Касим Хаџић, Мирко Фатур, Ђуро Витковић, Фрањо Удицки, Мухамед Казаз, Паво Радан, Блажо Видетић, Мирко Вишњић и Слободан Кокановић, а увече је приређена „заједничка другарска веселица”. В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво..*, стр. 17–18; *ВН*, 6. септембар 1939, стр. 3; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 65; Н. Радмановић, *Најплодније године..*, стр. 129–133.

[1079] Новине су писале како је то културно вече „успело врло добро”, а двије најљепше тачке биле су хорско пјевање уз пратњу тамбурашког збора и комад „Јегор Буличов” М. Горког. *ВН*, 9. и 23. мај 1940, стр. 2.

[1080] *ВН*, 4. август 1940, стр. 2; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”*, str. 519; В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво..*, стр. 19.

[1081] „Пелагићевце” је у мјесту Балтине баре зауставило око 40 жандарма, а још толико је чекало „у засједи у кукурузишту”. Жандарми су упали у воз „са упереним пушкама и затакнутим бајонетима”, а „пелагићевци” су у фурунама које су се ложиле у вагонима спалили дио пропагандног материјала, које је за ту прилику

жељезничкој станици приређен „огроман дочек”, који се претворио „у величанствену манифестацију радничке класе”. Ватрогасни оркестар свирао је Марсељезу, а „пелагићевци” су узвратили пјевањем „Интернационале”. Присутнима се обратио Слободан Кокановић који је осудио „варварско хапшење” код Приједора. Слично је говорио и Мажар, кога је безуспјешно покушавао ућуткати тамошњи начелник општине. Штавише, како ће касније свједочити бријачки радник и члан „Пелагића”, Азис Муфтић, маса је затражила да се „начелник ушути”. Управа „Пелагића” била је и те како задовољна и приредбом у Дрвару јер су „револуционарни дрварски радници... на најбољи начин исказали своју пролетерску солидарност и свијест”.[1082]

Крајем тог бурног октобра 1940, „Пелагић” је снашла несрећа – изненада је умро Мирко Вишњић, члан управе Друштва и један од најактивнијих чланова. Друштво му је организовало величанствену сахрану, а говором на православном гробљу у Борику од покојника се опростио Касим Хаџић.[1083] Већ наредног мјесеца 1940. „Пелагић” је у Хрватском дому извео „Радничко културно вече”. На плакатима којима је најављивана ова приредба, писало је да „радници излазе у јавност, да покажу пријатељима радничког покрета... свој труд на културном раду”, али и да докажу да је „једино радничка класа способна да даје културне вриједности”, те да се укаже на опасност која пријети од фашизма. Судећи по неким изворима, бањалучки „љотићевци”, којима други додају и крижаре, покушали су да спријече ову манифестацију, па су пред почетак упали у Хрватски дом и просули амонијак а „испод позорнице поставили паклену машину”.[1084] Међутим, диверзија је на вријеме откривена, па су постављене радничке страже да спријече нове

добавио Драго Ланг, наводно „из совјетске амбасаде” у Београду?! Полиција се дочепала дијела нагорјелих летака, а пронађени су неоштећени леци код Ирафана Карабеговића, Слободана Узелца и Драге Ланга. Они су ухапшени, а Касим Хаџић је, наводно, тражио да и њега хапсе, јер „не може напустити своје другове”. Вођа пута, Јосип Мажар је, наконконсултација са неколицином „пелагићеваца”, одлучио да се пут за Дрвар ипак настави. АРСБЛ, ЗМГ, Азиз Муфтић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци пред избијање Другог свјетског рата и на брата – Хусу Муфтића”, стр. 18–19; АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 21–22.

[1082] АРСБЛ, ЗМГ, Азис Муфтић, стр. 3; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”*, str. 520–521; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 65, 67; Ш. Маглајлић, *Бањалучка партиска организација од 1938 до 1941*, стр. 75.

[1083] В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво..*, стр. 21–24.

[1084] D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 57–58.

покушаје. Приредба је изведена пред пуним домом. Била је још једна манифестација јачања бањалучких љевичара.[1085]

На локалном нивоу „Пелагић" је некако излазио на крај са властима. Међутим, крајем 1940. влада Цветковић-Мачек забранила је радничка друштва и синдикате. Усљед тога, полиција је, по наређењу Банске управе, почеком 1941. обуставила рад „Пелагића". Предвођена Николом Богојевским, руским емигрантом, полиција је, у ствари, провалила у Раднички дом. Против овог насиља енергично се побунио предсједник „Пелагића" Касим Хаџић, који је понашање полиције назвао „насиљем и незаконитим чином". Крајем јануара 1941. скоро комплетно руководство „Пелагића" и још неколико најистакнутијих чланова је интернирано у Ивањицу. Међу њима су били Касим Хаџић, Драго Мажар, Слободан Кокановић, Анто Јуринчић, Едхем Леда Карабеговић, Идриз Масло, Ивица Тукерић, Авдо Херцеговац и Ирфан Карабеговић. Био је то крај Радничког спортско-културног друштва „Пелагић".[1086]

Сумирајући дјелатност „Пелагића" од оснивања до забране, Шефкет Маглајлић ће послије Другог свјетског рата написати да је функционисање овог друштва „посебно лијеп примјер успјешног масовног рада, повезивања и мобилизације свих напредних снага на револуционарној линији Партије", те да је „Пелагић" од самог почетка био „школа у коју су се кроз масовни рад (читање књига у библиотеци, држање јавних предавања, дискусија и разних курсева, затим преко тамбурашких зборова, вокалних и рецитативних хорова, глумачке секције, планинарства, шаха, излета, јавних наступа и гостовања), привлачили, и културно и политички васпитавали и радници и школска омладина, као и напредно грађанство". У свему томе, било је плима и осека, али је „Пелагић" истрајавао, додаје

[1085] На програму је била драма Максима Горког „Јегор Буличов"; хор и оркестар су извели „Раднички поздрав", „Ах ти степи широкаја", „Слободњачка", „Весели ковачи Кузњеца", „Пјесма бањалучких радника", „Пјесма беспризорних", „Запјевај пјесму" и „Нашу пјесму"; музичка секција извела је Шубертову „Успаванку". I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"*, str. 521; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 64.

[1086] АРСБЛ, ЗМГ, Мустафа Кушмић, стр. 26–29; АРСБЛ, ЗМГ, Азиз Муфтић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци пред избијање Другог свјетског рата и на брата – Хусу Муфтића", стр. 14; В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво..*, стр. 26; *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini..*, str.., 237; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 419; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"*, str. 522.

Маглајлић, „у борби са старим ненародним режимом и његовим органима присиле – полицијом и жандармеријом”.[1087]

6.2. Клуб академичара[1088]

Клуб бањалучких академичара – КАБ, основан је „када се над народима Југославије стезао обруч насиља и фашистичког терора”, а окупљао је „све поштене и слободољубиве студенте Босанске Крајине”. Било је то вријеме када је КПЈ била увелико забрањена па је донесена одлука да се њен илегални рад све више оријентише на инфилтрирање у постојећа радничка, студентска и друга љевичарска друштва или да се поради на њиховом оснивању. У таквој клими формирање студентских удружења по мјестима у унутрашњости која немају високошколске установе постало је својеврсни тренд.[1089]

У Бањој Луци је, ипак, постојало удружење студената и прије КАБ-а. Наиме, још крајем 1927. основано је Удружење студената Врбаске области, које је почеком наредне године Поглавару градског среза доставило Правила на одобрење. Захтјев за одобрење „клуба Удружења Студената Врбаске Области” поднесен је Великом жупану 17. јануара 1928.

[1087] У Другом свјетском рату 52 члана „Пелагића” страдали су на антифашистичкој страни; од њих, седморица су проглашени народних херојима. То су: Касим Хаџић, Драго Ланг, Раде Личина, Ивица Мажар, Јоспи Мажар Шоша, Драго Мажар и Шефкет Маглајлић. В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво..*, стр. 29. Августа 1945. биће одржана скупштина на којој је обновљен рад Културног друштва „Пелагић”. Скупштину је отворио „друг” Шаћир Хаџиселимовић, који је дао ријеч Момиру Капору а овај је одржао „политички реферат”. Након њега друг Мустафа Шантра је прочитао реферат о раду „Пелагића”. Изабрана је и нова управа „на челу са предсједником другом Дедом Газићем”, а једногласно је одлучено да се за почасног предсједника изабере друг Шефкет Маглајлић. Скупштину је затворио новоизабрани предсједник Дедо Газић, најавивши да ће Друштво наставити рад „у духу традиција старог „Пелагића”. Колико је то било искрено и озбиљно показаће се ускоро. АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Шефкета Маглајлића, стр. 8; Šefket Maglajlić, *Obnavljanje i aktivnost partijske organizacije u Banjoj Luci*, U: „Četrdeset godina. Zbornik sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Knjiga druga: 1929–1935”, Beograd, 1960, str. 62; *Глас*, 26. август 1945, стр. 3.

[1088] За разлику од већине бањалучких друштава између два свјетска рата, о КАБ-у се много писало. Можда и превише! Међутим, ријеч је о чланцима или сјећањима која врве од идеолошких и личних ставова и опажања.

[1089] Занимљиво је да је КАБ у Бихаћу основан неколико мјесеци прије бањалучког, фебруара 1934, а и у његовом руководству били су листом тамошњи љевичари. *ВН*, 2. март 1934, стр. 2; Milan Vukmanović, *Partijska i skojevske organizacije Banje Luke na udaru režima 1935–1936. godine*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 446.

године, а потписници су Асим Алихоџић, као предсједник, и Вељко Ђорђевић, као секретар. Поглавар Љубомир Марковић је установио да „не постоји никаква запрека проти њиховом одобрењу", те је Правила прослиједио на одобрење Великом жупану. Међутим, Велики жупан је нашао да Правила нису у складу са Законом о друштвима, јер „нису предвиђена права и дужности друштвених чланова", односно, „тко заступа друштво према јавности", те изглед знакова и печата друштва[1090] и још неколико елемената, те их је вратио на допуну и исправке. Наредног мјесеца великом жупану Бранку Спахићу упућена су исправљена Правила на одобрење, те их је он одобрио.[1091]

Судећи по Правилима, ово друштво имало је за превасходни циљ „Помагање сиромашних студената унутар Удружења и културно просветни рад према вани". Циљеви би се постизали „приређивањем забава, концерата, матинеја, чајанки, предавања, сабирних акција у читавој Области, те субвенција градских Општина; организовањем јавних предавања, дискусних вечери и одржавањем аналфабетских течајева, како у граду, тако и на селу и томе слично". За студенте је предвиђена мјесечна чланарина од три динара.[1092]

Први предсједник Друштва био је Асим Алихоџић, апсолвент права, потпредсједник теолог Михаило Грубовић, а секретар студент права Вељко Ђорђевић, кога је ускоро наслиједила Десанка Јоветић, такође студент права; благајник је био студент фармације Боривој Ћепровић.[1093] Међутим, ово друштво није заживјело, па је наредних година Бања Лука де факто била без друштва које окупља њене студенте, што иначе наукују на универзитетима у Београду, Загребу, Љубљани или у иностранству.

Пуних шест година касније, током касног прољећа 1934. године, бањалучки студенти започели су разговоре о оснивању свог клуба. Одлука је пала након сусрета са чувеним бањалучким љевичарем Никицом Павлићем. Ти студенти су набавили правила таквог друштва у Бихаћу, које је основано неколико мјесеци раније. Ваљало их је прилагодити и избјећи оно што је сматрано мањкавост; наиме хтијење је било да клуб окупља „све напредне академске грађане", не само студенте. Дакле, ваљало је привући и оне који су

[1090] Замјерка у вези са печатом је апсурдна, јер је Молба за одобрење Правила већ овјерена округлим печатом на коме је на сва писма исписано „Удружење студената Врб. Области". АРСБЛ, ВЖВО, АЈ–29/1–5.
[1091] АРСБЛ, ВЖВО, 29/1–5. Поглавар Среза – Великом жупану, 24. фебруар 1928.
[1092] АРСБЛ, ВЖВО, 29, Правила Удружења студената Врбаске области са седиштем у Бања Луци.
[1093] АРСБЛ, ВЖВО, 29, Правила Удружења студената Врбаске области са седиштем у Бања Луци.

завршили студије, али и оне који се спремају на факултет. У свему томе, од почетка је главну ријеч водио Никица Павлић. Временом је отворено и питање назива клуба. Од имена „Бањалучки академски клуб” се одустало због незгодне скраћенице, а нису прихваћене ни „Академски бањалучки клуб”, „Клуб бањалучких академичара” и сл. На крају је, прије оснивања, постигнута сагласност да је најбоље име „Клуб академичара Бање Луке” скраћено КАБ.[1094]

На правилима Клуба највише су радили Никица Павлић и Милош Поповић, а припомагао им је студент права Карло Блажун. Да би се, како су касније „кабовци” тврдили, заварале власти, јер је Павлић већ двије године био члан КПЈ а још дуже познати љевичар, у Иницијативни одбор именовани су: Карло Блажун (предсједник), Петар Петрушић (политички неопредијељен), Нада Терзић, Јосип Ролих, Емил Кучера и још једна дјевојка. Наводно, намјерно су укључени и неки прорежимски студенти и Јосип Ролих, који није био познат полицији.[1095]

Први састанак Иницијативног одбора КАБ-а одржан је у хотелу Босна. Састанак је водио Блажун. Договорено је да се препишу и умноже Правила друштва, чију је коначну верзију урадио Никица Павлић.[1096] Програм рада израдили су Никица Павлић и Богдан Јерковић.[1097] Павлић, „блиједи и мршави студент”, послије робије у Сремској Митровици наставио је рад управо у овом клубу. Увијек је дискутовао, „стално је радио у КАБ-у и кретао се у друштву радника и напредних грађана”. Како ће касније свједочити Ибрахим Сарач, најистакнутију улогу у КАБ-у од свих чланова имао је управо Никица Павлић, „не само на организационом

[1094] АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 11–12.

[1095] АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 11–12; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. ra442.

[1096] Ролих је добио задатак да прикупи средства за таксу, а наредна два састанка одржана су у сластичарни код Селима. АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 11–12.

[1097] Богдан Јерковић је двије године раније потиснуо клерикалца Феликса Нађелског са мјеста предсједника гимназијског ђачког удружења „Млада Југославија” и већ је био познат као љевичар. Он ће недуго по оснивању КАБ-а, са Ненадом Борићем, покренути и уређивати полумјесечник *Народна правда*, „лист за народно господарство и просвјету”. Лист је био „на позицијама илегалне КПЈ”. АРСБЛ, ЗМГ, Осман Карабеговић, „Бањалучка средњошколска и студентска омладина”, стр. 2; Bogdan Jerković, *O listu Narodna pravda,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 159; Milan Vukmanović, *Partijska konferencija u Banjoj Luci 1934. godine i njen društveno-politički značaj u istoriji radničkog pokreta,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 367.

пољу, него и иначе. Скоро да није било ни једног састанка без веома активног и значајног учешћа Никице". Због тога је често био хапшен на дан, два или више дана. Полиција га је знала привести и „задржати у притвору кад год су нашли подесан мотив".[1098] Осим Никице Павлића, у КАБ-у ће се истицати и Осман Карабеговић, „жустри студент", који ће више пута бити хапшен и пребијан од стране полиције. „Одвајао се од осталих КАБ-оваца ширином свога револуционарног дјеловања", свједочили су његови другови.[1099]

На пријави регистрације КАБ-а код полиције, уз Никицу Павлића и Демировића, радио је и препарандиста Раденко Стојнић. На одобрење Правила чекало се око мјесец дана. Услиједило је сазивање оснивачке скупштине у хотелу Босна, за коју су руком писани плакати. Окупило се око 100 студената. Ваљало је спремити листе за руководство. Никица Павлић је, знајући да је добро познат полицији и да би могло доћи до забране оснивачке скупштине, наводно, предложио веома вјешту смицалицу: да он, као неко ко сигурно неће бити одобрен, буде на челу листе на којој су и режимски и неутрални кандидати, а да носилац друге листе буде Душко Личина, а са њим и Зоран Ковачевић, Раде Ковачевић, Ивица Мажар, Раде Личина, Јосип Ролих и још неки љевичари. У међувремену, комунисти би добили инструкције да не гласају за листу Никице Павлића. Павлићева замисао је успјела, па је изабрана листа са Личином на челу. За потпредсједника је изгласани Јосип Ролих, за благајника Раде Личина. Тако је 16. августа основан КАБ.[1100]

Како свједочи секретар Одбора за изградњу Дома краља Петра I Ослободиоца, Богдан Чулић, Милан Стамболија, Јово Грубор и он били су иницијатори идеје да КАБ добије просторије за свој рад у том новоизграђеном дому. Стамболија је вјешто извео да та идеја буде приједлог Чулића, јер се очекивао отпор националних струја с обзиром да се већ причало да су „кабовци" комунисти. Већина је одлучила да се Чулићев приједлог усвоји. Било како било, Друштво је добило двије спојене просторије на спрату Дома краља Петра I

[1098] АРСБЛ, ЗМГ, Ибрахим Сарач, стр. 6.

[1099] КАБ ће у Другом свјетском рату дати скоро двије стотине партизанских бораца и чак шест народних хероја. АРСБЛ, ЗМГ, Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа, стр. 10; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 28–31.

[1100] АРСБЛ, ЗМГ, Љубомир Крнета, „Биографски подаци Раденка Стојнића, учитеља", стр. 6; АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету", стр. 14.

Ослободиоца. Намјештаја није било, па су се „кабовци” сналазили како су знали и умјели.[1101]

Наредних мјесец-два акциони одбор је имао три редовне и једну ванредну сједницу на којима је припремана скупштина друштва. Дана 24. септембра 1934. одржана је прва годишња скупштина. На њој је су „повучене главне контуре будућег рада” изабрана управа Клуба.[1102]

Прва акција коју је Клуб покренуо била је оснивање друштвене књижнице, али се од те идеје одустало када је постало извјесно да ће Бања Лука напокон добити јавну библиотеку. Убрзо су формиране три секције: културно-просвјетна, музичка и глумачка, али су двије потоње морале да прекину рад „до великог школског распуста”. У међувремену, КАБ је од културно-просвјетних друштава добио позив за сарадњу. У том смислу, Клуб је 10. децембра 1934. донио резолуцију у којој је „истакнуо основне линије на којима би била могућа успостава сарадње”. Како је писао београдски *Студент*, ова резолуција није успјела, јер је тај покушај да се ударе „нове и шире смернице културног живота” пропао и то „услед неразумевања месних друштава”. Споменути студентски лист писао је да се, откако је постала бановинско средиште, Бања Лука сусрела са порастом броја становништва, па и средњошколаца и студената, те да се дотадашња културно-просвјетна удружења нису много трудила „да изађу из оквира рада годишње скупштине или сличних 'акција'”. Предавања у граду „била су веома ретка, теме неактуелне често и неозбиљне”, што је код грађанства и омладине учинило да „није постојало ни најмање интересовање за њих”. У таквим „запарложеним културним приликама” основано је студентско удружење Клуб академичара, са основном мисијом „разбијање уских и реакционарних основа званичног култур-трегерства и омогућавање широке популаризације савремене научне мисли”. Судећи по *Студенту*, пропаст горе споменуте резолуције учинила је да се Клуб академичара одлучи за „одвојену и самосталну делатност”.[1103]

[1101] Од пријатеља су добили нешто расходованих ормана и столица а клупе су сами правили од дасака добијених од Пилане. АРСБЛ, ЗМГ, Богдан Ћулић, Сјећања на догађаје, стр. 6–7; АРСБЛ, ЗМГ, Ивица Макор, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци”, стр. 19–20.

[1102] За члана Управног одбора изабран је и Мориц Сумбуловић, који ће касније постати члан Пословног одбора а потом и предсједник Обавјештајне секције. Верица Стошић, *Елаборат о злочинима извршеним над бањалучким Јевејима 1941–1945*, ГУАР, год. V, бр. 5, Бања Лука, 2013, стр. 477.

[1103] *Студент*, 6. јул 1937, стр. 10; *ВН*, 6. март 1935, стр. 4; М. Џаја, *Бањалучка реалка*, стр. 44.

Одмах по оснивању, КАБ је спровео „социолошко економско истраживање крајишког села". Наиме, предвођен инжењером Славишом Вајнером и др Даницом Петровић, Клуб је организовао „радне колоне", тј. Вишеструку добровољну акцију у селу Чардачани код Клашница.[1104]

Оснивање КАБ-а и јачање комуниста и других љевичарских организација у бањалучкој Гимназији се претворило у велико ривалство са, како каже Томаш Перовић, „реакционарним круговима" у школи и граду, који су настојали да организују омладину „на другој страни". Покрет тих „профашистичких организација", додаје Перовић, везао се са једне стране „за Каптол и клер" а са друге за утицај који је вршила група режимских људи који су били моћни у Бановини, те преко неких професора, студената. Међу потоњим се на посебан начин истицао Феликс Нећелски.[1105] Међутим, испоставиће се да су у овом случају „кабовци" били поприлично бескрупулозни, прави макијавелисти. Наиме, они су љета 1934. изрежирали праву хајку на директора Гимназије Радована Раденка Гордића, који није био склон комунистичким упливима у Гимназију. Међу ђацима којима је сметао такав директор „смишљао се подесан начин", права завјера, како да се Гордић дискриминише и удаљи из школе. „Директор се ускоро нашао на мукама јер је оптужен да је „покушао на недостојан начин да се приближи ученицама". Епилог је био да је Банска управа опозвала и премјестила инкриминисаног Гордића. Била је то „велика победа напредних омладинаца, а грдна бламажа и шамар хегемонистима из Банске управе", хвали се Вранешевић.[1106]

[1104] „Колона" се састојала од десет чланова и двије чланице Клуба, те два агронома, љекара са помоћником и кувара. Док су студенти копали хигијенске бунаре, љекар, др Даница Перовић, за та три дана бесплатно је прегледала чак 380 сељака. Остали чланови КАБ-ове екипе обављали су анкету о животу на крајишком селу „и условима бездушне експлоатације и сваљивања терета економске кризе и њених посљедица на леђа радничке класе и сељаштва". По каснијим тумачима, ова акција била је „изузетно добро погођена форма" и наишла је на толико добар пријем код сељака, да су се власти уплашиле па су забраниле наставак, а планирана је слична „колона" и у брдским селима изнад града. АРСБЛ, ЗМГ, „Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића", снимање обавио Ибро Ибришагић, стр. 13; M. Vukmanović, *Neki sadržaji.. političke aktivnosti komunističke omladine..*, str. 188; АРСБЛ, ЗМГ, Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа, стр. 8; Gajić Milorad, *Partijska organizacija Banje Luke 1929–1934*; U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 346; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 400; Д. Гајић, *Живот и стваралаштво жена Бањалуке*, стр. 7; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 36.

[1105] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Томаша Перовића, стр. 3.

[1106] Судећи по архивским документима, случај је ескалирао почетком маја 1934., када су на згради Гимназије осванули натписи „Харем Гордић" и „Родитељи чувајте кћери Гордић је курвар" а на асфалту испред школе „доље директор Гордић". Мало даље, на мостићу преко Црквене исписане су нове, вулгарне поруке на рачун директора Гимназије, а натписи су се појавили и по другим бањалучким школама, уз улице и по тарабама.

Већ три мјесеца по оснивању, тачније 28. октобра 1934, КАБ је покренуо четворомјесечни циклус природно-научних предавања у сали Хигијенског завода, која је била веома погодна јер је имала „пројектор тако да су се излагања могла илустрирати фотосима и пројекцијама". То се слушаоцима нарочито свидјело, јер је то била новост у предавачким активностима. Ту је одржано 10-ак предавања, а потом се циклус наставио у просторијама КАБ-а у Дому краља Петра I Ослободиоца. У том циклусу до фебруара 1935. одржано је 22 предавања.[1107]

Улазнице на КАБ-ова предавања биле су два динара, а радници и сиротиња су увијек пуштани и бесплатно. И у обезбјеђивању предавача главну улогу је имао Никица Павлић. За прву серију предавања из природних наука, „кабовцима" је много помогао др Ђорђе Букинац.[1108]

Судећи по полицијским подацима, јануара 1935. КАБ је имао око 80 чланова а на његовом челу истицали су се Душан Личина, Јосип Ролих, Рихард Кучера и Радомир Раде Личина а из сјене, свакако, Никица Павлић и Милош Поповић, те Богдан Јерковић, Милорад Гајић,

---

Ускоро су се појавили и леци са сличним садржајем. Полиција је добила многе дојаве о томе. Саслушавала је чак и Чедомира Кокановића, али није успјела установити ко пише спорне графите и летке. И директор Гимназије писао је Управи полиције, наводећи да не зна „јасно позадину тог комплота", али вјерује да има за циљ да га уклони са положаја директора и то као „странца", како се „овдје нажалост називају Србијанци". Он наводи да се хајка на њега наставља, те моли „заштиту од таквих метода омладине и грађана". Полицијска истрага довела је у везу са овим случајем Вилка Вилтерхалтера и студента Кучеру званог Пипи. АРСБЛ, 0018/1934, Реферат Управи полиције, 8. мај 1934; Записник о саслушању Мирјане Поповић, 9. маја 1934; АРСБЛ, ЗМГ, Ивица Макор, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци", I дио, стр. 16–18; Branislav Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije od zavođenja monarhodiktature 1929. do 1941*, U. M. Džaja, „Banjalučka realka", Banja Luka, 1980, str. 150; M. Vukmanović, *Partijska konferencija u Banjoj Luci..*, str. 368.

[1107] Редовна предавања била су: др Миливоје Панковић, *Венеричне болести*; др Миливој Панковић, *Социјални значај полних болести*, др Васо Бутозан, *Психологија животиња*, проф. Људевит Брозовић, *Увод у теорију релативитета*, др Роберт Фрид, *О маларији* (са филмом), др Велимир Човић, *Туберкулоза и друштво* (са сликама), др Васо Бутозан, *Наслеђивање* (са пројекцијама), др Васо Бутозан, *Дарвинизам* (с пројекцијама), проф. Људевит Брозовић, *Из новије астрономије*, проф. М. Михајловић, *Хипотеза о постанку живота*, инж. Славиша Вајнер, *О асанацији села* (с пројекцијама), инж. Богдан Лаковић, *Улога индустрије у рату*, др Гавро Вујичић, *О бактеријама* (са пројекцијама), др Бранко Чубриловић, *Социјализација медицине*. Ванредних шест предавања била су: дипл. филозоф Сафет Крупић, *Проблем умјетности*, дипл. филозоф Сафет Крупић, *Проблем културе*, инж. Звонко Рихтман, *Природне науке и назирање на свијет*, инж. Звонко Рихтман, *Условљеност и случај*, књижевник Јован Поповић, *Улога књиге у друштву*, Јован Поповић, *Струјање у нашој послератној књижевности*. Осим свега тога, организован је и један матине на коме је студент права Никола Никица Павлић говорио о савременој поезији и рецитовао пјесме Крлеже, Цесарића, Душана Васиљева. АРСБЛ, ЗМГ, Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа, стр. 3; АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету", стр. 21; *ВН*, 3. март 1935, стр. 4.

[1108] АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету", стр. 22.

Ивица и Јосип Мажар, три брата Ковачевић и Владета Васић.[1109] Тог мјесеца КАБ је најављивао још једну серију предавања. Прво је држао Сафет Крупић, члан групе „револуционарних и марксистичких филозофа", који је управо дипломирао филозофију на Загребачком универзитету. Говорио је на тему „Проблеми умјетности", а сутрадан о „Проблему културе – Идеалистичко схваћање културе". Из КАБ-а су поручивали да су оба предавања „везана са дискусијом".[1110]

Како се публика посебно интересовала за „природно-научна" и остала популарна предавања која се приређују недељно у сали Хигијенског завода, у КАБ-у су то уважили и уприличили низ предавања.[1111] Слиједио је „економско-социјални циклус" током фебруара, марта и априла. Из КАБ-а су поручивали да ће радо прихватити све „критичке примједбе", а интересовање за предавања није јењавало.[1112]

У међувремену, 23. и 24. фебруара „познати београдски публициста" Јован Поповић, аутор књиге „Реда мора да буде", одржао је два предавања: „Друштво и књига" и „О нашој послератној литератури". Због очекиваног великог интересовања, Поповић ће друго предавање одржати у дворани „Палас тон-кина".[1113]

Новине су писале како је КАБ за првих шест мјесеци рада организовао чак 22 „научна предавања", што је „документ" великих свјесних и конструктивних напора и жеље да се и

[1109] AJ/38–72–196; АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету", стр. 21; В. Барић, *Радничко културно-умјетничко друштво*, стр. 13.

[1110] Ваља напоменути да су оба предавања *ВН* пренијеле у цијелости, у неколико великих наставака, што је изненађујућа пажња за тек свршеног филозофа и то још и љевичара. *ВН*, 10, 19. и 22. јануар 1935, стр. 2.

[1111] Другог фебруара 1935. у Бању Луку је дошао инжењер Звонимир Рихтман, професор средње техничке школе из Загреба, који „често пише у стручним часописима" и „није нов човек на слободној говорници". Овај „одличан популаризатор науке" одржао је у Дому краља Петра предавање под насловом „Природне науке и назор о свијету". Идућег дана говорио је на тему „Условљеност и случај", а оба предавања била су „врло добро посјећена". У редовном термину говорио је и др Гавро Вујичић на тему „Инфекције и имунитет", такође на популаран начин. И др Перо Стјепановић из Хигијенског завода одржао је 10. фебруара 1935. предавање о алкохолизму, а оно је „попраћено пројекцијама и изложбом". За седам дана у Хигијенском заводу било је на програму предавање др Бранка Чубриловића на тему „Социјализација медицине". У суботу 2. марта 1935. најављивао је ново, ванредно предавање, по свој прилици преостало из тог циклуса. Овај пут пред публиком се нашао инжењер Рихар Подхорски, асистент Техничког факултета у Загребу а тема је била „Природне науке и друштво". Пошто Подхорски „уме да прича разумљивим језиком и да најкомпликованије ствари објашњава популарним речником", очекивала се велика посјета. АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Томаша Перовића, стр. 7; *ВН*, 31. јануар, 7. фебруар и 31. март 1935, стр. 2 и 3.

[1112] *ВН*, 12. и 15. фебруар 1935, стр. 2 и 3.

[1113] За оба предавања улазница је била „добровољни прилог", а изазвала су тако велико интересовање да су „предавачке дворане биле формално препуне". АРСБЛ, ЗМГ, Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа, стр. 5–6; *ВН*, 21. и 25. фебруар 1935, стр. 2.

у Бањој Луци чује „савремена научна реч из уста наших најпризнатијих научењака”. Тиме је КАБ Бању Луку подигао на „степен оних ретких градова који нешто значе у културном животу наше земље”. *Врбаске новине* пуне разумијевања за те напоре, пишу како се о случајевима деструктивности студентске омладине објављују „дебели и масни ступци”, а о њиховим успјесима се ћути. Тако КАБ одржава своје састанке „по забитим кутевима различитих локала”, приморан да „на сва врата просјачи”. Изузетак је, пишу новине, др Гавро Вујичић који је помогао рад Клуба и обећао даљу подршку. КАБ је формирао и „Инструкциони биро” како би се помогли сиромашни студенти. Формирана је и Обавјештајна секција, која је информисала студенте из Врбаске бановине о збивањима на универзитетима.[1114]

Предавања КАБ-а била су одлично прихваћена и посјећена. Сала за пријеподневна предавања у биоскопу Палас била је бесплатна, а за поподневна у позоришту плаћала се 100 динара. Због тога је почетком 1935. уприличен састанак са представницима неколико грађанских и просвјетних друштава са циљем да се координира рад тих друштава. На овој сесији могло се чути како су „кабовци” постигли оно што други нису – да им предавања буду посјећена. Стево Мољевић је тада предложио да „кабовци” буду организатори заједничких предавања и да им иде приход, а да старији бирају теме предавања. Али „кабовцима” је било у циљу „прогресивно политичко мишљење”, па су ескивирали приједлог лукавог адвоката.[1115]

Новоименовани бан Кујунџић је, у међувремену, 18. јануара 1935, примио делегацију бањалучких „кабоваца”. Академичари су му уручили представку у којој су садржани „радни програм, жеље и потребе академске омладине из читаве Врбаске бановине”. Кујунџић је обећао своју „приправност”, те да ће их помоћи „у њиховом корисном раду”. На крају је бан прихватио да буде покровитељ „великог Академског плеса” који бањалучки студенти припремају за 9. фебруар.[1116]

[1114] *Студент*, 6. јул 1937, стр. 10; *ВН*, 1. март 1935, стр. 2.

[1115] АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 24–25.

[1116] Приход од ове забаве намијењен је „фонду за културно-просветну пропаганду у Врбаској бановини”. *ВН*, 19. јануар 1935, стр. 3.

КАБ је покушао и са радом на селу. Међутим, није ишло лако јер су „месна друштва отказала сарадњу и стварну помоћ". Како се жалио предсједник КАБ-овог Одбора за рад на селу, представници других бањалучких друштава истичу да је рад на селу њихов највиши задатак, али „када се позову да приложе свој обол они на магијски начин ишчезавају или се савршено учтиво извуку", а њихов „биланс рада на селу" се своди на „примање разних субвенција за тај рад".[1117]

Редовна годишња скупштина КАБ-а одржана је 1. марта 1935. На њој је одлучено да се рад Клуба реорганизује и „упути другим правцем". Наиме, у КАБ-у су одлучили да се програм културно-просвјетне дјелатности „сузи и посвети много већа пажња чисто студентским интересима". Да би се спроводила та нова оријентација Клуба, формиране су четири секције: потпорна, обавјештајна, културно-просвјетна и административна. Прва се бринула за рад „Инструкционог бироа" а помагала је и сиромашним члановима да нађу посао. Обавјештајна секција се старала да чланови КАБ-а добију „најтачније податке о догађајима на универзитету", као што су упис, испити, овјера семестра, студентски покрет, а скупљала је и материјал за рубрику Студентски весник у *Врбаским новинама*. За музичку и дилетантску секцију је одлучено да почну са радом од јуна, када се окупи довољан број чланова.[1118]

Када је ријеч о културно-просвјетној секцији, одлучено је да се одустане од најављеног економско-социјалног циклуса предавања и да се остане само при ванредним предавањима. Актуелан је био пројекат формирања „мале научна библиотеке која би доносила најнапредније и најстручније обрађена питања". Одлучено је да се обустави рад на језичким и аналфабетским течајевима „јер се у том погледу Клубу слабо излази у сусрет".[1119]

За половину марта 1935. КАБ је заказао два предавања професора и књижевника Душана Матића. Прво, „Психоанализа и фројдизам", добило је неколико дана касније велики

[1117] *Студент*, 6. јул 1937, стр. 10.
[1118] *ВН*, 3. март 1935, стр. 4.
[1119] По неким каснијим апологетима КАБ-а, рад на језичким течајевима су „координираном акцијом" ометале полицијске власти, националистичке организације и школске власти, а у конкретном случају и директор Гимназије, који је забранио гимназијалцима похађање курсева страних језика ван школе, све у жељи да се онемогући контакт ђака са „кабовцима"; против КАБ-а била је католичка црква која је водила живу антикомунистичку пропаганду. N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 529; *ВН*, 6. март 1935, стр. 4.

простор у *Врбаским новинама*. Друго, под насловом „Фашизам и култура” одржано је сутрадан у дворани Палас кина.[1120] Након Матића, КАБ је најавио и предавање др Васе Бутозана под врло интригантним насловом – „Љубав”. Како је и лецима казивано, др Бутозан говориће о „сполним односима и сполној политици”.[1121]

Врбаске новине јављају 1. маја 1935. да је Управни одбор КАБ-а одлучио да током долазећег љета обустави предавања због „мртве сезоне”. Иначе, додаје се, КАБ „заслужује свако признање” јер је „у време, када се по каванама и у интелектуалним наклапањима често говори о деструктивности академске омладине с једне стране и о интелектуалном 'јавашлуку' и претераном спортском иживљавању њеном с друге стране”, тај клуб је доказао „да поседује редак културни смисао” и да је за кратко вријеме са мање средстава учинио „далеко више од свих осталих месних просветних друштава”.[1122] Осим тога, „Академичар” сматра да је жалосно што је КАБ-ова акција за сарадњу са другим културним друштвима „остала само папирнати програм” и то због „недовољног разумевања, омаловажавања па чак и подозривог гледања” на њихов рад. Академичари, који немају у својим редовима „јавашлија”, наишли су на подозрење „старих” који „типикају на једном мјесту”. „Мртву сезону” академичари су ипак искористили: одлучили су да организују сопствени фудбалски клуб који би преко љета играо утакмице са осталим бањалучким клубовима. Кренуло се у набавку опреме, а у томе бањалучки студентима обећала је помоћ творница обуће „Бата”.[1123]

С прољећа 1935. усталасали су се духови у вези са културним животом у Бањој Луци. Томе је засигурно допринијела и једна веома оштра и, све су прилике, утемељена критика рада бањалучких читаоница и културних друштава. Некако као реплика на тај чланак, петнаестак дана касније, опет на насловној страници *Врбаских новина*, објављен је нови, такође веома

[1120] Занимљиво је да је за ова предавања КАБ једва добио дозволу полиције и то након интервенција др Бранка Чубриловића и Душана Кецмановића. *ВН*, 17. и 29. март 1935, стр. 3 и 4; M. Vukmanović, *Neki sadržaji.. političke aktivnosti komunističke omladine..,* str. 183.

[1121] Васо Бутозан оставиће веома вриједна сјећања на оснивање и рад КАБ-а. АРСБЛ, ЗМГ, Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа; *ВН*, 31. март 1935, стр. 2; АРСБЛ, ЗМГ, Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа, стр. 11–12.

[1122] Аутор овог чланка, потписан као „Академичар”, (претпоставља се да је у питању Никица Павлић). *ВН,* 1. мај 1935, стр. 2; АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 26.

[1123] Најављено је да ће, након добијене дозволе Југословенског ногометног савеза, бити уприличена утакмица са загребачким академичарима. У КАБ-у су рачунали на све фудбалере бањалучких клубова, студенте да ће заиграти за њихову поставу. *ВН*, 1. мај и 13. јун 1935, стр. 3.

критички текст о стању бањалучке културе, из пера непотписаног КАБ-овца. Из тог клуба су поручивали да су веома задовољни тиме што су стекли симпатије великог дијела омладине, али нису успјели створити „конструктивну сарадњу са грађанством". Међу недостацима, аутор апострофира чињеницу да Бања Лука нема „савремену, независну читаоницу". Постојеће читаонице су се „учауриле саме у се" и дјелују прије као „паланачке механице" него као стварана средишта културног живота". Због свега тога, КАБ покреће оснивање „једне модерне, независне читаонице у којој би читаоци из свих друштвених слојева уз мале улоге могли да дођу до бројне домаће и стране штампе". У тој намјери, КАБ, „услед свог досадашњег искуства не обраћа се на месна просветна друштва", него позива све добронамјерне грађане, интелектуалце, чиновнике, трговце, занатлије" да помогну ову његову акцију.[1124]

Како смо већ рекли, почетком јуна 1935. КАБ је у хотелу Палас уприличио „ширу конференцију" којој је присуствовало 40-ак особа. Никица Павлић изложио је своје виђење по коме би КАБ требао да оснује ту „независну и модерну читаоницу". Иницијативу је поздравио прото Душан Кецмановић, али је додао да је такође важно питање покретања „једне централне библиотеке". Слично је реаговао и Димитрије Закић, представник „Змијања", те додао да би ваљало тражити помоћ од градских и бановинских власти. Епилог је био избор Акционог одбора у који су ушли: Кецмановић, Васо Бутозан, Душан Дујо Ивезић, Звонимир Јесих и шест представника КАБ-а. Задаци Одбора били су да формира читаоницу у склопу КАБ-а, те да спроведе акцију сабирања књига у грађанству, као и да са представницима библиотека у мјесту организује „ужу конференцију" у вези са оснивањем библиотеке.[1125] Акциони одбор је десетак дана касније одржао састанак на коме је за његовог предсједника изабран Душан Кецмановић. На сједници је разматрано питање „техничког_уређења читаонице у склопу Клуба академичара" а закључено је да се поведе

[1124] У потоњем чланку се за културни живот града каже да га карактерише „извесна периферична устајалост, ускогрудост, помањкање ширине замаха, стваралачке воље и пожртвовања". Културни радници „отаљавају свој посао шаблонски без присније везе са средином којој би њихов рад у првом реду требао да користи". У свему томе, КАБ се ограничио на предавања из наука, „дајући пуну слободу предавачима" у „идејном осветљавању и изношењу проблема". Тиме су у КАБ-у настојали да створе „слободну трибуну" преко које ће се можда и „моћи и да кристализирају извесна решења, да се подигне ниво наше слушалачке публике, да се интензивира наш друштвени и културни живот". *ВН*, 2. јун 1935, стр. 1.

[1125] Има мишљења да је КАБ-у полиција забранила даљи рад на оснивању библиотеке, јер „правилима КАБ-а није изричито речено да ће оснивати јавне установе". *ВН*, 5. јун 1935, стр. 2; M. Vukmanović, *Neki sadržaji.. političke aktivnosti komunističke omladine..*, str. 183.

широка акција код грађанства а за помоћ читаоници. Осим тога, договорено је да се 20. јуна организује конференција представника свих мјесних просвјетних друштава са циљем оснивања „централне градске библиотеке”.[1126]

Љето 1935. било је за бањалучке љевичаре врело. Половином јула почела је да излази „Народна правда”, полумјесечник иза кога су стајали комунисти. Уосталом, управо је оснивач КАБ-а, Никица Павлић био један од покретача, уредника и аутора антирежимских чланака у том листу, коме ће, након огромног тиража, бити забрањен већ пети број, штампан у невјероватних 10.000 примјерака. Лист је био „добро прихваћен од народних маса”, а читан је и далеко ван граница Врбаске бановине; како је касније писао његов уредник Богдан Јерковић, слат је и у Совјетски савез, па чак – иако је штампан на ћирилици – наводно и у Француску и Америку?![1127]

КАБ је све вријеме био под паском бањалучке полиције, одакле су, „у дослуху са националистичким организацијама и групама”, чинили све да „отежају или онемогуће нормалан рад Клуба академичара”, а за то су користили сваки повод. Тако је било и августа 1935. када су „кабовци” демонстрирали због хапшења неких њихових колега у познатој полицијској акцији.[1128]

Судећи по историчарима из социјалистичке епохе, један он начина ометања рада КАБ-а било је онемогућавање Клубу да добије просторије. Власти су, наводно, тражиле да Клуб докаже да дјелује на подручју цијеле бановине, а када су такви докази достављени, ништа се није промијенило. Осим тога, одбијена је иницијатива КАБ-а да формирају сопствену читаоницу, која би послужила да чланови Друштва читају домаћу и страну литературу, те

[1126] Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 227–228.; *BH*, 5. и 14. јуна 1935, стр. 2.

[1127] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Сафета Филиповића, стр. 4 и Сјећање Шефкета Маглајлића, стр. 12; АРСБЛ, ЗМГ, „Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића”; снимање обавио Ибро Ибришагић, стр. 8; Б. Jerković, *O listu Narodna pravda*, str. 474; Фадил Адемовић, *Босанскохерцеговачка штампа (1918.–1941.)*, Сарајево 1998, стр. 159–160; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 402–403; Dušan Lukač, *Omasovljenje i izgradnja KPJ u Bosanskoj krajini 1938–1941*, U: „Četvrta i peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938–1941. Zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine”, Sarajevo, 1980, str. 311.

[1128] Полиција је, по неким изворима, тражила од управе КАБ-а да пријављује сједнице Управног и Надзорног одбора, што није била законска обавеза. АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Шефкета Маглајлића, стр. 12; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 530–531.

да послужи дебатном клубу као и за састајање „напредне омладине”.[1129] Поврх тога, и школске власти су ометале рад КАБ-а тако што су забрањивале средњошколцима да посјећују предавања или да учествују у приредбама овог друштва. На то се надовезивала полиција која је забрањивала дискусије послије предавања или је од предавача тражила да унапријед доставе на увид тезе предавања.[1130]

О дјелатности КАБ-а говори се и у извјештају који су бањалучки скојевци почетком октобра 1935. поднијели Комунистичкој омладинској интернационали, а чува се у Архиву коминтерне. Како је неколико деценија касније писао „кабовац” Милорад Гајић, у извјештају се констатује да КАБ једини масовније ради на васпитању интелектуалне омладине.[1131] Било је то у духу народнофронтовске политике КПЈ, која је стављала акценат на културно-просвјетни рад и стварање „једног студентског антиратног фронта”, јер се опасност од рата све више надвијала над Европом.[1132]

Децембра 1935. КАБ је сводио рачуне за календарску годину. У њој је организовао чак 32 предавања, од чега су 12 одржали „истакнути јавни радници са стране”. Нову сезону предавања КАБ отвара са два нова предавања „из простора технике и друштвених наука”.[1133] Та КАБ-ова предавања у зиму 1935/1936. била су „масовно посјећена”, што је полицији дало повода да, под изговором да је забринута „да не буде гужви”, успостави својеврсни „numerus clasusus”, односно да ограничи број слушалаца. У свему томе, дакле, ваљало је водити рачуна да неко предавање не буде повод полицији да забрани рад КАБ-а, „што би полицијски органи, а и буржоаска чаршија, радо дочекали.”[1134] Судећи по писању престоничког *Студента*, предавања КАБ-а била су веома успјешна од самог оснивања

[1129] N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 531.

[1130] Било је, наводно, и случајева да полицијски пристав прекида говорника или да „фашистичке групе покушавају да физички нападну посјетиоце предавања”. N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 531–532.

[1131] M. Gajić, *Partijska organizacija Banje Luke..*, str. 345

[1132] N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 532–534.

[1133] Прво ће одржати професор Техничког факултета у Београду Кирило Савић, који је био познат и по својим предавањима на Коларчевом универзитету и чланцима у *Политици*. Теме његових предавања биле су „Криза и техника”, те „Рат и техника”. Пошто је ријеч о актуелним темама, из КАБ-а су поручивали да би ова предавања требали да посјете шири слојеви грађанства. *ВН*, 7. децембар 1935, стр. 3.

[1134] Полиција је тражила да се претходно упозна са садржајем предавања, а с обзиром да су сви предавачи излагали „ex catedra”, тражила је чак тезе на увид. То је постао предуслов да би се одобрило предавање. АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 27–28.

Клуба, а доласком 1936. чак и успјешнија. Интересовање се побудило и „код једног дела поштених грађана између којих су виђенији активно суделовали у многим културним приредбама клуба”.[1135]

Почетком 1936. КАБ је најављивао два предавања која ће одржати познати загребачки социолог, руски емигрант, др Мирко Кус Николајев. Прво је носило наслов „Империјализам и колонијална политика” а оно наредног дана „Азија у пламену”. Оваква и слична предавања КАБ-а успијевала су, како је много година касније писао један „кабовац”, да „код слушалаца изграде нов марксистички поглед”, тако да је КАБ постао „прави универзитет марксистичке мисли”.[1136]

Колико се рад КАБ-а захуктао свједоче дешавања у фебруару 1936. године. Наиме, другог дана тог мјесеца КАБ је најављивао књижевно вече у дворани „Јадран тон-кина, односно, старог позоришта. Радове ће читати Густав Крклец, Велибор Глигорић, Јосип Колунџић, Милка Жицина, Јован Поповић, А. Р. Богдић и Душан Матић.[1137] Ускоро су *Врбаске новине* објавиле да се отказује предавање Алберта Базале због болести предавача, те да ће, умјесто њега, говорити Војислав Вучковић на тему „Проблеми социологије умјетности”. Услиједила су два предавања Рудолфа Бићанића из Загреба, овај пут у дворани Хрватског дома. Наслови су: „Сељачки покрет и његова оправдања” и „Економска аутаркија и сељаштво”. Коначно, крајем мјесеца организовано је предавање интригантног наслова: „Легализација побачаја”. Већ почетком наредног мјесеца, поново у Хрватском дому,

[1135] *Студент*, 6. јул 1937, стр. 10.

[1136] Има мишљења да је предавање Кус Николајева било својеврсна провокација, „вјешта и маскирана”, која је могла довести до непожељне ситуације за КАБ, па чак и забране клуба. Јосип Ролих, ипак, сматра да је гост „изгледа био мало пијан”. Како читамо у изјави Ролиха, Кус Николајев „одједном је у току предавања прешао на оно што није смио и почео да говори 'ми марксисти, ми комунисти слиједимо човјекољубље Христа, оживотворавамо и начела првобитног кршћанства'”. На то су присутни радници аплаудирали, али, како свједочи други „кабовац”, Ивица Макор, Никица Павлић је, са „изоштреним политичким рефлексима” реаговао и додао да је то „само лично мишљење предавача” те да осим комунизма има и „других напредних хтјења”. Тиме се атмосфера смирила и ови ставови госта из Загреба нису се могли приписати организатору. АРСБЛ, ЗМГ, Ивица Макор, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци”, стр. 19–20, 29–30; АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету”, стр. 27–28; B. Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije*.., str. 150.

[1137] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 408; *BH*, 1. и 2. фебруар 1936, стр. 3; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 227.

уприличено је књижевно вече на коме ће говорити Бранко Чубриловић, Звонимир Шубић, Јуре Бегић, Бранко Загорац, Месуд Куленовић и Милорад Гајић.[1138]

Поводом хапшења Милорада Гајића и члана КАБ-а Фикрета Дедића због растурања илегалне брошуре о стању на робији, и сукоба са полицијом приликом ометања говора Димитрија Љотића на Тржници, КАБ је „приредио масовне демонстрације којима је, по свој прилици, руководио Месни комитет СКОЈ-а: Никица Павлић, Касим Хаџић, Боро Илић и Слободан Кокановић". На улице је изашла група радника и студената предвођена Османом Карабеговићем, а прикључили су им се и неки грађани. Дошло је до сукоба са полицијом и жандармима. Поново је ухапшен Јосип Ролих, али је амнестиран поводом принове краљице Марије.[1139]

Услиједио је још један низ предавања,[1140] а у априлу и ванредна скупштина у Дому Краља Петра I Ослободиоца. На дневном реду било је питање „културне сарадње" а усвојен је и „предлог неких техничких измена и друштвеним правилима". Одлучено је да убудуће овај клуб „у културно-просветном раду" иступа као „Народни универзитет – Клуб академичара Бања Лука".[1141] Жеља је била да се тиме КАБ обезбиједи „што приснију сарадњу, у првом реду са Коларчевим народним универзитетом у Београду, а затим и са осталим народним универзитетима у земљи".[1142] Договорен је и програм за текући мјесец, а на њему су осим

[1138] Занимљиво је да је по тадашњем Кривичном закону Краљевине Југославије побачај, осим у случају животне угрожености бремените жене, био строго кажњив, али се он уназад неколико година уобичајио „и то у свим друштвеним слојевима, без разлике". У томе се, из разних разлога, прибјегава „разним средствима". Усљед тешког положаја жена је принуђена да више воли „да је злочинац свога плода него да буде злочинац свога живога детета". О свему томе је у *Врбаским новинама* широко писао Божа Митровић. D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 408; *ВН,* 9, 18. и 26. фебруар и 6. март 1936, стр. 2, 3 и 4.

[1139] АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 15–16; B. Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije*.., str. 150; АРСБЛ, ЗМГ, Јосип Ролих, „Оснивање Клуба академичара у Бањој Луци и моје учешће у радничком покрету", стр. 22.

[1140] Почетком марта 1936. КАБ је организовао два ванредна предавања, на која је улаз био „добровољни прилог". Овај пут гост је био Јован С. Ђорђевић, доцент Београдског универзитета. Прво предавање планирано је у Хрватском дому а на тему „Више и ниже расе у светлости социологије" а друго у сали Грађанског тон-кина на тему „Странке и нове политичке формације у савременој Француској". Половином априла организована су два предавања др Стјепана Бетлајма, „познатог специјалисте за нервне болести из Загреба". Прво у Хрватском дому, а друго сутрадан у Грађанском тон-кину. Нешто касније предавач на КАБ-ој трибини у Хрватском дому биће и др Бранко Чубриловић, љекар и народни посланик а тема предавања је била „Демократија и народ". *ВН,* 1. март, 17. април и 8. мај 1936, стр. 3.

[1141] У ствари, КАБ-ова културно-просвјетна секција је преименована у Народни универзитет, чиме је де факто преузето име замрлог Друштва Народни универзитет.

[1142] КАБ је прихваћен као оснивач Савеза народних универзитета, па је од тада Коларчев универзитет преузео „дио бриге око ангажовања и плаћања предавача". N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 532.

предавања, предвиђена и „два броја усмених новина”. У даљем плану била је и изложба „Ошишаног јежа”, те београдских и загребачких графичара.[1143]

Како је најављено, КАБ је 11. маја 1936. у кино дворани хотела Палас одржао и „први број усмених новина”. Говорник је био Велибор Глигорић, а казивао је о проблему друштвеног живота. Осим њега, излагао је и Стеван Галенео, секретар Коларчевог народног универзитета. Његова тема биле су заслуге руског физиолога Павлова. Овај скуп изазвао је пажњу, али и дискретну критику у *Врбаским новинама*.[1144] Ипак, у КАБ-у су могли бити задовољни и тим предавањем и укупним радом у прве двије године. Одржано је преко 70 приредби, књижевних вечери, изложби, предавања на којима су гостовали универзитетски и средњошколски професори, научници, књижевници, умјетници, публицисти. Те манифестације су испратиле хиљаде омладинаца.[1145]

Као што смо раније рекли, Културно друштво „Змијање” се сјетило да на љето 1936, иако не баш благовремено, обиљежи двије деценије смрти Петра Кочића. Формиран је и посебан одбор са тим задатком. Занимљиво је да ће се „Змијању” у том послу придружити и „кабовци”, што ће имати далекосежне посљедице по оба друштва. „Змијање” је, како смо такође казали, почетком августа организовало конференцију посвећену тој годишњици, али су скупу тон дали „кабовци”, што је изазвало гњев тзв. „националних академичара”, клуба који је у међувремену основан као пандан КАБ-у. Потоњи су учешће КАБ-а у припремању споменуте годишњице прогласили својатањем и злоупотребом Кочића од стране омладинаца „дефетиста”. Уље на ватру долио је Проглас „Змијања” у коме се критикује власт за занемаривање Кочићеве Крајине, што је, опет, изазвало жестоку реакцију и осуду тог „комунистичког упљувка”. План Акционог обора био је да се, прије завршне манифестације у граду, уприличи неколико приредби у Клашницама и још неколико села у околини Бање Луке и, свакако, на „Змијању”. Међутим, нису сви били задовољни саставом и радом Акционог одбора. *Врбаске новине* су се, у међувремену поприлично дистанцирале

[1143] АРСБЛ, ЗМГ, „Клуб академичара Бање Луке у борби за слободу свога народа”, стр. 4; B. Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije*.., str. 368; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji*.., str. 35; M. Džaja, *Banjalučka realka*, стр. 152; *BH*, 1. мај 1936, стр. 3.

[1144] Непотписани аутор наводи како је цијели догађај имао „завидну рекламу”, а ту су били и „потребни реквизити: велики плакат, укусни леци, позната имена, актуелност теме”. Међутим, „место три чувена представника наше престоничке журналистике” испуњена је „само једна трећина најављеног” јер је у Бању Луку од најављених гостију дошао само Велибор Глигорић. *BH*, 12. и 14. мај 1936, стр. 2 и 3.

[1145] B. Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije*.., str. 148.

од рада КАБ-а и сада су писале да је тај привремени одбор „монополисао Кочићеву прославу”, те је „услед реагирања националног грађанства”, морао да се повуче и да манифестацију, ипак, препусти Главном одбору „Змијања”. Тензије су ескалирале инцидентом у Клашницама,[1146] што ће довести до свођења програма на манифестацију у Бањој Луци. Она је завршена у позоришту, гдје је, осим Кочићевих другова и првака „Змијања”, ипак говорио и члан КАБ-а, студент права Војин Корда.[1147]

На љето 1936. године у КАБ-у су наумили да мијењају и допуне своја правила. Предвиђено је да се дјелокруг рада Клуба протегне на цијелу Бановину, те да КАБ прошири дјелатност на оснивање читаоница и библиотека. Планирано је и да се сазове конгрес академичара Врбаске бановине. Међутим, то љето је у Бањој Луци било „врело”. Наиме, полиција је извела велику провалу у илегалну организацију бањалучке КПЈ, те том приликом ухапсила 35 чланова те партије. Међу њима били су и Никица Павлић, Идриз Масло, Сафет Филиповић, Вељко Ђорђевић, Касим Хаџић, Ивица и Јосип Шоша Мажар, Касим Хаџић, Ранко Шипка, Милош Поповић, чланови и прваци КАБ-а.[1148] Услиједила је истрага и тужба по Закону о заштити јавне безбједности и поретка у држави, а оптужени су фебруара 1937. пребачени у Београд, гдје их је у затвору чекао Веселин Маслеша. Идриз Масло је пресуђен на 18 мјесеци, Никица Павлић и Сафет Филиповић на 12, Вељко Ђорђевић на 6 и Јакоб Шмит на 8 мјесеци строгог затвора.[1149] Неколико мјесеци касније, почела је судска истарга против још једне групе бањалучких комуниста и њихових симпатизера у радничком

[1146] До инцидента је дошло кад су „кабовци” извели хорску рецитацију „Кметови”, чиме су хтјели да цијелој прослави „даду марксистичко обележје”. Духови су се усталасали на самој приредби, а страсти је настојао да смири предсједник „Змијања” професор Јанковић, који је критичке тонове „кабоваца” правдао карактером самог Кочића и његових дјела, али то – писале су *Врбаске новине* – „није могло да умири присутне сељаке”, који нису били изненађени ставовима и наступом „кабоваца”, али јесу „Змијањем” које је све то дозволило. Судећи по споменутим новинама, та намјера „кабоваца” била је „туђа нашем националном сељаку” па је осујећена, те су бањалучки омладинци морали напустити приредбу и упутити се ка граду. Штавише, ријеч је преузео „омладинац Симић”, близак ставовима националних академичара, чијим говором је и завршена приредба. Међутим, тумачи прошлости у доба социјализма, овај догађај ће приказати као фактичку побједу КАБ-а, који је својим идејама придобијао подршку и крајишких тежака. N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 529–530; *ВН*, 7, 11, 26. и 28. август и 1. септембар 1936, стр. 2, 3, 2, 1–2, 2;

[1147] Разговор са Војином Кордом, (рођен 1910.), бившим ђаком бањалучке Гимназије, вођен у Београду 30. септембра 2014. године; Б. Иванчевић, *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. март 1938, стр. 99; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 529–530.0

[1148] АРСВЦ, ЗМГ, „Сјећање Томаша Перовића”, стр. 8–9; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 408.

[1149] АРСБЛ, УП, Управа полиције у Бањој Луци – Команди Бањалучког војног округа, 22. септембар 1937; АРСБЛ, ЗМГ, Вељко Ђорђевић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци”, стр. 25, 40–66; M. Vukmanović, *Partijska i skojevske organizacije..*, str. 454–455.

синдикалном руководству. Некима од ухапшених, као нпр. предсједнику „Пелагића” Мартину Зрелецу, стављано је на терет да се „дружи са члановима Клуба академичара”.[1150]

Почетком септембра те, 1936. године, одржана је годишња скупштина. На њој су се чуле многе крупне ријечи, а посебан утисак оставио је ватрени љевичар Милош Поповић. На крају је једногласно усвојена Резолуција студената Врбаске бановине, која је требало да се достави министру просвјете, бану Врбаске бановине и свим универзитетима у земљи, те да се објави у дневним новинама.[1151]

Како је извјештају о раду бањалучке партијске и скојевске организације забиљежио члан управе а једно вријеме и секретар „Пелагића” Слободан Кокановић звани Хегел, од самог почетка КАБ је успоставио живу сарадњу са РКСД „Пелагић”: студенти су учествовали у раду секција поменутог радничког друштва, а у сарадњи су се посебно истицале хорска и рецитаторска секција које је водио Владета Васић.[1152] Заједнички рад је временом интензивиран. Истовремени чланови оба друштва били су: Ивица Мажар, Раде Личина, Мирко Ковачевић, Драго Радовановић, Владета Васић, Мирко Јоветић, Здравко Ластрић. Та два друштва су јединствено наступала, тако да „јединствена им је историја у том раздобљу”. Неко од чланова КАБ-а је тако, поводом рударске несреће у Какњу, написао рецитацију а увјежбао ју је и извео Владета Васић у име „Пелагића”.[1153]

Како смо рекли, КАБ је успоставио сарадњу и са Коларчевим универзитетом те де факто преузео на себе дјелатност бањалучког Народног универзитета, чији рад је већ раније замро. Тако је крајем маја 1936. КАБ-ов Народни универзитет угостио др Леона Вокача, директора одјељења у чешком Министарству спољних послова у Прагу, који је, иначе, прихватио позив Коларчевог универзитета да дође у Југославију и одржи низ предавања у неколико

[1150] Мартин Зрелец је био члан Народног вијећа а занимљиво је да ће наредне године у више наврата па и у спомињаној брошури заговарати интегрално југословенство и политичке ставове блиске Стевану Мољевићу. M. Vukmanović, *Partijska i skojevske organizacije..*, str. 451; М. Зрелец, *Народни споразум и Наша стварност*, Бања Лука, 1939.

[1151] M. Vukmanović, *Neki sadržaji.. političke aktivnosti komunističke omladine..*, str. 192.

[1152] Чланови су увјежбавали рецитације „Пекари”, „У граду Брадоку”, „О класје моје”... АРСБЛ, ЗМГ, Азиз Муфтић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци пред избијање Другог свјетског рата и на брата – Хусу Муфтића”, стр. 17; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”*, str. 515; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 443.

[1153] АРСБЛ, ЗМГ, Мустафа Кушмић, стр. 11, 16; Osman Karabegović, *Sjećanje na borbu banjalučke omladine prije rata*, U: „Zbornik sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta”, Knjiga četvrta: 1935–1941 (II deo)”, Beograd, 1960, str. 23.

градова.[1154] И наредне године КАБ је наставио са организацијом предавања. Укупно их је већ било преко 60, а најчешће су их водили београдски или загребачки културни радници.[1155] Успјеси и популарност КАБ-ових трибина засигурно су, бар дијелом, посљедица чињенице да његови чланови добар дио године проводе у универзитетским центрима. Зато су у праву они који су послије Другог свјетског рата тврдили да се „рад КАБ-а не смије везати искључиво за рад у Бањој Луци", него и за Београд и Загреб, гдје су студенти живјели по десет мјесеци, гдје су примали идеје и по узору на тамошње студенте.[1156]

КАБ је 13. децембра 1936. у Хрватском дому организовао предавање Владимира Дедијера „новинара из Београда", који је говорио о „Шпанији у пламену". Дедијер је, како је писала *Отаџбина*, и сам те године посјетио попришта грађанског рата у Шпанији, па је на предавању „изнио све што је видио и чуо о борби шпанског народа за своју слободу и демократију". Уочи самог предавања избио је инцидент који је изазвала „једна група омладинаца антикомунистичким повицима". Осим тога, како су писале *Врбаске новине*, „услед кратког споја" нестало је струје, што је изазвало читаву панику. Полетјеле су и каменице из мрака, па је повријеђена чиновница Банске управе „гђица Славица Кременовић". *Отаџбина* је, опет, писала како су „неки мрачни типови" жељели да онемогуће ово предавање искључивањем свјетла, а потом и разбијањем стакла, али је публика остала до краја.[1157]

Након дуже паузе, КАБ-овци су за крај маја 1937. најављивали још једно предавање, које ће прерасти у читав спор. *Врбаске новине*, сада нимало пријатељски настројене, писале су како су у граду освануле руком писани плакати којима КАБ „позивље" грађане на своје „безазлено" медицинско предавање. Споменуте новине су чињеницу да ће се предавање

[1154] Предавач је, разумљиво, нагласио пријатељске односе двије земље, али се осврнуо и на тада актуелне „тешке сумње" у односима земаља Мале антанте и Балканског савеза. Вокач је похвалио Европу послије Великог рата, континент малих и средњих држава, на коме Чехословачка и Југославија, саме по себи а посебно у савезима које чине, играју посебну улогу. *ВН*, 23, 24. и 26. мај 1936, стр. 1, 3. и 2.

[1155] На једном, на коме је говорио „познати београдски публициста", било је, наводно, „преко 800 посетилаца". *Студент*, 6. јул 1937, стр. 10.

[1156] АРСБЛ, ЗМГ, „Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића"; снимање обавио Ибро Ибришагић, стр. 3.

[1157] Вођа тих изгредника био је познати бањалучки крижар Феликс Нећелски. Ф. Нећелски, *Социјални наук..*, стр. 19; АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Томаша Перовића, стр. 7; *ВН*, 15. децембар 1936, стр. 3; *Отаџбина*, Бања Лука, 26. децембар 1936, стр. 4.

одржати у просторијама Хрватског пјевачког друштва „Нада”, повезале са политичком ситуацијом и провокативно примијетиле како то „није у складу са интенцијом г. др. Мачека и инж. г. Кошутића који упорно настоје да своје редове почисте од разних екстремних елемената свих могућих московских фела”. Новине, чак не крију како су очекивале да ће активност КАБ-а бити „утрнута”. Овако, каже се, тај клуб наставља да јавним дјеловањем, од пијаце од популарних предавања. Немоћан да им то ускрати, аутор чланка се пита да ли тај љевичарски клуб у коме дјелују и неки чланови који су већ осуђивани и даље ужива гостопримство у Дому краља Петра I Ослободиоца? И, да ли ће овим обновљеним активностима КАБ-а и даље присуствовати „извесна лица, мушка и женска”, којима је народ „осигурао егзистенције и спремио пензије”. Аутор чланка најављује да неће одустајати од та два питања.[1158]

Да је редакција *Врбаских новина* потпуно закренула политику према КАБ-у потврђује и случај са почетка 1938, када тај лист, уз ограду од „свих инсинуација” које очекује од „разних демократа”, преноси чланак љотићевског листа *Вихор* из Сплита. У њему се под насловом „Шта је КАБ?” износи занимљива теза да је ранији гимназијски професор и познати комуниста Акиф Шеремет „инфицирао” ученике комунистичком идејом, а ти његови ученици сада су основали КАБ, „центар марксистичке акције у цијелој Врбаској бановини”.[1159] Иза тог чланка стајао је, очигледно, неко веома упућен у настанак, организацију и дјеловање КАБ-а, а преношење наведеног чланка од стране *Врбаских*

[1158] *ВН*, 23. мај 1937, стр. 2.

[1159] Аутор чланка без имало ограда напада Акифа Шеремета, „злогласног писца једног познатог памфлета о Богдану Поповићу”. Шеремт је, како се каже, својим ученицима „систематски рушио све школске ауторитете” и онда им „убацио мисао о револуционарним социјалним реформама”. Он је, у међувремену, побјегао из земље, али су „његови питомци” наставили рад а, када су постали студенти, основали су КАБ, закључује *Вихор* и додаје да КАБ шири идеје о слободној љубави, организује дружење средњошколаца и студента и излете у околину, „ван домашаја родитеља и јавности”. Истовремено, преко најагилнијих „другова” КАБ растура марксистичку литературу, а своје дјеловање је проширио и међу радницима и то преко њихових културних и спортских удружења. КАБ и међу сељацима „врши пропаганду увлачећи се у разне културне мисије”. Припадници КАБ-а, наводно, играју на националну карту, па сељацима прилазе као „сљедбеници Петра Кочића, Принципа и других”, тврдећи да они раде „онај посао који би и Кочић са друговима радио да су живи”. Када је град у питању, КАБ свој рад спроводи понајприје преко свог „народног универзитета” који Бању Луку „усрећује предавањима најпознатијих марксиста у Југославији”. Поврх свега тога, „кабовци” се увлаче и у друга друштва, „као што су: Женски покрет, Чехословачко-југословенска лига, Француски клуб и слично”, додаје сплитски лист, а преносе *ВН*. Тај покрет је ојачао, али су откривене „тајне марксистичке револуционарне организације, чија је „глава” у Бањој Луци био студент права Никола Никица Павлић, који је изведен пред суд за заштиту државе и осуђен на робију. „Друга два виђена члана, два највећа борца Боривоје Илић и Младен Патерностер, бацише се под воз, један у Бањој Луци а други на Топчидеру...”. D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 407; *ВН*, 5. јануар 1938, стр. 2; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 229; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 437.

новина, само је илустрација потпуног заокрета тог званичног бановинског гласила према КАБ-у, о коме је само годину раније доносио хвалоспјеве.

Споразум Цветковић-Мачек на љето 1939. усталасао је духове у цијелој земљи и као облак се надвио над простор Босне и Херцеговине. Наиме, одмах се отворило питање судбине ових крајева, а као једно од рјешења, коме су мање или више биле склоне партије и организације са сједиштем у Сарајеву и са муслиманским предзнаком, актуелизован је план аутономије Босне и Херцеговине. Из Београда и Загреба погледи су углавном били суштински другачији, а у Бањој Луци је владала права какофонија. У свему томе нашао се и КАБ. Крајем године појавило се „отворено писмо босанскохерцеговачке студентске омладине", која под утицајем КПЈ заговара „народну аутономију" Босне и Херцеговине. Ово писмо потписало је и 65 студената из Бање Луке. Услиједио је „одговор на писмо" из Удружења националних академичара. Неки „кабовци" и чланови њихових породица позивани су, по каснијим тумачима прошлости, у Банску управу и застрашивани губитком стипендија или служби.[1160]

КАБ је ипак наставио са серијом предавања.[1161] Ипак, била је то „лабудова пјесма". Наиме, власти су 3. априла 1940. забраниле рад КАБ-а, а Друштво је распуштено.[1162] „Кабовци" су послије забране ишли да се жале код министра др Бранка Чубриловића, који им је више пута био гост на трибинама и, сматрали су, колико-толико наклоњен. Међутим ни тај, а ни наредни покушаји нису дали резултата.[1163]

[1160] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 414.

[1161] Тако је почетком децембра 1939. предавач био из Загреба, а ријеч је о професору Сафету Крупићу, који је одржао два излагања на тему „О кризи напретка" и „О смени култура". Наредног мјесеца гостовао је асистент Ветеринарског факултета у Загребу др Стјепан Рапић. Он је одржао предавање „Ветерина и социјално економски односи". *ВН*, 13. децембар 1939. и 17. јануар 1940. стр. 2.

[1162] Како је касније свједочио члан управе КАБ-а и посљедњи дежурни пред забрану Клуба, он је дочекао полицију, која је, на челу са познатим агентом Ибрахимом Колонићем, дошла да заплијени материјал Клуба. Међутим, „кабовци" су дан раније обавијештени да ће Клуб бити затворен, па су склонили важна документа, „сем безначајних папирића". АРСБЛ, ЗМГ,, Мухамед Хасанбашић, стр. 5

[1163] Већ 1945. обновљен је КАБ, а – случајно или не – на православни Божић наредне године организовао је прво студентско вече. Програм је био претежно „у хумористичком тону" а посјетили су га војници и представници власти. Већ за први мај чланови КАБ-а су зашли по бањалучким фабрикама и рудницима у којима су изводили пригодан програм, „а нарочита пажња посвећена је предавањима о актуелним темама". АРСБЛ, ЗМГ, Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића; снимао Ибро Ибришагић, стр. 1; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 447; *Глас*, 19. јануар и 25. мај 1946, стр. 5.

6.3. „Пријатељ природе”[1164]

Друштво „Пријатељ природе” има коријене још у аустроугарском времену и организовању њихових радника, официра и чиновника, али је послије Великог рата обновљено у Сарајеву без икаквих веза са Бечом. Од 1927. Друштво ради на оснивању подружница широм тадашње земље. У њему су главну ријеч у почетку имали социјалисти, који су Друштво „усмјерили на туризам” и тако му омогућили да не буде забрањено у вријеме Шестојануарске диктатуре. Наредних година, Друштво је због притужби за уплив комуниста у његовим редовима, забрањивано, пресељавано у Загреб и враћано у Сарајево, да би коначно 1932. и формално обновило свој рад под именом Радничко туристичко друштво „Пријатељ природе”. Као основни циљ Друштва прокламовано је „развијање интереса за упознавање природних љепота Југославије”, те народних обичаја широм тадашње земље. Ти циљеви би се постизали путем излета, екскурзија у природи, састанака друштава, предавања и планинарству, оснивања књижница, изградњом и одржавањем планинских путева, склоништа и домова, те одржавањем веза са сличним радничким удружењима. Измјеном Правила, наредне године Друштво је остало без префикса „радничко” а сада је члан Друштва могло бити „свако лице које одбор подружнице прими”.[1165]

Наредних година зановљен је рад подружница у Новом Саду, Зеници, Загребу, Београду, Тузли, Марибору и још неколико мјеста. На Бању Луку је ред дошао 1935. Наиме, априла те године новине су писале како је покренута акција да се и у Бањој Луци, као што је то већ учињено „у свим већим местима и градовима”, оснује „радничко туристичко друштво” под именом „Пријатељ природе”. Како је та акција наишла на „добар одраз у грађанству”, одмах је основан акциони одбор. Примијећен је и „врло леп одзив у радничким редовима”, па је са много оптимизма оснивачка скупштина заказана за 12. мај 1935. у Радничком дому.

[1164] Друштво „Пријатељ природе” основано је крајем 19. вијека у Бечу, са циљем „васпитати раднике да своје слободно вријеме паметно и корисно проведу у природи, у планини и шумама, и тако се окријепе; да одврати радничку омладину од загушљивих просторија крчме и рђавог друштва и да упозна раднике са природним наукама...”. Године 1905. основана је подружница овог друштва у Сарајеву. Nusret Šehić, *Neki momenti iz djelatnosti Radničkog društva „Prijatelji prirode”*, „Prilozi”, br. 2, Sarajevo, 1966, str. 164.

[1165] N. Šehić, Neki momenti.., str. 165–166.

Акциони одбор имао је задатак да до тада упише чланство и припреми конституирајућу скупштину. Планирано је да ово друштво има више секција, као што су излетничка, фото-секција и др. Под паролом „Пријатељи природе треба да се нађу на окупу" спровођене су припреме за оснивање Друштва.[1166]

Оснивачка скупштина је, ипак, одложена за 14. јун 1935, када је у великој сали Радничког дома и основано друштво „Пријатељ природе", односно, његова бањалучка подружница. Оснивачком скупштином овог „радничког туристичког удружења" руководио је студент медицине Боривоје Боро Илић. У Друштво се уписало око 60 чланова, а Емил Зрелец је присутне упознао са Правилима и најавио да ће се Друштво „зачланити" у савез планинарских друштава Југославије. При избору управе појавиле су се двије групе, па је компромисно „изабран један одбор који ће се касније конституисати". Друштво је у Радничком дому добило и своје просторије.[1167]

Друштво „Пријатељ природе" имало је, дакле, своја Правила и управу, али је де факто постало „излетничка секција" љевичарског покрета у Бањој Луци. Оно ће, по некима, као скривени циљ имати повезивање бањалучких студената и радника „са напредним масама села" и тако остваривати идеје Народног фронта. Друштво је, дакле, коришћено као параван да би се на селу спроводиле акције комуниста. Да је тако, потврђује и чињеница да су на манифестацијама овог друштва чак и јавно ношене црвене заставе, као, рецимо, приликом одласка око 200 излетника у Мишин Хан. Узгред, овај излет остаће најзначајнија манифестација бањалучких „Пријатеља природе". На излетима се обавезно читало, дијељене су брошуре, леци и други материјали окупљеним сељацима.[1168]

Због свега реченог, не чуди што су неки истраживачи ово друштво сматрали чак „подружницом 'Пелагића'". Тог мишљења је и Ибро Ибришагић, који пише да је Друштво

[1166] АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 15–16; *ВН*, 26. април, 7. мај 1935, стр. 3 и 2.
[1167] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на Бору Илића и његов рад", стр. ; *ВН*, 26. априла, 15. јуна и 3. јула 1935, стр. 3 и 2.
[1168] АРСБЛ, ЗМГ, Суручић Бранко и други, стр. 11–12; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 444; Н. Шехић, *Неки моменти..*, стр. 172.

„никло у крилу *Пелагића*”, и додаје да су се у то друштво одмах уписали сви чланови „Пелагића”, КАБ-а и „Борца”.[1169]

Друштво је одмах по оснивању показало „велику активност ... на буђењу и развијању интересовања код својих чланова за природне лепоте околине Бање Луке и других даљих крајева наше Мркоњића Крајине”. Оно је сваке недјеље правило излете. У почетку се ишло на поподневна а касније на цјелодневна дружења. То потврђује и Ибришагић, наводећи да је Друштво одмах почело да изводи излете бањалучких радника и студената у околину града, те да се на излете одлазило у мањим групама „да би се заварала полиција”, која је „стално мотрила на комунисте и симпатизере КПЈ”. На тим дружењима су „истакнути револуционари говорили о актуелним политичким приликама у земљи и свијету”. Један од тадашњих љевичара и радничких првака Ћамил Буђо ће пола вијека касније писати како су се излетници у град враћали у колони „пјевајући револуционарне пјесме”, као што су „Црвен је исток и запад” или „Набрусимо косе”, што је, рекли бисмо, ближе претјеривању и накнадној храбрости него стварној истини. Уосталом, у контрадикцији је са Ибришагићевим свједочењем о готово тајним и конспиративним одласцима на исте излете.[1170]

Једне недјеље излет је организован у Траписте. Тамо су се истовремено нашли и „кабовци”. Дошло је и до инцидента, јер су излетнике надгледали, па и нападали полицијски агент Колонић са још неколико сарадника. Два дана касније, Касим Хаџић, Леда Карабеговић, Слободан Кокановић, Павао Радан и Асим Дедић, ишли су код бана Кујунџића да, наводно, протестују против ометања излета, тврдећи да у њему нема ништа „политички”. Како тврди Асим Дедић, разговор код бана завршен је уз опомену младићима да пазе шта раде.[1171] Један од активнијих чланова Друштва био је и „кабовац” Милош Поповић Ђурин, студент

[1169] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 400–401; N. Radmanović, *Napredna banjalučka društva..*, str. 444; I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić”*, str. 515.
[1170] I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kulturno-umjetničkog društva „Pelagić”*, str. 515¸ *ВН*, 3. јул 1935, стр. 2.
[1171] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Асима Дедића, стр. 12–13; АРСБЛ, ЗМГ, Ферид Хасанбашић, стр. 15–16; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 38.

београдског Филозофског факултета и познати љевичар, те рођени брат познатог Милована Поповића Штроса, суште политичке супротности.[1172]

Неколико година пред Други свјетски рат, Друштво је запало у кризу. Неки чланови су почели да користе излете да, како ће касније свједочити Ћамил Бучо, „поједине наше другарице наводе на љубав". Због тога, углед и рад друштва јењавају.[1173]

И послије свега, може се рећи да је Друштво „Пријатељ природе" де факто, као и КАБ и „Пелагић", било својеврсна легална филијала забрањене Комунистичке партије. Уистину, са таквим радом овог друштва се ни неки оновремени љевичари нису слагали, па су га подругљиво називали „тамбурашким социјализмом".[1174] У сваком случају, Друштво је од почетка привукло пажњу полиције, која је без много муке могла сазнати да се иза њега крију бањалучки скојевци и комунисти. Иако је, дакле, био својеврсна секција бањалучких комуниста, рад овог друштва није забрањен, него је Друштво некако само од себе престало да ради, мада неки његови чланови тврде да је рад овог друштва „опасног по поредак" ипак забрањен.[1175] Епилог је исти.

[1172] Милош Поповић ће 1937, уз Асима Алихоџића, бити оптужен за фракционаштво унутар мјесне организације КПЈ и искључен из Партије. АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Хабије Бећирбашић, стр. 1; АРСБЛ, ЗМГ, Поповић Фелиса, „Сјећања на мог брата Милоша Поповића", стр. 8; АРСБЛ, ЗМГ, Димитрије Бајалица, "Разговор са Миланом Вукмановићем", стр. 1.
[1173] АРСБЛ, ЗМГ, Суручић Бранко и други, стр. 11–12.
[1174] M. Gajić, *Partijska organizacija Banje Luke..*, str. 352–353.
[1175] I. Ibrišagić, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kuluturno-umjetničkog društva „Pelagić"*, str. 515.

6.4. Женски покрет[1176]

Када је ријеч о Босни и Херцеговини, па и Бањој Луци, проблем обесправљености жена био је још сложенији, јер су муслиманке додатно спутане исламском традицијом, по којој су биле предодређене за кућне послове и, свакако, за репродукцију. Муслиманске жене су покривене, а хендикепиране су и у брачном праву, насљедству, имовини и, уопште, друштвеном положају. Поврх свега, обавезно школовање није се односило на муслиманску дјецу.[1177]

У Босанској крајини и каснијој Врбаској бановини на све речено додатну сјену бацала је енормна неписменост, која је у неким крајевима превазилазила 90% живља. Поврх свега, положај жена погоршавали су прописи који су понекад смањивали плате удатим женама или они којима је чак било забрањено учитељицама да се удају ван просвјетарске струке. У посебно тешким условима живјеле су кућне помоћнице и друге неквалификоване жене, које су радиле без осигурања, а неријетко и без плате – само за стан и храну. У таквим условима у Бањој Луци ће се јавити неколико женских друштава „националног и каритативног карактера". То су Коло српских сестара, „Хрватска жена", те женске секције „Гајрета" и „Будућности". Међутим ова друштва окупљала су углавном богатије жене и то у каритативном раду, без амбиција да суштински мијењају положај жене.[1178]

[1176] Одмах по уједињењу, у Краљевини СХС активирале су се чланице разних феминистичких друштава које су држале да се положај жена не може побољшати ако жене не буду директно учествовале у власти, те су те активисткиње борбу за право гласа ставиле у први план. Већ 1919. основано је у Београду „Друштво за просвећивање жена и заштиту њених права", које ће наредне године покренути свој лист *Женски покрет*. Августа наредне године основан је „Народни женски савез Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца", а 1923. и „Алијанса феминистичких друштава". Ваља имати у виду да Видовдански устав из 1921. женама није дао политичка права, а ни Октроисани устав десет година касније по том питању неће донијети промјене, тако да у југословенској држави од почетка до краја њеног постојања неће бити жена министара, посланика, сенатора. Њихова еманципација ипак се колико-толико осјећала у јавном и професионалном животу, па су све чешће биле жене професори, љекари, јавни или хуманитарни радници. Ипак, улога жена је и даље била првенствено улога мајке и супруге. Верица М. Стошић, *Правила Друштва Женски покрет Босански брод*, год. 2, бр. 2, Бања Лука 2010, стр. 462; *ВН*, 1. март 1935, стр. 3.

[1177] Стање ће се почети мијењати тек након Конгреса муслиманских интелектуалаца 1928, који је дао сагласност да и муслиманке могу похађати све врсте свјетовних школа и обављати послове и службе који нису у супротности са муслиманским законом. Perko Vojinović, *Ženski pokret u Banjoj Luci (1918–1941)*, „Zbornik krajiških muzeja", Banja Luka, 1973, str. 113.

[1178] Dušanka Kovačević, *Osnivanje i aktivnost „Ženskog pokreta"*, U: „Četrdeset godina. Zbornik sjećanja akivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Knjiga treća: 1935–1941", Beograd, 1960, str. 362.

Стање се споро мијењало. Ни „Алијанса феминистичких друштава”, односно, „Женска алијанса” није успјела битно поправити стање у југословенској краљевини. У таквој клими, далеко послије сличних друштава у неким мањим срединама Бановине,[1179] настаје бањалучки „Женски покрет”. Наиме, почетком априла 1935. новине су јављале како је идеја женског покрета никла међу „овдашњим женама интелектуалкама”, те како су бањалучке „феминисткиње покренуле акцију за оснивање женског покрета”. Од почетка, ова идеја је наилазила на подршку љевичарских и демократских организација, као што су „Пелагић”, КАБ, па донекле и „Змијање”. Активност је „свуда наишла на добар пријем па ће се ускоро и одржати конституирајућа скупштина”, писале су новине.[1180]

За 1. септембар 1935. најављивана је „главна годишња скупштина Женског покрета”. Оснивачки одбор је позивао све Бањалучане који се интересују за овај покрет „да се упишу”, а то могу учинити понедјељком или петком поподне код госпође Пауле Ивезић, у радњи „Ивезић и Кољевић”.[1181]

Реченог дана у биоскопу хотела Палас одржана је оснивачка скупштина „Женског покрета”. На скупу је, поред представника власти, „било још господе која је са интересом пратила ток скупштине”. Скупштину је отворила предсједница „привременог одбора” Паула Ивезић, а након ње је о циљевима Друштва говорила госпођица Даница Манце. Предочен је списак око осамдесет већ уписаних чланова. За предсједницу је изабрана Паула Ивезић, а за њену замјеницу Вахида Маглајлић. Потоња је говорила о потреби отварања дјечјег вртића за дјецу запослених мајки.[1182]

Ново руководство Друштва је радило веома активно, а посебно су се истицале Вахида Маглајлић, Стака Шубић, Ферида Маглајлић (дјевојачки Ружица Ружа Ракић), Ајша Карабеговић, Невенка Војшић, Лела Леви и др.[1183] Чланице су се највише залагале за

[1179] Примјера ради, Женски покрет у Босанском Броду основан је још 1925. АРСБЛ, ВЖВО, 32, 1–3.
[1180] P. Vojinović, *Ženski pokret*.., str. 116; *ВН*, 5. април 1935, стр. 3.
[1181] Радња се налазила у Бокоњића кући, на сјеверном крају Господске улице. *ВН*, 21. август 1935, стр. 2.
[1182] За тајницу Друштва изабрана је Даница Манце, а за замјеницу Мира Винтерхалтер, за благајницу Босиљка Перовић, за замјеницу Танкослава Петровић, а за остале чланове Одбора: Мухиба Маглајлић, Зорка Попс, Катица Серафић, за предсједницу Надзорног одбора изабрана је Марина Поповић, а за чланице др Даница Дана Перовић, Паула Чубриловић, др Маргита Херцл, Милица Рајачић и др Братислава Клајнхапл. *ВН*, 3. септембар 1935, стр. 3.
[1183] АРСБЛ, ЗМГ, „Изјава другарице Наталије Јовић, професор из Бање Луке, о раду Женског покрета у Бањој Луци у периоду од 1937. до 1941”, стр. 1 и АРСБЛ, ЗМГ, Стана Кушмић, стр. 3–4; Д. Гајић, *Живот и стваралаштво жена Бањалуке*, стр. 20.

политичка права жена, а потом за просвјећивање и културно уздизање. Друштво је наумило да организује и аналфабетске течајеве за жене, али за то није добило дозволу Просвјетног одјељења Краљевске банске управе, па је одлучено да се та активност ради у сарадњи са Друштвом „Будућност". У томе су се посебно трудиле Невенка Војшић и Вахида Маглајлић.[1184]

Чланице „Женског покрета" налазиле су се најчешће у Радничком дому. Састанцима су присуствовале жене разних конфесија, националне припадности, било је међу њима интелектуалки, студентица, радница и домаћица.[1185]

Од оснивања, бањалучки "Женски покрет" био је под утицајем КПЈ, а понекад чак и насупрот кровне Алијансе женских покрета чији је био члан. Међу чланицама било је много „напредних" просвјетних радница, службеница, студенткиња, али и домаћица из породица комуниста. Њихов укупан број ће недуго по оснивању прерасти на двије стотине. Објашњење овако масовне подршке Бањалучанки овом друштву ваља тражити у чињеници да је – за разлику од Кола српских сестара или женских секција ФИДАК-а, „Гајрета" других друштва – „Женски покрет" једини у свом програму имао борбу за побољшање положаја жена. Извјесну популарност „Женском покрету" доносио је и лист *Народна правда*, који је излазио током љета 1935. и подржавао „бољи начин живота и права радних жена".[1186]

Већ мјесец по оснивању, „Женски покрет" је „стављен пред једну тешку и озбиљну дужност". Наиме, Покрет је добио обавезу да око себе окупи све овдашње женске организације „ради одржања збора 'Удружених жена' и поношења резолуције Краљевској влади којом се тражи женско право гласа, активно и пасивно". Тај скуп ће се одржати 20.

[1184] АРСБЛ, ЗМГ, „Изјава другарице Наталије Јовић, професор из Бање Луке, о раду Женског покрета у Бањој Луци у периоду од 1937. до 1941", стр. 3 и Аноним, „1936–1941" (Стање у Гимназији), стр. 1; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 76–77; *Zapisi o Vahidi Maglajlić*, materijal prikupila i obradila Himka Maglajlić Hadžihalilović, Banja Luka, 1973; P. Vojinović, *Ženski pokret*.., str. 117; D. Kovačević, *Osnivanje i aktivnost „Ženskog pokreta"*, str. 26.

[1185] На једну конференцију Женског покрета, у малој сали Дома краља Петра I Ослободиоца, негдје 1934, дошле су и неке бањалучке газде, жељне да сазнају „шта то жене хоће". Излагање гђе Ледић о правима жена изазвало је једног газду на жестоку реакцију и повике „Шта ви жене хоћете? Идите кући и узмите кецеље и кухаче. Кад би сутра избио рат и требало пуцати, мушкарци би ишли да се боре а не жене". На то је реаговао Боро Илић, који је стао у заштиту женских права и ставова, па је настала галама те је скуп прекинут P. Vojinović, *Ženski pokret*.., str. 119; Катица Сарафин, АРСБЛ, ЗМГ, „Сјећање на мог супруга Фрању Сарафина", стр. 18.

[1186] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 403–404; Б. Jerković, *O listu Narodna pravda*, str. 481.

октобра у Дому краља Петра. Основан је посебан акциони одбор са задатком да припреми ову манифестацију. Очекивало се да ће збор бити „једнодушан глас свих свесних Југословенки, које сматрају да је дошло време за политичко ослобођење жена". На скупу је усвојена Резолуција, упућена „на највише државне адресе", тачније, предсједнику владе Милану Стојадиновићу. Њоме се тражи нови изборни закон који ће да уведе „опће и тајно право гласа за све грађане једнако за мушке и женске".[1187]

Послије овог збора, дуго су, као ехо одзвањали слични захтјеви. Тако „Један интелектуалац" у *Врбаским новинама* каже да је – за разлику од мушкарца који се за своја права изборио – „жена која је кроз векове корачала заједно са мушкарцем", све до тог времена остала је „прикраћена", те да је и даље укоријењено мишљење да је жени „мјесто у кухињи". Уистину, „школована жена, мислимо, не заостаје ни мало иза школованог мушкараца. Али, и неписмен мушкарац има данас предност пред том школованом женом". Због свега тога, ако се од жене тражи да обавља све дужности према друштву и држави, „требају јој се дати и одговарајућа права, а то су она која има и мушкарац.[1188]

За почетак новембра 1935. „Женски покрет" најављивао је своју прву чајанку у хотелу Палас уз наду да ће јој се одазвати сви пријатељи и сви они који су недавно тако здушно

[1187] На скупу у Позоришту се нашло око 500 гостију, од чега око 2/3 су биле жене – домаћице, чиновнице, докторице, професорице, а „добра трећина" били су мушкарци. Предсједница Женског покрета Бање Луке, Паула Ивезић, поздравила је скуп и дала ријеч гошћи из Загреба, др Ангелини Мојић-Ивановић. Она је одржала пригодно предавање, чија је суштина обесправљеност и потчињеност онодобне жене и потреба да се оне политички организују. „Не стоји кућа на земљи него на жени", подсјетила је на народну пословицу друга говорница Стака Шубић и додала да је дошло вријеме да „Југословенка тражи активно и пасивно право гласа", а радница Фабрике дувана Мара Тркуља говорила је о положају фабричких радница и њиховом тешком и напорном животу, поручујући: „Драге сестре, удружимо се све широм цијеле наше отаџбине". У име јачег пола говорио је др Васо Бутозан, подржавајући „логичне захтеве жена". Било је и противника права жена, „али су успели само толико да им се публика смејала". Сви говори објављени су ускоро у листу *Женски покрет*. АРСБЛ, ЗМГ, Аноним, „Рад Женског покрета од 1938 – 1941", стр. 1; *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini..*, str.., 170; *Женски покрет. Орган алијансе женских покрета у Краљевини Југославији*, бр. 7–9, Београд, 1935, стр. 83, 84–90, 101, 110–111; *ВН*, 18. и 23. октобар 1935, стр. 2; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 404; P. Vojinović, *Ženski pokret..*, str. 117.

[1188] Недуго послије великог феминистичког скупа у Позоришту, у новинама су се јавили и саркастични написи. Тако *Врбаске новине* почетком новембра доносе веома занимљив и духовит разговор непотписаног новинара и „једног старог социјалисте". Потоњи се чак хвалио да је идеја о давању права женама потекла управо од социјалиста, али су жене, „пошто имају више времена, новца и бржи језик", присвојиле ту идеју. „Стари социјалиста" истиче да је и он за женска права, али „са извесним ограничењима": по њему, „право гласа не смију добити жене, које се сваке недјеље исповиједају, јер би се тиме ојачали клерикалци", од тог права треба изузети и жене које имају „луксузне кучиће и мачиће, пошто су се огријешиле о државну одбрану и о хуманост", затим оне „које играју бриџ и сличне игре", а поготово оне које „врше побачаје осим писарица и служавки, које су жртве свога звања". *ВН*, 25. октобар и 3. новембар 1935, стр. 2.

подржали збор удружених жена у Позоришту. Покрету, као најмлађој женској организацији у Бањој Луци, требала је и материјална и морална подршка у граду у коме дјелује. Одзив је био „изнад сваког очекивања", а чајанку је посјетила и баница Пепа Кујунџић. Све у свему, и та чајанка је показала да „Женски покрет" добија све већу подршку у граду. [1189]

Врбаске новине су најављивале како ће у Бању Луку половином фебруара 1936. допутовати предсједница „Женског покрета" из Београда Милена Атанацковић. Ова „одлична конфересијерка и велика поборница и јавна радница за женска права", у Дому краља Петра одржаће предавање „Улога жене у савременом друштву".[1190]

Године 1937. Љуба Метикош и Паула Ивезић биране су као представнице Женског покрета у Женски одбор Црвеног крста.[1191] Исте године основана је и омладинска секција Женског покрета, којом је руководила Душанка Ковачевић, уз подршку Љубице и Гаге Мркоњић и Љерке Пшибик.[1192] С обзиром да Друштво, како смо рекли, није имало дозволу да организује течајеве, Женски покрет је ступио у сарадњу са муслиманским друштвом „Будућност" у Горњем Шехеру, те су чланице Женског покрета тамо одржавале аналфабетске течајеве.[1193]

Године 1938. Женски покрет је у старој Соколани организовао „збор за женска права". Управа Друштва је уз доста муке испословала дозволу код полиције, а она је била и под притиском „љотићеваца", који су најављивали ометање скупа. Збор је отворила гимназијски професор и секретар Друштва Наталија Јовић, а говориле су и Стака Шубић, у име

[1189] *Освит*, 3. новембар 1935, стр. 4; *ВН*, 22. октобар 1935, стр. 1.

[1190] Новине су јављале да ће гошћа „на молбу извесних интелектуалаца" остати дан дуже од планираног. „да са њима конферише о пројекту грађанско-правног поступка и правима жена у нашем јавном животу". *ВН*, 13. и 14. фебруар 1936, стр. 3.

[1191] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, Бања Лука, 1938, стр. 9.

[1192] Поред споменутих, у раду Секције истаћи ће се Вахида Маглајлић, Јела Перовић, Драгица, Љубица и Гога Мркоњић, Фахра Фејзагић, Антонија и Драгица Банушић, Ката Џин, Ајша Карабеговић и др. P. Vojinović, *Ženski pokret..*, str. 116.

[1193] АРСБЛ, ЗМГ, Изјава другарице Наталије Јовић, професора из Бање Луке, о раду Женског покрета у Бањој Луци у периоду од 1937. до 1941, стр. 1; Д. Гајић, *Живот и стваралаштво жена Бањалуке*, стр. 16; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 404.

домаћица, те једна радница из Фабрике дувана и „сељанка из околине Крупе на Врбасу” у име жена са села.[1194]

Половином фебруара 1939. у Бањој Луци се обрела Алојзија Штеби, предсједница Алијансе женских покрета из Београда. Договорено је да гошћа у Дому краља Петра I Карађорђевића одржи предавање „Смисао женског покрета”. Новине су „умољавале” чланове и пријатеље Женског покрета да присуствују том предавању. Занимљиво, тада је у цијелој Босни и Херцеговини дјеловао само бањалучки Женски покрет.[1195]

Половином септембра 1939. бањалучки „Женски покрет” уприличио је „културно вече”. Неколико дана касније одржана је и редовна годишња скупштина. За предсједницу је изабрана Стака Шубић Тодоровић. С јесени те године ескалирала је борба жена за право гласа. Часопис *Жена данас* је у неколико чланака препоручивао да се оснивају одбори за сакупљање потписа за право гласа за жене. Бањалучанке су у почетку биле колебљиве, тражећи писмену сагласност Алијансе женских друштава из Београда. Био је то својеврсни увод у збор „Женског покрета” у Бањој Луци. Убрзо је скупљено око 400 потписа. На припремни састанак позвани су представници политичких партија и организација, али се од њих 36 одазвала трећина.[1196]

Дана 19. новембра 1939. „Женски покрет” организовао је чувени „збор бањолучких феминисткиња” у дворани биоскопа Луксор. Како су писале новине, поред жена, овом збору присуствовао је и „велики број мушкараца”, по неким изворима укупно чак 1.500 посјетилаца, од којих је половина била мушкараца. Збор је отворила 39-годишња гимназијска професорица Наталија Јовић. Она је била „позната у граду као врло трезвена и културна жена, добар наставник и веома омиљена код омладине”.[1197] Јовићева је појаснила да су се жене окупиле на збору да „манифестују своју свест и да траже право гласа”. Оне не траже оно што им не припада, оне траже „мира, слободе и круха”. Станка Тодоровић Шубић одржала је дужи говор у коме се заложила за ослобођење жена из „ропства”, наводећи

[1194] АРСБЛ, ЗМГ, Изјава другарице Наталије Јовић, професор из Бање Луке, о раду Женског покрета у Бањој Луци у периоду од 1937. до 1941, стр. 1–2, те изјава Стаке Шубић, стр. 1–2.
[1195] Успјехе Бањалучанки неки историчари ће објашњавати тиме што је Друштво било „под утицајем добро организованог Мјесног одбора КПЈ”. *ВН*, 12. фебруар 1939, стр. 3; P. Vojinović, *Ženski pokret..*, str. 133.
[1196] P. Vojinović, *Ženski pokret..*, str. 119.
[1197] АРСБЛ, ДИЛ, Наталија Јовић; D. Kovačević, *Osnivanje i aktivnost „Ženskog pokreta”*, str. 362.

примјер Турске у којој Кемал Ататурк није чекао да жена буде политички зрела, већ јој је дао право гласа, па је тако Туркиње „равно испод зара и из харема извео на биралиште". Додала је да женама није циљ да се ослободе од „женских дужности и свега онога што жену чини женом", већ је циљ „Женског покрета" да жену ослободи „подређеног положаја у породици, друштву, у држави", јер су и најписменије и најеманципованије жене „ниже од најзапуштенијег мушкараца". Шубићева је појашњавала да под „еманципованом женом" не треба мислити на „оно неколико беспосличарки, које пију, пуше, картају се и служе мушкарцима као луксузни украс њихова дома", него је еманципована она жена која је „ослобођена од ропства, од двоструког морала... Нама није стало да будемо половина, чак ни лепша ни боља половина. Жена је целина, јер се као целина сматра у дужностима према држави". Онима који приговарају да жене не могу да се баве политиком јер немају искуства, предсједница „Женског покрета" виспрено одговара: „Пливање се научи само у води" и додаје: „Ми мајке и домаћице умећемо много боље него ико, сачувати нашој земљи толико потребни мир!" Кућа почива на жени, „а срећа народна на напредној и културној жени, жени човеку а не робу". На скупу се нашао и прота Душан Кецмановић из Самосталне демократске странке који се осврнуо на тежак положај сељанки, које не само да „држе целу кућу на својим плећима", већ раде и на пољу; прота је дао отворену подршку захтјевима „Женског покрета". Охрабрење организаторкама скупа је стигло и од Светозара Војшића из Земљорадничке странке, као и од радничких организација које је представљао Паво Радан, те земљорадника и београдских студената из друштва „Петар Кочић". На крају је прочитана Резолуција у којој се каже како „жене раднице, сељанке, домаћице и интелектуалке... траже опште и једнако тајно право гласа активно и пасивно за сва законодавна и самоуправна тела под истим условима који буду важили и за мушкарце".[1198]

Скуп „Женског покрета" у биоскопу Лукосор имао је велики одјек, па и посљедице по сам Покрет. Наиме, у Друштву ће доћи до подјела у вези са политичким акцијама и радикалним захтјевима. То ће довести до колективне оставке руководства Алијансе женских покрета у Београду. Штавише, поред избора новог руководства, сједиште ове организације биће

[1198] Говор Паве Радана присутни полицијски службеници су, у неколико наврата, тражили да се прекине. Скупу се обратила и радница Мара Гајић, те Стоја Тешановић, сељанка из Крупе на Врбасу. D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 416; *BH*, 21. и 24. новембар 1939, стр. 3; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 77; P. Vojinović, *Ženski pokret..*, str. 117.

пренесено у Нови Сад. Из Бање Луке су дописом с краја фебруара 1940. тражили сазивање ванредне скупштине Алијансе, али су резултати изостали.[1199]

Забиљежено је да је „Женски покрет" организовао и прославу 8. марта 1940. у хотелу Босна. Политички говори су били забрањени. Приредба је, како је свједочила Наталија Јовић, „врвила од агената", који су забранили да се држи дужи уводни говор, и „најурила све официре", под изговором да је приредба комунистичка. Хором омладинки дириговао је Ивица Мажар. Осим „Женске химне", извео је још неколико пјесама, а све су биле совјетске. У програму су учествовали Ајша Карабеговић, Бошко Косановић, Ката Џин; потоњу је због рецитовања пјесме „о судбини дјевојке раднице" полиција казнила глобом. Послије приредбе, предсједница Друштва Наталија Јовић позвана је у полицију на саслушање. Приход од ове прославе дат је за шпанске борце и као „црвена помоћ" ухапшеним друговима.[1200]

Чланице „Женског покрета" биле су, по правилу, активне и у КАБ-у, „Пелагићу", „Будућности" и другим организацијама које су биле „под утицајем комуниста", па има основа теза неких историчара да је „Женски покрет у Бањој Луци био феминистичка организација само по форми, а у ствари разнолико организован рад са женама у циљу њиховог масовног укључивања у политички живот".[1201]

[1199] Октобра 1939. представнице Женског покрета Краљевине Југославије примио је предсједник владе Драгиша Цветковић. Жене су тражиле право гласа, активно и пасивно, позивајући се и на стање у другим земљама гдје су жене „већ двадесет година изједначене у грађанским правима". *ВН*, 25. октобар 1939, стр. 2: P. Vojinović, *Ženski pokret..*, str. 121.

[1200] Наталија Јовић ће пред Други свјетски рат бити премјештена у Пријепоље. АРСБЛ, ЗМГ, Изјава другарице Наталије Јовић, професор из Бање Луке, о раду Женског покрета у Бањој Луци у периоду од 1937. до 1941, стр. 1–2; D. Kovačević, *Osnivanje i aktivnost „Ženskog pokreta"*, str. 364.

[1201] Занимљиво је да ће у доба социјалистичке Југославије акције Женског покрета, као, уосталом, и Лиге за мир, од оснивања па на даље својатати бањалучки комунисти, иако извори управо комунистичке провенијенције казују да је на љето 1940. КПЈ у Бањој Луци у чланству имала само једну жену! M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 367–370; D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 418.

6.5. Лига за мир и слободу[1202]

Осам година након Београда, почетком јула 1936. у Бањој Луци је формиран Иницијативни одбор Лиге за мир и слободу. Одбор је упутио летак „свим пријатељима мира и слободе Босанске крајине", својеврсни „апел свим антифашистима да се пуним снагама боре против рата који се наднио над Европом". Тај летак био је, у ствари, позив на конференцију која ће се одржати 12. јула „у кинематографу Палас".[1203]

Занимљиво је да се ово друштво, како смо већ писали, већ августа 1936. нашло на удару новоформираног Удружења националних академичара и десничарских организација. Лига је наиме оптужена да је „редиговала некакав летак", што се претворило у аферу.[1204] Због тога је Милорад Љубибратић иступио из Лиге. Тим летком, Лига се по неким мишљењима, „као установа, као огранак једног међународног покрета, можда више слободном вољом неких екстремних чланова, уплела у наша унутрашња национална и политичка питања". То је, како су писале новине, натјерало и проту Кецмановића, „у чијој је наклади споменути летак штампан и растуран", да поднесе оставку у бањалучком одбору Лиге, јер се није слагао са садржајем летка, за шта, наводно, није дао пристанак. Потврдило се да је аутор летка „неки студент марксистички настројен (син једног овдашњег пензионера)". Све то било је доказ онима који су тврдили да су у Лиги од оснивања „преовладали марксисти", мада је Лига ускоро објавила деманти. У тој исправци се каже да није истина да је у том одбору настао спор и да у њему „преовлађују марксистички елементи", већ у Лиги ради „споразумно и у демократском духу".[1205]

[1202] Међународна женска лига за мир и слободу основана је 1919. у Женеви. Циљеви Лиге били су: „Да уједини жене свију земаља, противне свима ратовима, свакој експлоатацији човека и свима облицима насиља, 2) Да ради на општем разоружању, за решавање свију спорова мирним путем и то заједничком сарадњом, остваривањем једног социјалног, политичког и економског стања, основаног на правди, без обзира на пол, расе, класу и вере". У југословенској држави Лига је основана 1928., али је, након прекида рада и забрана, заживјела 1931. *Женски покрет*, бр. 9 и 10, Београд, 1. септембар 1921, стр. 286; свеска 9 и 10, 1926, стр. 409; свеска 11, 1. јула 1927, стр. 4; бр. 7, 1928, стр. 4; *ВН*, 14. август 1936, стр. 2.

[1203] *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini..*, str.., 183.

[1204] M. Vukmanović, *Neki sadržaji.. političke aktivnosti komunističke omladine..*, str. 194.

[1205] Занимљиво, исправку су у име Лиге потписали управо Љубибратић и Кецмановић! *Годину дана рада...*, стр. 6.

Интересантно је да су се и у Удружењу националних студената хвалили да су против Лиге издали проглас. Од самог оснивања Лиге, у споменутом националном студентском удружењу важио је став да је Лига још једна форма дјеловања забрањене Комунистичке партије, те су у УНА настојали да „испровоцирају сукоб и да оптуже комунисте да су дали тон дјелатности овог покрета". Лигу су оптуживали да „негира тековине првог свјетског рата за развој Југославије" и да вријеђа националне организације, па је преко *Врбаских новина* упућен позив Народној одбрани, Јадранској стражи, Савезу сокола и другим „националним организацијама" да се успротиве таквом „извртању истине". Са друге стране, у КАБ-у су сматрали да Лига за мир и слободу као платформу има „борбу за демократију, а против опасности фашизма". Неки историчари из доба социјализма, као што је Милан Вукомановић, истицали су да је Лига за мир, иако је интернационална организација, један од „производа" КПЈ преко које је ова партија са неким грађанским првацима водила „заједничко организовање манифестација антифашистичког карактера".[1206]

[1206] АРСБЛ, ЗМГ, Сјећање Сафета Филиповића, стр. 4; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 530–531; M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 370.

7. „НАЦИОНАЛНА” УДРУЖЕЊА

7.1.Соколско друштво[1207]

Одмах послије сарајевског Видовдана 1914. забрањен рад соколских друштава.[1208] Штавише, сви соколски прваци, па и бањалучки, нашли су се на удару репресивних мјера Хабзбуршке монархије. Мићо Баслаћ и Драгутин Дакић су ухапшени, а Александар Бабић је пребјегао у Србију. На бањалучком велеиздајничком процесу суђено је и соколској организацији, а пресуђено је и четрнаесторици „соколских првобораца”. Један од њих, Чедо

[1207] Српско соколско друштво у Бањој Луци основано је по свој прилици крајем 1906. а власти су 1. маја наредне године одобриле Правила. Међу оснивачима и првим друштвеним функционерима били су професор Реалке Владислав Скарић, трговци Саво Сурутка, Мићо Баслаћ, Владо Малић, Владислав Ј. Бабић, Бранко Стричевић, Душан Пувачић и Миле Јанковић, чиновник Петар Орешчанин, љекар др Александар Бабић, гимназијски професор Васо Глушац, адвокат Живко Њежић, учитељ Милан Зарић и Васо Бокоњић. По неким изворима, један од првих бањалучких сокола био је и Петар Кочић, који је обављао дужност замјеника старјешине Друштва, професора Скарића. Недуго по оснивању, Друштво је имало стотинак чланова. Како је касније писао Милан Јанковић, соколство је у почецима било испреплетено са „Побратимством”, јер је такво трезвењачко друштво, како је још раније заговарао Ристо Јеремић, мање запињало за око аустроугарским властима. Наиме, „ђаци соколи с предњацима Српског сокола одлазили су у села, те ширећи трезвеност под именом 'Побратимства' форсирали су вјежбање мишица за пресудан моменат и подизали вјеру у национално ослобођење и уједињење. Тако је настала веза између соколства и покрета трезвености. Ипак, „сваки Соко није трезвењак, а ни сваки трезвењак није Соко”. Стварају се чете и побратимства, вјежбају се у соколком раду, привикавају на читање добрих књига и надахњују борбеним духом Петра Кочића”. До 1910., тврди Јанковић, „већ велик дио бањалучке омладине у редовима српског и хрватског соколства.” Соколска мисао продире и у шире слојеве. Први слет бањалучки соколи организовали су код манастира Моштаница 1912. Ипак, посебно мјесто у историји бањалучког соколства има слет за Видовдан 1914., до тада највећи у Крајини, а по некима и у Босни и Херцеговини. У свечаној поворци улицама града учествовали су српски и хрватски соколи, те грађани и многобројна ђачка омладина све тријe вјера. Како каже Милан Јанковић, „први пут је видјела Бања Лука своју дјецу уједињену на својим улицама како пјевају 'Хеј Словени' и ступају уз звуке корачнице под истом соколском заставом”. На слету се, поред владике Василија и других угледника, окупио „цвет народне интелигенције”, те много обичног свијета, а у госте су дошли и соколи из околних мјеста. Међутим, прославу је „у пуном замаху једног светског и општег националистичког таласа”, прекинула вијест о атентату у Сарајеву. АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Соколство”, стр. 1; В. Бесаровић, *Хисторијат Српског Соколства у Босни и Херцеговини*, стр. 10–11; *ВН*, 6. децембар 1935. и 2. јун 1938, стр. 3 и 2; Душан М. Богуновић, *Из доба патње и страдања. Приликом 15 годишњице процеса против соколства у Бањој Луци*, Соколски гласник, бр. 23/1931, стр. 1; Владимир Равнихар, *Соколство у светлу извештаја аустријске полиције*, Соколски гласник, бр. 3/1939, стр. 2–3 и бр. 4/1939, стр. 2–3; Мирјана Продановић – Петар Павловић, *Српско соколско друштво у Бањој Луци*, „Физичко васпитање и спорт кроз векове”, електронски часопис, бр. 2, Ниш 2015, стр. 49; Милан Јанковић, „*Слобода” и Југославија”*, Бања Лука 1939, стр. 7–30, 75; *Правда*, 13. јун 1937, стр. 12; Реља Аранитовић, *Соколе, не подаји се алкохолу*, „Соколски гласник”, бр. 10/1939, стр. 2.

[1208] О соколском слету на Видовдану 1914. у Бањој Луци више у: *ВН*, 26. јун 1936, стр. 3; Милан Јанковић, „*Слобода” и Југославија”*, Бања Лука 1939, стр. 18–19, 23, 29; *Соколски гласник*, бр. 8–10/1919, стр. 436.

Милић осуђен је на смрт. Међу прогоњенима био је и предњак Хрватског сокола Решид Куртагић, оптуженик у ђачком процесу бањалучким гимназијалцима.[1209]

Занимљиво да је рад соколске организације де факто обновљен и прије ослобођења. Наиме, још половином новембра 1918. у Бањој Луци је Народно вијеће организовало забаву, а карте је продавао Српски соко. Сакупљених нешто око хиљаду и двије стотине круна од карата и још скоро 7.000 круна од добровољних прилога ишло је као помоћ српској војсци, која ће за неколико дана и званично ослободити Бању Луку.[1210]

Ускоро је створена јединствена јужнословенска држава, па је у новим условима ваљало организовати и рад сокола. Већ јануара 1919. на састанку у Загребу договорена је интеграција српског, хрватског и словеначког соколског савеза у Соколски савез Срба, Хрвата и Словенаца, а наредног Видовдана, 28. јуна 1919, у Новом Саду је формиран соколски Сабор на коме је манифестована југословенска идеологија. Сљедеће године установљено је и ново име – Југословенски соколски савез, који је, дакле, прејудицирао име државе на које ће се почекати још 8–9 година. Већ на споменутом новосадском соколском сабору, министар просвјете Љуба Давидовић истицао је значај соколства за нову државу и уствpдио да „нико не може створити бољи подмладак од Сокола”. Ускоро је договорно да се формирају 33 соколске жупе, колико ће бити и области по устројству Краљевине Видовданским уставом. Соколске жупе окупљале су соколска друштва и соколске чете, које су по правилу формиране у варошицама и селима.[1211]

Рад соколског друштва у Бањој Луци обновљен је, као што смо рекли, одмах по стварању заједничке државе. Како је 15-ак година касније свједочио предратни сокол и „велеиздајник”, судија др Јован Перенчевић, соколи су се, као и пред рат, окупљали у старој српској школи, ранијој Богословији, великој једноспратници што је била окренута према

[1209] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Соколство”, стр. 2–4; Милан Јанковић, „*Слобода” и „Југославија”*, Бања Лука 1939, стр. 16–19; Ђ. Пејановић, *Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини...*, стр. 19; М. Продановић – П. Павловић, *Српско соколско друштво у Бањој Луци*, стр. 40–49; *Књижевна Крајина*, јули 1931, стр. 309; *ВН*, 2. јун 1938, стр. 2; Војислав Бесаровић, *Једна значајна 20-годишњица*, „Соколски гласник”, бр. 17/1936, стр. 2; *Правда*, 13. јун 1937, стр. 12.

[1210] *Народна воља*, 19. новембар 1918, стр. 2.

[1211] N. Žutić, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije..*, str. 10; Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 461; Кристина М. Пантелић Бабић – Петар Д. Павловић, *Соколски покрет у Херцеговини од 1918. до 6. априла 1941. године. Соколска друштва (А–Л) – Књига 2*, Гацко – Ниш, 2019, стр. 31.

Царском друму. Већ наредну зиму, бањалучки соколи су преселили у гимнастичку салу Дјевојачке школе. Потом су кратко били смјештени у сали Жељезничке станице, а онда су на неколико година, свједочи Перенчевић, уселили у српску основну школу, гдје ће остати све до 1924.[1212]

Како је веома афирмативно 1919. писао *Соколски гласник*, „бањалучки је Српски Соко сигурно међу првима у Српству дигао своја крила и раширио их потпуно слободно. Види се и из тога, што је на Видов-дан ове године приредио јавну вјеџбу, која је до сада највећа соколска јавна вјеџба у Бањој Луци, а на којој је иступило 35 Соколова, 48 Соколица, 80 чланова подмлатка ђака реалаца, 60 чланова подмлатка женских основних школа и 20 чланова подмлатка више дјевојачке школе". Они су извели шест простих вјежби, те вјежбе на справама у пет одјељења, од којих је један „одјел братског Хрватског Сокола". За шест мјесеци, од како је обновљен рад сокола, „види се, колико је воље и труда уложено док се није постигао овакав резултат".[1213]

Како смо рекли, на Видовдан 1919. у Новом Саду је одржан важан соколски скуп, тачније сабор. Из Бање Луке путовали су др Стево Мољевић, Мићо Баслаћ, Владимир Војновић из Српског сокола, те Фрањо Бенковић, Фрањо Шевчек и Милан Кучинић из Хрватског сокола. Мољевић је на Сабору одржао и реферат о раду просвјетно-културног одбора. На Сабору је договорено да се изврши фузија свих „племенских" соколских друштава у Југословенски соколски савез (JCC).[1214] Осам мјесеци касније, *Соколски гласник* се питао: „Што су и колики су разлози да након 8 месеци, од преко 300 друштава ова два друштва не могу да проведу закључке сабора?!" Ријеч је о соколима у Новој Градишци и – Бањој Луци. Касније се испоставило да се нису била фузионисала још три „стара племенска друштва", Осијек, Петриња и Оточац. Било како било, морао је интервенисати Савез и послати

[1212] *ВН*, 7. јануар 1933, стр. 14; Р. Колунџија – Р. Радујковић, *Саборни храм Христа Спаситеља..*, стр. 128. J. С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине...*, Књ. III, стр. 86.

[1213] Соколи су по правилу вјежбали 2–3 пута седмично. Према старосној доби, дијелили су се на: „Подмладак" – до 14 година, „нараштајци" (14–18 година) и „чланови" (18–30 година. Од спортских садржаја, практиковали су гимнастику (вјежбе на справама, на партеру, прескоци) и атлетику (трчање, прескоци, скокови), одбојку и рукомет, те стројеву обуку и слетске вјежбе. Осим тога, временом је увођено и бацање камена са рамена, прелазак преко конопца, прескакање препрека, пењање уз конопац, борбе на брвну итд. Рад у соколима био је искључиво добровољан и аматерски. Једина привилегија коју су имали мушки соколи био је краћи војни рок: соколи су служили 15 а не 18 мјесеци. N. Žutić, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi..*, str. . 49; *Соколство добојског краја*, Добој 2002, стр. 15, *Соколски гласник*, бр. 8–10/1919, стр. 437; В. М. Стошић – Н. Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, стр. 61.

[1214] *Соколски гласник*, бр. 8–10/1919, стр. 285, 367, 368.

писмене пожурнице, али ни то није одмах дало резултата. Ипак, ускоро је формирана и Бањалучка соколска жупа.[1215]

Како је, дакле, одлучено на споменутом сабору у Новом Саду, основана је нова соколска жупа која би обухватала бањалучку и бихаћку област са сједиштем у Бањој Луци.[1216] Тако је основана соколска жупа, која је тада бројала 881 члана: 131 вјежбача, 74 вјежбачице, 104 мушког нараштаја і 84 женског нараштаја и још око 490 дјеце. На њеном челу нашао се 32-годишњи адвокат др Стево Мољевић. Бањалучко Соколско друштво, као будуће централно друштво, имало је задатак да сазове оснивачку скупштину, што је и учињено 28. марта 1920.[1217]

Држећи се гесла „Само у здравом телу може да буде здрав дух", соколи су од почетка, интензивно радили на васпитању омладине у духу соколске идеје, али и у духу јединства југословенских народа. Велика пажња придавана је здрављу и снази тијела, па су организована многа такмичења и кампови, курсеви скијања, гимнастичке вјежбе и слетови. Уз Мољевића, посебну заслугу за оснивање Жупе и, уопште, за соколски рад има трговац, два пута рањавани српски добровољац, носилац Албанске споменице и предратни соколаш Урош Стефановић, који је већ на зиму 1919–1920. у Љубљани завршио „први Савезни соколски течај за предњака" Он ће 15-ак година обављати функцију замјеника начелника Жупе. Управо на његов приједлог из Словеније ће у Бању Луку доћи искусни и посвећени соколски предњак Милош Волк, који ће све до слома Југославије радити у соколској жупи

[1215] Индикативно је да је бањалучки лист *Јединствена држава* у јулу 1920. писао како Хрватски соко наредног мјесеца „код Шипса", заједно са Хрватским пјевачким друштвом „Нада, организује „велику вртну забаву са игранком". *Јединствена држава*, 31. јули 1920, стр. 2; *Соколски гласник*, бр. 1–2/1920, стр. 91, бр. 5/1920, стр. 93–94 и бр. 6/1920, стр. 262.

[1216] Дјеловање Бањалучке соколске жупе и бањалучког Соколског друштва се дотичу, преклапају и преплићу, често у толикој мјери да их је немогуће приказати засебно. Због тога смо се одлучили да живот бањалучких сокола прикажемо интегрално, у једном замаху, свјесни да и такав приступ може имати одређених мањкавости.

[1217] На жупски скуп су пристигли делегати девет друштава: Бања Лука, Двор, Б. Дубица, Б. Градишка, Б. Кобаш, Б. Крупа Б. Нови. Приједор и Прњавор. Усвојена су жупска правила, а на основу њих изабрано је и прво руководство: др Стево Мољевић (старјешина Жупе), замјеници Јосипп Мрзљак (Прњавор) и Перо Радетић (Приједор); начелник др Љубо Поповић, замјеници начелника Лазар Марковић (Прњавор) и Душан Бижић (Б. Дубица); тајник др Мирко Суботић, благајник Јожо Матановић, просвјетар Драгутин Кокановић, прочелник за нараштај и дјецу Стево Шкорић. *Соколски гласник*, бр. 13/1929, стр.10.

и имати незамјенљиву улогу у обуци генерација сокола, за шта ће бити одликован орденима Светог Саве III и IV степена.[1218]

Убрзо по оснивању соколске жупе, услиједило је учешће њене делегације на великом соколском слету и Прагу, те на слетовима у Марибору и Сарајеву. Крајем маја 1921. организована је и велика јавна вјежба у Костајници, а 12. јуна и слет у Бањој Луци.[1219] Већ 1. јула уприличена је велика јавна вјежба у Босанској Градишци. На великом слету у Осијеку за Видовдан те године, међу представницима осам жупа, у званичном дијелу учествовало је преко 100 сокола из бањалучке жупе, а међу гостима били су соколи из скоро цијеле земље. Сљедеће, 1922. поновљена је вјежба у Костајници и слет у Бањој Луци. На свесоколски слет у Љубљану путовало је око 230 чланова Жупе.[1220]

И Бањалучко соколско друштво наставило је, у међувремену, свој рад. На редовној скупштини 22. јануара 1922. изабрало је посједника и предратног сокола Мићу Баслаћа за свог старјешину.[1221] Два мјесеца касније и соколска жупа у Бањој Луци одржала је своју трећу скупштину. Осим Бањалучана, присутно је било и 16 делегата са стране, по чему су у *Соколском гласнику* закључивали „да је интересовање за Соколство и његов рад у овим крајевима знатно порасло". И из извјештаја се видио „знатан напредак жупе. На скупштини су усвојена нова правила и изабрано ново руководство са др Стевом Мољевићем на челу.

[1218] АРСБЛ, ЗМГ, Милева Стефановић, „Сјећање на стару Бању Луку", стр. 1–2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 268–271; Зоран Мачкић, *Урош Стефановић – српски добровољац, трговац, гимнастичар и соколаш*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 199–201; *Соколски гласник,* бр. 4/1920, стр. 155 и бр. 51/1939, стр. 2.

[1219] Бањалучка соколска жупа организовала је 12. јуна 1921. соколски слет. Како стоји у једном документу, бањалучки соколи подузели су „живу акцију" да се што више младежи „доведе у своју средину" и да их васпитава „у духу велике идеје соколске, духу потпуног јединства нашег народа". Зато су, преко окружног начелства, слали молбу свим бањалучким школама да „упуте што више деце од 1–4 разреда у Соко". АРСБЛ, ООБЛ, 50/1–10; *Соколски гласник*, бр. 8/1921, стр. 276.

[1220] *Соколски гласник*, бр. 4/1921, стр. 7, 98, бр. 7/1921, стр. 204, бр. 13/1929, стр.10.

[1221] За замјеника старјешине изабран је котарски предстојник Јосип Мрзљак, за вођу трговац Урош Стефановић, за тајника банкарски чиновник Милан Пухало, за благајника дрогериста Рудолф Цисарж, за начелника просвјетно-културне секције професор Драгутин Бајо, за справара жељезнички чиновник Фрањо Давид, а за одборнике; адвокат др Стево Мољевић, занатлија Рудолф Канта и Мила Јоветић; за њихове замјенике чиновник Милан Мајсторовић и руд. Чиновник Иван Шајиновић, Мила Пикић, за ревизоре су изабрани агроном Драгутин Чермак и трговац Саво Сурутка. *Соколски гласник*, бр. 4/1922, стр. 4.

Осим тога, одлучено је да се крајем јуна одржи жупски слет у Бањој Луци, као и један мањи у Приједору, у септембру. Договорено је да се и што прије набави жупски барјак.[1222]

Четврта годишња скупштина соколске жупе одржана је марта 1923. Њоме је руководио Стево Мољевић. Из извјештаја се видио „знатан напредак жупе у прошлој години у сваком погледу". Жупа је имала 13 друштава,[1223] са преко 1.000 чланова и преко 8.00 нараштајаца и дјеце. Најјаче друштво било је бањалучко, а одмах за њим приједорско. Активна је била и жупска музика која је бројала 25 млађих чланова. Претходне године соколи су учествовали на слету у Љубљани и Бањој Луци, те на 14 вјежби, 13 академија и забава, те 7 излета. Изабрано је руководство које се готово није разликовало од дотадашњег; др Стево Мољевић остао је на челу Жупе.[1224]

Крајем јануара 1924. одржана је редовна годишња скупштина бањалучког Соколског друштва, а на дневном реду је поново био приједлог за градњу Соколског дома. Наиме, још 1913. бањалучки соколи су основали „Фонд за градњу соколске вјежбаонице у Бањој Луци". Тада су продаване посебне цигле-блокови и сакупљена „лепа свота", али је она потрошена приликом слета за Видовдан 1914. Десет година касније, стање је било ургентно, јер се полазило од тога да ће бањалучки соколи „за кратко време остати без вежбаоне", односно, без привременог смјештаја у српској основној школи.[1225] Због тога је „једнодушно одлучено да се одмах започне са припремама за ово велико, и у данашње време веома тешко дело". Мотив више био је – и то је речено – што и многа мања мјеста од Бање Луке већ имају

[1222] За замјеника је изабран посједник из Прњавора Лазо Марковић, за другог замјеника трговац Перо Радетић из Приједора, за начелника котарски предстојник Јосип Мрзљак, за првог замјеника трговац Урош Стефановић, за другог замјеника професор Миловој Милетић, за тајника чиновник Милан Пухало, за благајника дрогериста Рудолф Цисарж, за записничара Мила Јоветић, за начелника просвјетно-културног одсјека професор Драго Бајо, а за остале одборнике: трговац Миленко Цикота, адвокат др Глишо Тадић, књижар Ђуро Шоле, адвокат Јово Кујунџић, трговац Јово Вуковић, инжињер Хасан Шоле, трговац Ђорђо Бугарски, трговац Миливој Медић, посједник Мићо Баслаћ; за њихове замјенике изабрани су: чиновник Милан Ђумић, Антон Лисјак, Милан Банић, Лука Бралић, Драго Остојић, Милена Грубор, Давор Јанко Школник, Петар Ђекић, Мила Пикић; за ревизоре изабрани су Мићо Баслаћ и Милан Мајсторовић. *Соколски гласник*, бр. 5–6/1922, стр. 168–169.

[1223] То су: Бања Лука, Приједор, Прњавор, Б. Дубица, Б. Градишка, Б. Нови, Костајница, Двор, Теслић, Бихаћ, Кључ, Кореница и Б. Кобаш.

[1224] Одлучено је и да Мољевић, заједно са замјеником Миливојем Милетићем из Приједора, представља Жупу на савезној скупштини у Београду крајем тог мјесеца. Договорен је и слет за жупске предњаке у Бањој Луци. *Соколски гласник*, бр. 7–8/1923, стр. 248.

[1225] Бањалучки соколи користили су до 1924. просторије тзв. „старе соколане", односно, гимнастичке сале некадашње Дјевојачке школе, у којој су остали до 1930, када је у том објекту отворено Позориште Врбаске бановине. *ВН*, 7. јануар 1933, стр. 14; *Соколски гласник*, бр. 19/1924, стр. 269.

изграђене соколске домове. Изабран је и Одбор за градњу, са задатком да преузме све што је потребно, „како би се ова радња извела". За старјешину Одбора изабран је ветеран бањалучког соколства Мићо Баслаћ, а уз њега и „знатан број млађих људи".[1226]

Бањалучка Соколска жупа одржала је 15. фебруара 1924. године своју пету редовну годишњу скупштину, на коју су дошли представници само девет од четрнаест друштава, а узрок томе је било „рђаво време и комуникације". Жупа је напредовала у техничком погледу. Прихваћен је приједлог да Жупа узме име „Петар Мркоњић". Потврђено је старо руководство, са незнатним измјенама. Исто вече бањалучко соколско друштво уприличило је дружење, „испуњено певањем, декламацијама и вежбама нараштаја".[1227]

Још на споменутом сабору сокола у Загребу, одређено је да дан проглашења заједничке југословенске државе, 1. децембар, буде соколски празник, те да се тога дана уприличе свечане академије, на којима би нови чланови полагали заклетву. Чисти приход од те манифестације ишао је „искључиво у корист ЈСС". Тако је и соколско друштво у Бањој Луци обиљежило дан уједињења, 1. децембар 1924, пригодним предавањем у Соколани, а неколико дана касније одржало је соколску академију и „концерат са игранком" у кафани Балкан.[1228]

Јануара 1925. одржана је нова редовна годишња скупштина соколског друштва, али се на позив одазвао веома мали број чланова, иако је догађај најављиван у новинама. „То је стара наша болест од које пате сва наша културно просветна друштва. Нехајност, неинтересовање, то је код већине наших грађана за рад и напредак наших култ. прос. друштава", писале су новине. Ипак, Соколско друштво ради „пуном паром" и „сигурним корацима корача напред". Претходне године одржало је 516 вјежби које је посјетило скоро 20.000 особа. Друштво је у том периоду приредило једну јавну вјежбу, четири академије, три излета, наступило је на два слета, те на више друштвених сијела. На поменутој скупштини је изабрано и ново руководство Друштва, на чије је чело дошао Мићо Баслаћ. Одлучено је да чланарина од тада буде један динар мјесечно. Соколство је у Бањој Луци

[1226] Ова скупштина била је и опроштај са многим члановима дотадашњег руководства, који нису добили повјерење, јер су „били преоптерећени својим пословима", те нису могли ваљано обављати своје дужности у соколској жупи. *Отаџбина*, Бања Лука, 9. фебруар 1924, стр. 3; *ВН*, 4. јануар 1933, стр. 3.
[1227] *Соколски гласник*, бр. 5/1924, стр. 49.
[1228] *Отаџбина*, 30. новембар 1924, стр. 4 и 23. јануар 1925, стр. 4.

тада имало 273 члана, те 82 мушка и 40 женских нараштаја, као и 66 мушке дјеце и 51 дјевојчицу.[1229] Како је истог мјесеца писао *Соколски гласник*, рад Соколске жупе „Петар Мркоњић" био је „тих, али сталан". Сређена је администрација, а „прегло се за техничким радом". Организација жупског предњачког течаја било је „тешко питање", због „комуникационих незгода", као и „сиромаштва друштва и друштвених чланова".[1230]

Четврта редовна скупштина Соколске жупе одржана је 22. фебруара 1925. у Соколани. Као делегат ЈСС, присуствовао је Јосип Чобал, који је примијетио „жељу за напретком" и замолио соколе „да истрају у раду, који није узалудан", али и најавио плаћање „савезног приноса" од 20 динара по друштву. Из извјештаја о раду се могло чути да је Жупа крајем године имала 15 друштава са 275 вјежбача и 112 вјежбачица, те око 400 нараштајаца, као и скоро 500 дјеце. Укупно је било 1307 чланова. Изабрано је и руководство, на чијем челу је и даље био др Мољевић.[1231]

Један од највећих соколских догађаја у цијелој Крајини био је соколски маневар на Ћорковачи 6. септембра 1925, за шта је иницијативу дала управо Бањалучка соколска жупа „Петар Мркоњић" под вођством др Стеве Мољевића. Ни датум ни мјесто нису били случајни: 6. септембра био је рођендан престолонасљедника Петра, а на Ћорковачи је, како је подсјећао *Соколски гласник*, „била једна од највећих битака у Крајишком Устанку". На том мјесту су се и пола вијека касније, наводно, распознавали „трагови шатора и барутане Војводе Петра Мркоњића". Жеља Стеве Мољевића била је да се баш на Ћорковачи освешта

[1229] За подстарјешину изабран је Урош Стефановић, за секретара наредник Петар Гаћеша, за начелника банкарски чиновник Милан Пухало, за благајника Драгољуб Шарић, за прочелника Просвјетног одјељења професор Милан Јанковић, за прочелника Здравственог одјељења др Тодор Јеремић, за прочелника Одсјека за нараштај и дјецу Драгољуб Шарић, за статистичара трговац Немања Пувачић, за оруђара чиновник Хенрих Бање; за чланове Одбора изабрани су: Милка Милићевић, Милан Вејиновић, а за њихове замјене трговац Богдан Мишковић и студент Зора Трубајић; за ревизоре су изабрани дрогериста Роберт Цисарж и чиновник Славко Љубојевић. *Глас Крајине*, 24. јануар 1925, стр. 3; *Отаџбина*, 23. јануар 1925, стр. 4.

[1230] Течај је, иначе, одржан новембра 1924. а присуствовало је 18 чланова. Испит је организован идућег мјесеца у Бањој Луци, а положило је седам мушких и три женска кандидата. Жупски предњаци постали су: Милан Пухало, Петар Гаћеша, Емил Зрелец, Илија Трнинић, Драгољуб Шарић и Фрањо Шустер, те Зора Трубајић из Бање Луке и Љубомир Балабан, Радана Батоз и Даница Крајновић из Приједора. *Соколски гласник*, бр. 2/1925, стр. 13–14.

[1231] За првог замјеника изабран је Лазар Марковић, за другог замјеника Перо Радетић, за начелника Миливој Милетић, за првог замјеника начелника Урош Стефановић, за другог замјеника Душан Бижић, за тајника Милан Пухало, за благајника Рудолф Цисарж, за записничара Бранко Вуковић, за статистичара Павле Босиљчић, за прочелника просвјетног одбора Милан Јанковић, прочелника љекарског одјељења др Тодор Јеремић, а за одборнике: Драг. Торомановић, Глишо Тадић, др Мирко Суботић, Јово Вуковић, Љубомир Кнежевић, Ђорђе Бугарски, Хенрих Бање и Јаков Петковић; за ревизоре изабрани су: Драг. Чермак и Милан Вејиновић. *Соколски гласник*, бр. 6/1925, стр. 47–48.

жупска застава, која и носи лик „неумрлога војводе”, а и рађена је према слици Шпире Боцарића „Војвода Мркоњић међу усташама”. Из Бањалучке жупе су саопштили да ће на свечаност, „на коју ће слећи свет из Босанске Крајине”, позвати и краља, кога су умолили да престолонасљедник Петар буде кум застави. Осим тога, позвани су сви народни посланици из Мркоњића крајине, представници цивилних и војних власти, саборци Петра Мркоњића, те сва хумана и витешка друштва. Епилог је био преко 10.000 сокола, војника и народа, који су се окупили у част „Принца, Војводе и Краља”. Како је надахнуто писала *Отаџбина*, „Црна Гора је Луча, Шумадија Пијемонт, Кајмакчалан Прегалаштво, а Ђорковача Романтика наше Слободе”. Кум соколске заставе за ову прилику био је млади Петар II Карађорђевић, унук Петра Мркоњића. На Ђорковачи се „одушевљено клицало краљу и народном јединству”, мада, како су примијетили у *Отаџбини*, на манифестацији није био „ни један муслимански ни радићевски” посланик.[1232]

Половином фебруара 1926. одржана је нова годишња скупштина Соколске жупе „Петар Мркоњић”. Пристигли су делегати само шест друштава, а разлог су и овај пут биле лоше саобраћајне везе и „развученост жупе”, која, поред Врбаске, обухвата и Бихаћку област. За мај је планиран нараштајски дан са утакмицама, те велики жупски слет у Прњавору у септембру, а у октобру предњачки течај.[1233] Најављени нараштајски дан одржан је 23. маја у Бањој Луци, али су, „услед слабих комуникација и кишног времена”, пристигла само четири друштва са око 150 нараштајаца и стотинак дјеце. Соколски вјесник је, износећи детаљне резултате такмичења, закључио: „Друштва, која имаду овакав нараштај, могу мирно гледати у будућност”.[1234]

У Прагу је крајем јуна и почетком јула 1926. организован 8. свесловенски слет, а на њему ће се наћи и око 6.000 југословенских сокола.[1235] Као подршка том учешћу, Одељење за државну заштиту Министарства унутрашњих дела подржало је ургенцију југословенских

[1232] *Соколски гласник*, бр. 8/1925, стр. 63 и 17–18/1925, стр. 144; *Отаџбина*, Бања Лука, 22. март 1925, стр. 3; 29. август 1925, стр. 1; 4. и 13. септембар 1925, стр. 1.

[1233] *Соколски гласник*, бр. 6/1926, стр. 67.

[1234] Одржана су и такмичења нараштајаца. „Мушки су били добро увежбани, једино се код неких опажала слабоћа код вежби чуњевима, и то с разлога, што се исте тек пре кратко време почело учити”. Од појединаца, најбоље резултате су показали Вилко Винтерхалтер и Рихард Кучера и Јакоб Штерн, сви из Бање Луке. *Соколски гласник*, бр. 10–11/1926, стр. 117.

[1235] Илустрације ради, Југословенски соко бројао је 1926. године 32.350 чланова и 9.148 чланица, док је нараштаја било око 14,5 хиљада, те дјеце око 13.000. Укупно ЈСС бројао је 65.150 чланова. *Соколски гласник*, бр. 5–6/1927, стр. 36.

сокола да се путницима у Праг при издавању пасоша „иде на руку и не праве никакве запреке”. На пут у Праг пошло је и преко сто чланова бањалучке жупе, а њих је предводио Урош Стефановић. Њихов излазак на велелијепни стадион „Стрехов” биће први наступ бањалучких сокола у иностранству.[1236]

Септембра 1926. одржана је жупска вјежба у Прњавору. Учествовали су чланови четири друштва. И овај пут, иако је ријеч о касном љету, организатори су се жалили на „запреке у превозу”, па нараштај није допутовао.[1237] Ипак, „све тачке програма изведене су лепо и складно”, па су организатори писали да је „утакмица” прошла успјешно.[1238]

Бањалучко соколско друштво организовало је 17. јула 1927. излет и соколску вјежбу у Слатини. Полазак је био у 4 сата ујутру, а соколи су на одредиште стигли у 9 сати. У парку код купалишта организована је јавна вјежба.[1239] За осму годишњицу нове државе, 1. децембра 1927, бањалучко Соколско друштво сазвало је цјелокупно чланство, нараштај и дјецу у соколану гдје је „друштвени просвјетитељ” Драгутин Бајо одржао предавања управо о значају тог датума. Услиједила заклетва нових чланова Друштва.[1240]

Крајем јануара 1928. Соколско друштво одржало је редовну, годишњу скупштину. Њоме је руководио предсједник Љубо Вујић, који је позвао Милана Јанковића да прочита посланицу Савеза сокола. Из извјештаја функционера видио се напредак Друштва у претходној години. За старјешину је потврђен Љубо Вујић. Одлучено је и да се бивши члан одбора и предњак, покојни Богдан Мишковић, који је настрадао прошле године, постхумно упише у

[1236] АРСБЛ, ВЖВО, 23, Министарство унутрашњих послова Краљевине СХС – Великом жупану Б. Лука, 18. мај 1926; З. Мачкић, *Урош Стефановић..*, стр. 200; *Соколски гласник*, бр. 5–6/1927, стр. 2.

[1237] Проблем комуникација био је изузетно велики. О томе је писао и Соколски гласник. Зато не чуди што су соколи из Б. Дубице на крајем 1926. затражили да из бањалучке жупе пређу у загребачку. Вјероватно је због тога управо бањалучка жупа предложила да соколска година почиње 1. септембра, па би се и годишње скупштине одржавала током љета, када су путеви проходни. *Соколски гласник*, бр. 24/1926, стр. 260, бр. 5–6/1927, стр. 36 и бр. 7/1927, стр. 143.

[1238] *Соколски гласник*, бр. 18–19/1926, стр. 190.

[1239] Најуспјелије су биле дјечје вјежбе а код тежака су највише пажње привукле „вјежбе на пречи” и скок са мотком. Услиједило је такмичење организовано за тамошње сељаке и то у бацању камена са рамена, трчању и скоку у даљ. Навече је у логору уприличено соколско весеље уз пјесму и свирку. *Соколски гласник*, бр. 20–21/1927, стр. 325.

[1240] Дјеца и нараштајци добили су брошурицу „Пут у соколски живот”. Увече је одржана забава са игранком, „на којој су наступиле све категорије с бираним гимнастичким тачкама”, а Милан Јанковић је говорио, такође, о значају 1. децембра. *Соколски гласник*, бр. 2/1928, стр. 10.

утемељитеље Друштва, да му се тако ода признање „за његов рад и љубав према овом друштву”.[1241]

Још једна скупштина Жупе одржана је 26. фебруара 1928. Скупштини је присуствовао и делегат Савеза др Лазар Цар, који је одржао „леп говор о смеру и циљу соколства”. Од 13 друштава (друштво у Б. Петровцу је у међувремену угашено) дошли су представници десет. Материјално стање није било задовољавајуће, што се одражавало у плаћању соколских обавеза. Договорено је да се жупске едукације редукују да би се што више сокола могло послати на покрајински слет за Видовдан у Скопљу, а остављено је отворено питање учешћа у „походу на Призрен” послије слета у Скопљу.[1242]

По налогу Техничког одбора Жупе, почетком 1928. организоване су тзв. „лакоатлетске утакмице”. Ипак, одзив је био слаб: од 13 друштава, дошло је 6, са свега 56 чланова и 23 чланице и то скоро пола из Бање Луке. Како је заједљиво писао *Соколски гласник*, те дисциплине „нису скопчане са неким нарочитим трошковима”, него је потребна само „добра воља и лепо време”, а тај пут „било је премало првог, а премного другог”. Аутор чланка сматра да би дјевојке требале „да већ једном изађу из оквира онога смешнога пренемагања и претварања, па да наступе одважно и својом вољом као праве Соколице”.[1243]

Осмог јула 1928. Соколско друштво одржало је јавну вјежбу, али одзив ни овај пут није био баш задовољавајући. Сада је узрок била велика жега. У сваком случају, била је то прилика да се провјери увјежбаност сокола пред полазак у Скопље. Показало се да су најбоље припремљене тзв. „просте вјежбе”. Наступило је око 130 чланова свих категорија.[1244]

[1241] За почасног старјешину је изабран Мићо Баслаћ, за замјеника старјешине Рудофл Цисарж, за тајника Раде Лучић, за благајника Урош Стефановић, за начелника Милан Пухало, за начелницу Боса Љубоја, за прочелника просвјетне и нараштајне секције Милан Јаковић, за статистичара Драгољуб Шарић, за економа Миодраг Петровић, за књижничара и новинара Владо Војводић; за одборнике изабрани су и: др Јово Перенчевић, Драгутин Бајо а за њихове замјенике Емил Зрелец и Љерка Ивановић; за ревизоре изабрани су Ристо Џепина и Данило Узелац. *Соколски гласник*, бр. 4/1928, стр. 25.

[1242] Занимљиво је да ће соколи из сјеверозападних крајева државе у Скопље путовати „Првим соколским влаком Љубљана–Скопље”, у који се у Суњи укрцало и око 300 пријављених сокола бањалучке жупе. *Соколски гласник*, бр. 7/1928, стр. 45 и бр. 12/1928, стр. 11.

[1243] У свему, као и у упоредним жупским утакмицама, истакао се бањалучки сокол Светислав Цвијетић. *Соколски гласник*, бр. 24/1928, стр. 160.

[1244] Соколи Бањалучке жупе су 1928 године, осим на покрајинском слету у Скопљу, учествовали и на слету на Косову Пољу, те у обиљежавању 10 година пробоја Солунског фронта. *Соколски гласник*, бр. 17/1928, стр. 106. и бр. 13/1929, стр.10.

Половином јануара 1929. Соколско друштво одржало је редовну скупштину. Осим редовних питања, на дневном реду било је и оснивање Фонда за изградњу соколског дома.[1245] Наредног мјесеца одржана је и скупштина соколске жупе. Заступљено је било десет од тринаест друштава.[1246] Стеван Мољевић је у поздравном говору посебан осврт имао на однос сокола према сродним организацијама око чега се развила „жива дискусија". Изабрано је и ново руководство на чијем челу је остао др Стево Мољевић. Изабрани су и делегати за савезну скупштину.[1247]

Како је с јесени 1929. писао *Соколски гласник*, „након дугачких летних ферија и одмарања, наставио се рад у Бањалучком друштву. Престало је купање на Врбасу, при крају је сезона ногометних утакмица, школа је позвала младеж да прионе к озбиљном раду, па је и Соколана оживела и сасвим изменила свој летни меланхолички изглед." Соколи су вјежбали у дворани која је „забележена у историји наше голготе и страдања, јер се у њој за време аустријског беса и варварлука одржавао гласовит 'Бањалучки процес' – постала је гнездо најбољих синова, који се спремају да у извесном часу посете гроб Владимира Гортана и на његову хладну раку положе трнов венац окићен оним соколским перјем, које је 'правди' велике империје служило као 'corpus delicti' доказ да је и он био један од оних у 'црвеним кошуљама' а – Млади се бањалучки Соколи одгајају у правом националном – југословенском духу, држећи високо гесло: 'Брат је мио, које вере био'". Био је ово надахнут увод у главну вијест, а она је да је у Бањој Луци основан Одбор за градњу дома, те да је у Улици цара Николаја II већ купљено земљиште од око 4.000 метара квадратних на коме ће се градити соколана. На челу Одбора је инжењер Стево Крагуљац, а уз њега су др Јован Перенчевић, др Павлишин, др Стево Мољевић, Душан Мијатов, Алекса Димитријевић.[1248]

[1245] *Соколски гласник*, бр. 2/1929, стр. 4.

[1246] Жупа је тада имала око 1.200 чланова. За претходних 12 мјесеци Жупа је приредила 13 академија, 7 јавних вјежби, 25 излета и 50 предавања, 268 наговора, 70 игранки, 27 друштвених вечери, 14 концерата, 21 забаву, 2 кино представе итд. Само пет друштава имало је своје књижнице са укупно око 840 књига; број претплатника на Соколски глас био је 146; 8 друштава имало је просвјетне одсјеке, 5 глазбене, 2 позоришне, 2 апстинентске, једно соколско друштво имало је апстинентски и једно пјевачки збор. *Соколски гласник*, бр. 6/1929, стр. 7.

[1247] За замјенике предсједника изабрани су Душан Будисављевић, Лазар Марковић и Урош Стефановић, за начелника Урош Стефановић а за замјенике начелника Милна Пухало и Јово Лакић; за начелницу је изабрана Ева Кисић, а за њену замјеницу Радана Батос, за првог тајника Милан Пухало, а за другог Златко Пувачић; за благајника Рудолф Цисарж, за просвјетара Драгољуб Шарић, за статистичара Јово Перенчевић; за прочелника здравственог одсјека др Димитрије Марковић. *Соколски гласник*, бр. 6/1929, стр. 7.

[1248] *Соколски гласник*, бр. 21/1929, стр.5 и бр. 2/1932. стр. 4.

Крајем 1929. Друштво је организовало и Просвјетни одбор на чијем челу се нашао Бранко Хопе. Овај одбор ангажоваће се на припреми предавања из разних области.[1249] Десетог новембра 1929. Одбор за нараштај и дјецу приредио је академију, која је намијењена углавном ученицима. Нашло се разлога да се на том скупу говори чак о Рапалском споразуму (поводом 9 година од потписивања).[1250]

Новембра 1929. држана је и ванредна скупштина Соколског друштва. Управни одбор је тражио разрешницу, а разлози су „унутарње друштвене природе", односно, „одраз средине у којој друштво ради". Проблем је појаснио Цисарж који је рекао да је главни разлог у „племенитој утакмици између управног одбора и предњачког збора, којима обима лежи напредак и процват друштва на срцу", али је међу њима дошло до „малих несугласица". Наиме, око предсједника Соколског друштва Мће Баслаћа ће се, по неким наводима, окупити група времешнијих сокола који нису показивали довољно ентузијазма. Иако је имао подршку Стеве Мољевића, Управни одбор се није могао оправдати за нерад. Изабран је нови одбор у који су највећим бројем ушли „млађи чланови са више амбиције а и енергије". Ипак, старјешина Друштва је остао стари соколски радник Мићо Баслаћ. Ускоро су из управе Друштва демантовали писање штампе да је разлог промјене руководства неактивност старих чланова, него је, како се наводи, ријеч о томе што су „браћа преоптерећена радом у жупи и одбору за градњу дома, па нису успијевала да уложе у друштвени рад онолико труда, колико су жељела млађа браћа".[1251] Било како било, у управи бањалучких сокола десила се осјетна смјена генерација.

Југословенска краљевина је 1929. реорганизована на бановине. Тада је завршено „двоструко деловање Соколства" јер је држава „понукана сепаратистичким радом верских и

[1249] На самом почетку рада, Одбор је приредио четири предавања Владимира Дворниковића, професора универзитета. Теме су биле: „Толстој и Достојевски", „Жена према генију и криминалу", Сатански ликови у светској књижевности" и „Психоанализа жене и борба сполова". Припремљена је и мала књижница али није урађен попис књига, па се на ормару налази натпис „Заклињем те Богом, не премећи по овој књижници". *Соколски гласник*, бр. 22/1929, стр. 4.

[1250] Извјесни Јосо Дефранчески одржао је говор о том споразуму, којим је Италији уступљено „преко 600.000 нашег народа, браће и сестара". Морнарске одежде сокола, прави перформанс, завршен је пјесмом „Истра вас зове, Соколи дођите!". И женски морнари са веслима били су дио јасне поруке. *Соколски гласник*, бр. 23/1929, стр. 13.

[1251] Изабрана је сљедећа управа; замјеник старјешине и благајник Брако Хопе, начелник и просвјетар Драгољуб Шарић, начелница Нина Поповић, тајник и новинар Јосо Дефранчестки, статистичар Миодраг Петровић, господар справа Бранко Паић, а за одборнике још и Душан Личина и Емил Зрелац. *Глас Врбаске бановине*, 17. новембар и 1. децембар 1929, стр. 3; *Соколски гласник*, бр. 23/1929, стр. 13.

племенских организација", одлучила да се до краја умијеша у рад соколства и да забрани Југословенски соко, Српски соко, Хрватски сокол и Орао,[1252] те да законом од 5. децембра 1929. октроише јединствени Соко Краљевине Југославије. Тим законом је речено да је старјешина свих југословенских сокола насљедник престола. Соколство је тако подржављено и централизовано, те сада још непосредније стављено у службу нове државне идеологије. Краљ Александар I Карађорђевић поручио је соколима о Видовдану 1930: „Од колевке па до гроба дужни сте служити само Југославији".[1253]

Од сокола се у спровођењу нове државне политике много очекивало, прије свега у пројекту стварања југословенске наднације. У том духу, сачињен је и споменути Закон о оснивању Сокола Краљевине Југославије. Ранија „племенска" соколска друштва, која су се стопила у СКЈ, била су у обавези да до 15. јануара 1930. заврше све књиге и спроведу самоликвидацију. Како смо рекли, за старјешину југословенских сокола именован је шестогодишњи Петар Карађорђевић, син краља Александра, који је, поред осталог, био и „први морнар ратне морнарице", заштитник „Јадранске страже" и покровитељ „Гајрета".[1254] Тако је соколство престало да буде покрет и постало „државна установа", под патронатом самог Двора, са великим привилегијама и задатком да створи „виши културни тип", ослонац државе и њене идеологије.[1255] Такво соколство је, како рече сам краљ Александар I Карађорђевић, требало бити „школа грађанских врлина" а, истовремено, и „спона са великом словенском заједницом".[1256] Соколи су имали задатак да у „јединствен народ" унесу „здраву мисао", тј. поштовање заједничке државе, братске слоге и народног јединства, да својим радом афирмишу идеју уједињења, југословенства и словенства. Вјеровало се да све националне, конфесионалне, економске, политичке, историјске, културне и менталитетске разлике могу бити превазиђене и да у томе важну улогу могу и требају имати управо соколске организације. Под паролом „Ко је соко тај је Југословен" ово

[1252] Чланови неких друштава добијали су инструкције да се добровољно пријаве у соколе а у некима је то ишло до наредби. Ово начело „добровољне обавезности" довело је до наглог пораста броја сокола у Краљевини Југославији. Н. Жутић, *Соколи. Идеологија у физичкој култури..*, стр. 49.

[1253] Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 437; *ВН*, 9. фебруар и 17. децембар 1933, стр. 4.

[1254] *ВН*, 14. јануар 1930, стр. 3, 5. децембар 1931, стр. 2, 9. фебруар 1933, стр. 4.

[1255] Соколи су имали три мјесеца краћи војни рок (служили су 15 мјесеци), а свака сеоска школа добила је учитеља задуженог за рад са ђацима соколима. *Соколство добојског краја*, Добој 2002, стр. 16; Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 435–437.

[1256] *ВН*, 17. децембар 1933, стр. 4.

друштво се залагало за јачање државе која је „највећа гаранција за народни напредак и одржање”.[1257]

И стварање бановина је, неизбјежно, имало посљедице на рад бањалучких сокола. Наиме, ново територијално устројство је пореметило, а дијелом и обесмислило досадашњу соколску структуру, односно, подјелу на жупе. Врбаска бановина је, рецимо, захватала територије свих друштава Бањалучку жупе[1258], осим једног, девет соколских друштава из Тузланске жупе је једно друштво из Загребачке жупе (Костајница).[1259] Олакшање за соколе било је у чињеници што је за старјешину Врбаске бановине изабран Светислав Тиса Милосављевић, у младости гимнастичар, а као војник заговорник здравог живота. Он је цијенио соколе. Говорио је: „соколским вежбама и утакмицама развија се полет, саморадња, храброст, срдачност, братство, толеранција, а осим тога утиче се донекле и на поправку карактера и темперамента”. Зато не чуди што је са нескривеним симпатијама гледао на активност бањалучких сокола.[1260]

Иако су створене бановине, соколи Краљевине Југославије су требали времена да се прилагоде новој територијалној организацији, па су и даље егзистирале старе соколске жупе.[1261] Међутим, многи су сматрали да границе жупа треба ревидирати, а и формирање бановина сада је искало реорганизацију.[1262] На сједници управе Савеза сокола Југославије крајем јануара 1930. одлучено је да жупе носе назив само по свом сједишту, што значи да је, у нашем случају, име сведено на „Соколска жупа Бања Лука”. На њеном челу и даље је био др Стеван Мољевић, његов замјеник био је инжењер Лазар Марковић, просвјетар др

[1257] Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије*.., Део 1, стр. 433–434.

[1258] Она је обухватала Бањалучку и Бихаћку област/жупанију у Краљевини СХС.

[1259] *Соколски гласник*, бр. 2/1932, стр. 4.

[1260] Разговори са проф. др Петром Милосављевићем, Београд 2004; С. Т. Милосављевић, *Моја аутобиографија*, стр. 5. С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем*.., стр. 177.

[1261] Било их је 25: Бања Лука, Београд, Бјеловар, Цеље, Цетиње, Крагујевац, Крањ, Љубљана, Марибор, Мостар, Ниш, Ново Место, Нови Сад, Осијек, Сарајево, Скопље, Сушак, Сплит, Шибеник, Тузла, Ужице, Велики Бечкерек, Загреб, Карловац и Винковци.

[1262] Дојучерањи бањалучки соко Бранко Хопе, који је преселио у Дубровник, писао је у *Соколском гласнику* о проблему разграничења жупа а у вези са саобраћајним критеријумом, наводећи управо примјере Мостара, Цетиња и Бањалучке жупе. Истим питањем, у свијетлу новостворених бановина, писао је Војислав Богићевић. Богићевић је истицао да Врбаска бановина, поред Бањалучке жупе, има слабу саобраћајну комуникацију са неким друштвима, а „нарочито са онима које добива од жупе Тузла”. Због тога би, сматра Богићевић, ваљало формирати жупу у Добоју. По том плану Бањалучка жупа задржала би друштва Бања Лука, Б. Градишка, Б. Крупа, Б. Нови, Дрвар, Пазин, Двор, Љубија рудник, Мркоњић Град, Приједор, Прњавор. Све то имало је, свакако, важну економску ноту, јер се у централу сливао велики новац. *Соколски гласник*, 17/1930, стр. 4, бр. 19/1930, стр. 2 и бр. 26/1930, стр. 1.

Јово Перенчевић, тајник Златко Пувачић, благајник Рудолф Цисарж.[1263] Управо је Мољевић ускоро одликован за предани рад у соколству. Наиме, поводом Првог свесоколског слета у Београду јуна 1930, краљ Југославије одликовао је многе соколе, а међу њима и старјешину Бањалучке жупе, др Стевана Мољевића Орденом Светог Саве III реда.[1264]

Бања Лука је, у међувремену, улазила у своје златно доба. Оснивањем позоришта од стране бана Милосављевића, соколско друштво морало је иселити из тзв. соколане, која је преуређена у театар.[1265] Истовремено, порасла су надања да ће управо уз подршку Милосављевића ускоро бити изграђен одавно прижељкивани соколски дом.[1266] У складу са новом организацијом, бањалучка соколска жупа биће, ипак, преименована у Соколску жупу Врбаске бановине. Био је адут и мотив више за градњу соколског дома. У таквој клими, Стево Мољевић је јануара 1931. сазвао скупштину Соколске жупе, а скуп је отворио начелник Пољопривредног одјељења Краљевске банске управе Врбаске бановине Лазар Марковић, велики заљубљеник у соколски покрет.[1267] Соколи су, како смо рекли, имали безрезервну подршку Банске управе, па и самог бана.[1268] Међутим, ваљало је његовати то повјерење. Прилика је дошла поводом дванаесте годишњице уједињења, када је бањалучко Соколско друштво организовало пријем нових чланова, а потом и Свечану академију у Народном позоришту Врбаске бановине. Прослава се завршила у Официрском дому вечерњом забавом са плесом.[1269] Још претходног мјесеца, угледајући се на соколе из Мостара, управа Бањалучке жупе отпочела је течај за вође сеоских чета. Ову

[1263] *Соколски гласник*, бр. 1/1930, стр. 3.

[1264] Начелник Урош Стефановић и начелница Ева Кисић добили су исти орден, али четвртог реда. *Соколски гласник*, бр. 16/1930, стр. 4.

[1265] Зиму 1930/31. године соколи су прометнули у сали среског начелства. Одатле су иселили у соколско „летње вежбалиште", па од септембра 1931. у салу препарандије. Ту ће дочекати усељење у незавршени соколски дом годину и по касније. *ВН*, 7. јануар 1933, стр. 14; З. Мачкић, *Урош Стефановић..*, стр. 201.

[1266] Друштво је половином септембра 1930. одржало академију у Официрском дому, на којој су наступили мушки и женски нараштај, те чланице и чланови. За крај, сви учесници су извели „симболичку пирамиду са погледом према Истри". Након програма услиједила је забава. *Соколски гласник*, бр. 26/1930, стр. 1.

[1267] Као доказан стручњак у области агрономије, Лазар Марковић је на љето 1929. постао комесар Врбаске области, те је преселио у Бању Луку из родног Прњавора. Одмах се укључио у соколски покрет и постао потпредсједник „бањалучке соколске жупе". Правда, 4. август 1929, стр. 12.

[1268] Тако је на љето 1930, по наређењу бана Милосављевића, у Пољопривредној школи организован двадесетодневни „пољопривредни течај" за 52 учитеља основних школа, из ратарства и воћарства, те народног здравља и књиговодства; „изричита пажња посвећена је предавањима о Соколству, а специјално о организацији и вођењу сеоских соколских чета". *ВН*, 14. августа 1930, стр. 1.

[1269] *ВН*, 1. децембар 1931, стр. 1; Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 441; *ВН,* 6. март 1935, стр. 2.

четвороседмичну обуку завршило је 39 младића, углавном тежака, из 32 мјеста Врбаске бановине.[1270]

Јануара 1931. бањалучки соколи организовали су редовну скупштину и то на веома свечан начин. Судећи по извјештајима, Друштво је тада у непокретностима и готовом новцу имало око 512 хиљада динара. На то је Банска управа дала 300 хиљада, а одбор је прикупио још око 80 хиљада. Све то намијењено је за градњу соколског дома. Изабрано је и ново руководство: Лазара Марковића је на челу Друштва замијенио др Јован Перенчевић.[1271] Како је била пракса, наредног мјесеца била је скупштина Жупе. И на њој је изабрана нова управа: Стеву Мољевића замијенио је јајачки соко Федор Шлајмер. Међутим, из непознатих разлога, већ неколико мјесеци касније на том мјесту поново видимо др Стеву Мољевића.[1272] Истовремено, на сједници друштвених начелника дефинисан је програм рада за ту годину, који је усвојен на скупштини. По њему је предвиђен жупски слет за Видовдан.[1273]

Како је и планирано, 1931. године Соколска жупа организовала је и дводневни Видовдански слет, уз „импозантне соколске утакмице и националне манифестације", какве нису виђене још од 1914. У међувремену, Жупа је од Соколског друштва Бања Лука добила на поклон „нараштајску заставу" уз обавезу да расписује жупска такмичења, а да побједничка врста буде носилац заставе до наредног такмичења. Током првог дана овог жупског слета организовано је такмичење сокола а побједу „нараштајаца"[1274] који су се, дакле, борили за жупску заставу однијели су млади соколи из Бање Луке.[1275] Сутрадан је улицама града

[1270] Полазници су, осим техничких предмета, имали обуку из соколске идеологије, соколске и националне историје, те из пољопривреде, задругарства, хигијене и трезвености. *Соколски гласник*, бр. 6/1931, стр. 4.

[1271] Изабрана је сљедећа управа: замјеник предсједника Здравко Јовановић, секретар Богдан Шепа, предсједник Просвјетног одбора професор Влахо Печенец, начелник Миодраг Петровић, његов замјеник Мартин Зрелец, начелница Нина Поповић, њена замјеница Вера Стефановић, а у Одбор су ушли и Рудолф Цисарж, Јово Томић, Хасиб Мурадбеговић, Душан Једличка, Ч. Бакић, Бранко Јовановић, Јоцо Живковић и Бранко Пајић. *Правда*, 14. јануар 1931, стр. 12.

[1272] Управа је имала сљедећи састав: замјеник Дервиш Мулаомеровић, начелник Перо Јакешевић, његов замјеник Фрањо Рајић, начелница Вилма Фридрих, њена замјеница Флора Пинхас, просвјетар Рудолф Слуњски, тајник Галиб Хаџиосмановић, благајник Иво Анђукић, те одборници Богдан Стајић, Анто Бурић, др Мића Бранисављевић, Милан Илић, Анто Анђукић, Стјепан Бешлић, Јако Бојчетић, Драго Лацић, замјеници инжењер Душан Косовљанин, Даниел Д. Салом, Фрањо Јержибак, Јурај Матејић, Јосип Сучић, Јако Илић *Соколски гласник*, бр. 9/1931, стр. 4.

[1273] Дан раније је планирано натјецање скоро свих категорија сокола, а сви такмичари ће добити по „значку са Ћорковаче". *Соколски гласник*, бр. 13/1931, стр. 3 и бр. 13/1931, стр. 2.

[1274] Соколски подмладак који до 1. децембра текуће године не пуни 18 година.

[1275] Први дан манифестације је завршен академијом на игралишту „Крајишника", а осим домаћина, наступили су соколи из Бихаћа, Сводне, Отоке, Босанског Новог и Приједора. Поред вјежби са срповима, и тзв.

организован дефиле од Бањалучког поља, гдје је формирана поворка са „неколико хиљада лица”, па главним улицама у којима су соколи „овдје – ондје, са прозора и балкона засути цвећем”.[1276] Дефиле је окончан великим слетом уз развијање „нараштајске заставе” у парку Зрински,[1277] чему коме је присуствовало око 8.000 грађана на челу са баном Милосављевићем, представницима војске, те свим начелницима Банске управе, градоначелником и осталим званицама. Заставу је развио старјешина жупе Стево Мољевић и, уз леп патриотски говор, дао је Урошу Стефановићу да је преда побједнику „нараштајске врсте”, а овај је предао „начелнику победничке врсте” Милану Винтелхалтеру уз поруку да је брани „као што је хајдук Вељко бранио Неготин и Крајину”.[1278]

Дана 28. фебруара 1932. одржана је скупштина Жупе. Наредни мјесеци били су у знаку припрема за велики соколски слет у Прагу. Договорено је да ће жупски предњак Петар Волк обилазити друштва и провјеравати спремности сокола.[1279] Идуће седмице Соколска жупа и бањалучко Соколско друштво организовали су прославу 100 година рођења родоначелника соколског покрета Мирослава Тирша. Ако је вјеровати оновременим новинама, у Народном позоришту се окупило око 600 учесника.[1280] Идућег мјесеца бањалучки соколи угостили су чувеног гуслара Танасија Вучића, који је претходних година имао својеврсну турнеју по Европи, а предсједник Масарик га је одликовао „златном медаљом I степена Чехословачког

„осмица”, приказане су и традиционалне вјежбе са заставама које су и измамиле најјачи аплауз. *Књижевна Крајина*, јуни 1931, стр. 264.

[1276] На челу поворке јахао је члан „соко-ђенерал” Лазаревић. Како су писале једне бањалучке новине, „нарочит интерес публике пробудила је партија поворке коју су сачињавала кола са орачима, жетеоцима, копачима, косцима, купиоцима”, која је симболизовала окренутост сокола селу. „Не мањи интерес изазвала је ковачница са наковњем и неколико гаравих ковача, а врхунац одушевљења био је пролаз једрилице у којој су соколице представљале морнаре”. *ВН*, 2. јул 1931, стр. 3–4.

[1277] Мали парк уз главни друм на мјесту будућег позоришта.

[1278] У самом слету је учествовало преко хиљаду сокола, који су извели вјежбу симулације косидбе те наступ војника са пушкама. Слет је завршен „соколском веселицом”, игром и пјесмом на Бањалучком пољу која је трајала до зоре. Књижевна Крајина, јуни 1931, стр. 264 и јул 1931, стр. 309–310; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 270; *ВН*, 2. јул 1931, стр. 3–4.

[1279] *Соколски гласник*, бр. 16/1932, стр. 5.

[1280] Присутни су били бан Милосављевић са начелницима, генерал Недељковић са командантима пукова, градоначелник Хусеиновић, подначелник Ћинић, представници скоро свих српски, муслиманских и јеврејских друштава; и овај пут примјетан је изостанак представника католичке цркве и хрватских друштава. Након музичке нумере оркестра 33. пјешадијског пука, свечаност је отворио Стево Мољевић, а Мурадбеговић је одржао предавање о животу и раду оснивача соколства. На крају је интонирана свесловенска химна „Хеј Словени”, коју су присутни „слушали стојећи и тиме је ова импозантна свечаност завршена”. *Соколски гласник*, бр. 13/1932, стр. 5; *ВН*, 10. март 1932, стр. 2–3.

ордена Белог лава”. Слушаоци су госта „наградили дуготрајним аплаузом и раздрагани разишли се кућама”.[1281]

Соколска жупа интензивно је сарађивала са војском, па је и своје једномјесечне течајеве за „предњаке соколских чета” као и „све оне који се желе поучити соколском раду”, организовала у касарни 33. пјешадијског пука, односно, у Врбаском логору, гдје су будући соколи добијали бесплатну „настамбу и храну подофицирску”. Од полазника се тражило само да буду „здрави, бистри и писмени, а поред тога треба да имају воље за соколски рад”.[1282]

Бањалучки соколи, како смо рекли, редовно су обиљежавали дан уједињења, а тако је било и 1931. када су одржали академију у позоришној дворани, ранијој соколани. Академија је дала „лепу слику рада у друштву”.[1283] С прољећа наредне године Соколско друштво основало је и Дилетантску секцију, коју је водио Добривоје Раденковић, члан Народног позоришта. Ускоро је покренута и музичка секција, на чијем челу је био Влахо Печенец, професор у Гимназији. Први наступ ових секција планиран је половином маја на нараштајској забави у Хрватском дому. Тако је и било, а забава је била веома успјела, па су и материјални резултати били добри.[1284] У међувремену, бањалучки соколи организовали су и Ђурђевдански уранак.[1285]

Новембра 1932. организована је велика соколска изложба у Београду, коју је отворио лично краљ Александар. Југословенски монарх обишао је излагаче, а на бањалучком штанду дочекао га је др Стево Мољевић. Он је краљу показао „врло интересантне ствари које је

[1281] *Соколски гласник*, бр. 17/1932, стр. 6.

[1282] На овакве обуке се по правилу пријављивало неколико десетина „течајника” из цијеле бановине. *ВН,* 1. децембар 1932, стр. 2–3. и 12. и 19. март 1933, стр. 5–6. и 13.

[1283] Првог дана прославе, 29. новембра, организована је приредба за чланове и ђаке средњих школа. Била је то својеврсна генерална проба, на којој су учесници београдског свесоколског слета добили посебне дипломе, нови чланови Друштва положили су заклетву, нараштајци су преведени у чланове а дјеца у нараштајце. И сама академија на дан уједињења добро је прошла, а похвале су побрала осморица сокола који су извели „египатске слике у прописаним костимима”. И трећи дио прославе, плес у Официрском дому, протекао је како се очекивало и уз добру посјету. *Соколски гласник*, бр. 6/1931, стр. 4; бр. 1/1932, стр. 7; *ВН*, 5. децембар 1931, стр. 2.

[1284] Забава је имала антиалкохоличарски карактер, па су се и соколи и грађанство уздржавали од алкохола. *Соколски гласник*, бр. 20/1932, стр. 5.

[1285] Окупили су се у 4 сата испред Парка бана Милосављевића, а придружила им се „ванредно велика множина грађана”. Поворка је кренула према Текији, „омиљеном мјесту раноранилаца”, гдје се окупило око 2000 излетника. *Соколски гласник*, бр. 20/1932, стр. 5.

изложила ова жупа", као што су оптужница са Бањалучког велеиздајничког процеса „са оригиналним потписом 156 оптужених", оригиналне биљежнице државног тужиоца, три индекса са именима соколских родољуба, плакат бањалучког видовданског слета из 1914, слика соколског слета из Градишке 1910. године, те „усташка застава" Петра Мркоњића са његовим ликом.[1286]

Бањалучко соколско друштво запало је, ипак, крајем 1932. у озбиљну кризу. Најважнији проблем био је веома неусловна сала Учитељске школе, коју су соколи користили, а тамбурашка и пјевачка секција нису имали гдје ни вјежбати. Поврх тога, како је писао *Соколски гласник*, „међу грађанством и омладином завладала је таква индоленција и немар за подизање физичке снаге, да то мора забрињавати". У споменутом листу изашао је и веома оштар чланак, „Изјава брата начелника" у коме начелница бањалучке Жупе Ковиљка Ракић отворено говори о кризи у соколским редовима, посебно о слабом занимању академске омладине за тјеловјежбу и соколство уопште. Она, поврх свега, држи да бањалучки соколи нису имали „никакве користи од оних који су свршили савезну предњачку школу". Рјешење је, додаје, у томе да се из Савеза у жупе пошаљу најбољи предњаци, „соколски апостоли", који би били прави педагози међу соколима у њиховим друштвима.[1287]

Није, ипак, било све тако црно. Још на јесен 1931. отпочели су припремни грађевински радови за подизање соколског дома, што је лијепо одјекнуло у граду, охрабрило малаксале и сумњичаве, па су и прилози постали већи и чешћи. Фонд за градњу Соколског дома је, у међувремену, јачао. На рачуну је од почетка имао 300.000 динара, које су соколи добили као својеврсно обештећење за стару соколану.[1288] Као подршку подизању Соколског дома, Градска општина вотирала је своту од још 300 хиљада динара, коју ће исплатити у три наредне године. Било је то довољно да се уђе у реализацију замисли. Инжењер Бранко Јовановић из Техничког одјељења Банске управе израдио је „планове будућег дома, које су одобриле грађевинске власти и Савез Сокола кр. Југославије". Јовановићев план предвиђао је велику вјежбачку дворану дугачку 20 а широку 12 метара, те 2 крила са свим нужним канцеларијским просторијама". У таквој атмосфери појавили су се плакати који су позивали

[1286] Ријеч је о предратној застави соколске чете у селу Драговићи. *Соколски гласник*, бр. 46/1932, стр. 1.
[1287] Лист доноси и фотографију Ковиљке Ракић. *Соколски гласник*, бр. 48/1932, стр. 5.
[1288] У публикованим бановим мемоарима омашком је дата цифра од 30.000 динара. С. Т. Милосављевић, *Сусрети*..., стр. 65; *Нова штампа*, 22.12. 1931.

на свечано полагање камена темељца 20. децембра 1931.[1289] Свечаност је почела говором старјешине бањалучке соколске жупе др Стеве Мољевића, који је истакао напредак Бање Луке у посљедње двије године, који је толики „да се чак почело и завидети".[1290] И Милосављевић је одржао дужи говор о „хигијени духа и тијела" и покрету соколства који је бан „изједначио са народном мишљу", а „равнодушност према Соколу Краљевине Југославије", по мишљењу Милосављевића „граничи са издајством свога народа". У будућем дому, „у том светилишту телесне и моралне лепоте југословенског национализма, спремаће се одушевљени организатори и ватрени проповедници соколских идеја за читаву Мркоњића Крајину", говорио је старјешина Бановине.[1291]

Фонд за градњу Соколског дома је почетком 1932. већ имао око 400 чланова. Тада је изабран и нови Одбор[1292], а бан Милосављевић „примио се покровитељства над овом акцијом". Новца је, ипак, понестало, па су радови након неколико мјесеци застали. Тада је Милосављевић, уз лични прилог од 1.000 динара, наложио Банској управи да на рачун сокола уплати још четврт милиона.[1293] Уз осталу помоћ, ова дотација је концем јуна 1932. интензивирала изградњу, па је крајем године Соколски дом био под кровом а једно крило

[1289] Око градилишта се тог дана окупило двије до три хиљаде душа, међу којима су били и митрополити Василије, замјеник бана Зец, градоначелник Хусеиновић, почасни пољски конзул Бурда, командант Врбаске дивизије генерал Недељковић. Свечаност је почела када се „на уздигнутом подијуму" поред предсједника Одбора др Мољевића, „тачно у 11 и четврт" појавио покровитељ Одбора Врбаски бан Милосављевић. *Статистика 1930–1934. Краљевска банска управа Врбаске бановине*, б.г.и.; без нумерације; *ВН*, 11. август 1932; *Нова штампа*, 22.12. 1931; *ВН*, 4.1. 1933; С. Т. Милосављевић, *Сусрети*..., стр. 143–144.

[1290] Мољевић је навео да у оквиру жупе дјелује 20 соколских друшатва и 26 чета, те истакао значај соколства у припремању младића за војну службу. Посебно се захвалио градском вијећу које је изгласало да се за градњу дома издвоји 300.000 динара у три наредне године и, на крају, пожелио да будући соколски дом „буде храм у коме ће се проповедати вера истине и правде, љубави, братства и једнакости". Мољевић је подсјетио и на соколе који су „допринели и своје животе на олтар Отаџбине", а то су предњак Петар Петковић, који је погинуо као комитски војвода, предњак Божо Пантић, страдао као официр добровољац, његов брат Ђорђе Пантић, погинуо као официр, подстарјешина Милан Зарић и тајник Драгутин Дакић, који су умрли након изласка из тамнице. *Соколски гласник*, бр. 2/1932, стр. 5.

[1291] Церемонија је завршена читањем повеље, која је „метнута у једну стаклену боцу у зејтину, те је након прочитања стављена у темељ Соколског дома", по коме је бан Милосављевић по обичају ударио три пута чекићем. Осим повеље, у другу боцу је стављено шест соколских значки: чланска, нараштајска, „ћорковачка", те по једна са бањалучког слета 1914, са слета 1910. у Моштаници и са слета 1912. у Б. Градишци. Све то стављено је у поцинчану кутију и забетонирано. *Соколски гласник*, бр. 2/1932, стр. 5; *Нова штампа*, 22. 12. 1931, стр. 1; С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 141–142; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 271, 340, 344; *ВН*, 24. децембар 1931, стр. 4. и 11. август 1932, стр. 11.

[1292] У тај одбор су, осим предсједника др Стеве Мољевића, ушли инжењер Љубо Николић, Хамзага Хусеиновић, инжењер Бранко Јовановић, Паул Фишер, Урош Стефановић, Душан Мијатов, инжењер Радоје Вукчевић, др Јово Перенчевић, Хасиб Муратбеговић и инжењер Лазар Марковић.

[1293] *Записник трећег редовног годишњег састанка Банског већа...*, стр. 106; *ВН*, 11. август и 21. октобар 1932; С. Т. Милосављевић, *Сусрети*..., стр. 8; *Нова штампа*, 22. децембар 1931. и 27. март 1932, стр. 1.

је опремљено да може примити вјежбаче.[1294] Након зимске паузе, грађевински радови су настављени у јуну.[1295]

Бањалучки соколи су, у међувремену, наставили редовне активности. Половином јануара 1932. одржана је редовна годишња скупштина Соколског друштва. Била је веома посјећена – око 150 чланова „напунили су потпуно дворану препарандије". Изабрана је и нова управа Друштва, поново са др Јованом Перенчевићем на челу.[1296] Ваљало је спровести и недјељу соколске штампе. Наиме, ССКЈ је усвојио Резолуцију којом је установио ту недјељу, са циљем да се што више популаришу соколска гласила и књиге и повећа њихова читаност и продаја. Ова недјеља је, заузимањем бановинског Просвјетног одјељења, спроведена у четири бањалучке школе. Међутим, број претплатника на соколска гласила био је и даље веома скроман.[1297] Соколско друштво прикључило се и акцији подизања споменика Петру Кочићу, те је почетком новембра 1932. „управило" позив да се „соколи и соколице те мушки и женски нараштај у одорама" окупе у недјељу 6. новембра у Улици принца Павла. Соколи су имали у плану да увеличају и сахрану костију Петра Кочића у православном гробљу, али до тога, као што је речено, ипак неће доћи.[1298]

Од краја октобра до краја децембра 1932. у касарни „Врбас-логор" одржан је тзв. „предњачки течај", који је отворио Стево Мољевић. Трошкове је сносила Жупа, а чете су биле у обавези само да плате путни трошак до Бање Луке. Полазници су имали интензивну

[1294] Као подршка Фонду за градњу соколског дома стигли су и прилози од „Шипада" и Српске православне црквене општине Бања Лука (по 5.000 динара); прилоге су дали и почасни пољски конзул и власник рибњака Артур Бурда, Дејан В. Бабић, власник циглане Мирко Пасколо, градоначелник Хамзага Хусеиновића, итд. *Урбанистички развој Бање Луке*, стр. 156–159; *ВН*, 11. август 1932, стр. 11 и 21. октобар 1932, стр. 5; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 271.

[1295] Послове је изводио грађевински подузетник Љубо Јефтић, под надзором инжењера Стојана Боровице и самог пројектанта Дома Бранка Јовановића. Д. Дамјановић, *Сликано пером*, стр. 121–122; Синиша Р. Видаковић, *Архитектура јавних објеката у Бањалуци (1918–1941)*, Бања Лука, 2006, стр. 77–80; *ВН*, 11. август 1932, стр. 11.

[1296] За замјенике старјешине изабрани су Х. Муратбеговић и Ј. Томић, за тајника Винко Сторели, за статистичара Едхем Бекић, за начелника Милна Пухало, за замјенике начелника Емил Зрелец и Фрањо Шебор, за предсједника просвјетног одбора Х. Муратбеговић, за благајника Ј. Томић, а за остале чланове одбора Милан Цвјетан, Бранко Јовановић, Влахо Печенец, Нина Поповић и Добривоје Раденковић. У Ревизиони одбор изабран је Ристо Џепина. *Соколски гласник*, бр. 7/1932, стр. 4.

[1297] Наредне, 1932. године, та недјеља је одржана средином децембра и то предавањима свим соколима о вриједности штампе, посебно соколске. Иначе, међу соколским листовима посебно мјесто је имао *Соколски гласник*, који је за цијелу Краљевину Југославију излазио у Љубљани и, „као птица лакокрила", разносио „соколску реч у све крајеве наше отаџбине". Осим штампе, важну улогу имала је и соколска књига, која се могла поручивати преко соколских организација. *Соколски гласник*, бр. 50/1931, стр. 1; *ВН*, 14. и 21. децембар 1932, стр. 3 и 5, те *ВН* 4. и11. јануар, те 16. март 1933, стр. 2, 5 и 6.

[1298] *ВН*, 2. новембар 1932, стр. 5.

обуку од преко 230 часова, али и редовне посјете позоришту и биоскопу, те Банском двору и другим знаменитостима Бање Луке, а на крају, послије додјела диплома, примио их је и сам бан Милосављевић.[1299] Управо у то вријеме завршена је анкета у свих 25 југословенских соколских жупа са циљем да се установи стање на терену. Половином децембра Војислав Богићевић објавио је у *Соколском гласнику* веома сериозну анализу добијених података и осјетио „струјање хладне стварности". Богићевић се, ипак, на крају нада да ће ова анкета дати резултате, иначе је сав тај посао „орање мора".[1300]

Југословенска држава је, у међувремену, обиљежавала своју четрнаесту годишњицу. Тог 1. децембра 1932. организована је свечана академија, која је прије подне за нараштаје била у позоришној дворани, гдје су, након пригодног говора старјешине Перенчевића, млади нараштаји положили заклетву и извели вјежбу. Велико олакшање за соколе било је у томе што им је бан Милосављевић уступио тек завршени Бански двор, у коме је уприличена забава са плесом.[1301]

[1299] Био је то у ствари „форсирани рад на образовању предњака за сеоске соколске чете" а предводио га је „жупски предњак брат Волк". Једини услов за кандидате био је да буду „здрави, бистри и писмени", те да имају „воље за соколски рад". Тако је након двије године паузе, поново о трошку соколске жупе завршена цјеловита обука, овај пут за 38 полазника чија је мисија ширење и јачање соколског покрета у унутрашњост бановине. *Соколски гласник*, Љубљана, 15. децембар 1932, стр. 4; *ВН*, 4. јануар 1933, стр. 2.

[1300] Занимљиво је да је Бања Лука била прва међу десет жупских средишта из којих су стигли „потпуни, искрени и стварни" одговори. Богићевић је нашао да је соколски покрет увелико ухватила апатија и озбиљна криза, „недостатак соколске свести", малодушност. Многи долазе у соколану само ради „физичког снажења". Све жупе су се сложиле да је рад соколских просвјетара слаб, а постоје и случајеви да чланство и не познаје свога просвјетара, јер он и не залази у соколану. Слично је и са управом, у коју су се увукли многи каријеристи, који немају за то квалификација и са соколством немају везе. Штавише, такви се окруже „кликом" која из соколских редова одстрањује оне који вриједе и знају шта је соколство. Стање је боље када је у питању вођство жупа, које је, како констатује Богићевић, „у добрим рукама". Посебан проблем су соколске вјежбе, односно, „једноличност наступа, анахронизми у раду и претерана администрација" а у погледу јавних наступа соколи, закључује Богићевић, стоје тамо гдје су били прије 60 година. Примијећено је и даље слабо интересовање интелигенције за соколе. Проблем је био и број квалификованих предњака, па је по први пут било и приједлога да се установи „професионално предњаштво". Примијећено је и да соколство истински окупља „највећим делом средњи сталеж", док је „елита", тј. имућнији свијет заинтересован само за „водећа места и одборе". Такви соколски руководиоци се „увек на парадама и поворкама гурају на прочеље", што револтира исконске соколе, па они напуштају соколске редове. Дух незамјерања каријеристима само погоршава стање, јер је посљедица таквог избора зло које је касније тешко искоријенити, закључује Богићевић. *Соколски гласник*, Љубљана, 15. децембар 1932, стр. 2–3.

[1301] Како је писао *Соколски гласник*, бањалучки соколи били су „на сто мука", јер нису имали „пригодних просторија". Али, када им је „добротом бана г. Милосављевића стављен на располагање нови бански двор, ствар је испала боље него што се очекивало". Био је то први јавни скуп у Банском двору, чиме је – како је рекао Стево Мољевић, бањалучким соколима учињена велика част. Тако је обиљежен „највећи дан у нашој историји", са којим се по важности, како рече Мољевић, може једино Видовдан поредити. У дупке пуној сали „рачуна се да је било преко 500 особа", а многи од њих дошли су да први пут виде одаје Банског дворца. Прописане су обавезне соколске одоре за чланове жупе, а за остале грађане соколски знак. Забава је била јединствена, а „истом око 4 сата ујутро публика се разишла у угодном расположењу". *ВН* најављивале су и

Соколски дом је, у међувремену закровљен, али није био уређен ни опремљен. Соколи, ипак, нису имали избора. Штавише, горили су од жеље да уселе у свој дом, макар и такав. Зато је већ 1. јануара 1933. организовано преношење реквизита из гимнастичке сале Учитељске школе. Тога дана је у новом дому за чланове Друштва и њихове породице уприличена и „соколска веселица". Био је то „један од најсвечанијих тренутака, што их једно друштво може имати" – бањалучки соколи су добили свој дом, који, рекосмо, још није био завршен, али је почео служити сврси.[1302] Усељење у Соколски дом, макар и само дјеломично, еуфорично је доживљено код бањалучких сокола. Била је то велика побједа и подстрек за све, посебно за старјешину Жупе адвоката др Стеву Мољевића и судију др Јована Перенчевића, првог човјека бањалучког Соколског друштва.[1303] Бања Лука је тако, некако упоредо са Банским двором и нешто каснијим Домом Краља Петра I Ослободиоца, добила још један „репрезентативни национално-културни дом", још једно здање у коме се концентрисао „цео национални, културно-просветни и социјално-хумани живот – целокупно духовно струјање".[1304]

Соколско друштво одржало је управо у новом Соколском дому 22. јануара 1933. још једну годишњу скупштину, на којој је изабрано ново руководство, са дотадашњим старјешином Јованом Перенчевићем на челу.[1305] Чим је мало отоплило, Друштво је покренуло уређење дворишта око новог Соколског дома.[1306] Петог марта 1933. одржан је и збор начелштва

фотографисање за споменицу Друштва, али нам није познато да је она и начињена. *ВН*, 1. и 7. децембар 1932, стр. 2 и 3; *Соколски гласник*, бр. 50/1932, стр. 4.

[1302] *ВН*, 4. јануар и 12. март 1933, стр. 3. и 6.

[1303] *Врбаске новине* су на православни Божић на више од пола странице донијеле чланак „Како смо се уселили у нови Соколски дом", из кога избијају срећа и задовољство. „Био је леп и сунчан дан. Први јануар. Као да је цела природа славила са нама наш први корак у нови Дом. Сунце је разлило своју топлину и купало у растаљеном злату наш напола довршени Дом... на свим лицима опажала се радост, која је сијала кроз очи, огледало душе". Слиједи прави омаж Перенчевићу: „Улазак. Сви хоћемо да брат П. први уђе... који је уједно и тајник Одбора за градњу Дома. Он је уложио много труда и енергије". Потом новине доносе и Перенчевићев говор. Овај ветеран соколства осврће се на претходних 15-ак година од ослобођења, када су се бањалучки соколи злопатили на чак девет адреса. Тако је било све до претходног дана, када су соколи напокон у своје одаје пренијели „оно нешто мало сиротиње". Иако главна вјежбаоница још није била изграђена, па су смјештени у једну малу просторију, мању и од досадашњих вјежбаоница, Перенчевић је био срећан, јер су соколи напокон „на својем огњишту". *ВН*, 7. јануар 1933, стр. 14.

[1304] *ВН*, 11. јун 1936, стр. 1–2.

[1305] За замјеника старјешине је изабран Славиша Вајнер, за секретара Винка Сторели, за благајника Јово Томић, за начелника Милан Пухало, за првог замјеника начелника Фрањо Шебор, за другог замјеника начелника Никола Сандаљ, па предсједника Просвјетног одбора Хасиб Мурадбеговић а за статистичара Едхем Бегић. *ВН*, 28. јануар 1933, стр. 2; *Соколски гласник*, бр. 6/1933, стр. 4.

[1306] Управа Друштва „наредила је да сви чланови имају радити по један дан" или платити замјену, а радило се на уређењу терена за вежбалиште поред Соколског дома, које је остало неуређено. У недјељу, 19. марта око

соколске жупе, а истог дана поподне соколска Жупа је одржала годишњу скупштину у сали градске општине. На дневном реду су били редовни извјештаји и избор новог руководства. Наредни предњачки течај организован је од 19. марта до 1. априла 1933, поново у касарни Врбас-логор за идентичан број „течајника", такође о трошку соколске жупе.[1307]

Почетком 1933. соколе Краљевине Југославије уздрмао је отворен сукоб са Римокатоличком црквом. Наиме, у средиште пажње соколске, па и шире јавности избила је посланица католичких бискупа донијета још половином новембра у Загребу, а 8. јануара 1933. прочитана у свим римокатоличким црквама у Југославији.[1308] Спор се пренио на штампу, па тако, неминовно, и у Бању Луку. Као одговор на Посланицу, бањалучко Соколско друштво је са редовне годишње скупштине послало Савезу допис, објављен на насловној страни *Соколског гласника*, у коме, одбацује бискупску посланицу „као неистиниту, нехришћанску и непатриотску, која изазива племенску и верску мржњу". Истовремено, Соколска жупа је позвала чланство да „чврсто збију своје редове" против „оданих пастира" што не дижу свој глас против наоружавања и угрожавања граница отаџбине, „већ га потичу у борби против соколства".[1309]

На ванредној сједници управе соколске жупе 17. јануара једногласно је одлучено да се Соколу Краљевине Југославије упути „протесни програм" у коме се каже да је Жупа позвала чланство да збије редове и осудила „протународни корак народних пастира". Због тога, „соколство ће са презиром прећи преко овог противнародног корака и, високо држећи своје светле заставе, остати верно науци свога великог учитеља Мирослава Тирша и југословенском народном јединству", преносила је београдска *Правда*. Истовремено,

40 сокола је дошло са лопатама и крамповима, а предводио их је др Перенчевић, „који је такође особно радио". *ВН*, 24. март 1933, стр. 11.

[1307] На затварању течаја, др Мољевић, старјешина Жупе, подвукао је да је сврха течаја да се помогне полазницима „да изграђују своју личност и васпитно дјелују на своју околицу, у којој ће радити". Као и на ранијим окружним слетовима, посебне похвале и симпатије 34 течајаца који су са успјехом завршили, стекао је жупски предњак Милош Волк, који је од њих за успомену добио „дозу за цигарете" са посветом. *ВН,* 19. фебруар, 12. март, 7. април и 4. новембар 1933, стр. 13, 6, 5. и 2; *Соколски гласник*, бр. 16/1933, стр. 5.

[1308] У њој се оснивач соколства Тирш оптужује за одбацивање Христа, а соколски савез за „противјерски и неморални рад". Каже се и да соколи намјерно држе своје слетове недјељом и благданима у жељи да тако своје чланове одврате од цркве, те да соколство „шири одвратну голотињу у вежбању и јавним наступима", да „завршаје своје соколске састанке редовито плесом и пијанком до касно доба ноћи, дапаче и до зоре". ЈСС се оптужује и за непоштовање хрватског, односно, словеначког имена. Због свега тога, потписани бискупи, а међу њима и Јозо Гарић, позивају родитеље „да од дјеце ваше ову погибао отклањате". Текст Посланице донио је и *Соколски гласник*, бр. 4/1933, стр. 2–3.

[1309] *Соколски гласник*, бр. 5/1933, стр. 1.

Врбаске новине су доносиле просоколске ставове почасног каноника сплитског капитола, дон Фране Иванишевића, његовог суграђанина Едуарда Гргића, тамошњег соколског првака, или „народног бискупа" из Котора, времешног Франа Уђелинија Тице, који је, иначе, одбио потписати посланицу о соколству.[1310] Ако је вјеровати *Врбаским новинама*, бискупска посланица имала је чак позитиван исход у Бањој Луци, јер се десио „велики прилаз" Соколском друштву: само у државној жељезничкој ложионици уписала су се 124 нова члана, од чега 70 католика.[1311]

Доказани пријатељ сокола бан Милосављевић, који је од доласка у Бању Луку имао латентни сукоб са бискупом Гарићем, у својим мемоарима спору Римокатоличке цркве и сокола посветио је посебну пажњу. Бан, иначе, сматра да „изор напада на соколе треба тражити изван наших граница".[1312] Сукоб са бискупима понукао је бањалучке соколе да интензивирају рад на медијском пољу. Свјесни да немају могућности да покрену сопствени лист, у Просвјетном одбору Жупе одлучили су да се повежу са *Врбаским новинама*, да тај лист уведе сталну рубрику о дешавањима у соколским редовима. Још почетком године договорено је да се уведе рубрика „Соколски весник", која ће излазити према потреби. У тој рубрици ће се објављивати званична саопштења, расписи, те разна обавјештења за соколе, али и најширу јавност. Биће редовно у кратким цртама преношени и извјештаји са сједница управе, те информације о дешавањима у соколским организацијама широм Бановине. Најављиване су и похвале, критике и опомене са циљем да „марљива друштва и чланови" буду издвојени од немарних. Био је то, дакле, и начин да се поједностави преписка између Жупе и друштава у бановини. Уистину, ускоро су се појавили проблеми, јер неке соколске организације „мимоилазе пут који им је Просвјетни одбор дао", па шаљу прилоге

[1310] *Врбаске новине* су још 21. јануара 1933. чак неколико страна посветиле том сукобу, реплицирању бискупима и величању сокола. Седам дана дана касније одговор је био још опширнији и енергичнији. Н. Жутић, *Соколи. Идеологија у физичкој култури..*, стр. 90–94; *Правда*, 24. јануар 1933, стр. 5; *ВН*, 18. јануар, 4. и 9. фебруар 1933, 31. јул 1936. стр. 1, 2. и 4, те 4. јун 1937, стр. 1; *Соколски гласник*, бр. 17/1937, стр. 1.

[1311] *ВН*, 9. фебруар 1933, стр. 4.

[1312] Милосављевић чак у потпуности преноси Декларацију Савеза сокола Краљевине Југославије, која завршава поруком: „соколство ће да иде и на даље прелазећи с презиром преко свих клеветничких нападаја". Потом се још једном осврће на реакције „противу посланице католичког епископата", посебно оне у његовој бановини. Старјешина Врбаске бановине се осврће и на анонимно писмо које је „један католички свећеник" послао из Далмације са молбом да се „тиска" у *Врбаским новинама*. У писму се тај свештеник „старије генерације" окомио на „неумјесну" посланицу католичког епископата чији садржај је „грубо изврћање чињеница" и „плод демагогије". Штавише, наводи „Далматинац", соколство „дјелујући узгојно и просвјетно користи и вјери и цркви". С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем 1929–1934*, Бања Лука, 1996, стр. 217, 220–221; *ВН*, 25. јануар 1933, стр. 2.

директно у новине. Услиједила је интервенција Просвјетног одбора, те је по свој прилици овај проблем ријешен.[1313]

Почетком марта 1933. бањалучка Жупа је организовала редовну годишњу скупштину, а *Врбаске новине* су у два броја на укупно чак шест и по страница чистог текста пренијеле детаљне извјештаје о раду.[1314] Након Мољевића, извјештај је поднио секретар Жупе Златко Пувачић, који је подвукао да су сједнице управе држане сваког уторка а на њима су рјешавана текућа питања, те усвајани извјештаји, записници и приједлози. У току претходне године одржане су 42 сједнице управе Жупе, а администрација је попунила скоро хиљаду бројева на протоколу. Сав тај посао радили су соколски функционери уз помоћ једне дактилографкиње. Извјештај о техничком раду поднио је начелник Жупе Милан Пухало, један од најагилнијих бањалучких сокола тога доба.[1315] Он је подсјетио на окружне слетове у Приједору и Јајцу, те учешће седам сокола из Жупе на свесоколском слету у Прагу, те на пет течајева у Жупи. Укупан број сокола у Жупи био је 1201.[1316] Услиједио је извјештај о раду Просвјетног одбора, који је почео радити претходне године. Одбор има шест чланова, а на челу му је Урош Грбић, начелник Просвјетног одјељења Банске управе. Касније су му придодати Мурадбеговић, „просвјетар" из бањалучке жупе и Влахо Печенец, као „известилац за позориште".[1317] Од претходне године, формирана је збирка новинских

[1313] Ако се овоме дода да је управа Жупе успјела да испослује код бана Милосављевића да од 1. маја 1933. све соколске чете добијају бесплатан примјерак *Врбаских новина*, онда је успјех био још пунији. *ВН*, 4. јануар, 12. март и 19. мај 1933, стр. 2, 7 и 5.

[1314] Старјешина Жупе Стеван Мољевић изразио је задовољство демократским и правичним начином избора соколских власти на свим нивоима, осим на највишем, државном. Повод за то незадовољство био је у чињеници што се у Савез увукло неколико каријериста који нису имали редован соколски пут. Зато је Мољевић затражио „моралну потпору" да се истраје на главном одбору у поправљању стања. Друго питање које је Мољевић отворио било је у вези са „посланицом католичког епископата", којом је, како каже, „Соколству навештен рат". Док са оне стране Јадрана, говорио је Мољевић, католички свештеници „фашистичке заставе благосиљају", дотле католички епископат у Југославији „нас и наше заставе са олтара анатемише и проклиње". Ипак, посланица је, задовољно казује Мољевић, у његовој жупи нашла на „збијене соколске редове". Није старјешина бањалучке жупе заборавио поздравити оне католичке свештенике који су устали у одбрану „праведне соколске ствари". *ВН*, 12. март 1933, стр. 5.

[1315] Милан Пухало објавио је у *Соколском гласнику* два веома оштра чланка под насловима „Око решења нашег финансијског питања" и „Само добрим примером" у којима упире прстом у проблеме и заговара строге мјере према недисциплинованим друштвима и жупама. *Соколски гласник*, бр. 23/1928, стр. 145 и 13/1929, стр. 6.

[1316] Занимљиво је да је 15 сокола прекршило „завјет трезвености" па су искључени из соколских редова, а њихова имена објављена су у новинама. *ВН*, 12. и 16. март 1933, стр. 5–6.

[1317] Жупски Просвјетни одбор имао је за циљ да направи врло густу и активну структуру, која би спроводила рад по ширини и дубини. План је био да се одржи тродневни просвјетни течај, али због недостатка средстава он није одржан. Добри резултати постигнути су само у домену трезвењаштва, јер су све соколске чете формиране „на чистој трезвењачкој бази". Соколска друштва не посједују позориште, кино, пројекторе ни

исјечака, али само у бањалучком друштву. Њу води статистичар Жупе Мурадбеговић, који је сакупио око 100 чланака. Мурадбеговић није био задовољан чињеницом да су само неколика друштва водила какву-такву картотеку чланства, мада је то била обавеза. На крају је предложено и руководство Жупе за наредну годину, са др Стевом Мољевићем на челу.[1318]

Како су најављивале *Врбаске новине*, крајем априла и почетком маја 1933. Жупа је заједно са Друштвом „Побратимство" организовала Соколску недељу трезвености, која је спроведена у Бањој Луци и околини. Заслуге за ову акцију имао је „отсек за трезвеност", на чијем челу је био др Стјепановић.[1319] Пропагирати трезвеност у народу који је алкохол повезао са вјером, засигурно није било лако. То се, претпостављамо, могло видјети управо тих дана, за Ђурђевдан. Поводом тог хришћанског празника, бањалучки соколи су организовали уранак.[1320] Занимљиво је да је управо крајем тог мјесеца основана соколска чета у Врбањи, чији су сви чланови положили „завјет трезвености усмено и писмено".[1321]

Редовна сједница управе Соколске жупе одржана је 22. јуна 1933. На њој је разматрано 10-ак питања, а посебно је било актуелно питање превоза на велики соколски слет у Љубљани крајем мјесеца. Судећи по документима, соколи су и овај пут добили максималне путне повластице: „вежбајуће чланство" имало је бесплатан превоз, чланство СКЈ попуст од 75%, а остали учесници Слета, који нису чланови сокола, имали су попуст од пола цијене.[1322]

дијапозитиве. Слично је и са жупском књижницом. И књижнице друштва су скромне, а показало се да се књиге слабо читају. *Врбаске бановине*, 16. март 1933, стр. 5–7.

[1318] Приједлози су: замјеник старјешине Жупе Лазар Марковић, други замјеник Душан Будисављевић, трећи Федор Шлајмер, „просвјетар" Урош Грбић, благајник Рудолф Цисарж, секретар Златко Пувачић, референт за сеоске чете Петар Трумић, референт за здравство Перо Стјепановић, референт за соколску штампу Хасиб Мурадбеговић, начелник Милан Пухало, замјеник начелника Урош Стефановић, други замјеник начелника Славиша Вајнер, начелница – упражњено, замјеница начелнице Ковиљка Ракић, друга замјеница Вера Марковић, статистичар Миодраг Петровић; у Управни одбор из Бање Луке предложени су и: Јован Перенчевић, Радоје Вукићевић, Јован Старевић, Миле Сандаљ, а у Суд части: Јово Перенчевић и Хасиб Мурадбеговић. *ВН*, 16. март и 2. април 1933, стр. 5–7 и 4.

[1319] У соколским заједницама, пред жандармеријом, у Препарандији, у свим основним школама Бање Луке, у Лакташима, Карановцу, у Фабрици дувана, у неким средњим школама, одржане су разноврсне трезвењачке акције, 28 предавања, три говора пред врстом, академија и поворка. *Соколски гласник*, бр. 20/1933, стр. 3; *ВН*, 2. април и 22. јун 1933, стр. 4. и 2.

[1320] Зборно мјесто је било код Парка бана Милосављевића, а потом се ишло на Текију. У говору пред врстом, Перенчевић је казао како тај Ђурђевдански уранак „није никакав верски догађај", већ обичај који је наслијеђен од „прадедова из времена када су још били незнабошци. То је била слава пролећу, његовој лепоти, топлини..". *ВН*, 5. мај 1933, стр. 5.

[1321] За старјешину чете изабран је Рамадан Хаџић, а за начелника Емил Зрелец. *ВН*, 26. мај 1933, стр. 2.

[1322] АЈ/71–15, Београд, 20. 5. 1933.

Ради „сравњивања и прегледања свих вежби за слет у Љубљани”, у средиште Врбаске бановине долазио је савезни предњак брат Рафаел Бан, са сестром Јеленом Бан.[1323]

Пошто је запажен мањак „квалификованих женских предњака” у бањалучкој соколској жупи, одлучено је да се од 15. јула до 3. августа 1933. у интернату Учитељске школе одржи „течај за чланице”. Био је то први женски „предњачки течај”, а похађале су га 24 будуће соколице, које су након завршене обуке стицале право да у року од шест мјесеци полажу тзв. предњачки испит.[1324] Услиједила је јавна вјежба на излету у Слатини. Био је то велики соколски догађај. У то бањско мјесто се слило мноштво сокола и соколица. Вјежбу су „веома лепо извели нараштаји” уз присуство много свијета, „нарочито тежака из околних села”.[1325]

За десети рођендан старјешине Сокола Краљевине Југославије, престолонасљедника Петра II Карађорђевића, 6. септембра 1933, Просвјетни одбор Соколског друштва Бања Лука приредио је прославу.[1326] Бањалучки соколи активно су учествовали и у преносу костију родољуба страдалих у знаменитом Велеиздајничком процесу. О томе пише *Соколски гласник*, наглашавајући да се на споменутом процесу судило многим онодобним соколима, те да је Соколско друштво учествовало у овој свечаности са „целокупним својим чланством у одорама и тако мртвој браћи и народним борцима одало дужну пошту”.[1327]

Од 10. до 17. септембра 1933. поново је организована недјеља соколске штампе, када је спроведена фронтална, свеобухватна кампања у свим соколским организацијама, али и у школама, читаоницама, кафанама гдје се читају новине, у циљу боље прође соколске

[1323] Новине су у десетине наврата преносиле детаљна упутства и информације у вези са повластицама за вожњу, припремом слета и другим организационим питањима. По повратку са слета, управа Жупе истицала је неажурност неких соколских организација из Бановине, али и похвале соколским четама своје жупе „на уредности и и дисциплини” за вријеме слета у Љубљани. *ВН*, 14. мај, 26. мај, 8. јун, 14. јун, 2. јули и 9. јул 1933, стр. 2, 4. и 5; *Соколски гласник*, бр. 27/1933, стр. 1–3.

[1324] Теоретски дио течаја одржан је у Хигијенском заводу, практични у соколани, а прехрана у конвикту Учитељске школе. Поменути течај је отворио др Стево Мољевић, који је, истичући потребу Соколске жупе за соколицама, сачинио читав есеј о значају жене у историји, од чврстих Спартанки, преко мајке браће Грах, Мајке Југовића и Косовке дјевојке, до тога времена. Након 120 часова, које је држало осам стручних предавача, одржани су пробни испити. *ВН*, 12. јул и 5. август 1933, стр. 3.

[1325] Услиједило је весеље уз тамбуре, које је потрајало до мрака. *ВН*, 9, 12, 29. и 30. јул 1933, стр. 5, 3. и 2, 2. и 5, затим 5. август 1933, стр. 3. и 4. и 4. новембар 1933, стр. 2; *Соколски гласник*, бр. 32/1933, стр. 5.

[1326] Након смотре на Бањалучком пољу, уприличени су дефиле и академија. Како је писао *Соколски гласник*, „вежбе су прилично слабо успеле”. *ВН*, 6. септембар 1933, стр. 2; *Соколски гласник*, бр. 38/1933, стр. 3.

[1327] *Соколски гласник*, бр. 38/1933, стр. 2.

штампе у цијелој Бановини. Како сазнајемо, у то вријеме бањалучко Соколско друштво имало је укупно 88 претплатника на разна соколска гласила, што је било и прихватљиво у поређењу са стањем унутар бановине, гдје је било соколских организација без иједног претплатника. Почетком сљедећег мјесеца, Соколска жупа Бања Лука се обратила свим соколским организацијама у Бановини налажући им да се, у складу са расписом Сокола Краљевине Југославије, претплате на *Соколску просвету*, лист који је те године почео излазити и који је „огледало соколског просветног рада". У тој акцији веома активне су биле и *Врбаске новине*, које су доносиле чланке под насловом „Ширите соколску штампу". Неколико мјесеци раније, Соколска жупа је одлучила да формира и „жупску збирку фотографија", те је молила чланове, друштва и чете да пошаљу Просвјетном одбору своје фотографије са приредаба, академија, излета, таборовања, итд. Истовремено се сугерише соколским организацијама да и оне воде сличне збирке, „јер су оне од изузетне важности за историју Соколства".[1328]

Како су штуро писале *Врбаске новине*, др Стево Мољевић је септембра 1933. поднио оставку на мјесто старјешине соколске Жупе. Разлози овакве изненадне Мољевићеве одлуке нису саопштени. У сваком случају, управа Жупе је оставку примила на знање. И *Соколски гласник* је писао да се управа повјерава првом замјенику Лазару Марковићу, који је иначе и члан ревизионог одбора Савеза сокола Краљевине Југославије.[1329]

По налогу из Савеза, све жупе гдје за то постоје услови, имале су током зиме 1933/1934. покренути оснивање скијашких секција. Међу соколима Врбаске бановине, том налогу су се први одазвали чланови Соколског друштва Бања Лука и још јануара 1933. најавили покретање течаја, те отпочели упис кандидата. Речено је и да ће убрзо кренути теоретска обука коју ће спроводити Милош Волк, а „излазак на терен" биће чим падне снијег.[1330] Септембра те године објављен је и „Правилник скијашког отсека", који је сугерисао жупама како да се организују, уз напомену да се поради на набавци скијашке опреме те да скијашка

[1328] Колико нам је познато, када је ријеч о бањалучким соколима, ова збирка фотографија није сачувана. Југословенски соколи су тада издавали: *Соколски гласник, Соко, Соколић* и *Наша радост*, а Просвјетни одбор Сокола Краљевине Југославије је покренуо и лист *Соколска просвета*. *ВН*, 1. новембар, 2. и 12. децембар 1933, стр. 2. *ВН*, 14. мај и 8. децембар 1933, стр. 3 и 4.
[1329] *ВН*, 23. септембар 1933, стр. 3; *Соколски гласник*, бр. 39/1933, стр. 2.
[1330] *Правда*, 17. јануар 1933, стр. 12.

друштва из једне жупе могу примати и скијаше из других друштава исте жупе.[1331] Тако су бањалучки соколи покренули оснивање скијашке секције, са циљем да развијају овај зимски спорт „на бијелој пољани", који би соколима могао бити „допуна тјеловјежбе", али и „врло добро васпитно средство, којим сваки појединац јача себи вољу и живце". Активности у вези са оснивањем секције водио је соколски начелник Милан Пухало, а за предсједника секције изабран је Жарко Маџарац. Договорена је набавка скијашке одјеће и опреме.[1332]

Пред саму Нову 1934. годину Соколско друштво Бања Лука отворило је и клизалиште. Оно се налазило на љетном вјежбалишту, поред Соколског дома.[1333] Наредне године, на иницијативу неколико бањалучких сокола и уз подршку артиљеријског поручника Гашпара Ивановића, у Соколском друштву основана је и јахачка секција која је наредног мјесеца бројала 18 чланова. Циљ ове секције је да се код сокола развије „љубав према коњу и коњском шпорту".[1334]

Бањалучки соколи су, као и ранијих прилика, учествовали у обиљежавању дана уједињења. Тако је било и 1. децембра 1933. И овај пут на пријеподневној академији у позоришту, дворана је била дупке пуна средњошколаца и пријатеља соколства. Преко дана су продаване соколске значке а приход је ишао за грађење Соколског дома. Навече је уприличена забава у Банском двору на коју „само позвани имају приступ", с тим да „чланови Соколског друштва не требају позива." Била је то демонстрација моћи нове државе и њене идеологије, као и соколства. Замјеник старјешине бањалучке соколске жупе Лазар Марковић, кликтао је паролу: „Један народ, један краљ, једна држава, једно соколство" и додавао: „Соколство је наша нова вера".[1335]

[1331] *ВН*, 21. и 22. септембар 1933, стр. 2.

[1332] Крајем те 1933, из Жупе су слали распис у коме су преносили да се јануара наредне године у Бохињу организује скијашко такмичење, те се апелује на чланове друштава да пријаве такмичаре „ако желе узети учешћа". Вјерујемо да је ово подстакло љубитеље скијања у Бањој Луци да убрзају активности у вези са оснивањем ски клуба, до чега ће доћи управо те зиме, 1933/1934. *ВН*, 8. октобар, 1, 9, 19. и 24. децембар 1933, стр. 2, 3, 4. и 12; те 18. јануар 1934, стр. 4.

[1333] Радило је сваки дан од 14 до 21 сат. Улазница је била један динар за чланове а два за „нечланове", с тим да су сви послије 17 сати доплаћивали још по динар „за светло". *ВН*, 24. децембар 1933, стр. 12.

[1334] Часови јахања одржавани су три пута седмично, а за све те активности израђен је посебан правилник и план рада. *ВН*, 11. јануар 1935, стр. 2.

[1335] Вечерња забава била је ревија „најмодернијих и најлепших тоалета и одела", а бифе је био „снабдевен са свим пићима и мезетлуцима". Велика дворана Банског двора била је „лепо декорисана свежим цвећем", а све просторије „расветљене великим бројем сијалица, тако да је све пливало у мору светла". Гардеробе су биле „снабдевене потребним вешалицама". На забави су нараштаји и подмладак сокола извели „нарочите

Да се у бањалучкој соколској организацији интензивно радило потврђују чак 23 тачке дневног реда са сједнице управе одржане 4. децембра 1933. Неколико дана раније завршена је друга „идејна школа”[1336] за 40-ак нових чланова, чиме су нови кандидати стекли право да постану „дефинитивни чланови друштва”. Наиме, бањалучко Соколско друштво је по инструкцији Савезног просветног одбора одлучило да два пута годишње организује тзв, „идејне школе” у којима би се учила соколска идеологија, историја соколства и гимнастике, савремени задаци соколства, утицај тјеловјежби на тијело и дух, соколска организација и трезвеност у соколству.[1337]

Просвјетни одбор бањалучке соколске жупе усвојио је још 1932. четворогодишњи план, по коме би се покренула тзв. „Просветна школа”, у почетку за 20–30 „слушача”. Наиме, соколи би организовали тродневне курсеве „за спремање стручних соколских просветних радника”. Међутим, соколска друштва по бановини била су сиромашна, а ни Жупа није имала снаге да сама сноси терет те школе. Помоћ је нађена код управе учитељског интерната и у Хигијенском заводу. Тако је, коначно, прихваћен приједлог жупског „просвјетара” Уроша Грбића, са скупштине одржане у марту 1933, па је половином децембра 1933. жупски Просвјетни одбор организовао „просвјетну соколску школу”, да се соколима задуженим за просвјетни рад обезбиједи основна обука за рад у својим друштвима и четама.[1338]

вежбе”, а игранку је отворила „г-ђа баница”. Потом се развило весеље „до касно у ноћи.” У организацији ове прославе, нарочито томболе, бањалучким соколима помогле су и многе трговачке и друге радње, те појединачни грађани, па су им се соколи преко *Врбаских новина* јануара наредне године јавно захваљивали. Поводом тог празника *Врбаске новине* су 29. новембра објавиле и поему „Југословенском Соколу” Исаије Митровића. *Соколски гласник*, бр. 1/1934, стр. 3; *ВН*, 25, 29. и 30. новембар и 1. децембар 1933, стр. 2. и 4, те 17. јануар 1934, стр. 4.

[1336] Прва је била у јуну. *Соколски гласник*, бр. 27/1933, стр. 9; *ВН*, 25. новембар и 9. децембар 1933, стр. 4. и 3.

[1337] „То није школа, права школа, то су братски разговори оних, који Соколству приступају с онима, који су већ у њему”, писале су *Врбаске новине*. Предавачи су били Мољевић, Мурадбеговић, Цисарж и др Стјепановић. *Соколски гласник*, бр. 27/1933, стр. 9 и бр. 1/1934, стр. 3; *ВН*, 12. мај 1933, стр. 5; 9. јун и 9. и 15. децембар 1933, стр. 3.

[1338] „Настамба је удешена у малој дворани Соколског дома за браћу а у Хотел-Паласу за сестре”, а храна је договорена „код госпође Госпаве Ђајић”. Тридесетак полазника су током тродневне обуке слушали 20-ак предавања, од историје соколства, тјеловјежбама, здрављу и заразним болестима, хигијене, трезвењаштва, народног просвјећивања и васпитање дјеце, до просвјетног рада, штампе и позоришта. На крају, уприличена су у предавања о соколској статистици, таборовању и излетима, а изведен је и један практичан час. Предавачи су били: Мурадбеговић, Перенчевић, др Перо Стјепановић, П. Милошевић, Л. Марковић, Рудолф Слуњски, Милош Волк, Славиша Вајнер, др Петар Трумић и Миодраг Петровић. Након окончања курса, полазници су посјетили споменик „велеиздајницима” на православном гробљу, гдје им је говор одржао „брат” Лазар Марковић. *ВН*, 16. март и 16. децембар 1933, стр. 7–8. и 6. и 6. јануар 1934, стр. 2.

Почетком 1934. бањалучко Соколско друштво и даље предводи Јован Перенчевић, а секретар је Сторели. Они су предсједавали скупштином 28. јануара. Из извјештаја друштвених функционера могло се видјети да је Друштво у претходној године остварило лијеп напредак. На чело Друштва поново је дошао др Перенчевић. Наредног мјесеца бањалучки соколи изгубили су свог првака и доживотног почасног старјешину, Мићу Баслаћа. Он је умро 3. фебруара 1934. у 81. години, као један од најпознатијих Бањалучана. Овај „пионир соколства" био је „редак пример несебичности и поштења".[1339]

Соколи Југославије су по Закону о устројству војске и морнарице и наредби ресорног министра из јануара 1934. имали могућност краћег војног рока за 90 или 45 дана. За скраћење од три мјесеца предуслов је био три године континуираног соколског стажа о чему је увјерење издавала надлежна жупа.[1340] Ипак, вјерујемо да је ова олакшица допринијела популарности соколског покрета у краљевини, па и у Бањој Луци. Узгред, соколски поздрав био је „здраво". Тиме соколи желе једни другима „оно што је највише и најпотребније" – здравље. И то не само у физичком „него и душевном и моралном", као „чврсту и трајну крепост". Осим тога, тај поздрав је и интиман, и демократичан, јер важи за све, без обзира на доб или друштвени статус, па и хијерархију у самим соколима.[1341]

Половином марта 1934. бањалучка Соколска жупа одржала је своју редовну скупштину у Вијећници Банског двора. Прије тога, у Соколском дому одржан је збор начелника Друштва, на коме је припремљен извјештај за скупштину. Занимљиво је да је Скупштини присуствовао изасланик Сокола Краљевине Југославије, чувени архитекта Момир Коруновић.[1342] Скупштину су водили замјеник старјешине Жупе Лазар Марковић, те

[1339] Сахрана је обављена „уз огромно учешће грађана свих вероисповести". У самој сахрани учествовали су соколи. Уз ковчег је ишла почасна соколска стража, а пред црквом од њега се опростио старјешина бањалучких сокола Јован Перенчевић. На гробљу од Баслаћа говором се опростио Стево Мољевић, који је подсјетио на његове заслуге за соколство и на чињеницу да је због свог патриотизма покојник био суђен на „велеиздајничком процесу", као „једини Бањалучанин старог кова". *ВН*, 23. и 25. јануар, те 4, 6. и 7. фебруар 1934, стр. 1, 2, 3, и 4; *Соколски гласник*, бр. 10/1934, стр. 3.

[1340] Међутим, процедура за остваривање ове погодности била је веома сложена и, на крају, зависила је од мишљења, односно, оцјене војнику претпостављених официра. *ВН*, 3. март 1934, стр. 4.

[1341] Зато, „деци, која су наша љубав, нараштају, који су наша нада и члановима који су наша снага, упућујемо увек и са подједнаком љубављу наш поздрав 'Здраво'", говорила је Смиља Грбић пред бањалучким соколима1934. године. *ВН*, 27. јануар 1934, стр. 2.

[1342] Коруновић, творац српско-византијског стила у архитектури, био је у комисији за одабир пројеката Банске управе и Банског двора, па је и раније долазио у Бању Луку. Има чак мишљења да су рјешења тих здања де факто његов рад, иако их он не потписује. Слично би се могло рећи и за Соколски дом у Бањој Луци. З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 53, 177.

секретар Златко Пувачић. Изабрано је и ново руководство, а за старјешину Жупе именован је дотадашњи замјеник Лазар Марковић.[1343]

Као и сваке године, као „доказ" добрих односа државе и хрватског народа, соколи су крајем априла обиљежили Дан Зринских и Франкопана. Тако је било и 1934. У Народном позоришту је припремљена свечана академија, на којој је Рудолф Слуњски говорио о тим хрватским великашким породицама и то као о „југословенским неимарима". Потом су чланови извели неколико вјежби а тамбурашки збор неколико нумера.[1344] Колико је та слога била стабилна и искрена, цијели свијет ће чути неколико мјесеци касније из Марсеја.

Убиство краља Александра био је велики ударац за Краљевину Југославију и, засигурно, хладан туш за соколе. Показало се да је југословенска заједница веома рањива, а у редове сокола почеле су се увлачити сумње и неспокојство. Поводом атентата, 14. октобра 1934. бањалучки соколи организовали су „свечану комеморативну седницу" у дворани Палас.[1345] Наредних мјесеци све соколске манифестација биће у знаку жалости. И на дан уједињења и соколски празник, први децембар 1934. био је у сјени убиства краља Александра, па је у Бањој Луци „прослављен у мањем обиму него до сада": уприличена је само сједница, на којој је старјешина жупе инжењер Марковић одржао пригодан говор, а нови соколи положили заклетву младом краљу Петру II Карађорђевићу.[1346]

Цијели децембар 1934. посвећен је социјалној акцији са циљем помагања сиромашних, болесних и незапослених сокола, а нарочито у корист сиромашне соколске дјеце. Продавана су „соколска срца" и сакупљани прилози, па је децембар био „месец соколског братства и милосрђа". Посљедњих дана 1934. Социјални одсјек бањалучког Соколског друштва одржао је сједницу под предсједавањем инжењера Славише Вајнера. Констатовано је да је акција соколског милосрђа добро успјела, поготово ако се има у виду да су сличне акције спроводила и друга друштва. У тој акцији продато је око 650 комада „соколског срца" по

[1343] Из извјештаја се видјело да у жупи дјелује 25 чета са преко 800 чланова, 29 чланица, 91 нараштајац и 289 дјеце. За секретара је поново изабран Златко Пувачић, за благајника Рудолф Цисарж, за начелника М. Пухало, за начелницу Љепосава Гутман, за просвјетара Хасиб Мурадбеговић, референт за сеоске чете је постао Петар Трумић, а статистичар Миодраг Петровић. *ВН*, 8. и 16. март 1934, стр. 4 и 3.

[1344] *Правда*, 5. мај 1934, стр. 10.

[1345] На њој је „брат Мурадбеговић" одржао предавање о покојном краљу пред око 400 посјетилаца. *ВН,* 8. фебруар 1935, стр. 3.

[1346] *Соколски гласник*, бр. 1/1935, стр. 3; *ВН*, 8. фебруар 1935, стр. 3.

два динара, а у акцији је прикупљено преко 4.000 динара. Осим тога, прикупљено је разних прилога „у нарави”, који су подијељени сиромашним члановима. Са друге стране, соколи су се могли похвалити да сада имају и тамбурашки збор, који се те године такмичио у Сарајеву на фестивалу у оквиру соколског слета. Друштво је учествовало и на слету у Загребу, гдје су управо бањалучки соколи били на челу дефилеа свих 25 жупа. Приходи те године били су око 41.000 динара а расходи око три хиљаде мање. Планирани буџет за наредну, 1935. годину био је много већи – скоро 57 хиљада динара.[1347]

Уз пригодан говор старјешине Друштва др Јована Перенчевића другог дана 1935. бањалучки соколи уселили су у велику дворану Соколског дома, те су тако и радови у приземљу приведени крају.[1348] Бањалучки соколи су сада имали своју дворану, што им је умногоме олакшавало рад. То се видјело већ код редовне скупштина Соколског друштва 3. фебруара, која је одржана у новом Соколском дому „пред лепим бројем чланства”. Жупу је представљао Лазар Марковић, а сесију је водио старјешина Јово Перенчевић, који је подсјетио да су управо на тај датум, 1915. године, због судјеловања у Сарајевском атентату, „јустифицирана три брата сокола” – Вељко Чубриловић, Мишко Јовановић и Данило Илић. Сјетио се Перенчевић и сокола који су их претходне године напустили, а то су Мићо Баслаћ, Вељко Вујасиновић, Лепосава Коларевић и Чедо Ковачевић. Из извјештаја се видјело да је Друштво у претходној години имало два „јасно омеђена периода” – до „марсејске трагедије” и након ње.[1349] Соколско друштво је конституисао и „предњачки збор” за чијег је начелника изабран учитељ вјештина у Женској гимназији Јосип Новак са 15-ак сарадника и сарадница. Израђен је и план рада за ту годину. Неколико дана касније, одржани су први „предњачки часови” у тој години.[1350] Наредног мјесеца држана је редовна скупштина Жупе. Изабрана је нова управа са дотадашњим старјешином Лазаром Марковићем на челу.[1351] Занимљиво је

[1347] *ВН*, 17. јануар и 8. фебруар 1935, стр. 3; *Соколски гласник*, 33–34/1934, стр. 11.
[1348] Остало је да се заврше послови на спрату, ограда и фасада. *Соколски гласник*, 1/1935, стр. 3.
[1349] Послије убиства свог патрона у Француској, посао сокола се ограничио на „технички рад”. *ВН*, 8. фебруар 1935, стр. 3; *Правда*, 13. јун 1937, стр. 10.
[1350] *ВН*, 13. и 19. фебруар 1935, стр. 3; *Непотпуна женска државна реална гимназија у Бањој Луци. Годишњи извјештај за школску 1935–1936*, Бања Лука 1936, стр. 11.
[1351] За његове замјенике изабрани су Душан Будисављевић, Фердо Шлајмер и Јован Перенчевић, за начелника Милан Пухало а за његове замјенике Урош Стефановић и Славиша Вајнер итд. *Соколски гласник*, бр. 13/1935, стр. 3; *ВН*, 2. мај и 8. новембар 1935, стр. 3.

да је на скупштини дошло до подјеле око приједлога да се укине завјет трезвености при полагању заклетве, него да се „соколске чете оснивају на бази трезвености”.[1352]

Као и свих претходних година поводом дана Зринских и Франкопана, Соколско друштво Бања Лука организовало је и крајем априла 1935. академију, прву те године у „властитом дому”. Академија је уз „рекордну” посјету отворена државном химном, коју је одсвирао соколски тамбурашки збор под вођством Вјекослава Калеа.[1353] Мјесец дана касније, завршен је још један предњачки течај, који је похађало 35 чланова и чланица из цијеле жупе. Осим напорног рада, течајци су имали неколико излета: у Ребровац, са тамбурашким збором, у траписте, гдје су видјели производњу тјестенине, те обилазак Банског двора и Музеја Врбаске бановине, а на крају течаја и „опроштајно село” у хотелу Палас. Крајем тог мјесеца Соколско друштво организовало је у своме дому прво вече са игранком те године.[1354] Наредног мјесеца Соколско друштво је заједно са Реалном гимназијом на стадиону „Крајишника” приредило јавни час.[1355]

Соколско друштво Бања Лука организовало је 5. октобра 1935. проширену сједницу управе а поводом годишњице смрти краља Александра. Договорено је да комеморација буде 9. октобра прије подне а по упутствима које је издао Савез. У њима је речено да се одржи „свечана седница” те широка специјална акција под именом „Дан соколског братства” и „Дан поста”. Потоње значи да сви соколи тога дана треба да „сведу своје оброке на најнижу меру како би настала уштеда на издацима на јелу и то код деце и нараштаја од најмање

[1352] Закључно са посљедњим даном прошле године, Жупа је бројала 27 друштава и 46 соколских чета. Бањалучко Соколско друштво имало је седам чета. Занимљиво, Бихаћ је имао 12 чета. *ВН*, 11. и 30. јануар 1935, стр. 2 и 3.

[1353] Предавање у „спомен погибије народних мученика” држала је госпођица Винка Сторели, соколски првак и гимназијска професорица. „Просте вежбе” извела су мушка и женска дјеца која су „у својим црвеним кошуљама и једноставним соколским хаљинама побудила код присутних многог интересовања и љубави”. Једна од „најлепших и најпрецизније изведених вежби, са много разумевања и љубави за наше народне мотиве”, била је тачка „Југословенски мотиви” коју су изводиле нараштајке уз пратњу сестре Дебељак „на гласовиру”. *Соколски гласник*, 20/1935, стр. 4; *ВН*, 8. фебруар, 1. и 3. мај 1935, стр. 3.

[1354] Улазнице су биле од 5 до 15 динара а приход је намијењен у корист фонда за љетовање нараштаја и дјеце наредног љета. *ВН*, 23. мај 1935. стр. 3; *Соколски гласник*, 25/1935, стр. 3.

[1355] Велика соколска поворка, праћена „Жељезничком глазбом из Сиска”, кренула је испред Соколског дома, па улицама центра ка вежбалишту на Бањалучком пољу. На стадиону су трибине биле заузете до посљедњег мјеста, а гледаоци су посебно задовољни били општим наступом нараштајаца, а њих преко 500 створило је праву слетску слику. *ВН*, 4. јун 1935, стр. 1.

једног динара, код одраслих од 3 динара". Те уштеде соколи су требали предати благајнику Цисаржу или у радњи Уроша Стефановића.[1356]

У прослави рођендана краља Петра II Карађорђевића, септембра 1935, бањалучки соколи су, свакако, имали видно мјесто. Друштво је у Соколском дому приредило „свечану манифестациону академију", која је „успјела изнад очекивања".[1357] Наредног мјесеца новине су преносиле да су бањалучки соколи у низу састанака и сијела одржали и три предавања: „Живот и рад Блаженопочившег Краља Александра", „Жена и соколство" и „Живот и рад пок. Васиља Грђића", за наредну седмицу најављено је предавање о Илирском покрету. Предавачи су по правилу били чланови соколског друштва. На самом крају 1935. Соколска жупа најавила је да ће у другој половини јануара на Оштрељу организовати осмодневни „смучарски течај".[1358]

И за 1. децембар 1935. соколи су спремили свечану сједницу Жупе, Друштва и забаву.[1359] Већ сутрадан почео је нови предњачки течај, који је отворио старјешина Жупе, Лазар Марковић. Течај се одржавао у једној војној згради 33. пјешадијског пука у Врбас логору. Вођа течаја био је Петар Волк. Полазници су имали сваког дана око 10 сати теоретских предавања и практичних вјежби, а ред, чистоћу и дисциплину одржавали су сами течајци. Својим одговорима сви течајци су задовољили и комисију и присутне госте.[1360]

[1356] Као и претходне године, прикупљање новца вршиће се и продајом познатих „Соколских срца" на улицама, као и сакупљањем новца и намирница које ће се касније дијелити сиромашним. Из управе су позивали чланове да дођу сви у соколану у празничним одијелима. *ВН*, 9. октобар 1935, стр. 6.

[1357] СПД „Јединство" извело је химну „Боже правде" а затим, соколи свих категорија, неколико вјежби. Завршено је весело: соколски збор је отпјевао неколико соколских и словенских пјесама а „Јединство" је затворило академију. *ВН*, 8. септембар 1935, стр. 3.

[1358] Право учешћа имали су сви чланови и нараштајци. Превоз жељезницом је у пола цијене, дневна прехрана коштала је 15 динара а за смјештај ће се побринути Соколско друштво Оштрељ. *ВН*, 1. новембар и 29. децембар 1935, стр. 2 и 3.

[1359] Позиви су објављени у новинама, уз напомену да су улазнице од пет до двадесет динара, а „одело празнично". На свечаности су нови чланови положили заклетву, нараштај преведен у чланство а дјеца у нараштај. Навече је организована забава, на којој су присуствовали и бан Кујунџић са баницом, генерал Плесничар са супругом, те многи други представници банске и градске власти и разних институција. Након сједнице услиједила је забава а како је и најављено, у програму су учествовали музика 33. пјешадијског пука, „Јединство" и пјевачко друштво Жељезничара „Врбас". *ВН*, 1. децембар 1935, стр. 3.

[1360] Средином децембра организовани су испити, којима су присуствовали изасланик бана, генерал Плесничар и руководство Жупе. Тридесет кандидата полагало је следеће испите: Соколска идеологија (испитивач Хасиб Муратовић), Соколство и село (Лазар Марковић), Историја гимнастике и соколства (Милан Перенчевић), Организација и управа (Рудолф Цисарж), Хигијена и прва помоћ (др Перо Стјепановић), Методика соколског узгоја (брат Милан Пухало), Стројеве вјежбе и лака атлетика (Урош Стефановић), Систем, просте вјежбе и остали практични рад (Милош Волк), Руковање оружјем (потпоручник Бранко

Фебруара 1936. организована је редовна, годишња скупштина бањалучког Соколског друштва на којој је, послије „читаве борбе” изабрана нова управа по вољи „вежбаћег чланства”. За старјешину је поново изабран др Јово Перенчевић, судија Среског суда у Бањој Луци.[1361] Убрзо је формиран и засебан Просвјетни савјет, за задатком да организује пригодна предавања и да се стара о соколској библиотеци, прати штампу и сакупља исјечке из новина о Жупи. Осим др Перенчевића, у овом савјету било је десетак угледних Бањалучана.[1362] Конституисан је и Предњачки збор: за начелника је изабран Фрањо Шустер, за првог замјеника Јосип Новак, за другог Јово Живковић, а за начелницу Нина Поповић.[1363]

Првог фебруара 1936. бањалучка соколска жупа најављује да ће се у седмици у коју пада 24. мај, односно, Свети Ћирило и Методије, организовати недјеља народног здравља, а најављивана су предавања и поуке о здрављу, када ће се нарочито посветити пажња чистоћи, понајприје соколских просторија, справа и униформи. Наредног мјесеца одржана је сједница управе Соколске жупе и предњачког збора на којој је планирана прослава 30 година од оснивања Друштва и коначно усељење Соколског дома. Договорено је да се свечаност обави 13. и 14. јуна, те да здање добије име „Дом Витешког Краља Александра I Ујединитеља”. С обзиром да се очекивало учешће великог броја сокола, договорена је и набавка свечаних соколских униформи на отплату. За послове у вези са припремом ове манифестације изабран је Приређивачки збор са др Јовом Перенчевићем на челу.[1364]

Димитријевић), Задругарство и сточарство (Милан Јанковић), Господарска управа задруге (Душан Кандић), Књиговодство и вођарство (Фрањо Шмид), Задружно и пољопривредно законодавство (Милош Станичић). *Соколски гласник*, 2/1936, стр. 3; *ВН*, 6. и 18. децембар 1935, стр. 2 и 3.

[1361] За замјенике су изабрани Јово Томић и Рудолф Цисарж, за секретара Ж. Предић, за благајника Ј. Томић, за начелника Фрањо Шустер; у Управу су још ушли: Јосип Новак, Јово Живковић, Лазар Марковић, Мирослав Лехнер, Новица Вејновић, Владо Благојевић, Фрањо Шебор, Урош Стефановић, Душан Симић, Љубо Живковић, Милан Перенчевић и Никола Станишић. *ВН*, 7. и 14. фебруар 1936, стр. 3.

[1362] То су: генерал Душан Михајловић, професор Наим Ћејван, професор Владо Тривић, др Вјеко Калеа, Новица Веиновић, Фрањо Шустер, Деса Ђорђевић, Грета Дебељак и Нина Поповић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 271.

[1363] Најављено је да ће се интензивирати рад на оспособљавању будућих соколских предњака, а истовремено неколико чланова је искључено из Друштва „ради неуредности а неколицина опоменута је писмено”. *ВН*, 13. фебруар 1936, стр. 3.

[1364] У поменути одбор именовани су и: Рудолф Цисарж, Јово Томић, инж. Бранко Јовановић, Јосип Новак, др Стево Мољевић, инж. Лазар Марковић, генерал Душан Михајловић, Арнолд Фишер, Милан Пухало и Урош Стефановић. *ВН*, 1. фебруар и 14. март 1936, стр. 3.

Редовна годишња скупштина Соколске жупе одржана је 6. априла 1936. На дневном реду били су уобичајени извјештаји, избор нових чланова управе, ревизора и суда части. За прије подне планиран је „збор друштвених начелника и просветара" а навече соколски састанак", уз луткарску представу и тамбурашки збор.[1365] За старјешину жупе је поново изабран Лазар Марковић.[1366]

Половином априла 1936. у Соколском дому је отворена несвакидашња изложба под именом „Национални храм".[1367] Изложба је до тада гостовала у Београду, Сарајеву, Тузли, а и Бањој Луци је привукла велику пажњу, па су њеном отварању присуствовали сви значајни представници власти: бан Кујунџић са помоћницима и свим начелницима, генерал Ђукић са неколицином официра, старјешина Соколског друштва Лазар Марковић, директори свих средњих школа, представници витешких, националних и културних установа и привреде.[1368] Занимљиво је да је крајем априла 1936. Просветни одбор Савеза сокола

[1365] Скупштини су присуствовали изасланици Савеза из Београда, а отворио ју је старјешина жупе Лазар Марковић. Извјештај је поднио тајник Златко Пувачић, те начелник Милан Пухало, потом потпредсједник просвјетног одбора Жупе Хасиб Муратбеговић, жупски статистичар Миодраг Петровић и благајник Рудолф Цисарж. Потврђена је и организација Жупе на четири окружја: приједорско, бихаћко, дрварско и бањалучко а изабрани су и начелници тих окружја. *ВН*, 5. април 1936, стр. 2.

[1366] За замјенике су изабрани Душан Будисављевић, Федор Шлајмер и Јово Перенчевић; за тајнике Златко Пувачић и Божо Мезулић, благајника Рудолф Цисарж; за начелника је изабран М. Пухало, за замјеника начелника Урош Стефановић и Мирко Пелексић, за начелницу Лепосава Гутман, за замјеницу начелнице Здравка Стојановић и Нина Поповић. За предсједника Просвјетног одбора изабран је Хасиб Муратбеговић, предсједник С. о. др Томо Толаци; предсједник З. о. др Славко Пишетиљић; референт за чете У. Стефановић; статистичар Миодраг Петровић. За чланове управе изабрани су: Душан Михајловић, др Петар Трумбић, Ристо Мисита, Светозар Бранковић, Драго Секанина, Славко Флегар, Драгољуб Шарић, др Мирко Суботић, др Павао Гутман, инж. Виктор Синковец, Иван Флегнер и Петар Билбија. За замјенике чланова управе изабрани су: инж. В. Славић, инж. М. Милошевић, Паво Уремовић и Драга Зурунић. За ревизоре изабрани су: Јово Томић, Павле Босиљчић, Стјепан Сериков, Драго Дрча и Светислав Поповић. За замјенике ревизора: Мухамед Бурзић и Мурадин Џинић. У суд части изабрани су: др П. Стјепановић, др Ј. Перенчевић, др Мића Бранисављевић, Љубиша Поповић, Јово Месељић и Рајко Милић а као њихови замјеници: Перо Радетић, Душан Симић, Фрањо Вучак и Марко Марковић. *ВН*, 8. април 1936, стр. 2.

[1367] Аутор изложбе Радојица Никчевић био је политички заробљеник, зеленаш, покајник. Познат је и по томе што је направио гусле краљу Александру. Изложбу, ту апологија југословенства у слици, ријечи, резбарији, „ремек дјело југословенске умјетности националног карактера" начинио је за вријеме издржавања затворске казне. *ВН,* 10. април 1936, стр. 1.

[1368] Изложба је, како су писале новине, толико импресионирала Бањалучане, да је се „нису могли довољно нагледати". Тих неколико стотина експоната, „сви од првокласног националног и културно-просветног значаја, све сами историјски датуми, чине савршен континуитет свих историјских национално-културних прегнућа", те у дјелу Никчевића, „формирају једну импозантну симболику најдубљег југословенског национализма". Тиме је умјетник „испевао свој најузвишенији еп", односно, историју Јужних Словена, од почетка до заједничке краљевине са династијом Карађорђевић. Он је приказао јунаке који су „топузима, копљима, ханџарима, џефердарима, сабљама и најзад топовима и бајонетима бранили част народа" али и „јунаке ума: представнике просвијећености и културе, јавне раднике и трудбенике свјетовне и духовне". Овај неумјерени хвалоспјев у *Врбаским новинама* зачињен је говором вршиоца дужности начелника Просвјетног одјељења Банске управе Дервиша Тафре, који је и отворио изложбу. Присутнима се обратио и

Краљевине Југославије додијелио награду од 2.000 динара Душану Ђ. Цветковићу, члану Народног позоришта у Бањој Луци, који се „поред уметничко-глумачког рада бави још и литературом". Он је награђен за позоришну игру у пет чинова „Соколска мајка".[1369] Као и сваке године, крајем априла Соколско друштво је и те 1936. обиљежавало годишњицу смрти хрватских великаша Зринског и Франкопана, који су „преваром намамљени и погубљени у Бечком Новом Месту". Најављена је академија за коју су се соколи спремали дуже вријеме а очекивана је и рекордна посјета. Већ неколико дана касније, ваљало је поћи на Ђурђевдански уранак, који је овај пут уприличен на Петрићевцу.[1370]

Да су соколи имали повлашћен статус у оновременом друштву, лијепо илуструје чланак из „Соколског весника", прилога у *Врбаским новинама*, крајем јуна 1936. У њему се, наиме, „свим братским друштвима и четама" даје на знање да се крајем наредног мјесеца у Шибенику организује слет, те да је за ту прилику Јадранска дирекција жељезница „Шипад" одобрила попуст за соколе од 50 до чак 90%, док је договорен и бесплатан превоз соколских справа и музичких инструмената.[1371] Претходног мјесеца новине су најављивале како ће бањалучки соколи учествовати „са својим чланством и такмичарима" на слету у Суботици,

---

Никчевић, објашњавајући како је налазио „у прошлости сваког појединог краја, свих племена и свих вјера грандиозне прилоге за своја визионарска надахнућа". Након свега неколико дана, изложба је пресељена у Учитељску школу, гдје ју је посјетио и митрополит Василије. Како су писале новине, тамо је „на захтјев грађанства" два пута одлагано њено затварање. *ВН,* 10–12, 16, 17, 24. и 25. април 1936, стр. 1, 2 и 3.

[1369] Овај Цветковићев текст ускоро је умножила позната бањалучка Штампарија Браћа Јакшић, као брошуру од педесетак страница. Просветар Соколске жупе Хасиб Мурадбеговић у Предговору каже како соколска литература „не обилује дјелима драмске умјетности", јер се сматрало да је соколство „неподесно за умјетничко стварање", али ето, има и изузетака какав је „стари соколски радник", какав је „брат Цветковић", па и „соколи-умјетници" почињу почињу да стварају у соколском духу. Радњу овог, наглашено пансловенског, југословенског и соколског комада, неријетко патетичног, Цветковић смјешта у предјугословенско вријеме, а није заборавио ни Бањалучки велеиздајнички процес, за чије оптуженике пише како су „сви вође соколства". (Панегирик), а све у духу гесла, како написа, да „Само слога Словене спасава", и поручује: „Нека на нашој поносној застави она слова значе: 'Само соколство Словене спасава'". Награда Савеза је осоколила аутора, па је дјело рекламирао и нудио свим соколским јединицама и члановима, обећавајући им да ће их оно „својим садржајем задивити". Занимљиво је да је још крајем 1936. отпочела припрема прославе 25 година рада Душана Цветковића, која је најављивана за јануар наредне године. Цветковић је до тада написао двадесетак позоришних комада, драма и сатира а један комад је назвао „Земљотрес у Бањој Луци. Шала у једном чину". Душан Цветковић, *Соколска мајка. Комад из соколског живота у 5 чинова (6 слика*, Бања Лука 1936, задња корица; *Соколски гласник*, бр. 34/1936, стр. 4. Душан Цветковић, *Соколска мајка...* стр. 2, 44; *ВН*, 13. мај, 17. јун и 17. децембар 1936, стр. 3, 12 и 17, те 5. јануар и 7. јул 1937, стр. 1.

[1370] Избор Петрићевца за излетиште обрадовао је неке носталгичне Бањалучане јер је то земљиште још од раније коришћено за „врбице, за теферичe и излете", гдје су дјеца „јели смокве и хлеб на Лазареву суботу и печену јањетину на Спасов дан". *ВН*, 30. април и 8. мај 1936, стр. 3.

[1371] Неколико седмица касније обзнањено је и да је Влада одобрила одсуство државним чиновницима који желе присуствовати том слету сокола на Јадрану. На слету је присуствовало 535 сокола из Бањалучке жупе. *ВН*, 27. јун и 16. август 1936, стр. 2. и 30. јун и 28. јули 1937, стр. 2; *Соколски гласник*, бр. 34/1936, стр. 1.

приредби у Великој Кикинди и „војничко-гимнастичарским свечаностима у Букурешту".[1372] Ускоро су бањалучки соколи грађанима приредили забаву на којој су приказивали вјежбе које ће се давати у Суботици и Букурешту. Потенцијалним путницима нудила се соколска значка којом се добијала повластица за вожњу и улазница на приредбе, а по цијени 30 динара за невјежбаче и 20 динара за вјежбаче. Зато и не чуди што је, предвођено старјешином Жупе Лазаром Марковићем, из Врбаске бановине за Суботицу путовало око 300 сокола.[1373] Млађи и мање имућни су у понуди имали пјешачење до Слатине, гдје су бањалучки соколи за Петровдан организовали јавни час и такмичења.[1374]

Ни наредних дана бањалучки соколи нису мировали. Напротив, организовали су такмичења мушке и женске дјеце, а мушки нараштај, њих 15-ак, спремао се за „соколско љетовалиште" у Кључу.[1375] У међувремену, бањалучки соколи су за Видовдан најављивали концерт свога тамбурашког збора, који се прославио на недавном савезном слету у Суботици, када је освојио друго мјесто. Велике заслуге за то имао је шеф оркестра Милош Амиџић. Концерт је планиран да се одржи „на терасама Соколског дома", а на програму су биле нумере које је збор изводио у Суботици.[1376]

На скупштини августа 1936. ССКЈ одлучио је да се од наредног рођендана младог југословенског суверена свечано прогласи почетак „Петровог петогодишњег плана". Био би то „почетак епохе великог и напорног рада свију соколских јединица", а све би се окончало

[1372] Тим поводом, апеловало се на „браћу и сестре такмичаре" да у својим четама обаве „друштвена и окружна натецања". *ВН*, 13. мај 1936, стр. 3.

[1373] Из саме Бање Луке пут сјеверне Војводине кренуло је по 17 вјежбача и вјежбачица, те 10 тамбураша, који ће на такмичењу освојити завидно друго мјесто. Осим Марковића, у вођству групе били су жупски предњак Милош Волк, Фран Шустер и жупска начелница Лепосава Гутеман. *Соколски гласник*, бр. 22/1936, стр.2; *ВН*, 5, 6. и 28. јун и 17. јул 1936, стр. 3. и 2.

[1374] Пјешачење из Бање Луке предвиђено је за „нараштајце" и „старију децу". Договорено је да се у исто вријеме тамо нађу и соколи из Клашница, Опсјечког, Лакташа и Врбање. У Слатини се окупило око 200 сокола, који су предвече задовољни кренули кућама. *ВН*, 28. јун, 5. и 17. јул 1936, стр. 3.

[1375] Да би се убрало штогод прихода за ово путовање, приређиване су академије. Осим тога, за све соколске групе, најављиван је *тајни* „поподневни пешачки излет". Наиме, соколи су испред Соколског дома кретали у три групе, а вође тих група ће успут добијати упутства, тако да ће се све групе обрести на „тајном излетном мјесту", гдје ће их чекати „јање на ражњу, тамбурашки збор друштва и лепо место за купање". *ВН*, 18. јул 1936, стр. 3.

[1376] По обичају, након концерта планирана је игранка. Тако је и било. Крајем јула 1936. тамбурашка секција Соколског друштва приредила је „велико сијело" на тераси Соколског дома. Биће то прва приредба на крову новоизграђеног Соколског дома. Очекивало се велико сијело па је спреман и богати бифе. *ВН*, 18. и 25. јул 1936, стр. 3.

септембра 1941, када ће се славити краљево пунољетство, а финале ове акције било би „дар југословенског Соколства Младоме Краљу када стане на снагу”.[1377]

Почетком октобра 1936. *Соколски весник* је донио вијест да се, као и сваке године, организују жупски предњачки течајеви за чланове и чланице свих друштава. Жупа је обезбиједила све издатке за рад, осим путних трошкова. Истовремено, најављиван је и течај за „воднике за децу и нараштаје” за крај мјесеца.[1378] Судећи по ријечима старјешине Жупе инжењера Лазара Марковића, Врбаска бановина је тада стајала „врло добро што се тиче соколства. Имамо велики број јединица и неколико хиљада вредних чланова”, говорио је Марковић.[1379] Већ наредног мјесеца организован је и „течај за вође соколских чета”, који је под вођством Милоша Волка трајао три седмице.[1380]

Прва забава у новом Соколском дому, и прије прославе усељења објекта, организована је на осамнаесту годишњицу уједињења, 1. децембра 1936, а као дио званичног програма прославе коју је организовала Банска управа. Тога дана око 11 сати уприличена је свечана сједница за цјелокупно чланство, као и „полагање соколског завета” за чланство које је приступило друштву претходних 12 мјесеци. Навече је организована споменута забава, на

[1377] Н. Жутић, *Соколи. Идеологија у физичкој култури..*, стр. 167–168; *ВН*, 26. август 1936, стр. 1.

[1378] Дванаестодневни течај за предњаке на крају је завршило 25 полазника. Они су били обавезни са собом понијети „прибор за јело (кашику, виљушку, нож), прибор за чишћење и умивање, ћебе, одело за вежбање са приглавцима, биљежницу и оловку”. Смјештени су у Соколском дому, гдје су „нарочито уређене постеље за спавање”, као и кухиња и трпезарија. Течај је био под вођством жупског предњака Милоша Волка а наставу су изводили соколски функционери. Осим програма „телесног узгоја”, изведен је и „програм рада у идеологији соколској, а нарочита пажња обраћана је народним играма, соколској литератури и просвети”. *ВН*, 1. и 10. новембар 1936, стр. 3. и 2.

[1379] Занимљиво је да је 4. октобра 1936. бањалучки жупски старјешина одржао „соколско радио-предавање” преко Радио Београда о теми „Жена – Соколица”. Соколи су углавном два пута седмично имали свој термин за слична предавања преко споменуте радио станице. *ВН*, 24, 30. и 31. октобар и 10. новембар 1936, стр. 2. и 3; *Соколски гласник*, бр. 38/1936, стр. 3.

[1380] Течај је из 11 друштава Врбаске жупе похађало 27 предњака, од којих 9 женских. Осим уобичајених потрепштина, течајци су овај пут требали понијети и свечано одијело, јер се ближила прослава 1. децембра, у чему су соколи традиционално учествовали. Обука се одржавала у касарни 33. пјешадијског пука. Течајци су осим „искључиво соколских предмета”, имали и предавања из сточарства, воћарства, мљекарства, задругарства. Посљедњи дан течаја предвиђен је за разгледање Фабрике дувана, Музеја, Банског двора и других знаменитости Бање Луке. Течај је завршен 6. децембра. Течај је био организован „на интернатској основи”. *Соколски гласник*, бр. 44/1936, стр. 2 и бр. 49/1936, стр. 2; *ВН*, 11. и 12. новембар и 19. децембар 1936, стр. 3.

којој ће наступати Татјана Тања Ливњаковић и Хинко Кале, Недим Шепић и професори Шајновић и Људевит Брозовић.[1381]

Бањалучко Соколско друштво приређивало је на други дан православног Божића 1937. академију у Соколском дому. На програму су били наступи тамбурашког збора, женског и мушког нараштаја, мушка и женска дјеца, те двојица чланова Народног позоришта.[1382] Мјесец дана касније, организована је и редовна годишња скупштина бањалучких сокола. На дневном реду биле су уобичајене тачке и „евентуалије". Скупштина је протекла „у најлепшем реду", а присуствовао јој је „велики број извршујућих и помажућих чланова". Предсједник Друштва др Јован Перенчевић предложио је – како је то био обичај – да се упуте „брзојавни поздрави" краљу Петру II, старјешини југословенских сокола, а сјетио се чланова Друштва који су умрли након посљедње скупштине. Извјештаје су поднијели: за тајништво Винка Сторели, за начелништво Нина Поповић, за просвјетни одбор Винка Сторели, за благајника Јово Томић, за статистичара Никола Станишић, за ревизиони одбор Ристо Џепина, те у име одбора за градњу Дома Јово Перенчевић. Изабрана је и нова-стара управа, са Перенчевићем на челу. У складу са поменутом „петољетком", ваљало је повећати број вјежбача свих категорија, појачати рад на селу, довршити Соколски дом, проширити и уредити вјежбалиште, купатила и вјежбалишта на Врбасу и изградити једну јавну задужбину у бањалучком срезу у сарадњи са осталим четама.[1383]

Почетком прољећа 1937. из соколске жупе су обавјештавали јавност да своју канцеларију напокон селе из Банског двора у Соколски дом, на први спрат. Да би задовољство било потпуно, додаје се и сљедеће: „У канцеларију увешће се ових дана и телефон". Крајем марта по први пут у новим просторијама Соколског дома одржана је и редовна скупштина Соколске жупе. Старјешина Лазар Марковић је био одсутан, па је предсједавао др Јован Перенчевић. Према извјештају, Жупа је тада бројала 27 соколских друштава и 64 сеоске соколске чете, са укупно око 9.500 чланова. Рад је био у духу и оквиру „Петрове петољетке" са којом се почело прошлог септембра. План је био да се у оквиру ове петогодишње акције у Жупи подигне 12 соколских домова и чак један „већи мост", те двије чесме и да се засади

[1381] Посјећеност је била велика а „концертни програм изведен је на опште задовољство". Забава и игранка су потрајале до три сата ујутро. *ВН*, 26, 28. и 29. новембар 1936, стр. 2. и 3.
[1382] Након програма планирана је игранка, томбола и „продаја бифеа". *ВН*, 7. јануар 1937, стр. 2.
[1383] *ВН*, 11. фебруар 1937, стр. 3.

10.000 садница вођа. Потврђено је да ће се 13. јуна те године у Бањој Луци одржати соколски слет, те да ће се тада и свечано отворити Соколски дом. На крају је и изабрана нова управа Соколске жупе Бања Лука. Лазара Марковића је на мјесту старјешине Жупе замијенио др Јован Перенчевић.[1384]

Припреме за велики соколски слет и свечано, коначно усељење Соколског дома, планирано за половину јуна 1937. године, трајале су мјесецима.[1385] Радови на Соколском дому, уистину, нису ишли планираним темпом, али су некако привођени крају. Недостајало је још око 200 хиљада динара. Како смо рекли, тада је притекло у помоћ Градско вијеће са 100.000 динара а преосталих 100 хиљада ваљало је обезбиједити на другој страни.[1386] Осим неких мањих послова око уређења објекта, главни радови су, ипак, завршени на вријеме, па је све било спремно за велику свечаност. Подршку соколима дао је и бан Кујунџић који је одобрио да се гости, учесници слета смјесте по школама.[1387]

Управа бањалучких сокола озбиљно је схватила најављени слет. Очекивало се да то буде највећа соколска манифестација икада у Бањој Луци, већа и од оне из 1914. Именован је и посебан „Ужи приређивачки одбор", са баном Кујунџићем на челу.[1388] Мјесецима раније формирани су засебни пододбори за слетска, техничка, финансијска, грађевинска, саобраћајна, прехрамбена, санитетска и друга питања. Наручене су посебне плакете и слетске значке, „које ће се разликовати по боји и смеси за чланство и остале учеснике". Дизајниран је и специјалан плакат, „доиста уметничко дело, пуно симболике", штампан у

[1384] За замјенике старјешине изабрани су Душан Будисављевић (Дрвар), Федор Шлајмер (Јајце) и др Славко Пиштељић (Бања Лука). За секретара је изабран Златко Пувачић, за записничара Божидар Мезулић, за начелника Урош Стефановић, за благајника Рудолф Цисарж, за просвјетара др Томо Толаци. У Одбор је изабрано 18 соколских радника из Бање Луке и унутрашњости бановине. *Правда*, 25. март 1937, стр. 5; *ВН*, 18. и 23. март 1937, стр. 2, 1.

[1385] *Врбаске новине* су још јануара најављивале слет, те апеловале на све соколске јединице „да одмах приступе увежбавању". *ВН*, 26. јануар 1936, стр. 2.

[1386] Савез сокола Краљевине Југославије је – позивајући се Финансијски закон за буџетску 1938–39. годину, по коме је Министру физичког васпитања народа одобрено да се задужи у износу од 10.000.000 динара за санацију и градњу соколских домова – априла 1938. направило „преглед најнужнијих потреба". Из тог документа можемо видјети да је за Жупу Бања Лука предвиђено 244.000 динара, од чега за бањалучке соколе 70.000 динара. АЈ/71–42–148.

[1387] У октобру Општина је одлучила да за „довршење последњих радова" у Соколском дому издвоји још 75.000 динара. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 273; *ВН*, 16. октобар 1936, стр. 3.

[1388] Осим бана одбор су чинили: др Стево Мољевић, генерал Војислав Костић, др Јован Перенчевић, инжењер Лазар Марковић, Урош Стефановић, др Славко Пишетељић, др Томо Толаци, Рудолф Цисарж, Мирко Дивјак, Паули Фишер, инжењер Ристо Мисита, Јово Томић, Винка Сторели и Златко Пувачић. *ВН*, 13. јун 1937, стр. 2.

Крању, а достављен је свим јединицама у Жупи и свим жупама Краљевине Југославије. За слетиште је изабрано „Крајишниково” игралиште, а све друге приредбе ће бити у новом Соколском дому. И овај пут соколи су добили попусте од 50 до 75 процената за превоз жељезницама, за шта су израђене посебне легитимације. Очекивали су се гости, из Карловца, Загреба, Шибеника, Задра, Тузле и Сарајева. Слет је био обавезан за све јединице са подручја Жупе, па је управа сачинила и разаслала детаљна упутства, „како у погледу вежби тако и у погледу вежбаћег одела и распореда слета”. Седмицама прије догађаја, јединице је обилазио жупски предњак, контролисао припреме и давао упутства. Многа соколска друштва из унутрашњости Бановине су 15-ак дана прије бањалучког слета заказале своје слетове као генералну пробу за велики соколски догађај у Бањој Луци 13. јуна. У међувремену, бањалучки соколи уређивали су слетиште и вјежбалиште поред Соколског дома. У програму је било такмичење екипа (врста) и појединаца у скоку у даљ из мјеста и са залетом и бацање копља. На врху фасаде Соколског дома „изграђен је од посебног каменитог материјала велики соко раширених крила као чувар дома”. На фасади је постављен велики натпис „Соколски дом краља Александра I Ујединитеља”.[1389]

Још неколико дана прије слета и свечаног отварања Соколског дома у Бању Луку су почели долазити гости. Први су допутовали соколи из Шибеника у пратњи своје музике, а за њима и групе из Приморске и Дринске бановине.[1390] И било је то соколско славље какво није запамћено од кобног Видовдана 1914. Град је био окићен југословенским заставама и зеленилом. У средиште Врбаске бановине допутовало је неколико хиљада сокола, соколске коњице и осталих учесника слета.[1391] Први дан, у суботу навече одржана је академија, са „симболичким вежбама” свих категорија. Наступио је и тамбурашки збор, те хорови ЈПД „Јединство” и Муслиманског пјевачког друштва „Слога”.[1392]

[1389] Занимљиво, натпис је био само на латиници. *ВН*, 23. мај 1937, стр. 1.

[1390] Веома захтјевно било је смјестити толике госте, па су организатори преко новина данима апеловали на грађане да гостима дају конак „бесплатно или уз неку одштету”. *ВН*, 13. јун 1937, стр. 2.

[1391] Бањалучки соколи су тог прољећа увели једну „фолклористичку новину”: чланице сокола као и „известан број патриоткиња” које нису чланице соколске заједнице вршиће нарочиту службу у граду за вријеме слета. Оне ће носити народне ношње и тако представљати разне крајеве домовине, нарочито Бановине, а тај ће обичај „пренети на све будуће приредбе јавног значаја”. *ВН*, 1. мај и 2. јун 1937, стр. 1 и 3.

[1392] Овај дио програма изведен „прецизно и на опште задовољство”, писале су новине. *ВН*, 16. јун 1937, стр. 1–2; *Соколски гласник*, бр. 19/1937, стр. 4.

Свечано усељење Дома и освјешћење жупског барјака, дара краља Петра II Карађорђевића, уприличено је у недјељу, 13. јуна ујутро. У 10 сати је са стадиона кренула велика соколска поворка кроз центар града, до новог Соколског дома. На челу су ишли соколска коњица, официри и тежаци, а за њима музика из соколске жупе Шибеник-Задар, изасланство Савеза, представници сокола из Загреба и Београда, војна и ватрогасна музика, те соколице у народним ношњама, једна чета руских сокола из Загреба, грађани, сељаци и ђаци. Свечаност освећења заставе и усељења Соколског дома отпочео је старјешина жупе, др Перенчевић. Част да званично отвори Дом имао је изасланик краља, генерал Војислав Костић, који је здање предао Перенчевићу, уз жељу да дом „неумрлог краља Александра" буде „расадник соколске идеје, мисли, братства, љубави, слоге и једнакости". Присутан је био и Бан Кујунџић, који је одржао „темпераментан и значајан говор којим је изазвао незапамћено одушевљење, делириј одушевљења". Послије подне одржан је велики соколски слет на стадиону. Након њега, соколи су поново продефиловали градом до Соколског дома, гдје је уприличена „веселица".[1393]

Неколико дана након слета и свечаног отварање Соколског дома, из Жупе су, преко *Врбаских новина*, упутили захвалност грађанству, а посебно „бањалучким госпођама" које су „одевене у дивне народне ношње... суделовале у соколској манифестацији", као и онима које су се трудиле да „укупе што обилатији бифе", те љекарима који су „најприправније дежурали".[1394]

Крајем јануара 1938. Соколско друштво Бања Лука разматрало је свој учинак на Петровој петољетки. У том смислу, рад Друштва је подијељен на рад у граду и рад на селу. У граду је предвиђено знатно повећање броја вјежбача свих категорија, а планирано је да се организују још и музички, мачевалачки, коњички и бициклистички одсјек. У плану је било најмање шест предавања текуће године, те да се комплетира и преуреди библиотека. До

[1393] У свечаном говору бан Кујунџић се сјетио „чојства и јунаштва" и подсјетио на прошлост која је пуна „страдања неустрашивог југословенства" из чега је никла југословенска идеја „бескомпромисна и вечна". Та југословенска мисао је, поручио је бан, „јача од историских граница и подвојене прошлости". Правда, 13. јун 1937, стр. 10; *ВН*, 13. и 16. јун 1937, стр. 1–2; *Соколски гласник*, бр. 13/1937, стр. 6, бр. 16/1937, стр. 6, бр. 19/1937, стр. 4.

[1394] Соколи су јавно замолили све фотографе аматере „по једну копију снимака" са соколских свечаности за архиву. *ВН*, 20. јун 1937, стр. 2.

тада је, осим што је коначно отворен Дом и уређено вјежбалиште, био основан музички одсјек. Изабрана је нова управа Друштва са судијом Златком Пувачићем на челу.[1395]

У оквиру и духу Петрове петољетке, априла 1938. бањалучки соколи били су домаћини међужупског зборовања, када су им у госте дошли соколи из загребачке, тузланске и мостарске жупе. Првог дана организована је конференција, на којој је расправљано о спровођењу плана петољетке. Сутрадан је уприличен свечани састанак, коме су осим сокола присуствовали и представници других културних и хуманих друштава. На састанку је утврђено да соколска идеја „све дубље хвата корена у народној души", те да такви међужупски састанци имају огромну важност за спровођење Петрове петољетке.[1396]

Маја 1938. Соколско друштво Бања Лука организовало је традиционални Ђурђевдански уранак. За излетиште је овај пут изабрано Богословчево врело, на Бањалучком пољу, гдје су и скаути те године заказали своју прославу уранка. Најављивано је да ће учествовати сви чланови Друштва са тамбурашким збором. Почетком наредног мјесеца Соколско друштво обиљежавало је 30 година постојања. За ту прилику, најављено је да ће „развити своју друштвену заставу", коју им је поклонио и којој кумује покровитељ соколског покрета у Југославији краљ Петар II Карађорђевић, преко свога изасланика генерала Војислава Костића. Предвиђени су јавни час на вјежбалишту код Соколског дома, те такмичења и развијање заставе, те свакако „веселица".[1397]

Тугу за бањалучке соколе донио је крај јуна 1938. када су у пуцњави на Београдској Жељезничкој станици смртно страдала тројица руководилаца „Шипада".[1398] Међу њима

[1395] У Управни одбор изабрани су и: Ристо Џепина, Јово Малић, Божо Мезулић, Милош Амицић, Никола Радаковић, Милан Пренчевић, др Славко Пиштељић, Ристо Мисита, Душан Морача, Душан Мијатов, Фрањо Шустер, Фрањо Шебор, Хусеин Туцек, Нина Поповић, Мила Шебор, Бранко Јовановић, Драгутин Томан, Новица Вејновић, Владо Тривић, Смајо Хазнадар, Стево Демтровић, Рајко Малић, Иван Бан, Владо Благојевић, Урош Буђма, Ладислав Блаха, Едхем Смаиловић, Павле Босиљчић, Вељко Крстановић, Андрија Личина, Мирко Кордић, Јован Перенчевић, Рудолф Цисарж, Урош Стефановић, др Милош Ћурчић, Јосип Новак, Јосип Жлува, Миодраг Петровић, Јосип Новак, Бранислав Врањешевић и др Перо Стјепановић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 273; *ВН*, 6. фебруар 1938, стр. 2.

[1396] *Правда*, 11. април 1938, стр. 6; *ВН*, 13. април 1938, стр. 1.

[1397] *ВН*, 1. и 29. мај и 2. јун 1938, стр. 1. и 2.

[1398] Крешимир Блажевић, „приватни намештеник" у „Шипаду", том приликом убио је и вишег савјетника у Министарству шума и руда Тихомира Тиху Дивјака, те смртно ранио директора „Шипадових" жељезница из Дрвара Богдана Калабу и Љубомира Арежину, писара из Војне академије у Београду, иначе, брата народног посланика Миљкана Арежине. Судећи по изјави Крешимира Блажевића, његова мета био је Арежина, а остали су били случајне жртве. *ВН*, 24. јуни 1938, стр. 1.

био је члан управног одбора тог предузећа Петар Билбија, родом из Грахова. Билбија, некадашњи трговац у Дрвару, бивши „велеиздајник" осуђен на вјешање, био је српски добровољац и ратник код војводе Вука, те соколски првак и мецена. По његовој посљедњој жељи, сахрањен је поред својих другова „велеиздајника", умрлих за вријеме Првог свјетског рата, а за које је пет година раније на православном гробљу у Бањој Луци начињена заједничка гробница и спомен крстача. За сахрану су били задужени соколи, чијој је идеји Билбија био одан од дјетињства.[1399] Сандук су од улаза носили соколи. Док су небом кружили војни и цивилни авиони – а у једном је био и брат Гаврила Принципа, Јово – и тако одавали почаст Билбији, говор над отвореном гробницом држао је као представник „Змијања", али и соколски ветеран Стево Мољевић, „покојников друг из најтежих дана".[1400] Неколико дана касније, удовица Радојка са дјецом и покојников отац Игњатије јавно су се захвалили свима који су помогли да сахрана буде величанствена, а посебно бањалучким соколима и њиховим првацима који су свог соколског брата испратили дирљивим говорима.[1401]

Десети свесловенски соколски слет на љето 1938. у Прагу окупио је чак 350.000 учесника, међу којима и око 10.000 из Краљевине Југославије. Међу потоњима нашао се и 261 учесник из Бањалучке жупе са мушким и женским нараштајем, а предводио их је поново Урош Стефановић. Учествовали су на заједничкој свесоколској вјежби, као и на посебној вјежби коју је прописао Соколски савез.[1402]

[1399] Тијело покојника било је изложено са почасном соколском стражом. На „нарочити катафалк" у Соколском дому био је положен ковчег са земним остацима „прекривен црним драперијама", а сала је била „у црно декорисана". Говор на испраћају соколског ветерана и „сина крваве Крајине" одржао је старјешина Жупе судија др Јован Перенчевић. Тридесет година касније и Перенчевић ће бити сахрањен у исту гробницу. З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, стр. 59–60.

[1400] Мољевић је „зазвао" раније укопане родољубе: „Јово, Ристо, Јакове, Коста, Драгољубе, отварајте врата вашег вечитог дома, долази вам опет један друг, један од најбољих и највернијих – долази вам онај млади и снажни морнар из ћелије бр. 82, кога је Аустрија нашла чак на Јадранскоме мору, на своме ратном броду, и довела међу другове, које је била покупила по свим крајевима што их је била стегла у границе Босне и Херцеговине, и заробила". Био је то „соко који је излетео из оног истог гнезда из кога је излетео и Гаврило Принцип". Мољевића је посебно бољело што је судбина Билбију отела „баш онда када је свио своје гнездо да одгаја своје соколиће и да их лету учи", те што је лишен живота баш у Београду, који је толико волио и за који је „живот залагао". *ВН*, 29. јун и 10. јул 1938, стр. 2. и 3.

[1401] *ВН*, 10. јул 1938, стр. 3.

[1402] По плану путовања, бањалучки соколи путовали су жељезницом Бања Лука – Суња – Загреб – Копривница – Ђекењеж – Нађ Кањижа – Сомбатхељ – Ђер – Оросвар – Петржалка – Братислава – Брно – Праг. З. Мачкић, *Урош Стефановић..*, стр. 200; *Соколски гласник*, бр. 12/1938, стр. 1.

Као и сваке године, соколи су се крајем 1938. спремали за обиљежавање Дана уједињења. Овај пут славила се 20-годишњица југословенске Краљевине. У оквиру великих свечаности које је предводила Народна одбрана, предвиђено је да се тога дана ујутро у Соколском дому одржи свечана сједница на којој ће се обавити превођење дјеце у нараштај, а нараштајаца у чланове, те полагање заклетве потоњих. За вече је планирана забава. Тако је и било. На крају су изведена најављена превођења и заклетва.[1403]

Соколска жупа одржала је крајем марта 1939. редовну годишњу скупштину на којој је присуствовао делегат Савеза сокола Краљевине Југославије генерал Љубо Максимовић, а уз њега су се нашли и командант Врбаске дивизијске области генерал Миливоје Алимпић и његов помоћник генерал Војислав Костић. На скупштини се појавио „велики број делегата Соколских друштава и чета из Босанске крајине, те знатан број чланова из Бање Луке".[1404] Наредног мјесеца се десило нешто несвакидашње. Наиме, бањалучки соколи остварили су сарадњу са, ни мање ни више, гимнастичарком организацијом „Соко" из мјеста Капе Верде на Зеленортским острвима! Наиме, бањалучким соколима стигао је телеграм са тог афричког острвског града у коме се моли за музичке композиције пригодне за соколске вјежбе.[1405]

Половином јуна 1939. Соколско друштво одржало је на стадиону јавни час. Приказујући разне соколске вјежбе, на њему је наступило комплетно чланство. Заједно са слетовима, овај час био је у служби припрема за велики соколски догађај у Бугарској.[1406] Наиме, бугарски соколи организовали су јула 1939. Свејуначки слет, на који се најавило и око 7.000 југословенских сокола, а међу њима и 11 из Бање Луке. Услов је био најмање пола године

[1403] На свечаној сједници публици у препуној дворани су се обратили старјешина Жупе др Јово Перенчевић и старјешина Соколског друштва Златко Пувачић. *ВН*, 1. децембар 1938, стр. 4.

[1404] Скупштину је отворио судија Јован Перенчевић, старјешина Жупе, који је у извјештају похвалио рад Жупе, нарочито у погледу „Петрове петолетке", за коју соколи раде „врло агилно и пожртвовано". На крају је усвојен буџет од пристојних 140.000 динара. *ВН*, 29. март 1939, стр. 1–2.

[1405] Ствари постају јасније ако се зна да су бањалучки соколи још раније успоставили везе са тамошњим гимнастичарима а „кривац" за то је поручник корвете Звонко Михелчић, „који често путује у Африку". Било како било, зеленортским соколима је требала помоћ да се спреме за јавни час у Африци и Енглеској. Бањалучки соколи су, свакако, удовољили молби и „авионском поштом преко Загреба" послали тражене композиције, а о свему томе писале су *Врбаске новине* и то на насловној страни. *ВН*, 30. април 1939, стр. 1.

[1406] Заинтересовани су се могли пријавити у дрогерији код Рудолфа Цисаржа у Улици Краља Алфонса. Предвиђено је да бањалучки соколи на пут крену возом из Винковаца а да се врате осам дана касније, те да успут сврате на Опленац. Тако је и било па су се крајишки соколи, предвођени Јованом Перенчевићем и Урошем Стефановићем, „одушевљени братским пријемом у Бугарској" 14. јула вратили у Бању Луку. Истовремено, једна нова група сокола отпутовала је на слет у Сушак код Ријеке. *ВН*, 15. јун 1939, стр. 1.

чланства у Друштву, посједовање „безусловно пописане соколске одоре”, соколска легитимација, плаћена чланарина и 300 динара трошкова.[1407]

Краљевина Југославија је, у међувремену, полако тонула у све дубљу кризу. Крајем августа 1939. потписан је и познати Споразум Цветковић-Мачек, којим је формирана Хрватска бановина и створена асиметрична држава. Све то, као и прилике у Европи, неминовно се одражавало и на соколе. Уосталом, дотадашње устројство Сокола Краљевине Југославије де факто више није постојало, јер је новостворена Бановина Хрватска добила надлежност над пословима физичког васпитања. Поприште српских и хрватских национализама поново постаје Босна и Херцеговина. У свему томе, како тврди Никола Жутић, „политички круг око Д. Цветковића је настојао придобити соколство за своје циљеве али соколство са новом националном српском улогом”. Због тога је Министарство физичког васпитања народа „материјално и морално помагало формирање српских соколских друштава у Босни и Херцеговини”, тврди Жутић. Са циљем „србизирања” соколства, Министарство је у те крајеве слало своје „мисионаре” који су контролисали начин рада и „националну усмереност” соколских организација. Штавише, Министарство је подржавало српска соколска друштва која нису била у ССКЈ. Министарство је, чак, налази Жутић, таквим друштвима у Босанској Крајини дијелило пушке како би од њих створило некакву полувојну „српску гарду”, као пандан „милитантној Хрватској сељачкој странци”! Овакав рад, закључује Жутић, имао је „катастрофалне последице по међунационалне односе у Босни и Херцеговини”. Услиједила су нова политичка трвења, антимасонски и антијеврејски таласи, јачање комуниста, што ће довести до дубљих подјела, слабљења па и фашизације дијела сокола у Краљевини Југославији. Нова реорганизација југословенског соколства била је „градња куће у мочвари”, односно, увод у коначну пропаст ове велике и до јуче наизглед моћне организације. Као и државе, уосталом.[1408]

[1407] Како је у мемоарима касније свједочио један јајачки соко, многи су у Софију понијели одјећу и тканине од свиле, чији је увоз и промет Буграска раније забранила неким законом о борби против луксуза, па су је тамо продавали и тако се добрано окористили. Бањалучки соколи посјетили су манастир Рилски манастир око 150 километара од Софије. Milan Ilić, *Opraštanje sa životom jajačkog paroha*, knjiga I, Jajce 2005, str. 389–390; *На страшном мјесту постојати... Сјећања Уроша Стефановића, српског добровољца*, Бања Лука, 2018, стр. 44; *ВН*, 18. јун и 16. јул 1939, стр. 3. и 1; *Братство* (Осијек), 15. септембра 1935, стр. 68–70; *Соколски гласник*, бр. 20/1939, стр. 1.

[1408] N. Žutić, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi..*, str. 250–252.

Живот и рад бањалучких сокола, у међувремену је бар привидно текао уобичајено. Половином октобра 1939. у Соколском дому отпочео је тродневни жупски предњачки течај за 20 друштвених начелница, а осим обавезних „теловежби", то је била својеврсна припрема за велики соколски слет у Београду идуће године. Осим тога, за 12 „сестара" организован је и седмодневни течај под вођством савезне предњачице Јелке Банове.[1409]

Поводом петогодишњице смрти краља Александра I Карађорђевића, Соколско друштво Бања Лука је почетком октобра 1939. одржало „комеморативну седницу". Њу је „једним дужим говором" отворио др Јован Перенчевић, а потом је просвјетар Друштва адвокат др Рајко Малић говорио „о животу и раду Краља Мученика, који је цео свој живот посветио за добро нашег народа и наше државе".[1410] Иако су смрт краља Александра и потоње прилике у Краљевини Југославији сваким даном тањиле вјеру у заједнички живот, Дан народног уједињења био је празник који се није могао прећутати, нарочито међу соколима. Тако је било и 1939, а соколи су тог 1. децембра уприличили пријеподневну свечану сједницу на којој су говорили старјешина Жупе Јован Перенчевић и Друштва Златко Пувачић. Обојица су здушно величали идеју југословенства и клицали младом краљу који је за њих био „симбол наших нада и подизања започете народне среће и будућности" Послије неколико соколских тачака, отпјевана је химна „Хеј Словени".[1411]

Половином децембра 1939, Петар Алексић одржао је у Соколском дому предавање под насловом „У чему је снага соколства данас".[1412] Бањалучко Соколско друштво најавило је

[1409] Управо тих дана, на љетном вјежбалишту организовано је такмичење мушког и женског нараштаја. Соколи ће се „у братској борби" такмичити за жупску нараштајску заставу коју је неколико година раније бањалучки подмладак поклонио Жупи уз жељу да се управо за њу такмиче мушки нараштаји. Очекивала се жестока борба „јер су све најављене врсте подједнако снажне и спремне". Судиле су полазнице споменутог предњачког течаја. Соколи су били веома окретни и спретни, па су „задивили гледаоце па и саме судије на такмичењу". Побједници су у обје конкуренције соколи, односно, соколице из бањалучког друштва, а и најбоље пласирани појединац био је Мирослав Екерт из Бање Луке, коме је Перенчевић предао заставу. *ВН*, 14. и 21. октобар 1938, стр. 2. и 3.

[1410] В. М. Стошић – Н. Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, стр. 67, *ВН*, 11. октобар 1939, стр. 1.

[1411] На крају су соколи обавили превођење дјеце у нараштај, нараштаја у чланство и полагање заклетве. Исто вече у свим просторијама Соколског дома организована је и вечерња забава. *ВН*, 10. септембар 24. новембар и 3. децембар 1939, стр. 2 и 1.

[1412] Судећи по писању Врбаских новина, Алексић се више бавио патетичним фразама и порукама о улози и мисији соколства, а мање – како га је наслов предавања обавезивао – о стварној снази соколства у вријеме када је Европа већ била у пламену а његова земља у дубокој свеколикој кризи. „Данас када смо ми Југословени остали да будно стражаримо на мртвој стражи наше соколске, југословенске и словенске мисли", соколи морају бити „огромна турбина неисцрпне енергије", говорио је Алексић. *ВН*, 15. децембар 1939, стр. 3.

за 3. фебруар 1940. нараштајску забаву у Соколском дому. Ова забава замишљена је као „манифестација снаге и полета” сокола, па су позивани грађани, нарочито родитељи нараштајаца да посјете приредбу. Сутрадан су бањалучки соколи приредили своју редовну годишњу скупштину. Ова сесија била је у духу чињенице да се ближио завршетак Петрове петољетке, па је ваљало „прикупити све снаге Соколства” и „положити рачуне о свом заветном раду за добро Краља, Отаџбине и Народа”. Скупштину је отворио Златко Пувачић, који се сјетио другова страдалих у претходном рату, прије свега Вељка Чубриловића, Мишка Јовановића и Данила Илића, којима је минутом ћутања „одат дужни пијетет”. Управа је била задовољна радом у претходној години, у којој је увећано чланство и појачан културни и просвјетни рад. На крају је потврђена стара управа са Пувачићем на челу.[1413] Крајем истог мјесеца, Соколска жупа одржала је трећи дио течаја за вође соколских чета.[1414]

Дана 7. априла 1940. одржана је редовна годишња скупштина Соколске жупе. Она је у претходној години подигла осам домова, изградила два моста, те 10 водовода и цистерни, организовала преко сто предавања, основала 23 књижнице, засадила око 7.000 „племенитих воћака”, те преко 46.000 шумских садница. На крају скупштине донијета је резолуција којом соколи реагују на политичку ситуацију у држави, поручујући да остају вјерни свом начелу „Један краљ, један народ, једна држава и једно Соколство”.[1415]

Као и свих претходних година, бањалучки соколи приређивали су крајем априла 1940. „комеморацију” поводом годишњице смрти хрватских великана Петра Зринског и Фрање

[1413] *Соколски гласник*, бр. 27/1939, стр. 1, 3, 4 и бр. 6/1940, стр. 4; *ВН*, 7. фебруар 1940, стр. 2.

[1414] За 33 предњака који су у својих 18 чета завршили први и други дио курса, обезбијеђене су „заједничка настамба, прехрана и настава”, да би у Бањој Луци привели крају и завршни курс. Обрађено је све „такмичарско и слетско градиво” које је у ствари било припрема са велики Соколски слет у Београду наредне године. У свјетлу прилика у Европи, ове године посебна пажња посвећена је „народно одбрамбеном васпитању” а пјешадијски поручник Слободан Васић одржао је обуку из „стројеве обуке, рад са оружјем, познавање оружја, настава гађања, стражарска служба, извиђачка служба, оријентација на земљишту, гађање и одбрана од напада из ваздуха”. *ВН*, 25. фебруар 1940, стр. 2.

[1415] Још прије подне одржана је и претконференција на којој је „претресен дневни ред” тако да је поподневна скупштина била „само свечани део рада”. Из извјештаја сазнајемо да је управа претходне године одржала тридесетак састанака, да је кроз секретарске протоколе Жупе прошло скоро четири хиљаде аката. Сазнајемо и да је Жупа тада имала 26 друштава и 60 чета, скоро 4,5 хиљада чланова, око 650 мушког нараштаја, 800 мушке дјеце, 560 чланица, око 230 женског нараштаја, око 530 женске дјеце; укупно преко 7,5 хиљада чланова соколске заједнице. До тада је у Бановини изграђено 13 соколских домова, а градило се још десетак. Укупна имовина Жупе цијењена је на око 4,7 милиона динара. *ВН*, 11. април 1940, стр. 1.

Крсте Франкопана. Временом је та прослава добијала невеселу ноту, јер се бањалучко хрватство одавно дистанцирало од соколског покрета, па и Друштва.[1416]

Притиснути страхом да „можда није далеко време када ћемо и ми доживети тешка искушења", а под геслом „да нас догађаји не претеку", сви југословенски соколи, па и бањалучки, издали су *наређење* свим својим јединицима да 12. маја 1940. изврше смотру цјелокупног чланства и нараштаја. Припреме за смотру ваљало је одмах почети, а на Ђурђев дан и званично објавити свим соколима да је пред њима својеврсна провјера оданости и спремности са циљем да се соколски редови „прочисте и збију". Колико је ово било озбиљно схваћено, свједочи и опомена: „Против чланова који се не одазову позиву, предузеће се строге мере". Најављено је чак да ће јединице обилазити „специјални курири" на моторима који ће кренути из четири правца и успут сакупљати извјештаје о изведеној смотри, те их предати управи Жупе у Бањој Луци и то тачно у 17.30 часова. Тим поводом Соколско друштво Бања Лука упутило је јавни позив свим члановима Друштва. [1417] Поврх свега, Соколско друштво Бања Лука упутило је проглас чланству у коме га подсјећа на „слободу и независност Југославије" те „целокупности и недељивост њенога подручја" као највише светиње, те позива чланове да „неизоставно" узму учешћа на смотри у Соколском дому. О томе ће се водити „строга евиденција, а изостанак ће се оправдати само из важних разлога". Апели, па и својеврсне пријетње, дале су резултата, па су све јединице у Бановини организовале смотре. На њима су извођене вјежбе за случај напада из ваздуха, вјежбе са оружјем, учесници су добили упутства за случај бојних отрова, вршене су стројеве вјежбе итд. Милитаризација сокола више се није ни крила. Све је мирисало на рат. Уосталом, Њемачка је већ била југословенски сусјед, а Хитлерова војска је незадрживо продирала у Француску, узданицу и заштитницу југословенске краљевине.[1418]

[1416] *ВН*, 28. април 1940, стр. 2.

[1417] У њему се са много националне патетике у коме се, у доба „када ратни пожар прети да захвати нашу Отаџбину", „слобода и независност Југославије, целокупност и неподвојивост њенога подручја" проглашавају за „највише светиње". Бањалучким соколима се у овом позову поручује да ће се на основу учешћа у тој смотри видјети колико се на њих „у овим озбиљним данима можемо рачунати", поручивали су из управе. На смотри је предвиђен јединствен протокол: прозивка свих чланова, подизање државне заставе уз интонирање химне, „разни задаци из народно-одбрамбеног рада", говор о „васпитању и савременом вођењу рата". Казао је и да треба посебним говором објаснити задатак смотре, и „дати сва потребна упутства за сузбијање малодушности, подизање вере у народ, нашу јуначку војску и њихове вође"; смотра ће се завршити спуштањем заставе и поновним интонирањем химне „Хеј Словени". *ВН*, 3 и 5. мај 1940, стр. 1.

[1418] Курири су сакупљали извјештаје пјешке, на коњима, бициклима, неки и по киши и леду, те их одмах достављали жупским куририма који су прилазили на моторима. *ВН*, 3, 5, 12. и 16. мај 1940, стр. 1, 2.

Под насловом „Соколи, отаџбина зове” на насловној стрни *Врбаских новина* крајем маја 1940. објављен је чланак у коме се, у доба када „ратни пожар и грабежљивост захватају све веће и веће димензије” апелује на родољубиве соколе Југословене, и поручује: „Отворимо очи и уши” јер „наше дужности су велике и тешке”. Отаџбина нас зове, „њој треба да дамо све” закључују аутор овог памфлета.[1419]

Управа југословенског соколства одлучила је да се 6. септембра 1940. обиљежи завршетак четврте године „Петрове петољетке” и 17. рођендан младог краља. Одлучено је да тим поводом „пођу симболичне штафете из свих Соколских Жупа” према Београду и да се „своме љубљеном Старешини и првоме Соколу” на тај начин поднесу „изрази безграничне љубави”.[1420] Да би обиљежавање 17. рођендана краља Петра II изгледало још боље и организованије, крајишки соколи су крајем августа организовали пробне штафете од Брезовог поља код Глине, преко Приједора до Бање Луке, а одатле преко Котор Вароша до врха планине Борје.[1421]

Поводом 17. рођендана свог покровитеља краља Петра II Карађорђевића издат је посебан проглас у коме се обавјештавају грађани да ће се навече, уочи краљевог рођендана, на брдима извести паљење „Петрових кријесова”, а на сам рођендан у Соколском дому,

---

[1419] Три дана касније изашао је нови чланак под насловом „Данашња улога соколства” у коме извјесни „П. А” поручује: „Соколи и соколице! дошао је час када треба да докажемо да Југословенско соколство има пуно оправдање”. *ВН*, 23. и 26. мај 1940, стр. 1.

[1420] Предвиђено је да једну од четири велике штафете носе соколи Цеља, Крања, Новог Места, Љубљане, Сушка, Карловца, Загреба, Бање Луке, те Тузле, Ужица и Београда. Ту штафету носили би бициклисти и пјешаци а у Бању Луку би дошла 5. септембра. Све штафете сабрале би се на Теразијама а одатле би кренуле ка Двору гдје би биле уручене Петру II на његов рођендан. За наредну годину, када се завршава „Петрова петољетка”, планирано је да се великим свесоколским слетом прослави краљево пунољетство и ступање на пријесто. *Соколски гласник*, бр. 37/1940, стр. 7; *ВН*, 25. август 1940, стр. 1–2.

[1421] На ових скоро 200 километара штафету су носили соколи бициклисти и „пјешаци-тркачи”. Ови потоњи су кроз већа мјеста размјењивали штафету на 100–150 метара. На овој проби није било кварова или повреда, а постигло се тражено пролазно вријеме, чиме су соколи, како су тврдили, показали да су у стању „солидно организовати и извршити и овако тешке и комплициране задатке”. Иначе, права штафета је била лимена кутија у којој је свака жупа на пергаменту исписала честитку и најљепше жеље младом краљу приликом ступања у посљедњу годину малољетства. Планирано је да у Бању Луку штафета стигне 5. септембра и то „преко малте у Бојића Хану, Булеваром Краља Петра и зауставља се пред Српско-православном црквом у 13.10 часова”. Ту ће је дочекати цјелокупна управа Соколске жупе и грађанство. Тада ће старјешина Жупе Јово Перенчевић прочитати повељу, ставити је у кутију и предати тркачу који ће наставити носити штафету на њеном путу ка Теразијама у Београду гдје ће штафете дочекати управа југословенских сокола и повеље свих 25 жупа предати на Двору младом краљу. Пут штафете до Бање Луке надгледао је „брат” жупски начелник Јосип Жулва а од средишта Врбаске бановине до Борја жупски предњак Милош Волк.То је значило да ће соколи бањалучке Жупе на Борији предати укупно осам повеља – седам из Дравске и дијела Савеске бановине и своју. *ВН*, 1. септембар 1940, стр. 1–2.

уприличена је смотра чланова соколске жупе и свечана сједница свих соколских јединица. Прогласом су позвани сви соколи да увеличају ову „значајну прославу”.[1422]

Први дан децембра 1940. бањалучки соколи обиљежавали су, свакако, као Дан уједињења. Међутим, за разлику од ранијих година, стрепња и забринутост чиниле су своје. Уистину, и ове године су по установама биле истакнуте државне заставе, а у излозима многих радњи слике младог краља, али одушевљења и помпе као раније није било. Послије благодејања у свим храмовима, Бањалучка жупа и Друштво организовали су свечану академију у Соколском дому. Свечаности су присуствовали помоћник бана, командант Дивизије и многе друге званице. Јован Пиштељић је подсјетио на „значај уједињења” а Златко Пувачић је обавио превођење дјеце у нараштај и нараштаја у чланство. Како је писао слаткорјечиви Ђуро Залад, соколи су још једном показали „узоран ред и искрено одушевљење да истрају у својој заветној мисли”. Својим радом и трудом, соколи омогућују да млади „живе у најсјајнијем кругу и најљепшем свијету, који човјек својом маштом може створити.” Навече је у Соколском дому приређена забава.[1423]

*

Посебна димензија рада бањалучких сокола јесте оснивање својеврсног луткарског позоришта, па ћемо јој посветити и засебну пажњу. Наиме, још 1933. било је покушаја да се оснује такво позориште. Чак су и једне престоничке новине новембра те године јављале како Соколско друштво ”врши увелико припреме за отварање Луткарског позоришта”, те како је за њега већ набављен „већи број лутака и неколико комада”. Радило се на томе да се у соколској дворани направе бине и „електрично постројење”. Казано је и како ће тим позориштем руководити „једно стручно лице”.[1424] Иако је најављивано овако оптимистично, чак помпезно, ускоро ће се показати да је овај луткарски театар радио „без великог успеха”, јер није успио ријешити питање просторија, те је већ крајем те године

[1422] Неко је избројао да је то вече запаљено „194 кријеса на планинама Мркоњића Крајине”. Истовремено, „илуминације, ракете и бенгалске ватре допуниле су овај јединствен увод у прославу”, а врхунац прославе била је смотра чланства којој је укупно присуствовало скоро осам хиљада људи. О томе су извјештавали курири на мотоциклима које је у Бањој Луци дочекало преко 500 сокола. *ВН*, 6. септембар 1940, стр. 3; *Соколски гласник*, бр. 37/1940, стр. 8.

[1423] Ко је шетао те вечери Бањом Луком могао је видјети свијеће по прозорима кућа и улице „раскошно... освијетљене разнобојним сијалицама”, а посебно је била лијепа „илуминација Банских двора и Управе”, писале су новине. *ВН*, 8. децембар 1940, стр. 1–2.

[1424] *Правда*, 29. новембар 1933, стр. 11.

позориште и затворено. Ипак, за то кратко вријеме, израдило је 20 лутака. Три године касније, у новом Соколском дому су се створили услови да се у једном крају дворане изгради позорница, па да Бања Лука има „ову културну установу за наше малишане". Рачунало се на поменуте лутке, а требало је направити бину и „електрично постројење". С тим циљем, Соколско друштво је формирало засебан одсјек за луткарско или, како су га понекад називали, марионетско позориште, а све са жељом да дјеца добију „оно што им припада, оно што воле". На челу споменутог одјељка био је Јосип Јиранек, који је обновио активности за оснивање Луткарског позоришта.[1425] Соколи нису жалили ни издатака ни труда. Сезона је отворена премијером *Чаробног цвијета*, фебруара 1936. Текст је са чешког на „српско-хрватски" језик превео сам капелник, капетан Јиранек, „уједно и прочелник луткарске секције Соколског друштва". Комад је „изведен изнад сваког очекивања", а публика је „аплаудирала живо појединим сценама". Штавише, „анимираност деце деловала је и на старије па су се и они одушевљавали више него обично".[1426] Овим је у Соколском дому фактички отворено Луткарско позориште. Већ наредних дана, уприличене су прве репризе. Позориште је, потом, сваких 14 дана спремало нови комад за дјецу. Ускоро је припремљена представа „Јово од Краља", а већ 16. фебруара уприличена је и трећа премијера. Ријеч је о игроказу у пет чинова „Из бајке у бајку", Јосипа Јиранека, а судећи по новинској репортажи ријеч је о адаптацији „Трноружице". На припреми те представе, осим Јиранека, посебно су се ангажовали Миодраг Петровић, Боса Капор и други. Сваки је чин био „награђен бурним аплаузом, а то је једина и најдража награда нашим дилетантима". Недуго након тога, премијерно је играна и „Аждаја и царев син".[1427]

Луткарско позориште је до завршетка те прве полусезоне извело чак осам премијера и око 20 реприза. На репертоару су била углавном дјела домаћих писаца и превод са чешког, за шта је заслуге имао „прочелник позоришта" Јоспип Јиранек. Он је већ на љето 1936. почео припреме за нову сезону, која се отвара у октобру. Сакупљао је нове комаде, опет

[1425] *Бањалучка позорница*, 1. октобар 1936, стр. 19; *ВН*, 25. новембар 1933, стр. 4.

[1426] Посебне комплименте добио је Светозар Рађеновић, ученик 4. разреда Гимназије, који је „све техничке радове обавио најсавесније и у потпуном реду". *ВН*, 22. јануар 1936, стр. 3.

[1427] Представе су се давале у два поподневна термина. Иако су, осим у *Врбаским новинама*, оглашаване само на „соколском ормарчићу, код парка бана Милосављевића", представе су биле, како су писале онодобне новине, „препуне посјетилаца" па су новине већ половином мјесеца јављале да је укупан број гледалаца превазишао 2.000. *Бањалучка позорница*, 1. октобар 1936, стр. 19; *ВН*, 15. и 23. јануар и 14, 15. и 22. фебруар, 15. март 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 155.

југословенских и чешких аутора, а преко новина апеловао на учитеље да му у Соколски дом шаљу даровиту дјецу. Соколско луткарско позориште ипак је запало у кризу, али су крајем 1940. залагањем „брата Кујовића" и Рађеновића отпочели „радови на његовом обнављању". Уз нараштајца Кујовића стао је и велики број чланова. Начињена је и нова позорница. Првог дана 1941. одиграна је представа „Кића Чаробњак" која се показала добра, па за будуће наступе и гостовања овог „марионетског театра" поново влада велико интересовање. Истог мјесеца приказана је и представа „Ћора код краља Олуја", а извођења су поново постала редовна.[1428] Међутим, на велику сцену ће ускоро ступити прави војници и неке друге марионете...

*

Свијет је, у међувремену, дочекао Нову, 1941. годину. Соколи су били пуни стрепње, али и планова, очекивања и обавеза. Наиме, назирао се крај Петрове петољетке, септембра те године. Протектор југословенског соколства постајао је пунољетан и преузимао краљевску власт. Соколи су наумили „попут ратара довршити све започете послове да би се могао плод тога рада обрати".[1429] Уочи Светог Саве 1941. одржана је скупштина Соколске жупе, под предсједавањем Златка Пувачића. На њој је потврђено да је Жупа откупила земљиште на обали Врбаса, са планом да се на том мјесту изгради купатило и уреди купалиште, што би био „још један завет из Петрове петољетке".[1430] Изабран је нови Управни одбор, са Златком Пувачићем на челу. У Одбор су ушли „истрајни и одани Соколски раденици" па су се бањалучки соколи надали да ће Друштво и у 1941. години имати „лијепих успјеха у свом национално-витешком и просвјетном раду". Колико је познато, посљедња активност бањалучких сокола до избијања Априлског рата била је предавање др Пере Стјепановића о посљедицама алкохолизма. Ова тема била је и остала веома актуелна у Врбаској бановини, јер је у питању била једна од најштетнијих навика оновремених Крајишника. Зато „соко

[1428] *Соколски гласник*, бр. 1/1940, стр. 5 и бр. 4/1941, стр. 7.
[1429] *ВН*, 19. јануар 1941, стр. 4.
[1430] Ријеч је о тзв. Халиловцу, на десној обали Врбаса, гдје је ваљало подићи кабине и зграду у којој ће бити кафана и стан за чувара. *Соколски гласник*, бр. 40/1940, стр. 6.

мора бити апстинента”, писао је др Штампар из Београда у чланку „Соколство и алкохолизам”.[1431]

Посљедњи број *Соколског гласника* пред сам Априлски рат доноси на насловној страни Прокламацију младог краља Петра II Карађорђевића под насловом „Радујте се соколи”. У истом броју је и вијест у вези са бањалучким соколима, а она је некако симболична. Наиме, лист јавља да је у Бањој Луци умро дугогодишњи члан управе Соколске жупе, истакнути национални и соколски радник, ратни добровољац, витез Карађорђеве звијезде, резервни пјешадијски потпуковник, Светозар Бркановић.[1432] Умро је на вријеме, рекло би се. Избијањем рата бањалучко соколско друштво се распало, као, уосталом, и држава коју је величало и у чију се постојаност клело. Послије Другог свјетског рата, организацију физичког и идеолошког одгоја преузеће нови идеолози, а штафете ће носити неки нови занесењаци...

7.2. Јадранска стража

Удружење Јадранска стража основано је фебруара 1922. са сједиштем у Сплиту. Иницијатор оснивања била је група „национално освијештених интелектуалаца, сплитских родољуба” а „из потребе супротстављања отвореној намјери Италије да преузме што већи дио источнога Јадрана”.[1433] Циљ Друштва био је „да сваки Југословен проникне у бити мора, да упозна његову љепоту, не само туристичку него и националну; да схвати да је море елеменат живота, врело благостања и извор снаге; да сваки Југословен буде убијеђен у потребу утврђивања југословенског карактера источне обале Јадранског мора”. У том смислу, Јадранска стража жељела је да „до краја спроведе концепцију Краљевине Југославије као поморске државе” и да „учврсти у нашем народу поморски менталитет”.[1434]

[1431] *Југословенски сокол* (прилог Соколском гласнику), 4/1927, стр. 54–55, Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 274; *ВН*, 23. јануар, 2. и 27. фебруар 1941, стр. 1 и 2; *Соколски гласник*, бр. 4/1941, стр. 7 и бр. 10/1941, стр. 3.
[1432] *Соколски гласник*, бр. 13/1941, стр. 7.
[1433] Marja Lovrić, *Prilog poznavanju izdavačke djelatnosti Jadranske straže iz fonda knjižnice Hrvatskoga pomorskog muzeja u Splitu*, „Baština” br. 35, Split, 2009, str. 356.
[1434] *ВН*, 10. новембар 1940, стр. 1.

Првих година основани су многи одбори, од Љубљане и Новог Сада, до Крагујевца и Приштине. Друштво је било доступно свима, али је своју активност усмјерило прије свега на младе. Штампало је много материјала: плакате, летке, брошуре, књиге[1435], репродукције слика[1436], календар „Наш морнар", алманахе, те властити лист *Јадранска стража*, а касније још неколико гласила, који су излазили у Београду и Загребу. Поврх тога, чланови су имали посебне значке и легитимације.[1437] Судећи по извјештајима из Бање Луке, на овај начин Јадранска стража остваривала је веома велике приходе, који су се сливали у Обласне одборе, у нашем случају у Сарајево.[1438] Добар илустратор велике финансијске моћи Јадранске страже су лутрије које је ово друштво организовало. Једна од тих игара из 1928. је у фонду награда имала „2 луксузна аутомобила са 4 сједишта, 2 клавира, 2 мотоцикла, 10 бицикла, 4 златних женских сатова, 4 златних мушких сатова" и разне грамофоне, радио и фото апарате, неколико десетина наградних путовања, чак и до Њујорка, те по Европи и Југославији, те преко четири хиљаде „разних згодитака".[1439]

Забиљежено је да је иницијатива да се у Врбаској области, па и у Бањој Луци, формира одбор Јадранске страже потекла из сарајевског Главног одбора још јануара 1924. године. Тада је од великом жупану стигла молба да подржи оснивање пододбора овог друштва у његовој жупанији и да чак предложи грађане, који нису партијски активни, а на које би ово друштво могло рачунати. Велики жупан је услишио молбу и свим среским поглаварима

[1435] Јадранска стража је првих година постојања издала и продавала сљедеће књиге: Грга Новак, *Наше море*, С. Сиришевић, *Наше морске луке*, М. Црњански, *Наше плаже на Јадрану*, Б. Долежал, *Спорт на Јадрану*, Фердо Шишић, *Како је постао географски појам Далмације* и још десетак наслова. АРСВЛ, УО, II–3/1–3.

[1436] Занимљиво је да је Јадранска стража растурала и фотографије покојног Јураја Бианкинија, оснивача и предсједника Јадранске страже, који је умро марта 1928. АРСБЛ–II–3/1–3.

[1437] Легитимације Јадранске страже за цијелу Босну и Херцеговину потврђивао је Обласни одбор у Сарајеву, а плаћале су се 10 динара. АРСБЛ, УО, II–3/1–3.

[1438] Због тога не чуди што су се појавили „артикли" са знаком Јадранске страже „из иноземства, па чак и такови, од којих црпу корист удружења која раде против интереса наше земље". Због тога је из Обласног одбора већ 1928. сугерисано да се о томе поведе рачуна те да се артикли поручују код извјесног Вјецеслава Пеха у Загребу. „Требамо очистити нашу пијацу од оне робе, коју можемо замијенити изврсном домаћом робом", поручивали су из Сарајева. Да се у Јадранској стражи спроводила ријетко виђена финансијска дисциплина потврђује и Окружница Одбора у Сарајеву од октобра 1929. са потписом Шћепана Грђића, у којој се од огранака тражи да „форсирано проведу наплату чланарине", да расположиву готовину доставе у Сарајево, да до 20. септембра изврше наплату чланарине за ту годину и да одмах прикупљену чланарину доставе у Сарајево. АРСБЛ, УО, 3/1–3 и АРС–II–2/1–51. M. Lovrić, *Prilog poznavanju izdavačke djelatnosti Jadranske straže..*, str. 357–358.

[1439] АРСБЛ, ВЖВО, 22, План лутрије Јадранске страже. 7. и 8. септембар 1928.

послао позив да подрже оснивање пододбора овог „племенитог и патриотског” друштва у својим заједницама и да га о томе извијесте.[1440]

Поглавар градског среза бањалучког је озбиљно схватио иницијативу, па је почетком марта одговорио великом жупану да би се у Бањој Луци могао основати пододбор Јадранске страже и да би се у томе, како он сматра, могло рачунати на адвокате др Фрању Никића, др Стеву Мољевића, др Тоду Лазаревића и др Владимира Костића, те на љекара Ејуба Мујезиновића, посједника Хасанбега Ћинића, апотекара Тому Марковића, муфтију Курт Мухамед Шефкета, трговца Вукосава Груберовића, општинског вијећника Лазара Мутића, трговца Косту Димитријевића, подначелника Љубу Вујића, директоре банака Саву Самарџића и Стеву Керкеза, Симу Којића, директора Гимназије др Ђуру Дамашку, књижара Паву Гргића и трговца др Светислава Стричевића.[1441]

На оснивање Јадранске страже у Бањој Луци, ипак, почекаће се још скоро пет година. Наиме, Мјесни одбор Јадранске страже у Бањој Луци формиран је тек крајем 1928. На челу Друштва нашао се бригадни генерал Милан Ј. Виоровић, помоћник команданта Врбаске дивизијске области. Међу члановима читамо имена најпознатијих бањалучких љекара, адвоката, високих службеника, као што су: др Стево Мољевић, др Моско Пољокан, др Гавро Вујичић, Шпиро Боцарић, др Васо Глушац, Милутин Ескић, Хилмија Бешлагић, Аугустин Облак, Хасиб Муратбеговић, др Димитрије Закић, др Јован Перенчевић, др Тодор и Нада Лазаревић, Александар Бојко, Мирослав Дивјак, Олга Дивјак, Душан Кумановић, др Хинко Кале, Вук Јеловац, Милинко Копривица...[1442]

Виоровић је јула 1929, као предсједник јединог одбора Јадранске страже у Врбаској области, молио великог жупана да „упути своје подређене чиновнике” да се у што већем броју уписују у ову „националну институцију”. Чланарина је била за редовне чланове 1–5 динара а за помагаче 10 динара мјесечно. Помагачи су имали право на бесплатну ревију „Јадранска стража” и 50% попуста на паробродима Дубровачке пловидбе.[1443] Осим

[1440] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Главни одбор Јадранске страже – Великом жупану, 16. јануар 1924.

[1441] Ваља напоменути да је у неким мјестима, како нпр. у Добоју и Дервенти, већ годинама постојао пододбор Јадранске страже. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Поглавар градског среза – Великом жупану, 6. март 1924.

[1442] АРСБЛ, МОЈС, 2/1–51, Приступнице у чланство Јадранске страже.

[1443] Из једног дописа Обласног одбора у Сарајеву, начињеног из марта 1929, сазнајемо да „приноси чланова добротвора и утемељивача иду у цијелости у друштвену имовину, те се не дијеле на постотке између Мјесног, Обласног и Главног одбора”. Ти „приноси” уплаћују се у цијелости Обласном одбору, који након

споменутог, Виоровић је молио великог жупана да „поради” код „подређених поглавара и управитеља испостава” да се у среским сједиштима и испоставама оснују Мјесни одбор или Повјереништво Јадранске страже.[1444]

Осим великом жупану, генерал Виоровић је слао дописе на многе политичке и привредне адресе, врло вјешто нудећи угледним појединцима да постану добротвори или прилагачи Јадранске страже уз прилог 1000, односно, 500 динара, те молбу да пораде код својих чиновника да се придруже Друштву. Уз допис је ишла информација о чланарини као и споменутим правима и привилегијама помагача. Уз све то често је додавана је куртоазна молба да се прималац дописа изјасни да ли жели „своту наједанпут исплатити или у мјесечним оброцима”.[1445]

Судећи по документима о бањалучком Мјесном одбору, убирању чланарине 1929. и 1930. године није посвећивана „потребита пажња”, а дугови према Обласном одбору у Сарајеву су расли.[1446] Због тога су маја 1931. из Друштва апеловали на чланове да измире заостале обавезе, а сачињене су чак посебне изјаве, којима су се чланови обавезивали измирити дугове и најављивали рокове у којима ће то чинити. Све су прилике да је ова кампања дала резултате, па у Извјештају благајне Обласног одбора у Сарајеву за 1931. годину читамо да бањалучки Мјесни одбор „није послао извјештај и ако редовно дозначује новац”. У истом документу читамо да су активна повјеренства Јадранске страже у Гимназији, Државној стручној школи и Учитељској школи.[1447]

Јадранска стража давала је својим члановима разне повластице, а једна од њих је повлашћена вожња бродовима „Дубровачке пловидбе”. Колико је то било значајно и занимљиво члановима Друштва у континенталним крајевима, можемо само претпоставити. Зато не чуди да је предсједник бањалучког Мјесног одбора, генерал Виоровић, 1929. слао

уплате шаље члановима дипломе. Од остале чланарине, огранци су могли трошити максимално 30%, а преостали новац је крајем године такође прелазио у имовину Друштва. АРСБЛ, МОЈС, 2/1–51 и АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3, Допис Обласног одбора, март 1929.

[1444] Крајем истог мјесеца у Сарајеву је одржан конгрес и главна скупштина Јадранске страже за цијелу државу. Чланове из Босне и Херцеговине представљао је предсједник Обора Шћепан Грђић са још пет чланова, али није било ни једног из Бање Луке. АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3.

[1445] АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3, Допис за чланство и информација о штампани формулар молбе.

[1446] Дуг Обласног одбора за 1928. годину био је 3.481 динар „за разну робу”. АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3.

[1447] За оснивање секције у Гимназији заслуге има матурант Бранко Черњавски, који је био члан Јадранске страже у Сарајеву, али је са родитељима на љето 1929 године преселио у Бању Луку и наставио школовање у Гимназији. АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3.

Обласном одбору у Сарајево допис у коме вели да би било добро да чланови Страже из унутрашњости имају повластице и при путовању државним жељезницама, као што то имају многа друга друштва и да ти попусти, ако ништа друго, важе до „приморских наших места". Виоровић чак Обласном одбору износи конкретан приједлог у вези с тим, са сугестијом да га прослиједи Главном одбору у Сплиту. Иако је очигледно био пун ентузијазма, генерал Виоровић је на љето 1929. отишао у пензију, те напустио Бању Луку и наставио живот у Београду. Био је то засигурно велики губитак за бањалучки одбор Јадранске страже. Одлучено је да вршилац дужности предсједника буде дотадашњи потпредсједник Виктор Супек.[1448]

Главни одбор Јадранске страже увео је 1929. „Морнарички дан" а за датум када се обиљежава и ово друштво изабрало је 6. септембар, рођендан престолонасљедника Петра. Мјесним одборима је препоручено да се тога дана, „поред вртне забаве, концерата, представа и игранака", могу увести „још неке приредбе, као и предавања са дијапозитивима, декламације, живе слике, изложбе слика са Јадрана, разне поморске атракције...". Није пропуштено казати и да се тога дана продају „откупне значке, које могу важити и као улазнице". Додаје се и да се приредбе могу извести „у сарадњи са соколима или другим друштвима, која раде у духу народног јединства".[1449]

Редовна годишња скупштина бањалучког одбора Јадранске страже одржана је 23. марта 1930. у просторијама Официрског дома. Уз Управни и Надзорни одбор, присуствовало је 25 чланова. На том скупу изабрано је и ново руководство. За предсједника Мјесног одбора Јадранске страже у Бањој Луци изабран је бригадни генерал Драгутин Стаменковић, за потпредсједника адвокат др Тоде Лазаревић, за секретара Франо Бакотић, за благајника др Анто Политео. Одлучено је и да се од Главног одбора у Сплиту затражи дозвола за оснивање обласног одбора у Бањој Луци.[1450]

[1448] АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3, Мјесни одбор – Обласном одбору у Сарајеву.

[1449] Занимљиво је да је продаја фотографија Јадранске страже на терену изазивала велике забуне па чак и расправе на Банском вијећу Врбаске бановине. АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3. *Записник трећег редовног годишњег састанка Банског вијећа..*, стр. 150–151.

[1450] За остале чланове одбора изабрани су: прото Душан Кецмановић, Максо Ђурковић (Босна боа д. Д.), судија Хасиб Муратбеговић, зубар др Хинко Кале и књижар Звонко Јовић; за предсједника Надзорног одбора изабран је др Димитрије Закић, а за чланове судија др Јован Перенчевић, инжењер Хамдија Бешлагић, бријач Војислав Поповић и трговац Рајко Димитријевић. АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3.

Марта 1931. одржана је наредна редовна скупштина бањалучког одбора Јадранске страже, поново у просторијама Официрског дома. На дневном реду било је бирање предсједника и чланова одбора и друга редовна питања. Предсједник Друштва је и даље бригадни генерал Стаменковић, а на списку чланова налазимо само 51 име веома угледних грађана Бање Луке свих конфесија, уистину, понајвише православаца.[1451] Три године касније, Стража у Бањој Луци имала је већ преко 200 чланова. Предсједник Друштва био је гимназијски професор Бранислав Вранешевић. Управо у тој школи Јадранска стража имала је веома бројну секцију. Она је формирана новембра 1929. на иницијативу матуранта Бранислава Черњавског а бројала је у једном тренутку чак 450 чланова.[1452] И у Учитељској школи дјеловала је Секција подмлатка Јадранске страже која је имала скоро 200 чланова.[1453]

У „Списку националних и културних друштава на подручју града Бања Лука", који је почетком 1935. сачињен у Управи полиције, стоји како Јадранска стража „одгаја чланство у националном духу за одбрану Јадранског мора". Међутим, збуњује напомена која каже да Стража у Бањој Луци „нема одбора никаквог" и да „све послове обавља Петар Шуњић", чиновник Банске управе.[1454] Стварно стање било је потпуно другачије. Наиме, управо у то доба, половином тридесетих година, по бањалучким средњим школама заоштрила се борба симпатизера СКОЈ-а и лијевице уопште и – насупрот њима – десничара, међу којима су се истицали „љотићевци". Једно од попришта те борбе била је управо Јадранска стража, односно, њене секције, које су и једни и други хтјели ставити под своју контролу.[1455]

[1451] АРСБЛ, МОЈС, 3/1–3, Списак чланова, март 1931.

[1452] Под вођством професора математике и физике Виктора Тина, Секција је у току године приредила двије академије. Ђаци су примали два часописа: они из нижих разреда „Млади Стражар", који је излазио у Сплиту, а они из виших разреда „Јадранску стражу". У раду са ђацима ангажовао се и професор Милан Винтерхалтер. Секција је школске 1931/1932. бројала преко 300 чланова. Забиљежено је да је одржавала заједничке састанке са литерарном секцијом „Млада Југославија". Међутим, наредне школске године, када су у Гимназији покренуте још неке секције, број љубитеља Јадранске страже пао је на свега 40-ак. Годину касније, број чланова је опет порастао и то чак шест пута! Потом је број ђака у секцији знатно осцилирао. Свих тих година у раду гимназијског подмлатка Јадранске страже истицао се професор Врањешевић, а међу ђацима издвајали су се Бранко Илић, Слободан Мацура, Милорад Пејчиновић. Друштво је организовало предавања о значају Јадрана, дистрибуирало брошуре и илустровани мјесечник Друштва а организовало је и посјете Јадранском мору, што је код ђака, свакако, изазивало велико интересовање. *Тридесет пети извештај о раду Државне реалне гимназије..*, стр. 8, 22, 41; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 276.

[1453] *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, стр. 21–22.

[1454] АЈ/38–72–196, Списак националних и културних друштава.

[1455] Тако је било и у Трговачкој академији, у којој су школске 1936/1937. доминантни били омладинци блиски Љотићевом „Збору". Међутим, ускоро су руковођење том секцијом преузели љевичари на челу са Сафетом

Јадранска стража обиљежавала је неколико важних датума. Један од њих био је Дан мора, који се обиљежавао 31. октобра. Тога дана су сви одбори, пододбори и омладинске организације Јадранске страже, диљем Југославије, одржавали свечане сједнице. Осамнаест година од оснивања, када је нови рат већ увелико захватио Стари континент, *Врбаске новине* су писале да „Јадранска стража може с поносом да се осврне на свој досадашњи рад и на постигнуте успјехе", јер се развила у „једно од наших најјачих националних удружења", те је „захватила читаву државу и цјелокупан народ". У томе су у Јадранској стражи истицали „сувоземне крајеве који су данас најјачи стубови ове наше националне организације".[1456] Један од тих „сувоземних" пунктова Друштва била је и Бања Лука...

Пред сам Други свјетски рат и у Државној трговачкој академији била је активна секција Јадранске страже, која је својим акцијама изашла и ван школе. Истовремено, живот ове школске секције осликава укупно стање у Јадранској стражи, па и оновременом друштву. Секцију је, наиме, водио професор Владислав Меглер. Један од ученика, Осман Зубовић, касније је свједочио како је секција неко кратко вријеме била у рукама љотићеваца и крижара, те да су, приликом неких избора за њено руководство, љевичари против њих повели жестоку борбу, која ће се завршити избором Хајре Капетановића и весељем ђака који су симпатисали комунистичке идеје. У школи је током године одржано неколико посебних предавања о мору, пројекција „поморско-пропагандистичких филмова", двије академије, читале су се разне поморске брошуре, а јануара 1940. секција је организовала и чајанку у Соколском дому. Слично је било и у Државној мушкој грађанској школи трговачког смера, гдје је, под руководством наставника Едхема Бекића, активно радио Подмладак Јадранске страже са око 30 чланова. И новооснована Средња техничка школа имала је секцију Јадранске страже са 52 члана и своју библиотеку са 22 књиге. Секцијом је руководио наставник машинско-браварске струке и аутогеног заваривања Михаило Мишљенчевић.[1457]

Фејзићем. Занимљиво, обје струје окупљале су ђаке разних конфесија. АРСБЛ, ЗМГ, Сафет Фејзић, стр. 2; АРСБЛ, ЗМГ, Аугустин Густи Никић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци", I дио, стр. 5.

[1456] *ВН*, 10. новембар 1940, стр. 1.

[1457] *Државна трговачка академија..*, стр. 6, 8, 16; *80 година Економске школе Бања Лука*, Бања Лука, 2012, стр. 14–15; *Државна мушка грађанска школа трговачког смера Витешког краља Александра I Ујединитеља у Бањој Луци. Извештај за школску 1939–40*, Бања Лука 1940, стр. 20; *Извештај Државне средње техничке школе, Државне мушке занатске школе и Државне мајсторско-деловодске школе у Бањој Луци за школску 1939–1940 годину*, Бања Лука, 1940, стр. 12, 14–16.

7.3. Народна одбрана[1458]

Као национално друштво које је настало на противљењу анексији Босне и Херцеговине, Народна одбрана је код аустроугарских власти била на злом гласу, па није чудо што су се избијањем Првог свјетског рата њени прваци нашли на мети судских процеса, депортација у логоре и других врста прогона. Управо због тога, углед овог друштва растао је у патриотским круговима, па су њени чланови по ослобођењу уживали посебан углед. Судећи по сачуваним Правилима, ово друштво је обновљено септембра 1921. у Београду. У Правилима се каже да се Средишњи одбор друштва налази у Београду, а да постоје „обласни, окружни или жупанијски Одбори Народне Одбране". По свој прилици, ово друштво брзо је замрло, чему иде у прилог и то што Љубодраг Димић налази да је рад Народне одбране обновљен тек 1926. и то под вођством Степе Степановића. Циљеви тог друштва били су превасходно културни, како ће и бити првих неколико година. На челу са старим војводом, који је именован за почасног предсједника, у Средишњи одбор ушли су представници политичке, војне, привредне и културне елите из свих крајева државе, што је требало да гарантује будућност овог друштва, које помаже држави у заштити њених интереса.[1459]

Народна одбрана имала је прије Великог рата свој одбор и у Бањој Луци, а по ослобођењу га је био патриотски и национални глас, добрим дијелом због свјежег сјећања на Велеиздајнички процес, у коме су чланови и сарадници тог друштва били први на удару тужилаштва, а неки од њих пресуђени и на смртне казне.[1460] Ипак, иницијативу за његово оснивање, односно обнављање, ваљало је почекати 7–8 година. Наиме, тек 1927. двојица познатих адвоката – др Тодор Лазаревић и др Стеван Мољевић, један од оптужених у

[1458] Народна одбрана настала је у доба Анексионе кризе 1908, у којој је група интелектуалаца заговарала „воевање књигом и просветом". Ђорђе Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995, стр. 347–348.

[1459] *Правила Народне одбране*, Земун, 1922; Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 467, 469; *Застава*, Нови Сад, 30. јануар и 6. фебруар 1921, стр. 1.

[1460] Крајина и Бања Лука биле су пред Први свјетски рат „најјаче упориште" Народне одбране западно од Дрине. На челу бањалучког одбора био је Драгутин Драго Митраковић. Милан Јанковић, „*Слобода" и Југославија"*, Бања Лука 1939, стр. 12; Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 466; Ђ. Микић, *Бања Лука на Крајини хвала*, стр. 347–348.

Велеиздајничком процесу, покренуће поновно оснивање тог друштва. Међутим, прве трагове дјеловања овог друштва налазимо тек марта 1930, када се у име Народне одбране огласио др Тодор Јеремић. Он је, наиме, упућивао протоколарне поздраве првом старјешини Врбаске бановине и као предсједник „збора" Народне одбране, изражавао наду да ће Милосављевић „свим силама подупрети њен рад на добро Краља и Отаџбине". Пола године касније, поводом прве годишњице од формирања бановина, др Тоде Јеремић послао је у име Народне одбране „свечани израз своје најискреније захвалности" и честитке бану Милосављевићу.[1461]

Одбор се коначно активирао 1933, када се на његовом челу нашао познати национални радник и директор Учитељске школе Вељко Вујасиновић, такође суђен у Велеиздајничком процесу. Он је у хотелу Босна за 8. март те године сазвао скупштину Обласног одбора Народне одбране. Најављено је да ће тој сесији присуствовати и Милорад Павловић, замјеник предсједника Средишњег одбора из Београда. Скупштина се десила како је најављено. Вујасиновић је поднио извјештај о раду, а др Јаков Леви о стању благајне. Из извјештаја се видјело да је рад Друштва „заостао због разних узрока". Међу њима су и мишљење да након ослобођења Народна одбрана нема више разлога да постоји, а по некима да Средишњи одбор не ради како треба. Када је ријеч о субјективним слабостима и разлозима за лош рад, наведена су два момента: недовољан одзив чланства и слаб ауторитет Одбора, који је изабран „на доста незгодан начин", а онда „конституирајућој скупштини само представљен". Пошто је бањалучка Народна одбрана већ дуже таворила, позван је у помоћ Средишњи одбор. На то су из Београда послали предратног члана и идеолога Народне одбране Милорада Павловића „да би рад кренуо напред". Гост је правдао потребу постојања Народне одбране и њене нове задатке, посебно кроз акцију „Свој своме", која је пропагирала куповину домаћих производа као онодобни економски патриотизам. Изабран је привремени Одбор, на челу са Вујасиновићем, са задатком да анимира већи број чланова и припреми већи састанак, са представницима срезова Врбаске бановине.[1462]

Врбаске новине су најављивале да ће се у недјељу, 14. маја 1933. у Народном позоришту организовати „Конституирајућа скупштина Народне одбране за град Бању Луку", на којој

[1461] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 279; *ВН*, 16. април 1930, стр. 2.
[1462] Планирано је да се на наредном састанку изабере Одбор за цијелу бановину. *ВН*, 9. март 1933, стр. 13.

ће се бирати Управни и Надзорни одбор. Напомиње се да би било пожељно да се у одбор изаберу „опробани националисти, људи од акције и чврста карактера”.[1463]

Очигледно је да се овај пут озбиљније радило, па су на скупштину 14. маја 1933. године из Београда пристигли Ранко Достанић и Милутин Мрваљевић, делегати Средишње управе. Предсједавао је Вељко Вујасиновић, директор Учитељске школе, а Мрваљевић је казао како Средишњи одбор „полаже велике наде у овај одбор”. Други делегат, очигледно задужен за мотивацију, одржао је подужи говор „о данашњем задатку Народне одбране”. Изабрана је и управа обновљеног одбора. На њеном челу се очекивано нашао Вељко Вујасиновић. За потпредсједника је изабран познати љекар др Ђорђе Букинац, за благајника Јаков Леви, а за предсједника Надзорног одбора адвокат др Тоде Лазаревић.[1464]

Снажан вјетар у леђа оживљеном одбору требала је дати одлука Средишњег одбора Народне одбране у Београду да се наредни Конгрес те организације одржи већ јуна 1933. управо у Бањој Луци. Тако је и било: у суботу 24. и недјељу 25. јуна 1933. у средишту Врбаске бановине организован је конгрес Народне одбране на који ће доћи делегати из цијеле Краљевине Југославије. Данима је Бања Лука била у „нарочитом расположењу. Све је ужурбано, у покрету и раду. И центар и периферија града искићени су државним заставама и зеленилом, а возови који четири пута дневно стижу у Бања Луку пуни су учесника Конгреса”, свједочи бан Милосављевић, који ће о овом догађају неколико мјесеци касније референсати и самом краљу Александру.[1465]

Госте су на Жељезничкој станици сачекивали чланови бањалучког Обласног одбора, те их разводили до хотела или у приватни смјештај. Из Београда је допутовао и Илија Ж.

[1463] На овоме се инсистирало, јер, како се додаје, често се дешава да се „у одборе појединих хуманих и културно просветних и других приватних организација бирају људи слабићи, који дремају целога свога века” или они који себи подређују ауторитет друштва, или им, пак, ангажман у друштвима служи за задовољење „болесних амбиција”. Таквима „нема мјеста у Народној одбрани”. У руководство тога друштва треба да уђу „најбољи међу најбољима”. *ВН*, 14. мај 1933, стр. 9.

[1464] У Управном одбору су били и: Хасиб-бег Имамовић, Јово Савин, Милан Цвјетан, Марко Михаиловић, Јуре Лукатело, др Александра Ускоковић, Мато Шижгорић, Драго Лазаревић, Свето Јањић, Војислав Поповић, Којо Марчетић, Јово Вишекруна, Чедомир Оломић, Перо Микулчић; у Надзорни обор изабрани су и Ристо Џепина и Душан Умићевић. *ВН*, 17. мај 1933, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 279; Јован С. Радојчић, *Срби западно од Дунава и Дрине..*, Књ. I, стр. 675.

[1465] Као генералну најаву конгреса, *Врбаске новине* су дан раније на насловној страни донијеле опширан текст Бранка Загорца управо о Народној одбрани, од њеног оснивања, преко страдања и пригодна у Великом рату, па и Бањалучком велеиздајничком процесу, до самог скупа, које ће, ето, наредног дана бити отворен у Бањој Луци. *ВН*, 28. мај, 22. и 24. јун 1933, стр. 6, 6. и 1, 6.

Трифуновић Бирчанин, предсједник Средишњег одбора.[1466] *Врбаске новине* су донијеле и непотписани говор добродошлице, у коме се велича улога Народне одбране у уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца у „једну етичку и етничку цјелину, у Карађорђевићеву Југославију". Али, додаје се, мисија Народне одбране није завршена, јер је она „религија расе и Династије". Народна одбрана има сада улогу чувара државних граница у „декадентној и немирној Европи", а то ће чинити „крвљу најбољих, како смо их крвљу најбољих и стекли".[1467]

У радном дијелу конгреса били су реферати о привредним, идеолошким и омладинским питањима у Друштву. На крају, у плану је био избор новог руководства Народне одбране.[1468] Истог дана била је и сједница делегата омладине Народне одбране. Нешто касније, у Вијећници Банског двора одржана је сједница Пленума Средишњег одбора. Том скупу присуствовали су сви делегати и пристигли чланови Народне одбране из других средина. Након тога је предсједник Средишњег одбора Трифуновић, такође, у Банском двору одржао предавање о Народној одбрани, уз филм о митингу у Београду претходног мјесеца. Публициста из Загреба и предсједник тамошњег одбора Народне одбране, Иван Милинар имао је предавање из историје Босанске Крајине. Он је начинио вриједан пресјек прошлости, од Котроманића до бањалучког велеиздајничког просеца у коме је многима суђено управо због тога што су припадали Народној одбрани, „која ето данас слободно држи конгрес, баш у тој истој Бањој Луци". Први дан завршен је извјештајима обласних одбора.[1469]

Други дан конгреса почео је церемонијално: у Бански двор ушли су специјални изасланик краља, ђенерал Данило Белимарковић, владика бањалучки Василије, изасланик бана др Душан Петровић и почасни конзул Пољске републике Артур Бурда. Тај свечани дио конгреса отворио је Илија Трифуновић, који је, сјећајући се родољуба из Великог рата, подвукао да је циљ Народне одбране „да поново ускрсне онај стари национализам", који ће

[1466] С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 234–235, 244; *ВН*, 27. јун 1933, стр. 1.
[1467] Чланак, односно, говор завршава се покликом: „Добро дошли функционери Народне одбране и живели". *ВН*, 25. јун 1933, стр. 2.
[1468] С. Т. Милосављевић, *Сусрети са краљем..*, стр. 235; *ВН*, 25. јун 1933, стр. 6.
[1469] Истовремено, Народна одбрана је за грађанство уприличила три предавања са пројекцијама: „Наш Јадран", „Јужна Србија" и „Мештровићев косовски храм". *Врбаске новине* су три дана касније донијеле предавање проф. Роце о Мештровићу. *ВН*, 27. и 30. јун 1933, стр. 1–2, 6. и 2.

окупити све родољубе „под једну југословенску заставу”. У име бањалучког одбора скупу се обратио предсједник Друштва Вељко Вујасиновић, а у име бањалучке општине и сокола, старјешина Жупе, општински вијећник и адвокат, др Стево Мољевић.[1470] Послије церемоније у Банском двору, учесници конгреса су се у свечаној поворци упутили ка споменику Петра Кочића, а потом и до православног гробља, гдје је сахрањена неколицина бањалучких „велеиздајника”. У поподневној сесији је изабрано ново руководство Средишњег одбора Народне одбране; Илија Трифуновић је поново добио повјерење за мјесто предсједника.[1471]

Конгрес Народне одбране у Бањој Луци, ипак, није прошао без трзавица. Наиме, дошло је до оштре полемике са бањалучким бискупом Гарићем, који је демантовао његов наводни писани или телеграфски поздрав ученицима Конгреса. То је узбуркало духове, а онда је бискуп 8. јула објавио Пастирско писмо, у коме је уствpдио да Народна одбрана „није склона Хрватима”, да она вријеђа вјерске и народне светиње, да „позива католике да пређу у православље”. На то су из Предсједништва Народне одбране јавно позвали Гарића да „докаже да се Народна одбрана огрешила о свету Цркву” и да је „позивала Југословене католичке вере да прелазе у православље – јер у противно њему остаје име, којим је наш народ крстио људе који нетачности тврде и преносе”. На крају овог јавног позива бискупу Гарићу, из Народне одбране су – помало замијенивши улоге – поручуили: „Ми му праштамо са жељом и молитвом да му и на другим местима опросте”.[1472] Била је то још једна потврда да је заједница и, поготово, хармонија југословенских народа, само опсјена у очима кратковидих и лакомих.

Велики догађај за Народну одбрану у Бањој Луци био је откривање спомен-крстаче родољубима страдалим за вријеме Бањалучког велеиздајничког просеца. Овај камени биљег на православном грубљу откривен је 10. септембра 1933. Иако је иницијатива за подизање споменика потекла из Женске секције ФИДАК-а а уз њу стала група преживјелих „велеиздајника” из Бање Луке и „Змијање”, у Народној одбрани су имали и те како разлога

[1470] Могли су се чути и фрагменти писма Саве Љубибратића из „Принциповог Сарајева”, а говорио је и представник државног удружења ратних инвалида Душан Тошић. *Правда*, 26. јун 1933, стр. 4; *ВН*, 28. јун 1933, стр. 1–2, 5.

[1471] Након обреда и говора, делегати Народне одбране положили су вијенац на коме је писало: „Страдалницима за велику идеју југословенског уједињења захвална Народна одбрана”. *ВН*, 28. јун 1933, стр. 2.

[1472] *ВН*, 26. јул 1933, стр. 2.

да се занимају за ову акцију. Наиме, од петорице родољуба чије ће кости том приликом бити пренијете у ту заједничку гробницу, само један није био сарадник Народне одбране.[1473]

За крај марта 1934. Обласни одбор Народне одбране најавио је скупштину чији је задатак био, поред редовних питања, и да се организација овог Друштва „саобрази новим Правилима".[1474] Како је и најављено, скупштина је и одржана, а на њој је, осим политичких и војних званица, „примијећено и неколико старих, предратних, активних чланова Народне одбране", на челу са директором Учитељске школе Вељком Вујасиновићем, који је и предсједавао скупштином, али је из здравствених разлога најавио повлачење са мјеста првог човјека Одбора. Говор је одржао Ранко Достанић, који се поново као делегат Средишње управе обрео у Бањој Луци. Народна одбрана се, на изненађење многих, у то вријеме све више бавила економским темама, па се и Достанић осврнуо на „изванредно тежак положај" југословенске пољопривреде, индустрије и заната, као и трговине.[1475] На крају сесије, изабрано је и ново руководство Обласног одбора Народне одбране са Драгом Митраковићем на челу.[1476]

[1473] У гробницу су покопани земни остаци сљедећих родољуба: 1) др Коста Јефтић, судија из Сарајева, иначе познати сокол, добротвор „Побратимства" и добровољац у Балканским ратовима; умро је 20. јуна 1915.; 2) Драгољуб Кесић, тежак из Пребљега код Српца, 1912. суђен због шпијунаже у корист Србије у коју је често одлазио као курир Народне одбране; умро је 16. априла 1916.; 3) Ристо Барњаковић, трговац из Брчког, сарадник Народне одбране; умро је 15. маја 1916.; 4) Јово Павловић, трговац из Тузле, повјереник и члан Народне одбране; умро 25. маја 1916. и 5) Јаков Ерић, тежак из Кравице код Власенице; заједно са тројицом браће био повјереник Народне одбране, а њихов отац, иако седамдесетогодишњак, био је добровољац на Солунском фронту. У гробницу ће касније бити сахрањени и Светозар Зрнић и Бошко Лапчевић, те, као што пише подно споменика, др Јован Перенчевић (1894–1968), некадашњи судија и соколски старјешина. *Политика*, 9, 10 и 11. септембар 1933, стр. 7, 12 и 4; *Српска православна епархија бањалучка. Шематизам*, Бања Лука, 2000, стр. 78; *ВН*, 10. мај 1933; А. Равлић, *Бањалука у прошлости 1*, стр. 79–80; С. Т. Милосављевић, *Сусрети*..., стр. 238–239; Р. Колунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 96.

[1474] *ВН*, 20. и 25. март 1934, стр. 4.

[1475] Достанића је посебно забрињавала „слаба прођа домаћих производа на нашим сопственим пијацама", јер „наш национални потрошач још увек радије купује страну робу него домаћу", а та навика „постала је јача од свега, па и од здравог разума". Због тога, тврди, треба више радити на развијању „осећаја социјалне и економске солидарности", почев од школске дјеце и омладине. У томе он види „један од главних задатака привредних акција Народне одбране". Здрава национална привреда је, напомиње Достанић, посебно важна „на случај спољне опасности". У свему томе посебну улогу имају домаћа друштва и „домаћа јавна реч". Зато је Средишњи одбор Народне одбране још 1931. покренуо кампању „Свој своме" са циљем „унапређења и заштите националне радиности". Акција је кренула из Београда, а наредних година широм Краљевине одржане су приредбе и изложбе. Због свега тога је потребно „сливање свих разних увереља, свих разних жеља, свих разних погледа, у једно опште народно Вјерују, један здрав национализам... као израз дубоког уверења у велику мисију нашег расног типа и свету будућност наше нације". *ВН*, 27. март 1934, стр. 2–3.

[1476] У Управни одбор изабрани су: Драго Митраковић, Јуре Лукатело, Марко Михаиловић, Васо Бокоњић, др Тоде Лазаревић, Асимбег Имамовић, Мирко Дивјак, Милан Цвјетан, Милутин Ескић, Милорад Љубибратић, Леко Димитријевић, Светозар Недимовић, Јован Савин и Мато Шишгорић. У Надзорни одбор изабрани су: Миленко Копривица, Јово Томић, Чедо Опалић, Салих Раљић, Стево Ракић, Никола Берић,

На љето, тачније 1934. основана је и Омладина Народне одбране, а за њеног вођу изабран је предсједник Друштва, Драгутин Митраковић.[1477] Он је, иако „не више тако млад", увијек међу омладинцима и „сваки њихов корак и акцију прати и помаже". За фебруар 1935. омладина Народне одбране најавила је „комеморативни концерт Краљу Ујединитељу" у бановинском позоришту. Новине су пренијеле „проглас на грађанство", а „послати су и посебни позиви". Зато не чуди што је за ову комеморацију владало велико интересовање у граду, а долазак на „жалостну приредбу" најавио је и већи број тежака из околних села, иначе, предратних и тадашњих чланова Народне одбране. Носиоци програма били су војна музика 33. пука и мјешовити хор Учитељске школе. Овим догађајем омладина Народне одбране жељела је „доказати свима и свакоме да је увек спремна да пером и мачем брани своје тековине".[1478]

Народна одбрана је, у међувремену, посљедњих дана 1934, одржала пленарну сједницу у Загребу. На њој је донијета Резолуција у којој се, поред осталог, поздравља оснивање Савеза националних организација, уз увјерење да ће тај „снажни народно-одбрамбени фронт загарантовати бољу будућност".[1479]

Јануара 1935. одржан је састанак бањалучког одбора омладине Народне одбране. Том приликом је омладинац Илија Станишић одржао предавање о циљевима и задацима ове

Бранко Плавшић, Светозар Јањић и Хуснија Ђумрукчић. *Правда*, 30. март 1934, стр. 8; *ВН*, 27. март 1934, стр. 2.

[1477] У управу су ушли и: Илија Станишић, Мирослав Лехнер, Олга Роковић, Мира Полак, Олга Јокачевић, Мила Шебор, Миланија Мартиновић, Цвијо Максимовић, Петар Вујовић, Стојан Ковачевић, Мухерем Ганибеговић, Васо Капор, Никола Станишић, Димитрије Поповић и Јово Слепчевић. *Правда*, 17. август 1934, стр. 16.

[1478] Дан након концерта, 19. фебруара 1935, новине су писале како је „у дупке пуној дворани Народног позоришта, у присуству преко две хиљаде (*sic!*) национално свесних Бањалучана" одржан најављени концерт, који је био „израз непобитне љубави и безграничног бола омладине према свом највећем заштитнику и вођи". Госте је на улазу дочекала почасна стража коју су држали униформисани скаути, а у Позоришту су их разводили омладинци Народне одбране. Програм је изведен по плану, а позорница је била „декорисана" црвеним завјесама и сликом блаженопочившег краља, изнад које је горило кандило а поред ње почасну стражу су држала два војника. Овај „спомен-концерт" завршен је гуслањем омладинца Вукашина Перовића, а новине су и други пут устврдиле да је на њему било „преко две хиљаде" Бањалучана, те да је „успео врло добро и неочекивано". *ВН*, 14, 17. и 19. фебруар и 1. март 1935, стр. 2.

[1479] Та иницијатива потекла је управо из Народне одбране, тачније од њеног предсједника Илије Трифуновића. Осим тога, подржан је рад омладине Народне одбране, подржана борба против корупције, „уклањање туђинштине из наших живота", посебно оне која угрожава привредну независност. Констатовано је да и 16–17 година након рата жртве нису „обезбеђене онако како национална част и дух правичности захтевају". Због тога Народна одбрана тражи да се то питање под хитно рјешава „у духу правде и отаџбинских интереса". *ВН*, 13. јануар 1935, стр. 3.

националне организације, те о дужностима њених чланова.[1480] Два мјесеца касније омладина Народне одбране је приредила и „једну скромну прославу", двадесет осму годишњицу националног рада свог вође, Драгутина Драге Митраковића. Већ сутрадан Омладина Народне одбране организовала је у просторијама „Будућности" у Горњем Шехеру састанак са тамошњим омладинцима. Одзив је био одличан, па је већ те вечери у организацију уписано око 60 нових чланова, за шта су из Народне одбране посебно захваљивали „Братству". Истовремено је најављивана слична активност на другој периферији града, на Пилани, те „низ јавних предавања са дискусијом".[1481]

Почетак 1935. и цијела претходна година били су веома успјешни. По селима су одржавани састанци и конференције, а у циљу подизања привреде покренута је акција „Свој своме", која се показала „веома корисна". У духу те акције, најављена је и „стална колективна изложба кућне индустрије и радиности", на којој би се представила „сва индустријска и фабричка предузећа" Врбаске бановине, а Народна одбрана је за ту акцију већ обезбиједила добар дио средстава. Основано је десетак мјесних одбора и повјереништава, а у Бањој Луци је радила Омладина Народне одбране. Просторије Друштва у Дому краља Петра красиле су слике краљева Петра I и Петра II, чика Боже Милановића, Гаврила Принципа и актуелног предсједника Савеза Илије Трифуновића. У духу нове политике Друштва, главна акција Народне одбране била је „помагање свог ближњега и куповање само домаће робе", што је, смарали су у том друштву, „од непроцењиве користи за унапређење кућне радиности, за данашње тешко економско стање наших ситних привредника, занатлија и трговачко-индустријског сталежа". Истовремено, у циљу да сачува успомену на „незаборавна дела својих предратних чланова", Обласни одбор Народне одбране у Бањој Луци одлучио је почетком јуна 1935. да сачини спомен-књигу својих предратних чланова, са њиховим биографијама и фотографијама.[1482]

[1480] *ВН*, 12. јануар 1935, стр. 3.

[1481] У знак захвалности, омладина је у просторијама Друштва у Дому краља Петра I Ослободиоца Митраковићу, предратном вођи бањалучке Народне одбране, организовала малу академију. Прослави у просторијама Друштва у Дому краља Петра I Ослободиоца присуствовали су и старији чланови Друштва. *ВН*, 1. март и 7. април 1935, стр. 2 и 3.

[1482] План је био да се у ту књигу унесу имена свих предратних чланова Народне одбране са простора Врбаске бановине, њих преко двије стотине. У том циљу, Одбор апелује на све чланове и породице помрлих чланова да у најкраћем времену пошаљу тражене фотографије са биографијама. *ВН*, 7. јун 1935, стр. 2.

Судећи по већ спомињаном „Списку националних и културних друштава на подручју града Бања Лука”, Обласни одбор Народне одбране уживао је посебан углед код власти, јер га је Кумарић ставио на прво мјесто, истичући да Друштво ради на „јачању националне свести у духу јединства”, те да је под руководством Драгутина Митраковића, уз кога су и Јуре Лукателo, Хасан Имамовић и Марко Михаиловић.[1483]

За недјељу 23. јуна 1935. најављена је редовна годишња скупштина Обласног одбора Народне одбране. Свим члановима Друштва су два дана раније послати позиви. На дневном реду била су уобичајена питања а посебно акција куповине домаћих производа под слоганом „Свој свом”. Мјесец и по касније, омладина бањалучке Народне одбране је у сарадњи са мјесним одбором у Слатини и удружењем емиграната из Словеније „Истра” организовала прву забаву.[1484]

За Аранђеловдан 1935, Обласни одбор Народне одбране најавио је свечану сједницу. Повод је била прослава годишњице ослобођења Бање Луке. Било је то први пут , након седамнаест година, да се „дан доласка и дочека српских витезова, слави као велики дан Мркоњића Крајине”. Најављена је, дакле, свечана сједница у „великој предавачкој дворани” Дома краља Петра, на којој ће Драго Митраковић говорити о историји Бање Луке, професор Михајло Ђерић о покојном краљу Александру, а Хасиб Имамовић о улози Србије у стварању Југославије; омладинац Мирослав Лехнер ће казивати о предратној омладини а, на крају, омладинац Богослав Бојковић рецитоваће пјесму о Видовдану. Спремајући ову манифестацију Народна одбрана је неколико дана раније штампала плакате којима позива „национално и патриотско грађанство и омладину да узме учешћа у прослави”. Сама свечана сједница протекла је веома лијепо. Бањалучани су дан када их је „огрејало сунце слободе” прославили достојанствено. Сједницу је отворио иницијатор ове свечаности и предсједник Народне одбране Драго Митраковић. Програм је изведен како је најављено, а

[1483] AJ/38–72–196.

[1484] Иначе, такве забаве дешавале су се, по правилу, у поподневним часовима. Забава је најављена пред тамошњим хотелом. На програму су биле поздравне ријечи, предавање о Народној одбрани, дијалози, рецитације, пјесме, а посебно је најављиван „наш омиљени глумац” Јозо Бакотић, који ће уз гитару отпјевати неколико популарних далматинских пјесама. Након програма је планирана забава на којој ће свирати џез оркестар из Бање Луке. Народна одбрана је у сарадњи са браћом Дивјак обезбиједила аутобуски превоз са посебним повластицама за омладину. Драго Митраковић је са 30-ак омладинаца аутобусом стигао у Слатину. *ВН*, 21. јун и 2. август 1935, стр. 3 и 2.

посебно се издвојио сиромашни Хрват из Удружења националних академичара Мирослав Лехнер кога су присутни „подарили дугим аплаузом”.[1485]

За Петровдан 1936. бањалучка Народна одбрана је у Слатини, „пред гостионом г. Принца” приредила своју прву, велику „вртну забаву”. Предвиђене су двије представе, те игранка и томбола. Умјесто улазнице давао се добровољни прилог.[1486]

Тога љета су поручивали из бањалучке „Народне одбране” да ова организација „са светлом традицијом” своју улогу „не израбљује: она не приређује манифестације сваки час”, него је „национална осећаја својих бројних чланова резервисала искључиво за најважније датуме”. Народна одбрана је „пуна такта, и племенског и верског” а све са циљем добробити „југословенске нације, за љубав, слогу и братство три југословенска племена једног народа”. У томе, ова организација се хвалила да је изнад сваке политике и да су јој „туђи страначки аранжмани и све парламентарне комбинације”.[1487]

Био је то увод у посебан догађај за Бању Луку и Народну одбрану, који се збио 6. септембра 1936, када је слављен 14. рођендан краља Петра II Карађорђевића. Ова манифестација – показаће се, можда је и најмасовнији догађај у дотадашњој историји Бање Луке. Била је под покровитељством бана Кујунџића, а за ту прилику формиран је и посебан Одбор, састављен од чланова разних друштава и установа, на челу са Драгом Митраковићем, предсједником Народне одбране. Одбор је по свој прилици одлично радио, јер се прослава рођендана младог монарха претворила у до тада невиђен „делириј узбуђења, среће, поноса и спремности на сваку жртву за Краља и Отаџбину”. Наиме, у Бању Луку се тога дана, под југословенским заставама, у свечаном дефилеу, предвођени народним првацима на коњима, слило око 15.000 сељака и варошана из околних мјеста. Град је био у посебном руху: на свим зградама и кућама, „од Новоселије и Граба у Горњем Шехеру, па све до Бојића хана и предграђа Бање Луке, села Буџака”, вијориле су се државне заставе, парк је био украшен

[1485] Свечаности су присуствовали изасланик бана, командант Дивизијске области, митрополит Василије, почасни пољски конзул Бурда, предсједник бањалучке општине Хасанбег Џинић, десетине других угледника, те ђаци средњих школа. *Бањалучки илегалац..*, стр. 89; *ВН*, 19. и 21. новембар 1935, стр. 1 и 2.

[1486] Истога дана у Слатини ће се обрести и соколи, а и тамошња црква „слави свога патрона”, па се очекивао велики број Бањалучана и тежака из околних села. *ВН*, 10. јул 1936, стр. 3.

[1487] Најављено је да ће Народна одбрана поводом рођендана младог краља Петра, приредити „народне манифестације” „унуку легендарног Петра Мркоњића и Сину Витеза и Мученика Ујединитеља Александра Првог”. *ВН*, 1. август 1936, стр. 1.

„стотинама жаруља у народним бојама и стотинама државних тробојница". И минарет Ферхадије је први пут украшен сијалицама у „народним бојама", као и нови бетонски мост код Кастела. Бања Лука је тога дана, како су писале новине, „пливала у мору застава". У јутарњим сатима одржана су богослужења у богомољама свих седам бањалучких конфесија, а врхунац манифестације био је у предвечерје када се – након дефилеа који је трајао чак 47 минута! – хиљадама присутних обратио бан Кујунџић. Он је свој говор отпочео са „Југословени", што је код присутних изазвало „делириј одушевљења". За организацију ове прославе посебне похвале побрали су Народна одбрана и њен први предсједник.[1488]

Још један важан догађај у историји бањалучког одбора Народне одбране збио се 21. новембра, када се по други пут обиљежавала годишњица уласка српске војске у Бању Луку. Тако је било и 1936. Те године Народна одбрана је најављивала да ће у 18 сати имати свечану сједницу у Дому краља Петра I Ослободиоца. „Патриотском грађанству" Бање Луке упућен је позив да се укључи у манифестацију. Посебну димензију прослави дала је чињеница да је управо тих дана у Бању Луку прекомандован пуковник Драгољуб Драго Бајаловић, који је 18 година раније на челу српске војске у Бању Луку и „унео лучу слободе". Управо се очекивало да он са службом и породицом дође у град који га је 1918. дочекао као ослободиоца. То је додатно мотивисало „Приређивачки одбор" Народне одбране да поради на богатом програму.[1489] Бајаловић је стигао до годишњице ослобођења и присуствовао свечаној сједници Народне одбране, која је одржана у крцатој дворани Позоришта, а његов улазак у дворану грађани су поздравили „френетичним аплаузом и дуготрајним поклицима: Живео!" Бајаловић је казао да су му успомене на улазак у Бању Луку 1918. „најлепши часови у животу".[1490]

[1488] Нарочито је запажен наступ чланова Народне одбране из Слатине, гдје је дјеловао најагилнији мјесни одбор те организације. Слатињани су спремили „цвећем и зеленилом лепо окићену слику" младог краља. Ту слику „уоквирену венцем од пољскога цвећа са наших ливада" носио је тежачки син Станоје Савић, а за њим су се вијале многобројне југословенске заставе. *ВН*, 8. септембар 1936, стр. 2–5.

[1489] Предвиђено је да професор Марко Михаиловић говори о теми „Српска војска у ослободилачком рату", а Милан Јанковић ће имати предавање под насловом „Улога Босне у стварању Југославије". *Време*, 23. новембар 1936, стр. 10. *ВН*, 14, 20. и 23. новембар 1936, стр. 1 и 2.

[1490] Прочитано је и писмо потпуковника Илића, који је са Бајаловићем осамнаест година раније, као капетан српске војске ослободио Бању Луку. *ВН*, 24. новембар 1936, стр. 1.

Нешто раније, половином октобра 1936. основана је заједничка секција Народне одбране и Удружења четника, а са циљем „преноса костију и подизање споменика свим националним борцима заслужним за Отаџбину и њено ослобођење". Ова секција имала је, дакле, за циљ да кости свих палих родољуба из Врбаске бановине које су остале расуте по разним гробљима и бојиштима пренесе у Крајину и да тим родољубима подигне споменик. За предсједника секције изабран је и овај пут Драго Митраковић, а покровитељства над њеним радом прихватио се бан Кујунџић.[1491] Првих дана 1937. споменута секција је грађанима упутила проглас којим се моле рођаци и пријатељи погинулих и пострадалих у току протеклих ратова да јаве имена, те датум рођења и смрти, као и мјесто сахране „свих добровољаца, четника и националних раденика Врбаске бановине".[1492]

Како су писале *Врбаске новине*, много синова Босанске Крајине падоше за слободу, ослобођење и уједињење, а да им се још увијек гробови достојно не обиљежише. Секција апелује на грађане да новчано помогну њихову акцију. „Одужимо се заслужним за Отаџбину", поручивали су.[1493] У свему томе, одбор за подизање споменика пострадалим и заслужним за отаџбину одлучио је да мотивише приложнике, па је најавио да ће давати дипломе великим добротворима (прилог 5.000 динара и више), добротворима (1.000 динара), утемељивачима (500 динара) и дароваоцима (100 динара).[1494]

Народна одбрана је на љето 1937. у Слатини, уз сарадњу са тамошњим одбором, поново приредила велику забаву, и овај пут поводом петровданског црквеног збора.[1495] И наредних година, све до рата, Народна одбрана ће за Петровдан у Слатини правити забаве. Позорница,

---

[1491] За потпредсједника изабран је М. Гардић, за секретара Свет. Курузовић, а за благајника г. Добраш. *ВН*, 17. октобар 1936, стр. 2.

[1492] *ВН*, 5. јануар 1937, стр. 1.

[1493] У допису се поименице наводе: Петар Пецијa, Чика Божо Милановић, Душан Вучковић, Петар Петковић, Хаџи Ђорђо Димитријевић, Ђорђо Пантић, Тоде и Јово Поповић, Светозар Т. Зрнић, Бошко Гашић, Бранко Вучковић, Божо Пантић, Саво Мирић, Мирко Миљуш, Симо Опалић, Михаило Умљеновић, Нико Јовичић, Саво Ђаковић и други. *ВН*, 28. март 1937, стр. 3.

[1494] Приложницима који дарују испод 100 динара се неће издавати диплома, али ће се њихова имена објављивати у новинама. *ВН*, 4. април 1937, стр. 2.

[1495] Да би се омогућило и сиромашнијим да присуствују, улазница је поново била добровољни прилог. Приредба је и овај пут била испред бановинског хотела, а како су писале новине, „посета је била огромна". Забаву је отворио предсједник Народне одбране из Бање Луке Драгутин Митраковић, а омладинац Петар Алексић одржао је предавање „Народна одбрана пре рата и данас". Чланови словеначког пјевачког хора из Слатине отпјевали су химну, а чланови Удружења националних академичара извели су „надасве успели програм", послије кога је „настала игранка и народно весеље, које је у добром расположењу потрајало све до јутра". *ВН*, 11. и 16. јул 1937, стр. 2. и 1.

по правилу пред гостионом г. Принца, редовно је кићена државним тробојкама. Окупљало се мноштво грађана и сељака, који су могли чути пригодна предавања а потом уживати у забави која је потрајала до дубоко у ноћ. За госте из града организован је аутобус.[1496]

Аранђеловдан 1938. године донио је лијеп јубилеј – 20 година од уласка српске војске у Бању Луку. Народна одбрана узела је на себе обавезу да по трећи пут организује прославу тог датума као „успомену на наше народно ослобођење". Било је то сјећање на мајора Бајаловића који је „први ушао у нашу шехер Бању Луку" и развио заставу. Те године Народна одбрана обиљежавала је и три деценије свог постојања, па је одлучено да се тај дан прослави у цијелој бановини, те да се одбор обратио свим општинама како би прославили „заједнички дан свих Крајишника". *Врбаске новине* су писале како „само захваљујући мачу српске војске, њеним борбама и њеним жртвама... данас можемо да се спремамо за прославу оваквог дана". Све то је обавезивало Народну одбрану да за Аранђеловдан приреди што бољу манифестацију. Због тога је Народна одбрана организовала двије припремне конференције на које је позвала „већи број чланова" некадашњег бањалучког Народног вијећа. Договорено је да се приреди и „једна публикација која ће бити споменица на дане патњи и на дан ослобођења". Коначно, формиране су двије секције: једна за припрему прославе и друга за издавање спомен-књиге. На челу одбора за организацију прославе наћи ће се др Стево Мољевић. Упућени су позиви грађанству и сељацима из околине да учествују у овом народном слављу. Новине су најављивале како ће „сва наша витешка, национална, културно-просветна и остала друштва... узети учешћа у овим свечаностима". Временом је сачињен програм по коме је предвиђена свечана сједница градског вијећа, те „велика поворка сељака кроз град" и, на крају, свечана академија у Позоришту. Дан-два пред свечаност, цијели град је био окићен југословенским заставама, а градске власти су дуж Краља Петра друма „појачале електричну расвјету разнобојним сијалицама", те посебним прогласом позвале грађанство да се прикључи прослави дана уједињења. Главна свечаност била је на стадиону бана Кујунџића. Ујутро, на дан прославе, са Тврђаве је испаљен 101 топовски хитац.[1497]

[1496] Успјех забаве бивао је по правилу веома добар „у моралном и материјалном погледу". *ВН*, 15. јул 1938, стр. 8 и 20. априла, те 6. и 23. јул 1939, стр. 2. и 3, као и 7. и 14. јул 1940, стр. 1.

[1497] Услиједило је „благодарење по богомољама". У катедрали се у 9 сати обрео скоро сав војни врх, кога су представљала три генерала, те замјеник бана, почасни пољски конзул Бурда, предсједник градске општине

Одржана је најављена свечана сједница градског вијећа, којој су присуствовали представници банске и војне власти, те многих друштава. Градоначелник Џинић је – да би се „на један видан начин одала пошта жртвама које је српска војска поднела у борби за ослобођење и уједињење" – предложио вијећницима да се пуковник Драгољуб Бајаловић изабере за почасног грађанина Бање Луке. Вијећници су то једногласно прихватили а присутни су „дуготрајним аплаузом поздравили закључак градског вијећа".[1498] Након завршетка сједнице градског вијећа, формирана је дуга поворка грађана, сељака и ђака свих школа која је прошла главним улицама до стадиона. Поворку су предводили чланови Удружења добровољаца. Стадион је био препун грађана, а на терену су соколи са својим заставама а испред њих СПД „Јединство". Генерал Алимпић је извршио смотру војске, а публика је посебно срдачно поздравила пуковника Бајаловића, „који је на поздраве одговорио махањем руком". Свечаност је отворио предсједник Одбора за прославу др Стево Мољевић. Након њега говорио је предсједник Удружења добровољаца Петар Трумић, који је подсјетио на заслуге осам хиљада добровољаца из Крајине. Члан некадашњег Народног вијећа Мартин Зрелец говорио је о доласку српске војске у Бању Луку, те подсјетио на „невоље којима су Хрвати били изложени под туђим господарством". Окупљенима се обратио и пуковник Бајаловић. Свечаност је завршена исто вече у Народном позоришту гдје је приказана представа „На леђима јежа" Стевана Јаковљевића. Извјештавајући о овој представи Митар Митровић није могао сакрити незадовољство публиком, која је улазила са закашњењем, неки су дошли да покажу „нова одела и тоалете", а неки су се смијали у нимало комичним ситуацијама. То засигурно није много покварило задовољство Народне одбране организацијом прославе, каква се, како ће се показати – неће поновити.[1499]

Почетком децембра 1938. умро је Станиша Пердув, предратни члан Народне одбране и њен повјереник за села око Бање Луке. И послије уједињења Пердув је остао уз Народну

др Асим Џинић и многе друге званице. Исте званице су сат касније присуствовали богослужењу у православној цркви, а касније и у Ферхат-пашиној џамији. Истовремено, обављена су и богослужења у обје синагоге, те у грко-католичкој и евангелистичког богомољи. *ВН*, 4. децембар 1938, стр. 6.

[1498] Посебна делегација општине посјетила је пуковника Бајаловића и званично му саопштила да је изабран за почасног грађанина. Како су писале новине, он је био „необично дирнут пажњом и чашћу коју му је указао град којем је он први донео слободу". *ВН*, 14. октобар и 13, 20. и 25. новембар 1938, стр. 1. и 3.

[1499] Годину дана касније главна тема биће расправа о преуређењу државе у коју је увучена скоро комплетна јавност а о обиљежавању годишњице доласка српске војске у Бању Луку у *Врбаским новинама* није било ни слова, али су зато донијеле табелу о становништву Босни и Херцеговини по вјери у срезовима. *ВН,* 25. новембар 1938, стр. 4. и 21. новембар 1939.

одбрану, и све до смрти био њен предсједник у селу Буџак. Другови из Народне одбране су га жалили а предсједник Обласног одбора Драгутин Митраковић одржао је говор којим га је испратио у „вечну кућу”.[1500] Своју зимску забаву 1939. Народна одбрана приредила је на покладе 19. фебруара у Слатини, у бановинском хотелу. На програму су многе забавне тачке, међу којим и комад „Зла жена”, а најављивано је „још неколико забавних изненађења”. Једна група чланова и симпатизера Народне одбране најављивала је долазак „засебним аутобусом”.[1501]

Споразум Цветковић-Мачек августа 1939. и стварање Бановине Хрватске узнемирио је ионако немирну политичку сцену у цијелој земљи. Наредних мјесеци је поред осталог, актуелизована идеја о стварању бановине Босне и Херцеговине, коју је јавно износио Џафер Куленовић, министар шума и руда, насљедник Мехмеда Спаха на челу ЈМО, иначе, Крајишник, родом из околине Кулен Вакуфа.[1502] Ова идеја усталасала је духове и у Бањој Луци. Народна одбрана је половином новембра сазвала „шири састанак” на коме су били представници „свих српских друштава, установа и корпорација”.[1503] Скуп је отворио Драго Митраковић. Говорио је и др Јово Зубовић, који је казао: „године 1918. за нас је пала граница на Дрини и више се не може успоставити”. Од захтјева министра Куленовића дистанцирао се Хасиб Имамовић, тврдећи да нису сви муслимани присталице таквих захтјева. На крају сесије усвојена је Резолуција којом се осуђују захтјеви Џафера Куленовића и на њих „представници српских и општенародних друштава и установа у Бањој Луци одговарају са највећим протестом и одбијају све његове предлоге”. Истиче се да је питање самоуправе за ове крајеве ријешено стварањем Врбаске бановине „а даље

[1500] *ВН*, 7. децембар 1938, стр. 4.

[1501] Два мјесеца касније Народна одбрана је у Слатини поново организовала забаву са сличним или нешто богатијим програмом, а са циљем прикупљања новца за одјећу и обућу сиромашној дјеци. *ВН*, 12. фебруар, 20. априла, 6. и 23. јул 1939, стр. 2 и 3.

[1502] Занимљиво је да је Џафер Куленовић током школовања у Загребу имао подршку ХПД „Напретка” из Бихаћа. АБиХ, ХКДН, кутија 3/1930, Списак корисника стипендија.

[1503] Стална политичка криза у југословенској краљевини нагнала је и предсједника Народне одбране Илију Трифуновића да се јавно, преко новина, изјасни о стању у држави. Народна одбрана „изазвана изјавом једног босанског политичара” изјављује да је „отсудно противна сваком сепарирању Босне и Херцеговине из заједнице која, ако се већ држава мора тако уредити, има да се образује из српских покрајина”. У свему томе, Народна одбрана рачуна на то да ће се тој држави приклонити и „драга браћа муслимани”. Због тога Срби из Босне и Херцеговине, из тих „мученичких покрајина”, без обзира које вјере били, не треба да рачунају да их Народна одбрана никада неће заборавити. *ВН*, 17. новембар 1939, стр. 2.

развијање ове самоуправе уредићемо са Београдом, без икаквог посредовања Сарајева или Загреба".[1504]

Са друге стране, Стеван Мољевић држи неколико јавних говора и предавања у којима, коментаришући стварање Хрватске бановине, каже како је „млађи брат узео и оно што његово никад није било". Ускоро публикује и познату брошуру *Улога и значај Врбаске бановине*, у којој наступа са позиција српских интереса и Српског културног клуба, чији је потпредсједник.[1505]

Као и ранијих септембара, и 1939. Народна одбрана је потакла организацију прославе рођендана краља Петра II Карађорђевића. Још око Преображења, управо на њену иницијативу, сазвана је конференција на коју су позвана „само нека друштва јер је позивање свих друштава отежано из чисто техничких разлога".[1506] Омладина Народне одбране организовала је половином новембра 1939. године састанак у просторијама Друштва. Један омладинац је многобројним окупљеним говорио о Бањалучком велеиздајничком процесу чиме је „оживео успомену на времена када је овај процес био". Прочитана је и пјесма „Један светли гроб" Петра Петковића Ћеле.[1507]

И 1940. Народна одбрана се дала на организацију прославе уласка српске војске у Бању Луку и овај пут у сарадњи са Градском Општином. Најављени су помени у бањалучким богомољама за помрле војнике и официре у ослободилачким ратовима, а навече и свечана академију у Дому краља Петра I Карађорђевића.[1508]

[1504] Овом резолуцијом се позивају сви пријатељи Босанске Крајине да „одлучно устану у одбрану ове народне области која жели да трајно остане уједињена са Шумадијом и у директној сарадњи са Београдом". На крају се каже да ће Резолуција бити упућена свим „мјеродавним факторима, партијским организацијама, друштвима и установама у Врбаској бановини". Сличну резолуцију донијела су српска друштва и организације у Сарајеву. *ВН*, 15. новембар 1939, стр. 1, 2. и 17. јануар 1940, стр.3.

[1505] Стеван Мољевић, *Изабрани текстови*, приредили: Бојан Стојнић и Гојко Маловић, Бања Лука, 2020, стр. 15–38 и 39–44; Стеван Мољевић, *Улога и значај Врбаске бановине*, Бања Лука 1939.

[1506] На њој је од културно-просвјетних и национално-витешких организација формиран посебан одбор за прославу краљевог рођендана. За предсједника Одбора изабран је др Јован Перенчевић, старјешина Соколске жупе, а за секретара Мухарем Ганибеговић. *ВН*, 20. август 1939, стр. 2.

[1507] *ВН,* 19. новембар 1939, стр. 2.

[1508] Прослава је и те године била демонстрација патриотизма и југословенства. Улице су биле окићене тробојкама. Учествовали су сви највиши официри и представници градске и банске власти, владика Платон, те представници националних организација, установа и друштава. Академија у позоришту била је веома посјећена. Отворио ју је предсједник Друштва Драгутин Митраковић а судија Залад је одржао предавање о значају тог датума. Он је у опширном говору, пуном заноса и патетике, подсјетио како су прије 22 године „дошли Арханђелски лавови и донијели Бањој Луци и читавој Крајини слободу". Тако је „дотучена неман

Ускоро ће вртлог новог свјетског рата у себе увући и Бању Луку, а њени житељи, па и чланови Народне одбране, падаће као никада до тада и то најчешће управо од каме или куршума „браће”, у које се ово друштво толико клело.[1509]

7.4. Савез ратних добровољаца[1510]

Колико је нова држава у прво вријеме, а и касније имала осјећаја за добровољце, понајбоље илуструје свједочење једног од њих, јунака који је пребјегавши Русима на самом почетку рата, доспио до Србије, прешао Албанију, опорављао се у Француској, преотимао Бугарима Битољ, пробијао Солунски фронт и ослобађао земљу, па и свој завичај. Вративши се у Бању Луку, а немајући новца ни запослења, он је након демобилизације 1919. мјесецима муку мучио како да раздужи војничко одијело, јер није имао новца да набави цивилно. Чак су га приводили и саслушавали у полицији због тога. Коначно, након пола године понижавања и скривања од патрола, успио је позајмити новац да би купио ципеле и сашио одијело, те је могао раздужити оно војничко! Такав мађехински однос државе према овој групацији најзаслужнијих грађана, нажалост, потрајаће уз одређене изузетке и осцилације све вријеме југословенске краљевине. [1511]

У сваком случају, у Бањој Луци се након уједињења обрело неколико десетина добровољаца. Међу њима било је љекара, професора, инжењера, официра, трговаца,

---

рањена револверским мецима Гаврила Принципа”, те су тако остварени идеали. Услиједиле су пригодне рецитације, војна музика и наступ хора „Јединство”, који је отпјевао „Падајте браћо”. *ВН*, 17. и 24. новембар 1940, стр. 5, 1–2.

[1509] Нова власт послије рата ће на Народну одбрану гледати другачије. Социјалистички историчар Никола Бабић ће неколико деценија касније писати како је бањалучка Народна одбрана била једна од неколико организација које „своје терористичке акције усмјеравају, не само против радничког покрета него и против Хрватске сељачке странке, Југословенске муслиманске организације, па и земљорадника, када би се ове политичке снаге нашле у опозицији или настојале да равном мјером парирају режимским странкама”. Nikola Babić, *Banja Luka u središtu društvno-političkih zbivanja zapadne Bosne,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 17.

[1510] Савез добровољаца Краљевине СХС основан је 1920. Настао је из потребе да се окупи и организује око 43.000 добровољаца колико их је било на крају рата, те ради на регулисању њиховог правног положаја у новој држави. Биљана Стојић, *Добровољачки гласник (1928–1941). Заступник права добровољаца из Великог рата*, У: „Добровољци у великом рату”, Зборник радова, Београд, 2018, стр. 347–348.

[1511] Ријеч је о бањалучком добровољцу Урошу Стефановићу. *На страшном мјесту постојати..*, стр. 35.

занатлија, полицајаца, шумара, разних техничара, чувара, радника, пољопривредника. Они су се углавном познавали, приватно дружили, обилазили, ишли једни другима на крсне славе. За празнике, посебно за Видовдан, свечано су се облачили, стављали одликовања и славили краља, династију и нову, југословенску државу.[1512]

Бањалучка организација Савеза ратних добровољаца формирана је 1920. Забиљежено је да је на оснивачкој скупштини за предсједника Удружења изабран тридесетогодишњи трговац, носилац Албанске споменице, Златне медаље за храброст и Румунског крста, предратни соколаш и гимнастичар Урош Стефановић. Пред њим је био велики посао. Добровољцима је држава обећала земљишне посједе, али је ваљало све њих саслушати, направити молбу са свим потребним подацима и послати је у Министарство пољопривреде или, касније, у Министарство војске и морнарице. За те послове Стефановић је у Улици краља Алфонса, односно, Господској, изнајмио локал и запослио чиновника који је испитивао добровољце и правио молбе. Уторком, када је традиционално пијачни дан у Бањој Луци, притисак на канцеларију Удружења добровољаца знао је бити толики да је ваљало ангажовати, како свједочи Стефановић, и „три лица која су преко цијелог дана до касно у ноћ тај посао радили". Посебан проблем били су неуки ратници који су гријешили при давању података о јединици у којој су служили, старјешинама или мјестима гдје су се борили.[1513] Коначно, радом те канцеларије установљено је да је у бањалучком срезу било 524 добровољца и по томе је, како каже Стефановић, то био „најјачи и први срез у нашој држави". Сам град је бројао око 35 добровољаца, који су по занимању углавном били тежаци, надничари и занатлије.[1514]

О овоме свједочи и сресни начелник Костић, који у извјештају из маја 1920. пише како добровољци имају свој одбор који је „без побуде од стране добровољаца" преузео бригу за њих, да је „не обазирући се за државну помоћ" нашао средства да им помаже, те да ради на томе да „за сваког од њих нађе или занимање или пружи увјете за рад". За добровољце је у Бањој Луци сакупљено око 140.000 круна од чега је начелник Костић „главном савезу у Сарајеву" дозначио 40 хиљада а 50 хиљада усмјерио као „припомоћ за сеоске добровољце".

[1512] Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 81.
[1513] Такве молбе су се некада и по пет пута враћале из Министарства, што је и те како отежавало и успоравало посао. *На страшном мјесту постојати..*, стр. 39.
[1514] *На страшном мјесту постојати..*, стр. 9, 39; З. Мачкић, *Урош Стефановић*.., стр. 201.

Добровољци из околине Бање Луке су, како каже Костић, стално долазили до њега са разним молбама, мада са њима није имао много неприлика. Они су, додаје, сви „изузев једног или двојице „националисте и потпуно поуздани".[1515]

Како пише Урош Стефановић, по „закону о добровољцима" сваки добровољац „снабдјевен исправним добровољачким увјерењем" добијао би по 50 дунума државне земље, а ако је ријеч о добровољцу неборцу, 30 дунума. Удружење је формирало три комисије „за истраживање и диобу расположиве државне земље" намијењене добровољцима по селима бањалучког среза. Сваку комисију чинили су геометар и два добровољца. Када је ријеч о граду, за добровољце је предвиђено земљиште на Бањалучком пољу, а то је био „некултивисан терен избраздан рупама, траговима непланског вађења песка и шодора". Ова велика парцела налазила се сјеверно „од Врбас алеје па до Врбаса и даље према жељезничкој станици предграђе и насељу Кумсале".[1516] Послије Великог рата дио овог поља, ближе Царском друму, испарцелисан је и подијељен добровољцима те се почео изграђивати. Први су куће на том потезу, један поред другог, подигли Урош Стефановић и његов саборац и кум Божидар Божо Варићак, геодета и хидроинжењер.[1517] Земљиште на Бањалучком пољу је, пет-шест година након рата, испарцелисано на посједе од пет до десет дунума, што су требале бити окућнице, а власницима тих 30-ак парцела би се касније обезбиједила „пуна компетенција". На око пола парцела добровољци су наредних година саградили скромне кућерке и ту се населили, а преосталих 15 добровољаца је само обрађивало добијену земљу или је давало у закуп, а један добровољац је нешто даље од Бањалучког поља добио кућицу и нешто земље.[1518]

Ипак, посао у вези са подјелом земљишта добровољцима ишао је веома споро. Само за расподјелу расположиве земље у бањалучком срезу требало је „поред много труда уложити и четири године непрекидног рада на том послу". И сам сресни начелник Косић каже да су се добровољци „гледе подјеле земљишта на бањалучком пољу", обратили министарству за

[1515] В. М. Стошић, *Извјештај среског начелника Ђорђа Крстића..*, стр. 405.

[1516] Тридесетих година добар дио Бањалучког поља био је окупиран омладином заљубљеном у фудбал: „Тамо се стално играло од јутра до вечери, а истовремено ту и откривали ногометни таленти". З. Пувачић, *Стара Бања Лука*, стр. 38.

[1517] Први је кућу направио уз друм, а други нешто дубље, увучено од главне бањалучке саобраћајнице. З. Пувачић, *Стара Бања Лука*, стр. 38; *Бањалучки илегалац..*, стр. 78; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште,* стр. 86–87, 132

[1518] Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 80.

социјалну политику те је оно наредило да се „извиђаји проведу”. Начелник је добровољцима то земљиште привремено додијелио на обраду, „да не остане необрађено”, али напомиње да код већине њих „нема законских увета да добију земљиште” па начелник „држи да им се неће моћи ни подијелити”.[1519]

Због свега реченог, стање међу бањалучким добровољцима било је већ 1924. и те како заоштрено. О томе говори покушај Ђуре Коџе децембра те године да сазове ванредну скупштину Друштва на којој би се затражило „рачун од старог одбора” и изабрало ново руководство. Међутим, овај покушај „пуча” осујетио је поглавар среза Лука Финдрик јер није одобрио сазивање скупштине, пошто Коџо на то није имао право на основу Правила Друштва. Бањалучки добровољац Ђуро Коџо није одустајао, те је и маја 1928. писао притужбе у вези са подјелом земљишта. И наредне, 1929, Коџо, а са њим и „остали добровољци”, траже да се ријеши питање подјеле земљишта на Бањалучком пољу.[1520]

Занимљиво је да је поглавар градског среза бањалучког, Лука Финдрик, крајем октобра 1925. слао великом жупану списак добровољаца и пратећи акт у коме наводи да су „сви добровољци на подручју овог среза опскрбљени са земљом”.[1521] Поменути списак начињен је на хитно, телеграмско тражење државног подсекретара др Андрића. На списку читамо 41 име, од којих су 33 добровољца, разних чиновничких, радничких и сличних занимања, добили по пет дунума земље, тројица нису добила земљу, а пет добровољаца, искључиво тежака, добило је по 50 дунума.[1522]

Бањалучки одбор Удружења добровољаца ускоро је де факто престао да ради. И то ће потрајати јако дуго. У међувремену, 1928. реорганизован је и Савез добровољаца. Изабран је и нови главни одбор, на чије чело је дошао ратни инвалид, слијепи мајор Лујо Ловрић, велики Југословен и ватрени говорник. Он је „удахнуо нови живот добровољачком питању”, те од тада почињу да се рјешавају нагомилани проблеми. Четири године касније

[1519] В. М. Стошић, *Извјештај среског начелника Ђорђа Крстића..*, стр. 405; *На страшном мјесту постојати..*, стр. 40.
[1520] АРСБЛ, ВЖВО, 31, Поглавар градског среза, Одлука, 9. децембар 1924.
[1521] АРСБЛ, ВЖВО, 31, Поглавар среза, списак добровољаца, 30. октобар 1925.
[1522] Међутим, наредног октобра, поглавар сеоског среза тражи да се „још ове године установи комплекс на који би се населио преостали број добровољаца”. АРС, ВЖВО, 31. Допис поглавара сеоског среза.

и удружење ратника бивше Краљевине Србије спојило се са Савезом добровољаца, што је додатно ојачало ово удружење.[1523]

На оживљавање бањалучког одбора ће се, ипак, почекати још неколико година. Наиме, тек новембра 1936. *Врбаске новине* пишу како ће 6. децембра бити организована „среска скупштина солунских добровољаца", те да ће се на њој „извршити обнова одбора" који је „престао да функционише". Због тога се позивају сви добровољци из Првог свјетског рата, из града, среза па и цијеле Бановине да дођу на скупштину, која се одржава у Среском начелству. „Сазивачки одбор" упутио је добровољцима позивнице на којима је штампан и дневни ред, а они који их евентуално нису добили позвани су јавно, преко новина. Најављено је да ће на скуп доћи и народни посланик Душан Милошевић, такође ратни добровољац са Солунског фронта. Ова акција је по свој прилици пробудила духове добровољаца, па је интересовање за скупштину било велико. Добровољци су, како су писале новине, жељели да заштите своје интересе али и да „своје велике идеале за које су се крвили на Солунском фронту неокаљане предаду надолазећим генерацијама".[1524]

И публика је била веома задовољна приредбом, која се, како свједочи Урош Стефановић претворила у „народну манифестацију". Добровољци су марширали „са разним одликовањима на грудима кроз град и пожњели велике овације". Све то дало је за право *Врбаским новинама* да 8. децембра 1936. на насловној страни донесу повећи чланак под насловом „Јуче су наши јуначки добровољци обновили своју организацију". У новинском извјештају се каже како се на најављиваној скупштини окупило неколико стотина ратних добровољаца града и среза бањалучког. Поред најављеног народног посланика Милошевића, као делегат Главног одбора из Београда, допутовао је слијепи добровољац пуковник Лујо Ловрић, који је и отворио скупштину. У име иницијатора скупа, говорио је Драго Бојевић. Изабрано је руководство Удружења са др Петром Трумићем на челу. Судећи по новинама, велику част скупу указао је својим доласком бан Кујунџић, и сам ратни добровољац, рањен у борбама код Гњилана.[1525]

[1523] Б. Стојић, *Добровољачки гласник..*, стр. 348–349.
[1524] *ВН*, 10, 25. и 27. новембар и 6. децембар 1936, стр. 2. и 3.
[1525] За потпредсједника је изабран др Перо Стјепановић, за секретара Михаило Ђерић, за благајника Његован Станишић; у Управни одбор изабрани су: Панто Сердар, инжењер Стојко Бојић, Стево Штефковић из Слатине, Саво Шестић из Маглајана, Фрањо Шавли, Милан Стамболија, Ђуро Терзић, Јевто Божић из

Десетак дана касније канцеларија „Среске и месне организације Савеза добровољаца Краљевине Југославије" отпочела са радом у просторијама Среског начелства, гдје им је начелник Богдановић уступио једну просторију.[1526] Параде, међутим, нису одражавале стварно стање. Да је тако показало се два мјесеца касније, када су становници Бањалучког поља муку мучили са бујичним поплавама. Наиме, поток који се сливао са Петрићевца није био регулисан, па су се на удару подивљале воде нашле многе куће, међу којима и четири чији су власници ратни добровољци.[1527]

Марта 1937. новине су писале како однос јавности према добровољцима сплашњава, те како „одијум према њима као да полако јењава". То је донекле и разумљиво, „јер им се редови и онако проређују". Ипак, успомене на јуначке борбе „гријају им још прса". Зато су и обновили своју организацију, не само да траже некаква своја права, „него и да се међусобно помажу".[1528]

Стање у вези са добровољцима нагнало је народне посланике из Врбаске бановине Максима Тешића и Душана Милошевића, који су и сами били добровољци, да нешто учине како би се права ових родољуба „стечена крвљу, херојским жртвама" коначно остварила. Споменути посланици поднијели су интерполацију министру пољопривреде Светозару Станковићу, којом „одлучно ургирају" дефинитивно рјешавање овог питања. У документу се тражи да се хитно ријеши питање подјеле земље добровољцима у Војводини, као и онима који су молили да им се „припадајућа компетенција" додијели у родном крају од државног ерара. Ако се и радило, било је то веома споро, а да је тако потврђује и јавни позив с краја априла наредне године у коме Удружење поручује ратним добровољцима и четницима да изваде увјерење на основу кога ће остваривати своја права.[1529]

Драгочаја, Танасије Стојчић из Шљивна, Гојко Гутеша, Душан Милошевић, Недо Савичић. *ВН*, 8. децембар 1936. стр. 1–2; *На страшном мјесту постојати..*, стр. 40.

[1526] Ратни добровољци могли су ту доћи сваког уторка од 10 до 14 часова. *ВН*, 18. децембар 1936, стр. 3.

[1527] Сви апели градској општини и војци која користи путеве по том пољу, нису давали резултате, што је засметало и новинару *Врбаских новина*. *ВН*, 6. фебруар 1937, стр. 3.

[1528] Међутим, поражавајуће је било што „права није још ни половина добила, а неки их чак нису ни тражили". То је био разлог што су добровољци основали фонд за посмртну помоћ и фонд за помагање у несрећним случајевима, ако „погоре или да их побије лед и т. д." *ВН*, 21. март 1937, стр. 3.

[1529] *ВН*, 24. и 27. март 1937. и 24. април 1938, стр. 2, 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 266.

Бившим ратницима су, по свој прилици боље ишле организације прослава. Тако је било и за Видовдан 1937. Из Удружења су неколико дана прије ове славе добровољаца најављивали окупљање код Среског начелства и заједнички полазак у цркву. На програму је био повратак у Начелство гдје је планирана академија. Око 300 добровољаца је, послије службе у цркви, у „четвороредовима, у савршеном реду миру, горди на своју улогу у националном ослобођењу" продефиловало је кроз град.[1530]

Првих дана 1938. бањалучка организација ратних добровољаца реаговала је на писање *Отаџбине* која је поново отворила тзв. „добровољачко питање". Очигледно револтирани, предсједник Друштва др Перо Трумић и секретар Михаило Ђерић, демантују да постоји проблем са неријешеним правима добровољаца и додају: „да су добровољци икада тражили неко нарочито право и ступали у борбу за постигнуће тог права давно би га сигурно и добили... јер би им га дао онај, под чијом су се заставом и борили." Трумић и Ђерић сматрају да заузимање за добровољце „на свакакав начин" може да им науди, јер „ко би могао тачно одмерити на хиљаде једнаких парцела земље са једнаком површином и једнаком вредности, све кад би то било могуће и провести у исто време", питају се из Друштва.[1531]

Крајем јуна 1938. поново је ваљало славити. Овај пут најављено је да ће бањалучки одбор Удружења добровољаца на Видовдан освештати своју заставу и то на стадиону Богољуба Кујунџића. Застави ће кумовати дивизијски генерал Миливоје Алимпић, ратни друг добровољаца из Русије и командир јединице у Добруџи. Управа Друштва позивала је све бивше добровољце и пријатеље да дођу на стадион. Освећењу је присуствовао и „почасни предсједник добровољаца", бивши бан и актуелни министар шума и рудника Богољуб Кујунџић, по коме се стадион и звао. Заставу је у сали Среског начелства развио предсједник Друштва Петар Трумић, те је предао добровољцу са највише одликовања, Мији Шарићу, стражару Окружног суда.[1532]

[1530] На академији је, поред осталог, гуслао Алекса Радошевић из Приједора. *ВН*, 27. и 30. јун 1937, стр. 1.

[1531] На крају реплике ишла је и заједљива опаска: у Друштву овакво „заузимање за ратне добровољце разумемо већ одавна", а „знамо и сврху тог заузимања". *ВН*, 5. јануар 1938, стр. 2.

[1532] Док су делегације Друштва биле у посјети објема црквама, пред неколико стотина присутник, секретар Друштва Михаило Мићо Ђерић одржао је предавање о „историјској улози и значају Видовдана". *ВН*, 29. јун 1938, стр. 1.

Застава је пронесена у дефилеу кроз град до стадиона гдје је уприличена свечана церемонија освештења. На њој је предсједник Друштва Трумић заставу предао генералу Алимпићу, који је на њу „привезао нарочиту траку” и након свечаног говора вратио је Трумићу, а овај заставничару Шарићу. Потоњи је обећао да ће је чувати „као највећу светињу”, али „и својим радом оправдати указано му повереље”. Како је то ред налагао, тада су у заставу угледни гости укуцали „нарочите клинце” које су добили од одбора за прославу. Услиједио је заједнички војнички ручак у официрском дому а, занимљиво, средства за овај ручак дао је „лично министар војске и морнарице армијски генерал г. Љубомир Марић”. Била је то највећа и најзначајнија манифестација коју су организовали бањалучки добровољци.[1533]

Са почетком школске 1938/39. у Бањој Луци је почео да ради „интернат за синове ратних добровољаца и осталих бораца за наше ослобођење и уједињење”. Предвиђено је да ову установу издржавају већ постојећа друштва, те добротвори и прилагачи. На челу интерната била је управа коју су чинили петорица добровољаца. Крајем октобра у интернату је боравило 15 дјечака који су похађали бањалучке средње школе. Био је то лијеп успјех Удружења ратних добровољаца, из кога су поручивали како се „не мисли стати на овоме”.[1534]

Као што смо раније писали, поводом 20 година од уласка српске војске у Бању Луку, припремана је импозантна свечаност, а новине су преносиле позив свим ратним добровољцима из Бање Луке и околине да се прикључе тој манифестацији 21. новембра 1938.[1535] Два мјесеца касније, Удружење добровољаца је у неколико наврата у *Врбаским новинама* најављивало своју редовну годишњу скупштину, која се и десила крајем јануара.[1536] Прије саме скупштине, у Вијећници Банског двора одржана је конференција на којој су „претресана сва питања која интересују ратне добровољце”. Предсједник Удружења Петар Трумић је славодобитно информисао окупљене да је добровољачко

[1533] Након ручка, изнова је формирана поворка која је отишла на Бањалучко поље, гдје су војници изводили војничке и соколске вјежбе, а „пилоти појединих ескадрила смјеле акробације”. Послије тога, и трећи пут је формирана поворка која је прошла кроз град, до Среског начелства, гдје је и сједиште Удружења добровољаца, и потом се разишла. *ВН*, 22, 26. и 29. јун 1938, стр. 2, 4. и 1.

[1534] Напротив, у плану је било подизање „добровољачког ратничког дома” у Бањој Луци, за који је већ осигурано „потребно градилиште”. Добровољци „морају показати да нису авантуристи, него људи од реда стваралачког рада и дисциплине”. *ВН*, 26. октобар 1938, стр. 3.

[1535] Најављен је јутарњи састанак у сали Среског начелства, одакле ће се кренути у поворци ка центру града заједно са питомцима интерната Удружења добровољаца. *ВН*, 20. новембар 1938, стр. 3.

[1536] *ВН*, 13, 15. и 22. јануар 1939, стр. 2. и 3.

питање ријешено након 20 година! Наиме, влада Милана Стојадиновића је донијела Уредбу, чији је текст Трумић прочитао окупљенима, а они су Уредбу прихватили „са великим задовољством и одушевљеним манифестацијама кличући г. др. Стојадиновићу". Удружење ће, како је говорио Трумић, у наредних пет мјесеци позвати сваког добровољца и узети од њега податке за остварење права по овој Уредби". На самој Скупштини добровољци су приредили овације куму своје заставе генералу Алимпићу. Наиме, секретар Удружења Ђерић, „стари ратник и борац", добровољац из Одесе и са Солунског фронта, командовао је „мирно", а Алимпић је одговорио „Помоз бог, другови!" на шта су добровољци отпоздравили. Из извјештаја „друштвених функционера" се могло чути да Друштво броји око 400 чланова. Они су, како су писале новине, били задовољни радом управе, па су акламацијом одлучили да јој поново дају повјерење, што значи да је Петар Трумић остао на челу Удружења. Коначно, једногласно је закључено да се нова-стара управа овласти да настави посао на прикупљању средстава за изградњу добровољачког дома у Бањој Луци.[1537]

Импровизовани интернат Друштва прихватио је ратну сирочад која похађају средње и стручне школе, али је радио у туђој згради. Био је то разлог више да се актуелизује питање изградње Дома. Закључено да сваки добровољац „по примитку добровољачких обвезница дадне свој прилог у ову сврху". Рачуница је била да ће добровољци из Бановине добити око десет милиона динара у обвезницама те, кад би свако дао 5% од тога, то би било пола милиона динара. Ако се томе додају прилози Бановине и Града, било би то довољно за изградњу споменутог дома. Мотив више је био што добровољци који долазе у Бању Луку „морају да плате скупо коначиште", умјесто да имају свој дом.[1538]

Министар пољопривреде Бранко Чубриловић је, на основу владине Уредбе о издавању државних обвезница ратним добровољцима умјесто аграрне земље, сачинио Правилник о извршењу те уредбе.[1539] Врло брзо, почетком марта 1939, Удружење добровољаца је

[1537] За потпредсједнике изабрани су инжењер Стојко Бојић и Љубомир Неарловић, а за благајника Његован Станишић. За чланове Управног одбора изабрани су: Мирко Драгојевић, Божидар Варићак, Ћиро Дедић, Јоцо Шмит и Богољуб Попадић. У Надзорни одбор бирани су др Томо Толаци, Бајо Перовић, Дане Узелац и Урош Стефановић. За делегата на скупштини Савеза изабран је народни посланик Душан Милошевић. АРСБЛ, ДИЛ, Михајло Ђерић; *ВН*, 1. фебруар 1939, стр. 1–2.

[1538] Како су патетично писале *Врбаске новине*, ратни добровољци изградњом Дома желе, поврх свега, да остваре „још један већи циљ", да покажу „будућим покољењима да су добровољци не само ратовали, већ и „у миру и слободи мислили на децу својих погинулих другова". *ВН*, 12. фебруар 1939, стр. 2.

[1539] Уредба је предвиђала да добровољци могу, умјесто земље која им је припадала по Закону о добровољцима, сада да узму државне обвезнице. *ВН*, 3. март 1939, стр. 1.

позвало заинтересоване добровољце да што прије предају захтјеве за обвезницама и упозоравало оне који нису прихватили земљишне посједе и не желе селити, да на вријеме поднесу захтјеве. Неколико мјесеци касније, Чубриловић је дошао у Бању Луку, а у низу састанака, нашло се времена и за предсједника Удружења добровољаца др Трумића. На дневном реду било је земљиште у Панчевачком риту које је одавно намијењено добровољцима. Министар Чубриловић је тада упознао Трумића да се те јесени може очекивати да отпочне подјела банатске земље и градилишта „за поједине срезове из наше земље", односно, за око 2.000 добровољачких породица.[1540] Наредних дана је на ту тему организована посебна конференција у Министарству.[1541]

Удружење добровољаца се, у међувремену, активирало на помагању својих чланова у остваривању права. Наиме, добровољци или њихови насљедници имали су право на обвезнице, а за то су им требала увјерења Савеза добровољаца, која су могли добити у Београду. Бањалучко Удружење је о свему томе преко *Врбаских новина* обавјештавало чланство, а поврх тога објављивало је и списак „ратних другова" чија увјерења „леже" код Савеза.[1542]

Крсна слава Удружења добровољаца 1939. била је у знаку великог јубилеја – 550 година од Косовске битке. Тога дана су у свим бањалучким богомољама одржане службе, а новине су објављивале распоред богослужења. У православној и римокатоличкој цркви нашли су се највиши бановински, градски и војни ауторитети, а у осталим храмовима њихови изасланици. Под командом ратног мајора, добровољца, носиоца Златне медаље за храброст и још неколико ратних одликовања, 52-годишњег професора и управника Мушке грађанске школе, „на раду у Просветном одељењу Краљевске Банске управе", Михајла Ђерића, добровољци су дефиловали градом до стадиона. На стадиону добровољци су формирали круг, са СПД „Јединством" и свештеницима у средини. Свештеници су обавили обред а хор је „одговарао на молитву". Говор је одржао генерал Костић, помоћник команданта Врбаске

[1540] Планирано је да се тамо изграде нова насеља са по 250 кућа, тргом, школом, црквом. За добровољце из Босне је чак одлучено да се та насеља зову „Петар Мркоњић", „Гаврило Принцип", „Пеција Петровић" и „Војвода Ћела". Сваки добровољац који ту понуду прихвати имао би рок до 1942. да се тамо насели и да подигне кућу. *ВН*, 10. март и 30. септембар 1939, стр. 1.

[1541] Од добровољаца је тражено да се изјасне да ли хоће ту земљу у Панчевачком риту или обвезнице". *ВН,* 30. септембар 1939, стр. 1.

[1542] Ускоро су новине позивале добровољце да подигну увјерења код Савеза добровољаца у Београду, те чак доносиле спискове оних чија документа чекају. *ВН*, 24. мај 1939, стр. 2.

дивизије.[1543] Наредног мјесеца Удружење добровољаца је обрадовала посјета министра без портфеља Бранка Миљуша, који је том приликом предао „обилату новчану припомоћ". Наиме, министар је Друштву донио 50.000 динара, као дар предсједника владе Драгише Цветковића.[1544]

Добијање земље у Панчевачком риту такође је ишло споро, толико да се претворило у још једно мрцварење и понижавање добровољаца. Ипак, октобра 1939. министар Чубриловић најављивао је како је добровољачко питање „ушло у посљедњу фазу решавања", те како ће се добровољцима додијелити 15 а касније још 10 хиљада јутара земље у Панчевачком риту.[1545] За добровољце за које не буде довољно земље биће државне обвезнице. Међутим, насељавање споменутог рита „не може да се изведе одмах због техничких тешкоћа", па ће добровољци имати право да земљу „издају под аренду", с тим да ће се после „одређеног рока" морати населити.[1546]

Скупштина Удружења добровољаца држана је 17. марта 1940. у великој сали Банског дворца. Присутно је било око 300 чланова. Скуп је отворио Петар Трумић, који је одржао још један говор пун националног набоја и патетике. На крају је одлучено да се Друштво упише за сталног члана Друштва црвеног крста са прилогом од 500 динара, те је потврђена стара управа са др Трумићем на челу. [1547] Наредног мјесеца, *Врбаске новине* објавиле су да добровољци могу добити државне зајмове код Хипотекарне банке и Поштанске штедионице, а да у залог дају примљене обвезнице и то по „курсу" од 40% номиналне вриједности обвезнице и уз годишњу камату од 6%.[1548]

[1543] У подне је приређен заједнички ручак за све добровољце у хангару цивилног аеродрома. *ВН*, 28. јун и 2. јул 1939, стр. 1, АРСБЛ, ДИЛ, Михајло Ђерић.

[1544] Миљуш је у име Цветковића и Српском дому даровао 100.000 динара. *ВН*, 23. јул 1939, стр. 1.

[1545] Тачно пет година раније о додјели земљишта у Панчевачком риту писале су *Врбаске новине*, али је издавање привремених рјешења, чекање на мелиорационе радове, спорост државне администрације била понижавајућа. *ВН*, 16. октобар 1935, стр. 3.

[1546] *ВН*, 24. октобар 1939, стр. 1.

[1547] Ђерић је казао: „Ми који смо на врховима бајонета донели слободу Мркоњића Крајини, узели смо на себе улогу домаћина, која нам је по оружју припала. За све време од 20 година били смо стрпљиви и широкогрудни домаћини. Бићемо и даље такви, али нећемо никада и никоме дозволити да у нашему дому, нашој Мркоњића Крајини, вређа наше националне осећаје, нити да нам ико оспорава право домаћина". *ВН*, 13. и 20. март 1940, стр. 1 и 2.

[1548] Иако се аутор овог подужег чланка Душан Боберић, директор бањалучке филијале Хипотекарне банке, упињао да објасни да је овај зајам од користи добровољцима и да су они заштићени од превара и злоупотреба, тешко се отети утиску да су добровољци опет били жртве финансијских институција и банкарских интереса. *ВН*, 18. април 1940, стр. 1–2.

Наредних мјесеци ништа се битно није дешавало у раду Удружења добровољаца. Рат је већ захватио добар дио Европе, а куцао је и на врата Југославије. Чекали су се неки нови добровољци...

7.5. Удружење резервних официра и ратника[1549] и Женска секција ФИДАК-а[1550]

Иако је Удружење резервних официра и ратника недуго по оснивању почело да ради на проширењу ка западним крајевима Краљевине, оно ће у Бањој Луци бити основано тек 1932. Занимљиво, у исто вријеме почела је у Бањој Луци да ради и Женска секција ФИДАК-а[1551], која се одмах дала на посао и већ те године основала радионицу за производњу ћилима. Наиме, Женска секција ФИДАК-а је, како смо већ казали, помогла да се Друштву „Будућност" у Горњем Шехеру обезбиједи модеран ткачки стан, који је могао дневно начинити и до петнаест метара платна, колико би истовремено исткало десет вриједних ткаља. У рад ове радионице ускоро се укључила муслиманска женска дјеца и омладина.[1552]

[1549] Удружење резервних официра и ратника било је, како каже Данило Шаренац, најмоћније ветеранско удружење у југословенској краљевини. Удружење је окупљало ратне инвалиде из новостворене државе, а створено је у периоду од 1919. до 1922. фузијом неколико сродних удружења. Његове подружнице ускоро ће бити осниване у унутрашњости Краљевине. Основни циљ овог друштва био је „борба за материјални статус, углед, као и за остваривања законских права" добровољаца, па све до „борбе са различитим, међу њима новим болестима које су стечене као резултат дугог ратног исцрпљивања". Данило Шаренац, *Удружење резервних официра и ратника 1919–1941*, „Историја 20 века", бр. 1, Београд, 2011, стр. 27–29.

[1550] ФИДАК (француски: Fédération Interallié des Anciens Combattants – FIDAK) је међународна асоцијација која је окупљала резервне официре и ратнике из свих савезничких земаља, па је тако и југословенско Удружење резервних официра и ратника било њен члан. Оснивач и први предсједник ове организације, основане у Паризу 1920, био је француски официр и посланик Шарл Бертран. ФИДАК је формиран са циљем бриге о породицама ратних ветерана. Асоцијација је бројала неколико милиона чланова а, поред осталог, била промотер мира, јер се вјеровало да најбоље против рата могу говорити они који су у ратовима учествовали. Од 1925. у појединим земљама почело је и оснивање женских секција или огранака који су се понајвише бавили ратном сирочади. Због те француске скраћенице се често и национално удружење назива тако, а још чешће је то код Женске секције Удружења резервних официра и ратника. У ствари, потоња секција је готово искључиво називана Женска секција ФИДАК-а, што смо и ми прихватили. Д. Шаренац, *Удружење резервних официра и ратника*.., стр. 34; Б. Стојић, *Добровољачки гласник...*, стр. 347–348, 358.

[1551] Тзв. „Помоћна женска секција" Удружења резервних официра и ратника основана је у Београду крајем 1926, односно, почетком наредне године, а у јавности је најчешће називана Женска секција ФИДАК, што изазива извјесну забуну. Ријеч је, како смо рекли у претходној напомени, о секцији националног удружења, које је члан интернационалне асоцијације ФИДАК. *Правда*, 4. новембар 1926, стр. 3.

[1552] Чланице Женске секције ФИДАК-а биле су „понете амбицијом за рад и разумевањем за народну фолклористику". Намјера им је била да „створе на терену Врбаске бановине читав кућно-индустријски покрет". М. Кумарић, *Монографија Врбаске бановине*, б.н; *ВН*, 18. јануар 1933, стр. 4.

Неколико мјесеци касније *Врбаске новине* ће донијети врло лијепу репортажу о споменутој ћилимарској радионици. У њој се даровити новинар „М. Б” пита какве везе имају ФИДАК и жене, а тек ратничка организација и – ћилими?! „Како човјек пролази кроз живот са затвореним очима!”, узвикнуо је М.Б. када је схватио: па у тој бањалучкој ћилимарској радионици женска дјеца ратних инвалида и ратна сирочад уче занат, након кога им се нуди посао за плату или могућност да посао наставе код куће.[1553]

Још с прољећа 1933. Женска секција ФИДАК-а покренула је иницијативу да се кости родољуба који су умрли за вријеме „велеиздајничког процеса” достојно сахране у заједничку гробницу. Приједлог је подржала и група преживјелих „велеиздајника” из Бање Луке: Бранко Загорац, Стево Мољевић, Бранко Чубриловић, Јово Перенчевић и Вељко Вујасиновић. Како су писале *Врбаске новине*, акцију је подржало и „Змијање” које је „Фидаку” уступило гробницу, наводно, намијењену Петру Кочићу.[1554] Дана 18. маја у „Француском клубу” одржан је састанак поменутих „велеиздајника” и још неколицине угледника на коме је усаглашено да се пренос костију и откривање заједничког споменика обави 10. септембра. Договорено је и да Бранко Обрадовић позове све „велеиздајнике” на ту свечаност. Такође је прихваћен приједлог да се у заједничку гробницу сахране и Светозар Зрнић из Жепча, који је умро послије рата од туберкулозе задобијене на робији, те кости Бошка Лапчића, који је умро у Зеници и сахрањен на тамошњем „апсеничком гробљу”. Речено је и да ће споменик бити од „бихаћког камена”, у облику крстаче, „у народном стилу”, те да ће га радити вајар Бруно Дијамант из самостана траписта. Констатовано је и да је већина „велеиздајника” потврдила долазак и да ће они сносити трошкове у вези са преносом костију својих другова. Како је писао *Соколски гласник*, 10. септембар 1933. био је „права народна свечаност”. У граду се окупило неколико хиљада људи, а на православном гробљу парастос су служили свештеници Милан Петровић и Милан Поповић, који су у току Великог рата били осуђени на смрт, те прота Михајло Васић. Говорили су Васиљ Грђић и Данило Димовић, те бан Милосављевић, а на крају Стеван Жакула.[1555]

[1553] У ФИДАКУ, „тој организацији ратника, жене су дакле узеле на себе старање о ономе за шта људима недостаје утанчана осећајност жене”, закључује М.Б. *ВН*, 24. јуна 1933, стр. 2.

[1554] План је био да им се на том мјесту подигне достојан споменик, који би био откривен на Видовдан 1933. *ВН*, 10. мај 1933, стр. 8.

[1555] *Соколски гласник*, бр. 38/1933, стр. 2; Маја Томашевић, *Бањалучки велеиздајнички процес*, Бања Лука, 2011, стр. 54–56; *ВН*, 21. мај и 12. јул, те 2. септембар 1933, стр. 7, 4.

Јуна 1933. југословенски ФИДАК организовао је конкурс за средњошколце а под називом „Шта можемо очекивати од данашње омладине за очување светског мира?”. Занимљиво је да је укупни побједник био „учитељски кандидат” Гојко Бановић из Бање Луке, ком је припала награда од 500 динара. На другом и трећем мјесту нашли су се матуранти из Ниша и Призрена. Сва три награђена рада преведена су на француски језик и послата главној управи Женске секције ФИДАК-а у Паризу.[1556]

Након подизања споменика на православном гробљу, Женска секција ФИДАК-а је, заједно са Колом српских сестара и Народном одбраном, наредних година, сваког 11. новембра, поводом „дана Мира”, организовала је годишњи помен поред спомен крстаче „велеиздајницима”. Тако је било и 1935, када се на скупу нашла неколицина „велеиздајника” из 1915–1916.[1557] И наредне године, на Дан примирја, обиђени су гробови Јакова Ерића, Јове Павловића, Драгољуба Кесића, Косте Јефтића и Ристе Врањковића испод крстаче на православном гробљу.[1558]

Удружење резервних официра се, у међувремену, није истицало својим акцијама. Половином маја 1934. бањалучки пододбор Удружења резервних официра и ратника одржао је редовну годишњу скупштину у Официрском дому. Присуствовало је само 13 чланова. Скупштином је руководио Данило Узелац. Након уобичајених извјештаја изабрано је ново руководство са судијом окружног суда, Душаном Умићевићем на челу.[1559]

Дана 25. марта 1935. у Официрском дому одржана је још једна редовна годишња скупштина Пододбора резервних официра и ратника у Бањој Луци. Од прошле скупштине, предсједник Пододбора био је судија Душан Умићевић. Судећи према поднесеним извјештајима, рад Пододбора био је веома добар. То најбоље илуструје четвороструко већи број чланова! Наиме, број чланова је у међувремену порастао са 24 на 104. Договорено је да се Пододбор

[1556] Почетком љета Женска секција ФИДАК-а је официрима бањалучког гарнизона организовала љетну забаву са игранком у башти официрског дома. *Правда*, 21. јун 1933, стр. 4; *ВН*, 1. јул 1933, стр. 6.

[1557] То су: трговац из Босанске Градишке Владо Малић, државни тужилац Бранко Вуковић, старјешина Среског суда Јово Перенчевић, трговац Драго Митраковић, Стево Ракић, адвокат др Стево Мољевић и прото Михајло Васић. *ВН*, 13. новембар 1935, стр. 1.

[1558] Исто вече у позоришту је уприличена пригодна академија на којој је о значају мира говорио Милан Јанковић. *ВН*, 12. новембар 1936, стр. 3.

[1559] На чело Надзорног одбора изабран је Д. Узелац. АРСБЛ, КБУВБ, 2–12/1–174; *Правда*, 26. мај 1934, стр. 8.

побрине да сви чланови добију легитимације за повлашћену вожњу. Изабрана је и нова управа, поново са Душаном Умићевићем на челу.[1560]

С пролећа 1935. новине су скретале пажњу резервним официрима да могу да користе повластице при превозу државним жељезницама, те смјештај у Београду у Ратничком дому. Услов је био да имају прописну легитимацију овог Удружења, а то питање могу регулисати код секретара друштва Тихомира Ловрића, чиновника у Банској управи.[1561]

Половином септембра 1935. Пододбор Удружења резервних ратних официра и ратника позвао је своје чланове да присуствују парастосу погинулим и умрлим члановима који ће се одржати на дан пробоја Солунског фронта 15. септембра, у српско-православној цркви. Два мјесеца касније, поштујући дан када је 1918. заустављен Први свјетски рат, Женска секција ФИДАК-а уприличила је „помен својим покојницима који у нашем месту умреше у бањалучком велеиздајничком процесу".[1562]

Поводом Бајрама и Божића 1935, односно, 1936. године бањалучка Женска секција ФИДАК-а одјенула је 21 сиромашно дијете, од главе до пете. Даривање је обављено у просторијама Друштва у Дому краља Петра. Одборнице ФИДАК-а могле су бити задовољне јер су „надокнадиле оно што родитељи нису могли". Осим предсједнице Вере Милић, у овој акцији посебно су се ангажовале: Зора Старовић, Франка Мољевић, Ангелина Самарџић, Лела Михајловић, Ната Суботњак, Зора Богдановић, Мира Бем, Ерна Нахмијас, Субха Мујезиновић, Савка Марковић и Сабина Ласло.[1563]

Дана 15. септембра 1936. Удружење резервних официра и ратника, у сарадњи са Женском секцијом Друштва, „на ретко свечан начин" прославило је крсну славу и успомену на пробој Солунског фронта 18 година раније. Манифестација је почела у 10 сати у православној

[1560] За потпредсједника је изабран савјетник Банске управе др Тихомир Димитријевић, за секретара чиновник Банске управе Светозар Ловрић, за благајника чиновник Фрањо Кобал, а у Управни одбор још и: књижар Звонко Јовић, комесар Управе полиције Душан Симић и чиновник на жељезници Клвања; за замјенског члана изабран је стоматолог др Кале. У Надзорни одбор изабрани су: школски надзорник Данило Узелац, ветеринар Игњац Ласло, чиновник Стјепан Комарица, трговац Максо Вајс; за замјенског члана изабран је жељезничарски чиновник Јарић. *ВН*, 26. март 1935, стр. 2.

[1561] *ВН*, 29. мај 1935, стр. 3.

[1562] Парастос на православном гробљу најављен је, симболично, 11. 11. у 11 сати. *ВН*, 14. и 15. септембар и 9. новембар 1935, стр. 3.

[1563] Женској дјеци обезбијеђене су хаљинице, ципеле, топле весте, сукње, чарапице и капице, а све то радиле су чланице управе ФИДАК-а на мобама или код својих кућа. Нашле су се и „пуне кесице бомбона, јабука, смокава, колача и других слаткиша". *ВН*, 25. и 30. децембар 1935, стр. 3.

цркви поменом страдалим у ратовима за „ослобођење и уједињење нашега троименог народа”. Чинодејствовао је митрополит Василије уз саслужење четворице свештеника и јектање СПД „Јединства”. Занимљиво је да је помену присуствовао и министар пошта Бранко Калуђерчић, који је био на пропутовању за Лушци Паланку, гдје се отварао нови поштанско-телеграфско-телефонски уред. Осим њега, на славу су дошли и помоћник бана Немања Љубисављевић, генерал Душан Михаиловић, почасни пољски конзул Артур Бурда, те велики број грађана и дама.[1564] Главна свечаност одржана је у Официрском дому, гдје су се окупили споменути високи гости, а међу њима и изасланик бискупа Гарића, сефардски рабин и евангелистички свештеник. Службе су одржали католички свештеник Жупанчић а потом и прота Кнежевић, који је са вршиоцем дужности предсједника Удружења резервних официра и ратника Тихомиром Димитријевићем ломио славски колач. Димитријевић је одржао подужи, свечарски и пројугословенски говор обећавши да ће Удружење „чувати Југославију и бити увек спремни за Краља и Отаџбину”. Услиједила је државна химна, а потом је оркестар 33. пјешадијског пука „популарним народним шлагерима” развеселио госте и домаћине. Дошао је и оперски пјевач Милош Зец, који је отпјевао Мокрањчева „Три јунака” а Михаило Гардић је додатно орасположио госте са својим досјеткама „иза фронта”.[1565]

Крајем децембра 1938. Женска секција бањалучког ФИДАК-а обукла је 33 сиромашна ученика бањалучких школа, „без разлика на вероисповести”. Дјеца су још у Банском двору пресвучена: добила су одијело, ципеле, чарапе и рубље.[1566] И годину дана касније, у „својим просторијама у Банском двору”, Женска секција ФИДАК-а подијелила је дарове дјеци сиромашних родитеља. Тада је 40 сиромашних основаца и средњошколаца добило поклоне за божићне празнике од чланица одбора овог друштва. Оне су претходних два мјесеца исплеле многе пуловере, чарапе, а потом и „купили деци ципеле, сукње а мушкима хлаче”.[1567]

[1564] Било је то прво богослужење у недовршеном Храму Свете Тројице. АРСБЛ, ВЖВО, Досијеа познатих личности, 165, 1–199; *ВН*, 15. и 17. септембар 1936, стр. 3 и 2.

[1565] Да слава буде потпуна потрудиле су се даме из Женске секције, чијом заслугом је закуска била „богата и лепо сервирана”. *ВН*, 15, 17. и 22. септембар 1936, стр. 3, 2 и 4.

[1566] Из секције су поручивали како им је жао што нису могли обући више дјеце, јер им то скромна друштвена средства не дозвољавају. *ВН*, 25. децембар 1938, стр. 4.

[1567] Поклоне је дијелила предсједница Друштва Вера Милић са још неколицином чланица одбора. Нашла се и по кесица слаткиша за свако дијете. *ВН*, 24. децембар 1939, стр. 3.

Посљедњих предратних година Удружење ратних официра а са њим и Женска секција ФИДАК-а некако нестају са бањалучке сцене.[1568]

7.6. Удружење ратних инвалида [1569]

У Бањој Луци је годину-двије послије рата на броју било 310 инвалида, од којих је 180 имало пензију.[1570] Удружење ратних инвалида основано је 1923. На његовом челу налазио се Васко Јовановић, тајник је био Јерко Викић, благајник М. Мартак. Предсједник Надзорног одбора био је Алија Гермовић. Удружење је имало своју просторију у Среском начелству.[1571]

Јуна наредне године, Удружење је одржало годишњу скупштину. Друштво је тада из свог чланства искључило ратног инвалида без ноге Фрању Шимића, јер је без знања и одобрења Друштва од „духанске Режије" у Сарајеву тражио да се једном члану „подијели трафика".[1572] Изабрано је и ново руководство у које су ушли: предсједник Васко Јовановић, потпредсједник Стипо Филановић, тајник Звонко Ченгић, замјеник тајника Стојан Стојановић и благајник Јосеф Атијас; у Надзорни одбор изабрани су: Алија Гермовић и Мехо Абазагић. Предсједник Друштва, Васко Јовановић, осврнуо се и на Резолуцију која је усвојена на конгресу тог друштва у Љубљани, са веома оштрим и тешким примједбама у

[1568] Као да је мјесто Удружења ратних официра у једном тренутку хтио преузети пододбор Удружења резервних подофицира, али, након почетне иницијативе да се оснује, ово друштво није ни заживјело. *ВН*, 6. август 1939, стр. 2.

[1569] Удружење које је окупљало ратне инвалиде новостворене Краљевине СХС основано је у Београду 1919. године, а његове подружнице, као и код других сличних друштава, ускоро ће бити формиране у унутрашњости Краљевине. Основни циљ овог друштва био је борба за тзв. „потпоре", односно, инвалидске пензије које је држава давала овој категорији становника. Током међуратног периода ово питање било је и остало горка стварност, јер огромна већина инвалида, српских бораца и добровољаца, била је маргинализована, нарочито финансијски. Честе измјене закона само су давале привид да држава има намјеру да системски и квалитетно рјешава ово питање.

[1570] Пензије су биле од 6 до 24 круне мјесечно, а висина пензије зависила је од степена инвалидности и од чина самог инвалида.

[1571] Забиљежено је да су је уступили Удружењу ратних добровољаца када је ово друштво крајем 1936. имали своју реоснивачку скупштину. *ВН*, 18. децембар 1936, стр. 3.

[1572] Забиљежено је да је Друштво имало у плану велику забаву, али су им у хотелу Босна отказали резервацију сале због реконструкције, а сличне просторије у граду, наводно, није било. АРСБЛ–ВЖВО, 29/1–5 и АРСБЛ, ВЖВО, 31.

вези са положајем породица бораца страдалих у раду. Помоћ коју оне добијају од владе и министарстава „не може се ни називати помоћу, јер они крај ње могу умријети од глади, што је на штету земље и нације”. Та Резолуција осуђује Владу и Парламент који „никакву бригу за инвалиде не полажу”. Инвалиди су посебно били огорчени на смањење повластица у превозу, редукцију статуса инвалида, непризнавање новог закона о инвалидима.[1573]

Удружење ратних инвалида у Бањој Луци је по свој прилици спадало у она друштва за која се не би ни знало да с времена на вријеме нису направили какву прославу. Тако је ово удружење за 1. фебруар 1925. најавило велику забаву са позоришним комадом „Женидба”, по Гогољу. Забава ће бити одржана у просторијама Жељезничке рестаурације.[1574] Из те година сачуван је „списак личних инвалида” у Бањој Луци. На њему читамо 34 имена међу којима је највише оних са ампутацијом екстремитета, те оштећењем вида.[1575]

Бањалучки одбор Удружења ратних инвалида обратио се 1929. Југословенском соколском савезу са молбом да својим друштвима препоручи „распарчавање скромног броја срећака”. Одбор је те срећке послао појединим друштвима а чисту добит намијенио је изградњи инвалидског дома у коме би уточиште нашли „соколи сломљених крила са својим обитељима”. За то су добили подршку соколског савеза уз поруку; „Распарчавајте и међу осталим грађанством и пријатељима Соколства”.[1576]

Краљ Александар је 6. септембра 1932. додијелио нове пуковске заставе југословенској војсци, а тачно два мјесеца касније, даровао је и кумовао застави ратних инвалида Краљевине Југославије. Била је то велика свечаност у Београду, којој су присуствовали ратници из цијеле Краљевине, па и из Врбаске бановине.[1577] Пола године касније, ратни инвалиди Врбаске бановине упутили су молбу бану Милосављевићу да буде покровитељ забаве коју приређује бањалучки одбор „у корист својих циљева”. Милосављевић, „као ратни старешина из војске, која је створила националну слободу и ових крајева и као ратни друг инвалида”, радо се примио покровитељства. Биће то први концерт у корист ратне сирочади, а одржаће се у хотелу Босна. *Врбаске новине* апеловале су на грађанство да се

[1573] АРСБЛ, ВЖВО, 29/1–5.
[1574] *Глас Крајине*, 31. јануар 1925, стр. 3.
[1575] АРСБЛ, ВЖВО, 30, Списак личних инвалида на дан 14. октобра 1925. у граду Бањој Луци.
[1576] *Соколски гласник*, бр. 9/1929, стр. 4.
[1577] Ратни инвалиди Врбаске бановине добиће своју заставу три године касније. *ВН*, 10. децембар 1935, стр. 2.

„одужи нашим инвалидима, који нису жалили себе ни своје за љубав велике народне мисли”. Концерт је и одржан почетком марта 1933, а судећи по новинама, догађај је „морално и материјално потпуно успео”. Запажен је хор „Слога”, чији је наступ за бањалучку публику „увек значио ретку и велику атракцију”. Ученице Женске стручне школе извезле су ручне радове, као награде за томболу, а дарове и помоћ у организацији дала је Женска секција ФИДАК-а .[1578]

Крајем 1932. Удружење ратних инвалида у Бањој Луци добило је од Главног одбора у Београду 12.000 динара да их подијели најсиромашнијим члановима. Пошто та мала сума није била довољна, Удружење је покренуло акцију прикупљања помоћи у новцу, храни и одјећи. Одзив је био поприлично добар, па је Удружење за око сто инвалида обезбиједило краткорочну помоћ од 30 до 50 динара. Са друге стране, око 80 породица ратних инвалида добило је помоћ у брашну и пиринчу. Неколико породица обрадовано је одјећом.[1579]

Наредних годину-двије ово друштво се у изворима среће само спорадично. Тако сазнајемо да је почетком 1935. бањалучки одбор Удружења ратних инвалида бројао 204 члана. На његовом челу налазили су се: Антон Хага, Симо Вуковић, Винко Шарић и Алија Гермовић.[1580] Истог прољећа пред бањалучким кафанама појавили су се „неукусни аутомати што по ваздан шкргуђу и бљују динаре”, а уз њих, како револтирано пишу једне новине, „чета одрпане дечурлије, продавача новина и цвећа – наших беспризорних”. На аутоматима је писало да приход иде у корист Удружења инвалида и ратне сирочади. Ово „социјално милосрђе на аутоматској бази” изазвало је осуду и веома циничан, повелик чланак извјесног „Пн” у *Врбаским новинама*. У чланку, аутор врло јетко, па и духовито, казује како ови дјечаци „пламених очију и дрхтавих руку лакомислено извлаче динаре а аутомат попут црначког божанства гута и гута. И тек ту и тамо 'избљује' по неколико динара неком 'сретнијем' малишану што ови други пропрате вриском и завишћу у очима”. Како су ово примили у Удружењу инвалида, тешко је рећи, али је, примједба аутора чланка да се

[1578] Концерт су посјетили бан Милосављевић, генерал Белимарковић, градоначелник Хусеџиновић, народни посланик Тоде Лазаревић, те многи други угледници. Банска управ дала је „велики прилог”. *ВН,* 23. фебруар, 2. и 16. март 1933, стр. 13, 4 и 15.
[1579] С обзиром на велике потребе, Одбор је одлучио наставити акцију. *ВН*, 7. јануар 1933, стр. 4.
[1580] AJ/38–72–196.

тако код дјеце „развија страст коцкања и ствара илузија јефтиног добитка”, а не помаже ратним инвалидима, тешко оспорива.[1581]

Почетком априла 1935. у Бањој Луци је два дана боравио Божидар Недић, предсједник Централног одбора Удружења ратних инвалида из Београда. Он је „прегледао рад бањалучког Удружења, а многи чланови су му лично предали своје захтјеве и молбе. Сљедећег јула у „просторијама ресторана г. Тошића” одржана је скупштина Удружења ратних инвалида. Послије уобичајених поздрава, предсједник Удружења Антон Хага, поздравио је госта и све присутне, а чланови управе поднијели су исцрпне извјештаје о раду удружења „за три године за које вријеме није одржавана скупштина”. Изабрана је нова управа која се углавном састојала од ранијих чланова, са Антоном Хагом на челу.[1582]

Од љета 1935. Удружење ратних инвалида дало се на припреме свечаности освећења своје заставе, коју им је даровао и којој кумује бан Кујунџић. Некако спонтано та манифестација постала је посебан празник за чак 22.000 ратних инвалида Врбаске бановине и израсла у њихову највећу манифестацију од уједињења. Зато је за крај септембра заказана шира конференција на којој ће се изабрати посебан одбор за припрему манифестације. Договорена је подршка официра, Бановине као и да се манифестација одржи почетком децембра и да тада буде „инвалидски дан”.[1583]

Почетком октобра одржана је најављена „шира конференција” на којој је главна тема била прослава „инвалидског дана и освећење заставе инвалида”. Усаглашено је да прослава буде 8. децембра у Бањој Луци, а да би била што успјешнија, инвалиди су замолили грађанство Бање Луке да их „својом сарадњом у овој акцији помогну”. Израђен је и програм. Предвиђене су вјерске службе и освећење заставе, а поподне биоскопске пројекције и позоришне представе. У плану су биле и фудбалске утакмице. У сарадњи са „господинским друштвима”, планирана је чајанка или „већа поподневна приредба”. Предвиђено је и учешће

[1581] Замршен је пут, каже се, како су ти дјечаци дошли до „динарчета кога прљава ручица стишће у џепу и извитопереном страшћу жртвује аутомату. Можда је до њега дошао крађом, можда продајом старих ствари, можда мучном зарадом”. Приђе аутомату и „понеко распекмежено 'дете из боље куће'" а сви на крају постају жртве ове, како цинично завршава аутор ове „репортаже”, „једне дивне социјалне појаве још дивнијег социјалног милосрђа”. *ВН*, 10. мај 1935, стр. 3.

[1582] *ВН*, 11. април і 18. јул 1935, стр. 2 і 3.

[1583] Договорено је да се у организациони одбор укључе и агилни грађани који нису чланови Друштва а разлог више био је у томе што су чланови управе Удружења ратних инвалида већ у годинама, а многи од њих и слабијег здравља. *ВН*, 28. септембар и 1. октобар 1935, стр. 2.

свих бањалучких пјевачких друштава. Формирана су и два одбора: ужи и шири. У оба су ушле искључиво госпође, супруге бањалучких ратних инвалида или агилних грађана.[1584]

Ускоро се састао и Ужи одбор, који се позабавио радом појединих секција које спроводе припреме манифестације. Посебно мјесто имала је секција задужена за продају клинаца за друштвену заставу. Планирано је да она почне са „живљим радом" половином октобра, те да грађанима нуди клинце по цијени: 50 динара златни, а 20 динара сребрни. На клинцима ће бити угравирано име купца, па се тако пружала могућност грађанима да „за малу суму оставе једну трајну успомену". Одбор је одлучио да се обрати свим сличним друштвима да подрже ову акцију. Најављено је да ће се замолити Просвјетно одјељење да се у свим школама у Бановини тог 8. децембра одрже предавања о инвалидима, чиме би се ђаци „упознали са својим ратницима". Свим културним и витешким друштвима у Бановини упућени су „специјални расписи" са молбом да се помогне ова манифестација, а од Министарства саобраћаја затражен је попуст од 50% за учеснике прославе. По програму, у суботу навече, уочи прославе, најављена је велика „концертна забава" у великој сали Банског двора. Наступаће „дугогодишњи члан београдске и загребачке опере", оперски пјевач Милош Зец. Он ће имати клавирску пратњу познатог маестра Божидара Кунца, професора академије у Загребу, који је по некима заузимао „прво место међу југословенским пијанистима". Судећи по најавама, први дио концерта биће у знаку „класичне оперске литературе" коју „г. Зец пјева у оригиналу", док је други дио програма „састављен од дјела домаћих аутора". У свему томе, водило се рачуна о „националном карактеру инвалидских свечаности". И сам Кунц пристао је да изведе неколико својих клавирских нумера, а међу њима и „своје епохално дјело" „Импровизација на народну тему" којим је, како су писале новине, „лично дириговао са Берлинском филхармонијом". Коначно, договорено је да у неким тачкама Зец наступа уз пратњу војне музике под руководством капетана Јосипа Јиранека. Наредних дана новине су много писале о овом догађају, доносећи нове детаље о нумерама које ће бити изведене. Бањалучани су тако сазнали да ће Кунц извести Шопена, Листа и једну своју композицију. Због тога не чуди

[1584] За ову прославу се посебно занимао др Тоде Лазаревић, народни посланик. *ВН*, 6. октобар 1935, стр. 2.

што је у грађанству за овај концерт владало велико интересовање. Улазнице ће се продавати у књижари „Јовић” а дворана је припремана и лепо декорисана”.[1585]

Крајем новембра одржана је још једна припремна конференција. Удружење инвалида је молило сва сродна друштва да помогну у организацији њиховог дана и посебно у продаји „клинаца за друштвену заставу”, као и друштвених значака и прикупљању прилога. Утврђено је и учешће војне музике 33. пјешадијског пука која ће пратити неке комаде Милоша Зеца. Установљене су и цијене улазница – од 10 и 30 динара а на балкону четворочлане ложе за породице по 50 динара.[1586]

На сам дан концерта новине су писале како је бањалучко Удружење ратних инвалида на своју свечаност позвало и младог краља Петра II Карађорђевића, а из Двора су као његовог изасланика именовали команданта бањалучког војног округа, пуковника Ђукића. Очекивао се велики број ратних инвалида из цијеле бановине, поготово што им је одобрена повластица за жељезнице у пола цијене. Осим тога, договорено је да се тих дана у свим средњим и стручним школама одржи предавања о инвалидима.[1587]

И дошло је вријеме за дводневне инвалидске свечаности, 7. и 8. децембра 1935. Бањалучани су данима ишчекивали овај догађај, а град је био окићен државним тробојкама. Гости су пристизали аутомобилима и возовима. Пред сваки воз излазили су чланови Акционог приређивачког одбора и сачекивали ратне инвалиде и друге госте. Како је и најављивано, програм је почео концертом у богато украшеној и освијетљеној дворани Банског двора. Била је то и „ревија лепих тоалета”, раскошан бал „какав се у Бањој Луци ретко приређује”. Из управе Удружења ратних инвалида допутовао је генерални секретар Душан Тошић са још једним чланом. Свечаност је отворио домаћин, предсједник Удружења ратних инвалида Антун Хага. Он је у подужем говору подсјетио и на живот инвалида, казујући како је најтеже онима „који изгубише очњи вид”, а и остали који осташе без појединих дијелова

[1585] Бањалучанин, магистар фармације Томислав Куртовић, замолио је Зеца да изведе и његову пјесму „Ти си моја”, уз наду да ће овај „схватити тежину ове композиције, пуну еротике и певачког елана”. *ВН,* 12. октобар, 12. новембар и 7. децембар 1935, стр. 3, 2 и 3.

[1586] На забаву и освећење заставе позвани су и сви министри и народни посланици из Врбаске бановине, а очекивани су и представници Централног удружења ратних инвалида из Београда. *ВН*, 26. и 29. новембар 1935, стр. 2, 4.

[1587] Договорено је и да ће бањалучки скаути по улицама продавати значке у корист тог удружења, у позоришту ће се давати комедија „из војничког живота”, а и биоскоп ће приходе од једне представе дати у исту сврху. *ВН*, 8. новембар 1935, стр. 3.

својих тијела „тешко се провлаче кроз живот”. Бан Кујунџић је, развијајући заставу и дарујући је инвалидима Врбаске бановине, одржао „патриотски говор”, завршавајући га покличем: „Нек живи онај ко хоће да мре за Краља и Отаџбину”. Говорио је и споменути Тошић, те на концу и изасланик краља, пуковник Ђукић. На крају званичног програма, Антун Хага обећао је да ће његово удружење 8. децембар убудуће прослављати као дан своје славе, а бан Кујунџић је проглашен за почасног члана Удружења. Услиједило је заједничко фотографисање и свечана поворка до просторија Удружења ратних инвалида у Позоришту.[1588]

Какав је одјек манифестације Удружења инвалида био, понајбоље свједочи чињеница да су у првом наредном броју *Врбаске новине*, као никада до тада, цијелу насловну, другу и дио треће станице посветиле управо том догађају. Дата је и фотографија нове заставе.[1589] Неколико дана касније, о самом концерту Милоша Зеца и професора Кунца, опширно и углавом афирмативно писао је Драган Шајновић.[1590]

Јануара 1938. Удружење ратних инвалида повело је своју „сабирну акцију” како би помогли својим сиромашним члановима. На њихов апел одазвао се велики број грађана, па је Удружење било задовољно а *Врбаске новине* су на њихову молбу донијеле списак оних који су у овој акцији „допринели своје оболе”.[1591]

[1588] Као изасланик Сената, из Београда је у своју Крајину допутовао и др Васо Глушац, док је Народну скупштину заступао др Тоде Лазаревић. У Банском двору су се нашли и митрополит Василије, генерал Плесничар, те бан Кујунџић са начелницима, предсједник градске општине Хасанбег Џинић и многи други званичници. Највиших представника Бискупије није било. *ВН*, 10. децембар 1935, стр. 1–3.

[1589] О догађају је писао и Матко Кумарић, казујући како је посвета инвалидског барјака била „наставак једног јуначког епа у који су инвалиди Босанске крајине унели своју крв, своје животе”. Новине су преносиле да су, примајући тај барјак из руку свог дародавца и кума, инвалиди обећали да ће „остати доследни својој јуначкој прошлости”, јер у њима, „поред све социјалне беде”, није замро дубоки колективни смисао за једну јединствену државу уједињене браће”. *ВН*, 10. децембар 1935, стр. 1.

[1590] Шајновић је напоменуо да су били заступљени представници разних епоха, од Моцарта, Жака Халевија, Вердија, Глинке до Чајковског, а у другом дијелу су се нашли и Коњовић, Собуљ, Мокрањац, те да је услишена и жеља Томислава Куртовић, па је публика могла чути његову пјесму „Ти си моја”, са којом је Зец постигао „леп успех”. Било како било, наступ Милоша Зеца изазвао је велико интересовање, дијелом због тога што је он бивши члан загребачке и београдске опере, а дијелом због тога што је „коморно музицирање познатих умјетника у Бањој Луци ријеткост”. Шајновић закључује да је Зецу више одговарао први дио концерта, јер је он истински оперски пјевач и наводи читав низ нимало безначајних замјерки овом солисти. За разлику од њега, професор Кунц је, по Шајновићу, свој дио концерта извео „перфектно”. И музика 33. пјешадијског пука извршила је свој задатак „на задовољство публике”, тако да је, закључује Шајновић, концерт био „на достојној умјетничкој висини”. *ВН*, 11. децембар 1935, стр. 3.

[1591] Прилози су ипак вили веома скромни: бан и још неколицина угледника парложили су по 100 динара, а остали 50 и мање. *ВН*, 23. јануар 1938, стр. 1, 3.

Скупштине Удружења ратних инвалида и жртава рата најчешће су одржаване у башти Шипсове гостионе. Тако је било и половином августа 1939. На дневном реду били су извјештаји о раду, избор новог руководства и делегата за конгрес и чланова за средишњи одбор. Скупштини је присуствовао и делегат Средишње управе из Београда Ђорђе Чолић. Изабрана је нова управа са Душаном Балабаном на челу. Након завршетка скупштине, делегација Удружења је заједно са Балабаном посјетила министра др Бранка Миљуша, који је тих дана боравио у Бањој Луци. Од министра су молили да помогне да се остваре „најнужније и најпрече потребе инвалида Босанске Крајине": да Банска управа нареди свим среским и општинским властима у Бановини да хитно „свршавају и отпремају инвалидске захтјеве", да Банска управа одреди „у реону Слатине" мјесто за подизање инвалидског павиљона, те да се министар Миљуш код управе Народног инвалидског фонда заузме да се из његових средстава подигне тај павиљон за ратне инвалиде и „ратне удовице".[1592]

Обласни одбор Удружења инвалида је маја 1940. „предузео кораке" са циљем да се при Банској управи формира „Социјални одсек за инвалиде у Врбаској бановини". Најављено је да ће са тим циљем у Бању Луку допутовати предсједник Средишњег одбора Удружења ратних инвалида Краљевине Југославије Милутин Мрваљевић. Канцеларија Удружења у Бањој Луци је у току те године радила пуном паром, па је набавила чак пет нових писаћих машина. У току године извршена је контала свих среских одбора. У међувремену, вођена је акција за подизање „засебног павиљона за инвалиде и добровољце" у бањи Слатини а то питање ће, сматрало се, бити ријешено, јер је одобрена пристојна свота од два милиона динара из Народног инвалидског фонда за ту намјену. Поврх тога, Одбор је успио „да се оправи једна кућа" у бањи Лакташи коју ће власник дати под кирију за инвалиде и добровољце".[1593]

[1592] За секретара Друштва изабран је Душан Рађеновић, за благајника Алија Германовић, а за чланове: Антон Хага, Ђуро Терзић, Мирко Милић; у Надзорни одбор изабрани су Илија Мијушковић (предсједник), Хасибег Имамовић, Хусеин Алишић, Симо Вуковић и Остоја Васић. За члана Средишњег одбора изабран је Душан Балабан. *ВН*, 21. мај 1937, стр. 1, те 16 и 26. јул и 17. август 1939, стр. 1, 2.

[1593] Канцеларија је те године запримила преко 2.000 разних предмета а уписано је чак 2.087 нових чланова, те је укупан број сада био 2.687. *ВН*, 19. мај 1940, стр. 1 и 9. фебруар 1941, стр. 2.

7.7. Удружење националних академичара

Успјеси код студената и популарност љевичарског Клуба академичара у широј јавности, нису са симпатијама гледани у грађанским а, посебно, у антикомунистичким круговима. Због тога се управо у тим редовима родила идеја да се оснује „удружење националних студената", дакле, пандан КАБ-у. Ова идеја је, како су крајем јула 1936. писале *Врбаске новине*, наишла је на симпатије „не само код студената који се нису упрегли у марксистичко-комунистичка кола, него и код ширег грађанства". То грађанство је, каже се, спремно да помогне оснивање таквог клуба који би се борио са „филокомунистичким елементима". Од покретача ове иницијативе формиран је Акциони одбор[1594], са задатком да припреми Правила новог клуба и позове све „национално опредељене академичаре" да му приступе. Тако је 28. јула 1936. одржан састанак „преко 50 национално опредијељених студената". Скуп је отворио студент Високе комерцијалне школе Светозар Десница, а послије њега обратио се и студент права Милан Бојић. Потоњи је најавио да ће клуб, осим „национално опредељених студената", окупљати и све пријатеље и симпатизере студентске омладине у граду и Бановини. Том приликом је усаглашен и програм рада Клуба. Акционом одбору је дат задатак да припреми главну скупштину. Прије тога, студентима, „национално свесним омладинцима", те грађанству Бање Луке и цијеле бановине упутиће се „један опширан проглас" у коме ће клуб „изнети главне линије свог будућег рада".[1595]

Оснивачка скупштина Удружења националних академичара (УНА) одржана је 1. августа 1936. у Дому краља Петра I Ослободиоца. На њој су усвојена Правила и изабрано руководство са Миланом Бојићем на челу.[1596] Са скупштине су „студенти националисти"

[1594] У Акционом одбору били су: апсолвент филозофије Милован Поповић Штрос, студент агрономије Јован Бојковски, студент економије Светозар Десница, студент права Милан Бојић, студент медицине Соња Сувајџић, студент права Мирослав Лехнер, студент права Бранко Тадић и абитуријенти гимназије Соња Фрајбегер, Младен Вучковић и Владан Бијелић. *Годину дана рада...*, стр. 4; *ВН*, 25. јул 1936, стр. 2.

[1595] Подршку оснивању УНА давала је Народна одбрана, која је „прва међу националним друштвима Бање Луке поздравила акцију својих синова националних студената". *ВН*, 25. и 30. јул и 5. август 1936, стр. 2, 1, 2; *Бањалучки илегалац..*, стр. 89; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 528.

[1596] За потпредсједнике изабрани су Обрад Пашагић и Влад. Дивјак, за секретаре Бранко Тадић и Влад. Кордић, за благајнике Никола Кадић и Велимир Кордић. На челу секција били су Милован Поповић (антимарксистичка), Обрад Пашагић (културно-просветна), Мирослав Лехнер (студентско-стручна), југословенска (Илија Станишић), пропагандна (Раде ћ), бициклистичка (М. Бојић и Андрија Перовић) и

упутили свим својим колегама из Бановине објаву, коју су 4. августа донијеле и *Врбаске новине* под насловом „Проглас националних студената Врбаске бановине”. У њему се каже да су „идеолози марксизма затровали народну омладину”, те се додаје како је по одлуци „комунистичког конгреса... решено да се борба за социјалистичку свјетску државу не води директним путем, него помоћу демократије, уз сарадњу либералних грађанских партија и у виду борбе против 'фашизма'”! Комунисти из цијелога свијета наводно раде на спровођењу тих одлука, те „отуда ничу толики Народни фронтови, и разне Лиге и конгреси”. Осим тога, додаје се у Прогласу, комунисти у Југославији „искоришћавају наше унутрашње неприлике” и помажу „сепаратистичке и племенске акције”. И у „Кочићевој Бањој Луци налази се легло таквих ненародних акција. Већ неколико година опажа се код нас огроман утицај марксистичких агитатора међу омладином, чак и оним из средњих школа... Сматрамо да је већ последњи час да се окупе сви млади људи, који осећају праве потребе ове земље”, а који не желе никакву диктатуру, а понајмање ону коју нуде „разни комунистички агитатори под плаштом борбе за демократију”. „Ви који сте поносни што сте синови Мркоњићеве, Кочићеве и Принципове Крајине, који сте убеђени да на Балкану не живе разни словенски народи и народићи, него један јединствен недељив јужнословенски народ од Соче до Варне; ви који се искрено борите за социјалну правду, за напредак нашег напуштеног села, за мир и сложно решавање свих друштвених питања, прићите нам и помозите нам да створимо фаланге поштене, национално свјесне и социјално праведне југословенске омладине”. У Прогласу се, даље, поручује: „У своје редове примамо све Југословене”, без обзира „које су вјере, кога племена, и којој политичкој партији припадају”. На крају се каже да ће се Национална омладина борити за мир, али ће у „у одсудном часу” знати испунити аманет „Блаженопочившег Краља” који је у самртном ропцу поручио „Чувајте ми Југославију”. У потпису су „Оснивачи удружења Националне омладине Врбаске бановине”.[1597]

шаховска (В. Дивјак); На челу Надзорног одбора нашао се Светозар Десница, а за чланове изабрани су Соња Сувајџић, Лазар Милинковић, Јован Бојковски и Владан Бијелић. *Годину дана рада...*, стр. 9.

[1597] Занимљиво је да су *Врбаске новине* већ мјесецима редовно доносиле чланке, у којима се најчешће доста објективно говорило о тада мало познатим, тешким економским и укупним приликама у Совјетском Савезу, али је било и острашћених чланака о логорима, глади или тровањима храном. *ВН*, 4. август 1936, стр. 2; *Годину дана рада...*, стр. 3–4.

Врбаске новине пишу како је акција Националних академичара наишла на „не само симпатије млађих, темпераментних суграђана, него и старијих, које „потези разних деструктивних елемената забрињују”. Са друге стране, студенте из ове организације „напредна јавност” ће, по каснијим свједочењима неких љевичара, подругљиво називати „стипендистима”, јер су, наводно незаслужено добијали новчану подршку.[1598] Било како било, антагонизам између двије групе бањалучких студената се није могао сакрити а ни превазићи, а сада је добио и другу адресу.

Првог дана августа 1936, национални академичари су одржали конференцију на којој су прочитана и усвојена Правила удружења. У њима се каже да УНА сматра да су Јужни Словени један народ, те да је Југославија јединствена и недјељива монархија, са династијом Карађорђевић на челу. Додаје се да се УНА „бори против сваке вјерске нетрпељивости, свих сепаратистичких, комунистичких, противнародних и других рушилачких акција, а не мијеша се у свакодневну политичку борбу”. Како стоји у Правилима, дјелокруг рада УНА била је Врбаска бановина, али и сва југословенска универзитетска мјеста с обзиром да у њима живе и уче чланови тог друштва.[1599] Како се каже, ово удружење „неће бити стафажа ни једне постојеће партије”, неће се мијешати у страначки живот, а као свог главног непријатеља истиче – „комунистичку интернационалу која и у нашем граду систематски проводи своју разорну акцију уз помоћ разних филокомуниста чије су побуде разноврсне природе”. Да је тако, доказују „открића” полиције у Београду и Загребу. Циљеви Удружења ће се постизати „предавањима, састанцима, штампом и другим сличним средствима, као и учешћем у јавном животу народа и државе”. Присутни на овом састанку прихватили су приједлог Правила, која су послата властима на одобрење, након чега ће услиједити оснивачка скупштина и избор управе.[1600]

Национални академичари се одмах по оснивању, почетком августа, устремљују на комунистичке агитаторе који имају подршку „једног друштва” и обећавају свој „плодан рад”, јер, како су се хвалили, за свега неколико дана у Друштво је уписано „преко стотину

[1598] I. Ibrišagić, *Pregled razvoja radničkog pokreta*.., str. 146; B. Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije*.., str. 151.

[1599] *Годину дана рада. Извештај о раду за шк. годину 1936/37 и друштвена правила, Удружење националних академичара Врбаске бановине*, Бања Лука 1937.

[1600] Најављено је и оснивање пододбора у свим мјестима Бановине са минимално пет редовних чланова. *Годину дана рада...*, стр. 4; *ВН,* 26. јул, 5. и 12. август 1936, стр. 2.

студената и осталих омладинаца".[1601] Управо тих дана *Врбаске новине* су писале о припремама за обиљежавање двије деценије од Кочићеве смрти. Аутор подужег чланка није потписан, али се потпуно јасно ставља на линију „националних академичара", величајући знаменитог Змијањца који би, да га смрт није претекла, био „синоним Југословенства". Истовремено, аутор се обрушава на „револуционарне студенте" који злоупотребљавају име Гаврила Принципа и својатају дјело Петра Кочића. Они су 9. августа 1936. организовали конференцију поводом годишњице смрти знаменитог писца. Том приликом, наводно је говорио и један млади члан КАБ-а, „син једног учитеља", који је, наводно, „редиговао" познати летак Лиге за мир и слободу, због чега су „неки повукли консеквенције иступивши из Лиге". Тај „млади господин" оптужује се за „интернационалне настраности", па чак и да је пријетио Гаврилом Принципом, у чему је „много прећерао". Аутор чланка, анонимни „национални академичар" је у ствари огорчен радом КАБ-а, који је организовао поменуту конференцију: На њој се нашло „50 лица", и то углавном чланова тог клуба, радника, који су „добрим дијелом уједно и чланови КАБ-а", те чланови „Омладинског певачког друштва Петар Кочић" из Београда. У тексту се наглашава да на скуп нису дошли многи Кочићеви сарадници и сљедбеници, а неки од њих наводно нису били ни позвани „јер се налазе на другом фронту". У овој приредби је требало ангажовати и анимирати „најшири круг" Кочићевих сљедбеника а овако је личност трибуна `постала „монопол" КАБ-а и споменутог пјевачког друштва, а Кочић је „она је историјска својина целе Босне, целе Врбаске бановине, целе Југославије". Ти омладинци су „у свом партизанству пошли тако далеко да су изгубили сваку везу са оном што су некада били" и сада раде на томе како би „излокали темеље на којима почива наша народно-политичка стварност", писао је огорчени симпатизер УНА.[1602]

У наредном броју новина реаговала је Исправком и Лига за мир и слободу. Касније, у годишњем извјештају о раду, УНА се хвалила да је организаторе споменуте манифестације отворено напала чланком „Марксисти и прослава П. Кочића" у коме је, како се каже,

[1601] *ВН,* 5. август 1936, стр. 2.

[1602] Овај чланак изазвао је праву полемику, а у наредном броју *Врбаских новина*, дата је реакција, односно, својеврсна ограда неколицине учитеља. Наиме, показало се да „куражни омладинац" из КАБ-а није син „активног учитеља", већ, показаће се пензионисаног. Мисли се на Милорада Љубибратића који је послије сукоба иступио из Лиге. АРСБЛ, ЗМГ, Вељко Ђорђевић, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци", стр. 74. *ВН,* 26. јул и 11, 12. и 14. август 1936, стр. 2.

доказала да комунизам нема никакве везе са нашим великим борцем" и књижевником.[1603] Резигнирани сарадник *Врбаских новина*, у име присталица „социјалне еволуције" а не револуције, у новом чланку на скоро пола странице тврди да Кецмановић јесте дао оставку и то писмену, али ју је сада повукао, јер су расписани општински избори, те је споменута Исправка „обичан страначко-политички маневар".[1604]

Ускоро се огласио „Акциони одбор Удружења националних академичара Врбаске бановине и то реакцијом на ставове Лиге за мир. Из УНА су оптужили Лигу да је њена „акција уперена на извесне људе и групе у земљи", затим да та организација, која се бори против фашизма и свих врста диктатуре, „ниједном ријечју није устала против класне диктатуре, диктатуре пролетаријата". Аутор чланка оспорава Лиги право да иступа у име „хрватске, српске и муслиманске омладине Босне и Херцеговине", јер је нико није за то овластио. Лиги се приговара да се у њеној управи налазе студенти марксистички оријентисани, од којих су неки „истерани са универзитета", а приговара се и да је на састанцима Лиге било позивања на Гаврила Принципа и неуспјех Великог рата, те да је „један видан члан Управе Лиге изјавио да су сва национална удружења у Југославији плаћена и организована од Хитлера" а, наводно, нико није устао ни против те клевете. На крају се позивају „национални студенти" да не ступају у „ову и овакову Лигу за мир и слободу".[1605]

Спор „Националних академичара" са „Змијањем" у вези са односом потоњих према „марксистима" није се стишавао. Напротив, Главни одбор „Змијања" издао је проглас поводом 20 година Кочићеве смрти, у коме се каже да ће се у вези са годишњицом смрти чувеног Змијањца „приредити прослава у селима Клисина и Кола, те у Бањој Луци", а све то „уз сарадњу академске омладине". Када су у УНА схватили да се ово односи на „кабовце", дошло је до ерупције огорчења. Национални академичари сматрали су, наиме, да једино омладина из њихових редова „може светла образа и искрено да подигне Кочићев стег". Али, из „Змијања" су позвали „младе комунисте", што им национални академичари не могу опростити. „Какве везе имају марксистичке хорске рецитације са Кочићевом

[1603] *Годину дана рада...*, стр. 6.

[1604] *Врбаске новине* писале су како „јавност жели конкретније одрицање" као и да чланови Лиге „прекину сваку везу са марксистичким елементима". *ВН,* 14. август 1936. стр. 2.

[1605] И сутрадан су новине посветиле пажњу „националним академичарима" преносећи подршку које Проглас овог друштва добија из унутрашњости Бановине. У њој се хвали споменути одбор УНА који је успио бар „демаскирати црвене бандите". *ВН,* 18. и 19. август 1936, стр. 2.

борбом за истину правду и слободу? Какву слободу Бос. Крајини могу донети идеолози диктатуре пролетеријата? Ко у Русији сме данас истину да каже?", пита се Милован Поповић.[1606]

Овакав притисак „националних академичара" дао је резултате, па је одбор „који је монополисао Кочићеву прославу нашао за потребно да се повуче и да вођство прославе препусти Главном одбору културног друштва Змијање". Међутим, борбени „национални академичари" нису били задовољни до краја јер су „извесни чланови привременог Акц. одбора, прононсирани марксисти, и даље остали главни актери целе приредбе у очитој намери да јој даду марксистички карактер".[1607]

На Велику госпојину 1936, када је обиљежавана годишњица Кочићеве смрти, у *Врбаским новинама* се огласила Антимарксистичка секција Удружења националних академичара Врбаске бановине. У повеликом чланку презентује се наводни „документат" о „увлачењу марксиста у немарксистичка друштва". Ријеч је о Извјештају који је извјесни Бобек поднио Клубу академичара о формирању неког „земљорадничког удружења", што су „извесни амбициозни младићи" хтјели искористити и „основати неко српско омладинско удружење за које су сви фашисти загрејани". Споменути Бобек се у том извјештају исповиједа како је као благајник ушао у оснивачку управу тог друштва, за чијег је почасног предсједника

[1606] Већ освједочени антикомуниста, Поповић обрушава се чак и на српског пјесника „марксисту Драинца", који је „јавно напао Милоша Црњанског" да се заноси идејама предратне босанске националне омладине којој је припадао, како се каже, и Кочић. Поповић се окомио и на јавне раднике који су дозволили да се марксисти преко КАБ-а увуку и у „Женски покрет" и Лигу за мир и слободу, а сада и у прославу Кочићевог имена, па су се тако „уз праве Кочићеве поштоваоце нашли и они који имају да сруше Кочићево дело". Жалосно ће бити, додаје, „за целу Бос. Крајину ако марксисти у ред својих вођа успеју да убаце и сељачког трибуна Петра Кочића". Узгред, ријеч је о пјеснику, љевичару Радојку Јовановићу (1899–1943), који је имао умјетничко име Раде Драинац. Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 482. *Бањалучки илегалац..*, стр. 88; *ВН,* 25. август 1936, стр. 2.

[1607] Истовремено, *Врбаске новине* пишу како је у Клашницама дошло до инцидента на проби програма за обиљежавање годишњице. Наиме, десио се вербални сукоб сељака и „кабоваца", па је реаговао предсједник тамошње општине, а предсједник „Змијања" Милан Јанковић је „све то хтео да оправда садржајем Кочићевих радова", што, наводно, ни присутни сељаци а ни „национални академичари" никако нису одобравали. Индикативно је да су из УНА у Клашнице послали два члана са задатком да „ступе у везу са присутним сељацима", а они су – како су се хвалили – „извршили своју задаћу најсавесније и достојанствено" и де факто растурили ову приредбу. N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 530; *ВН,* 26. август 1936, стр. 2.

изабран Душан Кецмановић, предсједник Српске читаонице. „Уважени прота” је тако „насео Кабовој песми о демократији”, тврде „национални академичари”.[1608]

На све то, прота Кецмановић је *Врбаским новинама* послао „Исправак” у коме демантује да је дао иницијативу да се оснује некакво „земљорадничко удружење”, као и да је почасни предсједник или члан тог удружења. Ријеч је о, како каже, жељи неких омладинаца да се оснује удружење за „просвјећивање нашег запуштеног села”, те је тим поводом претходног мјесеца био на скупу у „Хрватском дому”. Прота, како каже, подржава сваку иницијативу која има за циљ просперитет убогог села, али да „тај рад не би смио да служи ни једној политичкој странци”. На све то су реплицирали из редакције *Врбаских новина*, тврдећи да је објављени текст спорног документа „верна копија оригинала”, који редакција строго чува.[1609]

Из УНА су реаговали и на „летак” Милана Јанковића у коме се одаје признање досадашњем раду КАБ-а а, такође, оштро се осуђује сарадња „са присталицама грађанских ратова, класне борбе и диктатуре пролетаријата”. Национални академичари су се чак хвалили да су „уз помоћ националног сељаштва” осујетили заједничку приредбу „Змијања” и КАБ-а у селу Клашнице, мада ће касније Нусрет Шехић износити потпуно другачије ставове.[1610]

“Национални студенти” нису ни дана мировали. Већ 21. августа су у Дому краља Петра I Ослободиоца уприличили конференцију на којој је присуствовало преко 50 чланова Друштва, које је „иако на почетку свога рада, развило живу и успешну акцију”.[1611] У тако узаврелој клими, новине су најавиле прву годишњу скупштину Удружења националних академичара која ће се одржати претпосљедњег дана августа у Дому краља Петра Првог

[1608] И у званичном годишњем извјештају УНА је остала при ставу да је „ухватила писмо” којим члан КАБ-а Бобек обавјештава управу тог клуба да се увукао у „једно земљорадничко омладинско удружење” и тражи упутства за даљи рад како би то удружење „имали у својим рукама”. *Годину дана рада...*, стр. 6–7; ВН, 17. септембар 1936, стр. 3.

[1609] Из новина су поручивали да је Кецмановићева исправка требала бити упућена „на адресу оног референта Каба, коме би (и којима би) г. прото требао да прочита лекцију, по могућности јавну”. *ВН,* 17. септембар 1936, стр. 3.

[1610] *Годину дана рада...*, стр. 6; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 529–530.

[1611] На њој су старији студенти који студирају у Београду, Загреб или Суботици, упознали будуће студенте о приликама на тим универзитетима, али и о практичним питањима, као што су смјештај или исхрана, те стипендије, библиотеке, могућност запослења итд. *Годину дана рада...*, стр. 15; *ВН,* 22. август 1936, стр. 2.

Ослободиоца. Занимљиво, Правила Друштва су одобрена три дана раније.[1612] По њима, чланарина за редовне чланове била је 10 динара по семестру. Упис у Друштво се могао обавити код чланова Акционог одбора, а то су били: апсолвент филозофије Милован Поповић Штрос[1613], студент економско-комерцијалне струке Светозар Десница, абитуријент Младен Вучковић, студент агрономије Јован Јоцо Бојковски, абитуријент Владан Бијелић, студент медицине Соња Сувајџић, студенти права Бранко Тадић, Милан Бојић и Мирослав Лехнер, те абитуријент Соња Фрајбергер.[1614]

Како је и најављено, 30. августа 1936. уприличена је прва годишња скупштина Удружења националних академичара. Отворио ју је студент Јован Јоцо Бојковски, који је за предсједника Скупштине предложио Милована Поповића Штроса. За секретара је предложен Бранко Тадић, а за „овераче записника" Ђорђе Станишљевић и госпођица Соња Сувајџић, што је усвојено акламацијом. Милован Поповић је прочитао писма подршке студената из Санског Моста а потом „одржао подужи говор" о задацима УНА, не кријући да им је основни циљ борба против „омладинаца – марксиста зачлањених у клубу академичара", који је „филијала треће интернационале". Поповић је био огорчен и на „несносно и тешко стање" на југословенским универзитетима које траје већ пет година а гдје су „марксисти умештали своје прсте и ометају предавања, испите, лабораторијски рад." Подвукао је и „да комунизам руши омладину и трује њену душу и млади организам". Милан Бојић је прочитао документ о досадашњем раду, из кога се, наводно, видјело да је акција УНА наишла на „леп пријем код целокупне национално опредељене омладине". Извјештај, а исто тако и приједлог управе Друштва примљен је акламацијом.[1615]

За предсједника УНА изабран је студент права Милан Бојић, на чело Антимарксистичке секције Милован Поповић Штрос, на чело просвјетно-радне секције студент права из

[1612] Правилима је предвиђено да редовни члан Друштва може постати „сваки студент до искључиво три године након дипломирања"; члан може постати и „абитуријент" средње школе, али највише годину дана након матурирања, а ванредни члан Друштва, без права гласа, може постати сваки академски образовани грађанин. „Потпомагајући члан" је сваки пријатељ Друштва; „Утемељач" је оно лице које Удружењу дарује минимално 500 динара годишње, а добротвор дупло више. *ВН,* 21. август 1936, стр. 2.

[1613] Надимак Штрос добио је, као југословенски националиста, по Штросмајеру. Занимљиво је да је рођени брат Милована Поповића, Милош био љевичар и члан КАБ-а. АРСБЛ, ЗМГ, Фелиса Поповић, „Сјећања на мог брата Милоша Поповића", стр. 12.

[1614] *ВН,* 21. август 1936, стр. 2; *Бањалучки илегалац..*, стр. 88–89.

[1615] Осим споменутих, у име неакадемске, сељачке и друге омладине и других друштава говорили су: Раде Видић, Петар Алексић, Мухарем Ганибеговић, Обрад Пашагић, Олга Роквић, Дојчин Узелац. *ВН,* 1. и 2. септембар 1936, стр. 3; АРСБЛ, ЗМГ, Ивица Макор, „Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци", стр. 2–4.

околине Бање Луке Обрад Пашагић, приређивачке секције Миодраг Матаруга, а студентско-обавјештајне Мирослав Лехнер.[1616] Најављено је да ће Удружење „повести одлучно борбу против комунизма и његових проповедника и присталица у нашем граду, а касније и у целој бановини". Осим свега, да би парирали КАБ-у а, по другима, „по угледу на енглеска студентска друштва", „национални академичари" основали су и дебатни клуб, који је имао за циљ да се чланови клуба и удружења „извежбају у говорништву", тако што би се сваке недеље организовале јавне дебате о актуелним питањима.[1617]

Четрнаести рођендан младог југословенског монарха, 6. септембра 1936. подигао је на ноге све „националне" организације у Бањој Луци, па и Удружење националних академичара. Ово друштво је преко новина позвало своје чланство да присуствују „дневној манифестацији и вечерњој бакљади". На прослави су „национални академичари" постигли лијеп успјех. Говорио је предсједник УНА Милан Бојић, који је добио прилику да јавно поздрави команданта Врбаске дивизијске области. У ватреном „патриотском" говору Бојић је поручио свим непријатељима југословенске краљевине да је она „недељива и тврђа од челика" и да „разбојничким гестом, марсељским злочином... убијају само вођу а не и дело Његово".[1618]

Успјеси и популарност су, засигурно, члановима УНА дали крила, па је овај клуб ускоро објавио летак у коме поново полемише са Културним друштвом „Змијање". Очигледно је било да УНА има подршку старијих, „национално" опредијељених Бањалучана. То се све мање и прикривало, па тако новине септембра 1936. у два наврата доносе подуже спискове

[1616] У Управу су изабрани још и: правник Обрад Пашагић (први потпредсједник), студент права Владимир Дивјак (други потпредсједник), теолог Никола Кадић (благајник), студент права Велимир Кордић (други благајник), студент права Бранко Тадић (први секретар), абитуријент гимназије Светозар Госпић (други секретар), а за чланове Одбора студенти: Милован Поповић, Мирослав Лехнер, Миодраг Матаруга, Ђорђе Станишљевић; у Надзорни одбор изабрани су: студент економије Светозар Десница (предсједник), Јован Бојковски, Владан Бијелић, Соња Сувајџић и Лазар Миленковић. *ВН,* 3. септембар 1936, стр. 3.

[1617] Било како било, већ прве недјеље уприличена је дебата а тема је била „Шпанија и најновији догађаји у њој", о чему су подробно извјештавале *Врбаске новине*, очигледно сада наклоњене УНА. Ускоро је услиједила и друга дебата на тему „Народни фронт уопште, а посебно у Француској и Италији". Афирмацијску страну заступао је студент права Дивјак, а опонент му је била студент медицине Соња Сувајџић, обоје „национални академичари". Судећи по писању новина, и ова дебата је искоришћена да се упозори на опасност од комунизма, који злоупотребљава народне фронтове и њихову борбу против фашизма. *ВН,* 3, 4, 24. и 27. септембар 1936, стр. 2. и 3; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 528–529.

[1618] Бојићев говор су вјерно и детаљно преносиле *Врбаске новине*. Све то је за ово младо друштво засигурно морало бити велико признање, али и, неспорна, потврда „повлашћеног статуса" код власти. *Годину дана рада...*, стр. 5; *ВН,* 6. и 8. септембар 1936, стр. 4, 1–2.

даваоца добровољних прилога за УНА, који су даривали од десет до сто динара, укупно неколико хиљада. Судећи по именима приложника, Друштво су, почев од владике, подржавали готово искључиво Срби и, донекле, Јевреји.[1619]

Ствари су се заоштриле када је загребачки *Јутарњи лист* 14. септембра 1936. објавио како је у Бањој Луци неколико дана раније одржао предавање Димитрије Љотић, те да је ова „скупштина", у ствари, „организирана од неких фашистичких елемената првенствено од клуба Југословенских националних академичара". Међутим, УНА је демантовала ове оптужбе. „Нити смо ми фашисти, нити смо ми организовали Љотићеву скупштину", тврдили су. Штавише, УНА је запријетила: „Због лажи које су тиме о нама изнешене, тужићемо суду уредништво *Јутарњег листа*". Тим поводом, управа Друштва је за 17. септембар сазвала „шири састанак" на који су позвани сви чланови.[1620]

Још крајем септембра 1936. УНА је најављивала своју прву забаву и то за другу суботу у фебруару наредне године, те су се молила друга друштва на тај дан не заказују своје манифестације. Већ почетком октобра исте године, „национални академичари" су још једном потврдили да не сједе скрштених руку. Наиме, објавили су како „Београдско повјереништво Удружења националних академичара Врбаске бановине" пружа обавјештења о студијама и чак и пријављује испите својих чланова који нису у Београду.[1621] „Национални академичари" наставили су без предаха. Ускоро су основали „Позоришну секцију", са циљем да се „дође у контакт са свим селима Врбаске бановине", гдје би се одржавала предавања и организовале позоришне представе. За вођу секције изабран је Васо Симић, а за помоћнике су се јавили Вељко Перовић, Душанка Пердув и Слободан Зрнић. Позвани су и сви остали да за неколико дана, 20. септембра дођу на посебну сједницу

[1619] *ВН,* 10, 11. и 18. септембар 1936, стр. 1, 2.

[1620] Један од оснивача УНА био је, како смо рекли, Младен Вучковић, који је заједно са својим старијим братом Николом званим Каласуз, био познати љотићевац, а касније, кратко и секретар Бановинског одбора „Збора" у Бањој Луци. Младен је био крупан и физички веома јак. *ВН,* 16. септембар 1936, стр. 3; *Бањалучки илегалац..*, стр. 90–92; Хрвоје Магазиновић, *Кроз једно мучно стољеће. Сјећања*, Ваљево, 2009, стр. 115–116, 127; M. Vukmanović, *Aktivnost komunista..*, str. 363.

[1621] Довољно је било Друштву у Бањој Луци доставити неопходна документа и пет динара таксе у маркицама. *ВН,* 30. септембар и 1. октобар 1936, стр. 3.

посвећену раду ове секције. За исти дан најављено је и предавање дипломираног правника Обрада Пашагића „О држави моралу и политици”.[1622]

Крајем септембра 1936. УНА је добила малу новчану, а велику моралну подршку и кратко писмо „старијег академичара”, бањалучког трговца и градског вијећника Лазара М. Поповића, који им одаје признање за борбу против марксиста, „рушитеља постојећег стања у нашој Отаџбини”. Већ за неколико дана најављивана је забава и то у селу Клашнице, а управа тзв. Приређивачке секције позивала је све чланове УНА и пријатеље да се јаве управи јер су организовали превоз „теретним аутомобилом или колима”.[1623]

Није прошла ни седмица а УНА је у Позоришту при`ређивала „свечано комеморативно вече” поводом двогодишњице смрти краља Александра. „Целокупно патриотско грађанство” позвано је на ову приредбу. „Свечаној комеморацији” био је присутан и бан Кујунџић са госпођом. Програм је почео посмртним маршем који је извела музика Добровољне ватрогасне чете. Услиједило је предавање Милана Бабића, службеника Црквеног суда, те Раде Видића, економа Позоришта. На крају се обратио и члан управе друштва, тада већ дипломирани правник, Ђорђе Станишљевић, који је говорио о краљу као о великом Југословену.[1624]

Ако би се о ставовима и методама УНА и могло расправљати, неспорно је да је ријеч о веома вриједним, активним и предузимљивим омладинцима. Они су октобра 1936. објавили својеврсно отворено писмо „Родитељима марксистичке омладине”. У њему потписана Антимарксистичка секција Удружења националних академичара Врбаске бановине апелује на родитеље, који „у највећем броју случајева нису одговорни за странпутице своје деце”, али могу „многе ствари да поправе”. У писму се, даље, каже како је разумљив и оправдан

[1622] Казано је и да ће посебног говора бити о „социјализму, комунизму, анархији и демократији”. *ВН,* 19. септембар 1936, стр. 3.

[1623] Ускоро су *Врбаске новине* преко скоро цијеле странице донијеле репортажу из Клашница. Била је то прва забава УНА, али и први сусрет са тежацима. Забава је одржана у ресторану Томе Вуковића, а отворио ју је Обрад Пашагић, потпредсједник Друштва. Могло се чути и предавање „Чему води комунизам”, а приказана је и „слика” под насловом „Још живи Витез Краљ”. Цијели приход забаве дат је за помоћ клашничким сиромашним ђацима. На крају се „градска и сеоска национална омладина, загрљена и весела, ухватила у братско коло”, а веселье је потрајало до зоре. *ВН,* 30. септембар, 2. и 8. октобар 1936, стр. 3.

[1624] Предсједник УНА Милан Бојић одржао је патетичан говор, не заборављајући да осуди марксисте, као и оне који су двије године раније у Марсеју пуцали у краља. Краља су убили, али су се преварили, сматрао је Бојић: „остао је југословенски народ” који ће сачувати „дело Вође свога”. *Годину дана рада...*, стр. 5–6; *ВН,* 20. септембар те 8. и 11. октобар 1936, стр. 1, 2; *Бањалучка позорница*, 14. октобар 1936, стр. 23–24.

револт омладине, „али ми смо фанатични противници марксизма” и да се проблеми не могу рјешавати „путем грађанских ратова”. „Ми смо рођени за време великог клања народа, одрасли у тешкој поратној атмосфери и целим својим бићем тражимо мир”. Југославија је сељачка земља и у њој „нису битни проблеми фабричких радника и крупних капиталиста па је према томе права бесмислица тражити за диктатуром пролетаријата... Ваши синови су заведени. У нашој држави је немогуће спровести оно чему су се они предали”, јер комунистичке идеје „не могу искоренити оно што су векови стварали”.[1625]

Након прве приредбе у Клашницама, УНА је почетком новембра 1936. организовала и забаву у селу Драговићима. И овај пут предвиђено је да приход иде као помоћ сиромашним ученицима.[1626] У међувремену, УНА је најављивала нову дебату. Овај пут на тему „Жена и њено право гласа”. „Референт” ће бити г. Бабић а „нападач гђица Опачићева”.[1627] „Клуб националних академичара” је крајем 1936. организовао серију предавања на актуелне теме, а предавачи су били од публицисте Милана Комадинића до знаменитог Владимира Ћоровића.[1628]

[1625] Аутор отвореног писма не заборавља да родитељима укаже и на судбину њихове дјеце, који бивају избацивани са факултета, затварани, често без јасне егзистенције. Штавише, аутор врло јасно упире прстом на „старије обезбеђене политичаре” који употребљавају омладину за своје циљеве и поручује родитељима: „Не дајте да се преко леђа ваших синова ствара политички капитал! Спречите да сити и бесни воде вас и вашу децу у пропаст!” На крају из писма избија скоро отворена пријетња: „Национална омладина не жели да претуче или затвори левичарску омладину... Родитељи! Делујте на вашу децу, помозите нам да их спасимо од недаћа у које хрле, спојимо снаге да би ваше синове и кћери спасли и за вас и за нас и за Југославију!”. *Годину дана рада...*, стр. 7; N. Šehić, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara..*, str. 528; *ВН,* 4. октобар 1936, стр. 2.

[1626] Опет је унајмљен аутобус за чланове УНА по цијени 20 динара „тур-ретур”. Осим тежака из Хрвећана, забави су присуствовали и сељаци из околних мјеста. Уводни говор одржао је Обрад Пашагић. Изведена је и представа „Још живи Витез Краљ”, на коју су многи реаговали веома емотивно а неки су чак и плакали. *ВН,* 7. и 11. новембар 1936, стр. 3.

[1627] Предвиђено је да у дискусији могу учествовати сви присутни чланови. *ВН,* 15. октобар 1936, стр. 6.

[1628] Прва два предавања одржао је публициста из Београда Милан Комадинић, а на тему „Село и град” и „Сељачки дугови”. Потом је, 15. новембра, у Бановинском народном позоришту одржао предавање знаменити Владимир Ћоровић. Долазак овог великана науке и политичког живота, некадашњег бањалучког „велеиздајника”, било је велико признање „националним академичарима”. Они нису пропустили прилику да то и истакну, а апсолвент филозофије Милан Поповић је у *Врбаским новинама* писао читаве хвалоспјеве уваженом госту. Најављивано је да ће Ћоровић говорити „О Карађорђу и Босанској Крајини”, а улаз је био добровољни прилог. Предавање је „отворио” млади правник Ђорђе Станишљевић а угледни професор је „изнео још необјављена документа и позадину Карађорђева устанка”. Из предавања др Ћоровића избијала је вјера „у животну снагу наше расе, и оптимизам у погледу наше будућности”. Недуго након Ћоровића, у Бањој Луци, а потом и у Приједору, као гост УНА обрео се угледни антрополог др Бранимир Малеш, такође са Београдског универзитета. Он је говорио „О Расним одликама Југословена”. Поводом 18 година уједињења, УНА је у Соколском дому угостила др Михаила Градојевића, такође професора Београдског универзитета, који је одржао два предавања. Прво „Мрави и њихов социјални живот”, а друго „Значај инсеката у пољопривреди и шумарству”. *Годину дана рада...*, стр. 7–8; *Бањалучка позорница*, 1. децембар

И када не би организовали предавања, у Удружењу националних академичара нису мировали. Тако су 6. децембра 1936. у хотелу Босна приредили своју прву чајанку са томболом и игранком. Најављивано је да ће свирати „првокласни џаз оркестар" господина Рихарда Кучере. Исто вече гост предавач УНА био је још један угледни професор Београдског универзитета, некадашњи „посланик у Конституанци за бањолучки округ" и понајбољи познавалац „Источног питања". Ријеч је о знаменитом историчару Васиљу Поповићу, који је најавио предавање „Аграрни пројекат у Босанској крајини и Посавини и сеферска уредба".[1629]

УНА је, у међувремену, међу средњошколцима ширила антикомунистичку литературу. Осим тога, активисти овог друштва држали су антикомунистичка предавања. Радили су у неколико секција: антимарксистичка, позоришна, јужнословенска, пропагандна, бициклистичка и шаховска. Поврх свега тога, УНА је имала и пододборе и то у Санском Мосту, Београду и Загребу. Потоња два, нарочито београдски, свршавали су ствари на универзитету, набављали антимарксистичку литературу, ангажовали предаваче, учествовали у акцијама против комуниста на универзитетима, помагали студентима у вези са мензом и свратиштима, те сарађивали са Народном одбраном и другим сличним организацијама, а одржавали су и везу са Антимарксистичким комитетом у Београду. Поврх свега, УНА је ступила у љубљански Савез југословенских академских организација и Савез националних удружења за борбу против комунизма.[1630]

Кад је ријеч о чланству, након године рада, УНА се могла похвалити да има 80 редовних чланова, ванредних 12 и 245 помажућих, свега 340 чланова. Ово је, свакако, било посљедица вриједног рада, али и интензивне пропаганде, у чему су посебну улогу, како су признавали и у Удружењу националних академичара, имале *Врбаске новине*.[1631]

1936, стр. 82; *Отаџбина*, Бања Лука, 5. децембар 1936, стр. 4; *ВН,* 12, 14, 15, 17. и 24. новембар и 1. децембар 1936, стр. 2 и 3.

[1629] Р. Колунџија, *Ноте сјећања..*, стр. 18–19; *ВН,* 4. и 8. децембар 1936, стр. 3.

[1630] УНА је дијелила књижице: „Светлост", „Студентске новине", „Нова скамија", „Очевици говоре", „Тројански коњ коминтерне". Када је ријеч о предавањима, Милован Поповић говорио је на тему „Петар Кочић и комунизам", Васо Симић „Штампа у рукама Коминтерне", „О Стаљину" итд. *Годину дана рада...*, стр. 8, 14–15; Љ. Димић, *Културна политика Краљевине Југославије..,* Део 1, стр. 487.

[1631] У овим новинама је објављено око 40 „чланака и већих бележака о раду Уне", а осим тога, штампано је 20-ак летака, прогласа и обавјештења. *Годину дана рада...*, стр. 9.

УНА је у почетку користила простор Народне одбране, али је врло брзо добила своје просторије, такође у Дому краља Петра I Ослободиоца. Односи су били затегнути јер је управа омогућавала да овај „национални дом" користи и КАБ, „иако је отворено показао свој антимарксистички карактер".[1632] УНА је све активније била и у унутрашњости бановине. Тако је на трећи дан православног Божића 1937. приредила велику забаву у Босанској Градишци у хотелу Србија, а сутрадан у Новој Тополи у гостиони Фриша.[1633] Два мјесеца касније, УНА је приредила сличну забаву у Прњавору.[1634]

Фебруара 1937. *Врбаске новине* коментаришу писање београдских *Студентских новина*, иначе гласила „националних студената" тамошњег универзитета. Чланак је настао поводом наводног покушаја самоубиства „једног напредног студента", а ријеч је о члану КПЈ, студенту права и лидеру „јуриша на полицију, жандарме и агенте у свим демонстрацијама на Београдском универзитету", контроверзном Бањалучанину Младену Патерностеру. Њега су, како пишу *Студентске новине*, нешто прије овог инцидента напали његови „другови и другарице", али „као заводника, израбљивача и обичног буржујског сладострасника", који је недостојан „групе у којој се налази". Аутор чланка у *Врбаским новинама* није одолио да се, ликујући, запита „Шта ће на ово Бањолучки КАБ?".[1635] У другом дијелу чланка се веома оштро, отворено и резигнирано говори о марксистима из богаташких кућа. По неким истраживачима, аутор ових чланака у *Врбаским новинама* је режимски уредник листа Матко Кумарић.[1636]

[1632] *Годину дана рада...*, стр. 10.

[1633] На програму су били шаљиви комад „Лажни барон" и „симболичка слика Још живи Витез Краљ". Након програма свирао је „студентски џез", а уприличена је и томбола. *ВН,* 7. јануар 1937, стр. 1.

[1634] У Прњавору је Обрад Пашагић скицирао циљеве и начине борбе са „марксистима, којих нажалост у Врбаској бановини у задње вријеме има веома много, а нарочито у Бањој Луци". *ВН,* 11. март 1937, стр. 2.

[1635] И сутрадан су *Врбаске новине* писале о покушају (само)убиства Младена Патерностера, износећи мноштво личних па и интимних детаља из живота овог студента. Штавише, аутор текста, очигледно и сам студент истог универзитета, не вјерује у тврдње самог Младена Патерностера да је при првом инциденту неопрезно претрчавао улицу, већ сматра да је ријеч о исконском покушају самоубиства студента марксисте који је остао без части због наводног остављања од стране извјесне „другарице" са којом је двије године живио у „слободној љубави". Све ово, свакако, није предмет овог рада, али је илустрација стања духова у ондашњем новинарству а и укупном животу у Бањој Луци. О овом убиству детаљно је писао и тадашњи студент права, каснији секретар Љотићевог Збора у Бањој Луци Хрвоје Магазиновић. Он сматра да је Младен Патерностер убијен, али не због слободне љубави, већ као троцкиста. Магазиновић додаје да је за ово убиство касније Владимир Дедијер оптуживао Милована Ђиласа. Х. Магазиновић, *Кроз једно мучно стољеће..*, стр. 87–89. Случај описује и Добрица Ћосић у *Грешнику*, а Патерностер носи име Рајко Бањац.

[1636] „Синови и кћери бивших министара, сенатора, банова, председника народне скупштине, професора универзитета, богатих трговаца, угледних јавних и националних радника", главни су протагонисти ширења комунизма на универзитету, стоји у чланку *Врбаских новина*. Они лагодно живе, одлазе на скијања,

Крајем новембра 1937. УНА је приредила предавања у Масловарама. Госте и домаћине поздравио је предсједник Друштва Јован Бојковски, студент агрономије. На програму је било девет сценских и музичких тачака, а потом и забава до јутарњих сати уз тамбурашки збор бањалучких сокола, под руководством капелника Амиџића.[1637]

Иако је након студија живио у Београду, једна од кључних личности Удружења националних академичара од самог оснивања остаће Милован Поповић Штрос, предани десничар.[1638] Јануара 1938. Бања Лука је била домаћин познатој путујућој антикомунистичкој изложби "Против комунизма и безбожништва", која је обишла 40-ак југословенских градова, па и Бању Луку. Организатор је био Југословенски антимарксистички комитет из Београда, а у Бањој Луци њен домаћин је др Стево Мољевић, у сарадњи са Удружењем националних академичара, у име кога се истиче управо Штрос. Он је на отварању држао уводно слово "О Коминтерни и њеној тактици".[1639] Почетком јуна 1939. УНА је најавила несвакидашњег предавача. Ријеч је о доценту Београдског универзитета и директору тамошњег Сајма Милисаву Васиљевићу, који ће у сали Соколског дома говорити „О незапослености и праву човека на рад”.[1640]

Потписивање Споразума Цветковић – Мачек августа 1939. узбуркало је, свакако, и духове међу члановима УНА. Укупна политичка клима, партијска превирања и „племенска” опредјељивања, а посебно расправе о судбини Босне и Херцеговине, све више су уносили немир у ровиту чаршију. Со на рану су, по мишљењу „националних академичара” досипали комунисти и „кабовци” који су крајем те године подржали отворено писмо „босанскохерцеговачке студентске омладине” којим се подржава идеја о аутономији Босне

љетовања, а за своје изгреде, „вику и дреку против поретка” не сносе одговорност а „саслушање у полицији – то је за њих ратни трофеј... Нека вас је стид и срам богати Марксисти! Не смејте се беди Ваших несретних другова, јер њима није до беса и играња политике”, додаје се. Зоран Мачкић, *Браћа Патерностер*, ГУАР, број 2, Бања Лука, 2010, стр. 327–338; *ВН,* 23. и 24. фебруар 1937, стр. 2.

[1637] Услиједио сличан скуп у Мркоњић Граду, а најављивани су и у Александровцу и Тополи. Већ за наредног Светог Саву УНА је организовала прославу у Пискавици. ВН, 14. и 26. новембар и 22. децембар 1937, стр. 2. и 4. фебруар 1938, стр. 2.

[1638] Разговор са Војином Кордом, (рођен 1910.), вођен у Београду 30. септембра 2014. године.

[1639] У исто вријеме, Штрос у Београду сарађује са Милошем Црњанским у часопису "Идеје", упорно пише антикомунистичке брошуре, држи предавања, организује скаутски слет, те митинге љотићеваца. Био је и помоћни уредник "Народне одбране", те секретар Југословенског антимарксистичког комитета. D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 407; Разговор са Војином Кордом.

[1640] Као и раније, *Врбаске новине* нису криле наклоност према раду „националних академичара”, па су вијест објавиле на самом врху насловне странице. *ВН,* 4. јун 1939, стр. 1.

и Херцеговине. У Удружењу националних академичара нису мислили тако. Напротив, из тог друштва је јануара 1940. стигао одговор у коме се жестоко нападају потписници споменутог писма.[1641]

Половином марта 1940. УНА је заказала своју прву велику забаву. „Национални академичари" су у госте позвали афирмисана имена београдске сцене. Наиме, најављивани су „г. Гошић, члан београдског позоришта, те Ђорђевић и Анита Мезе, чланови београдске опере". Осим тога, предвиђено је да на забави учествује и „једна група бугарских студената", чланови фолклорне групе „Срдец". Они ће својим ношњама изводити народне игре, а истим поводом у Бању Луку долазила је и група студената из југословенске пријестонице. При доласку гостију из Бугарске, 16. марта, УНА је на Жељезничкој станици њима и члановима београдског студентског удружења „Свети Сава" приредила „братски дочек".[1642] Гости су извели „врло леп забавни програм", а „нарочито су успеле тачке које су изводили студенти из Бугарске.[1643]

У недељу 8. септембра 1940. УНА је најавила своју пету редовну годишњу скупштину. На дневном реду били су извјештаји предсједника, секретара, благајника, вођа секција, повјереништава и Надзорног одбора. Тачно пола године касније, УНА је у Банском двору приређивала „елитну забаву" на којој ће учествовати оперска пјевачица госпођица Бахрија Нури Хаџић, примадона београдске опере, те оперски пјевач Жарко Цвејић и Милорад Живановић, првак драме београдског позоришта. Гости изазвали су одушевљење публике, посебно „један комад из прошлости борби за наше народно ослобођење" који су извели чланови Удружења националних академичара.[1644]

[1641] D. Kovačević, *Iz rada organizacije KPJ..*, str. 414.

[1642] Перон је био „препун студената, омладинаца и осталог грађанства који су се окупили да дочекају своју браћу Бугаре". А када се воз са гостима зауставио, „са перона се као из једног гласа урнебесно проламало: Живели наши гости, живела браћа Бугари", писале су неувјерљиво онодобне новине. Госте је говором поздравио соколски старјешина Јово Перенчевић а потом и студент права Младен Вучковић. Потоњи је казао да су у УНА још при оснивању истакли као један од својих циљева „успостављање тесних и братских односа са омладином из Бугарске", те да је одлучено да са Бугарима „будемо заједно и у страдавању и у слави". Са Жељезничке станице гости су прво смјештени у кући својих домаћина, да би потом разгледали град и навече учествовали у великој забави УНА. *ВН,* 13 и 17. март 1940, стр. 1, 2.

[1643] Госте су посјетиоци наградили дуготрајним аплаузом, који је био манифестација југословенско-бугарског пријатељства", писао је усхићени новинар. *ВН,* 22. март 1940, стр. 2.

[1644] Био је то први наступ госпођице Нури Хаџић у Бањој Луци, у којој је, како смо рекли, живјела неколико година у дјетињству. *ВН,* 1. септембар 1940, стр. 1, 9. и 12.. март 1941, стр. 2 и 3.

Приступање Југославије Тројном пакту изазвало је пуч и чувене демонстрације у Београду 27. марта 1941. Тога дана из својеврсне илегале изаћи ће и Младен Вучковић, љотићевац и један од првака УНА. У недјељу, 30. априла у свим бањалучких богомољама одржане су службе а командант Врбаске дивизијске области генерал Драгослав Милосављевић извршио је смотру почасне чете војника 33. пјешадијског пука. Поред осталих високих официра и представника цивилне влати, у друштву генерала Милосављевића били су „представници просвјетних, културних, хуманих и витешких установа", те Соколи у свечаним одорама. Званице су ушле у бањалучку катедралу гдје је бискуп Гарић служио „Te Deum".[1645] Шестог дана априла бомбардован је Београд, а већ наредног дана прве њемачке бомбе пале су и на Бању Луку...

Било како било, УНА је била одговор режима на јачање љевичарског и комунистичког уплива међу бањалучком средњошколском и студенском омладином. У свом дјеловању ово удружење неспорно је имало моралну, па и материјалну подршку власти, мада не треба заборавити и да је КАБ „становао" у Дому краља Петра. Руководство Удружења националних академичара се, судећи по не баш објективним свједочењима неких онодобних „кабоваца", служило и притисцима, пријетњама. Забиљежено је да су чланови УНА на свечаностима „парадирали" уз удружења четника и добровољаца и одржавали ред, постројавали ученике, узвикивали пароле. У долазећем рату грађанске и десничарске снаге ће доживјети пораз, а у социјалистичкој Југославији о бањалучком Удружењу националних академичара ће се углавном ћутати. КАБ-ова побједа биће потпуна. Бар је тако првих деценија изгледало...[1646]

[1645] Зоран Мачкић, *У Бањалуци 27. марта 1941*, ГУАР, год. III, бр. 3, Бања Лука, 2011, стр. 249; *Бањалучки илегалац..*, стр. 89.
[1646] B. Vranešević, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije..*, str. 151.

7.8. Удружење четника[1647]

Прва четничка организација у новоствореној Краљевини СХС формирана је 1921, са задатком његовања традиције, ширења четничких и патриотских идеја, бриге за удовице и ратну сирочад палих четника, као и старања за саборце ратне инвалиде. Наредних година настало је још неколико сличних удружења, а нека од њих су ускоро обједињена. Као мирнодопски лидер српских четника наметнуо се Пуниша Рачић, каснији атентатор у Скупштини. Завођењем шестојануарске диктатуре ово „племенско" удружење је забрањено. Ипак, „Удружење четника за слободу и част Отаџбине", основано још 1922. у Београду, као унитаристичко и пројугословенско, наставиће са радом. Ово удружење, предвођено чувеним Костом Пећанцем, дјеловало је организовањем разних манифестација као што су освећење заставе, позоришне представе, концерти, предавања, трибине, те путем својих гласила и публикација.[1648]

Оснивачка скупштина бањалучког Удружења четника одржана је почетком јула 1934. У позоришној дворани окупило се тада чак пет стотина скупштинара. Сесију је отворио потпуковник Михајло Гардић и прочитао уобичајене поздравне телеграме, а потом и

[1647] Четничка удружења имају своју предисторију још с краја 19. вијека, када су почела четовања у јужним српским земљама. Герилски начин ратовања настављен је и почетком 20. вијека, а у Београду настају и прве четничке организације. Четнике срећемо и за вријеме Балканских и Првог свјетског рата како, поред осталог, дижу буне у окупираним крајевима и тако чувају пламен борбе и слободе. Зато су послије уједињења четници у српским земљама били на добром гласу, а од нове државе се очекивало да има у виду њихове жртве и заслуге. Прва четничка организација у новоствореној Краљевини СХС формирана је 1921, са задатком његовања традиције, ширења четничких и патриотских идеја, бриге за удовице и ратну сирочад палих четника, као и старања за саборце ратне инвалиде. Наредних година настало је још неколико сличних удружења, а нека од њих су ускоро обједињена. Као мирнодопски лидер српских четника наметнуо се каснији атентатор у Скупштини Пуниша Рачић. Завођењем шестојануарске диктатуре ово „племенско" удружење је забрањено. Ипак, „Удружење четника за слободу и част Отаџбине", основано још 1922. у Београду, као унитаристичко и пројугословенско, наставиће са радом. Ово удружење, предвођено чувеним Костом Пећанцем, дјеловало је организовањем разних манифестација као што су освећење заставе, позоришне представе, концерти, предавања, трибине, те путем својих гласила и публикација. За славу Удружења изабрано је Сретење, 15. фебруара, а друштво је, свакако, прослављало и све празнике нове државе. Удружење четника имало је своју заставу са мртвачком главом на средини, око које је био натпис „За слободу и част Отаџбине". Чланови удружења су на свечаностима носили униформе, које су сами набављали, а на њих су качили значку бијелог орла који у канџама носи мртвачку главу са двије укрштене кости. Ословљавали су се са „брате" а поздрављали са „здраво". Управо ово удружење ће разгранати своју дјелатност по многим центрима, између осталог, и у Бањој Луци. Владан Виријевић, *Делатност "Удружења четника" у Дежевском, Студеничком и Штавичком срезу тридесетих година 20. века*, Зборник радова Филозофског факултета, књ. 30, Приштина, 2000, стр. 385–387.

[1648] В. Виријевић, *Делатност "Удружења четника"..*, стр. 385–387.

Правила Друштва, која су једногласно усвојена. Она су предвиђала да чланови удружења морају поштовати строгу дисциплину, посебно се истицало поштовање униформе, а постојале су чак и многе норме понашања, као што су уважавање чланова управе, забрана оговарања, сплеткарења и упадања у ријеч на четничким скуповима и сл.[1649] Потом је Вуксан Гојковић одржао говор о циљевима и историји удружења, а на паузи је обављан упис чланова – одмах се регистровало око 150 чланова. Осим чланске картице, они су добили и значку Четничког удружења. Акламацијом је изабрана и управа са Михајлом Гардићем на челу.[1650]

Удружење је формирало пет рејона, а за старјешине рејона именовани су: Рајко Ливњаковић (први рејон), Владо Вучковић (други рејон), Светозар Јунгић (трећи рејон), Лазар Илић (четврти рејон), Раде Мићевић (пети рејон). Бањалучко Удружење је имало просторије у једној згради у близини Жељезничке станице. Друштво је послало допис Инвалидском удружењу, Удружењу резервних официра и ратника, Соколском друштву и Народној одбрани, те Градском поглаварству, којим је покренуло иницијативу да се у Бањој Луци изради спомен плоча „свим изгинулим и умрлим Четницима, Добровољцима и Националним мученицима рођеним у Б. Луци и срезу Бањалучком". За финансијску помоћ у изради ове плоче Удружење се обратило на адресу многих организација, свих вјерских организација, банака и привредних друштава. Од Главног одбора Савеза добровољаца, Удружења четника и Министарства војске и морнарице у Београду тражена су имена погинулих и умрлих добровољаца и четника Среза Бања Лука. Стигле су и понуде за израду спомен плоче од стране индустријалца Јове Милошевића из Аранђеловца, Љубомира Мајсторовића из Бање Луке, као и још неколико, а потом и прве, скромне уплате за њено подизање. Епилог је да о реализацији те замисли нема ни трага.[1651]

[1649] Кандидат за Удружење је попуњавао посебну Пријаву, својеврсну заклетву, којом се, поред осталог, обавезивао да ће беспоговорно извршавати наређења претпостављених. Пријаву су потписивала и два свједока, која су јамчила да нови члан није „одан никаквим пороцима и да је национално исправан". Од 1937. чланови Удружења четника су полагали и заклетву оданости младом краљу Петру II и Југославији. В. Виријевић, *Делатност "Удружења четника"..*, стр. 387–388.

[1650] За потпредсједника је изабран Рајко Ливњаковић, за секретара Душан Милосављевић, за благајника Милош Станишљевић, администратора Вуксан Гојковић; за предсједника Надзорног одбора изабран је Никола Мајкић, а за остале чланове одбора: Димитрије Вељковић, Антон Мези, Бранко Радуловић, Васкрсија Тркуља, Милорад Павловић, Сулејман Ћелић, Лазар Илић, Михаило Маркоч, Светозар Јунгић, Саво Ђаковић, Јово Стојић, Владо Вукчевић, Раде Мићевић, Милош Кудра и Бр. Бјелајац. АРС, Удружење четника, Дјеловодни протокол за 1934/1; *Правда*, 13. јул 1934, стр. 17; *ВН,* 10. јул 1934, стр. 4.

[1651] АРС, Удружење четника, Дјеловодни протокол за 1934/20–24, 52–105.

У већ спомињаном полицијском извјештају са почетка 1935, читамо да Удружење четника „делује у националном духу” те да су на његовом челу потпуковник у пензији Михајло Гардић, казанџија Рајко Ливњаковић, секретар бановинске управе Душан Милићевић и чиновник Милорад Павловић.[1652] Управо у то вријеме, Удружење је преко *Врбаских новина* позвало чланове да на Сретење, 15. фебруара 1935. дођу на освећење заставе, коју је добило од управе у Београду, као и прославу крсне славе Друштва. Ова скромна слава уприличена је у кафани Николе Нике Мајкића, који је умро осам дана раније. Застави је кумовала позната хуманитарна и национална радница, предратни члан Народне одбране, 57-годишња Јованка Милошевић, а њу је заступао син Војислав Војкан.[1653]

Крајем марата 1935. одржан је састанак чланова четничког удружења из Бање Луке и пријатеља покојног Светозара Зрнића, „познатог националног радника из Жепча”, који је умро послије рата. Договорено је да се Зрнићеве кости напокон пренесу у Бању Луку. Наиме, још двије године раније, у доба подизања споменика „велеиздајницима” на православном гробљу, усвојен је приједлог да се у заједничку гробницу сахране и његови земни остаци, али то није учињено, па је сада актуелизована та накана. Са тим задатком формиран је „нарочити одбор” са судијом Јованом Перенчевићем на челу.[1654]

Почетком априла 1935. бањалучки четници учествовали су у сахрани Саве Ђаковића, ратног добровољца, носиоца Карађорђеве звезде са мачевима, Обилићеве медаље, Румунског крста, Југословенске круне и још неких одликовања. На гроб су положена „три лепа венца”, а сахрана је била „оличење сиротињске љубави према своме другу, комшији и грађанину”, јер је на њој била заступљена „само сиротиња и средњи сталеж”. Из покојникове „бедне куће, која се прије може назвати колибом”, тијело су изнијели „другови са којима је он летео из борбе у борбу”, инвалиди, добровољци и четници. „Црна четничка застава са белом лобањом смрти лепршала се на челу погреба, као да је хтела показати свакоме, да је то погреб човека који се никада није бојао смрти”.[1655]

[1652] AJ/38–72–196.

[1653] По обичају, предсједник Удружења пуковник Гардић прочитао је поздравне телеграме краљу, намјесништву и влади, а након тога и посланицу предсједника Удружења војводе Косте Пећанца. Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 204–206; *ВН*, 15. и 16. фебруар 1935, стр. 1 и 2.

[1654] *ВН,* 21. мај и 12. јул 1933, стр. 7. и 4, те 2. април 1935, стр. 3.

[1655] Посљедњи плотун над јунаковом раком „казао је више него што можемо рећи ми смртни људи. Његов одјек био је крик мајке-пушке за изгубљеним сином”. Тако је на онај свијет отишао један бањалучки

Из Удружења четника су почетком септембра 1935. позивали све своје чланове да, поводом рођендана младог краља Петра II, дођу у канцеларију Удружења, одакле ће се „корпоративно" ићи у цркву. Члановима се сугерише да обуку четничко или народно одијело, а ако неко нема такво, може доћи и у празничном. На крају се чак пријетећи додаје: „Неоправдан изостанак казниће се".[1656]

Иако су у почетку, као национално и југословенско друштво имали подршку власти, са доласком Милана Стојадиновића на чело владе, однос државе према југословенским националистима се почиње хладити. То су осјетили и соколи и Народна одбрана, па, неминовно, и Удружење четника. Штавише, крајишки „делегат" у Сенату, Васо Глушац, је марта 1938. у том горњем дому југословенског парламента оптуживао Корошеца да прогони присталице поменутих друштава. Случајно или не, управо од те године ионако слабо Четничко удружење у Бањој Луци почиње да копни, тако да његова дјелатност већ неколико година прије новог свјетског рата потпуно замире.[1657]

7.9. „Народна свест"[1658]

Крајем априла 1938. бањалучке новине су јављале како је Министарство унутрашњих дела одобрило правила и рад „Народне свести", удружења „бивших интернираних грађана, талаца, политичких криваца и заробљеника из ослободилачких ратова 1912–1918. и њихових помагача и заштитника". Формиран је и привремени одбор у Врбаској бановини. Он је изабраним повјереницима у све среске центре послао „штампане обрасце" путем којих

добровољац, „ запажен само од најмилијих другова и пријатеља". Нека му је лака „југословенска груда за коју је пролио своју драгоцену крв", читамо у горком опроштају. *ВН,* 2. и 5. април 1935, стр. 2.

[1656] У исто вријеме наредне године преко *Врбаских новина* позвани су сви чланови Удружења четника да 6. септембра ујутро дођу пред гостионицу Мајкића, а поводом обиљежавања 14. рођендана југословенског краља. *ВН,* 4. септембар 1935, стр. 2 и 5. септембар 1936, стр. 2 и 3.

[1657] *Стенографске белешке Сената...* 22. марта 1938, стр. 126–127; D. Lukač, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji..*, str. 56.

[1658] Удружење „Народна свест" основано је септембра 1937. у Београду, а окупљало је бивше ратне интернирце, заробљенике и таоце, те политички прогоњене појединце и њихове помагаче из Балканских и Првог свјетског рата. Сједиште Друштва било је у Београду. Као и друга удружења, и ово је имало мјесне одборе гдје је био довољан број чланова, те бановинске одборе у сједиштима бановина, с тим да „у једном мјесту може постојати само једна организација или један одбор". Концем 1937. одобрена су правила Удружења. *Време*, 19. децембар 1937, стр. 18; *ВН,* 28. април 1938, стр. 3.

би се требала пријавити сва лица која испуњавају услове за чланство у овом друштву. Бањалучани су исте обрасце могли добити код секретара Друштва проте Јове Давидовића.[1659]

Задатак Удружења био је да „очува успомену на велике подвиге и страдања нашег народа из времена борбе за ослобођење и уједињење". Како стоји у Правилима Друштва, тај задатак би се остваривао на шест начина: 1) прикупљањем докумената и грађе, 2) „одржавањем сабора, прослава, јавних манифестација и предавања", 3) издавањем публикација „у којима се приказују покрети и подвизи појединаца и група у борби за слободу", 4) подизањем и чувањем споменика борцима, 5) „јачањем духовног јединства народа", 6) „моралном подршком чланова као и осталих радника у националним потхватима." Ово друштво истицало је да вријеме чини своје и да природном смрћу „сваки дан тако ненадокнадиво пропада по једна страница историје народног прегнућа", те апелује на све потенцијалне чланове да „у интересу историје пруже податке о свом животу и страдању, свакако вољно, као што су у своје време вољно сарађивали на делу ослобођења, које је у часу страдања лежало у области – будућности".[1660] За нека друштва се говорило да се за њих не би ни знало да није њихових повремених прослава, а за ово је тешко и то рећи...

[1659] *Banja Luka* (monografija), str. 90; *BH,* 28. април 1938, стр. 3.
[1660] *BH,* 4. мај 1938, стр. 2.

8. МЕЂУНАРОДНА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

8.1. Ротари клуб Бања Лука[1661]

Иницијатива за оснивање ротари клуба у Бањој Луци потекла је од Артура Бурде. Овај 36-годишњак био је један од најугледнијих привредника не само у Бањој Луци и Крајини. Бурда је своје производе из рибњака Саничани код Приједора и Бардача код Српца, осим на продаје на домаћем тржишту, извозио од Њемачке, Аустрије, Мађарске и Италије, све до Палестине. Због свега тога не чуди што је 1927. од стране владе Републике Пољске именован за почасног конзула, а као такав се понајвише бавио питањима пољских у украјинских колониста у Босни и Херцеговини, којих је по њему у околини било чак око 20.000.[1662]

У вези са оснивањем бањалучког ротари клуба, Бурда је још 1930. био у контакту са Радованом Алауповићем, једним од оснивача клуба у Загребу. Занимљиво је да је једно ротаријанско гласило које је излазило у Бечу на енглеском језику, још маја 1930. године на читаве двије странице објавило репортажу о Врбаској бановини, илуструјући је са четири фотографије и картом те области.[1663]

[1661] Идеја да се организују пословни и професионални људи широм свијета, са циљем пружања хуманитарне помоћи, подстицања високих етичких стандарда у свим професијама, јавила се почетком двадесетог вијека у Чикагу. Тамошњи адвокат Пол Харис је фебруара 1905. основао први ротари клуб, а пет година касније створена је свјетска организација, која од 1922. носи данашњи назив Ротари интернешнал (Rotary International), са сједиштем у предграђу Чикага. Ротари покрет се брзо проширио и на ову страну Атлантика, у скоро све европске земље. Основни мото ротаријанаца постао је „Служење изнад свега" (Service above Self!), а ротари својим циљевима додаје и борбу за мир у свијету. У доба оснивања бањалучког клуба (1934), већ је постојало више од 3.500 клубова са око 150.000 ротаријанаца. Услијед све већег броја клубова, формирани су и дистрикти, као „групе клубова на ограниченој територији, удружене заједно за административне циљеве". „Пелцер" ротаријанства у југословенску краљевину је из Чехословачке донио београдски љекар Војислав Воја Кујунџић. Први ротари клуб основан је 1928. у Београду, потом ничу и клубови у Загребу, Осијеку, Новом Саду, Суботици, Сушку, Марибору, Вараждину, Љубљани, Сарајеву, Сплиту, Панчеву, Скопљу, Вуковару, Шибенику, Дубровнику, Земуну... Од љета 1933. покренуто је гласило југословенских ротаријанаца *Југословенски ротар*. Čikara, Dejan, *U dobrom društvu. (Rotari klub Beograd 1928–1941),* Beograd, str. 23–25, 179–181; *Jugoslovenski rotar*, 15. novembar 1939, str. 312; Дејан Дашић, *Азбука ротарија*, Београд, 2012, стр. 21–22, 226.

[1662] АРСБЛ, ДИЛ, Виктор и Артур Бурда.

[1663] *The Vrbas Banovina,* Central European Issue of „The Vienna Times", Беч, мај 1930, стр. 84–85. Ове новине пронашли смо у Збирци Светислава Т. Милосављевића у Архиву Југославије.

Међутим, иницијатива ће сачекати 17. фебруар 1933, када је у бањалучком Француско-југословенском клубу одржан први састанак будућих ротаријанаца „на коме су усвојена правила и пословни ред" а одмах је формирана управа са Бурдом на челу. Од тада, „мијењајући три пута локал", клуб је имао чак 45 састанака на којима су одржана 22 предавања и реферата. Крајем исте године, гувернер југословенског ротари дистрикта Милан Стојадиновић пише да се на оснивању клуба у Бањој Луци „ради већ дуже време" и да тамо има једанаест виђених људи који се „уредно састају" сваког петка, у 8 часова увече у хотелу Палас, те додаје да је привремени секретар клуба др Стево Мољевић, адвокат.[1664]

Случајно или не, *Врбаске новине* су маја 1933. из *Чачанског гласа* пренијеле чланак „Шта је ротари?" кога је потписао сам Милан Стојадиновић. У чланку први човјек југословенских ротаријанаца, понукан све чешћим питањима шта је ротари, скицира кратку историју ротаријанства у Југославији, а потом износи и основне принципе ове организације.[1665]

Било како било, првих дана 1934. у Бањој Луци је све било спремно за оснивање клуба. О томе је, свакако, био обавијештен и Стојадиновић, па је у јануарском броју *Југословенског ротара* наговијестио да је 28. јануара у подне заказан „инаугурациони састанак Ротари клуба Бања Лука". Стојадиновић је, свакако, био задовољан што се оснива осамнаести клуб у Краљевини Југославији и већ трећи клуб за његовог мандата. Најавио је и да ће церемонији присуствовати његов претходник и „специјални представник", први југословенски гувернер, Едо Марковић, те додао: „Добро би било, да ротари из суседних клубова, у колико им је могуће, дођу на ове састанке и тиме покажу својој новој браћи, већ на њиховом првом кораку, да су постали чланови једне велике организације".[1666]

[1664] *Jugoslovenski rotar,* 15. januar 1934, str. 2.

[1665] Стојадиновић посебно истиче како је присуство разних професија у клубу, својеврсни „пресек социјалне структуре дотичног места". Због тога су заступљени „сви интереси, све класе, све расе, све религије". Због тога су, додаје Стојадиновић, предавања неког члана на састанку клуба „увек нешто ново за друге, који га слушају". Зато је ротари клуб „место науке и поуке". Али и више од тога: „То је место где се развија другарство и пријатељство", тврди гувернер Дистрикта 77. Ротари има идеал служења а, истовремено, и моћна међународна организација са 3,5 хиљаде клубова и око 160.000 чланова. Зато је ротари „у исто време једна филозофија живота и један међународни фактор". *ВН,* 19. мај 1933, стр. 3.

[1666] *Jugoslovenski rotar,* oktobar 1934, str. 18.

Занимљиво је да су и *Врбаске новине* 27. јануара дале повелик осврт на Стојадиновићево писмо у *Југословенском ротару*, те веома афирмативан коментар о карактеру и, како се каже, „симпатичним циљевима" ротари покрета.[1667]

Оснивање је протекло „у најбољем реду и правом ротарском расположењу". На састанку је било присутно свих петнаест новопечених бањалучких ротаријанаца.[1668]

Оснивачи Ротари клуба Бања Лука били су: начелник Одјељења за социјалну политику и народно здравље у Краљевској банској управи Врбаске бановине љекар др Милан Бегић,[1669] сликар и директор Музеја Врбаске бановине Спиридон Шпиро Боцарић, љекар др Ђорђе Букинац, власник рибњака и почасни конзул Републике Пољске Артур Бурда, директор рудника „Лауш" Радоје Вукчевић,[1670] директор бањалучке филијале Земаљске банке Илија Димитрић,[1671] члан управе дрвопрерађивачког предузећа „Босна-боа" Максо Ђурковић, ветеринарски инспектор др Коста Кондић,[1672] трговац из Босанске Градишке Владимир Малић,[1673] инжењер и начелник Пољопривредног одјељења Банске управе и виноградар Лазар Марковић,[1674] инжењер, власник грађевинске фирме „Микуш" Фрањо Микуш,[1675]

[1667] Тако је и шира јавност Бановине била информисана о догађају наредног дана у хотелу Палас. *ВН,* 27. јануар 1934, стр. 2.

[1668] AJ/99–2. Aplication from Club For Membership In Rotari International.

[1669] Споменуту дужност Бегић је обављао до 8. новембра 1935, када је премјештен у Загреб. Члан Ротари клуба био је само до августа 1934, када су он и Димитрић брисани из чланства „у смислу чл. 11. тачке 3а) друштвених правила". Б. Стојнић, *Љекарска комора Врбаске бановине..*, стр. 41–42; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..,* 176.

[1670] *Jugoslovenski rotar,* 15. februar 1934, str. 18–19.

[1671] Већ августа 1934. брисан из чланства „у смислу чл. 11. тачке 3а) друштвених правила". *Jugoslovenski rotar,* 15. septembar 1934, str. 18.

[1672] Признати ветеринарски стручњак, аутор неколико књига о заразним болестима домаћих животиња, коњарству, производњи млијека и др. Једно вријеме био је и уредник *Југословенског ветеринарског гласника*. Бавио се и књижевношћу: фебруара 1934. на ротари састанку прочитао је своју причу „Узеир ефендија на свадбеном путу". Иступио из клуба фебруара 1937. због премјештаја у Београд, гдје се придружио тамошњим ротаријанцима. AJ/99–2 – Недељни извештај Ротари клуба Бања Лука, 19. и 26. фебруар 1937, 12. јануар 1940; AJ/99-2 – *Извјештај за месец фебруар 1937.*; *Jugoslovenski rotar,* 15. mart 1934, стр. 29–30, 15. фебруар 1937, стр. 33 и април 1938. стр. 37; D. Čikara, *U dobrom društvu,* str. 217.

[1673] Био је члан а потом и потпредсједник Трговачко-индустријске коморе Врбаске бановине. *Политика,* 12. мај 1939, стр. 10; *ВН,* 1. мај 1936.

[1674] Био је члан клуба до јуна 1937, када га је служба одвела у Београд. AJ/99-2, *Писмо Шпире Боцарића? гувернеру Стевану Павловићу*, 17. јул. 1937.; З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..,* 46, 55.

[1675] По неким изворима Франо. Његово предузеће изградило је Ребровачки мост 1931. Члан прве управе Аероклуба „Наша крила" 1932. *Глас Српске*, 21. јануар 2013.

адвокат др Стеван Мољевић, трговац гвожђарском робом Паул Фишер, апотекар Рудолф Цисарж,[1676] те инжењер и директор „Електробосне" у Јајцу Федор Шлајмер.[1677]

Осим Еде Марковића, оснивању Ротари клуба Бања Лука присуствовао је и секретар кумовског Ротари клуба Загреб, Драган Томљеновић. У исцрпном чланку, који је ускоро изашао у *Југословенском ротару*, казује се како је Марковић изразио велико задовољство што може у Бањој Луци да „ужеже луч велике мисли служења", идеје која је настала у далеком Чикагу „као устук на безобзирно стицање и отимање", те додаје да су у ротарију спознали да „битни смисао људскога рада и пословања није материјалне природе, него да је његова вриједност у међусобним односима људи и скупина људских који чине човјечанску заједницу". Имајући у виду да су припреме за оснивање клуба текле неколико година, претходни гувернер додаје да се „ротарско гнијездо" у Бањој Луци „споро изградило", али вјерује да је та спорост „залиха здрава развитка". Послије њега бесједио је др Стево Мољевић, који је у ротаријанству видио начин да се Бања Лука отме из учмалости и повеже „са широким светом". Оснивањем овог клуба је, како су писале *Врбаске новине*, „једна ретка почаст учињена нашем граду".[1678]

Бањалучки Ротари клуб је, дакле, формиран 28. јануара 1934, а већ 26. фебруара те године примљен је у Ротари интернешнел. Међутим, на чартер, односно, свечано уручење дипломе о пријему у свјетску ротари заједницу, почекало се све до прољећа сљедеће године, тачније, до 18. маја 1935. *Врбаске новине* јављале су тог дана како ће у Бању Луку допутовати „нарочита делегације" свих југословенских Ротари клубова, који ће предати овдашњем Ротари клубу „службену повељу".[1679] Била је то посебна свечаност у Бањој Луци, а осим

[1676] Рудолф Цисарж (понегдје Цисар), рођен је у Моравској 1899. У Бањој Луци живи од 1920. У Господској улици држао је дрогерију „Цисарж и друг" са Карелом Јунгвиртом (Carel Jungwirth). Крајем међуратног периода био је члан управе Соколске жупе и „Југословенско-чехословачке лиге". При оснивању Ротари клуба, изабран је за замјеника тајника, а касније је био благајник. AJ/99-2, *Недељни извјештај Ротари клуба Бања Лука*, 26. септембра 1938; Milan Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině 1878–1941*, магистарска теза, Оломоуц, 2009, стр. 70; *ВН,* 7. фебруар 1936. и 7. јун 1936; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 272, 273, 286; З. Пувачић, *Стара Бања Лука*, стр. 54; *Политика*, 7. јун 1936, стр. 23.

[1677] Често се наводи и презиме „Шлајнер". Био је добровољац у српској војсци, а послије уједињења и предсједник Удружења добровољаца јајачког среза, те старјешина тамошњих сокола. Неријетко је изостајао са састанака Ротари клуба, што због болести, што због службених путовања, што због удаљености Јајца од Бање Луке. Написао је неколико дјела из области металургије. AJ/99-2 – Недељни извештај Ротари клуба Бања Лука, 17. децембар 1937, 26. мај 1939; M. Ilić, *Opraštanje sa životom jajačkog paroha*, str. 310.

[1678] *Jugoslovenski rotar*, 15. januar 1934, str. 1 i 15. februar 1934, str. 17; *ВН,* 30. јануар 1934.

[1679] Новине су јављале да ће свечаности присуствовати и „неки чланови Краљевске владе – ротаријанци"?! *ВН,* 19. мај 1934. стр. 2.

домаћина, у хотелу Палас обрели су се и ротаријанци из Загреба, Београда, Сушка, Сарајева, Карловца, Вараждина, Осијека и Марибора. Том приликом гувернер Крејчи уручио је „документе за доказ да је био наш Р. К. Бања Лука примљен под бројем 3662 у ону велику свјетску заједницу добромислећих људи". Осим тога, гувернер је „изручио бањалучкоме клубу на успомену предсједнички чекић и своју слику." Послије вечере веома надахнуто и оптимистично говорио је и Стево Мољевић који је завршио тезом да су ротаријанци замијенили Хобсову филозофију „*homo homini lupus* новом ротарском филозофијом *Човјек је човјека брат*". Био је то највећи ротаријански скуп у Бањој Луци у доба Краљевине Југославије. Артур Бурда није могао присуствовати овој свечаности, јер је, као почасни пољски конзул, имао обавезе у вези са смрћу пољског маршала Пилсудског. Сутрадан су гости и домаћини пошли на излет у Јајце, а као својеврсни омаж овом догађају *Врбаске новине* су дан послије чартеровања на насловној и другој страни пренијеле чланак Шпире Боцарића „Врбаска бановина", који је објављен у априлском броју *Југословенског ротара*.[1680]

Занимљиво је да је већ на дан чартеровања Ротари клуб Бања Лука имао и прве госте. У Бању Луку су, као што смо већ рекли, допутовали француски конзул Рајмон[1681] Гаро и професор Варније. Њима је, у просторијама Ротари клуба, приређен ручак. „Артур Бурда, председник клуба и почасни конзул Пољске Републике поздравио је г. Гароа на француском језику а остале госте који су били присутни на нашем језику".[1682]

Редовни, седмични састанци Клуба одржавани су петком у хотелу Палас, а повремени у „кантини код Трапистичког самостана Марија Звијезда", те на другим излетиштима. Тако је један састанак новембра 1934. одржан „на рибњаку брата предсједника у Саничанима крај Приједора, гдје су браћа присуствовали риболову". Истог мјесеца у службену посјету бањалучким ротаријанцима дошао је нови гувернер Дистрикта 77 др Владимир Белајчић, иначе, новосадски судија. Овај састанак одржан је, разумљиво, у хотелу Палас.

[1680] У Музеју Републике Српске је сачувана јединствена позивница за чартер у чијем дизајнирању је засигурно учествовао и Шпиро Боцарић. На позивници се налазе мотиви крајишке народне ношње и слапови Пливе. *Jugoslovenski rotar*, 15. mart 1934, str. 1 i 30; Занимљиво је да се писац репортаже са овог чартера која је објављена у *Југословенском ротару* потписао са „Харун ал Рашид"!? *Jugoslovenski rotar*, 15. 6. 1935, str. 26–28; *ВН,* 19. мај 1935. стр. 1–2.

[1681] Оновремене новине га именују и као Еуген или Рајмонд.

[1682] Варније је одржао предавање о Француској, а конзул Гаро говорио је „о Француској на далеком Истоку". *ВН,* 19. мај 1934. стр. 4; *Правда*, 20. мај 1934, стр. 4.

Ротаријанска пракса били су и међуклупски састанци. Један такав одржан је 5. октобра 1935. у Дрвару, а били су присутни ротаријанци из Бање Луке, Сплита, Сарајева, и Шибеника. Дана 21. јуна сљедеће године у мјесту Озаљ код Карловца окупили су се ротаријанци из Бање Луке, Карловца, Загреба, Марибора, Љубљане и Вараждина, а 14. августа 1938. на Плитвичким језерима дружили су се чланови клубова из Бање Луке, Сплита, Шибеника, Сушка и Карловца.[1683]

Убрзо по оснивању покренуте су прве хуманитарне акције. Октобра 1934. Паул Фишер је иницирао да се подржи син умрлог Богдана Митровића, Милорад, који је добар ђак, али није имао могућности за школовање. Приједлог је прихваћен, па је Милорад постао штићеник Ротари клуба Бања Лука. Ускоро је смјештен у „Просвјетин" конвикт, а ротаријанци су му сакупљали и прилоге за зимски капут. Осим њега, сазнајемо да је клуб двије године давао „припомоћ" за школовање Олге Бокан.[1684]

На скоро сваком састанку могло се чути и неко предавање, у складу са склоностима и професијама чланова Клуба, а теме су биле врло широког спектра: од Мољевићевог предавања о чувеном Золином чланку „Оптужујем" и Драјфусовој афери, преко Букинчевих излагања о тропским болестима и Хонг Конгу, Цисаржовог предавања о паду Троје, Боберићевог под насловом „Украјина и украјински проблем", до Боцарићевих реферата о етнологији, ћилимарству или женама у Врбаској бановини. Априла 1938. Клуб је посјетио гувернер Стефан Павловић у чију част је Стево Мољевић одржао „веома занимљиво и по подацима веома болно предавање" под називом „Неписменост у Бос. Крајини и њени узроци". Мољевић је, како се наводи, начинио кратки историјат, жалећи се на турску и аустроугарску владавину и хвалећи бана Милосављевића. Међутим, успјеси првог старјешине Врбаске бановине били су, како сматра Мољевић, недовољни, јер „треба да прође 150 година, да Бос. Крајина стигне ниво Дравске бановине.[1685]

[1683] AJ/99–2, Недјељни извјештај, 5. и 28. август 1938; *Jugoslovenski rotar*, 15. decembar 1934, str. 18 и 15. јул 1935, стр. 19; *BH,* 29. новембар 1936; Oleg Mandić, *Rotary i mi. Prvih 100 godina – Rotary and Us. The first 100 Years*, Rijeka, 2005, стр. 56–58.

[1684] Мишковић је успјешно завршио ту школску годину, па је затражио и помоћ за сљедећу. *Jugoslovenski rotar,* 15. novembar 1934, str. 17–18; 15. јул 1935, стр. 19 и 15. јануар 1936, стр. 26; AJ/99–2, Недељни извјештај, 22. јул 1938.

[1685] *Jugoslovenski rotar,* maj 1938, str. 118.

Осим споменутих петнаест оснивача Клуба, до 1941. ротаријанску значку понијеће и: управник главне филијале Државне хипотекарне банке Душан Боберић[1686], директор предузећа „Босна-боа" Мирослав Вилхем[1687], директор Финансијске дирекције Гојко Гутеша[1688], шеф агенције Државне хипотекарне банке Драгутин Р. Јелачић[1689], стоматолог др Јаков Леви[1690], адвокат Рајко Малић[1691], начелник Одјељења за социјалну политику и народно здравље у Краљевској банској управи Врбаске бановине др Ђуро Мартиновић[1692], професор, драматург и управник Позоришта Боривоје Недић[1693], произвођач млијека Милан Поповић[1694] и директор филијале Народне банке Војислав Правица.[1695]

Ротаријанска пракса је да се код посјете другом клубу дарује заставица клуба из кога долазите. Прву заставицу из иностранства у Ротари клуб Бања Лука донио је др Јарослав[1696] Цисарж из ротари клуба у чешком Брну, рођени брат члана бањалучког клуба Роберта Цисаржа. Др Цисарж је редовно долазио у посјету бањалучким ротаријанцима а, иначе, био је власник и директор *Лидових новина* у Брну.[1697]

У априлском броју *Југословенског ротара* 1935. објављен је на чак 4,5 странице веома занимљив чланак Шпире Боцарића под насловом „Врбаска бановина". Текст је дат

[1686] Познати банкар и јавни радник. Занимљиво је да је постао члан Ротари клуба јануара 1937, а већ јула исте године је предсједник Клуба. Био је члан управе „Југословенско-чехословачке лиге". AJ/99–2, Недељни извештаји Ротари клуба Бања Лука, 23. јула 1937. и 17. фебруар 1939; *Jugoslovenski rotar*, 15. mart 1937, str. 32, 38; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 246, 286.

[1687] Мирослав Вилхем примљен је у клуб септембра 1934. *Jugoslovenski rotar*, oktobar 1934, str. 18.

[1688] Члан од августа 1936. до јула 1938, када је напустио клуб због премјештаја у Сарајево. AJ/99–2, Недјељни извјештај, 29. јула 1938; AJ/99–2, Извештај за месец јули 1938; *Jugoslovenski rotar*, 15. septembar 1936, стр. 33 и 15. 8. 1938, str. 84.

[1689] Примљен у клуб децембра 1934. а иступио августа 1936. због премјештања у Крагујевац. AJ/99–2, *Извјештај за месец август 1938*; *Jugoslovenski rotar*, 15. januar 1935, str. 18.

[1690] Бањалучки љекар и јавни радник. При оснивању 1927, изабран је за благајника „Народне одбране", а био је и члан управе „Југословенко-чехословачке лиге", те фудбалског клуба „Крајишник". Члан клуба од августа 1934; *Jugoslovenski rotar*, 15. avgust 1934, str. 18; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 279, 286, Зоран Мачкић, *Бања Лука и берлинска олимпијада*, „Глас Српске", 27. мај 2013.

[1691] Малић је примљен у Ротари клуб јуна 1935. *Jugoslovenski rotar*, 15. jul 1935, str. 19.

[1692] Ђуро Мартиновић члан је клуба од јуна 1938. до октобра 1939, када је премјештен у Скопље. AJ/99–2, Недељни извештај Ротари клуба Бања Лука, 2. децембар 1938. и 12. јануар 1940; *Jugoslovenski rotar*, 15. jul 1938, стр. 28; Б. Стојнић, *Љекарска комора Врбаске бановине*, стр. 95.

[1693] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 329–330.

[1694] Милан Поповић члан је клуба од јуна 1937. *Jugoslovenski rotar*, 15. jul 1937, str. 35.

[1695] Члан Ротари клуба од јуна 1937. AJ/99–2, *Писмо Шпире Боцарића? гувернеру Стевану Павловићу*, 17. јул. 1937; *Jugoslovenski rotar*, 15. jul 1937, str. 35; *ВН,* 19. октобар 1935, стр. 2.

[1696] Негдје стоји Вјекослав. *Правда*, 15. август 1932, стр. 4.

[1697] AJ/99–2, Недељни извештај Ротари клуба Бања Лука, 5. август 1939; M. Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině..*, стр. 111, *Jugoslovenski rotar*, 15. februar 1935, str. 15 i 15. septembar 1939, str. 110.

двостубачно, упоредо на српском и енглеском језику а богато је илустрован етнографским мотивима из Крајине. Занимљиво је да је идеја за овај чланак потекла на састанку 18. јануара 1935. када је гост бањалучких ротаријанаца био загребачки ротаријанац Верниер, који је иницирао да се напише кратка историја Врбаске бановине са акцентом на туристичку понуду а са планом да се тај чланак објави у француским ротаријанским гласилима. Боцарић се, очигледно, латио пера и сачинио овај вриједан чланак који је на залагање загребачких ротаријанаца објављен у *Југословенском ротару*. Ваља додати и да је у септембарском броју из 1940. објављен и Боцарићев чланак „Орнаментика и вез у Врбаској бановини", а ријеч је, како се каже, о предавању одржаном у Ротари клубу Бања Лука.[1698]

Почетком октобра 1935. у Дрвару су се окупљали југословенски ротаријанци на свој редован годишњи састанак. Тамошња општина, грађанство и управа „Шипада" припремала је дочек овим посебним гостима, под вођством Милана Улманског, министра шума и руда „на расположењу" и генералног директора „Шипада".[1699]

На јубиларном, 200. састанку, 29. јануара 1937. у Клуб је примљен Душан Боберић, управник филијале Државне хипотекарне банке. Том приликом, обраћајући се Боберићу, тадашњи предсједник Ротари клуба Бања Лука др Стеван Мољевић одржао је веома надахнут говор: „Драги брате, улазећи у овај наш круг, Ви се без сумње интересујете шта је то што нас овдје окупља, одржава и веже у једну заједницу у коју сте и Ви, ето, одлучили да уђете. Шта је то што чини ротарску заједницу? То је једна мисао, немало да кажем вера. Та мисао изражена у четири циља, та вера има своје верују – своје четири догме – четири идеала; да шири познанства као прилику за служење; да постави висока етичка мерила у послу и звањима, призна вредност сваког корисног занимања и да ротари, у заједници, диже углед свога звања; да сваки ротар примењује идеал служења у свом пословном и јавном животу; да унапређује међународно споразумевање и мир путем светске другарске заједнице људи од посла и звања који су се ујединили у идеалу служења. Ја сам једном приликом ту ротарску мисао формулисао са хармонијом у социјалном склопу и животу свих на свету. Данас та мисао загрејава и прожима срца свих организованих и окупљених у више од 4.500 ротарских гнезда, негде већих негде мањих, расутих по континентима и свим

[1698] *Jugoslovenski rotar*, 15. februar i 15. mart 1935, str. 16 и 18. и 15. april 1935. str. 7–13, te 15. septembar 1940, стр. 85–87.
[1699] *ВН,* 2. октобра 1935, стр. 2.

државама цивилизованог света. Са данашњим даном кад ступате у ово наше мало коло, које не пита за расу, за племе или веру, већ која тражи човека вољног да служи на добро заједнице. Уверен да је наше коло у Вама нашло таквог човека, ја Вас у име све браће топло поздрављам".[1700]

Крајем фебруара 1938. у клубу се водила расправа о тзв. „Аријевском параграфу", односно о одлуци Ротари клуба Грац, којом су тамошњи ротаријанци подлегли нацистичким притисцима и прогласили Јевреје, „неаријевце" непожељним у њиховом клубу. Бањалучки ротаријанци су одлучили да званично питају гувернера „да ли је наш дистрикт преузео и које кораке код брата гувернера 73. дистрикта да би се уклонио односни параграф, којим су се браћа у Грацу огрешила о основне ротарске принципе". Штавише, бањалучки ротаријанци су помагали јеврејске избјеглице из средње Европе. Тако су октобра 1938. преко Соколске жупе (на чијем челу је био Стево Мољевић), помогли Јевреје избјегле из Судетске области, а септембра и децембра 1939. избјеглице из Пољске, односно, „четири породице учитеља Пољакâ, избјеглих к нама".[1701]

Из Записника са састанка 10. маја 1939. сазнајемо да је тог дана Клуб посјетио изузетан гост. Ријеч је о Паулу Торвалу из Хелсинкија, бившем потпредсједнику Ротари интернешнела, који је југословенске клубове обилазио као изасланик свјетске ротари организације пред конференцију дистрикта на Бледу.[1702] „Састанак је одржан као Ледис-Најт", дакле, са супругама, а присутне су биле и „сестре: Боберић, Букинац, Цисарж, Фишер, Малић и Правица". Сазнајемо и да се гост посебно захвалио др Мољевићу који је „нарочито долетео из Београда авионом да би могао присуствовати овом састанку", те да је „брат Бурда на енглеском говорио о духу ротаријанства, обративши се стиховима великога Његоша: *Коме закон лежи у топузу* / *Трагови му смрде нечовјечштвом*." Гост са далеког сјевера нарочито је обрадовао бањалучке ротаријанце „када је прве речи изговорио на тако чисто и правилном српском језику". На крају, бањалучки ротаријанци закључују: „Нисмо нимало погрешили када смо наше госте одвели у Горњи Шехер на заједничку вечеру, где

[1700] AJ/99–2, Недељни извештај Ротари клуба Бања Лука, 5. фебруар 1937.
[1701] AJ/99–2, Недељни извештаји Ротари клуба Бања Лука, 25. фебруар 1938. и 22. септембар 1939. и 26. јануар 1940; *Jugoslovenski rotar*, 15. mart 1938, str. 38, 15. oktobar 1939, str. 301 i 15. februar 1940, str. 399–400.
[1702] Њега је претходног мјесеца најавио гувернер Слокар, на чему му се предсједник Ротари клуба Бања Лука Шпиро Боцарић посебно захвалио. AJ/99–2, *Писмо Шпире Боцарића гувернеру Слокару*, 25. април 1939.

су имали прилике да виде печење прасета на ражњу.” Гости су трећег дана пут наставили излетом у Јајцу, па ка Сарајеву, а бањалучки ротаријанци су били толико задовољни да су најављивали да ће неки од њих „свакако у 1942. години приликом светске изложбе, вратити посету овом ретком, врлом и драгом брату”.[1703] Међутим, нови свјетски рат неће дати да им се жеља оствари.

Најагилнији и најпостојанији бањалучки ротаријанац био је Шпиро Боцарић, један од оснивача Клуба, а три посљедње године и његов предсједник. Како смо установили на основу недјељних извјештаја, Боцарић је био и најредовнији на састанцима клуба – његова мјесечна фреквенција веома често је била 100%. Занимљива је и статистика о флуктуацији кроз Клуб: иако су долазили нови чланови, број ротаријанаца се углавном држао око 15. Тако је до љета 1937. из Клуба по разним основама иступило седам ротаријанаца, а у Клуб је дошло исто толико нових чланова.[1704] Ваља имати у виду да је просјечан број чланова ротари клубова у Југославији био око 20, а да је – гледајући по бановинама – Врбаска, уз Дринску и Зетску, једина имала само један клуб, с тим да је бањалучки најмалобројнији. Дакле, Врбаска бановина је имала најмање ротаријанаца од свих бановина у Краљевини Југославији. Поређења ради, највише власника малог зупчаника на реверу 1937. имале су Савска бановина (208) и Дунавска бановина (199).[1705]

Предсједници Ротари клуба Бања Лука од оснивања до Другог свјетског рата били су: Артур Бурда (1934–1936; два мандата), Стеван Мољевић (1936–1937), Душан Боберић (1937–1938) и Шпиро Боцарић (1938–1941). Секретари су били: др Стево Мољевић (1934–1936), Паул Фишер (1936–1937), Рајко Малић (1937–1939), Мирослав Вилхем и Рајко Малић (1939–1940) и Душан Боберић (1940–1941).[1706]

[1703] AJ/99–2, Недељни извештај Ротари клуба Бања Лука, 21. април, 5. мај, 10. мај и 23. јун 1939, те 12. јануар 1940; *Jugoslovenski rotar*, 15. jun 1939, str. 558–559.

[1704] *Jugoslovenski rotar*, dvobroj maj-juni 1937, str. 46–47.

[1705] Било је интересовања у смислу оснивања другог клуба у Врбаској бановини, али се показало да је Стево Мољевић био у праву када је 1936. извјештавао гувернера да ниједно од мјеста у Врбаској бановини „нема потребних услова за оснивање ротари клуба. Ваља додати и да међу бањалучким ротаријанцима није било муслимана. AJ/99-2, Писмо Стевана Мољевића гувернеру дистрикта 77, 1. август 1936; AJ/99-2, Недељни извештај са 225. састанка клуба, 23. јул 1937.

[1706] Записници Ротари клуба Бања Лука, *Југословенски ротар*, 1934–1941.

Примјетно је да у руководству Клуба, као и међу члановима није било бањалучких муслимана, што је донекле разумљиво, јер је ротаријанство западњачка „новотарија” која је, као и многе друге, споро продирала у нехришћанске средине.

Све у свему, током седам година постојања, Ротари клуб Бања Лука није имао великих акција, али је помогао даровите ученике, културне установе, сиромашне (имали су традиционалну акцију „Божићни поклони за сиромашну дјецу”), хендикепиране, избјеглице, старе, поплављене, ђачку мензу, па чак скромним прилогом и настрадале у земљотресу у Турској. Ипак, има и мишљења да су у Ротари клубу имали упориште „режим и разни шовинистички кругови”, али ваља додати да је ријеч о ставовима послијератних комунистичких тумача прошлости.[1707]

8.2. Француско-југословенски клуб

Недуго након ослобођења и стварања југословенске краљевине, широм земље настају међудржавни клубови или клубови међудржавног пријатељства. Они су посљедица потребе и жеље нових власти, али и грађана, да са ратним савезницима одрже јаке, пријатељске везе. Француско-југословенски клуб основан је већ 1919. у Београду и Сарајеву, а убрзо је ширио своју мрежу по унутрашњости Краљевине СХС. Тако је већ 1921. основан и у Бањој Луци. За предсједника је изабран извјесни Драг. Марјановић, а за библиотекара Вера М. Милић.[1708]

Клуб је настао на крилима нескривених симпатија српског народа према Француској због помоћи коју је та земља пружила Србији током Првог свјетског рата, а ширио је франкофонске идеје, првенствено кроз упознавање културе, посебно књижевности, музике, сликарства, па и оновремене моде, те кроз учење француског језика, чије је познавање, иначе, било ствар престижа. Недуго након оснивања, бањалучки Француско-југословенски

[1707] *Jugoslovenski rotar*, 15. jul 1935, str. 19; O. Karabegović, *Sjećanje na borbu banjalučke omladine..*, str. 26.
[1708] Према Правилима друштва, званичан назив ће од 1922. бити „Француско-југословенско друштво”, а од 1939. „Пријатељи Француске”. Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 204–206.

клуб је бројао 70 чланова, с тим да је број растао, али ваља напоменути да у њему – што је, са једне стране, својеврсни куриозитет, али са друге стране и потпуно разумљиво – није било Француза. Популарности Клуба је засигурно допринијела и посјета француског посланика, односно, амбасадора Фредерика Клеман-Симона Бањој Луци, већ августа 1921. Једна од првих акција овог клуба била је организовање бесплатних пројекција шест биоскопских представа за Бањалучане.[1709]

Занимљиво је да је на иницијативу делегата Института у Сарајеву Винсента Колиса, професора француског језика у тузланског гимназији у том граду формиран Француско-југословенски клуб. Тадашњи директор тузланске гимназије, Васо Глушац, обавезао се обезбиједити просторије и прихватио да буде предсједник Клуба. Два мјесеца касније, Бању Луку је посјетила делегација из Сарајева, коју је примио Привремени комитет који је већ, како смо рекли, окупио 70 чланова. Усаглашено је да ће бањалучка секција бити у сарадњи и сталном контакту са сарајевским Француско-југословенским клубом.[1710]

Сарајевски, мостарски и бањалучки клуб сачиниће својеврсну федерацију под рогобатним именом „Организација Француско-југословенске Босне и Херцеговине". На подстицај управо ове организације биће основани клубови у Сплиту, Дубровнику и Херцег Новом, а у Бугојну подсекција сарајевског клуба.[1711]

Када је ријеч о франкофонским акцијама у Бањој Луци, најзначајнији догађај бар у првој декади постојања заједничке државе, па тиме и првих година дјеловања Француско-југословенског клуба, била је прослава Француског дана 2. августа 1925.[1712] Француски дан је слављен као „спомен на онај дан, што га је прије десет година приредила Француска у свим својим школама – у славу пожртвовања српскога народа у свјетском рату", а када се у француским школама сакупљала помоћ за српску дјецу која су пребјегла у ту земљу. Тога дана „ћемо се сви осетити прожети истим осећајем захвалности и када ћемо сви, и на улици

[1709] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 284.

[1710] *Француски институт – Француски клуб... : Comite et Institut Franco–Yugoslave de Sarajevo. Споменица: 1920–1936*, Сарајево, 1936, стр. 15.

[1711] Бањалучке новине биљеже тек по неку активност Француско-југословенског клуба. Тако *Отаџбина* пише како је овај клуб дао 250 динара као прилог на видовданској забави ратних добровољаца 1924. *Француски институт – Француски клуб...*, стр. 15. Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 205; *Отаџбина*, 5. јули 1924, стр. 2.

[1712] Тај дан је установљен у цијелој југословенској краљевини.

и на дому, то доказати својим даром", писала је *Отаџбина*. Циљ манифестације, коју је наложио министар просвјете Светозар Прибићевић, био је да се и на тај начин покаже поштовање према француском народу и прикупе средства за подизање Споменика захвалности, који ће бити откривен 1930. на Калемегдану. Апел да се у цијелој земљи обиљежи тај дан објавио је Одбор за подизање Споменика захвалности Француској у Београду. Занимљиво, у Бањој Луци се на тај јавни позив није одазвао Француско-југословенски клуб, па ни сам Мољевић, већ је реаговао Коста Христић са супругом Лепосавом. Штавише, они су, некако у ходу, ову акцију „препустили" бањалучком пододбору Друштва „Свети Сава" и његовом предсједнику Ристи Џепини. Тако је, у ствари, Друштво Светог Саве поднијело терет иницијативе да се и у Бањој Луци по приви пут обиљежи Француски дан, а акцију су касније подржали соколи и још нека друштва.[1713]

У сваком случају, Бања Лука је тог 2. августа 1925. „блистала у свечаном руху: све зграде, државне, самоуправне и приватне биле су искићене државним, племенским и француским заставама, а Официрски дом у чијим је просторијама одржана величанствена забава, био је сликовит и декорисан славолуцима и разнобојним цвећем". Поред Ристе Џепине, посебне заслуге за успјех ове прославе имале су Наталија М. Јовановић, супруга генерала Јовановића, и Маргита М. Новаковић, супруга окружног начелника Новаковића и још неколико дама које су се посебно ангажовале на прикупљању новчаних прилога.[1714]

Почетком априла 1933. у тзв. „Француском клубу" уприличене су двије конференције. Најављен је и долазак Терезе Антоан, која ће говорити на тему Париз и његови споменици, а предавање је обогаћено са преко стотину пројекција. Улаз на „конференције" је бесплатан за чланове Клуба.[1715] Наредног мјесеца Француско-југословенски клуб уселио је у нове просторије, у Улици принца Павла, у којима је до тада била адвокатска канцеларије др Стевана Мољевића, предсједника Клуба. Као својеврсну најаву свечаности, вече уочи усељења, познати француски слависта Рејмонд Варније, директор Француског института у Загребу, одржао је предавање о Наполеону. Иначе, прославом је руководио Мољевић, а у извођењу једне дјечје комедије учествовала су и дјеца бана Милосављевића,

[1713] *Отаџбина*, 23. јануар, 22. и 28. март и 11. јули 1925, стр. 1, 2 и 3

[1714] Забиљежено је да је том приликом у Врбаској области прикупљено и упућено у пријестоницу четрнаест хиљада динара. *ВН,* 22. мај 1938, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 285.

[1715] За сутрадан је најављено предавање „Жена, њена права и дужности". *ВН,* 2. април 1933, стр. 6.

дванаестогодишња Љубица и седмогодишњи Петар, који је, како су писале новине, „изненадио све својом лепом игром и својим озбиљним држањем". Да је чланство у овом клубу, нарочито учење француског језика било и питање престижа, потврђује чињеница да су у програму учествовале и кћерке Стеве Мољевића, Мира и Рада, те гимназијалци Зец, Бурда и Ребац. У припреми дјеце учествовале су гђе Лардер и Пшибник, те гђица Дел Местри. Како су писале новине, програм је почео Марсељезом а изведен је „без иједне грешке и то на француском језику". Навече су уприличена још два предавања, а потом и музички програм. Наступили су браћа Војкан и Владо Милошевић на виолини и виоли, те Љ. Ивковић на челу. Све у свему, био је то „дан наше љубави за Француску", писале су новине.[1716]

Почетком маја 1933. *Врбаске новине* најављивале су предавање монсињора Жана Хумберта о Босни у француским путописима.[1717] Само неколико дана касније, у просторијама Клуба уприличена је изложба слика младог Божидара Боже Николића. Ово његово прво представљање у Бањој Луци оцијењено је као „политичка и умјетничка манифестација", јер су се око ње окупили: Урош Грбић и Лазар Марковић, начелници Просвјетног и Пољопривредног одјељења Банске управе, те Стево Мољевић, јавни радник и предсједник Клуба. Велику част Божи Николићу, који још није био ни дипломирао, указао је сликар и директор Музеја Шпиро Боцарић, који је и отворио изложбу, а вијест о овоме и Боцарићев говор пренијеле су *Врбаске новине* на насловној страни.[1718]

Почеком октобра 1933. Клуб је био домаћин предавања које је, послије дужег времена нерада, организовао Народни универзитет. Предавач је био судијски приправник Миле Вуковић, а говорио је на тему „Зашто се људи кажњавају". Два мјесеца касније Француско-југословенски клуб уприличио је предавање судије Хусније Ђумрукчића под насловом „Камте, менице и банке".[1719]

[1716] *Правда*, 31. мај 1933, стр. 5; *ВН,* 28. мај 1933, стр. 5; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва,* стр. 285.

[1717] Предавање је планирано у Клубу у Улици принца Павла, уз слободан улаз за чланова клуб и њихове госте. *ВН,* 3. мај 1933, стр. 4.

[1718] Славка Миросављевић, *Живот и рад бањалучког сликара Божидара Николића (1904–1958)*, ГУАР, год. I, бр. 1, Бања Лука, 2009, стр. 279; *ВН,* 10. мај 1933, стр. 1; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 363.

[1719] Предавање је веома посјећено, а новине свједоче да је послије њега „отворена дискусија". *ВН,* 12. октобар, 6, 8, 10. и 13. децембар 1933, стр. 3 и 4.

Јануара 1934. Стево Мољевић најављивао је у Француско-југословенском клубу предавање о Жерајићевом атентату, а наредног мјесеца судија Душан Умићевић о потреби оснивања градске штедионице. Услиједило је излагање Милана Јанковића „Капитализам и задругарство". Потоње предавање изазвало је и пажњу полиције. Присуствовало је око 30 чиновника и неколико ђака. Јанковић је, како биљежи полицијски агент, изнио тезу да се проблеми капитализма могу превазићи „задругарством и еволуцијом а ни у ком случају социјализмом и револуцијом", па је задругарство „једна златна средина која се треба држати у економском поретку". Услиједила је жива дискусија, у којој је Јован Зубовић осудио „велики крвави покушај руског комунизма", који је упропастио „100 милиона наше словенске браће". Ова предавања изазвала су озбиљне полемике и опсежне коментаре у *Врбаским новинама*, што је и те како доприносило здравом интелектуалном животу града. Осим Умићевића, у полемику су укључени подначелник негдашњи комунистички првак, контроверзни Јаков Ластрић, Бранко Загорац, Јово Зубовић, Милан Јанковић, те Миодраг Борисављевић.[1720]

Половином маја 1934. године у Бању Луку је из Загреба допутовао генерални конзул Француске Рошо Гаро, а са њим и директор Француског института и професор универзитета у Загребу Рајмон Варније. Госте су на Жељезничкој станици дочекали чланови „Француског клуба" са др Стевом Мољевићем на челу. Гаро је посјетио подбана др Душана Петровића, генерала Недељковића, градоначелника Цинића и бањалучки Ротари клуб. Поподне је у Бању Луку пристигла и гђа Гаро, па је предвече у просторијама Француско-југословенског клуба приређена свечаност „са лепим програмом". Присутне је и званично поздравио предсједник Клуба др Стево Мољевић, дјеца су на француском језику „извела једну шалу и отпевала неколико француски песама".[1721]

Иако франкофонски, овај клуб није био затворен ни за друге културе, па је тако августа 1934. у његовим просторијама одржала предавање руска књижевница Марија Јасинска, која је неколико дана боравила у Бањој Луци. Она је на српском језику представила два своја

[1720] АРСБЛ, УП, Краљевској банској управи, 22. фебруар 1934; *ВН,* 11. јануар, 1, 4, 10, 14, 18, 20. и 23. фебруар 1934, стр. 2, 3 и 4; *Бањалучки илегалац..*, стр. 41–66.
[1721] Навече је у хотелу Палас гостима приређен банкет. *Правда*, 20. мај 1934, стр. 4; *ВН,* 19. мај 1934. стр. 4.

кратка прозна дјела – „У туђини” и „Силуете”. Још прије ње у „Француском клубу” предавање је одржао и Јован Зубовић, а тема је била „Интелигенција и школовани људи”.[1722]

Половином јануара 1935. у Француско-југословенском клубу најављивано је предавање споменутог директора Француског института у Загребу Рејмона Варнијеа а на тему „Виктор Иго – живот и дјело”.[1723] Управо у то вријеме је, како смо већ рекли, дописник Централног пресбироа из Бање Луке Матко Кумарић у Београд послао „Списак националних и културних друштава на подручју града Бања Лука”. У њему читамо да у Бањој Луци егзистира и Француско-југословенски клуб, „културно-просветна организација”, која за циљ има „зближавање Југословена и Француза”. На челу Клуба су адвокат Стево Мољевић, Зора Богдановић, професор Деса Недић и почасни конзул Пољске републике Артур Бурда”.[1724]

Септембра 1935. из Југословенско-француског клуба су најављивали „течајеве француског језика” за одрасле, те ученике основних и средњих школа. Рад почиње 16. септембра а „врло добри и сиромашни ученици примају све бесплатно”. Три мјесеца касније, новине су писале како је Француско-југословенски клуб „завео једну врло пријатну и за све чланство врло корисну новину”, а то је чајанка у просторијама Друштва. Свака чајанка има своју домаћицу чија је дужност да „отвори серкл” и госте послужи пецивом. На првој таквој чајанци домаћица је била баница Пепа Кујунџић, а за идућу чајанку домаћица ће бити „једна друга дама, чланица клуба”.[1725]

Половином марта 1936. Француско-југословенски клуб, односно, Друштво пријатеља Француске, како су га новине „крстиле”, одржао је редовну годишњу скупштину.[1726] Два мјесеца касније, навршило се петнаест година од оснивања Клуба у Бањој Луци. Најављивана је велика свечаност, којој ће присуствовати „највиши представници

[1722] Марија Јасинска је путовала по Босни „прикупљајући податке за чланке о Босни за руске емигрантске и естонске листове чији је стални сарадник”. ВН, 18. август 1934, стр. 2; Зоран Мачкић, *Устав Руске матице у Бањалуци*, ГУАР, год. I, бр. 1, Бања Лука, 2009, стр. 494; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 48; *Правда*, 16. мај 1934, стр. 8.

[1723] Новине су јављале да ће предавање бити праћено пројекцијама а улаз је за чланове и пријатеље Клуба бесплатан. *ВН,* 18. јануар 1935, стр. 3.

[1724] AJ/38–72–196, Списак националних и културних друштава на подручју града Бања Лука.

[1725] *ВН*, 12. и 13. септембар и 14. децембар 1935, стр. 3.

[1726] Наредног мјесеца Клуб је посјетила баница Пепа Кујунџић „у пратњи директорице Грађанске школе Марине Поповић”. Гошће су се у Клубу задржале око један сат, писале су новине. *ВН*, 15. март и 25. април 1936, стр. 3.

Француске у нашој земљи". Програм је предвиђао да се у просторијама Клуба одржи кратка сједница, те да се пређе у велику салу Банског двора, гдје је планирана академија, на којој ће неколико тачака извести ђаци бањалучке Гимназије, а потом ће наступити и хор „Јединство". Програм ће бити настављен у Позоришту представом „Топаз" савременог француског писца и режисера Марсела Пањола, која је и приређена специјално поводом годишњице Клуба.[1727] Аутор, иначе, приказује корупцију, „ту аждају савременог друштва" и то у „свој њеној гадости, огавности и прљавштини". Славље је завршено свечаном вечером у хотелу Босна.[1728]

Колики је значај добила ова прослава понајбоље илуструје чињеница да су о њој *Врбаске новине* 12. маја на насловној страници објавиле повелик чланак. У њему се каже да је био планиран и долазак француског амбасадора из Београда, али да га је омела посјета славног војводе Де Переа југословенској пријестоници, па је у Врбаску бановину упућен секретар посланства Франсис Лакост, а пристигао је и конзул из Загреба Жорж Гејро. У Бањој Луци су се обрели и делегати Француског клуба из Београда, Загреба и Карловца. Од домаћих угледника, свечаности су присуствовали митрополит Василије, помоћник бана Душан Рашковић, командант Врбаске дивизије генерал Плесничар и још неколико највиших официра, пољски конзул Бурда и други. На почетку свечаности, у просторијама Клуба, предсједник Стево Мољевић упознао је Гијероа и Лакоста а на академији у Банском двору опширно је реферисао о раду Клуба у претходних петнаест година. Гимназијалке су отпјевале „Марсељезу", а судјеловало је и СПД „Јединство". Представи „Топаз" присуствовала су оба висока госта.[1729]

За недјељу 19. маја 1935. у Француко-југословенском клубу најављивано је још једно предавање Рејмонда Варнијеа из Загреба. Овај пут тема је била „Зола и социјални роман у

[1727] Пањол, који је до прије десетак година био готово анониман, управо тада је проживљавао свјетску славу те је, како су писале новине, постао „богат човек са милијунским тантијемама". Тај Пањолов „грандиозни драмски осврт на најактуелнија питања данашњице", направио је „читаву узбуну у уметничким круговима" и постао један од најактуелнијих комада уопште, чија се популарност прелила из Париза на многе свјетске позоришне сцене, те је тако стигла и до Бање Луке. *ВН*, 9. мај 1936, стр. 3.

[1728] Насловну улогу у представи играо је Јосип Петрушић а, уз њега, и још 10-ак глумаца Народног позоришта Врбаске бановине. *ВН*, 10. мај 1936, стр. 2. и 3.

[1729] Годишњица је била подстицај и за интензивирање активности, што је довело до отварања сличног клуба и у Приједору, који је радио „у саставу Друштва пријатеља у Бањој Луци". Приједорска „филијала" је солидно радила, па је ускоро имала 40 чланова, па се отворило питање оснивања сличног клуба у Санском Мосту, за шта се посебно ангажовао професор Милетић. То би био четврти француско-југословенски клуб у Врбаској бановини. *Отаџбина*, 21. новембар 1936, стр. 4; *ВН*, 10. мај 1936, стр. 4.

Француској". Наредног мјесеца обиљежавана је годишњица пада Бастиље, односно, Дан француске републике. Тим поводом, на згради Француско-југословенског клуба у Улици Принца Павла, истакнута је француска застава, а то вече је у позоришту уприличено предавање предсједника Друштва Стевана Мољевића, под насловом „Државни празник Француске и наше пријатељство са француским народом".[1730]

Од краја новембра 1936. бањалучки Француско-југословенски клуб се преселио у „своје наново уређене просторије" у Улици принца Павла, гдје је раније била Мољевићева канцеларија. У тим одајама сваког четвртка организоване су чајанке и пригодни разговори. Двије године касније, Друштво заједно са Удружењем ранијих ученика француских школа из Београда приредило је у Бањој Луци свечану академију коју је отворио предсједник Клуба др Стево Мољевић.[1731]

И 1938. у Бањој Луци је обиљежаван Француски дан, овај пут 22. маја. Тим поводом новине су нашироко подсјећале на прву прославу тог празника тринаест година раније, очекујући да ће та манифестација поново бити „испуњена духом најдубљег пријатељства према племенитој француској нацији".[1732]

Од 1939. установљено је ново име – „Друштво пријатеља Француске", за задатком „да постепено здружи и прикупи Југословене, пријатеље Француске народне културе и Французе, пријатеље југословенске народне културе, као и сва лица која се интересују за пријатељске односе двеју држава".[1733] Ако је судити по чланку у *Развитку* из 1939, када је „Друштво пријатеља Француске" ушло у осамнаесту годину постојања, његов рад је „из године у годину све активнији и интензивнији". То друштво је „школа француског духа и културе", јер оно „приводи наше људе, нарочито омладину, духу Русоа, Волтера, Монтескјеа, Пастера, Декарта, Игоа...". Те, 1939. Друштво организује курсеве француског језика за средњошколце од октобра до маја. За дјецу оснива „Дјечји врт", за шта ће имати

[1730] *ВН*, 18. мај и 6. јул 1936, стр. 3.
[1731] *Отаџбина*, 21. новембар 1936, стр. 4; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 285.
[1732] Занимљиво је да су „кабовци", поводом Дана француске републике 14. јула, 1938. или 1939. организовали прославу у хотелу Босна. За ту приредбу придобили су, како су касније казивали, чак и др Стеву Мољевића, иако је овај био грађански, буржоаски настројен. Он је, додаје се, прихватио позив из КАБ-а као предсједник Југословенско-француског клуба. АРСБЛ, ЗМГ, Записник са магнетофонског снимка, тј. разговора Богдана Јерковића, Љубе Божића, Душанке Ковачевић, Фикрета Дедића, Руже Ољаче, Радомира Скакића и Авде Ђумрукчића; снимање обавио Ибро Ибришагић, стр. 3. *ВН*, 22. мај 1938, стр. 2.
[1733] Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 205.

посебну просторију и „нарочиту наставницу”, а радиће од почетка септембра до краја јуна. Осим тога, Клуб је располагао са лијепом књижницом „са 1.600 свезака најпробранијих дјела француске књижевности и науке”.[1734]

8.3. Британско-југословенски клуб

Овај клуб отворен је половином октобра 1938, такође, заслугом др Стевана Мољевића. Као и Француско-југословенски клуб, имао је просторије у Улици принца Павла, у којој је била и Мољевићева канцеларија. Најчешћа активност Клуба била је организовање курсева енглеског језика[1735], а најзначајнији догађај била је посјета једног енглеског научника. Наиме, у Бању Луку је 7. марта 1940. дошао Хју Ретлиџ, чувени енглески истраживач и члан Краљевског географског друштва**.** Он је већ тада био свјетски познат као вођа двије успјешне експедиције на Монт Еверест. У Југославију је дошао „по налогу Британског Савета у Лондону за одржавање културних веза са иностранством”. Међу градовима које је посјетио, нашла се и Бања Лука, гдје му је домаћин био управо „Енглеско-Југословенски клуб”. Како је најављено, наредног дана је у Позоришту одржао предавање о својим експедицијама на Монт Еверест, а предавање је било „преведено и илустровано пројекцијама”. Новине су апеловале на грађане, нарочито планинаре да посјете ово предавање.[1736] Даља дјелатност овог клуба није нам позната.

8.4. Југословенско-чехословачка лига

Колонисти из чешких и словачких крајева доселили су у Крајину за вријеме Аустроугарске монархије, као њени поданици. Завршетком Првог свјетског рата прилике су се потпуно промијениле: са једне стране, нестало је Хабзбуршког царства, на чијим рушевинама су

[1734] Б. Л, *Друштво пријатеља Француске у Бањој Луци*, „Развитак”, 20. август 1939, стр. 286–287.
[1735] Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 286.
[1736] *Политика*, 8. март 1940, стр. 10; *ВН*, 6. и 8. март 1940, стр. 1. и 2.

Чеси и Словаци створили своју заједничку републику, са друге, и јужнословенски народи створили су јединствену државу, а тиме и нови правни и животни оквир и за колонисте на њеним просторима. Раније симпатије и изразито пријатељска политика Београда и Прага зближавали су југословенске и чехословачке народе, али и чешке и словачке колонисте у југословенској краљевини. Већ 1920. године Краљевина СХС, Румунија и Чехословачка створиле су и Малу антанту, која је била одраз заједничких циљева и страхова те три државе. Истовремено, изузетно добрим односима између југословенске и чехословачке државе додатну тежину давало је соколство, које је поникло управо у Чешкој. „Камен и мјед нека јаве по читавој чехословачкој земљи пјесму братства и вјерности међу Југославијом и Чехословачком", писале су 1925. једне бањалучке новине.[1737]

У таквој политичкој и укупној клими дошло је до формирања Југословенско-чехословачке лиге, која је окупљала колонисте, али и домаће становништво. Лига је организована на принципу одбора, а на нивоу државе имала је Савез. Иницијатори и носиоци оснивања Југословенско-чехословачке лиге у Бањој Луци били су правник Душан Умичевић и адвокати др Петар Костић и др Фрањо Никић. На једном „ужем састанку" изабран је акциони одбор, са Умичевићем на челу, који је с прољећа 1936. учинио неопходне припреме. Оснивачка скупштина одржана је 6. јуна 1936. у хотелу Босна. Скупу су присуствовали многи Чехословаци настањени у Бањој Луци, од око 380 колико их је 1921. живјело у граду, а у публици су се нашли и други грађани. Међу њима били су и ранији ђаци, њих око 40, који су се школовали у Прагу или Брну, а из Загреба су дошли генерални конзул Чехословачке др Франтишек Рисл и др Владо Костић, представник Савеза Југословенско-чехословачке лиге. Тако је формиран Одбор Југословенско-чехословачке лиге у Бањој Луци, на чијем челу се нашао др Петар Костић, а за потпредсједнике су изабрани Рудолф Цисарж, Чех, један од најактивнијих јавних радника у тадашњој Бањој Луци, и Љубомир Јанковић, некадашњи студент прашке Високе техничке школе.[1738]

[1737] *Отаџбина*, 20. јуна 1925, стр. 4.

[1738] За секретара је изабран Богдан Лаковић, за благајника Душан Нине Томић, а остале чланове Управног одбора: Владо Бабић, Бранко Загорац, Душан Умичевић, капелан Јосип Јиранек, гђица професорица Рајачић, Асим Алихоџић, Милан Поповић и Ладислав Блаха. У Надзорни одбор изабрани су др Фрањо Никић (предсједник), инжењер Ристо Мисита, извјесни Франтишек и др Јаков Леви. АРСБЛ, ДИЛ, Љубомир Јанковић; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 286; *ВН*, 7. јун 1936, стр. 2.

Неколико дана касније, новоизабрани предсједник Лиге, др Костић огласио се у новинама. „Кад смо могли да оснивамо културне лиге са народима туђе крви и да са њима успостављамо срдачне културне везе”, нема разлога да се таква друштва не организују са народима „братске словенске крви”. Тако се остварују „најшири словенски идеали – пуна словенска солидарност”. У том духу, др Костић свом друштву жели „да што пре развије што интензивнију културну акцију” у интересу „братских народа и братског оружја”.[1739]

Најредовнија активност Лиге наредних година били су бесплатни курсеви чешког језика. Часови су били недјељом у читаоници Соколског дома. Предавач је био Јосип Жлува.[1740] Крајем октобра 1936. бањалучка Југословенско-чехословачка лига приредила је у Соколском дому прославу Дана чехословачког ослобођења. Уприличен је концерт на коме су наступале гђица Татјана Ливњаковић, др Хинко Кале, Јарослав Плецити и Јосип Јиранек са оркестром 33. пјешадијског пука.[1741]

Представници бањалучке Лиге, као и свих сродних друштава из Краљевине Југославије, путовали су крајем 1936. у Праг у узвратну посјету тамошњој Чехословачко-југословенској лиги. Предвиђено је да госте из Југославије прими чувени чешки државник и велики пријатељ Југословена Томаш Масарик, те предсједник Бенеш и премијер Хоџа. Планирана је и посјета Брну, Братислави и још неким градовима. „Била је то једна велика манифестација словенског братства”, на којој је бањалучко друштво представљао предсједник др Костић.[1742]

По повратку у Бању Луку, Костић је иницирао да Југословенско-чехословачка лига 14. фебруара 1937. у хотелу Босна приреди чајанку и „члански састанак” на који су позвани сви чланови Друштва. Била је то прилика да Предсједник Лиге реферише о свом путу у Чехословачку и посјетама које је тамо имао. Новине су неколико дана касније писале да је

[1739] *ВН*, 10. јун 1934, стр. 1–2.
[1740] У организацији овог курса посебно се заузео секретар Лиге, Ладислав Блаха, који је полазнике, углавном ђаке Гимназије и Трговачке академије, упознао и са циљевима Лиге. *ВН,* 14, 19. и 28. јануар 1938, стр. 3, 4.
[1741] Послије прославе најављена је игранка. *ВН*, 28. октобар 1936, стр. 3.
[1742] *Отаџбина*, Бања Лука, 5. децембар 1936, стр. 4; *ВН*, 28. новембар 1936, стр. 2

посјета чајанци „била задовољавајућа а штимунг и расположење врло добро”, чему је по свој прилици допринио и „одличан ђез” у хотелу.[1743]

Двадесетак дана касније, Југословеско-чехословачка лига одржала је састанак чланова, пријатеља и поштовалаца, а поводом 87. рођендана Томаша Масарика. Лига је послала велики број позивница, уз наду да ће на догађај доћи много поштовалаца овог „филозофа, политичара и државника”, „оца чехословачког народа”. Тако је и било, па је на прослави „запажено” много угледних грађана, а међу њима скоро сви некадашњи чехословачки ђаци. Свечаност је отворио адвокат Костић, предсједник Лиге, а након њега обратио се и радикалски првак и негдашњи прашки студент Коста Мајкић. Засигурно је укупној атмосфери подстрек дао и кнез Павле, који је управо почетком те године прихватио да буде „покровитељ Савеза Југословенско-чехословачких лига”. Оно што је важније, у таквој атмосфери управо у бањалучкој Југословенско-чехословачкој лиги јавила се веома амбициозна идеја – да се оснује филхармонија! На овој идеји се посебно ангажовао диригент војног оркестра Јосип Јиранек.[1744]

Југословенско-чехословачка лига најавила је за недјељу 4. априла 1937. у хотелу Босна редовну годишњу скупштину. На дневном реду била су уобичајена питања. Из извјештаја који је поднио члан управе Ладислав Блаха, сазнајемо да је Лига у том тренутку бројала пристојних 110 чланова. Др Петар Костић је поново добио повјерење Скупштине да руководи Одбором.[1745] Управо тих дана у посјети Југославији био је предсједник Чехословачке Едуард Бенеш, што је Лиги засигурно био вјетар у леђа. Зато не чуди што је крајем наредног мјесеца управо то друштво у Народном позоришту приредило „свечану матинеју” поводом рођендана актуелног предсједника Чехословачке. На програму је било учешће 15-ак највиђенијих бањалучких музичких умјетника. У тадашњим новинама читамо како су на згради Позоришта биле истакнуте југословенска и чехословачка застава, те како је велика дворана била пуна, те да су матинеу присуствовали бан са гђом и командант дивизије. Програм је отпочео химнама двеју држава. Настављен је говором предсједника

[1743] Задовољна тим успјехом, Лига је најавила да ће и убудуће приређивати сличне чајанке. *ВН*, 7. и 10. март 1937, стр. 3, 1, 2.

[1744] Идеја о бањалучкој филхармонији брзо је утихнула. Могући разлог за то је и одлазак Јиранека из Бање Луке. Р. Колунџија, *Ноте сјећања..*, стр. 16; *ВН*, 4, 12, 17. и 21. фебруар, те 5, 7. и 10. март 1937, стр. 3, 1, 2.

[1745] На тој Скупштини у Управин одбор изабрани су Рудолф Цисарж, Јанковић. Ладислав Блаха, Душан Боберић и Коста Мајкић. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 286.

Лиге, др Костића, који је изнио детаљни животни пут слављеника. Други дио свечаности био је у знаку пјесме и музике, а посебно одушевљење публике изазвала је словачка пјесма „Болераз, болераз", коју је уз „беспрекорну дикцију", „мекоћу и изравнатост гласова" извео квартет Пилинчић, др Кале, др Толаци и Карабеговић. Све у свему, матине је био „једна од ретко успелих приредаба, и по програму и по изведби".[1746]

Три мјесеца касније, Лига је, у спомен на Јана Хуса, организовала дружење свих чланова и пријатеља у хотелу Босна. Тим поводом, Лига је почетком јула уприличила и два предавања о Јану Хусу, као „успомену на мученичку смрт" тог чешког „борца и страдалника за истину и правду".[1747]

Нова годишња скупштина Југословенско-чехословачке лиге за 1938. годину најављена је за 1. мај у дворани хотела Босна, али је одложена за 14 дана. Скупштином је предсједавао др Петар Костић. Лига је трећу годину радила на „ширењу узајамног упознавања између два братска народа". Друштво је у међувремену основало културно-просвјетну секцију. Изабрана је и нова управа на чијем челу је остао др Костић.[1748] Крајем јула 1938, а поводом 20 година стварања Чехословачке, Лига је организовала предавање о тој држави у Палас кину, а тог и наредног дана најављене су пројекције пригодних „тон филмова" о савременој Чехословачкој.[1749]

И овај пут, рат је учинио своје. Једна од првих жртава, прије него што је званично и почео нови свјетски сукоб, била је управо Чехословачка. Мала Антанта и пријатељство са Краљевином Југославијом нису јој помогли. Напротив, 2–3 године касније, и југословенска држава доживјеће још тежу судбину.[1750]

[1746] Колики се значај придавао овом рођендану понајбоље илуструје чињеница да су *Врбаске новине* о тој прослави извјештавале преко више од пола странице, и то насловне. *ВН*, 21. март, 4. април, 30. мај, 2. јун 1937, стр. 3, 1, 2.

[1747] Оба предавања о Хусу била су у хотелу Босна, а говорио је К. Мајкић. *ВН*, 30. јун и 7. јул 1937, стр. 1 и 2.

[1748] За првог потпредсједника је изабран дрогериста Рудолф Цисарж, а за другог шеф електричног одељења Градске управе Љубомир Јанковић; у Управни одбор изабрани су: Ладислав Блаха, Душан Боберић, Јошко Хемран, Хасиб Мурадбеговић, Коста Мајкић, др Бранко Чубриловић, Милена Рајачић, Хуберт Кос, Јосип Жлува и Стојан Ковачевић; за њихове замјенике: Милан Перенчевић и Јошко Књиха; у Надзорни одбор изабрани су: Ристо Мисита и др Шујица. *ВН*, 28. април, 4. и 20. мај 1938, стр. 2. и 4.

[1749] *ВН*, 21. јул 1938, стр. 2.

[1750] Одмах након Другог свјетског рата формиран је „Чехословачки народни одбор" на чијем челу ће бити Ладислав Блаха. Одбор је наставио да његује традиционално добре односе Чехословачке и Југославије *Глас*, Бања Лука, 1. јун 1946, стр. 5.

9. ДРУШТВА ЕТНИЧКИХ МАЊИНА[1751]

9.1. Јеврејска друштва[1752]

"Кадимах". Најстарије а показаће се и најтрајније јеврејско друштво у Бањој Луци било је „Кадимах" – Друштво за унапређење јеврејске националне свијести, основано је још 1911. На његовом челу дуго година налазио се драгуљар и оптичар Арон А. Салом, у чијој кући у Господској улици су се и налазиле просторије овог друштва, као и „лијепа библиотека". У југословенској краљевини ово друштво је обновљено под именом Јеврејско грађанско друштво „Кадимах". Иако, „није било изразито ционистичко", ово друштво је имало за мисију развој јеврејске националне свијести кроз многоврсне активности, од економских, социјалних и хуманитарних, до просвјетних, културних и вјерских. Његови старији чланови били су Јохан Тау, рабин др Пинкас Келер, књижар из Приједора Густав Саједеман, професор из Гимназије Ото Голдштајн. Друштво је приређивало састанке, предавања и „пригодне приредбе". Посљедњи предсједници Друштва били су управник грунтовнице Карл Ример, угледни бањалучки трговац Арон Салом и банковни чиновник Филип Хофман.[1753]

[1751] Говоримо о формално независним, одвојеним друштвима, али пошто је ријеч о веома малим заједницама, њихов рад се толико преклапао да га је најчешће немогуће раздијелити. Зато смо се одлучили да рад тих друштава покажемо интегрално.

[1752] Јевреји у Бањој Луци се први пут спомињу 1576. године, али се у већем броју настањују тек половином 19. вијека. Тих година је основана и сефардска општина, утемељено је јеврејско гробље а изграђена је и прва синагога. Осјетни пораст броја Јевреја у Бањој Луци услиједиће у доба аустроугарске власти, када у град досељавају и Ашкенази, који ће, са ранијим сефардским породицама, постати виђени бањалучки љекари, апотекари, трговци, занатлије. Јеврејска заједница је у доба југословенске краљевине порасла на 400 до 500 чланова. Прилике у Европи крајем 30-их година двадесетог вијека одражавале су се, свакако, и на стање у Краљевини Југославији, па су крајем 1940. донесене двије антисемитске уредбе. Те уредбе пратила је жестока антијеврејска кампања, у којој је предњачио владин лист „Време", а све то се рефлектовало и на прилике у Бањој Луци. Управо у јеку споменуте кампање, тачније, октобра 1940, Бању Луку је потресао велики злочин у коме је на свиреп начин, у својој кући поред хотела Палас, убијена трочлана јеврејска породица Пољокан. Zoran Pejašinović, *Tragedija banjalučke porodice Poljokan oktobra 1940. – običan zločin ili najava holokausta?*, „Slovenski Judje. Zgodovina in Holokavst VI", Maribor, 2019. str. 160–176.

[1753] ISA–HOJ, dok. E–34; Ђ. Пејановић, *Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини...*, стр. 89; Верица Стошић, *Правила Жидовског омладинског удружења „Езра" у Бањалуци*, ГУАР, год. III, бр. 3, Бања Лука, 2011, стр. 375.

Мјесна ционистичка организација[1754]. Свјетска ционистичка организација (СЦО) је у Бањој Луци имала присталице и чланове још од самог почетка 20. вијека. Наиме, судећи по документима и неким свједочењима, у Бању Луку су „стигли први таласи ционистичких идеала раније него у многа остала мјеста предратне Аустро-Угарске" и то „захваљујући неколицини изузетних интелектуалаца". Ваља имати у виду да је „мала Бања Лука", пише 1933. Бењамин Пинто, „са 380 Јевреја дала већ око 15 јеврејских интелектуалаца". Како је касније свједочила Ернестина Тина Алтарац, удато Мандил, ционизам су у Бању Луку донијели бањалучки студенти из Беча, који су, вративши се кућама, о Херцловом ционизму поучавали млађе генерације, али и своје родитеље. Споменута Тина Алтарац, за своју породицу вели: „Цела породица Калмија Алтарца, одгојена је већ од самог детињства у ционистичком духу, тако да је сваки члан сарађивао у неком ционистичком удружењу као активиста".[1755]

Није поуздано установљено када је и званично формирана Мјесна ционистичка организација у Бањој Луци, али се зна да су је 10. јуна 1928. посјетили изасланици Савеза циониста Југославије из Београда, др Спајглер (Speigler) і др Швајглер (Schweigler). Они су прије збора са бањалучким ционистима одржали састанак са одборницима и повели разговор о „реоганизацији МЦО у Бања Луци". Потом је одржан састанак који су сазвали ционисти обје бањалучке вјероисповједне општине, те „Веруриа", „Госпојинско друштво" и Омладинско удружење „Б'не Цион" и Женски одбор СЦО (WIZO). Присутне је поздравио предсједник Мјесне ционистичке организације Игњац Ласло, а др Шпејглер подсјетио је на

[1754] Свјетска ционистичка организација основана је 1897. у Базелу, заслугом бечког новинара, правника и публицисте др Теодора Херцла. Дјелатност ове организације брзо се проширила по скоро свим европским земљама, па и на друге континенте. Ционизам се посебно брзо ширио у аустроугарским јеврејским заједницама, па је тако већ првих година 20. вијека и у Бањој Луци постојала ционистичка организација. У њој су посебно активни били Рафаел Рафо Пољокан, Вилхем Натан Розенцвајг, Абрахам Салом, а касније и Исак Брацо Пољокан. Дакле, Мјесна ционистичка организација би се у овом раду могла ставити у групу међународна друштва и клубови, али смо мишљења да би то, ипак, био формализам и измјештање овог друштва из стварног окружења. ISA–HOJ, dok. E-34; Зоран Пејашиновић, *Ционистички покрет од Базелеске до Балфурове декларације*, Београд, 1997, стр. 50 и даље. Z. Pejašinović, *Tragedija banjalučke porodice Poljokan..*, str. 162.

[1755] ISA–HOJ, dok. E-34, Бењамин Пинто, *О Јевејима у босанској провинцији*, „Годишњак. Издају Ла Беневоленција и Потпора", Сарајево – Београд, 5694–1933, стр. 148.

„три основне точке цијонистичког рада: ККЛ[1756], КХ[1757] и шекел”[1758]. Други гост, др Швајгер, задржао се на идеолошким питањима ционизма. Потом је изабран „кандидацијони одбор од 3 лица” са задатком да се на скорој ванредној скупштини, коју ће овај одбор организовати, изабере предсједник МЦО, односно, „да се одбор реорганизира”. Послије скупштине, гости су остали на разговору са госпођама у вези са радом ККЛ. Такође, сазнајемо да је „шекелска акција” већ била приведена крају.[1759]

Мјесна ционистичка организација је крајем 1932. одржала годишњу скупштину у просторијама Јеврејског дома. Скупштином је руководио господин Ример. Управа Друштва поднијела је извјештај о раду организације у претходној години. Осим тога, скупштини је присуствовао и представник Фонда за куповину земље у Палестини „Керен Кајемет ле Израел”, који је поднио опширан извјештај. За новог предсједника бањалучких ционисти изабран је Макс Вајс.[1760]

На челу Мјесне ционистичке организације 1933. године био је чиновник Филип Хофман, а у Одбору су били и: Рахела Пољокан, Ерна Нахмиас, др Лора Нахмиас, Јула Розенхек (Rozenchek), Марзалта Пољокан, Мориц Алтарац, Флора Алтарац, Теодор Вајс, Мони Пољокан, Бјанка Нахмиас, Јозеф Д. Нахмиас (предсједник сефардске Јеврејске општине), Сарафина Пољокан, Букица Хофман, Ела Хелер, Саломон Алтарац, Султана Беба Алтарац, Ели Кабиљо, Ида Нахмиас, Мићо Нахмиас, Јозеф Нахмиас.[1761]

Почетком 1934. у Бањој Луци се обрео занимљив гост. Ријеч је о „познатом јеврејском научењаку” и представнику Јеврејске агенције, Имануелу Олсвангеру. Овај ционисти, књижевник, преводилац и фолклориста је нешто раније држао слично предавање у Београду и свим већим градовима Југославије. Он је говорио о јеврејској обнови Палестине и „на духовит начин а на основу опсежног знања” презентовао дотадашње резултате у Обећаној

[1756] Керен Кајемет Ле Израел (Keren Kayemet L'Israel) – Јеврејски међународни фонд који је у то доба подржавао колонизацију Палестине.
[1757] Керен Хајесод (Keren Hayesod) – Ционистичка организација за информисање и прикупљање средства за повратак Јевреја у Палестину.
[1758] Шекел – јеврејски новац. У ционизму „шекел” је назив потврде о чланству у СЦО, која се даје ономе ко је платио годишњу чланарину.
[1759] ISA–HOJ, dok. E-34.
[1760] У управу су ушли Атијас, Алтарац, Леви, Херцл и Пољокан. *ВН*, 7. децембар 1932, стр. 4.
[1761] ISA–HOJ, dok. E-34.

земљи. Предавање је организовано у хотелу Босна а улазнице су се могле набавити у мануфактурној радњи Шницлера и Кона и у шпецерајској радњи Теодора Вајса.[1762]

Најважнији догађај за бањалучке ционисте између два свјетска рата био је, свакако, конгрес Савеза ционисте Југославије, одржан од 24. до 26. децембра 1939. Мјесна ционистичка организација на челу са трговцем Максом Вајсом постигла је велики успјех припремом скупа. Почетак конгреса најављен је за 24. децембар у девет сати увече, када је предвиђено свечано отварање Конгреса у тек изграђеној дворани Јеврејског дома. Предвиђено је да скуп отвори адвокат из Загреба др Александар Лихт, предсједник Савеза ционисте Југославије.[1763] На конгресу се обрело преко сто делегата из цијеле земље. Отварању је присуствовао изасланик бана, начелник просвјетног одјељења, Дервиш Тафро. Присутан је био и др Фридрих Попс, предсједник Савеза вероисповедних општина у Београду, те Миријам Вајлер, представница Женског одбора СЦО из Београда. Конгрес је отворио др Лихт, „куцајући традиционалним чекићем о предсједнички сто". Он је подсјетио на Васу Пелагића и Петра Кочића, крајишке родољубе и националне прваке. Није заборавио ни „злокобан процес" који се водио у Бањој Луци за вријеме Првог свјетског рата. Подсјећајући како су се Крајишници жртвовали за слободу и ослобођење, Лихт се фокусирао на јеврејски народ који се „преко четири деценије бори за своје ослобођење". Наредна два дана на Конгресу су говорили многобројни делегати, који су допутовали из Београда, Загреба, Суботице, Ниша, Сплита, Бачке Тополе, Осијека, Скопља и других мјеста Краљевине. На крају је усвојена Резолуција у којој се исказује потпуно повјерење предсједнику СЦО др Хаиму Вајцману и његовом односу према британској протекторској власти у Палестини. Осим тога, југословенски ционисти подржавају план Керен Кејемет Ле Израела који је наумио у тој години сакупити милион фунти за куповину земљишта у Палестини. Похваљен је и рад женских и омладинских ционистичких организација. [1764]

Женски одбор Свјетске ционистичке организације – WIZO. Како смо већ рекли, у Бањој Луци је дјеловао и Женски одбор СЦО. Оснивач и дугогодишњи предсједник ове

[1762] Осим предавања, Олсвагнер је посјетио и градоначелника, а као етнограф, посебно се интересовао за Музеј, о коме се, наводно, веома похвално изразио. *Време*, 12. децембар 1933, стр. 7; *ВН*, 3. и 6. фебруар 1934, стр. 4. и 3.

[1763] *ВН*, 24. децембар 1939, стр. 2.

[1764] За новог-старог предсједника Савеза ционисте Југославије потврђен је др Александар Лихт. *ВН,* 28. децембар 1939, стр. 4.

организације била је Јозефина Брамер, супруга познатог бањалучког апотекара Роберта Брамера.[1765] Забиљежено је да је овај одбор 1. маја 1932. у Јеврејском дому приредио дружење са бањалучким учесницима Макабијаде у Тел Авиву. Наиме, четворица млађих Јевреја из Бање Луке, Пуба Нахмиас, Пуба Брамер, Брацо Пољокан и Тео Вајс, посјетили су „Ерец Јисраел" и вратили се „пуни одушевљења, дивећи се љепоти и грандиозном напретку земље".[1766] Дружење је отворила Паула, супруга др Армина Штерна, изражавајући радост што се свима пружила могућност да „из уста хаџија" чују утиске са путовања у Земљу Израиљеву. Иако су четворица хаџија имали прави „рашомон" утисака, они се могу свести на поруку која им је казана у Тел Авиву: „Погледајте и причајте онима у галуту оно шта сте видјели".[1767]

Године 1937. Ерна Нахмијас бирана је у Женски одбор Црвеног крста као представница Друштва „ВИЗО".[1768] Истовремено, у исто тијело именована је и Анита Маестро, као представник Друштва „Берурија". Њих двије су биране и у Одбор за зимску помоћ, који је радио под покровитељством Црвеног крста.[1769] Те двије јеврејске организације подржавале су неколико година прославу Дјечјег дана и конкурс Подмлатка Црвеног крста за избор најњегованијег дјетета.[1770] Вриједно помена је и да је управо 1937. године Главни одбор Црвеног крста „ценећи рад јеврејског друштва 'Визо' одликовао то друштво златном медаљом".[1771]

„Б'не Цион".[1772] У Бањој Луци је у доба југословенске краљевине дјеловало и удружење „Б'не Цион". Бавило „ционистичким и културним радом" међу средњошколском

[1765] ISA–HOJ, dok. E–34.

[1766] Брацо Пољокан ће наредне године у „Годишњаку", који су издавала јеврејска друштва „Ла Беневоленција" из Сарајева и „Потпора" из Београда, на 17 страна објавити веома лијепу репортажу са тог путовања под насловом „Палестина".

[1767] ISA–HOJ, dok. E–34.

[1768] Women's International Zionist Organization (WIZO) – Женски одбор Свјетске ционистичке организације.

[1769] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, Бања Лука, 1938, стр. 9; *ВН*, 19. децембар 1935, стр. 1.

[1770] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, стр. 15; *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* стр. 22.

[1771] *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, стр. 16.

[1772] Ово удружење основано је као подршка Свјетској ционистичкој организацији, формираној 1897. у Базелу. Прво самостално Друштво „Б'не Цион" (Бене Цион) на простору Босне и Херцеговине основано је у Сарајеву још 1902. Чланови Друштва су могли бити Јевреји обје групе, старији од 16 година, чак и без

омладином. Бројало је 20-ак чланова, а они су се углавном „регрутовали из ђачких редова гимназије". Имали су редовне састанке, честе и добро посјећене, а одржавали су их у просторијама Друштва „Кадимах". У руководству бањалучког „Б'не Ционˮ срећемо Јуду Леви, Марка Риемера, Ханса Брамера (био је секретар и предсједник) и Самуела Романа, а потом и Бруна Филенстајна и Саломона Емила Сарафића. Судећи по неким фотографијама и сјећању Тине Алтарац, међу бањалучким члановима овог друштва били су: Сарина Кабиљо, Алберт Леви, Рифка Кика Кабиљо, Самуел Сарафић, Тина Алтарац, Сида Сумбуловић, Бланка Сумбуловић, Маца Сумбуловић и Злата Леви.[1773]

"Есперанца". Ово друштво је, у ствари, „јеврејски сефардски клуб", који је окупљао Јеврејке старином, дакле, са Пиринејског полуострва. Бањалучко друштво је било „продужена рука" истоименог „удружења сефардског покрета", које је након стварања југословенске државе настао у Загребу, а окупљало је студенте, Сефарде из Босне и Херцеговине, али и из других крајева тадашње државе. Друштво је организовало путовање у Палестину, као и по Босни и Херцеговини, па и излете у Бању Луку. На челу бањалучког огранка тог друштва налазила се Грација Пољокан, рођена Леви, супруга Аврама Пољокана, власника банкарске, комисионе и агентурне фирме и банкара. Чланице „Есперанце" су приређивале представе, прославе и приредбе у којима је казивано о прошлости јеврејског народа, за Пурим, Хануку и друге прилике. Јеврејке из овог друштва су често спремале историјске комаде попут „Мојсија", „Краљице Естер", „Јудите" итд. Гардеробу за те представе добијале су из Загреба, одакле је долазио и диригент за хор јеврејске омладине. Како казује Луна Албахари, понекад су се такви догађаји спремали „читаву годину дана". „Есперанца" је радила и на организовању помоћи сиромашним јеврејским дјевојкама које се удају, школовању сиромашних чланова јеврејске заједнице, те помоћи старим и болесним.[1774]

обзира на спол. Стојанка Лужија, *Правила сарајевског ционистичког друштва Бене Ционˮ*, „Мешовита грађа", бр. 42, Београд, стр. 196.

[1773] Сматра се да су чланови „Б'не Ционаˮ били окосница спортском удружењу „Јуда Макаби". ISA–HOJ, dok. E–34; Бењамин Пинто, *О Јеврејима у босанској провинцији*, Годишњак. Издају „Ла Беневоленција" и „Потпора", Сарајево – Београд, 5694–1933, стр. 153; Јаков Данон – Верица М. Стошић, *Хроника Јеврејске општине Бања Лука*, Бања Лука, 2007, стр. 94; *Јеврејска омладинска друштва на тлу Југославије, 1919.–1941. Каталог изложбе*, Београд, 1995, стр. 91.

[1774] Luna Albahari, *Sjećanja iz Banjaluke*, „Jevrejski pregled", br. 5–7, Beograd, 1982, str. 21–22; В. Стошић, *Правила Жидовског омладинског удружења..*, стр. 375–376; J. Данон – В. М. Стошић, *Хроника Јеврејске*

„Берурија”. Јевреји су недуго по уједињењу покренули и Јеврејско госпојинско друштво „Берурија”, које се посветило хуманитарном раду и унапређењу статуса жена у јеврејској заједници и уопште у онодобном друштву. На челу овог женског потпорног друштва око двије деценије била је Ерна С. Пољокан, супруга предсједника Јеврејске црквене општине сефардског обреда. Она је постала друго име за ово друштво, мада је по некима „душа Госпојинског друштва 'Беруриа'" била Јозефина Брамер.[1775]

Поводом 60 година од оснивања Црвеног крста 1937, одликовано је и неколико бањалучких хуманитарних и културних друштава, међу којима је била и „Берурија”.[1776] Управо те године, крајем фебруара, Јеврејско госпојинско друштво „Берурија” организовало је у новосаграђеној сали Јеврејског дома у Јукићевој улици „пуримску забаву”. Најављиван је разноврстан и обилан програм, уз музику „салонског оркестра г. Кућере”. Било како било, све просторије у којима је прослављан Пурим биле су посебно декорисане, на чему је радио „познати декоратер Брацо”. Свирала су и два оркестра: у једној просторији „салонска музика” Рихарда Кучере, а у другој тамбурашки збор јеврејске младежи. Маскирани посјетиоци улазили су у посебну просторију из које су „у одређено време, у дефилеу, уз музику унишли у дворану даровани обилним аплаузом немаскираних посетилаца”. Судећи по извјештачу *Врбаских новина*, маске су биле љепше него и на једном маскирном плесу те сезоне. Посјета је била много већа него претходних година. Посебан жири оцјењивао је маске, а побједу је однијела Фрида Каф. Друго мјесто је заузела Фрида Кабиљо а треће Салћика Штајнлауф.[1777]

“Езра”. Жидовско омладинско друштво „Езра” основано је 15. маја 1920, такође у просторијама Друштва „Кадимах”. Оснивачку скупштину отворио је банкарски чиновник Филип Хофман, који је био и у неколико секција при „Кадими”. За записничара је изабран

општине.., стр. 93–94. Jakov Atijas, *„Esperansa. Jevrejski sefardski studentski klub u Zagrebu,* „Jevrejski almanah”, Beograd, 1955/1956, str. 110–112.

[1775] В. М. Стошић, *Извјештај среског начелника Ђорђа Крстића..*, стр. 387.

[1776] Ускоро су новине писале о тој забави, али је тада наведено да је организатор „јеврејско друштво ВИЗО”. ISA–HOJ, dok. E–34; *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, стр. 17–18; *ВН,* 3. јануар и 14. март 1937, стр. 2. и 3.

[1777] Нарочито су се истицале три дјевојчице: Рика и Тилда Леви са Миланом Мајсторовић, те „Јован и Јованка”, односно, гђица Регина Матковски и Хинко Леви, затим „Стари Беч са Шубертом” тј. гђа Фрида Каф и гдин Раби; те „мађарска Циганка”, тј. Јулишка Песах, „два црнца са необично великим главама” (Давид Атијас и Мајер Леви), „Индијанка” (Сарина Леви) итд. И „шанк са бифеом” је „функционисао одлично” јер је био снабдјевен са „прворазредним гурманлуцима”. Р. Колунџија, *Ноте сјећања..*, стр. 19; *ВН*, 28. фебруар и 3. март 1937, стр. 3; Н. Лазаревић Ковачевић, *К'о лепи сан,* стр. 504.

Јозеф Папо. За предсједницу је изабрана учитељица Флора Леви.[1778] Друштво је имало задатак „јачање јеврејске свијести и солидарности и подизање културног нивоа омладине" и то учењем хебрејског језика, са обавезним похађањем литерарних састанака. Осим тога, Друштво је дјеловало путем оснивања библиотеке, мјешовитог оркестра, чак и „дјечјег врта", развијањем фискултуре и спортова и, коначно, помагањем халука, тј. јеврејских младића који желе да се иселе у Палестину и тамо обнављају прапостојбину свога народа. На оснивачкој скупштини Хофман је истакао да ово удружење има за мисију „чврсто повезати сефардску и ашкенаску општину", прије свега омладину.[1779]

Власти у Сарајеву су ускоро одобриле Правила Друштва, али је тражено да се прије тога неке одредбе прецизирају. Тако је речено да ће се „дјечји врт" основати када се за то буде обезбиједио новац и „квалификоване наставне силе", те да се Друштво оснива „из трију секција постојећег Жидовског друштва Кадимах". Измјене у наредних мјесеци завршене па је с јесени Друштво „Езра" и званично добило дозволу за рад. „Езра" је имала своју читаоницу а временом је достигла 40 чланова, а била је посебно активна 1924. и 1925. године. Предсједници овог друштва били су Макс Вајс, Самуел Романо и Давид Сарафић.[1780]

Забиљежено је да је почетком децембра 1932. у Бањој Луци основан и Одбор Удружења јеврејских дјевојака. Тим поводом из Загреба је у Бању Луку допутовала Славица Гевелб, представница Удружења јеврејских дјевојака из Загреба.[1781] Познато је да је у Бањој Луци постојала и организација Хошомер Хацаир.[1782] Једно вријеме њени чланови били су: студент агрономије Јоцо Алтарац, Брацо Барух, Макс Розенраух, Мориц Алтарац, Саламон Кавесон, Шмуел Кавесон, Шарлота Розенцвајг, Јакоб Барух, Душанка Барух, Мико

[1778] Флора Леви је након годину-двије премјештена са службом у Босанску Курпу. За потпредсједника Езре изабран је Филип Хофман, за тајника Јозеф Папо а за благајника Беба Нахмијаcs; за библиотекара је изабран Леополд Поли Херцог; за оруђаче су изабрани Аврам Алтарац и Леон Дудо Монтијас, а за остале чланове Одбора: Саламон Мони Алтарац, Луна Берге и Игњац Ласло. У Ревизиони одбор изабрани су Симон Ерлих и Саломоно Исак Пољокан. В. Стошић, *Правила Жидовског омладинског удружења..*, стр. 377–378.

[1779] В. М. Стошић, *Извјештај среског начелника Ђорђа Крстића..*, стр. 387–380.

[1780] Б. Стојнић, *Штампа и штампарије у Бањалуци..*, стр. 90; В. Стошић, *Правила Жидовског омладинског удружења..*, стр. 379; *Јеврејска омладинска друштва на тлу Југославије, 1919.–1941. Каталог изложбе,* Београд, 1995, 91; Ј. Данон – В. М. Стошић, *Хроника Јеврејске општине..*, стр. 94.

[1781] Славица Говелб је на састанку, „коме су присуствовале многе бањалучке Јеврејке", одржала предавање о значају и важности те секције. *ВН*, 7. децембар 1932, стр. 4.

[1782] Чувари Циона. Омладинска ционистичка организација.

Алтарац.[1783] У Бањој Луци је кратко дјеловало и друштво Поале Цион, које је, за разлику од омладинског „Б'не Циона", окупљало раднике и обртнике. О дјелатности тог друштва нисмо пронашли додатних трагова.[1784]

9.2. Чешка и чехословачка друштва[1785]

Када је ријеч о бањалучким Чесима, Велики рат је некако двоструко промијенио њихов положај: са једне стране, створена је Чехословачка држава, која је постала магнет за многобројне Чехе расуте по дојучерашњем Хабзбуршком царству, а са друге стране, и нова југословенска краљевина донијела је другачији статус чешке заједнице на тим просторима.

За разлику од већине других крајева, број чешких колониста у бањалучком округу није се смањио: по попису из 1921. на том простору је живјело 2.423 Чехословака. Ако се од тог број одузме 172 Словака, долазимо да је бројчано стање Чеха де факто остало готово исто; по попису с краја 19. вијека их је било око 2.300. Ипак, број Чеха у самом граду се нешто смањио – заједно са Словацима сада је био 376, с тим да су од тог броја велику већину чинили Чеси. Ово смањење чешке заједнице се може тумачити одласком једног броја чиновника који су били „компромитовани својом горљивом оданошћу старом режиму".[1786]

[1783] О раду овог друштва нисмо пронашли више података. ISA–HOJ, dok. E–34.

[1784] ISA–HOJ, dok. E–34.

[1785] Чешка заједница у Бањој Луци настала је послије аустроугарске окупације. Била је веома бројна: по попису из 1895. у бањалучком округу имала је скоро 2.300 душа, тек за 50-ак мање од најбројније чешке заједнице, у сарајевском, а најмање три пута више од чешких заједница у осталим окрузима. Ипак, већина Чеха скрасила се у насеобинама, а у самом граду Бањој Луци живјело их је тек нешто преко четири стотине. Занимљиво је да је Бања Лука имала преко стотину претплатника на *Чешки лист* из Загреба. Бањалучки Чеси су још прије Великог рата имали „Чешко друштво", али се о његовом дјеловању мало зна. По свој прилици, оно се темељило на раду неколико ентузијаста, па не чуди што је угашено с крајем Првог свјетског рата. Појединачно гледано, бањалучки Чеси су у аустроугарском периоду оставили дубоког трага, нарочито у музичком животу града: Ксенофон Зита, уистину Грк поријеклом, али школован у Чешкој, био је први званични хоровођа „Јединства", преко двадесет година – од оснивања до забране 1914, композитор и диригент Франтишек Матвејовски био је хоровођа „Наде„ Јосип Соукал био је судски тајник и врсни музичар, а грађевински предузимач Хиполит Покорни био је предсједник Хрватског пјевачког друштва „Нада". M. Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině..*, стр. 23, 27–30; Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 25–26; С. Р. Видаковић, *Архитектура јавних објеката у Бањалуци*, стр. 88.

[1786] M. Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině..*, стр. 62.

У таквој ситуацији, 20. децембра 1921. у Бањој Луци основана је „Чехословачка беседа”, а наредне године власти су признале и њена Правила. Први предсједник Друштва био је Јосип Соукал а у управи Друштва нашло се још десетак Чеха. Власт није била задовољна приједлогом правила Друштва од јула 1921, почев од чешког језика, па до неколико других примједби, те је њихово одобравање завршено тек јуна наредне године.[1787]

По Правилима, чланом „Беседе” могао је постати сваки Словен, а циљеви Друштва били су „ширење просвјете, као и националне чешке свести, његовање друштвеног живота и славенске узајамности, информирања југословенске јавности о Чехословачкој Републици, и обратно”. Циљеви су остваривани предавањима, забавама, позоришним представама, те радом књижнице и читаонице. Службени језик Друштва био је чешки, што нам казује да је друштво само по имену било и словачко.[1788]

Већ годину по оснивању, 1922, управа „Беседе” је промијењена: умјесто Јосипа Соукала, који „очигледно није могао поднијети терет толиких обавеза”,[1789] на чело Друштва изабран је 60-годишњи судски надсавјетник Јосеф Барта. Он ће на том мјесту остати наредних десетак година, фактички до смрти марта 1933. године.[1790] Међутим, Барта се, по свој прилици није много трудио као руководилац такве заједнице. Број чланова се, са почетних 88, временом осипао а рад Друштва јењавао. Мијењали су се потпредсједници и остали друштвени функционери, а малобројне активности „вртиле” су се око неколико чланова: Барта, Цисарж, Келер, Хорачек и још по неки. Посљедњих година постојања, улога Друштва се мање-више сводила на прославу Микулашске забаве, односно, Светог Николе и повремена састајања. Изузетак је прослава 80-ог рођендана Томаша Масарика марта 1930, која је организована заједно са бањалучким соколима. На скупштини Друштва фебруара 1932. присутно је било само 11 од 33 формална члана. Барта је, како смо рекли, остао на

[1787] Потпредсједник је био Јан Харашта, секретар Карел Јунгвирт (Jungwirth) а благајник његов ортак у дрогерији „Цисарж и друг”, Рудолф Цисарж, библиотекар је био жељезнички чиновник Едмунд Келер, а остали чланови одбора: грунтовничар Јосеф Кок, војни капелник Јосип Мајер, школски инспектор Франтишек Кувања и портир хотела Војтех Блаха; ревизори су били рударски адвокат Отакар Хиниличка и општински надсекретар Виклерек, а међу замјеницима столар Франтишек Харадин и чиновник Франтишек Сикора. M. Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině..*, стр. 70–71; Р. Колунџија, *Моте сјећања..*, стр. 15.

[1788] Када је ријеч са другим чешким удружењима из југословенске краљевине, бањалучко друштво је одржавало везе са оним у Дарувару. M. Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině..*, стр. 71.

[1789] Након 18 година, Соукал ће се 1923. вратити у Чехословачку. Р. Колунџија, *Моте сјећања..*, стр. 13.

[1790] АБиХ, Чешка беседа Сарајево, Чехословачка беседа Сарајево, кут. 2 (1933–1935), – Смртовница J. Барте,

челу „Беседе”.[1791] Наредног мјесеца и друштво се расформирало. Његово мјесто ће, условно речено, неколико година касније попунити Југословенско-чехословачка лига.[1792]

9.3. Руска друштва[1793]

Бањалучка заједница „бијелих” Руса имала је много специфичности, а једна од њих је да су скоро сви њени чланови имали бар средње а неријетко и високо образовање.[1794] Штавише, велики број Руса добро је говорио бар један страни језик, а чланови ове заједнице имали су и висок ниво опште културе. Међу бањалучким „бијелим” Русима били су: књижевник, публицист и потпуковник Василиј Михаилович Кашкаров, члан Руског генеалошког друштва, Библиографског друштва при Московском универзитету и Археографске комисије; племић генерал-лајтант Артемиј Соломонович Вартанов; Ераст Андрејевич Исејев, члан Думе, правник, адвокат и судија, те неколико десетина разних стручњака.[1795] Са друге стране, у вријеме доласка ових емиграната укупна клима у Бањој Луци била је нездрава, пуна сепаратизама, чаршијских сплетки и неповјерења, чак и међу припадницима исте конфесије. Придошлице из Русије у таквој средини нису се усрећиле. Наиме, осим код

[1791] За потпредсједника изабран је Едмунд Келер, за секретара Карел Јунгвирт, за благајника Рудолф Цисарж, а међу остале чланове управе: Војтех Блаха, Вацлав Бушек, Алојз Хлушичка, Франтишек Јанда, Алојз Мали, Отакар Мастни, Јосеф Немец, Франтишек Петровицки, Вацлав Спор, Јосеф Ваничек, Антонин Вихерек и Карел Томан. Vladimir Blaha, *Banjalučki Krajini*, U: „Zbornik radova „Nacionalne manjine u Republici Srpskoj, Banja Luka”, 2011, str. 51–52.

[1792] M. Balaban, *Češi v Bosně a Hercegovině..*, стр. 73.

[1793] Октобарска револуција и грађански рат у Русији довели су у југословенску краљевину око четрдесет хиљада руских емиграната, а по неким изворима и далеко више. Прва, мала група избјеглица из тзв. „одеске евакуације” обрела се у Бањалучком округу већ прољећа 1920, а децембра исте године стигло је и 126 емиграната „кримске евакуације”, који су смјештени у напуштену аустроугарску касарну Врбас логор. Све у свему, почетком 1920-их у Бањој Луци се скрасило око 140 руских избјеглица. Њихов број ће се наредну деценију незнатно смањивати, па ће по попису становништва из 1931. у бањалучком котару живјети 134 Руса, од чега нешто више од пола у граду; осам година касније, у самом граду ће живјети 122 руска емигранта. Занимљиво, највећи број руских избјеглица (314) у Бањој Луци забиљежен је након успоставе НДХ. З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 14–15; *Banja Luka* (monografija), str. 108.

[1794] Зоран Мачкић пронашао је да је свега седам неписмених Руса у Врбаској области, што се, у поређењу са домаћим становништвом, које је у огромној већини било потпуно неписмено, граничило са нестварним. З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 23–24.

[1795] Животу Бање Луке између два свјетска рата доприносиће: пет архитеката, осам грађевинских инжењера, један електромашински инжењер, два инжењера геодезије, четири машинска инжењера, пет пољопривредних инжењера, осамнаест шумарских инжењера, по преко 20 здравствених и просвјетних радника, 37 чиновника и још неколико десетина стручњака разних профила, те свега 14 физичких радника. З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 23–24, 29–31, 67; З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 490.

српског становништва, које је изгнанике прихватило топло и срдачно, помажући им колико је и само било у моћи, код осталих етничких и политичких група, „бијели” су прихваћени суздржано, хладно, па и непријатељски. Међу непријатељима „бијелих” Руса посебно су се истицали комунисти, који нису крили нетрпељивост, па и својеврсну мржњу према дошљацима из царске Русије. Комунисти су придошлице оптуживали да су „крвопије руског радног народа и сељака”, да су „пуни злата и дијаманата, црквених скупоцјених икона и путира”, па су чак честитали „руској браћи која се ријешила тога терета” и тражили од власти младе југословенске краљевине да се „ријеши тих гостију, јер и без њих издржавамо много бадаваџија”.[1796] Занимљиво је да за „бијеле Русе” није имао разумијевања ни Милан Јанковић. Он је, наиме, написао драмски приказ „Волга, Волга”, који је први пут изведен 1924. од стране бањалучког стега скаута. У том комаду он критикује руске емигранте, који су „били заведени”, па су напустили Русију, а приказујући судбину дјечака Сергија, ламентира над дјецом, јер су „најмање крива за гријехе својих родитеља”.[1797]

Посебно питање био је правни положај тих емиграната. У почетку они су имали статус избјеглица, али се то привремено рјешење временом претворило у веома озбиљно и сложено питање држављанства. Специфични облик локалне самоуправе и организациони оквир за окупљање емиграната који у јужнословенску краљевину нису дошли у саставу војних формација биле су руске колоније. Прваци ових самоуправа били су често официри, па је тако на челу руске колоније у Бањој Луци био пуковник Василиј Михајлович Кашкаров.[1798] Ваља додати још једну занимљивост: југословенска краљевина је посљедња у Европи признала СССР и то тек 1940, а у знак захвалности „што није подлегао притисцима

[1796] З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 16–17.
[1797] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке”, стр. 17.
[1798] Руске колоније су законски регулисане 1921. а у њих су уписивана лица старија од 21 годину. Колоније су помагале својим члановима у школовању, при запошљавању, остваривању здравствене заштите, социјалних права итд. Број душа у колонијама ће због стицања држављанства, исељавања, одласка младих или због мјешовитих бракова, у другој половини међуратног периода осјетно опадати, али ће у бањалучкој руској колонији пред Други свјетски рат тренд бити супротан: број Руса са 122 по попису из 1931. порастао је на преко три стотине почетком Другог свјетског рата. З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 16–17, 32–34; З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 490, 495; Зоран Мачкић, *Руска колонија у Бањалуци 1941–1945*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 229.

и признао совјетску власт", бањалучки Руси су се јуна 1934. захвалили краљу Александру I Карађорђевићу посебном повељом коју је потписало 59 чланова ове заједнице.[1799]

Руска матица. Посебан значај међу руским избјеглицама у Краљевини СХС имала је Руска матица, основана 9. марта 1924. са централом у Љубљани. Формирана је по узору на матице код других словенских народа. По Статуту, основана је као „културно друштво с задатком да подупире развој националне свијести руске емиграције, пружа помоћ при образовању својих чланова и да руске емигранте повезује на националној и културној основи". Члан је могао бити сваки Рус и сваки Словен. Оснивач и први предсједник био је Александар Димитријевич Вилимонович, професор на љубљанском Правном факултету. Занимљиво је да ће у почетку функције замјеника предсједника Руске матице обављати предсједници загребачке, новосадске и бањалучке подружнице.[1800]

Подружнице Матице руске су осниване широм југословенске краљевине, по свим мјестима је живјело најмање 20 руских емиграната. Тако је 4. новембра 1925. основана и Матица руска у Бањој Луци са задатком „да унапређује народну просвету, да уједињује Русе на пољу народног културног дела" и то приређивањем течајева, предавања, концерата, те оснивањем „књижница, читаоница и књижара", подупирањем руских школа, умјетника, педагога.[1801] За првог предсједника изабран је Владимир Михаилович Кошкаров, а управа је имала и потпредсједника, благајника, секретара, чланове одбора и Надзорног савјета; сви они бирани су на годину дана. Занимљиво је да су међу 65 првоуписаних чланова били и Љубомир Димитријевић, Мића Баслаћ, Марина Кољевић, Стојан Боровница и још бар 20-ак Бањалучана очигледно неруског поријекла, па се, како сматра Зоран Мачкић, „може закључити да је ријеч о руско-српском друштву".[1802]

[1799] З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 48–50.
[1800] З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 491–492.
[1801] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Правила/Устав Руске Матице.
[1802] За потпредсједника је изабран Љубомир Димитријевић, за благајника Вадим Петрович Контантинов, за тајника Иван Григоревич Новицки, а у Одбор Мићо Баслаћ, Саво Самарџија, Душан Мачкић, Марина Поповић, Давид Павлишин, Милан Пухало, Борис Северинович Јаковљев, Всеволод Александорвич Лукашевич, Рафаел Јеронимович Арнери и Владимир Андрејевич Пчељников; у Надзорни одбор изабрани су Алексеј Николајевич Јудин (предсједник), Сергеј Владимирович Бурскиј, Владимир Федоров Богословски, Семен Иванович Дружињин и Георгиј Владимиров Сорокин. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Правила/Устав Руске Матице; З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 493–494; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 207.

Дјелатност Матице финансирана је из чланарина, дарова, завјештања, те прихода од приредби и продаја публикација. Од 1929. Руска матица је била под протекторатом краља Александра I Карађорђевића, на челу бањалучке подружнице био је Василиј Кашкаров, а за почасног предсједника изабран је угледни љекар и политичар Тоде Јеремић. Занимљиво је да је августа 1932. бан Милосављевић прихватио да буде покровитељ бањалучке подружнице Руске матице.[1803]

Матица је организовала јавна предавања емиграната насељених у југославенској држави али и оних из европских земаља. Предавачи су по правилу били експерти за поједине области, а тежиште је, ипак, стављано на културне и националне садржаје. Посебан акценат даван је руској књизи, па су организована гостовања књижевника, расписивани су литерарни конкурси, млади су подстицани да пишу на руском језику итд. Организовани су, свакако, и курсеви руског језика, а у теме се и лично ангажовао Кашкаров, који је преко *Врбаских новина* молио заинтересоване да је пријаве у библиотекару Сидеренку.[1804]

Како је предвиђао њен устав, Матица се бавила и издавањем уџбеника и приручника на руском језику. Штампа уџбеника или њихова набавка за сиромашне ђаке, помоћ слабијим ученицима у савлађивању градива, те плаћање разних школских такси, постаће једна од главних активности Матице. Бањалучки Руси су временом формирали и властиту књижницу, коју су својим средствима или донацијама допуњавали новим књигама и руским емигрантским часописима из Београда и европских центара руске емиграције. Пред Други свјетски рат, библиотека Руске матице бројала је око 2.000 књига, што је у односу на остале књижнице био завидан број. Организовано је и учење руске историје, те обиљежавање значајних датума из руске прошлости.[1805]

Поврх реченог, Руска матица се удружила са Српском читаоницом, Муслиманском читаоницом, „Просвјетом" и „Гајретом" да заједнички, два пута мјесечно организују предавања из домена просвјете и културе.[1806] У међувремену, 8. јануара 1933, у

[1803] *ВН*, 1. септембар 1932, стр. 4; З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 494.
[1804] *ВН*, 15. јун 1933, стр. 4; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 38–41.
[1805] З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 493–494; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 38–39.
[1806] Прво такво предавање је 4. марта 1933. „пред салом пуном слушалаца" у цртаоници Гимназије одржао др Јово Зубовић, а говорио је о културном развитку и приликама у свијету и код нас; предавање су скоро у цијелости ускоро објавиле *ВН*. Наредног мјесеца је професор Матија Мато Дивић у Соколском дому држао предавање о Ивану Фрањи Јукићу. *ВН*, 9. и 12. март 1933, стр. 8. и 6.

рестаурацији Николе Мајкића код Жељезничке станице, одржана је редовна годишња скупштина Руске матице, са изборном новог Управног и Надзорног одбора. На њој су функционери друштва поднијели извјештаје, из којих се видјело да је Друштво претходне године „имало видна успеха". Отплаћен је дух од 10.000 динара, набављен је и велики број књига за библиотеку Друштва, а чланство је удвостручено. Изабрана је и нова управа са дотадашњим предсједником књижевником Василијем Кашкаровим на челу.[1807]

Три мјесеца касније управо је Кашкаров у Српском дому организовао изложбу „поучних дечјих играчака". Новине су писале да ће „објашњења о изложеним предметима" давати излагач лично. Апеловало се на родитеље и учитеље да доведу дјецу на ову изложбу. Међутим, Кашкарова није служило здравље, па је двије године касније умро у Београду.[1808] Забиљежено је да је 13. маја 1934, поново у гостиони Нике Мајкића, „удружење руских избјеглица" одржало своју редовну годишњу скупштину, којој је присуствовало 40 лица. Скупштину је поздравио Никола Златоренко, а функционери Друштва су поднијели извјештаје.[1809]

Марта 1940. библиотека Руске матице је „потпуно реорганизована и снабдевена са великим бројем књига новијих издања". Ускоро су новине обавјештавале грађане да Матица руска издаје споменуте књиге грађанима, без обзира да ли су „чланови или нечланови, те да се заинтересовани могу учланити у Табуловој кући код Жељезничке станице.[1810]

Избијањем Другог свјетског рата, рад Матице руске биће сведен на дјеловање њене библиотеке. Током рата бањалучка руска заједница ће се по разним основама „истопити", па ће њеним нестанком угаснути и ово друштво.[1811]

Руски соко. У „братској заједници са свим Словенским Соколским организацијама, а на бази Тиршовог учења" основан је у Бањој Луци и Руски соко. Ово друштво „ради на развоју и уједињењу свих Руских соколских организација у иностранству", те за „широко уједињење свих снага Руског народа ради културног, националног, моралног и физичког

[1807] *ВН*, 9. априла 1931, стр. 6; *Правда*, 14. јануар 1933, стр. 8; *ВН*, 11. јануар 1933, стр. 4.
[1808] *ВН*, 12. април 1933, стр. 7; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 46.
[1809] АРСБЛ, УО, II–12/1–174, Записник са скупштине, 14. мај 1934.
[1810] *ВН*, 22. март и 14. април 1940, стр. 2.
[1811] З. Мачкић, *Устав Руске матице..*, стр. 495496.

усавршавања.” У Београду је 1934. основан и Савез руских сокола, који је предвидио постојање покрајинских савеза и појединачних организација широм Краљевине Југославије.[1812]

Бањалучки Руски соко основан је релативно касно, 4. априла 1937, када је широм Југославије већ дјеловало много таквих „гнијезда”. За предсједника Друштва на оснивачкој скупштини изабран је чиновник Банске управе Владимир Круин. Руска соколска друштва су, како смо рекли, дјеловала у оквиру савеза за Југославију. Међутим, бањалучки „отсек Руског соколског друштва” радио је под окриљем локалне Соколске жупе, а разлог томе ваља тражити у чињеницама да је Руски соко имао мали број чланова, није имао сопствено вјежбалиште ни отворено, а о затвореном да не говоримо.[1813]

Од самог почетка бањалучки Руски соко био је доста активан и, како су писале новине, та секција је „показала доста успеха”. Понесен тим почетним успјесима, чланови Руског соколског друштва одлучили су да, у сарадњи са осталим руским друштвима, први пут организују забаву са игранком. Након повеликих припрема, забава је заказана за 4. децембар 1937. у Официрском дому.[1814]

За суботу 3. новембра 1938. Руски соко је у хотелу Босна најављивао свој традиционални концерт „са одабираним програмом уз суделовање чланова овдашњег позоришта”. Планирана је и лутрија, те „буре изненађења” и друге „интересантности, непознате још нашој публици”. Приход је намијењен за извођење „културно хуманих циљева друштва, које се показало као врло агилно у своме раду”.[1815]

Наредног мјесеца *Врбаске новине* су јављале како Руски соко, након двомјесечних припрема, организује своју „уобичајену годишњу забаву” у просторијама хотела Босна. И овај пут је речено како Руски соколи припремају својим гостима „угодна изненађења”. Забава је била веома посјећена а међу званицама нашли су се замјеник бана Петар Цветковић, командант Врбаске дивизије генерал Алимпић са помоћником генералом Костићем и многи други виђени грађани. „Врло забаван програм” извели су четворо

[1812] Одмах по оснивању, избио је проблем са сличним удружењем у Прагу, па се предсједник југословенског Савеза Роман Дрејлинг у београдској полицијској управи морао писано изјаснити да са браћом руским соколима у Чехословачкој „немају ништа”. АЈ/71–15, „Статут Савеза руског соколства”, стр. 1–7.

[1813] З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 41–42, 166.

[1814] Речено је да ће чист приход ићи у хуманитарне сврхе, а најављивано је да ће посјетиоци доживјети „врло интересантних изненађења”. *ВН*, 14. новембар 1937, стр. 2; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 42.

[1815] Након концерта је најављен плес, уз „специјални руски џаз”. *ВН*, 30. октобар 1938, стр. 3.

глумаца из Позоришта, те ученице ритмичке школе коју води Маргарита Дебељак.[1816] Било је много тачака које су за посјетиоце биле „нове и занимљиве". Услиједиле су томбола и лутрија „са још много других изненађења".[1817]

С прољећа 1939. Руски соко је организовао још једну велику свечаност. Наиме, 30. марта „скоро сви 'босански' Руси нашли су се на окупу", а исто тако и „њихове симпатичне земљакиње". Руси су се сабрали поводом два разлога: освећења иконе и заставе Руског сокола.[1818]

За други дан православног Божића, 8. јануара 1940, Руски соко најавио је „Јелку и забаву". Ово традиционално кићење организовано је овај пут под покровитељством Јелене Маринковић, супруге команданта врбаске дивизијске области генерала Гаврила Маринковића. Новине су писале како ова забава сваке године за посјетиоце буде „једна угодна приредба". Тако је и овај пут најављиван програм који ће бити „новина за Бању Луку", а ту ће бити и „лепо уређена јелка" са поклонима испод ње, које ће дијелити „Божићни деда".[1819]

Фебруара 1940. одржана је скупштина Руског сокола Присуствовали су представници свих руских организација у Бањој Луци, а отворио ју је судски капетан Михаил Чирко, старјешина Друштва. „Функционери управног и надзорног одбора" поднијели су извјештаје из којих се „видело да је друштво у раду имало лепих успеха". Како то иначе бива,

[1816] За Маргиту Дебељак, која је од 1934. до 191. у Бањој Луци водила „Студиа за ритмику и пластичне игре" говорило се да је у Берлину усавршила балет и ритмику, те да је била веома лијепа. О раду њеног студија, односно плесне школе, опширно су писале *ВН*, 18. и 28. мај 1939, стр. 3. и 2; Р. Колунџија, *Ноте сјећања..*, стр. 21; *Бањалучки илегалац..*, стр. 231; Р. Колунџија, *Године с пјесмом...*, стр. 104.

[1817] Руски соко имао је разлога да се јавно захвали свим организацијама и појединцима који су подржали и посјетили ову забаву, истичући још једном да приход иде за „провођење културних и хуманих циљева" овог агилног друштва. *ВН*, 4. децембар 1938, стр. 3; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 42.

[1818] Како су писале новине, икона „Св. Ђорђа на Зеленку, са копљем у чељустима аждаје" висила је на зиду чекала освећење. Руски соколи су управо тог свеца узели за свог покровитеља. Послије молитве коју су обављали руски свештеници а уз присуство неколицине српских отаца, старјешина Сокола капетан Михаил Чирко отпочео је са заклетвом. На крају је саопштио да се одликују два пријатеља Руског сокола: Давид Павилишин одликује се почасном дипломом друштва „ради свестраног заузимања за соколство" а Босиљка Милић „због рада око вежбања сокола". Обоје су се срдачно захвалили и „пожњели бурне аплаузе". *ВН*, 31. март 1939, стр. 2; З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 42–43.

[1819] И „вечерња приредба била је лепо аранжирана". Програм је био „занимљив и разноврстан", а свирао је џез оркестар Кучере. Приређена је и лутрија „са лепим згодицима", уз бифе „са вотком и разним руским специјалитетима". *ВН*, 3. и 10. јануар 1940, стр. 2.

претходном руководству „дата је разрешница”, а изабрано је ново, на чијем челу је остао капетан Чирко.[1820]

Руски скаути. Руски скаути су дјеловали као подружница или секција шире организације, али су као и руски соколи, уско сарађивали са организацијама бањалучких скаута и планинки. Јануара 1940. године, дакле, петнаестак мјесеци пред рат у Југославији, основан је одред руских скауткиња „Различак”. Одред је формиран под надзором Растислава Полчанинова а за руководиоца је постављена Тања Балабанова, матурант Државне трговачке академије.[1821]

9.4. Украјинска друштва[1822]

Украјинска заједница у Бањој Луци настала је у доба аустроугарске власти. Тада се у град населило око 400 колониста, по правилу гркокатолика, односно, унијата. Народ их је често називао Галицијанима, по области са оне стране Карпата, одакле су многи и дошли. Осим у граду, живјели су селима Јаблан, Ивањска, Буковица и Гламочани. Они су 1917. у Бањој Луци основали црквену жупу која је бројала око 700 вјерника. Гркокатоличку службу

[1820] За замјеника старјешине изабран је мајор Всеволод Лавров, за секретара Кузман Перагуда, за начелника Виктор Шкурко а за начелницу Галина Хворостина; васпитач је био Борис Јаковљев, статистичар Борис Горбатов, благајник Иван Гајдук, економ Александар Космодел, љекар Јекатарина Шишлова Меркулова. У Надзорном одбору мјесто су нашли: Димитриј Јемељанов, Виталиј Рибкин, Сереј Павлов и Сереј Бељајев. Изабрани је и соколски суд части, у који су ушли: Иван Киров, Евгеније Антонијевић и Александар Тошлов. Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 282; *ВН*, 14. фебруар 1940, стр. 3.

[1821] Рад руских скаута и осталих друштава након успостављања НДХ превазилазе оквире овог рада. З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 61–62.

[1822] Украјинци су насељени у Босну и Херцеговину за аустроугарске окупације. Најбројнији су били у прњаворском, потом бањалучком срезу. Бавили су се углавном пољопривредом и важили за добре, напредне домаћине: „одгајају лепу стоку, биране кокошке и свиње пробраних пасмина”. Амбари су им пуни, а у дворишту „чопор кокошака и гусака”. Тридесетих година за њих се говорило да сви користе искључиво гвоздене плугове и „најмодерније пољопривредно оруђе”. Били су веома побожни, а по вјери су углавном унијати, али је било и понешто православаца и римокатолика, а заједнички славе само црквену славу. Важили су, такође, за добре штедише, имали су уредне и чисте куће, по правилу окречене у бијело. За украјинска друштва, посебно за читаонице, сматрало се да су „међу најразвијенијим установама ове врсте у Босни и Херцеговини” и веома често су се налазиле и у малим мјестима гдје живе припадници ове мањине. *ВН*, 26. септембар 1935, стр. 2; Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo...*, str. 207.

обављала су два свештеника – Алексије Бајзук, од 1917. до 1926. Након двије године без свештеника, долазе Фране Латковић и др Мирко Бојић.[1823]

Просвита. Прво друштво ове заједнице у Бањој Луци је Украјинско културно друштво „Просвјета" или „Просвита", настало 9. априла 1934, поводом сто двадесет година рођења чувеног украјинског пјесника и сликара Тараса Шевченка. Друштво је основано „с циљем културног и просветног деловања међу својим члановима". Најављено је да Друштво још тог љета намјерава да „организује свој аматерски кружок" који ће припремити неколико одабраних украјинских комада, а у корист своје читаонице.[1824]

Украјинска матица. У недјељу, 13. октобра 1935. у Чиновничкој мензи одржана је оснивачка скупштина Украјинке матице, која ће дјеловати на простору Врбаске бановине. Унутар тог друштва формирана са са три одјељења: културно-просвјетно, привредно и потпорно. За предсједника је изабран Никола Чаус.[1825] Амбиција ове матице била је да се изгради украјински дом са интернатом. Тај објекат служио би средњошколцима који у Бањој Луци уче гимназију или разне занате, а потичу из украјинске заједнице у граду или колонија у широј околини. Прилози за изградњу овог дома су сакупљани, али он никада неће бити изграђен. Као и сродне организације других националних мањина, и Украјинска матица се укључила у културно-забавни живот заједнице, те је основала своју читаоницу[1826] и хор који је наступао на њеним манифестацијама пјевајући често пјесме Тараса Шевченка.[1827]

Децембра 1935. одржана је „пленарна седница" Украјинске матице у Бањој Луци на којој је поновљено да Друштво планира подићи свој дом, који ће понијети име по покојном краљу Александру, а идеја је „никла у марљивим земљорадницима, украјинским досељеницима"

[1823] Jurica Šalić, *Hod po vjeri. Banja Luka i okolica*, Banja Luka, 1991, str. 189; *Banja Luka* (monografija), str. 108.
[1824] Послије скупштине, у сали грко-католичке цркве одржана је велика академија у славу Тараса Шевченка. *ВН*, 17. април 1934, стр. 4.
[1825] За секретара изабран је Никола Кахам, а за благајника Леон Облешчук. *ВН*, 16. октобар 1935, стр. 2; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 282; *Banja Luka* (monografija), str. 108.
[1826] Налазила се у Улици краља Александра број 77.
[1827] Скупштине Матице украјинске држане су у просторијама њене читаонице. *ВН*, 21. децембар 1935, стр. 3.

одмах након атентата на југословенског монарха. Планирано је, како смо рекли, да у том здању буде средњошколски интернат Матице украјинске.[1828]

Матица украјинска и њен хор су марта 1936, опет у част Тараса Шевченка, приредили „вече са песмом и декламацијама". Након програма услиједила је забава, па су чланови Матице и њихови гости уживали у „мелодијама украјинских песама", а гости који нису никада чули украјински језик изјавили су да су скоро сваку пјесму у извођењу „браће Украјинаца сродних нам по песми и славјанској идеји", без проблема разумјели. Крајем те године, Украјинска матица је најавила скупштину у својој читаоници на Булевару краља Александра 77. На дневном реду био је извјештај о раду за текућу годину и избор новог руководства.[1829]

Почетком октобра 1937. у *Врбаским новинама* на више од пола странице изашао је чланак под насловом „Политичка активност Украјинаца Врбаске бановине", који је потписао Мирон Теодорович.[1830] Два мјесеца касније, Матицу украјинску задесила је велика туга, јер је несрећним случајем на радном мјесту погинуо њен предсједник Никола Чауш, иначе градски вртлар још од 1912. Сахрањен је на римокатоличком гробљу уз пратњу ватрогасне музике, а од покојника су се у име Матице опростили Иван Бондаренко и Иван Будз.[1831] Половином фебруара 1938. одржана је нова скупштина Матице украјинске. Из поднесених извјештаја могло се закључити да је Друштво имало скромне резултате: за три године од оснивања организована су три предавања и два концерта. Послије смрти предсједника Друштва, ваљало је изабати нову управу. За новог предсједника изабран је 46-годишњи

[1828] Украјински дом би требао, када се изгради, бити и „примеран грађевински објекат града Бање Луке. *ВН*, 21. децембар 1935, стр. 3.

[1829] *ВН*, 25. новембар и 3. новембар 1936, стр. 3 и 2.

[1830] Ријеч је о дневнополитичким памфлету владајуће политике, прије свега присталица Стојадиновића кроз који пробија званична политика југословенства, и патетично подсјећање на свесловенску слогу и солидарност. Аутор сматра да су Украјинци-колонисти „доскора били искоришћавани од свих политичких група на брзину и трикове". Али, ствари су се промијениле, па сада су се Украјинци окренули Милану Стојадиновићу. Најјачи „ефекат" у том заокрету имао је „поприличан број културних друштава" чија су правила власти одобриле. Због тога Украјинци „ступајући у редове Југословенске радикалне заједнице... врше своју слободну херојску дужност". *ВН*, 4. октобар и 3. новембар 1936, стр. 3 и 2.

[1831] Неколико дана касније, Чаушова удовица Казимира јавно се захвалила свима који су помогли у невољи, и додала: „са дна душе захваљујем друштву 'Украјинска матица', свима њеним члановима, који мога драгог покојника као свога првог предсједника оплакаше и на својим рукама у гроб положише." *ВН*, 15. децембар 1937, стр. 3.

официр Иван Бондаренко, а попуњена су и оба одбора.[1832] Матица украјинска је на рачуну имала свега 10.500 динара, од чега је 10.200 динара прикупио један члан – кројач Стефан Хрицај. Без обзира на ту скромну уштеђевину, Матица није одустајала од идеје подизања свога дома.[1833]

У недјељу 6. августа 1939, Матица украјинска је у Емиловој пивници организовала прославу 950 година од „крштења Украјине по кнезу св. Владимиру.[1834] То је уједно и посљедња информација о раду овог друштва до избијања новог свјетског рата.

9.5. Словеначка друштва[1835]

Триглав. У доба југословенске краљевине бањалучки Словенци су основали неколико друштава, међу којима је најпознатије Словеначко друштво „Триглав"[1836] из 1923. Оснивач и предсједник друштва био је Антун Штрекељ, посједник у Слатини. Формирано је са циљем његовања сјећања на словеначку културу и, посебно, музику. Као и остала друштва, и ово је имало редовне чланове у више категорија, као и почасне чланове. Чланарина је при уласку у Друштво била 10 динара а касније 5 динара за сваки мјесец. Друштво је имало своје просторије у старој босанској кући на мјесту будућег хотела Палас, гдје су Словенци добили дозволу за отварање гостионице. То друштво је почетком октобра 1930. одржало

[1832] Остали чланови Управног одбора били су: Митар Холод, Леон Облешчук, Јосиф Кузинка, Михајло Черепан, Михаило Сабадаш и Михаило Шевчук; у Надзорни одбор изабрани су: Тодор Токерек, Димитрије Сабјек и Григорије Ходиљ. *ВН*, 13. фебруар 1938, стр. 5; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 118; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 283.

[1833] Занимљиво је да *Врбаске новине* на крају чланка о овој скупштини додају да новоизабрани предсједник Матице украјинске „није наш држављанин", да са скупштине нису упућивани „никакови уобичајени поздрави", а није ни „утврђен делатни правац друштва за наступајући период". Ове опаске, свакако, нису биле случајне ни безазлене. *ВН*, 16. фебруар 1938, стр. 2.

[1834] Најављено је да ће у прослави учествовати и мјешовити украјински хор из села Каменице. *ВН*, 6. август 1939, стр. 2.

[1835] Словенци су насељени у околини Бање Луке за аустроугарског периода, али су се касно почели културно организовати. У међувремену, бјежећи од Мусолинија и италијанског фашизма, нови Словенци су се обрели у Југославији, а неки од њих из словеначког приморја населили су се у Бању Луку или ближу околину. Тако су се породице Адамич, Силвестер или Принц обрели у Слатини, а Мелчник у граду. Најпознатији Бањалучанин словеначког поријекла биће Руди Чајавец. АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, Сјећања на раднички покрет у Бањој Луци између два рата, стр. 24; Vera Papež Adamič, *Od predaka do potomaka. Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008, Od prednikov do potomcev. Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008, Banja Luka*, 2009, стр. 7–17.

[1836] Име друштва на словеначком језику било је: Slovensko pevsko in izobraževalno društvo „Triglav". АРСБЛ, 22, Правила, 23. фебруар 1929.

ванредну скупштину на којој је формиран Хор, на чијем челу је, такође, био Антун Штрекељ.[1837]

Културно друштво „Истра”. Негдје послије 1928. основано је и Културно друштво „Истра”, које је имало сједиште у Бањој Луци, а огранке у Драгочају и Слатини. При том друштву је, као својеврсна секција дјеловало културно-умјетничко друштво „Соча”, са хором, драмском и тамбурашком секцијом.[1838] Словенци су у „Истри” његовали успомену на 13. јул када је у Трсту 1920. године запаљен Народни дом „Балкан” и отпочео погром Словенаца од стране италијанских националиста. Насиље ће се проширити на већи дио Истре, а неки Словенци ће спас, ето, наћи у Бањој Луци и околини. На тај дан 1935. Словенци у Слатини су заједно са Народном одбраном палили ватру и обиљежавали овај тужни догађај.[1839]

Половином јуна 1936. у дворани Соколског дома одржана је скупштина „емигрантског” Културно просвјетног друштва „Истра”. Скупу је присуствовало преко 150 чланова, а руководио је предсједник Друштва Антон Шкрекељ. У извјештају о раду, Штрекељ је казао да је „Истра” у Бањој Луци „радила много за своје чланове, потпомажући их материјално и морално.... Даване су потпоре истарским избеглицама, издавана су им бесплатно уверења и вршена су и бесплатна саветовања”. Секретар Друштва био је Антон Мочинић, а судећи по извјештају благајника Ивана Буцика, приход Друштва био је око 8.000 динара, око двије хиљаде динара је дато као помоћ а три хиљаде динара је издвојено „за набавку тамбурашких инструмената за збор Истрана у Слатини”, гдје је дјеловао и хор. На скупштини је изабрана и нова управа, на чијем челу је опет био Антон Штрекељ.[1840]

[1837] У гостионици су радили Станко и Розалија Вржин. Када је грађен споменути хотел, Словенци су преселили у другу кућу у близини и наставили са радом. V. Parež Adamič, *Od predaka do potomaka..*, стр. 84; АРСБЛ, 22, Pravila, 23. фебруар 1929; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 106–108, 110, 280–281.

[1838] И на челу овог друштва био је споменути Штрекељ. Владимир Блаха, *Чеси. Од Закарпатја преко Чешке до Бањалуке*, Бања Лука, 2012, стр. 179; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 280–281.

[1839] Два мјесеца касније Истра је у Слатини, заједно са Народном одбраном, славила рођендан краља Петра II Карађорђевића. *Борба, 14. јул 1945, стр. 3; ВН*, 16. јул, 2. август и 8. септембар 1935, стр. 2.

[1840] За потпредсједника је изабран др Томо Толаци; за секретара Надан Шепић; за замјеника предсједника??? Атнон Мочинић; за благајника Анте Марот; пословођа Ћирил Буковић; за чланове Одбора: Мрмоља, Иван Буцик, Мохоровчић и Мрак. У Надзорни одбор изабрани су: Јосип Јакин, Шавле Франц и Б. Ангел. *ВН,* 8. септембар 1935, стр. 2 и 17. јун 1936, стр. 2.

Слатинска секција Друштва приредила је 15. августа 1936. забаву пред тамошњим бановинским хотелом. На програму су била пјевања мушког и мјешовитог хора, „шала у једном чину, куплети, шаљива томбола, коријандоли, шаљива пошта и игранка до зоре”.[1841]

Забиљежено је да је у Бањој Луци од 1932. до 1935, а онда поново 1938. радила Словеначка народна кухиња, а ускоро и куглана, те просторије за плес, гдје су, осим Словенаца, долазили и остали грађани.[1842]

[1841] Како су јављале новине, улазница је била „добровољни прилог” *ВН*, 15. август 1936. стр. 2.
[1842] V. Papež Adamič, *Od predaka do potomaka..*, стр. 26, 88–89.

10. ПРЕОСТАЛА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

10.1. Добровољно ватрогасно друштво [1843]

Добровољна ватрогасна чета у Бањој Луци обновљена је 1921. и то заузимањем Хамдије Афгана, који је и касније, као градоначелник, помагао рад бањалучких ватрогасаца. Велике заслуге имаће и Хасан Хаџиефендић. Он је у Бању Луку дошао из Тузле, гдје је годинама био на челу ватрогасаца. Наиме, Хаџиефендић се одмах по доласку у Бању Луку, гдје је „намештен" као општински чиновник, дао на обнову рада бањалучких ватрогасаца, те је остао запамћен као вишегодишњи заповједник чете и функционер у Ватрогасној заједници.[1844]

Предсједник Друштва био је Вукосав Груберовић, заповједник чете био је, како рекосмо, Хаџиефендић, а благајник Димитријевић. Друштво је након годину дана рада имало 130 чланова, од чега шест добротвора, шеснаест „утемељача", 34 „подупирача првог реда" и 74 „подупирача другог реда".[1845] Током исте године одржана је и ванредна скупштина на којој су у Надзорни одбор изабрани Јосип Серавиа, Ибрахим Џафић и Матија Харазин. Приређене су двије забаве: једна у Шипсовој башти а друга, „зимска", у хотелу Босна. Обје су „неочекивано успеле". Истовремено, општина је тих година буџету издвајала по 20.000 динара за набавку ватрогасних кола, ватрогасних справа и одијела, те још 24.000 за остале „потрепштине", као и додатних 15.000 динара за повећање хидранта. [1846]

[1843] Прва добровољна ватрогасна друштва у Босни и Херцеговини основана су недуго по аустроугарској окупацији. Циљ им је био „социјалан и хуман", тј. помоћи ближњем у невољи и несрећи, а уједно заштита имовине. Како је забиљежио познати хроничар Стојан Бијелић, и сам један од најистакнутијих бањалучких ватрогасаца, прво добровољно ватрогасно друштво у Бањој Луци основано је још 1880, а на његовом челу налазио се трговац и месар Лазар Поповић. Петнаест година касније, на челу чете се нашао Хасан-ефендија Хаџиефендић. Осим њега, чета је имала два ројника и тринаест извршујућих чланова. Ђ. Пејановић, *Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини...* стр. 53; Стојан Бијелић, *Казивања паметара о прошлости Бање Луке и Крајине*, Бања Лука, 1996, стр. 331–332.

[1844] АРСБЛ, ВЖВО, ДИЛ, 165, 1–199; *ВН*, 3. март 1934, стр. 2; 17. новембар 1939, стр. 2.

[1845] Приходи као и расходи 1923. били су нешто преко 40 хиљада динара. АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

[1846] За „извршујуће чланове" приређен је теферич на Врбасу за шта је издвојено 4.000 динара. Обиљежено је и 25 година рада заповједника Хасана Хаџиефендића, који је одлуком скупштине награђен са 3.000 динара. АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

Занимљиво је да је Друштво слало „брзојав” поводом покушаја атентата на Николу Пашића, за шта је добило куртоазни одговор, а послало је и честитку поводом крштења насљедника престола Петра II Карађорђевића. Ватрогасна чета је те 1923. због пожара „иступила” 26 пута а на разним прославама и сахранама 23 пута.[1847]

Трећа редовна годишња скупштина бањалучког Ватрогасног друштва одржана је 16. марта 1924. у дворани колодворске рестаурације. У односу на претходну годину, број чланова повећао се за чак 55% и сада их је било 202. Током године измијењена су Правила, што је одобрио Велики жупан. Предсједник Друштва, Груберовић, није био задовољан ефикасношћу дојаве пожара, па је предложио да се изради „нацрт целога града” и да се уз помоћ локалних власти направи систем јављања и поставе сирене које ће „најављивати пожртвованим ватрогасцима настали пожар”. Поврх тога, „на иницијативу виших власти”, односно, Покрајинске управе у Сарајеву, која је тражила да се у областима гдје има пет или више добровољних ватрогасних друштава, поради на стварању савеза, одбор ватрогасног друштва је у сарадњи са Великим жупаном покренуо оснивање „Савеза добровољних ватрогасних друштава Врбаске Жупаније”; у том тренутку било их је шест – Бања Лука, Тешањ, Приједор, Босански Брод, Босански Нови и Дервента. Договорено је да се сазове „савезна скупштина”. Предсједник Друштва је „због преобтерећености” нудио да напусти то мјесто, али је његова оставка једногласно одбијена, па се Груберовић захвалио и поново примио дужност.[1848]

Једне бањалучке новине најављују да ће Добровољно ватрогасно друштво одржати своју забаву у хотелу Босна 16. фебруара 1924, те се умољавају остала друштва да то вече не организују своје забаве, а грађанство да потпомогне ово друштво.[1849] Идућег мјесеца Добровољно ватрогасно друштво организовало је своју редовну скупштину у сали Жељезничке рестаурације. За предсједника Друштва још једном је потврђен Вукосав Груберовић.[1850]

[1847] АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

[1848] Груберовић је апеловао на чланство да се „пропагирају добровољно ватрогасно друштво као хуманитарно друштво” и то нарочито „међу женским сполом, да што више допринесу пригодом ватрогасних забава”. АРСБЛ, 24, 1–24.

[1849] *Отаџбина*, 19. јануар и 9. фебруар 1924, стр. 3.

[1850] За потпредсједнике Хасанбег Имамовић и Ладислав Волф; за тајника је изабран Фрањо Кобал, а за благајника Бранко Димитријевић. У Надзорни одбор су изабрани: Јосип Серавиа, Ристо Томић и Матија

Пета скупштина Добровољног ватрогасног друштва одржана је фебруара 1927. у хотелу Босна. Како је то често био случај, на скупштину није дошао довољан број делегата, па је, како су то Правила предвиђала, након сат времена отпочео рад скупштине. Бањалучки ватрогасци су у претходној, 1926. години, интервенисали 19 пута, имали су 14 вјежби и предавања, а 22 пута су „иступили" при свечаностима. Предсједник је и даље Вукосав Груберовић.[1851]

Марко Ливњаковић апеловао је на одбор да од власти што прије тражи неопходну ватрогасну опрему и сугерисао да то буде „путем надлежних власти од репарација". Приходи као и расходи били су нешто преко 60 хиљада динара. Чланство је у односу на претходну скупштину опало 12% или за 32 члана. Број самих ватрогасаца пао је са 30 на 22. Груберовић је узрок томе видио у незапослености, јер су многи ватрогасци напуштали Бању Луку одлазећи за послом, а налазио је да је на неке дјеловао и „слаб одзив грађанства приликом ватрогасних забава". У питање је доведен чак и опстанак Друштва, али Управни одбор „није жалио труда само да друштво одржи". Ипак је прошла цијела година, а најављивана ватрогасна сирена није набављена. Недостајало је новца. Осим тога, такве сирене су искале посебне торњеве, чија би изградња била додатни трошак, па се од набавке одустало.[1852] Друштво је претходне године одржало једну љетну и једну зимску забаву, али је посјећеност била веома слаба. Та незаинтересованост грађана за ватрогасце, изазвала је огорчење у управи Друштва, те су се чуле најаве да ће се таквим односом распустити добровољно ватрогаство, а Градска општина ће морати уводити плаћене ватрогасце.[1853]

Осипање чланова и одлазак ватрогасаца, понукало је управу Добровољног ватрогасног друштва да нешто чини. Дошло се до „закључка, да не преостаје ништа друго него да се устроји ватрогасна глазба". Рачунало се да би се тиме „привукла омладина у ватрогаство и дало чети новог полета и пробудило свијест за ватрогаством". Бивши војни капелник Антон

Харазин. За заповједника чете изабран је Хасан Хаџиефендић, а за подзаповједника Антон Шипс. АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24; *Отаџбина*, 7. март 1925, стр. 3.

[1851] За благајника је изабран Рудолф Цисарж, а у управу Друштва: Мухамед Цвејо, Душан Угреновић, Марко Јурић, Мато Скоруп, Мујага Казаз, Фрањо Кабал (тајник) и Лука Матијевић, а као замјеници Милан Радочаји Филип Хофман. Од „извршујућих чланова" изабрани су: Хасан хаџиефендић, Антон Шипс, Антон Аман, Антон Кидл, Иван Вавгошић, Матија Харазим, Антон Вихарек, Јосип Тушнеку. У Надзорни одбор изабрани су Танасија Куљић, Јаков Пољокан и Аврам Леви. АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

[1852] Потом је ангажован стручњак из загребачког Сименса, који је предложио јефтинији систем „увођењем помоћних индуктора", тј. електричних звона у станове „извршујућих чланова". АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

[1853] АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

Вихерек, „друштвени надтрубљач", добровољно се јавио да подучава музичаре и подигне оркестар. Пошто Друштво није имало инструменте, нека су позајмљена од сокола, па се почело са обуком. Ускоро је у оркестру било двадесетак музичара, али су и даље мањкали добри инструменти.[1854]

Увођење музике одмах се одразило и на број чланова ватрогасне чете, па је он порастао за трећину, што је цијелом Друштву дало полет а предсједнику прилику да се захвали Вихереку и подијели задовољство.[1855]

Када је основана, Врбаска бановина бројала је свега пет ватрогасних друштава. Поређења ради, Дравска је имала чак 900 а Савска око 400. Стање је било много боље прије Великог рата. Раније ватрогасне справе сада су запуштене или се користе за полијевање улица и тргова. „Мјесто да се пригрлимо за племениту ватрогасну идеју и да се сврстамо у редове чувара живота и иметка својих суграђана ми смо се бацили у вртлог прљаве политике", писао је један ватрогасац 1929, не кријући задовољство увођењем диктатуре. Напротив, овај заповједник ватрогасне чете је у политици чврсте руке видио шансу да се грађани ухвате посла, а међу приоритетима „не би смјело ватрогасно питање доћи на посљедње мјесто".[1856]

Дана 10. маја 1933. у вијећници Градске општине одржана је редовна годишња скупштина градског Добровољног ватрогасног друштва. Скупштину је водио Фрањо Кобал, предсједник Друштва. У извјештају о раду је речено да Друштво има око 400 чланова, од чега 14 добротвора. У граду је протекле године било 40 пожара а при сваком од њих интервенисала је ватрогасна чета. Плех-музика ватрогасне чете са 18 музичара наступала је претходне године 15 пута. Стање благајне било је задовољавајуће. Кобал је извијестио присутне да су „у циљу дојаве пожара и алармирања ватрогасаца" по неким дијеловима града постављена „електрична алармна звонца". Осим тога, предложио је да се у наредном

[1854] АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

[1855] У духу добре енергије, одлуком Управног одбора, за непрекидно петогодишње дјеловање у Друштву, златном врпцом су одликовани: Антон Шипс, Аман, Киндл, Ваупотић, Вихерек, Говедар, Харазин, Гргин, Субашић, Ђузел, Ћосић и Ковачевић. АРСБЛ, ВЖВО, 24, 1–24.

[1856] По инерцији из раније државе, све до стварања бановина 1929. дјеловао је Савез ватрогасних друштава и чета за Босну и Херцеговину, који ће бити ликвидиран тек октобра 1930. Улогу овог савеза преузеће бановинске ватрогасне заједнице Дринске и Врбаске бановине. *Нова штампа*, 19. октобар 1930, стр. 2.

периоду издвоји око 100.000 динара и набави ватрогасно возило, тзв, „штрцаљка”, што је скупштина усвојила. Изабрано је и ново-старо руководство, са Кобалом на челу.[1857]

Дана 12. новембра 1933. у цијелој бановини су одржане ванредне скупштине добровољних ватрогасних чета по налогу Министарства за физичко васпитање. Тада је „спроведена реорганизација и то према одредбама новог Закона о организацији ватрогаства” у Краљевини Југославији. Престала су да важе дотадашња правила а изабрана су и нова руководства. Свакако, и бањалучко ватрогасно друштво одржало је у градској вијећници скупштину. На њој су биле многе званице, од представника бана до Стојана Бијелића, старјешине Ватрогасне заједнице. Скупштина је изабрала ново руководство бањалучког друштва, на чијем челу се поново нашао Фрањо Кобал.[1858] На крају је уприличена парада са музиком ка ватрогасном дому, гдје је положена заклетва, а потом је предсједник Кобал „пожртвованим ватрогасцима” уручио сребрне, а „ревностним ватрогасцима” бронзане медаље.[1859]

Нови закон, међутим, није било лако спровести на терену. Било је много грешака, па је јануара 1934. Стојан Бијелић, старјешина бановинских ватрогасаца и члан Главног одбора ватрогасаца Југославије, преко *Врбаских новина* упозоравао све општине у Бановини да се „при оснивању својих ватрогасних чета обраћају само на ову Ватрогасну заједницу Врбаске бановине”, а она ће им „вазда и са највећом приправности изаћи у сусрет”.[1860] Свјесни неопходности добре информисаности чланства, а слично соколима, у Ватрогасној заједници су рјешење нашли у *Врбаским новинама*. Тај лист је редовно доносио вијести и извјештаје

[1857] За секретара је изабран Петар Бењац, за благајника Еуген Вандерер, а за заповједника Антон Шипе. *ВН*, 12. мај 1933, стр. 8.

[1858] За секретара је изабран Петар Бањац, за благајника Еуген Бандара, за заповједника Антун Шипс, за замјеника заповједника Иван Ваупотић, а у одбор још и: Иван Тушински, Иван Чизмић, Мато Ћосић; у Надзорни одбор су изабрани: Антон Киндл, Антон Аман, Матија Харазин, Август Кирхер и Јуда Монтијас. Према закону, у Управни одбор ушли су и изасланици војске и полиције, Душан Симић. *ВН*, 15. новембар 1933, стр. 3.

[1859] Сребрну медаљу добили су: Петар Бањац, Иван Ваупотић, Бранко Топоћ, Хенрих Шислер, Антон Аман, Аугуст Кирхер и Матија Харазин; бронзану су добили: Јуда Монтијас, Иван Чизмић, Ибрахим Мешчић, Леополд Пласкић, Фрањо Вукосић, Мухарем Мушић, Владо Бобић, Фердо Клих, Јово Црномарковић, Мустафа Шехуновић, Суљо Чорбић и Митар Живковић. *ВН*, 15. новембар 1933, стр. 3.

[1860] Иако је већ био у пензији, Бијелић се засигурно обрадовао, када је почетком 1934. Министарство просвјете одобрило да се сви наставници који су чланови управа ватрогасних друштава могу удаљити из мјеста службовања „ради одласка на седнице одбора за време док нема наставе”, уз обавезу да се јаве управи своје школе. *ВН*, 25. и 28. јануар и 21. фебруар 1934.

о раду ватрогасаца, па су ватрогасци одлучили да сарадњу и озваниче најавом да ће преко тих новина убудуће давати своја важнија упутства и расписе.[1861]

Када је ријеч о ватрогасцима у југословенској краљевини, половином тридесетих година, слично као и у соколима, долази до својеврсне милитаризације ватрогасаца, боље речено њихове улоге. Наиме, ватрогасци добијају главну ролу у „пасивној одбрани и то заштити земље из ваздуха". Међутим, у пракси је то било знатно другачије. Ватрогасне јединице кубуриле су са недостатком основних потрепштина, а о набавци специјалних апарата и о додатној обуци често није било ни говора.[1862]

Марта 1934. бањалучки ватрогасци имали су посебног разлога за славље. Наиме, ватрогасна чета је напокон добила „моторну штрцаљку за гашење пожара". Ова справа могла је својих 400 литара воде да избаци за свега минут и по и то на висину до 35 метара, што је у оно доба било равно чуду.[1863] Фебруара 1935. одржана је редовна скупштина Добровољне ватрогасне чете. Уз представнике власти и старјешину Ватрогасне заједнице Стојана Бијелића, Скупштину је отворио Фрањо Кобал. Др Димитријевић је одржао „врло патриотски комеморативни говор" у част блаженопочившег краља Александра. Затим су „приређене овације Њ. Вел. Краљу Петру II". Чета је тада имала око 300 чланова, што је знатан пад у односу на раније године; током претходне године одржала је преко сто вјежби и 24 јавна наступа. Оркестар је бројао 22 члана. Набављен је и споменути аутомобил са моторном штрцаљком који је коштао скоро 77 хиљада динара. Током године било је само пет мањих пожара и педесетак паљења димњака. На четири дијела града постављени су „електрични уређаји за брзу дојаву пожара".[1864]

Почетком априла 1935. одржан је састанак управе бањалучке ватрогасне чете, која од прије неколико година, а нарочито од ступања новог Закона о ватрогаству, доживљава полет: набављене су „модерне справе", а повећан је и број ватрогасаца, „који своју доста велику и

[1861] Ватрогасна заједница својим члановима препоручила да се претплате на *Врбаске новине*. *ВН*, 16. јануар 1936, стр. 2.

[1862] N. Žutić, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi..*, str. 77.

[1863] Била је, свакако, намијењена и за гашење пожара на високим грађевинама а, како су забиљежили бањалучки хроничари, у доба љетних жега је коришћена и за расхлађивање грађана и прскање прашњавих улица. *ВН*, 6. март 1934, стр. 4.

[1864] Неколико дана касније и Ватрогасна заједница одржала је годишњу скупштину, на којој је Стојан Бијелић предао диплому и златне медаље Тихомиру Димитријевићу, представнику Банске управе у Заједници, и Ивану Ваупотићу, члану Средишњег одбора. *ВН*, 12, 19. и 24. фебруар 1935, стр. 2 и 3.

са опасношћу скопчану дужност врше потпуно бесплатно". Освојена је и повећа сума новца за набавку маски за дим и ручни рефлектор, што се при једном недавном пожару показало неопходно.[1865]

Петнаести јули, дан када је усвојен Закон о организацији ватрогаства у Краљевини Југославији, узет је као Дан ватрогасаца, па су 1935. бањалучки ватрогасци одлучили да тај празник прославе „што свечаније" и да град „не изостане ништа иза прослава овога дана у Београду, Загребу...". Пошто је тај датум био радни дан, прослава је помјерена на недјељу, 21. августа. Данима прије тога најављиване су велике свечаности. Бањалучка добровољачка чета носила је терет припрема ове прославе и ватрогасне вјежбе, која је требала „зорно упознати" грађане о значају ватрогаства. Ваља напоменути да је Бања Лука, осим те јединице, имала и индустријску чету Парне пилане и ватрогасну чету ложионице државне жељезнице. Прослава је почела у „десет и по часова" и то „заглушним и дугим трубљањем сирена са свих индустријских предузећа. Наиме, сирене са Фабрике дувана, Пилане и из Рудника Лауш, најавиле су фингирани пожар у центру града, на Кастловом ћошку. Јединице су на тај знак јурнуле, а велику колону предводиле су моторне штрцаљке. Ватрогасци су „на лице мећали маске противу плина", други су испод прозора „горућих кућа" размотавали „велике избавнице и ускочнице", а неколико ватрогасаца је „за трен ока" било у „импрегнираним азбестним оделима". Ускоро су се „танки, али јаки млазеви високо дизали у и вис" и падали на кровове кућа. Све то координирао је Антон Шипс трубним сигналима а обилазио је и биљежио ватрогасни инспектор Бранко Фабић. Након вјежбе, ватрогасци су, „топло и од срца" награђени громогласним аплаузом, продефиловали испред представника бановинске, општинске и војне власти. Истовремено, ватрогасна музика дриловала и музицирала је улицама Бање Луке.[1866]

И дванаести рођендан младог југословенског монарха, 6. септембра 1935. у Бањој Луци претворио се у велику манифестацију националног духа, југословенства и народне слоге

[1865] За љето те године најављена је велика прослава 50 година постојања, а за ту прилику речено је да ће бити позвани ватрогасци из цијеле земље. *ВН*, 2. април 1935, стр. 2.

[1866] Услиједила је поподневна забава са „шаљивим програмом и игранком" у башти код Шипса. Кафана је била окићена југословенским заставама, „раскошно освјетљења и илуминирана". Музика је свирала „народне популарне комаде и друге шлагере". У забавном програму приређени су „амерички шаљиви затвор", „пецање рибе", „шаљива пошта" итд. Гости су уживали уз „чашицу хладне и фришке пиве или шприцера" и, како су писале новине, „на чистом зраку и међу јеликама и оморикама" провели неколико сати. *ВН,* 11, 16, 17, 18, 21. и 23. јул 1935, стр. 2, 3 и 1.

њених поданика. У „величанствену прославу” 7. септембра, поред војске, вјерских заједница и свих нивоа власти, укључили су се и бањалучки ватрогасци. У дефилеу иза војске, „у парадном маршу, промарширали су одушевљено и дисциплиновано наши ватрогасци са својим заповедником г. Антоном Шипсом”, а све вријеме музика је свирала парадни марш”.[1867]

Средином јануара 1936. у годишњу инспекцију ватрогасних чета у Бању Луку дошао је Бранко Фабић, ватрогасни инспектор Врбаске ватрогасне заједнице. Овај ревносни ватрогасац из Дубице је сваке године четрдесет дана обилазио ватрогасне чете у Бановини. Након тридесетак мјеста по Крајини, на ред је сада дошла и Бања Лука. Фабић је био задовољан четама које „располажу са добрим и младим силама, које су у одбрани туђе имовине спремне да жртвују свој живот”.[1868]

Крајем наредног мјесеца у вијећници Градске општине одржана је годишња скупштина ватрогасне чете. Засједањем је руководио предсједник Друштва Фрањо Кобал. Организатори су послали преко 200 позивница, али су се одазвали свега три грађана! И чланство је од прошле скупштине опало за скоро трећину. Прошле, 1935. године, регистрована су 44 пожара, од чега 37 димњака и 7 осталих, већих а укупна штета била је око 25.000 динара. Истовремено, ватрогасни оркестар имао је 30 наступа на јавним приредбама у граду.[1869]

Десетог дана маја 1936. у гостиони код Шипса организована је ватрогасна забава. Тим поводом новине су објавиле веома занимљив, помало патетичан чланак под насловом „Зашто”. У њему се анонимни аутор осврће на рад разних културних, социјалних и хуманих друштава у Бањој Луци, истичући како „има, међутим, једно друштво које се по својој сврси, по свом друштвеном идеализму издиже изнад свих друштава и свих установа културно-социјалног карактера”. Његови чланови су „вечно будни и вечно спремни да прискоче у помоћ својим суграђанима... рискирајући, често, врло често, своје голе животе

[1867] Била је то једна од највећих прослава у међуратној Бањој Луци. *ВН*, 8. септембар 1935, стр. 2.

[1868] Истовремено, а поводом рођендана „високог покровитеља ватрогаства”, принца Томислава, организована је прва велика забава бањалучких ватрогасаца у Банском двору. Послије програма најављивана је „игранка и друге велике атракције”. *ВН*, 17. јануар 1936, стр. 3.

[1869] Кобал је био незадовољан грађанима који су и до тада „на свим приредбама ватрогасаца показали своје дезинтересовање”, иако је циљ ватрогаства чување живота и имовине свих њих . *ВН*, 23. 29. фебруар 1936, стр. 4 и 3.

и егзистенције својих породица". Ти „хероји друштвене заједнице... стварно а не лажно, не снобовски" су чланови ватрогасног друштва.[1870] Дружење ватрогасаца у Шипсовој кафани је одржано, али је забаву покварила „крвава туча Салке Тутића и Атифа Кахримановића".[1871]

И половином јула 1936. бањалучки ватрогасци организовали су „Ватрогасни дан". Прослава је почела ујутро када је оркестар ватрогасне чета продефиловао градом свирајући „традиционалну будницу", да би музицирање наставио у павиљону градског парка. У међувремену, „даме су у пратњи униформисаних ватрогасаца" продавале значке у корист Друштва. Поподне је приређена забава у башти Шипсове гостионе. Старјешина ватрогасне задјенице Стојан Бијелић, ватрогасни инспектор Бранко Фабић и предсједник чете Фрањо Кобал, те остали организатори, били су овај пут задовољни посјетом грађанства и власти, али, занимљиво, нису одзивом „трговаца и кућевласника", од којих су очекивали већу подршку. Прославу је прекинула сирена за узбуну, јер је на згради Општине избио пожар. Испоставило се „фингиран", да би се овом јавном вјежбом демонстрирала опремљеност и спретност 50-ак бањалучки ватрогасаца под заповједништвом Антона Шипса.[1872]

Августа 1936. је обзнањено да је, поводом прославе Дана ватрогаства, Ватрогасни савез Краљевине Југославије одликовао Ватрогасним крстом III степена: Стојана Бијелића, старјешину Ватрогасне заједнице Врбаске бановине, његовог првог замјеника Фрању Кобала, другог замјеника Антона Шипса, секретара Светомира Мишића, благајника Славка Вундереру, инспектора Бранка Фабића и члана потпуковника Љубишу Тодоровића.[1873]

Једанаести рођендан покровитеља југословенског ватрогаства, принца Томислава, бањалучки ватрогасци прославили су 20. јануара 1939. Те вечери оркестар ватрогасне чете је прошао улицама Бање Луке свирајући популарне маршеве. Осим тога, уприличена је

[1870] Ватрогасци су, додаје се, често деградирани, јер многи „кућевласници" их не цијене, па „са ниподаштавањем прелазе преко њихових приредби, организованих ради набавке нових и модернијих справа", не поклањајући им „ни зеру пажње". Овакво понашање представља „културни и друштвени минус" закључује страствени „ватрогасац", апелујући на суграђане да дођу у Шипсову башту на забаву бањалучких ватрогасаца. „Зар наши ватрогасци нису то заслужили", пита се на крају. *ВН*, 10. мај 1936, стр. 2.

[1871] Без обзира на све, бањалучки ватрогасци су се преко новина захваљивали посјетиоцима забаве „која је успјела изнад сваког очекивања". *ВН*, 13. и 16. мај 1936, стр. 3.

[1872] Само неколико дана касније избио је стварни пожар у великом дрвопрерађивачком предузећу Босна-боа, који је уз доста муке локализован, а онда уз помоћ Фабићевих ватрогасаца и угашен. *ВН*, 27. јул и 5 август 1936, стр. 2.

[1873] *ВН*, 16. август 1936, стр. 2.

ватрогасна бакљада, која је такође прошла кроз центар града и завршила у ватрогасном спремишту, гдје је приређено весеље.[1874]

Почетком марта 1937. бањалучки ватрогасци уприличили су скупштину у вијећници градске управе. Присуствовали су представници банске и градске влати, те Ватрогасне заједнице, као и скоро сви чланови чете. Скупштину је отворио Фрањо Кобал, а извјештаје су поднијели „функционери чете". У њима је стајало да је претходне године било 13 већих и педесетак мањих пожара. „Глазба" је имала чак 150 вјежби и 23 наступа. Ватрогасни инспектор Бранко Фабић посебно се захвалио предсједнику бањалучке општине, „реорганизатору чете", који јој је дао „просторије и огрев са светлом за сталну ватрогасну школу која ће се отворити у Бањој Луци". Та школа би се требала покренути „у најскорије време" а у њој ће се стално подучавати 50 ватрогасаца и то из цијеле државе. Школа ће бити под управом Ватрогасне заједнице Врбаске бановине а финансираће је Министарство преко Савеза ватрогасаца Краљевине Југославије. Рачунало се на субвенције свих градова. Због таквих заслуга, како је казао Фабић, Заједница је одлучила да Афгана управо на тој скупштини одликује златном медаљом. Старој управи је истекао мандат, па је бирана нова и то на три године. Развила се жива дискусија, а на челу нове управе поново се нашао Фрањо Кобал.[1875]

Фебруара 1938. новине су јављале да је Фрањо Кобал, подстарјешина Ватрогасне заједнице Врбаске бановине, од Ватрогасног савеза Краљевине Југославије добио изузетно вриједно одликовање – Крст другог реда.[1876] Крајем тог мјесеца, ватрогасна чета у Бањој Луци најавила је своју редовну годишњу скупштину. Ова чета уживала је углед код грађана, али јој то није било довољно да обезбиједи подршку власти за адекватан буџет.[1877] Скупштина је одржана у „новим друштвеним просторијама", које су дограђене у току године. Наиме,

[1874] Предсједник Друштва Фрањо Кобал одржао је свечани говор уз уобичајено клицање краљу, династији и заједничкој држави. *ВН*, 22. јануар 1939, стр. 2.

[1875] За заповједника је изабран Антон Шипс, за секретара Стјепан Ланг, за другог секретара Драгутин Томболани, за благајника Славко Вандерер, за подзаповједника Иван Ваупотић, за „оделне вође" Војо Пласикић, Владо Бабић и Антон Аман. За спремиштара је изабран Фердо Клик. У Надзорни обори изабрани су Јосип Клик и Митар Ивковић. *ВН*, 3. март 1937, стр. 2.

[1876] Такво одликовање до тада су добила још само три ватрогасна ветерана у Краљевини Југославији. *ВН*, 18. фебруар 1938, стр. 2.

[1877] Новине су писале да не би требало дозволити да се ова чета финансира приредбама и „купљењем милодара" за набавку опреме и справа. То би ваљало обезбиједити „чланским улозима и субвенцијом Градске општине". *ВН*, 27. фебруар 1928, стр. 3.

на ранијем здању подигнут је спрат са великом двораном, неколико просторија и купатилом. На то је утрошено 75.000 динара. Осим тога, купљен је коришћени аутомобил. Старјешина Ватрогасне заједнице Стојан Бијелић, изабран је за првог почасног члана чете. Претходне године ватрогасци нису имали много редовног посла, али су помагали у многим акцијама и дежурали на разним манифестацијама чак хиљаду пута. Чета је укупно имала 14 добротвора, 40 утемељача, 118 помажућих и 53 извршујућа чланова.[1878]

Бањалучка ватрогасна чета је фебруара 1939. одржала још једну редовну годишњу скупштину, под руководством Фрање Кобала. Чета је бројала 172 помажућа и 56 извршујућих чланова. Претходне године било је 11 пожара а штета је била близу 90 хиљада динара. Након жучне расправе извршено је попуњавање Управног и Надзорног одбора.[1879] Тачно годину касније, бањалучке ватрогасце изненада је посјетио министар на расположењу и старјешина Ватрогасног савеза Краљевине Југославије Франц Сној.[1880] Случајно или не, управо у то доба бањалучки ватрогасци набавили су још једну „штрцаљку".[1881]

За половину марта 1940. бањалучка добровољна ватрогасна чета заказала је годишњу скупштину у просторијама ватрогасне чете. *Врбаске новине* су на насловној страници писале како грађани и даље не помажу ватрогасце, а потврда тога је поновни слаб одзив на скупштину „на којој није уопште било грађана нити су се интересовали за рад и потребе ових добровољаца". Из извјештаја се видјело да је, „и поред слабог интересовања грађана и материјалне њихове помоћи, као и помоћи од стране позваних установа, постигнут леп успех у раду". Изабрана је и нова, односно, потврђена стара управа, са Кобалом на челу.[1882]

Почетком 1940, како је у Европи све више мирисало на рат, актуелизовано је питање сарадње ватрогасних организација и цивилне заштите, у чему је провијавало мишљење да

[1878] Скупштина је отворена уз присуство предсједника општине, али уз само два грађанина, члана-помагача, што је значило да бањалучко грађанство и даље врло мало полаже на важност ове, „може се са сигурношћу уствpдити, најхуманије организације". *ВН*, 2. март 1928, стр. 3.

[1879] За заповједника је изабран Иван Ваупотић, за подзаповједника Антон Аман, за благајника Иван Тушински, за тајника Рот а за спремиштара Бранко Пејић. *ВН*, 22. фебруар 1939, стр. 3.

[1880] Сној је у Бањој Луци боравио приватно, али је обишао и ватрогасце, као и течај који се управо одржавао. *ВН*, 2. фебруар 1940, стр. 3.

[1881] Справа је избацивала 1300 литара/минут, а могла је да гаси и помоћу пјене. *ВН*, 11. фебруар 1940, стр. 2.

[1882] За заповједника је изабран Иван Ваупотић, за подзаповједника Јосип Тушински, за тајника Јосип Рот, за благајника Јован Шаленић, за „одјељног вођу" Фердо Јосић, Јосип Чамержан, Антон Арман и спремиштар Бранко Пајић. *ВН*, 17. и 22. март 1940, стр. 2.

те двије службе треба објединити. Како је писао један загребачки лист, била је потребна „безувјетна најужа сарадња између цивилне заштите и ватрогаства”. Да ли би до ње дошло, не знамо, јер је рат прекинуо такве планове.[1883]

10.2. Друштво планинара

Друштво планинара у Бањој Луци основано је 1925. као секција Друштва планинара Босне и Херцеговине са сједиштем у Сарајеву. Судећи по Правилима Друштва планинара за Босну и Херцеговину из 1923, за то је било неопходно најмање десет чланова, а такве локалне организације називане су секцијама. Управа секције имала је: прочелника, вођу, тајника, благајника и два ревизора. О своме раду секција је требала подносити годишње извјештаје Друштву и то прије његове годишње скупштине, на које је и сама секција слала по два представника.[1884] Дана 21. марта 1926. Секција је имала редовну годишњу скупштину у кафани код Шипса. Том приликом за предсједника је изабран рачунарски савјетник Фрањо Берковић, за тајника приватна чиновница Анкица Матрак, за благајника рачунарски савјетник Иван Јесенак, а за вођу зуботехничар Вили Херман. У једном извјештају поглавара градског среза начињеном јуна 1926, читамо да је Друштво планинара имало 70 чланова, али у сличном извјештају с краја те године, поглавар градског среза бањалучког наводи да броји 100 чланова.[1885]

На самом почетку рада Друштва, интересовање грађана било је веће, али је са годинама спласнуло, па и замрло.[1886] Наредних година о раду овог друштва нема трагова. И током

[1883] AJ/71, 46, док. 812, 2. фебруар 1940, стр. 1–3.
[1884] Правила Друштва планинара у Босни и Херцеговини, Сарајево 1923, стр. 13–14.
[1885] За чланове одбора изабрани су и: финансијски директор др Ото Лауфер, судија Анто Момчиловић и Анкица Салај. За ревизоре изабрани су: др Бранко Чубриловић и финансијски савјетник Јурај Лукателo. АРСБЛ, ВЖВО, 23, Поглавару Градског среза у Бањој Луци; АРСБЛ, ВЖВО, 33, Списак удружења на подручју Великог жупана Врбаске области, 18. новембар 1926; *ВН*, 3. фебруар 1935, стр. 4.
[1886] По мишљењима неких, главни разлог опадања чланства била је „укинута повластица на жељезници”, коју су првих година имали чланови овог друштва. *ВН*, 3. фебруар 1935, стр. 4.

1934. бањалучко Планинарско друштво је било једва примјетно. Једина његова активност били су излети у ближу и даљу околину града. Осим ових излета, „јачег рада није било".[1887]

За посљедњи дан јануара 1935. секција Друштва планинара за Босну и Херцеговину најављивала је своју „годишњу главну скупштину". Скуп ће се одржати у хотелу Босна а на дневном реду били су извјештаји и избор новог руководства. Члановима је поручивано да су добродошли, те да ће се – што је било правило – Скупштина ако не буде половичног кворума, одржати пола сата касније „без обзира на број присутних чланова".[1888] Међутим, ни ови јавни позиви ни упозорења нису уродили плодом, па су *Врбаске новине* трећег дана фебруара писале: „У Бањој Луци, на жалост, нема већег интереса за планинарство". Скупштина је, ипак, одржана. Установљено је да Друштво има свега 35 чланова и да, иако углавном пасивно, располаже са солидном имовином од 6.752 динара. Изабрано је и ново руководство Планинарског друштва са адвокатом др Фрањом Никићем на челу.[1889] Друштво планинара је у недјељу 14. априла 1935. приредило излет уз лијеву обалу Врбаса, до Звечаја и Карановца пјешке, а повратак је планиран аутобусом.[1890]

Остало је забиљежено да је 13. фебруара 1936. у хотелу Босна одржана годишња скупштина бањалучког Друштва планинара. Скупштину је отворио предсједник Подружнице адвокат др Фрањо Никић, а на њој је, предвођена Олгом Роквић, присуствовала и „већа делегација друштва Романија", које је основано „пре извесног времена". Са тим друштвом је договорена „заједничка сарадња" јер друштва имају исте циљеве, а они су „промицање туризма у Врбаској бановини". Ерих Струхал поднио је секретарски извјештај из кога се могло видјети „да је друштво имало у свом досадашњем раду видног успеха". Наиме, одржано је осам сједница и двадесет састанака. Друштво броји 35 чланова „који су углавном опробани и страсни планинари", па су извели 27 излета, од једнодневних до вишедневних, и то на Козару, Осмачу, Мањачу, Чемерницу, Грмеч, Влашић, те у Скендер Вакуф и на још неке планине. Друштво је радило успјешно, али покушаји да се изгради планинарска кућа

[1887] Током љета изведени су излети на Мраковицу, у Крупу на Врбасу, Слатину, Карановац, Сутурлију, Хан Кола, Понир и још нека мјеста. *ВН*, 3. фебруар 1935, стр. 4.
[1888] Занимљиво је да су новине ову скупштину заказану за 31. јануар најављивале и 1. фебруара. *ВН*, 17. јануар и 1. фебруар 1935, стр. 4 и 3.
[1889] За секретара је изабран дрогериста Ерих Струхал, за благајника гђица Алвина Рајхарт, за вођу друштвених излета др Мирослав Дебељак, а за остале чланове Управе: Илија Димитрић, Карло Салај, Хилмија Ђумишић, Сеина Злата, а за ревизоре Данило Николић и Срећко Николић. *ВН*, 3. фебруар 1935, стр. 4.
[1890] Полазак је планиран испред хотела Босне. *ВН*, 14. април 1935, стр. 3.

нису успјели, те се од те замисли одустало „бар на неко време". Међутим, оснивање подружнице „Романије" сада је поново актуелизовало то питање и то као заједнички подухват та два друштва. У међувремену – договорено је – два друштва ће организовати заједничке излете, а чланови Друштва планинара су обећали узвратити делегацију на скупштини подружнице „Романија" која је најављивана за свега четири дана. Изабрано је и ново-старо руководство са Фрањом Никићем на челу.[1891]

Почетком маја 1936. „подружница друштва планинара за Босну и Херцеговину у Бањој Луци", којом руководи др Фрањо Никић, приредила је „заједнички излет" за све чланове. Излетнике је предводио Карло Салај, а траса дуга око 14 километара ишла је пречицом, кроз шуму, од Бање Луке до Слатине.[1892]

Марта 1940. у гостионици код Михајла Поповића одржана је скупштина бањалучке подружнице Друштва планинара за Босну и Херцеговину. На њој је примијећено како је „дивна околина Бање Луке, али је мало њених посетилаца". Скупштину је отворио предсједник Друштва др Фрањо Никић, који је „коментарисао смрт познатог планинара и планинарског друга рахметли Хилмије Ђумишића". На скупштини је истакнута сарадња са смучарима те појачана акција на пропаганди туризма. Секретар Ерих Струхал поднио је извјештај из кога се видјело да је било „много угодних и лепих излета" на околне планине али и „један незабораван излет на Шатор планину и један на Влашић". На те излете је у просјеку ишло 10 чланова а пјешачило се у просјеку 25–30 километара, о чему је извијестио

[1891] За секретара је поново изабран Ерих Струхал, за благајника гђица Алвина Рајхерт, за вође М. Дебељак и Хилмија Ђумишић, а за чланове одбора: Карло Салај, Илија Димитрић, Богдан Николић и гђица Нина Поповић; за ревизоре су изабрани Анкица Мартак и Златан Саина. *ВН*, 15. фебруар 1936, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 380.

[1892] Том приликом извршена је нова маркација ове од раније корићене трасе, а то је чињено масном бојом: црвени круг и у њему бијела тачка. „Маркирани пут води све до саме Слатине, кроз диван пејзаж хладовитих шума почев од Трапистичке кантине". Од овога ће имати користи сви грађани, пјешаци, али и туристи, јер се неће морати користити „прашњивим путем куда свакога часа пролазе кола и јуре аутомобили", већ ће моћи користити ову стазу која растојање од града до бање скраћује за шест километара. Коначно, ова стаза биће одлична пропаганда планинарској идеји у Бањој Луци, радовали су се планинари, „који све своје слободно време проводе у шуми и на чистом ваздуху, који их освежава и после напорног рада чини задовољним и веселим". *ВН*, 8. мај 1936. стр. 3.

Етор Соравија. За предсједника Друштва поново је изабран „агилан планинар” Фрањо Никић.[1893]

10.3. Планинарско друштво „Романија”

Нередован рад Планинарског друштва је, по свој прилици, сметао неким бањалучким љубитељима планинарења, па су одлучили да оснују још једно друштво. Тако је крајем 1935. „једна група омладинаца, пријатеља природе и туризма”, покренула акцију да се и у Бањој Луци оснује подружница Планинарског друштва „Романија” из Сарајева. На оснивању тог друштва посебно су се ангажовали Олга Роквић и Петар Бањац, који су уписивали чланове и организовали припреме за оснивачку скупштину. Интересовање је било велико, па се за чланство за неколико дана јавило педесетак грађана.[1894] Скупштина је, ипак, помјерена на 26. јануар 1936, а одржана је у просторијама „Змијања” у Дому краља Петра I Ослободиоца. Као посебан гост и почасни члан сарајевске „Романије” тој, оснивачкој скупштини присуствовао је генерал Светолик Ђукић, замјеник команданта Врбаске дивизијске области, а у Бању Луку су допутовала и два делегата из Сарајева. Скупштином је руководио Милош Станичић, који ће и бити изабран за предсједника Друштва. Делегат из Сарајева Владимир Маричић подвукао је да планинар не познаје политичке границе већ само „братство и другарство”, а посебне симпатије изазвао је говор генерала Ђукића који је имао планинарска искуства и цијенио значај таквих друштава и за војну готовост народа.[1895]

Само неколико дана по оснивању, бањалучка „Романија” најављивала је изградњу Планинарског дома. Разлог више нађен је у томе што у Врбаској бановини до тада није подигнута ни једна „планинарска кућа, у којој би туристи и смучари нашли одмора и топле

[1893] За секретара изабран је Ерих Струхал, за благајница гђица Т. Петровић, за вођу пута Етор Соравија. У Одбор изабрани су Стево Челик и Карло Салај. У Надзорни одбор изабрани су г. Димитрић и Брани Дивјак. *ВН*, 17. март 1940, стр. 3.

[1894] Ускоро је одлучено да се оснивачка скупштина сазове за 12. јануар 1936. и да се на њу позову делегати из централе у Сарајеву. *ВН*, 31. децембар 1935, стр. 2.

[1895] За потпредсједнике су изабрани пуковник Ф. Томше и др Р. Фрид, за секретара новинар Мухарем Ганибеговић, а у управу су изабрани и: Стојан и Душан Ковачевић, Славно Мишић и Александар Рајчевић; Милан Јанковић је изабран за предсједника Надзорног одбора, а за чланове Божо Митровић и Јосип Цветковић. За вође су изабрани Фрањо Рајнер и Петар Бањац. *ВН*, 23. и 31. јануар 1936, стр. 3.

хране". Управа друштва је прихватила иницијативу и одлучила да са циљем изградње дома већ 17. фебруара сазове конференцију свих бањалучких планинарских и сличних друштава.[1896]

Крајем јуна 1935. бањалучки планинари су под вођством др Дебељака имали тродневни излет на Влашићу. Био је то први већи излет у тој сезони. Најављивани су скори излети у даља мјеста Краљевине. Бањалучки планинари су, нарочито од посљедње скупштине, добијали све већу популарност, а за то је посебне заслуге имао „вечни планинар" др Фрањо Никић, предсједник Друштва.[1897]

Почетком марта 1936. „Романија" је уприличила прву сједницу посебног, Акционог одбора за градњу планинарске куће. На чело овог одбора изабран је генерал Ђукић, помоћник команданта Врбаске дивизијске области, али ће се он службом ускоро напустити Бању Луку, па ће се на челу овог друштва задржати тек још пола године.[1898] За потпредсједника „Романије" изабран је Роберт Фрид, а за секретара Мухарем Ганибеговић. Одбор је имао задатак да поради на томе да се што прије почне са градњом првог планинарског дома у Врбаској бановини, те је због тога апеловао на слична друштва и заинтересоване установе и појединце да подрже ту акцију. У ужи избор за локацију будућег дома ушли су Бјељевина и Водички врх.[1899]

Два мјесеца касније бањалучка „Романија" упутила је писмо Јосипу Рогићу, министру за физичко васпитање у коме га, након подугачког осврта на природне љепоте и културно насљеђе Врбаске бановине, упознаје са чињеницом да на простору цијеле поменуте бановине нема ни једног планинарског дома, те да је „Романија" одлучила да такво стање промијени. За то су, како кажу, добили подршку бањалучких ловаца[1900], те друштва

[1896] „Један познати туриста" и члан управе Друштва предложио је, као најпогодније мјесто за кућу планину Бјељевину, иза Понира и Старчевице, три сата хода од града, „лепим шумовитим путевима". Са тог врха пуца поглед све до Саве, Осмаче, Грмеча и Пљешевице. *ВН*, 7. фебруар 1936, стр. 2.

[1897] *ВН*, 30. јун 1935, стр. 3.

[1898] Генерал Светолик Ђукић је септембра 1936. прекомандован у Генералштаб у Београд, а ускоро се обрео у Осијеку, гдје је постављен за команданта војног округа. *ВН*, 11. септембар и 28. новембар 1936, стр. 2. и 3.

[1899] У Одбор су изабрани: Петар Бањац. инжењер Рајнер, пуковник Фран Томше, Гавро Вујичић, проф. Слуњски, А. Рајчевић, потпоручник Стричевић и Олга Роквић. *ВН*, 4. март 1936, стр. 2.

[1900] Априла 1936. и у ловачком друштву је одлучено да се поради на изградњи ловачке куће. Пошто ни бањалучки ловци нису имали довољно средстава да сами подигну свој објекат, на скупштини Ловачког друштва одлучено је да се понуди партнерство планинарском друштву „Романија", за које се чуло да „намерава да подигне једну планинарску кућу и да у том правцу ради са још неким овдашњим друштвима".

Црвеног крста, смучара и скаута. Кућа би коштала 50–60 хиљада динара, а од министра се тражи да помогне њену изградњу и тиме осигура себи „трајну успомену у овдашњем народу”.[1901]

На први дан Духова, 31. маја 1936. бањалучка „Романија” организовала је једнодневни излет аутобусом у Јајце. Пријаве је примала Олга Роквић, а планирано је да се тамо бањалучки планинари сретну са члановима сарајевске „Романије”, те планинарима из Високог. На заједничком састанку том приликом би се требало разговарати о унапређењу планинарства у Босанској Крајини.[1902] Само неколико дана касније, кроз Врбаску бановину путовало је 30-ак француских планинара, који су у Бањој Луци остајали два дана, а потом пјешке настављали ка Јајцу. Њима су бањалучки планинари из „Романије” спремали „угодан дочек”, али уз жал што колегама из Француске не могу показати планинарски дом, о чему се одавно много причало а мало радило.[1903]

Ускоро је у бањалучку „Романију” стигло писмо из Француске у коме се најављује посјета још 18 гостију из те земље. Ријеч је о француским планинарима који ће током августа обилазити Југославију, па ће се тако обрести и у Врбаској бановини. „Романија” је одмах сазвала сједницу, а о доласку Француза обавијестила је бановинске власти, предсједника Француско-југословенског клуба др Стеву Мољевића, управника музеја Шпиру Боцарића и друге грађане „пријатеље француског народа”. Посебан апел из управе упутили су бањалучким планинарима да 7. августа сачекају своје француске колеге испред хотела Палас, гдје ће они и бити смјештени.[1904]

Нова редовна скупштина бањалучке подружнице Планинарског друштва „Романија” одржана је 22. марта 1937. у Дому краља Петра I Ослободиоца. Скупштину је отворио предсједник инжењер Станишић, иначе виши пољопривредни савјетник у Банској управи. Он се посебно забавио изградњом дома на Шехитлуцима, изразивши задовољство

Та кућа би се, како су писале *Врбаске новине*, „имала изградити још овога лета”. *Правила ловачког друштва,* ГУАР, год. IX, бр. 9, Бања Лука, 2017, стр. 277–294; *ВН*, 23. април 1936, стр. 3.

[1901] AJ/71, 41, док. 15/1936.

[1902] Некако истовремено, једна мања група бањалучких планинара отпутовала је у Тузлу, гдје је обиљежавана десетогодишњица тамошње подружнице планинарског друштва „Романија”. *ВН*, 16. и 28. мај 1936, стр. 2.

[1903] *ВН*, 24. мај 1936, стр. 2.

[1904] Тако је и било. Гости су разгледали град, посебно музеј и Ферхат-пашину џамију, а Стево Мољевић им је показао просторије Француско-југословенског клуба. *ВН*, 7. и 9. август 1936, стр. 3.

напретком акције, за коју је и Банска управа сада издвојила 4.000 динара. Из извјештаја функционера Друштва се видио солидан рад у протеклој години. Изабрано је и ново руководство.[1905] Друштво планинара „Романија", као да је једва чекало прољеће, па је већ априла 1937. организовало ускршњи излет у Мијачицу, гдје је прошле године саграђен дом Феријалног савеза.[1906]

Априла 1938, „Романија" је за православни ускрс, припремила излет на Мраковицу. До Козарца се путовало возом, а онда пјешке до Мраковице, гдје се коначило а сутрадан враћало у град. Двадесетак дана касније, Друштво је организовало ђурђевдански излет у околину града, највјероватније на Старчевицу.[1907]

Нова редовна годишња скупштина „Романије" одржана је почетком јула 1938. Констатовано је да Друштво има 47 чланова, да је претходне године организовало око 20 излета, те да има прикупљених 10.000 динара за подизање дома. Изабрана је и нова управа са Божом Митровићем на челу.[1908] На скупштини је Друштво донијело „дефинитивну одлуку" да ће градити свој планинарски дом на брду Старчевица изнад Бање Луке. Тада су до тог брда већ постојале изграђене стазе, а градске власти су неколико година пошумљавале голети изнад Бање Луке. И „Романија" је спроводила акцију „уљепшавања и пошумљавања лијепе бањолучке Старчевице". Тиме је „Романија" некако грађанству открила ову планину, „све красоте и користи" које она скрива, а које су „неопажене и неискоришћене".[1909] Договорено је да ће се дом градити заједно са Скијашким клубом, а најављено је да ће се подизању дома „вјероватно приступити још овога лета", па би скијаши

[1905] У Управни одбор изабрани су: Божидар Божа Митровић, др Роберт Фрид, инжењер Фрањо Рајнер, гђица Олга Роквић, Цвијо Максимовић, Стојан Ковачевић, Мухарем Ганибеговић и Божидар Илић. У Надзорни одбор изабрани су: Свето Поповић, Остоја Шобот, гђица Мица Гржета, Славица Кременовић о инжењер Милош Станичић. *ВН*, 17. и 25. март 1937, стр. 3.

[1906] Због сталних киша излет је ипак одложен за крај маја. Истовремено, Друштво је учествовало на Ђурђевданском уранку на Сарачици, уз полазак у 4 ујутро из градског парка. Вријеме се свакако прољепшало, па је планирани излет у Мијачицу одржан 23. и 24. маја. Преноћиште је осигурано у тамошњем дому Феријалног савеза, а превоз је био организован жељезницом до Приједора, а онда „Шипадовом" пругом до излетишта. Уз чланску легитимацију, излетници су добијали попуст на жељезницама: од државе 50, а од „Шипада" 75%. *ВН*, 22. и 29. април, те 3. и 21. мај 1937, стр. 3 и 2.

[1907] Ближа обавјештења могла су се добити од благајнице, госпођице Олге Роквићеве и у огласном ормарићу Друштва код хотела Палас. *ВН*, 17. април и 4. мај 1938, стр. 3 и 2.

[1908] За потпредсједника је изабран др Роберт Фридл, и Перо Бањац, а за секретара Мица Гржета. За благајника изабрана је Олга Рокивић, за архивара Цвијо Максимовић, за вође излета Стојан Ковачевић, Момчило Билбија. У Надзорни одбор изабрани су: Милош Стаичић (предсједник), Остоја Шобот (потпредсједник), Славика Кременовић, Мухарем Пазлић и Мила Шебор. *ВН*, 12. јун 1938, стр. 2.

[1909] *ВН*, 3. јул 1938, стр. 3.

већ наредне зиме могли да га користе. Биће то, како се понављало, први планинарски дом у Врбаској бановини.[1910]

Дошао је и 20. јун 1940, када је постављен камен темељац. Како су из бањалучке „Романије" ускоро писали Министарству за физичко васпитање народа, овај дом неће служити само планинарима за излете и смучарима за спорт, него „и за пропагандне сврхе и привикавање грађанства на излете у шуме". Дом је почетком јула, био „у јеку изградње" а Друштво је молило Министарство за материјалну помоћ „како би зграду могли довршити". Ускоро је и Стални градски туристички одбор одлучио да подржи изградњу планинарског дома и за ту сврху одвојио 5.000 динара.[1911]

У сваком случају, новине су почетком септембра јављале да је, на висоравни са које се „указује један дио Бање Луке и читаво Лијевче поље до Босанске Градишке", завршена планинска кућа „Романије" и Скијашког клуба. Свечано отварање најављено је за крај мјесеца, тачније, 29. септембра. Планинари су позивани да се то јутро окупе код кафана „Идриз" и „Хаџија" преко Врбаса. Само отварање овог планинарског дома притворило се у велику свечаност, са неколико десетина званица. Освештење куће обавио је православни свештеник из Ребровачке цркве, а потом је предсједник Друштва Божо Митровић отворио дом пригодним говором. Био је то велики успјех бањалучких планинара, а *Врбаске новине* су на насловној стрници донијеле веома афирмативан чланак са великом фотографијом дома.[1912]

Учињени су лијепи помаци у бањалучком планинарству. Ипак, та културна навика још увијек је била веома далеко од стања у неким другим крајевима оновремене државе. Илустрације ради, навешћемо да су на конгресу југословенских планинарских друштава почетком септембра 1939. у Дубровнику била присутна оба друштва са простора Босне и Херцеговине: „Романија", које је тада бројало око 1.200 чланова, и Друштво планинара у Босни и Херцеговини, са око 900 чланова. Поређења ради, Словенско планинарско друштво

[1910] Ипак ће први планинарски дом у Врбаској бановини оворити јајачки планинари. Било је то почетком јула те године. *ВН*, 2. и 20. јун и 6. јул 1938, стр. 2.
[1911] AJ/71, 41, док. 4536; *ВН*, 14. јул 1940, стр. 1.
[1912] Александар Шимуновић, *Скијаши Старчевице*, Бања Лука, 2020, стр. 73–74; *ВН*, 6. и 29. септембар и 6. октобар 1940, стр. 3 и 1.

бројало је преко 8.000 чланова.[1913] Ускоро ће многи од њих ходати по шумама и горама, али то је нека друга прича...

10.4. Скаути[1914]

Када је ријеч о Краљевини СХС, скаутизам се за свега пет година проширио на преко сто мјеста, а међу првих десет, тачније, као стег бр. 6, 1. октобра 1921. основана је скаутска организација у Бањој Луци. Ако се има у виду да такве организације још увијек нису постојале у Љубљани, Загребу, Сарајеву или Новом Саду, онда је јасно да су Бањалучани у том смислу били веома прогресивни и међу пионирима тог покрета у онодобној држави.[1915] Симбол ове организације био је крин, а слоган, односно, лозинка, „Буди спреман – увијек спреман" или „Чини најбоље – увијек најбоље". Како је лијепо примијетио Милан Јанковић, „док је соколство словенска, а побратимство чисто наша, дотле је скаутизам интернационална организација за физичко и здравствено подизање омладине." У тој организацији се скаути и планинке, „свих вера, племена и професија, од најбогатијег до

[1913] AJ/71, 41, Извјештај о раду Конгреса.

[1914] Настао у Сјеверној Америци првих година 20. вијека, скаутски или извиђачки покрет се за свега неколико година проширио на многе европске земље и покрајине, а још прије Балканских ратова покрет је стигао и у Србију, гдје је 1911. формиран Савез извидника и планинки. Од самог оснивања ова организација је нашла заједнички интерес и сарађивала са неколико година старијим Савезом трезвене младежи. По уједињењу скаути су неколико година радили под окриљем соколског покрета, а онда су се 1921. осамосталили и основали Савез извидника и планинки (од 1930. Савез скаута Краљевине Југославије), који ће наредне године постати један од оснивача свјетске скаутске организације. Скаутизам је „један особити начин васпитања народне омладине; он тежи да задовољи основне захтеве одгоја" а то су „1) Физичко-телесно развиће, 2) Морално васпитање и 3) да развије умне способности". Задатак скаута је „образовање карактера", као услов срећеног и напредног живота. Према узрасту, скаути се дијеле на „вучиће (4–10 година), „извиднике" (11–17), „брђане" (преко 18); код слабијег пола: „пчелице", „планинке" (до 15 година) и станарице (16 и више). Основна јединица скаута је „вод" (код „вучића" то је „чопор" а код дјевојчица „рој"). Више водова чини чету (код дјевојчица „коло"; код „брђана" и „станарица" то је „клуб". „Чете" из једног мјеста чине „стег", а „стегови" из једне бановине чинили су „жупу". У свијету је послије Првог свјетског рата било преко милион скаута свих категорија, од чега око 10.000 у југословенској краљевини. Marino Manin – Ana Popovčić, *O skautima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevini Jugoslaviji između dvaju svjetskih ratova*, „Radovi" Zavoda za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Knj. 40, br. 2, Zagreb, 2018, 152–154; *Извидништво–скаутизам у Југославији 1911–1941*, Београд 1995, стр. 3–5; *Крин*, фебруар 1924, стр. 21.

[1915] *Извидништво – таборништво у Југославији 1951–1991*, Београд 1997, стр. 4.

најсиромашнијег називају се браћом и сестрама. Нема разлике ни у чему па ни у одевању", писаће петнаестак година касније једне бањалучке новине.[1916]

Наредних година активност бањалучких скаута се развијала. Најактивнији у томе били су Душан Кандић, Предраг Илић, Јарослав Мали, Мара Кецмановић, Даница Јовановић и Љубица Малић. Дружина се испрва, по одобрењу управе школе, окупљала у једној учионици у Гимназији. Као својеврсну награду за резултате, скаути су од 1922. добили на коришћење зграду соколане. У том задњу имали су велику салу са бином и двије собе. Један од активнијих скаута био је студент агрономије у Бечу Милан Јанковић, који је преко ферија долазио у Бању Луку и водио скаутски стег.[1917]

С прољећа 1923. у Бањој Луци почео је да излази лист „Скаутска библиотека", кога је уређивао Предраг Илић а издавао „бањолучки стег Извидника и Планинки". Милан Јанковић је у том гласилу објавио и „Корачницу бањолучког стега Извидника и Планинки".

„Ој, Бања Луко, наш мили граде / За твоју славу деца ти раде / Са Старчевице и Лауша / Док лахор пирка снажи се душа / и скаутски се лепрша стег".[1918]

Марљиви Јанковић је 1923, поводом петогодишњице уједињења, у великој сали Жељезничке станице одржао „родољубиво предавање". На тај скуп дошла су два генерала, разни политички прваци, интелектуална елита града, професори, инжењери, љекари...[1919]

Скаути су, у међувремену, набавили и нове жуте униформе, „одевени сви као један". Тог прољећа организовали су и излет на Плитвице.[1920] А, предвођено професором Линдлом, Друштво извидника и планинки путовало је маја 1923. у Љубију, гдје је у програму била забава „с програмом научно културног значаја". Тим поводом, стеговођа Мара Кецмановић

[1916] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 9: *ВН*, 16. октобар 1935, стр. 2; *Извидништво – таборништво у Југославији 1951–1991*, Београд 1997, стр. 5.

[1917] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 9.

[1918] *Скаутска библиотека*, мај-јуни 18+923, стр. 1–2.

[1919] Јанковић је, како тврди, „у предавању осудио политичко роварење на међустраначкој основи и цјелокупну климу у граду", чиме је изазвао „комешање нарочито међу радикалима", па и гласна негодовања. Он је предавање штампао у 1.500 примјерака о властитом трошку и растурао преко скаутске организације да би „ширу јавност упознао са својим ставовима и својим гледањима једног политичког стања у земљи које није било здраво". АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 15.

[1920] У Приједору су се смјестили у општинском парку, гдје су формирали логор са 8 шаторчића. Ту су приредили забаву на којој су зарадили нешто новца за даље путовање. Сљедећа станица била је Нови, гдје их је угостило Коло српских сестара и један широкогруди грађанин који им је дао 1.000 динара. Потом је на реду био Бихаћ. *Скаутска библиотека*, мај-јуни 1923, стр. 26–32.

тражила је од власти дозволу за одржавање приредбе, што јој је и одобрено.[1921] Остало је забиљежено и да је Милка Кочић, удовица Петрова, испословала код Министарства социјалне политике да бањалучка скаутска омладина добије једну дрвену кућу „какве стижу на рачун репарације из Немачке". Бањалучке општинске власти су прихватиле молбу скаута и додијелила им земљиште, бивши „тенисплац", гдје ће моћи поставити тај „Скаутски дом". Међутим, превоз и монтажу куће плаћали су сами скаути, па једне бањалучке новине апелују крајем 1923. на грађане да их у томе подрже.[1922]

"Мотор" бањалучких скаута био је Милан Јанковић. Он је кратко са службом био премјештен у Сарајево, али је враћен октобра 1923, те се одмах изнова дао на скаутски рад. Како сам свједочи, Душан Кандић „једва је дочекао да дођем у Бању Луку и преузмем скауте".[1923] Већ 1. децембара 1923. Јанковић је у акцији: „на свечаној академији" држи предавање посвећено сјени Петра Кочића. Он је и најзаступљенији сарадник листа, у коме ће објављивати трезвењачке пјесме и скаутске савјете.[1924] Због свега тога не чуди што је управо Милан Јановић, на приједлог „стега за Босну и Херцеговину", одликован од стране Главног стана извидника и планинки у Београду 3. новембра 1924. „Извидничким крстом".[1925]

Јанковић је унио велики елан у скаутске редове, па је исте 1923. године покренут и „ђачки спортски лист" *Бањалучки скаут* под уредништвом Предрага Илића. Лист је штампан ћирилицом и латиницом. Ипак, престао је излазити исте године.[1926] Међутим, већ јануара 1924. бањалучки скаути покрећу нови лист под називом *Крин*. Име је добио по „једном од симбола скаутизма". Иницијативу за покретање овог гласила дали су гимназијалци Предраг Илић и Јарослав Мали. Потоњи је правио и „клишеје" а Илић је био „уредник и накладник". Први број овог илустрованог мјесечника изашао је јануара 1924. у чак 1.500 примјерака.

[1921] АРСБЛ, ВЖВО, 23, Молба за дозволу, 9. мај 1923.
[1922] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Молба жупану за помоћ, 15. март 1924; *Отаџбина*, 24. децембар 1923, стр. 3.
[1923] АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр.12.
[1924] *Крин*, јануар 1924, стр. 14.
[1925] АРСБЛ, Збирка Вариа 1918–1972, ББ 131, Повеља о одликовању Милана Јанковића, Београд, 3. 11. 1924.
[1926] Б. Стојнић, *Штампа и штампарије у Бањалуци..*, стр. 92.

Међутим, недостатак средстава учинио је своје – штампано је свега 5 бројева; посљедњи се појавио у јуну исте године.[1927]

Судећи по садржају првих бројева тог гласила, бањалучки скаути су – неспорно под утицајем управо Милана Јанковића – највећу пажњу поклањали борби против алкохолизма, заговарајући општу подршку Савезу трезвене младежи. У првом броју *Крина*, бањалучки скаути расписали су јавни конкурс за израду „трију оригиналних цртежа из скаутског живота" који ће бити умножени као дописнице. Међутим, послије три мјесеца, из уредништва су морали са тугом закључити да концерт није успио јер није било интересовања ни пристиглих радова.[1928]

Крајем априла 1924. бањалучки скаути организовали су васкршњи излет, са циљем да се намакне новац за превоз споменуте куће коју им је поклонило Министарство социјалне политике. По повратку кући, затекли су госте, скауте из Костајнице са којима је настављено дружење.[1929] Услиједила је „велика скаутска екскурзија" коју су предводили Милан Јанковић и Душан Кандић. Око 30 ђака, углавном гимназијалаца, упутило се возом, преко Приједора до Бихаћа, па пјешке до Плитвица, те опет возом од Огулина до Карловца. Уз помоћ др Стеве Мољевића стигла су и нова одијела, па су скаути уређени пошли на пут. У свим мјестима држали су приредбе, трудећи се да их прилагоде мјесту гостовања. Како се сјећа Милан Јанковић, на једној приредби су чак изводили магарца на бину.[1930]

[1927] Редакција листа била је у Штросмајеровој улици бр. 6. Лист је доносио информације и из других средина, преносећи писање њихових гласила. АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 13; *Крин*, јануар 1924; Б. Стојнић, *Штампа и штампарије и Бањалуци..*, стр. 92–94; *Banja Luka* (monografija), str. 92.

[1928] „Модерни носиоци кринова цвета зову се скаути", а то је управо учинио бањалучки стег скаута Извидника и Планинки и са мисијом да омладини створи „једну јаку потпору у борби против мржње, нерада – алкохолизма и никотизма". Скаути су објавили рат тим пороцима објашњавајући да су са оне стране фронта „све мане и сви греси, сва неваљалства и све болести човечјег духа". Ако тај, трезвењачки покрет треба да одвикне омладину од „алкохолних обичаја", скаути имају мисију да ту исту омладину навикне на „здравије обичаје и начин живота", писао је Јанковић. *Крин*, јануар 1924, стр. 3, 6.

[1929] Излет је имао „пругу" од Бање Луке до Котор Вароши и Масловара, гдје је приређена забава. На излет су ишли браћа Винтерхалтер, браћа Ђорђевић, браћа Илић, браћа Мали, те сестре Невенка и Душанка Илић. У ходу је одлучено да се обиђе и Теслић. АРС, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 21; *Крин*, април 1924, стр. 56–58.

[1930] На програму је, углавном, био један драмски празник из живота скаута, неколико рецитација и пјесама. Од сакупљеног прихода плаћали су возне карте. АРСБЛ, ЗМГ, Милан Јанковић, „Сјећање на прошлост Бање Луке", стр. 13, 17.

Забиљежено је да је, по извјештају поглавара градског среза, јуна 1926. „Бањолучки стијег извидника и планинки” имао 85 чланова.[1931] У бањалучкој гимназији је школске 1929/30. дјеловао Стег извидника и планинки који је бројао 78 чланова. Предвођен професором природописа и хемије Богославом Бијелићем, Стег је организовао једну академију и једну забаву, те чак 50 излета у околину града и једну „екскурзију” у Загреб. И у Учитељској школи дјеловала је слична секција, основана маја 1930.[1932]

Савез скаута Краљевине Југославије са централом у Београду је за 6. новембар 1932, на дан откривања споменика Петру Кочићу, заказао своју главну скупштину у Бањој Луци. На њу је позван и бан Милосављевић. Бањалучка скаутска жупа, предвођена старјешином професором Матијом Дивићем, организовала је дочек гостију. У пријестоницу Врбаске бановине тога дана је долазак најавило преко 200 скаута, на челу са старјешином југословенских скаута др Стеваном Иванићем и оснивачем скаутизма др Милошем Поповићем. Они су увеличали откривање споменика крајишком трибуну, а радни дио, односно, скупштину Савеза скаута Краљевине Југославије, одржали су у великој вијећници градске општине. Скупштином је предсједавао старјешина југословенских скаута др Стеван Иванић, који је понов изабран на то мјесто. Скупштина је донијела резолуцију у којој се каже да су скаути ријешени да учествују на слету скаута наредне године у Будимпешти. Осим тога, донијет је нови „Правилник за стеге”.[1933]

Бањалучки скаути организовали су у свом „стану” 22. фебруара 1933. прославу 76. рођендана Роберта Бајден Повела, оснивача скаутског покрета. Тада се на челу управе Врбаске скаутске жупе налазио професор Матија Дивић, начелник је био професор Бранко Иванчевић, а други начелник учитељица Милица Врањешевић.[1934] За све чланове Друштва приређена је чајанка, а „један старији члан вођа скаута” одржао је предавање о знаменитом британском генералу и скаутском лидеру. Четири мјесеца касније „већа група бањалучких

[1931] Други извјештај с краја те године наводи 80 чланова. АРСБЛ, ВЖВО, 23, Списак, 16. август 1926; АРСБЛ, ВЖВО, 33, Списак удружења на подручју Великог жупана Врбаске области, 18. новембар 1926.

[1932] *Тридесет пети извештај о раду Државне реалне гимназије у Бањој Луци објављен на крају школске 1929/30 године*, Бања Лука 1930, стр. 21; *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, Бања Лука 1930, стр. 21–22.

[1933] АРСБЛ, КБУВБ, 20–1–40; *Скаутски гласник*, децембар 1932, стр. 6; *ВН*, 28. октобар 1932, стр. 5; M. Manin, A. Popovčić, „O skautima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca..”, 160; *Правда*, 10. новембар 1932, стр. 4.

[1934] Благајник је био Ерих Стрхан а секретар Стојан Ковачевић. На челу Надзорног одбора био је др Драг. Мартинковић, а чланови Милан Јанковић и проф. Ђуро Поткоњак. *Скаутски гласник*, јануар 1933, стр. 3.

скаута” отпутовала је на логоровање на Козару. Након 10 дана они су се „повратили”. Наредног мјесеца возом је путовала нова група од 15 скаута. Они који те године нису ишли на Козару, имали су излет у Слатину.[1935] У другој половини јула 1933. бањалучки Стег скаута најављивао је „други овогодишњи логор за своје чланове и пријатеље”.[1936]

Крајем октобра 1933. у просторијама скаутског стана, под вођством професора Мате Дивића, одржана је редовна годишња скупштина Стега скаута у Бањој Луци. У извјештају се могло чути да Стег броји 60 мушких и 20 женских чланова, да је претходног љета одржао шест логора и више од 20 излета у околину града, те двије „веће екскурзије” по бановини. Управа је током протекле године одржала 17 сједница. Отворена су и два течаја за енглески и њемачки језик. На горе споменутој скупштини старом руководству дата је „разрешница”, те је изабрано ново са шефом саобраћајне службе Миодрагом Јанковићем на челу.[1937]

Судећи по Извјештају Главне управе Савеза скаута Краљевине Југославије, крајем 1933. у држави је егзистирало 88 стегова, од чега само два у Врбаској бановини, тачније оба у Бањој Луци, са 80, односно, 60 чланова.[1938] Тиме је Врбаска бановина била далеко иза развијених бановина које су бројале и преко хиљаду скаута.[1939]

По налогу Главне управе Савеза скаута Краљевине Југославије, 27. децембра 1933. у музичком павиљону Саве Новаковића у Парку бана Милосављевића, одржана је ванредна скупштина Врбаске скаутске жупе. Скупштини су присуствовали делегати стегова из Бихаћа, Приједора, Босанске Градишке и 15 чланова жупе из Бање Луке. Тим поводом, у Бању Луку је из Београда допутовао и изасланик Главне управе, поручник Божидар Рађеновић. Скупштину је отворио професор у пензији Мато Дивић, предсједник скаутске жупе. Гост из Београда је напоменуо да је обишао све стегове у Врбаској бановини, те

[1935] У међувремену, млади скаути предвођени професором Дивићем организовали су излет у Приједор средином маја 1933, а половином септембра и у „петрићевачкој шуми”. *ВН*, 26. фебруар 1933, стр. 14, 10. мај, 22. и 25. јун, 23. јул, те 19. септембар 1933, стр. 2, 4, 6 и 8.

[1936] Логор ће трајати 15 дана а одредиште је Скендер Вакуф. Цијена логоровања са „подвозом” је 100 динара. *ВН*, 10. јул 1933, стр. 4.

[1937] За замјеника је изабран чиновник Хасан Хаџиефендић, за стеговођу ђак Милован Костић, за замјеницу стеговође Соња Сувајџић Пиштељић, за секретара типограф Љубомир Трубајић, за благајника ђак Миленко Лазаревић, за књижничара ученица Тахира Хаџихалиловић и за домаћина трговачки помоћник Душан Летица. У Надзорни одбор изабрани су: професор Милан Јаковић, професор Марко Михајловић и замјеник државног тужиоца Мирко Новковић. *ВН*, 24. октобар 1933, стр. 3.

[1938] Други стег био је у оснивању.

[1939] АЈ/71, 41, стр. 63–69.

установио да је најагилнији стег у Приједору, али и да је „бањалучки стег у посљедње време развио велику активност”, нарочито од недавне редовне скупштине када је освјежена управа. Дивић је поново изабран за старјешину Жупе.[1940]

Јануара 1934. скаути су у својим просторијама у Улици краљице Марије одржали оснивачку скупштину другог, „скаутског грађанског Стега” у Бањој Луци. Судећи по новинама, скупштини је присуствовало скоро 50 чланова, мада у полицијским извјештајима стоји „око 20”. Наиме, након 13 година од оснивања првог стега, а нарочито посљедњих година, број скаута у граду је порастао, па се појавила потреба формирања још једног стега, како би се раздвојили ђаци и „научници” у два засебна стега. Саму скупштину је отворио Хасан Хаџиефендић, поштански чиновник. Акламацијом је изабрана управа, управо са Хаџиефенидићем на челу.[1941]

Већ крајем тог мјесеца нови стег је организовао први излет у околину Бање Луке, а том приликом одиграна је и фудбалска утакмица са „једним овдашњим клубом”. Дана 4. фебруара 1934. преко 30 скаута тог стега, под пуном опремом, те са скијама и фотоапаратом, предвођени Љубомиром Трубајићем, пошло је на једнодневни зимски излет у Слатину.[1942]

Први прољетни излет 1934. бањалучки скаути организовали су крајем марта. Излет је био у околину града, а под вођством стеговође Трубајића. На Ђурђевдан те године бањалучки скаути организовали су освећење своје заставе. Како су писале београдске новине, „кумовања се примило Коло српских сестара” а на прославу су позване све скаутске организације из Врбаске бановине те представници Главне управе из Београда.[1943] О

[1940] За првог замјеника изабран је Миодраг Јанковић, за другог замјеника Бранко Иванчевић, за секретара Стојан Ковачевић, за благајника и домаћина Ерих Струхал, за начелника Х. Хаџиефендић, за начелницу Соња Сувајџић; у Надзорни одбор изабрани су: Милан Јанковић, Н. Блажић и Милица Вранешевић. АРСБЛ, УО, 12/1–174; *ВН*, 29. децембар 1933, стр. 2.

[1941] За замјеника старјешине изабран је полицијски чиновник Стеван Блажић, за стеговођу типограф Љубомир Трубајић, за замјеника стеговође механичар Љубомир Мркаљ, за секретара ђак Петар Новаковић, за благајника бријач Адем Каденић, за домаћина електричар Фрањо Марић, за инструктора ђак Хусеин Кључо, а за остале чланове: Фердо Клих, Стојан Ковачевић, Мухарем Гаинбеговић, Бранко Качавенда и Ибрахим Колонић. АРСБЛ, УП, Управник полиције – Краљевској банској управи, 23. јануар 1934; *ВН*, 19. и 24. јануар 1934, стр. 10. и 4.

[1942] Тамо су начинили логор, а потом су се „са сањкама и скијама упутили на једну висину на склизање и смучање”. Након ручка, задовољни и весели упутили су се кући, гдје су их чекали другови са топлим чајем. *ВН*, 31. јануар и 7. фебруар 1934, стр. 4.

[1943] *Правда*, 5. мај 1934, стр. 8; *ВН*, 23. март 1934, стр. 4.

Петровдану 1934. бањалучки скаути организовали су дводневни излет са логоровањем у Слатини.[1944]

Јануара 1935. секретар Скаутске жупе је, уз поздраве „Будимо спремни" и „Чувајте Југославију", обавјештавао јавност да је стигао допис из Савеза скаута Краљевине Југославије којим се тражи информација да ли овој жупи ико прави икакве сметње у раду, те је тим поводом Жупа наложила свим стеговима да се хитно изјасне. Оно што је важније, Жупа је обавјештавала скауте да је за своје потребе добила просторије у Дому краља Петра I Ослободиоца, „где ће се по усељењу налазити седиште Жупе". Тако је и било, па је 1. фебруара 1935. Скаутска жупа уселила у нове просторије у Дому краља Петра I Ослободиоца", што је био велики корак за ово Друштво. Истовремено, из Жупе су позивали чланове да се пријаве на „други смучарски течај за скауте" који ће се крајем мјесеца одржати на Златибору. С обзиром да сав трошак сноси Савез, очекивао се добар одзив. Изабран је и „суд части".[1945]

Фебруара 1935. одржана је „шира конференција функционера Другог стега бањалучких скаута". Због слабог интересовања чланова, на њој је одлучено да се одмах изврши реорганизација стега, што је повјерено досадашњем стеговођи Брану Качавенди. Истовремено, Први стег скаута најављивао је академију поводом рођендана оснивача скаутизма Бадем Повела. Ова прослава одржана је у Гимназији, а њој је присуствовао велики број средњошколаца и око сто униформисаних скаута.[1946] Неколико дана касније Милан Јанковић је у *Врбаским новинама* објавио повелик чланак „Васпитање омладине и скаутизам". Те ретке Јанковић посвећује младима „љубитељима природних красота" и, бранећи скауте, истиче да је „смијешно и дјетињасто што нам неки подмећу да радимо против Соколства". Наиме, појавиле су се оптужбе да је скаутизам „страна идеја", па Јанковић тврди да никада није био за то да се „на нашу народну душу накаламљују стране идеје", али не спори да је скаутизам „идеја брадства омладине свих народа", а то, како каже,

[1944] Мушки чланови подигли су логор у једном борику, у близини врела Кисељак, а поподне су пристигле и планинке. Сви заједно су се сутрадан вратили у Бању Луку. *ВН*, 11. јул 1934, стр. 4.

[1945] У тај суд су ушли: Милан Јанковић, Исмет Капетановић, Божидар Николић и Хасан Хаџиефендић. *ВН,* 27. јануар и 12. фебруар 1935, стр. 4 и 2.

[1946] Академију је отворио старјешина Врбаске скаутске жупе, Мате Дивић. Исмет Капетановић одржао је „лијепо предавање" о оснивачу скаутизма. Услиједило је неколико гусларских нумера, те говор директора Гимназије Стеве Миладиновића. Након свега, скаути су организовали излет у Горњи Шехер. *ВН,* 25. фебруар 1935, стр. 2.

„прија нашој југословенској души". У свему томе скаутизам „треба да буде распаљена вјера младости свих народа".[1947] Истог мјесеца *Врбаске новине* најављивале су други смучарски течај за све скаутске организације Краљевине Југославије на Златибору. Трошак путовања и петнаестодневног боравка, те скијашка опрема, обезбијеђени су. Планирано је да скаути који заврше овај течај буду спремни да по повратку могу обучавати чланове својих скаутских водова.[1948]

Врбаске новине су марта 1935. у рубрици „Скаутски весник" објавиле врло занимљив „Апел родитељима". У њему се каже како тадашњу дјецу „вуче живот у природу", те како она „желе да подражавају живот горских хајдука, старих сточара и ратника, истраживача и наших прадедова, који су живели по шумама, у слободној природи".[1949]

Посљедњег дана марта 1935. у Скаутском дому одржана је ванредна скупштина другог бањалучког скаутског стега на којој је изабрана нова управа, са Стојаном Ковачевићем на челу. Планирано је да Стег долазећег љета логорује на Борији, Мраковици и у Слатини, а није искључено и једно дуже логоровање у Макарској или Сплиту. По завршеној скупштини, једна група скаута отишла је на излет у Трапистичку шуму.[1950]

На Ђурђевдан 1935. бањалучки скаути приредили су уобичајени уранак на коме је преко 100 чланова носећи заставу кренуло испред свога дома ка логору поред Врбаса. Тамо је дошао и командант Врбаске дивизијске области генерал Плесничар, који је извршио смотру скаута и планинки. Организован је и заједнички ручак коме је присуствовао и старјешина Врбаске скаутске жупе професор Дивић. Послије подне је обављана обука у пољу, а скаутски вођа одржао је кратко предавање о заштитнику југословенских скаута, Светом

[1947] Јанковић истиче како је „часна ријеч једног скаута света. Скаут воли своју отаџбину и поштује њене законе" а он осјећа „дух скаутизма цијелог глобуса". Јанковић осуђује и употребу скаутизма као слуге спорта, јер „скаути се служе разним спортовима за разоноду, освјежавање и ојачање, али не служе ни једном". Скаутима, додаје, много значе екскурзије, логоровања, заједнички живот у природи јер тако они упознају љепоте отаџбине. *ВН*, 28. фебруар 1935, стр. 3.

[1948] Александар Шимуновић, *Скијаши Старчевице*, Бања Лука, 2020, стр. 67.

[1949] Аутор апела пита: „Родитељи зашто им ово не дозвољавате? Зашто не пустите вашу децу да похитају у слободно време из тескобних, мрачних и запуштених градских зидина, што умарају дух, слабе тело напоље, у чисту природу... Зашто не пустите вашу децу да се одбране од погибељног утицаја алкохола и никотина"... Зашто не пустите вашу децу да се привикну на спавање на тврдом лежају под ведрим небом?" *ВН*, 6. март 1935, стр. 3.

[1950] За замјеника старјешине изабран је Фердо Клих, за стеговођу Петар Јовандић, за секретара Милан Јовандић, за замјеника секретара Мустафа Козарагић, за благајника Милан Билбија, за замјеника благајника Бранко Качавенда и као домаћин П. Бундало. *ВН*, 2. април 1935, стр. 3.

Ђорђу. Скауте је посебно обрадовала поновна, поподневна посјета логору „великог пријатеља скаутског покрета", генерала Плесничара са супругом, а потом и немалог броја грађана, посебно родитеља скаута. Због свега тога, предвече скаути су се „весели и освежени са песмом повратили својим кућама".[1951]

Већ почетком јуна 1935. бањалучки скаути су почели припреме за трећи савезни скаутски табор на Топчидеру три мјесеца касније. Као увод у тај велики догађај, сви скаути Краљевине Југославије су 8. и 9. јуна прославили скаутски дан. Тако су се и скаути Врбаске бановине под покровитељством генерала Плесничара припремали за ову прославу, за коју се говорило да ће бити највећа скаутска приредба у Крајини. Формиран је и посебан одбор са десет чланова из Бановине и старјешином Жупе Матом Дивићем на челу. Од Хипотекарне банке је добијено на коришћење земљиште „вис а вис" Банског двора а за подизање скаутског логора са 30 шатора. Планирана је смотра свих скаута и дефиле кроз корзо и централне градске улице. Другога дана навече најављена је велика скаутска ватра на логоришту. На програму су биле и пјесме, „шаљиве соло и скупне сцене".[1952]

Као својеврсна најава скаутског дана, скаутски првак Исмет Капетановић је у *Врбаским новинама* на насловној страни објавио малу оду скаутима. „Скаутизму није циљ да напије младе главе сувишним знањима, он нема задатак да од својих припадника ствара атлете и рекордере. То су скаутизму само средства да би створио савршене људе и одличне раднике на сваком пољу људске делатности". Скаутизам помаже младима, по ријечима Капетановића, да лакше постану „добри и корисни грађани".[1953]

Припреме за скаутски логор ишле су по плану. Вече прије свечаности логор је био подигнут, а једна већа група скаута је и преноћила у шаторима. Већ два дана скаути и планинке продавали су по граду значке и мараме. У суботу су пристизали скаути из Приједора, Бихаћа, Босанске Градишке. Новине су подгријавале атмосферу, а логорска ватра најављена за недјељу жељно је очекивана.[1954] Недјељна свечаност била је „смотра скаутског рада,

---

[1951] *ВН*, 8. мај 1935, стр. 3.
[1952] Оба дана скаути су по граду продавали своје значке и марамице које су служиле и као улазнице у логор. *ВН*, 6. и 7. јун 1935, стр. 2.
[1953] *ВН*, 9. јун 1935, стр. 1.
[1954] Логор је био окићен скаутским и државним заставама и ограђен привременом оградом. На улазу је подигнут славолук од зеленила и цвијећа, са великом скаутском значком на врху. *ВН*, 9. јун 1935, стр. 3.

дисциплине и снаге". Грађани, посјетиоци логора имали су прилику да виде како је организован живот у њему и како изгледа скаутска ватра. Покровитеља ове манифестације, генерала Плесничара, дочекала је управа Жупе са професором Матом Дивићем на челу. Услиједила је смотра скаута, а потом и дефиле кроз град. Послије подне гости су обилазили град у пратњи скаута домаћина. Навече је запаљена велика логорска ватра, којој је присуствовао огроман број грађана а примијећено је нарочито много официра. Говоре су одржали генерал Плесничар и професор Дивић а потом је изведен „програм логорске ватре".[1955]

Јула 1935. под вођством Мате Дивића, прва група од 15 бањалучких скаута, са пуном скаутском спремом, отпутовала је на двадесетодневно логоровање у Башкој води. Циљ вјежбе био је да скаути у практичним условима примјене своја теоретска знања а, свакако, и да уживају у љепотама Јадрана. Крајем јула група се вратила у Бању Луку, а на Јадрану скатуи су добили и „сасвим другу боју", писале су новине.[1956]

Три бањалучка скаута – електричар Фрањо Марић, бравар Фрањо Кезић и столар Ибрахим Сачић – кренули су 15. јула 1935. пјешице на Опленац. Њих тројица саплели су вијенац од пољскога цвијећа са планина Мркоњића Крајине, који ће положити на гроб „Блаженопочившег Витешког Краља Александра I Ујединитеља".[1957]

Крајем августа 1935. припреме бањалучких скаута за велики скаутски табор на Топчидеру биле су при крају. У Београду су се очекивале хиљаде југословенских скаута, као и многи гости из пријатељских земаља. У Бањој Луци се прикупљала и поправљала логорска опрема. Свакога дана вршила се смотра полазника.[1958] Послије припрема на којима се „марљиво и живо радило", бањалучки скаути под вођством Исмета Капетановића и Лепосаве Зите отпутовали почетком септембра 1935. у Београд. Путовали су „под потпуном логорском опремом" а са собом су носили кухињу, 15 шатора и „пионирски алат". Пред полазак,

[1955] Након званичног програма и разиласка грађана, „скаути су наставили своје познато интимно логорско весеље, које је потрајало до касно у ноћ". *ВН*, 11. јун 1935, стр. 3.

[1956] Друга група је најављена за почетак августа на планину Борју, а трећа на Мраковицу. Остали чланови, који не могну ићи на претходна три логора, имаће прилику да уживају у неколико излета у Слатину и друга мјеста у околини Бање Луке. *ВН*, 11. и 31. јул 1935, стр. 3.

[1957] Послије Опленца, бањалучка тројка креће на „дугомесечну турнеју по целој Југославији", јављале су новине. *ВН*, 16. јул 1935, стр. 2.

[1958] За одлазак у Београд из Врбаске бановине пријавило се око 200 скаута, од којих из два бањалучка стега око 150. *ВН*, 24. и 31. август 1935, стр. 2.

старјешина стега професор Божидар Николић одржао је скаутима пригодан говор, а срећан пут зажелио им је и старјешина жупе професор Матија Дивић. Планирано је да бањалучки скаути у Београду учествују у свим тачкама а да посјете и Опленац, „да се поклоне гробу Витешког Краља, који је уједно био и врховни скаутски вођа”.[1959]

Други бањалучки скаутски стег најавио је за 20. септембра 1935. у просторијама Народне одбране у Дому краља Петра своју редовну годишњу скупштину. Очекивало се да би могло доћи и до оштрије полемике. Прво, ваљало је попунити управу јер су неки чланови руководства у посљедње вријеме службом напустили Бању Луку. Друго, много важније, најављена је расправа о односима према Жупи, „која је у неколико махова поступцима неких својих функционера, ометала рад овом агилном скаутском стегу”.[1960] Скупштини су присуствовали сви чланови, а отворио ју је старјешина Стојан Ковачевић. Из извјештаја се могло сазнати да је претходне године стег организовао чак 35 излета у околину Бање Луке и четири већа путовања по Врбаској, Приморској и Дринској бановини, те пет екскурзија, од којих је највећа била у Загреб. Поврх свега тога, стег је учествовао у свим државним прославама и националним манифестацијама. Скупштини је, како је и најављено, дато у задатак да изради и пошаље Савезу скаута у Београд представку у којој ће тражити да се помогне овај стег у „промицању и ширењу скаутизма у Бањој Луци и околини”. На крају је одлучено да стег оснује „хазена секцију” јер је у њему већ било око 50 планинки, а да се поради и на оснивању других секција. Затим је договорено да се формира посебан одбор који би преко наредне зиме припремао путовања за љето идуће године те да се поради на томе да се у Врбаској бановини организује већи скаутски логор. Коначно, договорено је да се „приступи претресању питања подизања властитога дома”. Изабрана је и нова управа са Мухаремом Ганибеговићем као старјешином.[1961]

[1959] На Топчидеру је подигнут читав „скаутски град” у коме је инсталиран радио, телефон, електрична расвјета и водовод. У том „граду” одржаће се велики скаутски табор, на коме ће осим југословенских, наступити и скаути из Француске, Марока, Њемачке, Енглеске, Бугарске, Чехословачке, Пољске, Румуније и још неких земаља. *ВН*, 3. септембар 1935, стр. 2.

[1960] Многи су се надали да ће скупштина усвојити резолуцију којом ће се обратити директно Савезу и тражити да се са тог највишег скаутског мјеста наложи Жупи да и другом бањалучком скаутском стегу „у будуће излази у сусрет као и првом бањалучком Стегу и другим стеговима у Врбаској бановини”. *ВН*, 21. септембар 1935, стр. 4.

[1961] За замјеника изабран је Фердо Клих, стеговођа Љубомир Трубајић, секретар Исидор Монтијас, благајник Нецад Шврака. У Надзорни одбор изабрани су Стојан Ковачевић Хасан Хаџиефендић и Ерих Струхал. *ВН,* 26. септембар 1935, стр. 3.

Предвођен новом управом, Други стег бањалучких скаута је почетком октобра 1935. са свим својим чланством и са скаутима из Првог стега приредио недјељни излет.[1962] Истог мјесеца новине су писале како је скаутски покрет „омиљена организација наше омладине” и како се у „последње време нагло шири у Врбаској бановини”. Оба бањалучка стега бројала су тада преко 200 чланова. Скаутима прилази, осим школске, и омладина из редова занатлија и привредника, јер скаутизам „кроз своју обуку и програм пружа тјелесни одгој, друштвено задовољство и опште јачање”, а приступају му млади „свих вера, племена и професија” а сви се „од најбогатијих до најсиромашнијих називају браћом и сестрама”. Скаути из оба стега, њих скоро 60, организовали су 6. октобра заједнички излет на брдо „Петрићевац код Павловца”, одакле се пружао „јединствен и леп поглед на цео град и околину”. Тамо је начињен логор, спремљен је ручак, а за госте, скауте из Приједорског стега „Витез Краљ”, који су им се прикључили иза подне, нашле су се и посластице – кувани кестен, јабуке и крушке. Приређена су разна „натјецања” из скаутских вјештина за чланове сва три стега, бацало се камена са рамена, а одигране су и утакмице у хазени и ногомету. Скаути су се заједно више пута фотографисали, а њихови најближи и пријатељи могли су те фотографије видјети у скаутском ормарићу на бањалучком корзу. Гости су дошли са тамбурама и хармоникама, па је логор постао поприште великог весеља. „Играло се до изнемоглости”. При повратку кућама, скаути су у четвореду „у савршеној дисциплини и парадном скаутском маршу”, уз звуке трубе, продефиловали кроз градске улице, поздрављајући окупљене грађане и поносне родитеље.[1963]

Први ђачки скаутски стег имао је 12. октобра 1935. скупштину у просторијама Реалне гимназије. Скуп је отворила председница Лепосава Зита, која је након поздравних ријечи, позвала секретара и стеговођу Петра Новаковића да поднесе извјештај. Сазнајемо да је у току претходне године изведено 28 излета, 2 екскурзије, пет боравака на један или више дана, те логоровање у Башкој Води. Чланови овог стега присуствовали су и скаутском логору у Београду и тамо се такмичили у разним дисциплинама. На овој скупштини

[1962] Поред „забавних вјештина”, предвиђена је и обука „из свих скаутских стручних вјештина”, као што је подизање логора, „егзерцир и вежбе”, пионирство, сигнализација итд. Након тога предвиђен је заједнички ручак. *ВН*, 6. октобар 1935, стр. 3.

[1963] Група се зауставила пред Гимназијом, гдје је вођа пута одржао „леп говор” величајући скаутску дисциплину. *ВН*, 11. и 12. октобар 1935, стр. 4 и 3.

изабрана је и нова управа Првог скаутског стега. За старјешину је изабран професор Божа Николић.[1964]

За недељу 13. октобра 1935. преко 50 скаута и планинки првог и другог стега планирало је узвратити посјету Приједорчанима. Скауте је предводио професор Шприка а двадесет планинки, госпођица Лепосава Зита. Путовало се возом, а као вођа пута најављиван је Божа Николић. Шетња улицама Приједора у скаутским „сликовитим униформама", игре, дружење и фотографисање изазивали су велику пажњу грађана.[1965]

Дванаеста редовна скупштина Врбаске скаутске жупе заказана је за 27. октобар 1935. у друштвеним просторијама у Дому краља Петра. На дневном реду била су уобичајена питања: извјештаји о раду, избор нове управе, буџет за наредну годину. Најављен је долазак делегата Савеза Скаута Краљевине Југославије из Београда. Скупштини су присуствовали делегати свих стегова из Бановине, али делегат из Београда се није појавио. Из извјештаја се могло чути да је претходне године основано неколико стегова, а други бањалучки био је међу најагилнијим. Изабрана је нова управа Жупе, као и Жупски савјет у који су ушли генерал Плесничар, проф. Милан Јанковић и Мате Дивић. Потоњи се из приватних разлога није хтио прихватити руковођења Жупом, па је изабран за почасног старјешину, те је договорено да се то мјесто попуни накнадно.[1966]

Марта 1936. одржана је скупштина Првог стега бањалучких скаута. Том приликом старјешина Божо Николић осврнуо се на појам, значај и историју скаутизма у југословенској краљевини, посебно истичући покојног краља Александра. На скупу је изабрано ново руководство, на чијем челу се поново нашао Николић.[1967] Наредног мјесеца

[1964] За замјеника старјешине изабран је поручник Крајналић, за стеговођу ђак Петар Новаковић, за његовог замјеника ђак Драгутин Плесничар, за секретара ђак Решид Алибеговић, за његовог замјеника ђак Милош Поповић, за благајника ђак Хамдија Шехић, за његовог замјеника ђак К. Махић, за домаћина ђак Вој. Шулић. За чланове управе изабрани су: професор Мато Дивић, генерал Милан Плесничар, професор Милан Јанковић, Јашаревић, гђица Лепосава Зита и г. Вакић. *ВН*, 15. октобар 1935, стр. 2.

[1965] Након дочека на Жељезничкој станици, бањалучки скаути су са домаћинима дефиловали приједорским улицама ка Скаутском дому. Грађани су „сликовиту скаутску поворку симпатично поздрављали". Веома пријатно дружење настављено је у возу ка Бањој Луци. *ВН*, 11, 12. и 16. октобар 1935, стр. 2, 4 и 3.

[1966] У старјешинство су ушли: Х. Хаџиефендић, проф. Шприка, начелница Лепосава Зита, секретар Стојан Ковачевић, благајник Ерих Струхал, замјеник секретара Петар Новаковић. У Надзорни одбор изабрани су: проф. Божо Николић, професорица Н. Рајачић и стеговођа из Приједора Милан Бојанић. *ВН*, 27. и 31. октобар 1935, стр. 2.

[1967] У управу су изабрани: поручник Стеван Крајналић (замјеник старјешине), стеговођа Младен Бубић, замјеник стеговође Константин Кујунџић, благајник Слободан Вокић, секретар Миленко Поповић,

одржана је велика скупштина скаута Врбаске бановине у Бањој Луци. За први дан најављена је конференција свих стегова Бановине, а послије подне смотра оба бањалучка стега. Други дан је планирана скупштина Жупе а потом и сједница новоизабране управе.[1968]

Августа 1936. „у дворани скаутског дома" одржана је конференција, којој је предавање одржао инжењер Милан Јанковић. Он је изнио „смернице које у животу треба да следи сваки човек, а поготово скаути". Крајем тог мјесеца *Врбаске новине* пренијеле су изјаву министра за физичко васпитање народа др Јосипа Рогића, који се веома афирмативно изразио о скаутизму, који јесте „покрет универзалних и космополитских идеја", али ипак „пружа највеће могућности за национално васпитање омладине". Због тога, сматра министар, скаутизам ваља јачати и ширити. Међутим, има мишљења да је, као и соколство, и скаутизам коришћен за милитаризацију физичке културе и да су скаутска друштва употребљавана за „војничко васпитање омладине". Милош Жутић сматра да се у томе није успјело колико су власти жељеле због недостатка средстава и дјеловања комуниста у скаутским друштвима. Било како било, у циљу даље популаризације скаутизма, ускоро је одлучено да скаутска друштва пораде на формирању сопствених фото архива, а у том духу расписан је и конкурс за најбоље фотографије из скаутског живота.[1969]

Октобра 1936. се „навршавало три године од када је стег извидника и планинки подељен у два стега". Тако раздвојени, „са доста тешким напором", проводили су своје принципе, па су млађе генерације скаута предвођене Миланом Јанковићем покренуле иницијативу за поновним обједињавањем стегова. Формиран је и припремни одбор са задатком да припреми ујединитељску скупштину за 4. октобар. Судећи по каснијим информацијама, фузија је и учињена, па је Бања Лука поново имала један скаутски стег. За старјешину Стега изабран је управо Милан Јанковић, „професор и познати скаутски раденик", а у управу су ушли „многи агилни чланови обеју стегова".[1970]

начелница за женске Лепосава Зита, коловођа Босиљка Антонић; у Надзорни одбор изабрани су професор Милан Јанковић, Карло Блажун, Марко Антонић и Риза Јашаревић. *ВН*, 17. март 1936, стр. 3.

[1968] Договорен је заједнички излет у Бихаћ или на Плитвичка језера. *ВН*, 9. фебруар 1936, стр. 11.

[1969] N. Žutić, *Militarizacija fizičke kulture u Kraljevini Jugoslaviji..*, str. 115; *ВН*, 22. и 28 август, 4. септембар 1936, стр. 2 и 3.

[1970] Одмах се кренуло у акцију, а у свим средњим и стручним школама основане су секције. *ВН*, 4. октобар и 3. новембар 1936, стр. 3.

Нова годишња скупштина Врбаске скаутске жупе одржана је у новембру 1936. Новине су писале како „скаутизам у Врбаској бановини сада није развијен у толикој мери као ранијих година”, мада су скаутски стегови постојали у већим варошима Бановине. Истовремено, међу омладином се, наводно, осјећала жеља да се оснују скаутске јединице. Скупштина је предвођена Хасаном Хаџиефендићем, одржана у Вијећници Градске општине. Расправљало се о „будућем раду жупе и појединих стегова”. Присуствовали су делегати из унутрашњости те представник Савеза Иван Оштрић, који је донио и помоћ од 1.000 динара. Изабрана је нова управа са Хаџиефендићем на челу.[1971]

Бањалучки скаути придружили су се соколима маја 1936. у прослави Ђурђевданског уранка на Бањалучком пољу, код споменика и Богословчевог врела. Осим тога, скаути су најављивали за Ђурђевдан увече и паљење логорске ватре у дворишту Државне огледне школе, на мјесту гдје је раније била православна црква, а „са уобичајеним забавним програмом” који ће изводити „најбољи дилетанти стега”. Скаути су најављивали да ће логориште бити посебно украшено и да ће то бити догађај какав већ двије године није виђен у граду.[1972]

И бањалучки скаути су се укључили у прославу дана уједињења, 1. децембра 1936. Тим поводом скаутска чета је у Државној трговачкој школи одржала свечану академију.[1973]

Скаути су наредну годину-двије запали у озбиљну кризу. Да је тако, потврђује и чињеница да је Савез из Београда сазвао ванредну скупштину Врбаске скаутске жупе за половину априла 1938. Присуствовао је и делегат Савеза. Повод сазивања ове скупштине била је колективна оставка жупске управе, до које је дошло „ради помањкања материјалних средстава за спремање редовних послова”. Првог дана уприличена је смотра а сутрадан је сазвана поменута скупштина. Делегат Савеза Иво Оштрић обећао је помоћ Савеза у обнављању рада Жупе па је скупштина прихватила да настави са радом и изабере управу.

[1971] За замјенике старјешине изабрани су Милан Јанковић и др Мухамед Куленовић; за секретара др Али Мухамед Хаџиефендић, за благајника Ерих Струхал; за начелника скаута г. Клих и г. Самарџија; у Надзорни одбор изабрани су Ристо Томић, Мато Дивић и професор Новак. *ВН*, 10. новембар 1936, стр. 2.

[1972] *ВН*, 6. мај 1938, стр. 2.

[1973] Поздравну ријеч, пред комплетним „наставничким збором”, одржао је Здравко Челар, а његов говор „попраћен је бурним аплаузом”. Услиједила је скаутска химна „Пламен се диже” коју је извео хор друштва. Гости су могли чути и још неколико музичких нумера и говор захвалности директора Фрање Дивишека. *ВН*, 5. децембар 1936, стр. 2.

За старјешину Скаутске жупе изабран је командант Врбаског жандармеријског пука пуковник Јоцо Јовановић а за замјеника чиновник у пензији Хасан Хаџиефендић. Ова скупштина улила је наду да ће Жупа успјешно наставити са радом, што „гарантују личности које су преузеле управу”.[1974]

Крајем маја 1938. одржана је оснивачка скупштина „Скаутског клуба брђана и станарица”. Скупу су присуствовали и старјешина Врбаске скаутске жупе Хасан Хаџиефендић, професор Милан Јанковић и инжењер Ернест Трамер. Јанковић је и водио Скупштину и одржао предавање о родољубљу. Прочитана су Правила Друштва а потом се приступило избору управе, на чије чело је изабран Хусеин Кључо, који је одржао говор о скаутизму и омладини.[1975] Новине су најављивале како ће Скаутски клуб брђана и станарица 23. октобра 1938. у Дому краља Петра I Ослободиоца одржати своју редовну годишњу скупштину.[1976]

Судећи по *Скаутском гласнику*, чији су сарадници из Бање Луке били Милан Јанковић и Александар Милић, новембра 1938. бањалучки стег је имао 11 „вучића”, 80 „извидника”, 21 „брђана”, 40 „планинки”; укупно 152 члана.[1977] Врбаска скаутска жупа извршила је септембра 1939. реорганизацију својих јединица у Бањој Луци. Основани су „потпуно самостални стијегови” у Гимназији, Средњој техничкој школи и Трговачкој академији. Та „реформа” уродила је плодом јер су сви стегови почели са великим ентузијазмом да се спремају за логоровање на љето наредне године.[1978]

Скаути су, као и феријалци, имали чете по бањалучким школама. У Трговачкој академији је почетком школске 1939–1940. реорганизована скаутска јединица, која је добила нову управу са професором Мухамедом Хусићем и одмах почела да ради по усвојеном програму.

[1974] У начелство су изабрани: Лепосава Зита, Фердо Клих и г. Самарџић. За секретара је изабран Вукоман Ковачевић, а за замјенике М. Јовандић; за благајника дрогериста Ерих Струхал. У Надзорни одбор изабрани су: директор Трговачке академије Фрањо Павловић, трговац Милан Цвјетан и директор Гимназије Стево Миладиновић. У Жупски савјет изабрани су: почасни предсједник бан Богољуб Кујунџић, предсједник командант генерал Милан Плесничар, а замјеник предсједника инспектор Душан Поповић. *ВН*, 22. април 1938, стр. 2.

[1975] За потпредсједника је изабрана госпођица Милица Узелац, за секретара Милан Јовандић, за благајника Сабахудин Скоруп. У Надзорни одбор изабрани су: Ернест Трамер, Петар Јовандић и Мехмед Гушић. *ВН*, 29. мај 1938, стр. 2.

[1976] *ВН*, 23. октобар 1938, стр. 3.

[1977] *Скаутски гласник*, новембар 1938, стр. 4.

[1978] Занимљиво је и вриједно помена да је Милан Јанковић децембра 1939. постао замјеник старјешине Главне управе Савеза скаута Краљевине Југославије. *ВН*, 1. септембар 1940, стр. 1; *Сто година бањалучке гимназије..*, стр. 92–93; *Скаутски гласник*, фебруар 1940, стр. 3.

Чета је имала 40 чланова у три вода под нимало случајним именима: „Томислав”, „Бели орао” и „Славен”. Међутим, чета није имала довољан број униформи, па није одржала ни један јавни наступ, јер он подразумијева комплетну униформисаност. Због тога је покренута акција, па је најављивано да ће до краја школске године сви чланови бити „дјеломично униформисани, тј. имаће шајкаче, мараме и хлаче”, а остало је било у плану да се набави наредне године. И у Техничкој школи скаути су пред Други свјетски рат имали завидан број чланова, чак 57. На челу секције је био машински инжењер Виталиј Рибкин.[1979]

Бањалучка скаутска жупа најављивала је скупштину за мај 1940. у Дому краља Петра I Ослободиоца на којој ће управа поднијети извјештај о раду „од 1936 године па све до данас”. Осим тога, планиран је избор нове управе и усвајање плана рада за наредну годину.[1980] Скупштину је отворио старјешина, професор Учитељске школе, Бранко Иванчевић. Из извјештаја се дало закључити да је „рад свих скаутских јединица реорганизован и постигнути су лепи успеси”. Скаути су донијели одлуку да једна делегација посјети команданта Врбаске дивизијске области генерала Маринковића и да му понуде „услуге свих скаутских јединица и њихових чланова са територије Босанске крајине у случају потребе”. Осим тога, договорено је да се „замоле надлежни да се скаутима уступе погодне просторије”. Поврх свега, одлучено је да се покрене изградња Скаутског дома на земљишту преко пута Официрског дома, које је бањалучка општина скаутима, наводно, већ уступила за ту потребу. На крају је договорено да се током љета одржи заједнички логор за све скауте Босне и Херцеговине на Усори код Теслића. Изабрана је и нова управа Жупе са старим предсједником, професором Иванчевићем на челу.[1981]

Бањалучки скаути планирали су на љето 1940. логоровати на Мраковици заједно са скаутима из Бихаћа и Сарајева. План је био да се тамо подигне читаво логорско насеље, у коме ће наизмјенично гостовати група по група. Током јула и августа под вођством начелника Жупе, Милића и Карабеговића, логоровали су ђаци скаути из Средње техничке

[1979] *Државна трговачка академија..*, стр. 15; *Извештај Државне средње техничке школе, Државне мушке занатске школе и Државне мајсторско-деловодске школе у Бањој Луци за школску 1939–1940 годину*, Бања Лука, 1940, стр. 10, 16, 18; З. Мачкић, *Из родине у Бањалуку...*, стр. 197.

[1980] *ВН*, 3. мај 1940, стр. 1.

[1981] За замјеника старјешине Жупе изабран је професор Перо Сафрет, благајник дрогериста Ерих Страухал, секретар Милица Узелац, начелници: Хусеин Кључо, Ацо Милић и Бекир Крабеговић. У Надзорни одбор изабрани су Ристо Томић, Брацо Бублук и инж. Ернест Трамер. *ВН*, 19. мај 1940, стр. 2.

школе и Трговачке академије. Како пишу *Врбаске новине*, посјетиоци логора су се дивили „скаутској капији, јарболу и подигнутим шаторима”, а рад и дисциплина у логору „створили су од дојучерашњих наивних и безбрижних ђака, свјесне омладинце и чланове друштва”. Организатори су у логор понијели једну малу школску таблу, па су ђаци, осим скаутских обавеза, „радили математику и извођење формула”.[1982]

Крајем августа 1940. скаути предвођени начелником Хусеином Кључом, писали су Главној управи Савеза скаута да су, реагујући на повјерљив допис из централе, израдили „план и програм за обуку целокупног чланства у борби против падобранаца, ваздушне и такозване пете колоне”. Додаје се да би се обука изводила „на прикривени начин”, тако да би се иза тзв. „водног течаја” прикрила борбена обука. Бањалучки скаути су наумили да за обуку користе соколски приручник „Борбена обука у соколству”, а предвиђен је и завршни испит за све полазнике.[1983]

Планирано је да течај траје током седам мјесеци, од октобра до маја, те да се заврши на прољеће 1941. и то тродневним логоровањем. Предност оваквог начина обуке, како се наводи у једном документу Врбаске скаутске жупе, била је у томе „што ће се целокупно чланство обучавати истовремено и једнообразно у целој Врбаској бановини”. Реагујући позитивно на овај допис, Главна управа Савеза скаута доставља министру физичког васпитања народа препис овог акта из Бање Луке и моли министра за новчану помоћ Врбаској скаутској жупи за наведену обуку.[1984] Милитаризација скаута под плаштом соколске борбене обуке требала је да ојача темеље државе, али за то је, ако ништа друго, требало много додатних средстава и труда. Коначно, и времена... Рат ће бити бржи.

[1982] Логор за скауте из Гимназије организован је у близини Скендер Вакуфа, а старјешина је био професор Скарнео. *ВН*, 7. јул и 1. септембар 1940, стр. 3 и 1.
[1983] AJ/71–14, док. 148.
[1984] AJ/71–14, док. 1010 од 3. 9. 1940. N. Žutić, *Militarizacija fizičke kulture u Kraljevini Jugoslaviji..*, str. 115; *ВН,* 22. и 28 август, 4. септембар 1936, стр. 2 и 3.

10.5. Феријални савез[1985]

Бањалучки Феријални савез обновљен је по свој прилици 1920, када је „неколико омладинаца” то учинило у духу новостворене југословенске краљевине. Друштво је узело себи за циљ „да наша омладина пропутује целу нашу државу, да се упозна са њезиним лепотама, да види њезино богатство и да је знаде ценити и поштовати јер мешањем и упознавањем целокупног народа све размирице престаће и несумњиво се тиме учвршћује народно јединство”. Како у једном допису великом жупану пише, бањалучки Феријални савез је ставио себи у дужност „да придиже болесну омладину, да је опоравља, те у томе циљу лети отвара на појединим климатским местима и логоре”. Због тога су се феријалци обраћали свим „самоуправним телима” да при закључењу буџета унесу и „извесну помоћ за овај покрет наше деце-ђака”.[1986]

О првим годинама рада ове дружине имамо сачуване само фрагменте. Из њих, тако, сазнајемо да је велики жупан марта 1925. послао свим среским поглаварима и среским испоставама, те „свим градским општинама... на знање и обавештење” да у свој буџет унесу и „извесну суму” за подршку феријалцима.[1987] Узгред, једно бањалучко излетиште у то доба било је на сјеверном ободу града, на Петрићевцу. Наиме, тамо су још за аустроугарске окупације чланови познате породице Пиштељић уредили простор „за одмор и разоноду”. Међутим, и то излетиште, као и неколицина других у околини града није било довољно

[1985] Феријални савез је „искључиво ученичко удружење, коме је циљ омогућити школској омладини да са што мање издатака пропутује за вријеме великог школског одмора што више крајева наше велике и лијепе домовине”. Осим тога, Феријални савез има „задаћу да води бригу о здрављу својих чланова, те у ту сврху одржава неколико љетовалишта, било у приморским било у горским крајевима”. Бања Лука је за аустроугарске власти у данашњем Борику добила уређен парк који је једно вријеме коришћен као излетиште. У овом ограђеном парку општина је засадила младо растиње, уредила стазе са шљунком, а уз њих клупе и понеки сто. У неколико дрвених киоска могла су се купити безалкохолна пића и разне посластице. Тај парк је био омиљено бањалучко излетиште до пред Први свјетски рат, када су га неодговорни грађани девастирали, да би коначно ограда, дрвеће и клупе у току Првог свјетског рата завршили као огрев. *Држ. трговачка академија Бања Лука. Извештај за школску годину 1932–1933*, Бања Лука, 1933, стр. 21; *Отаџбина*, Бања Лука, 9. мај 1925, стр. 3; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 91.

[1986] АРСБЛ, ВЖВО, 23, МУП Краљевине СХС – Великом жупану Врбаске области, 4. марта 1925.

[1987] АРСБЛ, ВЖВО, 23, Допис Великог жупана свим срезовима и среским испоставама

уређено, као ни приступни путеви до њих.[1988] Судећи по извјештају среског поглавара, бањалучки феријалци су новембра 1926. године имали 70 чланова.[1989]

Стварање бановина је и феријалцима значило нови оквир дјеловања. Обласни, или де факто бановински, одбор Феријалног савеза основан је по свој прилици 1930. Забиљежено је да је крајем новембра 1933. одржан збор Обласног одбора Феријалног савеза за Врбаску бановину. Збор је отворио предсједник удружења бановинских феријалаца Радивоје Пејић, који се пожалио да Врбаска бановина има најмање средњих школа, па тиме и најтеже предуслове за рад таквог друштва. Ипак, са осам подружница и 307 чланова, Врбаска бановина није посљедња, а ни по имовини феријалаца није спадала у најсиромашније. Наиме, заслугом добро организованих чланова и руководства, те уз подршку бана Милосављевића, феријалци Врбаске бановине су сада имали „два добро уређена свратишта": у Бањој Луци и Јајцу. Штавише, наумили су 1933. године да оснују још три: у Бихаћу, Приједору и Бочцу. Поврх свега, у плану је било и подизање феријалног љетовалишта у Мијачици на Грмечу.[1990] У ту сврху, од централе Феријалног савеза у Београду, феријалци Врбаске бановине добили су бескаматни вишегодишњи кредит у износу од 30.000 динара. Иначе, акцију изградње љетовалишта је у име Банске управе надзирао начелник Пољопривредног одјељења Лазар Марковић, а инжењери Славиша Вајнер и Јосип Сертић из Хигијенског завода бесплатно су израдили планове за љетовалиште. На челу Обласног одбора Феријалног савеза и даље се налазио Радивоје Пејић.[1991]

Како су писале новине првих дана 1935, бањалучки Феријални савез, „васпитна и национјонална ђачка установа", као мало која организација је у неколико година „у толикој мјери оправдала своје постојање". У њој је организована готово сва школска омладина, од најмлађих средњошколаца до студената. Тако Феријални савез прераста оквире ђачке

[1988] *Глас Врбаске бановине*, 8. децембар 1929, стр. 5; Ђ. Микић, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, стр. 122.

[1989] АРСБЛ, ВЖВО, 33, Списак удружења на подручју Великог жупана Врбаске области, 18. новембар 1926.

[1990] Ријеч је о мјесту „одмах поред јаког врела поред кога се некада одмарала хајдучка чета чувеног Мијата хајдука". Како су писале новине, „шума царује свуда око летовалишта, читаво зелено море црногоричне и букове шуме". *ВН*, 11. јун 1935, стр. 3.

[1991] Послове секретара 1933. обављао је Стево Ћуковић, потпредсједница је била Добросава Михаиловић, а благајник Светозар Ивановић; предсједник Надзорног одбора био је Мирко Мацура. *ВН*, 29. септембар, 9. децембар 1933, стр. 3. и 2.

организације и постаје важан сегмент туризма, који је у неким крајевима Југославије већ постао главни извор прихода и „пречи од рала и мотике". За Врбаску бановину то је „окрепљујућа нада". У том смислу, Феријални савез у Бањој Луци ријешио је да „свим силама поради на унапређењу своје акције у нашој бановини".[1992]

Половином децембра 1935. новине су подсјећале да су преко бањалучких феријалаца, Опленац посјетили ђаци Гимназије, Учитељске школе и Трговачке академије, те да су претходне године отворена феријална свратишта у Бањој Луци и још 16 мјеста Бановине. Тада је објављен извештај државног Феријалног савеза у коме је писало да феријалци Врбаске области имају 240 чланова и веома добре резултате, захваљујући прије свега „агилној управи", који „премаша" сва очекивања Савеза. Штавише, крајишки феријалци су се усудили покренути један посао који нису њихове колеге ни у једној области, односно, бановини. Ријеч је о подизању феријалног дома у Мијачици.[1993]

Половином јуна 1936. подружнице Феријалног савеза у свим бањалучким школама приредиле су у „башчи ресторана г. Антона Шипса" своју прву „вртну забаву", а приход је намијењен доградњи дома у Мијачици. Жеља бањалучких феријалаца била је да већ тог љета првих 50 школских омладинаца бораве у том љетовалишту на Грмечу. Те, прве године дом ће бити отворен за феријалце из цијеле Југославије, а од идуће сезоне само за оне из Врбаске бановине.[1994]

Феријални савез је, у међувремену, изгубио двије године на припремама за подизање љетовалишта у Мијачици. Тек 1935. године почели су послови када је нови бан Кујунџић одвојио додатних 50.000 динара. „Шипад" је о свом трошку обезбиједио израду пројекта и предрачуна, те стручни надзор. Ускоро су се у акцију довршетка Дома укључиле неке установе и предузећа, те стотине појединаца, са прилозима од симболичних 5 до 2.000 динара; владика Василије и бискуп Гарић дали су по сто динара. Почетком наредне године

[1992] Зато је на претходној скупштини Друштва одлучено да се прошири мрежа ђачких свратишта, те да се поред постојећих пет изгради још десетак. *ВН*, 2. јануар 1935, стр. 3.

[1993] Акција је покренута иницијативом и добротворством самог предсједника Врбаске феријалне области Радивоја Пејића, а њу су подржали Бановина, „Шипад" и сам Савез. Плод таквог рада била је „модерно подигнута кућа" која ће од сљедеће године моћи примити и до 80 феријалаца. *ВН*, 15. децембар 1935, стр. 2.

[1994] Тако је и било. Почетком јула у Мијачицу је дошло 60 феријалаца из цијеле Југославије. *ВН*, 26. мај и 11. јун 1936, стр. 2, 3.

пространа „кућа за љетовање младих” у Мијачици била је под кровом. Подршку заживљавању овог љетовалишта дала је и централа Феријалног савеза у Београду.[1995]

Већ током првог љета указала се потреба да се поред дома „изгради један већи базен за купање”. У међувремену, на Конгресу Феријалног савеза у Скопљу делегат феријалаца Врбаске бановине Пејић, успио је испословати нових 27.000 динара за исплату обавеза и 10.000 динара за изградњу базена. Услиједила је и помоћ Банске управе од двије тоне цимента.[1996]

Феријални савез је 1937. организовао љетовања у Дравској бановини, поред Бледа, те у Шкофији Локи, на Болу и у свом љетовалишту у Мијачици. Осим тога, те године је први пут организовано караванско путовање по „најлепшим пределима наше земље”.[1997]

Феријални савез је свих тих година посебно активан био у бањалучким школама. У Реалци се школске 1929/1930, под вођством професора Виктора Тиана, окупило 60-ак ђака. Та подружница је почетком маја 1933. у Официрском дому организовала матине са концертом и предавањем „о женама и њиховом односу према мушкарцима”. Иста подружница је за 10. децембар 1933. у Хрватском дому најављивала чајанку са игранком, на којој ће свирати гимназијски „џаз оркестар”.[1998]

И Учитељска школа имала је активну секцију Феријалног савеза, основану марта 1930. под вођством професорице географије Доброславе Михаиловић. Љубазношћу директора Вељка Вујасиновића, феријалци су у тој школи имали и своју канцеларију. Осим тога, у интернату

[1995] Новине су све заинтересоване феријалце упућивале да се јаве управном одбору бановинског удружења. Предвиђено је да прва „колонија” броји 60 феријалаца, а за идуће љето најављиване су двије „партије”. *ВН*, 5. април 1933, 27. фебруар, 6, 12. и 14. мај, 11, 14 и 18. јун, те 2, 3. и 10. јул 1936, стр. 2–4.

[1996] План је био да се одмах с прољећа почне са радовима. И наредног прољећа питање изградње базена било је актуелно, али је најављено да ће базен бити готов до почетка јуна 1937. Осим тога, најављено је да Феријални савез у том дому гради купатило „са хладном и топлом водом”. *ВН*, 10. октобар 1936, стр. 3, 10. јун 1937, стр. 1.

[1997] Аранжмани су били од 500 до 650 динара, а пријаве су се предавале Феријалном савезу у Гимназији. *ВН*, 26. мај 1937, стр. 3.

[1998] Та најава у новинама привукла је многобројну публику, већином средњошколце. Професор Лабуд Вушовић одржао је предавање „Наша жена у књижевности и о жени уопште”. Услиједила је забава на којој је изабрана и „лепотица приредбе”, Бранка Шарић. Томбола је била „богата и вредна” а и „бифе је такође задовољио”. По каснијим сјећањима неких ђака, феријални савез у Гимназији је у предратним годинама био „под патронатом тамошњих скојеваца”. *Тридесет пети извештај о раду Државне реалне гимназије у Бањој Луци објављен на крају школске 1929/30 године*, Бања Лука 1930, стр. 8, 22; *Сто година бањалучке гимназије..*, стр. 93.

Учитељске школе Феријални савез је током љетног распуста 1933. имао своје свратиште. Феријалци су школске 1932–1933. имали своју секцију и у Трговачкој академији са 13 чланова, који су уредно плаћали чланарину и били претплатници часописа *Феријалац*. У тој школи је и седам година касније дјеловала Подружница Феријалног савеза, под вођством професора Боже Благојевића. Истовремено, под вођством занатског учитеља Симе Миљанића дјеловала су и 34 члана у Средњој техничкој школи.[1999]

10.6. Филателистички клуб

"Један поприличан број озбиљних филателиста" одлучио је да оснује клуб, како би „лакше ширили и спроводили ову новину међу нашим грађанством". Оснивачка скупштина, која је у ствари била „само један другарски сусрет наших филателиста", одржана је 21. фебруара 1936. у хотелу Босна. Прочитана су клупска правила, а договорено је да се састанци чланова Клуба одржавају сваког четвртка у том хотелу. Осим тога, одлучено је да се Клуб прикључи Југословенском филателистичком савезу у Београду те да се успостави сарадња са сарајевским, загребачким и другим клубовима. Као први члан и то добротвор уписао се бањалучки трговац Милан Милић. За предсједника Клуба изабран је прота Душан Кецмановић.[2000]

Половином октобра 1936. *Врбаске новине* су пренијеле како се бањалучки филателисти састају „сваких осам дана у својим друштвеним просторијама" и тамо „разгледају ко је шта прикупио у току седмице". Неки од њих су, наводно, дошли у посјед изузетних примјерака маркица, „које се ретко могу наћи и у колекцијама опробаних и познатијих филателиста". Бањалучки филателисти су се посебно хвалили маркицама недавно штампаним па

[1999] *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, Бања Лука 1930, стр. 21–22; *Држ. трговачка академија Бања Лука. Извештај за школску годину 1932–1933*, Бања Лука, 1933, стр. 21; *Државна трговачка академија Бања Лука. Годишњи извештај за школску 1939–40*, Бања Лука, 1940, стр. 15; *Извештај Државне средње техничке школе, Државне мушке занатске школе и Државне мајсторско-деловодске школе у Бањој Луци за школску 1939–1940 годину*, Бања Лука, 1940, стр. 12, 15; *ВН*, 5. мај, те 5, 9 и 12. децембар 1933, стр. 10, 6, 2 и 4.

[2000] За секретара је изабран Петар Тумбас, за благајника Бранко Качавенда, а за чланове Одбора Милан Милић и инжењер Геза Габор. У Надзорни одбор изабрани су Ђуро Кон (предсједник) , Јосип Кошар и Драгутин Бојевић. *ВН*, 22. фебруар 1936, стр. 3.

повученим из употребе, јер су имале грешку. На њима је, наиме, име државе написано „Јућославија”. Осим тога, сазнајемо да су у посјету Бањој Луци дошла тројица филателиста из Загреба, међу којима и Павао Бауер, „трговац марака”. Домаћини, предвођени предсједником протом Кецмановићем, госте су сачекали још на жељезничкој станици.[2001]

Како су писале новине, Филателистички клуб заказао је за 21. фебруар 1937. прву годишњу скупштину и то у хотелу Босна. За ту прилику најављена је и томбола а награде су биле – поштанске маркице. На скупштину су позивани сви чланови, али и пријатељи филателије. На позив су се одазвали скоро сви чланови, па је предсједник Клуба прота Кецмановић могао бити задовољан. Извјештај је поднио секретар, познати бањалучки каменорезац, Петар Тумбас. Он је нагласио да је прошле године одржано 30 састанака ради размјене маркица и одигравања томболе. Настављена је сарадња са Филателистичким клубом у Загребу у циљу повољнијег набављања маркица и „свих филателистичких потрепштина”. Благајнички извјештај је поднио инжењер Сергије Бјељајев и информисао чланове да је за набавку маркица утрошено 2.500 динара. Изабрана је нова управа са протом Кецмановићем на челу.[2002]

О раду бањалучких филателиста наредних година нисмо пронашли трага, све до почетка 1941. године. Крајем фебруара те године у хотелу Босна одржана је редовна скупштина Клуба филателиста. За предсједника Клуба изабран је Фрањо Микуш, а за доживотног почасног предсједника прото Душан Кецмановић.[2003] Ипак, за тек нешто више од мјесец дана услиједиће бура у којој би даљи рад оваквог клуба био права фантастика.

[2001] Загребачки филателисти су Бањалучанима пренијели своја искуства, савјетујући им да организују изложбу марака, на коју би дошли и филателисти из Савске бановине, што је и прихваћено за наредну годину. *ВН,* 16. октобар 1936, стр. 3.

[2002] За секретара је сада изабран Сергије Бјељајев, за благајника Ђуро Кон, за архивара Ладислав Волф, а за чланове Одбора Михаило Ухлик и Јозеф Кожари. У Надзорни одбор изабрани су Петар Тумбас, Ернест Брамер и Фрањо Јанда. АРСБЛ, ЗМГ, Бранко Пајић, Сјећање на неке бањалучке комунисте старије генерације, стр. 7–8; *ВН*, 21. и 26. фебруар 1937, стр. 3 и 2; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 19.

[2003] Одлучено је и да се у мају те године одржи локална изложба филателиста из Бање Луке, а крајем те или почетком наредне и изложба на крајишком нивоу. *ВН*, 27. фебруар 1941, стр. 2.

10.7. Радио клуб

Времена су се мијењала. У Бању Луку су стизале тековине новог доба. Једна од њих је радио апарат. Није познато ко је и када донио први такав уређај у град на Врбасу, али је забиљежено да је у Гимназији 27. маја 1925. године „отворена радио-станица". Судећи по чланку у онодобној *Отаџбини*, професор Драгутин Кокановић је у школу донио први радио пријемник и „већем броју грађанства" демонстрирао његов рад. Иако је падала киша и било лоше вријеме, које је ометало сигнал, присутни су могли да слушају „концерте из Рима, Лајпцига и Берлина" или да чују „гласове људи и инструмената који су дошли из веома великих даљина – које са нама нијесу везане жицама".[2004]

Ускоро су и други почели набављати ту новотарију, па је половином тридесетих година Бања Лука већ имала „велики број радио-претплатника и аматера". Занимљиво, Бања Лука је 1935. године у Женеви добила и своју таласну дужину.[2005] Исте године, негдје с јесени, у Улици краља Алфонса отворен је први „Радио салон". Урађен је „елегантно, потпуно према велеградском узору", у њему су се могле купити „најновије тековине у радио продукцији", а имао је и сервис за оправке и складиште резервних дијелова. Његов власник био је Лазо Дивјак, „познати стручњак у радиотехници", који се вратио из Љубљане, гдје је учио електротехнику.[2006]

Почетком 1936. у Бањој Луци је међу радио-аматерима покренута иницијатива да се оснује радио клуб, пошто град „броји врло велики број радио–претплатника". Ова акција наишла је на „леп одзив", па је најављено формирање клуба. Окупио се и Иницијативни одбор, који је позивао радио аматере да својим доласком подрже оснивање Клуба. Ова иницијатива наишла је на разумијевање, те је за 8. фебруар 1937. у хотелу Палас заказана оснивачка скупштина. Иницијативни одбор је тим поводом упутио јавни проглас, својеврсни позив „имаоцима радио апарата" и другим заинтересованим да дођу на скупштину.[2007] Скупштину

[2004] *Отаџбина*, 30. мај 1925, стр. 3; *Радио-талас дуг 50 година. Књига о Радију Републике Српске*, Бања Лука, 2017, стр. 9–10.

[2005] По неким изворима, пред Други свјетски рат у Њемачкој ће се производити радио-апарати који су на скали имали исписано „Бања Лука", мада тај град није имао радио станицу. *Радио-талас дуг 50 година..*, стр. 10.

[2006] Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 287–289; *ВН*, 5. децембар 1935, стр. 3.

[2007] *ВН*, 6. и 12. март 1936, стр. 3 и 2, 7. фебруар 1937, стр. 2.

је отворио судија Среског суда Давид Радуловић, који је и прочитао правила Клуба. У њима је писало да су циљеви Клуба „отклањање радио сметњи при пријему, одржавање курсева за радио, оснивање библиотека и књижница, помагање радиоаматера са стручним саветима", те организовање радио-претплатника у заштити њихових права. Чланови Клуба разврстани су у три групе: редовни, дописни и почасни. Редовни члан могао је постати сваки грађанин Бање Луке или околине, а дописни остали становници Врбаске бановине. Почасни чланови ће бити они „који се нарочито истакну у области радиотоније". Уписнина у Клуб била је 5, а чланарина 3 динара. За предсједника је изабран Јосип Брадина.[2008]

Радио-аматери су озбиљно кренули у афирмисање и рад Клуба. То потврђује и чињеница да су већ мјесец по оснивању имали своју просторију на Булевару краља Петра, која је била отворена сваког дана од 18 до 20 часова.[2009]

Бања Лука је половином октобра 1937. добила још један „радио салон", односно, продавницу радио-апарата. Наиме, на Булевару краља Александра, близу Ферхадије, Наруди Сарач је отворио радњу у којој се могао пазарити и радио апарат.[2010]

Једна група бањалучких радио претплатника обратила се јануара 1939. Радио Београду са иницијативом да се „приликом Курбан Бајрама даје специјална радио емисија" уз сугестију да у тој емисији учествују најбољи интерпретатори босанских севдалинки.[2011]

Први радио пренос из Бање Луке десио се 8. марта 1940. Наиме, тога дана организован је пренос трећег, посљедњег дана извлачења класне лутрије. Извлачење је било у Соколском дому, а пренос су емитовале све три југословенске радио станице: Београд, Загреб и Љубљана.[2012]

[2008] За потпредсједника је изабран инжењер Срђо Грегорић, за благајника Франо Језершек, за секретара Руди Благајски, за техничког референта Херман Бузић, а за чланове Одбора Давид Радуловић, Рихард Кучера и Срећко Петелин. У Надзорни одбор изабрани су Саво Самарџија, Мирко Дивјак и Ерих Струхат. *ВН,* 10. фебруар и 19. март 1937, стр. 3. и 5, *Правда*, 15. март 1937, стр. 21.

[2009] У циљу упознавања јавности, а и својих чланова, Клуб је већ у марту најављивао „течаје из теорије радиотехнике", који ће почети наредног мјесеца. Додаје се да ће сва теоретска излагања бити праћена „практично и експериментално помоћу разних инструмената". *ВН*, 19. март 1937, стр. 5.

[2010] Преглед робе био је „необавезан за купњу и слободан". *ВН*, 24. октобар 1937, стр. 2.

[2011] Из Београда су услишили овај приједлог и обећали да ће у програму крајем јануара и почетком фебруара бити тражени садржаји. *ВН*, 25. јануар 1939, стр. 2.

[2012] *ВН*, 8. март 1940, стр. 1.

10.8. Удружење Личана и Бановаца

Једно од „егзотичнијих” бањалучких друштава је, свакако, Удружење Личана и Бановаца. Иницијатива да се оно оснује покренута је почетком 1939, а најзаинтересованији за њу су, свакако, били грађани поријеклом из тих крајева. Њих је у то доба у Бањој Луци, „са разним занимањима и на разним положајима”, било око 200, а по некима чак и 300. Формиран је оснивачки одбор у коме су били: директор Финансијске дирекције Марко Вујовић, учитељ Алекса Маџаран, капетан Божо Поткоњак, пољопривредни стручњак Сава Ђорковић и још десетак грађана. Крајем марта 1939. овај одбор је упутио позив свим Личанима и Бановцима из Бање Луке и цијеле Врбаске бановине у коме се каже како такво друштво егзистира у Загребу и Београду, те да постоји потреба да се оснује и у Бањој Луци. „Разговарати о своме крају, сећати се прошлости и радити за његову будућност, те учинити га што вреднијим делићем заједничке Отаџбине, била би света дужност свију нас. Из тих побуда одлучили смо се да и ми овде у Бањој Луци оснујемо Удружење Личана и Бановаца”. У том заносу сазвана је оснивачка скупштина у недјељу 2. априла 1939. у Дому краља Петра I Ослободиоца. Друштво је, како се говорило, имало „хумано-културни циљ”, а ни дружења, нарочито чувена личка прела, нису му била страна.[2013]

Већ половином априла 1939. *Врбаске новине* су писале да је Друштво уписало преко 150 чланова, те да његова управа „израђује план како да помогне крају из кога су се поједини Личани и Бановци овамо доселили”. Најављено је и формирање „просветно културне секције”, а радило се на успостављању везе са повјереницима у Лици и Банији преко којих ће се акција спроводити.[2014]

Почетком 1941. године Друштво је, како сазнајемо, обукло десеторо дјеце и подијелило „више новчаних помоћи сиромашним и незапосленим радницима и њиховим породицама”, укупно близу 10.000 динара. У међувремену, било је и личких прела „са забавним

[2013] Удружење Личана и Бановаца је већ годинама постојало у Београду и Сомбору. *Време*, 20. јануар 1933, стр. 5; *Правда*, 7. август 1938, стр. 12; *ВН*, 26. март 1939. и 6. фебруар 1941, стр. 2.

[2014] Најављен је и излет 4. јула у Траписте, на коме ће професор Бранко Иванчевић и економ Сава Ђорковић одржати „разна предавања”. *ВН*, 21. мај 1939, стр. 3.

програмом”, а за 8. фебруар 1941. Друштво је спремало велику забаву у Соколском дому. На програму су „два лијепо режирана комада” Пеције Петровића, те још два комада која ће приказивати сами сељаци из Лике и Баније и то у њиховим народним ношњама.[2015]

10.9. „Свесловенско друштво”

У Бањој Луци је 24. маја 1925. основано „Свесловенско друштво”. Предсједник је Лазар Милић. Он је на свечаној академији при оснивању Друштва подсјетио на „значај тога друштва у прошлости док је цвало у Москви за вријеме царства”. Професор из Гимназије Драгољуб Кокановић је потом одржао предавање о животу и раду Јурја Крижанића, „једног од првих Свеславена”. Говорио је и оснивач овог друштва, руски пуковник и археолог Василиј Михајлович Кашкаров „О психологији Славена и других народа”. Пјесму „наше горе и планине” Војислава Илића Млађег, декламовале су гимназијалке Вера Стокановић, Ружица Марковић, Анђелика Зарић и Вукица Марчетић и Савета Тигелтија из Дјевојачке школе. Присутнима се на концу обратио и свештеник Душан Мачкић, који је „бираним ријечима поздравио словенску слогу”. На оснивачкој скупштини „присутних није било много али су затупани сви Словени”.[2016]

10.10. Клуб „Балкан”

Није познато када је тачно у Бањој Луци основан Клуб „Балкан”. Знамо да су се почетком марта 1934. огласили из овог клуба, односно, да се, у име Одбора, његов предсједник, инжењер Момчило Милошевић, и секретар Јосип Цветковић захваљују пријатељима и члановима Друштва, а посебно неколицини чланова Народног позоришта, који су „својим

[2015] За споменуту забаву најављена је и томбола као и неизоставни „бифе” са „личко-бенковачким специјалитетима”. *ВН*, 6. фебруар 1941, стр. 2.
[2016] З. С. Мачкић, *Из родине у Бањалуку..*, стр. 156; *Отаџбина*, Бања Лука, 30. мај 1925, стр. 3.

трудом, прилогом и посјетом" потпомогли овом клубу да организује прву „Црно-бијелу редуту", односно бал под маскама.[2017]

Редута је најављивана и почетком фебруара 1936, а – како су писале новине – за ту забаву владало је велико интересовање „међу свима члановима и пријатељима клуба". Клуб је све учинило да забава добије „висину и амизантност која се жели постићи". За ту потребу формиран је посебан приређивачки одбор који је имао задатак да ова приредба постигне „импозантност". Од „изненађења" најављивани су наступи члана загребачке опере Милана Шепеца и балерине загребачког казалишта Наде Стефановић, а уз њих, наступиће и чланови домаћег позоришта Матида Краљева и Иван Горски. Обећана је и богата томбола а дарови за њу били су изложени у радњи Бокоњића у Улици краља Алфонса.[2018]

10.11. „Јединство села "

„Оронули домови, закоровљени воћњаци и ливаде, рђаво обрађене њиве, кржљава шкембаста стока, запуштена дјечица, пропали лактови и кољена, зле навике пијанства, празновјерица, враџбина. Многе заразе људске и сточне. Суша, сифилис. Нечистоћа. Ето то је слика села", писао је 1935. професор Милан Јанковић.[2019] Вјерујемо да је такво стање крајишког села понукало неке грађане да се 22. јуна 1937. у хотелу Босна одржи оснивачка скупштина друштва „Јединство села". Како су писале новине, ово друштво утемељено је „у циљу просветно-културног и економског подизања села и сељака на територији Врбаске бановине". Уистину, скупштини су присуствовали само сељаци из среза Бања Лука и неколико грађана. У складу са већ одобреним Правилима Друштва, за предсједника „Централног одбора", а тиме и Друштва изабран је шумарски савјетник из Бање Луке Петар Бамбуловић. Занимљиво је да је скупштина изабраној управи дала задатак да се побрине за привремене просторије у Бањој Луци, док Друштво не изгради „централну зборницу" у селу

[2017] *ВН*, 2. март 1934, стр. 4.
[2018] Најављиване су двије посебне награде за даме, те „разне лицитације, коријандоли и друге атракције". *ВН*, 24. јануар, 4. и 5. фебруар 1936, стр. 3.
[2019] *Наше село*, подлистак „Врбаских новина", 9. април 1935, стр. 1.

Гламочани, на путу ка Лакташима.[2020] Почетком наредне године представнике Друштва „Јединство села” примио је бан Лазаревић. На челу делегације био је потпредсједник Централног одбора Ст. Бјеловук, један од покретача овог друштва.[2021]

Половином марта 1938. у дворани биоскопа „Луксор” одржана је прва „зборничка и главна” скупштина друштва „Јединство села”. На састанак су дошли делегати из унутрашњости бановине са члановима и народом, те се накупило преко 300 лица, а запажено је и много жена и дјевојака са села. „Зборничку” скупштину отворио је Бјеловук, а „главну” Спасоје Зрнић Кевић из Пискавице, који је нешто раније тога дана на ванредној сједници изабран за предсједника, пошто је Бамбуловић поднио оставку због болести. Управа је добила једногласну подршку. Закључено је да Централни одбор пређе у Гламочане, гдје би се прво подигла мања зграда за канцеларије.[2022]

Након скупштине отпочело се са градњом објекта у Гламочанима, али су послови ишли споро. С прољећа 1939. новине преносе како „Јединство села” зида своју „зборницу” у којој ће бити сконцентрисана сва активност Друштва, те да је руководство друштва „прожето задивљујућом енергијом”. У Друштву су сматрали да има мјеста и културном раду на селу, па су формирали дилетантски одбор и одлучили да у сеоским школама дају позоришни комад „Врбашанка”, чији је аутор иницијатор покрета „Јединство села”.[2023]

Пред зиму објекат је био сазидан и покривен. Априла 1940. *Врбаске новине* доносе и фотографију дома, који ће, како кажу, носити име „Централна зборница народа Врбаске бановине”. Друштво је објекат изградило својим средствима уз мање добровољне прилоге, па је исцрпило финансије. Сада је ваљало наставити са уређењем и опремањем Зборнице, у којој би се организовали аналфабетски, домаћински, пољопривредни течајеви, те „поучна и

[2020] За потпредсједника је изабран тежак из Пискавице Спасоје Кевић-Зрнић, за „деловођу” чиновник из Бање Луке Радослав ћ, за благајника тежак из Милошеваца Ђурађ Пејчиновић, а за предсједника Надзорног одбора тежак из Гламочана Милан С. Татић. За остале чланове избрани су Иван Ролих из Бошковића, Милош Татић из Гламочана, Бошко Давидовић из Чардачана, Симо Милошевић из Пискавице, Јефто Јанковић из Бистрице, Миле Јанковић звани Перуновић из Борковића, Ђурађ Бабић звани Перузија из Шушњара и Вид Косић из Малог Прњавора. *ВН*, 30. јун 1937, стр. 2.

[2021] Бан је подржао ову иницијативу у вези са изградњом „зборнице” у Гламочанима, те у књизи прилога дао свој лични „повећи прилог” за ово друштво. *ВН*, 4. фебруар 1938, стр. 3.

[2022] Сви учесници скупштине позвани су да то вече у Народном позоришту бесплатно погледају представу „Народни посланик”. *ВН*, 18. март 1938, стр. 2.

[2023] Свирао је тамбурашки збор „Јединства села”. *ВН*, 31. март и 20. април 1939, стр. 1. и 2.

корисна предавања". Друштво је имало амбициозни план, да „када дође до могућности" почне и изградњу „дворане за приказивање позоришних комада, са својим дилетантима".[2024]

10.12. Клуб Видовићевог просвјетно-етичког покрета у Бањој Луци

Једно од егзотичнијих бањалучких друштава, односно, клубова, бар по имену, био је Клуб Видовићевог просвјетно-етичког покрета, основан 1928. године. Замишљен је као „наставак и проширење „просвјетно-етичког покрета", који је у Сарајеву регистровао Миљенко Видовић. Клуб ће се, како се каже у једном документу, у остваривању својих циљева служити „истим методама и средствима којима се већ осам година служи Видовићев покрет у Сарајеву".[2025] Поред организовања предавања, трибина, забава, те оснивања библиотека и читаоница, пропагирања културних акција и уобичајених метода рада, наведено је и „отварање вечерњих течајева за одрасле". Финансирање Клуба било је као код сличних друштава.[2026]

Клуб је имао предсједника, потпредсједника, пословног секретара, акционог секретара и благајника, те остале чланове Управног и Надзорног одбора. Предсједник Клуба у Бањој Луци био је Иван Сушац, потпредсједник Данило Равловић, акциони секретар Дане Бобуш, благајник Илија Арибук. Судећи по сачуваном и одобреном Правилнику, сврха Клуба била је „да шири просвету и морал народа, да јача друштвену свест и узгаја јаке, самосталне

[2024] То здање било би тако нека врста „сеоског позоришта". *ВН*, 11. април 1940, стр. 2.

[2025] Покрет је 1920. у Сарајеву основао 36-годишњи Миљенко Видовић, родом из Примоштена, контроверзни „апостол етике". Видовића су неки интелектуалци оног времена подругљиво назвали „оздрављачем свега људства". Видовић је, чак, покренуо два часописа – „Узгајатељ" и „Нови човјек" изазивајући подсмијех академске јавности. „Покрет" је много улагао у рекламу, па је ускоро имао и присталице и новине које су га безрезервно, али и потпуно неосновано глорификовале. Његови критичари су, опет, једини успјех овог „покрета" видјели у томе што се неколико „ђака" у помоћ његове вечерње школе „докопало уредског стола у каквој канцеларији". Извјесни др С. Томић назвао је ову организацију „једно меркантилно предузеће", а спор се претворио у судску парницу. Клуб је имао своје „филијале" у Новом Саду и Београду а новине су писале како се ради о оснивању таквих друштава у иностранству. Сам Видовић је, наводно, позван у Чехословачку да тамо држи предавање и шири идеје свој покрета. *Застава*, 14. јануар и 21. октобар 1928, стр. 6 и 2; *Време*, 14. март 1927, стр. 3 и 18. април 1929, стр. 5; Љ. Дворниковић, *Видовићев „етички" покрет, Нова Европа*, бр. 9, Београд, 11. мај 1928, стр. 311–312.

[2026] Мјесечна чланарина била је 5 динара, а „вечерње школе" су се, дакле, плаћале посебно. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Позив, 25. јул 1928.

карактере, да издиже вредноте човекове душе над материјалне вредноте, да пробуђује веру у наше расне етичке врлине и тиме припрема тло за самостални културни живот...”.[2027]

Клуб је, да би „остварио и у ком погледу сврху свог постанка”, одлучио да „приступи оснивању једне вечерње школе по методама Видовићевог Просвјетно-етичког Покрета”. Та школа трајала би десет мјесеци, након којих би се могло „приступити полагању испита за 4 разреда гимназије и тиме постићи потпуну наобразбу четвероразредне гимназије”. Услови за овај курс били су уписнина од 100 динара и мјесечна школарина од 70 динара, плаћена унапријед. За тај новац сваки полазник добија „по партију књига у свесцима свих предмета, који се уче у четири разреда гимназије, који ће служити као школске књиге и искључиво су власништво члана”. Ти приручници су, како се каже, „обрађени методички на најлаганији и најсавременији начин тако, да свако тко има мало воље може из тих свезака постићи четвороразредну школску спрему гимназије”. Курс ће, додаје се у једном позиву, „имати карактер вечерње школе”, а одржаваће се „у једној од постојећих основних школа” На крају се поручује: „Сваки неуспјех је искључен”.[2028]

Половином јула Клуб је позвао сва државна надлештва, јавне и приватне организације да својим члановима доставе позив за упис у први разред „четвероразредне гимназије” у Бањој Луци.[2029]

О даљој дјелатности Миљенка Видовића и његовог Клуба у Бањој Луци немамо података, али вјерујемо да су осуде од стране озбиљних интелектуалаца и судски спорови допринијели малом интересовању Бањалучана за тог „апостола етике” и услуге његовог клуба.

[2027] Клуб је имао амбицију „да своје деловање протегне на сва културна подручја од сузбијања аналфабетизма, па до највиших литерарних и естетских прегнућа”. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Позив, 25. јул 1928.
[2028] АРСБЛ, ВЖВО, 22, Позив, 25. јул 1928.
[2029] Најављено је да ће та „школа” почети са радом 1. септембра те, 1928. године, а пријаве су се примале у Клубу, у Улици краљице Марије, „са уписнином и првом месечном школарином”. АРСБЛ, ВЖВО, 22, Позив, 25. јул 1928.

10.13. Друштво за путове

Међу многим друштвима које су сједиште имали у југословенској пријестоници било је и Југословенско друштво за путове, основано 17. маја 1934, за вријеме другог мандата Светислава Тисе Милосављевића као министра саобраћаја. Управо ће он, након свега неколико мјесеци министровања и мучног разлаза са краљем Александром, постати активан члан, а од 3. маја 1936. и предсједник Друштва. На том положају ће остати до Априлског рата.[2030]

Друштво се бавило креирањем законских рјешења, те организовањем конгреса и других скупова у вези са стањем путева у Краљевини Југославији. Своју активност ширило је на цијелу Југославију, па је тако дошао ред и на Врбаску бановину. Крајем октобра 1940. у Бањој Луци је приведена крају акција за оснивање подружнице Друштва за путове, која би имала надлежност на територији Врбаске бановине. Формиран је Оснивачки одбор на чијем челу се нашао потпредсједник Градске општине и познати трговац Ристо Томић, а уз њега још 15-ак виђених грађана. Одбор је упутио позив свим општинским управама, те многим приватним особама и апеловао да се схвати важност путева и препозна прилика да се нешто уради, посебно у свјетлу великих јавних радова. Оснивачка скупштина сазвана је за 27. октобар, уз најаву да ће том скупу присуствовати и делегати из Београда а, „по свој прилици", и предсједник Главног одбора Светислав Милосављевић.[2031]

Дана 27. октобра 1940. у дворани Банског двора одржана је оснивачка скупштина Друштва за путове. Присуствовао је велики број грађана и делегата из унутрашњости Бановине, те два представника Централне управе из Београда, али не и Милосављевић. Скупштину је отворио предсједник Оснивачког одбора Ристо Томић. Он је послије куртоазних поздрава, изнио важност путева за Врбаску бановину. Говорио је и инжењер Мирослав Марковић из Београда, који је истакао важност овог друштва, те његове акције и досадашње резултате.

[2030] З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 144.

[2031] Милосављевић је од напуштања мјеста бана Врбаске бановине само једном долазио у Бању Луку. Било је то при освјештавању Храма Свете Тројице, за Духове 1939. године. З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић..*, 108; *ВН*, 27. октобар 1940, стр. 1.

Изабран је кандидациони одбор који је предложио управу Друштва, са трговцем Мирком Дивјаком на челу.[2032]

Да ли је ово друштво шта учинило на поправљању стања путева у Врбаској бановини тешко је рећи, али знамо да ће ускоро тим путевима у Бању Луку пристићи њемачке механизоване јединице...

[2032] За потпредсједнике су изабрани грађевински предузимач инжењер Суљага Салихагић и трговац Божидар Јовић; за секретара чиновник Божидра Злобец, за благајника Ибрахим Суљић; за чланове одбора из Бање Луке: грађевински предузимач инжењер Александар Вулић, директор Шумске дирекције инж. Петроније Зарић, грађевински предузимач инж. Хилмија Бешлагић, виши технички савјетник инж. Н. Погорецки; грађевински предузимач инж. Иван Глац, индустријалац Вито Ластрић, шеф Техничког одјељка инж. Жарко Малић и директор Градске општине др Сеид Буљина. У Надзорни одбор изабрани су: трговац Ристо Томић, трговац Ибрахим Маглајлић и столар Драго Ћосић. *ВН*, 1. новембар 1940, стр. 3; Р. Кулунџија, *Приче из Васиљеве баште*, стр. 263.

ЗАКЉУЧАК

Бања Лука је, као што смо рекли, у периоду између свјетских ратова живјела два временски једнака полувремена. Прво је било доба Краљевине СХС, када је овај град скрајнут, слабе привреде и још слабије културе. Бања Лука је тада „била само крајишко гнездо на гласу, светло једино традицијама расе. Иначе, пуста касаба источњачки запуштена, заударајући на мурдарлук и нехат [...] блатњавих сокака, с гостионицама које најеже и агенте Сингерових машина, паланка заборављена иза Божјих леђа", писао је дописник београдске *Правде*.

Ствари су се битно промијениле са новим државним устројством 1929. Одлука властољубивог краља Александра о стварању бановина била је привид федерализације и на државном плану ништа суштински није ријешила, али се, ето, Бањој Луци посрећила, па је она постала једно од девет важних средишта, раме уз раме са Загребом, Сарајевом, Новим Садом, Љубљаном, Скопљем... Уз ту, ишла је још једна срећна околност, у којој неупућени виде визију и далекосежну намјеру југословенског монарха, а, у ствари, ријеч је о готово случајном продукту краљеве кадровске комбинаторике и сплеткарења на његовом двору: за првог старјешину Врбаске бановине намјештен је марљиви Светислав Тиса Милосављевић, који ће својом енергијом и ауторитетом покренути велике пројекте и повући цијелу Крајину, а посебно њену пријестоницу из дубоке учмалости.

Стварање Врбаске бановине 1929. године је, дакле, унијело велике промјене у животу града. Бања Лука постаје динамична варош у којој ничу нова здања, али и институције. Три-четири године касније, онај исти дописник *Правде* забиљежиће: „Пријатно је данас по силаску са воза или са моторних кола ући у један европски удобан хотел на три спрата, с лифтом, с топлом водом, апартманима и купатилима... Прошетати се асфалтираним и правим улицама, богато осветљеним; видети ону изванредну архитектонску целину Краљевог трга, коју чини православна катедрала са високим звоником у средини, бановинском палатом с једне и банским дворима с друге стране. Свуда около почеле су ницати из земље лепе и модерне грађевине [...]. Светислав Милосављевић – сви му то признају – био је велики подстрекач буђења Крајине и препорођаја Бања Луке."[2033] Ипак, стање у земљи као и све

[2033] *Правда*, 15.8. 1932, стр. 4.

горе прилике у Европи, неминовно су се одражавале и на прилике у Бањој Луци. Штавише, послије одласка Милосављевића, град губи дах и стагнира, а на површину све више избијају старе бољке и свакојаке подјеле. Пред Други свјетски рат и Бања Лука ће постати поприште политике и политиканстава, набреклих националних аспирација, фрустрација и страхова. Споразум Цветковић-Мачек ће само продубити раније неповјерење међу три „племена", али и страначке и све друге тензије унутар великих и малих заједница, па и њихових организација.

У таквој ситуацији, током два споменута „полувремена", одвија се дјелатност бањалучких друштава и клубова. Она је првих година добрим дијелом инерција из претходне епохе. Главну ријеч воде васкрсла национална друштва, али уз њих временом ниче и сијасет других и другачијих друштава и клубова, што ће на крају прерасти у прави конгломерат, својеврсни мозаик града.

Од самог почетка јасно је да су српска друштва у потпуности прихватила нову власт државне институције и идеологију. Зато та друштва отворено подржавају и допуњују званичну политику, неријетко поистовјећујући свој „племенски" и нови, југословенски идентитет. Муслиманска друштва, предвођена „Гајретом", углавном су прихватила заједничку државу, па у националном смислу доминантно протежирају „српску страну" и југословенску идеју. Нека муслиманска друштва чак и свом имену дају српски или југословенски префикс. Ипак, да није све тако просто и коначно, показало је оснивање Народне узданице, прохрватске и антирежимске муслиманске организације. Са треће стране, хрватска друштва су од почетка углавном била резервисана према званичној политици, а загледана у бискупа Гарића и римокатоличку цркву. У свему томе, било је осцилација, од куртоазних учешћа хрватских хорова у државним прославама, преко игнорисања сличних светковина и пјевања „племенске" химне изината, до отворених сукоба са влашћу и, на крају, забрана неких друштава.

Остала културна и хуманитарна друштва потврда су да је било простора и за удружења без обавезног или доминантног националног предзнака. Међу овим друштвима ваља издвојити највеће и најзначајније аутохтоно бањалучко друштво – „Змијање". Настало непосредно пред формирање бановина, оно ће – како ни једно друго – своју дјелатност проширити на велики дио оновремене краљевине, па чак и ван земље. Подсјетимо само да је рад „Змијања"

подржало неколико европских државника, као и да је оно развило своју акцију чак и у Америци.

Бањалучким љевичарским друштвима и клубовима је, у духу тезе да историју пишу побједници, у доба социјалистичке државе и њене историографије, дат ореол неприкосновених и високоморалних бораца за боље сутра и невиних жртава „монарходиктатуре", али такво гледање већ деценијама вапи за озбиљном, научном ревизијом. Ново сагледавање, свакако, не значи другу крајност, односно, маргинализовање и минимизирање објективних заслуга, улоге и значаја тих друштава и клубова у датом периоду. Неспорно је, наиме, да су прокомунистичке снаге и идеје имале јаку подршку, нарочито међу дијелом бањалучке омладине и радника, као и да је неколико врло активних, креативних и одважних бањалучких друштава и клубова комунистима и њиховим симпатизерима годинама било упориште и супституција за забрањену КПЈ и какво-такво уточиште од полицијских прогона, док на крају и она нису била забрањена.

Као својеврсна имитација или продужена рука власти и званичне идеологије, под мање или више директним патронатом државе, стварана су и разна „национална", самозвана или стварна патриотска друштва, која су у својим циљевима имала широку лепезу – од бриге за физичко здравље, морал и политичку „исправност" младих, до окупљања бивших ратника или инвалида рата, чије заслуге незахвална држава није довољно поштовала и најчешће их је истицала свечарски и декларативно; довољно је само казати да ће почети и нови свјетски рат, а да, рецимо, многи добровољци неће ријешити свој статус и неће добити обећане земљишне парцеле. Нека од тих друштава, као што је „Јадранска стража", нису имала никакву историјску утемељеност у континенталним крајевима, па ни међу Бањалучанима, те су некако „октроисана" и опстајала готово искључиво иницијативом и подстицајима „одозго". Ваља споменути и Удружење националних академичара, о коме у досадашњој историографији није написан ни најмањи чланак, за разлику од супарничког КАБ-а, о коме постоји читава „библиотека".

У Бањој Луци су дјеловала и међународна друштва и клубови, као што су ротаријанци или клубови, односно, лиге пријатељства Југословена са неколико европских народа. Ова удружења сама по себи нису имала значајнију улогу, али јесу била потврда, огледало или вриједна декорација грађанског живота.

Друштва етничких мањина нису, свакако, имала превелику ролу у укупном животу града, али су му и она давала посебну драж и завидну мултикултуралност. Занимљиво је да су бањалучки Јевреји, са чак десетак друштава на свега око 400–500 душа, далеко „најдруштвенија" заједница у граду. Уистину, и још неке, такође малобројне етничке групе имале су по неколико друштава.

Коначно, и сва преостала друштва, врло шаролика по значају, снази, бројности и дјелокругу рада, свједоче о реалним потребама оновремених грађана, али и о својеврсним „модним" трендовима, доколици и хобијима, па тако, у коначници, говоре и о укупном пулсирању ондашњег града.

Својим дјеловањем бањалучка друштва и клубови између два свјетска рата извела су стотине, чак хиљаде ситних или крупнијих акција, слетова, парада, дефилеа, вјежби, течајева, предавања, конференција, трибина, приредби, академија, конгреса, конкурса, дебата, прослава, концерата, балова, игранки, чајанки, изложби, такмичења, излета, уранака, љетовања, томбола, лутрија, сијела и прела... Колики и какав је ефекат тих акција тешко је измјерити, али пада у очи тежња друштава, нарочито оних са сопственим хоровима или стваралачким секцијама, да се на манифестацијама достигне што виши умјетнички ниво. Било је, чак, и примјетног такмичарског духа. То се огледа у репертоару, извођачима – солисти се неријетко доводе из већих југословенских градова – и, уопште, пажњи која је посвећивана садржају и квалитету програма. Ваља истаћи да је у граду постојала образована публика, па чак и врло стручна критика, која се оглашавала у оновременим новинама. Засигурно је све то племенило душу многих Бањалучана и преливало се на млађе генерације. Слично се може закључити и када је ријеч о многобројним предавањима, на којима су Бањалучани неријетко имали прилику да чују оновремене универзитетске професоре и друге водеће југословенске, а у неколико наврата и иностране ауторитете из разних области стваралаштва, нарочито из хуманистичких наука.

Оно што је лакше верификовати јесте неколико изузетно важних објеката, правих задужбина, па и озбиљних институција за чији настанак су заслужна бањалучка друштва и клубови. Тако ће се, рецимо, у окриљу СПД „Јединство" родити Музичка школа; заслугом неколико друштава, понајприје Одбора за подизање споменика Краљу Петру I Карађорђевићу, Српске читаонице и „Змијања", настаће драгоцјени Дом краља Петра I

Карађорђевића у коме ће бити смјештено Позориште, Музеј, Библиотека и читав низ других друштава; заслугом Српске читаонице биће основана Народна библиотека Врбаске бановине, претеча данашње Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске, а у Господској улици, пред сам Други свјетски рат, залагањем истог друштва биће подигнут Српски дом; заслугом сокола сграђен је импозантни Соколски дом, један од архитектонских симбола града; заслугом „Змијања" подигнут је лијеп споменик Петру Кочићу, без кога је свих ових деценија тешко замислива разгледница Бање Луке; заслугом „Наде" и других хрватских друштава подигнут је Хрватски дом са јединственом двораном, у којој ће се одвијати разне манифестације, свакако, не само за потребе те етничке заједнице; заслугом муслиманског друштва „Будућност" основана је четворогодишња женска занатска школа, итд. Све те институције и здања биће веома корисне адресе за многобројна збивања у међуратној, али и каснијим епохама, а неки од објеката су прави бисери бањалучке архитектуре и симболи града. У сваком случају, овај импозантни списак задужбина – од којих, занимљиво, ни једна грађевина није страдала у бомбардовањима за Другог свјетског рата или разорном земљотресу 1969. године – понајбоља је потврда и илустрација дјелотворности и историјског учинка бањалучких друштава и клубова између два свјетска рата.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

АРХИВИ:

Архив Југославије, Београд

- Фонд 14 – Министарство унутрашњих послова Краљевине Југославије,
- Фонд 38 – Централни пресбиро Председништва министарског савета Краљевине Југославије,
- Фонд 66 – Министарство просвете Краљевине Југославије,
- Фонд 71 – Министарство физичког васпитања Краљевине Југославије,
- Фонд 99 – Rotary International, District 77,
- Збирка Светислава Тисе Милосављевића (1929–1937).

Архив Републике Српске, Бања Лука

- Фонд Велики жупан Врбаске области (1923–1929),
- Фонд Обласни одбор Врбаске области (1922–1929),
- Фонд Краљевска банска управа Врбаске бановине (1929–1941),
- Фонд Управа полиције у Бањој Луци,
- Збирка Персонални досијеи,
- Збирка вариа.

Архив Босне и Херцеговине, Сарајево

- СПД „Просвјета” – Српско просвјетно и културно друштво (1902–1949),
- ХКД „Напредак”, Хрватско просвјетно и културно друштво за Босну и Херцеговину (1907–1949),
- „Гајрет” – Просвјетно и културно друштво муслимана у Босни и Херцеговини (1903–1949),
- „Чешка беседа” – (1905–1929).

Архив Музеја Републике Српске, Бања Лука

- Збирка Друштва „Змијање”, несређена грађа.

Државни Архив Израела (Israel State Archives – ISA)

- Збирка Hitahdut Olej ex Jugoslavija (HOJ).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ:

1. *Братство: календар за годину 1939*, Сарајево, 1938.
2. *Врбаски бановински одбор Друштва Црвеног крста Краљевине Југославије. Извештај о раду у 1937 години*, Бања Лука, 1938.
3. *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31 јануара 1921*, Краљевина Југославија. Општа државна статистика, Сарајево, 1932.
4. *Dokumenti o radničkom pokretu u Bosanskoj krajini 1919–1941. Regesta*, Banja Luka, 1964.
5. *Годину дана рада. Извештај о раду за шк. годину 1936/37 и друштвена правила, Удружење националних академичара Врбаске бановине*, Бања Лука, 1937.
6. *Годишњи извештај Југословенског учитељског удружења за школску 1935–36 годину. Поднет XVI главној скупштини Ј.у.у. 3, 4 и 5 августа 1936 г. у Новом Саду*, Београд, 1936.
7. *Држ. грађанска школа трговачког смера Бања Лука. Извештај за школску годину 1932–1933*, Бања Лука, 1933.
8. *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1929–30. годину*, Бања Лука, 1930.
9. *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1930–31. годину*, Бања Лука, 1931.
10. *Државна мешовита учитељска школа у Бањој Луци. Извештај за школску 1931–32. годину*, Бања Лука, 1932.
11. *Државна мушка грађанска школа трговачког смера Витешког краља Александра I Ујединитеља у Бањој Луци. Извештај за школску 1939–40*, Бања Лука 1940.
12. *Држ. трговачка академија Бања Лука. Извештај за школску годину 1932–1933*, Бања Лука, 1933.

13. *Државна трговачка академија Бања Лука. Годишњи извештај за школску 1939–40*, Бања Лука, бги.
14. *Закон о удружењима, зборовима и договорима од 18. септембара 1931. год.,* У: „Време”, 20. септембар 1931, стр. 1.
15. *Записник трећег редовног годишњег састанка Банског вијећа Врбаске бановине држаног 15 и 16 децембра 1932 године*, Београд, 1933,
16. *Записник седница десетог заседања Банског већа Врбаске бановине одржаних 19, 20 и 21 фебруара 1940 године у Већници Банског двора*, Бања Лука, бги.
17. *Извештај о раду бановинског одбора Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1935 години*, Бања Лука, 1936.
18. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у години 1936*, Бања Лука, 1937.
19. *Извештај бановинског одбора о раду Друштва Црвеног крста у Врбаској бановини у 1938 години,* Бања Лука, 1939.
20. *Извештај Државне средње техничке школе, Државне мушке занатске школе и Државне мајсторско-деловодске школе у Бањој Луци за школску 1939–1940 годину*, Бања Лука, 1940.
21. *Непотпуна женска државна реална гимназија у Бањој Луци. Годишњи извјештај за школску 1935–1936*, Бања Лука 1936.
22. *Правила Друштва „Змијање” за подизање споменика Петру Кочићу у Бањој Луци*, Бања Лука, 1929.
23. *Правила Друштва црвеног крста Краљевине Југославије и Закон о Друштву црвеног крста Краљевине Југославије*, Београд 1933.
24. *Правила. „Крајишник”. Друштво за подизање дома и споменика Гаврилу Принципу у Бос. Грахову*, Сарајево, 1934.
25. *Правила Културног друштва „Змијања” у Бањој Луци*, Бања Лука 1934,
26. *Правила Народне одбране*, Земун, 1922.
27. *Правила Народног универзитета – Друштва за народно просвећивање у Сарајеву*, Сарајево, 1926.
28. *Правила Просвјете – Српског просвјетног и културног друштва*, Сарајево 1919.
29. *Правила Просвјете – Српског просвјетног и културног друштва*, Сарајево 1929.

30. *Правила српског муслиманског културног и просвјетног друштва Гајрет*, Сарајево 1929.
31. *Представка просвјетног и потпорног друштва „Спаса" пресвијетлом господину Х. Џем. еф. Чаушевићу реис-ул-улеми пригодом посјета Бањој Луци 1919*, Бања Лука, 1919.
32. *Споменица III. покрајинског слета Југосл. соколског савеза. Видовдан 1924, Сарајево*, Сарајево 1924.
33. *Споменица двадесетпетогодишњице Гајрета 1903–1928*, Сарајево 1928.
34. *Споменица Подмлатка Црвеног крста Краљевине Југославије 1921–1931*, Београд, 1931.
35. *Статистика. Краљевска банска управа Врбаске бановине*, Бања Лука, бги.
36. *Стенографске белешке Сената Краљевине Југославије за 1938. годину*, XI редовни састанак, Београд, 1938.
37. *Тридесет пети извештај о раду Државне реалне гимназије у Бањој Луци објављен на крају школске 1929/30 године*, Бања Лука 1930.
38. *Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, (Видовдански устав), Београд, 1921.
39. *Француски институт – Француски клуб: Comite et Institut Franco-Yugoslave de Sarajevo. Споменица: 1920–1936*, Сарајево, 1936.

ЛИТЕРАТУРА:

Монографије

1. Адемовић, Фадил, *Босанскохерцеговачка штампа (1918.-1941.)*, Сарајево 1998.
2. *Алманах Краљевине Југославије, IV јубиларни свезак, 1929-1931*, Загреб, 1931.
3. *Banja Luka (monografija),* Banja Luka, 1990.
4. *Бања Лука. Знамените жене у историји града*, Бања Лука 2014.
5. *Бањалучки илегалац. Сјећања Жарка Ластрића*, приредили Владан Вуклиш и Маријана Тодоровић Билић, Бања Лука, 2020.
6. Barać, Goran, *Amaterski film u Banjaluci*, Banja Luka, 2021.

7. Барић, Вера, *Радничко културно-умјетничко друштво „Пелагић" – Бања Лука*, Бања Лука, 2003.
8. Bašović, Ljubinka, *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1945*, Sarajevo, 1986.
9. Бијелић, Стојан, *Казивања паметара о прошлости Бање Луке и Крајине*, Приредио: Ђорђе Микић, Бања Лука, 1996.
10. *Биографски лексикон. Народно представништво: Сенат – Народна скупштина*, Београд, 1935.
11. Blaha, Vladimir, *Česi. Od Zakarpatja preko Češke do Banjaluke*, Banja Luka, 2016.
12. Богићевић, Војислав, *Споменица Просветиног ђачког дома у Тузли 1919–1929*, Тузла 1930.
13. Боцарић, Шпиро, *Орнаментика Врбаске бановине*, Бања Лука, 1997.
14. Видаковић, Синиша, *Архитектура јавних објеката у Бањалуци (1918–1941)*, Бања Лука, 2006.
15. Војиновић, Перко, *Врбаска бановина у политичком систему Краљевине Југославије*, Бања Лука, 1997.
16. Гајић, Драга, *Живот и стваралаштво жена Бањалуке*, Бања Лука, 2013.
17. Гаковић, П. Н., *Босна вилајет*, Бања Лука, 1939.
18. Глушац, Васо, *Петар Кочић. Живот и рад*, приредио Зоран Пејашиновић, Бања Лука, 2017.
19. Гостимировић, Славица П., *Библиографија часописа „Развитак" са књижевноисторијском студијом*, докторска дисертација, Београд 2016.
20. Грандић, Видосава, *Шпиро Боцарић, Перо Поповић, Божо Николић у српском грађанском сликарству Босне и Херцеговине 1900–1941*, Бања Лука, 2003.
21. Дамјановић, Данка *Сликано пером*, Бања Лука, 2000.
22. Данон, Јаков – Стошић Верица М., *Мемоари на Холокауст Јевреја Босанске Крајине*, Бања Лука, 2010.
23. Данон, Јаков – Стошић Верица М., *Хроника Јеврејске општине Бања Лука*, Бања Лука, 2007.
24. Дашић, Дејан, *Азбука ротарија*, Београд, 2012.

25. Дедић Лутвица, Шаћир, *Међусобна вјерска борба муслимана у Босни*, Бања Лука 1928.
26. Димић, Љубодраг, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941,* Део 1: „Друштво и држава", Београд 1996.
27. Зељковић, Никола – Лакић, Никола, *Осам деценија бањалучког шаха*, Бања Лука, 2006.
28. Žutić, Nikola, *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929–1941*, Beograd 1991.
29. *Zapisi o Vahidi Maglajlić*, materijal prikupila i obradila Himka Maglajlić Hadžihalilović, Banja Luka, 1973.
30. Zahirović, Marina, *Doprinos Kulturno-prosvjetnog muslimanskog društva „Gajret" u razvoju školstva, nauke i kulture u Bosni i Hercegovini od 1903. do 1949. godine,* Mostar, 2008.
31. Zrelec, Marin, *Narodni sporazum i Naša stvarnost,* Banja Luka, 1939.
32. *Извидништво – таборништво у Југославији 1951–1991*, Београд 1997.
33. *Извидништво–скаутизам у Југославији 1911–1941*, каталог, Београд 1995.
34. Ilić, Milan, *Opraštanje sa životom jajačkog paroha*, knjiga I, Jajce 2005.
35. Јанковић, Милан, *Пети рођендан јединства. Предавање одржано 1. децембра 1923. у Бањој Луци*, Бања Лука 1923.
36. Јанковић, Милан, *Слава Слободе*, Бања Лука, 1918.
37. Јанковић, Милан, „*Слобода" и Југославија"*, Бања Лука 1939.
38. *Јеврејска омладинска друштва на тлу Југославије, 1919.-1941. Каталог изложбе*, Београд, 1995.
39. Јеловац, Вук, *Бања Лука у прошлости*, Бања Лука, 1960.
40. Капић, Ибрахим – Томић, Бранко, *Бањалучки шаховски времеплов*, Бања Лука, 2006.
41. Kemura, Ibrahim, *Značaj i uloga „Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923.-1945),* Sarajevo, 2002.
42. Kemura, Ibrahim, *Uloga „Gajreta" u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941),* Sarajevo, 1986.

43. Kemura, Ibrahim, *Bibliografija radova objavljenih u kalendaru „Gajret" i „Narodna uzdanica"*, (Separat iz Glasnika VIS-a 1969–1971), Sarajevo, 1971.
44. Колунџија, Радмила, *Године с пјесмом. ЈУ Музичка школа „Владо Милошевић" Бања Лука (1934–2014)*, друго измијењено и допуњено издање, Бања Лука, 2014.
45. Колунџија, Радимила, *Многаја љета. Српско пјевачко друштво „Јединство" Бања Лука (1893–1941) и (1992–2002)*, Бања Лука, 2002.
46. Колунџија, Радмила, *Ноте сјећања. Цртице из музичког живота Бање Луке*, Бања Лука, 2013.
47. Колунџија, Радмила, *Приче из Васиљеве баште: Српско православно гробље „Свети Пантелија" Бањалука*, Бања Лука 2020.
48. Колунџија, Радмила – Радујковић, Ратко, *Саборни храм Христа Спаситеља. Православни храмови у Бањој Луци, друго допуњено издање*, Бања Лука, 2010.
49. Кумарић, Матко, *Монографија Врбаске бановине*, Бања Лука 1932.
50. Лазаревић Ковачевић, Надежда, *К'о лепи сан, Златно доба грађанске Бањалуке 1929–1941*, Бања Лука, 2014.
51. Лазаревић, Предраг, *Без права на ћутање*, Бања Лука, 1996.
52. Lukač, Dušan, *Banja Luka i okolica u ratu i revoluciji 1941–1945*, Banja Luka, 1968.
53. Магазиновић, Хрвоје, *Кроз једно мучно стољеће. Сјећања*, Ваљево, 2009.
54. Mandić, Oleg, *Rotary i mi. Prvih 100 godina – Rotary and Us. The first 100 Years*, Ријека, 2005.
55. Мачкић, Зоран С., *Из родине у Бањалуку. Руска емиграција у Бањалуци*, Бања Лука 2018.
56. Мађар, Божидар, *Просвјета. Српско просвјетно и културно друштво 1902–1949*, Бања Лука – Српско Сарајево 2001.
57. Mertz, Ivan, *Sabrana djela*, Svezak I-VI, Zagreb, 2011, 2011, 2012, 2014, 2014. и 2015,
58. Микић, Ђорђе, *Бања Лука. Култура грађанског друштва*, Бања Лука, 2004.
59. Микић, Ђорђе, *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995.
60. Микић, Ђорђе, *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941. године (слова, сводови и читаоничари)*, Бања Лука, 1999.
61. Микић, Ђорђе, *Српско пјевачко друштво „Јединство" у Бањој Луци 1893–1941. (1992–)*, Бања Лука, 1992.

62. Микић, Ђорђе, *Српско просвјетно и културно друштво Просвјета у Бањалуци 1902–1949*, Бања Лука, 2005.
63. Милосављевић, Светислав Т., *Сусрети са краљем 1929–1934*, Бања Лука, 1996.
64. Милутиновић, Љубомир, *Бања Лука пјесмом опјевана*, Бања Лука, 2015.
65. Мољевић, Стеван, *Изабрани текстови*, приредили: Бојан Стојнић и Гојко Маловић, Бања Лука, 2020.
66. Мољевић, Стеван, *Улога и значај Врбаске бановине*, Бања Лука 1939.
67. *На страшном мјесту постојати... Сјећања Уроша Стефановића, српског добровољца*, Бања Лука, 2018.
68. *Научна основа скаутизма*, Суботица 2007.
69. Felix Niedzielski, *Novi društveni poredak, Banja Luka*, 1937.
70. *Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке – 150 година = From The Serbian Reading room to The National und University Library of The Republic of Srpska – 150 years*, Бања Лука, 2018.
71. *80 година Економске школе Бања Лука*, Бања Лука, 2012.
72. Papež Adamič, Vera, *Od predaka do potomaka. Slovenci u Slatini i Banjaluci 1923–2008, Od prednikov do potomcev. Slovenci v Slatini in Banjaluki 1923–2008, Banja Luka*, 2009.
73. Papić, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1984.
74. Пантелић Бабић, Кристина М. – Павловић, Петар Д., *Соколски покрет у Херцеговини од 1918. до 6. априла 1941. године. Соколска друштва (А–Л) – Књига 2*, Гацко – Ниш, 2019.
75. Пејановић, Ђорђе, *Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине*, Сарајево, 1930.
76. Пејашиновић, Зоран, *Бан Милосављевић. Прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Бања Лука, 2004.
77. Пејашиновић, Зоран, *Васо Глушац. Од Сане до Сената*, Бања Лука, 2018,
78. Пејашиновић, Зоран, *Петрашин од бронзе*, Бања Лука, 2003,
79. Pejašinović, Zoran, *Cionistički pokret od Bazeleske do Balfurove deklaracije*, Beograd, 1997.

80. Пејашиновић, Зоран – Трнинић, Илија, *Ротари клуб Бања Лука 1934–1941. и 1999–2014. – Rotary club Banja Luka 1934–1941 and 1999–2014*, Бања Лука, 2014.
81. Пувачић, Златко, *Стара Бања Лука*, Београд, 2001,
82. Равлић, Алексанер, *Бањалука у прошлости 1*, Бања Лука, 2002.
83. Ravlić, Aleksander Aco, *Društvena kronika Hrvata Banjaluke. Godine ispunjene Nadom. Povodom 100. obljetnice HPD „Nada" Banjaluka 1898–1988,* Rijeka, 1999.
84. *Радио-талас дуг 50 година. Књига о Радију Републике Српске*, Бања Лука, 2017
85. Салихагић, Суљага, *Ми бос. херц. муслимани у крилу југословенске заједнице. Кратак политички преглед на нашу прошлост од најстаријих времена до данас,* Бања Лука 1940.
86. Selman, Mehmed, *Banja Luka. Uspomena i stvarnost sa Mejdana,* Banja Luka, 2006.
87. *Соколство добојског краја*, Добој 2002, стр. 15.
88. Радојчић, Јован С., *Срби западно од Дунава и Дрине. Биографије,* Књ. I-III, Нови Сад, 2009.
89. *100 година бањалучке гимназије 1895–1995*, Бања Лука, 1996.
90. Стојнић, Бојан, *Бањалучки љекари у Краљевини Југославији*, Бања Лука 2017.
91. Стојнић Бојан, *Завод за физикалну медицину и рехабилитацију „Др Мирослав Зотовић" Бањалука. Сто година прве ортопедије у Бањалуци (1915–2015)*, Бања Лука 2015.
92. Стојнић, Бојан, *Љекарска комора Врбаске бановине 1929–1941*, Бања Лука, 2012.
93. Стојнић, Бојан, *Хигијенски завод у Бањалуци 1929–1941*, Бања Лука, 2017.
94. Стојнић, Бојан, *Штампа и штампарије у Бањалуци (до 1941)*, Бања Лука, 2006.
95. Стојнић, Бојан – Стошић, Верица, *Бањалучки љекари у Краљевини Југославији*, Бања Лука, 2017.
96. Стојчић, Миленко, *Књига над Бањалуком*, Бања Лука, 2006.
97. Стошић, Верица М., – Радмановић, Небојша, *Бањалука центар Врбаске бановине*, Бања Лука, 2019.
98. Томашевић, Маја, *Бањалучки велеиздајнички процес*, Бања Лука, 2011,
99. *Тко је тко у НДХ*, Загреб 1997.
100. Траљић, Махмуд, *Издавачка дјелатност муслиманских друштава у Босни и Херцеговини до 1945*, Знакови времена, бр. 45756, Сарајево, 2009, стр. 21–41.

101. *Учитељска школа у Бањој Луци 1925–1972*, Бања Лука, 1991.
102. Цветковић, Душан, *Соколи и соколски слетови*, Београд, 2007.
103. Цветковић, Душан Ђ., *Соколска мајка. Комад из соколског живота у 5 чинова (6 слика*, Бања Лука, 1936.
104. Čikara, Dejan, *U dobrom društvu. (Rotari klub Beograd 1928–1941),* Beograd, 2004.
105. Džaja, Mato, *Banjalučka realka*, Banja Luka 1980.
106. Šalić, Jurica, *Hod po vjeri. Banja Luka i okolica*, Banja Luka, 1991.
107. Šimunović, Aleksandar, *Skijaši Starčevice*, Banja Luka, 2020.

Чланци

1. Albahari, Luna, *Sjećanja iz Banjaluke,* „Jevrejski pregled", br. 5–7, Beograd, 1982, str. 21–28.
2. Аранитовић, Рељa, *Соколе, не подаји се алкохолу*, „Соколски гласник", бр. 10/1939, стр. 2–3.
3. Atijas, Jakov, *„Esperansa. Jevrejski sefardski studentski klub u Zagrebu*, „Jevrejski almanah", Beograd, 1955/1956, str. 110–112.
4. Б. Л, *Рад на селу*, „Развитак", 1. јун 1938, стр. 195–196.
5. Babić, Nikola, *Banja Luka u središtu društveno-političkih zbivanja zapadne Bosne*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 13–21.
6. Bajalica, Dimitrije, *Demonstracije učitelja u Banjoj Luci,* U: „Četrdeset godina. Zbornik sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Knjiga treća: 1935–1941", Beograd, 1960, str. 446–448.
7. Bajalica, Dimitrije, *Kongres učitelja u Banjoj Luci 1939. godine*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 536–547.
8. Bajalica, Dimitrije, *Učiteljska škola u Banjoj Luci za vreme šestojanuarske diktature,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 380–397.

9. Бесаровић, Војислав, *Једна значајна 20-годишњица*, „Соколски гласник”, бр. 17/1936, стр. 2.
10. Бесаровић, Војислав, *Хисторијат Српског Соколства у Босни и Херцеговини*, У: „Споменица III. покрајинског слета Југосл. соколског савеза. Видовдан 1924”, Сарајево, 1924, стр. 6–12,
11. Blaha, Vladimir, *Banjalučki Krajini*, U: Zbornik radova „Nacionalne manjine u Republici Srpskoj”, Banja Luka 2011, str. 44–57.
12. Богуновић, Душан М., *Из доба патње и страдања. Приликом 15 годишњице процеса против соколства у Бањој Луци*, „Соколски гласник”, бр. 23/1931, стр. 1.
13. Бралић, Жељко, *Народни универзитети у Војводини између два светска рата (1918–1941)*, „Историјски часопис”, књ. LXV, Београд 2016, стр. 425–451.
14. Виријевић, Владан, *Делатност „Удружења четника” у Дежевском, Студеничком и Штавичком срезу тридесетих година 20. века*, „Зборник радова Филозофског факултета”, књ. 30, Приштина, 2000, стр. 385–396.
15. Vojinović, Perko, *Ženski pokret u Banjoj Luci (1918–1941)*, „Zbornik krajiških muzeja”, Banja Luka, 1973, str. 113–123.
16. Vojinović, Perko, *Muslimanska kulturno-prosvjetna društva u Banjoj Luci (1918–1941)*, „Zbornik krajiških muzeja VI”, Banja Luka, 1974, str. 191–201.
17. Vranešević, Branislav, *Društveno-politička borba omladine banjalučke gimnazije od zavođenja monarhodiktature 1929. do 1941*, U. M. Džaja, „Banjalučka realka”, Banja Luka, 1980, str. 148–151.
18. Vranešević, Branislav, *Napredna politička misao na XV profesorskom kongresu u Banjoj Luci 1934.godine*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 464–473.
19. *The Vrbas Banovina*, Central European Issue of „The Vienna Times”, Беч, мај 1930, стр. 84–85.
20. Vukmanović, Milan, *Aktivnost komunista radničke klase Banje Luke u vrijeme održavanja Četvrte pokrajinske konferencije KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, U: „Četvrta i peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta

1938–1941. Zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine", Sarajevo, 1980, str. 353–376.

21. Vukmanović, Milan, *Neki sadržaji političke aktivnosti komunističke omladine Bosanske krajine 1934–1936. godine*, „Zbornik krajiških muzeja VII", Banja Luka, 1982, str. 179–198.
22. Vukmanović, Milan, *Partijska konferencija u Banjoj Luci 1934. godine i njen društveno-politički značaj u istoriji radničkog pokreta,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 354–379.
23. Vukmanović, Milan, *Partijska i skojevske organizacije Banje Luke na udaru režima 1935–1936. godine,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 437–463.
24. Вулин, Миодраг М., *Отаџбина I*, Сарајево, 1991
25. Gajić Milorad, *Partijska organizacija Banje Luke 1929–1934*; U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 335–353.
26. Д. Ђ, *Повјереништво „Змијања" у Славонији*, „Развитак", 1. јануар 1938, стр. 31–32.
27. Дамјановић, Данка, *Дом краља Петра Великог Ослободиоца у Бањалуци*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 209–219.
28. Дамјановић, Данка, *Спомен-дом Гаврила Принципа у Грахову*, ГУАР, год. VI, бр. 6, Бања Лука, 2014, стр. 341–345.
29. Дамјановић, Данка, *Споменик Петру Кочићу у Бањалуци*, ГУАР, год. VIII, бр. 8, Бања Лука, 2016, стр. 197–206.
30. Дворниковић, Љ., *Видовићев „етички" покрет,* „Нова Европа", бр. 9, Београд, 11. мај 1928, 311–315.
31. Дрча, Данило, *Споменик Кочићев у Бањој Луци*, У: „Двадесетогодишњи помен Петру Кочићу" (прештампано из „Развитка" бр. 11/1936), Бања Лука, 1936, стр. 36-40.
32. Ђерић, Мих.[аило], *Рад „Змијања" у прошлој години*, „Развитак", 10. јул 1935, стр. 298.

33. Ђурђевић, Драг., *Апел сеоској интелигенцији на Крајини*, „Развитак”, 1. март 1940, стр. 100–101.
34. Ђурђевић, Драгомир, *Рад учитеља на популарисању пољопривредне науке на нашем селу*, „Развитак”, 20. август 1939, стр. 263–266;
35. Žutić, Nikola, *Militarizacija fizičke kulture u Kraljevini Jugoslaviji 1929–1935,* „Istorija 20. veka. Časopis Instituta za savremenu istoriju”, br. 1–2, Beograd, 1988, str. 109–123.
36. З. и Ч, *Културно друштво „Змијање”*, „Развитак”, 1. јануар 1935, стр. 52–53,
37. Змијањац, *Јавна говорница Змијања*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јануара 1937, стр. 66–68.
38. Зубовић, Јован, *Друштва и установе о културном раду на селу*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1935, стр. 167–169.
39. Зубовић, Јован, *Стручно образовање нашег тежака*, „Развитак”, Бања Лука, 1. децембар 1936, стр. 384–388.
40. Ibrišagić, Ibro, *Neke karakteristike djelovanja Radničkog kulturno-umjetničkog društva „Pelagić” u Banjoj Luci u periodu od 1927 – 1941. godine,* U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka, 1978, str. 509–522.
41. Ibrišagić, Ibro, *Pregled razvoja radničkog pokreta u Banjaluci od 1919. do 1929. godine*, „Zbornik krajiških muzeja VI”, Banja Luka, 1974, str. 101–136.
42. Иванковић, Младенка, *Преглед развоја омладинских јеврејских организација у међуратној Југославији*, „Токови историје”, бр. 2, Београд, 2017, стр. 115–131.
43. Б. Иванчевић, Б., *Рад Змијања у прошлој години*, „Развитак”, 1. март 1938, стр. 98-100.
44. Ј. З, *Друштво за прву помоћ*, „Развитак”, 1. фебруар 1941, стр. 60–61.
45. Ј. З, *Политичари и Змијање*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јул 1938, стр. 227–228.
46. Ј. З, *Проучавајте народну културу*, „Развитак”, 1. новембар 1938, стр. 355–356.
47. Ј. З, *Сарадња културних друштава*, „Развитак”, 1. март 1935, стр. 125-126.
48. Јанковић, Милан, *Ближе селу*, „Развитак”, Бања Лука, 1. март 1935, стр. 89–92.
49. Јанковић, Милан, *Култура села*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јануар 1936, стр, 1–6.
50. Јанковић, Милан, *Стручно образовање нашег тежака*, „Развитак”, Бања Лука, 1. јун 1936, стр. 181–187.

51. Jahić, Adnan, *Odnos bosanskohercegovačke uleme prema nacionalnom pitanju u monarhističkoj Jugoslaviji*, „Historijska traganja", br.11, Sarajevo, 2013, str. 145–170.
52. Jerković, Bogdan, *O listu Narodna pravda*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 474–483.
53. Kandić, Boris, *Neke pojave u kulturnom životu Banje Luke pod austrougarskom okupacijom s posebnim osvrtom na djelatnost nastavnika Velike realke*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 105–114.
54. Karabegović, Osman, *Sjećanje na borbu banjalučke omladine prije rata*, U: „Zbornik sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta", Knjiga četvrta: 1935–1941 (II deo)", Beograd, 1960, str. 22–28.
55. Kemura, Ibrahim, *Politički motivi osnivanja Kulturno-prosvjetnog društva Narodna uzdanica*, „Prilozi", br. 19, Sarajevo, 1982, str. 305–313.
56. Kovačević, Dušanka, *Iz rada organizacije KPJ u Banjoj Luci 1935–1941*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine", Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 398– 422.
57. Kovačević, Dušanka, *Osnivanje i aktivnost „Ženskog pokreta"*, U: „Četrdeset godina. Zbornik sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Knjiga treća: 1935–1941", Beograd, 1960, str. 361–364.
58. Lovrić, Mirja, *Prilog poznavanju izdavačke djelatnosti Jadranske straže iz fonda knjižnice Hrvatskoga pomorskog muzeja u Splitu*, „Baština" br. 35, Split, 2009, str. 357–358.
59. Лужија, Стојанка, *Правила сарајевског ционистичког друштва Бене Ционн*, „Мешовита грађа", бр. 42, Београд, стр. 193–205.
60. Lukač, Dušan, *Omasovljenje i izgradnja KPJ u Bosanskoj krajini 1938–1941*, U: „Četvrta i peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938–1941. Zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine", Sarajevo, 1980, str. 307–322,
61. Љубибратић, Драгослав, *Задруге и удруживања*, „Развитак", 1. јун 1935, стр. 212–220.
62. M. J, *Лаворове гусле на Крајини*, „Развитак", Бања Лука, 1. мај 1938, стр. 163–164.

63. М. Р, *Дан народне културе*, „Развитак”, 1. децембар 1938, 394–396,
64. Маглајлић, Шефкет, *Бањалучка партиска организација од 1938 до 1941*, У: „Четрдесет година. Зборник сјећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета, Књига друга: 1935–1941”, Београд, 1960, стр. 73–77.
65. Maglajlić, Šefket, *Obnavljanje i aktivnost partijske organizacije u Banjoj Luci,* U: „Četrdeset godina. Zbornik sjećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Knjiga druga: 1929–1935”, Beograd, 1960, str. 59–65.
66. Малешевић, Ристан, *Змијање. Ванредна скупштина задруге*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1941, стр. 114–115.
67. Малешевић, Ристан, *Конференција о техничким и занатским школама*, „Развитак”, 1. март 1940, стр. 102–103;
68. Малешевић, Ристан, *Расправа о задругарству*, „Развитак”, 1. јул 1940, стр. 243–245.
69. Manin, Marino – Popovčić, Ana, *O skautima u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevini Jugoslaviji između dvaju svjetskih ratova,* „Radovi” Zavoda za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Knj. 40, br. 2, Zagreb, 2018, 151–170.
70. Марковић, Марко, *Забиљешке и сјећања – Први споменик Петру Кочићу,* „Ослобођење”, 28. фебруар 1960, стр. 8.
71. Мачкић, Зоран, *Браћа Патерностер*, ГУАР, број 2, Бања Лука, 2010, стр. 327–338,
72. Мачкић, Зоран, *Наши бивши суграђани Александар и Ксенија Медведев*, ГУАР, год. I, бр. 1, Бања Лука, 2009, стр. 373–376.
73. Мачкић, Зоран, *Руска колонија у Бањалуци 1941–1945*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 229–253.
74. Мачкић, Зоран, *У Бањалуци 27. марта 1941*, ГУАР, год. III, бр. 3, Бања Лука, 2011, стр. 243–253.
75. Мачкић, Зоран, *Урош Стефановић – српски добровољац, трговац, гимнастичар и соколаш*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 197–201.
76. Мачкић, Зоран, *Устав Руске матице у Бањалуци*, ГУАР, год. I, бр. 1, Бања Лука, 2009, стр. 489–502.
77. Милошевић, Боривоје, *Национални покрети и политичке прилике у Бањој Луци и околини у вријеме стварања југословенске државе*, Зборник Матице српске за историју, Нови Сад, 2017, стр. 75–90.

78. Миросављевић, Славка, *Живот и рад бањалучког сликара Божидара Николића (1904–1958)*, ГУАР, год. I, бр. 1, Бања Лука, 2009, стр. 275–286.
79. *Narodna uzdanica. Kalendar za godinu 1933 (1351–1352 po hidžretu),* Sarajevo, 1932.
80. *Народно позориште Босанске Крајине 1930–1960*, Бања Лука, 1960.
81. Недић, Милан С., *После бањалучког конгреса*, Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XV/1, Београд 1934, стр. 1–4.
82. Новаковић, Далибор, *Правилник Одбора за подизање споменика краљу Петру I Великом Ослободиоцу у Бањалуци*, ГУАР, год. X, бр. 10, Бања Лука, 2018, стр. 363–368.
83. П. Ј, *Како да помогнемо селу*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1937, стр. 139–140.
84. П. Р, *Писмо претплатницима*, „Развитак”, 1. фебруар 1939, стр. 71–72.
85. П. Р., *Сијело Змијања*, „Развитак”, Бања Лука, 1. април 1938, стр. 130–132.
86. Панов, А., *Да „Развитак” буде бољи*, „Развитак”, 1. јул 1939, стр. 233–238.
87. Pejašinović, Zoran, *Tragedija banjalučke porodice Poljokan oktobra 1940. – običan zločin ili najava holokausta?,* „Slovenski Judje. Zgodovina in Holokavst VI”, Maribor, 2019. str. 160–176.
88. Пинто, Бењамин, *О Јеврејима у босанској провинцији*, Годишњак. Издају „Ла Беневоленција” и „Потпора”, Сарајево-Београд, 5694–1933, стр. 142–153.
89. Пољак, Јованка – Иванова, Оливера, *Женски покрет (1920-1938): Библиографија, Београд,* 2019.
90. Пољокан, Брацо, *Палестина. Импресије са пута,* Годишњак. Издају „Ла Беневоленција” и „Потпора”, Сарајево-Београд, 5694–1933, стр. *180–197.*
91. Продановић, Мирјана – Павловић, Петар, *Српско соколско друштво у Бањој Луци*, „Физичко васпитање и спорт кроз векове”, електронски часопис, бр. 2, Ниш, 2015, 33–52.
92. Пухало, Милан, *Око решења нашег финансијског питања*, „Соколски гласник”, бр. 23/1928, стр. 145.
93. Пухало, Милан, *Само добрим примером*, „Соколски гласник”, бр. 13/29, стр. 6.
94. Равнихар, Бладимир, *Соколство у светлу извешаја аустријске полиције*, „Соколски гласник”, бр. 3/1939, стр. 2–3 и бр. 4/1939, стр. 2–3;

95. *Рад одбора за подизање споменика Краљу Петру I Великом Ослободиоцу, у Бањој Луци*, „Књижевна Крајина”, фебруар 1931, стр. 75–76.
96. Радмановић, Небојша, *Најплодније године дјеловања РСКД „Пелагић” (1937–1941),* Историјски зборник, бр.1, Бања Лука, 2022, 127–137.
97. *Рад одбора за подизање споменика Краљу Петру I Великом Ослободиоцу, у Бањој Луци*, „Књижевна Крајина”, фебруар 1931, стр. 75–76.
98. Nebojša Radmanović, *Najplodnije godine djelovanja RSKD „Pelagić” (1937–1941),* „Istorijski zbornik”, br. 1, Banja Luka, 1980, str. 127–138.
99. Radmanović, Nebojša, *Napredna banjalučka društva kao oblik legalnog djelovanja Komunističke partije Jugoslavije u drugoj polovini tridesetih godina*, u: „Četvrta i peta konferencija KPJ za Bosnu i Hercegovinu u istorijskom razvitku revolucionarnog pokreta 1938–1941. Zbornik radova sa naučnog savjetovanja održanog u Mostaru 5. i 6. oktobra 1978. godine”, Sarajevo, 1980, str. 437–447.
100. Стамболија М., *О критици концерта С. П. Д. Јединства*, „Развитак”, 1. јануар 1941, стр. 25–26.
101. Стојић, Биљана, *Добровољачки гласник (1928–1941). Заступник права добровољаца из Великог рата*, У: „Добровољци у великом рату, Зборник радова”, Београд, 2018, стр. 347–372.
102. Стошић, Верица М., *Елаборат о злочинима извршеним над бањалучким Јеврејима 1941–1945*, ГУАР, год. V, бр. 5, Бања Лука, 2013, стр. 467–488.
103. Стошић, Верица М., *Извјештај среског начелника Ђорђа Крстића о стању у Бањалуци након Првог свјетског рата*, ГУАР, год. IV, бр. 4, Бања Лука, 2012, стр. 377–409.
104. Стошић, Верица М., *Правила Друштва Женски покрет Босански брод*, год. 2, бр. 2, Бања Лука 2010, стр. 461–474.
105. Стошић, Верица М., *Правила Жидовског омладинског удружења „Езра” у Бањалуци*, ГУАР, год. III, бр. 3, Бања Лука, 2011, стр. 375–383.
106. Тафро, Дервиш, *Ко су босанскохерцеговачки муслимани*, У: Гајретова предавања – Гајретова библиотека 2, Сарајево бги, стр. 11–27.
107. Traljić, Mahmud, *Izdavačka djelatnost muslimanskih društava u Bosni i Hercegovini do 1945*, „Znakovi vremena”, broj 45–46, Sarajevo, 2009, str. 21–42.

108. Хопе, Бранко, *Нетребају нам правила*, „Соколски гласник”, бр. 17/1929, стр. 1.
109. Хопе, Бранко, *Разграничење жупа*, „Соколски гласник”, бр. 19/1930.
110. Шајновић, Драган, *Музички живот у Бањој Луци од аустро-угарске окупације до Другог свјетског рата (1878–1941)*, „Путеви” (тематски, цијели број), Бања Лука, септембар-октобар 1983.
111. Šarac, Nedim, *Bosna i Hercegovina u koncepcijama ustava jugoslovenske države 1920–1921. godine*, „Prilozi”, br. 4, Sarajevo, 1968, str. 123–155.
112. Шаренац, Данило *Удружење резервних официра и ратника 1919–1941*, „Историја 20 века”, бр. 1, Београд, 2011, стр. 27–39.
113. Šehić, Nusret, *Mjere režima na suzbijanju djelatnosti Kluba akademičara Banje Luke (KAB-a)*, U: „Banja Luka u novijoj istoriji (1878–1945). Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18 – 20. novembra 1976. godine”, Sarajevo – Banja Luka 1978, str. 523–535.
114. Šehić, Nusret, *Neki momenti iz djelatnosti Radničkog društva „Prijatelji prirode”*, „Prilozi”, br. 2, Sarajevo, 1966, str. 163–176.

Новине и часописи:

1. *Бањалучка прозорница*, Бања Лука, 1936.
2. *Врбаске новине*[2034], Бања Лука, 1929–1941.
3. *Време*, Београд, 1921–1941
4. *Глас*, Бања Лука, 1945–1946.
5. *Глас Врбаске бановине*, Бања Лука, 1929.
6. *Глас Крајине*, Бања Лука, 1925.
7. *Држава/Јединствена држава*, Бања Лука, 1918–1920.
8. *Женски покрет. Орган Алијансе женских покрета у Краљевини Југославији*, Београд, 1920–1938.
9. *Застава*, Нови Сад, 30. јануар и 6. фебруар 1921, стр. 1.
10. *Зора. Независни информативни лист*, Бања Лука, 1935–1936.

[2034] Новине су од покретања 15. децембра 1929. до 1. децембра 1932. носиле назив *Службени лист Врбаске бановине*, а потом, све до краја излажења априла 1941, *Врбаске новине*.

11. *Југословенски ротар*, Београд, 1933–1941.
12. *Народна воља. Гласник Одбора Народног вијећа у Бањој Луци*, Бања Лука, 1918.
13. *Нова штампа*, Бања Лука, 1930–1931.
14. *Нови живот*. *Лист за политику, просвјету и господарство*, Бања Лука, 1919.
15. *Књижевна крајина*, Бања Лука, 1931–1932.
16. *Крин. Илустровани скаутски мјесечник*, Бања Лука, 1924.
17. Освит. *Независни тједник*, Бања Лука, 1935
18. *Отаџбина*, Бања Лука, 1907, 1923–1925, 1936
19. *Политика*, Београд, 1918–1941.
20. *Правда*, Београд, 1918–1941.
21. *Приједорски недјељни гласник*
22. *Развитак*, 1935–1941.
23. *Ровер. Лист бањалучког клуба брађана*, Бања Лука, 1932.
24. *Службени лист Врбаске области*, 1928–1929.

Разговори:

1. Разговор са Војином Кордом, (рођен 1910.), вођен у Београду 30. септембра 2014.
2. Разговори са проф. др Петром Милосављевићем (рођен 1926.), Београд 2004
3. Разговор са Хрвојем Магазиновићем (рођен 1913.), Бања Лука, Сплит, 2010, 2014,

БИОГРАФИЈА

Име и презиме: Зоран Пејашиновић

Датум рођења: 20. април 1968. године

Мјесто рођења: Бања Лука

Брачно стање: ожењен, отац једног дјетета

Контакт: + 387 65 630 245; zoranpe@gmail.com

Студије историје завршио на Филозофском факултету у Новом Саду 1997. године. Дипломски рад, уз мање допуне и рецензије академика проф. др Чедомира Попова и др Андрије Раденића, исте године објавила је издавачка кућа *Ars Libri* под насловом *Ционистички покрет од Базелске до Балфурове декларације*. Од дипломирања, сарадник је Матице српске на пројекту Српски биографски речник, за који је написао 40-ак биографија.

У Гимназији Бања Лука запослен је од 2000. године као професор историје; од 2009. до 2017. године у два мандата обављао је функцију директора Школе. Магистрирао на Филозофском факултету у Бањој Луци 2016. године на тему „Васо Глушац. Живот и дјело". Рад је објавила Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској под насловом *Васо Глушац. Од Сане до Сената*.

Бави се првенствено историјом Бање Луке и, донекле, прошлошћу јеврејске заједнице на нашим просторима. Године 2004. објавио је монографију *Бан Милосављевић. Прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*; рецензенти монографије су академик Никола Б. Поповић, проф. др. Ђорђе Микић и Ранко Рисојевић. Маја 2009. објавио књигу *Бања Лука. Алејама прошлости и садашњости*; рецензенти су проф. др Ђорђе Микић и проф. др Љиљана Шево. Ријеч је о својеврсном илустрованом културно-историјском водичу, датом упоредо на српском и енглеском језику, који је до сада доживио четири издања, а књига је 2010. године, приређена и на брајевом писму на оба језика, као и у форми дигиталне звучне публикације (само на српском језику).

Од 2010. године члан је редакције *Гласника* Удружења архивских радника Републике Српске у коме је објавио неколико радова из историје Бање Луке; од оснивања 2010. године је потпредсједник, а од 2018. године члан Управног одбора Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској; од октобра 2012. члан је Одбора Лексикографског одељења Матице српске у Новом Саду; од 2016. године је оснивач је и потпредсједник Друштва српско-јеврејског пријатељства у Бањој Луци, а од јануара 2020. и предсједник тог друштва. Рјешењем Министарства просвјете и културе у Влади

Републике Српске бр. 07.06/052-9847/19-44 од 3. марта 2020. уписан је у Регистар стручњака у култури (историчар).

Избор из библиографије

Монографије:

1. *Ционистички покрет од Базелске до Балфурове декларације*, Ars Libri, Београд, 1997.
2. *Бан Милосављевић. Прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, 2004.
3. Доц. др Александар Ђурић, доц. др Љубиша Прерадовић, проф. др Љиљана Шево, Зоран Пејашиновић, Марио Вукић, *Приручник за полагање стручног испита за туристичке водиче*, (аутор одјељка: Национална историја Босне и Херцеговине и Републике Српске, стр. 15–60), Министарство трговине и туризма – Туристичка организација Републике Српске, Бања Лука, 2006.
4. *Бања Лука. Алејама прошлости и садашњости – Banja Luka. Boulevards of past and present*, Град Бања Лука и AIS – Међународно удружење научних радника Бања Лука, Бања Лука, 2009, 2010, 2013 и 2016.
5. *Васо Глушац. Од Сане до Сената,* Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској, Бања Лука, 2017.
6. Милошевић, Боривоје – Пејашиновић, Зоран – Милошевић, Бојана – Шмуља, Вања, *Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске – 150 година = From The Serbian Reading room to The National and University Library of The Republic of Srpska – 150 years*, НУБ РС, Бања Лука, 2018.

Фељтони:

1. *Сто година ционизма* (19 наставака), „Дневник" Нови Сад, 25.11–15.12. 1997.
2. *Седам деценија од подизања споменика Петру Кочићу у Бањој Луци* (7 наставака), „Ослобођење", Српско Сарајево – Бања Лука, 6. 11–18. 12. 2002.
3. *Бан Милосављевић – 75 година од доласка Светислава Тисе Милосављевића у Бању Луку* (26 наставака), „Глас Српске", Бања Лука, 8.11–7.12. 2004.

Чланци:

1. *Небојша Поповић: Јевреји у Србији 1918–1941,* „Зборник Матице српске за историју", бр. 57, Нови Сад, 1998, стр. 237–238.
2. *Павле Шозбергер: Јевреји у Војводини,* „Кровови", бр. 41–43, Сремски Карловци 1998, стр. 121.
3. *Браћа Рувараац у српској историографији и култури. Нови Сад – Сремска Митровица, 1997,* „Историјски часопис", књ. 45–46, Београд, 2000(1998/1999), стр. 407–412.

4. *Међе Кочићевог живота*, У: „О Кочићу за Кочића” (зборник радова), Бања Лука, 2007, стр. 113–122.
5. *Валтер Маношек: Холокауст у Србији. Војна окупациона политика и уништавање Јевреја 1941–1942*, „Зборник Матице српске за историју”, бр. 77–78, Нови Сад, 2008, стр. 254–258.
6. *Театар под ореолом Краља Петра. Камичак за мозаик бањолучког позоришта*, „Гласник Удружења архивских радника Републике Српске”, Год. I, бр. 1, Бања Лука, 2009, стр. 367–372.
7. *Антисемитска кампања у листу Време 1940. године*, „Култура полиса”, Год. VI, бр. 11–12, Нови Сад, 2009, стр. 667–676.
8. *Избор другог бана Врбаске бановине. Камарила против Крајине*, „Гласник Удружења архивских радника Републике Српске”, Год. I, бр. 2, Бања Лука, 2010, стр. 311–316.
9. *Одјеци сарајевског атентата и Јулске кризе у штампи на простору данашње Хрватске*, У: „Одјеци. Европска штампа о Сарајевској кризи”, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, 2015, стр. 46–77.
10. *Tragedija banjalučke porodice Poljokan oktobra 1940. – običan zločin ili najava holokausta?*, „Slovenski Judje. Zgodovina in Holokavst VI”, Maribor, 2019. str. 160–176.

Изложбе:

1. *Ружа у мећави. Кочић и његова породица у фотографијама.* Бања Лука, август 2020.
2. *Бањалучки Јевреји, настајање, страдање и обнова заједнице*, стална поставка у Јеврејском културном центру „Арие Ливне” Бања Лука.

Прилог 2.

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Име и презиме аутора дисертације: Зоран Пејашиновић
Датум, мјесто и држава рођења аутора: 20. април 1968, Бања Лука, Република Српска, Босна и Херцеговина
Назив завршеног факултета/академије и година дипломирања: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 14. јануар 1997.
Датум одбране мастер/магистарског рада аутора: 16. септембар 2016.
Наслов мастер/магистарског рада аутора: „Васо Глушац. Живот и дјело"
Академска титула коју је аутор стекао одбраном мастер/магистарског рада: магистар историјских наука
Академска титула коју је аутор стекао одбраном докторске дисертације: доктор историјских наука
Назив факултета/академије на коме је докторска дисертација одбрањена: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци
Назив докторске дисертације и датум одбране: „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)"; 24. јун 2022.
Научна област дисертације према CERIF шифрарнику: H250
Имена ментора и чланова комисије за одбрану докторске дисертације:

1. др Горан Латиновић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, ментор, предсједник,
2. др Слободан Бјелица, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, члан и
3. др Драгиша Васић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, члан.

У Бањој Луци, дана 02.06.2022. . године

За Декан

Образац -3

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФАКУЛТЕТ: Филозофски

РЕПУБЛИКА СРПСКА
УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА
Број: 07/739/22
Датум: 06.07.2022 год.

ИЗВЈЕШТАЈ

о оцјени урађене докторске дисертације

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Комисија за оцјену урађене докторске дисертације „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)" мр Зорана Пејашиновића именована је 13. априла 2022. на сједници Наставно-научног вијећа Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци (Одлука бр. 07/3.590-13/22). У Комисију су именовани:

1. Др Горан Латиновић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област: Историја савременог доба, предсједник,

2. Др Слободан Бјелица, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, ужа научна област: Историја модерног доба, члан и

3. Др Драгиша Д. Васић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област: Историја савременог доба, члан.

1) Навести датум и орган који је именовао комисију;
2) Навести састав комисије са назнаком имена и презимена сваког члана, научно-наставног звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање и назива универзитета/факултета/института на којем је члан комисије запослен.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Зоран (Миленко) Пејашиновић рођен је 20. априла 1968. у Бањалуци (Општина Бањалука, тадашња СФРЈ и СРБиХ, данашња Република Српска и БиХ). Основну школу завршио је у Кукуљама код Српца, а средњу електротехничку школу у Бањалуци. Дипломирао је историју на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду 1997, остваривши просјечну оцјену 7,95. На Филозофском факултету Универзитета у Бањој Луци завршио је 2016. и постдипломске студије, просјечном оцјеном 9,40, стекавши звање магистра историјских наука. Тема његовог магистарског рада била је *Васо Глушац. Живот и дјело* и припада, претежно, ужој научној области Историја савременог доба.

Од 2000. запослен је у гимназији у Бањалуци, као професор историје, а од 2009. до 2017. био је и директор школе. Члан је редакције *Гласника Удружења архивских радника Републике Српске*, члан Управног одбора Матице српске – Друштва чланова Матице српске у Републици Српској и члан Одбора

Лексикографског одељења Матице српске у Новом Саду. Такође, оснивач је и предсједник Друштва српско-јеврејског пријатељства у Бањалуци и члан Ротари клуба Бањалука, чији је, такође, био предсједник. Предсједник је Управног одбора Музеја савремене умјетности Републике Српске и регистровани стручњак у култури као историчар. Добитник је Плакете Града Бања Лука 2019, за изузетна остварења у области образовања и културе.

Објавио је, самостално или у коауторству, шест књига и брошура:

1. З. Пејашиновић, *Ционистички покрет од Базелске до Балфурове декларације*, Ars Libri, Београд, 1997.
2. З. Пејашиновић, *Бан Милосављевић. Прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бања Лука, 2004.
3. А. Ђурић, Љ. Прерадовић, Љ. Шево, З. Пејашиновић, М. Вукић, *Приручник за полагање стручног испита за туристичке водиче*, Министарство трговине и туризма – Туристичка организација Републике Српске, Бања Лука, 2006.
4. З. Пејашиновић, *Бања Лука. Алејама прошлости и садашњости –Banja Luka. Boulevards of past and present*, Град Бања Лука и AIS – Међународно удружење научних радника Бања Лука, Бања Лука, 2009, 2010, 2013 и 2016.
5. З. Пејашиновић, *Васо Глушац. Од Сане до Сената,* Матица српска – Друштво чланова Матице српске у Републици Српској,Бања Лука, 2017.
6. Б. Милошевић, З. Пејашиновић, Б. Милошевић, В. Шмуља, *Од Српске читаонице до Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске – 150 година = From The Serbian Reading room to The National and University Library of The Republic of Srpska – 150 years*, НУБ РС, Бања Лука, 2018.

Објавио је и неколико научних и стручних радова и приредио двије изложбе, а сарадник је и на пројекту *Српски биографски речник*, у издању Матице српске, за који је написао око 40 биографија.

Докторску дисертацију „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)", која припада ужој научној области Историја савременог доба, пријавио је 2017.

1) Име, име једног родитеља, презиме;
2) Датум рођења, општина, држава;
3) Назив универзитета и факултета и назив студијског програма академских студија II циклуса, односно послиједипломских магистарских студија и стечено стручно/научно звање;
4) Факултет, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране магистарског рада;
5) Научна област из које је стечено научно звање магистра наука/академско звање мастера;
6) Година уписа на докторске студије и назив студијског програма.

III УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторску дисертацију „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)" мр Зорана Пејашиновића одобрили су, усвајањем Извјештаја о подобноси кандидата и теме, Наставно-научно вијеће Филозофског факултета (20. јуна 2017) и Сенат Универзитета у Бањој Луци (29. јуна 2017). Дисерација има 636 страница, не садржи табеле, нема слика, а садржи 2.033 напомене, тј. фусноте, у којима се аутор позивао на разноврсне изворе и литературу. Садржај докторске дисертације изгледа овако:

ПРЕДГОВОР		1
УВОД		8
1.	**СРПСКА ДРУШТВА**	
1.1.	Српска читаоница	17
1.2.	СПД „Јединство”	32
1.3.	СПКД „Просвјета”	47
1.4.	Коло српских сестара	70
1.5.	Друштво Светог Саве	85
1.6.	Српско православно погребно друштво	87
2.	**ХРВАТСКА ДРУШТВА**	
2.1.	ХКД „Напредак”	88
2.2.	Хрватско пјевачко друштво „Нада”	105
2.3.	„Хрватска жена”	115
2.4.	Хрватски сокол	116
2.5.	Хрватски орловски савез и крижари	119
2.6.	Хрватска социјална заједница „Препород”	123
2.7.	Католичко погребно друштво	123
3.	**МУСЛИМАНСКА ДРУШТВА**	
3.1.	„Гајрет”	126
3.2.	„Народна узданица”	151
3.3.	Муслиманска читаоница	161
3.4.	Муслиманско културно-просвјетно и потпорно друштво „Братство”	167
3.5.	Муслиманско друштво „Спас”, од 1922. Пјевачко друштво „Слога”	176
3.6.	Муслиманско друштво „Будућност”	185
3.7.	Занатско друштво „Фидалет”	194
3.8.	Југословенско друштво „Прогрес”	200
3.9.	Муслиманско покопно друштво „Магфирет”	201
4.	**ОСТАЛА КУЛТУРНА ДРУШТВА**	
4.1.	Народни универзитет	206
4.2.	Друштво „Змијање”	212
4.3	Одбор за подизање споменика краљу Петру I Карађорђевићу	261
4.4.	Друштво „Крајишник”	267
4.5.	Железничко певачко друштво „Врбас”	271
5.	**ОСТАЛА ХУМАНА ДРУШТВА**	
5.1.	Црвени крст	272
5.2.	„Трезвеност” – „Побратимство”	304
5.3.	Унија за заштиту дјеце	316
5.4.	Лига за борбу против туберкулозе	319
5.5.	Одбор за од одбрану грађанства од напада убојним отровима из ваздуха	323
6.	**ЉЕВИЧАРСКА ДРУШТВА И КЛУБОВИ**	
6.1.	РКСД „Пелагић”	327
6.2.	Клуб академичара	342

6.3. „Пријатељ природе” 364
6.4. Женски покрет 368
6.5. Лига за мир и слободу 376

7. „НАЦИОНАЛНА” УДРУЖЕЊА

7.1. Соколско друштво 378
7.2. Јадранска стража 435
7.3. Народна одбрана 442
7.4. Савез ратних добровољаца 458
7.5. Удружење резервних официра и ратника и Женска секција ФИДАК-а 469
7.6. Удружење ратних инвалида 474
7.7. Удружење националних академичара 482
7.8. Удружење четника 499
7.9. „Народна свест” 502

8. МЕЂУНАРОДНА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

8.1. Ротари клуб Бања Лука 504
8.2. Француско-југословенски клуб 514
8.3. Британско-југословенски клуб 522
8.4. Југословенско-чехословачка лига 522

9. ДРУШТВА ЕТНИЧКИХ МАЊИНА

9.1. Јеврејска друштва 527
9.2. Чешка и чехословачка друштва 535
9.3. Руска друштва 537
9.4. Украјинска друштва 544
9.5. Словеначка друштва 547

10. ПРЕОСТАЛА ДРУШТВА И КЛУБОВИ

10.1. Добровољно ватрогасно друштво 550
10.2. Друштво планинара 561
10.3. Планинарско друштво „Романија” 564
10.4. Скаути 569
10.5. Феријални савез 588
10.6. Филателистички клуб 592
10.7. Радио клуб 594
10.8. Удружење Личана и Бановаца 596
10.9. Свесловенско друштво 597
10.10. Клуб „Балкан” 597
10.11. „Јединство села” 598
10.12. Клуб Видовићевог просвјетно-етичког покрета у Бањој Луци 600
10.13. Друштво за путове 602

ЗАКЉУЧАК 604

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА 609

1) Наслов докторске дисертације;
2) Вријеме и орган који је прихватио тему докторске дисертације
3) Садржај докторске дисертације са страничењем;
4) Истаћи основне податке о докторској дисертацији: обим, број табела, слика, шема, графикона,

број цитиране литературе и навести поглавља.

IV УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Српска историографија није нарочиту пажњу поклањала локалној историји, а посебно темама из друштвене историје на локалном нивоу. Практично све до краја шездесетих година 20. вијека није написана ниједна научна монографија о историји Бањалуке, па је и појаве мала публикација *Бања Лука у прошлости* Вука Јеловца 1960. била само збирка новинарских текстова, без икаквих научних претензија. Драгиша Спремо и његова књига *Бања Лука: историја, култура, привреда, туризам*, из 1966. године, била је само преглед прошлости града. Прву научну монографију о Бањалуци написао је историчар Душан Лукач, *Бања Лука и околица у рату и револуцији 1941–1945*, објављену 1968. године. Мр Зоран Пејашиновић добро је примијетио да су наредне три деценије углавном биле у знаку аматерског бављења прошлошћу града, претежно новинара, па је посљедица тога десетак обимних публикација о Бањалуци, о разорном земљотресу и граду послије њега. Изузетак чине зборници радова, објављени 1976. и 1990. године. Учешће у њиховој изради узели су научници, познаваоци појединих епоха. Оснивањем Института за историју 1979. и почетком издавања *Историјског зборника* 1980, окренута је нова страница у развоју историографије о Бањалуци, премда су теме из друштвене историје уступиле мјесто темама из политичке и војне историје. Историји Бањалуке, нарочито у периоду између два свјетска рата (1918–1941), ни у великим југословенским научним центрима, практично нико није придавао нарочиту пажњу.

Нове политичке околности, настале стварањем Републике Српске, довеле су до појачаног интересовања за историју Бањалуке, а нарочито у периоду између два свјетска рата. Прошлошћу града између два свјетска рата бавили су се: Перко Војиновић (*Врбаска бановина у политичком систему Краљевине Југославије*, Бања Лука 1997); Ђорђе Микић (*Српско пјевачко друштво „Јединство" у Бањој Луци 1893–1941*, Бања Лука 1992; *Бања Лука на Крајини хвала*, Бања Лука 1995; *Српска читаоница у Бањој Луци 1868–1941*, Бања Лука 1999); Бојан Стојнић (*Штампа и штампарије у Бањалуци до 1941*, Бања Лука, 2006); Радмила Колунџија (*Многаја љета. Српско пјевачко друштво „Јединство" Бања Лука 1893–1941. и 1992–2002*, Бања Лука 2002); Зоран Пејашиновић (*Бан Милосављевић. Прича о човјеку који је Бањој Луци обистинио име*, Бања Лука 2004), као и још неколицина истраживача. Међутим, теме из друштвене историје нису биле заступљене сразмјерно другим темама. Историчари који су писали о друштвима и клубовима у Бањалуци за вријеме југословенске краљевине бавили су се искључиво прошлошћу српских друштава или друштвима и клубовима мањих етничких заједница, данашњих националних мањина. Дакле, о хрватским и муслиманским друштвима и клубовима, као и о десетинама других, готово да није било ни ријечи. Овај несразмјер је донекле поправила монографија публицисте Александра Равлића, објављена у Ријеци 1999. године, али, како примјећује мр Зоран Пејашиновић, њу оптерећује национална острашћеност, а недостају јој систематичност и научна метода. Када је ријеч о историографији о бањалучким муслиманским друштвима,

послије кратког, прегледног рада Перка Војиновића из давне 1974. године и штурих осврта у синтезама Ђорђа Микића, о њима није било озбиљнијих радова. Овај велики вакуум су само у назнакама надомјестиле студије сарајевских историчара о великим муслиманским друштвима са сједиштем у том граду. Према томе, до појаве докторске дисертације мр Зорана Пејашиновића, бањалучким друштвима и клубовима између два свјетска рата, историографија се није довољно бавила или се бавила веома неуједначено. Док су нека друштва и клубови сасвим солидно научно обрађена, нека половично и нестручно, о некима имамо тек узгредне помене, а о некима дословно нема ни помена. Ако се томе додају идеолошке, па и националистичке наслаге, нарочито усљед трагичних сукоба (1941–1945) и (1991–1995), јасно је да је ова тема захтијевала потпуно нови и објективни приступ, који би довео до поуздане научне обраде. Стога је и циљ истраживања уобличеног у докторској дисертацији мр Зорана Пејашиновића био да покуша да попуни ту очигледну празнину у српској историографији.

Према томе, научни допринос докторске тезе „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)" мр Зорана Пејашиновића огледа се у чињеници да је његово дјело сасвим ново и оригинално и да доноси читав низ до сада непознатих или мање познатих чињеница о процесима и појавама у друштвеној историји Бањалуке од 1918. до 1941, односно о раду разноразних удружења која су дјеловала у граду у назначеном периоду.

1) Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и представити проблем, предмет, циљеве и хипотезе;
2) На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези проблема који је истраживан (водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету);
3) Навести допринос тезе у рјешавању изучаваног предмета истраживања;
4) Навести очекиване научне и прагматичне доприносе дисертације.

V МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

Докторска дисертација мр Зорана Пејашиновића темељи се у великој мјери на до сада необјављеној архивској грађи, превасходно на изворима из Архива Републике Српске у Бањалуци, Архива Босне и Херцеговине у Сарајеву, Архива Југославије у Београду и Државног архива Израела у Јерусалиму. Архивска грађа о дјелатности ових клубова је великим дијелом нестала или уништена. Сачуване су мање цјелине или крупнији фрагменти у фондовима и збиркама Архива Републике Српске у Бањалуци, гдје су кандидату од нарочитог значаја били Фонд Великог жупана Врбаске области, Фонд Окружне области и Фонд Краљевске банске управе Врбаске бановине, као и Збирка мемоарске грађе и Збирка Досијеи истакнутих личности. Мр Зоран Пејашиновић истраживао је и у Архиву Југославије у Београду, гдје је корисне изворе проналазио у Фонду Министарства физичког васпитања Краљевине Југославије, Фонду Централног пресбироа Председништва Министарског савета Краљевине Југославије, Фонду Ротари интернешнела – Дистрикт 77, Фонду Министарство просвете Краљевине Југославије и у Збирци Светислава Тисе Милосављевића. Такође, обавио је истраживање и у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, у Музеју Републике Српске у Бањалуци, а дио грађе добио је и од Државног архива Израела у Јерусалиму. Користио је и објављене

изворе, као што су годишњи и други извјештаји о раду, разна друштвена правила, публиковани записници, споменице, календари, закони, па и зборници сјећања. Посебан значај за истраживање имао је *Службени лист Врбаске бановине*, који је прерастао у *Врбаске новине*, као и дневне новине, прије свих *Политика*, *Правда* и *Време*, које су имале своје дописнике из Бањалуке.

Главни критеријум при ауторовом одабиру извора и литературе били су њихова доступност, релевантност и поузданост. Сваки историографски рад ограничен је степеном сачуваности и доступности историјских извора. Комисија сматра да је степен изражености теме у докторату Зорана Пејашиновића, на основу коришћених извора и литературе, на високом нивоу.

При изради дисертације, кандидат је користио методологију уобичајену у историјској науци. Сакупљене историјске изворе и литературу, мр Зоран Пејашиновић је подвргао критици, настојећи да утврди да ли је тачно оно о чему говоре, затим је добијене податке тематски груписао и на основу њих формирао поглавља и потпоглавља, да би завршни чин у њиховој обради била синтеза, током које до изражаја долази умијеће сваког историчара. Све методе историјске науке које је мр Зоран Пејашиновић користио сасвим су адекватне, тачне и савремене. Није дошло до промјена у односу на првобитни план истраживања, сви испитани параметри дају сасвим довољно елемената да би истраживање у својој коначној форми било поуздано, па су и сви добијени резултати сасвим јасно представљени.

1) Објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;
2) Дати кратак увид у примијењени метод истраживања при чему је важно оцијенити сљедеће:
   1. Да ли су примијењене методе истраживања адекватне, довољно тачне и савремене, имајући у виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
   2. Да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
   3. Да ли испитивани параметри дају довољно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
   4. Да ли је статистичка обрада података адекватна.

VI РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

Мр Зоран Пејашиновић дошао је до закључка да је Бањалука од српско--хрватско-словеначког уједињења 1918. па до стварања Врбаске бановине 1929. била у сјенци већих урбаних, политичких, привредних и културних центара, али да је оснивање Врбаске бановине унијело велике промјене у животу града. Бањалука је постала град нових институција и нових грађевинских подухвата. Међутим, стање у земљи као и све горе прилике у Европи, неминовно су се одражавале и на прилике у Бањалуци, нарочито послије одласка бана Светислава Милосављевића, кад је развој града успорен, па и обустављен. Дјелатност бањалучких друштава и клубова непосредно након Првог свјетског рата био је обиљежен инерцијом претходне епохе, па су доминарала национална и вјерска друштва. Ипак, уз њих, долази до оснивања и других и другачијих друштава и клубова, који нису имали национални или вјерски предзнак, што ће на крају прерасти у прави конгломерат, својеврсни мозаик града. Док су српска друштва у потпуности прихватила нову власт, државне институције и идеологију, а муслиманска друштва углавном прихватила заједничку државу, па и у националном смислу доминантно протежирали „српску страну" и југословенску идеју, дотле су хрватска друштва углавном била резервисана према

званичној политици и загледана у Римокатоличку цркву. Међу клубовима и друштвима која нису имала национални и вјерски предзнак треба издвојити највеће и најзначајније аутохтоно бањалучко друштво – „Змијање", чији је рад подржало неколико европских државника. Мр Зоран Пејашиновић критички сагледава љевичарска и прокомунистичка друштва и клубове у Бањалуци, којима је послије Другог свјетског рата дат ореол бораца за боље сутра и невиних жртава „монарходиктатуре". Истовремено, он примјећује да су стварана разна „национална", самозвана или стварна патриотска друштва, као својеврсна имитација или продужена рука власти и званичне идеологије, под мање или више директним патронатом државе. Нека од тих друштава нису имала никакву историјску утемељеност у континенталним крајевима, па ни међу становницима Бањалуке, али су опстајала готово искључиво иницијативом и подстицајима власти. У Бањалуци су дјеловала и међународна друштва и клубови, као што су ротаријанци или клубови, односно, лиге пријатељства Југословена са неколико европских народа. Ова удружења, како закључује Пејашиновић, сама по себи нису имала значајнију улогу, али су била дио грађанског живота. Ни друштва етничких мањина нису имала нарочиту улогу у животу града, а као занимљивост наведено је да су бањалучки Јевреји, којих је било мање од 500 у граду, имали чак десетак друштава.

Својим дјеловањем бањалучка друштва и клубови између два свјетска рата извела су изузетно велики број акција, слетова, парада, дефилеа, вјежби, течајева, предавања, конференција, трибина, приредби, академија, конгреса, конкурса, дебата, прослава, концерата, балова, игранки, чајанки, изложби, такмичења, излета, уранака, љетовања, томбола, лутрија, сијела и прела... Пејашиновић пише да је тешко установити стварни учинак те разгранате дјелатности, али закључује да је био примјетан такмичарски дух међу њима. Ипак, оно што је лакше утврдити јесте неколико изузетно важних установа и објеката за чији настанак су заслужна бањалучка друштва и клубови, као што Музичка школа, Дом краља Петра I Карађорђевића, Народна библиотека Врбаске бановине, Соколски дом, споменик Петру Кочићу...

На крају, мр Зоран Пејашиновић закључује да су бањалучка друштва и клубови била врло шаролика по значају, снази, бројности и дјелокругу рада, што свједочи како о реалним потребама оновремених грађана, тако и о својеврсним „модним" трендовима, доколици и хобијима.

Сви добијени резултати мр Зорана Пејашиновића правилно су, логично и јасно тумачени. Кандидат је испољио довољно критичности према неким процесима и појавама, а дошао је и до низа нових сазнања, давши у својој дисертацији велики допринос познавању историје друштава и клубова у Бањалуци од 1918. до 1941. године.

1) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;
2) Оцијенити да ли су добијени резултати јасно приказани, правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао довољно критичности;
3) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

VII ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

Комисија је закључила да научна вриједност докторске дисертације „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)" мр Зорана Пејашиновића лежи превасходно у чињеници да је аутор, користећи разноврсне изворе и литературу, утврдио низ нових и до сада непознатих чињеница о теми истраживања. Он је указао на неке историјске процесе и појаве које до његовог рада нису биле предмет релевантних научних истраживања, давши истовремено и појашњење оних процеса и појава о којима је историографија имала нека сазнања, захваљујући ранијим радовима, али који су у одређеној мјери остали недоречени. Његова докторска дисертација, као ново и оригинално научно дјело, веома је важан допринос бољем познавању друштвене историје Бањалуке у периоду југословенске краљевине (1918–1941). Због свих наведених чињеница, Комисија предлаже Наставно-научном вијећу Филозофског факултета и Сенату Универзитета у Бањој Луци да усвоје овај извјештај и мр Зорану Пејашиновићу омогуће одбрану његове докторске дисертације „Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)".

1) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;

2) На основу укупне оцјене дисертације комисија предлаже:
- да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана,
- да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни или измијени) или
- да се докторска дисертација одбија.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

Датум: 26. април 2022.

Горан Латиновић

1. Др Горан Латиновић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област: Историја савременог доба, предсједник.

Слободан Бјелица

2. Др Слободан Бјелица, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, ужа научна област: Историја модерног доба, члан.

Драгиша Васић

3. Др Драгиша Д. Васић, ванредни професор Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци, ужа научна област: Историја савременог доба, члан.

ИЗДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ: Члан комисије који не жели да потпише извјештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извјештај образложење, односно разлог због којих не жели да потпише извјештај.

Прилог 3.

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем
да је докторска дисертација

Наслов рада Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)

Наслов рада на енглеском језику Banja Luka societies and clubs (1918–1941)

- ☑ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☑ да докторска дисертација, у цјелини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☑ да су резултати коректно наведени и
- ☑ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци 12. маја 2022.

Потпис докторанта

З. Подгиља

Изјава 2

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију учини јавно доступном

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом

Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)

која је моје ауторско дјело, учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци 12. маја 2022.

Потпис докторанта

З. Пејић

ТИПОВИ ЛИЦЕНЦИ КРЕАТИВНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Ауторство (CC BY)

Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дјела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

Ауторство - некомерцијално (CC BY-NC)

Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дјела и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дјела.

Ауторство - некомерцијално - без прерада (CC BY-NC-ND)

Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дјела, без промјена, преобликовања или употребе дјела у свом дијелу, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дјела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дјела.

Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима (CC BY-NC-SA)

Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дијела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дјела и прерада

Ауторство - без прерада (CC BY-ND)

Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дјела, без промјена, преобликовања или употребе дјела у свом дјелу, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дјела.

Ауторство - дијелити под истим условима (CC BY-SA)

Дозвољавате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дјела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дјела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Напомена: Овај текст није саставни дио изјаве аутора.

Више информација на линку: *http://creativecommons.org.rs/*

Изјава 3

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора Зоран Пејашиновић

Наслов рада Бањалучка друштва и клубови (1918–1941)

Ментор проф. др. Горан Латиновић

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци 12. маја 2022.

Потпис докторанта

З. Пејашиновић